

Het middeleeuwse grondbezit
van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht
in de regio Maas-Rijn

Publicaties van het Regionaal Historisch Centrum Limburg nr. 1

Copyright © Rolf Hackeng, Maastricht 2006

ISBN-10: 90-78371-01-3

ISBN-13: 978-90-78371-01-4

Realisatie: Datawyse boek- en grafische producties

Ontwerp omslag: Graatsma in vorm

Het middeleeuwse grondbezit van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht in de regio Maas-Rijn

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. mr. P.F. van der Heijden
ten overstaan van een door het college voor promoties ingestelde
commissie, in het openbaar te verdedigen in de Aula der Universiteit
op donderdag 29 juni 2006, te 14.00 uur

door

Rudolf Alphons Willem Joseph Hackeng

geboren te Maastricht

Promotor: prof. dr. P.H.D. Leupen

Faculteit der Geesteswetenschappen

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de:
Stichting Vrienden van het Rijksarchief in Limburg
Stichting Dr. P.G.M.J. Janssens te Maastricht

*Dit boek draag ik op aan diegenen van mijn geliefden
die er ook werkelijk in zullen lezen
en aan mijn vader die dat helaas niet meer kan.*

Vrij in het veld
de boer en zijn ploeg.
Daarachter de wal van de stad.
Hoger dan torens en daken
rijst aan de einder
de Sint Servaas.

*Omslag:
Panorama van Maastricht (fragment),
gravure door Braun en Hogenberg, 1575,
getekend door Simon a Bellomonte.*

Woord vooraf

Het panorama van Maastricht, dat Simon de Bellomonte, kapelaan van de Sint-Servaaskerk, in 1575 vervaardigde, heeft al menig historisch boekwerk over Maastricht gesierd. Ik kon het echter niet laten deze gravure opnieuw te gebruiken, want de uitsnede op de omslag geeft een uitstekend beeld van de inhoud van dit proefschrift: de Sint-Servaas als machtige stadskerk die grond buiten de stad exploiteerde en in bewerking gaf aan de plaatselijke boeren.

Dit boek vormt het sluitstuk van een onderzoek van zeer lange adem. Toen ik in 1977, als student bij Piet Leupen in Nijmegen, een onderwerp voor mijn kandidaatsscriptie Middeleeuwse Geschiedenis zocht, gaf wijlen professor Spiertz, bij wie ik het bijvak Nederlandse Kerkgeschiedenis volgde, mij de tip om eens achterin de *Geschiedenis van de beide Limburgen* van W. Jappe Alberts te kijken. Hier trof ik een lijst van onderwerpen aan, die nog niet voldoende waren onderzocht. Eén ervan was het Onze-Lieve-Vrouwekapittel en een ander de invloed en betekenis van de beide kapittels in Maastricht. Aangezien het onderzoek voor een kandidaatsscriptie geacht werd te geschieden op basis van literatuur en gedrukte bronnen, viel het Onze-Lieve-Vrouwekapittel direct af, want hierover was nauwelijks iets geschreven. Zodoende haalde ik het boek van Deeters over het Sint-Servaaskapittel en de regesten van Doppler uit de bibliotheek en zette mij aan de studie. Toen ik bij Deeters de bijlage met de slechts zeer summier uitgewerkte lijst van bezittingen tot 1200 zag, kwam ik op het idee om deze tot in detail aan te vullen en de periode uit te breiden tot 1300. Zo begon mijn onderzoek naar het grondbezit van Sint Servaas. Wat ik echter in deze kandidaatsfase vooral heb geleerd, is hoe ik het nu juist niet moet doen. Later heb ik dit onderzoek via een meer gestructureerde aanpak volledig overgedaan, hetgeen resulteerde in de Bezitslijst in Deel 3 van dit proefschrift.

In de doctoraalfase was archiefonderzoek vereist. Ik besloot het grondbezit in een van de banken van Sint Servaas als onderwerp te nemen en ik koos Vlijtingen om drie redenen: a. omdat dit als hoofdbank werd betiteld, b. hiervoor de meeste middeleeuwse archiefstukken waren bewaard en c. hierover was geschreven door Simenon. Van na de zomer 1981 tot voorjaar 1982 zat ik dagelijks onder het toezicht van de heer Wuisman in de kleine studiezaal van het Rijksarchief, waar Truus Roks mij dropjes toestopte, en in de winter ook bij Abbé Deblon in het Bisschoppelijk Archief in Luik, waar ik iedere keer koffie kreeg en, als de bisschop of een van de kanunniken jarig was, nog een stuk vlaai erbij.

De oudste legger van Vlijtingen, namelijk die van 1340, was het eerste archiefstuk dat ik aanvraag. Vervuld van eerbied, maar tegelijkertijd ook enthousiast, begon ik te lezen in het perkamenten katern dat men mij bracht, om mij vervolgens enigszins gedesilluseerd te realiseren dat ik geen flauw idee had wat er allemaal geschreven stond en wat ik ermee aan moest. Na enig puzzelwerk kwam ik erachter dat het om een opsomming van pachters van percelen ging, waarvan de omvang, de ligging en de pacht prijs werden vermeld. Het was nog in het pc-loze tijdperk en ik begon de gegevens netjes over te schrijven in het dikke schrift dat ik had meegenomen. Enige dagen later trof ik Jan Hartmann, die een onderzoek naar grondbezit in Eijsden had gedaan en mij erop wees dat ik helemaal verkeerd bezig was. Pas als ik de gegevens van ieder perceel op een apart kaartje schreef, was het mogelijk om de ontwikkeling per bezitseenheid na te gaan. Toen ik klaar was met het doornemen van

alle bronnen, had ik twaalf schoendozen vol fiches. Vervolgens heb ik drie maanden net zolang aan de keukentafel zitten puzzelen tot ik het grondbezit in Vlijtingen in beeld had.

Op mijn scriptie over Vlijtingen studeerde ik in september 1982 af en werkte aansluitend als “dienstweigeraar” bij het Rijksarchief in Limburg aan het project Bronnenboek Maastricht. Dit heb ik indertijd niet kunnen voltooien, omdat ik, op zoek naar een betaalde baan, liefst in het archiefwezen, de gelegenheid kreeg om de archiefopleiding te volgen. Dit bronnenboek, in aangepaste opzet, vormt Deel 2 van dit proefschrift. Na het behalen van mijn archiefdiploma had ik meer dan tien jaar lang mijn handen vol aan mijn baan als educatief medewerker van het Gemeentearchief Maastricht, enkele kleinere onderzoeksprojecten en niet in de laatste plaats aan mijn gezin met drie kinderen. In 1996 besloot ik de draad weer op te pakken en vond Piet Leupen bereid om mij als promotor te begeleiden. Het eerste dat ik deed was mijn doctoraalscriptie tot een artikel omwerken. Dit verscheen in 1997 en bevatte al veel elementen, die uiteindelijk de kern van Deel I van dit proefschrift zouden vormen.

In de jaren daarna zijn er vooral veel avond- en nachtelijke uren in het vervolgonderzoek gaan zitten, maar ik heb mijzelf steeds voor ogen gehouden: zo gauw de druk zo hoog wordt dat ik er geen plezier meer aan beleef, stop ik onmiddellijk. In de afrondingsfase heb ik dit punt wel enkele malen bereikt, maar het geheel overziend heb ik het werken aan dit onderzoek toch vooral als prettig ervaren. Het meest aangenaam waren de verschillende fasen waarin ik de studiezalen van andere archieven bezocht om daar in alle rust diep in de bronnen te duiken. Verder voegde deze studie voor mij een nieuwe dimensie toe, doordat ik mij bezighield met in de buurt van Maastricht gelegen plaatsen waar ik tevoren nog nooit van had gehoord, laat staan dat ik er ooit geweest was. Verschillende van deze plaatsen bezocht ik om de plaatselijke situatie in ogenschouw te nemen. Toen wij op weg naar een onderhoud in Riemst het enigszins afzijdig gelegen dorp Vlijtingen binnenreden, ontlokte diezelfde ervaring aan mijn 'Hollandse' promotor de quasi-verbaasde uitroep: *'Nee maar, het bestaat dus echt!'*

Op deze plaats wil ik nog een aantal mensen bedanken, die op een of andere wijze, recent of al langer geleden, aan de totstandkoming van dit boek hebben bijgedragen. Hopelijk vergeet ik daarbij niemand. In de eerste plaats bedank ik mijn promotor Piet Leupen, die al die jaren geduld heeft weten op te brengen, mij met al zijn enthousiasme steeds gestimuleerd heeft en een uitstekende gastheer is. Martin Kellens, ex-Gemeentesecretaris Spits en Burgemeester Peumans van Riemst bedank ik voor het feit dat zij mij in Vlijtingen de weg wezen; Jan Hartmann voor zijn methodologische adviezen in het prille begin; het personeel van de archieven die ik heb bezocht, met name van het voormalige Rijksarchief in Limburg en Abbé Deblon van het Bisschoppelijk Archief in Luik; Jef Moers, Jacques van Rensch, Jo Luijten, Frans Roebroeks, Gerard Venner en Bert Thissen vanwege het feit dat zij mij opmerzaam maakten op bronnenmateriaal of inhoudelijk advies gaven; Hans van Kronenberg voor zijn bijdrage op het gebied van gegevensverwerking; H. van Ommeren en Titus Panhuysen voor de begeleiding bij het bronnenboekonderzoek; mijn achtereenvolgende directeurs Toon Jenniskens, Peter Dingemans en Flip Maarschalkerweerd voor de mij toegekende onderzoeksfaciliteiten; mijn huidige directeur Douwe de Graaf eveneens hiervoor, maar tevens voor de constructieve wijze waarop hij heeft bijgedragen aan de uitgave van dit boek; Jan en Inge Fokkens voor de Duitse en Régis de la Haye voor de Franse vertaling; Carl Andreas, Maria Luijten en Jack van Kronenberg voor hun hulp bij de bewerking van afbeeldingen en het scannen van bestanden; René Leenen voor het uit de weg ruimen van computerproblemen; Annemoon Verweij voor het vele typewerk in het begin. Tenslotte

bedank ik mijn vader, die de promotie helaas niet meer kan meemaken, en mijn moeder omdat zij mijn studie mogelijk hebben gemaakt; mijn kinderen Eefje, Joris, Daan en mijn vriendin Lilian voor de wijze waarop zij geaccepteerd hebben dat ik al anderhalf jaar lang een aanzienlijk deel van mijn vrije tijd met mijn neus in de boeken of achter de computer doorbreng. Lilian bedank ik ook voor het kritisch meelezen en meedenken in de eindfase.

Inhoud

Doel en opzet van het onderzoek	15
Deel 1: Het kapittel en zijn grondbezit	19
I. Geschiedenis van kerk en kapittel	21
1.1. Het kapittel als instelling	21
1.2. Ontstaan van kerk en kapittel (tot 889)	33
1.3. Speelbal van de Lotharingse politiek (889-1000)	36
1.4. Het kapittel en het Rijk (1000-1200)	39
1.5. Ontwikkeling tot kapittel	45
1.6. Kanunniken en leken tot 1200	49
II. Spreiding, ouderdom, herkomst en ontwikkeling van het bezit	57
2.1. Spreiding	57
2.2. Het primaire bezit tot 1200	57
2.3. Herkomst van het primaire bezit	64
2.3.1. <i>Rijksgoed</i>	64
2.3.2. <i>Andere herkomst</i>	65
2.3.3. <i>Gerberga, Giselbert en Zwentibold</i>	66
2.3.4. <i>Graaf Immo</i>	70
2.4. Het primaire bezit na 1200	72
2.5. Het secundaire bezit (na 1200)	75
2.6. De belangrijkste bezitscomplexen	76
2.7. Het bezit van kerken	77
2.8. Het bezit van territoriale heerlijkheden	81
2.8.1. <i>De elf banken van Sint Servaas</i>	81
2.8.2. <i>De rechten van de hertog van Brabant (vanaf 1204)</i>	86
2.8.3. <i>Bank of geen bank</i>	90
2.9. De omvang van het grondbezit	95
III. De exploitatie van het bezit	97
3.1. Pacht en erfpacht	98
3.1.1. <i>Algemene kenmerken</i>	98
3.1.2. <i>Het drieslagstelsel</i>	99
3.1.3. <i>Overige beheersaspecten in Vlijtingen Hees en Berg</i>	102
3.1.4. <i>De “curia” in Grandville</i>	103
3.1.5. De “bona dominorum” in Lens	105
3.1.6. Andere plaatsen	107
3.2. De tiend	109
3.2.1. <i>Algemeen</i>	109
3.2.2. <i>In Maastricht</i>	110
3.3. Cijnsen en keurmeden	111

3.3.1.	<i>Algemene kenmerken</i>	111
3.3.2.	<i>Vlijtingen en Hees</i>	112
3.3.3.	<i>Berg</i>	114
3.3.4.	<i>Grandville</i>	115
3.3.5.	<i>Lens</i>	116
3.3.6.	<i>Koninksem</i>	117
3.3.7.	<i>Ahrweiler, Wadenheim en Gesenhoven</i>	118
3.3.8.	<i>Güls</i>	118
3.3.9.	<i>Overige plaatsen</i>	119
3.4.	<i>Exploitatiecentra</i>	120
3.5.	<i>Inkomsten en uitgaven</i>	121
3.5.1.	<i>De verschillende rekeningen</i>	121
3.5.2.	<i>Inkomsten van de cellerarie</i>	122
3.5.3.	<i>Inkomsten van de refter</i>	123
3.5.4.	<i>Inkomsten van feesten en jaargetijden</i>	124
3.5.5.	<i>Inkomsten van de proosdij</i>	125
3.5.6.	<i>Vergelijking van de inkomsten van de vier fondsen</i>	125
3.5.7.	<i>De uitgaven</i>	126
3.6.	<i>De vermogensstructuur</i>	128
IV.	Diepteonderzoek: Vlijtingen - Hees - Berg - Grandville - Lens	133
4.1.	<i>Methode en bronnen</i>	133
4.2.	<i>Vlijtingen</i>	135
4.2.1.	<i>Basisgegevens</i>	135
4.2.2.	<i>Het landschap</i>	138
4.2.3.	<i>De situering van het pachtland</i>	140
4.2.4.	<i>Cijns- en leengoederen in de lokale context</i>	142
4.2.5.	<i>De tiend</i>	144
4.2.6.	<i>Omvang van de grondheerlijkheid</i>	145
4.2.7.	<i>Het dorp</i>	146
4.2.8.	<i>Het veld</i>	148
4.2.9.	<i>De verkaveling</i>	148
4.2.10.	<i>Lafelt en Ellicht</i>	149
4.2.11.	<i>De hoeven in Lafelt</i>	151
4.2.12.	<i>Domaniale exploitatie</i>	152
4.3.	<i>Hees</i>	154
4.3.1.	<i>Basisgegevens</i>	154
4.3.2.	<i>De Sint-Martinushof</i>	156
4.3.3.	<i>Pacht- en cijnsland in de lokale context</i>	157
4.3.4.	<i>Het dorp</i>	159
4.3.5.	<i>Het veld</i>	160
4.4.	<i>Berg</i>	161
4.4.1.	<i>Basisgegevens</i>	161
4.4.2.	<i>Pacht- en cijnsland in de lokale context</i>	162
4.4.3.	<i>Het dorp en de gehuchten</i>	164
4.4.4.	<i>Het veld</i>	166
4.4.5.	<i>Ontstaan</i>	167

4.5.	Grandville	169
4.5.1.	Basisgegevens	169
4.5.2.	Pacht- en cijnsland in de lokale context	171
4.5.3.	Het dorp en het veld	172
4.5.4.	Lycke, Oleye en Oreye	173
4.5.5.	Drie domeinen	174
4.6.	Lens	176
4.6.1.	Basisgegevens	176
4.6.2.	Pacht- en cijnsland in de lokale context	179
4.6.3.	De dorpen	180
4.6.4.	Adriaan de Blehen	181
4.6.5.	Lens en Gardengeis	183
4.6.6.	Het veld	183
4.6.7.	Einhard	184
4.6.8.	Lens en Boegen	185
4.6.9.	Chronologie van inbezitname	186
4.7.	Vergelijking van oppervlakten pacht en cijns	187
V.	Positie tussen stad en land	189
5.1.	De bezittingen in Maastricht	189
5.2.	Ontwikkeling van de stad tot circa 1200	190
5.2.1.	Twee kernen	190
5.2.2.	De ontwikkeling van het castellum (kern 1)	192
5.2.3.	De ontwikkeling rond het grafveld (kern 2)	196
5.2.4.	De oudste kerken van Maastricht	200
5.2.5.	De nederzetting in de bronnen	205
5.2.6.	Kerk en palts	207
5.3.	Stad en land	213
5.3.1.	De stad	213
5.3.2.	Het land	217
	Samenvatting en conclusie	221
	Resumé et conclusions	231
	Zusammenfassung und Ergebnisse	241
	Deel 2: Bronnen voor de geschiedenis van het kapittel	251
	Handleiding en verantwoording bij het Bronnenboek	253
	Serie I: Bronnen tot 1200	256
	Serie II: Geselecteerde bronnen na 1200	308
	Deel 3: Lijst van onroerende bezittingen	349
	Inleiding bij de Bezitslijst	351
	1. Handleiding en verantwoording	351
	2. Bijbehorende kaarten	355
	3. Toelichting op de in de Bezitslijst gehanteerde terminologie	356
	4. Lijst van plaatsnamen	357
	Bezitslijst	361

Bijlage: Plaatselijke benamingen	585
1. <i>Nederlandse / Vlaamse namen</i>	585
2. <i>Waalse namen</i>	598
 Geraadpleegde archieven, bronnenuitgaven en literatuur	 603
1. <i>Afkortingen</i>	603
2. <i>Archieven en collecties</i>	605
3. <i>Verhalende bronnen</i>	606
4. <i>Bronnenuitgaven en inventarissen</i>	607
5. <i>Literatuur en naslagwerken</i>	611
 Index	 631
 Tabellen	 651
Kaarten	687

Doel en opzet van het onderzoek

Op 1 juli 889 schonk Arnulf van Karinthië, koning van het Oostfrankische Rijk, aan de Sint-Petruskerk in Trier de volledige Sint-Servaasabdij van Maastricht met haar kerken, hoeven, gebouwen, afhankelijke onderdanen, onvrijen van elk van beide geslachten, tienden, wijngaarden, velden, akkers, gras- en weilanden, bossen, wateren en waterlopen, molens, visrechten, nederzettingen, dorpen, wegen en paden, opbrengsten en heffingen, bebouwde en onbebouwde eigendommen, verkregen en nog te verwerven zaken, zowel roerend als onroerend en al hetgeen erbij hoorde.¹

Wat moet men zich bij een dergelijke opsomming voorstellen? Blijkbaar had de Sint-Servaaskerk toen al heel wat grondbezit. Dat was ook nodig, want van de opbrengsten hiervan moest een gemeenschap van geestelijken, de kanunniken van het Sint-Servaaskapittel, in haar levensonderhoud voorzien en bovendien de kerk en de hieraan verbonden eredienst in stand houden. Dat een aanzienlijk kapitaal hieraan ten grondslag heeft gelegen, is tot op de dag van vandaag duidelijk te zien als men vanaf het Vrijthof kijkt naar de romaanse oostpartij van de Sint-Servaaskerk en de ernaast gelegen, eveneens door het kapittel gestichte Sint Janskerk. De aanblik van de beide kerken is echter nog veel imposanter, wanneer men op de hoek van het Henric van Veldekeplein gaat staan: de Sint Servaas met haar zware romaanse westbouw, haar romaanse schip en haar gotische Bergpoortaal met uitbundig beeldhouwwerk; daarnaast de hoge gotische toren van de Sint-Jan en rondom de weelderige kanunnikenhuizen uit de achttiende eeuw. Ook aan het interieur van de Sint-Servaaskerk en de kostbaarheden in de schatkamer is te zien dat het kapittel rijk moet zijn geweest.

In 1970 schreef Joachim Deeters een studie over het Sint-Servaaskapittel in de middeleeuwen: *Servatiusstift und Stadt Maastricht. Untersuchungen zu Entstehung und Verfassung*. Achterin dit nog steeds zeer waardevolle standaardwerk heeft hij een lijst opgenomen van de bezittingen van het kapittel tot 1200.² Strikt genomen is dit echter geen lijst van bezittingen, maar - zoals hij ook zelf zegt - het is een lijst van plaatsen waarvan vaststaat dat het kapittel er vóór 1200 bezittingen had. Enkel wanneer dit bezit een zogenaamde *bank* van Sint Servaas of een kerk betreft, wordt hier melding van gemaakt. Aan een dergelijk overzicht kleeft echter het gevaar dat men deze plaatsen ten onrechte als vergelijkbare grootheden gaat beschouwen. Zo kan men lezen dat het kapittel in 1050 bezit had in Ramioul en vóór 925 in Oreye. Maar wat men niet hieruit kan opmaken is het feit dat het in Ramioul om een tweeledig domein ging met alles erop en eraan en dat dit tot midden vijftiende eeuw in bezit van het kapittel was, terwijl het in Oreye slechts de eenmalige vermelding van een enkele cijns en de mogelijkheid tot overnachting voor de proost betreft.³ De onderhavige studie is in feite ontstaan bij het bestuderen van de bezitslijst van Deeters en uit het hierbij opgekomen idee, dat deze lijst pas na verdere inhoudelijke invulling een bruikbaar werkinstrument zou kunnen vormen. Dit plan is gerealiseerd in de vorm van de Bezitslijst in Deel 3 van deze studie. In een aparte handleiding wordt uitleg gegeven over de opzet van dit instrument en de wijze waarop men het kan gebruiken. Tevens is hierin een verklarende lijst van de belangrijkste begrippen opgenomen.

¹ Bronnenboek = Deel 2 van deze studie, nr. 12a.

² Deeters, 124-132.

³ Zie Bezitslijst = Deel 3 van deze studie: Oreye en Ramioul.

De Bezitslijst bestaat echter alleen uit gegevens. De analyse en verdere uitwerking van deze gegevens vindt in Deel 1 plaats met als centrale vraagstelling:

1. hoe ontstond het grondbezit van het Sint-Servaaskapittel?
2. hoe ontwikkelde het zich in de loop van de middeleeuwen?
3. hoe werd het door het kapittel beheerd?
4. welke positie nam dit kapittel met al zijn grondbezit in Maastricht en het omliggende gebied in?

Van de tweede en de derde vraag is de beantwoording weliswaar gecompliceerd, maar toch minder problematisch dan de beantwoording van de eerste vraag. Voor het onderzoek naar de latere ontwikkeling en de wijze van beheer is volop bronnenmateriaal in het archief van het kapittel te vinden (huidige omvang: bijna 44 meter en 844 charters), ondanks de vernietiging in de Franse Tijd van het merendeel van de archivalia.¹ Bij het bestuderen van het oorspronkelijke beheer en de vroege ontwikkeling stuit men echter al snel op de problematiek rondom de domaniale organisatie in de vroege en volle middeleeuwen. Helaas bevat het archief van het kapittel geen dertiende-eeuwse of oudere bronnen, zoals bijvoorbeeld polyp-tieken, die op een samenhangende wijze inzicht geven in de door het kapittel gehanteerde domaniale organisatie. Enkel een paar losse oorkonden geven een fragmentarisch beeld. De leggers in het archief dateren van de tijd waarin deze domaniale organisatie al uiteengeval-len was, namelijk van de veertiende eeuw of meestal later. Men treft er weliswaar enkele versteende gebruiken uit de voorafgaande periode aan, maar een samenhangend beeld ont-breekt. Toch wordt een poging gedaan om enkele van die domeinen in beeld te krijgen.

Minstens even moeilijk is de beantwoording van de vraag naar de oorsprong van bezit-tingen, met name van het oudste grondbezit. Was dit bezit al aan de Sint-Servaaskerk ver-bonden voordat er een kapittel was? Zo ja, waar kwam dit dan vandaan? Van de bisschoppen van Tongeren-Maastricht? Van invloedrijke families? Of werd pas het kapittel hiermee be-giftigd? Deeters wijst op de opvallende relatie tussen grondbezit van Sint Servaas en voor-malig konings- of rijksgoed en stelt dat het kapittel vanuit een kroongoodcomplex is gesticht en van daaruit werd voorzien van de nodige middelen.² Blijkt deze theorie bij nader onder-zoek houdbaar? Harde bewijzen zijn er niet. Bij gebrek aan bronnenmateriaal over het grondbezit uit de betreffende periode, moet men zijn toevlucht te nemen tot het combi-neren van gegevens en vervolgens hieruit een aannemelijke hypothese distilleren. Hiervoor nodig is:

- het analyseren van de summiere, dikwijls ook cryptische en op het eerste gezicht tegen-strijdige gegevens uit het oudste bronnenmateriaal
- het analyseren van de latere bezitsverhoudingen en hierbij scherp letten op eventuele anachronismen
- deze beide datagroepen zo mogelijk combineren en vervolgens in de context plaatsen van de geschiedenis van de Sint-Servaaskerk, van het kapittel, van de stad, van het bis-dom en van de regio.

¹ Nuyens, 14-15. In de Franse Tijd zou negentien-twintigste deel van het archief vernietigd zijn. Waarschijn-lijk betrof het grotendeels liturgische geschriften. Toch ontbreken ook administratieve stukken. Zo zijn er bijvoorbeeld aanzienlijke hiaten in de series rekeningen: zie paragraaf 3.5.1.

² Deeters, 90.

De kern van Deel 1 wordt gevormd door de hoofdstukken II, III en IV. In hoofdstuk II vindt de eigenlijke analyse van de Bezitslijst plaats: over welke goederen beschikte het kapittel, welke waren de oudste, van welke is de herkomst achterhaalbaar, welke vormden de kerncomplexen? Vervolgens wordt het bezit van kerken en de problematiek rond de elf banken van Sint Servaas behandeld. Wat dit laatste betreft wordt speciale aandacht besteed aan de positie van de hertog van Brabant en andere lokale machthebbers en aan de vraag of een aantal andere kerncomplexen zich niet ook als bank hadden moeten ontwikkelen. In hoofdstuk III wordt niet zozeer uitgegaan van de vraag wáár het kapittel bezittingen had, maar gaat het vooral om het soort bezit: over welke verschillende categorieën onroerende bezittingen beschikte men in diverse kerncomplexen, hoe beheerde men deze, welke opbrengsten had men hieruit en waar gebruikte men deze voor? In hoofdstuk IV wordt vervolgens getracht antwoord te geven op de vraag, welke positie het grondbezit van Sint Servaas in een bepaalde plaats (dorp, heerlijkheid) kon innemen. Met dit doel wordt via een vijftal diepte-onderzoeken het grondbezit gereconstrueerd en binnen zijn geografische context gesitueerd in die plaatsen, waarvoor voldoende cartografisch materiaal voorhanden is om dit te kunnen doen, namelijk in Vlijtingen,¹ Hees, Berg, Grandville en Lens. De hierbij gevolgde methode wordt in een inleidende paragraaf uitgelegd.

In hoofdstuk I wordt het kader geschetst waarbinnen het Sint-Servaaskapittel zijn onroerend goed verwierf, namelijk de geschiedenis van kerk en kapittel, zowel extern als inwendig, in de periode tot 1200. Deze beperking in de tijd werd aangebracht om te voorkomen dit inleidende hoofdstuk in verhouding tot het beoogde doel te omvangrijk zou worden. De keuze van het jaar 1200 als einddatum is bepaald door het gegeven dat de belangrijkste bezitsvorming vóór die tijd heeft plaatsgevonden (hoofdstuk II). Hieraan vooraf gaat een algemene uiteenzetting van het begrip kapittel, de functie ervan, de organisatie van de instelling en de positie van de leden. Tegelijkertijd vindt nadere invulling specifiek gericht op het Sint-Servaaskapittel plaats, maar deze gaat niet verder dan een voorlopig overzicht op basis van de beschikbare literatuur, die helaas tamelijk verouderd is, en gedrukte bronnen. Aangezien dit onderdeel niet direct onder de vraagstelling van dit proefschrift valt en enkel een hulpmiddel vormt, is er voor deze voorlopige nadere invulling geen apart archiefonderzoek verricht. Ter compensatie van het ontbreken van een overzicht van de geschiedenis van het kapittel na 1200 werd in deze paragraaf over het kapittel als instelling mede aandacht besteed aan de ontwikkeling in de loop der eeuwen tot het moment van de opheffing aan het einde van het Ancien Régime. Helaas ontbreekt voor de inwendige geschiedenis van de Maastrichtse kapittels een studie als die van Van den Hoven van Genderen over de kanuniken van Oudmunster in Utrecht en ook het onderhavige proefschrift, dat nu eenmaal over het grondbezit gaat, voorziet niet in deze lacune.² Hoofdstuk V gaat over punt vier van de centrale vraagstelling en is het meest hypothetisch van karakter. In de eerste plaats wordt hier getracht om met de intussen opgedane kennis over het kapittel en zijn grondbezit de positie van de Sint-Servaaskerk in Maastricht te schetsen. Bovendien wordt in dit hoofdstuk nog eens speciale aandacht besteed aan de vraag naar de oorsprong van bezittingen. Daartoe wordt de positie van het kapittel binnen de stad tegen de achtergrond geplaatst van hetgeen bekend is over de omringende rijksgoedcomplexen en hun ontwikkeling. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat deze studie enkel uit het onderzoek in Deel 1 en de bezitslijst in Deel 3 zou bestaan. Al eerder echter werd in het kader van het project *Bronnen*

¹ Het onderzoek van Vlijtingen werd grotendeels gepubliceerd als vooraankondiging van dit proefschrift: Hackeng, *Middeleeuws grootgrondbezit*.

² Van den Hoven van Genderen, *De heren*.

voor de *geschiedenis van Maastricht* een grote hoeveelheid gegevens uit gedrukte bronnen verzameld.¹ Aangezien in de loop van het onderzoek veelvuldig werd teruggegrepen naar dit verzamelde bronnenmateriaal, ontstond het idee om Deel 2 toe te voegen: een bronnenboek voor het kapittel. Dit Bronnenboek wordt voorafgegaan door een aparte handleiding en verantwoording. In de Delen 1 en 3 wordt in de voetnoten via de aanduiding *Bronnenboek* consequent naar Deel 2 verwezen, tenzij het om bronnen van na 1200 gaat die hierin niet zijn opgenomen.

Tenslotte nog twee opmerkingen over de noodgedwongen begrenzing van het onderzoek:

1. De reconstructie van het grondbezit geschiedde aan de hand van het eigen archief van het kapittel, behalve bij de vijf diepteonderzoeken in hoofdstuk IV. Dit betekent dat alleen ten aanzien van Vlijtingen, Hees, Berg, Grandville en Lens contra-expertise in archieven van dorpsbesturen, schepenbanken, plaatselijke heren of landsheren plaatsvond.
2. Behalve via het eigen archief van het kapittel kan het grondbezit ervan ook worden gereconstrueerd aan de hand van gegevens uit de Franse Tijd. In de archieven van het Departement van de Nedermaas en van Domeinen is materiaal te vinden over de verkoop van het grondbezit na de opheffing van het kapittel. Eigen onderzoek in deze archieven is achterwege gelaten, maar er kon wel worden beschikt over vrijgegeven onderzoeksresultaten van Broeder Sigismund Tagage. Het gaat hierbij alleen om oppervlaktecijfers per plaats.² Misschien maakt ooit nog iemand anders een tweede reconstructie van het grondbezit van het kapittel, maar dan ten tijde van de opheffing en kunnen de beide onderzoeken elkaar aanvullen.

¹ Zie de handleiding bij Deel 2.

² Zie paragraaf 2.9.

Deel I

Het kapittel en zijn grondbezit

I. Geschiedenis van kerk en kapittel

I.1. Het kapittel als instelling

Een *kapittel* was een college van geestelijken dat aan een kerk verbonden was om daar de liturgie te vieren en het koorgebed te bidden.¹ Dit vond plaats op het koor, dat was afgescheiden van de gelovigen. De door het Sint-Servaaskapittel gevolgde liturgische riten zijn vastgelegd in een *ordinarius* van circa 1288, die niet zozeer op de mis is gericht, maar vooral voorschriften voor het koorofficie bevat.²

Het woord kapittel komt van *capitulum*, dat hoofdstuk betekent.³ Hiermee werden óf de afzonderlijke hoofdstukken uit de regel - de schriftelijk vastgelegde geboden omtrent de te voeren levenswijze - óf uit de Heilige Schrift bedoeld, die steeds opnieuw in de refter (eetzaal) of bij het koorgebed werden voorgelezen. Tussen de negende en de elfde eeuw vond ten aanzien van dit begrip een accentverschuiving plaats, waarbij het woord *capitulum* een instituut, een rechtspersoon ging aanduiden.⁴ Het *domkapittel* is het oudst en ontstond uit de groep geestelijken die in de laat-Romeinse *civitas* (bisdom) in het huis van de bisschop leefde en ook materieel door hem onderhouden werden.⁵ Een dergelijk kapittel assisteerde de bisschop bij het bestuur van het bisdom en speelde een belangrijke rol bij de verkiezing van een nieuwe bisschop (het clerus-element in *clerus et populus*). Later ontstond ook het *collegiale kapittel*: een kapittel niet verbonden aan een kathedrale kerk, tot welke categorie ook het Sint-Servaaskapittel moet worden gerekend. Uiteindelijk werden alle seculiere kapittels in het bij Frankrijk ingelijfde gebied, waartoe ook Maastricht sinds 1794 behoorde, bij Wet van 5 frimaire an VI (25 november 1797) opgeheven.⁶ Vanaf begin negentiende eeuw functioneren in de bisdommen opnieuw domkapittels. De collegiale kapittels echter behoren sedert de afschaffing tijdens het Franse Bewind voorgoed tot het verleden.

¹ Recentere literatuur over kapittels in het algemeen: Marchal; Becker (LMA); Crusius (LMA); Schieffer (LMA); Idem, *Die Entstehung*; Schneidmüller; Holbach; Van Vliet, 23-68. Voor een totaaloverzicht m.b.t. het Sint-Servaaskapittel als instelling zie de onuitgegeven scriptie van Nellissen. In de inventaris van Nuyens ontbreekt een dergelijk hoofdstuk. Bij Doppler zijn de gegevens over meerdere publicaties verspreid. Behalve het in de onderstaande voetnoten genoemde materiaal bevat het archief de volgende voor de inwendige geschiedenis belangrijke bronnen: de resoluties (RAL SS kap nrs. 1-9, broe nrs. 1-2), de statuten (kap nrs. 94-103, broe nrs. 12-13), lijsten van leden en benoemingen (kap nrs. 105-107, broe nrs. 14-15), 18e-eeuwse lijsten van presentiegelden (kap nrs. 136-137), de *ordinarii* (kap nr. 166, broe nr. 56), de uitgavenzijde van de rekeningen (zie hoofdstuk III), de *Apotheca*, die een encyclopedie van het Sint-Servaaskapittel vormt (kap nrs. 1765-1770). Voor een vergelijking tussen de beide Maastrichtse kapittels, waaruit blijkt dat het Sint-Servaaskapittel in ieder geval in de praktijk het belangrijkste was, zie: Ubachs, *Twee heren*, 63-71. Voor de rol van de kapittels in het Maastrichtse geloofsleven na 1632, zie: idem, 272-293, 345-354. Recentere werken over de inwendige geschiedenis van andere kapittels: OLV-kapittel Maastricht: Haas, *Inventaris OLV*, 18-52; De la Haye, *Onze-Lieve-Vrouwekerk*, 17-23. OLV-kapittel Aken: Offergeld; Lichius. De Luikse kapittels: Kupper, *Liège et l'église impériale*, 311-351. Oudmunster Utrecht: Van den Hoven van Genderen, *De heren*.

² RAL SS broe, nr. 56, ff. 8r-71r; Tagage, *Ordinarius SS*.

³ Becker (LMA); Feine, 178; Van Vliet, 66-67.

⁴ Marchal, in RHE 95 (2000), 15.

⁵ Marchal, in RHE 94 (1999), 779-781; Schieffer, *Die Entstehung*, 122-123, 261.

⁶ Tagage, *Rond de opheffing*, 499-507; DoV, in: PSHAL 66 (1930), 209.

Oorspronkelijk leefden de gemeenschappen rond de bisschoppen volgens de regel van Augustinus, waarin de *vita apostolica*, de levenswijze van de apostelen, centraal stond. Hierbij waren de *vita communis* (het gemeenschappelijke leven) ¹ en de drie kloostergeloften verplicht: gehoorzaamheid, kuisheid en armoede. Vanaf de zesde eeuw ontstonden bij de kerken in en rond de steden *monasteria*, die uit de *fratres* (geestelijken; letterlijk broeders) bestonden die dikwijls onder leiding van een *abbas* (abt) de diensten in deze kerken verzorgden en volgens allerlei variaties op de oorspronkelijke regel leefden. ² Circa 755 werd de regel door bisschop Chrodegang van Metz voor de domkerus van Metz aangepast op basis van de besluiten, die kort tevoren op de Synode van Ver waren genomen, en deze aanpassing ging een voorbeeld voor andere, vergelijkbare gemeenschappen vormen. ³ Chrodegang nam bepalingen van de Benedictijnse regel (Benedictus van Nursia, zesde eeuw), die op monniken van toepassing was, als uitgangspunt en paste deze toe op kanunniken. Hierbij stond weliswaar het gemeenschappelijke leven centraal, maar persoonlijk eigendom was mogelijk. Nadat rond 800 door Benedictus van Aniane speciaal voor monniken een aanvulling op de Benedictijnse regel had plaatsgevonden, werd als tegenhanger hiervan tijdens de Akense Rijkssynode van 816 één uniforme regel voor de niet-monastieke gemeenschappen vastgesteld en door Lodewijk de Vrome in het hele Frankische Rijk ingevoerd (*Institutiones Aquisgranenses*). ⁴ Ook in deze regel, die veel uitgebreider van opzet was dan die van Chrodegang, bleven het gemeenschappelijke leven en het koorgebed gehandhaafd, maar werden de drie geloften losgelaten. In feite was het een compromis tussen kerk en wereld, tussen het ideaal van het gemeenschappelijke leven en de economische noodzaak tot het openhouden van de mogelijkheid om over privébezit te beschikken. Het doel van de kanonieke gemeenschap was immers niet het volgen van een ascetische levenswijze, zoals bij monniken het geval was, maar het permanent uitvoeren van de koordienst aan een kerk waarvoor een economische basis nu eenmaal vereist was. Dit compromis maakte een flexibele organisatie mogelijk, die eeuwenlang in staat was zich aan te passen aan politieke en maatschappelijke ontwikkelingen.

Als reactie ontstonden in de tiende en elfde eeuw groeperingen, die - mogelijk in samenhang met bisschoppelijke machtspolitiek ⁵ - de opvatting huldigden dat het gemeenschappelijke leven steeds meer in de verdrukking kwam. Tijdens het Lateraans Concilie van 1059 werd hieraan tegemoetgekomen door de oorspronkelijke gezamenlijke levenswijze opnieuw verplicht te stellen, echter zonder de meest radicale eisen van de hervormingsbeweging in te willigen. ⁶ Deze eisen werden echter tijdens de Gregoriaanse hervorming verder uitgewerkt, hetgeen uitmondde in de herinvoering van de strenge regel van Augustinus. Zo ontstonden de *reguliere kapittels* die veel op monnikenkloosters leken. ⁷ Een van de richtingen hierbinnen werd gevormd door de Augustijner Koorheren (bijvoorbeeld Rolduc), een andere door de Premonstratensers. De kapittels, die dit niet overnamen maar vasthielden aan het privébezit werden *seculiere kapittels* genoemd. Aangezien het Sint-Servaaskapittel tot deze laatste groep behoorde, zal de rest van deze paragraaf uitsluitend over seculiere kapittels gaan.

¹ Rüther (LMA); Marchal, in RHE 94 (1999), 779.

² Schieffer, *Die Entstehung*, 128.

³ Marchal, in RHE 94 (1999), 781-783; Semmler, *Die Kanoniker*, 63-65; Schneidmüller, 119-120; Oexle (LMA); Van Vliet, 46-47.

⁴ Marchal, in RHE 94 (1999), 783-787; Semmler (LMA); Idem, *Die Kanoniker*, 101-102; Schneidmüller, 120-121; Van Vliet, 49-52.

⁵ Schneidmüller, 127.

⁶ Semmler, *Die Kanoniker*, 108-109.

⁷ Voor een algemeen overzicht, zie: Van Vliet, 348-351, 414.

Een lid van een kapittel werd *canonicus* of kanunnik genoemd. Een *canon* was oorspronkelijk de officiële lijst van de geestelijken rond de bisschop en de *canonici* waren degenen die daarop vermeld werden.¹ Om als kanunnik te kunnen worden benoemd moest men een vrij man zijn, geen horige. Andere eisen waren wettige geboorte, een onberispelijke levenswijze, lichamelijke geschiktheid voor de koordienst en de minimumleeftijd van achttien jaar.² Zoals ook meestal elders het geval was, moest een kandidaat voor het Sint-Servaaskapittel over een universitaire graad beschikken, of in ieder geval twee jaar universitaire opleiding hebben genoten.³ Zo niet, dan moest uit een door de scholaster afgenomen examen blijken, dat het intellectuele peil van de kandidaat overeenkwam met het resultaat van twee jaar universiteit. Men hoefde geen priester te zijn, maar men werd wel geacht een van de hogere wijdingen te hebben ontvangen. De wijding tot subdiaken was voldoende, hetgeen ertoe leidde dat kanunniken nogal eens de neiging hadden het hierbij te laten en zich niet vast te pinnen op het celibaat voor het leven dat voor het priesterschap vereist was.⁴ Ook bij het Sint-Servaaskapittel waren er qua wijdingsgraad drie categorieën kanunniken: de priesters, de diakenen en de subdiakenen.⁵ Zij droegen de tonsuur (kruinschering) en moesten op de belangrijkste kerkelijke feestdagen hun kruin opnieuw laten scheren.⁶ Of schoon een kanunnik celibatair moest leven, kwam het voor dat kanunniken concubines erop na hielden of onechte kinderen hadden.⁷ Zonen van kanunniken werden overal uitdrukkelijk van het kanonikaat uitgesloten. Door alle ontwikkelingen in de loop der eeuwen vond geleidelijk een verschuiving plaats van het beeld dat een kanunnik van zijn eigen rol had. De kanunnik van de late middeleeuwen was niet meer zozeer de geestelijke die zich toeleegde op het verrichten van de koordienst, maar hij gedroeg zich in de eerste plaats als de houder en de verdediger van een moeizaam verworven pakket van rechten en privileges.⁸

Bij de Sint Servaas benoemde oorspronkelijk de proost de kanunniken⁹, later de paus en de proost om de beurt: de paus in de oneven, de proost in de even maanden.¹⁰ Na 1632 nam de Staten-Generaal de positie van de paus in. Behalve door de paus werden ook wel eens kanunniken door andere buitenstaanders benoemd. Ten eerste hadden de Duitse keizers en koningen het hun door de paus verleende *ius primariae precis*.¹¹ Dit gaf hun het recht om na hun kroning eenmalig te beschikken over de eerst opgevallen plaatsen bij alle kapittels in het hele Rijk en hierin een kandidaat te benoemen. Ook waren er bij een aantal kapittels de zogenaamde koningskanonikaten waarbij een koning zelf lid van een kapittel werd, zoals

¹ Schieffer, *Die Entstehung*, 124; Van Vliet, 24 noot 29.

² Marchal, in RHE 95 (2000), 10-11.

³ Holbach, 154-155. Voor het Sint-Servaaskapittel: Nellissen, 35, 90. Voor de praktijk van deze eis in circa 1385-1500, zie: Thomassen, *De kanunniken*, 34-41; Nève, *Recht en Continuïteit*, 14-20.

⁴ Holbach, 154.

⁵ Doppler, *Kanunniken*, 49; Perreau, 296-297; Van Heylerhoff, *Notice*, 150.

⁶ Doppler, *Kanunniken*, 50.

⁷ Voor het Sint-Servaaskapittel in de 2e helft 16e eeuw, zie: Tagage, *Hervormingsvisitaties*. Vergelijk ook een 16e-eeuwse scholaster bij het OLV-kapittel: Haas, *Inventaris OLV*, 32.

⁸ Marchal, in RHE 95 (2000), 32.

⁹ Reeds vermeld in 1232: Bronnenboek, nr. 99a.

¹⁰ 1611: DoV, nr. 837; DoV, in: PSHAL 66 (1930), 207; Doppler, *Kanunniken*, 35; Van Heylerhoff, *Notice*, 149; *Hedendaagsche historie*, XII, 338. Bij het OLV-kapittel was dit hetzelfde: Haas, *Inventaris OLV*, 22. Bij het OLV-kapittel van Aken benoemde de paus in de oneven, het kapittel zelf in de even maanden: Offergeld, 97-98. Bij Oudmunster in Utrecht gebeurde het op dezelfde manier als in Aken: Van den Hoven van Genderen, 697-698.

¹¹ Marchal, in RHE 95 (2000), 43.

Hendrik V van het Domkapittel van Luik.¹ Voor het Sint-Servaaskapittel is een dergelijke benoeming niet bekend. Verder mocht behalve de proost, de paus en soms de koning, ook de Universiteit van Leuven bij bepaalde gelegenheden benoemingen bij het Sint-Servaaskapittel verrichten.²

Behalve de volwaardige kapittelleden, de *canonici capitulares*, waren aan een kapittel ook nog *supernumerarii* verbonden, die nog wachtten op een vacature. Als zij een voorkeursbrief voor een bepaalde plaats hadden weten te verkrijgen, heetten zij *expectantes*.³ Daarnaast waren er nog de *canonici scholares*, die aan de kapittelschool hun opleiding kregen, al over een plaats als kanunnik beschikten, maar onder voogdij stonden.⁴ Op het moment dat zij twintig jaar werden en aan de opleidings- en wijdingseisen voldeden, kwamen zij onder die voogdij uit en werden *canonici emancipati*.

De volwaardige kapittelleden hadden recht op een *stallum in choro*, een vaste plaats in het koorgestoelte. Daar tegenover stond de verplichting dat zij in principe bij het koorgebied aanwezig moesten zijn, maar zij konden zich laten vervangen. In de loop van de tijd leidde deze mogelijkheid tot misbruik ten aanzien van:

- de verplichte *residentie*: kanunniken die niet meer bij het kapittel verbleven maar structureel elders woonden
- de verplichte *presentie*: kanunniken die structureel (omdat zij niet resideerden) of regelmatig niet deelnamen aan de koordienst

In feite was het zeker stellen van de residentie en de presentie van kanunniken fundamenteel voor het voortbestaan van een kapittel.⁵ Zonder residerende en bij de koordienst aanwezige kanunniken kon een kapittel zijn hoofdtak immers niet vervullen. Daarom gingen de meeste kapittels er vanaf de dertiende eeuw toe over in ieder geval de aanwezigheid bij de koordienst te bevorderen door een beloning in te stellen in de vorm van presentiegeld. Verder werd een kanunnik die zonder verlof een groot deel van het jaar niet had geresideerd, als *foraneus* beschouwd en dit had gevolgen voor zijn inkomsten.⁶ Bovendien werd in 1589 voor het Sint-Servaaskapittel vastgesteld dat behalve de deken ook de kanunniken, die een vaste functie hadden, zoals *camerarius*, *cantor* enzovoort, verplicht waren te resideren.⁷ Ondanks deze maatregelen lukte het niet om elke vorm van misbruik volledig uit te sluiten. In de periode 1385-1450 resideerde misschien wel meer dan de helft van de kanunniken van Sint Servaas niet, hetgeen ook elders vaak voorkwam. Meestal ging het hierbij om kanunniken, die door de paus waren benoemd, een ruimere kerkelijke loopbaan vóór, tijdens of na hun kanonikaat bij Sint Servaas hadden en functies cumuleerden.⁸ In de tweede helft van de zestiende eeuw echter lijkt het niet komen opdagen bij de koordiensten een groter probleem te vormen dan het niet resideren.⁹

¹ Kupper, *Liège et l'église impériale*, 346-349; Van Vliet, 273.

² Doppler, *Kanunniken*, 35-36; Nellissen, 34, 87; Thomassen, *De kanunniken*, 17-18.

³ Marchal, in RHE 95 (2000), 12; Nellissen, 36.

⁴ Doppler, *Kanunniken*, 39-40; Nellissen, 35.

⁵ Marchal, in RHE 95 (2000), 26-30. Zie ook: Holbach, 170.

⁶ Doppler, *Kanunniken*, 45.

⁷ In de herziene statuten, zie: Doppler, *Deken*, 201-202.

⁸ Thomassen, *De kanunniken*, 92-100, 294-296. Vergelijk: Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 689-690.

⁹ Tagage, *Hervormingsvisitaties*.

Een kapittel had het recht op eigen initiatief onder leiding van de deken kapittelvergaderingen te houden.¹ In deze vergadering namen de volwaardige kanunniken, die een *vox* of *votum in capitulo* hadden (een stem in het kapittel), met een meerderheid van tweederde van de stemmen besluiten (resoluties) met betrekking tot het bestuur van het kapittel en hier vond ook de rechtspraak over de leden en het personeel plaats. Evenals bij het koorgebed, was deelname hieraan voor de residerende kanunniken verplicht. Bij het Sint-Servaaskapittel werden deze vergaderingen driemaal per week, namelijk op maandag, woensdag en vrijdag, in de kapittelzaal gehouden.² Naast deze wekelijkse vergaderingen waren er ook jaarvergaderingen, de *capitula generalia*, die ook voor niet-residerende kanunniken verplicht waren. Bij het Sint-Servaaskapittel werd het *capitulum generale* éénmaal per jaar gehouden. Het ving aan op vrijdag voor Sint Egidius (1 september) en nam meerdere dagen in beslag. Tijdens deze jaarvergadering vonden vooral benoemingen plaats en werden eventuele aanpassingen in de statuten aangebracht,³ die door de proost (zie beneden) en het kapittel gezamenlijk werden vastgesteld.⁴ Bewaard zijn de statuten van 1385 met diverse aanvullingen en de herziene statuten van 1589.⁵

De inkomsten van een kapittel waren grotendeels afkomstig uit de opbrengsten van hun grondbezit. Het totale vermogen, waarvan de kanunniken leefden, heette de *mensa* ofwel de tafel. Bij de domkapittels werd dit vermogen oorspronkelijk door de bisschop beheerd. Tussen de negende en de elfde eeuw vond echter in samenhang met het geleidelijke doordringen van de Akense regel een scheiding plaats tussen het eigenlijke bisschoppelijk goed en het kapittelgoed, zodat de kapittels voortaan hun eigen vermogen beheerden.⁶ Vervolgens vond opnieuw een splitsing plaats in de afzonderlijke vermogensfondsen van kapittels, hetgeen zowel voor de dom- als voor de collegiale kapittels gold. Van ten vroegste de tiende tot in de twaalfde eeuw werd het gemeenschappelijke leven opgegeven en het kapittelvermogen verdeeld in *prebenden*.⁷ Een *prebende* was het recht op het vaste inkomen, dat verbonden was aan het *officium*, het geestelijk ambt van kanunnik met de hieraan verbonden rechten en plichten.⁸ De combinatie van het ambt, dat in de eerste plaats bestond uit het verrichten van de koordienst, met de eraan verbonden prebende vormde het te vergeven *beneficium*. Behalve op een vaste plaats in het koorgestoelte en een stem in het kapittel had een kanunnik recht op deze prebende, als hij een volwaardig lid was. Een *canonicus capitularis* werd daarom ook wel *canonicus prebendatus* genoemd. Het aantal te vergeven prebenden was vastgelegd door middel van een *numerus clausus*. Aan het Sint-Servaaskapittel waren vanaf midden veertiende eeuw veertig prebenden verbonden, waarvan de veertigste als een extra prebende voor de deken bestemd was.⁹ Het kapittel telde dus, inclusief de deken, negenendertig kanunniken.¹⁰ Het Sint-Servaaskapittel had de dubbele omvang van het Onze-Lieve-

¹ Marchal, in RHE 95 (2000), 15-17.

² Doppler, *Kanunniken*, 50-53; Idem, *Deken*, 201.

³ Doppler, *Kanunniken*, 53-55.

⁴ Vermeld in 1611: DoV, nr. 837.

⁵ RAL SS kap, nrs. 94-103.

⁶ Marchal, in RHE 94 (1999), 788-789; Schieffer, *Die Entstehung*, 261-287; Van Vliet, 272.

⁷ Marchal, in RHE 94 (1999), 789-791; Haas, *Inventaris OLV*, 19; Kupper, *Liège et l'église impériale*, 311-314; Van Vliet, 399-414, 418; Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 686-687.

⁸ Marchal, in RHE 95 (2000), 9-10; Landau (LMA).

⁹ Ingevoerd in 1330: RAL SS kap nr. 149; DoV, nrs. 280 en 368.

¹⁰ Stiennon, 132, 164-167; Bronnenboek, nr. 113c; RAL SS kap, nr. 105. Volgens Van Heylerhoff, Perreau en Doppler waren het in totaal 42 prebenden: Van Heylerhoff, *Notice*, 149; Perreau, 296; DoV, in: PSHAL 66 (1930), 207; Doppler, *Kanunniken*, 36.

Vrouwekapittel: twintig prebenden tot 1586, later zeventien.¹ Dat het om een van de grotere kapitels ging, blijkt uit het feit dat het Luikse Domkapittel oorspronkelijk zestig prebenden telde, de Luikse collegiale kapitels dertig, het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Aken en de dom van Utrecht veertig en tenslotte Oudmunster en Sint Jan in Utrecht allebei twintig.² Vanaf 1580 werden twee van de veertig prebenden van de Sint Servaas bestemd voor de Jezuïeten om het onderwijs aan hun college in stand te kunnen houden.³ Rond 1740 zou een prebende bij het Sint-Servaaskapittel omtrent zevenhonderdvijftig gulden per jaar hebben opgebracht, tegen circa zeshonderd gulden bij het Onze-Lieve-Vrouwekapittel.⁴

Na zijn plechtige *installatio* of *investitura* ontving een kanunnik een of twee jaar lang geen inkomsten. Als hij een overleden kanunnik opvolgde, hadden diens erfgenamen nog één jaar lang recht op de inkomsten van zijn prebende, het *annus gratiae*.⁵ De opbrengst van het volgende jaar, het *annus fabricae*, was sedert 1289 bij het Sint-Servaaskapittel bestemd voor de kerkfabriek (fonds voor het onderhoud van kerkgebouw en inboedel) en de sacristie (fonds ten behoeve van de benodigdheden van de eredienst).⁶ Behalve door het overlijden van een kanunnik kon een plaats ook vrij komen door resignatie. Dit kon geschieden onder restrictie dat de prebende voor een bepaalde persoon bestemd was. Dikwijls gebruikte men deze restrictie om permutatie, een ruil met een andere kanunnik, mogelijk te maken.⁷ Op den duur kwam misbruik voor in de vorm van cumulatie: één persoon had dan prebenden bij meerdere kapitels. Naast zijn prebende had een kanunnik recht op diverse afzonderlijke uitkeringen voor het bijwonen van koordiensten en missen op gewone dagen, op vaste kerkelijke feestdagen en op bijzondere feestdagen en ook voor zijn aanwezigheid in de kapittelvergadering.⁸ Een kanunnik, die wegens veelvuldige afwezigheid als *foraneus* werd beschouwd, kreeg beperkte inkomsten uit een *prebenda foranea*.

Behalve de prebende was ook het pastoorsambt van de aan een kapittel onderhorige parochies een bron van inkomsten voor kanunniken. Het Sint-Servaaskapittel beschikte over de tot het *patronaatsrecht* behorende combinatie van *presentatio* en *collatio*, respectievelijk het recht om een kandidaat voor te dragen en deze met het *beneficium* ofwel het pastoorsambt met de hieraan verbonden inkomsten te begeben.⁹ Op deze wijze kon het kapittel aan de bisschop of aartsdiaken zijn eigen kanunniken ter benoeming als *investitus* (pastoor) voordragen in de parochies, die het in vele plaatsen bezat.¹⁰ In de eigen parochie van het kapittel werd na verloop van tijd de gang van zaken enigszins anders geregeld. Om de Sint-Servaaskerk vrij te houden voor de koordienst had het kapittel pal ernaast aan het Vrijthof een aparte parochiekerk laten bouwen (zie kaart 31: nr. 2). Dit was de Sint-Janskerk (Jo-

¹ Haas, *Inventaris OLV*, 22, 25, 29; *Hedendaagsche historie*, XII, 338.

² Kupper, *Liège et l'église impériale*, 314-315, 326-327; Offergeld, 78; Van Vliet, 274; Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 689; Palmboom, 484.

³ DoV, nrs. 766, 769-770, 773-777; Idem, in PSHAL 66 (1930), 207; Doppler, *Kanunniken*, 37; Perreau, 296 noot 2; Van Heylerhoff, *Notice*, 149.

⁴ *Hedendaagsche historie*, XII, 338-339. Vergelijk met de opbrengst ook de waardeberekening van een prebende van het OLV-kapittel in 1783 = totale kapittelvermogen gedeeld door het aantal prebenden = 2285 gulden: Haas, *Inventaris OLV*, 50.

⁵ Marchal, in RHE 95 (2000), 14.

⁶ DoV, nr. 222; Perreau, 297; Van Heylerhoff, *Notice*, 150. Vergelijk: Haas, *Inventaris OLV*, 29; Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 732.

⁷ Doppler, *Kanunniken*, 48.

⁸ Nellissen, 41.

⁹ Voor de terminologie, zie: Bijsterveld, 46-57.

¹⁰ Zie verder de definitie van *collatierecht* in de inleiding van de Bezitslijst. Voor de verdere uitwerking m.b.t. de stichting van diverse parochiekerken door het kapittel zie paragraaf 2.7.

hannes de Doper), die in 1218 voor het eerst werd vermeld toen de proost het patronaatsrecht ervan aan het kapittel schonk.¹ Rond 1300 kwam er in de noordelijke stadsuitbreiding een tweede parochiekerk bij, namelijk de Sint Matthijs.² In 1515 vond de incorporatie van de inkomsten van de Sint-Jansparochie in het kapittel plaats.³ Dit betekende dat het vermogen en de inkomsten van het pastoors*beneficie* werden toegevoegd aan het kapittelvermogen. Vervolgens werden in 1617 de ambten van pastoor van de beide onder het kapittel ressorterende stadsparochies voor vast aan een kanonikaat met prebende verbonden.⁴ Een dergelijke pastoor, die de zielzorg rond de kapittelkerk zelf verzorgde, werd *plebaan* genoemd. Toen na de verovering van Maastricht door Frederik Hendrik in 1632 beide parochiekerken voor de protestanten werden bestemd, nam men de in de zuidoosthoek van het Vrijthof gelegen Sint-Jacobskapel (zie kaart 31: nr. 5) en de tegenover de Sint Matthijs gelegen Catharinakapel voor de katholieke eredienst in gebruik.

Een groter kapittel vormde een complexe organisatie, waarin de kanunniken een aantal belangrijke functies bekleedden en diverse andere taken door lekenpersoneel werden waargenomen.⁵ Enkele van die functies, zoals die van *prepositus* of proost, werden reeds genoemd in de Akense regel. De proost, bij het Sint-Servaaskapittel later hoogproost genoemd, stond aan het hoofd van een kapittel. Zijn voornaamste taak was de vertegenwoordiging van het kapittel naar buiten toe en oorspronkelijk ook het beheer van het vermogen en de *curia animarum*, de zielzorg van het kapittel. De beide laatstgenoemde taken raakte hij al spoedig kwijt, omdat hij vanwege de diverse functies die hij bekleedde in dienst van geestelijke of wereldlijke machthebbers (bijvoorbeeld de functie van aartsdiaken of van kanselier aan het koninklijk hof), steeds meer buiten het kapittel kwam te staan. Ongeveer tegelijk met de splitsing van het vermogen in prebenden voltrok zich bij de meeste kapittels een splitsing tussen het vermogen van de proost en dat van het kapittel.⁶ Ook bij het Sint-Servaaskapittel had een dergelijk proces plaats en dat eindigde in 1232 met de verdeling van de dorpen van Sint Servaas, de elf zogenaamde banken.⁷ Tevens behield de proost het collatie-recht van enkele kerken en van bepaalde altaren.⁸ Desalniettemin bleef hij ook na de vermogensscheiding dikwijls een zekere representatieve verantwoordelijkheid dragen. Een belangrijke bevoegdheid die in stand bleef, was de benoeming van de kanunniken. Zoals reeds werd vermeld, deed de proost van Sint Servaas dit beurtelings met de paus. Ook was hij verantwoordelijk voor de uitoefening van de rechtspraak binnen het *claustrum*, behalve ten aanzien van de kanunniken en het personeel van het kapittel. De proosten van Sint Servaas werden benoemd door de koning of keizer, vervolgens door de hertog van Brabant en na 1632 door de Staten-Generaal.⁹ Het waren belangrijke hoogwaardigheidsbekleders, die een *blijde inkomste* hielden¹⁰ en binnen de feodale hiërarchie van het Rijk de positie van rijksvorst innamen. Mogelijk had het feit dat de proost in tegenstelling tot het kapittel een

¹ Bezitslijst: Maastricht III 1 k.

² Van Rensch, *Parochies*, 155-157.

³ DoV, nr. 693.

⁴ DoV, nrs. 852 en 855; Doppler, *Kanunniken*, 49; Perreau, 296 noot 2; Van Heylerhoff, *Notice*, 149.

⁵ Bij het Onze-Lieve-Vrouwekapittel werden deze twee categorieën in de veertiende eeuw aangeduid als *officia prelatorum* en *officia subditorum*: Tagage, *Ordinarius OLV*, 247-258, 410-432.

⁶ Marchal, in RHE 95 (2000), 19-20; Schneidmüller, 129-151.

⁷ Voor de ontwikkeling van het proces van de vermogensplitsing bij het Sint-Servaaskapittel zie de paragrafen 1.4 en 2.8.1. Voor de problematiek rond de elf banken zie eveneens paragraaf 2.8.1.

⁸ Zie de paragrafen 2.8.1 en 3.6. Zie ook: Doppler, *Proosten*, 157-158.

⁹ Verder uitgewerkt in de paragrafen 2.8.1 en 2.8.2.

¹⁰ Doppler, *Proosten*, 161-165; Perreau, 299-300.

eigen zogenaamde hoge leenzaal bezat, waaronder leengoederen ressorteerden, met deze status te maken.¹ Als vervanger van de proost trad een *viceprepositus* of *coadiutor* op.²

Behalve het beheer van het kapittelvermogen raakte de proost ook de geestelijke leiding over het kapittel kwijt. Hij moest deze afstaan aan de *decanus* of deken, een functie die uit de Benediktijnse regel afkomstig was en vanaf midden tiende eeuw bij kapittels werd ingevoerd.³ De deken was de voorzitter van de kapittelvergadering, hield het toezicht op de levenswijze van de kanunniken en de gang van zaken rond de koordienst en was op belangrijke kerkelijke feestdagen voorganger bij de diensten. Ook kreeg hij dikwijls taken bij het goederenbeheer van het kapittel. Hij stond niet buiten het kapittel, zoals de proost, maar was in feite de eerste kanunnik, de *primus inter pares*. Zoals boven reeds werd vermeld kreeg de deken van Sint Servaas behalve zijn normale prebende als kanunnik ook nog eens de veertigste prebende. Hij werd door de kanunniken uit hun midden gekozen en vervolgens werd deze keuze bevestigd door de bisschop.⁴

Behalve de deken waren nog vier andere kanunniken met een speciale waardigheid bekleed. Dezen werden door de kanunniken uit hun midden gekozen en voor het leven benoemd.⁵ De *cantor* leidde de koorzang tijdens de kerkelijke diensten en gaf het zangonderricht.⁶ De *magister scholarum* of *scholasticus* leidde in de eerste plaats de kapittelschool.⁷ Daarnaast trad hij op als secretaris en kanselier van het kapittel: hij notuleerde de resoluties van de kapittelvergadering, voerde de correspondentie van het kapittel en vertegenwoordigde het kapittel in juridische procedures waarin het betrokken was. Bovendien was hij bij het Sint-Servaaskapittel sedert 1589 samen met twee andere kanunniken *claviger* (sleuteldrager) van het archief.⁸ De *custos* of *thesaurarius* was schatbewaarder en verantwoordelijk voor de relieken en de liturgische paramenten. Verder was hij verantwoordelijk voor het onderhoud van het kerkgebouw.⁹ De schatkamer van Sint Servaas bevond zich evenals de huidige schatkamer in de dubbelkapel.¹⁰ Zoals ook elders gebruikelijk was, werd bij het Sint-Servaaskapittel na verloop van tijd het eigenlijke werk gedaan door twee *subcustodes* of onderkosters, die onder toezicht stonden van de *magister sacristiae*, de sacristiemeester. In 1478 werd de thesaurie op verzoek van het kapittel door de paus opgeheven en werden de inkomsten van dit fonds bij de mensa van het kapittel gevoegd.¹¹ De *camerarius* was waarschijnlijk de oorspronkelijke beheerder van het vermogen van het kapittel, maar bij het Sint-Servaaskapittel was dit al vrij vroeg beperkt tot de *camera* of kamerhof. Dit was de laathof van het kapittel waaronder voornamelijk de binnen het *claustrum* gelegen onroerende goederen ressorteerden.¹²

Daarnaast ontstonden in de loop der tijd nog diverse tijdelijke ambten, die bij de meeste kapittels aanvankelijk door kanunniken werden bekleed, maar geleidelijk aan ook wel door

¹ Vergelijk: Nolden, 324-325, 328, 354, 365-366, 382; Simenon, *Saint-Trond*, 210-215, 340.

² Vermeld in 1611: DoV, nr. 837. Zie ook: Doppler, *Proosten*, 160.

³ Marchal, in RHE 95 (2000), 20-21; Schneidmüller, 122-123.

⁴ Doppler, *Dekenen*, 193-195.

⁵ DoV, in: PSHAL 66 (1930), 208.

⁶ Marchal, in RHE 95 (2000), 21-22.

⁷ Marchal, in RHE 95 (2000), 22-25.

⁸ Nellissen, 44. Over de functie van sleuteldrager van het archief zie: Nuyens, 7 e.v.

⁹ Marchal, in RHE 95 (2000), 21.

¹⁰ Waar zij na de laatste restauratie van de kerk opnieuw gevestigd is.

¹¹ DoV, nr. 630; Nellissen, 52-53.

¹² Zie ook paragraaf 3.6.

kapelannen en uiteindelijk zelfs door leken.¹ De beheerders van de drie belangrijkste fondsen van het Sint-Servaaskapittel waren: een *cellerarius* voor het beheer van de graaninkomsten,² een *prepositus refectorii* of refterproost voor de inkomsten van de oorspronkelijke refter³ en een *receptor festorum et anniversariorum* voor de inkomsten bestemd voor feesten en jaargetijden.⁴ Twee, later vier *magni computatores* of grootrekenmeesters, stonden aan het hoofd van de *camera computatoria* of rekenkamer.⁵ Bij hen moesten de beheerders van die drie fondsen zich over hun beheer verantwoorden, maar hun rekeningen werden vastgesteld in de kapittelvergaderingen.⁶ Verder waren er bij het Sint-Servaaskapittel nog een *elemosinarius* of aalmoezenier voor de opbrengsten van goederen ten behoeve van de armen, twee *magistri fabricae* of kerkfabriekmeesters voor de inkomsten van de kerkfabriek en het onderhoud van de gebouwen⁷ en een *prepositus vini* of wijnproost voor de opbrengsten van de aan de Ahr en de Moezel gelegen wijngaarden van het kapittel.⁸ Tenslotte hield vanaf 1232 een in de loop der tijd veranderend aantal *prepositi equitaturae* of rijproosten toezicht op de rechtspraak en het bestuur in de banken van het kapittel.⁹

Ook waren er bij het Sint-Servaaskapittel diverse taken die uitsluitend door leken werden uitgevoerd. Tien *virgiferi* of roededragers traden bij plechtigheden op als begeleiders van de geestelijken en als ordebewaarders, een functie vergelijkbaar met die van de huidige *suisse*. Vier daarvan, namelijk de *campanatores* of klokkenluiders werden door de proost benoemd en stonden tot zijn beschikking,¹⁰ twee ervan, namelijk een brouwer en een kok, stonden ter beschikking van de deken en vier bakkers begeleidde de kanunniken. Deze roededragers vervulden in feite alleen nog maar hun erefunctie. Hun oorspronkelijke taken werden uitgevoerd door echte klokkenluiders, een echte *pistor* (bakker), een echte *bracedarius* (brouwer) en een echte *cocus* (kok).¹¹ Een *claustrarius* of kloosterwachter was ordebewaker in het immunitetsgebied en fungeerde als pedel van het kapittel. Eveneens lekenfuncties waren die van de zangers, waaronder ook scholieren van de kapittelschool als *chorales* of jongenssopranen¹², en de functie van organist. Tenslotte waren er nog de diverse rentmeesters en secretarissen, de schouten en schepenen van de banken van Sint Servaas en - behalve van de kamerhof, want dat waren geen leken maar kanunniken - de meiers en laten van de verschillende laathoven van het kapittel.¹³

¹ Marchal, in RHE 95 (2000), 25-26.

² Van de cellerarii Everardus (1139), Balduinus (1160, 1173), Henricus (1179), Arnoldus de Erclentia (1230-1232), Johannes de Boedingen (1489-1509) en Andreas Jentis (1532-1546) is het zeker dat zij kanunnik waren. Zie ook paragraaf 1.6.

³ Van de refterproosten Henricus de Valle (1473-1474), Johannes Rethyns (1505-1517) en Laurentius van der Lamén alias van der Blocquerien (1553-1569) is het zeker dat zij kanunnik waren. Vergelijk ook Nellissen, 51-52. Bij het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in de veertiende eeuw werd dit ambt inderdaad tot de *officia subditorum* gerekend: Tagage, *Ordinarius SS*, 256.

⁴ In ieder geval was Godefridus Thisius (1583) kanunnik.

⁵ Doppler, *Kanunniken*, 47; Nellissen, 50-51.

⁶ De rekeningen van de drie fondsen werden afgesloten met een notariële verklaring dat de betreffende rekening was goedgekeurd in de kapittelvergadering. In tegenstelling tot de overige rekeningen van midden zestiende eeuw bevat die van de cellerarie van 1551 (RAL SS kap. nr. 985) een nadere correctie die op last van de *magni computatores* door de cellerarius werd toegevoegd.

⁷ Nellissen, 51. Bij het OLV-kapittel in Aken sedert midden 13e eeuw: Nolden, 359.

⁸ Zie de paragrafen 2.2, 2.4, 3.3.7 en 3.3.8.

⁹ Zie paragraaf 2.8.1.

¹⁰ Vastgesteld in 1232: Bronnenboek, nr. 99a.

¹¹ Over de roededragers: zie Nellissen, 72-73; Doppler, *Dekenen*, 195.

¹² In het Maastrichts *krölkes* geheten.

¹³ DoV, in: PSHAL 66 (1930), 209.

Zoals reeds vermeld konden de kanunniken zich bij het koorgebed laten vervangen. Om dit mogelijk te maken waren aan het Sint-Servaaskapittel twee *vicarii perpetui* verbonden. Zij moesten priester zijn en mochten alle sacramenten toedienen, waaronder de in 1476 verkregen bevoegdheid tot het verlenen van de absolutie.¹ Aanvankelijk waren zij in dienst voor het leven, maar in 1394 werden zij op verzoek van het kapittel door de paus afzetbaar verklaard.² Wanneer zij een kanunnik vervingen, ontvingen zij het betreffende presentiegeld. Daarnaast waren er de *chori socii*, vaak de oudste kapelannen en ook de roededragers, die ter aanvulling van het aantal kanunniken als vaste begeleiders deelnamen aan de koordiensten en processies.³ Bij het Sint-Servaaskapittel waren het er twaalf.⁴ Een *scriptor chori* hield tijdens de koordiensten aantekening van de aanwezigen in verband met de uitkering van het presentiegeld.⁵

Aan een kapittel waren meestal ook *capellani* verbonden, die belast waren met het opdragen van gestichte jaargetijden voor kanunniken, andere personeelsleden van het kapittel en burgers van de stad.⁶ Vanaf de dertiende eeuw kregen deze kapelannen dikwijls als oneigenlijke taak erbij dat zij steeds meer bij de koordienst werden ingeschakeld. Evenals elders gebruikelijk was, vormden de kapelannen bij het Sint-Servaaskapittel een Broederschap van Kapelannen,⁷ die over een eigen vermogen beschikte en een soort pseudo-kapittel naast het eigenlijke kapittel vormde.⁸ De broederschap bestond al rond het midden van de dertiende eeuw en de leden ervan zouden oorspronkelijk als kanunniken van Sint Jan de Evangelist zijn aangeduid.⁹ Aanvankelijk zou zij echter niet alleen uit kanunniken en kapelannen hebben bestaan, maar ook uit leken, zowel mannen als vrouwen.¹⁰ In 1324 hernieuwde de broederschap haar statuten en sedertdien gold een numerus clausus van dertig kapelannen.¹¹ In het begin werden zij alleen door het kapittel gekozen, maar vanaf 1623 werden twaalf kapelannen door het kapittel en de overige door de broederschap zelf benoemd.¹² Aan het hoofd stond een meester, die door de leden uit hun midden werd gekozen, en een eigen ontvanger zorgde voor het beheer van het vermogen. Verder was er een eigen ontvanger. Oorspronkelijk kwam de broederschap bijeen in de Driekoningenkapel in de omgang van de kerk, vanaf 1296 in de kapel van het Sint-Servaasgasthuis en tenslotte vanaf 1481 in de door koning Lodewijk XI van Frankrijk geschonken Koningskapel.¹³ In de tijd waarin de broederschap in het gasthuis bijeenkwam werd zij ook wel Broederschap van het Gasthuis

¹ DoV, nr. 625.

² DoV, nr. 427.

³ Marchal, in RHE 95 (2000), 31; Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 691.

⁴ Nellissen, 66.

⁵ Nellissen, 66-67.

⁶ Marchal, in RHE 95 (2000), 30-32.

⁷ Zie ook Bezitslijst, B. Over de broederschap zie: Nellissen, 68-71; Nuyens, 199; Doppler, *Nécrologe*, iv-vii; DoV, in: PSHAL 66 (1930), 208; DoV, nr. 290 noot 1; Perreau, 298; Van Heylerhoff, *Notice*, 151. Vergelijk ook de situatie bij het OLV-kapittel: Haas, *Broederschap OLV*.

⁸ Van Rensch, *Broederschappen*, 10.

⁹ Perreau, 298; Van Heylerhoff, *Notice*, 151. Zie ook de speciale status van het beneficie van het altaar van de H. Maagd en Sint Jan de Evangelist: Nellissen, 64.

¹⁰ RAL SS broe, nr. 38.

¹¹ KBH, handschriften, nr. 903; RAL SS broe, nrs. 12-13; DoV, nr. 932.

¹² DoV, nr. 867.

¹³ DoV, nr. 637. Deze schenking vond plaats in 1463 : DoV, nr. 609. De Koningskapel was verbonden met het linkertransept van de kerk aan de Vrijthofzijde en werd in 1806 afgebroken.

genoemd.¹ Overigens werd ook de functie van gasthuismeester door een kapelaan uitgeoefend en tot 1617 de functie van pastoor van de Sint Jan of van de Sint Matthijs eveneens.²

Behalve de kapelannen waren aan het Sint-Servaaskapittel tenminste nog zestig beneficianten verbonden.³ Dezen lazen aan de zijaltaren van de kerk (ruim zestig) de missen, die door gelovigen waren gesticht, en hadden inkomsten hieruit. Vanaf circa 1500 waren aan een altaar dikwijls ook meerdere stichtingen verbonden (eerste en tweede fundatie).⁴ Enkele beneficianten werden door de proost benoemd, enkele door de deken en de rest door het kapittel. De benoeming door de kanunniken geschiedde vanaf 1337 *per turnum*. De kanunnik die in een bepaalde week aan de beurt was werd *turnarius* of *hebdomadarius* genoemd.⁵

In de Akense regel was de inrichting van een onderkomen voor vreemdelingen en armen verplicht gesteld. Ook het Sint-Servaaskapittel beschikte over een eigen *domus hospitalis* of gasthuis.⁶ De taak hiervan bestond aanvankelijk vooral uit de verzorging van zieke pelgrims, die het graf van Sint Servaas wilden bezoeken.⁷ Later kwamen daar nog de leden en het personeel van het kapittel bij.⁸ Aan het hoofd ervan stond de *magister hospitalis* of *hospitalarius* of gasthuismeester, die in zijn taak werd bijgestaan door provisoren. Zowel de meester als de provisoren werden aangesteld door deken en kapittel. De meester beheerde de goederen en was verantwoordelijk voor de zielzorg en voor het beneficie van de kapel, die aan het gasthuis verbonden was. De ziekenverzorging geschiedde door tien zusters onder leiding van een *mater monialium*. De oudste vermelding van het gasthuis dateert van 1171, toen de *dispensator* ervan een lijst van bezittingen en inkomsten opmaakte.⁹ Zeer waarschijnlijk bestond het minstens al een eeuw eerder.¹⁰ Het Sint-Servaasgasthuis lag recht tegenover de kerk aan de overzijde van het Vrijthof (zie kaart 31: nr. 6). Het vulde de ruimte op tussen de Bredestraat en de Platielstraat en stak ongeveer uit tot de huidige dubbele binnenrij op het plein.

Een aparte stichting bij het Sint-Servaaskapittel was de *fundatio Beyart*.¹¹ Dit fonds werd begin veertiende eeuw opgericht door kanunnik Johannes gezegd Beyart. Hij schonk al zijn bezittingen aan het kapittel met als doel de ondersteuning van behoeftige priesters.¹² Ook voor beurzen voor arme leerlingen van de kapittelschool, arme scholieren of *panistae* genoemd, bestond een apart fonds.¹³

Nog vermeldenswaard is de gebedsvereniging die de kanunniken van Sint Servaas met de monniken van Sint Amandus bij Doornik vormden.¹⁴ Dergelijke gebedsbroederschap-

¹ RAL SS broe, nr. 386.

² Nellissen, 62.

³ DoV, in: PSHAL 66 (1930), 208.

⁴ Vergelijk: Haas, *Broederschap OLV*, 70-71.

⁵ DoV, nr. 296. Zie ook: Doppler, *Kanunniken*, 47-48; DoV, in: PSHAL 66 (1930), 208; Nellissen, 39-40.

⁶ Zie ook Bezitslijst, A.

⁷ DoV, nrs. 520, 917; Perreau, 298; Van Heylerhoff, *Continuation*, 110-111. Terwijl het volledige kapittel en de overige hiermee samenhangende instellingen in de Franse Tijd als religieuze instellingen werden beschouwd en daarom opgeheven, werd het gasthuis ondergebracht in de *Commission administrative des Hospices Civiles*. Het gebouw werd in 1821 afgebroken.

⁸ Nellissen, 60.

⁹ Bronnenboek, nr. 77.

¹⁰ Jocundus spreekt van *hospitale* in de tijd van keizer Karel (*Miracula*, 97) en verderop van *hospicium* (Bronnenboek, nr. 42).

¹¹ Zie ook Bezitslijst, C.

¹² DoV, nr. 241 noot 3.

¹³ RAL SS kap, nrs. 157-160.

¹⁴ Platelte.

pen ontstonden in de tweede helft van de achtste eeuw. Aanvankelijk waren zij beperkt tot bisschoppen en abten, maar dezen betrokken hun geestelijke gemeenschappen hierin. ¹ Behalve een spirituele band met een andere instelling bood de gebedsvereniging met het Sint Servaaskapittel aan de monniken van Sint Amandus ook een praktisch voordeel: op hun reizen naar de bezittingen van hun abdij in Friesland en het Rijnland konden de monniken bij het Sint-Servaaskapittel overnachten. Het was circa 1130 begonnen met de monnik Robert die op reis ziek was geworden en in Maastricht stierf. De kanunniken hadden hem niet alleen liefdevol verpleegd, maar daarna ook het voorstel gedaan tot de oprichting van een gebedsvereniging. Vervolgens schreef abt Absolon een uitvoerige bedankbrief, waarin hij positief op het voorstel reageerde. ² De laatste vermelding van deze gebedsvereniging dateert van de vijftiende eeuw.

Seculiere kanunniken namen weliswaar deel aan het maatschappelijke leven, maar leefden in principe afgezonderd van de buitenwereld in een afgebakend gebied rondom hun kerk. Binnen dit *claustrum*, dat reeds in de Akense regel verplicht werd gesteld ³, beschikte het kapittel over immuniteit, hetgeen wil zeggen dat hier de eigen regels golden en dat geen wereldlijke heer er jurisdictie had. ⁴ Hoe zag het immuniteitsgebied rond de Sint Servaas eruit? De gemeenschappelijke en facilitaire ruimten van het kapittel lagen aan de kloostergang. Dit geldt voor de kapittelzaal, de refter, de kapittelschool en de schatkamer. De kanunniken woonden na de afschaffing van het gemeenschappelijke leven in eigen huizen. Om leegstand te voorkomen was een nieuwe kanunnik vanaf 1443 verplicht om binnen twee jaar een vrijstaand claustraal huis tegen redelijke prijs te kopen van de erfgenamen van een overleden kanunnik. ⁵ De kanunnikenhuizen bevonden zich in een aaneengesloten gebied rond de kerk (zie kaart 31: geel): ⁶ voornamelijk aan het Sint-Servaasklooster en het huidige Henric van Veldekeplein. De huizen aan het Vrijthof lagen aan de zuidzijde tussen de Sint-Jacobskapel en de Sint-Janskerk (zie kaart 31: nrs. 5 en 2). Aan de andere kant van de Sint-Servaaskerk liep de rij huizen van de noordwesthoek van het Vrijthof door tot aan de Tweebergerpoort (zie kaart 31: nr. 9). Aan de overkant van die straat lagen naast elkaar de tiendschuur van het kapittel en de bakkerij. In 1354 nog verhiel keizer Karel IV een huis tussen de graanschuur van het kapittel en de Tweebergerpoort tot claustraal huis. ⁷ De eerste omwalling van de stad (zie kaart 31: rood), die achter de huizen van Sint-Servaasklooster liep, zal de westgrens van de immuniteit hebben gevormd en de Papenstraat de zuidoostgrens. De kanunnikenhuizen aan het Sint-Servaasklooster en het Henric van Veldekeplein geven een indruk van de welstand van de kanunniken aan het einde van het Ancien Régime. Dit geldt nog des te meer voor de proosdij, waar niet alleen de woning van de proost, maar ook de hoge leenzaal gevestigd was. Dit complex bevond zich recht voor de westbouw van de kerk, op de plek van het huidige klooster Onder de Bogen, en was voorzien van een ruime voorhof en grote tuinen (zie kaart 31: nr. 3). Tevens beschikten de proosten nog over een eigen kasteel in hun heerlijkheid Mechelen.

¹ De Jong, *Carolingian monasticism*, 649.

² Bronnenboek, nr. 60.

³ Van Vliet, 51.

⁴ Voor een uitgebreide studie over de immuniteiten van de kapittels van Utrecht, zie: De Bruijn, *Husinghe ende hofstede*, 126-245, 410-413, 421-422.

⁵ Doppler, *Kanunniken*, 41-42; *Hedendaagsche historie*, XII, 338; Nellissen, 59.

⁶ Voor de beschrijving van het claustrum zie: Van Heylerhoff, *Notice*, 152-153; Perreau, 297-298; Nellissen, 58.

⁷ DoV, nr. 325; Van Heylerhoff, *Notice*, 153.

1.2. Ontstaan van kerk en kapittel (tot 889)

Eind zesde eeuw schreef bisschop Gregorius van Tours (circa 538-595) in zijn *Historia Francorum*, dat bisschop Aravatus van Tongeren op weg naar Maastricht ziek werd, overleed en langs de openbare weg werd begraven.¹ In een ander werk van hem, getiteld *De gloria confessorum*, deelt Gregorius mee welke rol vervolgens werd gespeeld door bisschop Monulfus (circa 549-614), die een tijdgenoot van hem was en blijkens een in Chartres bewaarde echtheidsverklaring van een relik van zijn kleeft (tweede helft zevende eeuw) inderdaad echt geleefd heeft.² Monulfus liet de houten kapel, die zich op het graf van Servatius bevond, vervangen door een *templum magnum* en bracht diens stoffelijke resten over naar deze nieuwe kerk.³ In de achtste eeuw werd dit verhaal in een eerste zelfstandige *Vita Servatii* opgenomen zonder dat daar nog veel aan werd toegevoegd.⁴ De passages bij Gregorius vormden de basis van het verhaal dat men in de middeleeuwen kende en waarop de hele Servaaslegende tot en met Henric van Veldeke werd gebouwd.⁵ Gregorius plaatste Servatius in de periode van de volksverhuizingen, waarin met name de Hunnen ambulant waren, namelijk rond 450.⁶ Zeventiende-eeuwse geleerde Jezuïeten ontdekten echter in werken van de vierde-eeuwse schrijvers Athanasius en Sulpicius Severus dat tussen 343 en 359 een bisschop Σαρβατιος of Servatius actief was, die door Sulpicius Severus inderdaad bisschop van Tongeren genoemd werd. Deze vierde-eeuwse bisschop was betrokken of aanwezig bij kerkelijke concilies in Sardica, Keulen en Rimini, die vooral de omstreden theologische opvattingen van de Arianen als onderwerp hadden.⁷

Bij de opgravingen tijdens de restauratie van de Sint-Servaaskerk in de jaren 1981-1989 ontdekten de archeologen de kerk die Monulfus bouwde (zesde-zevende eeuw) met daarnaast de vermoedelijke grafkapel van Servatius (vierde-vijfde eeuw).⁸ Het verhaal van Gregorius zou dus waar kunnen zijn, maar verschillende historici stellen zich tegenwoordig op het standpunt dat dit verhaal meer over de politiek van de zesde-eeuwse bisschop Monulfus zegt dan over zijn vierde-eeuwse voorganger Servatius. In deze opvatting creëerde Monulfus - omdat hij het zelf wilde of als lid van de maatschappelijke bovenlaag die daar behoefte aan had - een cultus rondom een verre, maar illustere voorganger.⁹ Ook voor de onderhavige studie is niet zozeer de persoon van Servatius van belang als wel de rond deze bisschop ontwikkelde cultus, die achtereenvolgens leidde tot de bouw van een kerk, de stichting van een geestelijke gemeenschap rond die kerk en de verwerving van bezittingen. Mogelijk bestond die gemeenschap al in de zesde eeuw, want corresponderend met de kerk van Monulfus werden ook sporen van andere gebouwen aangetroffen, vermoedelijk dienst- of kloos-

¹ Bronnenboek, nr. 1a.

² Over Monulfus: Kupper, *Leodium*, 50-51; De la Haye, *Que sait-on*; De la Haye, *De bisschoppen*, 43; Munsters, *Een attest*; Munsters, *Verkenning*, 426-427, 429.

³ Bronnenboek, nr. 2a.

⁴ *Vita Servatii [antiquissima]*. Zie ook: Gauthier e.a., 71; De la Haye, *In welke eeuw*, 16-17.

⁵ O.a. De la Haye, *Het leven*, 3; idem, *In welke eeuw*, 16-22. Zie als voorbeelden o.a. Bronnenboek, nrs. 1c-d, 2b-c, 3a-b. Zie ook paragraaf 1.4.

⁶ Bronnenboek, nr. 1b.

⁷ Over Servatius: Kupper, *Leodium*, 48-49; Theuws, *Maastricht*, 161-164; Dierkens, *Reflexions*, 547-548, 555-556; De la Haye, *In welke eeuw*; Brennicke; De la Haye, *De bisschoppen*, 19-26; Kroos, 1-2; Munsters, *Verkenning*, 421-424; Vlekke, 3-40. De echtheid van het concilie in Keulen is omstreden. De la Haye (*In welke eeuw*) plaatst Servatius in de vijfde eeuw. Weerlegd door Dierkens (*Reflexions*, 555-556).

⁸ Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 18-19. Panhuysen / De la Haye, 103. Daartegen: Theuws, *Maastricht*, 166-170.

⁹ Theuws, *De sleutel*, 12-13; idem, *Maastricht*, 170-171; De la Haye, *Que sait-on*, 16-17.

tergebouwen. Ook enkele ongeïdentificeerde resten uit het einde van de Merovingische of het begin van de Karolingische periode in de pandtuin zouden afkomstig kunnen zijn van kloostergebouwen.¹

In de Karolingische periode werd de kerk van Monulfus, na al eerder een uitbreiding te hebben ondergaan (zesde-zevende eeuw), vervangen door een nieuwe kerk (achtste-tiende eeuw).² De eerste schriftelijke vermelding van de geestelijke gemeenschap rond de kerk betreft de jaren 718-741 en is afkomstig uit de *Gesta* van de abten van Fontenelle (833-840). Er is sprake van abt Wando van het Normandische klooster Sint-Wandrille in Fontenelle, die door de Austrasische hofmeier Karel Martel (714-741) werd verbannen en jarenlang in het *monasterium* van Sint Servaas verbleef.³ De Neustrische hofmeier Raginfredus had de Pippinidisch-gezinde abt van Fontenelle door zijn getrouwe Wando vervangen.⁴ Na zijn overwinning op Neustrië in 717 bij Vinchy had Karel vernomen dat Wando Raginfredus had helpen vluchten, waarop hij Wando in ballingschap stuurde. De in ongenade gevallen abt bleef bij de Sint Servaaskerk tot de zonen van Karel Martel, Karloman en Pepijn III, hem na diens dood de waardigheid van abt teruggaven. Bij zijn terugkeer nam hij relieken van Sint Servaas mee en stichtte in Fontenelle een Sint-Servaaskerk.⁵ Het is niet ondenkbaar dat de bovengenoemde Monulfusrelik uiteindelijk via Wando in Chartres terecht kwam.⁶

Rond diezelfde tijd zou een elevatie (verheffing van het gebeente van een heilige) en translatie (plechtige overbrenging naar een geschiktere plaats) van Sint Servaas hebben plaatsgevonden, die pas voor het eerst aan het einde van de elfde eeuw door Jocundus in zijn *Miracula sancti Servatii* werd vermeld.⁷ Volgens de lezing van Jocundus zond keizer Karel bisschop Vulvegisus om Sint Servaas eer te bewijzen, uit dankbaarheid voor zijn overwinning op de Saracenen. Vulvegisus herstelde de vervallen kerk met nieuwe muren en daken, vernieuwde het graf en ging samen met de plaatselijke bisschop Hubertus op zoek naar de stoffelijke resten van Servatius om de translatie van deze heilige te kunnen verrichten. Na een tijdlang heen en weer zoeken trof hij eindelijk het graf aan, begroef de stoffelijke resten opnieuw en keerde huiswaarts. Het lijkt erop dat Jocundus bewust twee personen uit verschillende tijden door elkaar haalde.⁸ Het was namelijk niet keizer Karel (de Grote, 768-814) die de Saracenen versloeg, maar zijn grootvader, de hofmeier Karel Martel had dit gedaan in de bekende slag bij Poitiers in 732. Bisschop Hubertus van Tongeren-Maastricht-Luik (circa 706-727) was een tijdgenoot en vanaf 716 bondgenoot van Karel Martel,⁹ maar leefde tot 727. Dit betekent dat de betreffende gebeurtenis tot dat jaar kan hebben plaatsgevonden en niet na de slag bij Poitiers. Aan die slag ging echter in 721 de minder bekende slag tegen de Saracenen bij Toulouse vooraf. Dit zou betekenen - als de gegevens van Jocundus verder kloppen - dat de translatie plaats had tussen 721 en 727.¹⁰ Blijft de vraag: wie was die bisschop Vulvegisus, die door Karel Martel naar de Sint-Servaaskerk werd

¹ Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 19, 20. Panhuysen / De la Haye, 114.

² Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 19-21.

³ Bronnenboek, nr. 6a.

⁴ Dierkens, *Carolus*, 286. Zie ook: Gerberding, *The rise*, 137-138; Werner, 188 noot 23, 322 noot 17.

⁵ Bronnenboek, nr. 6b.

⁶ De la Haye, *Que sait-on*, 22-23; i.t.t. Dierkens, *Carolus*, 286-287 noot 65.

⁷ Bronnenboek, nr. 5. Zie ook: Kroos, 35-39; De la Haye, *De eerste restauratiecommissie*. Zie over Jocundus ook paragraaf 1.4.

⁸ Over hoe men Jocundus moet lezen: De la Haye, *Het leven*.

⁹ Dierkens, *Reflexions*, 554-555; Gerberding, *A crucial year*, 213-214; Idem, *The rise*, 129, 133-134; Werner, 224, 275-280. Zie verder over Hubertus: Kupper, *Leodium*, 55-56; De la Haye, *De bisschoppen*, 73-75; Baix.

¹⁰ Dierkens, *Reflexions*, 562; idem, *Abbayes*, 105 noot 125; Boeren, *Jocundus*, 97-98.

gezonden om samen met Hubertus de translatie te verrichten? Vulvegisis was waarschijnlijk de bisschop Vulgisus, die door Folcuinus in zijn *Gesta* van de abten van Lobbes (geschreven in 980) wordt genoemd.¹ Deze Vulgisus verbleef in die abdij als *gubernator* en *coabbas* tijdens het abbatiaat van Erminus (713-737) en werd er begraven. Dit is juist een periode waarin de abdij nauwe betrekkingen met Karel Martel onderhield. Overigens is het wel erg toevallig, dat in diezelfde tijd ook Wando op bevel van dezelfde hofmeier bij het kapittel verbleef en met relieken in de weer was. Misschien heeft ook hier een naamsverwisseling plaatsgevonden, hetzij bij Jocundus, hetzij in de *Gesta* van de abten van Fontenelle, en ging het om één en dezelfde persoon.

De volgende bronvermelding bestaat uit een bevestiging in 779 door Karel de Grote van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Chèvremont bij Luik in het bezit van enkele *mansi* (hoeven) in *Angelgiagas in pagello Leuhio*, die met de Sint-Servaaskerk waren geruild tegen weiden.² De betreffende in de Luikgouw gelegen plaats is geïdentificeerd als José (Land van Herve). Keizer Lotharius I (817-855) zou deze bezitting in 844 nogmaals bevestigen.³ Vervolgens kwamen deze van de Sint-Servaaskerk afkomstige hoeven samen met de hele abdij van Chèvremont en al haar andere bezittingen in 972 bij het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Aken terecht.⁴ In 779 werd dus - al gebeurde dit zijdelings - voor het eerst melding gemaakt van grondbezit van de Sint-Servaaskerk. Toch zijn er ook vermeldingen over een vroegere periode. Volgens Jocundus schonk bisschop Monulfus al hetgeen hij bezat en gebouwd had aan Sint Servaas, terwijl dit iets later in de *Vita Monulfi* nog eens nader werd gespecificeerd: goud en zilver en alle nodige voorzieningen voor de eredienst, terwijl hij daar een *familia* en *predia* aan toevoegde.⁵ Ofschoon het waarheidsgehalte van deze vermelding niet persé aan twijfel onderhevig hoeft te zijn, is de tijdspanne van vijf eeuwen tussen gebeurtenis en optekening echter veel te groot om deze passages als de vroegste vermeldingen van grondbezit van Sint Servaas te beschouwen.

Twintig jaar later schreef Alcuinus (circa 730-804), de beroemde Angelsaksische leermeester van Karel de Grote, een brief aan aartsbisschop Arno van Salzburg, waaruit kan worden afgeleid dat hij abt van Sint Servaas was.⁶ Hij had enkel een lagere wijding ontvangen, maar was toch - behalve leider van de hofschool - abt van diverse kloosters, waarvan de Sint-Martinus van Tours de belangrijkste was.⁷ Alcuinus opvolger aan de hofschool Einhard (circa 770-840), bouwmeester van het hof en biograaf van Karel de Grote, had zelfs helemaal geen wijding ontvangen, maar was een van de eerste lekenabten.⁸ Dankzij Lodewijk de Vrome was hij abt van Sint Baafs en Sint Pieter in Gent, van Sint Wandrille-Fontenelle, waarvan ook Wando abt was geweest, en van Sint Servaas in Maastricht. In die laatste hoedanigheid schreef hij tussen 819 en 839 brieven waarin hij onder andere mededelingen deed over religieuzen, leden van de *familia* en bezittingen van de Sint Servaaskerk.⁹ Behalve de *Vita Karoli Magni* was de *Translatio Marcellini et Petri* een van zijn literaire werken. Hierin beschreef hij hoe hij de relieken van deze heiligen in Rome wist te verwerven en naar

¹ Folcuinus, 10, 12. Zie ook: Dierkens, *Reflexions*, 562-563; idem, *Carolus*, 287; idem, *Abbayes*, o.a. 104-106.

² Bronnenboek, nr. 7a. Zie Bezitslijst: José.

³ Bronnenboek, nr. 7b.

⁴ Sickel, *Otto I*, nr. 417; Wisplinghoff, *Rheinisches Urkundenbuch*, I, nr. 25.

⁵ Bronnenboek, nr. 3a-b.

⁶ Bronnenboek, nr. 8; Felten, *Äbte und Laienäbte*, 239-240 noot 120.

⁷ Heil (LMA); De Jong, *Carolingian monasticism*, 634; Felten, *Äbte und Laienäbte*, 235, 237-244.

⁸ Fleckenstein (LMA); De Jong, *Carolingian monasticism*, 634-636; Felten, *Äbte und Laienäbte*, 283-286; De Moreau, 216-218, 329.

⁹ Bronnenboek, nr. 10a-d, f-g.

zijn nieuwe klooster in Seeligenstadt overbracht. Hij noemt hierin onder andere de broeders van het *monasterium* van Sint Servaas ¹ en het midden in de Sint Servaaskerk gelegen Sint-Salvatoraltaar, waarvan de plek bij de opgravingen vermoedelijk werd teruggevonden. ² De veronderstelling dat de kerk behalve aan Sint Servaas ook aan de Heilige Verlosser (Sint Salvator) was gewijd, is dus niet uit de lucht gegrepen. De beide andere dikwijls veronderstelde patrocinia, namelijk Sint Petrus en Sint Bartholomeus, zijn twijfelachtiger. ³ Bekend van Einhard is ook de *Einhardtsboog*, een door hemzelf vervaardigde en aan de Sint-Servaaskerk geschonken reliekhouders in de vorm van een triomfboog, die de sokkel voor een kruis vormde. Dit kunstwerk is verloren gegaan, maar er bestaat nog een tekening van. ⁴ Na Einhard zwijgen de bronnen enkele decennia tot in 870 het Verdrag van Meerssen werd gesloten, waarbij de twee nog levende zonen van Lodewijk de Vrome, de koningen Karel de Kale (840-877) van West-Francië en Lodewijk de Duitser (833-876) van Oost-Francië, Lotharingen verdeelden. Volgens de verdragstekst werd de Sint-Servaasabdij tot het Westfrankische erfdeel gerekend. ⁵

Uit deze opsomming kan worden afgeleid dat ergens tussen de bouw van de kerk door Monulfus rond 570 en de aanwezigheid van Wando in de eerste helft van de achtste eeuw een *monasterium* was gesticht, mogelijk al in de zesde of zevende eeuw. In hoeverre deze stichting eventueel binnen de invloedssfeer van de Merovingische koningen of van de Arnulfingisch-Pippinidische hofmeiers geschiedde, valt moeilijk te bepalen vanwege de onzekerheid over de datering. Ook kunnen de bisschoppen, die tot circa 800 in Maastricht gevestigd zouden blijven, een rol hierbij hebben gespeeld. ⁶ Vervolgens blijkt dat het *monasterium* uit de eerste helft van de achtste eeuw en de abdij uit de negende eeuw niet omwille van zichzelf in de bronnen wordt vermeld, maar omdat vermeldenswaardige mannen er mee te maken hebben. Toch moet het voor de Karolingen een belangrijk instituut zijn geweest. Ten eerste ziet het ernaar uit dat tijdens Karel Martel en Hubertus de Servaascultus een nieuwe impuls kreeg. ⁷ Ten tweede maakten Karel de Grote en Lodewijk de Vrome hun vertrouwelingen Alcuinus en Einhard abt van Sint Servaas. In ieder geval kan men zowel uit de aanstelling van deze beide abten als uit de expliciete opname in de verdragstekst van 870 concluderen, dat het in de Karolingische periode om een koninklijke eigenkerk ging. ⁸ Dat deze abdij in de hierna volgende Lotharingse en Duitse periode veel frequenter in de bronnen werd vermeld, ligt waarschijnlijk niet zozeer aan een stijging in belang als wel aan het feit dat zij tussen 889 en 1000 omstreden was.

1.3. Speelbal van de Lotharingse politiek (889-1000)

Aan het einde van de negende en gedurende de hele tiende eeuw was het kapittel speelbal van het politieke krachtenspel in het toenmalige Lotharingen, waarover veel is geschreven. ⁹

¹ Bronnenboek, nr. 10e.

² Bronnenboek, nr. 4b-c; Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 19. Zie ook: Kroos, 40-41.

³ Bronnenboek, nr. 4a, d-f. Zie paragraaf 4.6.8. over de aanleiding voor twijfel aan de Petrus-hypothese en paragraaf 5.2.4. voor de verdere uitwerking. Vergelijk: Deeters, 24-26.

⁴ Koldewey, 80-83.

⁵ Bronnenboek, nr. 11.

⁶ Volgens Werner (322-323 noot 17) en Leupen (*Het gelijk*) heeft een eigendomsovergang plaatsgevonden van de bisschoppen naar de vroege Karolingen.

⁷ Dierkens, *Reflexions*, 561-563; Werner, 249 noot 58.

⁸ Linssen, *Historische opstellen*, 112-113; Kroos, 39.

⁹ Zie met name: Linssen, *Historische opstellen*, 8-32.

Wie waren de hoofdrolspelers hierin? Bepalend - ofschoon de een met meer succes dan de ander - waren in de eerste helft van die periode de Oostfrankische koningen Arnulf (887-899), Zwentibold (alleen koning van Lotharingen, 895-900), Lodewijk IV het Kind (900-911) en Hendrik I (919-936) en van de Westfrankische koningen vooral Karel III de Eenvoudige (898-923), tijdens wiens regeringsperiode Lotharingen van 911 tot 923 bij West-Francië hoorde. De elkaar het bezit van de Sint Servaas betwistende tegenspelers waren Reinier I van Lotharingen en diens zoon Giselbert aan de ene kant en de achtereenvolgende aartsbisschoppen Radbod en Rutger van Trier aan de andere kant. De betreffende vorsten probeerden vat te krijgen op het tussen de beide overgebleven Frankische Rijken gelegen noordelijke restant van het voormalige Middenrijk van Lotharius I, dat zoveel mogelijk op onafhankelijkheid koerste. De beide elkaar bestrijdende partijen vertegenwoordigden respectievelijk de belangrijkste wereldlijke en geestelijke machthebbers van Lotharingen. De Reiniers vormden een aanzienlijk geslacht met veel bezittingen.¹ De aartsbisschoppen vervulden tevens de functie van aartskanselier en Trier was met name tijdens de regeringsperiode van Zwentibold hoofdstad van Lotharingen.

Beide partijen schipperden tussen de Oost- en de Westfrankische koning, sloten zich aan bij degene die hun de belangrijkste positie en de meest volledige onafhankelijkheid kon bieden of - en dit laatste geldt met name voor de Reiniers - kwamen indien zij dit nodig achtten in opstand. Zo keerde Reinier zich in 898 van Zwentibold af, toen Karel de Eenvoudige op de troon van West-Francië werd gekozen, en Giselbert op zijn beurt in 919 van Karel de Eenvoudige, toen Hendrik I de eerste Duitse koning uit het Saksische huis werd. Bovendien probeerde elk van beide partijen de abdij van Sint Servaas te verkrijgen, onder andere omdat deze een belangrijke bron van inkomsten vormde.² De koningen verleenden de abdij aan degene, die zij op dat moment het hardst als bondgenoot nodig hadden, maar in de tweede helft van de betreffende periode, na de dood van Giselbert in 939, waren de Duitse koningen / keizers Otto I (936-973), II (973-983) en III (983-1002) zelf partij.

Hoe was het verloop van de gebeurtenissen (zie tabel 1)?³ Het begon met de verlening door koning Arnulf in 889 aan Trier op verzoek van aartsbisschop Radbod.⁴ Vervolgens gaf koning Zwentibold de abdij in 898 opnieuw aan Trier,⁵ nadat deze op meer of minder slinkse wijze in handen van Reinier was geraakt.⁶ Dit laatste moet in 896 tijdens Zwentibolds verblijf in Nijmegen zijn voorgevallen.⁷ De afkondiging van het besluit van 898, het begin van een ingrijpende politieke koerswijziging van Zwentibold, vond plaats tijdens een in Aken gehouden hofdag. De plechtige inbezitting volgde op 13 mei, de feestdag van Sint Servaas, in aanwezigheid van Zwentibold in Maastricht (zie tabel 2). In 919 - in de periode dat Lotharingen onder West-Francië viel - gaf koning Karel de Eenvoudige de abdij opnieuw aan Trier.⁸ Reinier had deze in *precarie* (overdracht voor een vastgestelde periode, op verzoek van de begunstigde) weten te krijgen en Giselbert was hem blijkbaar na zijn

¹ Zie ook de passages over hen in de paragrafen 2.3.3, 5.2.1, 5.2.3, 5.2.6 en 5.3.1.

² Voor andere redenen zie paragraaf 5.2.3.

³ Een overzicht bieden: Linssen, *Historische opstellen*, 93-94, 116-120; Kroos, 41-45; Van Herwijnen; Deeters, 29-35; Rotthoff, 103-104.

⁴ Bronnenboek, nr. 12a.

⁵ Bronnenboek, nr. 14a-b.

⁶ Meer volgens de iets latere destinataris-uitvaardiging 14a, minder volgens de oorspronkelijke kanselarij-uitvaardiging 14b. Zie hierover: Beumer.

⁷ Hlawitschka, 173, n. 47; Parisot, 542.

⁸ Bronnenboek, nr. 16a-b. 16a is een *placitum* (gerechtsoorkonde) en 16b een *praeceptum* (plechtig privilege door de koning zelf). Zie: Van Herwijnen.

dood in 915 hierin opgevolgd. In 928 kreeg Gisbert de abdij opnieuw in *precarie*, maar ditmaal moest hij de rechten van de kerk van Trier blijkbaar erkennen.¹ In ruil voor diverse bezittingen kreeg hij de abdij gedurende zijn leven, maar daarna zou de kerk van Trier er weer over beschikken. Het belang van deze overeenkomst wordt onderstreept door de plechtige bekleding van Gisbert met deze waardigheid voor het altaar van Sint Servaas en vooral door de aanwezigheid van koning Hendrik I hierbij.

Toch werd de abdij niet onmiddellijk na Gisberts dood in 939 teruggegeven. Pas in 945 herstelde koning Otto I de aartsbisschop in dit bezit en vermeldde niet alleen de overdrachten door Arnulf, Zwentibold en Karel de Eenvoudige, maar noemde in deze rij ook Lodewijk.² Dit zou betekenen dat er een oorkonde uit de periode 900-911 verloren is gegaan, waarin Lodewijk het Kind de Sint Servaas nog een keer aan Trier gaf. Het is echter de vraag of deze oorkonde werkelijk bestaan heeft. Mogelijk heeft men in de oorkonde van 945 automatisch het volledige lijstje van elkaar opvolgende koningen afgewerkt. In 966 veranderde Otto, inmiddels keizer geworden, ten aanzien van de rechten van Trier van koers en verklaarde de abdij in rijksbezit op te nemen uit behoefte aan middelen om rijksaangelegenheden te kunnen afhandelen.³ Met aartsbisschop Diederik kwam hij overeen dat de kerk van Trier de abdij Oeren kreeg. In 993 wist aartsbisschop Egbert van Otto III, die toen nog een kind was, gedaan te krijgen dat de Servaasabdij werd gerestitueerd.⁴ Tenslotte schonk dezelfde Otto in het jaar 1000 de abdij van Oeren, die men in ruil had ontvangen voor de Sint Servaaskerk, eveneens aan de kerk van Trier.⁵ De keizer handelde hierbij op basis van een falsum, waaruit bleek dat de abdij Oeren al door Zwentibold aan Trier was geschonken⁶ en dus nooit door Otto I in ruil voor de Sint Servaas gegeven had mogen worden. Behalve een nergens bevestigde mededeling in de *Gesta Treverorum*, dat keizer Hendrik III de Servaasabdij aan Trier zou hebben teruggegeven,⁷ reppen de bronnen niet meer over de rechten van Trier. Weliswaar met een slag om de arm, kan gevoegelijk worden aangenomen dat de Sint Servaas gedurende de elfde eeuw rijkskerk bleef.⁸

Welbeschouwd bestaat vrijwel de hele reeks oorkonden uit verleningen aan Trier door de koning of keizer. De inbezitnames door Reinier en Gisbert werden niet op schrift gesteld, behalve één enkele maal in een eigen oorkonde van Gisbert. Dit zou kunnen betekenen dat Reinier en na hem Gisbert in de periode van 896 tot 939 vrijwel onafgebroken lekenabt waren, met twee of drie korte onderbrekingen wanneer de koning ten gunste van Trier had opgetreden en de aartsbisschop abt was of deze in ieder geval aanstelde. Uit de blijkbaar herhaaldelijk gevoelde behoefte aan bekrachtiging via oorkonden kan immers worden afgeleid, dat het effect van deze koninklijke ingrepen iedere keer opnieuw van korte duur was. Trier had wel rechten en dit werd in 928 ook door Gisbert erkend, maar was niet in de gelegenheid hier optimaal gebruik van te maken. Na 939 was de abdij het merendeel van de tijd in handen van het Rijk, waarschijnlijk van 939 tot 945 en met zekerheid van 966 tot 993.

¹ Bronnenboek, nr. 17a. Zie: Despy, *Abbatia*; Dierkens / Margue, 880-881.

² Bronnenboek, nr. 20.

³ Bronnenboek, nr. 22a.

⁴ Bronnenboek, nr. 24a.

⁵ Bronnenboek, nr. 25a.

⁶ Schieffer, *Zwentibold*, nr. 4. Zie ook: Wisplinghof, *Die Urkunde*.

⁷ Bronnenboek, nr. 33.

⁸ Wisplinghof, *Die Urkunde*, 99.

1.4. Het kapittel en het Rijk (1000-1200)

Van de opvolger van Otto III, Hendrik II (1002-1024), wordt vermeld dat hij in 1003 naar Maastricht kwam, omdat hij veel over de heiligheid van Sint Servaas vernomen had, en hij regelde er het leven van de kanunniken (zie tabel 2). ¹ Betrekkingen met keizer Koenraad II (1024-1039) zijn niet bekend. Met koning Hendrik III (1039-1056) kreeg het Sint-Servaas-kapittel meer te maken. Evenals dat tijdens zijn *Königsumritt* in een aantal andere representatieve plaatsen in het Rijk geschiedde, vond op 15 augustus 1039 in de nieuwe Sint-Servaaskerk de plechtige inhuldiging, de zogenaamde *Festkrönung*, van de koning plaats. Drie dagen eerder was hij aanwezig geweest bij de plechtige translatie van Monulfus en Gondulfus en de wijding van de nieuwe kerk, die onder leiding van proost Geldulfus gebouwd was (zie tabel 2). ² Van deze nieuwe kerk staan nog steeds overeind: het middenschip met zijn originele pijlers en de zijbeuken, de benedenbouw van het westwerk met een westkoor. Ook het huidige grondplan van het oostkoor dateert uit die periode, maar het toenmalige transept met polygonale uiteinden is in de volgende bouwphase afgebroken. ³ De koning schonk tijdens dit bezoek waarschijnlijk het borstkruis, dat nog steeds in de schatkamer van Sint Servaas wordt bewaard. ⁴ In 1050 schonk hij, inmiddels keizer geworden, relikwieën van Sint Servaas aan de door hem gestichte kerk in Goslar ⁵ en het jaar daarop zijn bezittingen in Ahrweiler en Wadenheim aan de Sint-Servaaskerk om met de opbrengst hiervan het jaargetijde van zijn vader te kunnen vieren. ⁶ Mogelijk was deze schenking ook als genoegdoening voor de meegenomen relikwieën bedoeld, ⁷ maar deze reden wordt in de bronnen niet vermeld.

Hendrik IV (1056-1106) trad tweemaal handelend op ten behoeve van het kapittel. In 1062 bevestigde hij een schenking van goederen in Weert en Dilsen door markgraaf Otto van Thüringen en diens echtgenote Adela. ⁸ In 1087 en mogelijk nog eens het jaar daarop bepaalde het onder zijn leiding op de hofdag te Aken bijeengekomen vorstengericht, dat graaf Gerard van Wassenberg (Gelre) de kerk van Echt aan de Sint-Servaaskerk moest teruggeven. ⁹ In deze periode (1051-1086) was Humbertus alias Hugo proost. ¹⁰ Uit de tekst op zijn grafkruis, dat bij de archeologische opgravingen in 1988 werd aangetroffen, blijkt onder andere dat hij tevens proost van Sint Lambertus in Luik was en aartsdiaken van Taxandria. Onder zijn bewind werd de kerk uitgebreid met het huidige transept, het oostkoor met een niet meer bestaande absis en het gedeelte van het westwerk vanaf de tweede verdieping. ¹¹ In diezelfde tijd, namelijk tussen 1070 en 1088, liet het kapittel de Franse Benediktijn Jocundus het leven en de wonderen van Sint Servaas optekenen. ¹²

¹ Bronnenboek, nr. 26a-b. Zie ook: Alberts, 106-107; Van Vliet, 216.

² Bronnenboek, nrs. 28a-c, 30. Zie ook Alberts, 107.

³ Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 21-22; Mekking, 21-25.

⁴ Koldewey, 180-181.

⁵ Bronnenboek, nr. 35.

⁶ Bronnenboek, nr. 36.

⁷ Deeters, 37.

⁸ Bronnenboek, nr. 39a.

⁹ Bronnenboek, nr. 46a. Deeters, 40.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 37a-d; Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 17; Idem, *Het grafkruis*; Idem, *Humbertus*; De la Haye, *Humbertus*.

¹¹ Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 22; Mekking, 25-38.

¹² Jocundus, *Vita Servatii*; idem, *Miracula Servatii*.

Het werk van Jocundus ligt aan de basis van de Servaaslegende van de volle middeleeuwen, die een aanzienlijke uitbreiding betekende vergeleken met het oorspronkelijke verhaal van Gregorius van Tours (zesde eeuw), de *Vita antiquissima* (achtste eeuw), de *Gesta antiquiora* (negende eeuw) en de versie uit Herigers *Gesta* van de bisschoppen van Tongeren-Maastrichts-Luik (einde van de tiende eeuw).¹ Mogelijke aanleiding tot de opdrachtverstrekking was het feit dat nog steeds niet was voldaan aan de verwachting die tijdens de synode in Mainz van 1049 werd gewekt, namelijk de heiligverklaring van Servatius. Vooral de door de kanunniken van Sint Servaas gepropageerde verwantschap van Servatius met Jezus Christus was aan kritiek onderhevig. Noch de paus, noch keizer Hendrik III, die toch een vereerder van Sint Servaas was, zou hieraan geloof hebben gehecht. Deze *doctrina Traiectensium* stond in de *Vita* van Jocundus op de voorgrond.²

In de *Miracula Sancti Servatii* beschreef Jocundus de wonderen die Sint Servaas na zijn dood bewerkstelligde. Ofschoon het evenals de *Vita* een hagiografisch werk is, behandelt het na de boven vermelde episode uit de Karolingische periode de geschiedenis van Maastricht en omgeving binnen het kader van het Duitse Rijk van Hendrik I tot en met Hendrik IV. Het werk is naar Jocundus' eigen zeggen gebaseerd op een *Liber Miraculorum*, dat helaas verloren is gegaan en op mondelinge getuigenissen van zijn tijdgenoten, onder wie een *puer* (lagere clericus of kanunnik in opleiding) van het kapittel. Behalve ter verheerlijking van Sint Servaas waren de *Miracula* bedoeld om de hechte band van het kapittel met de achtereenvolgende koningen en keizers aan te tonen. Met name Karel de Grote - ofschoon uit diens aangehaalde wapenfeiten eerder die van Karel Martel te herkennen zijn -, Hendrik III en Jocundus' tijdgenoot Hendrik IV treden hierin sterk op de voorgrond en oogsten veel lof.³ Of deze lof inderdaad gebaseerd was op de bijzondere verdiensten, die de genoemde vorsten aan de Sint-Servaaskerk hadden bewezen, of meer te maken hadden met politieke motieven is niet zo eenvoudig te beantwoorden. De hierboven genoemde verdiensten van Hendrik IV zijn beperkt (éénmaal een bevestiging van een schenking door derden en éénmaal de uitvaardiging van een besluit, niet van hemzelf, maar van een vorstengericht), maar op het moment dat Jocundus schreef was hij de vorst. Ten aanzien van Hendrik III is het de vraag in hoeverre diens verering voor Sint Servaas en interesse in het kapittel niet in de eerste plaats te maken hadden met de rijkspolitiek ten aanzien van de nog altijd precare politieke situatie in Lotharingen.⁴

Koning Hendrik V (1106-1125) schonk in 1109 de kerk van Lanaken en bestemde deze voor het exclusieve gebruik van de broeders.⁵ De proost kreeg weliswaar de voogdij hierover toegewezen, maar de kanunniken benoemden de pastoor en hadden de beschikking over de inkomsten. Dit was het begin van het proces van verzelfstandiging van het kapittelvermogen, dat zich gedurende de hele verdere twaalfde eeuw en het begin van de dertiende eeuw binnen de Sint-Servaaskerk afspeelde en ook bij veel andere kapittels te zien is.⁶ Vanaf midden elfde eeuw werd bij diverse schenkingen aan de Sint-Servaaskerk vermeld, dat deze voor gebruik van de broeders waren bestemd: 1050 Ramioul, 1051 Ahrweiler en Wa-

¹ De la Haye, *Het leven*; Thiers / Vis, 463-464; Kroos, 3-12; Koldewij, 23-27; Boeren, *Jocundus*, 1-134; Vlekke, 57-131.

² Boeren, *Jocundus*, 51-75; Linssen, *Historische opstellen*, 98, 101; Koldewij, 183; De la Haye, *Is Sint Servaas wel heilig?*

³ Linssen, *Historische opstellen*, 101-111; De la Haye, *Karel de Grote*.

⁴ Linssen, *Historische opstellen*, 100-101, 106-110. Vergelijk Koldewij, 183-184.

⁵ Bronnenboek, nr. 49.

⁶ Deeters, 47-55; Nolden, 351-353; Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 51-53, 686. Voor het algemene verband, zie: paragraaf 1.1.

denheim, 1062 Weert en Dilsen, 1087 kerk Echt.¹ Vanaf 1109 echter gingen de deken en de kanunniken steeds prominenter als ontvangers optreden,² waarbij de proost met zoveel woorden werd uitgesloten. In een aantal oorkonden werden zelfs vervalste passages toegevoegd om de zelfstandigheid van het kapittel te kunnen aantonen.³ Uiteindelijk werd deze ontwikkeling in het jaar 1232 afgesloten met de grootste ingreep op dit vlak: de verdeling van de banken van Sint Servaas tussen de proost en het kapittel.⁴ De boven reeds gesignaleerde trend tot het loslaten van het gemeenschappelijke leven liep aan deze geleidelijke verzelfstandiging van het vermogensbeheer van het kapittel vrijwel parallel.

Behalve in 1109 in het gebruik van de kerk van Lanaken bevestigde Hendrik V de broeders in 1122 ook in het recht op het hebben van een banmolen.⁵ Tijdens zijn regering werden op basis van werken van Jocundus de *Gesta* van Sint Servaas geschreven, die minder gedetailleerd, evenwichtiger, meer gestileerd en nog duidelijker konings- en keizersgezind waren.⁶ Misschien was de scholaster Stephanus de anonieme auteur van dit werk,⁷ dat de *Vita* en *Miracula* van Jocundus als officiële versie verdrong. Zeker vanaf deze tijd, maar misschien al eerder, werd het proostambt van Sint Servaas opvallend frequent ter beschikking gesteld aan de kanselier van het koninklijke hof.⁸ De in 1087 genoemde proost Godschalk was weliswaar nog geen kanselier, maar - als het tenminste om dezelfde Godschalk gaat als in die tijd proost van Onze Lieve Vrouw in Aken was⁹ - hij functioneerde wel als leider van de hofkapel en was een van de belangrijkste raadslieden van de koning. Wel kanselier waren achtereenvolgens Adelbert van Saarbrücken (1109¹⁰), Bruno van Zollern (1116¹¹) en Philippus (1125¹²). Mogelijk werd op initiatief van proost Adelbert, die veel invloed bij het hof had, koning Hendrik V in 1107 lid van het Luikse Domkapittel.¹³

Tijdens de regering van Lotharius III (1025-1137) was er geen kanselier en in samenhang daarmee ook geen proost. Mogelijk in samenhang hiermee werd een oorkonde van 1126, waarin een ruil met de abdij van Hersfeld werd vastgelegd, voor het eerst uitgevaardigd door de *broeders* zelf.¹⁴ De koning bevestigde deze ruil, waarbij het kapittel de kerk van Güls verwierf.¹⁵ In deze bevestigingsoorkonde trad de voormalige proost Adelbert, maar nu als aartsbisschop van Mainz, als een van de getuigen op. Aangenomen wordt dat hij in zijn functie van aartskanselier de proosdij op afstand waarnam.¹⁶ In 1128 wees koning Lotharius

¹ Bronnenboek, nrs. 34, 36, 39a, 46a.

² Behalve de in dit verband in de tekst genoemde oorkonden van 1109, 1122, 1126 en 1128, zie o.a. de volgende nummers van het Bronnenboek: nrs. 48, 59, 64a, 68, 73, 93, 98a.

³ Zie de volgende nummers van het Bronnenboek: nr. 34 = 1050 (Ramioul); nr. 39a = 1062 (Weert en Dilsen), nr. 65 = 1146 (Lieshout, Meeuwen en Beutenaken). De vervalste passages staan in het Bronnenboek tussen < >.

⁴ Zie paragraaf 2.8.1.

⁵ Bronnenboek, nr. 54.

⁶ Kroos, 13-16; Koldewij, 28; Boeren, *Jocundus*, 116-118; Vlekke, 84-89, 94-97.

⁷ Boeren, *Jocundus*, 117.

⁸ Voor de opeenvolgende proosten en de verbinding met het kanseliersambt, zie: Deeters, 43-61, 121-122; Kroos, 49-53.

⁹ Vergelijk: Meuthen, *Pröpste*, 23-25.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 49; Zie ook: Meuthen, *Pröpste*, 25-26.

¹¹ Bronnenboek, nr. 51.

¹² Bronnenboek, nr. 56.

¹³ Kupper, *Liège et l'église impériale*, 348.

¹⁴ Bronnenboek, nr. 57a.

¹⁵ Bronnenboek, nr. 57b.

¹⁶ Deeters 47-48.



De aan het Vrijthof gelegen koorzijde van de Sint-Servaaskerk (foto J. van Kronenberg).

het bezit van de kerk van Echt aan de *broeders* toe.¹ Verder leverde deze koning een belangrijke bijdrage aan het verankeren van de positie van het kapittel in Maastricht door zijn privilege van 1132, waarin hij de parochierechten ten opzichte van die van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel afbakende.²

Al spoedig na het aantreden van Lotharius' opvolger Koenraad III (1138-1152) herstelde men de combinatie van ambten en werd kanselier Arnold van Wied proost (1139, 1146). Onder diens bevoegde leiding zouden zowel de huidige oostpartij van de kerk als de verdere voltooiing van het westwerk tot stand zijn gekomen.³ Tijdens een bezoek aan de Sint-Servaaskerk in 1139 schonk koning Koenraad het kapittel de brug in Maastricht (tabel 2).⁴ Iets eerder in datzelfde jaar bevestigde paus Innocentius II de Sint-Servaaskerk in al haar bezittingen.⁵ Tenslotte bevestigde Koenraad in 1146 de schenking door enkele edelen of welgestelde particuliere personen van hun bezittingen in Meeuwen, Lieshout en Beutenaken.⁶

¹ Bronnenboek, nr. 58.

² Bronnenboek, nr. 62.

³ Den Hartog, *Architecture and sculpture*, 56-84, 219; Eadem, *Sculpture Maastricht*, 18. Mekking (38-44) plaatst de oostpartij tijdens proost Gerard van Are en het westwerk voornamelijk tijdens Christiaan van Buch.

⁴ Bronnenboek, nr. 64a.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Bronnenboek, nr. 65.

Terwijl koning Frederik I Barbarossa (1152-1190) in 1154 in Maastricht verbleef (zie tabel 2), bevestigde hij de overdracht van een prebende bij het Sint-Servaaskapittel aan de kerk van Wanze.¹ In 1166-1167 riep Frederik, inmiddels keizer geworden, na uitspraak van een vorstengericht graaf Lodewijk I van Loon tot de orde wegens diens aanmatigheden jegens de inwoners van Vlijtingen, een van de banken van het kapittel.² Men beriep zich hierbij op een oorkonde van Koenraad III uit 1146, maar dit was in feite een schijnorigineel dat korte tijd vóór het vorstengericht vervaardigd was.³ In 1174 trad de keizer, opnieuw vanuit Maastricht, voor de tweede maal tegen de graaf van Loon op, maar ditmaal ter bescherming van de lieden van Sint Servaas in Rosmeer, die dezelfde rechten kregen als de lieden van Sint Servaas in Sluizen en Hees.⁴ In 1176 verpandde hij al zijn bezittingen ten westen van de Maas aan de bisschop van Luik, inclusief Maastricht en de dorpen die erbij hoorden, maar exclusief de proosdij van Sint Servaas.⁵ Rond 1170 schreef Henric van Veldeke zijn bekende middelnederlandse versie van de Servaaslegende, die gebaseerd was op de *Gesta*. Deze keer was niet het kapittel de opdrachtgever, maar gravin Agnes, de echtgenote van dezelfde graaf van Loon die inbreuk maakte op de rechten van het kapittel in Vlijtingen en Rosmeer.⁶ Henric kreeg zijn informatie van de *custos* Hessel.⁷ Misschien was dit broeder Hezelo, de *dispensator* van het Sint-Servaasgasthuis, die in 1171 de lijst van bezittingen van het gasthuis opmaakte en in de sacristie liet bewaren. In 1176 werd een diaken Hezelo vermeld.⁸

Tijdens Frederik Barbarossa was Gerard van Are, proost van Deventer en Sint Cassius in Bonn, ook proost van Sint Servaas (1154, 1159, 1160⁹). Hij was geen kanselier, maar was waarschijnlijk via de invloed van zijn familie proost geworden.¹⁰ In deze periode werd een aanvang gemaakt met het vervaardigen van de noodkist, die pas rond 1190 af was.¹¹ Na Gerard van Are werd wél weer een kanselier proost, namelijk Christiaan van Buch (1165¹²). Zijn opvolger was bisschop Garsendonius van Mantua (1171, 1173, 1176, 1179¹³), die geen kanselier was, maar wel een van de trouwste aanhangers van de keizer in Italië. Na hem kwam Lotharius van Hochstaden (1180¹⁴), die evenals Gerard van Are proost van Deventer en Sint Cassius in Bonn was, en verder ook nog in Koblenz en München. Deze was ook weer geen kanselier, maar werd in de strijd om de vacante bisschopszetel van Luik in 1192 door koning Hendrik VI (1190-1197) als bisschop benoemd. Een van de kandidaten werd vermoord en het is de vraag in hoeverre Lotharius en diens broer graaf Diederik van Hochstaden hierbij betrokken waren.¹⁵ Na Lotharius werd de zoon van diens broer, ook Diederik geheten, proost

¹ Bronnenboek, nr. 68. Zie paragraaf 1.6.

² Bronnenboek, nr. 74a. Zie paragraaf 2.8.1.

³ Bronnenboek, nr. 74b.

⁴ Bronnenboek, nr. 79.

⁵ Bronnenboek, nr. 80.

⁶ Henric van Veldeke, 195, 209. Zie ook: Kroos, 16-17; Koldewij, 28-29; Vlekke, 132-133; Jongen / Schotel, xxv-xxx.

⁷ Henric van Veldeke, 196, 209.

⁸ Bronnenboek, nrs. 77 en 81. Zie ook: Notermans, *Her Hessel*; idem, *Een tijdgenoot*; Kroos, 54. Zie ook paragraaf 1.6.

⁹ Bronnenboek, nrs. 68-69, 71.

¹⁰ Deeters, 58-59. Over de familie Van Are-Hochstaden, zie: Boeren, *De middeleeuwen*, 30-31.

¹¹ Kroos, 120.

¹² Bronnenboek, nr. 73.

¹³ Bronnenboek, nrs. 77-78, 81-82.

¹⁴ Bronnenboek, nr. 83.

¹⁵ Bronnenboek, nr. 89a-b.

van Sint Servaas (1190, 1192, 1196-1198 ¹) en vervolgens in 1198 bisschop van Utrecht. ² De proosten uit de twaalfde eeuw waren dus óf kanselier óf trouw aanhanger van de koning óf waren telgen van de inheemse familie Van Are-Hochstaden.

Uit de in deze paragraaf behandelde periode stammen ook nog twee belangrijke oorkonden, waarbij de vervalsing niet beperkt bleef tot enkele ingelaste fragmenten, maar waarvan de volledige inhoud vervalst was. Met behulp van het eerste falsum, dat 1109 gedateerd is en zou zijn uitgevaardigd door koning Hendrik V, probeerde het kapittel zijn immuniteitsrechten uit te breiden. ³ Volgens de tekst van de oorkonde bevestigde de koning het van oudsher geldige geschreven recht van het kapittel, waarin was bepaald dat zowel de dienaars, beambten en afhankelijke lieden van het kapittel als leveranciers en leenmannen die naar Maastricht kwamen om hun diensten te verrichten, niet onder het stedelijke recht vielen, tenzij zij in het openbaar handel dreven. Uit het geheel blijkt dat de immuniteit van het kapittel zich ook uitstreckte tot het directe personeel, andere dienaars - waaronder ook welgestelde ministerialen - en leden van de *familia*. Niermeyer ontwierp de theorie dat op basis van een verloren origineel van 1107 voor het Luikse Domkapittel zowel circa 1160 dit falsum, als circa 1198 een falsum voor Luik met 1107 als datum vervaardigd waren. ⁴ Deeters erkent dat de oorkonde van 1109 weliswaar een vervalsing uit de volle twaalfde eeuw was, maar is van mening dat de inhoud het geldende recht van die tijd weerspiegelde. ⁵

Het andere falsum is een tweede oorkonde, die 1087 als datum draagt en op naam staat van keizer Hendrik IV. ⁶ Hierin werd bepaald dat:

- de Sint-Servaaskerk alleen afhankelijk was van de keizer en de paus
- de proosdij werd gereserveerd voor de koninklijke of keizerlijke kanselier
- de voogdij voor de koning of keizer en de door hem aangestelde prelaten was
- de proosdij niet in het bezit van een andere kerk kon zijn

Het laatste punt refereert aan de situatie waarin de abdij in bezit was van de kerk van Trier. Aangezien in de tekst de keizer als ondergeschikt aan de paus wordt voorgesteld, kan deze oorkonde nooit van 1087 zijn geweest. De investituurstrijd woedde toen nog volop, Hendrik IV had zijn gang naar Canossa nog niet gemaakt en het kapittel was trouw aan de keizer. Op basis van het schrift concludeerde uitgever Von Gladiß dat deze oorkonde uit de volle twaalfde eeuw kwam. Deeters veronderstelt dat dit falsum rond 1160 werd vervaardigd, omdat proost Gerard van Are, die geen kanselier was, hiermee zijn positie wilde verstevigen. ⁷ Volgens Kroos was deze vervalsing mede tegen de kerk van Luik gericht. ⁸ Op basis van inhoudelijk sterkere argumenten echter plaatst Linssen deze oorkonde pas in de dertiende eeuw, terwijl hij er met betrekking tot het schrift van uitgaat dat dit opzettelijk op archaïsche wijze werd vormgegeven. ⁹ Aangezien het stuk van 1087 in werkelijkheid als een latere vervalsing mag worden beschouwd, is de eerste oorkonde waarin na lange tijd (sinds 966)

¹ Bronnenboek, nrs. 88a-c, 92.

² Bronnenboek, nr. 88b-c.

³ Bronnenboek, nr. 96b.

⁴ Niermeyer, 150-154, 165-166, 179-186, 200-201.

⁵ Deeters, 61-64.

⁶ Bronnenboek, nr. 96c.

⁷ Deeters, 52, 59.

⁸ Kroos, 58-60.

⁹ Linssen, *Historische opstellen*, 129-133. Zie verder paragraaf 2.8.2.



De westbouw en het Bergportaal van de Sint-Servaaskerk, gezien vanuit het zuiden (foto auteur).

sprake is van de Sint Servaas als rijkskerk die van koning Lotharius III van 1132: *libera ecclesia regno attinens*.¹

1.5. Ontwikkeling tot kapittel

Aan de in de zesde eeuw gestichte Sint-Servaaskerk was mogelijk al spoedig een religieus instituut verbonden, dat in de eerste helft van de achtste eeuw *monasterium*, vervolgens *abdij* en nog later *kapittel* werd genoemd. In de eigentijdse bronnen (oorkonden en brieven) tot 1200 worden de volgende termen gehanteerd:²

1. Gerelateerd aan de instelling en de personen waaruit deze bestaat:

718-741: *monasterium*

799: *fratres*

¹ Bronnenboek, nr. 62. Vergelijk Linssen, *Historische opstellen*, 122-123.

² Zie Bronnenboek.

circa 820: *abbas, monasterium, sacerdotes ceterique clerici canonice degentes*
 870, 889, 898, 919, 928, 945, 946, 966, 993: *abbatia*
 898: *monasterium*
 911-923: *prepositus monasterii*
 928: *rector sancte Traiectensis ecclesie, monasterium, prepositus, custos, alumnus*
 946: *canonici, prepositus, camerarius, custos*
 1000: *prepositura*
 1050: *ad usum fratrum, prepositus, decanus, cantor, magister scholarum*
 1062: *ad prebendam fratrum*
 circa 1073: *claustrum*
 1116: *ad usum refectorii*
 1126: *scholasticus*
 1139: *cellerarius*
 1154 e.v.: *capitulum*
 [vervalsing 12e eeuw]: *emunitas claustri vel atrii ecclesie*

2. Gerelateerd aan externe personen, afhankelijke lieden en personeel:

circa 820: *famulus, familia*
 828: *vicedomnus, familia*
 889: *mancipia utriusque sexus*
 946: *layci, advocatus abbacie*
 1050: *villicus*
 1126: *ministeriales*
 [vervalsing 12e eeuw]: *officiales ministri: pistor, coci, cellerarii, bretzedarius, campanarii et ceteri claustrales ministri*

Aan de hand van de vermeldingen uit het eerste overzicht kan de volgende ontwikkeling wordenesignaleerd:

1. Tot 928 was sprake van een *monasterium*, waaraan een *abbas* en *fratres* waren verbonden. Daarnaast haalde Einhard in een vrijlatingsoorkonde van circa 820 een kerkelijk voorschrift aan, dat van toepassing zou zijn en waarin sprake was van *sacerdotes ceterique clerici canonice degentes*: de priesters en de overige geestelijken die de kanonieke levenswijze volgden.¹
2. De *abbas* werd vanaf 820 genoemd. Vanaf 870 was ook sprake van *abbatia*.
3. Tussen 911 en 946 kwamen de proost, de kannunniken en diverse functionarissen van een kapittel in beeld. Tegelijkertijd verdween de term *monasterium*, maar was wel nog steeds sprake van *fratres*. Tevens bleef men de *abdij* voortdurend vermelden. Pas na de afsluiting van de verwikkelingen met Trier rond 1000 kwam ook de term *abdij* niet meer voor.
4. Vanaf circa 1000 stond die kanunnikengemeenschap op zichzelf en was de proost de hoogste functionaris. Vanaf 1050 werd ook de *decanus* vermeld, die als *primus inter pares* de geestelijke leiding kreeg.
5. Eind elfde, begin twaalfde eeuw gebeurde met het ambt van proost iets dat op het eerste gezicht lijkt op hetgeen eerder met de waardigheid van abt geschiedde. Het werd als bron van inkomsten aan belangrijke personen uitgegeven.²

¹ Bronnenboek, nr. 10a. Zie ook: Van Vliet, 57 noot 211.

² Zie de voorafgaande paragrafen 1.2, 1.3 en 1.4.

6. Ofschoon de betreffende geestelijke gemeenschap alle kenmerken vertoonde van het begrip kapittel, werd de term *capitulum* opvallend laat vermeld, namelijk pas vanaf 1154. Het was blijkbaar oorspronkelijk geen gangbare term.¹

Al met al was dit een voor kapittels gebruikelijke ontwikkeling. Vanaf de zesde eeuw ontstonden rond de belangrijke kerken in de steden *monasteria* onder leiding van een *abbas*.² Voor de periode tot begin negende eeuw kan men geen duidelijk onderscheid maken tussen gemeenschappen van monniken en van wereldlijke geestelijken.³ Het is zelfs anachronistisch om in die termen te denken. Het hoofdkenmerk van een *monasterium* was een gemeenschappelijk en corporatief leven. Wanneer een dergelijke gemeenschap aan een al of niet bisschoppelijke, stedelijke kerk was verbonden om daar de liturgie in stand te houden, kan men er echter globaal van uitgaan dat het niet om een gesloten gemeenschap van bidende monniken ging, maar om meer op de wereld gerichte geestelijken die later kanunniken werden genoemd. Deze groep leefde in de zevende en achtste eeuw nog volgens de kerkelijke regelgeving, die toen voor de bisschoppelijke clerus geldig was. Monniken daarentegen volgden allerlei verschillende monastieke leefregels. In de Karolingische tijd ontstond er echter behoefte aan eenheid en werd de Benediktijnse regel als norm verheven voor monniken, terwijl de kanunniken tijdens de synode van Aken in 816 hun eigen regel kregen. Dit alles betekent dat het *monasterium* bij de Sint-Servaaskerk geen monnikengemeenschap zal zijn geweest. Circa 820 stond dit ook vast, omdat toen het boven aangehaalde kerkelijke voorschrift van toepassing was waarin met zoveel woorden sprake was van kanunniken. Bovendien kan ook tussen 844 en 928 geen sprake van een klooster zijn geweest, indien de opvolgers van Einhard eveneens lekenabten waren. Dit was namelijk sedert de Synode van Yüzt in 844 bij kloosters verboden.⁴

Op het moment dat de abdij in beeld komt, rijst opnieuw de vraag naar de eventuele verschillen in de gebruikte terminologie. Mogelijk kan tussen het begrip *monasterium* en het begrip *abbatia* de volgende differentiatie worden aangebracht:

- *monasterium* = de gemeenschap van *fratres*; deze term is vooral op het inwendige functioneren gericht
- *abbatia* = de waardigheid van abt inclusief het object waarvan men abt is, namelijk het *monasterium*, en de daaraan verbonden inkomsten en prerogatieven; hier ligt het accent meer op het karakter van belonings- en uitwisselingsobject in de externe politiek⁵

De *abbas laicus* of lekenabt was een creatuur van de negende eeuw.⁶ Het begin ervan lag in de regeringsperiode van Lodewijk de Vrome. Voor die tijd waren er geen lekenabten, op één

¹ Aangezien het duidelijk is dat het over een kapittel gaat, ook al noemen de bronnen de instelling nog niet zo, is ervoor gekozen deze term ook te gebruiken voor de voorgaande periode (vanaf de 9 à 10e eeuw). Vergelijk: Van Vliet, 18, 66-67. Deze auteur hanteert consequent de term *monasterium* voor de periode vóór de 12e eeuw.

² Volgens Van Vliet (65, 424) werd in de Frankische bisdommen de term *monasterium* uitsluitend voor religieuze gemeenschappen buiten de *civitas* gereserveerd en niet voor de stadsclerus. Pas na de invoering van de Akense regel zou ook de stadsclerus aldus worden aangeduid.

³ Marchal, in RHE 94 (1999), 780-781, 783-784; De Jong, *Carolingian monasticism*, 628-629; Schneidmüller, 118-119; Schieffer, *Die Entstehung*, 129-131.

⁴ Boretius / Krause, II, 114; Deeters, 28-29.

⁵ Vergelijk: Leupen, *Het gelijk*, 39; Panhuysen / Leupen, 438 noot 81.

⁶ Felten, *Äbte und Laienäbte*, passim; Idem, *Laienäbte in der Karolingerzeit*; De Jong, *Carolingian monasticism*, 634-636.

enkele uitzondering na: Karel de Grote zelf, die voor een korte periode vermeld werd als abt van Murbach en Echternach. Als reactie op het negatieve beeld dat in de historiografie van deze abten werd gegeven, worden deze waardigheidsbekleders in de recente literatuur anders gewaardeerd. Er waren namelijk goede en slechte lekenabten, terwijl het gros zich ergens daartussenin bewoog. Einhard was een van de eerste lekenabten.¹ Hij bracht de aan hem toevertrouwde abdijen veel goeds en nam zelfs maatregelen om het maken van misbruik van zijn positie te voorkomen.² Bij de Sint Pietersabdij in Gent zorgde hij namelijk voor een scheiding tussen de *mensa abbatis* en de *mensa fratrum*, hetgeen hij misschien ook wel als abt van Sint-Servaas deed. Anderzijds gebruikte hij zijn kloosters ook als persoonlijke inkomstenbron. Zoals eerder in dit hoofdstuk vermeld traden tussen 889 en 939 Reinier I van Lotharingen en zijn zoon Giselbert, die in 928 *rector* werd genoemd, als lekenabt op en ertussendoor en erna waren de aartsbisschoppen van Trier abt. Reinier staat bekend als begunstiger van het klooster Echternach, waarvan hij eveneens lekenabt was,³ en over Giselbert toonde het Sint-Servaaskapittel zich uitermate positief.⁴ Het verschijnsel van de aartsbisschoppen van Trier in de functie van abt vormde in de betreffende periode periode geen uitzondering. Het abbatiaat van rijksabdijen in handen van bisschoppen nam eind negende, begin tiende eeuw gestadig toe.⁵ Het einde van de Trierse periode en de onderhorigheid van het kapittel direct aan het Rijk vanaf circa 1000 valt waarschijnlijk samen met het verdwijnen van de functie van abt. Intussen was ergens tussen 911 en 923, nog vóór de vermelding van Giselbert als *rector*, al sprake van een proost. Deze functionaris zal de directe dagelijkse leiding over het kapittel hebben gehad en indien een scheiding tussen abt- en kapittelgoed had plaatsgevonden, beheerde hij ook de goederen van het kapittel. Na het verdwijnen van de abt ontwikkelde het proostambt zich eveneens tot een beloningsobject, maar werd geen uitwisselingsobject. De proosdij werd weliswaar aan diverse kanseliers verleend, maar bleef duidelijk binnen de directe invloedssfeer van het Rijk.

Toen koning Hendrik II in 1003 in Maastricht kwam, regelde hij volgens zijn biograaf Adalbold van Utrecht het leven van de kanunniken.⁶ Mogelijk was hij degene die het abbatiaat afschafte en het kapittel definitief aan het Rijk teruggaf. Daarnaast is er nog een andere mogelijkheid. De vaststelling van de regel van Aken en de verplichtstelling hiervan door Lodewijk de Vrome betekende nog niet dat deze regel overal met onmiddellijke ingang van kracht werd.⁷ Het duurde nog een hele tijd voordat er door de naleving ervan een duidelijk onderscheid tussen monniken en kanunniken ontstond. In het Oostkarolingische Rijk werd de regel het eerst toegepast in de oudere bisdommen in het westen (waaronder Luik); pas later in missiebisdommen (waaronder Utrecht) en de in het oosten gelegen bisdommen. Rond 1000 was de rijkspolitiek gericht op de versteviging van de band tussen de koning en de bisschoppen. Dit geschiedde onder andere via de versterking van de positie van de domkapittels door de regel van Aken alsnog in te voeren. De grote promotor van dit laatste was Hendrik II. Nu moet de regel bij de Sint Servaaskerk al rond 820 van kracht zijn geweest.⁸

¹ Zie paragraaf 1.2.

² Felten, *Äbte und Laienäbte*, 49; De Jong, *Carolingian monasticism*, 634-635.

³ Felten, *Äbte und Laienäbte*, 48-49, 55.

⁴ Zie paragraaf 2.3.3 en 5.2.6.

⁵ Van Vliet, 60.

⁶ Bronnenboek, nr. 26b. Zie ook: Van Vliet, 216.

⁷ Semmler, *Die Kanoniker*, 103-109; Schieffer, *Die Entstehung*, 253-260.

⁸ Zie hierboven. Schieffer geeft als vroegste voorbeeld van de toepassing van de Akense regel in het bisdom Luik het feit dat domdeken Wazo (de latere bisschop) zich circa 1028 in een brief aan de domproost van bewoordingen bediende, die regelrecht uit deze regel afkomstig konden zijn: Schieffer, *Die Entstehung*, 255.

Dit beeld wordt een eeuw later nog eens bevestigd, namelijk tussen 911 en 946 toen de proost, de *canonici* en de diverse functionarissen van een kapittel in beeld kwamen.¹ Wat Hendrik II kwam doen kan dus met de Akense regel te maken hebben gehad, ofschoon dit nauwelijks méér kan hebben behelsd dan het nogmaals toezien op de juiste toepassing ervan. Verder was er in de loop van die periode ook wel sprake van koningskanonikaten bij kapittels, hetgeen betekende dat de koning zelf lid van een kapittel werd.² De enkele vermelding van Hendrik II in verband met het Sint-Servaaskerk is echter te beperkt om op basis hiervan te vermoeden dat deze koning kanunnik was. Als men al in deze richting zou willen denken, zou Hendrik III hier eerder voor in aanmerking komen.

Nog even kort over het tweede overzicht: hieruit kan worden afgeleid, dat na onvrije personen als *famuli*, en *mancipia* vanaf de twaalfde eeuw ook een groep *ministeriales* ging optreden. De leden van de *familia* van het kapittel, in de oorkonden ook als *laici* aangeduid, stegen in aanzien. Uit de twaalfde-eeuwse vervalsing (met 1109 als datum) kan men afleiden, dat er toen al een hele bedrijvigheid was binnen het *claustrum*.

1.6. Kanunniken en leken tot 1200

Het oudere oorkondenmateriaal van een instelling als het Sint-Servaaskapittel betreft meestal de verwerving van onroerend goed. Hierin wordt dan ook in de eerste plaats informatie verschaft over de schenker en het object van schenking. Deze categorieën komen in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod. Andere informatie uit deze oorkonden betreft de ontvangers en geeft een beeld van de samenstelling van het kapittel in de betreffende periode.

Reeds vanaf de tiende eeuw worden de namen genoemd van verschillende waardigheidsbekleders van het kapittel, meestal de proosten, soms een deken, een *camerarius* of een *custos*, en ook een enkele keer van een grotere groep kanunniken. Eerder in dit hoofdstuk bleek al dat de deken en het kapittel vanaf de twaalfde eeuw in toenemende mate zelfstandig begonnen op te treden bij de ontvangst en het beheer van schenkingen. Dit heeft tot gevolg dat de twaalfde-eeuwse oorkonden veel meer informatie over de samenstelling van het kapittel bieden dan het bronnenmateriaal uit de voorgaande periode. In de meeste oorkonden treden kanunniken en met het kapittel verbonden leken als getuigen op. De tabellen 3a en 3b bieden een overzicht van alle genoemde kanunniken uit de twaalfde eeuw en de periode waarin zij actief waren. Hierbij moet echter worden opgemerkt dat de plaatsing van personen uit het eerste kwart van die eeuw moeilijkheden oplevert vanwege onbekendheid met de precieze datum van een oorkonde, die ergens tussen 1107 en 1122 werd uitgevaardigd en waarin veel personen worden vermeld.³ Een ander probleem is een hiaat tussen 1139 en 1159 met als gevolg dat in de tweede helft van de eeuw met een nieuwe reeks personen wordt gestart.

Op basis van deze tabellen over de twaalfde eeuw, aangevuld met de meer verbrokkelde gegevens uit het oudere bronnenmateriaal, kan de volgende lijst van waardigheidsbekleders worden opgemaakt:⁴

¹ Vergelijk: Marchal, in RHE 94 (1999), 786; Semmler, *Die Kanoniker*, 106.

² Zie paragraaf 1.1.

³ Bronnenboek, nr. 48.

⁴ De aangegeven jaartallen zijn die van eerste en laatste vermelding.

Proost: ¹

Gerulfus / Herulfus, 911-928
Sigibertus, 946
Geldulfus, 1039-1050
Tydewinus, 1050
Humbertus / Hugo, 1051-1086
Godescalcus, 1087
Adelbertus, 1109
Bruno, 1116
Philippus, 1125
Arnoldus, 1139-1146
Gerardus, 1154-1160
Christianus, 1165
Garsendonius, 1171-1179
Lotharius, 1180
Theodericus, 1190-1196
Gerlacus, 1199

Deken: ²

Dudekinus, 1050-1087
Anelinus, 1109-1122
Johannes, 1126-1132
Winandus, 1139; al kanunnik in 1126, vanaf 1130 custos
Gerardus, 1159-1171
Syfridus, 1173-1180; al kanunnik in 1165
Godefridus, 1189
Winricus, 1195-1209; ³ al kanunnik in 1179

Custos: ⁴

Herimarus, 928
Norbertus, 946
Rado, 1116-1126; mogelijk al eerder kanunnik
Winandus, 1130-1132; de latere deken

Scholaster:

Sigibertus, 928.
Udelricus, 1050
Stephanus, 1126-1131; al kanunnik in 1122 of eerder
Reinerus, 1131-1139; al kanunnik in 1128

¹ Zie ook paragraaf 1.4. en Deeters, 121-122. Vergelijk: Doppler, *Proosten*, 167-181. Om vergelijking tussen ongelijke eenheden te vermijden zijn de lekenabten van 799 tot in de tiende eeuw niet in de serie proosten meegenomen.

² Zie ook Doppler, *Dekenen*, 207-214. Doppler noemt nog een Baldericus (1000) van wie in 1745, net als bij de proosten Geldulfus en Humbertus, een loden kruis zou zijn gevonden; Lotharius (1180) en Theodericus (1184) zullen de gelijknamige proosten zijn.

³ 1209; DoV, nr. 71.

⁴ Voor de kanunniken zie ook: Doppler, *Kanunniken*, 55-64; Kroos, 53-53.

Baldewinus, 1159-1160

Henricus, 1165-1176

Arnoldus, 1180

Henricus, 1186-1189; waarschijnlijk dezelfde als vóór Arnoldus; kapelaan en protonotaris van het koninklijke hof

Winandus, 1195-1206 ¹

Camerarius:

Bovo, 946

Willo, 1131-1139; al kanunnik in 1126

Henricus, 1159-1160

Alexander, 1176-1179; al kanunnik in 1165

Thomas, 1180; al kanunnik in 1165

Henricus, 1196; al kanunnik in 1195

Cantor:

Dudelinus, 1050

Franco, 1126-1128; al kanunnik in 1122 of eerder

Henricus, 1130-1132; al kanunnik in 1124

Andreas, 1139; al kanunnik in 1131

Arnoldus, 1159-1160

Gunterus, 1165-1173

Gevehardus, 1176-1180; al kanunnik in 1159

Simon, 1195-1207 ²

Cellerarius:

Everardus, 1139; al kanunnik in 1131

Balduinus, 1160-1173

Henricus, 1179

Uit dit overzicht blijkt dat de eerste proost, geheten Gerulfus of Herulfus, tussen 911 en 928 wordt vermeld. ³ Tegelijkertijd met de proost worden in de oorkonde van hertog Giselbert uit 928 dertien kanunniken als getuigen genoemd, waarvan Herimarus als *custos* en Sigibertus als *alumnus* of schoolmeester worden gekwalificeerd. ⁴ Een deken wordt niet genoemd, maar uit de plaats die Saravardus tussen de proost en de *custos* inneemt, kan misschien worden afgeleid dat hij deken was. ⁵ Van de overige kanunniken wordt enkel vermeld of zij priester of diaken waren. ⁶ De oorkonde werd in Maastricht uitgevaardigd en geschreven door de genoemde schoolmeester. Is het dan niet aannemelijk dat hier het voltallige

¹ 1206: DoV, nr. 68.

² 1207: DoV, nr. 69.

³ Bronnenboek, nrs. 15 (911-923: Gerulf) en 17a (928: Herulf).

⁴ Evenals Doppler (*Kanunniken*, 55) wordt ervan uitgegaan dat de in de getuigenlijst vanaf proost Herulfus genoemde personen het kapittel vertegenwoordigden. Sigibertus wordt waarschijnlijk tweemaal vermeld, namelijk als getuige en als opsteller van de oorkonde. Volgens Marchal zou de functie van scholaster pas in de 11e eeuw zijn ontstaan: Marchal, in RHE 95 (2000), 22.

⁵ De Akense regel kende de functie van deken niet. De eerste dekens bij kapittels traden pas vanaf midden negende eeuw op: Semmler, *Die Kanoniker*, 106 noot 422; Marchal, in RHE 95 (2000), 19.

⁶ Misschien moet bij Saravardus *decanus* staan in plaats van *diaconus*.

kapittel aantrad? Waarschijnlijk bestond het kapittel, in plaats van de latere veertig, toen slechts uit dertien kanunniken (mogelijk te vermeerderen met die van eventuele afwezigen). In 946 worden de *custos* en de *camerarius* genoemd.¹ In 1050 komen opnieuw de scholaster en voor het eerst de deken en de *cantor* aan bod.² De *cellerarius* wordt pas in 1139 genoemd.³ Mogelijk was dit toen een nieuwe functie. Intussen komt de *custos* van 1132 tot 1244⁴ niet meer voor. Over de volledige periode bezien zijn de scholaster en de *cantor* de waardigheidsbekleders, die het meest in de oorkonden voorkomen.

De eerste met name genoemde kanunniken zonder daaraan toegevoegde speciale waardigheid zouden de *clericus* Otmarus en de vrijgemaakte *famulus* Meginfridus kunnen zijn, die circa 820-840 door lekenabt Einhard werden vermeld.⁵ Deze Otmarus kan echter ook een van de lagere geestelijken zijn geweest, die mogelijk ook toen al aan de kerk waren verbonden. Van Meginfridus werd weliswaar meegedeeld, dat hij werd vrijgemaakt om kanunnik te worden, maar strikt genomen is niet bekend of hij dit inderdaad geworden is. Dan komt de groep kanunniken uit 928: Saravardus, Stephanus, Arnoldus, Gerardus, Helmerinus, Walterus, Odricus, Geroldus, Reginhardus, Sfogilus en Warnerus. De volgende met name genoemde kanunnik zonder toegevoegde waardigheid is te vinden bij Jocundus. Het betreft de kanunnik Adelbertus, die de verlamde pelgrim Walterus die bijna de hele winter buiten had gelegen, naar het gasthuis droeg.⁶ Pas in de oorkonde van 1107-1122 trad, naast de deken, opnieuw een groepje kanunniken zonder toegevoegde waardigheidsvermelding op.⁷ Het waren er vijf, waarvan er drie op een later tijdstip respectievelijk *custos*, scholaster en *cantor* werden genoemd.

Opnieuw een als tamelijk volledig overkomende lijst van de populatie van het kapittel geeft een oorkonde uit 1131. Het betreft een schenking van de Luikse bisschop Alexander I, die niet eens voor het Sint-Servaaskapittel bedoeld was.⁸ De deken, de scholaster, de *cantor*, de *camerarius*, de *custos* en zestien kanunniken worden genoemd, dus in totaal eenentwintig leden van het kapittel. In een andere oorkonde van hetzelfde jaar komen alleen de vijf waardigheidsbekleders voor, de overige kanunniken niet.⁹ Uit vergelijking van beide oorkonden blijkt dat Stephanus in dat jaar door Reinerus als scholaster werd opgevolgd. In de oorkonde van de bisschop is geen plaats van uitvaardiging gegeven. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat zij bij een bezoek van hem in Maastricht werd opgemaakt en dat, evenals in 928 het geval was geweest, alle aanwezige kanunniken getuigden. Dit zou dan betekenen dat het kapittel op dat moment eenentwintig plaatsen (of enkele méér) telde en nog geen veertig zoals later wel het geval was.

¹ Bronnenboek, nr. 21. Behalve t.a.v. de proost, de *camerarius* en de *custos* is het van een andere groep namen uit de getuigenlijst niet duidelijk of zij ook kanunniken van Sint Servaas waren. Doppler beschouwt hen wel als zodanig: *Kanunniken*, 56. Verder gaat hij ervan uit dat Sigibertus, die als een van de afgevaardigde taxateurs wordt genoemd, de *alumnus* uit 928 was. Dit zou waar kunnen zijn, maar dan toch een indirecte waarheid. Waarschijnlijk was proost Sigibertus degene die werd gezonden en mogelijk was deze proost dezelfde persoon als de voormalige schoolmeester.

² Bronnenboek, nr. 34.

³ Bronnenboek, nr. 64a.

⁴ 1244: DoV, nr. 145.

⁵ Bronnenboek, nr. 10a-b.

⁶ Bronnenboek, nr. 42.

⁷ Bronnenboek, nr. 48.

⁸ Bronnenboek, nr. 61. Zie ook paragraaf 5.2.6.

⁹ Bronnenboek, nr. 57c.

Andere tijdstippen waarop veel kanunniken bekend zijn, vallen in de jaren 1165, 1173-1179 en 1195. In 1165 gaat het om de proost, de deken en veertien kanunniken, inclusief de *cellerarius*, de scholaster en de *cantor*.¹ In 1173 is er een andere proost, is een van de kanunniken de deken opgevolgd, zijn de voormalige deken en een kanunnik afgefallen en zijn zes kanunniken erbij gekomen.² Het totale aantal genoemde personen moet toen uit de proost, de deken en achttien kanunniken hebben bestaan, inclusief dezelfde drie waardigheidsbekleders. Twee kanunniken worden in de oorkonde van 1173 niet genoemd, maar later wel weer. In 1195 is er op twee kanunniken na een geheel nieuwe populatie.³ Een nieuwe deken en negentien kanunniken, inclusief de scholaster en de *cantor*. Theodericus, die toen nog proost was, wordt niet genoemd maar wel een proost Giselbertus. Mogelijk was deze Giselbert refter- of wijnproost. Een vervanger van de echte proost zal hij niet zijn geweest, want deze had bij de betreffende transacties niets te zoeken en bovendien zou Giselbert dan op een vreemde plaats midden tussen de kanunniken staan. Naast de kanunniken is er eenmaal sprake van een vicaris: Arnoldus de Suestris in 1179.⁴

Behalve van kanunniken wordt in diverse bronnen van een groep leken melding gemaakt.⁵ Het begint circa 820- 830 met de bovengenoemde *famulus* Meginfridus, de *vice-domnus* Hruotlougha in Lanaken en een niet met name genoemde, genezen *puella* uit de *familia*.⁶ Verder noemt Einhard een doofstomme *puer*,⁷ maar deze was evenals de later door Jocundus genoemde *pueri*⁸ een lagere clericus of een kanunnik in opleiding. In 946 werden met de kanunniken Sigewidus en Bovo twee andere personen meegezonden om de te ruilen goederen te taxeren: de leken Adelbertus en Gonnilo.⁹ Bij Jocundus wordt regelmatig melding gemaakt van leden van de familia van Sint Servaas.¹⁰ In diverse twaalfde-eeuwse oorkonden treden leken dikwijls naast de kanunniken als getuigen op. Hierbij wordt ook wel onderscheid gemaakt tussen leden van de familia of ministerialen enerzijds en vrije personen anderzijds, maar deze personen worden ook wel zonder nader onderscheid opgesomd. Bij de vrijen gaat het meestal om een eenmalige vermelding van een persoon, die mogelijk belang had bij de betreffende transactie. De van het kapittel afhankelijke personen echter komen, evenals de kanunniken, dikwijls over een langere periode voor; een zekere Franco, Engrammus en Godefridus zelfs over een tijdspanne van meer dan dertig jaar (1126-1160). Soms is ook sprake van familieverhoudingen in de zin van bloedverwantschap: Engrammus en Godefridus zijn broers (1126, 1139),¹¹ Franco en een andere Godefridus namelijk Godefridus van Mechlinis (1139)¹² en een waarschijnlijk andere Franco en Florentinus eveneens (1160).¹³ Waarschijnlijk ging het bij deze afhankelijke personen om lekenpersoneel van het kapittel en kan een aantal van de namen van deze mannen direct op de *pistores*, *coci*, *cellerarii*, *bretzedarius*, *campanarii* et *ceteri claustrales ministri* uit de vervalste oorkonde

¹ Bronnenboek, nr. 73.

² Bronnenboek, nr. 78.

³ Bronnenboek, nr. 91.

⁴ Bronnenboek, nr. 92.

⁵ Zie ook: Deeters, 64, 111-116.

⁶ Bronnenboek, nrs. 10a, d en f.

⁷ Bronnenboek, nr. 4b.

⁸ Vergelijk: Boeren, *Jocundus*, 24-26.

⁹ Bronnenboek, nr. 21.

¹⁰ Bronnenboek, nrs. 13a, 23a, 38, 41, 44.

¹¹ Bronnenboek, nrs. 57a, 64a.

¹² Bronnenboek, nr. 64a.

¹³ Bronnenboek, nr. 71.

van Hendrik V worden geplakt.¹ Overigens zal met de hier genoemde *cellerarii* niet dé cellerarius bedoeld zijn, want uit de vermeldingen van Everardus, Balduinus en Henricus blijkt duidelijk dat zij kanunniken waren.

Boven werd reeds aangekondigd dat de schenkers uit de oorkonden in een volgend hoofdstuk aan bod komen. Toch is het goed om ook hier even bij deze groep stil te staan, aangezien sommige schenkers mogelijk kanunniken of ministerialen waren. Bij de twaalfde-eeuwse schenkers van onroerend goed bevond zich kanunnik Henricus van Kenzwilre, die dit samen met zijn broers in 1146 deed.² Diaken Hezelo, die in 1176 zijn familie overhaalde om een schenking te doen en in 1171 dispensator van het gasthuis werd genoemd, was mogelijk ook een kanunnik.³ Minstens éénmaal was een ministeriaal schenker: de ministeriaal Henricus die in 1159 samen met de dochter van Geldulfus een schenking deed.⁴ Verder is er in 1199 sprake van een frater Baldewinus, gewezen ridder en heer van Lieshout, die daar rechten kon doen gelden. Mogelijk was hij ook een van de kanunniken, want in 1195 en 1196 wordt inderdaad een Balduinus als kanunnik vermeld.⁵

Behalve informatie over de namen van kanunniken en leken bevat een aantal twaalfde-eeuwse oorkonden ook gegevens over het bestaan van aparte prebenden of het zelfstandig wonen van kanunniken. Dit zijn aanwijzingen voor een beginnende trend tot het loslaten van de *vita communis* in de loop van de twaalfde eeuw.⁶ Vanaf 1050 was een deel van het vermogen voor de kanunniken bestemd, *ad usum fratrum*, maar was nog niet in individuele prebenden verdeeld.⁷ Dit blijkt uit de bewoordingen *ad prebendam fratrum* in 1062 en 1087.⁸ In 1154 was voor het eerst sprake van een aparte prebende.⁹ Dat was echter geen gewone, maar een van buitenaf gestichte prebende. Deze was namelijk door een van de voorouders van gravin Gertrud van Dagesburg bij het kapittel ingesteld, nu in haar bezit, maar ontvreemd door een zekere Reinerus. Zij kreeg de prebende via gerechtelijke uitspraak door Frederik I terug en bestemde deze voor de kerk van Wanze. Ofschoon het dus om een speciale prebende ging, kan deze mededeling toch als een positieve aanwijzing worden beschouwd, dat er inderdaad afzonderlijke prebendes waren. Ook ten aanzien van het zelfstandig wonen zijn er aanwijzingen. Uit diverse twaalfde-eeuwse schenkingen tot gebruik in de refter, zou men kunnen afleiden dat in die tijd nog gezamenlijk werd gegeten.¹⁰ Er zijn echter ook twee vermeldingen die in de richting van zelfstandig wonen wijzen. In de vervalste oorkonde van Hendrik V, is sprake van kanunniken, die in eigen huizen woonden en eigen huishoudens hadden.¹¹ In 1196 werd de koop van een claustraal huis genoemd en werd onderscheid gemaakt tussen residerende en niet residerende kanunniken.¹² Toch bleef men in beide oorkonden tegelijkertijd de refter vermelden. Hieruit zou men kunnen

¹ Bronnenboek, nr. 96b.

² Bronnenboek, nr. 65.

³ Bronnenboek, nr. 77, 81. Vergelijk de *custos* Hessel bij Henric van Veldeke (zie paragraafi.2.4).

⁴ Bronnenboek, nr. 69.

⁵ Bronnenboek, nrs. 91-93.

⁶ In Luik was deze ontwikkeling eind 12e eeuw al ver op gang: Kupper, *Liège et l'église impériale*, 311. In Utrecht trad begin 13e eeuw verandering in: Van Vliet, 418; Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 53-54, 686-687.

⁷ Bronnenboek, nrs. 34 en 36. Vergelijk: Schneidmüller, 129-130.

⁸ Bronnenboek, nrs. 39a en 46a.

⁹ Bronnenboek, nr. 68.

¹⁰ Bronnenboek, nrs. 51, 58, 64a, 71, 77, 94.

¹¹ Bronnenboek, nr 96b.

¹² Bronnenboek, nr. 92.

concluderen, dat de kanunniken rond 1200 al over eigen prebenden beschikten en in aparte claustrale huizen woonden, maar nog gezamenlijk aten.¹ Gezien de latere organisatie van het vermogensbeheer² is het echter waarschijnlijker dat men apart woonde, behalve bij speciale gelegenheden thuis at en dat de schenkingen aan de refter als fonds gewoon bleven doorgaan. Desondanks moet uit de bestemming van een in 1223 door de keizer geschonken terrein als *dormitorium* (slaapzaal) worden afgeleid dat er ook kanunniken waren, die nog niet over een claustraal huis beschikten.³

¹ Vergelijk Deeters, 55-57.

² Zie hoofdstuk III.

³ Bronnenboek, nr. 97a-c. Vergelijk de situatie in Luik in 1203, waar eveneens nog kanunniken een gemeenschappelijk leven leidden en in het *dormitorium* sliepen: Kupper, *Liège et l'église impériale*, 314.

II. Spreiding, ouderdom, herkomst en ontwikkeling van het bezit

In dit hoofdstuk vindt de eigenlijke uitwerking van de Bezitslijst plaats. Hiernaar wordt niet steeds verwezen, maar het is wel handig om deze ernaast te leggen. De bedoeling van deze analyse is om na te gaan over welke goederen het kapittel beschikte, welke de oudste waren, van welke de herkomst achterhaalbaar is en welke de kerncomplexen vormden. Vervolgens komen enkele specifieke aspecten hiervan nader aan de orde, namelijk het bezit van kerken en de problematiek rond de elf banken van Sint Servaas. Wat dit laatste betreft wordt speciale aandacht besteed aan de positie van de hertog van Brabant en andere lokale machthebbers en aan de vraag of enkele andere kerncomplexen zich niet ook als bank hadden moeten ontwikkelen. Dit hoofdstuk begint eigenlijk al direct met opsommingen, waardoor in feite een eerste sortering plaatsvindt. In de hoofdstukken III en IV komen diverse bezittingen meer diepgaand aan de orde. Bij die eerste sortering worden ook al termen als *cijns*, *tiend*, *bunder* en dergelijke genoemd. Deze worden bij de meer diepgaande behandeling van de betreffende categorieën grondbezit in hoofdstuk III uitgelegd.

2.1. Spreiding

Wanneer men aan de hand van de Bezitslijst het grondbezit van de Sint-Servaaskerk in de periode van circa 1350 tot 1550 in kaart brengt, dan blijkt dat qua ligging drie groepen kunnen worden onderscheiden:

1. Het kerngebied (kaart 2). Dit strekte zich globaal vanaf Maastricht in zuidwestelijke richting uit langs de Jeker en de Tongerseweg naar Tongeren, van waaruit vervolgens een splitsing plaatsvond enerzijds naar Sint Truiden en anderzijds verder langs de Jeker tot aan de bron van dit riviertje. Naar de andere kant strekte het kerngebied zich noordwaarts uit, stroomafwaarts langs de Maas tot Maaseik en Echt.
2. Verspreide, verder weg gelegen bezittingen (kaart 1). Westwaarts strekten zij zich uit tot voorbij Leuven en in de richting van Antwerpen. De meest noordelijk gelegen bezittingen lagen aan weerszijden van de Maas tussen Brabant en Gelre.
3. Bezittingen in het oosten, op weg naar of in Duitsland (kaarten 1 en 3). De Duitse bezittingen lagen bij Erkelenz en Jülich en in de wijngebieden langs de Ahr, de Moezel en nog verder zuidelijk langs de Rijn.

In de volgende paragrafen wordt de ontwikkeling van dit grondbezit in de loop van de eeuwen nagegaan. Bij het classificeren worden de volgende markeringen gehanteerd:

* = behouden

> = tegen een vast jaarlijks bedrag afgestaan, maar wel nog inkomsten hieruit

>> = definitief afgestoten of niet meer vermeld.

2.2. Het primaire bezit tot 1200

In elke van de drie groepen komen plaatsen voor, waar de Sint-Servaaskerk al vroeg bezittingen had. Een overzicht geeft de bevestigingsoorkonde van paus Innocentius II van 31

maart 1139. ¹ Deze oorkonde kan als vertrekpunt voor het onderzoek naar het oudste grondbezit dienen, omdat zij een relatief vroege momentopname biedt van het totale grondbezit van het kapittel. Achtereenvolgens worden de onderstaande plaatsen al of niet met kerk of juist alleen maar kerken opgesomd. De daarbij gehanteerde volgorde lijkt niet zozeer te zijn bepaald door de ouderdom of het belang van het bezit als wel door de richting waarin het ten opzichte van Maastricht gesitueerd was:

west:

Lathuy, Herselt, Kelfs, Edegem, Wijgmaal, Kersbeek (groep 2).

Lens met kerk, Jardegnée met kerk, Zepperen met kerk, Liek, Niel, Koninksem, Sluizen, Zichen met kerk, Zussen, Vlijtingen met kerk, Hees (groep 1).

(niet passend in het veronderstelde schema van de oorkonde:)

naast de Sint Servaaskerk: *Tweebergen*; zuid: *Ramioul*; oost: *Berg met kerk* (groep 1).

noord:

Mechelen met kerk, Dilsen met kerk (groep 1).

Weert met kerk, Oijen met kerk (groep 2), *de kerk van Echt* (groep 1), *de kerk van Appeltern, de kerk van Megen, de kerk van Dinther, de kerk van Achel* (groep 2).

oost:

noordoost: *de kerk van Berg bij de Niers, Koslar met afhankelijkheden, Kückhoven met afhankelijkheden* (groep 3), *Vaesrade met afhankelijkheden* (groep 1).

zuidoost: *Ahrweiler, Wadenheim, Güls met kerk* (groep 3).

Wat is bekend over de ouderdom van deze in 1139 vermelde bezittingen? Een aantal werd in 1139 pas voor het eerst genoemd als bezit van Sint Servaas. Deze dateren dus in ieder geval van 1139 of eerder. Dit geldt voor:

Zepperen met kerk

Niel = Grootloon

Koninksem

Sluizen

Tweebergen

Berg met kerk

Lathuy

Zichen met kerk

Zussen

Kersbeek

Herselt

>> *Kelfs*: Grondheerlijkheid. Voor het laatst vermeld in 1190-1235, wanneer de mansionarii van Sint Servaas van de hertog van Brabant tolvrijheid krijgen voor de goederen, die zij in Leuven verkopen. ²

>> *Edegem*: Na 1139 niet meer vermeld.

>> *Wijgmaal*. Na 1139 niet meer vermeld.

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² Bronnenboek, nr. 90.

>> *De kerk van Appeltern*. Na 1139 niet meer vermeld.

De kerk van Megen

De kerk van Dinther

De kerk van Achel

>> *De kerk van (Keyen- of Wickrath-?) Berg bij de Niers*. Na 1139 niet meer vermeld.

Kückhoven met afhankelijkheden

Vaesrade met afhankelijkheden

Andere bezittingen worden weliswaar vermeld in bronnen ouder dan 1139, maar ook van die bezittingen zijn de ouderdom en de herkomst niet bekend:

Lens met kerk, Jardegnée met kerk. In 839 werd een domein in Lens vermeld in relatie tot Einhard, die onder andere abt van Sint Servaas was. ¹ In 946 was sprake van het afstoten van negen hoeven van Sint Servaas in Lens. ²

Liek = Grandville. Deze plaats zelf werd niet vóór 1139 genoemd, maar wel werd in 911-923 een cijs in het buurdorp *Oreye* geschonken en kreeg de proost de faciliteit om hier te overnachten, als hij op doorreis was. ³

Güls. In 928 kreeg hertog Giselbert van Lotharingen van de abdij van Trier het vruchtgebruik van de Sint-Servaaskerk. Güls uit de bezittingen van Sint Servaas retourneerde hij als onderpand. ⁴ Jocundus vermeldt rond het jaar 983 bezit van Sint Servaas in de vorm van wijngaarden, akkers en horigen en hoe in 1056 en 1059 de familia van Sint Servaas tussen Rijn en Moezel klachten had over haar voogd. ⁵ Güls ligt in de hoek die Moezel en Rijn vormen, vlak voordat de Moezel bij Koblenz in de Rijn uitmondt.

>> *Koslar met afhankelijkheden*. Jocundus noemt akkers van Sint Servaas, die circa 1039-1056 niet ver van Jülich lagen. ⁶ Na 1139 niet meer vermeld.

Mechelen met kerk. In 1062 deed de Sint-Servaaskerk tijdelijk afstand van onder andere de villa Mechelen aan de markgraaf van Thüringen en echtgenote als tegenprestatie voor de schenking van bezittingen in Weert en Dilsen. ⁷

Vlijtingen met kerk, Hees. In 1062 werd ook tijdelijk afstand gedaan van de villa Hees aan de markgraaf van Thüringen. In 1079 werden Vlijtingen en Hees vermeld in verband met de relatie tussen de beide parochiekerken. ⁸

Van enkele oudere bezittingen daarentegen is de herkomst wél met zekerheid bekend of wordt deze door Jocundus genoemd:

De villa *Oijen* werd volgens Jocundus door koning Zwentibold (895-900) geschonken. ⁹ In 1062 werd tijdelijk afstand van de villa gedaan ten behoeve van de markgraaf van Thüringen en diens echtgenote. ¹⁰

¹ Bronnenboek, nr. 10g. Voor nadere analyse zie paragraaf 4.6.7.

² Bronnenboek, nr. 21. Voor nadere analyse zie paragraaf 4.6.8.

³ Bronnenboek, nr. 15. Voor nadere analyse zie paragraaf 4.5.4.

⁴ Bronnenboek, nr. 17a.

⁵ Bronnenboek, nrs. 23a en 38.

⁶ Bronnenboek, nr. 31.

⁷ Bronnenboek, nr. 39a.

⁸ Bronnenboek, nr. 45. Voor nadere analyse zie de paragrafen 4.2.1, 4.3.1 en 4.3.2.

⁹ Bronnenboek, nr. 13a.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 39a.

Ramioul. Dit allodium werd in 1050 geschonken door de hertog van Lotharingen.¹
Ahrweiler, Wadenheim. In 1051 schonk koning Hendrik III het predium in de villa Ahrweiler en Wadenheim met toebehoren.² De omschrijving van dit toebehoren wijst op een tweeledig domein. In 1196 schonk vicarius Arnold van Susteren geld voor de aankoop van wijngaarden in Ahrweiler.³

Dilsen met kerk. In 1062 schonken de markgraaf van Thüringen en echtgenote het *predium* in deze villa aan de Sint-Servaaskerk.⁴

Weert met kerk. Idem.⁵ In 1196 schonk vicarius Arnold van Susteren geld voor de aankoop van een bos.⁶

De kerk van Güls. Bij het bovengenoemde negende- en tiende-eeuwse bezit van het Sint-Servaaskapittel in Güls was de kerk nog niet inbegrepen. Deze ontving de Sint-Servaaskerk in 1126 van de abdij Hersfeld in ruil voor bezittingen in *Monsheim* en *Dienheim* of *Deidesheim*.⁷ In 1189 kwam het kapittel met abdij van Siegburg overeen, dat het de tienden van de landerijen van de abdij verkreeg in ruil voor vijf karren wijn jaarlijks.⁸ In 1196 schonk vicarius Arnold van Susteren geld voor de aankoop van wijngaarden.⁹

De kerk van Echt. Volgens Jocundus werd deze geschonken door Gerberga (overleden in 968 of 969), echtgenote van hertog Giselbert van Lotharingen.¹⁰ De Sint-Servaaskerk is dit bezit ook weer een poos kwijt geweest, want in 1087 werd het na tussenkomst van de keizer door de graaf van Gelre teruggegeven.¹¹ In 1128 werd dit bezit door de koning uitsluitend aan de kanunniken toegewezen.¹²

Dan zijn er nog enkele bezittingen die wel oud zijn, maar in 1139 niet werden vermeld. Blijkbaar geeft de oorkonde van 1139 geen volledige opsomming:

>> *José*. Hier beschikte de Sint-Servaaskerk nog in 844 over weiden na een ruil in 799, waarbij zij twee hoeven afstond.¹³ Na 844 niet meer vermeld.

Lanaken. In 826 gaf abt Einhard aan zijn *vicedomnus* opdracht om hier runderen te slachten. Het slachtafval was voor de familia.¹⁴ Hier werd niet met zoveel woorden vermeld dat het kapittel bezit in Lanaken had, maar dat is wel aannemelijk. In 1109 schonk koning Hendrik V de kerk met de bijbehorende grond.¹⁵

Meeswijk. Van de villa Meeswijk werd samen met Mechelen, Oijen en Hees in 1062 tijdelijk afstand gedaan ten behoeve van de markgraaf van Thüringen en diens echtgenote.¹⁶

Grathem. Allodium in 1116 geschonken door Sigewidis.¹

¹ Bronnenboek, nr. 34.

² Bronnenboek, nr. 36.

³ Bronnenboek, nr. 92.

⁴ Bronnenboek, nr. 39a.

⁵ Idem.

⁶ Bronnenboek, nr. 92.

⁷ Bronnenboek, nr. 57a-c.

⁸ Bronnenboek, nr. 87.

⁹ Bronnenboek, nr. 92.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 46b. Zie de paragrafen 2.3.1 en 2.3.3.

¹¹ Bronnenboek, nr. 46a-b.

¹² Bronnenboek, nr. 58.

¹³ Bronnenboek, nr. 7a-b.

¹⁴ Bronnenboek, nr. 10d.

¹⁵ Bronnenboek, nr. 49.

¹⁶ Bronnenboek, nr. 39a.

>> *Monsheim* en *Dienheim* of *Deidesheim*. Een allodium in Monsheim en een mansus in Dienheim / Deidesheim werden al eerder afgestoten, namelijk in 1126 in ruil voor de kerk van Güls.²

Maastricht. Behalve kerk, *monasterium*, *claustrum* en immunitet: restitutie en bevestiging van de banmolen door koning Hendrik V in 1122;³ bevestiging door koning Lotharius III van parochiegebied, tiend en tienddistrict in 1132.⁴ Zie verder hoofdstuk V.

Verder waren er nog twee bezittingen, die vóór 31 maart 1139 werden verworven, maar waarvan de ligging niet bekend is. Misschien betrof het een van de in 1139 genoemd plaatsen, maar dit hoeft niet:

Roda. In 1107-1122 schonk een zekere Henricus de helft van de kerk hiervan.⁵ Was dit Vaesrade? Waarschijnlijk niet, want hier werd pas rond 1600 een kapel opgericht. Gezien de naam *Roda* behoort ook Gruitrode tot de mogelijkheden, maar ook voor deze identificatie zijn er te weinig aanknopingspunten.

Onbekend. Schenking in 1130 van een allodium van 15 bunder door Situs, gekocht van Arnold van Elsloo.⁶

Tot zover de plaatsen die daadwerkelijk in de oorkonde van 1139 werden genoemd of genoemd hadden kunnen zijn, omdat zij tot het oudere bezit moeten worden gerekend. Andere bezittingen, die nog in de twaalfde eeuw voor het eerst werden genoemd maar pas na maart 1139, waren:

Maastricht. Schenking in juni 1139 van de brug door koning Koenraad III.⁷

>> *Lieshout*. Schenking in 1146 van een bos met een allodium en toebehoren door Ricwinus van Campenich, Heribertus van Hese en Reinardus van Millen.⁸ Bij de verkoop in 1199-1201 blijkt - tenzij tussen 1146 en 1199 al een gedeelte is afgestoten of kwijtgeraakt - dat het enkel de cijns van 4 *mans* betrof.⁹

Meeuwen. Schenking van een *predium* met afhankelijkheden in 1146 door de gebroeders Van Kenzwilre.¹⁰

Beutenaken. Schenking van een *predium* in 1146 door Hecelo van Butenachen.¹¹

Rosmeer. Verwijzing in 1149 naar rechten van de Sint-Servaaskerk.¹² Vermelding van *homin*es van Sint Servaas in 1174.¹³

Gellik. Vermelding bij het jaartal 1110 in de *Annales Rodenses* van circa 1152 ¹ = 1/6 van de grond in de parochie. Misschien wel ouder dan 1139.

¹ Bronnenboek, nr. 51.

² Bronnenboek, nr. 57a-c.

³ Bronnenboek, nr. 54.

⁴ Bronnenboek, nr. 62.

⁵ Bronnenboek, nr. 48.

⁶ Bronnenboek, nr. 59.

⁷ Bronnenboek, nr. 62.

⁸ Bronnenboek, nr. 65.

⁹ Bronnenboek, nr. 93; Bezitslijst: Lieshout III i.c.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 65.

¹¹ Idem.

¹² Bronnenboek, nr. 67.

¹³ Bronnenboek, nr. 79.



Het planten van de wijnstok en het oogsten van de druiven. Met deze voorstelling op een van de romaanse kapitelen in de westbouw van de Sint-Servaaskerk wordt behalve naar de Bijbel mogelijk ook verwezen naar het grondbezit van het kapittel (foto Collectie Sint Servaas).

Onbekend. In 1159 schenking door Henricus en de dochter van Geldulphus van een cijns uit een *allodium* = 18 bunder en een hoeve. Geen plaatsnaam vermeld. ²

> *Heeswijk.* 1159-1171 goederen tegen een vast jaarlijks bedrag afgestaan. ³ Mogelijk combinatie met nabij gelegen Dinther (zie boven). Misschien wel ouder dan 1139.

> *Oosterwijk, Massenhoven, Ravels, Eel.* 1165 overdracht tegen een vast jaarlijks bedrag van onder andere 4 *mansi* in Ravels en 1 *mansus* in Eel. ⁴

¹ Bronnenboek, nr. 50.

² Bronnenboek, nr. 69.

³ Bronnenboek, nr. 70.

⁴ Bronnenboek, nr. 73.

> Aaz. Afstand in 1173 tegen een vast jaarlijks bedrag van 9 bunder en 3 curtilliae. ¹ Misschien wel ouder dan 1139.

Herbricht, Uikhoven. Schenking cijns van 1 *mansus* in Herbricht bij Uikhoven door Emundus in 1179. ²

Bingen. Perceel wijngaard in 1195 verkocht.³

Buchten. In 1196 schonk vicarius Arnold van Susteren geld voor de aankoop van akkerland.

Dubele iuxta Cremii. Onbekende plaatsnaam. Schenking in 1200 door Rinerus van de tiend van 1/6 van het dorp. Heeft dit met bovengenoemde vermelding van Gellik te maken? ⁴

Behalve het kapittel had ook het Gasthuis van Sint Servaas al vóór 1200 bezittingen. Broeder Hezelo gaf in 1171 een opsomming hiervan. Het ging om een *curtis*, twee *curtilia* en een aantal bunders grond, cijnsen en inkomsten uit tienden in plaatsen, die grofweg in het zelfde verspreidingsgebied lagen als de bezittingen van het kapittel zelf. ⁵

Samenvattend kan worden gesteld over de periode vóór 1200:

1. Over de verwerving van bezit:

Met zekerheid ouder dan 1050 waren de bezittingen in: *Maastricht, José* (vóór 799), *Lanaken* (vóór 826), *Lens* (839?, vóór 946), *Güls zonder kerk* (vóór 928).

Vrijwel zeker is dit ook voor: *Hees* (vóór 1062), *Mechelen* (vóór 1062), *Meeswijk* (vóór 1062), *Oijen* (vóór 1062), *Vlijtingen* (vóór 1079). Ook zeer wel mogelijk is dit voor: *Grandville* (Oreye: 911-923), *de kerk van Echt* (Jocundus: 1000-1050), *Koslar* (Jocundus, vóór 1039-1056), *Vaesrade* (Jocundus, vóór 1062-1076), *Zepperen* (Jocundus, vóór 1063-1076).

Misschien ook ouder - maar zonder verdere aanwijzingen in die richting - waren de bezittingen in: *Lathuy, Herselt, Kelfs, Edegem, Wijgmaal, Kersbeek, Grootloon, Koninksem, Sluizen, Zichen, Zussen, Kückhoven, Tweebergen, Berg, de kerken van Appeltern, van Megen, van Dinther, van Achel, van Berg bij de Niers, Monsheim, Dienheim / Deidesheim, Gellik, Heeswijk, Oosterwijk, Massenhoven, Ravels, Eel, Aaz, Rosmeer, Bingen.*

Daterend van de periode van 1050 tot 1139 waren de bezittingen in: *Ramioul* (1050), *Ahrweiler* (1051), *Wadenheim* (1051), *Dilsen* (1062), *Weert* (1062), *de kerk van Roda* (1107-1122), *Grathem* (1116) en *de kerk van Güls* (1126).

Daterend van de periode van 1139 tot 1200 waren de bezittingen in: *Lieshout, Meeuwen, Beutenaken, Herbricht-Uikhoven* en *Buchten*.

2. Over de afstoting ervan:

Afgestaan tegen een vast jaarlijks bedrag werden bezittingen in *Heeswijk, Oosterwijk, Massenhoven, Ravels, Eel, Aaz*.

Definitief afgestoten werden: *Monsheim en Dien- of Deidesheim* (al in 1126), *Bingen, Lieshout*.

Na 1139 niet meer vermeld werden: *José* (al na 844 niet meer), *Kelfs, Edegem, Wijgmaal, Koslar, de kerken van Appeltern en Keyen- of Wickrathberg*.

¹ Bronnenboek, nr. 78.

² Bronnenboek, nr. 82.

³ Bronnenboek, nr. 91.

⁴ Bronnenboek, nr. 94.

⁵ Bronnenboek, nr. 77.

2.3. Herkomst van het primaire bezit

Waar kwamen de bezittingen van de Sint-Servaaskerk vandaan? Boven bleek al dat slechts van een beperkt deel van het grondbezit de herkomst bekend is. Tabel 4 geeft een overzicht.

2.3.1. Rijksgoed

Bij goederen verkregen via schenking door de koning of de keizer ging het om konings- of rijksgoed. In ieder geval had dit goed op het moment van schenking die status. Het betreft:

Oijen (Zwentibold, 895-900)? Maar het is de vraag of deze vermelding door Jocundus bijna twee eeuwen later correct is.¹

Ahrweiler / Wadenheim (Hendrik III, 1051). In deze streek lag inderdaad Karolingisch koningsgoed.²

Kerk Lanaken (Hendrik V, 1109). De oorkonde van 1109 maakt duidelijk, dat de kerk bij een koninklijk domein lag, al in bezit van de Sint-Servaaskerk was, maar ten dienste van de koning stond.³

Maasbrug Maastricht (Koenraad III, 1139).⁴

Vaker dan daadwerkelijke schenking werd bevestiging of interventie door een koning of keizer vermeld. Daarbij is niet altijd duidelijk of hij optrad omdat het betreffende bezit oorspronkelijk uit konings- of rijksgoed afkomstig of ermee gelieerd was, óf dat hij dit deed vanuit zijn rol van beschermer van de Sint-Servaaskerk:

José (bevestiging door Karel de Grote, 779 en Lotharius I, 844). Aangezien het in de betreffende oorkonden om bevestiging van de bezittingen van de kerk in Chèvremont gaat, zegt dit in eerste instantie nog niets over de verhouding van de koning of keizer tot de Sint-Servaaskerk.⁵

Weert en Dilsen (bevestiging door Hendrik IV, 1062). Dit was adellijk goed, geschonken door de markgraaf van Thüringen. De koning trad dus waarschijnlijk op als beschermer.⁶

Kerk Echt (bevestiging door Hendrik IV, 1087). Volgens Jocundus was deze door Gerberga, geschonken. Zij was echter niet alleen de echtgenote van de hertog van Lotharingen, maar ook de dochter van koning Hendrik I. Is het bericht van Jocundus correct? Was de kerk van Echt afkomstig uit de bezittingen van Gerberga zelf, van haar echtgenoot of mogelijk uit koningsgoed? Of diende de oorkonde van 1087 vooral ter vastlegging van het oordeel van de rijksvorsten over de pretenties van de hertog van Gelre?⁷

Curtille Maastricht (bevestiging door Hendrik V, 1109). De koning bevestigde als belanghebbende een ruil die al eerder had plaatsgevonden tussen het kapittel en het Rijk. Zie verder hoofdstuk V.⁸

¹ Bronnenboek, nr. 13a. Zie verder paragraaf 2.3.3.

² Bronnenboek, nr. 36.

³ Bronnenboek, nr. 49.

⁴ Bronnenboek, nr. 64a.

⁵ Bronnenboek, nr. 7a-b. Zie ook paragraaf 2.3.4 en 5.3.2.

⁶ Bronnenboek, nr. 39a.

⁷ Bronnenboek, nr. 46a-b. Zie verder paragraaf 2.3.3.

⁸ Bronnenboek, nr. 43.

Banmolen Maastricht (bevestiging door Hendrik V, 1122). Restitutie van de beide banaalmolens aan de twee kapittels.¹

Kerk Güls (bevestiging door Lotharius III, 1126). Deze kerk was tot dat moment van de abdij van Hersfeld, ofschoon zij oorspronkelijk uit Karolingisch koningsgoed afkomstig was. Ook in *Monsheim* en *Dienheim*, waar het kapittel bezit afstond, lag Karolingisch en Merovingisch koningsgoed, dat respectievelijk aan de abdijen Lorsch en Fulda was geschonken. Overigens valt op, dat de koning alleen Monsheim vermeldt. Dat de oorspronkelijke herkomst van lang geleden de achtergrond vormde van de bevestiging van de ruil door de koning, valt echter te betwijfelen.²

Parochierechten Maastricht (bevestiging door Lotharius III, 1132).³

Meeuwen, Lieshout en Beutenaken (bevestiging door Koenraad III, 1146). Hier ging het om een schenking door particuliere personen.⁴

Vlijtingen (interventie van Frederik Barbarossa, 1166-1167, mogelijk voorafgegaan door interventie van Koenraad III, 1146). Vlijtingen behoorde tot de oudere bezittingen van de Sint-Servaaskerk. De keizer zal hier enkel als beschermer zijn opgetreden.⁵

Rosmeer (interventie van Frederik Barbarossa, 1174). Rosmeer behoorde tot de oudere bezittingen van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De keizer zal hier enkel als beschermer van het Sint-Servaaskapittel zijn opgetreden.

Bij de bezittingen in *Ahrweiler* en *Wadenheim* was sprake van rijksgoed. De *kerk van Lanaken* was al van Sint Servaas, maar diende tot onderhoud van de koning. Heel misschien komen ook de bezittingen in *Oijen* en de *kerk van Echt* in aanmerking als oorspronkelijk rijksbezit. Ten aanzien van het rijksgoed in Maastricht zie hoofdstuk V.⁶

2.3.2. Andere herkomst

De bezittingen in *Weert* en *Dilsen*, *Ramioul* en *Echt* waren van de hoge adel afkomstig. De predia te *Weert* en *Dilsen* kreeg het kapittel in 1062 van de markgraaf van Thüringen en diens echtgenote, het allodium in *Ramioul* in 1050 van de hertog van Lotharingen. Indien de bovenvermelde mededeling van Jocundus correct is en bovendien de *kerk van Echt* geen rijksgoed was, dan was ook deze afkomstig uit bezit van de hertog van Lotharingen of het was een eigenkerk van Gerberga zelf.

De diverse door Jocundus vermelde interventies in de tweede helft van de elfde eeuw bestaan hieruit dat een graaf of hertog zich al dan niet positief ten opzichte van bezit van Sint Servaas gedroeg en zeggende dus niets over de herkomst van bezittingen.

De schenkingen van de aartsbisschop van Keulen en de hertogen van Brabant en Limburg aan het einde van de twaalfde eeuw bestonden uit tolvrijdom.⁷ Alleen in de oorkonde van de hertog van Brabant was deze plaatsgebonden. Het betrof de latenen van Sint Servaas te *Kelfs*, die in Leuven hun waren aan de man brachten.

¹ Bronnenboek, nr. 54.

² Bronnenboek, nr. 57b.

³ Bronnenboek, nr. 62.

⁴ Bronnenboek, nr. 65.

⁵ Bronnenboek, nr. 74a-b.

⁶ Zie paragraaf 5.1.

⁷ Bronnenboek, nrs. 84, 85 en 90.

Behalve Oreye (911-923) was een aantal in de twaalfde eeuw verworven bezittingen afkomstig van particuliere personen ¹: *Vaesrade, Grathem, onbekend, Meeuwen, Lieshout, Beutenaken, Maastricht, Mechelen, Herbricht* en *Dubele*. Bij *Meeuwen* ging het om een schenking door de drie gebroeders Van Kenzwilre. ² Een van hen was kanunnik van Sint Servaas. *Situs*, die in 1130 een onbekend allodium schonk was *servus*, weliswaar niet van Sint Servaas, maar van Onze lieve Vrouw. ³ Hezelo, door wiens tussenkomst het kapittel in 1176 cijnsen in Mechelen ontving, ⁴ was diaken en waarschijnlijk tevens dispensator van het gasthuis ⁵. *Henricus*, die samen met de dochter van *Geldulfus* in 1159 een achttien bunder en een halve *curtis* schonk, was ministeriaal. ⁶ De in 1199 genoemde *frater Baldewinus*, gewezen ridder en heer van Lieshout, was mogelijk ook kanunnik. ⁷ *Misschien* was hij een nazaat van een van de schenkers van het bos in 1146, namelijk *Ricwinus van Campenich, Heribertus van Hese* en *Reinardus van Millen*. ⁸ Het is de vraag in hoeverre het ook in de andere gevallen om schenkingen door kanunniken, ministerialen of andere personen uit de nabije omgeving van het kapittel ging.

Weinig bezittingen waren van kerkelijke herkomst. Het bezit in *José* kwam van de kerk in Chèvremont, de *kerk van Güls* van de abdij Hersfeld. De bemoeienissen van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders als pausen en bisschoppen zeggen niets over de herkomst van bezittingen.

2.3.3. *Gerberga, Giselbert en Zwentibold*

Alvorens verder te gaan met de sortering van bezittingen aan de hand van de van de Bezitslijst wordt in deze en de volgende paragraaf dieper ingegaan op de herkomst van een aantal goederen. Aanleiding hiertoe geven enkele verbanden en parallellen, die in de loop van het onderzoek werdenesignaleerd.

In 968 schonk Gerberga, koningin van de Franken, met toestemming van keizer Otto, aan de Sint-Remigiusabdij van Reims haar *predium* in Meerssen met alle toebehoren, te weten *Lita* en *Angleur* met toebehoren, in totaal bestaande uit 82 *mansi*. ⁹ De rechtshandeling vond plaats in het dorp *Hacta*. De plaats *Lita* wordt geïdentificeerd als het huidige Lithoijen, gelegen aan de Maas in Noord-Brabant. ¹⁰ *Hacta* is Echt. Maar, wat heeft deze schenking met het Sint-Servaaskapittel te maken?

Ten eerste ligt Lithoijen vlak naast Oijen, Megen en Appeltern, waar - zoals boven reeds werdesignaleerd - het kapittel al vroeg bezittingen had. In 1139 beschikte het in Oijen over

¹ Zie ook paragraaf 1.6.

² Bronneboek, nr. 65.

³ Bronnenboek, nr. 59.

⁴ Bronnenboek, nr. 81.

⁵ Bronnenboek, nr. 77.

⁶ Bronnenboek, nr. 69.

⁷ Bronnenboek, nrs. 91-93.

⁸ Bronnenboek, nr. 65.

⁹ RAL, Proosdij Meerssen, nr. 17374, f. 1; Camps, nr. 23; Bernard, *Diplôme*, 222-224; Gussone, *Die Pfalz*, 60-61. Ofschoon het bewaarde (pseudo-)origineel van circa 1130 dateert, is de inhoud betrouwbaar, behalve de toevoeging van Klimmen en Herten aan de geschonken bezittingen. Deze dateren waarschijnlijk uit begin twaalfde eeuw. Zie Gussone, *Die Pfalz*, 36-37.

¹⁰ Bernard (*Diplôme*, 218-219) vraagt zich af of de akte niet in de twaalfde eeuw is herschreven om juist Lithoijen te kunnen toevoegen, maar dit wordt door Gussone weerlegd door te wijzen op een bevestiging door koning Hugo Capet uit 991: Gussone, *Die Pfalz*, 36-37, 64-65.

de kerk en een tweeledig domein, in Megen en in Appeltern alleen over de kerk.¹ Van west naar oost zijn de genoemde plaatsen in deze volgorde gelegen: Lith, Lithoijen, Oijen, Megen en aan de overkant van de Maas in Gelders gebied Appeltern. Oijen, Megen en Appeltern hadden Sint-Servaaskerken, waarbij ervan mag worden uitgegaan dat deze door het kapittel werden gesticht.² Lith had een Sint-Lambertuskerk, die in handen was van het Luikse Domkapittel.³ In Lithoijen lag sedert de schenking van Gerberga een domein van de kerk van Reims en ook de hiertoe behorende aan Sint Remigius gewijde parochiekerk mag waarschijnlijk worden beschouwd als een stichting van deze abdij.⁴ Volgens Jocundus werd Oijen door koning Zwentibold (895-900) aan de Sint-Servaaskerk geschonken.⁵ In 1062 werd de *villa* Oijen tijdelijk afgestaan aan de markgraaf van Thüringen in ruil voor de *predia* in Weert en Dilsen.⁶ Met deze gegevens op een rij en daarbij nog in overweging genomen dat de namen Lith - Lithoijen - Oijen een eenheid suggereren, kan men zich afvragen in hoeverre in het betreffende gebied langs de Maas in Brabant oorspronkelijk één groot domein lag, mogelijk van koninklijke herkomst, dat later in gesplitste vorm bij drie kerkelijke instellingen terecht kwam.

Ten tweede bezat het kapittel zeker al in 1087 de kerk van Echt, die volgens Jocundus geschonken was door een zekere matrone genaamd Gerberga,⁷ en daarbij hoorde - zo blijkt uit dertiende-eeuwse bronnen - ook nog een tweeledig domein.⁸ Bij het twaalfde-eeuwse bronnenmateriaal over bezittingen van Sint Remigius bevinden zich ook gegevens over het vlakbij gelegen Berkelaar.⁹ Ook het Sint-Servaaskapittel had hier in de zestiende eeuw drie bunder land.¹⁰

Om tot een nadere uitwerking van deze gegevens te komen is het nodig eerst nog even stil te staan bij de persoon Gerberga.¹¹ Zij was de dochter van de Oostfrankische koning Hendrik I de Vogelaar (919-936) en de zuster van keizer Otto I (936-973). Zij trad in 928 in het huwelijk met Gisbert van Lotharingen en na diens dood hertrouwde zij met koning Lodewijk IV van Overzee van Frankrijk (936-954). Deze Karolinger schonk zij twee zonen. De oudste, Lotharius, volgde zijn vader op als koning van Frankrijk (954-986). De tweede, Karel, werd in 977 - niettegenstaande zijn Westfrankische afkomst maar in het verlengde van de Lotharingenpolitiek van zijn ouders - door keizer Otto II tot hertog van Lotharingen benoemd. Met Karels zoon Otto - Gerberga's kleinzoon dus - die eveneens hertog van Lotharingen was, stierf het Karolingische geslacht in 1006 uit. Gerberga zelf overleed in 969.

Gerberga's eerste echtgenoot Gisbert¹² was de zoon van Reinier I,¹³ die, hetzij minder dikwijls dan zijn kleinzoon Reinier III, met de bijnaam Langhals wordt aangeduid. Beiden, vader en zoon, kwamen boven al ter sprake in verband met de strijd met de aartsbisschop

¹ Bronnenboek, nr. 63. Zie ook de Bezitslijst: Appeltern, Megen, Oijen.

² Zie paragraaf 2.7.

³ Gussone, *Die Propstei*, 161-162.

⁴ Gussone, *Die Propstei*, 162, 174.

⁵ Bronnenboek, nr. 13a.

⁶ Bronnenboek, nr. 39a.

⁷ Bronnenboek, nr. 46a-b. Ook in 1139 genoemd (Bronnenboek, nr. 63).

⁸ Zie Bezitslijst: Echt III 1.e, III 2.o.a.1-2 en III 2.7.

⁹ Gussone, *Die Propstei*, 170.

¹⁰ Zie Bezitslijst: Echt II 3 en III 2.4.

¹¹ Karpf (LMA). Zie over deze periode: Linssen, *Historische opstellen*, 8-29, 93-96. Zie ook Parisot, 515-675 (tot 923) en Sproemberg (vanaf 939).

¹² Parisot, 612-616; Parrisé (LMA).

¹³ Parisot, 540-544, 601-603, 609-611; Cauchies (LMA).

van Trier om het begerenswaardige ambt van abt van de Servaaskerk. Reinier stierf in Meerssen in 915, Giselbert verdronk in de herfst van 939 in de Rijn bij Andernach, toen hij op de vlucht was voor koning Otto I. Ook de Reiniers hadden Karolingisch bloed. Reiniers moeder Judith was de dochter van keizer Lotharius I (817-855), de oudste van de kleinzonen van Karel de Grote tussen wie het Rijk verdeeld was bij het Verdrag van Verdun in 843. Reiniers vader, ook een Giselbert, was graaf van de Maasgouw, zijn broer Albert graaf van de Ardennen. Zelf hadden Reinier en zijn zoon uitgestrekte bezittingen, die veelal van Karolingische herkomst waren, in Henegouwen, de Haspengouw, de Ardennen en het Moezelgebied. Zo beschikten zij over de koninklijke domeinen Jupille en Herstal en waren lekenabt van abdijen als die van Aldeneik, Chèvremont, Stavelot-Malmedy, Echternach, Remiremont, Sint-Ghislanus in Brussel, Sint Maximinus in Trier, Sint Truiden en Sint Servaas.¹ Zij waren de machtigste vazallen van Lotharingen, hetgeen tenslotte resulteerde in de benoeming van Giselbert tot hertog door koning Hendrik I en in het huwelijk met diens zestienjarige dochter.

Jocundus schreef in het laatste kwart van de elfde eeuw in het *additamentum* bij zijn *Miracula sancti Servatii* niet erg positief over Gerberga. Dit kan op de een of andere manier in verband hebben gestaan met de officiële collectieve herinnering van het kapittel, maar ook met haar latere positie als koningin van Frankrijk. Jocundus was immers Fransman en hij schreef deze passage toen het eigenlijke werk al klaar was. Volgens hem had zij ooit een kostbare zijden doek uit de schatkamer van Sint Servaas ontvreemd en was zij indirect verantwoordelijk voor de dood van Giselbert door hem ertoe te bewegen tegen de koning in opstand te komen. Om dit weer goed te maken schonk zij - aldus Jocundus - de kerk van Echt aan Sint Servaas. Over Giselbert daarentegen uit Jocundus zich ook al eerder in zijn verhaal uitermate positief.² Dit in tegenstelling tot het overgrote deel van de schriftelijke overlevering uit de bewuste periode, waarin de collectieve herinnering aan deze 'verrader' door de invloed van de geschiedschrijving uit de omgeving van de toenmalige koningen grotendeels werd gewist.³

Gerberga deed haar bovengenoemde schenking aan het einde van haar leven, voor het zieleheil van haarzelf, haar eerste man Giselbert en diens ouders Albrada en Reinier. Maar de schenking was gericht aan de Sint-Remigiusabdij, waar koning Lodewijk, haar tweede echtgenoot was begraven. Hetgeen zij schonk moet uit haar eigen bezit afkomstig zijn geweest of uit het haar toekomende weduwegoed vanuit haar eerste huwelijk.⁴ Dit roept de volgende vragen op over de bestemming en de herkomst van de goederen:

1. Had Gerberga tijdens haar tweede huwelijk met de Franse koning haar eerdere bezittingen mogen behouden of waren die bij de Duitse koning terechtgekomen? Waarom immers wordt in de schenkingsakte de toestemming van Otto I vermeld?⁵ In 956 nog zou Reinier III, graaf van Henegouwen en zoon van Giselberts broer, weduwegoed van Gerberga hebben bemachtigd, waaronder de palts van Meerssen, maar al spoedig gedwongen zijn deze terug te geven.⁶ Anderzijds toont het feit dat keizer Otto zijn fiat aan de schenking gaf, aan

¹ O.a. Dierkens / Margue, 871-879. Over de Ardennen en de abdij Stavelot-Malmedy, zie: Bernard, *Domaine*. Over het Moezelgebied zie: Despy, 26.

² Bronnenboek, nr. 17b-d. Vergelijk: Dierkens, Margue, 887-888; Kroos, 43; Parisot, 616.

³ Dierkens / Margue.

⁴ Bernard, *Diplôme*, 191; Gussone, *Die Pfalz*, 36.

⁵ Rothhoff, 107; Gussone, *Die Pfalz*, 34-35.

⁶ Karpf (LMA); Linssen, *Historische opstellen*, 27-28.

dat zij deze goederen niet zo maar aan een Franse kerkelijke instelling kon schenken zonder haar broer hierin te betrekken. Mogelijk had Gerberga al direct na 939 (de dood van Giselbert) of pas vanaf 954 (de dood van Lodewijk) uitsluitend het vruchtgebruik over deze Lotharingse goederen en zouden die na haar dood definitief aan de Duitse Kroon vervallen.

2. Waren de geschonken bezittingen in Meerssen en in de overige genoemde plaatsen oorspronkelijk van Giselbert of had Gerberga deze goederen als bruidsschat van haar vader meegekregen? Zeer waarschijnlijk beschikte Giselbert reeds over deze goederen. De voormalige Karolingische palts in Meerssen was vermoedelijk reeds in bezit van Reinier.¹ Volgens Richerus van Reims was hij hier in ieder geval gestorven.² Dit komt overeen met een andere mededeling van Richerus, die overigens niet altijd even objectief is in zijn weergave van de gebeurtenissen en de persoon Reinier positief, maar - in tegenstelling tot Jocundus - Giselbert nogal negatief benadert. Hij vermeldt dat Giselbert circa 922 door tussenkomst van Hendrik I het grootste deel van zijn bezittingen, Maastricht, Jupille, Herstal, Meerssen, Lithoijen en Chèvremont, van Karel de Eenvoudige terugkreeg.³ De vraag is nu alleen: waren deze rijksdomeinen in de loop van de tijd eigen bezittingen van de Reiniers geworden of hadden zij deze goederen in leen van de koning? En indien zij inderdaad van de koning afkomstig waren: bracht zijn huwelijk met de dochter van de koning een wijziging in deze eigendomsverhouding of niet?

Als aan dit geheel nog eens het element wordt toegevoegd dat Reinier in het roerige Lotharingen van die tijd, in ieder geval tot 898, de trouwe bondgenoot van Zwentibold was, dan kan uit de combinatie van de bovenstaande gegevens de volgende hypothetische reconstructie worden afgeleid:

1. Van een koningsgoedcomplex aan de Maas in het huidige Noord-Brabant, schonk Zwentibold een deel (het domein Oijen waartoe mogelijk ook aangrenzende bezittingen in Megen en Appeltern behoorden) aan het Sint-Servaaskapittel. Een ander deel schonk hij of gaf hij in leen aan zijn gunsteling Reinier (het domein Lithoijen). Het derde deel kwam op enig moment in bezit van het Luikse Domkapittel. Na de dood van Reiniers zoon Giselbert gingen de bezittingen in Lithoijen samen met die in Meerssen deel uitmaken van de goederen, die Gerberga als weduwe in vruchtgebruik had. Aan het eind van haar leven schonk zij dit complex met toestemming van haar broer aan Sint Remigius.

2. Ook in Echt beschikte Gerberga over een domein, waarvan zij op zijn minst een gedeelte aan Sint Servaas gaf. Waarom fungeerde Echt als plaats van uitvaardiging van de oorkonde van 968? Was dit symbolisch bedoeld en wilde zij vlak voor haar overlijden op grondgebied van de meest representatieve Lotharingse kerkelijke instelling (de Sint Servaas) een schenking doen aan de Franse tegenhanger hiervan (Sint Remigius)?⁴ Meer voor de hand liggend zijn echter twee andere opties. Mogelijk had zij in Echt ook nog eigen grond behouden en verbleef zij hier permanent of incidenteel aan het einde van haar leven.⁵ Zij had dit dan wel in vruchtgebruik, want in 1076 was Echt rijksgoed.⁶ De tweede optie is dat de oorkonde werd uitgevaardigd op het grondgebied van een domein in Echt, dat zij reeds eerder aan

¹ Rothhoff, 107; Gussone, *Die Pfalz*, 32-33; Parisot, 686 noot 1.

² Richerus, I, 72-73;

³ Richerus, I, 78.

⁴ Dierkens / Margue, 888-889.

⁵ Zij is aan de zijde van haar tweede echtgenoot in Reims begraven.

⁶ Rothhoff, 66. Vergelijk ook Gussone, *Die Pfalz*, 37 en 55 noot 173.

Sint Remigius had geschonken, maar waarvan geen schriftelijke getuigenis bewaard is. Voor herleiding tot een oorspronkelijke schenking van Zwentibold aan Reinier zijn er wat het domein in Echt betreft geen directe aanknopingspunten en deze plaats wordt door Richerus niet genoemd bij de goederen van Giselbert, maar het zou hier hetzelfde kunnen zijn gegaan als bij Oijen-Lithoijen.

Overigens had de Sint-Remigiusabdij in 1178 bezit in Leut.¹ Is het toeval dat al vóór 1062 palernaast, namelijk in het naburige Meeswijk een bezitscomplex van het Sint-Servaaskapittel lag?²

2.3.4. Graaf Immo

Waarschijnlijk enige weken voordat keizer Otto I met de aartsbisschop van Trier de reeds genoemde ruil overeenkwam, waarbij het Rijk de Sint-Servaasabdij kreeg en de kerk van Trier de abdij Oeren,³ vond op instigatie van dezelfde keizer nog een andere uitwisseling van onroerend goed plaats. Op 17 januari 966 bevestigde Otto namelijk de ruil tussen een zekere graaf Immo en de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aken, waarbij laatstgenoemde haar curtis genoemd *Galmina* (Gelman) in de Haspengouw afstond.⁴ Deze was afkomstig van een zekere Rudolf, maar wegens diens ontrouw geconfisqueerd en aan de kerk van Aken geschonken.⁵ Immo stond aan die kerk zijn domeinen in de Luikgouw, in Erkelenz en omgeving en in de buurt van Bonn af. Bij het grondbezit rond Erkelenz was onder meer sprake van *Berge*. Verder blijkt uit plaatselijk onderzoek, dat bij het Erkelse bezit ook grond in Kückhoven inbegrepen was.⁶

Evenals bij de in de vorige paragraaf beschreven schenking van Gerberga - waarin Immo onder de benaming graaf *Emmo* als getuige wordt genoemd - liggen ook hier raakvlakken met het grondbezit van Sint Servaas. In de oorkonde van paus Innocentius II van 1139 werd een *Berg bij de Niers* en ook *Condechoven met afhankelijkheden* genoemd. Dit Berg werd door Deeters geïdentificeerd als *Keyenberg*, door Van Rey als *Wickrathberg*.⁷ en werd na 1139 niet meer als bezit van Sint Servaas vermeld.⁸ Condechoven is *Kückhoven* en niet Kuttেকoven.⁹ In Kückhoven had het Sint-Servaaskapittel nog in 1598 een laathof en in de achttiende eeuw hoogstwaarschijnlijk nog steeds.¹⁰ Bovendien had het kapittel - evenals een aantal Luikse kapittels - bezit in Groot-Gelman, dat deel uitmaakte van zijn domein in Zepperen.¹¹

Goed beschouwd kan het bijna niet anders of de kanunniken van Sint-Servaas en Immo zijn vanwege hun bezittingen met elkaar in aanraking gekomen. Zeker éénmaal is dat ook in de bronnen vastgelegd. In 944 togen de kanunniken met het lichaam van Sint Servaas op weg naar Duisburg, waar de koning met de Lotharingse en Frankische vorsten een vergade-

¹ Gussone, *Die Propstei*, 174.

² Zie Bezitslijst: Meeswijk.

³ Bronnenboek, nr. 22a. Zie paragraaf 1.3.

⁴ Sickel, *Otto I*, nr. 316; Wisplinghoff, *Rheinisches Urkundenbuch*, I, nr. 23.

⁵ Rudolf was waarschijnlijk de broer van Reinier III van Henegouwen.

⁶ Karbig, 98.

⁷ Deeters, 130; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 51. Nolden zoekt dit Berg in het kerspel Beeck: Nolden, 100.

⁸ Zie Bezitslijst: Keyenberg / Wickrathberg.

⁹ Deeters, 130.

¹⁰ Zie Bezitslijst: Kückhoven.

¹¹ Zie Bezitslijst: Zepperen.

ring hield, om zich te beklagen over de onrechtvaardigheden die graaf Immo tegen hen had begaan.¹

Wie was graaf Immo? ² Hij was een Lotharingse "warlord", misschien een voorvader van de latere heren van Waha. Zijn belangrijkste steunpunt tussen 940 en 980 was de burcht van Chèvremont ten oosten van Luik, die ook nog in handen van Giselbert was geweest. In de oorkonde waarin Otto I de abdij Chèvremont in 972 overdroeg aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Aken werd Immo echter niet genoemd. ³ Vanwege het feit dat Immo op het toenmalige politieke strijdtoneel een aantal malen van rol wisselde, noemen sommige moderne auteurs hem een lastig heerschap, maar anderen relativeren dit. Aanvankelijk was hij een partijgenoot van Giselbert, maar vanaf 939 - omstreden is of dit al vóór diens dood gebeurde - koos hij voor de tegenpartij. In 958 confisqueerde koning Otto I bezit van Immo in Chastres en gaf dit aan een ander. ⁴ Waarschijnlijk was dit bedoeld als sanctie, want in die tijd was Immo in navolging van graaf Reinier III, neef van Giselbert en broer van bovengenoemde Rudolf, opnieuw in opstand gekomen tegen het gezag van Otto en diens broer Bruno, aartsbisschop van Keulen en vanaf 953 hertog van Lotharingen. In 963 echter was Immo alweer met de grafelijke macht bekleed. Twee jaar later bevestigde Otto, inmiddels keizer, diverse schenkingen aan het klooster Bouxières, waaronder Immo's aandeel in de kerk en in een allodium in Canaverias. ⁵ Zijn broer Vulfradus bezat de andere helft. Immo stierf ergens tussen 981-983 en 986.

Het is heel goed mogelijk dat het onrecht van Immo jegens de kanunniken van Sint Servaas hun bezit in Kückhoven en / of Keyen- of Wickrathberg betrof. Anderzijds kan het ook, dat zij deze bezittingen als direct gevolg van hun klacht verwierven bij wijze van een door de koning en de vorsten aan Immo opgelegde sanctie. Gelmen speelde op dat moment nog geen rol, omdat deze *curtis* toen nog van de Akense Onze-Lieve-Vrouwekerk was. Er is echter ook nog een andere mogelijkheid. In de schenkingsakte van Gerberga van 968 wordt graaf *Emmo* voogd van Sint-Remi van Reims genoemd. ⁶ Omdat hij verder nergens in de archieven van de abdij voorkomt, oppert Bernard dat hij voogd voor de in de Maasgouw gelegen goederen van die abdij was. Ook in die hoedanigheid kan hij met het Sint Servaaskapittel in aanvaring zijn gekomen, ⁷ ofschoon onbekend is of hij deze functie ook al in 944 bekleedde. ⁸ Maar om welk goed of welke hoedanigheid het ook ging, koning Otto zou in december 945 de tijd rijp hebben geacht om de Sint-Servaaskerk aan Trier terug te geven. ⁹ Deed hij dit na maatregelen tegen Immo te hebben genomen? Had het kapittel in Duisburg bot gevangen? Of was men tot een vergelijk gekomen? ¹⁰ Vast staat dat Otto in mei van dat-

¹ Bronnenboek, nr. 19a-b.

² Kurth; Dierkens, *Un membre*; Vanderkindere, II, 17-18, 69, 136-138, 164, 189, 267; Sproemberg, 171-172, 174, 184-185; Josse, 43-44; Werner, 416; Linssen, *Historische opstellen*, 28.

³ Sickel, *Otto I*, nr. 417; Wisplinghoff, *Rheinisches Urkundenbuch*, I, nr. 25. Zie paragraaf 1.2 voor het verband van deze oorkonde met bezit van Sint Servaas.

⁴ Sickel, *Otto I*, nr. 194.

⁵ Sickel, *Otto I*, nr. 288.

⁶ Bernard, *Diplôme*, 212, 224.

⁷ Zie ook paragraaf 4.6.9.

⁸ Deeters (31-32) koppelt de onenigheid met Immo niet aan bepaalde goederen, maar veronderstelt dat die te maken had met de eerste opstand van Reinier III en Rudolf.

⁹ Bronnenboek, nr. 20. Zie paragraaf 1.3.

¹⁰ Vergelijk: Kurth, 328.

zelfde jaar een schenking deed na interventie van *comes noster* Immo.¹ Dit maakt aannemelijk dat hij op dat moment geen problemen met de graaf had.

De beide aan het begin van deze paragraaf genoemde ruilovereenkomsten van 966 hadden direct verband met de kerkpolitiek van keizer Otto. Met behulp van de eerste, nogal ongelijke ruil versterkte hij de positie van de keizerlijke kapel in Aken ten nadele van graaf Immo. Mogelijk wilde hij tevens de invloed van Immo in het Maas-Rijngebied verzwakken door hem terug te dringen naar de overkant van de Maas. Met de tweede ruil, waarbij de Sint-Servaaskerk opnieuw in rijksbezit kwam, probeerde Otto de positie van het Rijk in de omgeving van Maastricht te versterken.²

Gezien vanuit de relatie tot het Sint-Servaaskapittel, was met Immo eigenlijk hetzelfde aan de hand als met Giselbert en Gerberga. Van deze personen liepen meerdere, soms min of meer duidelijke, soms vage lijnen richting kapittel en richting rijkspolitiek. Los gezien van het lekenabbatiaat van Giselbert, waren zij als grootgrondbezitters burens van het kapittel. Dat hier een connectie ligt met de herkomst van goederen van het kapittel, is weliswaar bij Giselbert en Gerberga duidelijker dan bij Immo, maar ook ten aanzien van hem zeker het overwegen waard. Dat het kapittel soms in verder afgelegen, soms weinig voor de hand liggende streken grondbezit had, kan aan de politiek van keizers en koningen hebben gelegen, maar ook valt te denken aan de invloed van welgestelde en hooggeplaatste personen als Giselbert, Gerberga en Immo.

2.4. Het primaire bezit na 1200

In relatie tot spreiding en ouderdom is het ook belangrijk om naar status en omvang van de bezittingen per plaats te kijken. Wat voor bezitscomplex steekt achter de vermelding van een plaatsnaam in 1139? Dikwijls geeft het latere bronnenmateriaal meer inzicht hierin. Hoe werden de in de vorige paragrafen behandelde, al vóór 1200 bestaande complexen in het latere bronnenmateriaal nader gespecificeerd? In het volgende overzicht wordt de term *tweeledig domein* gehanteerd, indien het om een groter, samenhangend bezitscomplex blijkt te gaan, dat - vermoedelijk als restant uit een domaniaal verleden - is samengesteld uit een pacht- en een cijnscomponent.³

1. Kerngebied:

centraal:

* *Maastricht*. Verwerving van huizen; tevens tussen eerste en tweede omwalling pachtland, laathoven, cijnsen, tiend, huizen, kapellen en kloosters.⁴

* *Tweebergen*. Tweeledig domein van de proosdij = huizen, hoeven, pachtland, twee cijnskaarten; leengoederen van de proosdij.⁵

west:

* *Lens met kerk* en *Jardegnee met kerk*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, tiend in Lens-Saint-Remy; idem in Lens-Saint-Servais.⁶

¹ Sickel, *Otto I*, nr. 66. Zie ook Dierkens, *Un membre*, 27.

² Vergelijk: Falkenstein, 41-46; Karbig 49-51.

³ Zie verder over deze problematiek paragraaf 4.2.12, waar dit nader is uitgewerkt voor Vlijtingen.

⁴ Verdere uitwerking in paragraaf 5.1.

⁵ Idem.

⁶ Verdere uitwerking in paragraaf 4.6.

* *Zepperen met kerk*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen (inclusief cijnsen in Gelinden, Groot-Gelmen), twee laathoven, tiend (inclusief tiend in Bautershoven), leengoederen proosdij, centrale hoeve.

* *Grandville*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, centrale hoeve.¹

* *Grootloon*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen (ook in Rullekoven en Colen), laathof in Colen.

* *Koninksem*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, tiend, keurmede, ook in de omgeving.

* *Sluizen*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, twee laathoven.

* *Zichen met kerk en Zussen*. Tweeledig domein = pachtland, laathoven, cijnsen, tiend, mergelgroeve. Pas begin zestiende eeuw heerlijkheid en burcht verworven.²

* *Vlijtingen met kerk*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, tiend (vanaf dertiende eeuw), leengoederen van de proosdij, blokhuis.³

* *Hees*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen.⁴

* *Rosmeer*. Tweeledig domein = pachtland en laathof van de scholaster.

noord:

* *Mechelen met kerk*. Tweeledig domein = pachtland, vijvers, bos, eilanden in de Maas, cijnsen, tiend; leengoederen proosdij.

* *Dilsen met kerk*. Tweeledig domein = pachtland, 1/4 van het Ledebos, laathof, cijnsen, keurmede, tiend, stenen huis.⁵

> *De kerk van Echt*. In de dertiende eeuw als tweeledig domein in Echt en Stevensweert inclusief collatierecht tegen een vast jaarlijks bedrag afgestaan = land, tiend, *curtis*.

* *Lanaken, kerk*. Later geen collatierecht genoemd, wel pachtland.

> *Meeswijk*. Helft jurisdictie en tweeledig domein. Begin veertiende eeuw tegen een vast jaarlijks bedrag afgestaan.⁶

* *Grathem*. Deze plaats wordt niet meer genoemd, maar mogelijk betreft het de later genoemde laathof Pas in Panheel en cijnsen in Wessum en Beegden.

> *Meeuwen*. *Allodium* in Meeuwen met bos Donderslag 1219-1220 tegen een vast jaarlijks bedrag afgestaan. Er was toen sprake van een tweeledig domein: akkers, weiden, beemden en *mansionarii*.

* *Gellik, Briegden*. Pachtland en wijngaard. Cijnsen van de elemosinarie.

> *Heeswijk*. Land tegen jaarlijkse betaling afgestaan.

> *Herbricht, Uikhoven*. Oninbare cijnsen. Inkomsten uit verheffing.

> *Buchten, Holtum*. Vanaf de veertiende eeuw land in erfpacht gegeven.

* *Boorse*. In Barrisher? werd een cijns van 3 denarii geheven. Misschien was dit Boorse. De in 1159 geschonken cijns uit een *allodium* in een onbekende plaats bedroeg ook 3 denarii (zie boven).

zuid:

>> *Ramioul*. Tweeledig domein. Midden dertiende eeuw tegen een vast jaarlijks bedrag afgestaan. Derde kwart vijftiende eeuw geruild tegen bezit in Jesseren.

> *Aaz*. Inkomsten uit verheffing.

¹ Idem.

² Zie verder paragraaf 2.8.3.

³ Verdere uitwerking in paragraaf 4.2.

⁴ Idem.

⁵ Zie verder paragraaf 2.8.3.

⁶ Idem

oost:

* *Berg met kerk*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, tiend. ¹

* *Vaesrade met afhankelijkheden*. Heerlijke rechten tegen jaarlijkse betaling overgedragen door het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Aken. ²

* *Beutenaken*. Leengoed van de proosdij.

2. Verder weg:

west:

* *Lathuy*. Tweeledig domein = pachtland, bos, laathof, cijnsen; leengoed proosdij.

>> *Herselt*. Waarschijnlijk grondheerlijkheid. In 1309 verkocht.

> *Kersbeek*. Heerlijkheid en tweeledig domein, later in leen gegeven = heerlijkheid, circa 40 bunder land, vijvers, laathof, collatie, huis.

* *Wulmersom, Oplinter, Hakendover*. Pachtland, weiden, beemd, bos, vijvers. Qua ligging ver in het westen, in combinatie met het niet zo geringe belang ervan zeer wel mogelijk een van de oudere bezittingen. Ligt bij Tienen. Misschien is dit een van de onbekende plaatsen, waar het kapittel in de twaalfde eeuw bezit had (zie boven).

noord:

* *Weert met kerk, Nederweert*. Tweeledig domein = cijnsen, tienden, gedeeltelijke collatie, pachtland, bos, centrale hoeve in stand gehouden. Gedeeltelijke heerlijkheid kwijtgeraakt begin veertiende eeuw. ³

>> *Oijen met kerk*. Tweeledig domein; verkocht in de 14e eeuw.

* *De kerk van Megen*. Halve collatie. Tiend in erfcijs gegeven.

* *De kerk van Dinther*. Collatie. Later geruimd met collatie van kerk van *Schijndel*. Mogelijk combinatie met nabij gelegen Heeswijk (zie onder).

>> **De kerk van Achel*. Vanaf de dertiende eeuw tweeledig domein, dat in de eerste helft van de veertiende eeuw werd verkocht. De collatie van de kerken van Achel en Lille bleef behouden. ⁴

noordwest:

> *Ravels, Poppel*. Behalve al eerder tegen een jaarlijkse betaling afgestane *mansi* in 1211 ook de kapellen overgedragen. Naast het hieruit te ontvangen bedrag ontving het kapittel nog inkomsten uit verheffing.

noordoost:

* *Kückhoven met afhankelijkheden*. Hier bleef ook later een laathof van Sint Servaas bestaan. Inkomsten uit keurmeden.

zuidoost:

* *Ahrweiler en Wadenheim*. Tweeledig domein = verpachte wijngaarden, cijnsen, keurmeden, laathof met centrale hoeve in Gesenhoven, huis in Ahrweiler.

* *Güls met kerk*. Tweeledig domein = verpachte wijngaarden, cijnsen, keurmeden, transporten, tiend, centrale hoeve. Rond 1600 tijdelijk verkocht aan de Jezuïeten van Koblenz.

¹ Verdere uitwerking in paragraaf 4.4.

² Zie verder paragraaf 2.8.3.

³ Idem.

⁴ Idem.

2.5. Het secundaire bezit (na 1200)

Pas na 1200 werden twee plaatsen met belangrijke bezitscomplexen van Sint Servaas vermeld. Dit waren:

* *Berneau*. Tweeledig domein = pachtland, cijnsen, keurmeden, bos, loodmijnen.

* *Heer*. Tweeledig domein = pachtland, twee laathoven, cijnsen, tiend, woeste grond, burcht.

Dan was er nog in diverse plaatsen, allemaal gelegen in het kerngebied, allerlei ongestructureerd bezit, dat pas na 1200 werd genoemd. Soms waren dit laathoven, die een volledige cijnskaart vormden. Meestal echter betrof het losse stukken grond, in een aantal gevallen toch nog met een omvang van 20 of 30 bunder, of losse cijnsen. In de meeste gevallen lagen deze bezittingen (cursief) niet op zichzelf, maar duidelijk in de periferie van belangrijkere primaire complexen (onderstreept):

Maastricht:

Sint Pieter, Kanne

Wolder-Montenaken-Heukelom (samen circa 85 bunder land)

Bemelen, Heugem / Gronsveld.

Herbricht bij Uikhoven / Mechelen:

Rekem

Bunde, Elsloo, Geulle, Geverik, Krawinkel

Meeuwen

Gruitrode

Vlijtingen / Hees / Zichen-Zussen:

Membruggen, Riemst, Herderen, Meer, Bolder, Val

Veldwezelt (circa 25 bunder, cijnsen elimosinarie), *Kesselt*

Mopertingen (= 1/3 tiend, ca. 7 bunder land, leengoed proosdij), *Eigenbilzen*

Eben-Emael (= circa 35 bunder)

Sluizen:

Brus

Grootloot:

Borgloon, Gotem

Jesseren (= circa 20 bunder; derde kwart 15e eeuw ontvangen in ruil voor Ramioul)

Zepperen:

Binderveld (cijnskaart), *Sint Truiden*

Vaesrade:

Nuth (diverse proosdijleengoederen)

Op weg naar het wijng gebied

Keulen

Apart gelegen:

Oost, Maarland, Breust, Eijsden, Sint Geertruid

Maaseik (= laathof en 6 bunder land)

Bilzen (laathof)

Diepenbeek (= circa 20 bunder; later cijns)

Genk, Romershoven, Sitsingen, Wimmertingen

Tessenderlo (= laathof)

Nederhemert

Behalve het kapittel hadden ook het Gasthuis van Sint Servaas, de Broederschap van kape-lanen en de stichting De Beyart allerlei bezittingen rondom Maastricht gelegen, merendeels aan de westkant. Deze bezittingen blijven in dit onderzoek verder buiten beschouwing, aan-gezien het om instellingen gaat, die aparte rechtspersonen vormden met een eigen ver-mogen.

2.6. De belangrijkste bezitscomplexen

(globaal genomen de grote gele, rode en roze cirkels op de kaarten 1-3)

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd dat - behalve in *Berneau* en *Heer* - de be-langrijkste bezittingen al in de periode tot 1200 aanwezig waren. Al het pas na die tijd ge-noemde bezit mag, ofschoon soms nog redelijk omvangrijk qua oppervlakte of met een ho-ge opbrengst (zie hoofdstuk III), als secundair worden beschouwd. Na eliminatie van de al vóór 1200 afgestoten bezittingen en de bezittingen van vóór 1200 van geringere omvang, ontstaat het volgende overzicht van dertig structurele kerncomplexen van het Sint-Servaas-kapittel.

1. Kerngebied:

centraal: *Maastricht* (kerk en *claustrum*), *Tweebergen* (vóór 1139).

west: *Vlijtingen* (vóór 1079), *Hees* (vóór 1062), *Sluizen* (vóór 1139), *Koninksem* (vóór 1139), *Grootloon* (vóór 1139), *Zepperen* (vóór 1139), *Zichen / Zussen* (vóór 1139), *Rosmeer* (vóór 1149), *Grandville* (vóór 911-923?), *Lens* (vóór 839?, zeker vóór 946).

noord: *Mechelen* (vóór 1062), *Dilsen* (vanaf 1062), *Lanaken* (vóór 825), inkomsten uit *Echt* (oorspronkelijk kerk 900-950?, vóór 1087), inkomsten uit *Meeswijk* (oorspronkelijk vóór 1062), inkomsten uit *Meeuwen* (oorspronkelijk vanaf 1146).

zuid: *Berneau* (na 1200), *Ramioul* (vanaf 1050 tot in de vijftiende eeuw).

oost: *Berg* (vóór 1139), *Heer* (na 1200).

2. Verder weg:

west: *Lathuy* (vóór 1139), *Wulmersom*, inkomsten uit in leen gegeven heerlijkheid *Kersbeek* (oorspronkelijk vóór 1139).

noord: *Weert* (vanaf 1062), *Oijen* (895-900?, zeker vóór 1062 tot in de veertiende eeuw), *Achel / Hamont / Lille* (kerk Achel vóór 1139, tot in de veertiende eeuw).

zuidoost: *Ahrweiler / Wadenheim* (vanaf 1051), *Güls* (vóór 928).

Het gaat dus om:

- Maastricht
- 25 grotere bezitscomplexen, in alle richtingen, dichtbij en veraf, waarvan er twee in het noorden (*Oijen* en *Achel* e.o.) en één in het zuiden (*Ramioul*) al vóór 1500 werden afgestoten
- drie in de loop der tijd tegen een vast jaarlijks bedrag uitgegeven complexen (*Meeswijk*, *Echt*, *Meeuwen*) en één in leen gegeven complex (*Kersbeek*).

Blijkbaar golden de woorden *quia remotum erat ab eis et minus habebant commodi*, die ter verklaring van het afstoten van de villa Monsheim zijn opgenomen in de oorkonde waarin koning Lotharius in 1126 de ruil met de abdij Hersfeld bevestigde,¹ slechts gedeeltelijk voor het grondbezit van Sint Servaas. Uit het behoud van Lathuy, Wulmersom, Weert, Ahrweiler / Wadenheim en Güls en in iets beperktere mate ook van Zepperen, Grandville en Lens blijkt dat de afstand lang niet altijd een reden was om grondbezit af te staan. Dat men van bepaalde bezittingen weinig gemak had, zal eerder een reden geweest zijn.

2.7. Het bezit van kerken

Los van het onderzoek naar de belangrijkste bezitscomplexen, waarop in de volgende hoofdstukken verder wordt ingegaan, is ook de problematiek rond het bezit van kerken de moeite waard om bij stil te staan. Wanneer men de bezittingen van Sint Servaas bekijkt, is het duidelijk, dat het bezit van een parochiekerk door het kapittel feitelijk bestond uit het bezit van het collatierecht en de tiend. Wat betekenen deze termen?

Het *collatierecht* was het recht om een gepresenteerde kandidaat te begeven met het ambt van pastoor van een parochie. Vervolgens was het de taak van de bisschop of de aartsdiaken om de kandidaat te benoemen (institutie). Bij kerkelijke instellingen als het Sint-Servaaskapittel vielen presentatie en collatie samen. De kanunnik die aan de beurt was (*turnarius*) presenteerde een kandidaat. Oorspronkelijk had een bezitter van een eigenkerk de benoeming van een pastoor volledig in eigen hand. Pas bij de invoering van het patronaatsrecht na het Concordat van Worms (1122) werd de procedure opgesplitst in: presentatie - collatie - institutie.²

De *tiend* was een betaling in natura, die al in de oudheid bekend was en vanaf de vijfde eeuw door de Kerk werd ingevoerd om de eredienst te bevorderen, de bedienaren te voorzien van levensonderhoud en de armen te ondersteunen. Vanaf de achtste eeuw werd de tiend door de Karolingische heersers verplicht gesteld. Door het ontstaan van eigenkerken kwamen tienden in handen van leken en via schenkingen vervolgens ook bij abdijen, kapittels en kloosters terecht. Anderzijds waren er ook tienden, die niet waren vervreemd en na de opheffing van het eigenkerkeninstituut tijdens de Gregoriaanse hervorming eigendom bleven van degene die het patronaatsrecht bezat. Ook dit waren meestal abdijen, kapittels en kloosters, zoals het Sint-Servaaskapittel. Volgens het *Decretum Gratiani* (1140) was een kwart van de tiend bestemd voor de bisschop, een kwart voor de parochieclerus, een kwart voor de armen en een kwart voor de kerkfabriek. Bij eigenkerken was een andere verdeling ontstaan: tweederde deel voor de kerkheer, eenderde voor de bedienaar. Er bestonden verschil-

¹ Bronnenboek, nr. 57b.

² Kalb (LThK); Carlen (LThk).



Het Sint-Servaaskerkje van Lens-Saint-Servais (foto auteur).

lende soorten tienden. De *grote tiend* werd geheven op produkten, die de basisinkomsten voor de parochiekerk vormden, namelijk graan en wijn. De *kleine tiend* werd geheven op bijkomstige opbrengsten, zoals van groenten en tuinbouwprodukten. Daarnaast was er nog de tiend op pas ontgonnen grond (*novale tiend*) of van pasgeboren lammeren of kalveren (*krijtende tiend*). De tiend was dus geen grondbelasting, maar een belasting op de vruchten, de opbrengsten van de grond. Als tegenprestatie moest de tiendheffer bijdragen aan het onderhoud van de parochiekerk en het inkomen van de bedienaar aanvullen. In principe was iedereen tiend verschuldigd. Alleen clerici en kerkelijke instellingen waren exempt. Meer dan de helft van de inkomsten van de Kerk werd opgebracht door de tiend.¹

Waar bezat het Sint-Servaaskapittel kerken (collatie en tiend), welk patrocinium hadden die kerken en wat valt uit deze gegevens af te leiden over de stichting van kerken door het kapittel? Om deze vraag te kunnen beantwoorden worden deze gegevens ten aanzien van het primaire bezit hier nog eens gegroepeerd onder elkaar gezet.

1. Plaatsen met aan Sint Servaas gewijde kerken, waar het kapittel of de proost de tiend en de collatie had:

Maastricht: *Sint Servaas* (tiend in de parochies Sint Jan en Sint Matthijs).²

Appeltern: *Sint Servaas* (waarschijnlijk collatie en tiend gehad)

Dinther: *Sint Servaas* (proosdij: alleen collatie; waarschijnlijk oorspronkelijk ook tiend)

¹ Puza (LMA); Becker (HRG); Godding, 197-198. Voor verdere uitwerking van de praktijk rond het beheer van de tiend van het kapittel zie paragraaf 3.2.

² Zie Bezitslijst: Maastricht III 2.3.a. Zie ook de nadere uitwerking in paragraaf 3.2.2.

Megen: *Sint Servaas* (gedeelde collatie met heer van Megen; tiend tegen jaarlijkse betaling afgestaan)

Oijen: *Sint Servaas* (tot 1338)

Ravels en Poppel: *Sint-Servaas*- en Sint-Valentinuskerken (proosdij; collatie; afgestaan in 1211)

2. Plaatsen met niet aan Sint Servaas gewijde kerken, waar het kapittel of de proost de tiend en de collatie had:

Berg: *Sint Monulfus en Gondulfus*

Heer: Sint Petrus Banden

Mechelen: *Sint Monulfus en Gondulfus* (proosdij)

Vlijtingen: Sint Albanus (Hees: Sint Quintinus, is hulpkapel).

Zepperen: Sint Genoveva

Achel: *Sint Monulfus en Gondulfus* (proost heeft collatie; tiend tot 1338)

Echt en Stevensweert: Sint Landricus en Sint Stephanus (tegen jaarlijkse betaling afgestaan)

Lanaken: Sint Ursula (collatie in 1109 en waarschijnlijk ook tiend gehad)

Zichen: Sint Petrus en Laurentius (tiend; proost heeft collatie; Zussen: Sint Genoveva, is hulpkapel)

Keyenberg: H. Kruis / Wickrathberg: Sint Salvator (waarschijnlijk afgestaan)

3. Plaatsen waar het kapittel de tiend en de collatie deelde met anderen:

Meeswijk: Sint Laurentius (tiend gedeeld met Sint Laurentiusabdij Luik)

Bilzen: Sint Mauritius (tiend gedeeld met abdij Munsterbilzen)

Mopertingen: Sint-Catharinakapel (tiend gedeeld met abdijen Munsterbilzen en Sinnich)

4. Plaatsen waar het kapittel de tiend en de collatie had, maar niet oorspronkelijk:

Lens-Saint-Remy en Lens-Saint-Servais: Sint Remigius en *Sint Servaas* (tegen jaarlijkse betaling ontvangen van O.L. Vrouwekapittel Hoei)

Roda (?): ? (halve kapel; schenking door Henricus 1107-1122)

Güls: *Sint Servaas* (in 1126 verkregen van abdij Hersfeld)

Dilsen: Sint Martinus (waarschijnlijk bij schenking door markgraaf van Thüringen in 1062; gedeeld met graaf van Loon)

Weert: Sint Martinus (waarschijnlijk bij schenking door markgraaf van Thüringen in 1062; collatie gedeeld met heer van Horn)

5. Plaatsen waar wel Sint-Servaaskerken lagen, maar het kapittel of de proost geen tiend en collatie had:

Berneau (wel collatie; proosdij)

Grootloon (dochterkerk van Borgloon; tiend: Sint-Odulfuskerk Borgloon; collatie pastoor Borgloon)

Koninksem (collatie en tiend: O.L.Vrouwekapittel Tongeren; alleen tiend rooilanden aan Sint-Servaaskapittel)

Sluizen (dochterkerk Mal; tiend: proost O.L.Vrouwekapittel Tongeren; collatie: pastoor Mal)

Diepenbeek (tiend en collatie: geslacht Van Diepenbeek > abdij Villers > Sint-Lambertuskerk Luik)

Grandville (hulpkerk Lens-sur-Geer; tiend en collatie: Sint-Dionisiuskerk Luik)

Herselt (collatie: kapittel Kamerijk > abdij Tongerlo)

Kersbeek (halve collatie)
Lieshout (collatie en tiend: abdij Floreffe?)
Kückhoven (collatie en tiend: O.L. Vrouwekapittel Aken)

Hieruit blijkt dat, behalve de kapittelkerk zelf en een aantal verder weg in Brabant gelegen kerken (groep 1), de meeste kerken die met zekerheid al vroeg in bezit van het kapittel waren, niet aan Sint Servaas waren gewijd (groep 2). Omgekeerd waren er wel diverse Sint-Servaaskerken, die pas later (twee in groep 4) of helemaal nooit (groep 5) bezit van het kapittel werden. Wel bezit van Sint Servaas waren de drie aan Monulfus en Gondulfus gewijde kerken, namelijk van Achel, Berg en Mechelen (groep 1). Op basis van deze constatering kan de volgende redenering worden opgezet:

1. Er zijn geen bronnen over kerkstichtingen door het Sint-Servaaskapittel, het enige aanknopingspunt is het patrocinium.
2. Bij de kerken die eigendom van het kapittel waren, valt een diversiteit van patrocinia waar te nemen. Hieruit valt niets op te maken over stichting door het kapittel, op twee uitzonderingen na.
3. Die twee uitzonderingen zijn de patrocinia Sint Servaas en Monulfus en Gondulfus. Deze zouden kunnen wijzen op stichting door het kapittel.
4. Bij de Sint-Servaaskerken blijkt, dat enkel een vijftal in Brabant in bezit van het kapittel was. Die zouden dus door het kapittel gesticht kunnen zijn.
5. Alle drie de kerken, die aan Monulfus en Gondulfus waren gewijd, waren eveneens bezit van het kapittel en zouden eveneens stichtingen van het kapittel kunnen zijn. Mogelijk hangt deze naamgeving samen met de translatie van de relieken van Monulfus en Gondulfus bij de wijding van de Sint-Servaaskerk in 1039.¹

Met andere woorden: voor stichting door het kapittel lijken in ieder geval de volgende kerken in aanmerking te komen:

Berg: *Sint Monulfus en Gondulfus*
Mechelen: *Sint Monulfus en Gondulfus*
Achel: *Sint Monulfus en Gondulfus*
Appeltern: *Sint Servaas*
Dinther: *Sint Servaas*
Megen: *Sint Servaas*
Oijen: *Sint Servaas*
Ravels: *Sint-Servaas*

Indien deze redenering juist is, blijft echter een belangrijke vraag onbeantwoord: hoe kwam het dat in diverse plaatsen een Sint-Servaaskerk lag, ofschoon die oorspronkelijk geen bezit van het kapittel was en dit in meerdere gevallen ook nooit werd? Betekende dit dat de kerk-eigenaar, vanwege het feit dat het Sint-Servaaskapittel hier bezittingen en een *familia* had die van de kerk gebruik maakte, bereid was hier een Sint-Servaaskerk te stichten? Verder doorgedacht kan dit als volgt in zijn werk zijn gegaan:

¹ Bronnenboek, nr. 28a en c.

1. De *familia* van het kapittel wilde in het eigen dorp een kerk stichten, maar in kerkelijk opzicht ressorteerde het gebied al onder een oudere parochie, die niet van het kapittel was.
2. Op initiatief van de *familia* kwam er een Sint-Servaaskerk, maar deze was een hulpkapel van de oorspronkelijke parochie. De eigenaar van de oorspronkelijke parochie stichtte de nieuwe kerk, behield zich het recht voor de pastoor te mogen benoemen en genoot de inkomsten. Dit zou dan het geval zijn geweest met de volgende Sint-Servaaskerken: *Lens-Saint-Servais* (oorspronkelijk van O.L.Vrouwekapittel Hoei), *Güls* (in 1126 verkregen van abdijs Hersfeld), *Berneau* (wel collatie: proosdij; dus misschien toch oorspronkelijk bezit van het kapittel), *Grootloon* (Sint-Odulfuskapittel Borgloon), *Koninksem* (O.L.Vrouwekapittel Tongeren), *Sluizen* (O.L.Vrouwekapittel Tongeren), *Diepenbeek* (geslacht Van Diepenbeek > abdijs Villers), *Grandville* (Sint-Dionisiuskapittel Luik), *Herselt* (kapittel Kamerijk > abdijs Tongerlo), *Kersbeek* (?), *Lieshout* (?), *Kückhoven* (O.L. Vrouwekapittel Aken).

2.8. Het bezit van territoriale heerlijkheden

2.8.1. De elfbanken van Sint Servaas

Behalve de in de vorige paragrafen behandelde grondheerlijkheden en kerken, verwierf de Sint-Servaaskerk in elf van de reeds genoemde plaatsen bezit van een andere categorie. Zij beschikte hier behalve over grondheerlijke rechten ook over de territoriale heerlijkheid. Met andere woorden: proost en kapittel waren heer van de betreffende plaats. Via hun schepenbank, het plaatselijke college van schepenen, oefenden zij hier de hoge en de lage rechtspraak uit. De term *curia* of *bank* was echter niet alleen de aanduiding voor de plaatselijke schepenbank, maar omvatte ook de jurisdictie die deze bank uitoefende ofwel de territoriale heerlijkheid van de betreffende plaats.¹ De bedoelde heerlijkheden staan dan ook in de bronnen en in de literatuur bekend als de *elfbanken van Sint Servaas*. Ten westen van de Maas waren dit *Vlijtingen*, *Hees*, *Sluizen*, *Koninksem*, *Grootloon*, *Zepperen* en (*Maas*)*Mechelen* (huidige Belgische provincie Limburg). Deze zeven heerlijkheden vormden enclaves binnen het graafschap Loon, waarover de graaf geen rechtsmacht had. Ten oosten van de Maas lagen de banken *Heer*, *Berg* (huidige Nederlandse Zuidlimburg) en *Berneau* (huidige Belgische provincie Luik). Deze drie heerlijkheden vormden enclaves tussen de landen van Overmaas in het hertogdom Brabant. Ook *Tweebergen*, dat bij de bouw van de tweede omwalling van Maastricht na 1300 binnen de stad kwam te liggen, was noch Luiks, noch Brabants, maar een bank van Sint-Servaas en was geografisch gezien een uitloper van de kapiteltelimmunitet.²

Hoe en wanneer de Sint-Servaaskerk aan haar banken kwam, is onbekend. Op een gegeven moment wist het kapittel het zelf ook niet meer. Toen de Raad van Brabant deze vraag in 1547 stelde met betrekking tot de dorpen Berg en Berneau en het gehucht Vaesrade, kwam men niet verder dan de mededeling dat die heerlijkheden 100, 200, 300 of 400 jaar of in ieder geval zolang als men zich kon herinneren tot de proosdij van Sint Servaas hadden behoord.³ De Sint-Servaaskerk had ze verworven via privileges van Roomse keizers en koningen, waarmee het kapittel de rijksonmiddellijke status ervan benadrukte, en dat was in ieder geval gebeurd nog voordat het Land van Valkenburg bij Brabant was gekomen. Met

¹ Voor de verschillende betekenissen van het woord *curia* zie paragraaf 3.4.

² Zie paragraaf 5.3.1.

³ Bronnenboek, nr. 112a-b.

andere woorden: het was zo lang geleden dat men het niet precies wist, maar in ieder geval was het vóór 1365.¹

Wel is het mogelijk om na te gaan wanneer de betreffende plaatsen voor het eerst werden genoemd als bank van Sint Servaas. In veel gevallen gebeurde dat niet letterlijk, maar was sprake van een dorp waar Sint Servaas de jurisdictie had. Vlijtingen, Grootloon, Koninksem en Mechelen worden voor het eerst letterlijk als bank genoemd in de vervalste oorkonde van koning Koenraad III van 1146, die in werkelijkheid van circa 1165 dateert.² De koning bepaalde hierin, dat de graaf van Loon geen rechtsmacht in Vlijtingen had, evenmin als in de andere *curiae* van de Sint-Servaaskerk, namelijk Niel, Koninksem en Mechelen. Zoals eerder in dit hoofdstuk reeds werd aangegeven, werd Mechelen in 1062,³ Vlijtingen in 1079⁴ en werden Grootloon en Koninksem in 1139⁵ voor het eerst als bezit van Sint Servaas genoemd. In deze gevallen vond de vermelding als bank dus niet veel later plaats. In een oorkonde van 1131 wordt in verband met de koninklijke *fiscus* een koninklijke schout van Mechelen genoemd, waaruit men zou kunnen concluderen dat Mechelen toen nog niet van Sint Servaas was, maar tot de koninklijke *fiscus* behoorde.⁶ Uit een andere oorkonde van 1139 blijkt die schout wel tot de *familia* van Sint Servaas te hebben behoord.⁷ Mogelijk was de afbakening tussen kapittelbank en koninklijke jurisdictie nog niet zo duidelijk in die tijd.

Bij andere banken van Sint Servaas is er meer tijdsverschil tussen de eerste vermelding als kapittelbezit en de eerste vermelding als bank. Tweebergen werd net als Grootloon en Koninksem voor het eerst als bezit van Sint Servaas vermeld in 1139, maar pas een eeuw later als bank genoemd. Het betreft een oorkonde van 1232, waarmee proost Otto van Everstein de *curiae* aan het kapittel overdroeg, maar zelf Mechelen en Tweebergen behield.⁸ De voor het kapittel bestemde banken worden helaas niet met name genoemd. Bij andere dorpen is het tijdsverschil nog groter dan bij Tweebergen. Hees werd al voor het eerst als bezit vermeld in 1062, terwijl in 1174 sprake was van de *homines* van Hees.⁹ In 1315 wordt Hees samen met Vlijtingen en de hierbij horende gehuchten Lafelt en Ellicht als deel uitmakend van de proosdij van Sint-Servaas genoemd in een oorkonde, waarin hertog Jan III van Brabant als oppervoogd van de proosdij de inwoners in bescherming nam.¹⁰ Hieruit kan eventueel worden opgemaakt, dat Hees toen al bank van Sint Servaas was, maar letterlijk wordt dit nog niet gezegd. Het is namelijk ook mogelijk, dat Hees evenals de beide gehuchten als aanhangsel van Vlijtingen in deze oorkonde was opgenomen. Definitief wordt Hees als dorp van Sint Servaas bestempeld in een oorkonde van keizer Karel IV (1346-1378) van 1357.¹¹ Hierin worden ook Mechelen, Vlijtingen, Koninksem en Tweebergen opnieuw genoemd, maar Grootloon niet. Behalve Hees zijn Heer en Sluizen als nieuwe dorpen daaraan toegevoegd. Sluizen werd al in 1139 als bezit vermeld en de *homines* van Sluizen komen samen

¹ Valkenburg kwam in 1365 bij Brabant, Dalhem al in 1244.

² Bronnenboek, nr. 74b. Zie ook paragraaf 4.2.1.

³ Bronnenboek, nr. 39a.

⁴ Bronnenboek, nr. 45.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Bronnenboek, nr. 61. Zie ook tabel 3a. Vergelijk: Hardenberg, *Vroenhof*, 31; Deeters, 87.

⁷ Bronnenboek, nr. 64a.

⁸ Bronnenboek, nr. 99a-b. Zie Deeters, 54-55.

⁹ Bronnenboek, nr. 79.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 99d.

¹¹ DoV, nr. 345.

met die van Hees in een oorkonde van 1174 voor. De eerste vermelding van Heer stamt pas van 1281.¹

Zepperen werd enige tijd vóór Hees, Heer en Sluizen als bank genoemd, namelijk in 1337,² maar in 1357 weggelaten. Als bezit werd Zepperen al in 1139 genoemd, maar mogelijk zijn er oudere gegevens. Volgens Jocundus trad ergens in de periode 1063-1076 graaf Hendrik van Brabant tegen een zekere graaf Otto op, die zich aan bezit van Sint Servaas vergreep.³ Deze Otto zou als Otto van Duras kunnen worden geïdentificeerd, de broer van de graaf van Loon. Gezien de ligging van diens graafschap is het mogelijk, dat de betreffende bezittingen in Zepperen lagen. Dit blijft echter een dubbele gissing. Berneau blijkt voor het eerst in 1359 bank van Sint Servaas te zijn.⁴ De oudste bezitsvermelding dateert van 1224,⁵ maar hier is iets aan de hand dat vergelijkbaar is met de problematiek rond Zepperen. Volgens Jocundus was circa 1076-1087 in de buurt van Dalhem een *familia* van Sint Servaas gevestigd.⁶ Het kan bijna niet anders dan dat hij hiermee de bezittingen in Berneau bedoelde. Jocundus schrijft dat deze bezittingen werden verwoest in de strijd van een aantal vorsten tegen de keizer, waarbij ook graaf Albert (III) van Namen betrokken was. Een van de schuldigen was een zekere graaf Herman, die Dalhem in bezit had.

Vervolgens worden alle acht tot nu toe genoemde dorpen van het kapittel door keizer Karel IV in de gouden bul van 1362 opnieuw met name vermeld.⁷ Tenslotte staan de negen dorpen van het kapittel, ditmaal inclusief Berg, in een oorkonde van hertog Filips de Goede van 1439⁸ en een van koning Frederik III (1440-1493) van 1442.⁹ Uit al deze gegevens resulteert het volgende chronologische overzicht (vermelding voor het eerst als bezit = cursief, voor het eerst als bank = onderstreept, later opnieuw als bank = normaal):

1062: *Hees, Mechelen*

1079: *Vlijtingen*

1139: *Grootloon, Koninksem, Tweebergen, Zepperen, Sluizen, Berg*

1165: *Vlijtingen, Grootloon, Koninksem, Mechelen*

1224: *Berneau*

1232: *Tweebergen, Mechelen*

1281: *Heer*

1315: *Vlijtingen, Hees*

1337: *Zepperen*

1357: *Hees, Heer, Sluizen, Vlijtingen, Koninksem, Mechelen, Tweebergen*

1359: *Berneau*

1362: *Vlijtingen, Grootloon, Koninksem, Zepperen, Hees, Heer, Sluizen, Berneau*

1442: *Berg, Vlijtingen, Grootloon, Koninksem, Zepperen, Hees, Heer, Sluizen, Berneau*

¹ DoV, nr. 207.

² Habets, *Codex*, nr. 108; DoV, nr. 293.

³ Bronnenboek, nr. 41.

⁴ DoV, nrs. 353 en 355.

⁵ DoV, nr. 100.

⁶ Bronnenboek, nr. 44.

⁷ BNP, nr. 9308; De Borman, *Notice*, 72-75; DoV, nr. 367. Zie Deeters, 78-79.

⁸ DoV, nr. 507.

⁹ RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532.



Een man met een bijl wordt door een andere man weerhouden van gewelddadig gedrag. Met deze voorstelling op een van de romaanse kapitelen in de westbouw van de Sint-Servaaskerk wordt behalve naar de Bijbel mogelijk ook verwezen naar de door het kapittel uitgeoefende jurisdictie (foto Collectie Sint Servaas).

Blijft echter de vraag of deze chronologie een juist beeld geeft. Het is natuurlijk mogelijk dat men bij het opstellen van oorkonden in de hofkanselarij niet zo nauw keek of een opsomming wel volledig was. Het feit dat Zepperen in 1337 werd genoemd, maar in 1357 werd weggelaten, is waarschijnlijk hieraan te wijten. Toch is in een aantal gevallen wel enige ratio te bespeuren. Vlijtingen, Grootloon Koninksem en Mechelen werden weliswaar veel vroeger genoemd dan de andere banken, maar dit gebeurde omdat de graaf van Loon zich tegen Vlijtingen keerde. Tweebergen, Heer, Berneau en Berg kwamen op dat moment niet voor vermelding in aanmerking, omdat deze dorpen niet binnen het betreffende graafschap lagen. Dat gold daarentegen wel voor Zepperen, Hees en Sluizen, hetgeen mogelijk impli-

ceert dat deze drie dorpen nieuwere banken waren. De volgende vraag die zich aandient is: welke banken kreeg het kapittel bij de verdeling in 1232. Alle negen, zoals doorgaans wordt verondersteld? Of zes: zonder Zepperen, Hees en Sluizen? Of maar drie: enkel Vlijtingen, Grootloon en Koninksem?

Wat was er in 1232 aan de hand? Als uitvloeisel van het streven van het kapittel in de twaalfde eeuw naar een zelfstandig vermogensbeheer ¹ kwam in 1232 onder proost Otto van Everstein de splitsing tussen banken van de proosdij en banken van het kapittel tot stand en deze werd vervolgens bevestigd door keizer Frederik II. ² Dit gebeurde ongeveer gelijktijdig met het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Aken waar Otto eveneens proost was. ³ Bij de Sint Servaas mocht hij een kanunnik aanstellen, die samen met een door het kapittel benoemde functionaris toezicht hield. De eerste verdween onmiddellijk uit beeld; de tweede werd in een scheidsrechterlijke uitspraak uit 1301 over de competentie van proost en kapittel *rijproost* genoemd. ⁴ Luidens het in 1441 vastgestelde reglement voor de rijproost gold diens toezicht zowel de rechtspraak als het dorpsbestuur. ⁵

Toch bleef de proost bevoegdheden ten aanzien van de negen banken van het kapittel behouden, waardoor de uitoefening van het gezag in deze plaatsen een bron van onenigheid bleef. ⁶ Zo behoorde volgens de oorkonde van 1301 de hoge en lage jurisdictie nog aan proost en kapittel gezamenlijk toe. In de reeds genoemde gouden bul van 1362 bevestigde keizer Karel IV niet alleen de deken en kapittel, maar ook de proost in het bezit van de hoge en lage jurisdictie in acht banken van het kapittel. Hetzelfde werd in 1442 nog eens door koning Frederik III bevestigd, maar hij noemde enkel deken en kapittel. In 1611 moest een minnelijke schikking duidelijkheid brengen. Met betrekking tot de banken is hierin een bepaling opgenomen, die de schouten en schepenen verplichtte bij hun ambtsaanvaarding een eed van trouw aan de proost, daarentegen van trouw én gehoorzaamheid aan deken en kapittel te zweren. Volgens deze schikking verschaftte deze eed de proost echter geen recht op bestuur en rechtspraak in de negen banken. ⁷ Waarschijnlijk was de bevoegdheid van de proost in de aan het kapittel toegewezen banken in de periode na 1232 beperkt tot een louter formele zeggenschap, die vooral naar buiten gericht was. De al eerder genoemde oorkonde van 1109, waarin koning Hendrik V de kerk van Lanaken schonk ⁸, geeft aan in welke richting hierbij kan worden gedacht. Hij bestemde deze kerk voor het exclusieve gebruik van de broeders, maar de proost kreeg de voogdij hierover toegewezen. Ook de voogdij over de banken van het kapittel hing waarschijnlijk met het proostambt samen. Overigens behield de proost naast de banken Tweebergen en Mechelen en een algemeen toezicht over rest van de banken ook de collatie van de kerken van Achel, Berneau en Dinther. ⁹

¹ Zie paragraaf 1.1. en 1.4.

² Bronnenboek, nr. 99a-b. Zie Deeters, 54-55. Voor vergelijkbare procedures elders, zie: Schneidmüller, 136 e.v.

³ Vergelijk Nolden, 353.

⁴ Miraeus / Foppens, IV, 577-78; DoV, nr. 241.

⁵ DoV, nr. 519. Vergelijk de functie van de regionale proosten in Sint Truiden: Linck, 228, 240-241; Simenon, *Saint-Trond*, 340.

⁶ Vergelijk de algemene omschrijving van de taak van de proost in paragraaf 1.1.

⁷ RAL SS kap, nrs. 68-69; DoV, nrs. 836-837.

⁸ Bronnenboek, nr. 49.

⁹ Zie Bezitslijst. Zie ook: Bronnenboek, nr. 99a.

2.8.2. De rechten van de hertog van Brabant (vanaf 1204)

Behalve het kapittel, de proost en de graaf van Loon had ook de hertog van Brabant pretenaties ten aanzien van de elf banken. In 1204 werd hertog Hendrik I door koning Filips van Zwaben (1198-1208) beleend met Maastricht, de Sint-Servaaskerk en al hetgeen erbij hoorde.¹ Mogelijk had diens rivaal koning Otto IV (1198-1218) dezelfde belening reeds in september 1202 gedaan.² Proost in deze periode was Hendrik van Leuven (1204, 1211³), die waarschijnlijk uit de omgeving van de hertog kwam. Tijdens de grote veldslag tegen de Franse koning Filips Augustus bij Bouvines in 1214 had de hertog de pech dat hij aan de kant van de verliezer, keizer Otto IV, stond. Al spoedig verzoende hij zich echter met Frederik II (1212-1250), aan wie de Franse koning de macht over het Duitse Rijk had overgedragen. Van hem kreeg de hertog, nadat de graaf van Loon genoegdoening had ontvangen,⁴ Maastricht samen met de dorpen en alle zaken die bij de stad hoorden in 1214 opnieuw in leen.⁵ Ditmaal was er echter geen sprake van de Sint-Servaaskerk, terwijl de koning deze een jaar later zelfs expliciet aanduidde als speciaal behorend tot het Rijk.⁶ In dezelfde oorkonde werd tevens het vervalste privilege van Hendrik V bevestigd, waardoor het kapittel zijn immuniteit binnen de stad nog eens liet benadrukken.⁷ Een eerdere bevestiging door de hertog van Brabant van maart 1204, vormde hiervoor het voorbeeld.⁸

De nauwe verwevenheid van de Sint Servaaskerk met het Rijk, zoals die in de oorkonde van 1215 werd geformuleerd, is volledig in overeenstemming met de benoeming van Otto van Everstein. Deze werd in 1218 voor het eerst als proost van Aken en Maastricht genoemd⁹ en zou dit - behalve een onderbreking in Aken van circa 1239 tot 1242 wegens zijn kandidatuur voor de Luikse bisschopszetel - blijven tot zijn dood in 1270. Hij was immers een bloedverwant van de Staufen en vooral in de eerste jaren duidelijk een man van de koning.¹⁰ Deze verwevenheid blijkt ook uit andere feiten. Toen Frederik II in 1220 naar Italië vertrok om zich tot keizer te laten kronen, beval hij de aartsbisschop van Keulen om over de privileges van het kapittel te waken.¹¹ Dit was duidelijk een voorzorgsmaatregel tegen de groeiende invloed van de hertog van Brabant.¹²

In 1232 zond het kapittel medekanunnik Johannes naar de keizer in Italië met het verzoek de oorkonde van 1087 te bekrachtigen.¹³ Zeer waarschijnlijk gaat het om de scholaster meester Jan van Xanten, die Frederik II al bij zijn kroning in Aken in 1215 tot de kruistocht wist over te halen.¹⁴ In het vorige hoofdstuk werd reeds aangegeven dat de betreffende oor-

¹ Bronnenboek, nr. 95a.

² Panhuysen, *Studiën*, 9, 31-48.

³ 1204 = Bronnenboek, nr. 96d; 1211 = Erens, I, nr.61.

⁴ Bronnenboek, nr. 95b en d.

⁵ Bronnenboek, nr. 95c.

⁶ Bronnenboek, nr. 96a.

⁷ Zie: Linssen, *Historische opstellen*, 124.

⁸ Bronnenboek, nr. 96d. Deeters, 68.

⁹ 1218 of 1219, 30 maart = Van Ommeren, *Bronnen*, 48; DoV, nr. 74; 1218, juli = RAL SS kap, nr. 816; Teichmann, nr. 1 = DoV, nr. 76; 1218, vóór 26 december = DoV, nr. 77; 1218, 26 december = Huillard-Bréholles, I.2, 579 = DoV, nr. 78. Verder was hij ook nog proost in Emmerik, Sint Andreas in Keulen en Xanten.

¹⁰ Meuthen, *Pröpste*, 60-84; Deeters, 73-75; Diestelkamp, 138; Linssen, *Historische opstellen*, 127-129.

¹¹ BNP, nr. 9307; Nelis, *Diplôme*, 111 (gedeeltelijk); Huillard-Bréholles, I.2, 752-753; DoV, nr. 84. Als voorbeeld van de uitvoering hiervan zie o.a.: Bronnenboek, nr. 97b.

¹² Zie: Deeters, 70-71; Diestelkamp, 132.

¹³ Bronnenboek, nr. 96e.

¹⁴ Huillard-Bréholles, I.2, 395; Schaller, 23; Linssen, *Historische opstellen*, 129. Zie ook paragraaf 4.2.5.

konde een vervalsing is, waarvan omstreden is op welk moment deze werd vervaardigd. Linssen veronderstelt dat de kanunniken deze oorkonde op enig moment vóór december 1232 fabriceerden om van de keizer een bevestiging los te krijgen.¹ Inderdaad past de tekst van het falsum, die in de oorkonde van 1232 nog eens extra werd geïnsereerd, zeer goed bij het streven van het kapittel om het hoofd te bieden aan de groeiende invloed van de hertog van Brabant en rijksonmiddellijk te blijven. In zoverre was de bevestiging van 1232 / 1087 een belangrijke aanvulling op die van 1215 / 1109, waarbij de erkenning hiervan door de paus in 1233 de volgende logische stap vormde.² De passage over de suprematie van de Heilige Stoel past naadloos binnen de context van de onderwerping van Frederik II aan de paus in 1230. Een paar jaar later, namelijk in de jaren 1234-1236, namen de keizer en diens in ongenade gevallen en in 1235 afgezette zoon koning Hendrik (VII) (1220-1235) de Sint-Servaaskerk in bescherming tegen de bisschop van Luik Jan van Eppes,³ toen deze het hele kapittel had geëxcommuniceerd naar aanleiding van een controverse over een prebende.⁴

Niettegenstaande de toenemende neiging van Otto van Everstein zich geleidelijk aan meer van de heersers af te wenden en zich aan te sluiten bij de Nederrijnse vorsten,⁵ is voor zijn hele ambtsperiode duidelijk dat de Sint Servaas een rijkskerk was, die ook als zodanig door de koningen en keizers werd behandeld en voor hun politieke doeleinden ingezet.⁶ Volledig in aansluiting bij de richting waarin zijn politiek zich ontwikkelde, werd hij als proost opgevolgd door de beide zonen van de graaf van Gulik: Walram in Aken en Otto in Maastricht. Toch bleef de positie van het Sint-Servaaskapittel in de jaren na 1270 gehandhaafd: koning Rudolf (1273-1291) bevestigde diverse malen de privileges van het kapittel.⁷

Intussen was het wat de relatie van de hertog met het kapittel betreft na 1214 tamelijk stil gebleven. Pas vanaf 1284 liet de hertog weer vaker van zich horen.⁸ Vervolgens geeft een oorkonde van koning Albrecht I (1298-1308) uit 1298 een eerste, maar inhoudelijk niet echt duidelijke aanwijzing dat hertog Jan II van Brabant een zekere zeggenschap over de Sint-Servaaskerk had.⁹ Hierin is sprake van alle privileges door zijn voorgangers aan de voorvaderen van de hertog geschonken, waaronder de gunsten, concessies en collaties ten aanzien van de abdij van Nijvel, de stad Maastricht en de Sint-Servaaskerk.

Over welke rechten beschikte de hertog dan precies?¹⁰ In 1304 bevestigde hij de privileges van de Sint-Servaaskerk voor zover die niet strijdig waren met zijn eigen rechten, na-

¹ Linssen, *Historische opstellen*, 129-133.

² BNP, nr. 9307; DoV, nr. 121.

³ O.a. 1234, 18 maart = BNP, nr. 9308 (nrs. 7 en 8); Nelis, *Diplôme*, 112, 132 (gedeeltelijk); Huillard-Bréholles, IV.2, 644-645; DoV, nr. 122; 1235, 9 september = BNP, nr. 9308; Nelis, *Diplôme*, 113 (gedeeltelijk); Huillard-Bréholles, IV.2, 764-765; DoV, nr. 129 (hier 1236 gedateerd); 1236, 18 mei = Nelis, *Diplôme*, 112-113; Bormans / Schoolmeesters, I, nr. 282; Huillard-Bréholles, IV.2, 859-860; DoV, nr. 126.

⁴ Hübinge; Diestelkamp, 138-140; Deeters, 70-72; Nelis, *Diplôme*.

⁵ Meuthen, *Pröpsste*, 84; Deeters, 74-75.

⁶ Zie de hierboven nog niet genoemde privileges van Frederik II: 1219, 1220, 1223 (DoV, nrs. 80, 87, 95); Hendrik (VII): 1222, 1223, 1225, 1231, 1232, 1234 (DoV, nrs. 93-94, 99, 103, 109, 114, 123-125); Willem II: 1252 (DoV, nr. 167), Richard: 1268, 1270 (DoV, nrs. 182-184, 188).

⁷ 1273, 1274, 1275, 1282, 1284, 1285 (DoV, nrs. 193-195, 199-200, 202, 208-212, 216-217).

⁸ 1284, 1285, 1292, 1306, 1309 (DoV, nrs. 216-217, 229, 247, 255).

⁹ Bronnenboek, nr. 95e. Zie ook: Deeters, 76.

¹⁰ Deze kwestie is te veelomvattend om tot in details in dit proefschrift te worden behandeld. en noopt tot een apart onderzoek Zie de uiteenlopende meningen hierover: Deeters, 67-80, 99-100; Diestelkamp, 131; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 406-409, 426-432; Reese, 615-616; Panhuysen, *Studiën*, 45-48; Nelis, 126-128; Suringar, 133 e.v.

melijk de collatie van de proosdij. ¹ Daar ging het dus om: om de collatie van de proosdij, die de hertog sinds de belening in 1204 had behouden of - en dit lijkt gezien de bovengenoemde gegevens waarschijnlijker - waarop men eind dertiende eeuw teruggreep alsof deze behouden was gebleven. Vervolgens blijkt uit de reeds genoemde oorkonde van 1315 wat dit voor Vlijtingen en Hees en zeer waarschijnlijk ook voor de andere banken inhield. ² Als collator van de proosdij was hertog Jan III oppervoogd van de dorpen Vlijtingen, Lafelt, Ellicht en Hees, die tot de proosdij behoorden. De combinatie van het in leen hebben van de collatie van de proosdij en de oppervoogdij werd nog eens door hertog Filips de Goede in 1435 en 1437 tot uitdrukking gebracht. ³ Nog een stap verder geredeneerd, was de hertog als collator van de proosdij de uitvoerder van:

- de oppervoogdij over de proosdij en haar bezittingen
- de oppervoogdij over de kapittelgoederen

Aan het einde van de vorige paragraaf werd geconstateerd dat dit tweede element van de voogdij ook na 1232 formeel met het proostambt verbonden was. Als collator behartigde de hertog de praktische uitvoering van deze bevoegdheid. Desalniettemin bleven de banken van Sint Servaas juridisch rijksonmiddellijk, zoals blijkt uit de bovengenoemde Gouden Bul van keizer Karel IV van 1362, en de hertog was als voogd formeel niet meer dan toezichthouder. In 1377 werd hij dan ook door dezelfde keizer samen met de aartsbisschop van Keulen en de hertog van Gulik aangewezen als beschermer van de privileges van proost en kapittel, waartoe ook de jurisdictie in hun dorpen behoorde. ⁴ Overigens was hij de collatie van de proosdij in 1308 en 1314 bijna kwijtgeraakt. Zowel graaf Hendrik van Luxemburg - de toekomstige koning Hendrik VII (1308-1313) - als graaf Leopold van Oostenrijk beloofden deze in ruil voor steun bij hun verkiezing aan de aartsbisschop van Keulen. ⁵

Van oppervoogdij naar landsheerlijke macht was voor de hertog een volgende stap in zijn streven naar machtsuitbreiding. Het kapittel op zijn beurt, bevreesd de jurisdictie in de banken te zullen verliezen, bestreed de hertogelijke aspiraties op alle mogelijke manieren. In 1361 werden de aanspraken van de hertog door de schepenen van Vlijtingen en Hees met grote stelligheid ontkend. Op verzoek van de rijproost verklaarden zij dat Vlijtingen en Hees met de gehuchten Ellicht en Lafelt sinds mensenheugenis aan het kapittel hadden toebehoord. Nooit hadden zij vernomen dat enig wereldlijk of geestelijk heer, en in het bijzonder de hertog van Brabant, heerlijke aanspraken kon maken. Wel hadden de inwoners in het verleden met toestemming van het kapittel aan de hertog zestig realen betaald om hen onder andere tegen de graaf van Loon te beschermen. ⁶ Nadat hertog Filips de Goede in 1436 en 1441 de privileges van het kapittel in Berneau nog had beschermd, ⁷ probeerde keizer Karel V (1519-1556), eveneens in de hoedanigheid van hertog van Brabant, in 1547 de landsheerlijke bede van de inwoners van Berg en het gehucht Vaesrade (enclaves in het Land van Valkenburg) en van Berneau (enclave in het Land van Dalhem) te vorderen. Het kapittel

¹ Bronnenboek, nr. 95f.

² Bronnenboek, nr. 99d.

³ 1435 = DoV, nr. 495; 1437 = DoV, nr. 503.

⁴ RAL SS kap, nr. 27; Willemsen, in PSHAL 4 (1867), nr. 230; DoV, nr. 404.

⁵ Weiland, IV.1, nr. 257; V.1, nr. 25; Deeters, 77.

⁶ DoV, nr. 362.

⁷ 1436 = DoV, nr. 497; 1441 = DoV, nr. 516.

protesteerde en maakte de zaak - zoals boven al even werd aangestipt - aanhangig bij de Raad van Brabant.¹

De invloed van de hertog blijkt ook uit het feit dat na een lange voorgeschiedenis de Brabantse commissarissen-deciseurs in de zestiende eeuw als beroepsinstantie voor de elf banken van Sint-Servaas gingen optreden. Reeds vóór 1270 hadden de schepenen van de banken hoofdvart op de schepenen van Aken, die het geldende erfrecht bevestigden.² In de veertiende eeuw was er - zo blijkt uit de weinig gespecificeerde omschrijving in twee oorkonden van keizer Karel IV - een speciale overkoepelende instantie voor de banken.³ In 1357 verleende de keizer aan de proost het recht om de schepenen van Tweebergen te laten oordelen over misdaden, die werden gepleegd in de dorpen Mechelen, Vlijtingen, Hees, Heer, Koninksem en Sluizen.⁴ Twintig jaar later kregen deze schepenen de bevoegdheid om onder leiding van de proost, de rijproost van de betrokken bank en de schout van Vlijtingen criminele processen voort te zetten, wanneer de schepenen van de andere banken hierin door de misdadigers werden gehinderd.⁵ Bij de reeds genoemde bevestiging van de jurisdictie in de banken door koning Frederik III in 1442 kreeg het kapittel het recht een afzonderlijke rechtbank voor de banken samen te stellen. Deze hield zitting voor de school in de omgang van de Sint-Servaaskerk of op een andere tot de kerk behorende geschikte plaats en bestond uit de schout van Vlijtingen en gekozen schepenen van de overige banken. Hieruit ontwikkelde zich het *Gerecht van de Elf Banken* ofwel *Hof van Vlijtingen* met de schout van Vlijtingen als voorzitter, dat als appelgerecht voor de banken ging fungeren.

Sedert de oprichting van het Rijkskamergerecht in Wetzlar in 1495 kon men van de vonnissen van het Gerecht van de Elf Banken in laatste instantie bij dit hof in appel gaan. Uit het feit dat dit ook gold voor Mechelen en Tweebergen, valt af te leiden dat ook deze banken - ofschoon zij in 1362 en 1442 niet werden genoemd - toch als rijksonmiddellijk mogen worden beschouwd.⁶ In 1574 vond wat betreft de beroepsgang echter een ingrijpende wijziging plaats. Maastricht kreeg een eigen hoogste appelinstantie: de Brabantse en Luikse commissarissen-deciseurs, die eens in de twee jaar naar Maastricht kwamen om hier als vertegenwoordiger van de beide heren bestuurlijke en rechterlijke zaken af te handelen. Ofschoon beroep bij het Rijkskamergerecht in de praktijk mogelijk bleef, ging men voortaan van de elf banken in laatste instantie in appel bij de vertegenwoordigers van de hertog, de Brabantse commissarissen-deciseurs. Dit gold overigens niet alleen voor de banken, maar ook voor uitspraken van het kapittel zelf, de leenhof van de proosdij en de kamerhof.⁷

Tot het einde van de achttiende eeuw zouden de rechtsopvolgers van de hertog, namelijk de Staten-Generaal van de Republiek, met het kapittel blijven twisten over hun bevoegdheden. In hun Deductie van 1757 bevestigen de proost en het kapittel de opvatting dat in 1087

¹ RAL SS kap, nr. 1, ff. 219-230v; Bronnenboek, nr. 112a-b. Over de positie van Maastricht zie: Geurts.

² Opgenomen in een vidimus uit 1270 van de proost van de Apostelkerk te Keulen en de aartsdiaken van Luik: RAL SS kap, nr. 928; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926/1927), 113; DoV, nrs. 186-187. In 1270 bevestigd door koning Richard van Cornwall: BNP, nr. 9308; Böhmer, *Acta*, nr. 389; De Borman, *Notice*, 47-48; DoV, nr. 188. Zie ook: Schwabe, in ZAGV 47 (1925), 90; idem, in ZAGV 48/49 (1926/1927), 85-87. Vergelijk de afhandeling van een klacht jegens een van de schepenen van Koninksem in 1451-1452: RAL SS kap, nr. 935; DoV, nrs. 557, 560.

³ Voor de ontwikkeling hiervan vergelijk: Van de Venne, 63, 67-68.

⁴ DoV, nr. 345.

⁵ RAL SS kap, nr. 931; DoV, nr. 403.

⁶ Nève, *Rijkskamergerecht*, 431-432, 438-439.

⁷ Nève, *Rijkskamergerecht*, 432-440; Van Rensch, *Commissarissen*, 56-57. Dit appel werd bevestigd door Filips II in 1583; DoV, nr. 779.

de keizer, en na de belening in 1204 de hertog beschikte over de voogdij van de Sint-Servaaskerk, inclusief de collatie van de proosdij. De elf banken daarentegen hoorden hier naar hun mening niet bij. ¹ Uiteindelijk zou de hertog er indirect toch nog in slagen zijn voogdij tot soevereiniteit te doen uitgroeien. Bij het Verdrag van Fontainebleau met de Oostenrijkse keizer Jozef II in 1785 werd Berneau overgedragen aan de keizer, de overige banken aan de Staten-Generaal. ²

2.8.3. *Bank of geen bank*

In de literatuur worden de in de voorgaande paragrafen genoemde plaatsen steeds als *dé* elf banken van Sint Servaas beschouwd, alsof het om een toestand gaat die eeuwenlang statisch was. Maar is dit terecht? Het is immers ten eerste onduidelijk wanneer de betreffende elf plaatsen bank werden en bovendien kan er sprake zijn van tijdsverschillen tussen het ontstaan van de verschillende banken. Ten tweede is er nog een ander aspect. Bij het bestuderen van de bezitslijst, valt op dat er nog enkele plaatsen waren, waar het kapittel rechten had die duidelijk in de richting van territoriale heerlijkheid gaan. In de meeste van die gevallen echter zag het kapittel zich gedwongen deze rechten in de loop van de tijd af te staan. Deze plaatsen worden hier achtereenvolgens besproken. ³

Dilsen en het Ledebos

De Sint-Servaaskerk verwierf het *predium* Dilsen in 1062 van de markgraaf van Thüringen. ⁴ In 1139 werd Dilsen met kerk genoemd, hetgeen impliceert dat het kapittel toen over het collatierecht en de tiend beschikte. ⁵ Toch zou in de loop van de tijd blijken, dat het kapittel deze rechten deelde met de graaf van Loon. In 1232 kreeg de abdij van Hocht gebruiksrechten in het kwartdeel van het Ledebos, dat van Sint Servaas was. ⁶ In 1245 kreeg het kapittel het negende deel van het Akense Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Dilsen en het genoemde bos in cijns. ⁷ In 1247 begonnen het kapittel en de graaf van Loon hun rechten ten opzichte van elkaar af te bakenen en kwamen tot een vergelijk over de ligging van hun part van het geografisch gezien nog onverdeelde Ledebos. ⁸ Tevens werden de respectievelijke rechten geregeld ten aanzien van Dilsen en de naburige nieuwstad (*nova villa*) waarmee Stokkem werd bedoeld. Wie kreeg wat?

- Het Ledebos. Het kapittel kreeg het aan de kant van Neeroeteren gelegen kwart van het Ledebos.
- De graaf kreeg het resterende driekwart van het bos; bovendien van het kwart van het kapittel: 1/3 van de inkomsten en 1/4 van de vrijkomende grond na het kappen van bo-

¹ RAL SS kap, nr. 1766, p. 6 e.v. Zie ook: de deductie van het kapittel van 1661: NA Den Haag, Raad van State, nr. 2196; de verschillende deducties van de landsadvocaten (1738) en van proost en kapittel (18e eeuw):RAL, handschriftencollectie, nr. 79. Zie ook: Wouters, 260; Nève, *Rijkskamergerucht*, 432; Suringar, 133 e.v.

² De Wit/Flament, 90, 93; Suringar, 121; Van de Venne, 34; Simenon, *Vlijtingen*, 83-84; Dumont, III.

³ Zie voor de betreffende plaatsen de Bezitslijst.

⁴ Bronnenboek, nr. 39a.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Zie Bezitslijst: Dilsen III 1.c.

⁷ Zie Bezitslijst: Dilsen III 1.d.

⁸ Bronnenboek, nr. 100a.

men. Het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Aken had het negende deel van de opbrengst van het totale bos, zowel in bos als in bodem.

- De nieuwstad. Het kapittel en de graaf kregen, evenals in Dilsen het geval was, ieder een deel van het patronaatsrecht in de nieuwstad. Het kapittel behield het recht op heffing van de oude inkomsten, ook van hen die burger van de nieuwstad worden.
- Ruil tussen het kapittel en de graaf. Het kapittel kreeg het stenen huis met erf, door de graaf vrijgemaakt van de leenband, en jaarlijks 50 schellingen. De graaf kreeg de visserij, de tol en de tiend in de nieuwstad en bovendien 20 mark.

In 1266 oefenden het kapittel en de graaf nog beurtelings om het jaar het collatierecht uit.¹ In 1320 werden de beide kerken gescheiden.² Voortaan had het kapittel het collatierecht uitsluitend in Dilsen en de graaf in Stokkem.

Er was dus geen sprake van het afstand doen van de hoge en lage heerlijkheid, want Dilsen was tot 1253 een Gelders leen en daarna Loons.³ Wel vond samen met de graaf van Loon als plaatselijke machthebber afbakening van de wederzijdse invloedssfeer plaats. Mogelijk was niet zozeer een ongebreidelde geldingsdrang van de graaf ten koste van het kapittel de aanleiding hiertoe, als wel de stichting van een nieuwstad.

Weert

Tegelijk met Dilsen verwierf de Sint-Servaaskerk het *predium* Weert in 1062 van de markgraaf van Thüringen.⁴ In 1139 werd Weert met kerk genoemd, maar het klooster van de Scholieren in Luik had echter op een gegeven moment de helft van de tiend.⁵ In 1196 kreeg het kapittel van vicarius Arnold van Susteren geld om een bos in Weert te kopen.⁶ In 1232 kochten de schepenen en laten van de laathof van het kapittel de door hen verschuldigde bedde af.⁷ In 1295 had het kapittel een geschil met de heer van Horn en deed de officiaal uitspraak hierover.⁸ Het kapittel had recht op:

- de hoge en lage jurisdictie
- aanstelling van meier en schepenen, met hoofdvaart naar Vlijtingen
- de helft van de tiend
- inbezitstelling van goederen met de hierbij gebruikelijke afkondiging van ban en vrede
- een windmolen in Weert en een watermolen in Tungalroy
- jaarlijks zes mud haver minus twee sextarii en 25 schellingen voor het bos
- de *mansus* bos waarop de heer van Horn aanspraak maakte

De heer van Horn was het verboden:

- opbrengsten van de tiend te innen
- belasting op te leggen aan de mannen en de laten van de kerk

¹ Zie Bezitslijst: Dilsen III 1.f.

² Bronnenboek, nr. 100b.

³ Zie Bezitslijst: Dilsen I 3.

⁴ Bronnenboek, nr. 39a.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Bronnenboek, nr. 92.

⁷ Zie Bezitslijst: Weert III 1.d.

⁸ Bronnenboek, nr. 102a.

- hen ten strijde te voeren
- wallen op te werpen op openbare wegen
- zich gemene grond toe te eigenen

Het kapittel was dus in 1295 nog territoriaal heer in Weert en had hier bovendien een grondheerlijkheid. In 1306 kwam daar verandering in. ¹ De heer van Horn kreeg de hoge en de lage jurisdictie. Het presentatierecht oefende men voortaan beurtelings uit. Voor het kapittel resteerde:

- de helft van de tiend
- inkomsten uit cijnsen van de *homines censuales* en keurmeden en andere met overlijden of het sluiten van huwelijken verbonden rechten van de *homines censicapitales*; de heer van Horn wendt zo nodig zijn gezag aan om onwilligen te doen betalen
- een eigen meier die ten overstaan van drie of meer laten cijnsgoederen doet goeden of ontgoeden, een boswachter en laten
- het recht op een hoeve met gebouwen en de verwerving van dertig bunder bijbehorend land
- vrijdom van belastingen voor de meier, de boswachter en de pachter met hun familie
- vrijheid om hun granen buiten de stad te vervoeren
- acht pond jaarlijks als compensatie voor de hoge en lage jurisdictie

De heer van Horn kreeg dus in 1306 de volledige territoriale heerlijkheid, terwijl de rechten van het kapittel werden beperkt tot een grondheerlijkheid in de vorm van een laathof en inkomsten uit de tiend.

Achel, Lille en Hamont

In 1139 werd de kerk van Achel genoemd, hetgeen betekent dat het kapittel over collatierecht en tiend beschikte. ² Daarnaast moet het kapittel in Achel, Lille en Hamont meer bezittingen hebben verworven. De kerk van Lille was een dochterkerk van die van Achel, die van Hamont was van de proost van Aldeneik. In 1257 had het kapittel met de voogd, de heer van Boxtel, onenigheid over de verdeling van de opbrengsten van boeten. ³ Daarna kreeg de heer van Boxtel blijkbaar steeds meer macht, want in 1309 moest het kapittel zijn aanspraken op de hoge en lage jurisdictie laten varen. ⁴

Het kapittel had recht op:

- een eigen meier, een boswachter en laten
- inkomsten uit cijnsen en keurmeden
- het recht om een hoeve te verwerven en bijbehorend land ter grootte van één mansus
- vrijdom van belastingen voor de meier en de boswachter met hun familie en voor de pachters
- 400 pond schadevergoeding voor aangedaan onrecht

¹ Bronnenboek, nr. 102b.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ Zie Bezitslijst: Achel e.a. III 1.b en III 2.1.a.

⁴ Bronnenboek, nr. 103a.

- 35 pond jaarlijks als compensatie voor de hoge en lage jurisdictie; op te brengen uit allodiale en cijnsgoederen, waaronder 22 bunder land van de heer van Boxtel in Diepenbeek

De heer van Boxtel ontving:

- de hoge en lage jurisdictie alsmede kennis van de rechtspraak over zaken van het kapittel
- een derde van de boeten bij het niet betalen van cijnsen
- de rechtspraak over goederen van het kapittel via de meier naar de schepenen; eventuele hoofdvaart naar de schepenen van Vlijtingen
- het recht op afkondiging van de ban

Grofweg gezegd gebeurde hier in 1309 hetzelfde als in Weert in 1306. De oorspronkelijke voogd kreeg de volledige territoriale heerlijkheid, terwijl de rechten van het kapittel werden beperkt tot een grondheerlijkheid in de vorm van een laathof. Hier ging deze onttakeling echter nog veel verder dan in Weert, toen het kapittel in 1338 ook nog eens zijn landerijen, cijnsen, tienden en keurmeden in 1338 aan de heer van Boxtel verkocht. ¹ Overigens waren bij deze verkoop ook de goederen van het kapittel en het patronaatsrecht in Oijen, alsmede alle goederen tussen Maas en Waal in het gebied van het graafschap Gelre inbegrepen. Reden van de verkoop: het kapittel achtte deze goederen onnuttig en belastend en wilde er meer profijt van hebben. Het enige dat men behield was het collatierecht van de kerken van Achel en Lille. Dit was echter niet van het kapittel, maar van de proost. ²

Meeswijk

Meeswijk was een tweeherigheid. De halve territoriale heerlijkheid, de halve tiend en de collatie waren sedert 1034 in handen van de Luikse Sint-Laurentiusabdij, de andere helft van de heerlijkheid en van de tiend behoorde toe aan de Sint-Servaaskerk. ³ De laatste had hier al in 1062 bezittingen, ⁴ maar in 1139 werden die niet vermeld. ⁵ In 1310 gaf het kapittel zijn hoge en lage justitie in Meeswijk met alle tot dit dorp behorende rechten op landerijen, tienden, cijnsen, keurmeden en visrecht tegen een vast jaarlijks bedrag aan de heer van Leut. ⁶ Men behield dus wel jaarlijkse inkomsten hieruit, maar men stond in één keer alle territoriaalheerlijke en grondheerlijke rechten af. In hoeverre dit besluit ook hier werd voorafgegaan door de nodige strubbelingen, is niet bekend.

Vaesrade

Het gehucht Vaesrade werd al in 1139 als bezit van het kapittel genoemd ⁷ en misschien al eerder door Jocundus zonder expliciete vermelding van de plaatsnaam. Hij verhaalt voor de periode 1062 tot 1076 van een *predium*, dat niet ver van Maastricht was gelegen en deels

¹ Bronnenboek, nr. 103b.

² Zie Bezitslijst: Achel e.a., III 3.

³ Zie Bezitslijst: Meeswijk I 3.

⁴ Bronnenboek, nr. 39a.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Bronnenboek, nr. 104a-b.

⁷ Bronnenboek, nr. 63.

omstreden werd door de kerk van Aken en een graaf Werner.¹ In combinatie met de hiernavolgende latere gegevens is het niet onwaarschijnlijk dat hiermee Vaesrade bedoeld werd. In de vijftiende eeuw was er sprake van, dat het kapittel hier heerlijke rechten bezat. Echter niet alleen het Sint-Servaaskapittel, maar ook het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Aken had pretenaties in die richting. In 1461 hadden beide kapittels onenigheid over de voogdij, met name over de vraag wiens schout bevoegd was als voorzitter van de generale gedingen.² Bepaald werd dat beide kapittels rechten hadden, maar dat het Onze-Lieve-Vrouwekapittel afstand hiervan zou doen tegen betaling van een jaarlijkse erfrente van 3 malder haver door het Sint-Servaaskapittel. Volgens de overeenkomst was dit bedrag afkomstig uit de bezittingen van Sint Servaas te Berg, maar later blijkt dat de cijnsen van Vaesrade een zelfde bedrag opbrachten. In 1463 kocht het Sint-Servaaskapittel deze verplichting af. In de kapitteladministratie werd Vaesrade als dependance van de bank Heer beschouwd.

Zichen-Zussen

Zichen-Zussen was een Loonse heerlijkheid. Het kapittel raakte hier de heerlijkheid niet kwijt, maar kocht deze, inclusief de burcht, in 1509 van Everard van der Marck als Loons leen.³

In een aantal van de hier behandelde plaatsen zag het kapittel zich gedwongen zijn rechten op de territoriale heerlijkheid in de loop van de tijd af te staan. Wat overbleef waren enkel grondheerlijke rechten, meestal in de vorm van een laathof. In de loop der tijd waren er regelmatig problemen geweest met de grote landsheren: in de twaalfde en ook nog in de dertiende eeuw met de graaf van Loon, later vooral met de hertog van Brabant. Toch leidde dit nooit tot het afstaan van de jurisdictie. Opvallend genoeg raakte het kapittel de drie heerlijkheden die het wél opgaf, namelijk Weert, Achel-Lille-Hamont en Meeswijk, niet kwijt aan de grote heren, maar aan kleinere plaatselijke potentaten als de heer van Horn, de heer van Boxtel en de heer van Leut. Gedroegen die zich feller in hun beperkte gebied? Dwongen zij het kapittel min of meer om hun rechten af te staan of was dit enkel het resultaat van een bedrijfseconomische calculatie van het kapittel? Men gaf weliswaar te kennen dat men de goederen in Achel weinig rendabel achtte, maar dat kan ook zijn veroorzaakt doordat de heer van Boxtel zich in de loop der tijd teveel rechten had toegeëigend.

Anderzijds lijkt het er op dat het kapittel er vanaf circa 1300 naar streefde zoveel mogelijk verspreid in het noorden gelegen bezittingen af te stoten. Het opgeven van vrijwel alle rechten in Achel, Lille en Hamont en van de heerlijkheid in Weert paste hierin. Bij Meeswijk moet iets anders aan de hand zijn geweest, want deze plaats ligt in een van de kerngebieden van Sint Servaas, tussen Dilsen en Mechelen.

In de periode tot circa 1400 was inderdaad sprake van een zekere dynamiek. Het Sint-Servaaskapittel bezat of verwierf in een aantal van zijn domeinen rechten als territoriaal heer, voegde daaraan in de loop van de tijd nog enkele heerlijkheden toe, maar stond ook weer een aantal af. Uiteindelijk vond tijdens de tweede helft van de veertiende en de eerste helft van de vijftiende eeuw een consolidatie van het tot dan toe bereikte resultaat plaats en stond het kapittel voortaan te boek als de bezitter van de elf banken van Sint Servaas. Later kwam de heerlijkheid van Zichen en Zussen hier nog bij, maar deze werd nooit als twaalfde

¹ Bronnenboek, nr. 40.

² Zie Bezitslijst: Vaesrade III 2.1.a.

³ Zie Bezitslijst: Zichen / Zussen III 2.1.a.1.

bij de elf banken opgeteld. De reden hiervan was waarschijnlijk dat de elf banken rijksonmiddellijk heerlijkheden van Sint Servaas vormden. Zichen-Zussen daarentegen was een Loons leen, waarvan het kapittel leenman was.

2.9. De omvang van het grondbezit (zie tabel 5)

Behalve naar de ouderdom, de herkomst en de ontwikkeling van het grondbezit kan aan de hand van de Bezitslijst ook worden gekeken naar de omvang ervan. Voor de vroege periode tot en met de dertiende eeuw zijn de gegevens over het algemeen te summier om het oppervlak van complexen te kunnen vaststellen. Voor de veertiende en vijftiende eeuw zijn de voorwaarden al iets beter, maar pas met de cijfers per perceel, die voornamelijk worden aangetroffen in de leggers vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw en later, valt goed te werken. Overigens moet men zich realiseren dat het totale oppervlak van de grond van het kapittel bestaat uit de som van de percelen, die men in bezit had en kort- of langdurig ter bewerking uitgaf (pacht en erfpacht). Dit zegt dus niets over cijnsen en tienden, want dat zijn inkomsten van het kapittel uit grond van een ander.¹

De totale oppervlakte van alle in het archief van het kapittel aangetroffen, in pacht of erfpacht gegeven percelen is rond de eerste helft van de zestiende eeuw circa 2.400 bunder ofwel circa tweeduizend hectare.² De grootste oppervlakten lagen in de banken van Sint Servaas, Maastricht, Grandville, Lathuy, de beide Lensen, de Vroenhof (Wolder, Montenaken, Heukelom) en Zichen-Zussen. De belangrijkste bezitscomplexen - zowel qua omvang als qua samenstelling - worden in het volgende hoofdstuk met elkaar vergeleken.

Ter vergelijking is met behulp van onderzoeksgegevens van Broeder Sigismund Tagage de totale oppervlakte weergegeven van het in de jaren 1797 tot 1813 verkochte grondbezit van het kapittel, nadat dit door het Franse bewind was opgeheven.³ Deze bedroeg circa 1650 hectare. Afwijkingen ten opzichte van de voorgaande periode kunnen weliswaar liggen aan eigendomsveranderingen, maar moeten eerder worden gezocht in wijzigingen van plaatsaanduidingen. Oude, soms verspreid gelegen bezitscomplexen werden als oorspronkelijk behorend bij één plaats voorgesteld (bijvoorbeeld Grootloon), maar lagen feitelijk ook in de omringende plaatsen (Bommershoven, Borgloon, Kerniel, Rullekoven). In de Franse Tijd konden hierin bovendien nog wijzigingen ontstaan, doordat gemeentegrenzen soms anders kwamen te lopen. Zo kunnen de niet in de Bezitslijst voorkomende 21 bunder in Wijlre feitelijk op het plateau bij Gasthuis (Bemelen) hebben gelegen, want een lange, smalle strook van de gemeente Wijlre strekte zich tot daar uit. Bovendien beperken de cijfers uit de Franse Tijd zich tot het Departement van de Nedermaas. Volgens een inventaris van de commissie belast met de suppressie van het kapittel was het totale oppervlak aan grondbezit binnen het departement 1516 hectare en daarbuiten 267 hectare.⁴

¹ Voor meer over deze problematiek, zie de paragrafen 3.2 en 3.3.

² De cijfers in de tabel zijn niet zo exact als ze lijken, omdat het soms moeilijk was om elkaar overlappende opgaven uit elkaar te houden. Bovendien konden de uitkomsten van op verschillende tijdstippen verrichte metingen van elkaar afwijken, ook zonder dat er veranderingen in oppervlakte hadden plaatsgevonden. Zie ook de vergelijking met het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Aken in paragraaf 3.6.

³ RAL, kaartstelsel van Broeder S. Tagage = gegevens betreffende de verkoop van onroerend goed, gelegen in het Departement van de Nedermaas en afkomstig van opgeheven religieuze instellingen. Bron hiervoor was: RAL, Departement Nedermaas, nrs. 1276-1789.

⁴ RAL, Departement Nedermaas, nr. 1220; Tagage, *Rond de opheffing*, 519.

III. De exploitatie van het bezit

In het vorige hoofdstuk ging het in de eerste plaats om de vraag wáár het Sint-Servaaskapittel bezittingen had. In dit hoofdstuk gaat het vooral om de diversiteit aan bezittingen: welke verschillende categorieën onroerend goed had het kapittel, hoe beheerde men deze bezittingen, welke opbrengsten had men hieruit en waarvoor werden deze gebruikt? Om deze goederen te kunnen exploiteren gaf het kapittel deze uit aan derden. Dit gegeven leidt in aanvulling op de eerste vraag tot een tweede: hoever ging deze uitbesteding aan derden, in hoeverre behield het kapittel hierbij de volle eigendom van zijn goederen?

Tegenwoordig wordt *eigendom* opgevat als het absolute recht van één persoon op één zaak. In de middeleeuwen, en ook in de periode daarna tot het einde van het Ancien Régime, had men een ruimere opvatting van dit begrip. Uit het hiernavolgende zal blijken dat het kapittel in zijn eigendom van onroerend goed beknot werd door de rechten die anderen op deze zelfde goederen konden doen gelden. Tegenwoordig zou men dergelijke rechten van anderen als zakenrechtelijke pretenties op andermans goed beschouwen, maar in de middeleeuwen vielen ook deze rechten onder het begrip *eigendom*. Dit betekent dat in de middeleeuwen zowel het *allodium*, ofwel het vrije eigen goed, als de *tenures*, ofwel de in ruil voor een tegenprestatie van een ander gehouden goederen, als “eigendom” werden gezien. Bij de Receptie van het Romeinse Recht in de late middeleeuwen namen rechtsgeleerden het Romeinsrechtelijke begrip over, dat ongeveer gelijk was aan het hedendaagse, maar pasten dit aan de middeleeuwse praktijk aan door de theorie van de *gedeelde eigendom* te ontwikkelen. In deze theorie maakten zij onderscheid tussen *dominium directum* (*Obereigendom*) en *dominium utile* (*Unter- of Nutzeigendom*). Toegepast op het grondbezit van de Sint-Servaaskerk zou dit betekenen dat het kapittel beschikte over het *dominium directum*, terwijl anderen, die rechten konden doen gelden omdat zij de goederen van het kapittel in erfpacht, pacht, cijns of in leen hadden, beschikten over het *dominium utile*. In het hiernavolgende zal duidelijk worden dat de volle eigendom van het kapittel door deze gebruikseigendom van anderen werd beperkt. Bij sommige vormen van gebruikseigendom was dit slechts in geringe mate het geval, maar bij andere bestond de naakte eigendom van het kapittel uiteindelijk uit nauwelijks meer dan de jaarlijkse ontvangst van een vast bedrag dat in de loop van de tijd steeds minder waard werd.¹

In het hiernavolgende wordt getracht bovenstaande vragen te beantwoorden door de samenstelling van het grondbezit van het kapittel na te gaan in achttien van de dertig kerncomplexen die in het vorige hoofdstuk werden benoemd.² Geselecteerd werden Maastricht, de elf banken, Dilsen, Grandville, Lathuy, Lens, Weert en Zichen-Zussen, omdat deze plaatsen een tamelijk volledig beeld geven van de verschillende componenten waaruit de grotere bezitscomplexen van de Sint-Servaaskerk indertijd bestonden (tabellen 6, 9 en 13). Uit het onderzoek is gebleken dat de uitgifte tegen pacht, erfpacht en cijns de belangrijkste vormen van uitgifte van grond door het kapittel waren. Soms werden goederen in leen gegeven, meestal door de proost. Daarnaast vormden de tienden belangrijke inkomsten.

¹ Hagemann (HRG); Weimar (LMA); Godding, 150-153; Van den Bergh, 59-62. De Bruijn (*Het gebruik*, *passim*) pleit voor een naar zijn mening minder anachronistisch termengebruik.

² Zie paragraaf 2.6.

3.1. Pacht en erfpacht (zie tabel 6)

3.1.1. Algemene kenmerken

Erfpacht of *emphyteusis* bestond al in de oudheid en bleef bestaan tot het einde van het Ancien Régime. Het was een eeuwigdurend recht, waarbij de erfpachter tegen betaling van een jaarlijks bedrag (een cijns) vrijwel de volledige beschikkingsmacht over onroerend goed kreeg, met inbegrip van de vruchtwinning. Daarbij moest hij het land in goede staat houden en zich houden aan een aantal verplichtingen ten opzichte van de verpachter, indien hij het land wilde verkopen. Bovendien mocht de verpachter het goed dan terugnemen binnen twee maanden. In de loop van de tijd werd het gebruikelijk dat iedere nieuwe erfpachter, die bij vererving in bezit van het goed werd verheven, hiervoor een eenmalig bedrag betaalde. Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw werd de erfpacht geleidelijk aan teruggedrongen door pachtovereenkomsten, die een middellange of korte looptijd kenden. Deze pachtcontracten hadden meestal een individueel karakter in die zin, dat het op dát ene moment om die ene zaak ging, en zij bevatten voorschriften die tot in detail regelden hoe de pachter het betreffende stuk land diende te behandelen. Dikwijls werd voor de centrale delen van een domein in de loop van de tijd overgeschakeld naar tijdpacht, terwijl men kleinere, meer excentrisch gelegen landerijen in erfpacht bleef uitgeven. Zowel bij pacht als bij erfpacht ging het om een *tenure*, die echter los stond van het leenstelsel of het hofstelsel. De heer, die het goed uitgaf had dus geen leen- of hofrechtelijke bevoegdheden ten opzichte van de persoon van de ontvanger. Bij de uitgifte in tijdpacht bleef de zeggenschap van de uitgever over het goed vrijwel maximaal behouden.¹

Enkele opmerkingen vooraf over de situatie bij het Sint-Servaaskapittel:

1. Met pacht werd in de geraadpleegde bronnen in de eerste plaats tijdpacht bedoeld, pacht voor de korte termijn. De overeenkomst werd na een vastgesteld aantal jaren hernieuwd, meestal na drie, zes, negen, of twaalf jaar.
2. Bij diverse grotere pachtcomplexen van Sint Servaas, zoals in Vlijtingen en Hees, werd die tijdpacht tussen de veertiende en de zestiende eeuw voorafgegaan door hetgeen in de bronnen *ius hereditarium*, *pactum hereditarium* wordt genoemd ofwel erfpacht. Blijkbaar had het kapittel deze erfpachtlanden genoeg in eigen hand om op tijdpacht te kunnen overschakelen.² Ook al vroeger, namelijk bij de uitgifte van een aantal complexen in de periode 1150-1250, is in de geraadpleegde bronnen sprake van *ius hereditarium*. In die tijd echter had uitgifte in erfpacht blijkbaar een definitiever karakter dan in de periode daarna, want het ging hier om de uitgifte van complete domeinen, waarbij de ontvanger tegen betaling van een onveranderlijke cijns volledige beschikkingsmacht over onroerend goed kreeg. Een aantal in

¹ Erfpacht: Toubert (LMA); Klein-Bruckschwaiger (HRG). Pacht: Reinicke (LMA); Scherner (HRG). Zie ook: Godding, 173, 459-461.

² Zie bijvoorbeeld: Bronnenboek, nr. 105b. Ook bij het grondbezit van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aken werd de tijdpacht voorafgegaan door erfpacht: vergelijk Nolden, 326-327, 329, 382. Vergelijk ook de overgang van erf- naar tijdpacht bij de Twaalf Apostelen (rond 1600), en de abdijen Gembloux, Stavelot-Malmedy en Sint Truiden (13e eeuw): Jansen, *Landbouw rond Maastricht*, 12, 13-17; Linck, 272; Simonon, *Saint-Trond*, 112-142. Zie ook: Hermesdorf, 290-293. Over de overdraagbaarheid van tijdpacht zie: Hartmann, 224; Jansen, Heren en boeren, 3-5.

het vorige hoofdstuk genoemde bezitscomplexen, zoals Echt in het midden van de dertiende eeuw, werd op deze wijze uitgeven.

3. De betaling van pacht en erfpacht geschiedde vanaf het midden van de veertiende eeuw in natura. Aangezien het hierbij meestal om akkerland ging, werd betaald in mudden, vaten en koppen graan. 1 mud = 24 vaten; 1 vat = 4 koppen.

4. Oppervlakten werden berekend in bunders: 1 bunder = circa 0,83 hectare = 20 grote roeden; 1 grote roede = 20 kleine roeden. Soms is sprake van de morgen als oppervlaktemaat: 1 morgen = 5 grote roeden = 1/4 bunder.¹

5. De inkomsten van het merendeel van de pachtlanderijen gingen naar de *cellerarius* van het kapittel. Een ander deel was bestemd voor gestichte jaargetijden ofwel *anniversaria*.

Voor de rest waren er plaatselijke verschillen, die hieronder nader worden toegelicht.

3.1.2. Het drieslagstelsel

In het enige bewaard gebleven katern van de oudste legger waarin grondbezit van het kapittel werd geregistreerd, vindt een opsomming van landerijen in Vlijtingen plaats onder de volgende kop: *Gegeven in het jaar des heren 1340. Dit is het land van de Sint-Servaaskerk van Maastricht. In Vlijtingen in het gebied achter de Torfshoeve bezaaid met winterzaad en opgemeten na zondag Quasimodo, in aanwezigheid van schout, schepenen en anderen uit het dorp of van elders. Ten eerste in voornoemd gebied tegenover de straat geheten Smyssteeg.*²

Deze landerijen gaf het kapittel in erfpacht uit onder toepassing van een drieslagstelsel.³ Dit drieslagstelsel ging gepaard met teeltdwang. Wanneer op de eerste slag tarwe (wintergraan) werd verbouwd, stond op de tweede gerst (zomergraan) en lag de derde braak. Vervolgens werd ieder jaar gewisseld. Dit wordt duidelijk omschreven in de aanhef van een volgende legger, die van enkele decennia later dateert: *Dezen zijn de pachters, die de landen houden bij Vlijtingen, van welke zij aan de Sint-Servaaskerk erfpacht betalen, namelijk een jaar tarwe, een jaar gerst en in het derde niets. Eerst zullen de pachters worden beschreven, die de landen houden in de cultura die Achter het Kerkhof wordt genoemd, welke cultura met wintergraan is bezaaid, en de pachters dienen daarom volgende Sint Andreas tarwe te betalen.*⁴

De landerijen waren in de volgende drie slagen verdeeld, die in de verschillende leggers *cultura* of *gewande* worden genoemd:⁵

1. *Ophem en Neerhem*: 46,5 bunder in 1526-1527
2. *Retro Cimiterium* (= achter het kerkhof): 46,5 bunder in 1526-1527
3. *Retro Curiam Torfs alias voir die Steghe* (circa 1650 ook *Borcheshoff* genoemd): 47 bunder in 1526-1527

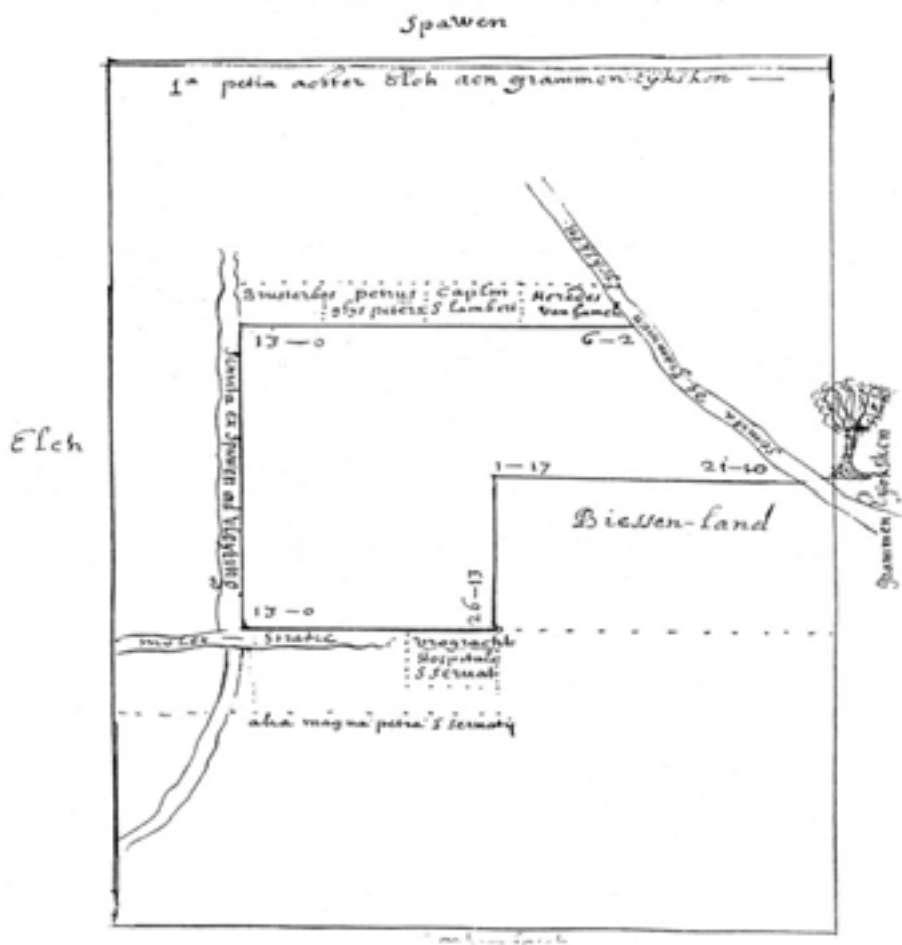
¹ Vergelijk voor de oppervlakte- en inhoudsmaten: Desweisen, 35; Harmsen, 370, 467; Claessens e.a., 55.

² Bronnenboek, nr. 105a.

³ Rösener, *Dreifelderwirtschaft* (LMA); Verhulst, *Economic organisation*, 483-486; Verhulst, *Occupatiegeschiedenis*, 95-98; Vervloet, 29-30; Slicher van Bath, 68-70, 73-74; Lindemans, I, 95-102; Ennen en Janssen, 133; Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 81, 122-123, 125; Thurlings en Van Drunen, 220-221, 225-226. Over verpachting en drieslagstelsel bij de Twaalf Apostelen o.a. in Lafelt na 1600, zie: Jansen, *Landbouw rond Maastricht*, 27-38, 80-83. Zie voor de situatie bij de Abdij van Sint Truiden: Simenon, *Saint-Trond*, 123; Pirrenne, 232.

⁴ Bronnenboek, nr. 105b.

⁵ Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 1 en III 2.4.a. Over de *cultura* of *gewande*, vergelijk: Poelman, 36 - 39; Bieleman, 154 - 155.



Het eerste blok van de gewande "Achter de Torfshoeve" in Vlijtingen lag ten noorden van Ellicht bij het Grammen Eyckken. Perceelsmeting uit 1687 (RAL).

Ook in de leggers van de zeventiende eeuw komen zij voor; zelfs in de achttiende eeuw bestonden zij nog steeds, maar tegen het einde van de eeuw uitsluitend als administratieve eenheid. Uit een veelomvattend pachtcontract van 1786 blijkt dat op de drie slagen enkel nog eeuwige rogge werd verbouwd. Toen functioneerde het drieslagstel blijkbaar niet meer.¹

In het naburige dorp Hees hanteerde men eveneens een drieslagstelsel. In de oudste legger, die van 1385, worden de drie *gewanden* met name genoemd, terwijl in 1435 sprake was van teeltdwang. De drie slagen heetten: ²

¹ RAL SS kap, nrs. 877-878.

² Zie Bezitslijst: Hees II 1 en III 2.4.a.

1. *Retro Carrenhoef alias op den Laufelderberch*; eind 17e eeuw: *Winckelveld*: 8 bunder in 1526-1527
2. *Retro Braxatorium* (= achter de brouwerij); eind 17e eeuw: *Bolkersveld* (*achter Bruetelsteeg en Luijtestraat*): 8 bunder in 1526-1527
3. *Versus Rosmeer*; eind 17e eeuw: *Strickersveld*: 6 bunder in 1526-1527

Ook in Berg werden, na een eerste aanduiding in 1455, de drie *gewanden* in 1474 en in 1527 genoemd¹, maar in 1752 niet meer².

1. *Wolffhuys* (1474) / *Opt Wolffhuysweech* (1527): circa 40 bunder in 1527
2. *Die Kyelsberg* (1474) / *Opden Kedelsberch of Langenacker* (1527): 54 bunder in 1527
3. *In den Meer* (1474) / *Opt Meer of Haghwylre* (1527): circa 45 bunder in 1527

Overigens lagen in de dorpen met een drieslagstelsel ook pachtpercelen buiten de *gewanden* (zie tabel 6). Voor Vlijtingen waren dit:

- landerijen die rogge leverden, ook wel *Lopende Landen* genoemd; voor het eerst vermeld in 1385 in de oudste anniversariarekening³ en gedeeltelijk vallend onder de cellerarie, gedeeltelijk onder *anniversaria* ofwel feesten en jaargetijden
- landerijen die tarwe leverden voor de refterproosdij
- landerijen die rogge opbrachten voor de scholasterie (pas eerste helft zestiende eeuw verworven)
- enkele in erfpacht gegeven percelen: een aantal weilanden, een tuin of appelboomgaard en enkele hofsteden, soms met bebouwing

Buiten de *gewanden* in Hees lagen:

- landerijen waarop tarwe werd verbouwd voor de refterproosdij
- landerijen waarop rogge werd verbouwd, *Lopende Landen* genoemd
- de *Passartslanden*, pas eind zestiende eeuw verworven
- enkele landerijen die rogge opbrachten voor de scholasterie (pas midden zestiende eeuw verworven)

Vanaf 1650 werd het merendeel van de door het kapittel verpachte percelen in Hees als vallende onder de drie slagen of *gewanden* beschreven.

In Berg gaf het kapittel, behalve de drie verpachte *gewanden* waarop rogge werd verbouwd, onder andere percelen in erfpacht uit. De erfpachtlanden werden evenals de pachtblokken meteen vanaf 1455 genoemd (zie tabel 7), maar pas in 1527 verder gespecificeerd.

Behalve in Vlijtingen, Hees en Berg, kwam het drieslagstelsel ook in Grootloon en Koninksem voor, namelijk in 1526. Ook in Sluizen lagen toen meerdere *culturae*. In Jesseren is in de achttiende eeuw sprake van 3 *aerten*. Ook ten aanzien van Grandville, Lathuy en Lens

¹ Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.a. In de vanaf 1455 lopende serie cellerarierekeningen worden de *culturae* van begin af aan genoemd: RAL SS kap, nrs. 978 e.v.

² RAL, kaartencollectie, nr. III en RAL, LvO, nr. 4371.

³ RAL SS kap, nr. 1244. De verschillende soorten rekeningen komen in paragraaf 3.5 uitgebreid aan bod.



Het huidige landschap op de plek van de gewande "Versus Rosmeer" in Hees (foto auteur).

zijn er aanwijzingen. Alleen bij Koninksem zijn de *gewand*namen van meet af aan absoluut duidelijk: ¹

1. *Tonnen Art*
2. *Aert boven die Groenstraat versus Vechtmaele*
3. *Art boven dat Staden Gaet*

3.1.3. Overige beheersaspecten in Vlijtingen, Hees en Berg

De landerijen in Vlijtingen en Hees werden aan meerdere personen verpacht. Van begin af aan voldeden dezen hun pacht in natura. Per bunder betaalde men twintig vaten graan, die - zo gold in ieder geval vanaf de vijftiende eeuw - met Sint Andreas (30 november) moesten worden geleverd *op de heeren spijker of waar het de heren believen zal*. In de achttiende eeuw was Sint Remigius (1 oktober) betaaldag. In Vlijtingen geschiedde in ieder geval tot 1526 de uitgifte van de drie *gewanden* in erfpacht. In de loop van de zestiende eeuw ging men op tijdpacht over. Ook in Hees was in 1385 sprake van erfpacht, namelijk van 1 mud per bunder.

In de prachtig geillumineerde codex, die in 1526-1527 door de cellerarius werd aangelegd als legger voor alle bezittingen waaruit de cellerarie inkomsten had, staan de pachtlanderijen als *contrapignora* ofwel onderpanden van de opbrengsten vermeld. ² In de leggers van 1340-1445 werd dit nergens vermeld, maar ook toen al ontving de cellerarius als ont-

¹ Zie Bezitslijst: Koninksem II 1 en III 2.4.a.

² BAL, B-I-1. Zie: Paquay, 189-197.

vanger van het kapittel de pachtinkomsten. Dit blijkt uit de cellerarierekeningen van die periode, waarin de opbrengsten per pachter werden geregistreerd.¹

Wanneer men in de rekeningen van de cellerarie de posten met betrekking tot Berg nakijkt, vallen de verschillen met Vlijtingen en Hees direct op (zie tabel 7 voor het jaar 1455). De percelen van de drie *gewanden* werden in 1455 al voor 12 jaar verpacht en niet in erfpacht gegeven. In combinatie hiermee was de groep pachters maar zeer beperkt: in 1455 drie en in 1527 zes personen.² Hiermee hangt samen dat de percelen in 1527 gemiddeld anderhalve in plaats van een halve bunder groot waren. Verder werd er enkel rogge verbouwd (pas zeker in 1527) en was er geen sprake meer van de vruchtwisseling, die er oorspronkelijk wel geweest was. De *gewand*indeling in Berg vormde dus al in 1474 het restant van een niet meer in praktijk gebrachte vruchtwisseling.

De erfpachtlanden van de cellerarie in Berg lagen voor het merendeel bij het gehucht Vilt.³ Ooit waren zij in handen geweest van Servatius van Bloemendael (overleden circa 1460), bezitter van de Vilterhof. In een akte van 1612 is sprake van een erfpacht van 3 mud en 16 vaten rogge op 22 bunder land bij Vilt, waarover het kapittel sedert 1353 zou beschikken.⁴ In 1612 ging het erom dat een zekere Barbara Thiloi pretendeerde recht te hebben op de wederhelft van die erfpacht. Behalve de drie *gewanden* en de erfpachtlanden verpachtte de cellerarie nog vier bunder land, die tarwe opbrachten⁵ en het fonds anniversaria circa 8½ bunder.⁶

3.1.4. *De curia in Grandville*

In Grandville had het Sint-Servaaskapittel een complex pachtlanderijen van circa 91 bunder. Ook hier behoorde het complex pachtlanden tot het fonds van de cellerarie. Dit complex wordt voor het eerst genoemd in de oudste rekening van 1455⁷ en vervolgens beschreven in het cellerarieregister van 1526 onder de kop *curia in Grandville*.⁸

In de cellerarierekeningen,⁹ is aanvankelijk sprake van de pachters uit Grandville (*Grienvelt*), die jaarlijks 225 mudden spelt volgens de maat van Tongeren moesten betalen. In 1478 was er nog maar één pachter en deze werd nu met name vermeld: Servatius Martini alias Montfels pachtte voor 12 jaar de landerijen van de heren, die eerder door zijn voorgangers Johannes Jacomijn en Ameloch de Grenvelt werden bebouwd. Ook hij moest 225 mudden spelt afdragen. In 1480 vond er een toevoeging plaats van een aantal niet verder gespecificeerde landerijen, weilanden en huizen, die de heren recentelijk gekocht en verworven hadden.

¹ Vergelijk de rekeningen van de cellerarius van 1455-1456 en 1526-1527: RAL SS kap, nrs. 978 en 982. De gegevens ten aanzien van de pachters in de rekeningen lopen een halve tot een hele eeuw ten opzichte van de leggers achter. Vergelijk over deze fossilisatie van posten: Van den Hoven van Genderen, *Registers*, 185. Zie over de rekeningen ook paragraaf 3.5.

² Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.a. Vergelijk Claessens e.a., 40.

³ Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.b.

⁴ RAL SS kap, nr. 313; Claessens e.a., 45-46, 291.

⁵ Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.c.

⁶ Zie Bezitslijst: Berg II 3 en III 2.4.e.

⁷ RAL SS kap, nr. 978.

⁸ Zie Bezitslijst: Grandville II 1 en III 2.4.

⁹ RAL SS kap, nrs. 978-986. In iedere rekening komen eerst de inkomsten uit diverse plaatsen en daarna de uitgaven aan bod. Grandville volgt pas als een soort aanhangsel na de uitgaven. Zie ook paragraaf 3.5.

Van de jaren 1484 tot en met 1488 zijn er geen rekeningen bewaard. Vanaf 1489 zijn die er wel, maar Grandville ontbreekt hierin. De hoeve was verwoest en de landerijen lagen onbebouwd vanwege de schermutselingen, die plaatsvonden als gevolg van de conflicten tussen de bisschoppen van Luik en de familie Van der Marck in die tijd. Dit kan gebeurd zijn tijdens de gevechten, die zich in juni 1489 bij Opheers afspeelden.¹ In 1495 werd de *curtis* of *curia de Greynville* met terugwerkende kracht vanaf 1493 aan Weerard van Coninxhem verpacht, die op Sint Andries (30 november) zijn pacht moest afdragen. Tevens vond in 1497 de wederopbouw van de verwoeste hoeve plaats. Het kapittel had in Opheers een bouwplaats opgekocht met een schuur en stallen. De gebouwen werden afgebroken en op de plek van de verwoeste hoeve in Grandville opnieuw opgebouwd. In 1526 bestond deze uit een huis met drie kamers, beneden een keuken, een schuur, twee paardenstallen en stallen voor varkens, koeien en schapen. Aan de voorkant was een poort en voorlangs stroomde de Jeker.² Tevens werd het land opnieuw ingezaaid, in cultuur gebracht en nieuw vee gekocht.³

Tussen 1498 en 1537 bleef men de hoeve verpachten aan één persoon, waarbij de pacht prijs varieerde van 200 tot 250 mudden spelt. Uit het jaar 1504 is een pachtcontract bewaard, waarin staat dat deken en kapittel van Sint Servaas aan Reynalt van Hembercuert hun hoeve te *Greijnvilhe* op de Jeker, bestaande uit huis, hof, akkerlanden, beemden, weiden voor negen jaar verpachtten.⁴ Het contract bevat een opsomming van een aantal lasten voor het merendeel in spelt, die op die landerijen of een aantal ervan rustten en door de pachter betaald moesten worden aan een aantal instellingen. Verder werd de pachter verplicht een register aan te leggen. In de rekeningen echter wordt Reynalt niet als pachter genoemd, hetgeen doet vermoeden dat dit contract nooit van kracht is geweest. In 1504 was Johan Swennen van Reepen aan zijn laatste jaar toe en werd in 1505 opgevolgd door Johan van Odeur voor twaalf jaar. In 1526 bestond het pachtland uit 47 percelen. Andreas Jamaert was toen voor het vierde jaar pachter en in 1538 was hij dit nog steeds, maar niet als enige. De verpachting in Grandville werd een soort familiebedrijf. Naast Jamaert, die bijna 42 bunder pachtte, waren ook de drie zoons en de schoonzoon van zijn vrouw pachter van de andere helft van de grond. Verder hanteerde men vanaf 1538 in de rekeningen niet meer de rubriek *curia dominorum*, maar *agricultura dominorum*. Jamaert werd in de jaren '40 wegens wanbetaling in Kuringen gevangen gezet, waarna een van de zoons, Herman Weerdt, en vanaf 1551 Gerard Dodeur alias Weerdt zijn aandeel overnam.

Uit het bovenstaande blijkt dat zeker vanaf 1478 het totale landerijencomplex in Grandville aan één enkele persoon werd verpacht. In Vlijtingen, Hees en Berg was dit niet het geval, ofschoon ook in Berg het aantal pachters gering was. Vanaf 1538 stapte men af van het verpachten van de hele hof van Grandville aan één persoon. Uit een pachtcontract uit 1637 voor twee losse percelen blijkt dat toen voor 6 jaar werd verpacht. Men betaalde niet meer in spelt, maar per bunder twaalf vaten rogge, die bij de graanschuur van Tongeren moesten worden afgeleverd.⁵ In 1658 was er sprake van 58 eenheden, die werden verpacht aan dertien pachters.⁶ Blijkbaar was men toen al geneigd om de pachtpercelen steeds meer in stroken te verdelen. Deze tendens werd in de loop van de volgende eeuw voortgezet, ofschoon

¹ Harsin, 235.

² Bronnenboek, nr. 110b; Bezitslijst: Grandville III 2.9.a.

³ Van de wederopbouw van de hoeve (werkzaamheden en materialen) en de heringebruikname van het land zijn aparte rekeningen uit 1497 bewaard, die in de cellerarierekening van 1496 zijn ingebonden.

⁴ Zie Bezitslijst: Grandville III 2.0.a.1.

⁵ RAL SS kap, nr. 914.

⁶ Vergelijk uit 1656: RAL SS kap, nr. 913.

het ook wel eens anders liep. In 1699 waren de grotere percelen zodanig verdeeld, dat het totaal van 87 bunder in 128 kleine pachteenheden werd uitgegeven aan 33 pachters. In 1738 wilde het kapittel alle landerijen in Oreye, Grandville en omgeving aan een zekere Jean Burtin verpachten voor 12 vaten rogge per bunder, maar deze verpachting ging uiteindelijk niet door.¹ In 1750 ging het om 145 eenheden en 39 pachters (zie het renvooi van kaart 23), in 1760 en 1773² om 34 pachters, die hun pacht in rogge betaalden. Vermoedelijk was er geen sprake van een bepaalde politiek van het kapittel, maar was het aanbod aan pachters van het moment bepalend voor het aantal personen waaraan bij een nieuwe verpachting voor 6, 9 of 12 jaar werd verpacht. Voor de administratie zal het gemakkelijker zijn geweest om met zo weinig mogelijk pachters te maken te hebben; vandaar ook de aanvankelijke bereidheid van het kapittel in 1738 om met Burtin in zee te gaan.

Intussen had het kapittel in 1624 de centrale hoeve, namelijk huis, erf en gebouwen aan de plaatselijke heer verkocht. Waarschijnlijk had men dit geld nodig voor de terugkoop van de bezittingen in Güls. Het kapittel verpachtte toen nog steeds land in Grandville, maar er was geen sprake meer van een lokaal exploitatiecentrum in de vorm van een centrale hoeve.³

3.1.5. *De bona dominorum in Lens*

In het oudste gave exemplaar van de bewaard gebleven rekeningen van de refterproosdij van Sint Servaas, namelijk de rekening van 1352, staan twee posten met betrekking tot Lens.⁴ De eerste is een betaling door de zusters van Sint Victor in Hoei voor hun landerijen in Lens: zij betaalden hiervoor een cijns van 6 denarii en 1 obool ofwel 6½ denarius.⁵

Van groter belang is de tweede post uit 1352. Hier wordt vermeld dat in Lens de weduwe van een zekere Gerard een pacht betaalde van 320 mud spelt, maat van Hoei. Vervolgens werd die spelt door het kapittel op de markt verkocht en leverde 199 mark, 13 schellingen en 10 penningen op.⁶ In drie opeenvolgende pachtcontracten van 1533, 1544 en 1557⁷ staat, dat het pachtjaar aanving en eindigde met Sint Andries (30 november) en dat in twee termijnen werd betaald, namelijk op de eerste donderdag in maart en met Sint Jan (24 juni). De rekenmeesters en de rentmeester van het kapittel kwamen speciaal naar Tongeren om de prijs volgens de marktwaaarde van dat moment te betalen.⁸ In ieder geval tot 1574 betaalden een of twee pachters een hoeveelheid spelt, die varieerde van minimaal 250 tot maximaal 450 mud (zie tabel 8). Bij schade door oorlog of weersomstandigheden werd korting of kwijtschelding verleend.⁹ Vanaf de vijftiende eeuw is ook de pachttermijn van 12 jaar erbij vermeld. In 1557 werd dit 9 jaar.

Oorspronkelijk wordt in de rekeningen niet vermeld wat nu precies in Lens werd verpacht. Vanaf 1473 echter staat er een nadere aanduiding bij. Het betreft de onroerende goe-

¹ GAM, BCD, p. 332.

² RAL SS kap, nrs. 1200 en 1205.

³ Zie Bezitslijst: Grandville III 2.0 en 2.9.a.3.

⁴ RAL SS kap, nr. 1292. Voor de rekeningen van de refterproosdij, zie ook paragraaf 3.5.

⁵ Vergelijk Bezitslijst: Lens II 2.

⁶ Idem.

⁷ Opgenomen in het resolutieboek van het kapittel = RAL SS kap nr. 1: 1533 = ff. 62-63v = Bronnenboek, nr. 108b; 1544 = ff. 187-188; 1557 = ff. 292-293v.

⁸ Zoals voor bepaalde bezittingen van Sint-Servaas Tongeren als opslag- en verkooppunt diende, had Luik dezelfde functie voor het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Aken: Nolden, 312.

⁹ RAL SS kap, nr. 1, ff. 5, 11.

deren van de heren van Sint Servaas: ... *de bonis dominorum in Leensz.* ¹ In de pachtcontracten vanaf 1533 en in de rekeningen vanaf 1557 worden deze bezittingen nader gespecificeerd: ... *alle alsulcke landen, thienden, chijnsen, renten ende goeden ... in ende omtrent den dorpe van St. Servaes Leens, Sint Remys Lens, Abolens ende Jardinetz ...*; ofwel: ... *de bonis, terris, decimis, censibus ibidem arrendatis ...* ² Dan stopt de serie rekeningen voor bijna twee eeuwen en begint pas weer in 1760.

Uit deze achttiende-eeuwse rekeningen, maar ook uit een legger van omstreeks 1727/1734, wordt eindelijk duidelijk waaruit deze goederen, landerijen, tienden en cijnsen precies bestonden: ³

- 2/3 van de tiend van Lens-Saint-Remy; tot 1757 had de pastoor 1/3 deel
- 2/3 van de tiend van Lens-Saint-Servais; tot 1757 had de pastoor 1/3 deel
- 2/3 van de tiend van Abolens; tot 1757 had de pastoor van Lens-Saint-Servais 1/3 deel
- cijnsen in Lens-Saint-Remy en Lens-Saint-Servais ⁴
- verpachte landerijen in Lens-Saint-Remy en Lens-Saint-Servais
- een erfpacht van 12 mud spelt in Lens-Saint-Remy

Dit betekent, dat het kapittel al zijn bezittingen in Lens verpachtte. Behalve de pacht moest de pachter ook nog een jaarlijks bedrag van 15 mud spelt aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hoei betalen. Dit was de jaarlijkse betaling, die het Sint-Servaaskapittel sinds 1227 verschuldigd was wegens de ontvangst van de tiend. ⁵ Evenals bij Grandville is in de bronnen voornamelijk sprake van spelt als landbouwgewas, een enkele keer van haver.

Rond 1500 (1475, 1514, 1536) had het kapittel in Lens-Saint-Servais zeven eigenlijke pachtpercelen met een totale oppervlakte van 42 bunder. De oudst bewaarde beschrijving van de percelen is weliswaar van 1475, maar er wordt dan tevens verwezen naar een oudere meting, namelijk die van 1421. Voor zover bekend bleef men de percelen na 1574 steeds verpachten aan één pachter, zoals in 1677 aan de bewoner van het huis, Johan de Blehen en in de achttiende eeuw aan de heer van Lens, Theodor de Tornaco. ⁶

In Lens-Saint-Remy lagen in 1475 acht, in 1514 en 1536 negen percelen, met een totale oppervlakte van 57 bunder. In de achttiende eeuw werden deze landerijen niet aan één pachter verpacht, zoals in Lens-Saint-Servais nog steeds het geval was, maar aan een zeven- of achtstal. Vanaf 1727 was genoemde Theodor de Tornaco één van hen. In 1720 was Jean Jacques de Meers, de heer van Abolens, de grootste pachter. ⁷

De in de achttiende-eeuwse rekeningen genoemde erfpacht van 12 mud spelt in Lens-Saint-Remy werd in 1475, misschien al in 1464, aan het kapittel opgedragen door Thomas Roijet, die dit deed namens zijn echtgenote Margriet, dochter van Gerard van Lens. ⁸ Hij verbond al hun goederen aan de betaling van deze erfpacht. In de achttiende eeuw werd de

¹ Vergelijk: Bronnenboek, nr. 111a (1541).

² Bronnenboek, nr. 108b.

³ RAL SS kap. nrs. 914, 1200 e.v.

⁴ Over het begrip cijns zie paragraaf 3.3.1. Voor de cijnsen in Lens zie paragraaf 3.3.5.

⁵ Bronnenboek, nr. 98b.

⁶ Zie Bezitslijst: Lens SS III 2.4. In een meting van 1701 werden de drie grote pachtblokken van Sint Servaas tussen de 145 bunder (in 3 slagen gelegen) van Johan de Blehen in Lens-Saint-Servais opgesomd: AE Hoei, sLSS, nr. 3.

⁷ Zie Bezitslijst: Lens SR III 2.4.a.

⁸ Bronnenboek, nr. 108a. Zie Bezitslijst: Lens-SR III 2.4.b.

12 mud spelt opgebracht uit in totaal acht bunder land, verdeeld in dertien percelen. Een van de toenmalige erfpachters was de graaf D' Oultremont.

3.1.6. Andere plaatsen

Het volgende overzicht geeft aan welke grotere complexen landerijen het kapittel vóór 1500 in pacht uitgaf. Hierbij wordt uitgegaan van een minimale omvang van 10 bunder (zie tabel 6):

Maastricht

cellerarie: 1 tarwe- + 2 roggecomplexen = $31,5 + 29,5 + 34 = 95$ bunder

anniversaria: 1 roggecomplex = 16,5 bunder

Berg

cellerarie: 2 roggecomplexen = $139 + 20 = 159$ bunder

Berneau

cellerarie: 1 roggecomplex = 122,5 bunder

Grootloon

cellerarie: 1 tarwe/gerst (drieslag)- + 1 roggecomplex = $33,5 + 49,5 = 83$ bunder

Heer

cellerarie: 1 roggecomplex = 143 bunder

Hees

cellerarie: 1 tarwe / gerst- + 1 tarwe- + 1 roggecomplex = $22 + 10,5 + 16$ bunder = 48,5 bunder

anniversaria: 1 roggecomplex = 16,5 bunder

Koninksem

cellerarie: 1 tarwecomplex (drieslag?) + 1 weide = $103 + 34 = 137$ bunder

anniversaria: 1 speltcomplex = 44,5 bunder

Mechelen

proosdij: 1 rogge / havercomplex = 50,5 bunder

Sluizen

cellerarie: 1 speltcomplex = 40,5 bunder

Tweebergen

proosdij: 1 roggecomplex = 24,5 bunder

Vlijtingen

cellerarie: 1 tarwe / gerst (drieslag)- + 1 roggecomplex = $140 + 50 = 190$ bunder

anniversaria: 1 roggecomplex = 30 bunder

Zepperen

refter: 1 tarwe / gerst (drieslag) / rogge- + 1 tarwe / roggecomplex = $123,5 + 14 = 137,5$ bunder

Dilsen

cellerarie: 1 roggecomplex = 29 bunder

Grandville

cellerarie: 1 speltcomplex = 91 bunder

Lathuy

anniversaria: 1 zomergraancomplex + 1 boscomplex = $30 + 36 = 66$ bunder

Lens St. Remy

refter: 1 speltcomplex = 57 bunder

Lens St. Servais

refter: 1 speltcomplex = 42 bunder



Huizen bij de poel in het dorp Heer. Josua de Grave, 1670 (LGOG / GAM).

Weert

refter: 1 complex = 30 bunder

Zichen-Zussen

cellerie: 1 roggecomplex = 73,5 bunder

Uit dit overzicht kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

1. In zes plaatsen lag een bezitscomplex van meer dan honderd bunder: in Berg, Berneau, Heer, Koninksem, Vlijtingen en Zepperen.
2. Bijna overal kwam rogge voor, behalve in Sluizen, Grandville, Lathuy en de beide Lensen waar of uitsluitend of overwegend spelt werd verbouwd. Naast rogge werden ook andere granen verbouwd in Maastricht (tarwe), Grootloon (tarwe/gerst = drieslag), Hees (tarwe/gerst = drieslag), Koninksem, (tarwe = meerderheid, spelt), Mechelen (haver), Vlijtingen (tarwe/gerst = drieslag = meerderheid), Zepperen (tarwe/gerst). Blijkbaar werd verder naar het zuidwesten toe spelt verbouwd, ¹ in de Haspengouw veel tarwe en gerst, en in het gebied van Overmaas alleen rogge.
3. De meeste en vaak ook de grootste pachtcomplexen vielen onder de cellerie. In dezelfde plaatsen waren er ook nog kleinere complexen, waarvan de opbrengsten voor *anniversaria* dienden. Uitzonderingen: in Mechelen en Tweebergen viel alles onder de proosdij, in Lathuy, onder anniversaria en in Zepperen en Lens en Weert onder de refter.

¹ Vergelijk: Nolden, 313, 329.

3.2. De tiend (zie tabel 13)

3.2.1. Algemeen

In aanvulling op hetgeen al in het tweede hoofdstuk over de tiend is gezegd, ¹ kunnen over de tienden die door het Sint-Servaaskapittel werden geheven de volgende algemene opmerkingen worden gemaakt:

1. Zoals algemeen gebruikelijk was, kreeg het Sint-Servaaskapittel als bezitter van een kerk de zogenaamde grote tiend, die tweederde deel van totale de tiend uitmaakte.
2. De pastoor, meestal een kanunnik van Sint Servaas omdat het kapittel ook over het collatie-recht beschikte, kreeg eenderde van de tiend, namelijk de kleine tiend.
3. De grote tiend die het kapittel inde, bestond zoals gebruikelijk uit graan, behalve in de wijngebieden.
4. De tiendgrens liep dikwijls niet gelijk met de heerlijkheidsgrens, aangezien de oorspronkelijke parochiegrens werd gevolgd.

Bij vergelijking van de graansoorten, waarin in tiend werd betaald, ontstaat het volgende overzicht:

- gerst en rogge: Maastricht, Hees, Vlijtingen, Zichen-Zussen, Bilzen, Mopertingen
- rogge en haver: Berg, Heer, Mechelen, Dilsen
- rogge: Koninksem (van de rooilanden)
- spelt: Lens
- onbekend (verpacht in geld): Weert, Zepperen

Wanneer gekeken wordt naar het fonds, waarin de opbrengsten terechtkwamen:

- cellerarie: Maastricht, Hees, Vlijtingen, Zichen-Zussen, Mopertingen, Berg, Heer, Koninksem, Dilsen
- cellerarie + anniversaria via elimosinarie: Bilzen
- refter: Lens, Weert, Zepperen
- proosdij: Mechelen

De meeste tienden vielen onder de cellerarie. Wel werden door de cellerarie uit de tiendopbrengsten kapoenen ten behoeve van de refter verschaft (uit Berg, Heer, Vlijtingen, Dilsen, Zichen) en ten behoeve van het gasthuis (uit Hees). Behalve bij Weert en Zepperen, waarvan de tiendkomsten niet bekend zijn omdat zij werden verpacht, werd de tiend in de meeste plaatsen in dezelfde graansoort geheven als de pacht. Dit is ook logisch, omdat de tiend uit het tiende deel van de opbrengsten van de granen bestond, die men binnen de tiendgrens verbouwde, en de pacht eveneens uit de opbrengst van de bebouwde landerijen werd betaald. Bij de pachtlanden waren er echter nauwelijks of geen gegevens over de aanwezigheid van haverlanderijen in Berg en Heer, daarentegen in Mechelen en Dilsen wel. In Zichen-Zussen en Maastricht was geen gerst bekend, in Vlijtingen en Hees wel. ² Dit doet

¹ Zie paragraaf 2.7.

² Zie ook de paragrafen 4.2 en 4.3.

vermoeden dat hier sprake was van een versteende situatie. De tiendopbrengst zou dan qua graanspreiding een ouder beeld geven dan de opbrengst van de pachtlanderijen (dikwijls zestiende eeuw). Dit betekent dat in Heer en Berg oorspronkelijk ook havercomplexen lagen en dat behalve de al eerder vermelde plaatsen ook in Zichen-Zussen mogelijk ooit een drieslagstelsel gehanteerd was.

De tiend van Tweebergen werd in 1231 door proost Otto van Everstein aan het kapittel overgedragen ten behoeve van de refter.¹ Verder zijn er geen gegevens over deze tiend. Aangezien Tweebergen geen eigen parochiekerk had, maar gewoon bij de parochie van het kapittel in Maastricht hoorde, is deze tiend vermoedelijk opgegaan in de grote tiend van Maastricht.

3.2.2. *In Maastricht*

Ten aanzien van de tiend van Sint Servaas in Maastricht zijn er nog enkele specifieke problemen, die waarschijnlijk te maken hebben met de positie van kerk en kapittel in de stad. In de oorkonde van 1132, waarin koning Lotharius III de parochierechten tussen de beide Maastrichtse kapittels afbakende, werd vastgesteld dat volgens het bestaande recht alleen de kerk van de parochie van Sint Servaas in de stad over de tiend en het tienddistrict beschikte.² Waarom de Sint Servaas wel en de Onze Lieve Vrouw niet? Heeft dit met het belang van het Sint-Servaaskapittel te maken? In hoofdstuk V, waar de positie van de Sint-Servaaskerk in Maastricht uitgebreid aan bod komt, zal hierop verder worden ingegaan.

Met die tiend is echter nog iets aan de hand. In de cellerarierekeningen wordt bij de graanopbrengsten van de tiend, namelijk 75 mud rogge en 75 mud gerst, aangegeven dat het hierbij om de Lindertiend zou gaan.³ De Lindertiend was niet de oude grote tiend van het Sint-Servaaskapittel, maar een andere tiend die het in 1388 in erfpacht ontving van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel.⁴ Deze Lindertiend maakte deel uit van een complex grondbezit, dat het laatstgenoemde kapittel ooit had verworven. De tiend stond het af aan het Sint-Servaaskapittel, maar de eveneens hiertoe behorende cijnsopbrengsten behield het. Het cijnscomplex was de laathof Linderhof, waarvan de meier en laten zitting hielden onder de bogen achter het Onze-Lieve-Vrouwekoor. De hieraan verbonden cijnsgoederen lagen circa 1555 voor het merendeel buiten de Linderkruis- en de Hochter- of Boschpoort, bij Caberg en richting Lanaken, ofschoon er ook goederen bij hoorden die tussen de Linderkruispoort en Tweebergen, buiten de Lenculenpoort, in Wyck, Gasthuis bij Bemelen, Eckelrade of Maarland waren gelegen.⁵ Volgens de oorkonde van 1388 lagen de percelen van de Lindertiend verspreid tussen de grote tiend van Sint Servaas.

In 1481 werd van het tienddistrict van Sint Servaas een limietbeschrijving gegeven, waarin sprake is van drie tiendgangen:

1. buiten Lenculenpoort
2. buiten Tweebergen geheten in de Pottenberg
3. buiten Linderkruispoort en Hochterpoort

¹ Bronnenboek, nr. 98c.

² Bronnenboek, nr. 62.

³ Zie Bezitslijst: Maastricht III 2.3.a-b.

⁴ Bronnenboek, nr. 98f.

⁵ RAL OLV, nr. 1390.

Was dit de grote tiend? Zoals gebruikelijk bij de vaststelling van de tiendgrens liep men met de *tiendenaren* en de *tiendgangers* het hele gebied rond en desgevraagd verklaarden zij dat deze tiend lange tijd in bezit van deken en kapittel was geweest. Wat bedoelden de tiendenaren met *lange tijd*: al eeuwenlang of vanaf 1388? Of keken zij niet verder terug dan hun eigen herinnering? In de cellerarielegger van 1526 echter herhaalde men deze limietbeschrijving, maar ditmaal vergezeld van de aanduiding dat het de Lindertiend betrof en onder aanhaling van de oorkonde van 1388. Als dit inderdaad juist was, waar was die grote tiend dan gebleven?

Inkomsten uit de oorspronkelijke grote tiend zijn in de bronnen van na 1132 niet teruggevonden, behalve in enkele stukken over het conflict dat circa 1440 speelde rondom de lammertiend.¹ Een aantal bezitters van binnen de parochies van Sint Jan en Sint Matthijs gelegen hoven maakte inbreuk op de privileges van het kapittel, dat de grote en de kleine tiend binnen deze parochies bezat, door de betaling van de lammertiend te weigeren. Zou deze lammertiend als enige restant van die oude grote tiend zijn overgebleven? Voor het gebied tussen de eerste en tweede omwalling, dat door de beide genoemde parochies volledig werd overlapt, is dit goed mogelijk. Ook dit gebied begon inmiddels steeds meer te verstedelijken. Er lagen nog wel tuinen, moestuinen, weiljes en boomgaarden, maar voor uitgestrekte graanvelden was er weinig plaats. Misschien betaalde men nog wat peulvruchten en fruit, maar veel meer zal het niet geweest zijn. Dit zou kunnen betekenen dat de inkomsten van de oorspronkelijke Lindertiend relatief belangrijker werden dan die van de oude grote tiend van Sint Servaas, waarbinnen de Lindertiend een enclave vormde. Mogelijk waren de beide tienden bij de tiendgang van 1481 ineengeschoven en sprak men in de administratie van de cellerarie van Lindertiend, omdat hieruit een aanzienlijk deel van de graaninkomsten werd opgebracht. Daarbij is het mogelijk dat de eerste twee tiendgangen relatief meer oud tiendgebied buiten de tweede omwalling omvatten en de derde tiendgang meer percelen uit de Lindertiend.

3.3. Cijnsen en keurmeden (zie tabellen 9 en 13)

3.3.1. Algemene kenmerken

Cijns (*census*) betekent in de ruime zin van het woord: alle betalingen van bezitsrechtelijke, personenrechtelijke en hoogheidsrechtelijke aard, zowel in natura als in geld. In enge zin heeft het begrip cijns betrekking op grondheerlijkheid. Met *grondheerlijkheid* wordt bedoeld het geheel van rechten over in eigendom gehouden grond en de daaruit voortkomende rechten ten aanzien van de personen die deze grond bewerkten (hofstelsel). In die context betekent het woord cijns: alle periodieke grondheerlijke betalingen in natura en in geld (in tegenstelling tot grondheerlijke diensten ofwel *servitium*). Binnen die grondheerlijke cijns zijn twee soorten te onderscheiden, namelijk grondcijns en lijfcijns (hoofdcijns, huwelijkscijns, overlijdenscijns). Bij grondcijns gaf de cijnsgever een stuk grond, dat hij als allodium of in leen hield, tegen een cijns uit aan een cijnsnemer. Het grote verschil met uitgifte in pacht of erfpacht was, dat de cijnsgever door deze uitgifte in cijns de beschikking kreeg over grondheerlijke rechten ten aanzien van de persoon van de cijnsnemer. Vervolgens kon deze laatste het stuk grond vanuit zijn positie van gebruiks-eigenaar aan weer anderen in pacht of erfpacht geven of er renten op vestigen, maar hij kon dit niet opnieuw tegen grondcijns uitge-

¹ Zie Bezitslijst: Maastricht III 2.3.c.

ven. Aan het einde van de middeleeuwen was de situatie zo gegroeid, dat de naakte eigendom van de cijnsgever enkel nog uit zijn recht op die grondlast en de hieraan verbonden grondheerlijke bevoegdheden bestond. Indien deze grondlast in geld werd afgedragen, kon deze in de loop van de tijd aanzienlijk in waarde dalen. Daarentegen kon de cijnsplichtige als gebruiks eigenaar verder volledig, erfelijk, over de grond beschikken.¹

Behalve van grondheerlijke cijnsen is in de bronnen veelvuldig sprake van cijnsen voortkomend uit renten. In feite ging het hierbij om een geldleningsconstructie, die bedoeld was om het kerkelijke verbod op renteheffing (woeker) te omzeilen via de omweg van het onroerend goed. Het vestigen van een rente op een goed betekende in de praktijk dat men vanwege de ontvangst van een kapitaal jaarlijks een rente betaalde, waarbij het betreffende goed als onderpand diende.²

De *keurmede* was een grondheerlijke bevoegdheid van de cijnsgever ten opzichte van de persoon van de cijnsnemer. Deze gaf hem het recht op het beste stuk uit de roerende nalatenschap van een overleden cijnsnemer. Hierbij ging het om een specifieke vorm van persoonlijk onvrijheid van de houders van een meestal beperkt aantal tenures.³

Enkele opmerkingen vooraf over de situatie bij het Sint-Servaaskapittel:⁴

1. In de cijnsregisters wordt over het algemeen geen onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten cijns, behalve dat cijnsen op huizen en erven en ook ontginningscijnsen in sommige plaatsen aparte categorieën vormen. Dit betekent dat de leggers óf alleen grondcijnsen bevatten óf dat grondcijnsen en uit renten voortkomende cijnsen zonder onderscheid door elkaar staan.
2. Bijna alle cijnsen vielen onder de refterproosdij. Dit was het fonds, waaruit oorspronkelijk de gezamenlijke maaltijden van de kanunniken werden bekostigd, een restant van de *vita communis* uit het verleden.
3. Cijnsen werden berekend in geld: 1 mark = 20 schellingen; 1 schelling (solidus) = 12 penningen, 1 penning (denarius) = 4 copi of 2 obolen.⁵ Daarnaast werd ook dikwijls een aantal kapoenen geleverd.
4. Andere in de bronnen vermelde hofrechtelijke aanspraken van het kapittel (zie tabel 13) zijn keurmeden en diensten in de vorm van verplichting tot het vervoeren van een vracht.

3.3.2. Vlijtingen en Hees

In het cijnsregister van Vlijtingen uit het jaar 1507 worden landerijen vermeld, waaraan de verplichting was verbonden om met Sint Andreas aan het kapittel een cijns te betalen. Ook het merendeel van de huizen, hofsteden en tuinen betaalden cijns. Deze periodieke betaling bestond uit de dikwijls voorkomende combinatie van een geldbedrag in schellingen en pen-

¹ Cijns: Hägermann / Kasten (LMA); Landau (HRG). Grondheerlijkheid: Rösener e.a., *Grundherrschaft* (LMA); Schulze (HRG). Zie ook: Godding, 171, 173-176.

² Godding, 174.

³ Godding, 171.

⁴ Vergelijk ook: Simenon, *Saint-Trond*, 209, 217. Zie voor Maastricht ook: Van Dullemen; Veen; Van Dullemen / Veen, *Cijnsboek*; Van Dullemen / Veen, *Maastricht*.

⁵ Zie: Doppler, *Geldspeciën*.

ningen en een aantal kapoenen, die waarschijnlijk met kerstmis werden geleverd. De totale oppervlakte aan cijnsland bedroeg 689 bunder. ¹

Wie moesten die cijns opbrengen? Ten eerste telt het cijnsregister circa 350 cijnsplichtige particulieren. Het waren meestal Maastrichtenaren die land in Vlijtingen hadden, maar ook wel personen die van elders afkomstig waren. Onder de cijnsplichtigen bevond zich ook een aantal geestelijken, edellieden (lage adel, meestal *domicellus* = jonker genoemd) en ambachtslieden. Slechts 43 personen beschikten over meer dan tien percelen of meer dan vijf bunder. Het omvangrijkste cijnsareaal bezat de Maastrichtse Ida Carbonisse, namelijk 45 bunder.

Zoals dikwijls het geval was in kerkelijke heerlijkheden, behoorden behalve deze personen diverse religieuze instellingen tot de cijnsplichtigen. ² Het waren aparte vermogensgroepen van de Sint-Servaaskerk (circa 80 bunder in totaal), het Onze-Lieve-Vrouwekapittel en enkele aan deze kerk gerelateerde stichtingen, een groot aantal voornamelijk Maastrichtse kloosters en tenslotte nog andere kerkelijke instellingen, eveneens merendeels uit Maastricht. Bij de vermogensgroepen van de Sint-Servaaskerk ging het enerzijds om het fonds voor feesten en jaargetijden van het kapittel voor een deel van de hiertoe behorende pachtlandertijen, anderzijds om aparte aan de Sint-Servaaskerk gerelateerde stichtingen als het gasthuis, de Broederschap van kapelanen, de armentafel van de Beyart, de Sint-Catharinakapel, het Onze-Lieve-Vrouwelof en diverse altaren in de kerk.

Deze toestand duurde tot het einde van het ancien régime. In een generale aanbreng uit de jaren 1767-1780, een verplichte opgave van alle grond in Vlijtingen door de bewerkers ervan, is het merendeel van de instellingen uit 1507 terug te vinden, ofschoon de aanbreng hun cijnsplichtigheid ten opzichte van het kapittel niet expliciet vermeldt. ³ Zoals boven reeds werd geconstateerd, konden de cijnsplichtigen volledig over dit goed beschikken. Zij bewerkten de landertijen zelf of gaven deze op hun beurt in pacht uit. Dit heeft tot gevolg, dat cijnsgoed van Sint Servaas in de leggers en manualen in de archieven van diverse kloosters terug te vinden is in de vorm van door het betreffende klooster verpacht land. Ook voor de aan afzonderlijke vermogensgroepen van de Sint-Servaaskerk in cijns gegeven goederen geldt, dat deze werden opgenomen in de administratie van of ten bate van de betreffende vermogensgroep.

In Hees was rond 1500 circa 170 bunder cijnsplichtig aan het Sint-Servaaskapittel. Dit is een ruwe schatting, want het enige bewaard gebleven, maar ernstig beschadigde cijnsregister van die tijd vertoont op iedere bladzijde een hiaat. ⁴ Ook in Hees behoorden diverse - meestal Maastrichtse - kerkelijke instellingen tot de cijnsplichtigen van Sint Servaas, maar het aantal aan de Sint-Servaaskerk zelf verbonden instellingen was hier kleiner. Bovendien lag er, behalve van het Sint-Servaaskapittel, ook cijnsgoed van het Luikse Sint-Martinuskapittel. Dit ressorteerde onder de laathof van Sint Martinus in Hees. Het in 1699 op basis van 150 jaar oude gegevens samengestelde cijnsregister van deze laathof bevat in totaal 53 bunder land. ⁵ Merendeels dezelfde instellingen als aan Sint Servaas cijnsplichtig waren, bleken

¹ Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 2 en III 2.6.a.

² Vergelijk: Jansen, *Heren en boeren*, 2.

³ RAL SS kap. nr. 874. Vergelijk ook de lijst van instellingen die in de gichtregisters van Berg worden genoemd: Claessens e.a., 436-438. In Vlijtingen en Hees had al in 1650 ten behoeve van de vaststelling van de schatting een aanbreng plaatsgevonden, maar het resultaat hiervan werd niet in het archief teruggevonden: DoV, nr. 889.

⁴ Zie Bezitslijst: Hees II 2 en III 2.6

⁵ AEL SM, nr. 547.

dit ook aan Sint Martinus te zijn. Hieruit kan worden afgeleid, dat de variatie aan cijnsplichtige instellingen werd bepaald door het feit dat deze instellingen nu eenmaal onroerend goed in het betreffende gebied hadden en niet door de invloedssfeer van de cijnsheffer. Het cijnsregister van Sint Servaas telt 91 cijnsplichtige personen, dat van Sint Martinus 48.

3.3.3. Berg

Het bronnenmateriaal met betrekking tot de cijnsen in Berg is ouder dan de gegevens over de pachtblokken. Midden veertiende eeuw ontving de refterproost op Sint Egidius (1 september) uit handen van de *villicus* 40 schellingen en 50 kapoenen (zie tabel 10).¹ Daarnaast kreeg hij nog afzonderlijke geldbedragen en kapoenen voor de verschillende huizen en hoven.² In 1448 werd door de schepenbank vastgesteld dat de laten van Sint Servaas 4 penningen per bunder cijns moesten betalen op de zondag vóór Sint Remigius (1 oktober) of een andere aangewezen dag.³ Begin zestiende eeuw blijkt dat de cijns in geld, de tiend in kapoenen werd betaald.⁴ Feitelijk ging het hier om de kapoenen die door de cellerarie aan de refter werden betaald uit de opbrengst van de tiend.⁵ Na verloop van tijd was Sint Stephanus (26 december) en in 1769 Sint Thomas (21 december) betaaldag.⁶

Volgens het cijnsregister van 1506 gaf het Sint-Servaaskapittel in totaal circa 320 bunder in cijns uit.⁷ Hiervan maakten onder andere 12 bunders van het Gasthuis van Sint Servaas deel uit. Het klooster Sint Gerlach beschikte over drie morgen cijnsland, die misschien het stuk allodium vormden dat het Sint-Servaaskapittel in 1279 had afgestaan voor het bouwen van de kloostermuur.⁸ Ook 60 bunder van de Vilterhof (Cartils), die een eigen drieslagstelsel vormden, en goederen van de heer van Amstenrade behoorden tot het cijnsgoed van Sint Servaas. In Berg waren minder instellingen cijnsplchtig aan Sint Servaas dan in Vlijtingen en Hees. Behalve het Sint-Servaasgasthuis waren er geen Maastrichtse instellingen bij.

Naast het Sint-Servaaskapittel waren er ook andere cijnsheffers. In 1259 was sprake van een halve bunder land, die onder een hof van Meerssen viel.⁹ In 1382 werden de laten en laatgoederen in Berg genoemd van ridder Arnold van Chyevel en diens oom ridder Reyner van Berge.¹⁰ In de rekeningen van de refterproosdij van midden veertiende eeuw staan de *bona* van Reyner van Berge beschreven als reigenoot en in 1401 wordt ridder Reyner van Berge als cijnsheffer genoemd.¹¹ Een andere cijnsheffer was de heer van Amstenrade. Hij betaalde niet alleen cijns aan Sint Servaas, maar zeker in 1573 inde hij ook zelf cijnsen.¹²

¹ RAL SS kap, nr. 1292 = oudste refterrekening.

² Zie Bezitslijst: Berg II 2 en III 2.6.b.

³ Bronnenboek, nr. 101b.

⁴ RAL SS kap, nr. 1297.

⁵ Zie paragraaf 3.2.1.

⁶ RAL SS kap, 1610.

⁷ Zie Bezitslijst: Berg II 2 en III 2.6.a.

⁸ Bronnenboek, nr. 101a.

⁹ Oorkonde van augustus 1259: RAL SG, nr. 30; Franquinet, *St. Gerlach*, nr. 11; Haas, *Sint-Gerlach*, nr. 12 (regest).

¹⁰ Oorkonde van 12 juni 1382: RAL SG, nr. 163; Franquinet, *St. Gerlach*, nr. 75 (regest); Janssen de Limpens, nrs. 1109-1110. Zie ook over Reyner van Berge: Claessens e.a., 162.

¹¹ RAL SS kap, nr. 1292; oorkonde van 8 september 1401: BAL B-I-1. Dezelfde Reyner had overigens ook nog een laathof in Heer en een zekere Willem van Berge een laathof in Nuth: Janssen de Limpens, nrs. 1154 en 262. Verder wordt Reyner in 1414 door de hertog van Brabant als ondervoogd van de proosdij van Meerssen benoemd: Habets, *Proosdij Meerssen*, 32, 117-119.

¹² RAL, Kasteel Borgharen, nr. 1185; Claessens e.a., 164, 176; Janssen de Limpens, nr. 1112.

Wanneer allerlei verervingen goed worden nagetrokken, is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de uitkomst dat de laathoven van Meerssen, Chyevel, van Berghe, van Amstenrade en van de Voogd ¹ de verschillende ontwikkelingsfasen vormden van de hof van Pallant, die in de loop van de 16e eeuw wordt genoemd. ² Daarnaast inde de bezitter van de Roosegaard in ieder geval in de zeventiende en achttiende eeuw cijnsen en beschikte over percelen, die evenals de pachtlanderijen van Sint Servaas in drie *gewanden* waren gelegen: Meerveld, Cruijsveld en Langenacker. ³ De rector van de Sint-Elisabethkapel van Beusdaal inde - behalve de erfpacht van bijna 10 bunder land minstens vanaf 1467 - vóór midden zestiende eeuw cijnsen. ⁴ Ook de kerk en de pastoor van Berg waren cijnsheffers.

3.3.4. Grandville

Ook in Grandville had het Sint-Servaaskapittel, behalve pachtlanderijen, een laathof en inkomsten in de vorm van cijnsen uit de hieronder ressorterende stukken land. ⁵ In 1494 benoemden deken en kapittel Gielis Marixhal tot meier van *Greynvilhe*. ⁶ Hij mocht beschikken over alle rechten en opbrengsten, behalve over de pacht van de hoeve en de hiertoe behorende landerijen, die - zoals al eerder in dit hoofdstuk werd geconstateerd - toen onbeheerd lagen maar een jaar later met terugwerkende kracht aan Weerard van Coninxhem werden verpacht. De taken van de meier waren:

- heffing van cijnsen en kapoenen
- betaling van 8 rijnsguldens en 18 kapoenen hieruit aan het kapittel
- aanleggen van een nieuw cijnsregister binnen de eerste twee jaar
- houden van rechtszittingen

Gielis was niet de eerste meier van Sint Servaas in Grandville, al wordt Grandville in de oudere rekeningen niet genoemd. In de rekeningen van de refterproosdij die vanaf het jaar 1348 bewaard zijn, staat ieder jaar een post die door de meier in *Lieck* betaald werd (zie tabel 11). ⁷ In de rekening van 1494 was dit Egidius Marixall ofwel bovengenoemde Gielis. In 1550 werd voor het eerst in de refterproosdijrekeningen letterlijk vermeld, dat het Grandville betrof: *Bij Lieck door Gerard Dodeur meier van de heren en landbouwer in Greynvelt van de cijnsen aldaar ...* ⁸

De meier inde dus de cijnsen en kapoenen en betaalde hieruit jaarlijks een vast geldbedrag, dat aanvankelijk in marken werd berekend, en een onveranderlijk aantal kapoenen. Het vaste nominale bedrag werd blijkbaar omgerekend naar een reëel te betalen bedrag. Dit laatste steeg tot 1473, stagneerde en daalde rond 1494 naar een lager niveau. Zoals reeds uit het contract met Gielis Marixhal bleek, betaalde de meier toen niet meer in marken, maar in Rijnsguldens. Vanaf 1511 was er weer een geleidelijke stijging. Mogelijk werd de daling rond

¹ Janssen de Limpens, nr. 113.

² RAL SS kap, nr. 311. Zie ook: Claessens, e.a., 162-164, 175-176; Janssen de Limpens, nr. 111; De Crassier, in PSHAL 69(1933), 291.

³ RAL, Kasteel Borgharen, nrs. 877, 879; RAL LvO, nr. 4372, ff. 206-210. Zie Claessens e.a., 170-171.

⁴ RAL, Kasteel Borgharen, nr. 1184; Claessens e.a., 312.

⁵ Zie Bezitslijst: Grandville II 2 en III 2.6.a.1.

⁶ Bronnenboek, nr. 110a.

⁷ Bronnenboek, nr. 111d. RAL SS kap, nrs. 1292-1302 = refterproosdijrekeningen 1348-1574. In RAL SS kap, nrs. 1200 e.v. = de serie vanaf 1760, komt Grandville niet meer in de rekeningen van de refterproosdij voor.

⁸ Bronnenboek, nr. 110c.

1494 veroorzaakt door dezelfde oorlogshandelingen, waardoor ook de hoeve werd verwoest en geen pacht kon worden afgedragen.

In 1381 bestond de cijns uit 5 denarii per bunder in twee termijnen: 5 denarii op zondag na Sint Remigius (1 oktober) en 5 denarii op zondag na Driekoningen (6 januari). Eind zestiende eeuw waren dit nog steeds de belangrijkste betaaldagen, maar niet de enige. In 1597 moesten veertien particuliere cijnsplichtigen alsmede de pastoor van Grandville ook op zondag na Sint Gertrudis (17 maart) geldbedragen betalen, terwijl in 1590 door een vijftal particulieren en dezelfde pastoor in totaal 22 kapoenen werden voldaan op Sint Stephanus (26 december).¹

In 1590 waren 84 personen uit Grandville (32), Lens-sur-Geer (9), Hodeige (17), Momalle (5), Kemexhe (1), Fize (2), Oreye (4), Middelheers (8), Veulen (1), Bommershoven (4) en Luik (1) cijnsplichtig aan de hof van Sint Servaas in Grandville. Daarnaast gold hetzelfde voor diverse kerkelijke en weldadige instellingen uit diezelfde plaatsen, alsmede een gelijk aantal aan dergelijke instellingen uit Luik, waaronder de kapittels van Sint Dionisius, Sint Martinus en Sint Paulus. Behalve met het Sint-Servaaskapittel was er van verdere Maastrichtse connecties geen sprake. Naast de landerijen die onder de laathof van Sint Servaas ressorteerden, was er ook land in Grandville dat al in 1306 onder de laathof van de abdij van Sint Truiden te Oreye viel en verpachtte deze abdij rond 1600 ook enkele percelen in Grandville.²

Bij de al eerder vermelde verkoop in 1624 van de centrale hoeve van Grandville aan de plaatselijke heer was ook de cijnskaart inbegrepen. Vanaf dat moment had het kapittel dus alleen nog maar pachtopbrengsten uit Grandville.³

3.3.5. *Lens*

Zowel in Lens-Saint-Servais als in Lens-Saint-Remy was er in 1475 een laathof van Sint-Servaas. In 1536 hielden de beide laatgerechten hun zittingen in Lens-Saint-Remy. Meier van beide was in 1475 Johan de Blehen, in 1514 Jacques de Duffel en in 1536 Adriaan de Blehen.⁴ In 1458 was Art (Arnold) de Corswarem meier van Lens-Saint-Servais.⁵ Opvallend is dat, in ieder geval in de periode 1450-1550, het ambt van meier en het pachterschap van het hele complex van Lens samenvielen. Alleen Adriaan de Blehen lijkt al op een eerder tijdstip meier dan pachter te zijn geweest (vergelijk tabel 8), maar mogelijk is het omgekeerde het geval. Weliswaar werd van 1521 tot 1548 een Johan de Blehen als pachter van de bezittingen van het kapittel genoemd, maar mogelijk was Adriaan vanaf circa 1529 de feitelijke pachter uit naam van zijn broer Johan, die rond dat jaar stierf.⁶

Voor iedere bunder in Lens-Saint-Servais ontvingen de heren van Sint-Servaas op maandag na Driekoningen een cijns van 4 denarii en 1 maille (= ½ duit). Daarnaast waren er ook inkomsten van een aantal landerijen met een totale oppervlakte van circa 18 bunder, die onder de hof van het buurdorp Darion ressorteerden. Deze landerijen brachten 6 denarii per bunder op. In Lens-Saint-Remy betaalden de cijnsplichtigen voor iedere bunder *mazart*

¹ AEL sG, nr. 28.

² Oorkonde van 1306: AEL SM, Chartes, nr. 158; Schoonbroodt, nr. 148 (regest). AEL SD, nr. 509; Simenon, Saint-Trond, 523, 547.

³ Zie Bezitslijst: Grandville III 2.6.a.2.

⁴ RAL SS kap, nrs. 426, 428-429, 433; Ae Huy sLSR, nr. 5.

⁵ AEL, HB, charter nr. 25.

⁶ Bron: AEL, FB, nr. 10.

ofwel het oude in cultuur gebrachte domeinland ¹ (= 24 grote roeden) aan de heren 7 denarii en 1 maille, 4 derden van een dozijn spelt en aan de voogd een half dozijn haver. ² Iedere bunder *sart* ofwel ontginningsland (= 20 grote roeden) bracht 5 denarii op en voor de voogd 2/3 dozijn haver.

In 1536 bestonden de cijnsplichtige instellingen uit plaatselijke kerkelijke en weldadige instellingen (meerderheid in Lens-Saint-Servais), een aantal kloosters (meerderheid in Lens-Saint-Remy), waaronder vier uit Hoei, het convent van Lens-Saint-Remy en tenslotte als enige kapittel dat van Sint Lambertus in Luik. Duidelijk is nu dat de in de rekeningen vermelde zusters van Sint-Victor, die 6,5 denarius cijns moesten betalen, over 9,5 bunder in Lens-Saint-Remy (waarvan 8 grote roeden *sart*) en 1 bunder in Lens-Saint-Servais beschikten. Verdere Maastrichtse connecties dan alleen het Sint-Servaaskapittel zelf waren er niet. Van de zestig genoemde cijnsplichtige personen betaalden er zeven cijns voor grond in beide Lensen, 34 alleen voor Lens-Saint-Servais en 19 alleen voor Lens-Saint-Remy. De personen met de meeste cijnsplichtige grond waren de erfgenamen van Johan de Blehen in Lens-Saint-Servais (40 bunder) en Anceau de Blehen en diens erfgenaam Adriaan de Blehen in Lens-Saint-Remy (58 bunder). ³

Adriaan de Blehen, rond het midden van de zestiende eeuw meier van de beide Lensen, pachter van de bezittingen van het kapittel en belangrijkste cijnsplichtige, was zelf ook grondheer in Lens. Hij had hier van de hertog van Brabant in leen: de *Motte* van Herzé in Lens-Saint-Servais, de *Thour* in Lens-Saint-Remy, de voogdij waarvoor hij bovengenoemde betaling in haver kreeg, de ontvangst van 42 kapoenen en grond in Lens-Saint-Remy en Abolens. Op zijn beurt gaf hij deze of andere goederen weer in leen of cijns uit. Een van die andere complexen was de hof van Jaignée, waaraan cijnsen waren verbonden. ⁴

3.3.6. Koninksem

In Koninksem lagen landerijen die *Dienende Landen* werden genoemd. Deze waren niet aan het Sint-Servaaskapittel, maar aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Tongeren tiendplichtig. Volgens een verklaring van de schepenen uit het jaar 1442 ontving het Sint-Servaaskapittel hieruit (zie ook tabel 13): ⁵

- per 4 bunder en 5 grote roeden een *vliegende* keur; dit wil zeggen dat men bij overlijden van de bezitter aan de heren een paard verschuldigd was, dat binnen een jaar en een dag op ditzelfde land *berch ind dael* gemaakt heeft
- per 4 bunder en 5 grote roeden een kip en 5 eieren
- een cijns van 10 denarii per bunder
- de *Inger*; dit was een herendienst door de bezitters van het goed, namelijk het vervoer van 5 vaten tarwe naar Maastricht

Ondanks het feit dat deze Dienende Landen tiendplichtig waren aan een andere kerkelijke instelling, moeten zij in Koninksem toch het oorspronkelijke cultuurland hebben gevormd.

¹ *Mazart* is waarschijnlijk een verbinding tussen het woord *sart* en het woord *massa*. Dit laatste betekent aaneengesloten domein.

² Bronnenboek, nr. 108a. Ook in: AEL, FB, nrs. 1 en 10 (pp. 197-198).

³ Zie Bezitslijst: Lens SR en SS III 2.6.

⁴ AEL, FB, o.a. nrs. 10, 16.

⁵ Bronnenboek, nr. 106; Doppler, *Dienende landen*.

Overigens kwam het bij het klassieke domein vaak voor dat de houders van een tenure in de vorm van een *mansus* naast hun werkzaamheden op het herenland tevens verplicht waren tot een betaling in kippen en eieren.¹ Ook het bestaan van de *inger* wijst sterk in deze richting. Een andere categorie cijnslanden, die wel tiendplichtig aan Sint Servaas waren (4 denarii), bestond uit ontginningsland. Verder ontving het Sint-Servaaskapittel nog cijnsen uit broekland (9 denarii) en buiten de heerlijkheid gelegen land (7 denarii). Het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Tongeren had dus de oorspronkelijke parochierechten in Koninksem, het Sint-Servaaskapittel was de grondheer.

3.3.7. Ahrweiler, Wadenheim en Gesenhoven

In een reglement uit het jaar 1465² - waarschijnlijk een *cleernis* die evenals in Koninksem uit naam van de hoflieden door de schepenen werd gedaan - blijkt dat de cijnsen hier op Sint Maarten werden betaald: 3 denarii per oude morgen. De schout ontving niet alleen de cijnsen van de heren van Sint Servaas, maar ook van andere heren, namelijk van Saffenburg, Blankenheim en Prüm. Bovendien ontving het kapittel ook hier bij overlijden van een keurmedige diens beste paard, of bij ontbreken daarvan de beste os of koe.

Verder is sprake van een herenhof van Sint Servaas bij Gesenhoven, bestaande uit een huis, hof (erf), kelderhuis en tuin. Er werden drie hofgedingen per jaar gehouden. Verder werd bepaald welke betaling de voogden, de schout, de hoflieden, de knecht of bode in Wadenheim en de schutten van de wijngaarden in Gesenhoven en Wadenheim ontvingen.

De heer van Saffenburg was voogd te Gesenhoven en de graaf van Neuenahr te Wadenheim. Laatstgenoemde werd als volgt betaald: op het moment waarop de wijn klaar was kreeg hij uit de vijf herenhoeven, waarvan die van Sint Servaas er een was, 13 kwarten wijn uit een vat per hoeve. Indien hem de kwaliteit van de wijn uit zo'n vat tegenviel, dan mocht hij een tweede vat en zelfs nog een derde vat aanslaan. Hij was echter verplicht met de inhoud van het laatst aangeslagen vat genoeg te nemen, zelfs als die van een mindere kwaliteit was dan de eerdere vaten. In ruil voor deze betaling kreeg het kapittel tolvrijheid bij het vervoer van de wijn naar Eckendorp en in het hele graafschap Neuenahr.

3.3.8. Güls

In Güls is een situatie te zien, die bij andere bezittingen van het Sint-Servaaskapittel meestal niet traceerbaar is, maar vaker voorkomt in Duitsland.³ Hier zijn de oorspronkelijke bezitseenheden, de oorspronkelijke tenures, in stand gebleven in de vorm van elf hoeven (zie tabel 12).⁴ Volgens de uit 1482 stammende lijst hiervan had er inmiddels wel deling plaatsgevonden.⁵ De eerste en de zevende *hube* waren in drieën gedeeld, de vijfde, zesde, achtste en negende in tweeën en de tiende in vieren. Behalve nummer negen, bestond een hoeve uit een huis, een hof en een wijngaard. Afsplitsingen konden ook weer uit een huis bestaan. In totaal waren er 16 huizen.

¹ Verhulst, *Economic organisation*, 495. Over het klassieke domein in relatie tot het grondbezit van Sint Servaas, zie ook paragraaf 4.2.12.

² Bronnenboek, nr. 107. Zie ook: Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 48-51.

³ Krenzlin / Reusch. Zie ook paragraaf 4.2.11 over Lafelt.

⁴ Zie ook: Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 46.

⁵ Bronnenboek, nr. 109a.

De hoevenaren waren per hoeve aan de heren een bed verschuldigd. Ook moesten zij helpen bij het vervoer van de wijn op de Moezel, maar niet verder dan huis Camp bij Wysz, en kregen daarbij te eten en te drinken. Verder traden zij op als laten (*hoyffs luyde*) in de herenhof en gichtten alle goederen, die aan de heren cijns, geld, wijn, graan, vruchten, ganzen of hoenders schuldig waren. Na hun dood waren zij een levende keurmede schuldig of het beste kledingstuk ter keuze van de heren of hun dienaar. Een bezitter van een deel van een hoeve was ook een keurmede schuldig, maar een eigenaar van meer hoeven tegelijk hoefde niet meerdere keurmeden te betalen. Voor een aam wijn, die een hoevenaar aan grondcijns verschuldigd was, betaalde hij slechts achttien vierdel, terwijl iedere andere persoon er 20 moest betalen. Per volledige hoeve werd in vier gevallen in totaal één aam wijn betaald, in twee gevallen een halve aam en in één geval anderhalve aam. De overige vier betaalden respectievelijk 21, 16, 10 en 39 vierdel.

3.3.9. Overige plaatsen

Doorgaans vielen de cijnsen van de onderzochte plaatsen onder de refterproosdij (zie tabel 9). Uitzonderingen hierop waren de cijnsen in Lathuy en Maastricht, die onder anniversaria kwamen te vallen, en de cijnsen in Mechelen en Tweebergen, die de proosdij inde. Verder had de elemosinarie een laathof in Maastricht, waaronder ook nog een cijns in Zichen-Zussen ressorteerde, en de scholasterie een laathof in Rosmeer.¹

Voor zover bekend werd in Maastricht, Grootloon, Hees, Dilsen, Grandville, Lathuy en de beide Lensen slechts één uniforme cijns geheven. In Berg, Berneau, Heer, Vlijtingen, Zepperen en Zichen-Zussen werd daarnaast ook nog een cijns speciaal op huizen en hoven geheven, de *census curiarum*. Waar meerdere cijnsen werden geheven - waarbij ook het bedrag dikwijls verschilde - konden de volgende factoren hiertoe aanleiding geven:

- de ligging: Sub Monte - Supra Montem in Heer of in Weert - in Nederweert - in de bossen in Weert
- differentiatie in grondsoort: leemland - savelland in Mechelen
- de stand van ontginning van gedeelten van het betreffende gebied: mazart - sart in Lens-Saint Remy, Dienende Landen - Rooilanden - Meerslanden in Koninksem
- inning door het kapittel naast zijn gewone cijns van cijnsen uit een of meer laathoven, die het binnen de betreffende heerlijkheid verworven had: Puthof in Sluizen, Herenhof - Hof van Landdries - 's-Grevenhof in Zepperen, Hoogbank - Koningshof - Hommelenhof in Zichen-Zussen

Wat betreft de betaaldag waren er veel verschillen. Soms werd een bepaalde cijns op meerdere data per jaar betaald (Weert, Grandville), soms veranderde de betaaldag in de loop der tijd (Koninksem). Meermaals voorkomend zijn de volgende kerkelijke feestdagen of een van de zondagen ervoor of erna):

- Sint Andreas (30 november): Hees, Mechelen, Sluizen, Vlijtingen, Zepperen, Weert
- Sint Remigius (1 oktober): Berg, Heer, Grandville, Weert, elemosinarienhof Maastricht
- Driekoningen (6 januari): Grandville, Lens

¹ De laathof van de scholaster is in tabel 9 niet verwerkt, omdat Rosmeer niet tot de kernbezittingen behoort die in dit hoofdstuk voor nader onderzoek werden geselecteerd.

- Sint Stephanus (26 december): Berneau; *census curiarum* in Berg, Berneau, Zepperen, Zichen-Zussen; met name de kapoenen uit diverse plaatsen werden vaak op tweede kerstdag geleverd
- N.B. Sint Servaas (13 mei) was alleen in Zepperen betaaldag

3.4. Exploitatiecentra (zie tabel 13)

Uit de gehanteerde bronnen valt op te maken dat de betekenis van het begrip *curia* of ook wel *curtis* in de eerste plaats hof of erf is. Indien dat erf de ruimte biedt tot het plaatsen van een huis, is het een huisplaats of hofstee. Ligt in de bron de nadruk op dit huis, dan is steeds sprake van *domus et curia* (huis en hof).¹ Een *curia* of een *curtis* kan echter ook een hoeve zijn, want een hoeve is in feite een erf met de hieraan gelegen gebouwen als het huis, de stallen en de schuren. Een nog specifiekere betekenis is die van niet zomaar een hoeve, maar van dé hoeve: de centrale hoeve of het exploitatiecentrum van een domein. Een dergelijke centrale hoeve kon tegelijkertijd ook functioneren als een laathof, waar de rechtsspraak over de hiertoe behorende onroerende goederen plaatsvond. Vervolgens kon een dergelijke laathof zich ontwikkelen tot een rechtbank of *curia* met lage en zelfs hoge jurisdictie. Dit laatste was het geval bij de elf banken van Sint Servaas.²

Zoals eerder in dit hoofdstuk aan de orde kwam, werd de centrale hoeve van Grandville met al hetgeen erbij hoorde al in 1455 verpacht. In de dertiende eeuw kende men echter, zoals blijkt uit vermeldingen van 1231 over Tweebergen en Vlijtingen en van 1233 over Zepperen,³ een andere vorm van uitgifte, namelijk de *obedientia*. Deze term betekent in de eerste plaats gehoorzaamheid. Daarvan afgeleid zijn de beide volgende in het verlengde van elkaar gelegen betekenissen:

1. een beheersopdracht, meestal met betrekking tot het beheer van het domein, aan een lid van een religieuze gemeenteschap
2. het aan deze functionaris uitgegeven goed zelf

Bij Tweebergen en Vlijtingen ging het om de tiend. In het geval van Zepperen echter gaven de deken en de kanunniken de hoeve met de erbij horende landerijen, de molen, de cijnsen en alle andere rechten in *obedientia* aan hun medekanunnik Lodewijk van Becke. Deze moest de exploitatie binnen acht jaar verbeteren tot een waarde van twintig Luikse ponden of meer, jaarlijks een hoeveelheid rogge en haver leveren en de cijns opbrengen. Als beloning zou het kapittel na zijn dood zijn jaargetijde vieren. Bij het Sint-Servaaskapittel zijn dit de enige vermeldingen van deze vorm van uitgifte, die bij andere kapittels over het algemeen op grotere schaal voorkwam.

Behalve in de beide bovengenoemde gevallen waren exploitatiecentra in de vorm van een centrale hoeve (een *curia* of *curtis*) verder alleen aanwezig in Berneau (dertiende eeuw), Achel (begin veertiende eeuw), Echt (dertiende eeuw), Weert (begin veertiende eeuw), Ahrweiler (vijftiende eeuw) en Güls (vijftiende - zeventiende eeuw). Behalve Berneau waren sommige van deze plaatsen enigszins, andere zelfs aanzienlijk op afstand gelegen. Verder lag in Kersbeek een huis (zeventiende eeuw), in Dilsen een stenen huis (dertiende - zestien-

¹ Vergelijk de titel en pagina 409 van: De Bruijn, *Husinghe ende hofstede*.

² Zie paragraaf 2.8.1.

³ Bronnenboek, nr. 98c-e. Zie ook paragraaf 4.2.5.

de eeuw), in Vlijtingen een blokhuis (zestiende - zeventiende eeuw) en was er een burcht in Heer (vijftiende - achttiende eeuw) en Zichen (pas begin zestiende eeuw verworven).

Dat de hoeven van Berneau, Zepperen en Weert alleen op zo'n vroeg tijdstip en daarna niet meer worden vermeld, doet vermoeden dat de centrale functie ervan in de loop der tijd is opgeheven. Bij Achel, Echt en Kersbeek is sprake van afstoting van het domein. De burcht van Heer en het blokhuis van Vlijtingen werden als gevangenis gebruikt. Alleen ten aanzien van Grandville, Ahrweiler en Güls geeft de vermelding in de bronnen van de verschillende elementen waaruit de centrale hoeve bestond (huis, hoeve, keuken, kelder, schuur, stallen, boomgaard, tuin) duidelijk de indruk van een boerderij in vol bedrijf. Mogelijk was dit hier nodig, omdat deze plaatsen verder weg waren gelegen en opbrengsten in natura leverden. De domeinen van de refterproosdij in Lens, Weert en Zepperen werden immers vanaf eind veertiende of eerste helft vijftiende eeuw als geheel uitbesteed en brachten geld op.

3.5. Inkomsten en uitgaven

3.5.1. De verschillende rekeningen

Over de hoogte van de inkomsten uit de in dit hoofdstuk beschreven onroerende bezittingen en de uitgaven die hierdoor mogelijk werden gemaakt, verschaffen de series rekeningen van de hoofdfondsen van het kapittel informatie. ¹ Het gaat om de series van:

de cellerarie ²

de refterproosdij ³

anniversaria (feesten en jaargetijden) ⁴

de cellerarie, de refterproosdij en anniversaria gecombineerd ⁵

idem, voor het district Tongeren, Sint Truiden e.a. ⁶

de proosdij ⁷

Voor dit onderzoek is uit elke serie een rekening genomen uit dezelfde periode. Gezocht werd naar rekeningen uit de eerste helft van zestiende eeuw, omdat deze qua informatie minder summier zijn dan in voorgaande periodes en omdat de legger van de cellerarie waaruit veel onderzoeksgegevens afkomstig zijn, ⁸ uit die tijd stamt. Dat de gekozen rekeningen niet van precies hetzelfde jaar zijn, ligt aan het feit dat een rekening aan criteria van volledigheid, leesbaarheid en reproduceerbaarheid moest voldoen om voor bewerking in aanmerking te komen. Uiteindelijk zijn de volgende rekeningen voor nader onderzoek geselecteerd:

¹ Voor de betreffende ambten zie paragraaf 1.1. Voor een korte bespreking van de betreffende rekeningen, zie ook: Thomassen, *De kanunniken*, 4-10.

² RAL SS kap, nrs. 978-988 = 1455-1465, 1478-1483, 1489-1506, 1508-1509, 1518-1528, 1532-1552, 1554-1555, 1567, 1569, 1575 (fragment), 1581 (fragment).

³ RAL SS kap, nrs. 1292-1302 = 1348, 1352, 1354 (fragment), 1355-1356, 1358-1360, 1362, 1365, 1367, 1375, 1378-1381, 1383-1385, 1441-1451, 1473-1521, 1523-1525, 1527-1559, 1562-1566, 1568-1570, 1572-1574.

⁴ RAL SS kap, nrs. 1244-1261 = 1385, 1390-1395, 1397-1400, 1402-1407, 1409-1412, 1415-1423, 1435-1445, 1447-1448, 1449 (fragment), 1450-1471, 1476-1477, 1479-1567, 1569-1575, 1582-1583, 1587.

⁵ RAL SS kap, nrs. 1131-1151 = 1768-1783, 1785-1789.

⁶ RAL SS kap, nrs. 1200-1223 = 1760, 1768-1791.

⁷ RAL SS pro, nrs. 10-11 = 1540-1542, 1575-1576.

⁸ BAL B-I-1.

cellerarie 1551 = 1 september 1551 - 1 september 1552 (tabel 14) ¹
refterproosdij 1541 = 1 september 1541 - 1 september 1542 (tabel 15) ²
anniversaria 1553 = 1 september 1553 - 1 september 1554 (tabel 16) ³
proosdij 1540-1542 (tabel 17) ⁴

Voor de vergelijking van de totalen van de rekeningen van de cellerarie, de refterproosdij en anniversaria werden wel rekeningen uit hetzelfde jaar genomen, namelijk van 1541 en 1551. ⁵

De looptijd van de drie rekeningen van het kapittel was van Sint Egidius tot Sint Egidius (1 september). De bedragen werden in de rekeningen weergegeven in Rijnsguldens, of de opbrengsten nu uit mudden granen (pacht, tiend), marken (cijnsen) of Brabantse guldens bestonden: 1 gulden (18 schellingen) = 20 stuivers; 1 stuiver = 4 ort of 16 vlieguten. ⁶

3.5.2. Inkomsten van de cellerarie (zie tabel 14)

De cellerarie ontving het merendeel van de granen van tienden en pachtlanden; bovendien nog geld van een stuk land in Wyck (Maastricht) en van de gemeentenaren van Koninksem voor het gebruik van het Hollenderbroek. De indeling van de rekeningen is als volgt:

1. inkomsten: tarwe - rogge - gerst - haver - spelt - geld
2. uitgaven

In totaal ging het in 1551 om circa 61.665 rijnsguldens aan inkomsten:

tarwe: 162 mudden ter waarde van circa 10.220 rijnsgulden
rogge: 724 mudden ter waarde van circa 36.528 rijnsgulden
gerst: 286 mudden ter waarde van circa 8.610 rijnsgulden
haver: 116 mudden ter waarde van circa 3.436 rijnsgulden
spelt: 327 mudden ter waarde van circa 2.667 rijnsgulden
geld: circa 203 rijnsgulden

De waarde van de verschillende graansoorten liep nogal uiteen. Deze varieerde in het bewuste jaar van 63 gulden per mud tarwe tot 8 gulden per mud spelt. De tarwe bracht dus het meeste op per mud, maar de totale inkomsten aan rogge waren groter, omdat het rogge-areaal groter was. De tarwe was grotendeels afkomstig uit Maastricht, de Haspengouwse banken en Wolder. Rogge was afkomstig uit Riemst, Val, Rosmeer en Zichen-Zussen in de Haspengouw en van de Kempische zandgronden van Gellik, Dilsen en Maaseik. Bovendien hadden de Overmase banken hierin een flink aandeel. Ongeveer de helft van de roggeopbrengst was afkomstig uit tienden. De gerst kwam uit ongeveer hetzelfde gebied als de tarwe, hetgeen verband hield met de vruchtbaarheid van de grond en, in relatie daarmee, met de toepassing van het drieslagstelsel. Ongeveer driekwart van de gerstopbrengst was afkom-

¹ RAL SS kap, nr. 985.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

⁴ RAL SS pro, nr. 10.

⁵ 1541: RAL SS kap, nrs. 984, 1256, 1298 en pro. nr.10; 1551: RAL SS kap, nrs. 985, 1257, 1299.

⁶ Zie: Doppler, *Geldspeciën*.

stig van tienden. Haver kwam voornamelijk van de tiend van Heer, Berg en Dilsen. Meer dan de helft van alle spelt kwam uit Grandville. De hoogste opbrengsten (dus niet de hoogste bedragen) waren afkomstig uit de volgende plaatsen:

Koninksem: tarwe

Vlijtingen: tiend rogge en tiend gerst

Maastricht: tiend rogge en tiend gerst

Heer: tiend rogge en tiend haver

Grandville: spelt

3.5.3. Inkomsten van de refter (zie tabel 15)

De inkomsten van de refterproosdij bestonden voornamelijk uit cijnsen. Zoals boven bij Grandville werd geconstateerd (zie tabel 11), werden de cijnsen in onveranderlijke nominale bedragen in marken, schellingen en penningen *census loci* of *census fortis* weergegeven en vervolgens omgezet in een reël te innen bedrag. Rond 1500 ging men in (Rijns)guldens rekenen, ofschoon men bij diverse posten de oude waarden in marken gewoon bleef vermelden, zoals in de rekening van 1541 bij de post Grootloon: *Bij Coelen en Groetloen van de cijnsen aldaar 11 marken 14 schellingen 5 penningen zware cijns en plaatselijke cijns, voor de mark dit jaar 10 Rijns gulden 10 stuiver, maakt 123 Rijns gulden 1 stuiver 6 vlieguten.*¹

Bij Grandville, waar de te beuren inkomsten werden uitbesteed aan de meier, werd dit cijnsbedrag niet meer afzonderlijk vermeld. Hier noemde men de totale pacht prijs in Brabantse guldens.² Ook in Lens, waar het verpachtingscontract het hele domein omvatte, werd alleen de pacht prijs in mudden genoemd.³ Bij Zepperen en Weert, waar eveneens sprake was van een totaalpakket, bleef men de inkomsten uit cijnsen wel apart vermelden.⁴ Het domein bij Echt en Stevensweert werd in 1244 in zijn geheel afgestaan aan de Roermondse Munsterabdij. Het jaarlijks verschuldigde bedrag, indertijd omschreven als 44 Luikse ponden per jaar, staat in de rekeningen te boek als 5 grote ponden van Tours.⁵ Evenals de marken uit Grootloon, werden de bedragen in goudguldens uit Zepperen, de regalen uit Weert en de oude groten van Tours uit Echt - soms via omwegen - in Brabantse guldens uitgedrukt om vervolgens in rijns guldens te worden omgerekend volgens de dat jaar geldende koers van drieëneenhalve rijns gulden voor één Brabantse gulden. Dit alles betekent dat cijnsen op zich onveranderlijke bedragen waren, maar de koers van de rijns guldens ten opzichte van die bedragen varieerde jaarlijks.

Behalve geld ontving de refter ook kapoenen. Voor het merendeel waren die afkomstig uit de tienden van Vlijtingen, Hees, Dilsen, Zichen, Heer, Berg en Maastricht (vergelijk tabel 13); voor de rest hingen zij samen met cijnsen. Ook voor de Viertorenmolen bij Maastricht en voor de door de nonnen van de Maagdendries en de Beyart verschuldigde recognitie werden kapoenen betaald.

¹ Bronnenboek, nr. 111c.

² Bronnenboek, nr. 111d.

³ Bronnenboek, nr. 111a.

⁴ Bronnenboek, nr. 111b en e.

⁵ Bronnenboek, nr. 111f; vergelijk de Bezitslijst: Echt.

De inkomsten worden in de rekening per plaats opgesomd. Die plaatsen zijn gerangschikt in twaalf groepen, volgens een indeling waarin weinig systeem te ontdekken valt.¹ Duidelijk is in ieder geval dat de groepen 1, 2 en 3 uit verder in het westen gelegen plaatsen bestaan, de groepen 5 en 6 in het noorden liggen, 9 en 10 (op Vucht na) ten oosten van de Maas liggen en 12 over Maastrichtse inkomsten gaat. De groepen 2, 3, 5 en 8 bestaan uit de inkomsten uit één enkele plaats, respectievelijk: Lens, Zepperen, Weert, Zichen-Zussen. Bij Zichen, dat ook al onderdeel vormt van groep 7, gaat het om een laag bedrag, maar de inkomsten van Lens (ca. 1514 gulden), Zepperen (ca. 1922 gulden) en Weert (ca. 1353 gulden) maken samen met die van Echt (ca. 646 gulden) bijna 3/4 deel uit van de totale opbrengst. Zoals hierboven geconstateerd, betreft het hier dan ook de opbrengst van de verpachting van volledige domeinen, alles inclusief - pachtlanderijen, tienden, cijnsen en in Weert zelfs de halve heerlijkheid -, terwijl het in Echt om een jaarlijks bedrag voor het afstaan van het volledige domein ging.² De cellerarie ontving geen inkomsten uit deze vier domeinen.

In de oudere rekeningen van de refterproosdij zijn enkele afwijkingen ten opzichte van de latere rekeningen te vinden.³ De inkomsten uit Wimmertingen, (Neder-)Hemert en Caessert verdwijnen nog voor het einde van de veertiende eeuw. Megen komt pas vanaf 1362 voor. Lathuy en Meeswijk vallen vanaf 1390 niet meer onder de refterproosdij, maar staan dan in de anniversariarekeningen. Dit geldt vijf jaar eerder ook al voor de cijnsen in Maastricht. Ramioul verdwijnt tussen 1451 en 1473 in het kader van een ruil met de abdij Sint-Lambertusdal. Het precieze jaar is niet na te gaan, omdat de tussenliggende rekeningen niet bewaard zijn en er ook geen overdrachtsakten van zijn. Ervoor in de plaats komen Jesseren en enkele inkomsten in Bolder (groep 11).

3.5.4. Inkomsten van feesten en jaargetijden (zie tabel 16)

Zoals hierboven reeds werd vastgesteld, vielen de cijnsen in Maastricht en de inkomsten van Lathuy en gedeeltelijk ook die van Meeswijk al vóór 1400 niet meer onder de refterproosdij, maar onder het fonds voor feesten en jaargetijden ofwel anniversaria. Dit laatste fonds bestond dus gedeeltelijk uit inkomsten die aan de refter onttrokken waren.

De inkomstenkant van de rekening is als het ware in drie groepen ingedeeld. De eerste groep, waarvan een deel van de inkomsten in Brabantse guldens is berekend, vangt aan met Lathuy. Het betreft ook hier weer de verpachting van het volledige domein (land, bos, cijnsen en kapoenen), in totaal voor 125 Brabantse guldens. Verder bestaat deze groep onder andere uit een in erfpacht gegeven weide in Borgloon, de verpachting van de cijnsinkomsten in Binderveld, de verpachting van de burcht van Heer aan een van de kanunniken en de door het stadsbestuur van Maastricht verschuldigde erfpacht van huis de Libaert in de Grote Staat.

De tweede groep wordt gevormd door de cijnsen in Maastricht, die net als de overige cijnsen in marken, schellingen en penningen werden vermeld en in guldens betaald. In totaal brachten zij 932 marken ofwel 437 rijns-guldens op. Aangezien de optekening per huis is geschied, neemt deze groep achttien van de dertig pagina's met inkomsten in beslag. De

¹ Behalve dit probleem staan in de rekeningen, met name in die van de cellerarie, onder een plaatsnaam ook posten die daar niet thuis horen. Waarschijnlijk is bij het ieder jaar opnieuw kopiëren van dezelfde vaste posten, zonder goed op de rubrieken te letten, de oorspronkelijke indeling langzamerhand verwaterd. Vergelijk hierover: Van den Hoven van Genderen, *Registers*, 186.

² Bronnenboek, nr. 111a-b en e-f.

³ RAL SS kap, nrs. 1292-1295.

route begint bij de kanunnikenhuizen aan het *Claustrum* ofwel Sint-Servaasklooster en loopt vervolgens de hele binnenstad door. Ook in het gebied tussen eerste en tweede omwalling hief men cijnsen en bovendien in Tweebergen (buiten de Tweebergerpoort), Wyck en Sint Pieter. Ook de cellerarius betaalde cijns en ook over de wijnen werd dit gedaan.¹

De derde groep bestaat uit graaninkomsten uit verpachting van landerijen in plaatsen die meestal ook in de cellerarierekeningen worden genoemd, meestal rogge, soms haver, en uit Eben-Emael en Koninksem spelt (vergelijk onder de kop anniversaria in tabel 6). Ook worden inkomsten uit Meeswijk in deze groep genoemd, maar niet alle.

3.5.5. Inkomsten van de proosdij (zie tabel 17)

Deze rekening, een van de twee bewaarde rekeningen van de proosdij, is een speciale rekening. Het is de rekening van de ontvanger voor de drie jaren waarin de proosdij na de dood van proost Engelbert van Hemstede in 1539 vacant is geweest.² Het merendeel van de inkomsten van die jaren bestond uit de volledige inkomsten uit de in 1232 aan de proosdij toegewezen heerlijkheid Mechelen: pacht, tiend, cijns, molen, vijvers, keuren etcetera. De inkomsten uit Tweebergen, de andere heerlijkheid van de proost, zijn in ieder geval gedeeltelijk begrepen onder de erfpacht van de proostenkommer (*commenda: beneficium* verbonden aan een kerkelijk ambt) en onder landen buiten de veste. Een andere belangrijke bron van inkomsten vormden de verheffingen van leengoederen voor de hoge leenzaal van de proosdij.

3.5.6. Vergelijking van de inkomsten van de vier fondsen

Om een goede vergelijking tussen de totale geldinkomsten van de drie rekeningen te kunnen maken zijn de jaren 1541 en 1551 als uitgangspunt genomen. De totale graanopbrengsten van de cellerarie moesten eerst nog in guldens worden omgerekend.³ De vergelijking geeft het volgende beeld:

jaar	1541	1551
cellerarie	27.692	61.665
refter	7.355	14.123
anniversaria	4.952	10.778
proosdij	2.100	n.a.

Hieruit blijkt in de eerste plaats dat de opbrengsten van de verschillende fondsen in 1551 doorgaans tweemaal of zelfs meer dan tweemaal zo hoog was als in 1541. De oorzaak was de hoogte van de graanprijzen volgens de effractie van deze beide jaren (berekend in guldens per mud):

¹ Bronnenboek, nr. 113a-b.

² Doppler, *Proosten*, 216-217.

³ Dit is weliswaar in de rekeningen ook gebeurd, maar pas nadat de aan de kanunniken verschuldigde granen hiervan waren afgetrokken.

jaar	1541	1551
tarwe	30,00	63,00
rogge	22,50	50,40
gerst	14,05	30,00
haver	15,60	29,40
spelt	3,65	8,15

Dit komt overeen met hetgeen bekend is over de economische conjunctuur van die tijd. 1541 viel in een baisseperiode, die van 1539 tot 1543 duurde; 1551 vormde de afsluiting van de daarop volgende hausseperiode.¹

In de tweede plaats blijkt hieruit, dat de omvang van de verschillende fondsen nogal ongelijk was. De fondsen van het kapittel waren alledrie groter dan dat van de proost. Wel moet ermee rekening worden gehouden, dat het voor de proosdij in verband met de vacante zetel geen normale periode was.

Meer dan tweederde van de inkomsten van het kapittel bestond uit de graanopbrengsten van de cellerie. Daarnaast werd al eerder geconstateerd, dat ook de hoogte van de inkomsten van anniversaria voor het merendeel werd bepaald door de opbrengsten van verpachtingen in de vorm van granen. Dit betekent dat het kapittel voornamelijk verdiende aan tienden en verpachting van land. Cijnsen werden vermoedelijk traditioneel als belangrijk qua status gezien (aparte charters, cartularia, cijnsregisters), maar qua inkomsten moest het kapittel het hier niet van hebben. Enkele verpachte losse percelen in Wolder, zeker als daar tarwe of rogge op werd verbouwd, brachten in de late middeleeuwen bij wijze van spreken meer op dan de volledige cijns van Zeppenren.

Wat ontbreekt in de rekeningen van het kapittel zijn de inkomsten uit de wijngebieden. Ahrweiler, Wadenheim en Güls komen er niet in voor. Wel zijn er in de tweede helft van de achttiende eeuw rekeningen van de wijnproost en van de commissaris belast met het beheer van de wijnbergen in Güls, maar deze bevatten geen gegevens over beheer en exploitatie van de daar aanwezige onroerende goederen.²

3.5.7. De uitgaven

Een nauwkeurige specificatie van de uitgaven van kapittel en proosdij past beter in een studie, die de inwendige geschiedenis van de instelling tot onderwerp heeft. Een voorlopige, grove indeling leidt echter tot het volgende resultaat:

Meer dan driekwart van de uitgaven van de cellerie werd gevormd door uitbetalingen in granen:

- de tarwe, de rogge, de gerst, de spelt en de bussels stro, die aan de residerende kanuniken werden uitgekeerd, afhankelijk van de duur van hun aanwezigheid
- uitbetalingen in dezelfde granen aan kapelanen, *socii*, vicarissen en diverse functionarissen van het kapittel, onder andere krachtens enkele testamenten waarin stichtingen waren vastgelegd

¹ Jansen, *Landbouw*, 213.

² RAL SS kap, nrs. 1437-1459 en 1480-1483.

- rogge en gerst wegens de Lindertiend aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel
- haver aan de pastoor en de schepenen van Heer

Vervolgens zette men het resterende kwart van die granen in geld om en betaalde hiermee:

- de gedurende het jaar gemaakte kosten aan diverse functionarissen
- door het kapittel aan anderen verschuldigde cijnsen
- de kanunniken die op een aantal speciaal aangewezen dagen van het jaar aanwezig waren geweest, namelijk op 14 augustus bij de aanstelling van de cellerarius en het passer van de rekening, op 9 september bij het feest van de kleine kerkwijding en op 13 mei, de feestdag van Sint Servaas
- de niet-residerende kanunniken van dat jaar, die geen volledige uitbetaling van hun prebende kregen

De uitgaven van de refter bestonden uit:

- aan anderen verschuldigde cijnsen
- kapoenen aan residerende kanunniken op Sint Stephanus (26 december) en op Sint Jan (24 juni) en tussen Sint Egidius (1 september) en zondag Esto Mihi (dat jaar vallend op 19 februari)
- kippen van de Dienende Landen van Koninksem aan de *pistor* (bakker) en tien andere functionarissen van het kapittel
- per maand gespecificeerde uitgaven, namelijk: a. één schelling presentiegeld per dag van de maand per aanwezige kanunnik; b. uitgaven voor processies, staties, feestdagen, en begrafenissen; c. overige dagelijkse uitgaven

De uitgaven van feesten en jaargetijden waren de volgende:

- niet gespecificeerde maandelijkse uitgaven, mogelijk voor te vieren anniversaria
- uitgaven voor gespecificeerde jaargetijden
- uitgaven voor verschuldigde erfcijnsen binnen en buiten de stad
- diverse uitgaven
- het restant (het overgrote merendeel), dat werd verdeeld over de 28 kanunniken die vier maanden hadden geresideerd ¹

Ten aanzien van het kapittel kan worden geconcludeerd, dat het merendeel van de uitgaven van de drie hoofdfonds bestemd was voor de prebenden van de kanunniken en de aanvulling hierop in de vorm van presentiegeld voor aanwezigheid op feestdagen en bij speciale gelegenheden. Bij deze uitgavenposten worden ook steeds opnieuw de namen van de kanunniken vermeld, die hier voor in aanmerking kwamen. Niet in deze rekeningen opgenomen zijn uitgaven voor het kerkgebouw en de inboedel ervan. Voor de tweede helft van de achttiende eeuw waren er aparte kerkfabriek- en sacristierekeningen, maar in de voorafgaande periode ontbreken die volledig. ²

In de drie jaren, dat de proosdij vacant was, werden wel uitgaven gedaan ten behoeve van het onderhoud aan het proosdijgebouw en andere bezittingen. Ook waren er posten voor kerkelijke benodigdheden als kazuifels, koorkappen, edelsmeedkunst.

¹ Bij Oudmunster in Utrecht werden de restanten van het vergelijkbare fonds ook onder de residerende kanunniken verdeeld: Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 734.

² Kerkfabriek: RAL SS kap, nrs. 1328-1347 en 1374-1392; sacristie: nrs. 1412-1420.

Andere uitgavenposten van de proosdij waren, kort samengevat, de volgende:

- uitoefening van justitie
- inning van ontvangsten
- waskaarsen voor de leenmannen
- onkostenvergoeding voor de rentmeester / ontvanger
- voeren van processen van de proosdij in Brussel

3.6. De vermogensstructuur

De rekeningen van de verschillende fondsen geven inzicht in de middelen waaruit de verschillende hoofdfondsen bestonden (de inkomsten) en in het doel waarvoor deze fondsen waren opgericht (de uitgaven). Behalve deze vier hoofdfondsen waren er ook nog de Kamerhof, waarvan geen rekeningen bewaard zijn, en de aparte vermogens van een aantal waardigheidsbekleders. Naar fonds ingedeeld was de vermogensstructuur van het kapittel als volgt:

De cellerarie

Na het opgeven van de *vita communis* en de splitsing van het vermogen in prebenden grepen de meeste kapittels toch terug naar een centraal vermogensbeheer, dat meestal werd opgedragen aan de keldermeester, de *cellerarius*.¹ Ook bij het Sint-Servaaskapittel inde deze functionaris ten behoeve van de instandhouding van het *magnum officium* (groot officie) ofwel de koordienst in de kerk de tiend- en pachtopbrengsten in natura en zorgde voor de verdeling van het merendeel hiervan in porties voor de kanunniken die geacht werden deze koordienst te verzorgen.² In feite bestond hun prebende uit een vaste jaarlijkse uitkering in graan en wijn en het recht op verwerving van een claustraal huis. Midden zestiende eeuw viel tweederde deel van de inkomsten van het Sint-Servaaskapittel onder dit fonds.

De refterproosdij

De refterproosdij was het fonds waarmee oorspronkelijk de maaltijden van de kanunniken werden bekostigd. Deze gezamenlijke maaltijden in de refter vormden rond 1200 het laatste restant van de *vita communis*, toen de kanunniken al over eigen prebenden beschikten en in afzonderlijke claustrale huizen woonden.³ Na het opgeven van de *vita communis* kregen de kanunniken hieruit de volgende uitkeringen:

1. Het presentiegeld voor de residerende kanunniken als beloning voor de vervulling van hun plichten, namelijk de deelname aan de koordienst, aan kapittelvergaderingen en aan processies.⁴ In andere kapittels heette de functionaris, die het presentiegeld beheerde de *presentarius* of *quotidianarius*.⁵
2. Een uitkering, die meer met de oorspronkelijke functie van dit fonds correspondeerde, namelijk kapoenen op twee vastgestelde feestdagen en op de zondagen in de winter.

¹ Marchal, in RHE 95 (2000), 8-9. Vergelijk ook over de functie van de cellerarius: Nolden, 367-368; Linck, 41-43, 227-231, 247; Simenon, *Saint-Trond*, 309-316, 341-349.

² Vergelijk de Grote en de Kleine Kamer (*bona minoris officii camere* genoemd in 1300/1301) bij Oudmunster in Utrecht: Van den Hoven van Genderen, *Registers*, 172-176; Idem, *De heren*, 56.

³ Zie de paragrafen 1.2.1 en 1.2.6.

⁴ Vergelijk voor het OLV-kapittel Aken: Offergeld, 84-85.

⁵ Marchal, in RHE 95 (2000), 25-26, 29.

De refterproost inde voornamelijk de cijnsen van het kapittel, de kapoenen en daarnaast, evenals de cijnsen in geld, de volledige inkomsten van de domeinen Zepperen, Lens, Weert en Echt.

Feesten en jaargetijden

Dit fonds was bedoeld voor het *parvum officium* (het klein officie), dat uit missen bestond op speciale feestdagen en voor jaargetijden van overleden kapittelleden en voor derden. Het restant hiervan werd aan de kanunniken uitgekeerd, maar dat was wel het grootste deel. De inkomsten van dit fonds waren drieledig: geld uit het volledige domein Lathuy en nog enkele andere verspreide bezittingen, een volledige cijnskaart in Maastricht zelf en tenslotte pachtopbrengsten in natura, vergelijkbaar met die van de cellerarie. Waarschijnlijk vielen de inkomsten van dit fonds oorspronkelijk geheel of gedeeltelijk onder de refterproosdij.

De proosdij

Dit was het vermogen van de proost, dat losstond van dat van het kapittel. De inkomsten waren afkomstig uit de domeinen Mechelen en Tweebergen en de verheffing van leengoeederen. De proost had een eigen leenhof: de hoge leenzaal. Verder beschikte de proost niet alleen over de collatie van de kerk van Mechelen, maar ook van Berneau, Achel, Dinther, Ravels en Poppel (tot 1211) en Zichen.

De kamerhof

Nog vóór de *cellerarius* was de *camerarius* beheerder van het vermogen van het kapittel. Later vormde de kamerhof een soort laathof van het kapittel waaronder de claustrale huizen ressorteerden en de verheffingen van goederen van het kapittel plaatsvonden. Waarschijnlijk was het fundamentele verschil tussen de beide beheersfuncties dat de *camerarius* het onroerend goed binnen het claustrum beheerde, terwijl de *cellerarius* in principe niet over onroerend goed, maar over graaninkomsten ging.

De elemosinarie

Dit fonds was bestemd voor de uitdeling van aalmoezen aan armen. De inkomsten waren afkomstig uit: laathoven in Maastricht, Sluizen, Bilzen en Panheel, de tiend in Bilzen en een aantal over verschillende plaatsen verspreide percelen.

De kerkfabriek

Fonds voor het onderhoud van kerkgebouw en inboedel onder leiding van twee *magistri fabricae* of kerkfabriekmeesters.

Overige fondsen

Dit waren geen beheersfondsen van het kapittel, maar de vermogensfondsen van de afzonderlijke waardigheidsbekleders van het kapittel.

- de deken: collatie en enkele tienden in Zepperen; daarbij beschikte de deken over een tweede prebende
- de *cantor*: een laathof waarschijnlijk in Veldwezelt
- de *scholaster*: een laathof in Rosmeer en een aantal over verschillende plaatsen verspreide percelen

- de *thesaurarius*: een laathof in Maastricht (veertiende eeuw); collatie in Vlijtingen in 1248

Ter aanvulling volgt een overzicht van de vermogensstructuur van enkele andere kapittels, waarvan het goederenbezit uitgebreid door andere auteurs bestudeerd is. Daarbij wordt vooral gelet op gemeenschappelijke kenmerken en eventuele aanknopingspunten ten aanzien van de vermogensstructuur van het Sint-Servaaskapittel.

Vergelijking 1: het collegiale Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Aken (Nolden) ¹

- Tot de oorspronkelijke uitrusting van dit vlak voor 800 door Karel de Grote gestichte kapittel behoorden in ieder geval de tiend uit de *fiscus* Aken en een niet gering bezit aan land, afkomstig uit koningsgoed.

- Vanaf midden negende eeuw had hier, evenals bij Sint Servaas, eerst een abt, later een proost de leiding.

- De verwerving van bezittingen verliep in de volgende fasen: 1. aanvankelijk schenking van grote goederencomplexen in de vorm van *fisci* en *villae* door keizers en koningen (vooral Lotharius II, Otto I en Otto III); 2. vanaf de 11e eeuw tot het einde van het kapittel schenking door particulieren; 3. vanaf de twaalfde eeuw verwerving van grotere goederencomplexen via legaten van kanunniken; 4. vanaf 15e eeuw geen grote complexen meer maar aankoop van erfrenten in de omgeving van Aken. Ongeveer een zelfde fasering is bij Sint Servaas te zien.

² Fase 1 verliep op gelijke wijze; de fasen 2 en 3 kwamen gecombineerd voor vanaf de twaalfde eeuw; fase 4 bestond bij Sint Servaas grotendeels uit ongestructureerde verwerving van losse pachtpercelen rond bestaande bezitskernen.

- Het verspreidingsgebied van het grondbezit lag tussen de omgeving van Brussel in het westen, Budel en Erkelenz in het noorden en de wijngebieden aan Ahr, Moezel en Rijn in het zuidoosten. Het kerngebied lag ten westen van Aken tot aan de Maas, grotendeels ten zuiden van de lijn Aken-Maastricht. Bij Sint Servaas was het verspreidingsgebied ongeveer gelijk, behalve dat een aantal goederen als Oijen, Megen en Appeltern noordelijker lagen. Het kerngebied van Sint Servaas lag echter tussen Maastricht en Sint Truiden, dus een stuk westelijker en iets noordelijker.

- In dezelfde tijd als bij Sint Servaas vond de goederenscheiding tussen proost en kapittel plaats, namelijk vanaf midden elfde tot in de loop van de dertiende eeuw. Ook daar was Otto van Everstein de enige proost, die ontwikkelingen op dit vlak in oorkonden vastlegde. Overigens leidde de goederenscheiding ook tot het ontstaan van afzonderlijke vermogens voor de deken, de cantor en de scholaster.

- Het bezit van kerken (collatierecht en tiend) bevond zich oorspronkelijk bij de proost, maar deze werden - ook al is dit lang niet bij alle kerken vastgelegd - zeer geleidelijk aan het kapittel overgedragen. Ook bij Sint Servaas zal dit het geval zijn geweest, waar deze overdracht alleen - ook weer door Otto van Everstein - voor de kerk van Vlijtingen is vastgelegd en de proost de collatie van een aantal andere kerken behield.

- In het begin van de zestiende eeuw stond de oppervlakte aan grond vergeleken met Sint Servaas in een verhouding van 6:5 (namelijk 2437 hectare van Onze Lieve Vrouw ³ tegen

¹ Nolden, 27-47, 289-384.

² Zie hoofdstuk II.

³ Nolden, 324-325. Ten behoeve van de bovenstaande vergelijking zijn de door Nolden geleverde cijfers om twee redenen herberekend: 1. hij telt de leengoederen van de proosdij als oppervlakte mee (1899 ha.) terwijl

2010 hectare van SS). Rond 1100 was het grondbezit van Onze-Lieve-Vrouw groter, hetgeen waarschijnlijk ook bij Sint Servaas het geval was. Vooral in de Luikse regio schijnt veel bezit verloren te zijn gegaan.

- In de twaalfde en dertiende eeuw werden de goederen beheerd in de *camera* en in de *celleraria*, maar de taakverdeling is onduidelijk. De *camera* wordt al spoedig nauwelijks nog vermeld. Bij Sint Servaas bleef de kamerhof intact.

- Evenals bij Sint Servaas ontving de cellerarius ¹ verreweg het grootste deel van de inkomsten van het kapittel. Zestig procent van de graaninkomsten (tarwe, rogge, haver, en uit de Maasregio spelt) bestond uit de opbrengst van tienden tegen veertig procent uit de opbrengst van landerijen. Hieruit ontvingen de kanunniken hun portie, maar werd ook presentiegeld betaald. De serie cellerarierekeningen begint in 1366, bij Sint Servaas pas in 1455.

- In de veertiende eeuw werd van de cellerarie het *censuriam* afgesplitst, waar vooral cijnsen uit de omgeving van Aken werden ontvangen. De beheerder werd uit de kapelannen gekozen en heette *censuarius* of *collector minorum censuum*. ²

- Uitgifte in *obedientia* kwam slechts tweemaal voor.

- Evenals bij Sint Servaas beschikte de proost over leengoed, dat in de *mankamer* van de proosdij (hoge leenzaal bij Sint Servaas) werd verheven. ³

- Het kapittel wist vijf zogenaamde *dominia* of hoge heerlijkheden in de loop der eeuwen te handhaven (Bombaye, Fléron, Kesselheim, Mortier en Richelle bij Hermalle) en de proost eigenlijk maar één (Mesch). Zes gingen in de loop der tijd helemaal verloren (Bastogne, Budel, Gulpen, Mook, Remersdaal en Walhorn), terwijl de jurisdictie van de proost in twee plaatsen door de voogd werd ingeperkt (Lontzen, Erkelenz). Deze *dominia* waren vergelijkbaar met de banken van Sint Servaas. De meeste vielen onder de voogdij van de hertog van Brabant, waardoor ook de competentieproblemen vergelijkbaar waren.

Vergelijking 2: Het collegiale Sint-Adalbertuskapittel in Aken (Gatzweiler) ⁴

Hier komt de vermogensstructuur duidelijker in beeld dan bij het Akense Onze-Lieve-Vrouwekapittel en is de gelijkenis met de situatie bij Sint Servaas opvallend: 1. het *corpus prebendarum*, waaruit de prebenden werden betaald, was in beheer van de *cellerarius*; 2. de *massa distributionum* was voor de presentiegelden en werd beheerd door de *magister plumbi* of *magister presentiarum*, die kanunnik was; 3. het *corpus anniversariorum* voor de misstichtingen was in beheer van de *collector anniversariorum*, maar meestal deed dit de cellerarius dit; 4. de *fabrica* of kerkfabriek werd beheerd door de *magister fabricae*. De laatste ging ook over de claustrale huizen, terwijl bij Sint Servaas de camerarius dit deed.

Vergelijking 3: Het collegiale Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Maastricht (Haas) ⁵

De indeling in vermogensfondsen was hier als volgt: 1. het *membrum dominorum* waaruit de prebenden werden betaald, in beheer van de *receptor* (ontvanger) of rentmeester; 2. het *membrum presentiarum* voor de presentiegelden, dat eveneens door de rentmeester werd

het hierbij enkel om opbrengsten uit verheffing gaat; 2. hij berekent 4 morgen = 1 ha. i.p.v. 4 morgen = 1 bunder ofwel circa 0,83 ha (vergelijk: Nolden, 46).

¹ Zie ook: Lichius, 120-121.

² Lichius, 121.

³ Ook bij de proost van Onze-Lieve-Vrouw in Tongeren was dat het geval: Baillien, *De lenen*.

⁴ Gatzweiler, 228-232.

⁵ Haas, *Inventaris OLV*, 49-50.

beheerd; 3. de kerkfabriek beheerd door de *magister fabricae*. Alleen het laatste ambt werd door een kanunnik vervuld.

*Vergelijking 4: Het collegiale Sint-Janskapittel in Utrecht (Palmboom)*¹

- Hier hanteerde men een verdeling in proosdijgoed, kapittelgoed en het maar zeer beperkte dekenijgoed.
- Het proosdijgoed was verdeeld in 1. stipendiumgoed (= goederen van de proost, voornamelijk bestaand uit *curtes* en bestemd voor de uitkering van voedsel en drank aan het kapittel) en 2. het eigenlijke proostengoed.
- Het kapittelgoed was verdeeld in vier verschillende kamers, namelijk: 1. de grote kamer *ad grossam* (vooral kerken en tienden), 2. de grote kamer *ad cameram* en 3. de kleine kamer (beide voor de zielenmissen, bij Sint Servaas klein officie geheten, en voor betaling van presentiegeld), 4. de fabriekskamer.
- Interessant is het feit dat bij Sint Jan nog een administratieve toestand te zien is, die bij Sint Servaas na 1232 verdwenen was. Bij Sint Jan bleef namelijk de *dos* tot in de vijftiende eeuw ressorteren onder de proost, ondanks de afbakening tussen stipendiumgoed en proostengoed in de eerste helft van de dertiende eeuw, waarbij net als in 1232 bij Sint Servaas één kanunnik werd benoemd door de proost en één door het kapittel om controle uit te oefenen.
- De *dos* was het door de stichter, de bisschop, geschonken oorspronkelijke stichtingsgoed, bestaande uit negen *curtes*. Aanvankelijk leverden die beurtelings elke maand het voedsel voor gemeenschappelijke tafel, later werden de opbrengsten van de inmiddels verpachte landerijen, evenals bij Sint Servaas, verdeeld in porties per kanunnik.
- De *curtes* waren, op één na, geen *curiae* in de zin van bank. Het waren domaniale eenheden, waaraan wel grondheerlijkheid maar geen territoriale heerlijkheid verbonden was.
- De kerken met de daaraan verbonden tienden behoorden niet tot de *dos*, maar werden eind elfde, eerste helft twaalfde eeuw geschonken. Zij werden dan ook niet bij de proost ondergebracht, maar vormden de oudste bezittingen die onder de grote kamer *ad grossam* van het kapittel vielen en dienden onder andere voor de aanschaf van kleding.
- Uitgifte in *obedientia* kwam niet voor.²
- Evenals de proosten van Sint Servaas en Onze-Lieve-Vrouw in Aken beschikte die van Sint Jan over leengoed. Hij splitste die af uit het proosdijgoed, hetgeen ten koste ging van het stipendiumgoed ten behoeve van het kapittel. Samen met de bisschop wisten de kanunniken dit een halt toe te roepen, voor het eerst in 1131.

¹ Palmboom, 484-499 en passim. Bij Oudmunster was de vermogensstructuur vergelijkbaar: Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 52, 686.

² Ook niet bij Oudmunster, maar wel heel even bij Sint Pieter in Utrecht: Van den Hoven van Genderen, *De heren*, 55, 687.

IV. Diepteonderzoek: Vlijtingen - Hees - Berg - Grandville - Lens

4.1. Methode en bronnen

In dit hoofdstuk wordt gepoogd het grondbezit van Sint Servaas in Vlijtingen, Hees, Berg, Grandville en Lens te lokaliseren en vervolgens binnen zijn plaatselijke context te analyseren. Via een retrogressieve methode wordt vanuit een recentere periode met bruikbaar, vooral cartografisch bronnenmateriaal de situatie in een verder verleden gereconstrueerd, waarvan mogelijk elementen gedurende de eeuwen bewaard bleven.

Deze werkwijze vertoont kenmerken van de door Krenzlin en Reusch ontwikkelde, niet geheel onomstreden *Rückschreibungsmethode*.¹ Zij onderzochten voor een aantal dorpen in het noorden van Unterfranken de oorsprong van de *Gewannflur*. De historisch-geografische term *Gewann* of *gewand* betekent: een groep strookvormige percelen met een gemeenschappelijke buitengrens. Samen vormen deze *gewannen* de *gewannverkaveling*: een patroon van blokken, die qua richting van de erbinnen gelegen stroken hetzij in elkaars verlengde zijn gelegen, hetzij haaks op elkaar staan.² De beide onderzoekers maakten een indeling van de velden rond de dorpen volgens in achttiende-eeuwse leggers aangetroffen bezitseenheden, die echter uit een nog verder verleden stamden.³ Projectie hiervan op de kadastraal kaart toonde aan dat de negentiende-eeuwse *Gewannen* door deling van blokken (*Blockflur*) of brede stroken (*Breitreifenflur*) ontstonden. Vervolgens onderzochten zij wanneer die deling had plaatsgevonden.

Ook in Zuid-Limburg en omgeving vertoont het negentiende-eeuwse kaartbeeld vrijwel overal een *Gewannflur*. Dit is te zien op de oudste kaart die in ons gebied de totale bezitsverhoudingen per gemeente gedetailleerd weergeeft: het oorspronkelijke minuutplan van het kadaster van 1844 (opgemeten 1808-1829). Tegenwoordig wordt vaak aangenomen dat het beeld van de kadastraal kaart niet verder dan één of twee eeuwen in de tijd kan worden teruggeprojecteerd. Dikwijls immers is het veldpatroon onderhevig aan uiteenlopende processen van verschillende intensiteit, waardoor in de loop van de tijd zodanige wijzigingen optreden, dat middeleeuwse bezitsstructuren nauwelijks meer herkenbaar zijn. Alleen in gunstige omstandigheden geeft de kaart een situatie weer, die teruggaat tot de late middeleeuwen.⁴

Volgens de literatuur ontstond *gewannverkaveling* ten vroegste in de twaalfde of dertiende eeuw en dit proces kon tot in de twintigste eeuw voortduren.⁵ Om na te gaan of dit ook van toepassing is in plaatsen, waar Sint Servaas grondbezit had, moet de eigendomsversnippering worden onderzocht, waardoor die *gewannverkaveling* in de loop der eeuwen werd veroorzaakt. Vooral in gebieden met erfdeling was deze verkaveling sterk verbreid en kon hier op een vroeg tijdstip optreden.⁶ In Maastricht en omgeving was het inderdaad

¹ Krenzlin en Reusch; Krenzlin, *Die Aussage*; Vervloet, 5.

² Vergelijk: Born, *Geographie*, 173-182 en 196-197 (schema); Krenzlin en Reusch, passim. Aangezien in onze bronnen met *gewande* een slag (drieslagstelsel) wordt aangeduid, gebruiken wij voor het historisch-geografische begrip bij voorkeur de Duitse term. Zie ook: Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 104.

³ Vergelijk paragraaf 3.3.8 over de hoeven in Güls.

⁴ Born, *Arbeitsmethoden*, 182, 186-187. Vergelijk: Krenzlin, *Die Aussage*, 393 e.v., 407-408.

⁵ Krenzlin en Reusch, 107; Born, *Geographie*, 174.

⁶ Born, *Geographie*, 174; Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 104, 123-124; Vervloet, 11-12.

gewoonte de erfenis onder de nakomelingen te verdelen.¹ Uit de bepalingen over het erfrecht in de Alde Caerte, de uit 1284 daterende overeenkomst tussen de beide heren van Maastricht over hun rechten aldaar, blijkt dat in de stad het devolutierecht werd toegepast zonder verder onderscheid tussen de kinderen. In het Recueil der Recessen van 1665 is eveneens sprake van de gezamenlijke kinderen.² Ook in de banken van Sint Servaas verdeelden de kinderen de erfenis, maar alleen de erfgenamen van het mannelijke geslacht. Dit blijkt uit de reeds genoemde bevestiging door de schepenen van Aken vóór 1270 van het in de banken van Sint Servaas geldende erfrecht.³ Zij stelden vast dat ten aanzien van cijns- en allodiaal goed de zusters niet deelden met de broers, zoals al zestig jaar of meer gewoonte was. Uit dit advies blijkt indirect dat tussen de mannelijke nakomelingen in de banken wél erfdeling van cijnsgoed plaatsvond.

Exemplarisch voor de wijze waarop in Zuid-Limburg een retrogressieve methode kan worden toegepast, is het onderzoek van Hartmann naar middeleeuwse bezitsverhoudingen in Breust-Eijsden. In dit gebied bleken de omstandigheden zeer gunstig te zijn. Met behulp van negentiende-eeuwse kadastrale gegevens bracht hij de *aanbreng* van de grond uit 1619 in kaart en kwam tot de conclusie dat het kaartbeeld van dat moment een redelijk getrouwe afspiegeling vormde van de laatmiddeleeuwse verhoudingen en op een aantal plaatsen ook van vroegere perioden. De structuur van dorpen en velden bleek in niet geringe mate bepaald door de blokvormen en brede stroken, die ontstonden bij de ontginningen in de periode van 1100 tot 1300 en dikwijls nog herkenbaar waren op de negentiende-eeuwse kadassterkaart.⁴

Misschien zijn de omstandigheden in de contreien, waar de Sint-Servaaskerk grondbezit had wel net zo gunstig als in Eijsden. In tegenstelling echter tot het onderzoek van Hartmann gaat het in dit hoofdstuk niet zozeer om de reconstructie van alle bezitsverhoudingen binnen één heerlijkheid, maar om het grondbezit van één instelling in diverse, ook op afstand van elkaar gelegen, heerlijkheden. In zoverre zijn er overeenkomsten met de door Balzer bij zijn onderzoek naar het grondbezit van een aantal kerkelijke instellingen rond Paderborn geïntroduceerde methode van *Besitzrückschreibung*. Met behulp van historisch bronnenonderzoek trachtte Balzer zo diep mogelijk in de middeleeuwen (1300) door te dringen. De wijze waarop een grondheer zijn eigendom beheerde en exploiteerde vormde zijn uitgangspunt.⁵

In dit hoofdstuk wordt gepoogd om die bestanddelen van het bezit van de Sint-Servaaskerk in kaart te brengen, die voor de reconstructie van de grondheerlijkheid van cruciaal belang bleken te zijn. Dit geldt met name voor de blokken land, waarvan in de loop van het onderzoek is vast komen te staan dat zij door het kapittelt in pacht werden uitgegeven. De oudste kadastrale plannen van de negentiende eeuw en prekadastrale cartografische landmetingen van diezelfde blokken uit de zeventiende en de achttiende eeuw vormen de belangrijkste bronnen bij het in kaart brengen hiervan. Daarbij wordt onder andere nog eens de toepasbaarheid getoetst van de in de literatuur geponeerde stelregel dat blokken meestal op grootgrondbezit wijzen en brede stroken op systematische ontginning.⁶

¹ Vergelijk: Godding, 350-351, 354-356; Gilissen, 35-39.

² Recueil, 160-164, 201.

³ Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 113; Mummenhoff, I, nr. 243 (regest); DoV, nrs. 186-187.

⁴ Hartmann, *passim*.

⁵ Balzer, *Besitzrückschreibung*, 30-40; idem, *Untersuchungen*. Vergelijk: Huiting, 62 - 77.

⁶ Krenzlin en Reusch, 82, 112-128; Born, *Geographie*, 174; Rösener, *Flur* (LMA); Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 82, 104.

De hierbij gehanteerde werkwijze is enigszins getrapt, waardoor ook de volgorde van behandeling van de betreffende plaatsen werd bepaald. Ten aanzien van de bank Vlijtingen heeft uitgebreid onderzoek plaatsgevonden naar alle categorieën grondbezit van het kapittel. Vervolgens werden bij de banken Hees, Berg en daarna ook bij de andere kerncomplexen Grandville en Lens alleen die categorieën bestudeerd, die uit het onderzoek in Vlijtingen als het belangrijkste naar voren kwamen. De beschrijving van ieder van die vijf dorpen vangt aan met de plaatselijke historie, zoals deze bekend is uit literatuur en gedrukte bronnen. Dit zijn de basisgegevens. Vervolgens worden volgens bovenstaande methode de reeds in het vorige hoofdstuk behandelde pachtlanden in kaart gebracht en evenals de cijnslanden binnen hun lokale context geanalyseerd. Tenslotte worden via het combineren van de basisgegevens en de lokale analyse van het grondbezit hypothesen ontwikkeld over ontstaan en ontwikkeling van de betreffende dorpen, eventuele erbij horende gehuchten, het omringende veld en het ter plaatse gelegen bezitscomplex van Sint Servaas.¹

4.2. Vlijtingen

4.2.1. Basisgegevens

Het Belgische dorp Vlijtingen ligt in de Haspengouw, op 6,5 kilometer afstand van Maastricht en maakt deel uit van de gemeente Riemst.² Van begin vorige eeuw tot 1976 vormde het samen met de gehuchten Lafelt en Ellicht een eigen gemeente, waarvan de grens in 1804 door de landmeter van het Departement van de Nedermaas werd vastgesteld. Ten westen van het dorp Vlijtingen liggen Grote en Kleine Spouwen, ten noorden Rosmeer en Hees, ten oosten Kesselt, Wolder en Montenaken, ten zuiden Herderen, Riemst en Heukelom (zie kaart 4). Aan de oostzijde werd in 1934 het Albertkanaal gegraven. Het dorp telde in 1977 2.401, in 1826 951 inwoners. De oppervlakte van de voormalige gemeente bedroeg begin negentiende eeuw 883 hectare (circa 1.070 bunder). Voor de Franse Revolutie bedroeg de totale oppervlakte aan bouwland 1.041 bunder.³

Over het ontstaan van Vlijtingen is niets bekend. In de buurt zijn restanten aangetroffen van bandkeramische bewoning en van enige Romeinse villa's op de Keiberg en in de Lippen, maar niet in het dorp zelf. Ook zijn er sporen aangetroffen die op Merovingische bewoning kunnen wijzen.⁴ Voor het eerst wordt Vlijtingen vermeld in een oorkonde van het jaar 1079, waarin de Luikse bisschop Hendrik van Verdun een geschil over de kerk van het naburige Hees beslechtte tussen het Sint-Servaaskapittel en het Luikse Sint-Martinuskapittel. Het ging hierbij om de vraag of de kerk van Hees onderworpen was aan de moederkerk te Vlijtingen.⁵ In de reeds genoemde oorkonde van paus Innocentius II van 1139 wordt Vlijtingen met inbegrip van de kerk voor het eerst expliciet als bezit van de Sint-Servaaskerk genoemd: *Fletingis cum ecclesia*.⁶

¹ Vergelijk: Meyer, 89.

² Zie over de Droge Haspengouw: Minnen, 83-121.

³ RAL SS kap. nr. 874 = generale aanbreng van 1767-1780; Simenon, *Vlijtingen*, 6, 10-11; Hannes, *Kadastrale statistieken*, 653-655.

⁴ Spits, 14 - 15; Simenon, *Vlijtingen*, 9; Lenaerts, 31-32, 50.

⁵ Bronnenboek, nr. 45.

⁶ Bronnenboek, nr. 63.



Entree van het dorp Vlijtingen via de Smisstraat (foto auteur).

De grote tiend en het collatierecht van de kerk van Vlijtingen waren in bezit van de Sint-Servaaskerk en werden door proost Otto van Everstein na jarenlange strijd in 1225 aan het kapittel overgedragen.¹ Vanaf 1248 oefende de thesaurarius namens het kapittel het collatierecht in Vlijtingen uit; hij kreeg het recht om de pastoor te benoemen.² De kerk van Vlijtingen is gewijd aan de Heilige Albanus, of van Engeland of van Mainz. In beide gevallen kan dit op vroegmiddeleeuwse stichting wijzen.³ De middeleeuwse kerk maakte in de jaren 1840-1846 plaats voor het huidige neoclassicistische kerkgebouw.

Het is niet vreemd, dat in de loop van de geschiedenis herhaaldelijk om Vlijtingen werd getwist (zie kaart 4). Behalve aan Hees grensde Vlijtingen aan de Vroenhof (Wilre of Wolder, Montenaken en Heukelom) en aan het graafschap Loon (Riemst, Herderen, Spouwen, Rosmeer, Kesselt en Veldwezelt). De Vroenhof was aanvankelijk een rijksgoedcomplex en kwam sedert 1204 in handen van de hertog van Brabant. Al vroeg maakte de graaf van Loon aanspraak op rechten ten aanzien van Vlijtingen.⁴ Christiaan van Buch, elect van Mainz en gewezen proost van Sint Servaas, klaagde dat graaf Lodewijk I grafelijke (ge)dingen liet beslissen over de *curia Fletingis* en de *homines* ervan. In 1166-1167 nam roomskeizer Frederik I de rijkskerk in bescherming en verbood dit.⁵ Zijn besluit baseerde hij op een tezelfdertijd vervaardigd falsum: een oorkonde van koning Koenraad III uit 1146 die van gelijke strekking was en waarin melding werd gemaakt van de inwoners van de *villa Fletingis*, die door een niet nader aangeduide graaf naar diens drie generale dingen (*placitum generale*) op de Dousberg werden opgeroepen. Evenals in de andere banken van het kapittel die in het graafschap waren gelegen, namelijk Niel of Grootloon, Koninksem en Mechelen, zou de graaf hier geen rechtsmacht hebben.⁶ De graaf claimde dus rechten, die weliswaar uit de voorgedij voortkwamen, maar al in de richting van heerlijkheid gingen. Beide oorkonden vermelden Vlijtingen voor het eerst als bank. In de vijftiende en zestiende eeuw waren er dikwijls problemen met de bisschop van Luik, die het graafschap Loon vanaf 1366 in handen had.⁷

Vlijtingen werd ten opzichte van de andere banken als hoofdbank beschouwd. De functie van de schout als voorzitter van het Gerecht van de Elf Banken houdt hiermee verband. De schepenbank van Vlijtingen was ook hoofdgerecht voor een aantal andere rechterlijke instanties. De schepenen van Mopertingen en Grandville en de laten van hoven van de Sint-Servaaskerk in Lens-Saint-Servais, Lens-Saint-Remy, Wulmersom, Meeuwen, Kersbeek en Donderslag voeren hier te hoofde.⁸ De schepenbank zetelde in het Blokhuis van de heren van Sint Servaas aan de *Meer*, ook wel *castrum* of *turris* genoemd, en hier werden ook de archieven bewaard. In 1581 en 1688 woonde de rijproost er. Ook vond hier opsluiting van gevangenen plaats, ofschoon detentie voor langere tijd in Maastricht of in de burcht van Heer gebeurde. Tijdens de Slag bij Lafelt in 1747 werd het Blokhuis verwoest.⁹ De galg lag bij de Steenstraat aan de grens met de Vroenhof.¹⁰

¹ Bronnenboek, nr. 98a. Zie verder paragraaf 4.2.5.

² Oorkonde van bisschop van Luik Hendrik van Gelder van 17 juni 1248: DoV, nr. 155.

³ Simenon, *Vlijtingen*, 23-27.

⁴ Zie ook paragraaf 2.8.1.

⁵ Bronnenboek, nr. 74a. Vergelijk Deeters, 64-65.

⁶ Bronnenboek, nr. 74b. Over de onechtheid van de oorkonde zie behalve het commentaar van Hausmann: Deeters, 65.

⁷ Simenon, *Vlijtingen*, 70-75; Baerten, *Graafschap*, 148-150.

⁸ RAH, Archief schepenbank Vlijtingen, nr. 3; Simenon, *Vlijtingen*, 111-112.

⁹ RAL SS pro, nr. 16, f. 50; RAL SS kap, nrs. 869, 874, 878 en 1760 (p. 129); BAL, B-I-I, ff. 81v-82; Simenon, *Vlijtingen*, 21-22, 98; Moors, 9.

¹⁰ RAL SS kap, nr. 395, bij 5e perceel roggeland cellerarie; vergelijk Simenon, *Vlijtingen*, 16-17.

4.2.2. Het landschap

Het gedeelte van de Haspengouw waar Vlijtingen ligt, vormt een plateau met een netwerk van vooral zuidwest-noordoost gerichte, ondiepe droogdalen, die aan de streek haar glooiende karakter verlenen. De diluviale, van een poreuze ondergrond voorziene lössbodem is vrijwel volledig als akkerland in gebruik, waardoor een wijde horizon ontstaat. Sedert de prehistorie overweegt de graanteelt, ofschoon vanaf de negentiende eeuw ook de verbouw van suikerbieten belangrijk werd. De vruchtbaarheid van de grond, het open karakter van het landschap en een concentratie van bewoning in grotere kernen, die desalniettemin ook met gehuchtvorming gepaard ging, zijn voor de Haspengouw kenmerkende elementen.¹ Behalve het uitgestrekte landbouwareaal treft men bij Vlijtingen ook nog enige weidegrond aan en direct grenzend aan de bebouwing van het dorp en de gehuchten bevinden zich boomgaarden. Woeste grond, zoals bos en heide, is er al eeuwenlang niet meer. Wel liggen er in het zuiden bosjes op plekken langs de *Busselkensgracht* en ook in het noorden, aan de *Keiberg* (*Cauberg* of *Caberg*), ligt een bosje (voor plaatselijke benamingen zie de bijlage en kaart 5). Tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw was de situatie vrijwel gelijk. Ook toen bestond het merendeel van de grond uit bouwland, op afstand gevolgd door de boomgaarden die nog maar pas waren aangelegd:²

	hectare	are
bouwland	783	85
boomgaard	63	21
tuinland	8	49
weiland	1	33
schaapswei	1	22
bos	0	1

Helaas zijn veel elementen, die het oude landschap vormden, verloren gegaan. De ruilverkaveling in de jaren 1957 tot 1963, de eerste in Vlaams-België, heeft de perceelsindeling en het wegenpatroon sterk aangetast en allerlei kleine landschapselementen (hagen, bomen, holle wegen) doen verdwijnen.³

Vlijtingen en ook Hees liggen in de Droge Haspengouw en wateren niet op de dichterbij gelegen Demer (van Ketsingen bij Elderen naar Bilzen en dan verder richting Hasselt) maar op de Maas af. Echte waterwegen zijn er niet, maar wel enkele waterlossingen, die het overvloedige regenwater van de velden afvoeren. Deze vloedgraven of grebben waren er al in de middeleeuwen en worden nog steeds *zouwen* genoemd, namelijk de *Allewijzouw*, de *Bampszouw* en de *Lippebouw*. De Bampszouw komt van Grote Spouwen; de Allewijzouw van Herderen (zie kaart 6). In Vlijtingen komen zij bijeen en vóór Hees voegt de Wijerken- of Lippebouw uit Rosmeer zich hierbij. Vervolgens wordt dit zogenaamde Hezerwater aan de zuidoostzijde dóór - vroeger langs - Hees afgevoerd en komt uiteindelijk via een waterzuiveringsstation in het Albertkanaal uit. Voordat dit kanaal in de jaren dertig van de vorige eeuw werd gegraven, liep het Hezerwater langs de Dousberg en Caberg en mondde uiteindelijk in het Bosscherveld in de Maas uit. Bij de Dousberg treft men deze waterloop nog gedeeltelijk aan, uitmondend in de vijvers aan de Via Regia. Ook in het aangrenzende

¹ Brulard, *passim*; Philips, 4-5, 12.

² Hannes, *Kadastrale statistieken*, 653.

³ Kellens, 2.



De zouw voorbij Hees (foto auteur).

Vroenhofse gebied, tegenwoordig Maastricht-West, lagen zouwen die richting Maas liepen. De dorpingen waren verplicht de zouwen op de juiste breedte en diepte te houden.¹

De hoogteligging van het gebied varieert van laaggelegen tot hoger gelegen plateau (zie kaart 7). Het dorp Vlijtingen (hoogte kerkdorpel is 85,1 meter) ligt evenals Hees in een dal, Lafelt op een plateau (90-95 meter.) en ook Ellicht ligt hoger, tegen een helling aan (90-100 meter). De dorpen Herderen, Riemst en Rosmeer liggen nog hoger (meer dan 100 meter).

¹ Habets, *Ordonnantie*, 386; Van Bommel, 40-62, 90-99; Van Dyck, *Plaatsnamen met Zouw*, 193-196; Eversen, 422-423; Gilbert, 90-91; GAM, HTA, nrs. 1636 - 1637 = kadastraal minuutplan Oud-Vroenhoven; Rennes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 26. Binnen de stadsmuren van Maastricht lag even ten zuiden van de Kleine Looiersstraat een Sooi.

In deze richtingen wordt het landschap dan ook heuvelachtiger, hetgeen ook van toepassing is op het gebied ten zuiden van Lafelt. Behalve het dorp zelf ligt het gebied langs de *Allewij-zouw* en de *Wijkerenzouw* relatief laag.¹

Ook in het dorp zijn er hoogteverschillen. In het midden liggen de *Ophemmerstraat*, de *Jodenstraat*, de voormalige *Overhemstraat* en de *Kerkstraat* (nu samen Sint-Albanusstraat) en ook de *Meer* relatief laag. Aan de noordwestzijde liggen de kerk en de vroegere *Omloop* (nu Kloosterstraat), aan de zuidoostzijde de *Erhemstraat*, de vroegere *Vosse* - of *Wouteringesteeg* (nu Mgr. Simenonlaan) en de *Omloop* (nu Bijsstraat) hoger. Van west naar oost lopen de *Ophemmer*- en de *Erhemstraat* van hoog naar laag (zie kaart 7).

4.2.3. De situering van het pachtland

In tegenstelling tot het beeld dat men doorgaans voor ogen heeft, wanneer men zich een dergelijke situatie probeert voor te stellen, strekte het drieslagstelsel in Vlijtingen zich slechts uit over een beperkt gedeelte van het totale landbouwareaal.² De oppervlakte van iedere gewande kon per tijdstip enigszins verschillen. Bij *Ophem* en *Neerhem* bleef deze constant: circa 46 bunder; bij *Retro Cimiterium* en *Retro Curiam Torfs* trad een variatie op van 43 tot 46 bunder. In Vlijtingen vormde zo'n gewande geen aaneengesloten gebied. Een legger van 1649-1650 en prekadastrale cartografische landmetingen uit de jaren 1649 en 1687 vormen bij het in kaart brengen hiervan belangrijke bronnen.³ Uit de opmetingsschetsen van 1649 en 1687 blijkt dat iedere gewande in een aantal blokken was opgedeeld, die sterk variëerden in grootte:

Ophem en Neerhem:

voor Neerhem (31 percelen)
in Ophem voor *Grammengaet* (17 percelen)
in Ophem aan de *Comanssteeg* (8 percelen)
in Ophem aan de *Hoelewijen* = *Alewijzouw* (31 percelen)
in Ophem in de *Riemsterdael* (24 percelen)
achter Ellicht (18 percelen)
totaal: 129 percelen

Retro Cimiterium

achter de kerk of tussen *Rijwegh* en *Spawerstraat* (40 percelen)
over de *Spawerstraat* (48 percelen)
voor Ellicht bij de *Vroegracht* (33 percelen)
achter Kesselt (5 percelen)
voor *Cloeskensgaet* (8 percelen)
totaal: 134 percelen

¹ Vergelijk de cijfers bij: Vaags en Verhorst, 82.

² Vergelijk de tegengestelde situatie in het eveneens Haspengouwse dorp Thisnes, dat in bezit was van de kanunnikessen van Andenne: Bodson, 142, fig. 3. Zie ook: Chapelot/Fossier, 168.

³ RAL SS kap. nrs. 871 (legger), 395, 870, 872 en voorl. nr. 5000 (metingen). Vergelijk: Poelman, 37-38; Hartmann, 29. Zie over de situering van slagen van het drieslagstelsel: Verhulst, *Occupatiegeschiedenis*, 95-97; Derville, passim; Sivéry, *Recherches*, 5-26; idem, *Structures*, 103-105, 688. Ook Thisnes kende een verdeling in blokken: Bodson, 141.

Retro Curiam Torfs

achter Ellicht aan *Gammen Eycken* (14 percelen)
achter *Borkeshof* tussen *Coumanssteeg* en kerkeland (11 percelen)
onder de *Commen* of op de *Boschweg* (14 percelen)
omtrent *Busselkensgracht* (81 percelen)
boven *Busselkensgracht* of op het *Boeslandt* (8 percelen)
op het *Boeslandt* een weinig meer naar Heukelom (16 percelen)
totaal: 144 percelen

Door vergelijking van de schetsen met het oudste minuutplan van het kadaster van 1844 (de metingen dateren uit de jaren 1808-1829) bleek het mogelijk de afzonderlijke blokken te situeren.¹ De aldus gereconstrueerde kaart (zie kaart 8: geel) laat zien dat deze voornamelijk in de westelijke helft van het gebied lagen. De weergegeven situatie is niet alleen die van de zeventiende eeuw, maar geldt globaal ook voor vroegere eeuwen. Uit vergelijking van de gegevens van de verschillende periodes blijkt dat tussen 1340 en 1649/1687 weinig veranderingen hebben plaatsgevonden zowel ten aanzien van de blokken in hun totaliteit als ten aanzien van hun opdeling in afzonderlijke pachtpercelen.²

De percelen van de drie *gewanden* bleken meestal uit akkerland te bestaan. Soms is sprake van een *curia* (hof, erf) ofwel *winhof* (pachthof), met enige regelmaat van een *ortus* (tuinland) en een enkele maal van een *pratium* (weiland) of een *beemtken* (vochtig gelegen weiland). De grootste oppervlakte aan ander land dan akkers komt in de periode 1649 - 1687 voor, namelijk een totaal van circa zeven bunder onder de benaming *winhof* in de beide eerste blokken van *Ophem en Neerhem*. De hoven en tuinen zijn in de directe omgeving van het dorp of van het gehucht Ellicht te vinden. In het tweede blok van *Retro Cimiterium* lag een perceel, dat in 1687 als molenplaats werd vermeld. Behalve deze noemt Simenon nog twee andere windmolens: een aan de Meer (circa 1500), en een in het Kleinveld tussen Lafelt en de Vroenhof.³

De buiten de *gewanden* gelegen *Lopende Landen*, die rogge opbrachten voor de cellerarie, en de landerijen die tarwe leveren voor de refterproosdij, zijn evenals de pachtblokken weergegeven in de opmetingsschetsen van 1649 en 1687 en grotendeels terug te vinden op

¹ Ministerie van Financiën, Administratie van het Kadaster, Directie Limburg te Hasselt. Zie: Hannes, *Kadastrale bronnen*, 196, 198. Over het algemeen leende het oorspronkelijke minuutplan van het kadaster zich goed voor de intekening van de percelen. De blokken waren meestal goed terug te vinden. Een volledig nauwkeurige afgrenzing was niet in alle gevallen mogelijk. Bij de blokken *Ophem en Neerhem* 5, *Cimiterium* 4 en *Torfschoeve* 6 moeten tussen 1687 en begin negentiende eeuw veranderingen in de verkaveling hebben plaatsgevonden. De ligging van *Torfschoeve* 5 is onzeker. Moeilijker dan de intekening van volledige blokken was de exacte reconstructie van losse percelen.

² Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 1 en III 2.4.a. Voor de periode 1340-1526/27 werden de percelen uit de pachtblokken met elkaar vergeleken aan de hand van veldnamen, vroegere pachters en reigenoten. Enkele vergelijkingen lukten op minder bevredigende wijze. Bij *Retro Curiam Torfs* bleek de vergelijking van de gegevens uit 1340 met die van 1378 problematisch. Dit geldt eveneens voor *Retro Cimiterium* ten aanzien van de jaren 1378 en 1435. Tussen de situatie in 1526/27 en 1649 was geen vergelijking per perceel mogelijk, omdat het een overstap van meer dan een eeuw betreft en in de legger van 1649 geen vroegere pachters worden vermeld. Hier werd volstaan met een vergelijking per blok aan de hand van de veldnamen, waarbij ligging en oppervlakten bleken overeen te komen. De gegevens uit 1649 bleken volledig overeen te komen met die van 1687. Bovendien bevonden zich bij de kartering van 1687 overzichten waarin men de toenmalige oppervlakten per blok vergeleek met de situatie in 1526. Ook hieruit bleek dat slechts van marginale wijzigingen sprake was.

³ Simenon, *Vlijtingen*, 13.

de kadasterkaart.¹ De eerste categorie had een totale oppervlakte van circa 50 bunder.² De meeste percelen werden in tijdpacht gegeven, enkele in erfpacht. Zij waren verspreid gelegen, met een grote concentratie aan de rand van de heerlijkheid achter Lafelt en zelfs aan de overzijde van de Steenstraat op Vroenhofs gebied (zie kaart 8: groen). Het beperkte aantal percelen van de tweede categorie werd steeds in erfpacht gegeven, bedroeg circa 5 bunder in totaal en lag verspreid (zie kaart 8: paars).³

Voor de *Lopende Landen*, die rogge opbrachten voor het fonds feesten en jaargetijden stammen de oudste gegevens uit 1385.⁴ In 1521 bedroeg de totale oppervlakte aan voor feesten en jaargetijden verpacht land circa 32,5 bunder. Ongeveer de helft hiervan behoorde tevens tot het cijnsgoed. De andere helft, de zogenaamde Landen van Sledenaken, was leenroerig aan de proosdij. De cijnslanderijen van feesten en jaargetijden lagen verspreid over de heerlijkheid, behalve bij Lafelt, waar de Landen van Sledenaken net wél voorkwamen (zie kaart 8: rood respectievelijk rood met s). Behalve deze in tijdpacht gegeven goederen, werden enkele in erfpacht gegeven. Ook deze brachten rogge op. Het betrof drie weilanden, een tuin of appelboomgaard en een hofstede, sommige met bebouwing, aan de Erhemstraat, de Ophemmerstraat, de Jodenstraat en de Kerkstraat. Een bebouwde hofstede lag in Lafelt en tenslotte een weiland, genaamd de *Rixhoef* in Ellicht, die als enige van deze erfpachtpercelen lokaliseerbaar was (kaart 8: oranje).⁵

De scholasterie kocht twee huizen met hof in Lafelt, een in 1533 en een in 1541, die rogge opbrachten en niet in het cijnsregister van 1507 worden vermeld.⁶ Het *Gevangenland* of *Houdtland* bestond uit vier percelen met een gezamenlijke oppervlakte van circa 3 bunder (kaart 8: blauw) en een bij de kerk gelegen huisje dat *Gevangenhuyssen* heette. De *schutten*, die als bewakers van gevangenen ook *gehanghen en gevanghen luyden* werden genoemd, mochten de vier percelen bebouwen. Mogelijk ging het oorspronkelijk om in beslag genomen land, dat in omvang varieerde.⁷ De broederschap van kapelannen beheerde mogelijk al vanaf 1386, maar in ieder geval in 1517 29 bunder (kaart 8: zwart).⁸ Diverse altaren beschikten in totaal over circa 38 bunder.⁹

4.2.4. Cijns- en leengoederen in de lokale context

Het cijnsgoed van Sint Servaas, dat zoals eerder vermeld onder het fonds van de refterproosdij viel, was in Vlijtingen al in 1507 sterk verbrokkeld.¹⁰ Dit blijkt uit het grote aantal cijnsplichtigen en de geringe oppervlakte per perceel. Ook cijnsplichtigen met veel cijns-

¹ Ten aanzien van de roggelanden van de cellerarie en de landen met tarwe voor de refterproosdij waren de tekeningen van 1649 en 1687 direct vergelijkbaar met de gegevens uit het cellerarieregister van 1526/27 en in beperktere mate ook met die van de cellerarierekening van 1455/56 (RAL SS kap. nr. 978).

² Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 1 en III 2.4.c.

³ Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 1 en III 2.4.b.

⁴ RAL SS kap. nr. 1244 = de oudste rekening van anniversaria. Zie verder Bezitslijst: Vlijtingen II 3 en III 2.4.d.

⁵ De tekeningen uit 1687 van de percelen van feesten en jaargetijden en van de Landen van Sledenaken waren vergelijkbaar met de gegevens uit een legger van 1581.

⁶ Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 2.4.e.

⁷ BAL, B-I-1, ff. 81v-82; Simonon, *Vlijtingen*, 114-115.

⁸ RAL SS broe. nrs. 498-500. Een gedeelte van de landerijen van de broederschap van kapelannen (zwart) en van beneficijs van verschillende altaren (grijs) kon in kaart worden gebracht, omdat deze percelen in de metingen van 1687 als reigenoot werden weergegeven.

⁹ Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 2.4.f.

¹⁰ Zie Bezitslijst: Vlijtingen II 2 en III 2.6.a.

goed bezaten kleine, verspreid gelegen percelen. Uit onderzoek naar de gebruikte veldnamen blijkt dat cijnsgoed iets meer aan de randen van de heerlijkheid voorkwam dan in het centrum. De omgeving van de pachtblokken lijkt, behalve een aantal landerijen van het gasthuis, enigszins vrij gebleven. Ook lagen er buiten Vlijtingen, vooral aan de overzijde van de Steenstraat (de oude Romeinse baan van Maastricht naar Tongeren), landerijen die te Vlijtingen cijns en in combinatie hiermee ook tiend opbrachten. Er was dus geen volledige overlapping van grondheerlijkheid en territoriale heerlijkheid.

Ook het Gasthuis van Sint-Servaas beschikte over cijnsgoed. In de lijst van bezittingen en inkomsten, die de *dispensator* van het gasthuis Hezelo in 1171 maakte, wordt Vlijtingen echter niet genoemd.¹ Een cartularium van het gasthuis (veertiende tot zestiende eeuw) bevat een beschrijving van landerijen in Vlijtingen uit 1431.² Deze worden eveneens vermeld in het cijnsregister van 1507: 27,5 bunder gelegen in 52 percelen. De percelen lagen over de heerlijkheid verspreid, een gedeelte ervan tussen of zelfs grenzend aan de pachtblokken (kaart 8: bruin).³

Het cijnsgoed bestond niet alleen uit akkerland, maar ook uit het merendeel van de huizen, hofsteden en tuinen in Vlijtingen, Ellicht en Lafelt (*census curiarum*). Behalve cijns rustten hierop dikwijls andere betalingsverplichtingen, zoals erfpacht ten bate van het kapittel of lasten ten behoeve van feesten en jaargetijden, de scholasterie of de broederschap van kape-lanen. Huizen waarop geen cijns rustte, worden meestal toch in het cijnsregister vermeld, maar dan als reigenoot. Een aantal huizen was leenroerig aan de proosdij. Ook de pastorie van Vlijtingen ontving inkomsten uit een groot aantal huizen.⁴

Niet cijnsplichtig waren de verschillende, reeds besproken categorieën pachtlanden (waaronder ook de blokken), die door de cellerarie werden beheerd. De Sint-Servaaskerk had echter in Vlijtingen ook nog andere eigendommen die niet tot het cijnsgoed behoorden. Zo lagen er de goederen die in ieder geval vanaf het laatste kwart van de zestiende eeuw voor de leenhof van de proost werden verheven. Een *leen* (*beneficium*) was een onroerend goed of een recht dat door de leenheer aan een leenman werd uitgegeven. Bij de dood van de leenman vond verheffing van het leen door de opvolger plaats en betaalde deze hiervoor verheffingsrecht. Het in leen geven van onroerend goed kwam voort uit het leenstelsel. Doel van het in leen geven van een goed aan een leenman was om deze in staat te stellen zijn plichten als vazal (gehoorzaamheid en trouw) jegens de leenheer, die hem bescherming bood, te vervullen. In de loop van de tijd verdrong het zakenrechtelijke aspect van de leenverhouding, namelijk de gebruikseigendom van het goed, het personenrechtelijke aspect steeds meer. Uiteindelijk kon de leenman als gebruikseigenaar vrijwel volledig over het leengoed beschikken en dit ook weer op zijn beurt in leen geven.⁵

¹ Bronnenboek, nr. 77.

² RAL SS gasth, nr. 7.

³ Van de losse percelen van het gasthuis kon de ligging exact worden vastgesteld, omdat bij de reconstructie, behalve van de laatmiddeleeuwse gegevens, gebruik kon worden gemaakt van een legger van eigendommen van het Burgerlijk Armbestuur uit de jaren 1893-1918 en van landmeterstekeningen van eigendommen van het BA in Vlijtingen van circa 1860 (GAM, BA, nrs. 1609 en 3070). Begin negentiende eeuw, tijdens het Franse bewind, werden de bezittingen van het gasthuis overgenomen door de Administratieve Commissie voor de Burgerlijke Gasthuizen, een voorganger van het BA. Zie over de continuïteit van het bezit van caritatieve instellingen en het belang hiervan bij retrogressief onderzoek: Hartmann, 58; Coppes-Desmedt, 129-143.

⁴ RAL SS par. Vlijtingen, nr. 2 (1660).

⁵ Diestelkamp (LMA); Spieß (HRG); Godding, 158-162.

De leengoederen van de proost van Sint Servaas, waaronder die in Vlijtingen, waren verdeeld in grote of ridderlenen (in totaal 16 bunder) en kleine lenen (in totaal 80 bunder). ¹ De grote lenen waren de reeds vermelde Landen van Sledenaken, die in 1503 waren gekocht van een zekere Jan van der Straten. ² De proost was leenheer, het kapittel in de persoon van zijn rentmeester leenman hiervan en de pachtopbrengsten waren voor feesten en jaargetijden bestemd. Eveneens grote lenen waren een cijnshof en de tiend van Heukelom. Met de opbrengst van de verpachting van de laatste onderhield men de daken van de proosdij. Tot de kleine lenen, mogelijk individuele verheffingen door particuliere personen, behoorden ondermeer enkele huizen en hofsteden in Vlijtingen.

Ook de *Daalhof* aan de *Meer* was minstens vanaf 1582 een proosdijleen. Binnen deze hofstede lag het reeds genoemde blokhuis. Het leen zelf was aanvankelijk in handen van particulieren, in die periode de familie Aloffs. In 1690 vond voor de leenzaal van de proost de verkoop van de *Daalhof* door de kinderen van Willem Aloffs en Maria Bevers aan het kapittel plaats. Na de verwoesting van het blokhuis in 1747 bleef de *Daalhof* in gebruik als weiland. ³

4.2.5. De tiend

Zoals eerder vermeld werden de grote tiend en het collatierecht van de kerk van Vlijtingen in 1225 door proost Otto van Everstein, nadat er dikwijls onenigheid over was geweest, aan het kapittel overgedragen. ⁴ Dit laatste gebeurde waarschijnlijk in het kader van de goederenscheiding tussen proost en kapittel. In 1231 gaf dezelfde proost zijn goedkeuring aan de overdracht van de tiend of *obedientia* van Vlijtingen en Hees door meester Johannes, toenmalige deken van Xanten. ⁵ Betekent dit dat deze tiend tussen 1225 en 1231 vervreemd was en in dat laatste jaar weer terugkwam? Meester Johannes was echter geen buitenstaander, maar - zoals al eerder bleek - kanunnik en scholaster van Sint Servaas. ⁶ Hij was degene die in 1232 naar Italië zou reizen om Frederik II de goedkeuring van het falsum van 1087 voor te leggen en in 1244, als getuige in een andere oorkonde over Zepperen, werd hij opnieuw deken van Xanten genoemd. ⁷ De term *obedientia*, die in een vier dagen oudere oorkonde eveneens voor de tiend van Tweebergen werd gehanteerd ⁸ en een jaar later voor de uitgifte van de hoeve van Zepperen ⁹ maakt duidelijk hoe de oorkonde moet worden geïnterpreteerd. Zoals reeds werd vastgesteld, werd de term hier gebruikt om hetzij het beheer van grondbezit van het kapittel door een kanunnik aan te duiden, hetzij het op deze wijze beheerde goed zelf. ¹⁰ In de beide oorkonden van 1231 is sprake van de tiend ofwel de *obedien-*

¹ Zie Bezitslijst: Vlijtingen III 3.a-b.

² RAL SS kap, nrs. 960 en 1760 (p. 127-129).

³ RAL SS pro, nr. 16, f. 50; RAL SS kap, nrs. 869, 874, 878 en 1760 (p. 129); BAL, B-I-I, ff. 81v-82; Simonon, *Vlijtingen*, 21-22, 98; Moors, 9.

⁴ Bronnenboek, nr. 98a. Op 21 oktober 1225 bevestigd door koning Hendrik (VII): Huillard-Bréholles, II.2; 859-860; Böhmer en Ficker, nr. 3989; DoV, nr. 103. In hetzelfde jaar eveneens door de bisschop van Luik: Poncelet, *Hugues de Pierrepont*, nr. 235; DoV, nr. 104. Vergelijk: Deeters, 54; SimV, 748-749.

⁵ Bronnenboek, nr. 98d. De inhoud komt nogal cryptisch over en lijkt daarom niet ongeschonden overgeleverd.

⁶ Zie paragraaf 2.8.2.

⁷ DoV, nr. 145. Vergelijk Doppler, *Kanunniken*, in PSHAL 74 (1938), 70.

⁸ Bronnenboek, nr. 98c.

⁹ Bronnenboek, nr. 98e.

¹⁰ Zie paragraaf 3.4.

tia. Dit betekent dat de tiend van zowel Vlijtingen als Tweebergen een *obedientia* vormde, dus in beheer was gegeven aan een kanunnik. Ten aanzien van Tweebergen is niet bekend wie deze tiend beheerde, maar voor Vlijtingen wel. Dit was meester Johannes, die deze opdracht in 1231 met toestemming van de proost teruggaf om niet lang daarna een andere opdracht te aanvaarden, namelijk het gezantschap naar de keizer.

De tiendschuur van het kapittel in Vlijtingen lag in de *Tiendhoeft* aan de Kerksteeg, in 1687 een van de roggepachtlanden van de cellerarie.¹ In 1526-1527 beschreef de cellerarius de tiendomgang: van achter Kesselt trok men achtereenvolgens langs de grenzen met Montenaken, Heukelom, Riemst, Herderen, Spouwen, Rosmeer en Hees om dan weer achter Kesselt de omgang te beëindigen.² Zoals gebruikelijk was het kapittel als tiendheer verplicht de kerk van Vlijtingen te onderhouden.³

Behalve de tiend van Vlijtingen hief het kapittel binnen de limieten van de heerlijkheid nog andere tienden, namelijk die van Maastricht, van Zichen en van Heukelom. De inkomsten van de beide eerstgenoemde ontving de cellerarius wederom in de vorm van zomergraan. De tiend van Heukelom werd mogelijk in het aangrenzende Heukelom zelf geheven en vormde, zoals hierboven beschreven, een groot ridderleen van de proosdij. Verder lag buiten Vlijtingen nog grond die toch tot de tiend van Vlijtingen behoorde, namelijk een aantal percelen in de Vroenhof, Rosmeer en Spouwen. Binnen Vlijtingen werd behalve aan het kapittel nog tiend betaald aan de Cisterciënserabdij te Hocht (kaart 8: roze),⁴ in Rosmeer, aan de pastoor van Riemst en aan de kosterij van Spouwen. De landerijen van de pastoor van Vlijtingen waren tiendvrij.⁵

4.2.6. Omvang van de grondheerlijkheid

In de zestiende eeuw had het kapittel zelf 235 bunder (erf)pachtgoed, diverse aparte stichtingen hadden samen 92 bunder, 689 bunder was cijnsplichtig aan de refter en 96 bunder leenroerig aan de proost. Dit betekent dat een groot deel van de grond in Vlijtingen terug te vinden is in de archieven van de Sint-Servaaskerk. Toch kan men voor de berekening van de omvang van het grondbezit van het kapittel de bovengenoemde getallen niet samennemen, want dan zou een optelling van onvergelykbare eenheden ofwel “appelen en peren” ontstaan en daardoor een vertekend beeld.

In hoofdstuk III werd reeds gesteld dat, behalve de betaling van die cijns, de cijnsplichtige volledig kon beschikken over de grond. Zelfs het cijnsgoed, waarvan de grondgerechtigdheid bij afzonderlijke aan de Sint-Servaaskerk gerelateerde stichtingen berustte, was feitelijk geen bezit van het kapittel zelf. De enige uitzondering vormen de pachtlanderijen van het fonds voor feesten en jaargetijden, waarover de ontvanger van feesten en jaargetijden aan de refterproost cijns moest betalen.

Hetzelfde als voor het kapittel en zijn cijnsen geldt voor de proosdij en haar leengoederen. Van de leengoederen ontving de proost alleen inkomsten uit de verheffing hiervan voor

¹ BAL, B-I-1, ff. 274v-275; RAL SS kap, nrs. 963 (f. 47), 982 (f. 9), 872 (f. 36).

² BAL, B-I-1. Simonon noemt een limietbeschrijving uit 1648: Simonon, *Vlijtingen*, 16.

³ Uitspraak van de aartsdiaken van Haspengouw op 24 mei 1382 na klacht over nalatigheid van het kapittel: RAL SS kap 866, ff. 40v-43 (afschrift); DoV, nr. 409.

⁴ De tiend van Hocht werd ingetekend met behulp van een achttiende-eeuwse kaart: GAM, Parochie H. Petrus, nr. 1169.

⁵ Bronnen met betrekking tot de tiend: BAL, B-I-1; RAL SS kap, nrs. 869, 978, 982, 1052, 1292, 1294, 1298, 1315; RAL SS pro, nrs. 16-17.

zijn leenhof. Toch moet de helft van die goederen, namelijk de Landen van Sledenaken, wel worden meegerekend; niet omdat zij leengoederen van de proost waren, maar omdat ook zij als pachtlanderijen van het fonds voor feesten en jaargetijden deel uitmaakten van het kapittelbezit. Als men optelt wat kan worden opgeteld, dan krijgt men de twee volgende overzichten:

kapittelbezit: cellerarie	195	18,73 %	cijnsen kapittel	689	66,19 %
kapittelbezit: anniversaria	30	2,88 %	lenen proosdij	96	9,22 %
kapittelbezit: scholasterie	10	0,96 %	rest	257	24,59 %
kapittelbezit: gevangenland	3	0,29 %			
aparte stichtingen SS	92	8,84 %			
niet van SS	711	68,30 %			
totaal (in bu.)	1041		totaal (in bu.)	1041	

Hieruit kan worden afgeleid:

1. Het kapittel bezat bijna een kwart van de grond, bijna negen procent was van afzonderlijke met de Sint-Servaaskerk gerelateerde fondsen, de rest was van derden (de linkerkolom).
2. 66 procent van de grond was cijnsplichtig aan de refter van het kapittel en meer dan negen procent was leenroerig aan de proost (de rechterkolom).
3. Van het kapittelbezit waren alleen goederen van feesten en jaargetijden hetzij cijnsplichtig hetzij leenroerig.

Cijns- of laathoven van anderen worden in de bronnen niet genoemd, behalve zeer sporadisch de in het dorp gelegen Sint-Clemenshof. Ten overstaan van de schout, de meier en de schepenen van deze hof (sic) vond in 1453 een overdracht van drie percelen plaats.¹

De reeds genoemde generale aanbreng van 1767-1780 geeft de volledige bezitsverhoudingen in Vlijtingen voor de tweede helft van de achttiende eeuw. In deze aanbreng worden geen cijnsverhoudingen vermeld.²

4.2.7. Het dorp

De Germaanse uitgang *-ingen* of *-ingaheim* in de naam Vlijtingen stamt uit vierde tot vijfde, volgens anderen zesde of zevende eeuw, betekent "toebehorend aan" en is zodoende aan een persoons- of familienaam gekoppeld: *Fleido-* of *Plait-ingen*. Afgaande op de naam zou Vlijtingen, evenals vele andere plaatsen in de Droge Haspengouw, het product van Frankische kolonisatie in de vroege middeleeuwen kunnen zijn.³

Op de kadasterkaart van 1844 (kaart 8) en de Topografische en Militaire Kaart van 1850-1864 (kaart 4) vertoont Vlijtingen de kenmerken van een gesloten dorp met dichte bebouwing en van onregelmatige vorm.⁴ In afwijking hiervan heeft het dorp drie lineaire uitlopers: *Ophem*, *Neerhem* en *Overhem*. De *Meer* vormt een *dries-* of *biestachtige* open plaats. Af-

¹ GAM, Collectie Schaepkens, nr. 62.

² RAL SS kap, nr. 874.

³ Segers, I, 12, 14; Herbillon, in *BCRTD* 50 (1976), 131; Carnoy, 711; Gysseling en Verhulst, 19-22, 37; Ennen en Janssen, 6, 113; Blok, 149; Verlinden, 237-239; Renes, *Zuidlimburgse cutuurlandschap*, 47; Minnen, 99. Vergelijk Simenon, *Vlijtingen*, 8-9.

⁴ Vergelijk: Born, *Geographie*, 117-126 en tussen 156-157 (schema).

gezien van de uitlopers bestaat het bebouwde gedeelte van het dorp uit een aantal parallel lopende straten zoals het begin van de *Ophemmerstraat*, de *Meer* en de *Kerkstraat*. Haaks hierop staan steegjes en enkele kleinere straten als de *Smisstraat* en de *Caubergstraat* (zie kaart 10).

Bij de vroegste ontwikkeling van de nederzetting zal de waarschijnlijk toen nog volop gepraktiseerde veeteelt ongetwijfeld een belangrijke rol hebben gespeeld. Evenals in veel andere nederzettingen met een *dries* vormde het driehoekige plein de *Meer* oorspronkelijk een drassige plek, waar het vee van het dorp werd verzameld om naar de weidegebieden te trekken. Hier lag een poel genaamd de *Meerpoel*. De inwoners moesten voor het onderhoud zorgen en mochten er geen schapen in wassen.¹

Meer komt van *maar* en is een komvormige laagte op een plateau, waar zich periodiek water verzamelt. De betekenis kan verschuiven naar: drassige plek of zelfs dorpsplein. Een *poel* is een met regenwater gevulde ondiepte van beperkte omvang.² Doorgaans lag een dergelijke poel oorspronkelijk aan de rand van de bebouwing en nam daarom bij de vorming van een nederzetting een secundaire plaats in. Bij uitbreiding van de nederzetting kwam de open plek binnen de bebouwing te liggen en kreeg deze in veel gevallen de functie van dorpsplein. Kerk en kerkplein lagen in de beginfase van nederzettingvorming ook dikwijls enigszins afzijdig.³

Behalve het gebied rond de *Meer* waren de kernen *Ophem*, *Neerhem* en *Overhem* van een aanzienlijke ouderdom. De namen eindigen op *-heim*, (vijfde tot tiende eeuw, betekent 'woonplaats', vaak Karolingisch) en zijn voorzien van de prefixen *Op-*, *Neer-* en *Over-* ter aanduiding van de ligging.⁴ Het achterwege blijven van unieke eigennamen voor deze gehuchten of van benamingen als *Opp-*, *Neder-* en *Over-Vlijtingen* doet vermoeden dat het om gehuchtachtige hofgroepen binnen één dorp gaat, die uitsluitend in dat dorp zelf onder een eigen naam bekend zijn.⁵ Mogelijk ontstond *Overhem* niet gelijktijdig met *Ophem* en *Neerhem*; het prefix *Over-* zou hierop kunnen wijzen. Deze nederzetting moet over iets heen zijn ontstaan. Tussen *Ophem* en *Neerhem* aan de ene en *Overhem* aan de andere zijde liggen twee zouwen, de *Allewijzouw* en de *Bampszouw*, die hier samenvloeien. Qua positie ten opzichte van de zouw ligt *Ophem* stroomopwaarts van *Neerhem*.⁶

Vlijtingen ontstond waarschijnlijk uit de samensmelting van een oorspronkelijke kern van nog onduidelijke vorm en samenstelling rondom *Meer* en kerk met drie gehuchtachtige kernen, die van niet veel latere datum waren en een lineaire vorm vertoonden. De meeste straten werden reeds in de veertiende of vijftiende eeuw vermeld: *Ophem*, *Neerhem*, de *Smisstraat* en de *Meerpoel* al in de veertiende eeuw, *Overhem*, de *Jodensteeg*, de *Wouteringensteeg* en de *Meer* in de vijftiende eeuw.⁷ De *Ophemmerstraat*, de *Erhemstraat* en de *Overhemstraat* moeten in 1507 dicht bebouwd zijn geweest in vergelijking met de rest van het dorp.⁸

¹ Habets, *Ordonnantie*, 387-388.

² Hillegers, 20, 28 e.v., 31, 140, 145; Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 88; Dussart en Claude, 244-246.

³ Vergelijk Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 88, 90.

⁴ Segers, I, 15-16; II, 3; Blok, 149-151; Ennen en Janssen, 6; Verlinden, 237-239; Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 47.

⁵ Schröder, in Schröder en Schwartz, 53; Krenzlin, in Krenzlin en Reusch, 86-87.

⁶ Vergelijk Segers, II, 3.

⁷ *Ophem*, *Neerhem*, *Overhem* en *Smisstraat*: RAL SS kap, nrs. 865-866; *Meerpoel*: RAL SS kap, nr. 1292; *Jodensteeg*: DoS, nr. 1221; *Wouteringensteeg*: RAL SS kap, nr. 978; *Meer*: RAL SS kap, nr. 1248. Zie bijlage 1.

⁸ Cijnsregister: RAL SS kap, nr. 869.

4.2.8. Het veld

Begin negentiende eeuw vertoonde de perceelsindeling in Vlijtingen het beeld van een *Gewannflur* (zie kaart 8). Voor een klein deel betrof het gelijklopende *gewannen*, maar het merendeel van het veld bestond als gevolg van het reliëf uit haakse *gewannen*. Daartussen lagen enkele onverdeelde blokken, namelijk bij Lafelt in het *Klein Veldje* (langs de *Steenstraat*), achter Lafelt in het *Daalveld* en rondom Ellicht. Erg opvallend is het grote, langwerpige blok ten zuiden van Lafelt.

Evenals elders in de Haspengouw vormde het gebied - en dat is nu nog te zien - een uitgestrekt, open akkerlandschap rond gesloten dorpen en gehuchten.¹ Er was nauwelijks plaats voor weilanden of gemeenschappelijke woeste grond. De laatste categorie wordt ook nergens in de onderzochte bronnen vermeld. Ook in de dorpsreglementen van 1650 en 1751 wordt in de bepalingen over het weiden van vee geen melding gemaakt van beweiding van woeste grond. Er is enkel sprake van begrazing van weiland en het houden van vee op de stoppels en op braakliggend akkerland. Eerst mocht de varkenshoeder zijn dieren na de oogst op de stoppels laten, pas daarna was de herder met zijn kudde aan de beurt. Het aantal schapen en duiven dat men mocht houden, was gekoppeld aan de hoeveelheid akkerland die men bebouwde.² Het ontbreken, respectievelijk weinig voorkomen van vermeldingen van weiland en woeste grond in combinatie met de vruchtbaarheid van de bodem rechtvaardigt het vermoeden dat vrijwel alle grond in Vlijtingen reeds tijdens de volle of late middeleeuwen als akkerland in cultuur was gebracht. Dit geldt overigens voor de hele Haspengouw als typische graanstreek.³

Toch moet de veeteelt oorspronkelijk een belangrijkere plaats hebben ingenomen.⁴ De centrale plaats van de *Meer* en de *Meerpoel* wijzen hierop. De straten, die hierop uitkwamen waren mogelijk veedriften: de *Smisstraat*, de *Jodenstraat* en de *Cau(den)bergerstraat* (weg naar de *Caudenberg*, een kaal gekapte berg). Ook de samenstellingen met *Kat-* en *Ketter-* verwijzen naar vee. De veldnaam *Vogelsmeer* kan oorspronkelijk voor beweiding gebruikte grond aanduiden. Het *Meswegje* van Lafelt naar Vlijtingen was hoogstwaarschijnlijk een *Mestweg*. Mogelijk was het grote perceel bij Lafelt een restant van gemeenschappelijke weidegrond. Ook het bos moet ooit omvangrijker zijn geweest. Er zijn genoeg toponiemen die daarop wijzen (zie de lijst van plaatselijke benamingen in de bijlage).

4.2.9. De verkaveling

Bij gebrek aan vroege bronnen valt de mate en het tijdstip van versnippering van de grond bij Vlijtingen alleen maar op indirecte wijze te bepalen. Ten aanzien van het merendeel van de grond - de percelen in het cijnsregister - werd al eerder geconstateerd dat deze versnippering rond 1500 reeds een feit was. Het stond de cijnsplichtige immers vrij zijn cijnsgoed te vervreemden. Wat de blokken pachtgoed betreft ligt de problematiek anders. In tegenstelling tot het cijnsgoed trad hier geen versnippering op. Zeker vanaf 1340 bleven zij onveranderd in bezit van het kapittel en waren verdeeld in percelen, die bij het bepalen van de mate van bezitsdeling geen enkele rol spelen. Pas na de opheffing van het kapittel en de

¹ Dussart, *Geographie*, 12-18; idem, *Les types*, 34, 64; Brulard, *passim*.

² Habets, *Ordonnantie*, 370-371, 377, 384-385; Simonon, *Vlijtingen*, 162. Vergelijk ook: Behets, 59.

³ Minnen, 101; Brulard, *passim*.

⁴ Hillegers, 20, 44, 91, 142 en *passim*; Van Coppenolle, *Toponymische studiën*, 204, 216; idem, *De Kattestraat*, 125-134; Van Dyck, *Plaatsnamen met Kat*, 199; Hekker, 21.

verkoop van het grondbezit in de Franse Tijd kon deling plaatsvinden: een uitgestelde *gewann*vorming. Ten aanzien van de overige, losse pachtlanderijen van het kapittel, traden vanaf het begin van de zestiende eeuw geen veranderingen meer op, zodat de bijdrage van deze percelen aan de *gewann*verkaveling vóór die tijd moet worden gedateerd. Afgaande op het cijnsgoed en eventueel de losse pachtpercelen was er met zekerheid rond 1500 al sprake van een vrijwel volledige *gewann*verkaveling, maar die kon ook ouder zijn. Enkel de verspreid tussen de *Gewannen* gelegen blokken pachtland van het kapittel en een aantal blok-vormige percelen met name achter Lafelt zorgden voor een verstoring van het homogene kadastrale beeld.¹

Meestal is de *gewann*verkaveling een secundaire vorm die uit blokvormen en brede stroken ontstond. Dikwijls geschiedde dit in samenhang met en bevorderd door het drieslagstelsel, maar - zoals hierboven reeds werd geconstateerd - in Vlijtingen ontwikkelde de *gewann*verkaveling zich juist buiten de blokken waarin het drieslagstelsel werd toegepast. Zoals aan het begin van dit hoofdstuk geconstateerd werd, wijzen blokken meestal op grootgrondbezit, brede stroken op systematische ontginning. In de pachtlandcomplexen van het kapittel, waar het drieslagstelsel wel werd toegepast, zijn die oorspronkelijke blokken nog herkenbaar. Dit betekent dat hier minstens een half millennium lang een verstening van de oorspronkelijke blok-vorm optrad, die het gevolg was van de continuïteit van het door de bezittende instelling gehanteerde beheer. Deze unieke omstandigheid heeft het mogelijk gemaakt om met behulp van de kadasterkaart en enkele zeventiende-eeuwse landmetersschetsen bezitseenheden te reconstrueren, die ouder waren dan de *gewann*verkaveling.

4.2.10. Lafelt en Ellicht

Midden vorige eeuw vertoonde Lafelt een lineaire vorm (zie kaarten 4 en 8).² In een oorkonde uit 1315 van hertog Jan III van Brabant worden Lafelt en Ellicht voor het eerst genoemd.³ De naam *Lafelt*, ook wel *Lauffelt*, is afgeleid van *Lancfelt*, zoals deze nederzetting in 1340 werd genoemd.⁴ Plaatsnamen die op *-veld* eindigen, dateren in de meeste gevallen uit de periode van de grote ontginningen in de volle middeleeuwen, namelijk van de elfde tot de dertiende eeuw. Oorspronkelijk werden met deze benaming woeste gronden aangeduid. Pas na de ontginningsgolven van de twaalfde en dertiende eeuw kreeg deze de betekenis van akker en kon een tot een nederzetting behorend akkercomplex aanduiden.⁵ Evenals Vlijtingen kende ook Lafelt een *Meer*, maar die werd in 1687 omschreven als liggende achter Lafelt. Het betreft dus een poel, die nooit binnen de bebouwing werd opgenomen vanwege een te geringe groei van de nederzetting.⁶ Ellicht is te klein om de vorm precies te kunnen bepalen. De naam Ellicht komt overeen met die van de plaats Othée (ten zuiden van Tongeren), die in het Nederlands *Elch* heet. Van 1216 tot 1221 heette de plaats *Auteit*, *Althey*, *Altei*, *Otei*, mogelijk afgeleid van *Altacus*. De betekenis hiervan, namelijk op een hoogte gelegen, is op Ellicht zeker van toepassing.⁷

¹ Over uitgestelde *gewann*vorming vergelijk Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 134, 167-168 noot 149.

² Vergelijk: Born, *Geographie*, 141-148 en tussen 156-157 (schema).

³ Oorkonde van 9 januari 1315: Habets, *Codex*, nr. 96; DoV, nr. 261.

⁴ RAL SS kap, nr. 865.

⁵ Segers, II, 12-13; Mayhew, 95.

⁶ RAL SS kap, nr. 872.

⁷ Herbillon, in *BCRTD* 45 (1971), 127-128; Carnoy, 183, 523; Gysseling, II, 777.



Boerderij in het gehucht Ellicht bij Vlijtingen (foto W. Schouten).

Opvallend genoeg kwamen de blokken pachtland bij Lafelt niet voor, op een onregelmatig blok aan de heerlijkheidsgrens na. Hieruit kan worden afgeleid, dat het ontstaan van Lafelt en de ontginning van de omgeving van deze nederzetting geen product was van het oorspronkelijke landbouwsysteem. Zoals ook elders vaak voorkomt, ontstond Lafelt mogelijk als een nederzetting van uit het moederdorp Vlijtingen afkomstige, zelfstandige boeren, die zich ergens in de periode van 1000 tot 1300 verderop vestigden om nieuw land te ontginnen.¹ Bij dergelijke collectieve ontginningen tijdens de volle middeleeuwen was de grond, in tegenstelling tot de blokken bij de oudere nederzettingen, meestal verkaveld in brede stroken. Exemplaren van deze brede stroken, teruggaande op oudere bezitseenheden, kunnen aan de randen van een veld, aan de grens van het dorpsgebied in latere tijd nog zichtbaar zijn.² Opvallend is het enorme, tamelijk langgerekte perceel, dat op de kadastraalkaart ten zuiden van Lafelt bij de grens van de bebouwing zichtbaar is. Boven werd reeds geopperd dat het een overblijfsel van een gemeenschappelijke dorpsweide was, maar het kan ook een restant van een brede strook zijn geweest. Het is namelijk mogelijk, dat het gehucht *Lanfelt* werd genoemd naar een reeds aanwezige verkaveling in lange en vooral

¹ Vergelijk de stichting van nederzettingen op het plateau vanuit Breust en Eijsden: Hartmann, *passim*.

² Krenzlin en Reusch, 24-25, 108; Krenzlin, *Die Aussage*, 394-396; Hartmann, 176-177, 318.

brede stroken, hetgeen impliceert dat de ontginning van het gebied aan de stichting van de nederzetting voorafging.¹

4.2.11. De hoeven in Lafelt

In het cijnsregister wordt een zestiental goederen genoemd, die elk voorzien zijn van een naam gekoppeld aan het achtervoegsel *-hoef* of *-hof*:

Vlijtingen: *Laeckhoef* (Erhemstraat), *Hackenhoef* (Erhemstraat), *Koumanshoef* (Ophemmerstraat), *Fosshoef* (Ophemmerstraat), *Leenhoef* (Meerpoel), *Daelhof* (Meer), *Tiendhof* (Kerkgat).

Ellicht: *Laeckhoef*, *Rixhof*.

Lafelt: *Boshoef*, *Kobbenhoef*, *Borchhoef*, *Achterhoef*, *Puthof*, *Borchartshoef*, *Nijkelshoef*

In het oog springt het relatief hoge aantal hoeven in Lafelt en het feit dat het bij de hoeven in Lafelt en Ellicht steeds om cijnsgoed gaat, in tegenstelling tot die in Vlijtingen die in de onderzochte bronnen enkel als reigenoten worden genoemd. Eveneens opvallend is - net als in het vorige hoofdstuk bij Güls - de splitsing of samenvoeging van oorspronkelijke eenheden, zoals bij de *Boshoef* (splitsing in drieën), de *Achterhoef* (splitsing in tweeën) en de *Kobbenhoef* en *Borchhoef* (samenvoeging). Zijn deze zogenaamde hoeven van oudere datum dan de naburige huizen en erven? Waarom telde Vlijtingen relatief weinig hoeven?²

Van de *Boshoef* en de *Borchartshoef*, bestaan vermeldingen van rond 1450. Voor de ouderdom van een derde, de *Nijkelshoef*, kan de vermelding van een zekere Nycoel van Lafelt in 1384-1385 een aanwijzing vormen.³ In totaal ging het in 1507 om zeven hoeven in Lafelt. Van elders is bekend, dat in geestelijke heerlijkheden gestichte dorpen, naar analogie van het Scheppingsverhaal, vaker uit zeven bedrijfseenheden bestonden.⁴ Vormen deze zeven van een eigennaam voorziene *hoeven* de oorspronkelijke bezitseenheden in Lafelt? In dat geval zou bij weglating van de andere op de kadasterkaart weergegeven huizen en erven het beeld van de oorspronkelijke vorm van de nederzetting zichtbaar worden: een vrijwel éénrijige vorm van zeven *hoeven*, die elk een brede en vooral lange strook land vormden. Enkel de *Nijkelshoef* was aan de overzijde van de straat gesitueerd, terwijl de *Achterhoef*, zoals de naam al aanduidt, achter de rij lag (zie kaart 9). Mogelijk vormde Lafelt oorspronkelijk een (*bos*)*hoeven*nederzetting (Duits: *Waldhufen*) en heette een van de zeven hoeven niet voor niets *Boshoef*. Bovendien ligt een van de percelen roggeland van de cellerarie *achter die boshoven*.⁵ Bij dit niet speciaal streekgebonden, maar waarschijnlijk dikwijls in Zuid-Limburg voorkomende type nederzetting was de bewoning direct aan de verkaveling gekoppeld, zodat

¹ Vergelijk de veldnaam *Langstreek* ten oosten van Bruisterbosch. Hier was waarschijnlijk sprake van brede stroken. Ook elders op het plateau lagen brede stroken, die uit de dertiende eeuw stamden: Hartmann, 100, 178 (reliëfkaart), 318.

² RAL SS, kapittel, nrs. 869, 872. Zie ook: Moors, 6-7, 9, 15.

³ RAL SS kap, nrs. 1244 (f. 11), 1248 (f. 12v.), 1292 (f. 16); RAL SS broe, nr. 499 (2, f. 48). Zie bijlage 1. Zie ook: Moors, 7.

⁴ Born, *Geographie*, 42. Vergelijk de stichting van Bruisterbosch vanuit Breust door zeven kolonisten, die van het Luikse Sint-Martinuskapittel pas ontgonnen grond verwierven: Hartmann, 1, 94, 290-291, 313-314.

⁵ RAL SS kap, nr. 872, f. 31.

aan de kop van iedere strook land een boerderij lag. Het areaal van een dergelijk bedrijf bestond oorspronkelijk enkel uit dit direct aan de hof aansluitende perceel.¹

4.2.12. *Domaniale exploitatie*

Afgaand op de naam bestond Vlijtingen in de Karolingische periode al geruime tijd. Was deze plaats toen al in bezit van de Sint-Servaaskerk? Zoals reeds werd vastgesteld, dateren de oudste vermeldingen uit de elfde en twaalfde eeuw, maar is onbekend wanneer en op welke wijze de heren Vlijtingen verwierven. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat een oude kerkelijke instelling als het Sint-Servaaskapittel zijn grootgrondbezit in de Karolingische periode op de klassieke wijze exploiteerde. De pertinentieformule van menige oorkonde van niet veel latere datum, waarin transacties met onroerend goed door of ten bate van de Sint-Servaaskerk werden vastgelegd, wijst duidelijk in deze richting.² Bij dit alles komt nog, dat het Middenmaasgebied als een van de kerngebieden van het klassieke, tweeledige domein wordt beschouwd. Tenslotte geldt nog als argument dat het klassieke domein vooral voorkwam in vruchtbare streken met *open fields* en gesloten nederzettingen.³ De veronderstelling dat Vlijtingen oorspronkelijk een klassiek tweeledig domein vormde, zoals zich tussen de zevende en negende eeuw in het gebied tussen Seine, Maas en Rijn, ontwikkelde, is daarom niet ongegrond.⁴

Doorgaans werd de klassieke exploitatie in de periode van de twaalfde tot midden dertiende eeuw opgegeven en ging de eigenaar ertoe over de *tenures*, waarop onvrije bewerkers van de *reserve* hun eigen gewassen mochten verbouwen, in cijnsgoed om te zetten. Dit wil echter niet zeggen dat al het latere cijnsgoed uit oorspronkelijke *tenures* bestond, want cijnsverhoudingen konden ook creaties van de late middeleeuwen zijn. Het tot dan toe door de eigenaar zelf geëxploiteerde areaal, het *saalland* of de *reserve*, ging hij in de meeste gevallen voortaan in pacht uitgeven.

Deze overwegingen leiden tot de volgende hypothese: mogelijk vormden de blokken pachtlanderijen, die het kapittel tot zijn opheffing via perceelsgewijze verpachting liet bewerken en die binnen de heerlijkheid het enige land vormden waar het drieslagstelsel werd toegepast, ooit de *culturae* of *kouters* van de reserve.⁵ Deze landerijen worden in de oudste leggers uit de veertiende en vijftiende eeuw immers exclusief aangeduid als het land van de Sint-Servaaskerk te Vlijtingen. De blokken in Vlijtingen als elementen van de reserve van een klassiek domein voldoen nauwkeurig aan de kenmerken, die in de literatuur aan de kouter (*cultura*) en de *hofkouter* worden toegeschreven, inclusief de dikwijls eraan verbonden *inga*-naam (in het geval van Vlijtingen de naam van het dorp). Ook de exclusieve toepassing

¹ Zschocke, passim; Rösener, *Flur* (LMA); Bieleman, 153; Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 82, 87-88. Vergelijk ook de hoevenamen bij Bocholtz waarvan er vijf van het suffix *-hof* waren voorzien: Renes, 68, fig. 58.

² Bijvoorbeeld de volgende oorkonden: 1. van koning Arnulf in 889 voor het volledige bezit van Sint-Servaas (Bronnenboek, nr. 12a); 2. ruil met voogd Goderamnus in 946 (Bronnenboek, nr. 21); 3. van koning Hendrik III in 1051 bij de schenking van goederen in Wadenheim en Ahrweiler (Bronnenboek, nr. 36).

³ Verhulst, *Landbouw*, 171-178; Behets, passim; Jansen, *Heren en boeren*, 1-2. Vergelijk Ennen en Janssen, 142; Verhulst, *La genèse*, 140-141.

⁴ Rösener e.a., *Grundherrschaft* (LMA); Verhulst, *Economic organisation*, 488-497; Idem, *Landbouw*, 169-178.

⁵ Vergelijk het koutercomplex van het Luikse Sint-Martinuskapittel bij Breust: Hartmann, 149-150, 156, 268, 292-293. Zie verder ook: Verhulst en Blok, 156-160; Verhulst, in Gysseling en Verhulst, 42-46; Verhulst, *Landbouw*, 172; Ganshof, 339-340, 346. In Thisnes vielen de heerlijke kouters juist buiten het drieslagstelsel, hetgeen mogelijk verband houdt met de afgezonderde ligging van de herenhoeve: Bodson, 153.

van een vruchtwisselingsstelsel vormt een aanwijzing in deze richting. Vanaf de achtste eeuw werd in grote kerkelijke domeinen tussen de Alpen en de Noordzee een drieslagstelsel ingevoerd, waarbij met name de reserve van zo'n domein in drie *culturae* werd verdeeld.¹

Verhulst stelt, dat onder andere in de vruchtbare graanstreken van de Haspengouw vanaf de twaalfde en dertiende eeuw een uitbreiding van het drieslagstelsel plaatsvond. Deze bleef niet meer, zoals in de Karolingische periode het geval was, beperkt tot de reserve van een domein, maar werd uitgebreid tot de hele kern van het dorpterritorium, waar nieuw ontgonnen akkers samengroeiden met de oorspronkelijke centrale akker of *cultura*. De belangrijkste bouwlanden ging men hergroeperen, opnieuw in drie slagen, hetgeen een vergroting van graanopbrengst bracht.² Ook in het geval van Vlijtingen dient met de mogelijkheid rekening te worden gehouden, dat de verschillende blokken niet gelijktijdig ontstonden. De namen van de drie *gewanden* en van de afzonderlijke blokken daarbinnen vormen aanknopingspunten voor het aanbrengen van een chronologie (zie kaart 8).

Een van de drie *gewanden* heet *Achter het Kerkhof*. Strikt genomen gaat deze benaming enkel op voor blok C1, die dan ook *Achter de Kerk* heet, en mogelijk blok C2. Van de tweede gewande, *Ophem en Neerhem*, liggen alleen blok O1 (in de zeventiende eeuw *Voor Neerhem* geheten) bij *Neerhem* en O2, O3 en O4 (alle drie *Ophemerveld* geheten) bij *Ophem*. Waar de *Torfshoeve* lag kon niet worden achterhaald, maar ervan uitgaande dat Vlijtingen ouder was dan de gehuchten, zal deze in Vlijtingen hebben gelegen. Een andere benaming voor de gewande *Achter de Torfshoeve* was *Voer dy Steghe*³ en dit vormt mogelijk een aanwijzing. Blok T2 wordt in de zeventiende eeuw aangeduid als *Tussen Coumanssteeg en Kerkeland* en ligt inderdaad niet ver van deze steeg. Blok T4 ligt niet alleen recht tegenover de *Wouteringesteeg*, die zoals boven vermeld reeds in de vijftiende eeuw in de bronnen werd vermeld, maar ook tegenover de *Smisstraat* of *Smissteeg*. Aangezien men met de optekening van de pachtpercelen in de legger van 1340 juist bij deze steeg begon, zou blok T4 het oudst kunnen zijn. Hoe het ook zij, in ieder geval is duidelijk dat er rond het dorp Vlijtingen in de vorm van *Cimiterium* 1 en 2, *Ophem en Neerhem* 1 tot en met 4 en *Torfshoeve* 4 en misschien 2 voldoende elementen aanwezig waren voor een compleet drieslagstelsel (zie kaart 10).

Mogelijk waren dit de oorspronkelijke drie *gewanden*, die de centrale akker van het domein vormden, en vormden de overige blokken ontginningen uit de twaalfde of dertiende eeuw, die in de oorspronkelijke *gewanden* werden opgenomen. Deze toegevoegde akkers lagen rond Ellicht, waar zij op hun beurt een compleet drieslagstelsel vertegenwoordigden: de blokken C3, O6 en T1. Het merendeel van deze nieuwe blokken lag echter verspreid in het heuvelachtige terrein bij de zuidgrens van het gebied, terwijl slechts één enkel blok zich aan de oostgrens bevond.

Deze agrarische herinrichting, zo stelt Verhulst, ging dikwijls gepaard met een concentratie van de bewoning in het dorp, waar de voornaamste gemeenschappelijke voorzieningen aanwezig waren. Hierdoor verdwenen de talrijke gehuchten waarover de bewoning tot dan toe was verspreid. Het is niet onmogelijk, dat deze theorie ook voor Vlijtingen opgeld deed. Mogelijk groeiden *Ophem*, *Neerhem* en *Overhem* in deze periode aan elkaar.

Bij een klassiek domein hoort behalve het saalland en de tenures ook een exploitatiecentrum: de centrale hoeve of *vroonhof*.⁴ Waar kan het exploitatiecentrum van Vlijtingen gelegen hebben? Hierover zijn geen harde gegevens voorhanden, wel een mogelijk aankno-

¹ Verhulst, *Economic organisation*, 484. Zie ook paragraaf 3.1.2.

² Verhulst, *Occupatiegeschiedenis*, 95 - 97. Zie ook: Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 81, 122 - 123.

³ RAL SS kap, nr. 868, f. 1.

⁴ Zie ook paragraaf 3.4.

pingspunt. Dikwijls lag aan de *meer* de herenhoeve met bijbehorende boerderijen en de kerk. De ligging van de *Daalhof* aan de *Meer* voldoet volledig aan deze kenmerken. In 1690 werd de Daalhof een grashof genoemd, waarin het blokhuis van deken en kapittel zich bevond. Het was een complex van iets meer dan één bunder tussen de Meer en de zouw, met grachten en heggen en een weg van acht voet breed van het blokhuis naar de Meer. Indien de Daalhof inderdaad het oude exploitatiecentrum was of later op de plek ervan lag, dan was deze vronhof precies tussen de oorspronkelijke drie slagen bij Vlijtingen in en ook centraal tussen *Ophem*, *Neerhem* en *Overhem* gesitueerd (zie kaart 10). De Daelhof was in de zestiende en zeventiende eeuw weliswaar in particuliere handen, maar in de hoedanigheid van proosdijleen.

Dit alles leidt tot de volgende hypothese over de wijze van ontstaan van het dorp Vlijtingen en de beide gehuchten: het grondbezit van Sint-Servaas rond Vlijtingen vormde waarschijnlijk vóór het jaar 1000 een tweeledig domein. Het dorp kan zijn ontstaan uit een centraal gelegen exploitatiecentrum met omliggende bebouwing, de *meer*, de kerk en drie gehuchtachtige dorpsdelen op de plek waar twee *zouwen* samenkwamen. Eromheen lagen de drie *culturae* van het herenland. Ook Ellicht ontstond binnen de domeinorganisatie, maar mogelijk op een later tijdstip. De stichting van Lafelt als nederzetting vond plaats in het kader van collectieve ontginning in de volle middeleeuwen. Overigens stelt Verhulst dat een klassiek tweeledig domein meestal op grotere koninklijke of van de koning afkomstige landgoederen ontstond.¹ Mogelijk zegt dit iets over de herkomst van dit grondbezit van Sint-Servaas.

4.3. Hees

4.3.1. Basisgegevens

Hees werd het eerst vermeld in 1062 en was toen al in bezit van de Sint-Servaaskerk. Koning Hendrik IV bevestigde, dat de markgraaf van Thüringen en zijn echtgenote onder andere de *villa Hese* voor de tijd van hun leven in leen kregen in ruil voor de schenking aan de Sint-Servaaskerk van hun *predium* (allodium) in Weert en Dilsen.² In de oorkonde van 1079, die al in het hoofdstuk over Vlijtingen werd genoemd, beslechtte de Luikse bisschop een geschil over de kerk van Hees tussen het Sint-Servaaskapittel en het Luikse Sint-Martinuskapittel. Het ging hierbij om de vraag of deze door de bisschop zelf gewijde kerk onderworpen was aan de moederkerk te Vlijtingen. De bisschop bepaalde, dat de kerk van Hees de tiend van een *predium* van vier *mansi* bos kreeg. Dit *predium* was van de Sint-Martinuskerk en viel onder de hof van Kanne. De mannen (*viri*), die in Hees verbleven, moesten op verzoek van het Sint-Servaaskapittel en met toestemming van het Sint-Martinuskapittel jaarlijks een denaar aan de pastoor van Vlijtingen betalen en mochten daarvoor een priester bij hen de eredienst laten doen. Voor kerkvergaderingen en doop bleef men op de kerk van Vlijtingen aangewezen, maar deze had verder geen enkel ander recht.³

¹ Verhulst, *Economic organisation*, 492.

² Bronnenboek, nr. 39a.

³ Bronnenboek, nr. 45.



De dorpskern van Hees (foto auteur).

In hoeverre was de kerk van Hees nu onderworpen aan die van Vlijtingen? In de zeventiende en achttiende eeuw was de Sint-Quintinuskerk van Hees hulpkapel van de parochie Vlijtingen.¹ En welke rol speelden de beide kapittels in 1079? Het Sint-Servaaskapittel was waarschijnlijk betrokken als bezitter van de kerk van Vlijtingen en van de villa Hees. Maar ook het Sint-Martinuskapittel was in deze kwestie betrokken en moest bovendien de kerk van Hees begiftigen. In de bevestiging van het bezit van de Sint-Servaaskerk door paus Innocentius II in 1139 is enkel sprake van *Hese*. De kerk van Hees wordt dus niet bij het bezit van de Servaaskerk genoemd; die van Vlijtingen daarentegen wel.² Dit zou erop kunnen wijzen dat de kerk van Hees dus niet van Sint Servaas was, maar van Sint Martinus of misschien van geen van beide, maar een bisschoppelijke eigenkerk. Een meer voor de hand liggende optie echter is dat de kerk van Hees in 1139 niet apart werd genoemd, omdat deze toen al hulpkapel was en in die hoedanigheid als onderdeel werd beschouwd van de kerk van Vlijtingen. In dat geval zou het Sint-Servaaskapittel bij de kwestie van 1079 betrokken zijn geweest als stichter en/of eigenaar van de kerk van Vlijtingen, met inbegrip van de hulpkapel te Hees. Maar hoe valt dan de bemoeienis van het Sint-Martinuskapittel te verklaren? Tegen het einde van de middeleeuwen had dit kapittel een laathof in Hees. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat het Sint-Martinuskapittel in 1079 namens zijn horigen in Hees optrad. Mede voor hen werd in Hees in een eigen kerk gesticht, maar omdat dit gebeurde op het grondgebied van de parochie Vlijtingen, moesten de rechten van de moederparochie geëerbiedigd worden. Hier gebeurde dus hetzelfde als bij de in hoofdstuk II

¹ SimV, 326.

² Bronnenboek, nr. 63.

beschreven niet door het Sint-Servaaskapittel gestichte Sint-Servaaskerken.¹ Alleen in dit geval bevond het Sint-Martinuskapittel zich in de positie van belanghebbende, maar niet stichtende partij.

Gezien het bovenstaande was de tiend van Hees waarschijnlijk inbegrepen in de overdracht van de tiend van Vlijtingen door de proost aan het kapittel in 1225.² In 1231 werd vermeld dat de tiend van Vlijtingen en Hees afkomstig was van meester Johannes, die schoolmaster van het kapittel bleek te zijn.³ Waarschijnlijk had hij deze tienden een tijdlang in beheer gehad. Al in 1171 had het gasthuis van Sint-Servaas inkomsten uit die tiend: jaarlijks zeven sextarii rogge, evenveel gerst, één sextarius tarwe en één sextarius erwten.⁴

In 1174 maakte keizer Frederik I bekend, dat de *homines* of lieden van het kapittel die in Rosmeer woonden en er bezittingen hadden, vrij waren van verplichtingen ten opzichte van de graaf van Loon volgens hetzelfde recht als voor de *homines* van Sluizen en *Hese* was vastgesteld.⁵ Het kapittel had dus in Rosmeer, dat behoorde tot het graafschap Loon, rechten ten aanzien van een groep horigen, die zich in een vergelijkbare situatie bevonden als de horigen van het Sint-Martinuskapittel in Hees. Tegen het einde van de middeleeuwen werd dan ook een laathof van Sint Servaas in Rosmeer vermeld.⁶ In een processtuk van 1469 was sprake van een keurmede: in Hees was men aan niemand anders *kore* (keurmede) schuldig dan aan de proost van Sint Servaas en de abdis van Susteren.⁷

Hees werd pas officieel als bank van Sint Servaas genoemd in 1357.⁸ De oudste gegevens over eigen schepenen dateren van 1500-1550.⁹ De verdere geschiedenis van Hees als bank van Sint Servaas loopt parallel aan die van Vlijtingen, tenminste voor zover het de rol van het Sint-Servaaskapittel en de invloed van wereldlijke gezagsdragers als de hertog van Brabant betreft.

4.3.2. De Sint-Martinushof

Na het conflict in 1079 zwijgen de bronnen anderhalve eeuw lang over de positie van het Luikse Sint-Martinuskapittel in Hees. In 1221 droeg Robert, voogd van *Heise*, aan dit kapittel al zijn rechten op in *Hescelonen*, die voortkwamen uit de voogdij.¹⁰ Maar, is *Heise* Hees? Wat is *Hescelonen*? Er zijn meer plaatsen met de naam Hees, bijvoorbeeld Hez bij Wonck en Hez bij Bolland.¹¹ Als het bij beide namen inderdaad om Hees zou gaan, dan zou het Sint-Martinuskapittel hier een aantal uit de voogdij voortvloeiende rechten erbij hebben gekregen. Dit is onwaarschijnlijk, omdat gezien de latere geschiedenis, dergelijke rechten eerder bij het Sint-Servaaskapittel zouden thuishoren. Niet lang daarna, in 1231, kreeg het Sint-Martinuskapittel in het kader van een ruil de cijns van *Hese* met kapoenen, waarover Lam-

¹ Zie paragraaf 2.7.

² Bronnenboek, nr. 98a. Zie paragraaf 4.2.5.

³ Bronnenboek, nr. 98d.

⁴ Bronnenboek, nr. 77.

⁵ Bronnenboek, nr. 79.

⁶ Zie Bezitslijst.

⁷ AEL SM, nr. 545.

⁸ DoV, nr. 345. Zie paragraaf 2.8.1.

⁹ Oorkonde van 1520: RAL SS kap, nr. 278. Lijst van de schepenen van Hees van 1506: RAH, Schepenbank Vlijtingen, nr. 3. Oudste gichten van 1507-1517: RAH, Schepenbank Vlijtingen, nr. 31. Oudste eigen rol- tevens gichtregister van Hees van 1550-1559: RAH, Schepenbank Hees, nr. 1. Vergelijk: Hasquin, 354.

¹⁰ AEL SM, charters, nr. 19; Schoonbroodt, nr. 17.

¹¹ Gysseling, 463, 493.

bert van Halois, de *custos* van het kapittel, uit hoofde van zijn ambt beschikte.¹ In de oorkonde wordt vermeld, dat de Sint Martinuskerk al goederen in Hees had. Deze cijns werd er dus aan toegevoegd.

Een eeuw later, eerste helft veertiende eeuw, was er voor het eerst expliciet sprake van een laathof. Een meier en schepenen (*villicus et scabini*) van de Martinuskerk in Hese zagen erop toe, dat de *mansionarii* van het dorp een cijns van 35 solidi, 4 denarii en 12 kapoenen opbrachten, de ene helft met Pinksteren, de andere helft midden mei.² Op zijn laatst vanaf 1419 traden deze meier en zes laten als oorkonder op.³ In 1469 rees er een meningsverschil tussen het Sint-Martinuskapittel en ridder Willem van Elderen over de vraag of bepaalde goederen te Hees onder de laathof van Sint Martinus hoorden of onder de laathof van Elderen te Rosmeer.⁴ In 1540 besteedde het Sint-Martinuskapittel zijn cijns in Kanne en Hees uit aan een zekere Jan Voren van Canne.⁵ Deze moest hiervoor op de octaaf van Sint Andreas (7 december) en van de Epiphanie (13 januari) vijftig Carolusguldens betalen. Van 1699 dateert een bewaard gebleven cijnsregister van de laathof, dat gebaseerd was op de gegevens van een 150 jaar ouder exemplaar.⁶

Wat kan uit het beperkte aantal voorhanden gegevens worden afgeleid? Niet bijster veel. De laathof in Hees wordt pas vanaf de dertiende eeuw vermeld en lijkt enkel uit een cijnskaart te bestaan. Een hof van Sint Martinus in de vorm van een hoeve in of bij het dorp duikt nergens in de bronnen op. Verder bevat het archief van Sint Martinus uitgebreide leggers, cartularia en inventarissen van het totale goederenbezit van het kapittel, maar Hees neemt hierin slechts een zeer marginale plaats in. Betekent dit dat het bronnenmateriaal lacuneus is? Of vormden de bezittingen van Sint Martinus in Hees slechts een laat samenraapsel van een aantal losse cijnsen? Dit laatste is niet echt het geval. Het gaat weliswaar - zoals verderop nog aan de orde komt - om een kleinere totale oppervlakte dan bij het cijnsgoed van Sint Servaas, maar de ligging is centraler. Verder was het Sint-Martinuskapittel al in 1079 actief in Hees. Misschien maakte deze grondheerlijkheid van Sint Martinus in Hees oorspronkelijk deel uit van een omvangrijker complex. De vermelding in de oorkonde van 1079 dat de kerk van Hees de tiend van een *predium* kreeg vallend onder de hof van Sint Martinus te Kanne, vormt mogelijk een aanwijzing in deze richting. Of zijn de grondheerlijke activiteiten van Sint Martinus zó vroeg - al vóór 1062 - gestopt door de aspiraties van het Sint-Servaaskapittel, dat de bezittingen in Hees later nauwelijks meer meetelden in het totale bezit van Sint Martinus? Deze laatste optie is het meest waarschijnlijk.

4.3.3. *Pacht- en cijnsland in de lokale context*

Intekening van het kaartmateriaal met het grondbezit van Sint Servaas van midden en eind zeventiende eeuw op het minuutplan van het kadaster toont een aantal blokken land (drie maal geel en eenmaal roze) rond het dorp en verder diverse losse, verspreid gelegen percelen (zie kaart 11):⁷

¹ AEL SM, charters, nr. 35; Schoonbroodt, nr. 32.

² AEL SM, nr. 10.

³ DoS, nr. 1214. Janssen de Limpens, 202.

⁴ AEL SM, nr. 545. Vergelijk Janssen de Limpens, 134.

⁵ AEL SM, nr. 19.

⁶ AEL SM, nr. 547.

⁷ Ministerie van Financiën, Administratie van het Kadaster, Directie Limburg te Hasselt. De landmetingen uit 1649 en einde 17e eeuw: RAL SS kap, nr. 395 en voorl. nr. 5000.

1. waarop het drieslagstelsel werd toegepast (geel) ¹
2. waarop tarwe werd verbouwd voor de refterproosdij (paars) ²
3. waarop rogge werd verbouwd (groen) ³
4. waarvan de opbrengsten werden gebruikt voor kerkelijke feesten en jaargetijden (rood) ⁴
5. van het Sint-Servaasgasthuis (bruin) ⁵
6. van de broederschap van kapelanen (zwart) ⁶
7. van altaren en andere vermogensgroepen van de Sint-Servaaskerk (grijs) ⁷
8. genaamd *Passartsland* (roze) ⁸
9. genaamd *Schotelland* (blauw) ⁹
10. genaamd *Toeland* (oranje) ¹⁰

Zoals reeds met betrekking tot het naburige dorp Vlijtingen werd aangetoond, zijn de versnipperd gelegen percelen uit de groepen 4, 5, 6, en 7 van secundair belang voor het onderzoek naar de oorspronkelijke toestand van het grondbezit van het kapittel. Dit geldt eveneens voor groep 8. Het kapittel kocht de Passarts- of Wijnlanden pas in 1598/1599 van jonkheer Ulricus van Blitterswijk alias Passart met de opbrengst van de aan de Jezuïeten verkochte wijngaarden in Güls. ¹¹ De ligging van het grote roze blok bij het dorp zegt dus niets over het ontstaan en de vroege ontwikkeling van het grondbezit van het kapittel. In 1573 werd de laathof van de Edelenbampt in Veldwezelt verheven door Nicolaas Blitterswyck genoemd Passart. ¹² Misschien vielen de Passartgoederen oorspronkelijk onder deze laathof. Ondanks haar relatief hoge ouderdom is ook groep 9 voor dit onderzoek niet van wezenlijk belang. Het Schotelland of Schotelboender bestond waarschijnlijk slechts uit drie percelen met een gezamenlijk oppervlak van drie bunders, die al in 1171 tiend opbrachten voor het gasthuis en een leen van de proosdij vormden. De leenman hiervan was verplicht bij de blijde inkomste van de proost de schotels van de maaltijd te betalen. ¹³ De perceeltjes die vanaf 1444 Toeland heetten (groep 10), waren reeds in 1435 door het kapittel toegewezen aan de schout van Hees, die over de opbrengst ervan mocht beschikken. Volgens de getuigenis van een van de schepenen konden deze percelen bij nieuwe landmetingen als een soort buffer of reserve dienen voor het geval de uitkomsten onverhoopt zouden afwijken van de oude maten. Vandaar de naam Toeland. ¹⁴ Niet op de kaart staan nog twee huizen en twee erven van de scholasterie, die pas vanaf midden zestiende eeuw werden verworven. ¹⁵

De drie *gewanden* (geel) vormden drie blokken rond het dorp (zie kaart 11). Behalve nog enkele losse percelen lag niet ver van het in het Winkelveld gelegen eerste blok van gewande

¹ Zie Bezitslijst: Hees II 1 en III 2.4.a.

² Zie Bezitslijst: Hees II 1 en III 2.4.b.

³ Zie Bezitslijst: Hees II 1 en III 2.4.c.

⁴ Zie Bezitslijst: Hees II 3 en III 2.4.e.

⁵ Volgens de 19e-eeuwse administratie van het Burgerlijk Armbestuur. Zie Vlijtingen.

⁶ Als reigenoot genoemd.

⁷ Als reigenoot genoemd.

⁸ Zie Bezitslijst: Hees III 2.4.d.

⁹ Zie Bezitslijst: Hees III 3.3.

¹⁰ Als reigenoot genoemd.

¹¹ RAL SS kap, nrs. 993 (179r-183r), 955 (276r-277r, 297v-298v, 301?, 313v?); DoV, nrs. 800-801.

¹² Janssen de Limpens, nr. 830.

¹³ RAL SS kap, nr. 871 (p.71).

¹⁴ BAL, B-I-1.

¹⁵ Zie Bezitslijst: Hees III 2.4.f.

I nog een tweede op de eigenlijke Lafelderberg. ¹ Helemaal in het noorden van de heerlijkheid, aan de Tombe, bevond zich ook nog een blok dat tot gewande III behoorde, waarvan het centrale blok in het Strickersveld lag. ² In tegenstelling tot Vlijtingen waren in Hees nauwelijks nieuwe blokken aan de *gewanden* toegevoegd. De blokken land in de drie *gewanden* maakten in de periode 1385-1687 wel enige ontwikkeling door. Er was sprake van een afname in oppervlakte van twee à drie bunder per gewande. Ook het aantal percelen nam af. Binnen gewande II (Retro Braxatorium) ontstonden tussen 1385 en 1435 twee hoeven, de *Preutelhoef* (a) en de *Trichterhoef* (b). Wat de refterlanden betreft was er vóór 1526 een geleidelijke aanwas, erna een geleidelijke vermindering.

De globale ligging van het cijnsgoed kan aan de hand van de veldnamen worden bekeken. Het cijnsgoed van Sint Servaas kwam opvallend dikwijls in het noorden voor: *Tombe*, *Tomveld*, *Tommerweg*, *Linderpad*. Andere concentratiepunten waren: in het oosten de *Marijn*, in het westen het *Noppeveld*, in het zuiden het *Kesselderveld* en de *Lafelderberg*, in het midden het *Bolkersveld* en de *Grote Steen*. Het cijnsgoed van Sint Martinus lag eveneens tamelijk gelijkmatig verspreid, maar was in vergelijking met dat van Sint Servaas relatief meer op de zuidelijke helft van het grondgebied van de heerlijkheid geconcentreerd. In het dorp zelf lag meer cijnsgoed van Sint Martinus dan van Sint Servaas, hoewel het tijdsverschil tussen de gegevens mogelijk een rol kan spelen: negen huizen, twee erven en vier percelen land van Sint Martinus tegen drie huizen en een tuin van Sint Servaas. ³

De omvang van de grondheerlijkheid wordt weergegeven door de volgende cijfers:

kapittelbezit: cellerarie	50	11,1 %	cijnsen SS	170	37,78 %
kapittelbezit: anniversaria	12	2,67 %	cijnsen SM	53	11,78 %
kapittelbezit: Passartlanden	13	2,89 %	rest	227	50,44 %
rest	375	83,33 %			
totaal (in bu.)	450		totaal (in bu.)	450	

Het is duidelijk, dat het percentage aan de Sint-Servaaskerk onderhorige grond relatief lager was dan in Vlijtingen. Dit gold ten aanzien van het totaal aan pachtgoed: 22,9 % in Vlijtingen tegen 13,8 % in Hees; 16,7 % inclusief de Passartlanden. Maar nog meer gold dit ten aanzien van de hoeveelheid cijnsgoed: 66,1 procent in Vlijtingen tegen 37,8 % in Hees. Betreft men het cijnsgoed van Sint Martinus in de berekening, dan kan worden gesteld dat in totaal bijna 50 % van de grond in Hees cijnsplichtig was aan een van beide kapittels.

4.3.4. Het dorp

Begin negentiende eeuw vormde Hees evenals Vlijtingen een gesloten dorp met dichte bebouwing, een onregelmatige vorm en uitlopers langs de uitvalswegen (zie kaart 11). Het dorp telde toen 357 inwoners. ⁴ Het laagste punt (<80 meter) vormt de zouw ten zuiden van het dorp (zie kaart 12).

¹ In de 17e-eeuwse metingen werd van gewande I het centrale blok in het Winkelveld niet weergegeven. De ligging ervan moest zonder voorliggende schets worden gereconstrueerd.

² Van gewande III werd in 1526 een aantal percelen aan de Tombe niet als onderdeel van deze gewande, maar bij de roggelanden genoemd.

³ RAL SS kap, nr. 396; AEL SM, nr. 547.

⁴ Hasquin, 354; De Seyn, 552.

Bij gebrek aan sluitende gegevens valt van de oorspronkelijke vorm weinig te zeggen. In ieder geval valt uit de gegevens van de cijsregisters van Sint Servaas en Sint Martinus af te leiden dat er rond 1500 langs grote straten als de Trichterstraat, de Noppestraat, de Strickersstraat en de Winkelstraat sprake was van bebouwing. Voornamelijk via het cijsregister van Sint Servaas konden een huis en een tuin worden gelocaliseerd in de Noppestraat en twee huizen in de Winkelstraat (kaart 13; roze). Van de negen huizen, waarover cijs aan Sint Martinus werd betaald en de ligging in het cijsregister werd aangeduid, lag er een bij de kerk, twee in de Noppenstraat, een in de Hoelstraat en een in de Strickerstraat. Alleen het laatstgenoemde was op de kaart lokaliseerbaar (kaart 13; m). Verder zijn alleen nog de huizen bekend die in de bronnen als reigenoot worden genoemd, maar er moeten er meer geweest zijn. Overigens moet er bij reconstructie rekening mee worden gehouden, dat het dorp in 1524 werd platgebrand.¹ Midden zeventiende eeuw waren er dertig huizen.² In 1821 werd ongeveer een derde deel van het dorp, 23 huizen, opnieuw door brand verwoest.³

Via combinatie van verspreide gegevens uit de diverse leggers van Sint Servaas is het blok ten noorden van de Trichterstraat en aan beide zijden van de Preutelsteeg, grotendeels behorende tot gewande II, reconstrueerbaar in vijftiende-eeuwse toestand (zie kaart 13). Tussen 1385 en 1435 werden de hierbinnen gelegen *Preutelhoeft* (a) en *Trichterhoeft* (b) gevormd. Verder lagen hier huis en hof van Gysbert Bollen (x) en de hofstede van Petrus Bollen ofwel mogelijk de zogenaamde Bolkartshoef (y), die uit verscheidene in 1385 genoemde hofsteden waren gevormd. Tenslotte lag hier in 1385 al de brouwerij, waarnaar *gewande II* werd vernoemd.

In gewande II en in de richting van de *gewanden I* en *III* lagen enkele grote hoeven (zie kaart 13). Behalve de bovengenoemde *Preutelhoeft* en *Trichterhoeft* wordt in de bronnen nog melding gemaakt van de *Schelhoeft* of *Schiltshoef* in 1435 (c), de *Speckhoeft* circa 1500 (d; *speck* = brug over beek), de *Beeckhoeft* in 1385 (e), de *Korenhoeft* in 1500 (f) en de *Oberenhoeft* in 1650 (g) (zie de plaatselijke benamingen in de bijlage). Niet lokaliseerbaar zijn de in 1385 genoemde *Carrenhoeft*, waarnaar gewande I werd vernoemd, het *Ruttenhoeftken* (eveneens in de buurt van gewande I) en - indien het hier een hoeve betreft en geen begraafplaats - *Belen Kerchoef* (bij gewande III). Het merendeel van die hoeven komt echter niet in de oudste legger van 1385 voor. Waarschijnlijk hebben zij - in tegenstelling tot Lafelt - in de oude kernen Vlijtingen en Hees een secundaire rol gespeeld.

4.3.5. *Het veld*

De Germaanse naam *Hees* betekent jong beukenbos, kreupelhout of struikgewas. Deze benaming vormt een aanduiding van de oorspronkelijke natuurlijke gesteldheid en wijst op vroegmiddeleeuwse ontginning.⁴ De in 1062 gebezigde aanduiding *villa* kan behalve dorp ook domein betekenen. Voor Hees zal hetzelfde gelden als ten aanzien van Vlijtingen over domaniale organisatie werd gezegd.

Het mogelijk later toegevoegde, aan de Tombe gelegen blok van gewande III buiten beschouwing gelaten, mag worden geconcludeerd dat de drie *gewanden* in de veertiende eeuw groter waren dan later (zie kaart 11). Toch geven de geel gekleurde percelen op de kadasterkaart qua globale ligging de situatie van die periode weer. De afname van de *gewanden*

¹ Hasquin, 354.

² SimV, 326.

³ Robyns, 193.

⁴ Gysseling, 463; Carnoy, 295; Segers, II, 7; [De Bosschere], 236; Stevens, 375-383.

kan gedeeltelijk worden verklaard uit het feit dat binnen de gele blokken percelen refter-, rogge- en Toeland lagen. Waarschijnlijk moeten deze tot de oorspronkelijke blokken worden gerekend. Dit geldt niet voor het Schotelland en het jaargetijdenland. Behalve het feit dat zij ook in Vlijtingen aparte categorieën vormden, liggen deze percelen ook bij geen van de drie gewanden binnen het blok, enkel aangrenzend. Ten aanzien van het Toeland is het vanuit zijn functie als extra land bij metingen verklaarbaar dat in iedere gewande een perceeltje ligt.

In Hees kwamen de uiteindelijke *gewanden* niet tot stand in verschillende fasen, maar vrijwel in één keer. Naar analogie met Vlijtingen kunnen de genummerde blokken rond het dorp de kouters van de reserve van het oorspronkelijke domein ofwel het herenland hebben gevormd. Hun oorspronkelijke benamingen komen overeen met hun ligging: I ligt inderdaad bij of op de Lafelderberg, II achter het Panhuis en III in de richting van Rosmeer. Het dorp ligt vanaf het laagste punt langs de zouw en loopt geleidelijk enigszins omhoog (<80-90 meter), de drie kouters liggen hoger dan het aangrenzende deel van het dorp (I op <80-90 meter, II op 80-100 meter, III op 80-100 meter). Waarschijnlijk stamt het noorden (aan de Tombe en Tomveld) en oosten (Marijn en bij de Hoevenweg) van de heerlijkheid uit een ontginningsfase, die secundair was ten opzichte van de fase waarin de drie *gewanden* ontstonden. Er is vooralsnog geen reden om te veronderstellen, dat de ontwikkeling van de *gewanden* op een ander tijdstip plaatsvond dan in Vlijtingen.

4.4. Berg

4.4.1. Basisgegevens

Berg en Heer waren de enige twee ten oosten van Maastricht gelegen banken van Sint Servaas. Heer ligt in het Maasdal, Berg op grotere afstand van Maastricht, op het plateau (zie kaart 14). Behalve het dorp behoorden ook Geulhem, Vilt en Valkenburg buiten de Poort of de Plenkert tot de heerlijkheid en parochie Berg. Het dorp Terblijt, dat vanaf de negentiende eeuw samen met Berg de gemeente Berg en Terblijt vormde, hoorde er vóór 1800 nog niet bij. De gemeente telde midden negentiende eeuw circa 700 inwoners. Met ingang van 1982 werd Berg en Terblijt bij Valkenburg aan de Geul gevoegd.¹

Het dorp ligt boven op het plateau (> 120 meter, zie kaart 15), maar aan de rand hiervan, ten westen en ten noorden grenzend aan de steile hellingen naar het Maas- en het Geuldal (< 80 meter). Het plateau strekt zich naar het oosten en zuidoosten uit, onderbroken door de iets lager gelegen strook waarop Terblijt (110 -120 meter) ligt. Geulhem ligt in het Geuldal, Vilt oostelijk bovenop het plateau (130 meter) en Valkenburg buiten de Poort of de Plenkert nog verder oostelijk, maar beneden, aan de voet van de Cauberg.

Tot 1982 grensde de gemeente Berg en Terblijt aan de gemeenten Amby, Meerssen, Houthem, Valkenburg, Oud-Valkenburg en Bemelen (zie kaart 16). De tiendgrens van vóór het einde van het ancien régime liep grotendeels gelijk aan de negentiende-eeuwse gemeentegrens, maar niet overal (zie kaart 17). Ten eerste was de Geul alleen bij Sint Gerlach tiendgrens. Bij Houthem lag de grens een stukje verderop. Ten tweede viel de Bergerheide buiten de tiendgrens, omdat deze woeste grond² geen tiendopbrengsten voortbracht. Waarschijnlijk vormde de gemene grond van Berg met het aangrenzende stuk van Houthem -

¹ Claessens e.a., *passim*; Van der Maelen, 8; Van der Aa, II (1840), 285, 313; Habets, *De oude grensscheiding*, 31; Nève, *Rijkskamergericht*, 433-434; De Crassier, in PSHAL 66 (1930), 168-171; Eversen / Meulleners, 70-73.

² Hillegers, 70.

samen een grote hap uit de kaart van Berg - één geheel waarin de gebruiksrechten voor de gemeentenaren van beide heerlijkheden duidelijk waren afgebakend.

Berg werd voor het eerst in 1139 vermeld, toen paus Innocentius II de Sint-Servaaskerk in haar bezittingen bevestigde: *Berga cum ecclesia*.¹ In 1279 kreeg het klooster van Sint Gerlach toestemming om de kloostermuur gedeeltelijk op allodium van het Sint-Servaaskapittel te bouwen, namelijk op een strook grond van iets meer dan 1 bunder over de hele lengte van de muur en een breedte van 17 voet.² Tegelijkertijd verklaarde Walram van Valkenburg geen aanspraak op dit stuk grond te zullen maken.³ Pas in 1442 werd Berg voor het eerst expliciet als bank van Sint Servaas genoemd.⁴ Aanvankelijk was de heer van Valkenburg voogd, later de hertog van Brabant.⁵

De kerk was gewijd aan Monulfus en Gondulfus. Deken en kapittel beschikten over het collatierecht en alle tienden in Berg.⁶ In 1613, 1699 en 1712 was de kerk een *ecclesia media*, in 1658 een *ecclesia integra*. Behalve Berg, Geulhem, Vilt en de Plenkert, hoorde ook Terblijt bij de parochie. In 1769 werd de oude kerk afgebroken en tegen de oude toren aan een nieuwe kerk gebouwd (Op de Bies / Oude Kerkstraat, zie kaart 20a, roze). De middeleeuwse toren moest in 1848 wijken voor vergroting van het schip. In 1933 werd de huidige kerk buiten de oude kern van het dorp in gebruik genomen en in 1955 het oude gebouw gesloopt.⁷

4.4.2. Pacht- en cijnsland in de lokale context

Intekening van een kaart uit 1752 (kaart 17) waarop het grondbezit van Sint Servaas in Berg is weergegeven op het oudste minuutplan van het kadaster,⁸ toont een aantal blokken onmiddellijk aansluitend aan het dorp en diverse blokken op verschillende afstand van het dorp gelegen (kaart 18: roze-groen-geel). Na een eerste aanduiding in 1455 werden in 1474 en in 1527 ongeveer dezelfde blokken genoemd, maar deze lagen toen nog in drie *gewanden* (zie tabel 7, onder de omschrijving: *de cultura*).⁹ Op de kaart van 1752 en op twee lijsten van latere datum met dezelfde percelen¹⁰ is geen sprake meer van een *gewand*indeling.

In 1527 was de oppervlakte van de drie *gewanden* iets groter dan in 1474. In 1752 is vervolgens de totale oppervlakte ongeveer gelijk gebleven, in aanmerking genomen dat er toen een verschuiving had plaatsgevonden in de oppervlakte van een aantal erfpachtpercelen. Immers behalve de drie verpachte *gewanden*, waarop rogge werd verbouwd, gaf het kapittel via de cellerarie percelen in erfpacht uit. Behalve twee percelen bij het dorp en twee in het noorden van het territorium, lag circa 20 bunder erfpachtland bij het gehucht Vilt (kaart 18, rood).¹¹ Dit grensde aan de kouters van de Vilterhof (via kaart 19 van circa 1808 ingetekend

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² Bronnenboek, nr. 101a.

³ Oorkonde van 6 september 1279: RAL SS kap, nr. 1756 = *Variorum*, V, f. 668; DoV, nr. 206.

⁴ Oorkonde van 26 juli 1442: RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532. Nève, *Rijkskamergerecht*, 429.

⁵ Habets, *De oude grensscheiding*, 31-32; Nève, *Rijkskamergerecht*, 433.

⁶ SimV, 43-45; Habets, *Bisdóm Roermond*, I, 432-433; Claessens e.a., 103, 109, 111.

⁷ Doppler, *Eene nieuwe kerk*, 68; Claessens, e.a., 112-113, 139.

⁸ 1752: RAL, kaartencollectie, nr. 111.2; 1842: RAL, Kadaster. Vergelijk de losse kaart *Eigendommen en eigenaars* ... bij Claessens e.a. met de bezitsverhoudingen van circa 1760 tot 1780.

⁹ Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.a.

¹⁰ 1779 en 1782: RAL, LvO, nr. 4371.

¹¹ Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.b.

op kaart 18, blauw). ¹ De erfpachtlanden werden evenals de pachtblokken meteen vanaf 1455 genoemd (zie tabel 7), maar pas in 1527 verder gespecificeerd. In 1752 werden de meeste niet meer als erfpachtland aangeduid. Ten aanzien van de in 1527 vermelde vier bunder tarweland ² en de 8½ bunder van het fonds anniversaria uit 1521 ³ is het de vraag in hoeverre die in 1752 mee ingetekend waren. Tenslotte had het Gasthuis van Sint Servaas nog een aantal percelen die, evenals in Vlijtingen en Hees het geval was, over het territorium van Berg verspreid lagen (kaart 18, bruin). ⁴

Het cijnsgoed lag evenals in Vlijtingen en Hees verspreid over het gebied, behalve op de Bergerheide. ⁵ De aanduiding van de oppervlakten van diverse cijnspercelen in morgen in plaats van bunders en roeden, geeft de indruk van een hogere ouderdom, maar dit valt in ieder geval niet af te lezen aan een gedifferentieerde ligging.

Begin zestiende eeuw gaf het kapittel 151 bunder in pacht uit, terwijl het van 20 bunder erfpacht ontving. Ongeveer 320 bunder was cijnsplichtig aan het kapittel. De totale oppervlakte van de gemeente was in 1904 793 hectare ofwel 958 bunder. ⁶ Dit cijfer is moeilijk hanteerbaar omdat het niet alleen alle woeste grond maar bovendien Terblijt omvat. Een makkelijker uitgangspunt is de totale oppervlakte aan grond die in 1785 ten behoeve van de schatheffing in Berg (dus zonder Terblijt) werd aangebracht. Deze bedroeg 566 bunder, maar zeer waarschijnlijk was de woeste grond hier niet bij inbegrepen. ⁷

pacht cellerarie gewanden	139	24,56 %	cijns	320	56,54 %
erfpacht cellerarie	20	3,53 %	rest	246	43,46 %
pacht cellerarie tarwe	4	0,71 %			
pacht anniversaria	8	1,41 %			
rest	395	69,79 %			
totaal (in bu.)	566		totaal (in bu.)	566	

Dit zou betekenen dat in de middeleeuwen iets meer dan 26,5 procent van de bebouwde grond in de heerlijkheid in de vorm van tijdpacht of erfpacht in handen van het kapittel was. Van 3,5 procent ontving het kapittel erfpacht. Over meer dan de helft van de bebouwde oppervlakte ontvingen de heren van Sint Servaas cijns. ⁸

¹ RAL, kaartencollectie, nr. 111.3. Overigens is op de kaart van 1752 ook nog een Bloemendaalhof in Vilt te zien.

² Zie Bezitslijst: Berg II 1 en III 2.4.c.

³ Zie Bezitslijst: Berg II 3 en III 2.4.e.

⁴ Ingetekend op de kaart van 1752 volgens de 19e-eeuwse administratie van het Burgerlijk Armbestuur. Zie paragraaf 4.2.4.

⁵ Zie Bezitslijst: Berg II 2 en III 2.6a-b.

⁶ GAV, Gemeente Berg en Terblijt, nr. 1017.

⁷ RAL LvO, nr. 4372.

⁸ Vergelijk de berekening bij Claessens e.a., 174 (noot 3), en de onjuiste gevolgtrekking op 179 (noot 92), waarbij men uitgaande van een onjuiste conceptie van het begrip cijns, de latere bezitsrechten van cijnsplichtigen tracht te verklaren vanuit een mysterieuze eigendomsovergang van 650 bunder. Onder de particuliere eigendommen uit de periode 1760-1780 op de eigendommenkaart van Claessens c.s. bevindt zich dus ook goed, waarover die particulieren cijns aan Sint Servaas betaalden.



De Schoonpoel en de oude hoeve Gen Os in Berg in 1936 (foto L. Oomes).

4.4.3. Het dorp en de gehuchten

Rond 1840 bestond Berg voornamelijk uit drie parallel lopende noordzuid-gerichte straten, namelijk de Grote Straat, de Kleinstraat en de Heerstraat (weg naar Heer; nu Achter de Hoven), met op onregelmatige afstand van elkaar gelegen huizen. Aan de zuidkant lag nog een aantal huizen tussen de Valkenburger- en de Veestraat (zie kaart 20a). De aan de westzijde gelegen Schoonpoel is pas recent een driehoekig pleintje geworden (zie kaart 20a: blauw). Nog maar enkele generaties terug was dit een grote poel (50 meter in doorsnede), die in de loop der tijd niet als *meer* of *dries* binnen de bebouwing werd opgenomen.¹ In 1785 telde Berg 34 huizen, Geulhem vier huizen en de Geulhemermolen, Vilt negentien huizen en Valkenburg buiten de Poort zes huizen.² Door vergelijking van de cijnsgegevens uit de referproosdijrekeningen van midden veertiende eeuw³ met de rekening van 1506, de cijnsregisters van 1506 en 1585 en de generale aanbreng van circa 1785,⁴ kan de laatmiddeleeuwse bewoning van Berg - voor zover het cijnsgoed van Sint Servaas en de reigenoten ervan betrof - bij benadering worden gesitueerd. In 1506 was er voornamelijk bewoning tegenover de kerk aan het noordelijke gedeelte van de Grote Straat (nu Op de Bies) en aan de Kleinstraat aan de zijde van de Langen Acker. Verder lag een huis aan de Schoonpoel en twee huizen aan de Vee- / Valkenburgerstraat.⁵ In totaal werden twaalf huizen genoemd. In 1352 werden

¹ Krikke, 110.

² RAL, LvO, nr. 4372.

³ RAL SS kap, nr. 1292.

⁴ Respectievelijk: RAL SS kap, nrs. 1297, 309, 311; RAL LvO, nr. 4372.

⁵ Vergelijk Claessens e.a., 312; Hillegers, 42, fig. 6.2.



De Schoonpoel in Berg is inmiddels een pleintje geworden (foto auteur).

deze ook bijna allemaal genoemd, maar dan als *curia* of als *bona* (zie tabel 10). Behalve de huizen en hoven in het dorp Berg zelf werd in 1506 alleen nog een *curia* in Vilt genoemd, waarvoor in 1352 de aanduiding *terra* werd gebruikt. Dit was de Vilterhof. ¹ Midden veertiende eeuw was - voor zover de gegevens met betrekking tot Sint Servaas toereikend zijn om een totaalbeeld te krijgen - de negentiende-eeuwse vorm dus al in de kiem aanwezig, maar valt een grotere kern min of meer verspreid rond de kerk te onderscheiden en een kleine tussen de oostwest-as Vee- en Valkenburgerstraat (kaart 20a: geel). Een exploitatiecentrum in het dorp, van waaruit het kapittel zijn bezittingen in Berg beheerde, is niet bekend.

Langs de genoemde oostwest-as lag een belangrijke verkeersverbinding, die er zeker in de middeleeuwen was, maar mogelijk nog deel had uitgemaakt van de oude Romeinse weg van Keulen naar Boulogne-sur-Mer. Er wordt ook wel geopperd dat de oorspronkelijke route in plaats van via de Valkenburgerstraat kan hebben gelopen via Schaandertweg/Heerweg, Groenstraat/Veestraat, Achterstraat (langs Vilt) en Konijnsberg. Behalve over het plateau kan de Romeinse weg ook het Geuldal hebben gevolgd tenzij er sprake was van een splitsing waarbij de weg zowel over als onderlangs het plateau liep. ²

Vilt had een lineaire vorm (zie kaart 20b). Bij de gehuchten Geulhem en Valkenburg buiten de Poort was in beperkte mate eveneens sprake van neiging tot een lineaire vorm (zie kaart 20a en c). Het stadje Valkenburg grensde met zijn stadsmuur onmiddellijk aan het

¹ Zie over de Vilterhof: Claessens e.a., 171-174.

² Putker, 23; Hardenberg, *De Romeinse tijd*, 128; Idem; *Het Limburgse gedeelte*, 24-25, 27-28; Roemen, 48-50; Hardenberg, *Limburgse plaatsnamen*, 232; Marres, *De Romeinse weg*, 9-11; Idem, *Nog eens de Romeinse weg*, 37-43; Schrijnemakers, 147-152; Claessens, e.a., 85-87.



Het gehucht Vilt bij Berg had een lineaire vorm en was voornamelijk maar aan één zijde van de straat bebouwd (foto auteur).

grondgebied van Berg, zodat alle bebouwing buiten de Grendelpoort op Bergse grond kwam te liggen.

4.4.4. Het veld

Het veld bestond midden negentiende eeuw grotendeels uit een *Gewannflur* (zie kaart 18). De woeste grond in het oostelijke deel van het gebied, ten noorden van de weg naar Valkenburg, was onverdeeld. In het hele gebied is het grote aantal aan de veeteelt gerelateerde geografische namen opvallend (zie de plaatselijke benamingen in de bijlage).¹

De inkleuring van de pachtblokken, de erfpachtpercelen en de kouters van de Vilterhof geeft een duidelijke indruk van de oorspronkelijke vormen, waaruit de *Gewannflur* - gedeeltelijk pas na de verkoop van de kapittelgoederen in de Franse tijd - ontstond. In de gebieden met de drie *gewanden* van het kapittel is de *Gewannflur* uit een *Blockflur* ontstaan. De zich oostwaarts en vervolgens noordwaarts uitstreckende strook tussen het grote heidegebied en Terblijt, die ook Vilt omvatte, ontstond - behalve de misschien oudere kouters van de Vilterhof - mogelijk uit brede stroken.

Evenals in Vlijtingen en in tegenstelling tot Hees bestond elk van de drie *gewanden* uit meer blokken. Het verschil met Vlijtingen is dat desondanks elke gewande een eigen deel van het gebied bestreek. Is het feit dat Berg tijdens een ontginningsbeweging is ontstaan, er debet aan dat men hier planmatiger te werk kon gaan? Mogelijk zijn de *gewanden* evenals in

¹ Hillegers, 42, 144-153.

Vlijtingen gefaseerd in gebruik genomen. In dat geval komen de drie het dichtst bij het dorp gelegen en tegelijkertijd ook drie grootste blokken in aanmerking als de oorspronkelijke *gewanden* (cijfers I-III op kaart 18). *Gewande* I ligt inderdaad op de Wolfhuisweg en II ligt op de Langenakker. III ligt echter op een plek die niet de veldnaam Meer, maar Kommel (commende = land opgedragen aan een heer ter bescherming) draagt. Deze plaatsen liggen alle drie hoog en vlak.

Vilt (= veld) lag, evenals Lafelt bij Vlijtingen, buiten de drie *gewanden* van het kapittel (zie kaart 18). Rond de Vilterhof lag een eigen drieslagstelsel, maar dit vormde - in tegenstelling tot het drieslagstelsel rond Ellicht bij Vlijtingen - een eigen domein, ofschoon dit wel cijnsplichtig was aan Sint Servaas.

4.4.5. *Ontstaan*

De Zuidlimburgse plateaudorpen, waartoe ook Berg behoort, werden in de elfde en twaalfde eeuw vanuit de rivierdalen gesticht.¹ De vermelding van Berg met kerk in 1139 is hiermee niet in tegenspraak. Mogelijk was Berg toen nog niet heel oud, maar het feit dat het dorp al een kerk had zou erop kunnen wijzen, dat het wel al iets langer bestond. De kerk was gewijd aan Monulfus en Gondulfus en was, zoals in hoofdstuk II werd verondersteld, zeer waarschijnlijk een stichting door het kapittel van na 1039.² Berg zou dus ergens tussen 1000 en 1100 kunnen zijn ontstaan.

Welke omliggende plaatsen (zie kaart 14) bestonden toen al en tot welke jurisdicties behoorden zij? Heer, bank van Sint Servaas, wordt pas in de veertiende eeuw genoemd,³ maar moet gezien de ligging in het Maasdal al eeuwen ouder zijn. Hetzelfde geldt voor Amby.⁴ Bemelen, met kerk en tiend, werd in 1157 als bezit van de Onze-Lieve-Vrouwekerk genoemd.⁵ Dit dorp ligt op een tussenterras, hoger dan het Maasdal en lager dan het plateau, tussen Heer en Berg en is hoogstwaarschijnlijk ouder dan Berg. De banden van de Sint-Laurentiuskerk van Bemelen met de Sint-Martinuskerk in Maastricht - volgens de overlevering respectievelijk als moeder en dochter kunnen wijzen op een ontstaan in de Frankische periode.⁶

In het Geuldal bestonden Meerssen en Houthem al. Meerssen werd voor het eerst genoemd in 847 in verband met een rijkstreffen in de palts aldaar. Het koningsgoed Meerssen kwam via Gerberga in 968 in bezit van de abdij van Sint Remigius in Reims.⁷ Vanaf 1152 waren de heren van Valkenburg er voogd.⁸ Amby hoorde bij Meerssen.⁹ Houthem (een -heimnaam) was ook al ouder, behoorde mogelijk oorspronkelijk tot het Meerssensse rijksgoed en kwam in 1096 in bezit van de heren van Heinsberg / Valkenburg.¹⁰ Valkenburg

¹ Hartmann, 320; Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 220-221, 228.

² Zie paragraaf 2.7.

³ Oorkonde van 1224: DoV, nr. 101. Zie ook: Van de Venne, 22, 27; Nève, *Rijkskamergerecht*, 436-438.

⁴ Gussone, *Die Propstei*, 170.

⁵ Oorkonde van 3 januari 1157: RAL OLV, nr. 45; Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, I, nr. 4. Zie ook: Habets, *De oude grensscheiding*, 33; Nève, *Rijkskamergerecht*, 377-379.

⁶ Van Rensch, *Parochies*, 148.

⁷ Zie paragraaf 2.3.3.

⁸ Gussone, *Die Propstei*, 155-161.

⁹ Habets, *De oude grensscheiding*, 25, 29; Gussone, *Die Propstei*, 170; De Crassier, in PSHAL 66 (1930), 147; Eversen / Meulleners, 44-45.

¹⁰ Oorkonde van 1096: RAL OLV, nr. 640; Gysseling/Koch, nr. 236; Van de Kieft / Niermeyer, 306-30. Zie ook: Viedebant, 128.



De Geul bij Geulhem met uitzicht op Houthem-Sint Gerlach (foto auteur).

zelf werd in 1041 voor het eerst genoemd, was toen mogelijk bezit van een plaatselijke heer ¹ en zou mogelijk even oud als Berg kunnen zijn, maar gezien de ligging in het dal waarschijnlijk ouder. Het klooster Sint Gerlach werd pas in 1201 door de heer van Valkenburg gesticht en bestond dus nog niet toen Berg er al was. ²

Vanuit welke plaats kan Berg zijn gesticht? Gezien het bovenstaande bevond het grootste deel van het Geuldal zich vanaf de elfde eeuw in een andere invloedssfeer. Alleen een kleine strook land zich uitstrekkend tot over de Geul, met daarop het gehucht Geulhem, hoorde bij Berg. Bij Sint Gerlach vormt de Geul de grens. Mogelijk lag de oorspronkelijke grens ook hier voorbij de Geul, maar was deze opgeschoven door de stichting van het klooster en de overdracht van het allodium in 1279. Afgaand op de *heim*-naam zou Geulhem aanzienlijk ouder kunnen zijn dan Berg, ofschoon dit gehucht pas in 1360 voor het eerst wordt genoemd. ³ Het is echter niet waarschijnlijk dat Berg vanuit het onbeduidende gehucht Geulhem werd gesticht. ⁴ Wel lag bij Geulhem de grens tussen twee invloedssferen, namelijk het voormalige rijksgoed rond Meerssen en de enclave van de Maastrichtse kerken in Overmaas. Het laatstgenoemde gebied reikte vanaf de grens van het buitengebied van Maastricht tot op het plateau en bestond uit Heer, Scharn, Keer, Berg, Vilt, Gasthuis (Sint Servaas), Bemelen (Onze Lieve Vrouw) en Sint-Antoniusbank (Antonieten). ⁵ De mogelijkheid bestaat

¹ Corsten, *passim*; Gussone, *Die Propstei*, 156-158; Rothhoff, 137-138.

² Haas, *Sint-Gerlach*, 3; Habets, *Houthem-Sint-Gerlach*, 86-87, 91-93; Schulte / Warffemius, 23, 32-34, 43; Willems e.a., 9.

³ Oorkonde van 1 maart 1360: RAL SG, nr. 182; Haas, *Sint-Gerlach*, nr. 49 (regist).

⁴ Zie daarentegen: Renes, *Zuidlimburgse cultuurlandschap*, 69.

⁵ Over het buitengebied van Maastricht zie paragraaf 5.3.2.

dat al op een vroeger tijdstip het nog onontgonnen plateaugebied van het nog niet bestaande Berg samen met het al in cultuur gebrachte en bewoonde stuk Geuldal één complex had gevormd.

Hiermee is echter nog geen antwoord gegeven op de vraag van waaruit het dorp Berg is gesticht. Als het niet vanuit het Geuldal is gebeurd, ligt het voor de hand om naar het Maasdal te kijken. Gezien de positie van de Sint-Servaaskerk in Berg valt dan vooral te denken aan Maastricht of eventueel de bank Heer en het hiertoe behorende gehucht Scharn. Een ander argument in deze richting wordt gevormd door het feit dat Berg door de weg Maastricht-Valkenburg via Scharn met Maastricht was verbonden.

Vilt zal vanuit het domein van de Vilterhof in de twaalfde of dertiende eeuw zijn ontstaan. Het erfpachtland uit de veertiende eeuw, half van het kapittel en half behorend tot de Vilterhof, vormde een latere uitbreiding hiervan en verbond het domein Vilt met het domein van het kapittel rond Berg. Niet uit te sluiten valt de mogelijkheid dat Vilt vanuit Valkenburg werd ontgonnen, maar - en dit valt af te leiden uit de cijnsplicht van de Vilterhof - wel binnen de invloedssfeer van het kapittel. Qua vorm en datering is Vilt waarschijnlijk vergelijkbaar met Lafelt, maar in tegenstelling tot hetgeen bij Lafelt waarschijnlijk het geval is, vond hier hoogstwaarschijnlijk geen collectieve ontginning plaats.

4.5. Grandville

4.5.1. Basisgegevens

Het Haspengouwse dorp Grandville ligt nog net in de provincie Luik, tussen Tongeren en Waremme (Borgworm), vlakbij het vermoedelijke tracé van de voormalige Romeinse baan van Keulen naar Bavay. De onmiddellijk aangrenzende dorpen zijn Bergilers in het westen en Lens-sur-Geer en Oreye in het oosten. In een ruimere cirkel rondom deze drie dorpen liggen, te beginnen in het noordwesten met de klok mee: Opheers, Middelheers en Heers, Horpmaal, Vechmaal, Otrange, Thys, Crisnée, Fize-le-Marsal, Momalle, Hodeige, Pousset en Lantremange (zie kaart 21). Het dorp maakt tegenwoordig deel uit van de gemeente Oreye. De totale oppervlakte van de voormalige gemeente Grandville bedroeg 392 hectare (= ca. 472 bunder). In 1834 was 377 hectare bebouwd, grotendeels met graan. In het jaar 1789 had het dorp 280 inwoners.¹

Het dorp ligt nog in het glooiende gebied van de Droge Haspengouw, in een laagte langs de Jeker (in het Frans *Geer* genoemd), gedeeltelijk tegen de helling in de richting van Middelheers aan (zie kaart 22). De hoogte van het dorp bedraagt: 100-110 meter; 104,38 meter aan de dorpel van de kerk.² Het zuidelijke deel van het gebied ligt op dezelfde hoogte langs de Jeker en het uit het zuiden komende zijriviertje de Yerne. Het noordelijke gedeelte ligt op een oostwest-georiënteerde heuvelrug, hoger dan 120 meter, met als maximum een bult van 132,5 meter. Verder naar het zuiden, voorbij Bergilers, vanaf Hodeige, Fize en Momalle begint het landschap opnieuw te stijgen en bereikt dan al spoedig hoogten van 140 meter.

¹ Hasquin, 1993-1994.

² De Seyn, 503.



De dorpskern van Grandville (foto auteur).

Grandville was een Loonse heerlijkheid, behorend tot het district van de territoriale schepenbank Gratem (zie tabel 18). ¹ Met de rest van het graafschap werd het dorp in de veertiende eeuw door de Luikse bisschop ingelijfd, maar deze verpandde het in 1619 aan de heer van Bocholt en Oerle (= Oreye). Rond 1700 werd de heerlijkheid verdeeld onder de vier dochters Van Bocholt en zou in 1728 in handen van de graven van Renesse zijn gekomen. ²

De kerk was gewijd aan Sint Servaas en vormde - evenals die van Oreye en Bergilers - een hulpkapel van de Sint-Hubertuskerk in Lens-sur-Geer (zie tabel 18). Net als bij de moederkerk waren tiend en collatierecht in de zeventiende en achttiende eeuw in handen van het Luikse Sint-Dionisiuskapittel, dat ook de territoriale heerlijkheid van Lens-sur-Geer bezat. ³

De oudste vermelding van Grandville zou van 1018 dateren. In dat jaar schonk keizer Hendrik II aan het door hem gestichte Sint-Adalbertuskapittel in Aken: *agrūm nostrū in Marlīnes et Crenual (Erenual) cum decima eidem ecclesie*. ⁴ Hij gaf dit akkerland samen met de tiend als vergoeding voor weiland, door Otto III aan de abdijs van Burtscheid afgestaan. In

¹ Baerten, *Graafschap*, 105 en kaarten II en III hierin. Gratem is niet Grathem, waar bezit van Sint Servaas lag.

² Hasquin, 1993-1994; De Seyn, 503; De Ryckel, 242-243.

³ SimV, 273; Paquay, *Paroisses*, 274-275, 278.

⁴ Oorkonde van keizer Hendrik II van 1018: Bresslau e.a., nr. 392; Wisplinghoff, *Rheinisches Urkundenbuch*, I, nr. 5. Zie ook Lens.

1222 bevestigde koning Hendrik (VII) de Sint-Adalbertuskerk in al haar bezittingen *similiter cum ... agris imperii in Marlanes et Erenual (Crenual)*.¹ *Marlines* of *Marlanes* wordt veelal geïdentificeerd als Mechelen-Bovelingen (Marlennes in het Frans, ten noorden van Waremmes, ten westen van Heers), door een enkeling als Momalle. *Crenual* of *Erenual* zou Grandville zijn.² Als dat zo is, dan bestond Grandville al rond 1000 en lag er koningsgoed.

4.5.2. Pacht- en cijnsland in de lokale context

De 91 bunder pachtland van Sint Servaas werd weliswaar voor de eerste maal genoemd in de oudste rekening van 1455,³ maar voor het eerst van perceel tot perceel beschreven in het cellerarieregister van 1526, vervolgens ook in 1658. Van 1699 dateren perceelschetsen en tenslotte is er nog een kaart van 1750, die een totaaloverzicht geeft (kaart 23).⁴ Intekening hiervan op de negentiende-eeuwse Poppkaart geeft een duidelijk beeld van de ligging van de percelen (zie kaart 24).⁵ In 1750 lagen zij tamelijk evenwichtig verspreid over de totale heerlijkheid. In het noordwesten, voorbij de grote weg van Tongeren naar Waremmes bevonden zich slechts enkele kleinere percelen. In het uiterste zuidoosten lagen nog drie iets grotere percelen. Opvallend is dat er, evenals in de dorpen met een drieslagstelsel, tussen de overige percelen drie grote blokken te onderscheiden zijn. In Grandville lagen deze ten opzichte van het dorp in het westen (U, eventueel aangevuld met T en V), in het noordwesten (PQR, eventueel aangevuld met O en S) en in het zuidoosten aan de overzijde van de Jeker (FF, eventueel aangevuld met GG).

Is het beeld van de kaart uit 1750 ook dat van de voorgaande eeuwen? Tussen de zestiende en de achttiende eeuw heeft wel een kleine inkrimping ten aanzien van het pachtland plaatsgevonden. Een tiental percelen werd wel in 1526, maar later niet meer vermeld. Omgekeerd werd van de in 1750 vermelde landerijen perceel Y in 1526 nog niet vermeld. Het verschil tussen 1526 en 1750 is 3,5 bunder. In de drie blokken hebben geen noemenswaardige veranderingen qua ligging en oppervlakte plaatsgevonden.

In 1526 bestond het pachtland grotendeels uit akkerland. De percelen BB tot en met EE en Y waren weilanden, die dicht bij het dorp lagen en waarvan er drie een naam hadden: DD = *Pavie*, EE = *Dornie* ofwel *d'Orient*, Y = *Panhea* (zie de plaatselijke benamingen in de bijlage). Akkerland X heette *Heppelite*. Perceel I geheten *le Cher Bonnier* werd pas in 1526 door het kapittel verworven van Amelius van Granville. Perceel Z bestond uit een hof met bomen en een huisje. De percelen MM lagen onder de jurisdictie van Lens-sur-Geer, terwijl ook perceel H waarschijnlijk buiten de latere gemeentegrens lag.

Over de omvang en ligging van het merendeel van de cijnsplichtige goederen ontbreken de gegevens. Aan de hand van de totale opbrengst op zondag na Driekonigen in 1590 of zondag na Sint Remigius in 1597 moet het mogelijk zijn een globale oppervlakteberekening van het cijnsgoed te maken. Als het tarief van 5 denarii per bunder tussen 1380 en 1590 een onveranderlijk reëel bedrag vormde, dan vormde het totale cijnsgoed circa 170 bunder binnen het totale grondoppervlak van circa 472 bunder ofwel circa eenderde deel van de heer-

¹ Oorkonde van koning Hendrik VII uit 1222: Meuthen, *Urkunden*, nr. 182.

² Aldus: Bresslau; Wisplinghoff, *Rheinisches Urkundenbuch* (zie noot 6); Rothhoff, 85; Flach, 148-149; Gatzweiler, 73 (Momalle i.p.v. Mechelen-Bovelingen). Daarentegen: Gysseling, I, 326, 665 (geen oplossing); Meuthen (twijfelt vanwege de schrijfwijze *Erenual*).

³ RAL SS, kapittel, nr. 978.

⁴ Zie Bezitslijst: Grandville II 1 en III 2.4

⁵ P.C. Popp, *Atlas cadastral de Belgique*, circa 1850.

lijkheid. ¹ Wel moet er rekening mee worden gehouden dat het cijnsgoed niet allemaal binnen de limieten van Grandville lag. Dit gold bijvoorbeeld voor een aantal percelen van de 5,5 bunder, die het Luikse Sint-Martinuskapittel in 1455 voor de hof van Sint Servaas verhief. ² Het pachtcomplex besloeg circa een vijfde deel van het totale oppervlak.

pachtland	91	19,28 %	cijnsen	170	36,02 %
rest	381	80,72 %	rest	302	63,98 %
totaal (in bu.)	472		totaal (in bu.)	472	

4.5.3. Het dorp en het veld

De negentiende-eeuwse situatie toont een dorp met een langgerekte *meer* of *dries*, waaraan de kerk was gelegen (zie kaart 25). De meeste bebouwing lag aan de straten die vanaf de *meer* in noordelijke richting tegen de helling op naar boven liepen. Daarnaast was er nog enige bebouwing langs uitvalswegen en aan de overzijde van de Jeker.

Het veld was een *Gewannflur* (zie kaart 24). De drie grote kouters van Sint Servaas lagen niet ver van het dorp op relatief vlak terrein. Twee bevonden zich op het plateau ten westen en noordwesten, met op de helling richting dorp diverse kleine percelen. De derde kouter lag ten zuiden van het dorp op relatief laag terrein tussen Jeker en Yerne. In Grandville en in de naburige heerlijkheden werd voornamelijk spelt verbouwd. Er is wel eens op gewezen dat de grens tussen de verbouwing van spelt in het zuiden en van rogge en tarwe in het noorden in feite parallel loopt met de taalgrens. ³ Toch doen de aanwezigheid en de situering van de drie kouters vermoeden, dat men oorspronkelijk een drieslagstelsel hanteerde. Dit zou betekenen dat de bestaande spelt-monocultuur niet de oorspronkelijke cultuur was. Mogelijk verbouwde men, evenals bij de overige drieslagstelsels, ook hier in eerste instantie tarwe en gerst.

In het vorige hoofdstuk bleek dat de centrale hoeve, het exploitatiecentrum van Grandville, in 1497 na verwoesting werd herbouwd en ook in het pachtcontract van 1504 en in het cellerarieregister van 1526 werd genoemd. ⁴ In de rekeningen werd vanaf 1538 weliswaar van *agricultura dominorum* in plaats van *curia dominorum* gesproken, maar de centrale hoeve bleef tot 1624 in eigendom van het kapittel. In dat jaar werd deze samen met de cijnsen verkocht aan de plaatselijke heer, de heer van Bocholt. Waar de centrale hoeve precies gelegen heeft, is niet helemaal duidelijk. In ieder geval valt indirect uit de beschrijving van 1526 op te maken, dat de Jeker voor de poort langs stroomde. ⁵ Een blik op kaart 25 biedt een mogelijke oplossing: het zou de grote hoeve op perceel 394 kunnen zijn. Een element dat echter niet in dit verhaal past, is de koop in 1612 door het kapittel van Hubert de Nouve Moulin en diens echtgenote van een hoeve met toebehoren. ⁶ Was dit niet meer dan een uitbreiding van het pachtland of kocht het kapittel twaalf jaar voor het afstoten van het oude exploitatiecentrum alvast een nieuwe centrale hoeve?

¹ Berekend aan de hand van het totale op te brengen bedrag op zondag na Driekoningen 1590, omgerekend in denarii: circa 850 denarii.

² AEL SM, charters, nr. 527 = Schoonbroodt, nr. 519 (regest); AEL SM, nrs. 1 (pp. 255-256), 3 (ff. 258-264), 18.

³ Vrancken-Pirson, 24.

⁴ Zie paragraaf 3.1.4.

⁵ Bronnenboek, nr. 110b; Bezitslijst: Grandville III 2.0 en 2.9.

⁶ RAL SS kap, nr. 329.

4.5.4. *Lycke, Oleye en Oreye*

Was de plaats *Crenval*, genoemd in de oorkonde van keizer Hendrik II van 1018, Grandville? Noch in de literatuur, noch in de verdere bronnen werd ook maar een spoor aangetroffen van de benaming *Crenval* of van bezittingen van het Akense Sint-Adalbertuskapittel in Grandville. In 1306 heette Grandville *Gerenvilhe*,¹ in 1455 *Grenvilhe*² of *Grienvelt*.³ Overigens, ook de naam Krefeld in het Duitse Roergebied komt van *Creinveld*.⁴ Maar heette de door ons onderzochte plaats rond 1000 al Grandville?

In de bezitsbevestiging van de Sint-Servaaskerk door paus Innocentius II in 1139 is sprake van een plaats die *Lycke* wordt genoemd.⁵ Niet ver ten westen van Grandville, stroomopwaarts van de Jeker, voorbij Bergilers en Lantremange, ligt Oleye of Liek. Deze heerlijkheid was - samen met het ten zuidwesten van Waremme gelegen Grand-Axhe - in de loop der tijd in handen van diverse heren, waaronder het Luikse Sint-Lambertuskapittel, terwijl de schepenbank ressorteerde onder het allodiale hof van Luik (zie tabel 18). De kerk was gewijd aan Sint Dionisius. Het Sint-Lambertuskapittel had het collatierecht en het tiendrecht samen met degene die op dat moment heer van Oleye was.⁶ Deeters duidt in zijn bezittingenlijst van Sint Servaas tot 1200 het *Lycke* van 1139 als Oleye. Omdat deze plaats later niet meer in relatie tot de Sint-Servaaskerk wordt genoemd, vraagt hij zich af of dit bezit al vóór 1200 werd afgestoten.⁷

In de hele administratie van het Sint-Servaaskapittel komt inderdaad geen Oleye voor. Liek komt wel nog voor, namelijk - zoals reeds in het vorige hoofdstuk werd geconstateerd - vanaf 1348 in de rekeningen van de refterproosdij.⁸ Lange tijd was alleen sprake van *Like* / *Lycke* / *Lyeck*. Meteen vanaf 1455 werd in de cellerarierekeningen de naam *Grienvelt* gebruikt en in 1550 werd deze ook in de rekeningen van de refterproosdij toegevoegd (*Greynvelt*).⁹ Het ligt daarom voor de hand ervan uit te gaan, dat in de refterproosdijrekeningen twee eeuwen lang de oudere Nederlandse benaming is gebruikt en dat niet alleen Oleye, maar ook Grandville zo heette. Oleye heet in het Nederlands Liek, Bergilers Belliek en Grandville heette volgens Paquay in 1401 Nederlike.¹⁰ Het is dus inderdaad waarschijnlijk dat niet alleen Oleye, maar ook Grandville eertijds met de Nederlandse benaming Liek of een variant daarop werd aangeduid (vergelijk Grootloon dat ook Niel heette). In dat geval had het Sint-Servaaskapittel al in 1139 bezittingen in Grandville en wordt het moeilijker om het *Crenval* van 1018 met Grandville in verband te brengen, ofschoon nu dit ook weer niet uitgesloten is.

Maar, daargelaten of keizer Hendrik II in 1018 nu al of niet Grandville bedoelde, er is een nóg oudere vermelding in verband met de Sint-Servaaskerk. Het betreft hier echter niet Grandville zelf, maar het buurdorp Oreye of in het Nederlands Oerle. Ergens tussen 911 en 923 deelde een zekere Badegerus mee dat hij aan Sint Servaas een *mansio* met toebehoren

¹ Oorkonde van 1306: AEL SM, Chartes, nr. 158; Schoonbroodt, nr. 148 (regest).

² Oorkonde van 1455: AEL SM, Chartes, nr. 527; AEL SM, nr. 3, ff. 261-262v (afschrift); Schoonbroodt, nr. 519 (regest).

³ RAL SS, kapittel, nr. 978.

⁴ Gysseling, I, 577.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Oleye: Hasquin, IV, 2538-2539; De Seyn, II, 771-772; De Ryckel, 438; SimV, 546-547. Grand-Axhe: Hasquin, III, 1980-1981; De Seyn, I, 500.

⁷ Deeters, 128.

⁸ Zie paragraaf 3.3.4.

⁹ Bronnenboek, nr. 110c.

¹⁰ De Seyn, I, 101; II, 771-772; Paquay, *Paroisses*, 278.

had overgedragen in de *villa* genoemd *Urlo*.¹ In feite kreeg het kapittel niet de hoeve zelf, maar een jaarlijkse cijns hieruit. De hoeve was namelijk voor zijn zoon en diens erfgenamen en dezen betaalden hiervoor jaarlijks met Sint Maarten (11 november) dertig denarii. Bovendien was er nog een extra bepaling toegevoegd: als de proost er arriveerde, moest hij gedurende een nacht worden bediend met zes paarden en vijf mannen tot zijn beschikking. In een dergelijk jaar mocht het betalen van de cijns worden overgeslagen.

4.5.5. *Drie domeinen*

Blijkbaar had de proost in deze omgeving een “*pied à terre*” nodig. Mogelijk had dit toen al met het beheer van het domein in Grandville te maken, want behalve de vermelding in de Badegerus-oorkonde is verder niets bekend van bezittingen van de Sint-Servaaskerk in Oreye. Wel bevonden zich in die plaats bezittingen van de abdij van Sint Truiden, die in 1107, 1161 en 1178 door verschillende pausen werden bevestigd (zie tabel 18).² Uit de opgave van abt Willem van Ryckel van rond 1250 blijkt dat het om een volledig domein ging, bestaande uit de volgende elementen:

Oreye

1. De Vroenhof. De *curtis* genaamd *Vroinhof* werd in erfpacht gegeven aan een van de schepenen en zijn erfgenamen. Hij was verplicht het volgende jaar hierop een huis te bouwen, waarin de *villicus*, *scabini* en *mansionarii* de zittingen van de *curia* van Oerle moesten houden.³
2. De molen. Deze werd aanvankelijk verpacht. In 1262 werd hij in erfpacht gegeven aan de heer van Oreye en kreeg de status van banmolen.⁴
3. Pachtland. Het betrof 68 bunder, gelegen in 18 percelen. De pachtprijs bedroeg 2,5 mud spelt per bunder.⁵
4. Cijnsen. Per bunder betaalde de cijnsplichtige 4 denarii. Simenon berekende het oppervlak en kwam tot een grootte van 216 bunder.⁶

Niet alleen in Oreye en Grandville lagen grote kerkelijke domeinen, ook in het naburige Lens-sur-Geer was dit het geval. Zoals boven reeds werd vermeld, was de territoriale heerlijkheid in deze plaats oorspronkelijk in handen van het Luikse Sint-Dionisiuskapittel, terwijl de graaf van Loon voogd was. Vanuit die hoedanigheid wist laatstgenoemde geleidelijk allerlei rechten van het kapittel te usurperen en beschikte begin veertiende eeuw reeds over de hoge jurisdictie.⁷ De invloed van het kapittel werd daarmee teruggebracht tot die van grondheer met een eigen domein en een laathof. Het domein in Lens-sur-Geer bestond uit de volgende onderdelen:⁸

¹ Bronnenboek, nr. 15. Zie ook Deeters, 32-33, 128.

² Piot, I, nrs. 22, 74, 98.

³ Pirenne, 49-50.

⁴ Pirenne, 49, 356; Piot, I, nr. 255; II, nr. 540; Simenon, Saint-Trond, 187-188.

⁵ Pirenne, 48-49, 354; Simenon, Saint-Trond, 27, 495.

⁶ Pirenne, 50, 358; Simenon, Saint-Trond, 218.

⁷ Bormans, nrs. 5, 91, 155-156; Baerten, *Graafschap*, 108-109, 112-114.

⁸ Vrancken-Pirson, 25-31.

Lens-sur-Geer

1. De hoeve. Deze werd circa 1183-1192 door Albert van Rethel, proost van Sint Lambertus geschonken. ¹ Mogelijk bestond deze schenking alleen uit de *curtis* zelf.
2. De banmolen en de brouwerij.
3. Pachtland: 160 bunder, 20 pachters.
4. Cijnsen.

Behalve de ligging van de landerijen waren de bovenstaande vier elementen van het domein van Sint Truiden in Oreya al in 1250 volledig gedocumenteerd. Het domein van Sint Dionisius in Lens-sur-Geer was er in ieder geval al aan het einde van de twaalfde eeuw, maar de meer gedetailleerde gegevens uit de literatuur omvatten de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het domein van de Sint-Servaaskerk was er waarschijnlijk al in 1139, maar voor de reconstructie van de verschillende onderdelen zijn er alleen laatmiddeleeuwse en latere gegevens:

Grandville

1. Het voormalige exploitatiecentrum, de hoeve of laathof wordt pas eind vijftiende eeuw vermeld.
2. Er was geen molen van het kapittel.
3. De oppervlakte van de pachtlanderijen bedroeg vanaf midden vijftiende eeuw circa 90 bunder. De ligging en de wijze van verpachting hiervan zijn hierboven behandeld.
4. Van de circa 170 bunder cijnsland is wel de wijze van in cijns geven, maar bij gebrek aan bronnenmateriaal geen ligging bekend.

Uit het bovenstaande kan het volgende worden geconcludeerd: binnen de parochie Lens-sur-Geer, ter begeving van het Sint-Dionisiuskapittel in Luik, ² lag - met uitzondering van Bergilers - een drietal binnen het territoriale machtsbereik van de graaf van Loon gelegen heerlijkheden (zie tabel 18). Op het grondgebied daarvan lagen naast elkaar drie grote kerkelijke grondheerlijkheden, namelijk van het Sint-Dionisiuskapittel in Lens-sur-Geer, van de abdij van Sint-Truiden in Oreya en van Sint Servaas in Liek ofwel Grandville. Op beide laatstgenoemde domeinen werd op de in hoofdstuk II beschreven wijze een aan de parochie onderhorige hulpkapel gesticht, gewijd aan de patronen van de grondheren, respectievelijk Sint Clemens (gebruikelijk voor Sint Truiden ³) en Sint Servaas. ⁴ Alle drie de domeinen worden in twaalfde-eeuwse pauselijke oorkonden genoemd. Voor Sint-Servaas is er al een tiende-eeuwse vermelding, die nog niet direct op het domein zelf slaat, maar mogelijk wel een aanwijzing voor het bestaan ervan vormt.

¹ Bormans, nr. 2.

² SimV, 273, 459, 565; Bormans, 29-30; Paquay, *Paroisses*, 273-278.

³ Paquay, *Paroisses*, 275.

⁴ Zie paragraaf 2.7.



Het klooster van Lens-Saint-Remy (foto auteur).

Uit de hiernavolgende paragrafen over Lens-Saint-Remy en Lens-Saint-Servais blijkt, dat er midden negende eeuw koningsgoed en zelfs een palts in een plaats lag, die Lens heette. Behalve Lens-Saint-Remy of Lens-Saint-Servais kan dit ook Lens-sur-Geer zijn geweest. Een groot koninklijk domein, in drie delen verdeeld tussen enkele grote kerkelijke instellingen, is niet ondenkbaar. Misschien is niet alleen het Sint-Dionisiuskapittel, maar zijn alle drie de kerkelijke instellingen ieder in hun eigen gedeelte territoriaal heer geweest en hebben zij vroeger of later moeten wijken voor het machtsstreven van de graaf van Loon: later in het geval van Sint-Dionisiuskapittel, omdat in deze omgeving de kern van zijn goederenbezit lag; vroeger voor het Sint-Servaaskapittel, omdat Grandville tot het verder weg gelegen bezit behoorde. In tegenstelling tot de elf banken die enclaves vormden binnen het graafschap Loon, zou het Sint-Servaaskapittel in Grandville - net als bij een aantal andere niet tot ontwikkeling gekomen banken - alleen zijn grondheerlijk domein en zijn laatgerecht hebben weten te behouden.¹

4.6. Lens

4.6.1. Basisgegevens

Lens-Saint-Servais en Lens-Saint-Remy liggen naast elkaar tussen Waremmes en Hannut in de provincie Luik, even ten noorden van het vermoedelijke tracé van de Romeinse baan van

¹ Zie paragraaf 2.8.1 en 2.8.3.

Keulen naar Bavay. Aangrenzende plaatsen zijn Hannut in het westen en vervolgens: Blehen en Poucet, Abolens, Geer, Darion, Ligny, Omal, Tourinne, Braives, Avennes, Moxhe, Villers-le-Peuplier (zie kaart 26 en 32: bruin). Lens-Saint-Remy maakt tegenwoordig deel uit van de gemeente Hannut. Lens-Saint-Servais ligt ten noordoosten van Lens-Saint-Remy en behoort tegenwoordig tot de gemeente Geer. In 1709 had Lens-Saint-Servais 107 inwoners; Lens-Saint-Remy telde 182 gewone inwoners en de 47 kloosterlingen van het begijnenconvent van de H. Maria Magdalena. Dit klooster werd gesticht door Isabella van Lens, die in 1343 haar huis ter beschikking stelde. Lens-Saint-Remy werd ook Croix-à-Lens en Lens-les-Beguines genoemd.¹

Even ten westen van Lens-Saint-Servais ontspringt op drassig terrein op een hoogte van iets minder dan 130 meter het riviertje de Jeker. Vervolgens stroomt het naar het noordoosten via Lens-Saint-Servais, Geer, Hollogne-sur-Geer, Grand-Axhe, Waremmes, Oleye, Lantremange, Bergilers, Grandville, Lens-sur-Geer, Oreye, Otrange, Lauw, Koninksem en Tongeren naar Maastricht, waar het in de Maas uitmondt (zie kaart 32). De beide Lensen, Abolens en Geer liggen aan het begin van het Jekerdal op een hoogte van circa 137 meter (zie kaart 26). Behalve in de stroomrichting van de Jeker worden zij worden omringd door iets hoger gelegen gebied (140-150 meter), met Blehen op 143 meter. In het noorden en westen is er vervolgens weer een overgang naar lager land, in het zuiden een stijging boven de 150 meter. Het reliëf varieert van tamelijk vlak tot licht glooiend. De bodem bestaat uit klei en is plaatselijk moerassig. De totale oppervlakte van de voormalige gemeente Lens-Saint-Servais bedroeg 304 hectare, waarvan in 1834 296 hectare grotendeels met graan bebouwd was. De oppervlakte van Lens-Saint-Remy was 589 hectare.²

Midden negende eeuw lag er koningsgoed en zelfs een palts in een plaats, die Lens heette. Tussen 855 en 869 schonk koning Lotharius II het negende deel van alle inkomsten in 43 *villae*, waaronder Lens, aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Aken.³ Op 17 mei 866 vaardigde dezelfde Lotharius een oorkonde uit in de palts van Lens: *actum Lens regio palatio*.⁴ Van de keizers Karel de Kale (875-877) of Karel de Dikke (884-887) dateert een denarius met het opschrift *LENNIS FISCO*.⁵ Tot het einde van de tiende eeuw behoorde het gebied tot het graafschap Avernas (zie tabel 19), een van de territoria waaruit het graafschap Loon ontstond.⁶ Lens-Saint-Servais, Lens-Saint-Remy en Abolens kwamen echter in handen van de hertog van Brabant (baljuwschap Hannut) en vormden samen met de omringende dorpen een Brabantse enclave binnen Luiks gebied. In 1626 werden de beide Lensen verpand aan De Suys, heer van Grisort. In de 18e eeuw kwam Lens-Saint-Servais in handen van De Tornaco, Lens-Saint-Remy van Lardinois. Blehen, dat eveneens oorspronkelijk tot Avernas behoorde, werd niet Brabants maar was van het Sint-Petruskapittel in Luik. Behalve territoriaal heer was dit kapittel er ook grondheer.⁷ In Geer had de abdij van Flône uitgebreide bezittingen.⁸

¹ Hasquin, 2224-2225; De Seyn, 749. Over het begijnenconvent: De Ryckel, *Le couvent*; Berlière, 445-453.

² Hasquin, 2224-2225; De Seyn, 749. Voor Lens-SS zijn mij geen oudere bebouwingscijfers bekend, voor Lens-SR geen.

³ Overgeleverd via de bevestiging door koning Arnulf in 888: Kehr, nr. 31; Wisplinghoff, *Rheinisches Urkundenbuch*, nr. 18; Schieffer, *Lothar*, nr. 43. Vergelijk: Nolden, 263. Later nog eens bevestigd door keizer Frederik II in 1226: Meuthen, *Urkunden*, nr. 92. Zie ook: Werner, 464 noot 284.

⁴ Schieffer, *Lothar*, nr. 29.

⁵ Prou, nr. 213.

⁶ Baerten, *Les origines*, 1240.

⁷ Hasquin, 2224-2225; De Seyn, 749; De Ryckel, *Les communes*, 353-357; Maquet, 33, 48-50.

⁸ Evrard, o.a. nrs. 1, 20, 45, 89.



De bron van de Jeker bij Lens-Saint-Servais (foto auteur).

Rond het jaar 839 schreef Einhard een brief aan een zekere M., waarin hij instructies vroeg voor de uitvoering van herstelwerkzaamheden in de *villa Lensi*.¹ Voor het eerst is echter expliciet sprake van de relatie tussen het Sint-Servaaskapittel en Lens in een oorkonde van 946, waarin een goederenruil werd vastgelegd, die met toestemming van koning Otto I en aartsbisschop Rotbert van Trier had plaatsgevonden.²

De kerkpatronen van de beide Lensen zijn in de plaatsnaam opgenomen: Sint Servaas³ en Sint Remigius. In 1139 werden in de bezitsbevestiging van de Sint-Servaaskerk door paus Innocentius II *Lens cum ecclesia* en *Gardengeis cum ecclesia* genoemd.⁴ In 1227 ontving het Sint-Servaaskapittel van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in Hoei de tiend voor een jaarlijkse

¹ Bronnenboek, nr. 10g. Over Einhard zie paragraaf 1.2.

² Bronnenboek, nr. 21.

³ Zender, 80.

⁴ Bronnenboek, nr. 63.

betaling van vijftien mud spelt: *totalem decimam quam apud Lens et Jardeneis habebamus*.¹ In 1334 had het Sint-Servaaskapittel onenigheid met het Sint-Dionisiuskapittel in Luik over de inning van enkele tienden in Lens.² Deze kwestie kan evengoed over Lens-sur-Geer zijn gegaan, want het ligt er maar aan wie de tiendheffer was. Was dit het Sint-Servaaskapittel, dan betreft het Lens-Saint-Servais en Lens-Saint-Remy. Was het Sint-Dionisiuskapittel tiendheffer, dan is Lens-sur-Geer bedoeld. In 1336 trad de pastoor van Lens-Saint-Remy als getuige op in een geschil tussen de Maastrichtse minderbroeders en het Sint-Servaaskapittel.³ In 1406 had het Sint-Servaaskapittel een geschil met de inwoners van Lens-Saint-Remy over zijn verplichting als tiendheffer tot onderhoud van de kerk.⁴ Behalve de tiend was ook het collatierecht in handen van het Sint-Servaaskapittel.⁵

4.6.2. Pacht- en cijnsland in de lokale context

Rond 1500 had het kapittel in Lens-Saint-Servais zeven pachtpercelen met een totale oppervlakte van 42 bunder. In Lens-Saint-Remy lagen aanvankelijk acht, later negen percelen, met een totale oppervlakte van 57 bunder. Ook in zeventiende- en achttiende-eeuwse bronnen komen alle percelen in Lens-Saint-Servais en de vier grootste in Lens-Saint-Remy voor.⁶

In Lens-Saint-Servais ging het om drie grotere (13, 18 en 8½ bunder) en vier kleinere percelen. Intekening van de gegevens van een kaart uit 1744 (kaart 27)⁷ op de Popkaart⁸ geeft het volgende beeld (kaart 29): De drie grote percelen (1-3) grensden aan elkaar en lagen ten zuidwesten van het dorp langs de uitvalsweg naar Lens-Saint-Remy op vlak terrein op een hoogte van rond 140 meter. Zij grensden aan de tuin, boom- en wijngaard rond het huis dat in 1677 van de familie Blehen, tevoren van Grisort was. Perceeltje 4 was in die boomgaard geïncorporeerd (kaart 28).⁹ Twee andere kleinere percelen lagen aan de andere kant van de weg (perceel 5 en 6). Perceel 6 omvatte ook weide. Van een zevende perceel, dat zich in de *Champs de Reffaij* (zie de lijst van plaatselijke benamingen in de bijlage) bevond, is de ligging niet duidelijk.

In Lens-Saint-Remy (zie kaart 29) waren het drie grote percelen (14½, 14 en 19½ bunder), een wat minder groot (6 bunder) en in 1475 nog vier, later vijf kleine percelen. Twee van de drie grote percelen lagen aan weerszijden van de weg van Lens-Saint-Remy naar Blehen. Van dat van 14½ bunder waren tussen 1475 en 1514 twaalf grote roeden voor 3 mud spelt in erfpacht gegeven aan Baudewin de Meffe / Meissz, die er een huis op had gebouwd. Het grootste perceel, dat van 19½ bunder, lag ten westen van Lens-Saint-Remy aan de weg naar Moxhe, dat van 6 bunder mogelijk ten zuiden van het dorp.¹⁰ Een van de kleinere percelen was een weide van 9 grote roeden, in Jardegnée gelegen aan de weg voor het huis van An-

¹ Bronnenboek, nr. 98b.

² Oorkonde van 14 november 1334: Bormans, nr. III (regest).

³ DoV, nr. 292.

⁴ Zie Bezitslijst: Lens III 2.3.a.

⁵ Zie Bezitslijst: Lens SR III 2.2.

⁶ Zie voor Lens-Saint-Remy: Bezitslijst: Lens SR III 2.4.a.en SS III 2.4.

⁷ RAL SS, kapittel, nr. 432.

⁸ P.C. Popp, *Atlas cadastral de Belgique*, circa 1850.

⁹ Inliggend in: RAL SS, kapittel, nr. 914.

¹⁰ In tegenstelling tot Lens-Saint-Servais is er geen kaartmateriaal waarop de ligging van pachtpercelen in Lens-Saint-Remy is weergegeven. De inkleuring op de Popkaart is gebeurd aan de hand van de plaatsbeschrijvingen in het voorhanden bronnenmateriaal en is daarom veel minder nauwkeurig dan bij de pachtpercelen van Lens-Saint-Servais het geval is.

ceau de Blehen, later van diens zoon Adriaan. Tussen 1475 en 1514 werd dit met Anceau ge-ruild tegen twee andere percelen.

De totale oppervlakte van het cijnsgoed in Lens-Saint-Servais bedroeg 239 bunder. Dit zou 65 procent van het grondgebied uitmaken, ware het niet dat 20 bunder op het grondge-bied van Abolens lag. Het pachtland bedroeg 42 bunder ofwel 11 procent.

Lens-Saint-Servais

pachtland	42	11,44 %	cijnsen	239	65,12 %
rest	325	88,56 %	rest	128	34,88 %
totaal (in bu.)	367		totaal (in bu.)	367	

In het geval van Lens-Saint-Remy lag de verhouding anders. Het bij dit dorp horende gebied was tweemaal zo groot, terwijl de oppervlakte van het cijnsgoed kleiner was, namelijk 186 bunder (26 procent). Het pachtland was iets groter dan in Lens-Saint-Servais, namelijk 57 bunder, maar in verhouding vormde ook dit een kleiner percentage van het totaaloppervlak (8 procent). De in het hoofdstuk III vermelde erfpacht van twaalf mud spelt is niet meege-rekend, omdat alleen voor de achttiende eeuw bekend is welke goederen hieraan waren ver-bonden.¹

Lens-Saint-Remy

pachtland	57	8,02 %	cijnsen	186	26,16 %
rest	654	91,98 %	rest	525	73,84 %
totaal (in bu.)	711		totaal (in bu.)	711	

Van het cijnsgoed van Lens-Saint-Remy werden slechts 26 percelen aangeduid als *sart* (re-centere ontginningen), met een totale oppervlakte van circa 30 bunder. De overige percelen waren *mazart* (het oude in cultuur gebrachte domeinland). De *sart*-percelen lagen gedeelte-lijk in een gebied genaamd le Covenailhe. De 18 bunder ressorterend onder de hof van het buurdorp Darion lagen in de richting van Bouley, het vlak naast Darion gelegen Ligney en Saveheaul.

4.6.3. De dorpen

In de Franse termen voor *curia* en *curtis* die men in de registers van 1475, 1514 en 1536² ge-bruikte, ligt een duidelijker onderscheid naar betekenis besloten dan in het bijvoorbeeld voor Vlijtingen en Hees gehanteerde Latijn. Zoals in het vorige hoofdstuk werd uiteengezet, gebruikte men de termen *curia* en *curtis* door elkaar,³ waarbij soms een hoeve, soms een erf of een al of niet bebouwde huisplaats werd bedoeld. In het Frans gebruikte men tamelijk consequent de term *court* (< *curia* / *curtis*) in de betekenis van hoeve. Overigens wordt in de bronnen geen melding gemaakt van een centrale hoeve als exploitatiecentrum in een van beide of in beide dorpen. De term *cortilz* (< *curtilia*) wordt enkel gebruikt in de betekenis van erf, teruggaand op het klassiek-domaniale begrip *tenure*. Daarnaast wordt de term *tenur* ge-hanteerd, soms alleenstaand, soms in combinatie met *maison*. De betekenis hiervan lijkt omvangrijker te zijn dan die van *cortilz*. Het zou een verzamelnaam kunnen zijn voor een

¹ Zie paragraaf 3.1.5.

² RAL SS, kapittel, nrs. 426, 428 en 429; AE Hoei, sLSR, nr. 5.

³ Zie paragraaf 3.4.

aaneensluitend complex rond een huis of een erf. Als men goederen met de hier genoemde termen aanduidde, behoorden zij steeds tot de categorie *mazart*, nooit tot de *sart*.

In de negentiende-eeuwse situatie lijkt Lens-Saint-Remy samengesteld uit minstens twee kernen. De ene lag bij de kerk en het klooster, de andere bij het vroegere Jaigné, meer in de richting van Blehen (zie kaart 29). Beide kernen lagen in een halve cirkel rond drassig weidegebied en waren via een doorgaande weg met elkaar verbonden. Elders wordt vermeld, dat er in 1437 nog 42 huizen zouden zijn geweest en in 1472 na allerlei oorlogsgeweld nog maar 25.¹ In de geraadpleegde bronnen worden voor de periode tussen 1520 en 1536 voor Lens-Saint-Remy twintig hoeven of huizen (meestal *court et maison*) genoemd.² Vijf hiervan waren cijnsplichtig aan het Sint-Servaaskapittel; zes lagen in Jaigné.³ Bij een aantal van die twintig betrof het meer dan enkel een huis met toebehoren. Adriaan de Blehen zelf had een hoeve met 75 bunder land en cijnsen in Jaigné. Een ander huis, eveneens gelegen bij het moeras van Jaigné heette *le Motte* en was in bezit van Cloes le Permentier. Hij betaalde cijns aan Sint Servaas, maar ook aan Adriaan de Blehen, omdat het huis onder de hem toebehorende cijns van Jaigné viel. In Lens-Saint-Remy zelf bezat Adriaan huis *Del Thour*, dat omgeven was met grachten en waartoe ook tuinen, weiden, bos en cijnsen hoorden. Dit goed had hij in leen van de hertog van Brabant. Waarschijnlijk wel een gewoon huis was dat van Pira Petit. Het was het in de vorige paragraaf vermelde huis bij het moeras van Jaigné, dat Baudewin de Meffe tussen 1475 en 1514 op pachtland van het kapittel had gebouwd.

Lens-Saint-Servais bestond midden negentiende eeuw voornamelijk uit een woonkern aan een kruispunt van wegen en een pleintje met kerk en herenhuis c.q. -hoeve aan de rand ervan gelegen (zie kaarten 29 en 30). In de geraadpleegde bronnen worden slechts zes huizen genoemd met daarnaast nog een in Abolens. Drie huizen waren cijnsplichtig aan Sint Servaas. Een hiervan was de hoeve van Lynard Wessen. Deze grensde aan het kerkhof en bracht vier kapoenen en vier liégeois op. In de achttiende eeuw werd dit huis weliswaar omschreven als zijnde van De Tornaco,⁴ maar dit kan toch echt niet het op kaart 28 uit 1677 afgebeelde landhuis van Blehen zijn. Dit laatste grensde aan de pachtlanden van de heren van Sint Servaas, maar was niet cijnsplichtig aan hen. Het was in 1475 van Johan zoon van Gerard, in 1514 van een Johan de Blehen en vervolgens van diens erfgenamen. In 1892 woonde nog een De Tornaco in dit "kasteel" van Lens.⁵ Verder lag ook in Lens-Saint-Servais een huis dat de *Motte* van Herzé heette en omgeven was met grachten. Adriaan de Blehen had het in leen van de hertog van Brabant en gaf het op zijn beurt uit aan de erfgenamen Kera.

4.6.4. Adriaan de Blehen

In beide Lensen woonden telgen van de familie Blehen, maar tussen de bovenstaande en de reeds in hoofdstuk III vermelde personen valt vooral Adriaan de Blehen op als een belangrijke heer in Lens.⁶ De grote hoeveelheid goederen waarover hij beschikte, maakt nieuwsgierig of hij hier méér dan alleen grondbezitter was. Helaas worden deze gegevens in de bronnen niet verstrekt, maar zij onthullen wel een en ander over zijn persoon. Hij werd

¹ Hasquin, 2224.

² Naast de voor de cijnsgegevens genoemde bronnen: AEL, FB, nrs. 10, 12, 16.

³ Zie paragraaf 3.3.5 en hieronder paragraaf 4.6.4.

⁴ RAL SS, kapittel, nr. 430, p. 93.

⁵ De Ryckel, *Les communes*, 355.

⁶ Zie paragraaf 3.3.5.



Het op kaart 28 afgebeelde "Huis" van Lens-Saint-Servais (foto auteur).

geboren op 21 januari 1504 als zoon van Anceau de Blehen en Adrienne de Schoonvorst ¹ en trouwde met Barbara de Mol. ² Toen zijn oudere broer Johan in 1529 of nog eerder kwam te overlijden, werd hij de erfgenaam van de bezittingen van zijn vader. ³

In het voorafgaande bleek al dat hij meier en pachter was van de bezittingen van het kapittel, belangrijkste cijsplichtige, grondheer en leenman van de hertog van Brabant in Lens. Daarnaast was hij heer van Schalbroek en Herzé en meier (in de betekenis van schout) van Leuven. In die laatste hoedanigheid werd hij genoemd in verband met de terechtstelling van de lutheraan Cornelis de Meyer uit Antwerpen circa 1530 en als onderhandelaar en vervolgens gevangene tijdens het beleg van Leuven door Maarten van Rossum in 1542. ⁴ In 1531 werd hij in de Sint-Pieterskerk in Leuven door keizer Karel V tot ridder geslagen. ⁵ Hij stierf op 19 september 1557. ⁶

¹ AEL, FB, nr. 10 (met op de laatste pagina een beknopte autobiografie).

² Molanus, 698.

³ AEL, FB, nr. 10.

⁴ Henne, IV, 338, n.5; VII, 382.

⁵ Molanus, 864.

⁶ Molanus, 698.

4.6.5. *Lens en Gardengeis*

In de oorkonde van 1139 is sprake van *Lens cum ecclesia*, gevolgd door *Gardengeis cum ecclesia*. Deze tweede plaatsnaam is door de uitgevers van de oorkonde en andere auteurs ¹ geïdentificeerd als het vroeger bij Lens-Saint-Remy gelegen Jaignée of Jardegnée; en terecht, gezien de boven gesignaleerde, latere vermeldingen van grondbezit van Sint Servaas ter plekke. ² Het was zelfs zo dat twee van de drie grote blokken pachtland hier waren gelegen. Gezien de aanwezigheid van een kerk in 1139, moet het geen onaanzienlijk gehucht zijn geweest. In de late middeleeuwen waren er nog huizen, waarvan er zes in de geraadpleegde bronnen worden genoemd. Op de een of andere manier is het dorp Jaignée met zijn kerk in de loop der tijd verdwenen. Niet alleen in de bronnen, maar ook nu nog wordt melding gemaakt van het nabijgelegen *Grand-* en *Petit-Marais*. ³ Het moeras kan er de oorzaak van zijn geweest, dat de bewoning met kerk in de loop van de middeleeuwen naar Lens-Saint-Remy verschoof, waardoor er uiteindelijk twee kernen ontstonden. Dit leidt tot de veronderstelling dat in 1139 met *Lens cum ecclesia* waarschijnlijk Lens-Saint-Servais was bedoeld, met *Gardengeis cum ecclesia* het domein bij Lens-Saint-Remy. Ook in 1227 was nog sprake van *Lens en Jardeneis*. Pas in 1336 werd Lens-Saint-Remy voor het eerst genoemd. In de rekeningen maakte men geen onderscheid tussen beide Lensen en bleef men kortweg van Lens spreken.

4.6.6. *Het veld*

Het veld was volgens de Poppkaart een onregelmatige *Gewannflur*, onderbroken door grote percelen (zie kaart 29). Minstens vanaf 946 lag er in de beide Lensen grondbezit van Sint Servaas. Uit latere gegevens valt te reconstrueren, dat ook hier drie grote blokken land per dorp werden verpacht, maar over een duidelijk drieslagstelsel zijn er geen gegevens. Bovendien grensden bij Lens-Saint-Servais alle drie de kouters aan elkaar, terwijl dit bij Lens-Saint-Remy met twee van de drie kouters het geval was. De kouters rond Lens-Saint-Servais en de grootste bij Lens-Saint-Remy lagen op tamelijk vlak tot licht glooiend terrein. De beide aan elkaar grenzende kouters van Lens-Saint-Remy in de richting van Blehen lagen op geleidelijk stijgend terrein, grenzend aan de moerassen van *Jardengueiz*.

Misschien maakte het grondgebied van het aangrenzende Abolens, waar het kapittel tweederde van de tiend en nog wat cijnsen bezat, oorspronkelijk deel uit van het complex rond de beide Lensen. Ook de naam van het dorp, die werd verklaard als *Au bois de Lens*, ⁴ wijst in deze richting. Rond Blehen (*Blochem*) lag een domein van het Sint-Petruskapittel in Luik. Hier lagen in de negentiende eeuw grote blokvormige percelen, die mogelijk als middeleeuwse kouters zijn ontstaan. In de leggers van rond 1500 worden zowel de *coulteurs* van de heren van Maastricht als die van Sint Pieter in Luik als reigenoten genoemd. Overigens lagen zowel bij Lens-Saint-Remy als bij Lens-Saint-Servais (naar verhouding nog meer) grote blokken land, die mogelijk op bezit van andere grondheren, zoals Adriaan de Blehen, teruggaan.

¹ De Borman, *Notice*, 16-18; DoV, nr. 41; De Ryckel, 356; Gysseling, I, 150; Deeters, 130.

² Zie paragraaf 3.3.5 en 4.6.3.

³ O.a. De Ryckel, *Les communes*, 353, 355.

⁴ De Ryckel, *Les communes*, 12-13.

4.6.7. Einhard

Volgens Einhards bovenvermelde, niet volledig ongeschonden overgeleverde brief aan M. lag het domein Lens er rond 839 desolaat bij, maar omdat de ontvanger van de brief blijkbaar over voorkennis beschikte, maakt de schrijver niet duidelijk wat er precies aan de hand was.¹ Uit de aanhef van de brief blijkt dat M. een hooggeplaatste persoon was. De wijze waarop Einhard hem instructies vraagt, geeft de indruk dat hij een beheerstaak ten aanzien van een domein uitoefende. M. had op verzoek van Einhard een kerk of kapel in Lens gesticht. Einhard zou met de bediening daarvan bekleed zijn, ware het niet dat dit verhinderd was door de mannen van W., de broer van M. De plek zou verlaten zijn aangetroffen en de *basilica* gedeeltelijk ingestort. Einhard was op zoek naar middelen om herstelwerkzaamheden te laten uitvoeren, waarschijnlijk via heffingen per *mansus* (huis, hoeve), maar behalve de *dominicata decima* (domaniale tiend) die hij op bevel van M. moest redden, was er niets aan opbrengsten te vinden.

Deze brief levert nogal wat identificatieproblemen op. Welk Lens bedoelde Einhard? De combinatie van beide elementen, namelijk zijn positie als lekenabt van Sint Servaas en het latere grondbezit van deze kerk in Lens, wijst in de richting Lens-Saint-Servais en/of Lens:-Saint-Remy. Toch lijkt Einhard hier niet namens de Sint-Servaaskerk op te treden, maar stelt hij zich op als ondergeschikte van M. De vraag is: wie is M.? Ongeveer twintig à dertig jaar nadat Einhard zijn brief schreef, had de koning een palts en andere bezittingen in Lens.² Mogelijk schreef Einhard over het verval van een koninklijk domein en was M. een hooggeplaatste persoon aan het koninklijke hof. Anderzijds zou dit koninklijke domein evengoed in Lens-sur-Geer hebben kunnen liggen.³ Overigens is die paltsvermelding eenmalig en zijn er geen gegevens over archeologische resten van dit paleis.

Maar hoe het ook zij, koninklijke palts of niet, het is mogelijk dat Einhard over het domein Lens-Saint-Servais / Lens-Saint-Remy schreef. Misschien had het kapittel hier al bezittingen en vertegenwoordigde Einhard toch ook het kapittel jegens M. Einhard schreef over een *basilica*, die volgens zijn zeggen inmiddels niet vervreemd, maar wel gedeeltelijk verwoest was en over een *capella*, die op zijn initiatief door M. was gesticht. Indien de in hoofdstuk II ontwikkelde theorie over de stichting van Sint-Servaaskerken door derden in gebieden met grondbezit en horigen van Sint Servaas op deze situatie van toepassing is,⁴ dan is de door M. gestichte kapel mogelijk de latere kerk van Lens-Saint-Servais en de bestaande, verwoeste *basilica* de kerk van *Gardengeis* ofwel het latere Lens-Saint-Remy.

Nog vóór 1139 kwamen beide kerken toch nog in handen van het kapittel. Mogelijk is er in de tussentijd nog één vermelding: Jocundus noemt in zijn *Miracula* een oude Sint-Servaaskerk, die aan de grens van het land, ver van de bewoonde wereld lag en waar weinig mensen kwamen. Volgens de *Gesta* lag dit in de buurt van de Franken.⁵ Het is heel goed mogelijk dat dit de kerk van Lens-Saint-Servais is. De chronologie in het verhaal van Jocundus volgend, kan het tijdstip van het door hem verhaalde wonder met betrekking tot deze kerk op circa 1050 worden gedateerd.

Wat echter nog niet volledig in deze hele theorie past, is de tiend die het Sint-Servaaskapittel in 1227 van het kapittel van Hoei ontving. Misschien waren de beide kerken in 1139

¹ Bronnenboek, nr. 10g.

² Zie paragraaf 4.6.1.

³ Rotthoff, 99; Rousseau, 238, 241; Schieffer, *Lothar*, namenindex; Thompson, 136. Zie ook paragraaf 4.5.5.

⁴ Zie paragraaf 2.7.

⁵ Bronnenboek, nr. 32a-b.

slechts gedeeltelijk in handen van het kapittel, maar dit zou een uitzondering zijn op het in hoofdstuk II geconstateerde verband tussen de eigendom van kerken en de eigendom van de tiend. Bovendien schreef Einhard over door hem ondernomen actie met betrekking tot de domaniale tiend. Daarom is het aannemelijker dat het in 1227 niet om de volledige tiend ging, maar om een aanvulling op hetgeen Sint Servaas al had. De tekst van de oorkonde kan immers in die zin worden geïnterpreteerd dat er geen sprake is van de totale tiend van Lens en Jaignée, maar van de totale tiend die het kapittel van Hoei hier bezat.

4.6.8. *Lens en Boegen*

Zoals boven werd vermeld, vond in 946 een goederenruil plaats en wel *de rebus ecclesie sancti Petri et sancti Servatii*.¹ Goderamnus, voogd van de Sint-Servaasabdij, gaf uit zijn eigendom in blijvend bezit aan het altaar van Sint Petrus en Sint Servaas (*ad altare sancti Petri et sancti Servatii*) twaalf hoeven (*mansi*) met vijftien onvrijen (*mancipia*) van beide geslachten in Boevange ofwel Boegen (*villa Bovingas*), gelegen in het graafschap Hardinne (Ardennen). Hij ontving uit het bezit van Sint Servaas (*de rebus sancti Servatii*) negen hoeven met twaalf onvrijen van beide geslachten, gelegen in de *villa Lens* in het graafschap Avernas. Twee kanniken van Sint Servaas, namelijk proost Sigibertus en camerarius Bovo, en twee leken hadden onderzocht of de ruil gunstig was. In de getuigenlijst worden eerst de functionarissen van de kerk van Trier genoemd, gevolgd door leden van het Sint-Servaaskapittel.²

De inhoud van de oorkonde geeft aanleiding tot de vraag wat er nu precies werd geruild. Met betrekking tot het latere grondbezit van Sint-Servaas in Lens is er, zoals uit bovenstaande gegevens is gebleken, genoeg bronnenmateriaal. Blijkbaar was er na het weggeven van de negen hoeven nog het nodige van over. Van de twaalf hoeven in Boegen, die bij de ruil in bezit van de Sint-Servaaskerk zouden zijn gekomen, ontbreekt in het archief van Sint Servaas echter ieder spoor. Hoe kan dat?

De eerste mogelijkheid is dat de aanwinst in Boegen reeds vóór 1139 van de hand werd gedaan, zonder dat de schriftelijke weerslag hiervan is overgeleverd. De tweede, meer aannemelijke mogelijkheid is dat de Sint-Servaaskerk nooit grondbezit in Boegen heeft gehad. Immers, met wie ruilde Goderamnus grondbezit? Op dit punt is de formulering van de oorkonde onduidelijk. Vanaf 889 tot begin elfde eeuw was het Sint-Servaaskapittel met onderbrekingen in bezit van het Domkapittel van Trier.³ Volgens Wampach en Doppler vond de ruil van 946 plaats tussen Goderamnus en de kerk van Trier (*ecclesia sancti Petri*). Deeters brengt daartegen in dat de rol van het Sint-Servaaskapittel, dat immers ook wordt genoemd, dan moeilijk te begrijpen is. Volgens hem vond de ruil plaats tussen Goderamnus en het Sint-Servaaskapittel. De *ecclesia sancti Petri et sancti Servatii* zou dan het Sint-Servaaskapittel zijn, waarvan het oude Petrus-patrocinium in die tijd nog werd vermeld.⁴ Dit is een interessante gedachtegang, maar hoogstwaarschijnlijk niet correct.

In de oorkonde van 946 is tweemaal sprake van de kerk van Sint Petrus én Sint Servaas en tweemaal van de kerk van alleen Sint Servaas. In de visie van Deeters zou dat een inconsequentie zijn zonder enige betekenis. Er staat echter letterlijk dat Goderamnus voogd van de Sint-Servaasabdij is en dat de negen hoeven in Lens uit het bezit van Sint Servaas komen. De ruil daarentegen vindt plaats met bezittingen van de kerk van Sint Petrus én Sint

¹ Bronnenboek, nr. 21.

² Vergelijk de analyses van: Deeters, 133-134; Baerten, *Les origines*, 1218-1223.

³ Bronnenboek, nrs. 12a-c, 14a-b, 16a-b, 17a, 20, 22a-b, 24a-b, 25a-b; Deeters, 29-35.

⁴ Deeters, 133-134. Vergelijk Van Ommeren, recensie Deeters, in: MSG 89 (1970), 166; Werner, 248-249.

Servaas en Goderamnus geeft genoemde hoeven in Boegen ook weer aan het altaar van Sint Petrus én Sint Servaas. Mogelijk omvatte de *ecclesia sancti Petri et sancti Servatii* het hele instituut van de Trierse kerk (Sint Petrus) inclusief de Sint-Servaaskerk.¹ Hetgeen in de oorkonde wordt beschreven is dan een ruil met de voogd van de Sint-Servaaskerk, waarbij de kerk van Trier goederen uit het fonds van de Sint-Servaaskerk ruilt met goederen van Goderamnus. Dat wil dus niet zeggen dat de als tegenprestatie ontvangen goederen ook weer bij de Sint-Servaaskerk zijn teruggekomen. Waarschijnlijk zijn de hoeven in Boegen direct aan de domkerk van Trier verbleven en moeten dus bij het middeleeuwse grondbezit van die kerk worden gezocht. En wat de aan voogd Goderamnus afgestane hoeven in Lens betreft: wie weet vormden die de basis voor het latere goederenbezit van mannen als Adri-aan de Blehen, die rond 1550 voogd in Lens was.

4.6.9. Chronologie van inbezitname

Mogelijk in 839 en in ieder geval in 946 was sprake van de *villa Lens*, die onderwerp is van dit onderzoek. In 1139 en 1227 wordt ook *Gardengeis* genoemd. Lens-Saint-Remy wordt pas in de veertiende eeuw vermeld. Samengevat leiden de in de voorgaande paragrafen uitgewerkte hypothesen tot het volgende scenario:

1. In 946 was er een domein van Sint Servaas in Lens. Dit bestond toen alleen nog uit Lens-Saint-Servais.
2. Al een eeuw eerder lag vlakbij een groter domein met een basilica. De Sint-Servaaskerk had al vóór 839 een gedeelte hiervan ontvangen. Zo was onder het beheer van het kapittel het dorp Lens ontstaan, waar de heer van het oorspronkelijke domein op voorspraak van Einhard circa 839 een Servaaskapel had gesticht. De basilica in de moedernederzetting was de Remigiuskkerk.
3. Na verloop van tijd verwierf het kapittel ook de Remigiuskkerk en de moedernederzetting, die Jaignée heette, want in 1139 en in 1227 werden beide plaatsen met kerk als bezit van Sint Servaas genoemd. Dat men Jaignée met kerk mogelijk op een ander tijdstip dan het gedeelte rond Lens-Saint-Servais verwierf wordt nog aannemelijker gemaakt door het feit dat uit het laatmiddeleeuwse bronnenmateriaal (rond 1500) duidelijk blijkt dat de twee plaatsen een verschillende pacht/cijns-structuur hadden.
4. Jaignée raakte na 1227 ontvolkt, omdat de omgeving steeds drassiger werd en er ontstond even verderop een nieuw dorp: Lens-Saint-Remy. Dit werd voor het eerst vermeld in de veertiende eeuw.
5. Als er in 866 bij Lens een palts was geweest, dan had deze bij Jaignée gelegen. Lens was toen al van Sint Servaas. Het feit dat in de bronnen sprake was van een palts bij Lens en niet bij Jaignée doet vermoeden, dat Lens-sur-Geer (zie Grandville) een betere kandidaat is.
6. Het Remigiuspatoocinium zou op stichting door de Remigiusabdij van Reims kunnen wijzen, maar noch in de polyptiek (negende - elfde eeuw)² van deze abdij noch in een bezitsbevestiging door paus Hadrianus IV in 1154³ komt de naam Jaignée voor (Lens ook niet). Anderzijds is het best mogelijk, dat ook hier een link met graaf Immo ligt, die immers als voogd van de Remigiusabdij optrad.⁴

¹ Vergelijk: Werner, 248-249 noot 53.

² Devroey. Zie de paragrafen 2.3.3 en 2.3.4.

³ Migne, *Adriani IV epistolae*, 1365-1369.

⁴ Zie paragraaf 2.3.4.

4.7. Vergelijking van oppervlakten pacht en cijns

	<i>pacht</i> (van 100 %)	<i>cijns</i> (van 100 %)
<i>Vlijtingen</i>	22,86 %	66,19 %
<i>Hees</i>	16,67 %	37,78 %
<i>Berg</i>	30,21 %	56,54 %
<i>Grandville</i>	19,28 %	36,02 %
<i>Lens-SS</i>	11,44 %	65,12 %
<i>Lens-SR</i>	8,02 %	26,16 %

Bij vergelijking van de cijfers van de in dit hoofdstuk onderzochte plaatsen blijkt dat in Berg het pachtland het grootste percentage van de oppervlakte uitmaakte. Niet meegerekend bij deze totale oppervlakte is het alleen dáár aanwezige, omvangrijke areaal woeste grond. Van hoog naar laag is daarna de volgorde: Vlijtingen, Grandville, Hees, Lens-Saint-Servais, Lens-Saint-Remy. Bij Hees was de omvang eigenlijk 13 procent, omdat het zestiende-eeuwse Pas-sartgoed is meegerekend.

In Vlijtingen en Lens-Saint-Servais was de oppervlakte aan cijnsgoed het grootst. Verder van hoog naar laag: Berg, Hees en Grandville, Lens-Saint-Remy. Ten aanzien van Grandville moet ermee rekening worden gehouden dat het cijfer onzeker is, omdat het niet via optel-ling van perceelsoppervlakten, maar via herleiding verkregen is.

Hieruit mag worden geconcludeerd, dat het kapittel in Vlijtingen (pacht en cijns), Berg (vooral pacht en in iets mindere mate cijns) en Lens-Saint-Servais (niet zozeer pacht, maar wel cijns) de stevigste basis voor zijn grondbezit had. Hees en Grandville vormden de mid-denmoot. Lens-Saint-Remy komt zwak uit de vergelijking naar voren. Dit laatste komt over-een met de secundaire rol die deze plaats volgens de in dit hoofdstuk geventileerde theorie als grondbezit van het kapittel heeft gespeeld.

V. Positie tussen stad en land

5.1. De bezittingen in Maastricht

Zoals in hoofdstuk II reeds werd aangestipt bestond het onroerende bezit van de Sint-Servaaskerk in Maastricht tot en met 1139 uit de volgende hoofdelementen: kerk, monasterium, claustrum, immuniteit, grondheerlijkheid, banmolen, parochierechten, tiend en tiend-district en tenslotte de brug:¹

- In hoofdstuk I werd al geconstateerd dat de oudste voorganger van de huidige Sint-Servaaskerk voor het eerst werd vermeld door Gregorius van Tours in de zesde eeuw: de *templum magnum* die bisschop Monulfus op het graf van Sint Servaas bouwde.²
- Het *monasterium* werd voor het eerst vermeld in een passage uit een verhalende bron uit de negende eeuw, die betrekking had op een gebeurtenis van eerste helft achtste eeuw.³
- Het *claustrum*, de immuniteit en de grondheerlijkheid werden in de oorkonde van 1109 van koning Hendrik V genoemd, die echter als een latere vervalsing uit diezelfde eeuw moet worden beschouwd.⁴ Toch waren deze drie elementen reeds aanwezig in de tijd waarin Jocundus zijn *Miracula* schreef (circa 1070-1088), zo blijkt uit verschillende zich in Maastricht zelf afspelende episodes uit dit werk.
- Koning Hendrik V restitueerde in 1122 twee molens aan de kapittels en bevestigde de status hiervan.⁵ Het ging om banaalmolens, hetgeen wil zeggen dat niemand in Maastricht ergens anders mout mocht malen. Het Onze-Lieve-Vrouwekapittel had al sinds 1096 twee molens. Bisschop Otbertus van Luik had die verkocht om de schuld te kunnen delgen, die de hertog van Nederlotharingen Godfried van Bouillon wegens zijn deelname aan de eerste kruistocht had moeten maken.⁶ In 1133 kreeg het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van bisschop Alexander I een stuk land langs de Jeker om nog eens twee molens op te bouwen.⁷ De molens van Onze Lieve Vrouw uit 1096 en 1133 lagen blijkbaar bij Viertoren.⁸
- In 1132 bevestigde koning Lotharius III de parochierechten van de beide kapittels. Een van de bepalingen in deze oorkonde is, dat eenieder, die waar vandaan ook naar Maastricht kwam om er te blijven, onder de jurisdictie van het Rijk viel (*homines imperii*), tenzij hij van de *familia* van Sint Lambertus was. Daarnaast wordt expliciet vermeld dat alleen de Sint-Servaaskerk over de tiend en een tienddistrict in Maastricht beschikte.⁹
- In 1139 schonk koning Koenraad III de Maasbrug en de inkomsten daarvan aan het kapittel.¹⁰

¹ Zie paragraaf 2.2.

² Bronnenboek, nr. 2a. Zie paragraaf 1.2.

³ Bronnenboek, nr. 6a. Zie paragraaf 1.2.

⁴ Bronnenboek, nr. 96b. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.b en 2.1.a.

⁵ Bronnenboek, nr. 54. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.c en 2.8.a.

⁶ RAL, OLV, nr. 640; Van de Kieft / Niermeyer, 306-307.

⁷ RAL, OLV, nr. 641; Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, I, nr. 2.

⁸ Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, I, 3-4 noot 1; II, 124, 152.

⁹ Bronnenboek, nr. 62. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.d en 2.3.a. Deeters, 95-96. Zie ook paragraaf 3.2.2.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 64a. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.f en 2.8.b. Over de problematiek van de brug die het kapittel tot 1647 in bezit had, zie: De la Haye, *De Maas over*, 15-30.

Daarna waren er voor de twaalfde eeuw nog enkele minder substantiële aanwinsten, bestaande uit een erfpacht in Wyck en een in Maastricht in 1160 ¹, een cijns in 1179 ² en een som geld in 1196 geschonken door vicarius Arnold van Susteren voor de koop van een claustraal huis. ³ Na 1200 werden nog huizen in het oude stadsgedeelte verworven en tevens was in het gebied tussen de eerste (1229) en de tweede omwalling (ca. 1300) sprake van pachtland, laathoven, cijnsen, tienden, huizen, en de stichting van kapellen en kloosters binnen de geestelijke jurisdictie van het kapittel. ⁴ Een belangrijk deel van dit bezit tussen eerste en tweede omwalling werd gevormd door de nederzetting Tweebergen, die in 1139 voor het eerst werd vermeld en in 1232 als bank onder de proostdij kwam te ressorteren. Het moet oorspronkelijk een tweeledig domein zijn geweest, bestaande uit huizen, hoeven en land, uitgegeven in pacht of erfpacht, twee soorten cijnsen, namelijk korencijnsen en kleine cijnsen, en de leengoederen van de proost. ⁵

De bezittingen van het kapittel in Maastricht bestonden dus behalve de hierboven opgesomde zes elementen nog uit: ⁶

- de tiend, die wel een hoge opbrengst had, maar voor het merendeel van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel afkomstig was en buiten de tweede omwalling lag ⁷
- een naar verhouding niet al te omvangrijk pachtareaal ⁸
- cijnsen die wel in de hele stad lagen, binnen en buiten de eerste omwalling ⁹

De totale grondheerlijkheid van de Sint-Servaaskerk in de stad lijkt echter niet omvangrijker dan die in de banken van Sint Servaas. Bovendien maakt zij - los van het *claustrum* en Tweebergen - een veel minder homogene indruk. Eigenlijk is dat geen wonder, want Maastricht was tijdens het hele Ancien Régime geen echt homogene stad, en in haar ontwikkelingsperiode vóór midden dertiende eeuw zeker niet.

5.2. Ontwikkeling van de stad tot circa 1200

5.2.1. Twee kernen

In zijn *Miracula* van Sint Servaas verhaalt Jocundus (eind elfde eeuw) hoe hertog Giselbert (+ 939), op eigen verzoek, van keizer Otto II (dit moet uiteraard niet Otto II maar diens vader Hendrik I zijn) én diens dochter Gerberga kreeg én Maastricht om vanuit deze koninklijke residentie als plaatsvervanger van de keizer het hele land te besturen. ¹⁰ Ter ere van Sint Servaas begon hij aan de bouw van een nieuwe muur rond diens *monasterium* en rond het *palatium* van de keizer, omdat de oudere *civitas*, nadat deze bisschop van Tongeren er [ooit, lang geleden] was binnengegaan, helemaal vervallen was. In een visioen verscheen

¹ Bronnenboek, nr. 71. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.g en 2.4.b-c.

² Bronnenboek, nr. 82. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.h en 2.6.b.

³ Bronnenboek, nr. 92. Zie Bezitslijst: Maastricht III 1.i.

⁴ Zie Bezitslijst: Maastricht, passim.

⁵ Zie Bezitslijst: Tweebergen, passim.

⁶ Zie Bezitslijst: Maastricht, passim.

⁷ Zie paragraaf 3.2.2.

⁸ Idem.

⁹ Bronnenboek, nr. 113a.

¹⁰ Bronnenboek, nr. 17b. Zie ook paragraaf 2.3.3.

Sint Servaas aan Giselbert en vroeg hem waarom hij een ander fundament wilde bouwen dan de bisschop zelf had gelegd. Hierop besloot Giselbert van zijn plan af te zien. Aldus het het relaas van Jocundus. Hij schrijft dus, dat Giselbert als een soort onderkoning het hele land regeerde, waarmee Lotharingen zal zijn bedoeld.¹ Waarschijnlijk zetelde hij in de koninklijke palts, die hij samen met het Servaascomplex probeerde te ommuren en te versterken. Schrijvend over de Lotharingse periode in de eerste helft van de tiende eeuw onderscheidde Jocundus duidelijk twee kernen,² die zich naar zijn zeggen in een verschillend ontwikkelingsstadium bevonden en op hun beurt ook weer uit twee elementen waren samengesteld:

1. In bloei: het rijkscomplex bestaande uit het paleis en het Servaascomplex. Hier was het regeringscentrum van Lotharingen gevestigd.
2. In neergang: de oude *civitas*. Hiermee bedoelde hij - zoals hierna duidelijk wordt - waarschijnlijk niet in ruime zin het bisdom, maar, vooral plaatselijk gericht, het voormalige bestuurscentrum annex bisschopszetel in het *castellum*.

Welke betekenis kan men aan dit verhaal hechten? Hoe was de situatie rond dat *monasterium*, dat *palatium* en het *castellum* in de tiende eeuw? Is de door Jocundus geschetste situatie zodanig aangepast aan de wens van zijn opdrachtgevers dat men hier uiterst voorzichtig mee moet omspringen of komt dit verhaal van die twee kernen overeen met de historische werkelijkheid van dat moment?

Volgens de min of meer traditionele theorie, het meest coherent verwoord door Deeters in 1970, is Maastricht inderdaad ontstaan uit twee kernen.³ Deze groeiden in de loop van de tijd zodanig aaneen dat men in de dertiende eeuw rond dit geheel een muur kon bouwen en stedelijke bestuursorganen ontstonden. Een betere theorie is er tot op heden niet, al worden tegenwoordig - vooral naar aanleiding van de opgravingen bij de Sint-Servaaskerk en het Onze-Lieve-Vrouweplein in de jaren tachtig van de vorige eeuw - ook andere geluiden gehoord. De bedoeling van de volgende paragrafen is deze theorie in hoofdlijnen te volgen en bij te stellen op onderdelen, waarbij nieuwe feiten aan het licht zijn gekomen, hetzij door de opgravingen, hetzij in de meest recente literatuur, hetzij bij het onderzoek naar de bezittingen van de Sint-Servaaskerk in dit proefschrift.⁴

In de Romeinse tijd bestond Maastricht uit de volgende componenten:⁵

1. De Romeinse weg van Bavay naar Keulen, aangelegd in het tweede decennium vóór Christus door Agrippa, kruiste op een doorwaadbare plaats de Maas.
2. Op deze oversteekplaats werd aan het einde van de eerste eeuw een brug gebouwd.
3. Bij die brug ontstond in de tweede eeuw na Christus een nederzetting. Deze ging circa 270 grotendeels verloren, maar in de jaren dertig van de vierde eeuw werd op diezelfde plaats een *castellum* gebouwd. Dit was een ommuurde versterking, een fort, waar de Romeinse weg doorheen liep.

¹ Vergelijk Linssen, *Historische opstellen*, 20-21, 117; Deeters, 32; Van Herwijnen, 225-227.

² Vergelijk: Dierkens / Margue, 886 noot 93.

³ Deeters, vooral 116-117; Idem, in: LMA, VI, 1993, 53-54.

⁴ Voor een recente samenvatting van de ontwikkeling van de stad voor 1000 in samenhang met de andere Maasteden zie: Verhulst, *The rise of cities*, o.a. 2-5, 26-29, 47-48, 50-51, 72, 149-150.

⁵ Panhuysen, *Romeins Maastricht*, 19-78, 237-239, 426-428; Panhuysen / Leupen, 416-417, 422-429.

4. Op enige afstand ten westen van dit *castellum* werd een begraafplaats ingericht. Ten noorden van die begraafplaats liep bovengenoemde weg in de richting van Tongeren.

Twee van deze Romeinse elementen bleven in de vroege middeleeuwen onveranderd aanwezig. Dit waren de weg (1) en de brug (2). In de beide andere componenten voltrok zich in die periode een transformatie, die hen tot de oorspronkelijke kernen van de middeleeuwse stad maakte. In het *castellum* was sprake van een meer geleidelijke transformatie, op het grafveld vond al vroeg een ingrijpende verandering plaats.

5.2.2. De ontwikkeling van het *castellum* (kern 1)

Het laatromeinse *castellum* ontwikkelde zich in de vroege middeleeuwen tot een bestuurscentrum. Ten eerste lag hier waarschijnlijk een paleis van de Merovingische koningen. In 595 werd onder leiding van koning Childebert II een rijksvergadering in *Treiectum* gehouden.¹ In 669/670 vaardigde koning Childerik II in *Traiectum* een oorkonde uit² en tussen 690-695 zou koning Clovis III hier een immunitetsprivilege hebben verleend (zie beneden). Rond 750 was de laatste Merovingische koning door hofmeier Pepijn III naar het klooster gestuurd en had hij zelf op de troon plaatsgenomen. Vermoedelijk is het wereldlijke bestuurscentrum tot die tijd in gebruik geweest. Na de genoemde vermeldingen van eind zevende eeuw en de passage uit de oudste *Vita* van Lambertus, dat deze bisschop aan het koninklijke hof in Maastricht werd opgeleid,³ zijn er echter geen bronnen die dit voortbestaan tot midden achtste eeuw bevestigen. Met het aantreden van de Karolingen zal de centrale bestuursmacht in deze regio naar hun paltsen in Jupille, Herstal en vervolgens naar Aken zijn verplaatst.⁴

Ten tweede resideerden vanaf de zesde eeuw de bisschoppen van het bisdom Tongeren hier, hetgeen samenvalt met de aan de hand van de resultaten van archeologische opgravingen bewezen neergang van de voorheen bloeiende stad Tongeren.⁵ Na Servatius is er een hiaat in de bisschoppenlijst.⁶ De eerstvolgende bisschop waarvan het bestaan historisch is vastgelegd is Falco (circa 498-535),⁷ maar de eerste bisschop waarvan bekend is dat hij in Maastricht resideerde, was diens waarschijnlijke opvolger Domitianus. Deze ondertekende als bisschop van de kerk van Tongeren, *quod est Traiecto*, de besluiten van een in 535 gehouden concilie in Clermont.⁸ Uit de tweede helft van de zevende eeuw dateert de al eerder genoemde echtheidsverklaring van relikwieën van het kleed van bisschop Monulfus van *Treiectum* (549-614).⁹ In 614 werd op een in Parijs gehouden concilie bisschop Bettulfus uit

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 8.

² Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 18.

³ Over Lambertus: Kupper, *Leodium*, 53-55; Idem, *Saint Lambert*; De la Haye, *De bisschoppen*, 64-66; Werner, 241-274.

⁴ Werner, 303-315.

⁵ Vergelijk: A. Dierkens, *Het diocees*; Panhuysen / Leupen, 430-431; Baillien, *Tongeren*, 8-12; Verbeek, 351.

⁶ Dit hiaat wordt door Heriger in zijn bisschoppenkroniek van eind 10e eeuw opgevuld met de bisschoppen Agricolaus, Urcisinus, Designatus en Resignatus, Sulpitius, Quirillus en Eucherius I: De la Haye, *De bisschoppen*, 33-38.

⁷ Kupper, *Leodium*, 49; De la Haye, *De bisschoppen*, 39.

⁸ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 48. Zie verder over Domitianus: Kupper, *Leodium*, 50; De la Haye, *De bisschoppen*, 40-41.

⁹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 15. Zie paragraaf 1.2.

de *civitas Treiectum* genoemd.¹ Echter niet alleen in Maastricht, maar ook in de andere oude steden in het Middenmaasgebied verbleven de bisschoppen met enige regelmaat. Zo werd Domitianus begraven in Hoei en was de Onze-Lieve-Vrouwekerk van die stad een bisschoppelijke kerk.² Amandus (circa 649) was zeer ambulant, slechts korte tijd bisschop van Maastricht en werd in Elnone begraven.³ Bisschop Theodardus (669-670) werd misschien in Luik begraven.⁴ De uit een aanzienlijke Maastrichtse familie afkomstige bisschop Lambertus was na de moord op koning Childerik II in 675 zeven jaar lang naar Stavelot verbannen, maar zijn plaats werd in die tijd ingenomen door Faramundus. Terug als bisschop verbleef hij veelvuldig in Luik, waar hij werd vermoord. Zijn opvolger Hubertus⁵ verbleef bijna permanent in Luik.⁶ Omdat de bisschoppen in feite rondtrekkend waren en het bronnenmateriaal schaars is,⁷ valt moeilijk te bepalen hoe vaak zij in Maastricht verbleven.⁸

Tot hun opheffing voerden de beide Maastrichtse kapittels strijd over de vraag welke kerk de bisschopskerk was geweest: de Sint Servaas (de zogenaamde *Servatiaanse* visie) of de Onze-Lieve-Vrouw (de *Mariaanse* visie).⁹ Daarna bestreden historici elkaar.¹⁰ Tegenwoordig echter wordt vrijwel algemeen aanvaard dat de toenmalige kathedraal in Maastricht de voorganger was van de huidige Onze-Lieve-Vrouwekerk en ongeveer op dezelfde plek moet hebben gelegen.¹¹ De belangrijkste argumenten zijn:

1. De ligging binnen het voormalige *castellum*.
2. De bepaling uit 1132 dat de aartsdiakonale rechtbank, de *seend*, in de Onze Lieve Vrouw bijeenkwam.¹²
3. Het patrocinium Onze Lieve Vrouw, die als patrones van het bisdom Tongeren - Maastricht - Luik wordt beschouwd.¹³
4. De blijvende band met de Luikse bisschoppen.
5. Volgens de *Vita Lamberti* van de Luikse kanunnik Nicolaus schonk koning Clovis III (circa 690-695) een immunitetsprivilege aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die na de verplaatsing van de bisschopszetel uit Tongeren bisschopskerk zou zijn geworden.¹⁴ Ondanks het feit dat Nicolaus dit pas een half millennium later noteerde, wordt deze informatie door de meeste historici als juist beschouwd. Het gebruikelijke argument hiervoor is dat de bewoor-

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 10; Kupper, *Leodium*, 51; De la Haye, *De bisschoppen*, 47.

² Dierkens, *La ville de Huy*, 403-405; De la Haye, *Nieuws*.

³ Kupper, *Leodium*, 52; De la Haye, *De bisschoppen*, 56; Werner, 231-246.

⁴ Kupper, *Leodium*, 53; De la Haye, *De bisschoppen*, 62; Werner, 236-241.

⁵ Over Hubertus: zie paragraaf 1.2.

⁶ Werner, 290, Baix, in: LTW 19 (1928/29), 176-177.

⁷ Theuws, *Maastricht*, 160-161; De la Haye, *De bisschoppen*, 84.

⁸ Ook van de volgende historisch niet bewezen bisschoppen van Maastricht zegt de legende dat zij elders begraven zijn, nl. Perpetuus (Dinant), Ebergisus (*Trutmonia*), Johannes Agnus (Hoei), Remaclus (Stavelot-Malmedy): De la Haye, *De bisschoppen*. Vergelijk ook: Theuws, *Maastricht*, 172-173.

⁹ Een uitgebreid overzicht geeft: De la Haye, *De bisschoppen*, 104-107.

¹⁰ Een voorbeeld van een goede status questionis in een ouder artikel: Jaspar.

¹¹ Panhuysen / De la Haye, 106; De la Haye, *Onze-Lieve-Vrouwekerk*, 8; Dierkens, *Reflexions*, 560-561; Panhuysen / Leupen, 430-432; Schieffer, *Die Entstehung*, 136 noot 24; Deeters, 24; Verbeek, 359. Volgens Leupen (*Het gelijk*) pas na het privilege van Clovis.

¹² Bronnenboek, nr. 62. Zie ook: Deeters, 24, 96.

¹³ Kupper, *Leodium*, 43; De la Haye, *De bisschoppen*, 109.

¹⁴ Bronnenboek, nr. 3d; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 102.

dingen van Nicolaus opvallend goed aansluiten bij de terminologie, die in Merovingische oorkonden werd gehanteerd.¹

Rond 715 bracht bisschop Hubertus de relieken van zijn voorganger Lambertus naar het toen nog onaanzienlijke plaatsje Luik,² waar zich een cultus ontwikkelde op de plek waar Lambertus werd vermoord.³ Tot voor kort was het algemene uitgangspunt dat deze translatie van relieken ook de verplaatsing van de bisschopszetel inhield. Deze opvatting werd voor het eerst verwoord door de Luikse kanunnik Anselmus, die dit circa 1055 in zijn vervolg op de bisschoppenkroniek van Heriger schreef.⁴ In de recente literatuur echter wordt deze overplaatsing op tweede helft achtste of begin negende eeuw gedateerd: in 815 werd de Luikse kerk namelijk voor het eerst als die van Onze Lieve Vrouw en Sint Lambertus aangeduid.⁵ Toch bleef daarnaast ook de oude titel van bisschoppen van Tongeren tot in de eerste helft van de tiende eeuw in gebruik.⁶ De promotie van de Lambertuscultus vanaf begin achtste eeuw zal behalve Hubertus' eigen beweegredenen⁷ zeker te maken hebben gehad met de politieke doeleinden van de Pippinidische hofmeiers.⁸ Een van hun drijfveren was mogelijk de behoefte aan het creëren van een nieuw centrum buiten de invloed van de Merovingische koningen: in Luik vlakbij de bestaande paltsen in Jupille en Herstal en de burcht Chèvremont.⁹ Of de politiek van de Karolingische heersers - met name van Karel de Grote rond 800 - en de definitieve overbrenging verband met elkaar hadden, is niet zeker maar kan gezien hun kerkelijke politiek wel worden vermoed. Juist in die tijd beleefde de palts in Herstal zijn glorietijd.¹⁰

Het feit dat in Maastricht het centrum van zowel de wereldlijke als de geestelijke macht juist in de oorspronkelijke laatromeinse nederzetting werd gevestigd is in overeenstemming met de situatie in de andere Noordwesteuropese steden, die een continuïteit van de Romeinse tijd naar de middeleeuwen kenden.¹¹ De archeologische opgravingen, die op de plek van het *castellum* hebben plaatsgevonden, hebben aangetoond dat hier in de zevende en achtste eeuw nauwelijks ophogingslagen werden afgezet. Hieruit concluderen de archeologen dat er of géén bewoning was of - en dat achten zij meer voor de hand liggend - een vorm van zeer geciviliseerde bewoning die nu eenmaal bij een functie als bestuurscentrum hoort.¹² Rondom het *castellum* werd daarentegen een zeer sterke ophoging aangetroffen, waaruit kan worden geconcludeerd dat hier intensief werd geleefd. De muren van het castellum verdwenen door die ophogingslaag uiteindelijk bijna onder het maaiveld, maar moeten zolang zij overeind stonden, zichtbaar zijn gebleven. In de tiende eeuw werden zij afgebroken.

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, 9; Deeters, 93-94, 110. Immunitetsprivileges door Merovingische koningen aan bisschopskerken kwamen geregeld voor: Van Vliet, 44.

² Werner, 282-287, 315; Kupper, *Liège au VIIIe siècle*, 357.

³ Kupper, *Leodium*, 55-56; Idem, *Liège au VIIIe siècle*; Idem, *Saint Lambert*, 21-22; Werner, 298-303, 315-316.

⁴ Gauthier, 71; Kupper, *Du diocèse*, 23, 25; De la Haye, *De bisschoppen*, 87; Werner, 281.

⁵ Dierkens, *Het diocèes*; Idem, *Reflexions*, 553-555; Theuws, *Maastricht*, 191; Kupper, *Liège au VIIIe siècle*; Idem, *Du diocèse*; Idem, *Saint Lambert*, 25-26. Werner (294, 315-319) plaatst het begin van de overbrenging van de zetel nog tijdens Hubertus, maar ziet het toch ook als een langer proces.

⁶ Kupper, *Leodium*, 44; Gauthier, 71; Werner, 297.

⁷ Werner, 317-319.

⁸ Dierkens, *Reflexions*, 554; Theuws, *Maastricht*, 175.

⁹ Theuws, *Maastricht*, 181, 185; Werner, 303-311.

¹⁰ Kupper, *Liège au VIIIe siècle*, 360, 363; Idem, *Du diocèse*, 25. Zie ook Werner: 311-315.

¹¹ Dierkens, *Reflexions*, 560-561.

¹² Panhuysen / Leupen, 430, 432, 435.

Algemeen gaat men ervan uit dat het *castellum* en de nederzetting die er rondom lag, na het einde van de Merovingische koningen en het vertrek van de bisschoppen naar Luik bisschoppelijk gebied bleef. Toch zijn hier geen directe bronvermeldingen van. Weliswaar verleende koning Lodewijk het Kind in 908 de tol en de munt van Maastricht aan de bisschop van Luik ¹, maar hoe belangrijk ook ten aanzien van de rechten van de bisschop, deze vermelding en de latere bevestigingen van de Luikse rechten in Maastricht in 985, 987, 1006, 1070 en 1155 ² zeggen op zich niets over het lot van het voormalige *castellum*.

Veelzeggender zouden negende- en tiende-eeuwse gegevens over de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het gelijknamige kapittel zijn, maar strikt genomen dateren die pas van de elfde eeuw. ³ Het kerkgebouw dateert grotendeels uit de elfde eeuw; het koor uit de twaalfde eeuw. De oudste schriftelijke informatie bestaat uit een vermelding van circa 1050 of later van de bouw van een crypte in de *vicus* van Maastricht, in het *monasterium sanctae Mariae* door bisschop Baldericus II van Luik (1008-1018). ⁴ De volgende vermeldingen zijn de boven reeds vermelde schenking van bisschop Otbertus uit 1096 ⁵ en een oorkonde van 1107, waarin dezelfde bisschop als getuige optreedt. ⁶ Wel wijzen alle drie de vermeldingen op een structurele band met de bisschop van Luik. Overduidelijk blijkt dat vervolgens nog eens uit de al eerder behandelde oorkonde van koning Lotharius III van 1132, waarin de van de Onze-Lieve-Vrouwekerk afhankelijke personen *homines episcopi* worden genoemd. ⁷ In de oorkonde van 1096 treden de *fratres* als getuigen op en in die van 1107 worden behalve bisschop Otbertus ook de proost, de deken, de *magister*, de *cantor*, de *camerarius*, de overige kanunniken en het *capitolium* (kapittelvergadering of kapittelzaal) genoemd. Het zijn dus niet alleen de oudste vermeldingen van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, maar ook van het kapittel.

Wel zijn er bronnen van een later tijdstip, die op het bestaan van het kapittel in de negende en tiende eeuw wijzen en waarin de verhouding tot de bisschop eveneens tot uitdrukking komt. In een necrologium van het kapittel van circa 1300 is sprake van de schenking door bisschop Franco (circa 857-901) van de kerk van Wyck met de tiend en door bisschop Stefanus (circa 901-920) van de kerken van Veldwezelt en Kesselt. ⁸ Indien deze informatie betrouwbaar is, vormde binnen het voormalige bestuurscentrum in ieder geval de Onze-Lieve-Vrouwekerk een element dat voor continuïteit zorgde. De beide vermeldingen verschaffen echter geen bewijs, hoogstens een aanwijzing. Al met al zou men kunnen veronderstellen dat er na het vertrek van de bisschoppen naar Luik inderdaad, zoals Jocundus zegt, sprake was van een neergang van het bestuurscentrum in het oude *castellum*. Toch bleef er, als de gegevens uit het necrologium tenminste juist zijn, een kerk met een daaraan verbonden geestelijke gemeenschap in stand. Deze kerk speelde wel een veel minder pregnante politieke rol dan de Sint-Servaaskerk in die tijd. Indien de gegevens van het necrologium echter niet kloppen, dan moet men bij de neergang van het oude bestuurscentrum ook nog eens een breuk in de continuïteit van het daar gelegen kerkelijke centrum optellen. Behalve over verval van de oude *civitas* ⁹ deed Jocundus ook mededeling van het feit dat na

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 82.

² Deeters, 94-95.

³ Vergelijk: Haas, *Statuten*, 207-209; Idem, *Inventaris OLV*, 18; De la Haye, *Onze-Lieve-Vrouwekerk*, 17; Bosman, 18.

⁴ *Gesta episcoporum Cameracensium*, 471 = Gessler / Niermeyer, 39.

⁵ RAL, OLV, nr. 640; Van de Kieft / Niermeyer, 306-307.

⁶ RAL, OLV, nr. 580.

⁷ Bronnenboek, nr. 62.

⁸ Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, II, 118, 143; Van Ommeren, *Bronnen*, nrs. 103-104.

⁹ Bronnenboek, nr. 17b. Zie vorige paragraaf.

het vertrek van de bisschoppen alleen de Sint Servaas niet in verval was geraakt.¹ Daarnaast is er ook nog een ander gegeven dat aan het continue bestaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk doet twijfelen; ditmaal niet als kapittelkerk maar als parochiekerk. In de oorkonde van 1132, waarin koning Lotharius III de parochierechten tussen de beide Maastrichtse kapittels afbakende, werd vastgesteld dat volgens het bestaande recht alleen de kerk van de parochie van Sint Servaas in de stad over de tiend en het tienddistrict beschikte.² Waarom de Sint Servaas wel en de Onze Lieve Vrouw niet? Dit zou op een breuk in de continuïteit kunnen wijzen óf van de Onze-Lieve-Vrouwekerk zelf of van de parochie rond die kerk. Alleen archeologische opgravingen in de ondergrond van de Onze-Lieve-Vrouwekerk kunnen definitief uitsluitsel geven over het continue voortbestaan van deze kerk.

5.2.3. *De ontwikkeling rond het grafveld (kern 2)*

Behalve tot een sterke onderbouwing van diverse tot nog toe op veronderstelling gebaseerde gegevens hebben de archeologische opgravingen bij de Sint-Servaaskerk geleid tot een kritische herbezinning ten aanzien van de historische figuur bisschop Servatius. In de meest recente literatuur is dan ook een tendens te bespeuren om niet alleen de gegevens over de vierde-eeuwse Servaas zoveel mogelijk te ontdoen van secundaire hagiografische en legendarische elementen, maar ook om hem nadrukkelijk in verband te brengen met de zesde-eeuwse bisschop Monulfus en diens politiek. Het voert voor de doeleinden van deze dissertatie te ver om hier tot in detail op in te gaan, maar kort samengevat zijn dit de belangrijkste uitgangspunten en conclusies:

1. Bisschop Servatius van Tongeren, die in de vierde eeuw leefde, maakte een reis naar Maastricht en daar aangekomen, overleed hij. Mogelijk was zijn overlijden in Maastricht het doel van zijn reis.³
2. Volgens Gregorius van Tours werd hij begraven op het grafveld langs de Romeinse weg aldaar.
3. In de zesde eeuw bouwde bisschop Monulfus, ook weer volgens Gregorius, een kerk op dit graf van zijn verre voorganger.
4. Deze kerk was een buiten de stad gelegen grafkerk, geen kathedraal.
5. Het was primair de grafkerk van Sint Servaas.
6. De van meet af aan als cultusplaats bedoelde kerk had een grote aantrekkingskracht op pelgrims van heinde en verre.
7. Degene die dit proces in gang zette was bisschop Monulfus. Hij was de drijvende kracht achter de Sint-Servaascultus.
8. Sterker nog: Monulfus gebruikte Servatius voor zijn doeleinden en zonder hem was de vierde-eeuwse bisschop Servatius waarschijnlijk al spoedig in de vergetelheid geraakt.
9. De doeleinden van Monulfus waren óf zijn doeleinden als bisschop, óf zij kwamen voort uit zijn maatschappelijke achtergrond als lid van een sociale groepering of clan,⁴ óf waren geënt op zuiver persoonlijke motieven.

¹ Bronnenboek, nr. 3c.

² Bronnenboek, nr. 62. Zie ook paragraaf 3.2.2.

³ Theuws, *Maastricht*, 161-163.

⁴ Theuws, *Maastricht*, 170-171.

Terecht wordt in deze literatuur ook in toenemende mate aandacht besteed aan de sociale structuur van de toenmalige samenleving en de belangen van rivaliserende clans. Deze waren in staat een instituut als een bisschopszetel voor hun eigen doeleinden te benutten, namelijk als instrument waarmee zij de macht in de regio konden uitoefenen.¹ Een duidelijk voorbeeld van een vete uitmondend in regelrechte bloedwraak is de moord op Lambertus door Dodo. Uit de oudste *Vita* van Lambertus blijkt duidelijk dat het hier om een strijd tussen twee aanzienlijke families ging.² Dodo had als *domesticus* de belangrijke taak van het beheer van het koningsgoed in de Luikse regio en waarschijnlijk stonden hij en zijn familie - in tegenstelling tot Lambertus en zijn familie - in goede verhouding tot hofmeier Pepijn II. Overigens werd niet alleen Lambertus, maar ook zijn voorganger Theodardus tussen 669 en 675 onder duister gebleven omstandigheden vermoord.³ Ook in de volgende periode kan het machtsstreven van aanzienlijke families een belangrijke rol hebben gespeeld.⁴

Zoals in hoofdstuk I reeds werd vermeld ontdekten de archeologen bij de opgravingen in de jaren tachtig van de vorige eeuw de vermoedelijke grafkapel van Servatius (vierde-vijfde eeuw) en de kerk die Monulfus bouwde (zesde-zevende eeuw).⁵ Al eerder werden in de westbouw en de pandtuin vijf van het grafveld afkomstige grafstenen aangetroffen, waarvan de inscripties wijzen op vroegchristelijke begraafing in de vijfde en zesde eeuw.⁶ Zij vormen een belangrijke indicatie voor de continuïteit tussen het laatromeinse en het vroeg-middeleeuwse christendom in Maastricht. Ergens tussen de bouw van de oudste Sint-Servaaskerk en de eerste helft van de achtste eeuw, misschien al in de zesde of zevende eeuw, werd een *monasterium* gesticht, waarmee een kapittelachtige gemeenschap van wereldlijke geestelijken werd bedoeld.⁷ Gedurende de hele periode van Monulfus tot de Karolingische tijd is het bij gebrek aan bronnenmateriaal onduidelijk aan wie de grafkerk toebehoorde.⁸ Het ligt uiteraard voor de hand om hierbij in de eerste plaats aan de bisschoppen te denken:⁹ naast de kathedraal de tweede Maastrichtse kerk van de bisschoppen,¹⁰ die waarschijnlijk niet de functie van bisschoppelijke grafkerk had, maar van cultusplaats van Sint Servaas. Een dergelijke combinatie sluit haarfijn aan bij de bevindingen in andere bisschopssteden in het toenmalige Gallië:

- een voormalig *castellum* waar *intra muros* de kathedraal werd gevestigd (kern 1)
- een grafveld *extra muros* waar eerst een *cella memoriae* met een daaraan verbonden heiligencultus voor een overleden bisschop en vervolgens een grafkerk werd gesticht (kern 2)¹¹

Dergelijke *cellae* met heiligencultus kunnen in handen van particulieren zijn geweest, maar ook van bisschoppen als Monulfus, die blijkbaar de nodige invloed hadden om dit te verwezenlijken. Bij diverse bisschopssteden lag niet zoals in Maastricht één, maar werden in

¹ Theuws, *Maastricht*, 156-158, 179-181; Kupper, *Saint Lambert*, 9, 18-19, 45.

² Kupper, *Saint Lambert*, 17-18; Werner, 121-126, 224, 268-273, vooral 272.

³ Kupper, *Saint Lambert*, 13; Werner, 236-241.

⁴ Over de invloed van verschillende families in Luik en omstreken in de 7e en 8e eeuw, zie: Werner, 29-227.

⁵ Zie paragraaf 1.2.

⁶ Boppert.

⁷ Zie paragraaf 1.5.

⁸ Vergelijk: Theuws, *Maastricht*, 171 noot 39, 186.

⁹ Werner, 322 noot 17.

¹⁰ Vergelijk: Crusius (LMA).

¹¹ Crusius, *Basilicae*.

de zesde en zevende eeuw zelfs meerdere grafkerken buiten de ommuring gebouwd. Vanaf het moment waarop de cultus rond een grafkerk dusdanige proporties aannam dat deze in goede banen moest worden geleid, kan men veronderstellen dat een vaste groep clerici aan die kerk verbonden was. De taak van deze geestelijken was in de eerste plaats het instandhouden van de cultus en daarvan afgeleid, de hiermee verbonden zielzorg. Onder deze zielzorg moet echter nog geen parochiale zielzorg worden verstaan, want dergelijke kerken lagen in ieder geval oorspronkelijk in het vrije veld. Behalve de functie van cultuscentrum hadden de rond een stad gelegen grafkerken ook de functie van verdedigingswerken, niet alleen materieel door de positie van het bouwwerk als zodanig, maar in de eerste plaats doordat de heilige die er vereerd werd, bescherming bood. De bisschoppen lieten deze suburbane kerken niet alleen vanuit religieuze motieven bouwen, maar ook om hun macht te vergroten.

Vanaf begin achtste eeuw was de Sint-Servaaskerk inclusief *monasterium* waarschijnlijk een eigenkerk van de Pippiniden. Karel Martel liet hier in samenwerking met bisschop Hubertus een translatie van het gebeente van Sint Servaas plaatsvinden, waardoor de Servaascultus een nieuwe impuls kreeg.¹ Een mogelijke reden voor de promotie hiervan was dat deze relatief ongevaarlijk was vergeleken met de politiek beladen Lambertuscultus, die veilig naar Luik werd verplaatst.² Over activiteiten van Pepijn III is niets bekend, maar Karel de Grote en Lodewijk de Vrome stelden hun getrouwen als abt van Sint Servaas aan, hetgeen wijst op een status als koninklijke eigenkerk.³ Een intrigerende vraag is: hoe kwamen de Pippiniden en vervolgens de Karolingen aan deze kerk? Bij het beantwoorden hiervan is men bij gebrek aan bronnenmateriaal op hypotheses aangewezen.⁴

Een eerste optie is: via de bisschoppen. In de Merovingische periode was er waarschijnlijk een hechte samenwerking tussen de bisschop en de koning. Dit gegeven wordt in de oudste *Vita* van Lambertus bevestigd. Zijn opvolger Hubertus werd waarschijnlijk een bondgenoot van hofmeier Karel Martel. Het zou kunnen dat deze bisschop de Sint-Servaaskerk op eigen initiatief aan de Karolingen overdroeg.⁵ Anderzijds kwam er vanaf de zevende eeuw beweging in de tot dan toe statische toestand, waarin de stichting van eigenkerken weliswaar mogelijk was, maar deze na het overlijden van de stichter onmiddellijk onder het gezag, de *potestas* van de bisschop kwamen te vallen.⁶ Koningen en aristocraten stichtten *monasteria*, die buiten de invloedssfeer van de bisschop bleven. Vooral de Pippiniden-Karolingen waren hierin actief, eerst als hofmeiers, later als koningen. Hun kerkpolitiek bestond niet alleen uit de stichting van duurzame eigenkerken, maar ook uit de systematische overname van bestaande *monasteria* als eigenkerk, hetzij door middel van usurpatie hetzij via vrijwillige overdracht in ruil voor bescherming. Bovendien zetten zij waar mogelijk bisschoppen uit hun ambt en vervingen hen door hun eigen vertrouwelingen, die zij voorzagen van de goederen van hun verplaatste of in ballingschap gestuurde voorgangers. Mogelijk werkte Hubertus binnen de directe invloedssfeer van de Karolingen en was de

¹ Zie paragraaf 1.2.

² Dierkens, *Reflexions*, 561-563; Idem, *Carolus*, 288.

³ Zie paragraaf 1.2 en 1.5.

⁴ Leupen (*Het gelijk*) leidt uit de schenking van het immunitetsprivilege van Clovis III af dat er een eigendomswisseling plaatsvond: de bisschoppen, die tevoren de Sint Servaas als *Eigenkirche* hadden, zouden pas vanaf dat moment de Onze Lieve Vrouw toegewezen hebben gekregen. Op deze wijze probeert hij te verklaren hoe de Pippiniden / Karolingen de Sint Servaaskerk bemachtigden. Overtuigend weerlegd door Dierkens (*Reflexions*, 557-564). Vergelijk ook: Theuws, *Maastricht*, 171 noot 39; Van Vliet, 28-29 noot 55.

⁵ Vergelijk paragraaf 1.2.

⁶ Semmler, *Episcopi potestas*, 379-395; De Jong, *Carolingian monasticism*, 624-626.

overdracht van de Sint-Servaaskerk niet zozeer het initiatief van de bisschop, maar lag deze geheel in de lijn van de politiek van deze dynastie.

Een tweede optie is om het antwoord te zoeken in het soort familierelaties als boven werd aangeduid. Misschien moet de grafkerk niet zozeer als bisschoppelijke kerk, als tweede kerk van het bisdom worden gezien, maar in de eerste plaats als de kerk van de familie of clan van Monulfus. Hij en zijn opvolger Gondulfus, die mogelijk uit dezelfde familie kwam, waren immers de enige andere Maastrichtse bisschoppen die in deze kerk werden begraven.¹ Weliswaar zou uit de aanwezigheid van de relieken van de Tongerse bisschoppen² een eventuele functie als officiële grafkerk voor de overleden bisschoppen kunnen worden afgeleid, maar evengoed kan Monulfus deze relieken naar zijn nieuwe kerk hebben gebracht om de rechte lijn te benadrukken, die van Sint Servaas naar zijn eigen persoon liep. Als een (weliswaar late) ondersteuning van de opvatting dat het inderdaad ging om het bezit van een aristocratische clan die een aantal bisschoppen van Tongeren voortbracht, kunnen nog twee vermeldingen uit verhalende bronnen van eind elfde eeuw worden aangehaald. De eerste is een mededeling van Jocundus in zijn *Vita Servatii* dat Monulfus al zijn bezittingen aan Sint Servaas besteedde.³ Uit de tweede, afkomstig uit de *Vita Monulfi*, blijkt dat het hier ook om grondbezit zou gaan.⁴ Evenals in de zesde eeuw de familie van Monulfus, was in de tweede helft van de zevende en het begin van de achtste eeuw ook de familie van de hofmeiers, de Pippiniden, niet meer en niet minder dan een van de machtigste clans in het Middenmaasgebied. Een groot deel van haar bezittingen in deze regio was echter afkomstig van de familie van Alpaida of Chalpaida, de eerste vrouw van Pepijn II, moeder van Karel Martel en volgens de legende de zuster van bovengenoemde Dodo.⁵ De Sint-Servaaskerk kan - in plaats van via machtspolitiek - ook eventueel via vererving in een dergelijke familie terecht zijn gekomen en langs deze weg als eigenkerk tot het Pippinidische, later Karolingische huisgoed zijn gaan behoren.⁶

In de hierna volgende Lotharingse en Duitse periode was de abdij omstreden tussen weer een andere machtige familie, namelijk de Reiniers, en de aartsbisschoppen van Trier. In hoofdstuk I werd reeds geconcludeerd dat Reinier I van Lotharingen en na hem zijn zoon Giselbert, weliswaar met onderbrekingen, tussen 896 tot 939 lekenabt van Sint Servaas waren.⁷ In 928 verklaarde Giselbert in aanwezigheid van koning Hendrik I dat hij de abdij had verworven en noemde hij zichzelf hertog (van Lotharingen) en rector van de kerk van Maastricht (zie tabel 2). Na de dood van Giselbert in 939 moet de abdij al het merendeel van de tijd in handen van het Rijk zijn geweest. Vanaf circa 1000 was de proost voortaan de hoogste functionaris en was de Sint-Servaaskerk definitief rijkskerk en instrument in de politiek van de Duitse koningen en keizers.⁸ Gedurende de hele middeleeuwen en ook daarna was Sint Servaas de stadsheilige van Maastricht en bleef zijn kerk de haar van meet af aan door Monulfus toebedachte rol als cultusplaats met verve vervullen.⁹

¹ Theuws, *Maastricht*, 170-172.

² De la Haye, *De bisschoppen*, 104, 105-106; Idem, *De begraafplaatsen*; Verbeek, 348; Jaspar, 384.

³ Bronnenboek, nr. 3a.

⁴ Bronnenboek, nr. 3b.

⁵ Kupper, *Saint Lambert*, 28; Werner, 124 noot 22; Gerberding, *A crucial year*, 205, 207; Gerberding, *The rise*, 117-121.

⁶ Volgens de theorie van Theuws (*Maastricht*, 190, 192).

⁷ Zie paragraaf 1.3.

⁸ Zie paragraaf 1.4.

⁹ Thiers / Vis.

5.2.4. De oudste kerken van Maastricht

In chronologische volgorde van gebeurtenis worden in de bronnen uit de periode tot 900 de volgende Maastrichtse kerken en patrocinia voor het eerst genoemd:

- circa 313-314: *basilica in gloria apostolorum principis / oratorium in honore domini Salvatoris principisque apostolorum* (Jocundus, Vita, circa 1070-1088) ¹
- circa 570: *templum magnum in eius [Aravatus] honore* (Gregorius Turonensis, De gloria confessorum, circa 590) ²
- 691 - circa 700 en later: *ecclesia sancte Marie perpetue virginis* (Nicolaus, Vita Lamberti, circa 1144-1146) ³
- 705 of later: *basilica sancti Petri* (Vita Lamberti I, circa 735) ⁴
- 705 of later tot circa 1008-1018: onder andere *ecclesia beati Bartholomei apostoli* (Nicolaus, Vita Lamberti, circa 1144-1146; Aegidius Aureauvallensis, 1247-1251) ⁵
- 718-741: *monasterium beati Servatii* (Gesta abbatum Fontanellensium, 833-840) ⁶
- 772: *basilica sancti Michahelis Archangeli* (Martyrologium Hieronymianum) ⁷
- circa 830: *basilica beati Servacii; altare sancti Salvatoris* (Einhard, Translatio Marcellini et Petri) ⁸
- 852-901: *ecclesia in Wich* (necrologium Onze-Lieve-Vrouwekapittel, 1297-1302) ⁹

Deze gegevens leveren het volgende verhaal op: Bisschop Maternus - die in het begin vierde eeuw bisschop van Keulen was - stichtte een Sint-Salvator- en Petruskerk. Bisschop Monulfus liet in de zesde eeuw ter ere van Sint Servaas een kerk op diens graf bouwen. Volgens Jocundus gebeurde dit op de plek waar Maternus zijn kerk gebouwd had. Eind zevende eeuw schonk koning Clovis III een immuniteitsprivilege aan de bisschoppelijke Onze-Lieve-Vrouwekerk. Sint Lambertus werd rond 705 begraven in de Sint-Petruskerk. Volgens de beschrijving van Nicolaus was dit de kerk van Sint Pieter. In Maastricht waren er volgens hem maar twee kerken, namelijk de Onze-Lieve-Vrouw en de Sint-Bartholomeus waar Sint Servaas begraven was. Volgens Egidius van Orval werd begin elfde eeuw de Sint-Bartholomeuskerk na een patrociniumruil de Sint-Servaaskerk. Intussen was er wel al in de eerste helft van de achtste eeuw een Sint-Servaaskapittel en was een eeuw later sprake van een Sint-Salvatoraltaar. Daar tussenin werd nog melding gemaakt van de Sint-Michaëlkerk. Tenslotte vond in de tweede helft van de negende eeuw de schenking plaats van de kerk van Wyck, waarvan nog geen patrocinium wordt meegedeeld, aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel. Op zich zijn in deze chronologische opsomming elementen te vinden die best het overwegen waard zijn. Desalniettemin moet ernstig rekening worden gehouden met het feit, dat bij bijna de helft van de vermeldingen een tijdsverschil van meerdere eeuwen aanwezig is tussen het veronderstelde tijdstip van de veronderstelde gebeurtenis en het moment van daadwerkelijke optekening.

¹ Bronnenboek, nrs. 1d en 4d.

² Bronnenboek, nr. 2a.

³ Bronnenboek, nrs. 3d en 4e.

⁴ Bronnenboek, nr 4a; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 35.

⁵ Bronnenboek, nr. 4e-f.

⁶ Bronnenboek, nr. 6a-b; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 59.

⁷ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 41.

⁸ Bronnenboek, nr. 4b; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 57.

⁹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 103.

Indien niet de datum van de vermelde gebeurtenis maar het tijdstip van eerste vermelding als uitgangspunt wordt genomen, ontstaat een heel ander beeld:

- circa 590: *templum magnum in eius [Aravati] honore* (Gregorius Turonensis, De gloria confessorum)
- circa 735: *basilica sancti Petri* (Vita Lamberti I)
- 772: *basilica sancti Michahelis Archangeli* (Martyrologium Hieronymianum)
- 779: *ecclesia sancti Servatii* (oorkonde Karel de Grote) ¹
- 799: *fratres sancti Servasii* (brief Alcuinus) ²
- circa 830: *basilica beati Servacii; altare sancti Salvatoris* (Einhard, Translatio Marcellini et Petri)
- 833-840: *monasterium beati Servatii* (Gesta abbatum Fontanellensium)
- 1096: *sancta Maria* (oorkonde bisschop Otbertus) ³
- 1107: *ecclesia sancte Marie* (oorkonde van persoon geheten Arnulf) ⁴
- 1157: *ecclesia de Wich* (oorkonde paus Hadrianus IV) ⁵

Dit is de andere versie: Bisschop Monulfus liet in de zesde eeuw ter ere van Sint Servaas een kerk op diens graf bouwen. Sint Lambertus (+ 705 of later) werd begraven in de Sint-Petruskerk. In 772 werd melding gemaakt van de Sint-Michaëlkerk. Eveneens in de tweede helft van de achtste eeuw werd de Sint Servaas pas opnieuw als Sint-Servaaskerk vermeld. In de eerste helft van de negende eeuw was sprake van het bestaan van het *monasterium* van Sint Servaas een eeuw eerder. In diezelfde tijd was er een Sint-Salvatoraltaar in die kerk. Pas aan het einde van de elfde eeuw was voor het eerst sprake van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en het gelijknamige kapittel. De kerk van Wyck, zonder patrocinium, werd voor het eerst in 1157 genoemd en wel als bezit van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Eigenlijk vormt deze tweede versie een veel logischer, veel minder rommelig overzicht. Toch bevat deze gekuiste versie een tweetal opvallende onduidelijkheden, die misschien kunnen worden opgelost door het in het juiste perspectief plaatsen van enkele elementen die alleen in de eerste versie voorkomen. ⁶

De eerste onduidelijkheid wordt veroorzaakt door het relaas van de begrafenis van Lambertus in de oudste *Vita* van deze heilige. Vooropgesteld moet worden, dat de betrouwbaarheid van deze bijna eigentijdse bron volstrekt niet ter discussie staat, ook al is het meer een liturgische tekst dan een biografie. Weliswaar kende de auteur Lambertus niet persoonlijk, maar hij was een clericus uit het diocees, die bij tijdgenoten van de bisschop navraag had gedaan. ⁷ Lambertus werd in 705 of later in Luik vermoord door Dodo en de zijnen. Daarna werd hij per schip vervoerd naar Maastricht, naar de Sint-Petruskerk, en vervolgens naast zijn ouders begraven. Later stichtte bisschop Hubertus de Lambertuskerk in Luik en bracht de stoffelijke resten van zijn voorganger hier naar toe. Tevens stichtte Hubertus in Luik een Sint-Petruskerk, waarin hij zelf werd begraven. ⁸ Waar lag die Sint-Petruskerk, waar Lam-

¹ Bronnenboek, nr. 7a; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 44.

² Bronnenboek, nr. 8; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 45.

³ RAL, OLV, nr. 640; Van de Kieft / Niermeyer, 306-307.

⁴ RAL, OLV, nr. 580.

⁵ RAL, OLV, nr. 45; Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, I, nr. 4.

⁶ Zie ook Kroos, 59-60.

⁷ Kupper, *Saint Lambert*, 6-7.

⁸ Kupper, *Saint Lambert*, 21-22; Werner, 292.

bertus in eerste instantie naar toe werd gebracht? Welke Maastrichtse kerk werd hiermee bedoeld? Het was een *basilica*; waarschijnlijk dus een volwaardige kerk en geen kapelletje. Binnen de kring van hedendaagse historici zijn twee groepen te onderscheiden: degenen die evenals Nicolaus van mening zijn dat het de kerk van Sint Pieter was ¹ en degenen die ervan uitgaan dat hiermee de Sint-Servaaskerk bedoeld werd. ²

De middeleeuwse kerk van Sint Pieter werd in de loop van de tijd een aantal keren afgebroken en herbouwd, omdat zij in het schootsveld van de vesting Maastricht lag. ³ Midden achttiende eeuw werd op de plek van de huidige kerk Sint Pieter op de Berg een nieuwe kerk gebouwd. Op de plek van de middeleeuwse kerk werd in de eerste helft van de negentiende eeuw het Kanaal naar Luik gegraven. Ter herinnering aan de verdwenen kerk werd in 1747 een Lambertuskapel geplaatst. Toen deze honderd jaar later moest wijken voor de aanleg van het kanaal, liet pastoor Heijnen de huidige kapel bouwen en schreef een boek over Lambertus. Sint Pieter is gedurende de hele middeleeuwen een Luikse heerlijkheid geweest en het zou best mogelijk zijn geweest dat Lambertus hier begraven was, ware het niet dat het resultaat van de archeologische opgravingen die in 1990 rond de Sint-Lambertuskapel plaatsvonden, deze theorie weerleggen. ⁴ Op de betreffende plek is weliswaar een begraafplaats aangetroffen, die al in de Merovingische tijd in gebruik was, en bovendien stuitte men op de resten van een kerk. Dit gebouw bestond echter nog niet in de eerste helft van de achtste eeuw, maar bleek van Karolingische oorsprong te zijn (vanaf de negende eeuw).

De voorstanders van de Sint-Servaaskerk als grafkerk van Lambertus gaan uit van een aantal aanwijzingen in de bronnen, dat de Sint-Servaaskerk ook aan Sint Salvator en Petrus was gewijd. Hun sterkste troef is de oorkonde van 946, waarin een ruil werd overeengekomen tussen voogd Goderamnus en de kerk van Trier. ⁵ Het gaat hier om de zinssneden *de rebus ecclesie sancti Petri et sancti Servatii* en *ad altare sancti Petri et sancti Servatii*. Elders in de oorkonde staat echter: *de rebus sancti Servatii*. In het vorige hoofdstuk werd hieruit geconcludeerd dat deze oorkonde door sommigen verkeerd geïnterpreteerd wordt. Niet de Maastrichtse Sint-Petrus-en-Servaaskerk wordt bedoeld, maar het hele instituut van de Trierse Sint-Petruskerk, inclusief de Maastrichtse Sint-Servaaskerk. De laatste was immers een jaar tevoren door keizer Otto I aan de aartsbisdommen van Trier geretourneerd. ⁶ De oorkonde van 946 verschaft dus geen bewijs voor de theorie dat de Sint-Servaaskerk ook aan Petrus was gewijd. Daarnaast zijn er voor de voorstanders van deze optie nog andere aanwijzingen, namelijk de door Jocundus vermelde Sint-Salvator-en-Petruskerk van Maternus in combinatie met het door Einhard gesignaleerde Salvatoraltaar. Dat dit altaar er stond, is ongetwijfeld waar, maar dit neemt niet weg dat de kerk in dezelfde bron Sint-Servaaskerk wordt genoemd. In de vermelding van Jocundus schuilt mogelijk een kern van waarheid, maar zijn opdrachtgevers, het Sint-Servaaskapittel, hadden er alle belang bij om deze kerk als voorganger van de Sint-Servaaskerk af te schilderen. Kortom: er is nog steeds geen bewijs. Ook de archeologische opgravingen hebben geen aanwijzingen voor een oorspronkelijke begraafing van Lambertus opgeleverd.

¹ Zie vooral: Werner, 248-251, 273.

² Zie vooral: Deeters, 24-26, 133; Panhuysen / De la Haye, 114; Verbeek, 360-361. Vergelijk ook: Boeren, *Heiligomsvaart*, 171-173.

³ Hackeng, *Kerken Sint Pieter*, I, 7-10, 17, 42-46.

⁴ Hulst / Panhuysen, *Lage Kanaaldijk*, 206, 209, 211.

⁵ Bronnenboek, nr. 21. Zie paragraaf 4.6.8. Met name Deeters gebruikt dit als argument.

⁶ Bronnenboek, nr. 20.

Indien er geen andere elementen over het hoofd zijn gezien, de optie van Sint Pieter inderdaad vervalt en er voor de optie van de Sint Servaas geen speciale reden meer is, kan ook nog een derde mogelijkheid worden bekeken. Die heeft echter tot nog toe weinig aanhang gekregen, maar is zeker het overwegen waard. Lambertus werd niet naar de buiten de stad gelegen grafkerk van Sint Servaas, maar naar de kathedraal gebracht.¹ Deze bisschopskerk was toen echter geen Onze-Lieve-Vrouwekerk, maar een Sint-Petruskerk.² Boven werd reeds geconstateerd dat men tegenwoordig algemeen accepteert dat de toenmalige kathedraal in Maastricht de voorgangster was van de huidige Onze-Lieve-Vrouwekerk en ongeveer op dezelfde plek lag. Daarbij gaat men er steeds van uit dat deze kerk toen ook al een Onze-Lieve-Vrouwekerk was, omdat de Heilige Maagd Maria de patrones van het bisdom Tongeren was. Maar was dit wel een Onze-Lieve-Vrouwekerk? De enige middeleeuwse bron, die deze kerk zo noemt is de twaalfde-eeuwse *Vita Lamberti* van Nicolaus, waarin het immunitetsprivilege van Clovis wordt aangehaald. Was deze naamgeving terecht? Het is namelijk best mogelijk dat deze Luikse kanunnik een echt document voor ogen had en de terminologie hiervan overnam, maar dit wil nog niet zeggen dat de volledige strekking van zijn informatie betrouwbaar is. Nicolaus schreef zijn *Vita* in de jaren 1144-1146, niet lang nadat koning Lotharius III en paus Innocentius II de rechten van de beide Maastrichtse kapittels ten opzichte van elkaar afbakenden om een einde te maken aan de concurrentiestrijd. Hij was afkomstig uit de omgeving van de Luikse bisschop en wilde aantonen dat de Onze-Lieve-Vrouwekerk voorrang had boven de Sint Servaas. Ook de zeer twijfelachtige Bartholomeusvermelding van Nicolaus en de ongeloofwaardige aanvulling hierop van Egidius van Orval zullen uit deze behoefte zijn ontstaan.³ Behalve de twijfelachtige vermelding van Nicolaus zijn er dus geen oudere bronnen, die de vroegmiddeleeuwse bisschopskerk Onze-Lieve-Vrouwekerk noemen.

Hetgeen nu volgt is niet meer dan een hypothetische gedachtenconstructie, enkel om na te gaan wat er eventueel gebeurd zou kunnen zijn. Zoals reeds werd geopperd, is de vermelding van de kerk van Maternus misschien niet helemaal uit de lucht gegrepen. Het zou toch best kunnen dat Maastricht reeds een kerk had, voordat de bisschoppen van het bisdom Tongeren zich hier in de zesde eeuw vestigden en voordat een van hen een tweede kerk op het grafveld buiten de stad bouwde. Dit zou toch best een Petruskerk kunnen zijn geweest, die in de zesde eeuw door de bisschoppen in gebruik werd genomen.⁴ Dat kan ook de belangrijke rol van Petrus in de Servaaslegende verklaren en de symboliek rond de sleutel, die Sint Servaas van hem ontving.⁵ De bisschoppen namen mogelijk het Onze-Lieve-Vrouwepatrocinium van het bisdom Tongeren mee naar Maastricht, maar dit hoeft het oude Maastrichtse Petruspatrocinium niet onmiddellijk te hebben verdrongen. Mogelijk bestonden de beide patrocinia naast elkaar⁶ en is er zelfs kans dat de vermelding door Nicolaus over het privilege van Clovis wel juist is. In dat geval werd de oude kerk van Maastricht als gebouw met de oorspronkelijke Petrusbenaming aangeduid (de vermelding in verband met

¹ Ook in Utrecht werden de bisschoppen na verloop van tijd niet meer bijgezet in de memoriekerk, maar in de kathedraal: Van Vliet, 203. Dit was wel anderhalve eeuw later.

² Dit element komt blijkbaar ook in de legende voor: De la Haye, *De bisschoppen*, 71.

³ Vergelijk: Werner, 249 noot 55.

⁴ Vlekke (122) brengt de kerk van Maternus in verband met de Onze-Lieve-Vrouwekerk, maar werkt dit niet verder uit.

⁵ Zie over de datering van de toevoeging van het Petrus-element in de 11e en 12e eeuw: De la Haye, *Het visioen*.

⁶ Over de verbinding van beide patrocinia in Gallië zie: Ewig, *Der Petrus- und Apostelkult*, o.a. 350. Ten aanzien van Maastricht gaat Ewig er echter van uit dat de Sint Servaas bedoeld is (344).

de begraaf van Lambertus) en de kerk in de betekenis van officiële bisschopszetel als Onze Lieve Vrouw (de vermelding van Nicolaus). ¹ Na verloop van tijd verplaatsten de bisschoppen (vanuit Maastricht of al vanuit Luik) het Petruspatrocinium naar een nieuwe kerkstichting: de kerk van de nederzetting niet ver ten zuiden van het voormalige castellum, die naar deze kerk Sint Pieter ging heten. Mogelijk was ook de stichting van een Sint-Petruskerk door Hubertus in Luik gebaseerd op dit oude Petruspatrocinium.

De tweede onduidelijkheid in de opsomming van bronnen volgens de chronologie van optekening wordt gevormd door de vermelding van de Sint-Michaëlskerk in 772. Volgens het betreffende martyrologium viel het feest van de kerkwijding op 22 mei. ² Allereerst is het mogelijk dat in deze niet-lokale bron een verkeerde naam werd genoemd en dat een van de andere Maastrichtse kerken bedoeld is. Maar welke? Indien het onwaarschijnlijk is dat de Sint Servaas of de Onze Lieve Vrouw / Sint Petrus hiermee bedoeld zijn, ligt er maar één mogelijkheid voor de hand. De kerk van Wyck is de derde Maastrichtse kerk die vóór 1200 bestond. De beide andere stadsparochies, de Sint Jan en de Sint Mattheüs onstonden pas na die tijd. Misschien is de vermelding in het necrologium juist en kreeg het Onze-Lieve-Vrouwekapittel deze kerk inderdaad in de tweede helft van de negende eeuw. Dit wil echter niet zeggen dat zij niet al langer bestond. ³ Anderzijds is het ook mogelijk dat in de betreffende bron geen fout werd gemaakt en de vermelding Sint-Michaëlskerk wél juist was. Misschien was - naar analogie van het Petruspatrocinium - de gang van zaken als volgt: In 772 werd in Wyck een Sint-Michaëlskerk gewijd. Deze werd in de tweede helft van de negende eeuw door bisschop Franco aan het Onze-Lieve-Vrouwekapittel geschonken. Bij die gelegenheid of niet lang daarna werd het een Martinuskerk, terwijl het oude patrocinium ook weer ten behoeve van een nieuwe stichting werd overgeheveld: de kerk van het dorp Heugem, tegenover Sint Pieter aan de Maas gelegen, die nog steeds aan Sint Michaël is gewijd. ⁴

De kerken van Sint Pieter en Heugem worden beide in 1157 als bezit van de Onze-Lieve-Vrouwekerk vermeld. ⁵ Volgens het reeds genoemde necrologium zou de kerk van Sint Pieter door bisschop Wazo (1042-1048) geschonken zijn. ⁶ Voorzichtige conclusie van deze hypothese: noch de Sint-Petruskerk, noch de Sint-Michaëlskerk heeft iets met de Sint-Servaas te maken, maar des te meer met de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Mogelijk was de Sint-Petruskerk de eerste kerk van Maastricht. Opnieuw werd geconstateerd dat het - in tegenstelling tot de Sint Servaas - met betrekking tot de Onze-Lieve-Vrouwekerk niet zeker of er sprake was van continuïteit. In de overgang van bisschopskerk naar collegiale kapittelkerk kan een breuk zijn opgetreden. ⁷

¹ Vergelijk ook de problematiek van de dubbelkathedralen, waarbij een van beide kerken meestal aan Onze Lieve Vrouw gewijd en vooral in gebruik van de bisschop was: Werner, 292 noot 54.

² Volgens Van Ommeren (*Bronnen*): 21 mei.

³ Vergelijk: Dijkman, 49; Van Rensch, *Parochies*, 148.

⁴ In het martyrologium zal Heugem niet zijn bedoeld. Het dorp ligt aan de overkant van de Maas en toch echt te ver van de oude kernen van de stad om Maastricht te worden genoemd.

⁵ RAL, OLV, nr. 45; Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, I, nr. 4.

⁶ Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, II, 162. Zie ook: Werner, 250-251 noot 69.

⁷ Vergelijk: Panhuysen / Leupen, 439-440.

5.2.5. De nederzetting in de bronnen ¹

Zoals reeds vermeld, wordt de verplaatsing van de bisschopszetel naar Luik in de recente literatuur op de tweede helft van de achtste of het begin van de negende eeuw gedateerd. Deze verandering van inzicht is niet alleen gebaseerd op wijziging in de benaming van de bisschopskerk, maar ook in die van de nederzetting Luik. De laatste werd in de tweede helft van de achtste eeuw ineens *vicus publicus* en door Regino van Prüm in 908 - maar met betrekking tot 881 - *civitas* genoemd. ² In Maastricht was juist het omgekeerde het geval: ³

urbs, circa 590 (Gregorius Turonensis: *Historiae*) ⁴

civitas, 614 (concilie) ⁵

civitas, begin achtste eeuw (Ravennatis Anonymus) ⁶

oppidum, *civitas*, circa 735 (Vita Lamberti I) ⁷

oppidum, circa 735 of later (Vita Huberti) ⁸

civitas, 772 (Martyrologium Hieronymianum) ⁹

oppidum, 775-783 (Vita Servatii I) ¹⁰

urbs, 800-835 (Vita Amandi) ¹¹

vicus, circa 830 of weinig later (Einhard: *Translatio Marcellini et Petri*) ¹²

castrum, 833-840 [m.b.t. periode 718-741] (*Gesta abbatum Fontanellensium*) ¹³

vicus, circa 837 (Florus: *Martyrologium*) ¹⁴

oppidum, 840-854 (Hrabanus Maurus: *Martyrologium*) ¹⁵

municipium, circa 854 [over 847 en 851] (*capitularia*) ¹⁶

locus, vanaf 860 (*capitularia*) ¹⁷

portus, 869-877 (munten) ¹⁸

municipium, 871 (Hincmarus Remensis: *Annales Bertiniani*) ¹⁹

vicus, 877-882 (munt) ²⁰

castrum, 908 [over 881 en 891] (Regino Prumiensis: *Chronicon*) ²¹

¹ Zie het vergelijkend onderzoek voor Dorestad, Nijmegen en Maastricht van Leupen: *Viking-age raids*, 87-91. Zie ook: Verhulst, *The rise of cities*, 47-48; Devroey / Zoller, 250-251.

² Kupper, *Archéologie*, 380; Idem, *Du diocèse*, 24; Idem, *Saint Lambert*, 22-25; Werner, 295, 297.

³ Panhuysen / De la Haye, 104; Werner, 294.

⁴ Bronnenboek, nr. 1a; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 6.

⁵ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 10.

⁶ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 23.

⁷ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 30-31, 34.

⁸ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 37.

⁹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 41.

¹⁰ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 42.

¹¹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 47.

¹² Bronnenboek, nrs. 4b en 10e; Van Ommeren, *Bronnen*, nrs. 56 en (57).

¹³ Bronnenboek, nr. 6a-b; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 59.

¹⁴ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 60.

¹⁵ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 61.

¹⁶ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 67.

¹⁷ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 68.

¹⁸ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 69.

¹⁹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 71.

²⁰ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 74.

²¹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 90.

locus, 919 (oorkonde Karel de Eenvoudige) ¹
vicus, 995-1000 [over 919] (*Virtutes Eugenii Toletani*) ²

Uit dit overzicht blijkt dat Maastricht tot circa 800 *urbs*, *civitas* en *oppidum* werd genoemd. In de periode tot begin tiende eeuw is sprake van *vicus*, *castrum*, *oppidum*, *municipium*, *locus*, *portus*. De benamingen *civitas* en *urbs* verdwenen dus, hetgeen inderdaad met de verplaatsing van de bisschopszetel te maken zal hebben gehad. *Civitas* betekent immers in de eerste plaats bisdom (*civitas Tungrorum*), maar kan ook op de hoofdstad van het bisdom slaan. *Urbs* staat voor de zetel, maar eventueel ook voor het territorium van het bisdom. *Oppidum* heeft niets met het bisdom te maken, betekent versterkte plaats of stad en komt daarom in beide perioden voor. ³

Welke betekenis hebben de nieuwe termen? ⁴ Een *castrum* is een versterkte nederzetting of een versterking rond een klooster. Een *municipium* is een versterkte nederzetting, die geen stad is. Deze twee termen liggen dus in elkaars verlengde. *Vicus* en *portus* betekenen allebei handelsnederzetting, maar *vicus* kan ook nederzetting bij een abdij betekenen. Toch blijft ook in die laatste betekenis de ruimtelijke en mogelijk ook de sociaal-economische factor onderhuids aanwezig. ⁵ Het woord *locus* kan de meest uiteenlopende betekenissen hebben en moet vooral als een neutrale aanduiding voor een plaats of plek worden gezien. Behalve dit laatste woord wijzen de nieuwe termen ongetwijfeld op een verandering van functie van Maastricht als nederzetting. Of moet van het meervoud nederzettingen worden gesproken. De oude benamingen hadden alle betrekking op één enkele kern, namelijk het bestuurscentrum in het voormalige *castellum* (kern 1), maar hoe was dit met de nieuwe? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moet de context worden nagegaan waarin zij werden gebruikt.

De tweemaal vermelde term *municipium* werd gehanteerd in verband met de delingen van het Karolingische Rijk en gaf een aanduiding waar de betreffende plaats thuishoorde in de rangorde van de vermelde rijksbezittingen. Het is dus primair een standaardterm waaraan niet al te veel specifieke informatie kan worden ontleend, maar heeft toch ook met versterking te maken. Het woord *castrum* slaat in één van beide bronnen waarin het wordt gebruikt, op de verwoesting door de Noormannen in 881 en 891 en zal vooral betrekking hebben gehad op een versterkte plaats. De vermelding van *vicus* en *portus* op de munten lijkt duidelijk: hier wordt waarschijnlijk een handelsnederzetting bedoeld. Hetzelfde geldt voor de eenmalige vermelding van het woord *vicus* in een passage in de *Virtutes Eugenii* over een mannetje dat naar de markt ging. Vervolgens resteren nog twee vermeldingen die minder makkelijk te duiden zijn: het *castrum* in de *Gesta* van de abten van Fontenelle en de *vicus* in de Translatie van Marcellinus en Petrus, geschreven door Einhard. Beide vermeldingen zijn gerelateerd aan de Sint-Servaaskerk:

- in *Traiecto castro in monasterio videlicet beati Servatii*

¹ Bronnenboek, nr. 16b; Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 93.

² Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 97.

³ Niermeyer, *Lexicon*.

⁴ Idem.

⁵ D. Flach over de vermelding van de *vicus Aquensis*, eveneens door Einhard en in dezelfde bron; boekbespreking in: ZAGV 92 (1985), 219-220.

- *fratres de monasterio sancti Servatii confessoris, quod situm est in ripa Mosae fluminis in vico qui hodieque Traiectus vocatur ... estque habitantium et praecipue negotiatorum multitudine frequentissimus*

Van de *castrum*-vermelding is het niet zeker of deze van toepassing was op de beschreven tijd, namelijk de periode tussen 718 en 741 waarin Wando in ballingschap verbleef, óf op het tijdstip waarop de *Gesta* werden geschreven. De tweede optie lijkt met het oog op de chronologie in de toepassing van de termen het meest voor de hand liggend. Vanaf circa 833 zou dan sprake kunnen zijn van een versterkte kern rond de Sint Servaas. Mogelijk vond de versterking van kern 2 in de periode van de eerste Noormannenaanvallen plaats en werd deze zelfde kern bedoeld in verband met de rijksdelingen en de aanvallen van de Noormannen in 881 en 891.¹ Ook de *vicus*-vermelding zou op deze wijze kunnen worden geïnterpreteerd indien vastgehouden wordt aan de tweede betekenis van dit woord: nederzetting rond een abdij. Anderzijds zegt Einhard dat de *vicus* dichtbevolkt was en vooral met kooplieden.² Dat betekent dat het waarschijnlijk toch om dezelfde handelsnederzetting ging als op de muntten werd vermeld. Maar zouden zoveel handelslieden het *castrum* rond de Sint-Servaaskerk hebben bewoond? Het is namelijk ook mogelijk dat met die handelsnederzetting de bewoning aan de buitenkant van de muur rond het *castellum* (kern 1) werd aangeduid, die blijkens de door de archeologen aangetroffen ophogingslaag zeer intensief was en misschien geleidelijk de ruimte tussen de beide kernen opvulde. Het door Einhard gebruikte woord *hodie* kan in dit verband ook nog een speciale betekenis hebben: de *vicus* die *hodie* (heden, tegenwoordig) Maastricht heet. Dit impliceert een verandering die heeft plaatsgevonden, bijvoorbeeld een naamsverschuiving. Het is opvallend dat de naam Maastricht op beide kernen van toepassing was, ofschoon zij op enige afstand van elkaar lagen. Dit zou kunnen impliceren dat tussen beide kernen zoveel bewoning aanwezig was dat zij met elkaar waren verbonden. Ook het huidige Wyck vormde vrijwel zeker een *vicus*. De naam zegt het al. Maar schrijvend over wonderbaarlijke gebeurtenissen, die met de Sint-Servaaskerk verband hielden, zal Einhard met de *vicus* Maastricht deze aan de overkant van de Maas gelegen nederzetting waarschijnlijk niet hebben bedoeld.

5.2.6. Kerk en palts

In 928 presenteerde Giselbert zich als hertog en bovendien als rector van de Sint Servaaskerk.³ De oorkonde werd uitgevaardigd in Maastricht. Deze feitelijke gegevens lopen parallel met hetgeen Jocundus over Giselbert meedeelt. Volgens hem resideerde Giselbert in Maastricht, dat in die tijd het centrum van de macht in Lotharingen vormde. Bovendien valt uit de verschillende passages op te maken, dat hij het kapittel in bijzondere mate begunstigde. Vervolgens komt Jocundus met het verhaal dat hertog Giselbert een nieuwe muur wilde bouwen rond het *monasterium* van Sint Servaas en het *palatium* (de palts) van de keizer.⁴ Zowel de beide titels van Giselbert als de door hem geplande muur veronderstellen een hechte band tussen het kapittel en het wereldlijke gezag, tussen de kerk en de palts; twee elementen die elkaar versterkten. Dit kan verklaren waarom Giselbert en mogelijk ook Reinier zo verbeterd aan het lekenabbatuaat van de Sint-Servaaskerk vast hielden en waarom

¹ Leupen, *Viking-age raids*, 89-91.

² Despy, *Villes et campagnes*, 151-152.

³ Bronnenboek, nr. 17a. Zie ook paragraaf 1.3 en 2.3.3.

⁴ Bronnenboek, nr. 17b. Zie aan het begin van dit hoofdstuk paragraaf 5.1.2.

De tweede begraafing dateert van eind tiende eeuw. Hertog Otto van Lotharingen, de kleinzoon van de Franse koning Lodewijk IV van Overzee en Gerberga overleed, toen hij in 1006 op reis was, bij aankomst in Maastricht (zie tabel 2). ¹ Dikwijls is verondersteld, dat deze laatste Karolinger in de Sint-Servaaskerk werd begraven. Volgens Linssen ging het echter niet om Otto, maar om diens vader Karel, die na 992 stierf. Dit wordt door de tekst op het in 1988 gevonden grafkruis van proost Humbertus bevestigd. ² De veronderstelling van Linssen dat het geen echt graf, maar slechts een cenotaaf (een leeg praalgraf) betrof, werd echter door de vondst van deze tekst achterhaald. ³ Tussen beide begravingen ligt een interessant verband. Giselbert was Gerberga's eerste man en Karel, die in de al eerdere behandelde schenkingsoorkonde van 968 *iuvenis magne indolis* werd genoemd, ⁴ was haar jongste zoon. ⁵ Overigens blijft het met betrekking tot het overlijden van Otto een vreemde zaak. Hij kwam naar Maastricht, misschien wel om het graf van zijn vader te bezoeken, stierf hier, maar zou naar alle waarschijnlijkheid in Nijvel begraven zijn. Zoals Dierkens terecht opmerkt moet naar die begravingen nog eens goed worden gekeken. ⁶ Wie weet heeft Linssen het bij het rechte eind, is er inderdaad sprake van een cenotaaf, maar ligt hertog Karel gewoon op een andere plek in de Sint-Servaaskerk begraven. Misschien is *de lange mins* niet Giselbert of Reinier, maar Karel of diens zoon Otto.

Terug naar het verhaal van Jocundus en de geplande muur rond het *monasterium* en het *palatium*. Deze vermelding door Jocundus is zo belangrijk, omdat hier voor het eerst letterlijk sprake is van een palts in Maastricht. De tweede en tevens laatste vermelding dateert van 1154, toen keizer Frederik I Barbarossa in *palatio nostro Traiecti* het gerecht voorzat, waarbij onder andere de aartsbisschop van Keulen, de bisschop van Luik, de kanselier, de proost van Aken en de proost van Sint Servaas aanwezig waren. ⁷ Mag men enkel op basis van dit kari-ge aantal vermeldingen, waarvan de eerste mogelijk enigszins gekleurd zou kunnen zijn, concluderen dat er in Maastricht een echte palts was, zoals in Aken? ⁸ Of was er enkel een vaste plaats met een andere functie, die bij gelegenheid van het verblijf van een koning of keizer als palts fungeerde? ⁹ Misschien kan een vergelijking tussen de volgende gegevens een bijdrage leveren aan een weloverwogen antwoord op deze vraag:

1. Bij de afbraak van het Sint-Servaasgasthuis in 1821 werd het aan de zuidoostzijde van het Vrijthof vrijgekomen muurwerk als restant van de voormalige palts geduid, maar deze theorie is inmiddels achterhaald (zie kaart 31: nr. 6). ¹⁰ Aan de noordzijde van het Vrijthof kwam in 1988-1989 bij de opgravingen op de plek van het voormalige Wittevrouwenklooster (achter het Generaalshuis, nu Theater; zie kaart 31: nr. 7) opnieuw een zwaar muurwerk tevoorschijn, dat van de tiende of in ieder geval niet later dan van begin elfde eeuw dateert. Volgens de opgravers vertonen het muurwerk en de plattegrond ervan grote gelijkenis met kei-

¹ Bronnenboek, nr. 27.

² Bronnenboek, nr 37d.

³ Linssen, *Historische opstellen*, 67-81; Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 23 noot 12; Idem, *Humbertus*, 162-163.

⁴ Dierkens / Margue, 883.

⁵ Voor de familieverhoudingen zie paragraaf 2.3.3.

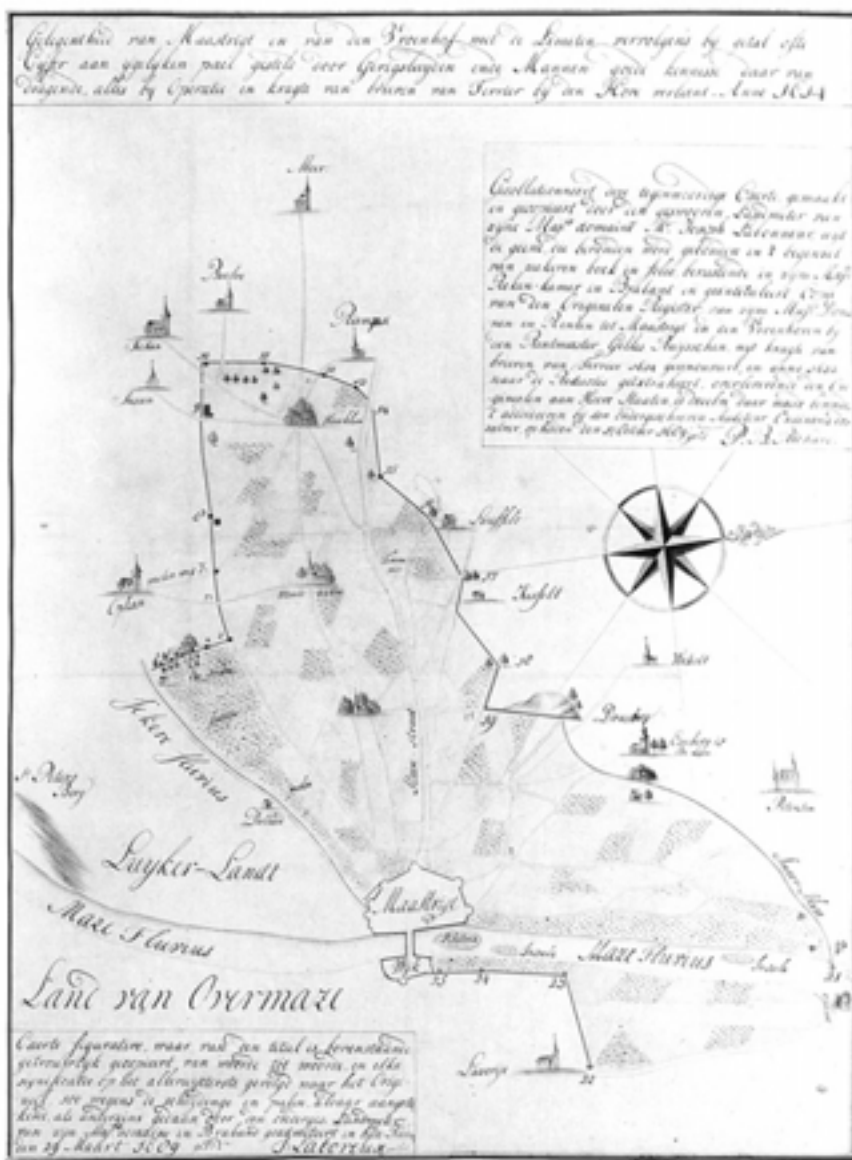
⁶ Dierkens / Margue, 888 noot 97, 890.

⁷ Bronnenboek, nr. 68.

⁸ Zie ook: Streich, 427.

⁹ Voor een overzicht van het verblijf in Maastricht van de verschillende koningen en keizers: zie Alberts.

¹⁰ Van Heylerhoff, *Continuation*, 107-109. I.t.t. Hardenberg: *Vroenhof*, 33-35.



De limieten van de Vroenhof, zoals vastgesteld in 1614, volgens een kopie uit 1689 (GAM).

zerlijke paltsen uit de Ottoonse en Staufische periode.¹ Was dit muurwerk inderdaad van een palts afkomstig of maakte het deel uit van een ander onbekend bouwwerk?

2. De aan het begin van dit hoofdstuk besproken vervalste oorkonde van 1109 bevat één passage die hoogstwaarschijnlijk authentiek is.² Hendrik V bevestigde een ruil die circa 1073

¹ Hulst / Panhuysen, *Vrijthof*, 228; Panhuysen / Leupen, 449.

² Bronnenboek, nr. 43. Vergelijk ook: Deeters, 86-87; Hardenberg, *Vroenhof*, 36-37.

had plaatsgevonden van een *curtile* van het kapittel tegen een *curtile* gegeven *de fisco regio*, uit rijksgoed. De *curtile* die het Rijk aan het kapittel afstond was volgens de beschrijving van de oorkonde aan het einde van het *claustrum* gelegen in de richting van de straat naar de Jeker toe (voor de Jeker zie kaart 31: blauw). Binnen die *curtile* lag een huis, dat voor eenderde deel binnen de immuniteit van het kapittel lag. De *curtile* die het Rijk van het kapittel ontving lag in diezelfde straat, maar hier wordt niets van een huis gezegd. In de voorgaande hoofdstukken was al gebleken dat *curia* of *curtis* hof, erf, huisplaats, hoeve of exploitatiecentrum van een domein kan betekenen.¹ *Curtile* betekent ongeveer hetzelfde. Hier valt echter uit de context op te maken dat het om een erf of huisplaats gaat. Welke bedoeling had de ruil? Het ligt voor de hand dat het kapittel een perceel, dat waarschijnlijk verderop in de richting Jeker lag, wilde ruilen tegen een perceel dat aan het *claustrum* grensde, met de bedoeling om dit bij het immuniteitsgebied te trekken. Of het Rijk hiermee ook een eigen bedoeling had of alleen het kapittel ter wille was, kan niet uit de tekst worden opgemaakt. Toch is er mogelijk meer aan de hand. Zou een ruil van twee willekeurige erven tussen het kapittel en het Rijk, enkel ter afronding van het *claustrum*, zesendertig jaar later nog eens door de koning zijn bevestigd en nog later in een vervalste oorkonde zijn opgenomen?

3. De al eerder besproken oorkonde van bisschop Alexander I van 1131, waarin mogelijk het voltallige kapittel als getuige optrad, ging over de schenking aan de kapel van Maria Magdalena te Caestert van acht bunder land, die ressorteerden onder de *curtis* die *Leincultus* heette.² Ook van deze hof wordt gezegd dat hij deel uitmaakte *de fisco regio*. Dit is de eerste vermelding van de Hof van Lenculen ook wel genaamd de Vroenhof.³ De Vroenhof bestond uit een centrale hof, waarvan steeds onduidelijk is geweest waar deze precies heeft gelegen. Op basis van bronnenmateriaal uit de zestiende eeuw valt echter op te maken, dat deze vanuit het centrum gezien aan de linkerzijde van de huidige Tongersestraat moet hebben gelegen, naar schatting vanaf de overzijde van de Abtstraat tot aan de tweede omwalling en de Tongersepoort (zie kaart 31: nr. 11).⁴ Het complex lag dus vlak achter de stadswal en liep aan de achterzijde door tot aan de waterpoort de Reek. Het besloeg dus ongeveer het terrein van het voormalige Jezuïetenklooster, nu universiteit (zie kaart 31: groen) en erop lagen zeven huizen: één hiervan was gerechtsgebouw, een tweede muntgebouw, een derde wachthuis en de overige dienden als woonhuis voor de belangrijkste functionarissen en als onderkomen voor het personeel van de munt. Ook moeten er een gevangenis en voor verbeurd verklaard vee een stal hebben gelegen. Tevens is sprake van een brouwerij, die erbij hoorde of ernaast lag. Bij het beleg van Maastricht in 1579 werden de gebouwen verwoest en na een periode van leegstand in 1612 overgedragen om de bouw van barakken voor het garnizoen mogelijk te maken. De Vroenhof was vanaf 1627 in een gebouw op de plek van het latere Statenhuis aan de noordwestzijde van het Vrijthof (waar het huidige postkantoor ligt; zie kaart 31: nr. 8) gevestigd en vanaf 1662 samen met het Luikse en het Brabantse Hooggerecht in het stadshuis.

¹ Zie met name paragraaf 3.4.

² Bronnenboek, nr. 61. Zie paragraaf 1.6.

³ Hardenberg, *Vroenhof*, 30-31; Deeters, 87.

⁴ GAM, Vroenhof, inv. nr. 432 en voorlopige procesnr. 322, 431, 475, 539. Met dank aan J. van Rensch voor de inzage in zijn ongepubliceerde onderzoeksmateriaal, en aan J. Moers, die bij het RHCL de oudste processtukken van de Vroenhof inventariseert.

4. Het gebied dat onder de Hof van Lenculen ressorteerde, ook Graafschap van de Vroenhof genoemd omvatte de dorpen Lenculen, Wolder, Montenaken en Heukelom. ¹ Vanaf circa 1300 kwam een deel van dit gebied, namelijk Lenculen, binnen de tweede omwalling van Maastricht terecht. ² De *villae* Wolder en Montenaken hoorden bij de *pertinentia* die in 1176 samen met de *burgus* Maastricht door keizer Frederik I Barbarossa aan de bisschop van Luik werden verpand. ³ Ook in 1206 werden Montenaken, Wolder en ditmaal ook Lenculen genoemd als de afhankelijkheden die samen met Maastricht door de graaf van Loon werden vrijgegeven ten behoeve van de hertog van Brabant. ⁴ Zij zullen ook bedoeld zijn met de zinsnede *cum omnibus iusticiis et appendiciis suis extra civitatem et intra* in de oorkonde waarmee de hertog van Brabant in 1204 door koning Filips van Zwaben met Maastricht werd beleend, ⁵ en eveneens bij de belening door koning Frederik II in 1214. ⁶ Ofschoon samen met Maastricht tijdelijk verpand, was de Vroenhof dus tot 1204 rijksgoed en werd daarna Brabants.

5. Het gerecht van de Vroenhof vormde gedurende het hele Ancien Régime - naast het Luikse en het Brabantse - een eveneens Brabants, derde hooggerecht in Maastricht. ⁷ In Wolder, Montenaken en Heukelom hadden de schepenen hoge en lage jurisdictie. In Maastricht zelf was dit gerecht alleen competent voor de rechtspraak over onroerend goed en vormde hier feitelijk een grote laathof. Tevens fungeerde dit gerecht als appellinstantie voor de schepenenbanken van een aantal niet direct vlakbij Maastricht gelegen dorpen, die de *Dorpen van Redemptie* werden genoemd: ⁸ Mopertingen, Nerem, Paifve, Rutten, Veulen, Hoepertingen en Hermalle (zie kaart 32: rood). Ook voor de schepenen van Rotem was de Vroenhof appellinstantie. Een aantal van deze plaatsen werd in 1176 en 1206 samen met Wolder, Montenaken en Lenculen als afhankelijkheid van Maastricht genoemd: Rotem (1176), Veulen (1176 en 1206) en Rutten (1206). ⁹ Daarnaast werd in 1176 ook Vrerem genoemd, maar dit *predium* werd in 1196 door keizer Hendrik VI aan het Luikse Domkapittel geschonken. ¹⁰ Vrerem zelf ging dus verloren als rijksgoed, maar mogelijk waren de aangrenzende plaatsen Nerem en Paifve, die oorspronkelijk misschien met Vrerem een eenheid vormden, bij de vermelding van 1176 inbegrepen. Vanuit de Vroenhof kon men sedert 1574 in appel gaan bij de Brabantse commissarissen-deciseurs. Dit gold eveneens voor de reeds bij de Vroenhof aanhangige appelzaken van de redemptiedorpen.

Samengevat luiden deze gegevens:

- Op basis van opgravingsresultaten heeft men de palts al eens aan de zuidoostzijde en recentelijk aan de noordzijde van het Vrijthof gezocht

¹ Tot de Belgische Afscheiding Gemeente Vroenhoven, daarna Gemeente Oud-Vroenhoven (Wolder) in Nederland en Gemeente Vroenhoven (Montenaken en Heukelom) in België.

² Voor de limieten van de Vroenhof, zie: Eversen, *Limietbeschrijvingen*, 374, 390-430; Gilbert; Hardenberg, *Vroenhof*, 38-40.

³ Bronnenboek, nr. 80.

⁴ Bronnenboek, nr. 95b.

⁵ Bronnenboek, nr. 95a.

⁶ Bronnenboek, nr. 95c.

⁷ Nève, *Rijkskamergericht*, 422-425; Van Rensch, *Commissarissen*, 42-44, 53-55.

⁸ *Redemptie* betekent afkoop of aflossing. Deze dorpen betaalden jaarlijks een vast bedrag aan schatting om de aan hen opgelegde verplichting tot onderhoud van het garnizoen van Maastricht af te kopen: Van Rensch, *Commissarissen*, 54.

⁹ Deeters, 88-89; Werner, 380-382.

¹⁰ Kupper, *Liège et l'église impériale*, 350; Rothhoff, 76-77.

- Er was een Hof van Lenculen, die vlakbij de Tongersepoort lag.
- Eind twaalfde eeuw al ressorteerden onder deze hof een aaneengesloten rijksgoedcomplex en bovendien nog een aantal verderweg gelegen plaatsen, die eveneens tot de *koninklijke fiscus* behoorden.
- Circa 1073 kreeg het Rijk in plaats van een *curtile* vlak naast het *claustrum* een andere *curtile*, die waarschijnlijk meer in de richting van de Jeker lag.

De combinatie van deze elementen kan tot de gevolgtrekking leiden, dat met de in 1073 genoemde *curtile* van het Rijk de Vroenhof bedoeld was.¹ Indien dit juist is, vervalt de optie van een palts aan de noordzijde van het Vrijthof en moeten de opgegraven restanten van een ander bouwwerk afkomstig zijn. Tot 1073 zou de Vroenhof dichtbij het *claustrum* hebben gelegen, aan de straat leidend naar de Jeker. Het is echter niet bekend hoe groot de immuniteit in die tijd was en de kanunniken woonden waarschijnlijk nog niet in aparte huizen. Afhankelijk van de omvang van het immuniteitsgebied zal deze *curtile* óf direct aan de zuid- of zuidwestzijde van de kerk hebben gelegen óf iets verderop, namelijk ter plekke van het huidige Henric van Veldekeplein, het Sint-Servaasklooster, de Papenstraat of de Bouillonstraat.² Misschien had het kapittel de *curtile* nodig voor de uitbreiding van de kerk, die toen op initiatief van proost Humbertus plaatsvond, of lag deze *curtile* op de plek waar de proosdij moest worden gebouwd (zie kaart 31: nr. 3).³

De volgende vraag is: als dit domeincentrum en de Sint-Servaaskerk oorspronkelijk heel dicht of op zijn minst tamelijk dicht bij elkaar lagen, zouden deze dan niet samen één nederzettingskern kunnen hebben gevormd? Jocundus kan heel goed deze kern hebben bedoeld, toen hij het over de geplande bouw van een nieuwe muur rond het *monasterium* van Sint Servaas en het *palatium* van de keizer had.⁴ Het geringe aantal vermeldingen van een palts doet vermoeden dat er in Maastricht inderdaad een plaats was waar de koning regelmatig kon verblijven, maar dat van een echte palts geen sprake was. Indien de koning niet bij het kapittel verbleef, maar volgens de beschrijving van Jocundus over een eigen palts beschikte, zou de Hof van Lenculen of Vroenhof als zodanig kunnen hebben gefungeerd.⁵

5.3. Stad en land

5.3.1. De stad

De bedoeling van deze paragraaf is: op basis van de in de vorige paragraaf geuite vermoedens ten aanzien van de relatie tussen palts en Vroenhof tot een conclusie te komen over de rol van de Sint Servaaskerk bij de ontwikkeling van Maastricht als middeleeuwse stad. Het moge duidelijk zijn dat hetgeen volgt vooral hypothetisch is. Zodra een van de in de vorige paragrafen aangedragen bouwstenen van de redenering op onjuiste aannames zal blijken te berusten, vermindert of vervalt uiteraard de waarde van de gevolgtrekkingen.

De aanname dat de Vroenhof de palts was en dat deze in de tijd waarover Jocundus schreef aan het *claustrum* grensde, biedt de mogelijkheid om diens verhaal in de ruimte te plaatsen: de Sint-Servaaskerk met de kapittelgebouwen en daarnaast de *curtile* met het huis

¹ Al eerder verondersteld door J. van Rensch in een lezing over de ligging van de Vroenhof.

² Vergelijk: Hardenberg, *Vroenhof*, 37.

³ Idem.

⁴ Vergelijk: Hardenberg, *Vroenhof*, 36.

⁵ Vergelijk: Deeters, 116-117.

dat door hertog Giselbert als residentie werd gebruikt; rondom dit complex een nog te bouwen muur. Dit is het beeld van de tiende eeuw. Die *curtile* met het erin gelegen huis stond echter niet op zichzelf, maar vormde een deel van een groter geheel. Het was het exploitatiecentrum van een rijksgoedcomplex, dat later het Graafschap van de Vroenhof werd genoemd en zich in het noorden tot Smeermaas, in het westen tot Veldwezelt en Kesselt en in het zuidwesten tot en met Heukelom uitstreckte (zie kaart 32: het rood rond Maastricht en Vroenhoven). De latere functie als appelgerecht voor een aantal dorpen in andere streken doet echter vermoeden dat dit complex ooit een veel grotere reikwijdte en een veel groter belang had.

Toen koning Lodewijk het Kind in 908 de tol en de munt van Maastricht aan de bisschop van Luik schonk, was hier de toestemming van graaf Albuinus voor nodig.¹ Was de term *graafschap* misschien minder uit de lucht gegrepen dan dikwijls wordt aangenomen en was deze slechts eenmalig vermelde graaf misschien toch graaf van de Vroenhof?² Het lijkt er wel veel op, want nog in de zestiende eeuw wordt bij de beschrijving van het gebouw van de Vroenhof melding gemaakt van de ernaast gelegen koninklijke munt.³ Aan het graafschap van de Vroenhof was dus het koninklijke muntregaal verbonden en dit strekte zich ook uit tot Maastricht. Van dit koninklijke muntrecht en mogelijk ook van het koninklijke tolrecht kreeg de bisschop voor zijn aandeel in Maastricht een stukje overgedragen. Zo staat het ook in de bevestigingsoorkonde van Otto III van 987: het ging om een regaal, een recht van de koninklijke *fiscus* in munt en tol, voor zover de bisschop dat mocht uitoefenen.⁴ Voor de rest bleef dit muntrecht waarschijnlijk gewoon bij de beheerder van dit rijksgoedcomplex, namelijk de graaf berusten. Dit gold eveneens voor het tolrecht op de Maas, dat stroomafwaarts van de brug voor de koning behouden bleef.⁵ Het is dus goed mogelijk, dat Albuinus graaf van de Vroenhof was, daar ook zetelde en misschien een voorganger van Giselbert was. Als Giselbert in de Vroenhof zetelde was hij behalve hertog van Lotharingen misschien ook graaf van de Vroenhof. Mogelijk zijn de bemoeienissen van Reinier met de Sint-Servaaskerk ook grotendeels vanuit een dergelijke functie te verklaren, maar bij hem moet rekening worden gehouden met het feit dat hij in de palts van Meerssen geresideerd heeft en een tijdgenoot van Albuinus was.

Nog even terug in de tijd om de juiste chronologische volgorde te bepalen. Door bisschop Monulfus werd de Sint-Servaaskerk gesticht. Die kwam onder invloed te staan van de Pippiniden en de Karolingen, vervolgens van de Reiniers, daarna van de Duitse koningen en keizers en uiteindelijk ook van de hertog van Brabant. Ergens in de tijd van de Pippiniden of van de Karolingen, in ieder geval vóór de Reiniers, moet er een belangrijk rijksgoedcomplex zijn ontstaan. De bestaande Sint-Servaaskerk werd hierin meegenomen en er werd een kapittel aan verbonden dat met rijksgoed werd uitgerust. Zo ontstond binnen dat rijksgoedcomplex een enclave, die was samengesteld uit: 1. de kerk, 2. het claustrum en 3. de

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 82. Vergelijk: Van Herwijnen, 227.

² De Lenarts (tweede helft 18e eeuw) leidt hieruit het bestaan van een Graafschap Maastricht, later Graafschap van de Vroenhof af, maar geeft veel onjuiste informatie: PSHAL 1 (1864), 247-261. Hardenberg bestrijdt deze opvatting: *Vroenhof*, 29-30. Vergelijk in de 11e eeuw de functie van stadsgraaf in Utrecht, die ook de voogdij over personen en goederen van de Utrechtse kerk had, en de liquidatie van de palts in de 12e eeuw: De Bruijn, *Husinghe ende hofstede*, 410, 411.

³ GAM, Vroenhof, inv. nr. 432.

⁴ Sickel, *Otto III*, nr. 45; Bormans / Schoolmeesters, I, nr. 16: ... *et in Traiecto quicquid regalis ius fisci exigere poterat in moneto et teloneo tam in navibus et ponte quam foro et vicis exitibus et redditibus ipsius loci*. Vergelijk ook Deeters, 97-98 (muntrecht), 106-107 (tol); Despy, *Villes et campagnes*, 152.

⁵ GAM, Vroenhof, voorlopig procesnr. 469.

heerlijkheid Tweebergen. Het rijksgoedcomplex werd weliswaar bestuurd vanuit een centrale hof, maar de ligging van deze hof was verre van centraal. Deze excentrische positie was bepaald door de ligging van de Sint-Servaaskerk. Men positioneerde de centrale hof naast de reeds langere tijd bestaande kerk en zo ontstond het *castrum*, dat in de negende eeuw werd vermeld. Waarschijnlijk is het niet juist om te veronderstellen dat dit *castrum* alleen door geestelijken werd bewoond.¹ Bij deze kern hoorden immers ook de omwonenden uit Tweebergen en Lenculen. Dit waren waarschijnlijk de personeelsleden van zowel het kapittel als van de centrale hof en voor de rest voornamelijk agrariërs. Anderzijds zal met de door Einhard genoemde *vicus*, die boven reeds werd besproken, niet direct deze kern bedoeld zijn. Het *claustrum* en de ernaast gelegen domaniale hof zullen wel bij gelegenheid kooplieden aangetrokken hebben, maar zij zullen erbuiten hebben geleefd. Waarschijnlijk zag Einhard het geheel voor ogen: twee meer statische kernen en allerlei nieuwe bedrijvigheid ertussenin.²

Het gebied van Tweebergen vormde in westelijke richting feitelijk een wig binnen het rijksgoedcomplex. De precieze ligging is niet duidelijk, maar mogelijk lag Tweebergen voornamelijk langs de Brusselsestraat of langs de Calvariestraat (zie kaart 31: de bruine cirkel bij wijze van globale aanduiding). Daarachter strekte zich ook nog een stuk buiten de tweede omwalling uit, de zogenaamde *Proostencommer*.³ Dat de Sint Servaas met toebehooren nog net binnen het rijksgoed lag en niet ernaast blijkt uit het feit dat in latere tijd een deel van de bebouwing aan het Vrijthof nog steeds onder de Vroenhof ressorteerde.⁴ Van een directe band tussen rijksgoed en het Servaascomplex getuigen de vermeldingen van enkele bezittingen van het Gasthuis van Sint Servaas in 1171.⁵ Het had onder andere te Lenculen de hele tiend van de *dominicalis curia* en eveneens de hele tiend uit de *culturae* van de keizer in en rond Maastricht. Verder had het nog de tiend uit een akker genoemd *Imperatoris Spitholt*, maar hier staat geen nadere plaatsaanduiding bij. Omgekeerd had het Rijk later nog bezit vlakbij de Sint-Servaaskerk. In 1223 schonk keizer Frederik II een braakliggend terrein, waarop ooit een huis had gelegen, aan de kerk⁶ en schakelde de aartsbisschop van Keulen in om op de handhaving hiervan toe te zien.⁷ Indien dit terrein op aan de immuniteit grenzend Vroenhofs gebied had gelegen, zou de hertog van Brabant door het kapittel benaderd zijn. Het lijkt erop dat dit terrein al binnen het *claustrum* lag, maar nog in keizerlijk bezit was. In 1231 vroeg Frederiks zoon koning Hendrik (VII) alsnog toestemming aan de hertog,⁸ hetgeen er misschien op wijst dat de hertog intussen meer invloed op de Sint-Servaaskerk had verworven.⁹ Uit deze laatste vermelding blijkt dat het kapittel op dit terrein een *dormitorium* (slaapzaal) had ingericht.¹⁰ Later kregen de hertogen eveneens bezit binnen het *claustrum*. In 1337 schonk de thesaurarius Johannes Fraybart aan de hertog van

¹ Panhuysen / Leupen, 439.

² Vergelijk: Leupen, *Het gelijk*, 40.

³ Eversen, *Limietbeschrijvingen*, 375, 414-415; Hardenberg, *Vroenhof*, 39.

⁴ Dit is een voorlopige indruk. Het merendeel van de processen van de Vroenhof (GAM) is nog niet toegankelijk gemaakt.

⁵ Bronnenboek, nr. 77; Bezitslijst, A. Vergelijk: Deeters, 110-111.

⁶ Bronnenboek, nr. 97a. Dikwijls is verondersteld dat hier het Vrijthof werd geschonken: Hardenberg, *Vroenhof*, 37; Van Heylerhoff, *Continuation*, 111.

⁷ Bronnenboek, nr. 97b.

⁸ Bronnenboek, nr. 97c.

⁹ Zie paragraaf 2.8.2. Zie ook: Deeters, 72.

¹⁰ Zie ook paragraaf 1.6.

Brabant zijn claustrale huis.¹ In 1397 kreeg het kapittel dit huis terug, op voorwaarde dat de hertogen het als verblijfplaats konden gebruiken wanneer zij in Maastricht vertoefden.² Dit het was het zogenaamde *Spaans Gouvernement*, dat nog steeds aan de zuidzijde van het Vrijthof ligt (zie kaart 31: nr. 4).

Intussen was aan de rand van dit complex al lang een andere ontwikkeling aan de gang. Tussen het voormalige *castellum* (kern 1) en het *castrum* rond de Sint-Servaaskerk (kern 2), die beide in de bronnen als Maastricht werden aangeduid, was zoveel bewoning ontstaan dat de kernen steeds meer aaneengroeiden. Waarschijnlijk moet men zich dit tussengebied echter niet voorstellen als een derde nederzettingkern, maar als een overgangsgebied tussen de twee oorspronkelijke kernen.³ Hier raakten het territorium van de Luikse bisschop en het rijksterritorium in de loop der tijd zodanig in elkaar verstrengeld, dat er een onduidelijk gebied ontstond; een territorium dat *indivies*, onverdeeld was. In 1132 al was hier het personaliteitsbeginsel van de beide *familiae* van kracht, die op deze plek door elkaar waren komen te wonen.⁴ Een inwoner met een Luikse moeder was Luiks, een inwoner met een tot het rijk behorende moeder was rijks, later Brabants. In 1284 werd dit vastgelegd in de definitieve overeenkomst tussen de beide heren, de Alde Caerte.⁵ Het indivieze Maastricht vormde dus ten opzichte van het rijksgoedcomplex een secundaire ontwikkeling, hetgeen ook voor de hierbij horende gerechten gold. In 1224 werden de Brabantse en de Luikse schepenen vermeld en in 1227 tevens de Maastrichtse burgers.⁶ In feite vormde de schepenbank van de Vroenhof niet het derde gerecht, zoals boven vermeld, maar het eerste, want het was het oudste.⁷

Door deze ontwikkeling kwam het terrein rond de Sint-Servaaskerk in een overgangsgebied te liggen. De cirkel van het indivieze gebied ofwel de middeleeuwse stad in wording overlapte voor een deel de bestaande cirkel van het rijksgoedcomplex, dat begin dertiende eeuw Brabants werd. Het gebied van het Vrijthof en het *claustrum*, die al eerder als Maastricht waren aangeduid, werden in 1229 binnen de eerste omwalling van de stad getrokken. De rest van het complex van de Vroenhof en Tweebergen vielen daarbuiten. Daarom was ook de speciale toestemming van de hertog van Brabant nodig om de stad te ommuren. Van het door hem verworven landelijke territorium werd een stuk in de stad opgenomen; de stad, waarbinnen de wederzijdse rechten van de beide heren nog steeds niet definitief geregeld waren. Bovendien kwam ook de tot zijn invloedssfeer behorende proosdij van Sint Servaas hierbinnen te liggen. Aan het einde van de dertiende eeuw werd nog een halve cirkel buiten de eerste omwalling bij de stad getrokken door er een tweede muur omheen te bouwen (zie kaart 31). Dit gebied was weliswaar bewoond, maar met nog veel open ruimte, en bestond uit een deel van de Vroenhof en van Tweebergen. De halve cirkel werd precies ruim genoeg getrokken om zowel de verplaatste Hof van Lenculen aan de zuidwestzijde als de commanderij van de Duitse Orde aan de noordzijde bij de stad te kunnen trekken.

¹ DoV, nrs. 294-295.

² DoV, nrs. 434 en 436.

³ Vergelijk: Hardenberg, *Vroenhof*, 37-38; Deeters, 117.

⁴ Zie ook: Deeters, 96.

⁵ Deeters, 108-109.

⁶ Deeters, 101-102.

⁷ Misschien verklaart dit het feit, dat de schepenbank van de Vroenhof zich langer van het latijn bleef bedienen dan de beide andere schepenbanken: DoS, in: PSHAL 36 (1900), 12.

5.3.2. Het land

In de vorige paragraaf werd reeds geopperd dat de periode van de Pippiniden of die van de Karolingen het meest in aanmerking komt voor het ontstaan van het rijksgoedcomplex rond Maastricht. De reeds bestaande Sint-Servaaskerk werd hierin opgenomen, zodat kerk en *claustrum* een enclave binnen dat complex vormden. Of Tweebergen toen al van de Sint-Servaaskerk was of pas later vanuit het rijksgoed hieraan werd toegevoegd, is niet duidelijk. Zoals gezegd strekte het rijksgoedcomplex zich naar het zuidwesten uit, via Montenaken naar Heukelom.

Mogelijk was dit rijksgoedcomplex in het verleden veel groter.¹ Opvallend is namelijk dat niet alleen de bank Tweebergen binnen het gebied van de Vroenhof lag, maar dat een ander complex van Sint Servaas eraan grensde, namelijk de banken Vlijtingen en Hees (zie kaart 32). Hees grensde weer aan het redemptiedorp Mopertingen. In een ander aangrenzend dorp, namelijk Rosmeer, had het Sint-Servaaskapittel weliswaar een laathof, maar het Onze-Lieve-Vrouwekapittel had er meer bezittingen. Dat geldt eveneens voor Veldwezelt, dat mogelijk een niet tot ontwikkeling gekomen bank van Onze Lieve Vrouw was. Aan Veldwezelt en aan het noordelijke deel van de latere Vroenhof, namelijk Smeermaas, grensde Lanaken waar het Sint-Servaaskapittel al in de Karolingische tijd bezit uit rijksgoed had. Wat noordelijker lag weer een bank van Sint Servaas, namelijk Mechelen. Overigens wordt in de oorkonde van 1131 ook een Godefridus *villicus regis de Malines* als getuige vermeld.² In 1139 werd deze persoon opnieuw als Godefridus de Machlinis tussen de leden van de *familia* van het kapittel genoemd.³ Betekent dit dat de schout van Sint Servaas in Mechelen toen nog een koninklijke functionaris was of was er een aparte koninklijke laathof in Mechelen, waarvan een ministeriaal van het kapittel de meier was? Tussen Lanaken en Mechelen lagen Neerharen, Rekem, Uikhoven en Boorseme, waar verspreide bezittingen van Sint Servaas lagen. Ten noorden van Mechelen waren belangrijke bezittingen van Sint Servaas gesitueerd in Meeswijk en Dilsen. Ten noorden daarvan lag Rotem, dat zowel in betrekking stond tot het Servaascomplex in Dilsen als tot de Vroenhof.

Het is dus de vraag of in het gebied westelijk langs de Maas tussen Maastricht en Maaseik ooit een vrij dichte concentratie van rijksgoed heeft gelegen, mogelijk met een nauwe innerlijke samenhang qua beheer.⁴ In de loop van de tijd werd dit rijksgoed in fasen ontmanteld:

- Fase 1, achtste tot tiende eeuw: De uitgifte van verspreid gelegen gedeelten aan kerkelijke instellingen. Het Sint-Servaaskapittel ontving de meeste goederen. Daarnaast ontvingen ook het Onze-Lieve-Vrouwekapittel en enkele Luikse kapittels bezittingen.
- Fase 2, elfde tot twaalfde eeuw: De geleidelijke verwerving van het grootste deel van dit rijksgoed door de graven van Loon. Mogelijk verwierven zij hier en daar grotere stukken rijksgoed, maar profiteerden zij waarschijnlijk vooral van de verbrokkelde toestand waarin gedeelten van dit gebied intussen verkeerden.⁵

¹ Vergelijk: Deeters, 89.

² Bronnenboek, nr. 61. Zie ook tabel 3a.

³ Bronnenboek, nr. 64a.

⁴ Hardenberg komt in zijn artikel tot een reconstructie, die op een aantal punten overeenkomsten vertoont met deze theorie, maar ook duidelijke verschillen. Zie ook de kritiek van Theuws: *Maastricht*, 184.

⁵ Deeters, 90. Vergelijk: Baerten, *Graafschap*, 3-14.

- Fase 3, begin dertiende eeuw: De verwerving van het laatste bijeengebleven restant van het rijksgoedcomplex door de hertog van Brabant. Dit was het hierboven als Vroenhof beschreven gebied, dat hij verwierf nadat de graaf van Loon van bepaalde rechten afstand had gedaan.¹

Behalve het aaneengesloten complex grondbezit van de Maastrichtse kapittels ten westen van Maastricht (Vlijtingen, Hees, Rosmeer, Veldwezelt) lag ook een dergelijk complex aan de oostzijde. In hoofdstuk IV kwam reeds ter sprake dat deze enclave midden tussen de landen van Overmaas lag en van Maastricht tot op het plateau reikte.² Het ging hierbij om Heer, Scharn, Keer, Berg, Vilt, Gasthuis (Sint Servaas), Bemelen (Onze Lieve Vrouw) en Sint-Antoniusbank (Antonieten). Ook blijkt uit later materiaal dat het gebied tussen de Wyckerpoort van Maastricht en het dorp Heer een soort buitengebied vormde, dat de stad in de Franse Tijd kwijt raakte aan de omliggende gemeenten.³ Misschien lag ook aan dit conglomeraat een rijkscapitaal ten grondslag.

Niet alleen in de directe omgeving van Maastricht maar ook elders op kaart 32 zijn nog opvallende groepen te zien. De eerste wordt gevormd door een cluster van drie redemptiedorpen (Rutten, Nerem en Paifve) en twee banken van Sint Servaas (Koninksem en Sluizen) ten zuiden van Tongeren. De in het midden gelegen, verbindende schakel Vrerem hoorde er oorspronkelijk ook bij. De tweede bestaat uit twee redemptiedorpen (Hoepertingen en Veulen) en een bank van Sint Servaas (Zepperen). Door oudere historici - van Egidius van Orval rond 1250 tot en met Van Heylerhoff in 1828 - is al eens verondersteld dat de ligging van enkele banken bij Tongeren mogelijk verklaarbaar was vanuit de herkomst van deze goederen uit het oorspronkelijke bezit van de bisschoppen van Tongeren.⁴ Ook voor het bezit van Zepperen wordt wel eens een verklaring gegeven, die in de richting van de bisschoppen wijst.⁵ De ligging van deze banken vlak naast de genoemde redemptiedorpen zal echter geen toeval zijn. Een gezamenlijke herkomst uit Pippinidisch of Karolingisch rijksgoed ligt meer voor de hand.

Een derde opvallende groep is de bank Berneau midden tussen het mogelijk uit rijksgoed afkomstige Voeren en de territoriale heerlijkheden van het Akense Onze-Lieve-Vrouwkapittel. Hier komt een oude bekende opnieuw om de hoek kijken, namelijk graaf Immo. Het Akense kapittel had bij de ruil met Immo in 966 onder andere een complex in de Voerstreek verworven, waartoe volgens Nolden mogelijk ook de bezittingen van dit kapittel in Bombaye, Mheer en Remersdaal behoorden.⁶ Mogelijk zegt dat ook iets over de herkomst van Berneau. Een vierde groep die eveneens met Aken te maken heeft, ligt in het noorden van de kaart. Te zien is dat de twee domeinen van Sint Servaas Weert en Achel-Lille-Hamont niet aan elkaar grenzen,⁷ maar dat er nog een heerlijkheid tussen ligt die de twee complexen verbindt. Ook dit is een van de oudere heerlijkheden van Onze Lieve Vrouw in Aken. Budel werd in 779 door Karel de Grote bevestigd als bezitting van de abdij Chèvremont. In 972 droeg Otto I deze hele abdij met al haar bezittingen, waartoe ook Budel, Mor-

¹ Over rechten van de graven van Loon, zie: Deeters, 100; Panhuysen, *Maastricht omstreden*, 84-85; Kupper, *Raoul de Zähringen*, 147-148.

² Zie paragraaf 4.4.5.

³ Eversen, *Limietbeschrijvingen*, 379-383, 432-445.

⁴ Van Heylerhoff, *Notice*, 141-142.

⁵ Werner, 323 noot 17.

⁶ Nolden, 74-75, 202-204, 212-214.

⁷ Zie paragraaf 2.8.3.

tier en Richelle bij Hermalle behoorden, aan het Akense Onze-Lieve-Vrouwekapittel over.¹ Weert was in 1062 afkomstig van de markgraaf van Thüringen. Het is echter mogelijk dat dit *predium* ooit samen met Achel en toebehoren en Budel één rijksgoedcomplex gevormd, dat later in drieën werd gedeeld. Het blijft speculeren, maar hoe het ook zij Immo en Chèvremont duiken wel erg vaak op. Een andere interessante groep bestaat uit Lith - Lithoijen - Oijen aan de Maas tussen Brabant en Gelre (niet op de kaart).² In hoofdstuk II werd vastgesteld dat het Luikse Domkapittel, de Sint-Remigiusabdij in Reims en het Sint-Servaaskapittel hier bezittingen hadden en dat er connecties met Gerberga en mogelijk ook met koning Zwentibold waren. Tenslotte bieden ook de domeinen in Lens-sur-Geer, Oleye en Grandville aanknopingspunten voor nader onderzoek. In hoofdstuk IV bleek dat deze respectievelijk van het Sint-Dionisiuskapittel in Luik, de Abdij van Sint Truiden en het Sint-Servaaskapittel waren en dat zij mogelijk in relatie tot een Karolingische palts in Lens-sur-Geer moeten worden gezien.³

¹ Nolden, 77-82, 130-135, 206-209.

² Zie paragraaf 2.3.3.

³ Zie paragraaf 4.5.5.

Samenvatting en conclusie

Dit proefschrift bestaat uit een onderzoek naar het grondbezit van het Sint-Servaaskapittel in de middeleeuwen. Om aan te geven waar het kapittel welke onroerende bezittingen had is het volledige archief van Sint Servaas doorgenomen en zijn al deze gegevens vervolgens verwerkt in een aparte Bezitslijst in Deel 3. Deel 2 is een bronnenboek voor het kapittel. De analyse en verdere uitwerking van deze gegevens heeft in Deel 1 plaatsgevonden met als centrale vraagstelling: 1. hoe ontstond het grondbezit van het Sint-Servaaskapittel; 2. hoe ontwikkelde het zich in de loop van de middeleeuwen; 3. hoe werd het door het kapittel beheerd; 4. welke positie nam dit kapittel met al zijn grondbezit in Maastricht en het omliggende gebied in?

Het kapittel

Volgens de nog altijd zeer acceptabele traditionele theorie (o.a. Deeters, 1970) is Maastricht ontstaan uit twee kernen, die in de loop van de tijd zodanig aaneengroeiden dat in de dertiende eeuw rond dit geheel een muur kon worden gebouwd en stedelijke bestuursorganen ontstonden. De eerste kern was het laatromeinse *castellum*, waarbinnen in de vroege middeleeuwen een bestuurscentrum van de Merovingische koningen en vanaf de zesde eeuw de zetel van het bisdom Tongeren werden gevestigd. Na het verdwijnen hiervan werd in de elfde eeuw op de plek van de voormalige kathedraal de huidige Onze-Lieve-Vrouwekerk gebouwd en in diezelfde tijd werd een hieraan verbonden kapittel voor het eerst genoemd. De tweede kern was het buiten het *castellum* gelegen grafveld. Hier werd circa 570 door bisschop Monulfus de Sint-Servaaskerk gesticht. Ergens tussen de bouw van de oudste Sint-Servaaskerk en de eerste helft van de achtste eeuw werd hieraan een gemeenschap van geestelijken verbonden. Gedurende die hele periode is het bij gebrek aan bronnenmateriaal onduidelijk aan wie de grafkerk toebehoorde. Het ligt voor de hand om hierbij in de eerste plaats aan de bisschoppen te denken: naast de kathedraal *intra muros* een tweede kerk van de bisschoppen *extra muros*, die vooral cultusplaats van Sint Servaas was. Vanaf begin achttiende eeuw was de Sint-Servaaskerk waarschijnlijk een eigenkerk van de Pippiniden. Na het verval van het Karolingische Rijk kwamen kerk en kapittel rond 900 in handen van de Reiers, vanaf circa 1000 van de Duitse koningen en keizers.

Het Sint-Servaaskapittel was een collegiaal kapittel: een kapittel niet verbonden aan een kathedrale kerk. De organisatie en levenswijze van seculiere kapittels als het Sint-Servaaskapittel was gebaseerd op de regel die tijdens de Akense Rijkssynode van 816 werd vastgesteld. Hierbij stonden het gemeenschappelijke leven en het koorgebed centraal, maar werd de mogelijkheid opengehouden om over privébezit te beschikken. Evenals elders kwam in de loop van de twaalfde eeuw een proces op gang waarbij geleidelijk aan het gemeenschappelijke leven werd losgelaten. Rond 1200 zullen de kanunniken al over eigen prebenden hebben beschikt, woonden de meesten in aparte claustrale huizen, maar was dit proces nog niet volledig afgesloten. Ongeveer gelijktijdig hiermee speelde zich het proces van verzelfstandiging van het kapittelvermogen af. Het kapittel ging als ontvanger van schenkingen optreden en de proost werd uitgesloten. Deze ontwikkeling werd in 1232 afgesloten.

Spreiding en herkomst van het bezit

Qua spreiding van het grondbezit van Sint Servaas kunnen voor de periode van 1350 tot 1550 drie groepen worden onderscheiden: 1. het kerngebied dat zich zuidwestwaarts van Maastricht tot Sint Truiden en noordwaarts tot Maaseik uitstrekte; 2. verspreide verder weg gelegen bezittingen die westwaarts tot voorbij Leuven en in het noorden tot de Maas tussen Brabant en Gelre reikten; 3. bezittingen in Duitsland, namelijk bij Erkelenz en Gulik en in de wijngebieden langs de Ahr, de Moezel en de Rijn. Het kapittel had het merendeel van zijn bezittingen al voor 1050 verworven. Tussen 1050 en 1200 kwamen er nog belangrijke aanwinsten bij, maar lang niet zoveel als in de voorafgaande periode. Enkele bezittingen werden al in de loop van de twaalfde eeuw afgestoten of na 1139 niet meer vermeld.

Vaker dan daadwerkelijke schenking werd bevestiging of interventie door een koning of keizer vermeld. Daarbij is niet altijd duidelijk of hij optrad omdat het betreffende bezit oorspronkelijk uit konings- of rijksgoed afkomstig of ermee gelieerd was, óf dat hij dit deed vanuit zijn rol van patroon van de Sint-Servaaskerk. Sprake van herkomst uit rijksgoed was er bij de bezittingen te Ahrweiler en Wadenheim, de kerk van Lanaken en diverse bezittingen in Maastricht. De bezittingen in Weert en Dilsen en Ramioul waren van de hoge adel afkomstig. In de twaalfde eeuw ontving het kapittel ook schenkingen van particulieren, waaronder enkele personen uit de omgeving van het kapittel. Een nadere beschouwing werd gewijd aan de rol die enkele tiende-eeuwse sleutelfiguren als hertog Giselbert van Lotharingen en zijn echtgenote Gerberga kunnen hebben gespeeld. Hierbij werd nagegaan of de bezittingen van Sint Servaas in Oijen en Echt mogelijk via Gerberga te herleiden waren tot koning Zwentibold. Ook graaf Immo, waarmee het kapittel in 944 in conflict raakte, was mogelijk zo'n sleutelfiguur. Dat het kapittel soms in verder afgelegen, soms weinig voor de hand liggende streken grondbezit had, kan aan de politiek van keizers en koningen hebben gelegen, maar ook valt te denken aan de invloed van dergelijke welgestelde en hooggeplaatste personen.

Vervolgens werd nagegaan hoe complexen die het kapittel vóór 1200 verworven had, in het latere bronnenmateriaal nader werden gespecificeerd. Naast het primaire bezit waren er ook nog bezittingen van het kapittel die pas na 1200 voor het eerst werden genoemd. Deze bestonden meestal uit grotere of kleinere losse stukken grond of losse cijnsen in het gebied rond Maastricht en lagen duidelijk in de periferie van belangrijkere primaire complexen. Hieruit werd geconcludeerd dat de belangrijkste bezittingen al in de periode tot 1200 aanwezig waren. Na eliminatie van 1. de al vóór 1200 afgestoten bezittingen, 2. die van vóór 1200 van geringere omvang en 3. de secundaire bezittingen, bleven dertig structurele kerncomplexen van het Sint-Servaaskapittel over. Dit waren: a. Maastricht; b. 23 grotere bezitscomplexen, in alle richtingen, dichtbij en veraf, die behouden bleven; c. twee complexen die al vóór 1500 werden afgestoten; d. vier in de loop der tijd uitgegeven complexen waarvan drie in erfpacht en één in leen. Uit het behoud van een aantal verder weg gelegen complexen blijkt dat de afstand lang niet altijd een reden was om grondbezit af te staan.

Behalve naar de spreiding en de herkomst van het grondbezit werd ook nog gekeken naar de omvang ervan. De totale oppervlakte van de in pacht gegeven percelen is rond de eerste helft van de zestiende eeuw circa 2.400 bunder ofwel tweeduizend hectare. Het totale oppervlak van het in Franse Tijd verkochte grondbezit van het kapittel was ongeveer gelijk hieraan.

De elf banken

De bezittingen, die het kapittel verwierf bestonden uit grondheerlijkheden, kerken, losse complexen landerijen of losse cijnsen. Daarnaast verwierf de Sint-Servaaskerk in elf plaatsen bezit van een andere orde. Zij beschikte hier behalve over grondheerlijke rechten ook over de territoriale heerlijkheid. De term *curia* of *bank* was de aanduiding van de plaatselijke schepenbank en van de jurisdictie die deze uitoefende. De bedoelde heerlijkheden staan dan ook bekend als de *elf banken van Sint Servaas*. Ten westen van de Maas waren dit Vlijtingen, Hees, Sluizen, Koninksem, Grootloon, Zepperen en (Maas)Mechelen. Ten oosten van de Maas lagen de banken Heer, Berg en Berneau. Ook Tweebergen, dat bij de bouw van de tweede omwalling van Maastricht gedeeltelijk binnen de stad kwam te liggen, was een bank van Sint-Servaas.

Hoe en wanneer de Sint-Servaaskerk aan haar banken kwam, is onbekend. Wel is het mogelijk om na te gaan wanneer de betreffende plaatsen voor het eerst werden genoemd als bank van Sint Servaas. Vlijtingen, Grootloon, Koninksem en Mechelen werden rond het midden van de twaalfde eeuw voor het eerst letterlijk als bank genoemd, Tweebergen in 1232, vijf andere circa 1350 en als laatste Berg rond 1440. Als uitvloeisel van het streven van het kapittel in de twaalfde eeuw naar een zelfstandig vermogensbeheer kwam in 1232 de splitsing tussen banken van de proosdij en banken van het kapittel tot stand. De proost kreeg Mechelen en Tweebergen, het kapittel de overige banken. Aangezien die laatste niet met name werden genoemd is het de vraag hoeveel banken het kapittel op dat moment kreeg. Ging het toen al om negen banken of werden alleen Vlijtingen, Grootloon en Koninksem bedoeld? Toch bleef de proost ten aanzien van de banken van het kapittel nog enkele bevoegdheden behouden.

Behalve het kapittel, de proost en de graaf van Loon had ook de hertog van Brabant pre-tenties ten aanzien van de elf banken. In 1204, misschien al in 1202 werd hertog Hendrik I door de koning beleend met Maastricht, de Sint-Servaaskerk en al hetgeen erbij hoorde. In 1214 kreeg de hertog Maastricht met al hetgeen erbij hoorde opnieuw in leen. Ditmaal was er echter geen sprake van de Sint-Servaaskerk, terwijl de koning deze 1215 zelfs expliciet aanduidde als speciaal behorend tot het Rijk. Daarna bleef het wat de relatie van de hertog met het kapittel betreft tamelijk stil. Pas aan het einde van de dertiende eeuw liet de hertog weer vaker van zich horen. Dan blijkt dat de rechten waarover de hertog met betrekking tot de Sint-Servaaskerk beschikte, bestonden uit de collatie van de proosdij. Deze had de hertog sinds de belening in 1204 behouden of - en dit is waarschijnlijker - greep hier eind dertiende eeuw op terug alsof deze behouden was gebleven. Als collator was hij de uitvoerder zowel van de oppervoogdij over de proosdij en haar bezittingen als van de oppervoogdij over de kapittelgoederen. Desalniettemin bleven de banken van Sint Servaas rijksonmiddellijk. Van oppervoogdij naar landsheerlijk gezag was voor de hertog echter een volgende stap in zijn streven naar machtsuitbreiding. Het kapittel op zijn beurt bestreed de hertogelijke aspiraties op alle mogelijke manieren.

Behalve de elf banken waren er ook nog enkele andere plaatsen, waar het kapittel over rechten beschikte die duidelijk in de richting van territoriale heerlijkheid gingen. In de meeste van die gevallen echter zag het kapittel zich gedwongen deze rechten in de loop van de tijd af te staan. Wat overbleef waren enkel grondheerlijke rechten, meestal in de vorm van een laathof. Wat dat betreft was er in de periode tot circa 1400 sprake van een zekere dynamiek. Het kapittel bezat of verwierf in een aantal van zijn domeinen rechten als territoriaal heer, voegde daaraan in de loop van de tijd nog enkele heerlijkheden toe, maar stond ook weer een aantal af. Uiteindelijk vond tijdens de tweede helft van de veertiende en de

eerste helft van de vijftiende eeuw een consolidatie van het tot dan toe bereikte resultaat plaats en stonden proost en kapittel voortaan te boek als de bezitters van de elf banken van Sint Servaas.

Pacht en cijns

Vervolgens kwam de vraag aan de orde: over welke verschillende categorieën onroerende goederen beschikte het kapittel, hoe beheerde men deze bezittingen, welke opbrengsten had men hieruit en waarvoor werden deze gebruikt? Dit werd onderzocht voor achttien kerncomplexen, die een tamelijk volledig beeld geven van de verschillende componenten waaruit de grotere bezitscomplexen van de Sint-Servaaskerk indertijd bestonden: Maastricht, de elf banken, Dilsen, Grandville, Lathuy, Lens, Weert en Zichen-Zussen.

Een belangrijke categorie onroerende goederen van de Sint-Servaaskerk werd verpacht. De betaling geschiedde in natura: in mudden, vaten en koppen graan. In de veertiende eeuw gaf het kapittel landerijen in Vlijtingen en Hees uit onder toepassing van een drieslagstelsel. Dit ging gepaard met teeltdwang. Wanneer op de eerste slag tarwe (wintergraan) werd verbouwd, stond op de tweede gerst (zomergraan) en lag de derde braak. Vervolgens werd ieder jaar gewisseld. Ook in een aantal andere plaatsen kwam het drieslagstelsel voor of zijn er aanwijzingen in die richting. In de genoemde achttien kerncomplexen lagen vóór 1500 de grootste oppervlakten pachtland, soms zelfs meer dan honderd bunder. Bijna overal kwam rogge voor, in het gebied van Overmaas zelfs uitsluitend. Verder naar het zuidwesten toe werd spelt verbouwd, in de Haspengouw in het kader van het drieslagstelsel veel tarwe en gerst. De meeste en vaak ook de grootste pachtcomplexen vielen onder het fonds van de cellerarie. In dezelfde plaatsen waren er ook nog kleinere complexen, waarvan de opbrengsten voor *anniversaria* (feesten en jaargetijden) dienden. Uitzonderingen: in Mechelen en Tweebergen viel alles onder de proosdij, in Lathuy onder *anniversaria* en in Zepperen, Lens en Weert onder de refter.

Cijnsen werden berekend in geld en vielen doorgaans onder het fonds van de refterproosdij. Daarnaast werd ook dikwijls een aantal kapoenen geleverd. In diverse plaatsen werd slechts één uniforme cijns geheven. In enkele werd daarnaast ook nog een cijns speciaal op huizen en hoven geheven. Tot het heffen van nog meer verschillende cijnsen per plaats gaven de volgende factoren aanleiding: de ligging in aparte complexen, de differentiatie in grondsoort, de stand van ontginning of de aanwezigheid van andere laathoven van het kapittel. Wat betreft de betaaldag waren er veel verschillen. Kapoenen werden vaak op tweede kerstdag geleverd. In Koninksem, Ahrweiler, Wadenheim en Güls ontving het kapittel behalve cijnsen ook nog keurmeden en had het recht op het vervoer van graan of wijn. In Güls werd bovendien nog het interessante fenomeen aangetroffen dat in 1482 de oorspronkelijke bezitseenheden, de oorspronkelijke tenures, nog traceerbaar waren in de vorm van elf hoven. In enkele, meestal verderweg gelegen plaatsen bevond zich een exploitatiecentrum in de vorm van een centrale hoeve.

Collatie en tiend

Het bezit van een parochiekerk door het kapittel bestond feitelijk uit het bezit van het collatierecht en de tiend. Aangezien er van kerkstichting door het kapittel geen directe bronvermeldingen zijn, vormt het patrocinium het enige aanknopingspunt. Bij de kerken die eigendom van het kapittel waren, valt echter een diversiteit van patrocinia waar te nemen. Er zijn er maar twee die kunnen wijzen op stichting door het kapittel, namelijk dat van Sint Servaas en dat van Monulfus en Gondulfus. Bij de Sint-Servaaskerken blijkt dat enkel een vijftal in

Brabant in bezit van het kapittel was en dus door het kapittel gesticht kan zijn. Hetzelfde geldt voor alle drie de kerken, die aan Monulfus en Gondulfus zijn gewijd. In de verschillende plaatsen waar een Sint-Servaaskerk lag die geen bezit van het kapittel was, werd deze mogelijk ten behoeve van de hier woonachtige *familia* van Sint Servaas door de plaatselijke kerkheer gesticht.

Zoals algemeen gebruikelijk kreeg het Sint-Servaaskapittel als bezitter van een kerk tweederde van de tiend, de zogenaamde grote tiend. De pastoor kreeg eenderde van de tiend genaamd de kleine tiend. De tienden die het kapittel inde, bestonden vrijwel altijd uit graan en vielen meestal onder het fonds van de cellerarie. In de meeste plaatsen werd de tiend in dezelfde graansoort geheven als de pacht. In Maastricht was de situatie gecompliceerd. Volgens de afbakening van de parochierechten in 1132 had alleen de Sint-Servaaskerk recht op tienden. Het is echter niet duidelijk welke begrenzing het gebied had waar de grote tiend van Sint Servaas in die tijd werd geheven, omdat in latere beschrijvingen van de tiendgang alleen sprake is van de pas in 1388 verworven Lindertiend.

Vlijtingen, Hees, Berg, Grandville en Lens

Voor deze plaatsen werd een diepteonderzoek verricht, hetgeen inhoudt dat via een retrogressieve methode het grondbezit van Sint Servaas op een zo vroeg mogelijk moment werd gelokaliseerd en vervolgens binnen zijn plaatselijke context geanalyseerd.

Het diepteonderzoek in Vlijtingen liet zien dat in de pachtlandcomplexen van het kapittel waar het drieslagstelsel werd toegepast, de oorspronkelijke, aan de *gewannflur* voorafgaande blokken nog herkenbaar zijn. Dit betekent dat hier minstens een half millennium lang een verstening van de oorspronkelijke blokvorm optrad, die het gevolg was van de continuïteit van het door het kapittel gehanteerde beheer. Over de wijze van ontstaan van het dorp Vlijtingen en de beide gehuchten werd de volgende hypothese ontwikkeld: het grondbezit van Sint-Servaas rond Vlijtingen vormde waarschijnlijk al vóór het jaar 1000 een tweeledig domein. Het dorp kan zijn ontstaan uit een centraal gelegen exploitatiecentrum met omliggende bebouwing, de *meer*, de kerk en drie gehuchtachtige dorpsdelen op de plek waar twee *zouwen* samenkwamen. Eromheen lagen de drie *culturae* van het herenland. Ook het gehucht Ellicht, waar een afgerond drieslagstelsel lag, ontstond binnen de domeinorganisatie, maar mogelijk op een later tijdstip. De stichting van het gehucht Lafelt als nederzetting vond plaats in het kader van collectieve ontginning in de volle middeleeuwen.

Bij Hees geschiedde de totstandkoming van de *gewanden* niet in verschillende fasen, maar vrijwel in één keer. Er is vooralsnog geen reden om te veronderstellen, dat dit op een ander tijdstip dan in Vlijtingen plaatsvond. Niet alleen het Sint-Servaaskapittel hief cijns in Hees, maar er lag ook nog een laathof van het Luikse Sint-Martinuskapittel. Een aantal huizen en hoeven in het dorp konden volgens de laatmiddeleeuwse situatie in kaart worden gebracht. Rond 1500 was langs grote straten als de Trichterstraat, de Noppestraat, de Strickersstraat en de Winckelstraat sprake van bebouwing.

In Berg, waar midden vijftiende eeuw enkel rogge werd verbouwd, vormde de gewandeling het restant van een niet meer in praktijk gebrachte vruchtwisseling. Evenals in Vlijtingen en in tegenstelling tot Hees bestond elk van de drie *gewanden* uit meer blokken. Het verschil met Vlijtingen is dat desondanks elke gewande een eigen deel van het gebied bestreek. Mogelijk zijn de *gewanden* evenals in Vlijtingen gefaseerd in gebruik genomen. Het gehucht Vilt lag buiten de drie *gewanden* van het kapittel. In 1506 was er in het dorp voornamelijk bewoning aan het noordelijke gedeelte van de Grote Straat (nu Op de Bies), aan de Kleinstraat, aan de Schoonpoel en aan de Vee- / Valkenburgerstraat. Berg zou tussen 1000

en 1100 vanuit Maastricht kunnen zijn gesticht of eventueel vanuit de bank Heer en het hiertoe behorende gehucht Scharn. Vilt zal vanuit het domein van de Vilterhof in de twaalfde of dertiende eeuw zijn ontstaan. In tegenstelling tot Lafelt vond hier hoogstwaarschijnlijk geen collectieve ontginning plaats.

Het complex pachtlanderijen van het kapittel in Grandville werd in de bronnen beschreven als behorend tot de hoeve in Grandville. Wat betreft de ligging ervan is het opvallend dat er tussen de overige percelen drie grote blokken te onderscheiden zijn. De aanwezigheid en de situering hiervan doen vermoeden, dat men ook hier ooit een drieslagstelsel hanteerde. Oorspronkelijk werd Grandville Liek genoemd. Binnen de parochie Lens-sur-Geer, ter begaving van het Sint-Dionisiuskapittel in Luik, bevond zich al in de twaalfde eeuw een drietal binnen het territoriale machtsbereik van de graaf van Loon gelegen grote kerkelijke grondheerlijkheden, namelijk van het Sint-Dionisiuskapittel in Lens-sur-Geer, van de abdij van Sint-Truiden in Oreye (niet Oleye) en van Sint Servaas in Grandville. Voor de aanwezigheid van het Sint-Servaaskapittel in dit gebied is er al een vermelding van 911-923. Midden negende eeuw lag koningsgoed en zelfs een palts in een plaats, die Lens heette. Dit zou Lens-sur-Geer kunnen zijn geweest. Een groot koninklijk domein, in drie delen verdeeld tussen enkele grote kerkelijke instellingen, is niet ondenkbaar.

Vanaf midden veertiende eeuw werden de onroerende goederen van de heren van het kapittel in Lens als een samenhangend complex verpacht. Hiertoe behoorden wel drie grotere blokken land per dorp, maar over een duidelijk drieslagstelsel zijn er geen gegevens. Ten aanzien van het ontstaan en de ontwikkeling van het grondbezit in Lens-Saint-Servais en Lens-Saint-Remy en de verhouding tussen deze beide plaatsen werd een poging gedaan om de gang van zaken te reconstrueren. In 946 was er een domein van Sint Servaas in Lens-Saint-Servais. Vlakbij lag een groter domein met een Remigiuskerk. Al vóór 1139 verwierf het kapittel ook de Remigiuskerk en de modernederzetting, die Jaignée heette. Jardegnée raakte na 1227 ontvolkt, omdat de omgeving steeds drassiger werd en er ontstond even verderop een nieuw dorp: Lens-Saint-Remy. De palts, die volgens de bronnen in 866 bij de plaats Lens lag, zal bij Lens-sur-Geer (zie Grandville) hebben gelegen.

De vermogensstructuur

De vier hoofdfondsen van het Sint-Servaaskapittel waren: 1. De cellerarie. Hieruit werden de prebenden betaald, die uit een vaste jaarlijkse uitkering in graan en wijn bestond. Midden zestiende eeuw viel tweederde deel van de inkomsten van het Sint-Servaaskapittel onder dit fonds. 2. De refterproosdij was het fonds waarmee oorspronkelijk de maaltijden van de kanunniken werden bekostigd. Na het opgeven van de *vita communis* kregen de residerende kanunniken hieruit het presentiegeld en kapoenen uitbetaald. De refterproost inde de cijnsen en de kapoenen van het kapittel en bovendien de volledige inkomsten van de domeinen Zepperen, Lens, Weert en Echt. 3. Het fonds *anniversaria* was bedoeld voor missen op speciale feestdagen en voor jaargetijden van overledenen. Het restant hiervan werd aan de kanunniken uitgekeerd. De inkomsten van dit fonds waren drieledig: geld uit het volledige domein Lathuy en nog enkele andere verspreide bezittingen, een volledige cijnskaart in Maastricht zelf en tenslotte pachtopbrengsten in natura, vergelijkbaar met die van de cellerarie. 4. De inkomsten van het fonds van de proosdij waren voornamelijk afkomstig uit de domeinen Mechelen en Tweebergen en de verheffing van leengoederen. Van de uitgaven van de drie hoofdfondsen van het kapittel was het merendeel bestemd voor de prebenden van de kanunniken en de aanvulling hierop in de vorm van presentiegeld. De tienden en de

verpachting van land leverden de hoogste inkomsten op. Cijnsen brachten naar verhouding maar weinig op.

Stad en land

In 928 presenteerde hertog Giselbert van Lotharingen zich als rector van de Sint Servaaskerk. Volgens Jocundus resideerde deze hertog in Maastricht en zou een nieuwe muur hebben willen bouwen rond het *monasterium* van Sint Servaas en de palts van de keizer. Hier is voor het eerst letterlijk sprake van een palts in Maastricht. De tweede en tevens laatste vermelding is afkomstig uit een oorkonde van 1154 van koning Frederik Barbarossa. Was er in Maastricht een echte palts of ging het om een vaste plaats die alleen bij gelegenheid van het verblijf van een koning of keizer als palts fungeerde? Aan de beantwoording van deze vraag droegen de volgende gegevens bij: 1. er was een Hof van Lenculen, die vlakbij de Tongersepoort lag en waaronder eind twaalfde eeuw een rijksgoedcomplex ressorteerde; 2. circa 1073 kreeg het Rijk in ruil voor een *curtile* vlak naast het *claustrum* een andere *curtile* die wat meer in de richting van de Jeker lag. De combinatie hiervan leidde tot de gevolgtrekking, dat met de *curtile* van het Rijk de Vroenhof bedoeld was. Jocundus kan met de palts die samen met Sint-Servaaskerk ommuurd zouden worden, heel goed dit domeincentrum bedoeld hebben. De Hof van Lenculen of de Vroenhof zou als palts kunnen hebben gefungeerd als de koning in Maastricht was, en vormde bovendien het exploitatiecentrum van een rijksgoedcomplex dat later het Graafschap van de Vroenhof werd genoemd.

Aan de bestaande Sint-Servaaskerk was een kapittel verbonden dat met rijksgoed was uitgerust. Tot en met 1139 bestond het onroerende bezit van de Sint-Servaaskerk in Maastricht uit de volgende hoofdelementen: kerk, *monasterium*, *claustrum*, immuniteit, grondheerlijkheid, banmolen, parochierechten, tiend en tenslotte de brug. Een andere belangrijke component was de bank Tweebergen, die oorspronkelijk een tweeledig domein moet hebben gevormd. Binnen het rijksgoedcomplex ontstond dus een enclave rondom de Sint-Servaaskerk, die was samengesteld uit: 1. de kerk zelf, 2. het *claustrum* en 3. de heerlijkheid Tweebergen. Het rijksgoedcomplex werd weliswaar bestuurd vanuit een centrale hof, maar men positioneerde deze naast de reeds langere tijd bestaande excentrisch gelegen kerk. Zo ontstond het *castrum*, dat in de negende eeuw werd vermeld. Het erachter gelegen gebied van Tweebergen vormde een wig binnen het rijksgoedcomplex. Intussen was tussen het voormalige *castellum* (kern 1) en het *castrum* rond de Sint-Servaaskerk (kern 2) zoveel bewoning ontstaan dat zij steeds meer aaneengroeiden. Hier raakten het territorium van de Luikse bisschop en het rijksterritorium zodanig in elkaar verstrengeld, dat er een *indivies* gebied ontstond waar het personaliteitsbeginsel van de beide door elkaar wonende *familiae* van kracht was. Het terrein rond de Sint-Servaaskerk kwam in een overgangsgebied te liggen, waar de cirkel van het indivieze gebied ofwel de middeleeuwse stad in wording voor een deel de bestaande cirkel van het rijksgoedcomplex overlapte. Het gebied van het Vrijthof en het claustrum werden vervolgens in 1229 binnen de eerste omwalling van de stad getrokken. De rest van het complex van de Vroenhof en Tweebergen vielen daarbuiten. Bij de bouw van de tweede omwalling werd alsnog een deel daarvan bij de stad getrokken, inclusief de Hof van Lenculen zelf. Tenslotte werd verondersteld dat het onder de Vroenhof ressorterende rijksgoedcomplex in het verleden veel groter was en dat ook goederen van Sint Servaas oorspronkelijk hiertoe hadden behoord.

Conclusie en aanbevelingen voor verder onderzoek

Op drie van de vier aan het begin van dit proefschrift gestelde vragen kon uitgebreid antwoord worden gegeven. Ten aanzien van de ontwikkeling en het beheer van het grondbezit van Sint Servaas zijn dit tamelijk zekere antwoorden, ten aanzien van de positie in Maastricht en omstreken moest dikwijls een toevlucht worden gezocht tot hypothesen. Alleen de eerste vraag, namelijk die naar het ontstaan van het grondbezit, is noodgedwongen enigszins in de lucht blijven hangen. Waar vroeg bronnenmateriaal over de verwerving van bezittingen aanwezig was, werd dit ook behandeld. Meestal echter ging het hierbij om aanwinsten uit de tiende en elfde eeuw. Van de dertig in hoofdstuk II vastgestelde structurele kerncomplexen is alleen van de goederen in Ramioul, Dilsen, Weert, Ahrweiler en Wadenheim, Meeuwen en gedeeltelijk van die in Maastricht de oorsprong traceerbaar. Van de rest werd weliswaar aangegeven wanneer zij voor het eerst genoemd werden, maar de herkomst ervan blijft onbekend. Zeer opvallend is het dat hierbij ook de elf belangrijkste complexen inbegrepen zijn, de elf banken van Sint Servaas. In dit proefschrift werd bij de beantwoording van de vraag naar de herkomst van de oudste bezittingen vooral uitgegaan van de gegevens van het kapittel zelf. Aangezien deze niet voldoende houvast bieden, moet verder onderzoek een heel andere opzet krijgen.

In de eerste plaats moet men zich goed realiseren wat voor kapittel het Sint-Servaaskapittel eigenlijk was. In feite bekleedde het een uitzonderingspositie tussen de andere kapitels in het westelijke deel van het Duitse Rijk en het noordoosten van Frankrijk. Het was een collegiaal kapittel, maar was veel groter en veel ouder dan de meeste andere collegiale kapitels, die doorgaans pas in de elfde eeuw als suburbane kerken rond een bisschopszetel werden gesticht, en daardoor qua ontwikkeling niet vergelijkbaar hiermee. Eigenlijk had het de allure van een domkapittel, veel meer dan zijn tegenhanger, het Maastrichtse Onze-Lieve-Vrouwekapittel dat op de plek van de voormalige bisschopskerk ontstond. Dit komt ten eerste doordat de Sint Servaaskerk al in de zesde eeuw gebouwd is als de *extra muros* gelegen wederhelft van de binnen het *castellum* Maastricht gelegen kathedraal van het bisdom Tongeren. Ten tweede kreeg het Sint Servaaskapittel in de nadagen van de Maastrichtse bisschopszetel een nieuwe, veel krachtigere impuls. Het werd overgenomen door de Karolingen en maakte als rijkskapittel een ontwikkeling mee, die vergelijkbaar was met die van zijn grotere broer, het door Karel de Grote gestichte Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Aken. De kwestie van de herkomst via de omgekeerde redenering te benaderen, zoals dikwijls voor het Akense kapittel gebeurt, gaat wat ver: een goed is van het Sint-Servaaskapittel, dus zal het, zolang het tegendeel niet bewezen wordt, uit rijksgoed afkomstig zijn. Desalniettemin zullen er tussen de belangrijkste bezittingen van Sint Servaas en voormalig rijksgoed zeker connecties zijn geweest.

Met dit als achtergrondgedachte zou men onderzoek kunnen doen naar bezitsverhoudingen in gebieden waar grondbezit van Sint Servaas grensde aan rijksgoed, aan kerkelijke domeinen die mogelijk uit rijksgoed voortkwamen, of bezittingen van hooggeplaatste personen die connecties met het Rijk hadden. Aan het einde van het laatste hoofdstuk worden lokaties genoemd waar dit van toepassing is. Bij een dergelijk onderzoek is het raadzaam om vooral goed te letten op overeenkomsten in de wijze van beheer in de verschillende, naast elkaar gelegen domeinen. Deze raadgeving komt voort uit een van de belangrijkste conclusies, die dit proefschrift oplevert over de wijze waarop het Sint-Servaaskapittel zijn goederen beheerde en die tot hiertoe nog niet genoemd is. Deze conclusie luidt: het kapittel had geen eigen systeem, hanteerde geen standaardmethode. Overal werden de bezittingen anders beheerd: in Vlijtingen anders dan in Güls, in Lens anders dan in Weert, in Berg an-

ders dan in Koninksem. Hieruit valt af te leiden dat het kapittel zich aanpaste aan de plaatselijke omstandigheden of - en dat is veel interessanter - aan de wijze van exploitatie die het bij de inbezitname van een goed aantrof. Een voorbeeld hiervan is het drieslagstelsel, dat op hoge ouderdom van het betreffende domein kan wijzen. Het kapittel paste dit op sommige plaatsen wel, op andere niet toe, zonder dat de vruchtbaarheid van de grond in alle gevallen de achterliggende drijfveer vormde.

Voor Maastricht en omgeving kan een ander, tweeledig onderzoek nieuwe gezichtspunten bieden: 1. de reconstructie van de limieten tussen de Vroenhof, Tweebergen en het indivieze gebied en 2. het in kaart brengen van de tiendgrenzen binnen en buiten de stad. Belangrijke bronnen voor een onderzoek in deze richting vormen de processen van het gerecht van de Vroenhof, die nog maar gedeeltelijk ontsloten zijn. Deze wijze van reconstructie zal echter zeer gecompliceerd zijn, onder andere vanwege het feit dat veel in de bronnen gehanteerde plaatselijke benamingen in de loop van de tijd in onbruik zijn geraakt.

Tenslotte nog een korte terugblik naar het einde van het derde hoofdstuk, waarin een vergelijking werd gemaakt met de vermogensstructuur van andere kapittels. Uit deze vergelijking kan de conclusie worden getrokken dat er met het kapittel van Sint Jan in Utrecht (Palmboom) ten aanzien van een aantal basisprincipes overeenkomsten zijn, maar dat de verschillen groter zijn dan bij de andere onderzochte kapittels (van Maastricht en Aken). Toch valt juist bij Sint Jan een verschijnsel op, dat mogelijk enig licht kan werpen op de situatie bij Sint Servaas. Het stichtingsgoed van Sint Jan bestond uit negen *curtes*, waaruit de prebenden werden betaald. Deze *curtes* bleven tot in de vijftiende eeuw onder de proost ressorteren, ondanks de afbakening tussen kapittelgoed en proostengoed in de eerste helft van de dertiende eeuw. De kerken met de daaraan verbonden tienden daarentegen behoorden niet tot de *dos*, maar werden eind elfde, eerste helft twaalfde eeuw geschonken. Zij werden dan ook niet bij de proost ondergebracht, maar vormden de oudste bezittingen die direct onder het kapittel vielen. Ook bij Sint Servaas ressorteerden de banken tot 1232 onder de proost. Mogelijk vormden ook de banken van Sint Servaas, of in ieder geval een aantal ervan, plus misschien nog enkele niet tot ontwikkeling gekomen banken, het oorspronkelijke stichtingsgoed van het aan de Sint-Servaaskerk verbonden *monasterium*, ofschoon dit tijdstip drie of vier eeuwen verder terug lag dan voor Sint Jan in Utrecht.

Kortom, er zijn nog wel mogelijkheden voor verder onderzoek, maar dit kan hoogstens aanknopingspunten opleveren. Zekerheden zullen niet worden geboden, want wij moeten ons het volgende goed realiseren: als de kanunniken na 700 jaar zelf niet meer konden aangeven hoe het kapittel aan zijn banken kwam, kunnen wij dat dan zo'n 1200 jaar later wel?

Resumé et conclusions

Titre: *Le foncier mosan et rhénan du chapitre de Saint-Servais de Maastricht au Moyen Age.*

Le sujet de cette thèse est une recherche du temporel du chapitre de Saint-Servais au Moyen Age. Pour pouvoir découvrir les biens immobiliers et leur situation, l'ensemble du fonds d'archives de Saint-Servais a été examiné, et tous les résultats ont été donnés dans la liste des biens dans la Troisième Partie. La Deuxième Partie constitue un livre de sources pour le chapitre. L'analyse et l'exploitation de ces données ont été faites dans la Première Partie, qui entendait répondre aux questions: 1. quelle était l'origine du foncier du chapitre de Saint-Servais; 2. comment s'est-il développé au cours du Moyen Age; 3. comment ce foncier a été administré par le chapitre; 4. quelle position le foncier donnait-il au chapitre à Maastricht et dans les environs?

Le chapitre

Selon la théorie traditionnelle, toujours acceptée (entre autres Deeters, 1970), Maastricht s'est formé à partir de deux centres, qui se sont soudés au cours du temps, au point de permettre au XIII^e siècle la construction autour de cet ensemble d'un rempart, et la naissance d'une administration municipale. Le premier centre était le *castellum* de l'Antiquité tardive, qui au Haut Moyen Age vit l'établissement dans ses murs d'un centre administratif des rois mérovingiens et à partir du VI^e siècle le siège du diocèse de Tongres. Après leur disparition, s'éleva au XI^e siècle l'actuelle église Notre-Dame, à l'endroit même de l'ancienne cathédrale. De la même époque date la première mention du chapitre attaché à cette église. Le second centre était la nécropole située en dehors du *castellum*. L'évêque Monulphe y fonda vers 570 la première église Saint-Servais. A un moment inconnu entre la construction de la première église Saint-Servais et la première moitié du VIII^e siècle, une communauté de clercs y fut rattachée. Par manque de sources écrites, il n'est pas clair à qui appartenait, au cours de cette période, l'église sépulcrale. Il est logique de penser d'abord aux évêques eux-mêmes: à côté de la cathédrale *intra muros* il y aurait une seconde église épiscopale *extra muros*, surtout destinée au culte de saint Servais. A partir du début du VIII^e siècle, l'église Saint-Servais était probablement une église propre appartenant aux Pépinides. Après la fin de l'Empire carolingien, l'église et le chapitre tombèrent vers 900 dans les mains des Régner, et à partir des environs de l'An Mil des rois et empereurs allemands.

Le chapitre Saint-Servais était un chapitre collégial: un chapitre non rattaché à une église cathédrale. L'organisation et la vie de chapitres séculiers, tels que le chapitre de Saint-Servais, étaient fondées sur la règle fixée par le synode d'Empire tenu en 816 à Aix-la-Chapelle. Celle-ci mettait l'accent sur la vie en communauté et la prière des heures, mais autorisait la possession privée de biens. Comme on le voit ailleurs, il se développait au cours du XII^e siècle une tendance d'abandon de la vie commune. Vers 1200 les chanoines ont dû disposer de leurs propres prébendes, la plupart habitait dans des maisons claustrales privées, mais cette évolution n'a pas encore pris fin. Approximativement à la même période se déroulait le processus d'indépendance du patrimoine du chapitre. Le chapitre commençait à agir comme receveur de donations, à l'exclusion du prévôt. Ce développement se terminait en 1232.

Géographie et origine du temporel

Dans la géographie du temporel de Saint-Servais, on peut distinguer trois groupes pour la période allant de 1350 à 1550: 1. la région centrale qui s'étendait en direction du sud-ouest de Maastricht à Saint-Trond et vers le nord jusqu'à Maaseik; 2. des possessions plus lointaines situées vers l'ouest au-delà de Louvain, et en direction du nord entre le Brabant et Gueldre jusqu'à la Meuse; 3. des possessions en Allemagne, près d'Erkelenz et Juliers, et dans les vignobles le long de l'Ahr, la Moselle et le Rhin. Le chapitre avait acquis la plupart de ses possessions bien avant 1050. Entre 1050 et 1200 s'y ajoutaient encore quelques acquisitions importantes, mais pas autant que durant la période précédente. Quelques possessions ont dû être cédées dès le XII^e siècle, ou ne sont plus mentionnées après 1139.

On trouve plus souvent qu'une donation effective une confirmation ou une intervention par un roi ou un empereur. Il n'est pas toujours clair, si celui-ci agissait ainsi parce que le bien en question était à l'origine un bien royal ou d'Empire, ou y était lié, ou qu'il agissait ainsi de par son rôle de patron de l'église Saint-Servais. Il était question d'origine de biens d'Empire pour les possessions à Ahrweiler et Wadenheim, pour l'église de Lanaken et de divers biens à Maastricht. Les possessions à Weert, Dilsen et Ramioul provenaient de la haute noblesse. Au XII^e siècle, le chapitre reçut encore des donations de particuliers, dont quelques personnes proches du chapitre. Le rôle qu'ont pu jouer quelques figures-clé du X^e siècle, comme le duc Gilbert de Lorraine et son épouse Gerberge, a été étudié de plus près. Dans ce cadre, il a été examiné si les possessions de Saint-Servais à Oijen et Echt auraient pu remonter, par Gerberge, au roi Zwentibold. Le comte Immon, en conflit avec le chapitre en 944, était probablement une figure-clé. Que le chapitre ait possédé des biens en des régions lointaines, peu logiques, a peut-être été la conséquence de la politique des empereurs et des rois, mais on peut penser aussi à l'influence de certaines personnes riches et haut placées.

A été étudié ensuite la façon dont les complexes, que le chapitre avait acquis avant 1200, ont été documentés dans les sources écrites postérieures. À côté du temporel primaire, certaines possessions du chapitre n'ont été mentionnées qu'après 1200. Il agissait le plus souvent de terres indépendantes, plus ou moins grandes, ou de cens isolés dans la région autour de Maastricht, de toute évidence dans la périphérie d'importants complexes primaires. On peut en conclure que les plus importants biens existaient déjà dans la période antérieure à 1200. Après élimination 1. de toutes les possessions cédées avant 1200, 2. de celles de peu d'importance antérieures à 1200, 3. des propriétés secondaires, restent trente complexes centraux du chapitre de Saint-Servais, à savoir: a. Maastricht; b. 23 grands complexes de biens, dans toutes les directions, proches et lointains, qui ont été conservés; c. deux complexes cédés dès avant 1500; d. quatre complexes donnés au cours du temps, dont trois donnés en bail emphytéotique, et un complexe donné en fief. Le fait que certains complexes plus lointains ont été conservés, prouve que la distance n'était pas toujours une raison pour céder des biens.

À part la géographie et l'origine des biens fonciers, a été étudiée son étendue. La surface totale des terres données en fermage représente vers la première moitié du XVI^e siècle environ 2.400 bonniers, soit 2.000 ha. La totalité des biens fonciers du chapitre vendus sous le Régime Français correspondait à peu près à ce chiffre.

Les onze bancs

Les possessions qu'acquiert le chapitre se composaient de seigneuries foncières, églises, des complexes indépendants de terres ou de cens isolés. En outre, l'église Saint-Servais acquit

en onze endroits des biens d'un autre ordre. Elle disposait ici non seulement des droits fonciers, mais encore de la seigneurie territoriale. Le terme de *curia* ou de *banc* désignait l'échevinage local ainsi que la juridiction exercée par celui-ci. Dès lors, ces seigneuries sont désignées comme *les onze bancs de Saint-Servais*. Il s'agissait, à l'ouest de la Meuse, de Vlijtingen, Hees, Sluizen, Koninksem, Grootloon, Zepperen et (Maas)Mechelen. A l'est de la Meuse c'étaient les bancs de Heer, Berg et Berneau. Tweebergen, dont le territoire fut incorporé partiellement par la ville lors de la construction du deuxième rempart, était également un banc de Saint-Servais.

On ignore comment et quand l'église de Saint-Servais entra en possession de ses bancs. Tout au plus peut-on vérifier leur première mention comme bancs de Saint-Servais. Vlijtingen, Grootloon, Koninksem et Mechelen sont mentionnés comme bancs vers le milieu du XII^e siècle, Tweebergen en 1232, cinq autres vers 1350 et enfin Berg vers 1440. Suite à la politique du chapitre au XII^e siècle d'obtenir une administration indépendante du patrimoine, était effectuée en 1232 une séparation entre les bancs de la prévôté et ceux du chapitre. Le prévôt obtenait Mechelen et Tweebergen, le chapitre les autres bancs. Puisque ce dernier élément n'a pas été précisé, reste la question combien de bancs le chapitre obtenait précisément. S'agissait-il déjà de neuf bancs, ou voulait-on parler seulement de Vlijtingen, Grootloon et Koninksem? Quoi qu'il en soit, le prévôt conservait dans les bancs du chapitre certaines compétences.

A part le chapitre, le prévôt et le comte de Looz, le duc de Brabant avait lui aussi des prétentions à l'égard des bancs de Saint-Servais. En 1204, peut-être dès 1202, le duc Henri I^{er} reçut du roi en fief la ville de Maastricht, avec l'église Saint-Servais et tout ce qui en faisait partie. En 1214, le duc reçut de nouveau Maastricht et tout ce qui en faisait partie. Mais cette fois-ci, il n'était pas question de l'église Saint-Servais, tandis que le roi en 1215 la citait expressément comme appartenant spécialement à l'Empire. Ensuite, la relation entre le duc et le chapitre entra dans une phase de silence. Ce n'est qu'à la fin du XIII^e siècle que le duc entra de nouveau en action. Il s'avère à ce moment-là que les droits dont dispose le duc sur l'église Saint-Servais consistaient en la collation de la prévôté. Depuis l'inféodation en 1204, le duc s'était réservé celle-ci, ou bien – cela semble plus probable – il faisait à la fin du XIII^e siècle comme si ce droit lui avait été conservé. En tant que collateur il était l'exécuteur tant de la haute avouerie sur la prévôté et ses possessions que de la haute avouerie sur les biens du chapitre. Toutefois, les bancs de Saint-Servais restaient des biens immédiats d'Empire. Cependant, pour le duc le passage de la haute avouerie à la souveraineté était une étape dans sa politique d'agrandissement de son pouvoir. Le chapitre, à son tour, combattait les aspirations duciales de toutes les manières possibles.

Sauf dans les onze bancs, le chapitre disposait dans d'autres endroits de droits qui allaient clairement en direction d'une seigneurie territoriale. Mais dans la plupart des cas le chapitre se vit dans l'obligation progressivement de les céder. Il ne restaient que des droits fonciers, le plus souvent sous la forme d'une *laathof* (cour de tenants). Sur ce point il y avait jusque vers 1400 une certaine dynamique. Le chapitre possédait ou acquit dans un certain nombre de ses domaines les droits de seigneur territorial, y ajoutait par la suite quelques seigneuries, mais en perdit aussi. Enfin, pendant la seconde moitié du XIV^e siècle et la première moitié du XV^e siècle le résultat acquis se consolidait, et le prévôt et le chapitre étaient désormais considérés comme les possesseurs des onze bancs de Saint-Servais.

Fermage et cens

Est abordée ensuite la question de quelles différentes catégories de biens immobiliers le chapitre disposait, comment ces propriétés étaient administrées, quels revenus en étaient tirés et dans quel but ils étaient utilisés. Cette question a été étudiée pour dix-huit complexes centraux, qui donnent un aperçu assez complet des divers composants dont étaient composés à l'époque les grands complexes fonciers de l'église Saint-Servais: Maastricht, les onze bancs, Dilsen, Grandville, Lathuy, Lens, Weert et Zichen-Zussen.

Une importante catégorie de biens immobiliers de l'église Saint-Servais était donnée en bail à ferme. Le paiement se faisait en nature: en muids, *vaten* et *koppen* de blé. Au XIV^e siècle, le chapitre donnait en fermage des terres à Vlijtingen et Hees en appliquant l'assolement triennal, qui était un assolement obligatoire. Quand la première parcelle était utilisée pour le froment (grains d'hivers), la deuxième portait de l'orge (grains d'été) et la troisième restait en jachère. Ensuite on changeait chaque année. D'autres endroits connaissaient le système de l'assolement triennal, ou bien on croit discerner certaines indications dans ce sens. Les dix-huit complexes centraux disposaient avant 1500 des plus grandes surfaces de terre en fermage, parfois plus de 100 bonniers. Presque partout on cultivait le seigle, dans les pays d'Outremeuse même exclusivement. Vers le sud-ouest, on cultivait l'épeautre, en Hesbaye, suite à l'application de l'assolement triennal, beaucoup de froment et d'orge. La plupart et souvent les plus grands complexes en fermage faisaient partie du fonds de la cellererie. Dans ces mêmes endroits, de plus petits complexes fournissaient des revenus pour les *anniversaria* (fêtes et anniversaires). Mais il y avait des exceptions: à Mechelen et Tweebergen, tout ressortissait à la prévôté, à Lathuy aux *anniversaria* et à Zepperen, Lens et Weert au réfectoire.

Les cens étaient comptés en argent et faisaient partie généralement du fonds du réfectoire. En outre, étaient fournis souvent un certain nombre de chapons. En beaucoup d'endroits n'était levé qu'un cens uniforme. En certains endroits, on levait en plus un cens particulier sur les maisons et les courts. Les facteurs suivants donnaient lieu à la levée d'autres cens, selon les endroits: la situation en complexes séparés, la différence de type de sol, l'état du défrichement ou la présence d'autres cours de tenants du chapitre. Quant à l'échéance, il y avait beaucoup de différences. Les chapons étaient souvent livrés le lendemain de Noël. A Koninksem, Ahrweiler, Wadenheim et Güls le chapitre reçut, sauf les cens, des cormèdes, et avait droit au transports des grains ou du vin. A Güls on relève le phénomène intéressant qu'en 1482 les propriétés uniques d'origine, les tenures originales, pouvaient encore être retracés sous la forme de onze courts. Dans quelques endroits, le plus souvent plus éloignés, se trouvait un centre d'exploitation sous la forme d'une ferme centrale.

Collation et dîmes

La possession par le chapitre d'une église paroissiale consistait de fait en la possession du droit de collation et des dîmes. Puisqu'il n'existe aucune mention de fondation d'une église par le chapitre, le *patrocinium* (vocab) est la seule donnée historique. Les églises appartenant au chapitre connaissent cependant une diversité de vocables. Deux vocables seulement font penser à une fondation par le chapitre, celui de saint Servais et celui de Monulphe et Gondulphe. Seules quelque cinq églises dans le Brabant de toutes les églises Saint-Servais appartenaient au chapitre, et auraient pu être fondées par lui. Il en est de même pour les trois églises consacrées à Monulphe et Gondulphe. Dans les endroits possédant une église Saint-Servais n'appartenant pas au chapitre, celle-ci a peut-être été fondée par le patron local pour l'usage de la *familia* de Saint-Servais du lieu.

Comme il était d'usage, le chapitre de Saint-Servais, possesseur de l'église, levait les deux tiers de la dime, appelées la grande dime. Le curé levait un tiers de la dime, la petite dime. Les dîmes levées par le chapitre l'étaient presque toujours sous forme de blé, et faisaient partie généralement du fonds de la cellérierie. Dans la plupart des endroits, la dime était levée dans la même sorte de grains que le fermage. A Maastricht, la situation était plus compliquée. D'après la fixation des droits paroissiaux en 1132, seule l'église Saint-Servais avait droit aux dîmes. Il n'est cependant pas clair quelle était la limite du territoire où, à cette époque, était levée la grande dime de Saint-Servais, parce que dans des descriptions ultérieures de la délimitation des dîmes il n'est question que de la dime appelée Linderthiend, acquise à une date plus récente, en 1388.

Vlijtingen, Hees, Berg, Grandville et Lens

Ces endroits ont fait l'objet d'une recherche en profondeur, ce qui veut dire que, par la méthode rétrogressive, le foncier de Saint-Servais a été localisé au stade le plus ancien possible, pour être analysé ensuite dans le contexte local.

La recherche en profondeur à Vlijtingen montrait que dans les complexes de terres du chapitre en fermage où était appliqué l'assolement triennal, les blocs originels, précédant le *gewannflur*, étaient encore reconnaissables. Cela signifie qu'il est question, durant au moins la moitié d'un millénaire, d'un gel des formes parcellaires, conséquence de la continuité de l'administration du chapitre. Sur la façon dont a pu naître le village de Vlijtingen et ses deux hameaux, la théorie suivante a pu être développée: le foncier de Saint-Servais autour de Vlijtingen formait dès avant l'an Mil un double domaine. Le village a pu naître autour d'un centre d'exploitation, situé au milieu, entouré de bâtiments, le *meer*, l'église et trois quartiers ressemblant à des hameaux à l'endroit où se réunissent les deux *zouw* (rigoles). Le tout était entouré des trois *culturae* (coutures) de la réserve seigneuriale. Le hameau d'Ellicht, où se trouvait un système arrondi d'assolement triennal, est également né à l'intérieur de l'organisation domaniale, mais peut-être à un autre moment. La fondation du hameau de Lafelt comme établissement se fit dans le cadre des défrichements collectifs au Moyen Âge.

A Hees, la réalisation des *gewanden* (soles) ne se fit pas par phases, mais pratiquement en une seule fois. Il n'y a pour le moment aucune raison pour supposer que cela se fit à un autre moment qu'à Vlijtingen. Non seulement le chapitre Saint-Servais levait des dîmes à Hees, mais il y avait aussi un cour des tenants du chapitre liégeois de Saint-Martin. La situation médiévale tardive d'un certain nombre de maisons et courts situées dans le village pouvait être cartographiée. Autour de 1500 des constructions longeaient de grandes rues, comme la Trichterstraat, la Noppestraat, la Strickersstraat et la Winkelstraat.

A Berg, où au milieu du XV^e siècle n'était cultivé que du seigle, la division en soles était le souvenir d'un assolement qui n'était plus appliqué. Tout comme à Vlijtingen, mais contrairement à Hees, chacun des trois soles consistait en plusieurs blocs. A la différence de Vlijtingen, chaque sole couvrait une partie particulière du terrain. Tout comme cela a été le cas à Vlijtingen, les soles ont peut-être été mises en service en phases, réparties dans le temps. Le hameau de Vilt se situait en dehors des trois soles du chapitre. In 1506, le village avait surtout des constructions sur la partie nord de la Grote Straat (aujourd'hui Op de Bies), à la Kleinstraat, au Schoonpoel et à la Vee- / Valkenburgerstraat. Berg aurait pu être fondé entre 1000 et 1100 à partir de Maastricht, ou éventuellement à partir du banc de Heer et le hameau de Scharn qui en faisait partie. Vilt a pu être créé au XII^e ou XIII^e siècle à partir du domaine de la Vilterhof. Contrairement à Lafelt il n'y eut probablement pas ici de défrichement collectif.

Le complexe de terres du chapitre en fermage à Grandville est décrit dans les sources comme appartenant à la ferme de Grandville. Pour sa situation géographique, on remarque qu'on peut distinguer trois grands blocs parmi les autres parcelles. Leur présence et leur situation font penser qu'on appliquait ici autrefois l'assolement triennal. Grandville s'appelait à l'origine Liek. Dans les limites de la paroisse de Lens-sur-Geer, à la collation du chapitre de Saint-Denis de Liège, se trouvaient dès le XII^e siècle, à l'intérieur du pouvoir territorial du comte de Looz, trois grandes seigneuries foncières d'église, celles du chapitre de Saint-Denis à Lens-sur-Geer, celle de l'abbaye de Saint-Trond à Oreye (et non pas à Oleye) et celle de Saint-Servais à Grandville. La présence du chapitre de Saint-Servais dans cette région est déjà attestée en 911-923. Au milieu du IX^e siècle, un domaine royal voire un palais se trouvaient à un endroit appelé Lens, peut-être à Lens-sur-Geer. Un grand domaine royal, partagé en trois entre quelques grandes institutions ecclésiastiques, n'est pas improbable.

Dès le milieu du XIV^e siècle, les biens immobiliers des seigneurs du chapitre situés à Lens étaient mis en fermage, formant un complexe uni. En faisaient bien partie trois grandes coutures par village, mais il n'y pas de données qui font clairement penser à un système d'assolement triennal. Une reconstruction de la naissance et du développement de la propriété foncière à Lens-Saint-Servais et à Lens-Saint-Remy, et la relation entre ces deux endroits, a été tentée dans notre étude. En 946, un domaine de Saint-Servais existait à Lens-Saint-Servais. Tout près se trouvait un plus grand domaine avec une église Saint-Remy. Le chapitre acquit dès avant 1139 l'église Saint-Remy et l'établissement primitif, appelé Jaignée. Mais Jaignée se dépeuplait après 1227 parce que les terres devenaient de plus en plus marécageuses, et un nouveau village naissait un peu plus loin: Lens-Saint-Remy. Le palais, qui selon les sources se trouvait en 866 près de Lens, devra être situé près de Lens-sur-Geer (voir: Grandville).

La structure du patrimoine

Les quatre fonds principaux du chapitre de Saint-Servais étaient: 1. La cellererie. Celle-ci fournissait le revenu des prébendes, qui étaient formées par un versement annuel fixe en blé et vin. Au milieu du XVI^e siècle, les deux tiers des revenus du chapitre de Saint-Servais venaient de ce fonds. 2. La prévôté du réfectoire était le fonds qui à l'origine couvrait les frais des repas des chanoines. Après l'abandon de la vie commune, les chanoines résidents en touchaient les deniers de présence et les chapons. Le prévôt du réfectoire encaissait les cens et les chapons du chapitre, et en outre les revenus intégraux des domaines de Zeppe- ren, Lens, Weert et Echt. 3. Le fonds des *anniversaria* servait aux messes des jours de fêtes particuliers et pour les anniversaires des défunts. Ce qui restait était versé aux chanoines. Les revenus de ce fonds venaient de trois sources: l'argent du domaine intégral de Lathuy et de quelques possessions éparpillées, un cens complet à Maastricht même et enfin des revenus de fermages en nature, comparables à ceux de la cellererie. 4. Les revenus du fonds de la prévôté venaient surtout des domaines de Mechelen et Tweebergen et du relief des fiefs. La plus grande partie des dépenses des trois principaux fonds du chapitre était destinée aux prébendes des chanoines, et le surplus sous la forme de deniers de présence. Les dîmes et les fermages de terres donnaient les revenus les plus élevés. Les cens ne rapportaient que relativement peu.

La ville et le pays

En 928, le duc Gilbert de Lorraine se présentait comme recteur de l'église Saint-Servais. Selon Jocundus, ce duc résidait à Maastricht et aurait voulu construire un nouveau rempart autour du *monasterium* de Saint-Servais et le palais de l'empereur. C'est la première mention expresse d'un palais à Maastricht. La seconde et en même temps dernière mention figure dans un acte de 1154 du roi Frédéric Barberousse. Y avait-il à Maastricht un vrai palais ou s'agissait-il d'un local, servant de palais uniquement à l'occasion du passage d'un roi ou d'un empereur? Les éléments suivants aident à répondre à cette question: 1. il y avait une cour de Lenculen, située près de la Porte de Tongres, sous laquelle ressortit à la fin du XII^e siècle un complexe de biens d'Empire; 2. vers 1073, l'Empire reçut en échange d'un *curtile* situé à côté du *claustrum* un autre *curtile* situé davantage vers le Geer. La combinaison de ce qui précède menait à la conclusion, que ce *curtile* de l'Empire serait la Vroenhof. Jocundus, en parlant du palais entouré de remparts en même temps que l'église Saint-Servais, a bien pu vouloir parler de ce centre de domaines. La cour de Lenculen ou la Vroenhof auraient pu servir de palais lors d'un séjour du roi à Maastricht, tout en étant aussi le centre d'exploitation d'un complexe de biens d'Empire, appelé plus tard le comté de Vroenhof.

A l'église Saint-Servais était rattaché un chapitre doté de biens d'Empire. Jusqu'en 1139, le patrimoine immobilier de l'église Saint-Servais de Maastricht comportait les éléments principaux suivants: l'église, le *monasterium*, le *claustrum*, l'immunité, la seigneurie foncière, le moulin bannal, les droits des paroisses, les dîmes et enfin le pont. Un autre élément important était le banc de Tweebergen, qui a dû former à l'origine un domaine double. A l'intérieur du complexe des biens d'Empire se formait donc une enclave autour de l'église Saint-Servais, composée: 1. de l'église elle-même, 2. du *claustrum* et 3. de la seigneurie de Tweebergen. Le complexe de biens d'Empire était certes administré depuis une cour centrale, mais celle-ci était placée à côté de l'église déjà existante, mais située de façon excentrique. Ainsi naquit le *castrum*, mentionné au IX^e siècle. Le territoire de Tweebergen, situé derrière, formait un coin à l'intérieur du complexe de biens d'Empire. Entre-temps s'était formée entre l'ancien *castellum* (pôle 1) et le *castrum* autour de l'église Saint-Servais (pôle 2) une urbanisation telle que les deux pôles se rapprochaient. Le territoire de l'évêque de Liège et le territoire de l'Empire s'enchevêtraient au point de former un territoire indivis, régi par le principe de la personnalité des deux *familiae*, dont les habitations étaient mélangées. Le territoire autour de l'église Saint-Servais finissait par se trouver dans un territoire intermédiaire, où le cercle du territoire indivis, soit la ville médiévale en devenir, chevauchait en partie le cercle existant du complexe de biens d'Empire. Le territoire du Vrijthof et le *claustrum* ont été ensuite, en 1229, englobés par le premier rempart de la ville. Le reste du complexe du Vroenhof et de Tweebergen restaient dehors. Lors de la construction du deuxième rempart, une partie en fut encore intégrée à la ville, y compris la cour de Lenculen elle-même. Enfin, on suppose que le complexe de biens d'Empire faisant partie de la Vroenhof était bien plus grand dans le passé, et que des biens de Saint-Servais en faisaient partie à l'origine.

Conclusions et recommandations pour continuer les recherches

A trois des quatre questions posées au début de cette thèse il a pu être répondu de façon circonstanciée. Les réponses sont assez sûres en ce qui concerne le développement et l'administration du foncier de Saint-Servais, mais en ce qui concerne sa position à Maastricht et dans les environs nous avons dû souvent nous contenter d'hypothèses. Seul la première question, celle concernant l'origine du foncier, est resté nécessairement vague. La question

n'a pu être traitée que là où des sources anciennes concernant l'acquisition des biens étaient disponibles. Mais dans la plupart des cas, il s'agissait d'acquisitions du X^e et du XI^e siècle. Des trente complexes structurels étudiés dans le chapitre II, on arrive à retracer seulement l'origine des biens situés à Ramioul, Dilsen, Weert, Ahrweiler et Wadenheim, Meeuwen, et en partie ceux de Maastricht. Pour les autres, on ne peut qu'indiquer la première mention, tout en constatant que l'origine reste inconnue. Il est très remarquable que les onze complexes les plus importants en font partie, les onze bancs de Saint-Servais. Dans notre thèse, la réponse à la question de l'origine des plus anciennes possessions a de préférence été cherchée dans les données du chapitre lui-même. Puisque celles-ci ne répondent pas à tout, des recherches ultérieures devront partir d'une autre méthode.

D'abord, il importe de bien savoir quel sorte de chapitre était celui de Saint-Servais. En fait, il formait une exception parmi les autres chapitres de la partie occidentale de l'Empire allemand et le nord-est de la France. C'était un chapitre collégial, mais il était beaucoup plus grand et plus ancien que la plupart des autres chapitres collégiaux, créés en général seulement au XI^e siècle comme des églises suburbaines autour d'un siège épiscopal, et ayant connu de ce fait une tout autre évolution. En fait, il avait le rayonnement d'un chapitre cathédral, beaucoup plus que son homologue, le chapitre maastrichtois de Notre-Dame, né à l'endroit de l'ancienne église épiscopale. La raison en est d'abord que l'église Saint-Servais a été construite au VI^e siècle comme le pendant *extra muros* de la cathédrale du diocèse de Tongres située à l'intérieur du *castellum* de Maastricht. Deuxièmement, le chapitre de Saint-Servais reçut dans les dernières années du siècle épiscopal maastrichtois une nouvelle et puissante impulsion. Il était repris par les Carolingiens, et bénéficiait, comme chapitre d'Empire, d'une évolution, comparable à celle de son grand frère, le chapitre Notre-Dame d'Aix-la-Chapelle, fondé par Charlemagne. Il mènerait trop loin d'aborder la question de l'origine selon la méthode rétroactive, comme on le fait souvent pour le chapitre aixois: un bien appartient au chapitre de Saint-Servais, donc il proviendra, sauf démenti, de biens d'Empire. N'empêche qu'il y a certainement eu des relations entre les plus importantes possessions de Saint-Servais et les anciens biens d'Empire.

En se souvenant bien de ceci, on pourrait faire des recherches sur les relations de propriété en des endroits où le foncier de Saint-Servais touchait à des biens d'Empire, à des domaines d'église, qui peut-être provenaient de biens d'Empire, ou des possessions de personnes haut placées qui avaient des relations avec l'Empire. A la fin du dernier chapitre sont énumérés des endroits où ceci peut être appliqué. Pour une telle recherche, il est à conseiller d'examiner surtout les ressemblances dans la façon d'administrer les différents domaines, situés les uns à côté des autres. Ce conseil provient d'une des plus importantes conclusions de cette thèse, sur la façon dont le chapitre de Saint-Servais administrait ses biens, et qui n'a pas encore été mentionnée jusqu'à maintenant. Cette conclusion est que le chapitre n'avait pas un système propre, n'utilisait pas une méthode standard. Les biens étaient administrés partout de façon différente: à Vlijtingen autrement qu'à Güns, à Lens autrement qu'à Weert, à Berg autrement qu'à Koninksem. On peut en déduire que le chapitre s'adaptait aux habitudes locales, ou bien – et ceci est beaucoup plus intéressant – à la façon d'exploitation qu'il trouvait lors de l'entrée en possession du bien. Un exemple est fourni par le système d'assolement triennal, qui peut indiquer la haute antiquité du bien. Le chapitre l'appliquait à certains endroits et pas à d'autres, sans que ce choix ait été guidé dans tous les cas par la fertilité du sol.

Pour Maastricht et les environs, une autre recherche, en deux phases, peut fournir de nouvelles optiques: 1. la reconstruction des limites entre la Vroenhof, Tweebergen et le terri-

toire indivis, et 2. la cartographie des limites des dimaires à l'intérieur et à l'extérieur de la ville. Les procès de la cour de justice de la Vroenhof – archives qui ne sont classées que partiellement – forment d'importantes sources pour une telle recherche. Mais une telle reconstruction sera très compliquée, entre autres en raison du fait que beaucoup de toponymes figurant dans les sources sont tombés en désuétude au cours du temps.

Enfin, revenons encore une fois à la fin du troisième chapitre, où une comparaison était tentée avec la structure des biens d'autres chapitres. Cette comparaison permettra la conclusion qu'il y a des points communs sur un certain nombre de principes de base avec le chapitre de Saint-Jean d'Utrecht (Palmboom), mais que les différences sont plus grandes que pour les autres chapitres examinés (de Maastricht et d'Aix-la-Chapelle). Mais c'est justement Saint-Jean qui nous apprend un phénomène qui peut nous aider à éclairer la situation de Saint-Servais. Le bien de la fondation de Saint-Jean était composé de neuf *curtes*, qui servaient à payer les prébendes. Ces *curtes* ressortaient jusqu'au XV^e siècle sous le prévôt, malgré la délimitation entre les biens du chapitre et les biens des prévôts, de la première moitié du XIII^e siècle. Cependant les églises, avec les dîmes y affectées, n'appartenaient pas à la *dos*, mais furent données à la fin du XI^e, début du XII^e siècle. Elles n'appartenaient donc pas au prévôt, mais formaient les plus anciennes possessions faisant partie directement du chapitre. Jusqu'en 1232, les bancs de Saint-Servais tombaient également directement sous le prévôt. Il est possible que les bancs de Saint-Servais, ou en tout cas un certain nombre, et peut-être aussi quelques bancs non-développés, formaient les biens de la fondation d'origine du *monasterium* attaché à l'église Saint-Servais, mais ceci trois ou quatre siècle plus tôt que cela fut le cas pour Saint-Jean d'Utrecht.

Bref, il y a certainement encore des pistes pour des recherches ultérieures, mais cela ne saurait donner que des points de départ. On ne peut pas en attendre des certitudes, car nous devons bien nous rendre compte de ceci: si les chanoines, au bout de 700 ans, étaient incapables de dire comment le chapitre était entré en possession de ses bancs, le pourrions-nous 1200 ans plus tard?

Zusammenfassung und Ergebnisse

Titel: *Der mittelalterliche Grundbesitz des Maastrichter St. Servatiusstifts im Raum Maas-Rhein.*

Diese Dissertation beinhaltet Untersuchungen zum Grundbesitz des St. Servatiusstifts im Mittelalter. Zur genauen Ermittlung der Besitzungen des Stifts wurde die gesamte archiva-lische Überlieferung von St. Servatius durchgesehen. Aus den ermittelten Daten wurde ein Besitzverzeichnis erstellt, das sich im 3. Teil des Buches findet. Teil 2 bietet eine Sammlung von Quellentexten zum Stift. Die Analyse und weitere Auswertung der Daten findet sich im 1. Teil, der sich um folgende Fragen zentriert: 1. wie entstand der Grundbesitz des St. Servatiusstifts; 2. wie entwickelte er sich während des Mittelalters; 3. wie wurde er durch das Stift verwaltet; 4. welche Stellung nahm dieses Stift mit seinem umfassenden Grundbesitz in Maastricht und im Raum ein?

Das Stift

Nach der immer noch annehmbaren herkömmlichen Auffassung (u.a. Deeters 1970) ist Maastricht aus zwei Siedlungskernen entstanden. Diese waren bis zum 13. Jahrhundert all-mählich soweit zusammengewachsen, dass sie gemeinsam von einer Mauer umgeben wer-den und städtische Institutionen erhalten konnten. Der erste dieser beiden Kerne war das spätrömische Kastell, wo im Frühmittelalter ein Verwaltungszentrum der merowingischen Könige und ab dem 6. Jahrhundert der Sitz des Bistums Tongeren eingerichtet wurden. Nach deren Aufhebung bzw. Verlegung wurde im 11. Jahrhundert an der Stelle der ehemali-gen Kathedrale die heutige Liebfrauenkirche erbaut. Aus dieser Zeit datiert auch der erste überlieferte Beleg für das zu dieser Kirche gehörige Kapitel. Der zweite Siedlungskern war das außerhalb des Kastells gelegene Gräberfeld. Hier fand um 570 die Gründung der St. Servatiuskirche durch Bischof Monulfus statt. Nach dem Bau der ältesten St. Servatiuskir-che entstand irgendwann in der Zeit bis zur ersten Hälfte des 8. Jahrhunderts eine mit die-ser Grabkirche verbundene Klerikergemeinschaft. Der Besitzer der Grabkirche in diesem Zeitraum lässt sich angesichts der mangelhaften Quellenlage nicht ausmachen. In erster Linie kommt der Bischof in Betracht, denn neben der Kathedrale *intra muros* gab es hier eine zweite Kirche *extra muros*, die vor allem als Kultort für den hl. Servatius diente. Wahr-scheinlich wurde die St. Servatiuskirche ab dem Anfang des 8. Jahrhunderts zur Eigenkir-che der Pippiniden. Nach dem Zerfall des karolingischen Reiches kamen Kirche und Stift um 900 in die Hände der Reginare und ab ca. 1000 in die des deutschen Königs bzw. Kai-sers.

St. Servatius war keine Kathedrale, sondern eine Kollegiatkirche. Die Verfassung und Einrichtung der mit solchen Kirchen verbundenen Säkularkapitel basierten auf der Regel, die 816 von der Aachener Reichssynode festgelegt worden war. Das gemeinsame Leben und das Chorgebet nahmen hier eine zentrale Stelle ein, aber es wurde die Möglichkeit von Pri-vatbesitz der Kanoniker offengelassen. Im Laufe des 12. Jahrhunderts vollzog sich im St. Servatiusstift die auch anderswo zu beobachtende Entwicklung, die zur Aufgabe des ge-meinsamen Lebens führen sollte. Die Kanoniker werden um 1200 bereits über eigene Pfründen verfügt und meist auch in eigenen Häusern im Bereich des alten *claustrums* ge-wohnt haben, aber ansonsten war die skizzierte Entwicklung bis dahin noch nicht vollendet.

In etwa gleicher Zeit vollzog sich die Verselbständigung des Kapitelvermögens. Das Kapitel trat ab jetzt als Empfänger von Schenkungen hervor, an die der Propst keinen Anteil nahm. Diese parallele Entwicklung wurde im Jahre 1232 abgeschlossen.

Lage und Herkunft des Besitzes

Es lassen sich hinsichtlich der Lage der Besitzungen von St. Servatius im Zeitraum 1350 – 1550 drei Gruppen unterscheiden: 1. Die Hauptmasse lag in einem Gebiet, das sich südwestlich von Maastricht bis nach Sint Truiden (St. Trond) und in nördlicher Richtung bis Maaseik erstreckte; 2. in größerer Entfernung lag Streubesitz, der in westlicher Richtung bis hinter Leuven und in nördlicher Richtung bis zur Maas in der brabantisch-geldrischen Grenzzone reichte; 3. im heutigen Deutschland lagen Besitzungen in der Nähe von Erkelenz und Jülich, außerdem in den Weingegenden an der Ahr und der Mosel sowie am Rhein. Den größten Teil seines Besitzes hatte das Stift bereits bis 1050 erworben. Die wichtigen Neuerwerbungen der Zeit zwischen 1050 und 1200 waren sehr viel weniger zahlreich. Einzelne Besitzungen sind bereits im Laufe des 12. Jahrhunderts veräußert worden oder lassen sich auf jeden Fall nach 1139 nicht mehr belegen.

Die eigentlichen Schenkungen sind zahlenmäßig den Belegen für königliche bzw. kaiserliche Besitzbestätigungen sowie Interventionen zu Gunsten des Besitzes von St. Servatius unterlegen. Dabei lässt sich nicht immer entscheiden ob sich der Auftritt des Königs aus einer etwaigen Herkunft der betroffenen Güter aus Königs- oder Reichsgut oder vielmehr aus seiner Funktion als Patron von St. Servatius erklärt. Eine Herkunft aus Reichsgut lässt sich für die Besitzungen in Ahrweiler und Wadenheim, sowie für die Kirche zu Lanaken und für verschiedene Güter in Maastricht nachweisen. Die Besitzungen in Weert, Dilsen und Ramioul rührten von Angehörigen des hohen Adels her. Im 12. Jahrhundert erhielt St. Servatius auch Schenkungen von Privatpersonen, darunter einige Personen aus dem sozialen Umfeld des Kapitels. Die Bedeutung einiger möglicher Schlüsselfiguren des 10. Jahrhunderts, wie Herzog Gisbert von Lotharingen und seine Ehefrau Gerberga, wurde eingehend untersucht. Insbesondere wurde der Frage nachgegangen ob sich der Besitz von St. Servatius in Oijen und Echt über Gerberga auf König Zwentibold zurückführen lässt. Auch Graf Immo, mit dem das Stift 944 in Konflikt geriet, war möglicherweise eine derartige Schlüsselfigur. Der manchmal befremdliche Grundbesitz des Stifts in entfernten Regionen könnte eine Folge königlicher oder kaiserlicher Politik gewesen sein, aber ließe sich u.U. auch aus dem Wirken solcher reichen und mächtigen Figuren erklären.

Anschließend wurde untersucht wie Besitzeinheiten, die das Stift vor 1200 erworben hatte, in den Quellen späterer Zeit eingehender beschrieben werden. Neben diesen alten Besitzungen verfügte das Stift außerdem über Güter, die sich erst nach 1200 belegen lassen. Hierbei handelte es sich meist um vereinzelte Grundstücke unterschiedlicher Größe sowie einzelne Zinsen in der Umgebung von Maastricht, die allesamt jeweils am Rande der primären Einheiten lagen. Diese Beobachtung führte zum Schluss, dass die wichtigsten Besitzungen bereits vor 1200 vorhanden waren. Nach Streichung (1.) der bereits vor 1200 veräußerten Besitzungen, (2.) der weniger bedeutenden Besitzungen aus der Zeit vor 1200 und (3.) der jüngeren Besitzungen, blieben 30 Einheiten übrig, die den strukturellen Kern des Besitzes von St. Servatius ausgemacht haben. Dabei handelte es sich um: a. Maastricht; b. 23 größere Besitzeinheiten, die ringsum in sowohl größerer wie geringerer Entfernung lagen und die immer erhalten geblieben sind; c. zwei Einheiten, die bereits vor 1500 veräußert worden sind; d. vier Einheiten, die im Laufe der Zeit ausgegeben wurden und zwar in drei Fällen zu Erbpacht und in einem Falle als Lehen. Die Tatsache, dass einige Besitzein-

heiten, die in relativ großer Entfernung lagen, erhalten blieben, zeigt, dass Distanz an und für sich kein Kriterium für die Veräußerung von Grundbesitz war.

Neben der Streuung und Herkunft des Besitzes wurde auch sein Umfang untersucht. Die Gesamtfläche der Grundstücke, die in etwa in der 1. Hälfte des 16. Jahrhunderts verpachtet wurden, belief sich auf ca. 2400 *bunder*, d.h. 2000 Hektar. Die Gesamtfläche des in der Franzosenzeit verkauften Grundbesitzes des Stifts war in etwa gleich groß.

Die elf "Bänke"

Der Besitz des Stiftes setzte sich aus Grundherrschaften, Kirchen, einzelnen Ländereien und vereinzelt Zinsen zusammen. Daneben erwarb St. Servatius an 11 Orten andersartigen Besitz. Die Kirche verfügte hier außer über grundherrschaftliche Rechte auch über eine lokale territoriale Herrschaft. Sowohl das lokale Schöffengericht wie die damit verbundene Jurisdiktion bezeichnete man als *curia* oder "Bank" (d.h. Schöffenstein). Die lokalen Herrschaften, um die es sich hier handelt, heißen folglich gemeinhin "die elf Bänke von St. Servatius". Dazu zählten Vlijtingen, Hees, Sluizen, Koninksem, Grootloon, Zepperen und (Maas-)Mechelen auf dem linken sowie Heer, Berg und Berneau auf dem rechten Maasufer. Auch Tweebergen, das seit der Anlage der zweiten Stadtmauer von Maastricht teilweise innerstädtisch lag, war eine "Bank von St. Servatius".

Es ist nicht bekannt wie und wann die St. Servatiuskirche in den Besitz ihrer Bänke geraten ist. Feststellbar ist jedoch ab wann sich die einzelnen Orte als "Bank von St. Servatius" belegen lassen. Die Erstbelege der Bänke Vlijtingen, Grootloon, Koninksem und Mechelen datieren in etwa aus der Mitte des 12. Jahrhunderts, Tweebergen wird 1232 zum ersten Mal als Bank bezeichnet, 5 weitere Orte um 1350 und schließlich Berg um 1440. Die vom Kapitel seit dem 12. Jahrhundert angestrebte Selbständigkeit der eigenen Vermögensverwaltung hatte 1232 eine Aufteilung der Bänke zwischen Propst und Kapitel zur Folge. Der Propst erhielt Mechelen und Tweebergen, das Kapitel die restlichen Bänke. Da die letzteren nicht namentlich aufgelistet wurden, bleibt die Zahl der damals dem Kapitel zugeteilten Bänke fraglich. Handelte es sich bereits um 9 Bänke oder nur um Vlijtingen, Grootloon und Koninksem? Der Propst behielt sich übrigens einige Befugnisse bezüglich der Bänke des Kapitels vor.

Außer dem Kapitel, dem Propst und dem Grafen von Loon, machte auch der Herzog von Brabant Rechte hinsichtlich der 11 Bänke geltend. Herzog Heinrich I. wurde 1204, oder vielleicht schon 1202, vom König mit Maastricht sowie mit der St. Servatiuskirche mitsamt ihrer Besitzungen belehnt. Im Jahre 1214 wurde der Herzog erneut mit Maastricht belehnt, aber von St. Servatius war diesmal nicht die Rede und 1215 nannte der König die Kirche sogar ausdrücklich als besonderen Zubehör des Reiches. Danach herrschte eine relative Ruhe im Verhältnis vom Herzog zum Stift. Erst gegen Ende des 13. Jahrhunderts tritt der Herzog wieder klarer in Erscheinung. Dabei zeigt sich, dass das wesentliche Recht des Herzogs bezüglich der St. Servatiuskirche die Kollation der Propstei war. Der Herzog hatte dieses Recht seit der Belehnung im Jahre 1204 im Besitz gehabt oder – was annehmlicher ist – er beanspruchte es im späten 13. Jahrhundert für sich unter dem Vorwand, dass er bereits seit 1204 ohne Unterbrechung der Besitzer gewesen war. Als Kollator übte er sowohl die Obervogtei über die Propstei und ihre Besitzungen sowie auch die über den Kapitelsbesitz aus. Die Bänke von St. Servatius galten weiterhin als reichsunmittelbar. Für den Herzog, der seine Macht auszubreiten suchte, wäre es nur ein Schritt von Obervogtei zu landesherrschaftlicher Gewalt gewesen. Das Stift wehrte sich jedoch nach Kräften gegen das herzogliche Bestreben nach Vergrößerung seines Einflusses.

Außer den 11 Bänken gab es noch einige weitere Orte, wo das Stift Rechte besaß, die eindeutig zu einer territorialen Herrschaft tendierten. Im Laufe der Zeit sah das Stift sich aber zu einem Verzicht auf die Mehrzahl dieser Rechte gezwungen. Es verblieben nur grundherrliche Rechte, meist in Form eines Latenhofs. In dieser Hinsicht ist im Zeitraum bis etwa 1400 eine gewisse Dynamik feststellbar. Das Stift besaß oder erwarb in einigen Orten zusätzlich zu ihrem Güterbesitz territoriale Rechte, fügte im Laufe der Zeit weitere Herrschaften hinzu, verzichtete aber auch auf einige. In der 2. Hälfte des 14. und der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts erfolgte eine Konsolidation des Besitzstandes und ab dieser Zeit galten Propst und Kapitel als die Besitzer der "elf Bänke von St. Servatius".

Pacht und Zins

Die nächsten Fragen, die sich stellten, waren: über welche Güterkategorien konnte das Stift verfügen, wie verwaltete man diese Besitzungen, welche Einkünfte bezog man daraus und welche Verwendung hatte man dafür? Zur Beantwortung dieser Fragen wurden 18 Kerneinheiten, die einen ziemlich vollständigen Eindruck der verschiedenen Bestandteile größerer Besitzungen von St. Servatius vermitteln, untersucht: Maastricht, die 11 Bänke, Dilsen, Grandville, Lathuy, Lens, Weert und Zichen-Zussen.

Eine wichtige Besitzkategorie von St. Servatius waren die Pachtgüter. Hierfür wurde mit Naturalabgaben gezahlt: mit *mudden* (Maßen), *vaten* (Fässern) und *koppen* (Bechern) Getreide. Im 14. Jahrhundert verpachtete das Stift Güter in Vlijtingen und Hees auf der Basis der Dreifelderwirtschaft. Hiermit verband sich Flurzwang. Wenn auf der ersten Zelge Weizen als Wintergetreide angebaut wurde, baute man auf der zweiten Zelge Gerste als Sommergetreide an und die Dritte lag brach. Jährlich wurde gewechselt. Dreifelderwirtschaft, oder Anzeichen, die auf ihre Anwendung hindeuten, lassen sich auch für einige andere Orte nachweisen. Die größten Pachtflächen befanden sich vor 1500 in den obengenannten 18 Kerneinheiten. Diese waren manchmal 100 *bunder* groß. Roggen wurde fast überall und in der Overmaas-Region sogar fast ausschließlich angebaut. Weiter nach Südwesten baute man Spelz an und im Haspengau im Rahmen der Dreifelderwirtschaft viel Weizen und Gerste. Die meisten Pachteinheiten, darunter die Mehrzahl der großen, zählten zum Vermögen, das dem Amt der Kellnerei unterstand. In den gleichen Orten gab es außerdem noch kleinere Besitzungen, aus deren Erträge Anniversarien (Feste und Jahreszeiten) finanziert wurden. Es gab auch Ausnahmefälle: in Mechelen und Tweebergen gehörte der gesamte Besitz zur Propstei, in Lathuy zu den Anniversarien und in Zepperen, Lens und Weert zum Refektorium.

Zinsen wurden in Geld gezahlt und gehörten in der Regel zum Vermögen des Refektoriums. Außerdem wurde öfters eine Anzahl Kapaunen geliefert. In verschiedenen Orten wurde nur ein einheitlicher Zins erhoben, in einigen weiteren wurde außerdem ein Haus- oder Hofzins erhoben. Die nachfolgenden Umstände konnten dazu führen, dass in einem Ort noch weitere Zinsen erhoben wurden: die Verteilung der Güter über getrennte Einheiten, unterschiedliche Bodenverhältnisse, der Stand von Rodungsarbeiten und das Vorhandensein weiterer Latenhöfe des Stifts. Die Zahlungstermine waren sehr unterschiedlich. Kapaunen wurden oft am zweiten Weihnachtstag geliefert. In Koninksem, Ahrweiler, Wadenheim und Güls empfing das Stift außer Zinsen noch Kurmeden und es hatte dort einen Anspruch auf den Transport von Getreide oder Wein. In Güls ließ sich außerdem noch die interessante Beobachtung machen, dass sich die ursprünglichen Besitzeinheiten, die *tenures*, noch 1482 mit 11 Hufen identifizieren ließen. Einige der in weiterer Entfernung gelegenen Orte kannten ein Wirtschaftszentrum in Form eines Haupthofs.

Kollation und Zehnt

Der Besitz einer Pfarrkirche des Stifts umfasste im Wesentlichen das Kollationsrecht und den Zehnt. Da es keine Quellenüberlieferung zu etwaigen Kirchengründungen durch das Stift gibt, sind wir in dieser Frage auf die Patrozinien angewiesen. Die Kirchen im Besitz des Stiftes weisen jedoch eine Verschiedenheit an Patrozinien aus. Nur zwei Patrozinien deuten auf eine mögliche Kirchengründung durch das Stift, nämlich St. Servatius und Monulfus und Gondulfus. Angesichts St. Servatius zeigt sich, dass nur fünf Kirchen mit diesem Patrozinium, die in Brabant lagen, Stiftsbesitz waren und folglich vom Stift gegründet sein könnten. Das Gleiche gilt für die insgesamt drei Kirchen, die den Heiligen Monulfus und Gondulfus geweiht waren. In verschiedenen Orten mit einer St. Servatiuskirche, die kein Stiftsbesitz war, dürfte es sich um eine Kirchengründung des lokalen Kirchenherrn zum Behuf der hier ansässigen *familia* von St. Servatius gehandelt haben.

Das St. Servatiusstift beanspruchte als Kirchenherr den auch sonst üblichen Anteil von zwei Dritteln des Zehnts, den sogen. großen Zehnt. Auf den Pfarrer entfiel ein Drittel, der kleine Zehnt. Bei den Zehnteinkünften des Stifts handelte es sich fast ausschließlich um Getreideabgaben und diese wurden dem Vermögen der Kellnerei zugeordnet. An den meisten Orten war die Getreideart des Zehnten mit der Getreideart, die zur Begleichung der Pacht diente, identisch. In Maastricht war die Situation kompliziert. Die Abgrenzung der Pfarrrechte aus dem Jahre 1132 gewährte nur der St. Servatiuskirche einen Zehntanspruch. Die genauen Grenzen des damaligen Bezirks des großen Zehnten von St. Servatius lassen sich jedoch nicht ermitteln, da in den späteren Beschreibungen der Zehnten nur vom *Lindertiend* die Rede ist, der erst 1388 vom Stift erworben wurde.

Vlijtingen, Hees, Berg, Grandville und Lens

Diese Orte wurden tiefgreifend untersucht: hier wurde der Grundbesitz von St. Servatius unter Anwendung einer retrogressiven Methode zu einem möglichst frühen Zeitpunkt lokalisiert und anschließend wurde seine Lage im lokalen Besitzgefüge betrachtet.

Diese tiefgehende Untersuchung führte im Falle Vlijtingens zum Ergebnis, dass dort die Pachtguteinheiten mit Dreifelderwirtschaft noch die ursprünglichen Blöcke aus der Zeit vor der Gewanneinteilung erkennen lassen. Somit lässt sich hier eine Erstarrung der alten Blockform über einen Zeitraum von mehr als 500 Jahren hinweg, die sich aus der Kontinuität in der Güterverwaltung des Stifts erklärt, nachweisen. Zur Entstehung des Dorfes Vlijtingen und der beiden Weiler wurde die nachfolgende Hypothese entwickelt: Wahrscheinlich kannte der Grundbesitz von St. Servatius um Vlijtingen bereits vor dem Jahr 1000 eine zweiteilige Domanialverfassung. Das Dorf hat sich möglicherweise aus der Zentrale der Villikation mit der dazugehörigen Bebauung, der *meer*, der Kirche und drei weilerähnlichen Dorfteilen, wo zwei *zouwen* (Grebbe) aneinanderstoßen, entwickelt. Rundherum lagen die drei vom Grundherrn in Eigenwirtschaft genutzten Ackerlandkomplexe (*culturae*) der Villikation. Auch der Weiler Ellicht, wo ein in sich geschlossenes Dreifelderwirtschaftssystem funktionierte, entstand innerhalb der Grundherrschaft, das passierte hier möglicherweise aber zu einem späteren Zeitpunkt. Die Gründung des Weilers Lafelt als eigene Siedlung zählt zu den kollektiven Rodungen des Hochmittelalters.

Zu Hees entstanden die Zelgen nicht schrittweise, sondern quasi aus einem Guss. Es gibt vorerst keinen Grund zur Annahme, dass dies in diesem Falle zu einem anderen Zeitpunkt als zu Vlijtingen erfolgt ist. Neben Zinsgütern von St. Servatius gab es hier einen Latenhof des Lütticher Stifts St. Martin. Etliche Häuser und Höfe in diesem Dorf konnten in ihrer spätmittelalterlichen Lage kartiert werden. Für die Zeit um 1500 ließ sich eine Be-

bauung entlang der Hauptstraßen (z.B. Trichterstraat, Noppestraat, Strickerstraat Winkelstraat) nachweisen.

Zu Berg wurde um die Mitte des 15. Jahrhunderts nur Roggen angebaut und hier waren die Zelgen lediglich ein Relikt eines nicht mehr funktionierenden Fruchtwechselsystems. Die drei Zelgen setzten sich jeweils aus mehreren Blöcken zusammen, wie dies auch in Vlijtingen aber nicht in Hees der Fall war. Der Unterschied zu Vlijtingen bestand darin, dass in Berg jede Zelge in einem eigenen Teil der Gemarkung konzentriert lag. Wie in Vlijtingen sind die Zelgen möglicherweise auch hier phasenweise entstanden. Der Weiler Vilt lag außerhalb der drei Zelgen des Stifts. Die Bewohnung zu Berg konzentrierte sich 1506 hauptsächlich entlang des nördlichen Teils der Grote Straat (jetzt Op de Bies), entlang der Kleinstraat, am Schoonpoel und entlang der Vee-/ Valkenburgerstraat. Berg ist vielleicht im Zeitraum 1000 – 1100 von Maastricht aus oder von der Bank Heer mit dem dazugehörigen Weiler Scharn aus gegründet worden. Vilt wird sich im 12./13. Jahrhundert aus der Villikation des Vilterhofes entwickelt haben. Eine kollektive Rodung, wie zu Lafelt, ist hier nicht annehmbar.

Die Pachtgüter des Stifts zu Grandville wurden in den Quellen als Zubehör der dortigen Hufe bezeichnet. Hier fallen zwischen den übrigen Besitzparzellen drei große Blöcke auf, sowohl was ihre Größe als auch was ihre Lage anbelangt. Sie lassen mit einiger Wahrscheinlichkeit auf das zeitweilige Vorhandensein einer Dreifelderwirtschaft schließen. Der alte Name von Grandville war Liek. Bereits im 12. Jahrhundert lagen innerhalb des Kirchspiels Lens-sur-Geer, dessen Patronatsrecht beim St. Dionysiusstift zu Lüttich lag, und im Machtgebiet des Grafen von Loon drei große kirchliche Grundherrschaften, nämlich der Besitz von St. Dionysius in Lens-sur-Geer, der Besitz der Abtei von St. Truiden (St. Trond) in Oreye (nicht: Oleye!) und der Besitz von St. Servatius in Grandville. Für die Präsenz von St. Servatius in dieser Gegend gibt es bereits einen Beleg aus den Jahren 911-923. Für die Mitte des 9. Jahrhunderts lassen sich Königsgut und sogar eine Pfalz in einem Ort namens Lens nachweisen. Hierbei könnte es sich um Lens-sur-Geer handeln. Die Möglichkeit, dass sich hier eine große königliche Villikation befunden hat, die später dreigeteilt einigen großen Kirchen zugewendet worden ist, lässt sich nicht von der Hand weisen.

Die Güter der Kapitelherren zu Lens wurden ab der Mitte des 14. Jahrhunderts als eine zusammengehörige Einheit verpachtet. Hierzu zählten zwar drei größere Blöcke pro Dorf, aber eindeutige Indizien für das Vorhandensein einer Dreifelderwirtschaft fehlen. Es wurde versucht, die Entstehung und Entwicklung des Grundbesitzes in Lens-Saint-Servais und Lens-Saint-Remy zu rekonstruieren und die Beziehung der beiden Ortschaften zueinander zu bestimmen. Es gab 946 eine Villikation von St. Servatius in Lens-Saint-Servais, in dessen Nähe sich eine größere Villikation mit einer Remigiuskirche befand. Das Stift erwarb bereits vor 1139 auch diese Remigiuskirche sowie die Muttersiedlung, die Jaignée hieß. Als das Gelände nach 1227 immer feuchter wurde, verließen die Bewohner Jaignée und es entstand in geringer Distanz ein neues Dorf: Lens-Saint-Remy. Die Pfalz, die sich 866 zu Lens belegen lässt, wird in der Nähe von Lens-sur-Geer (siehe Grandville) zu suchen sein.

Die Vermögensstruktur

Die vier Fonds des St. Servatiusstifts waren: 1. Das Vermögen der Kellnerei. Daraus wurden die Pfründen bezahlt, was in Form einer festen jährlichen Auszahlung von Getreide und Wein passierte. Um die Mitte des 16. Jahrhunderts entfielen zwei Drittel der Einkünfte des St. Servatiusstifts auf dieses Vermögen. 2. Das Vermögen der *refectorproosdij* (Refektorium) diente ursprünglich zur Bezahlung der Mahlzeiten der Kanoniker. Nach der Aufgabe der

vita communis erhielten die residierenden Kanoniker daraus ihre Präsenzen und Kapaunen. Das Refektorium kassierte die Zinsen und die Kapaunen des Stifts und außerdem sämtliche Stiftseinnahmen aus den Grundherrschaften Zepperen, Lens, Weert und Echt. 3. Der Fonds der Anniversarien war für Messen an besonderen Feiertagen und für die jährlichen Gedenken der Verstorbenen gedacht. Der Rest wurde den Kanonikern ausgezahlt. Die Einnahmen rührten aus drei Quellen her: Geldeinkünfte aus der gesamten Villikation Lathuy und aus einigen weiteren, zerstreut liegenden Besitzungen, daneben eine vollständige Zinskarte in Maastricht und schließlich Naturalpacht, wie bei der Kellnerei. 4. Die Einkünfte des Vermögens der Propstei stammten hauptsächlich aus den Villikationen Mechelen und Tweebergen sowie aus den Heergewäten der Lehen. Die Ausgaben der drei Hauptvermögen des Kapitels gingen hauptsächlich an die Pfründen der Kanoniker sowie an deren Ergänzung in Form von Präsenzen. Die Zehnteinkünfte und Pachteinahmen waren am ertragreichsten, die Zinsen brachten verhältnismäßig wenig ein.

Stadt und Land

Im Jahre 928 trat Herzog Giselbrecht von Lotharingen als Rektor der St. Servatiuskirche hervor. Der Herzog soll nach Jocundus in Maastricht residiert haben. Er soll nach diesem Geschichtsschreiber auch den Plan zum Bau einer neuen Mauer um das *monasterium* und die Kaiserspfalz aufgefasst haben. Hier findet sich der erste direkte Beleg für eine Pfalz zu Maastricht. Der zweite und zugleich letzte Beleg bietet eine Urkunde des Königs Friedrich Barbarossa vom Jahre 1154. Gab es in Maastricht wirklich eine Pfalz oder handelte es sich lediglich um eine Befestigung, die nur gelegentlich des Aufenthalts eines Königs oder Kaisers als Pfalz genutzt wurde? Bei der Beantwortung dieser Frage wurden folgende Tatsachen berücksichtigt: 1. Unweit der Tongersepoort gab es einen Hof von Lenculen, dem im späten 12. Jahrhundert ein Reichsgutkomplex untergeordnet war. 2. das Reich erhielt um 1073 als Ersatz für ein *curtile* in der Nähe des *claustrums* ein anderes *curtile*, das etwas weiter in Richtung der Jeker gelegen war. Die Kombination dieser Tatsachen führte zum Schluss, dass mit dem *curtile* des Reiches der sogen. Vroenhof gemeint war. Als Jocundus eine Pfalz, die gemeinsam mit der St. Servatiuskirche ummauert werden sollte, erwähnte, meinte er wohl dieses domaniale Zentrum. Der Hof van Lenculen bzw. der Vroenhof könnte dem König bei dessen Aufhalten in Maastricht als Pfalz gedient haben. Er bildete außerdem das Wirtschaftszentrum eines Reichsgutkomplexes, das in späterer Zeit als Grafschaft des Vroenhofs bezeichnet werden sollte.

Der bereits existierenden St. Servatiuskirche hatte man ein Stift zugeordnet, das mit Reichsgut ausgestattet wurde. Der Maastrichter Güterbesitz von St. Servatius setzte sich im Zeitraum bis 1139 aus den nachfolgenden Hauptelementen zusammen: Kirche, *monasterium*, *claustrum*, Immunität, Grundherrschaft, Bannmühle, Pfarrechte, Zehnt und schließlich die Brücke. Ein anderes wichtiges Element war die Bank Tweebergen, die aus einer zweiteiligen Domäne hervorgegangen sein muss. Innerhalb des lokalen Reichsgutkomplexes war also eine Enklave um die St. Servatiuskirche entstanden, die nachfolgende Elemente umfasste: 1. die Kirche; 2. das *claustrum*; 3. die Herrschaft Tweebergen. Das verbliebene Reichsgut wurde von einem zentralen Hof aus verwaltet, den man aber neben der bereits vorher existierenden und exzentrisch gelegenen Kirche positionierte. So entstand das *castrum*, das im 9. Jahrhundert erwähnt wird. Das dahinter gelegene Gebiet von Tweebergen spaltete das Reichsgut wie ein Keil. Die sich intensivierende Bewohnung im Bereich zwischen dem ehemaligen Kastell (Siedlungskern 1) und dem *castrum* mit der St. Servatiuskirche (Kern 2) ließ diese allmählich zusammenwachsen. Das führte zu einer so starken

Verflechtung des Territoriums des Lütticher Bischofs mit dem Reichsterritorium, dass hier ein *indivies* (ungeteiltes) Gebiet, wo die Angehörigen der beiden durcheinander wohnenden *familiae* lediglich nach dem Personalitätsprinzip getrennt wurden, entstand. Das Umfeld der St. Servatiuskirche wurde zu einer Übergangszone, wo das ungeteilte Gebiet, d.h. die sich entwickelnde Stadt, den Reichsgutbereich teilweise überlagerte. Das Gelände des Vrijthofs und das *claustrum* wurden anschließend 1229 von der ältesten Umwallung der Stadt mit umfasst, während der übrige Vroenhof und Tweebergen außen vor blieben. Bei der zweiten Stadtumwallung wurde ein Teil hiervon nachträglich einbezogen, einschließlich des Hofes von Lenculen. Die Untersuchungen enden mit der Annahme, dass der zum Vroenhof gehörende Reichsbesitz in der Vergangenheit viel größer gewesen sein muss und ursprünglich auch Güter, die später dem St. Servatiusstift gehörten, umfasst haben wird.

Schluss und Empfehlungen für weitere Untersuchungen

Drei der vier Fragen, die zu Anfang dieser Doktorarbeit gestellt wurden, ließen sich eingehend beantworten. Die Antworten bezüglich der Entwicklung und Verwaltung des Grundbesitzes von St. Servatius haben ein hohes Maß an Sicherheit, aber dort wo es sich um die Stellung des Stifts und seines Besitzes in Maastricht und im Raum handelte, wurden häufig Hypothesen benötigt. Nur die erste Frage, nämlich die nach der Entstehung des Grundbesitzes, ließ sich kaum beantworten. Frühe Quellenbelege zur Erwerbung von Besitz wurden berücksichtigt, aber bei den meisten Belegen ging es um Neuerwerbungen im 10. und 11. Jahrhundert. Der Ursprung der in Kapitel II benannten strukturellen Kerneinheiten des Stiftsbesitzes ließ sich nur im Falle von Ramioul, Dilsen, Weert, Ahrweiler und Wadenheim aufzeigen. In den übrigen Fällen konnten zwar auf die jeweiligen Erstbelege hingewiesen werden, aber die Herkunft dieser Güter blieb unbekannt. Bemerkenswerterweise gilt dies auch für die 11 wichtigsten Einheiten, die 11 Bänke von St. Servatius. Es wurde in dieser Dissertation der Versuch gemacht, die Herkunft der Güter vorwiegend auf der Grundlage der stiftischen Überlieferung zu ermitteln. Da das Problem auf dieser Grundlage nachweislich nicht lösbar ist, müsste bei künftigen Untersuchungen ein anderer Ansatz gewählt werden.

Zunächst sollte man sich über den Charakter des St. Servatiusstifts im Klaren sein. Es nahm wohlgeordnet eine Ausnahmeposition zwischen den sonstigen Stiften im Westen des deutschen Reichs und im Nordosten Frankreichs ein. Diese Kollegiatkirche war viel größer und älter als die meisten sonstigen Kollegiatkirchen, die vielfach erst im 11. Jahrhundert als suburbane Kirchen im Umfeld eines Bischofssitz gegründet worden waren. Entsprechend unterschiedlich war die Entwicklung. Das St. Servatiusstift wirkte wie ein Domstift und übertraf in dieser Hinsicht das Stift der Maastrichter Liebfrauenkirche, die an der Stelle der ehemaligen Bischofskirche erbaut worden war. Dieses erklärt sich erstens aus dem Umstand, dass die St. Servatiuskirche bereits im 6. Jahrhundert als das Gegenstück *extra muros* der innerhalb des Kastells Maastricht gelegenen Kathedrale des Bistums Tongeren entstanden war. Zweitens bekam das St. Servatiusstift in der Spätzeit des Maastrichter Bischofssitzes einen neuen und viel kräftigeren Impuls: Es wurde von den Karolingern übernommen und machte als Reichsstift eine Entwicklung durch, die sich mit der Entwicklung des Liebfrauenstifts zu Aachen, einer freilich größeren Gründung Karls des Großen, durchaus vergleichen lässt. Es ist im Falle von St. Servatius übrigens nicht angebracht, die Frage der Herkunft der Besitzungen mit einer gleichen Argumentationsweise, wie sie oft beim Aachener Stift angewandt wird, zu beantworten, was heißen würde: wenn ein Gut Besitz von St. Servatius ist wird es – wenn nichts dagegen spricht – ursprüngliches Reichs-

gut sein. Trotzdem ist von Verbindungen zwischen den Hauptbesitzungen von St. Servatius und altem Reichsgut auszugehen.

Hier läge ein Ansatz zur Erforschung der Besitzverhältnisse in Regionen wo Grundbesitz von St. Servatius an Reichsgut, bzw. an sonstigem Kirchenbesitz, der möglicherweise von Reichsgut herrührte, oder an Besitzungen ansehnlicher Personen mit Verbindungen zum Reich grenzte. Am Schluss des letzten Kapitels werden Orte genannt, für die dies zutrifft. Es empfiehlt sich, bei solchen Untersuchungen insbesondere auf Übereinstimmungen in der Verwaltung benachbarter Grundherrschaften zu achten. Diese Empfehlung fußt auf einer der wichtigsten Ergebnisse dieser Dissertation bezüglich der Besitzverwaltung des St. Servatiusstifts. Dieses bislang nicht genannte Ergebnis lautet: das Stift kannte kein eigenes System, benutzte keine Standardmethode. Die Besitzungen wurden von Ort zu Ort unterschiedlich verwaltet: zu Vlijtingen anders als zu Güls, zu Lens anders als zu Weert und zu Berg anders als zu Koninksem. Das führt zum Schluss, dass das Stift sich den örtlichen Verhältnissen oder - und das ist viel interessanter - der Verwaltungsweise, die es beim Erwerb einer Besitzung vorfand, anpasste. Als Beispiel hierfür kann die Dreifelderwirtschaft, die u.U. auf ein hohes Alter der Villikation hinweist, dienen. Das Stift bediente sich mancherorts dieses Systems, andernorts aber nicht, ohne, dass die Bodenverhältnisse immer eine hinreichende Erklärung für diese Unterschiede bieten würden. Für Maastricht und Umgebung könnten eine weitere, zweiteilige Untersuchung zu neuen Ergebnissen führen: 1. Eine Rekonstruktion der Grenzen zwischen dem Vroenhof, Tweebergen und dem ungeteilten (*indiviezen*) Gebiet und 2. eine Kartierung der Zehntgrenzen innerhalb und außerhalb der Stadt. Als wichtiges Quellenmaterial bieten sich hier die Gerichtsakten des Vroenhofs, die bislang erst teilweise erschlossen worden sind, an. Das Verfahren der Rekonstruktion wird aber sehr kompliziert sein, u.a. weil viele Toponymen, die in den alten Quellen genannt werden, heute in Vergessenheit geraten sind.

Zum Schluss folgt hier noch ein kurzer Rückblick auf den letzten Teil des dritten Kapitels, der einem Vergleich der Vermögensstruktur einiger Stifte gewidmet war. Dieser Vergleich weist einige grundsätzliche Übereinstimmungen zwischen St. Servatius und St. Jan in Utrecht (Palmboom) auf, aber zeigt hier ansonsten größere Unterschiede als bei den sonstigen untersuchten Stiften (in Maastricht und Aachen). Dennoch fällt gerade bei St. Jan ein Merkmal auf, das die Verhältnisse des St. Servatiusstifts vielleicht einigermaßen zu erklären vermag. Die Grundausrüstung von St. Jan umfasste neun *curtes*, aus deren Erträge die Pfründen bezahlt wurden. Trotz der Vermögenstrennung zwischen Propst und Kapitel, die hier in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts erfolgt ist, unterstanden diese *curtes* bis in das 15. Jahrhundert dem Propst. Die Kirchen mit ihren Zehnten gehörten jedoch nicht zur *dos*, sondern wurden St. Jan erst im späten 11. oder in der 1. Hälfte des 12. Jahrhunderts geschenkt. Sie wurden nicht dem Propst zugeordnet, sondern gehörten ab jetzt dem Kapitel und bildeten seinen ältesten eigenständigen Besitz. Im Falle von St. Servatius waren die Bänke bis 1232 dem Propst zugeordnet. Möglicherweise bildeten die 11 Bänke von St. Servatius, oder zumindest einige von ihnen sowie vielleicht einige weitere Bänke, die sich nicht voll entwickelt haben, die ursprüngliche Ausstattung des mit der St. Servatiuskirche verbundenen Monasteriums, wenngleich dieses drei oder vier Jahrhunderte vor St. Jan zu Utrecht gegründet worden ist.

Auf jeden Fall sind Möglichkeiten zu weiteren Untersuchungen vorhanden. Diese werden aber höchstens zu neuen Einsichten führen, nicht zu Sicherheiten, denn wir sollten Folgendes bedenken: wie können wir nach 1200 Jahren die Herkunft der Bänke bestimmen wenn die Kanoniker es selbst nach 700 Jahren nicht mehr konnten?

Deel 2

Bronnen voor de geschiedenis van het kapittel

Handleiding en verantwoording bij het Bronnenboek

In de *Publications* van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van 1991 publiceerde H. van Ommeren het eerste deel van *Bronnen voor de geschiedenis van Maastricht*, een bronnenboek dat tot en met het jaar 923 ging. Hij kondigde hierin aan, dat de auteur van het onderhavige proefschrift te zijner tijd het tweede deel (924-1204) zou bezorgen.¹ Ofschoon het materiaal grotendeels verzameld was, heeft dit niet tot publicatie geleid, omdat de bedoelde auteur zich in die periode met andere werkzaamheden bezighield. Tijdens het onderzoek voor het onderhavige proefschrift ontstond geleidelijk een ander plan. Aangezien de meeste bronnen het Sint-Servaaskapittel betroffen, kreeg het bronnenboek van Maastricht een andere opzet en werd het als bronnenboek van het Sint-Servaaskapittel aan het proefschrift toegevoegd. Voor de vroegste periode diende het bronnenboek van Van Ommeren als vertrekpunt.

Het bronnenboek bestaat uit twee series. Van Serie I is het de bedoeling dat hierin alle bronnen vanaf het ontstaan van kerk en kapittel tot en met het jaar 1200 zijn opgenomen. Serie II beslaat de periode na 1200. Omdat voor deze latere periode de hoeveelheid overgeleverde bronnen veel groter is dan in de eerste, is bij deze tweede serie gekozen voor een thematische selectie.

Als beginpunt van Serie I is de overlevering van het overlijden van bisschop Servatius en de bouw van een kerkje op diens graf genomen. Deze gegevens zijn weliswaar op een later tijdstip binnen de betreffende periode door auteurs van verhalende bronnen als Gregorius van Tours en Jocundus opgetekend, maar vormen toch een weergave van het beeld dat de aan de Sint-Servaaskerk verbonden geestelijkheid had van het eigen verleden. Vanaf het jaar 779 (nr. 7), met de toename van het aantal diplomatische bronnen, gaan gebeurtenis en optekening steeds meer samenvallen en komt tegelijkertijd het kapittel zelf in beeld (vanaf nr. 8). De vermeldingen van na 1100 zijn vrijwel uitsluitend afkomstig uit oorkonden, die in de meeste gevallen over verwerving van onroerend goed gaan en waarin de kanunniken en leden van de *familia* van het kapittel regelmatig als getuigen optreden.

Dit eerste deel van het bronnenboek is in het onderhavige proefschrift opgenomen, omdat het als hulpmiddel kan dienen bij een van de doelstellingen van het onderzoek naar het grondbezit, namelijk zo goed mogelijk achterhalen, wanneer en hoe de Sint-Servaaskerk haar onroerende bezittingen verwierf. Maar dat was niet de enige reden. Gaandeweg het onderzoek werd steeds meer behoefte gevoeld aan het bijeenbrengen van de uitgegeven bronnen met betrekking tot het kapittel. Met name het materiaal tot 1200 is op de meest uiteenlopende plaatsen gepubliceerd. Doppler heeft in zijn *Verzameling van charters en bescheiden* weliswaar al het oorkondenmateriaal van 800 tot 1795 in regestvorm verwerkt (bijna duizend regesten), maar een regest is en blijft een beperkt hulpmiddel, vooral wanneer men dieper op een onderwerp wil ingaan. Bovendien blijft bij Doppler het verhalende materiaal buiten beeld.

Na 1200 was het aantal vermeldingen van schenkingen zo ongeveer omgekeerd evenredig aan de toename van de hoeveelheid oorkonden. Serie II bestaat dan ook uit een selectie van teksten van na 1200, die op speciale wijze inzicht geven in de wijze van beheer van het goederenbezit van het kapittel. Een gedeelte gaat over de rechten van de keizer en de hertog

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, 7.

van Brabant ten aanzien van kapittel en proosdij begin dertiende en midden zestiende eeuw (nrs. 95-96, 112). Andere groepen oorkonden behandelen achtereenvolgens de verwerving van een terrein naast de kerk in Maastricht (nr. 97), de verwerving en het beheer van de tiend in een aantal plaatsen (nr. 98), de verdeling tussen proost en kapittel van de banken van Sint Servaas (nr. 99), de afbakening in de dertiende en begin veertiende eeuw van de rechten in een aantal heerlijkheden tussen de plaatselijke heren en het kapittel (nrs. 100, 102-104), de wijze waarop in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw door het kapittel het drieslagstelsel werd toegepast, laathoven functioneerden, pacht en cijns werden geïnd en herendiensten en keurmeden werden verplicht (nrs. 101, 105-111) en tenslotte gegevens uit de rekeningen van 1553 over de indeling van de cijnsen in Maastricht, cijnsplichtige kanunniken en een lijst van prebenden (nr. 113). Dit deel vormt voornamelijk een bijlage bij de hoofdstukken II-IV van Deel 1 van dit proefschrift.

Zowel in Serie I als in Serie II is het gereproduceerde, reeds elders uitgegeven materiaal aangevuld met tot nog toe onuitgegeven bronnen, in totaal 29 stuks. In Serie I gaat het om ongepubliceerde oorkonden, waar desalniettemin regesten van bestaan (nrs. 45, 48, 51, 57a, 59, 69, 71, 77, 81-84, 90, 92, 94). Om het bronnenmateriaal tot 1200 compleet te maken is via de verwijzing van Doppler gezocht naar de originele versies of de meest betrouwbare afschriften hiervan. In Serie II omvat het voor het eerst gepubliceerde materiaal (nrs. 98c-f, 99c, 100a, 101a-b, 102a, 103b, 105, 107-109, 110b-c, 111-113) ook teksten uit het archief van Sint-Servaas, die nog niet eerder gebruikt werden en waarvan dus geen regesten bestaan (nrs. 105, 107-109, 110b-c, 111-113). Doppler heeft ooit het plan gehad om een oorkondenboek van Sint Servaas uit te geven, hetgeen heeft geleid tot de uitgave van zijn al eerder genoemde regesten en tot een bewaard gebleven manuscript van het oorkondenboek. Dit manuscript werd bij de bewerking van het onuitgegeven materiaal diverse malen geraadpleegd.¹

Bij de weergave van de teksten is de volgende werkwijze gehanteerd:

1. De indeling van het bronnenboek is chronologisch, namelijk op datum van gebeurtenis of veronderstelde datum van (veronderstelde) gebeurtenis. Een gedeelte van de teksten heeft een eigen nummer gekregen, maar ook komt het dikwijls voor dat teksten groepsgewijs zijn genummerd. Dit laatste is het geval, wanneer meerdere teksten met verschillende data over eenzelfde onderwerp of met elkaar verwante onderwerpen gaan. Chronologisch werd een dergelijke groep geplaatst op datum van de vroegste gebeurtenis of de oudste tekst. Indien de datum van de bron niet overeenkomt met de datum van de gebeurtenis, werd de eerste tussen vierkante haken extra toegevoegd. Drie volledig vervalste oorkonden zijn op datum van vervaardiging geplaatst, terwijl op de nominale datum enkel een verwijzing is aangebracht (nrs. 74b, 96b, 96c).

2. Om de omvang van het bronnenboek in de hand te houden, zijn alleen die fragmenten van teksten weergegeven, die werkelijk inhoudelijk van belang zijn op de wijze als hierboven beschreven. Dit leidt ertoe dat uit sommige bronnen slechts een enkele zin wordt geciteerd, terwijl een andere bron vrijwel in extenso is overgenomen. Bij oorkonden heeft dit principe meestal geleid tot opname van de promulgatio, de narratio en de dispositio. Van oorkonden tot 1200 werden ook de vermeldingen van de getuigen opgenomen voor zover duidelijk of aannemelijk is dat het om kanunniken of ministerialen van het kapittel gaat.

¹ RAL SS kap, nrs. 1815-1817.

Overige informatie van belang, bijvoorbeeld oorkonder, datum, enzovoort, is in het regest vermeld, dat in cursief aan iedere tekst is toegevoegd.

3. Bij de weergave van de teksten gaat het primair om de inhoud. Het bronnenboek is geen diplomatische of kritische bronnenuitgave. Indien een dergelijk doel was nagestreefd, was het onmogelijk geweest binnen het beperkte kader, namelijk als bijproduct van dit onderzoek, zoveel bronnenmateriaal bijeen te brengen. Van elders gepubliceerde teksten werd steeds de meest recente, betrouwbare uitgave overgenomen, van ongepubliceerde teksten de originele oorkonde of het meest betrouwbare afschrift, bij voorkeur uit een drietal cartularia.¹

4. Iedere tekst is voorzien van een regest in cursief, dat de inhoud zo bondig mogelijk weergeeft. Door de bewoordingen van de tekst zoveel mogelijk te volgen en een aantal latijnse termen waarvan de betekenis omstreden kan zijn, letterlijk weer te geven wordt gepoogd elke vorm van interpretatie zoveel mogelijk uit te sluiten.

5. Iedere tekst is voorzien van een voetnoot. Deze verwijst naar:

- De meest recente uitgave van een tekst.
- Het nummer bij Doppler als uniek nummer.
- De bewaarplaats van de originele bron, indien die ook werkelijk op de betreffende plek aanwezig is bevonden.
- Een of meer afschriften, indien een bron nog nergens werd gepubliceerd en er geen originele versie is aangetroffen.

N.B. In de voetnoten wordt niet expliciet verwezen naar het manuscript van Doppler. Dit werd als 'second opinion' geraadpleegd, wanneer in de originele versie of in de afschriften van onuitgegeven of niet gebrekkelijk uitgegeven oorkonden onduidelijkheden optraden.

6. De in bronnenuitgaven, originelen of afschriften aangetroffen teksten werden grotendeels letterlijk overgenomen. Om de leesbaarheid zoveel mogelijk te bevorderen werden echter de volgende aanpassingen aangebracht:

- Interpunctie en hooflettergebruik werden gemoderniseerd.
- De letter *j* werd standaard gewijzigd in *i*, het gebruik van *u* en *v* gemoderniseerd.
- Getallen en jaartallen in Romeinse cijfers werden in onderkast en tussen streepjes geplaatst. Bijvoorbeeld *XIV* werd *-xiv-*.
- Afkortingen werden opgelost, behalve als onduidelijk was in welke naamval het afgekorte woord zou komen te staan. Dit is met name het geval bij opsommingen van te ontvangen of te betalen geldwaarden in rekeningen, zoals *-xiv-den*.
- Ligaturen, zoals bijvoorbeeld *œ*, werden in de regel opgelost, maar *ę* bleef in de voorkomende gevallen ongewijzigd.

7. Vanwege het feit dat het maken van vertalingen van de teksten een onevenredige hoeveelheid tijd binnen dit onderzoek zou vereisen, is ervoor gekozen om hiervan af te zien.² Wel werden in Deel 1 van dit proefschrift teksten uit het bronnenboek nader geïnterpreteerd op plaatsen waar zij aan bod komen. In de voetnoot bij iedere bronnenboektekst wordt vermeld in welke paragrafen van Deel 1 dit voor de betreffende tekst het geval is.

¹ RAL SS kap, nrs. 10 en 13; BNP, nr. 10180.

² Van de *Vita* en *Miracula* van Jocundus bestaat een vertaling, die binnenkort wordt uitgegeven: Arentsen e.a.

Serie I Bronnen tot 1200

I. 359 of weinig later

a. [ca. 590]. *Dood en begrafenis van Servatius in Maastricht volgens Gregorius van Tours in zijn Historia Francorum.*¹

Erat autem tunc temporis apud Tungrus oppidum Aravatus ... episcopus. ... Hic vero ad Treiectinsem urbem accedens, modica pulsatus febre, recessit a corpore, ablutisque a fidelibus, iuxta ipsum agerem publicum est sepultus.

b. [ca. 590]. *Idem volgens Gregorius in zijn Gloria Confessorum.*²

Aravatus vero Triiectensis episcopus tempore Chunorum, cum ad inrumpendas prorumperent Gallias, fuisse memoratur. Qui et sepultus refertur iuxta ipsum pontem ageris publici ...

c. [979 / vóór 980]. *Volgens abt Herigerus van Lobbes.*³

... Et ad Traiectensem accedens vicum, modica pulsatus febre, fragili absolutus corpore, publico elatus funere, et a viris fidelibus iuxta aggerem publicum 3. Idus Maias sepultus.

d. [ca. 1070-1088]. *In de versie van Jocundus.*⁴

... Astantibus vero et iugiter in eum respicientibus multis, ut aiunt, milibus inter manus suorum emisit spiritum. ... Igitur tam gloriosum pontificem ad sepeliendum multa milia hominum, qui convenerant, vii dies condignas celebrantes exequias, octava tradunt sepulture in magna gloria apostolorum principis in basilica, a beato Materno, ut supra relatum est, in Publico Aggere constructa; ...

2. ca. 570

a. [ca. 590]. *Gregorius van Tours vermeldt de bouw van een houten oratorium boven het graf van bisschop Servatius, die vervolgens door bisschop Monulfus werd vervangen door een templum magnum.*⁵

Nam plerumque devotio studiumque fidelium oratorio construebant de tabulis ligneis levigatisque; sed protinus aut rapiebantur vento aut sponte ruebant. Et credo, idcirco ista fieri, donec veniret, qui dignam aedificaret fabricam in honore antestitis gloriosi. Procedente vero tempore adveniens in hac urbe Monulfus episcopus, templum magnum in eius honore construxit, composuit ornavitque. In quo multo studio et veneratione translatus corpus magnis nunc virtutibus pollet.

¹ Gregorius Turonensis, *Historiae*, I, 74. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.5.

² Gregorius Turonensis, *De gloria confessorum*, 340. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2.

³ Herigerus Lobiensis, 175. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2.

⁴ Jocundus, *Vita*, 179 en 180. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.4.

⁵ Gregorius Turonensis, *De gloria confessorum*, 340. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.1, 5.2.4.

b. [979 / vóór 980]. *Idem volgens abt Herigerus van Lobbes.* ¹

... beatus Munulfus vicesimus primus procedente tempore in regimen aecclesiae Tungrensis successit, et in sancti viri honore templum honorificatum erexit, composuit, ornavit, corpusque illius in eo cum digna reverentia transtulit, sedemque in Traiecto pontificalem amodo esse constituit, ubi et corpus suum sepeliri mandavit in medio aecclesiae. Ubi etiam beatus Gondulfus, qui 22. successit in regimine, habet locum sepulturae.

c. [ca. 1070-1088]. *In de versie van Jocundus.* ²

Sane inter innumera virtutum insignia in honore beati Servatii ... aliud templum erexit [Monulfus], magnum composuit, ornavit, corpusque ipsius in eo digna cum reverentia ... transtulit et clericos deum timentes atque in amore superno ferventes, qui sub eo digne et iugiter militarent deo, addidit non paucos.

3. na 549 - vóór 614 / 691 - ca. 700

a. [ca. 1070-1088]. *Volgens Jocundus schonk Monulfus zijn bezittingen aan Sint Servaas.* ³

Ubi vero ad sedem suam reversus est Traiectum, congregata multitudo civium, congregato venerabili senato sub regula degentium, omnium quę possidebat, quę edificaverat, beatum Servatium heredem fecit et principem.

b. [na 1088]. *In de Vita Monulfi wordt een en ander gespecificeerd.* ⁴

Regressus autem pontifex beatum Servatium, per quem Dominus suo tempore terrigenis plurima praestitit beneficia, mirabiliter glorificabat in auro, et argento, et quibus in ministerio opus est divino, addens familiam et praedia, cum in terrenis possessionibus esset locupletissimus. ...

c. [ca. 1070-1088]. *Volgens Jocundus stichtte bisschop Monulfus meerdere monasteria in Maastricht, waarvan alleen dat van Onze Lieve Vrouw overbleef. Na de verplaatsing van de bisschopszetel zijn de kerken in verval geraakt, behalve de templum waar Sint Servaas begraven was.* ⁵

Ubi autem pater venerandus de infirmitate sua convaluit, nichilominus expectans, Traiectum cum omni velocitate rediit ibique ex propria hereditate monasteria statuit plura, ex quibus, ut aiunt, superest adhuc unum, sancta Maria, tuum, quia peccatis principum agentibus multo post tempore alio translata pontificali dignitate, res omnium ecclesiarum translate sunt, ideoque ipsę ecclesię dilapsę et omnino delete. Illud autem templum, in quo venerabilis Servatius erat reconditus, sicut promiserat dominus, mansit et eius ineffabili misericordia protegente manet adhuc gloriosum et manebit in eternum.

d. [ca. 1144-1146]. *Volgens de Luikse kanunnik Nicolaus schonk koning Clovis III op verzoek van Lambertus een immunitetsprivilege aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die na de verplaatsing vanuit Tongeren bisschopszetel was geworden.* ⁶

¹ Herigerus Lobbiensis, 176.

² Jocundus, *Vita*, 198.

³ Jocundus, *Vita*, 200-201. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.3.

⁴ *Vita prima Monulfi*, 158. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.3.

⁵ Jocundus, *Vita*, 199-200. Behandeld in Deel 1, paragraaf 5.2.2.

⁶ Nicolaus Leodiensis, 411. Behandeld in Deel 1, paragraaf 5.2.2, 5.2.4.

Quante autem existimationis et auctoritatis beatus Lambertus apud regem fuerit, manifeste patet, cum eum idem pacificus rex non solum “episcopum”, sed et “patrem” et “apostolicum virum” appellet in eo privilegio, quod promulgavit, ipso sancto presule petente, pro immunitate et possessionibus ecclesie sancte Marie perpetue virginis, in cuius nomine et honore eo tempore Traiecti vigeat post Tungris quedam dignitas pontificalis cathedre: quod privilegium usque hodie apud nos conservari non dubium est.

4. ca. 700 - 1000

a. [ca. 750]. *In de oudste levensbeschrijving van bisschop Lambertus wordt melding gemaakt van een basilica van Sint-Petus in of bij Maastricht, waarnaar het stoffelijk overschot van deze bisschop werd overgebracht.*¹

... Ergo cum corpusculus ad portum pervenisset, petierunt ex more deposito de nave, in faeretroque inditum ad basilicam sancti Petri deferunt eum; ...

b. [830 of weinig later]. *Volgens Einhard stond in 828 midden in de basilica van Sint-Servaas een altaar dat aan de Heilige Verlosser was gewijd.*²

Adventus sanctorum Christi martyrum Marcellini et Petri ad vicum Traiectum contigit pridie Nonas Iunii. Nam ipso die venit eis obviam de eodem vico inmanis multitudo populi ad susceptionem illorum congregata... Cumque his laudibus et laetitia spiritali usque ad basilicam beati Servatii perventum est ... cum subito intravit quidam puer surdus... ac deinde, cum ante altare sancti Salvatoris, quod in media ecclesia posita est, pervenisset ...

c. [ca. 1070-1088]. *Jocundus noemt dit zelfde altaar in verband met de translatie van Sint Servaas, mogelijk ca. 980-990.*³

... Statuta die, id est ieiunii ultima, sicut iussum fuerat, universus provinciae populus venit Traiectum, omnes simul beati Servatii ad monumentum. In altari, quod erat ad caput eius in honorem domini Salvatoris principisque apostolorum, ponitur liber evangeliorum ...

d. [ca. 1070-1088]. *Volgens Jocundus stichtte Maternus (vermeld ca. 313-314) in Maastricht een basilica gewijd aan de heilige Verlosser en Sint Petrus en resideerde Sint Servaas hier.*⁴

Novimus autem in eodem Traiectensi opido eodem et tempore ecclesiam fuisse constructam non admodum magnam, sed parvam, nimisque decoram, habente pulcrę visionis sata et montana ad meridiem, nec minores valles et prata, ut ego ipse oculis probavi meis, ad septentrionem; undique terram incolis omnibusque bonis refertam. Et hec basilica sita erat in quadam altitudine, in via que appellatur regia. ... Ab ortu vero solis habet illa ecclesia de magnis et nobilioribus terre vestre fluviis flumen Mosam. A latere versus austrum alium, sed parvulum. Illa vero euntibus via de regno Francorum in Saxones aliasque in nationes, hic transitus erat. Unde et hec civitas iure Traiectum appellatur. Hac autem in civitate oratorium, de quo prefati sumus, quis primum fundaverit, audiamus. ... Traiectum divertit [Maternus], omnes quos invenit convertit et in loco ab incolis postea dicto Aggere Publico oratorium, de quo iam diximus, construxit et in honore domini Salvatoris principisque apostolo-

¹ Vita prima Lamberti, 371. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.4.

² Einhard, Translatio Marcellini et Petri, 261. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 1.6, 5.2.4, 5.2.5.

³ Jocundus, Miracula, 94. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2.

⁴ Jocundus, Vita, 151-152. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.4.

rum consecravit. In hoc beatus Servatius ... tunc residebat, divinum officium frequentabat ...

*e. [ca. 1144-1146]. Volgens de kanunnik Nicolaus had Maastricht in de tijd van Lambertus twee kerken: de Onze Lieve Vrouw, die toendertijd als bisschopszetel diende, en de Sint Bartholomeus, waar Servatius begraven was. Lambertus begroef men hier niet, maar wel in het kerkje van Sint Petrus. Dit was eenzaam gelegen op de naar het oosten gerichte berghelling, die Castra werd genoemd, met de Jeker als grens tussen die plek en Maastricht.*¹

... Erant in ipso oppido Traiecto due celebres ecclesie, quarum una beate Marie perpetue virginis Tungrensium pontificum eo tempore secunda sedes habebatur; altera vero beati Bartholomei apostoli, que sanctissimi confessoris et episcopi Servatii meritis et corpore magnifice decorabatur. Sed in his venerabile beati viri corpus tumulare minime presumpserunt, ne claritas loci angere videretur gloriam et honorificentiam sepulti. Unde, mano facto, feretrum eius sine aliqua funeris pompa intulerunt in quandam ecclesiolam sancti Petri apostolorum principis in lapideo sarcophago corpore quiescebat. Erat autem solitaria, sita fere in ipsa Mose ripa, ad orientalem clivum montis, quem incolae Castra vocant, habens inter se et Traiectum quasi quandam limitem Jecharam fluvium.

*f. [1247-1251]. Egidius van Orval vermeldt bij de wijding van de Sint-Bartholomeuskerk in Luik (ca. 1008-1018) een ruil van patrocinia: de Sint Servaaskerk in Maastricht was oorspronkelijk aan Sint Bartholomeus gewijd en een kerkje in Luik aan Sint Servaas.*²

... Nam antea quedam ecclesiola ibidem fuerat in honorem beati Servatii edificata, et cum in Traiecto ecclesia, que beati Servatii continet membra, usque ad illa fere tempora in honore apostoli Bartolomei fuerit dedicata, fertur quod placuerit imperatori ac episcopis, quod earum patroni mutarentur, et sic Traiectensis retinuit nomen beati Servatii, ista dedicatur, sicut dictum est, in honore apostoli. ...

5. ca. 706-727

*[ca. 1070-1088]. De translatie van het gebeente van Sint Servaas (gevierd op 7 juni) vond volgens Jocundus plaats op instigatie van keizer Karel de Grote (waarschijnlijk Karel Martel) en tijdens het episcopaat van Hubertus (706-727). Karel zond bisschop Vulvegisis, die na eerst op de verkeerde plek te hebben gezocht, het gebeente van de heilige aantrof, het verhief en op een nieuwe plek in de kerk liet begraven.*³

Innotuit quidem et claruit in universo regno nostro. Quapropter imperatori magno [keizer Karel de Grote] placuit eiusque principibus cunctis hunc beatum virum prae ceteris sanctis, quos terra nostra edidit, foveat et colat, glorificare et exaltare. Communi protinus consilio mittitur ad eum magnae vitae episcopus Vulvegisis. Venit ille Traiectum cum multis oblationibus, et ad verbum imperatoris munera preciosa patrono illi donavit. Post haec ipsam regiam, in qua reconditus erat, novis muris et tectis - erat enim nimia ex vetustate dilapsa - sicut decebat reparavit. Super ipsum beatissimum pontificem novum erexit thronum, auro et gemmis adornans eum preciosissimis, in tantum ut in oculis intrantium quasi solis speculum videretur lucidum. Cetera necessaria summo reedificavit studio; iusserat enim bonus imperator, ne quando cessaret, donec ad unguem omnia perduceret. ...

¹ Nicolaus Leodiensis, 427. Behandeld in Deel 1, paragraaf 5.2.4.

² Aegidius Aureaevallensis, ed. Heller, 63. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.4.

³ Jocundus, *Miracula*, 94, 95, 96. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2.

Pontifex vero [Vulvegus], cui haec cura commissa est a Deo, iterum commonitus ab eo, assumpto secum eiusdem civitatis antiste, prefato beato videlicet Huberto paucisque de senioribus, criptam, que respiciebat ad orientem, positam quasi extra basilicam, intravit, orationibus instabat. Noverat per visionem angelicamque demonstrationem subitus oratorium quoddam secretarium in terra haberi a tempore beati Munulfi, qui illam construxerat ecclesiam, nulli cognitum, nulli pervium. In hoc revera, quem diligebat, quem querebat, esse repositum putabat. Noctis vero circa medium fodi precepit murum contra occidentem positum, super quem imminebat tocius sanctuarii machina. Cum ergo aperuissent illud, locus apparuit omni suavitate redolens, omnique ornatu quasi celum stellis refulgens. Intra-bant pontifices paucique sacerdotes, et ecce, quasi sedilia in circuitu, in quibus omnis thesaurus Tungrensis ecclesiae omnisque ornatus eius, in excelsiori gradu reliquiae sanctorum, omnium in medio de marmore preciosissimo sarcophagus, in quo quia ipse nobilis presul, ipse maximus heros sit reconditus omnes estimabant. Sed pius antistes beatus Monulphus hoc de loco in superiorem, ut audistis, transtulerat eum, ubi thronum miri artificii erexerat; quod ille fideiis nuntius regis tunc ad unguem reparaverat. Inventis his autem et sine lesione - quod nunquam factum est in huiusmodi tanto tempore in terra depositis - gavisus sunt valde. Hinc accedentes ad loculum quo claudebatur, lapidem tulerunt, respicientesque in eum, nichil invenerunt. ... Ablatis demum quae invenerunt, clausurunt sarcophagum, clausurunt secretarium sicut prius muro, ponentes ante ostium altare, ut signum sit omnium que modo geruntur et certissimum. ...

... Placuit illis [de broeders] et hoc quod est in oratorio superiori visitare monumentum; ... circa gallicantum intrant sancta sanctorum. Et ecce, quasi manu hominis aperitur sepulchrum ... Iacet namque in oculis, iacet in manibus omnium hoc nobile, hoc venerabile corpus, quasi astantibus congaudeat, quasi astantium votis annuat ceptis et faveat; iacet inquam, ut dictum est, adhuc involutum pannis lineis et sericis, que iussit haberi cum loqueretur apostolus ei Rome Petrus. ...

Oritur interea dies gratissima, et ecce, universi cives et peregrini irruunt cum oblationibus in sanctuarium, atque ut extra basilicam, quia tantae multitudini non sufficebat, eum portarent in atrium, omnes precantur. ... Inter hec assunt principes sanctuarii stolam sanctam induti, et hoc suave atque amantissimum onus suis imponentes humeris, ducunt per civitatem ... Regressi vero non sine gaudio magno, super thronum miro modo preparatum iam secundo quasi solem ponunt, ipsi dilecto Domini in gloriam et honorem ceterisque fidelibus in benedictionem et consolationem. Huius igitur translationis memoriam singulis annis in leticia esse agendam placuit omnibus, maxime autem pontificibus, quia multarum virtutum insignibus mirabiliter illustraverat eam Dominus. Facta sunt autem hec, dilectissimi, 7. idus mensis iunii ... His feliciter adimpletis, venit ad imperatorem Vulvegus episcopus, exponens in oculis eius que viderat, magnifici confessoris Christi et antistitis beati Servatii opus mira et gloriosa. Ille ut audivit, gavisus est valde, et confestim alios misit nuntios, qui dilectum Domini multo maioribus honorarent muneribus.

6. circa 718 - 741

a. [833-840]. Volgens de Gesta van de abten van Fontenelle verbleef abt Wando van Sint Wandrille in ballingschap in het monasterium van Sint Servaas.¹

... Erat autem in exilio adhuc idem Wando in Traiecto castro in monasterio videlicet beati

¹ *Gesta abbatum Fontanellensium*, 61. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.1, 5.2.4, 5.2.5.

Servatii confessoris Christi. ...

b. [833-840]. Toen Abt Wando met toestemming van hofmeier Pepijn (III de Korte) naar huis terugkeerde, nam hij de relieken van Sint Servaas mee. ¹

Igitur idem vir religiosus Wando, dum de Traiecto castro, ubi ad exilium ductus fuerat, cum permissu ac iussione gloriosi principis Pippini reverteteretur, pignora relequiarum beati Servatii confessoris assumens secum detulit; ...

7. 779

a. 779, mei 3. Koning Karel de Grote bevestigt de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Chèvremont in het bezit van enkele hoeven in José, geruild met de Sint-Servaaskerk tegen weiden. ²

... Precipientes enim, ut quicquid iuste et rationabiliter in denominandas villas, id sunt ... , receperunt , et aliquos mansos in Angelgiagas in pagello Leuhio, quem similiter in concamio pro pratis de ecclesia sancti Servatii commutaverunt, ...

b. 844, september 11: Bevestiging hiervan door keizer Lotharius I. ³

... Continebatur etiam in easdem preceptiones nomina villarum, que predictae cellule subiectae sunt, id est ... in pago Leukro in villa Angelgiagas mansos duos ...

8. 799

Alcuinus schrijft aan bisschop Arno van Salzburg dat hij de broeders van Sint Servaas opdracht heeft gegeven die bisschop te gehoorzamen zoals zij hemzelf gehoorzamen. ⁴

... Mandavi per litteras etiam et saepius viva voce fratribus sancti Servasii tuae servire auctoritati sicut et mihi. ...

9. begin 9e eeuw

Vermelding op 13 mei van het overlijden van Sint Servaas, zijn translatie en de wijding van de kerk. ⁵

(13 Mei) Treiecto depositio sancti Servasiae, presbiteri en conf., et translatio et dedicatio basilicae.

10. ca. 820 - 840

a. ca. 820. Vrijlating door abt Einhardus van Sint Servaas van de famulus Meginfridus, zodat deze kanunnik kan worden. ⁶

Auctoritas ecclesiastica patenter admonet, insuper et maiestas regia canonicis decretis religiosa consensione concordat, ut quemcunque sacros ad ordines ex familia propria promo-

¹ *Gesta abbatum Fontanellensium*, 63. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.4, 5.2.5.

² Mühlbacher, nr. 124. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 2.2, 2.3.1, 5.2.4.

³ Schieffer, Lothar, nr. 86. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 2.2, 2.3.1.

⁴ Dümmler, 267, nr. 165; DoV, nr. 1. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.4.

⁵ Laporte, 4.

⁶ Zeumer, 313. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 1.5, 1.6.

vendum ecclesia quaeque delegerit, hunc in praesentia sacerdotum ceterorumque clericorum canonice degentium simulque et nobilium laicorum is, qui tunc temporis eiusdem ecclesie rector fuerit, manumissione solenni a iugo servitutis absolvat eiusque libertatem datam illi coram testibus ingenuitatis karta confirmet. Idcirco ego in Dei nomine Einhardus, abbas venerabilis monasterii sancti Servatii confessoris Christi, hunc famulum ecclesie nostre nomine Meginfridum, ad sacrum ordinem ab unanimitate venerande congregationis nostre concorditer electum, ad altaris cornu, in praesentia sacerdotum et nobilium virorum per ecclesiastici atque imperialis decreti, sicut superius conscriptum est, auctoritatem, civem Romanum statuo et per huius paginae, quae ob confirmandam eius ingenuitatem a me conscripta est, traditionem a vinculo servitutis absolvo, ita ut ab hodierno die vel tempore bene ingenuus atque ab omni servitutis vinculo securus permaneat, tamquam si ab ingenuis fuisset parentibus procreatus vel natus. Eam denique pergat partem, quam ei canonice institutionis honor concesserit, habens ad hoc portas apertas, sicut ceteri cives Romani, ita ut deinceps neque nobis neque successoribus nostris ullum debeat noxiae vel sordide conditionis servitium neque aliquod libertinitatis obsequium, sed omnibus diebus vitae suae sub certa plenissimaque ingenuitate, sicut alii cives Romani, per hunc manumissionis atque ingenuitatis titulum semper bene ingenuus atque securus existat et de peculiari, quod habet aut quod abhinc adsequi potuerit, faciat secundum canonum auctoritatem libere, quidquid voluerit. Et ut haec manumissionis ac libertatis auctoritas inconvulsam atque inviolabilem obtineat firmitatem, manu propria subter firmavi, sacerdotes quoque et clerum ecclesie nostre necnon et laicos nobiles, qui huic absolutioni praesentes fuerunt, similiter subter firmare rogavi. Actum Traiecto ... in monasterio sancti Servatii ... Ego Einhardus abbas manu propria subscribendo firmavi.

*b. ca. 820-840. Einhardus schrijft aan abt Jacob, dat Otmarus, samen met diens broers en moeder, toestemming krijgt om uit het klooster te vertrekken naar zijn geboortestreek. Dit op voorwaarde dat zij jaarlijks hun cijns aan Sint Servaas betalen.*¹

... Iste clericus nomine Otmarus detulit mihi litteras sanctitatis vestrae, in quibus me rogastis, ut eidem clerico licentiam darem vobiscum manendi, qui in hac regione et natus et nutritus est. Et ego, qualitatem cause considerans, decrevi adsensum prebere petitioni vestrae, eo videlicet modo, ut idem clericus cum suis fratribus et matre, sicut rogastis, licentiam habeant vobiscum manendi; et census suum annis singulis persolvant ad sanctum Servatum, sicut eis a fratribus nostris constitutum est. ...

*c. 826. Einhardus krijgt door bisschop Bernharius van Worms een pallium toegezonden met de vraag om dit via de broeders aan Sint Servaas te geven om hem in hun gebeden te vermelden.*²

... Mitto pallium unum, quem rogo fratribus ad sanctum Servatium dare iubeas, ut mei mentionem faciant. ...

*d. 828. Einhardus geeft opdracht aan zijn vicedomnus om runderen in Lanaken te laten slachten.*³

Abbas E(inhartus) vicedomno et fidelo nostro. ... Boves vero, qui occidendi sunt, volumus ut facias ad Ludinacam venire et ibi occidere. Unum ex his volumus ut dari facias Hruotlounge et illa minutalia atque interanea, quae ad nostrum opus servari non possunt, volumus ut

¹ Hampe, 137, nr. 54; DoV, nr. 4. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 1.6.

² Hampe, III, nr. 3; DoV, nr. 3. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2.

³ Hampe, nr. 5. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 1.6, 2.2.

dentur ad familiam quae ibidem est. ...

e. [ca. 830 of weinig later]. Einhardus beschrijft het monasterium van Sint Servaas als liggend op de oever van de Maas in de vicus die tegenwoordig Maastricht heet. ¹

Tertium quoque libellum detulerunt mihi fratres de monasterio sancti Servacii confessoris, quod situm est in ripa Mosae fluminis in vico qui hodieque Traiectus vocatur ...estque habitantium et praecipue negotiatorum multitudine frequentissimus ...

f. [ca. 830 of weinig later]. Einhardus vertelt over een jonge vrouw uit de familia van Sint Servaas, die in 828 is genezen door de invloed van de relieken van Marcellinus en Petrus. ²

... puella quaedam de familia sancti Servacii ..., quam paulo ante in basilicam sui detulerunt et coram feretro posuerunt, subito sanitati est reddita ...

g. 839. Einhardus schrijft een brief over voorvallen in Lens. ³

Ad M. illustrem dominum. Illustris dignitatis virum atque nobilissimae sublimitatis dominum M., V. et gloriosum, fidelissimi ac devotissimi, vestraeque in omnibus excellentiae paratissimi famuli, fideli et optabili aggredimur servitio. Maximas et, si fieri posset, sublimitatis vestrae celsitudini referimus grates, quod, nostrae petitioni assensum praebentes, ad effectum perduxistis de capella in villa Lensi constituta. Tamen misistis ... qui nos exinde vestire venit, id ipsum, sicut iussistis, fecisset, nisi homines VV., fratris vestri, hoc contraxissent. Attamen ipse locus valde vastatus est, ita ut nullum omnino tegumen tectorum inibi remanserit, quod non venditum, alienatum, vastatumque sit, excepta basilica, quae etiam ex parte corrui. Nos autem, causa vestrae mercedis, hoc fixum in animo habuimus, ut quae praesenti anno acquirere possemus, ad restaurationem loci expenderemus: quod et facere cupimus, si ita per manse ... statuit et decrevit. Vester itaque missus ... laboratis nihil ibi invenit, quia omnia vastata erant excepta dominicata decima, quam ex vestro verbo salvari praecepit, debeat an non, a nobis penitus ignoratur. Haec ideo vestre sublimitati exposuimus, ut vestra celsitudo cogitet et statuatur, quomodo restaurari possit: et ne periculum alicuius proveniat, si domus Deo dicata negligatur et adnulletur. Quidquid ergo vestrae excellentiae exinde libuerit, per vestrum missum nostrae modicitati insinuare dignetur. Vestram sublimitatem diutino tempore Christus protegat, pariterque ad vitam aeternam perducatur. Amen.

II. 870

Volgens het verdrag van Meerssen tussen de koningen Karel de Kale van Westfrancië en Lodewijk de Duitser van Oostfrancië viel de abdij van Sint Servaas aan eerstgenoemde toe. ⁴

Et haec est divisio quam Karolus de eodem regno sibi accepit: ... abbatiam ... sancti Servatii ...

¹ Einhardus, *Translatio Marcellini et Petri*, 261. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 5.2.5.

² Einhardus, *Translatio Marcellini et Petri*, 261. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 1.6.

³ Migne, *Eginhardi opera*, 533-534. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2, 2.2, 4.6.1, 4.6.7.

⁴ Boretius / Krause, II, 195; Hincmarus Remensis, 172-174; DoV, nr. 6. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.2.

12. 889

a. 889, juli 1. *Koning Arnulf heeft de abdij van Sint Servaas aan de kerk van Trier geschonken.*¹

... Ratpodus venerandus Treverensis ecclesiae archiepiscopus adiit ... supplicans, ut quandam abbatiam sancti Servasii confessoris quae vocatur Treiecta in comitatu Maselant noncupato consistentem ad ecclesiam sancti Petri principis apostolorum ... in civitate Treverensi ... traderemus. Statimque nos ... decrevimus ita fieri. Dedimus quoque eandem abbatiam cum universa integritate sua ad praefatae sedis ecclesiam ... cum ecclesiis, curtibus, aedificiis, familiis, mancipiis utriusque sexus, decimis, vineis, campis, agris, pratis, pascuis, silvis, aquis aquarumve decursibus, molinis, piscationibus, vicis et villis, viis et inviis, exitibus et redditibus, cultis et incultis, quaesitis et inquirendis, mobilibus et immobilibus et cum universis appenditiis et adiacentiis suis. ...

b. [11e eeuw]. *In het Libellus de rebus Treverensibus is bij de vermelding van hetzelfde feit sprake van de proosdij van Maastricht.*²

... Posteaque supradictum monasterium ad Horreum consensu tam patris Arnolphi quam filii Zuendeboldi Treverensi aecclesiae est traditum pro concampio Traiectensis prepositure.

c. [weinig na 1101]. *In de Gesta Treverorum is sprake van de abdij van Sint Servaas.*³

Radbodus ... Hic adquisivit abbatiam sancti Servatii quae dicitur Mastreth ab Arnolfo imperatore ...

13. 895 - 900 / 1024 - 1039

a. [ca. 1070-1088]. *Volgens Jocundus schonk koning Zwentibold de "villa Oia" aan Sint Servaas. In de tijd van keizer Koenraad II weigerde een inwoner hoofdgeld te betalen.*⁴

Est eidem beato Servatio infra Traiectum ... supra Mosam villa antiquitus nuncupata Oia, habens et inter alia bona familiam eius multam nimis. Hoc sane predium, sicut ex auctoritate scriptorum magnorumque relatione virorum agnovimus, rex bonus, rex Cendeboldus quondam donaverat illi cum omnibus quae habebat in eo animae filiae suae ob remedium, quam ibi sepelivit, tocius regni et statum. ... Tempore autem Cuonradi, imperatoris gloriosi, ex his qui domi et in manu aliorum militabant ortus est quidam, qui contumeliose agens, inter suos consortes quod debuit nequaquam reddere voluit. ... Tandem ille miser fatetur se habere dominum et reddidit, nec sine magna confusione, quod debuit, paucos scilicet nummulos pro capite. ...

b. [1e helft 12e eeuw]. *In de Gesta Servatii is sprake van "Hoiā".*⁵

Tempore Conradi imperatoris in familia Hoiensi, quam olim sancto domini rex obtulerat Cendebaldus, iuvenis erat spurius, a quo pauculorum pro capite suo ad altare nummulorum exigebatur census. ...

¹ Kehr, nr. 53; DoV, nr. 7. Behandeld in Doel en opzet van het onderzoek en Deel 1, paragraaf 1.3, 4.2.12, 4.6.8.

² *Libellus de rebus Treverensibus*, 104. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.8.

³ *Gesta Treverorum*, 168. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.8.

⁴ Jocundus, *Miracula*, 106-107. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.2, 2.3.1, 2.3.3.

⁵ *Gesta Servatii*, 97.

c. [1160-1170]. *Henric van Veldeke heeft het over de stad "Huys".*¹

Herlic di gave was di da entfinc sente Servas, der godes gebenedide. In eines koninges tide, de was geheiten Kunrat, du was te Huys in der stat ein sente Servases eigen man, de dore stoltheit began dat heme argerde sin leven. Ein here hadde'n heme gegeven de was geheiten Cendebolt. He was van gerechter scolt schuldech cins van sinen houvede. Sente Servase he des rouvede bit unrechter gewalt, des he harde sere entgalt. ...

14. 898

a. 898, mei 13. *Koning Zwentibold heeft de abdij van Sint Servaas, die hij ten onrechte aan Reinier I van Lotharingen had afgestaan, teruggegeven aan de kerk van Trier.*²

... Noverit ... qualiter de abbatia sancti Servatii Treiectensis monasterii in pago Hasbaniense iuxta Mosam et in comitatu Maselant consistentis, quam domnus genitor noster Arnulfus gloriosus rex ad ecclesiam beati Petri Trevericae sedis regiae potestatis iure tradiderat ac perpetua stabilitate firmaverat, Ratbodus eiusdem sanctae ecclesiae venerabilis archiepiscopus in generali placito nostro querelosis se precibus proclamavit, plangens eam a Regenhario sub obtentu praecariae contra libitum suum suorumque fidelium usurpatam ac de supra dicta ecclesia violenter abstractam. ... Nos ... ipsam abbatiam cum consilio ac iudicio episcoporum et comitum nostrorum memorate Trevirensi ecclesiae reddidimus et venientes ad ipsum monasterium, in quo beati Servatii sacratum corpus quiescit, manu propria eum assistantibus plurimis fidelibus nostris revestivimus ... actum Aquisgrani palatii, vestitura vero in ipso manasterio a rege coram multitudine populi facta ...

b. 898, mei 13. *Paralleloorkonde van koning Zwentibold.*³

... Ideoque noverit ... qualiter venerabilis genitor noster Arnulfus Treverensi metropolitanoque sedi ad sanctum Petrum principem apostolorum quandam abbatiam potestativo iure contradidit, ubi Radbodus reverentissimus archiepiscopus esse videtur. Quam, postquam ad nos primitus deo patrique nostro concedente regni sublimatas pervenit, ob fallentium seriem et ob fallentium ora, qui prefatum episcopum totamque illius tuicionis congregationem hoc velle narraverant, iniuste Reginnario in precariam concessimus. Quo ita gesto nostrorum nos inientes consilium placitum generale nostrum Aquisgrani palatii fieri fidelesque nostros illuc venire statuimus. Illuc memoratus archiepiscopus Rathbodus veniens se ad nostram reclamavit dominationem, quod iam dicta abbatia de prefata sede illo ceteraque congregatione nesciente iniuste fuisset dempta. Quod nos circumcogitantes, ne forte incurreremus periculum in futuro, ipsam abbatiam cum consilio et iudicio omnium nostrorum videlicet episcoporum et comitum ante dicte sedi Treverensi reddidimus, quae est in pago Masalant, vocabulo Traiecta, quae in beati confessoris honore consecrata est Servatii, ipsique eundem episcopum inde vestientes coram multitudine populi precipimus, ut ne ulterius ipsius vel succedentium illius temporibus alicui per praecariam concedatur. ... actum Aquisgrani palatii, vestitura vero in ipso Traiecto.

¹ Henric van Veldeke, 163-164.

² Schieffer, *Zwentibold*, nr. 20; DoV, nr. 9. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 4.6.8.

³ Schieffer, *Zwentibold*, nr. 21; DoV, nr. 8. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 4.6.8.

15. 911 - 923

*Badegerus schenkt aan Sint Servaas een mansio in Oreye. Proost Gerulfus is een van de ondertekenaars.*¹

... Quapropter ego Badegerus cogitans de ęterna retributione, ut pius Dominus aliquid de peccatis meis minuere dignetur, tradidi sancto Servatio unam mansionem in villa quę dicitur Urlo et ea quę ibi appendent eo tenore talique conditione ut filius meus tempore vitę suę habeat ac singulis annis ad festivitatem sancti Martini triginta denarios persolvat. Post obitum vero suum omnibus heredibus suis recurrat cum prelibato censu. Et si fortassis prepositus monasterii advenerit illuc, illi solum modo nocte una de eo serviatur cum sex equis et hominibus quinque. Si servitium habet non dantur denarii et sic per totum annum liber ab omni censu remaneat. Si quis vero quod minime fieri credo contra hanc traditionem aliquid facere voluerit vel violare temptaverit iram omnipotentis Dei incurrat, et a liminibus sanctorum extraneus efficiatur, sanctique Servatii interventu privetur necnon cogente iudiciaria potestate auri libras quinquaginta persolvat, et quod repetit evindicare non valeat sed inviolabilis permaneat cum stipulatione subnixa. ... Signum Gerulfi prepositi. ...

16. 919

*a. 919, juni 13. Koning Karel III de Eenvoudige oorkondt op 13 juni dat hij de abdij van Sint Servaas, nadat deze door graaf Reinier en diens zoon Giselbert was afgenomen, aan de kerk van Trier heeft teruggegeven.*²

... Noverit ... omnium ... fidelium ... industria quoniam vir venerabilis nobisque admodum fidelis Rotgerus, Treverensis ecclesiae archiepiscopus, sepius plangendo adiit celsitudinem nostram, dicens quod abbatia sancti Servatii, quae est constructa in Traiecto, in comitatu Maseland, quam dedit per suum preceptum sibi commissae Treverensi ecclesiae Arnulfus rex, sed violentia Rageneri comitis et filii eius Giselberti a predicta Treverensi ecclesia iam olim esset iniuste ablata. Ergo ad causas nostras eius proclamationem mittentes, iudicio scabinorum palatii nostri et attestatione omnium fidelium nostrorum ipsam abbatiam sancto Petro, in cuius honore est constructa Treverensis ecclesia, et prenotato presuli reddidimus.

*b. 919, juli 9. Koning Karel III de Eenvoudige oorkondt op 9 juli dat hij opdracht heeft gegeven de abdij van Sint Servaas aan de kerk van Trier terug te geven.*³

... Quocirca comperiat omnium ... fidelium ... industria quoniam archipresul venerabilis Treverensis ecclesię Rothgerus nostrę serenitatis culmen adiit, conquerens quod abbatiam quandam, quae est constructa super flumen Mosam in loco Treiectis nuncupato, ubi requiescit corpus sanctissimi confessoris Christi Servatii, Arnulfus quondam rex, deprecante Rathbodo predictae ecclesiae pridem archiepiscopo, delegaverat sancto Petro apostolo ad cathedram Treverensem idque suae sanctionis precepto confirmare studuit; sed, irruentibus diversis contrarietatibus, a potestate eiusdem sedis Ragnerus, pridem comes, eandem abbatiam violenter subtraxit et, reclamante dicto Rathbodo apud regem Zuindebaldum, illam

¹ Van Ommeren, *Bronnen*, 47-48; DoV, nrs. 5, 74. Geinsereerd in een vidimus van de schenking door de opvolgers of erfgenamen van Badegerus in 1218 of 1219. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 2.2, 4.5.4.

² Lauer, nr. 100; DoV, nr. 11. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 4.6.8.

³ Idem, nr. 103; DoV, nr. 12. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 4.6.8, 5.2.5.

reddere est compulsus sancto Petro. Verum Zwindebaldo perempto, iterum a Ragnero pervasa est ac post illum ab eius filio Gisleberto pari violentia, hactenus inieretur reddere. Cuius petitionem fore salubrem cognoscentes, consensu episcoporum nostrorum et iudicio comitum seu aliorum fidelium, supradictam abbatiam in Treiecto super flumine Mosae sitam, in comitatu vero Hasbacensi, in conspectu nostro et presentia principum nostrorum ipsimet praelibato archiepiscopo reddere imperavimus, pro amore Dei, ita dumtaxat ut a nobis restitutam sancto Petro usibusque sanctę Treverensis aecclesiae, ab hinc in futurum nullus valeat eam subtrahere vel dividere exinde, sed nostrae pietatis munere ipse archipraesul Rothgerus et eius successores memoratam sæpe abbatiam habeant, teneant cum villis, ecclesiis, mancipiis utriusque sexus et omnibus rebus iuste ibidem pertinentibus et earundem rerum exactionibus et omnia ad se pertinentia regant et disponant pro suae utilitatis studio, sicut priorum regum auctoritates patefaciunt. ...

17. 928 - 939

a. 928. Hertog Giselbert van Lotharingen heeft de abdij van Sint Servaas verworven. Na zijn dood moet hij deze aan de aartsbisschop van Trier restitueren. Als onderpand heeft hij o.a. Güls, afkomstig uit het bezit van Sint Servaas, teruggegeven. Proost Herulfus is een van de ondertekenaars.¹

... Gysalbertus gratia dei dux rectorque s. Traiectensis ecclesię cunctis huius ecclesię domnique sancti Servatii fidelibus presentibus atque futuris cognitum esse volumus, qualiter per consilium nostrorum fidelium clericorum atque laicorum abbatiam sancti Servatii per consensum Rutgeri Trevericę sedis archiepiscopi acquisivimus. ... Post meum vero discesum omnes res monasterium et universę possessiones sancti Servatii ... cum omni integritate ad altare et potestatem sancti Petri revertantur et in illius dominatione perpetua stabilitate consistant. ... Gulisam vero in pago supradicto et comitatu Everhardi de rebus sancti Servatii secus Mosellam iacentem pro vestitura et firmitate reddidi. ... Hec convenientia et huius rei pactum coram domno nostro Henrico glorioso rege et coram illius principibus statutum et ab eo collaudatum atque sancitum est, suis proceribus consentientibus. Sed ne forte huius conditionis atque traditionis noticia oblivione deperiat, verum stabilis et inviolata permaneat, presentis scripturę testamentum fieri et quorundam virorum qui interfuerunt nomina subter adnecti precepimus, illorum videlicet qui traditionem et vestituram viderunt coram altare sancti Servatii. Signum ... Herulfi prepositi, Saravardi diaconi, Herimari custodis, Stephani presbyteri, Arnoldi presbyteri, Gerardi presbyteri, Sigiberti presbyteri, Helmerini presbyteri, Walteri presbyteri, Odrici prebyteri, Geroldi presbyteri, Reginhardi diaconi, Sfogili diaconi, Warneri diaconi. Sigibertus sancti Servatii alumnus scripsit et subscripsit. Actum in Traiecto. ...

b. [ca. 1070-1088]. Volgens Jocundus bouwde hertog Giselbert van Lotharingen rond het monasterium van Sint Servaas en het paleis van de keizer een nieuwe muur.²

Eodem fere tempore in Lotharia surrexit dux quidam nomine Giselbertus, magnis ex natalibus terrae vestrae oriundus, nobilis animo, sed fide et humilitate nobiliter in Deo; erat enim tocius prudentiae et pietatis aliarumque virtutum et multarum. Hic accessit ad imperatorem, qui eo tempore Romano prefuit imperio, secundum Ottonem - erant enim tres Ot-

¹ Beyer, I, nr. 169; DoV, nr. 14. Datering : Van Ommeren, *Bronnen*, nr. 95. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 1.6, 2.2, 4.6.8, 5.2.6.

² Jocundus, *Miracula*, 105. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.3, 5.2.1, 5.2.6.

tones regni primores - filiamque petivit eius, et accepit uxorem. Placuit omnibus, quia nobilitas - secundum hominem dico - nobilitati comparata in utroque resplenduit clarissima; in duce vero maior, sed in Domino. Quapropter in universo regno magnificatus est vehementer et honoratus. Quicquid desiderabat, socer suus non denegabat; Traiectum habere voluit et accepit, ut in illa regia sede manens, imperatoris vice digne et libere universam regeret terram. Videns ille tempus nunc opportunum, quo beatum Servatium - quod semper optabat, semper querebat - ad gloriam eius magnifice honoraret et honorifice magnificaret, circa eius monasterium imperatoris et palatium novum construxit murum, quia prior civitas, postquam intravit idem Tungrensium presul, ex toto corruiet et periit, ut ipse sit murus inexpugnabilis et firmus nunc et semper omne et in evum. ... In una autem dierum, quibus dux in hoc desudabat edificio, apparuit ei in visione beatus Servatius, et blande illum alloquens, cur aliud quam a se positum est fundamentum locaverit, diligenter quesivit. ... His dictis, iussit desistere ceptis. Ille vero evigilans, post gratiarum actiones multas et condignas, sicut iussus fuerat, fecit, nec unum quidem hinc addidit lapidem. Conversus autem, quod prius expenderat in murum ille dux benignissimus, modo tribuit ad ornandum huius beatissimi viri sanctuarium, id semper postulans, id semper adoptans, ne quando inmemor verborum sit ipse suorum, in quibus ibi habitantibus promiserat perpetuam consolationem et benedictionem. ...

c. [ca. 1070-1088]. Jocundus vertelt hoe Giselberts echtgenote Gerberga in de verleiding kwam een kostbare zijden doek uit de schatkamer van de Sint-Servaaskerk te ontvreemden. ¹

Erat diebus et illis universae terre in labiis, beati Servatii erarium opibus multis et preciosissimis esse plenum. Principis memorati uxor audivit, videre desideravit. Accessit ad patrem monasterii, rogavit, vix impetravit. Ubi autem intravit, inter alia mira et miranda vidit vasa aurea, argentea vestesque sacras, quorum non erat numerus. Vidit, revolvit, inter alia preciosa reperit quoddam sericum, quo nichil melius, nichil preciosus viderat prius. Placuit illi, utrum vero tolleret dubia erat. Stetit, circumspexit, sed cum neminem adesse vidit, tulit, abscondit, vertitque se et exivit. Audiunt canonici, contristantur valde, precantur videri de celo, iudicari a Deo. ... Obstupuit dux et illi omnes vehementer. Sed ne gravius quid accideret sibi amplius pro hac iniusticia - quam iure vocant sacrilegium et rapinam, quia in sacris erat et de sacris translatum - de erario suo uterque princeps, ille et eius uxor, iusserunt afferri munera multa et preciosa pio et glorioso Servatio ad altare in testimonium omnium quae facta sunt contra eum. ...

d. [ca. 1070-1088]. Jocundus beschrijft de val van hertog Giselbert. Zijn echtgenote Gerberga, zuster van keizer Otto I, zette hem ertoe aan zich niet tevreden te stellen met het hertogdom Lotharingen, maar tegen de keizer in opstand te komen. Giselbert werd gedood en door zijn vrouw begraven in Maastricht. Om Sint Servaas te verzoenen schonk zij hem de kerk van Echt. ²

... senex quidam huius rei noticiam ex ordine regali posuerat in aure. "Erat", inquit, "domne imperator, matrona quedam dicta Gerberia, imperatoris soror Ottonis, et hec Giselberti uxor, omnium Lotharie principum eo tempore nobilioris atque ditioris. Illis sane diebus pax erat et concordia universi regni in partibus, sed non diuturna, quia cicius transitura. Nam multi ex principibus insurgunt in regem, eumque deponere querunt, memoratum Gisel-

¹ Jocundus, *Miracula*, 105, 106. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.3.

² Jocundus, *Miracula*, 123-124. Zie verder over de kerk van Echt, nr. 43b. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.3, 5.2.6.

bertum elevare in regni solium volunt. At ille, ut iustus, ut bonus, eis adquiescere noluit, sed viriliter restitit et fortiter, vehementer abhorrens hoc scelus et nefas. Quid plura? Eius auxilio tandem Otto remansit in regno, ipse mercedis benedictione accepto ducatus Lotharici honore, reddit domum, indicat uxori. At illa nimio furore accensa, maritum despexit, nec ultra ad eum accessit, quia eius inscicia, dum fratre minor non esset et genere ingenii et virtute, sibi regnare non licuit. ... Dux vero non ferens iniuriam coniugis, non ferens obpropria hominum, invasit regnum, vastavit atque spoliavit. Cognovit rex, et quia non potuit sustinere eum, velociter transivit Rhenum. In parte illa positus, magnum congregavit exercitum, adversarius autem, paucis secum retentis, venit post eum; occurrunt et speculatores regis, et inventum occiderunt. ... Talibus ergo feminis soror imperatoris ne similis computaretur, ne belua beluis ascriberetur, callide misit, mortuum tulit, Traiecti in magna gloria sepelivit, dans beato Servatio, quasi in reconciliacionem, ecclesiam, pro qua prepositus iste iure clamat ad te, o rex gloriose, o imperator amantissime." ...

18. vóór ca. 936 - 973

[ca. 1070-1088]. *Jocundus verhaalt hoe hertog Hendrik van Saksen, de latere koning Hendrik I de Vogelaar, uit verering voor Sint Servaas de abdi van Quedlinburg stichtte, zijn zoon keizer Otto I het gebeente van Sint Servaas hier naar toe haalde en hoe het tenslotte de Maastrichtenaren lukte hun heilige terug te krijgen.*¹

Videns autem dux Henricus, divine religionis amicus, beati Servatii, cui se commendaverat, ex quo terram illam intravit, meritis et precibus omnia sibi prospere evenire quae desideravit, super omnes antecessores suos magnificavit et exaltavit eum, promittens et universorum que habuit in Saxonia illum se facturum et dominum et heredem. Quapropter accessit ad patrem monasterii, sibique de eius sacratissimo corpore aliquid dari summo flagitavit studio. Sed cum hoc ei minime concederetur, ne voti reus efficeretur, in benedictione magna gratiarum actione eius stolam et pastorem virgam accepit, atque in patriam remeavit et sicut promisit fecit. Condidit namque in quodam monte altissimo super fluvium Bodo basilicam dignam et gloriosam, posuitque in ea regulam feminarum, quas in terra repperit illa et maiores genere et nobiliores fide, ut hinc in Christo, inde in seculo solida constaret et perpetua. ...

... Accessit ad eum [keizer Otto] mater sua, dum adhuc viveret, deprecans, ut beatum Servatium, cuius in gloria tantam edificaverat basilicam, cui tanta donaverat bona pater eius beate memoriae Henricus, iuberet transferri in Saxoniam, quatenus et sui presentia sanctificaret populum et patriam, quam ipse dilexerat supra universam terram. Conceditur a rege; fama pervenit Traiectum, universum commovit populum. Tandem quia grave est regiae maiestati contraire, concedunt. Qui vero tantum patronum alias in partes terrarum deferant, magna cum diligentia, summo cum studio querunt. Vadunt clerici, vadunt laici cum eis provinciales, ipsi quoque principes, cetera multitudo plebis copiosa et innumerabilis, alii propter amorem, alii propter honorem, prout celestis gratia voluit et disposuit. ...

... Hec loquendo et talia prosequendo, de Italia redit imperator Oddo, qui gratia patris mirabiliter locum illum ditavit, ipsumque sanctissimum Servatium donis innumerabilibus usque ad celum exaltavit; suasit et illum utcumque retineri. Inter hec annus alius et alius revolvitur. Adest tercius, et Traiectensium ex civibus viri clarissimi, in tanto spatio super patrono suo, super amantissime domino suo quid factum sit, diligentissime requirunt.

¹ Jocundus, *Miracula*, 99-100, 101, 102.

Cognita Saxonum astutia, comperta et principum industria, quia nec longius deerat patris venerandi sollempnitas, pacem et gaudium simulant, ipsumque ut incole vultu serenissimo, habitu mutato - quia venerunt in peregrino - et corde letissimo expectant. ... Altera enim nocte post festivitatem cum adhuc hesternis gaudiis, hesternis laboribus custodes ecclesiae quasi sepulti iacerent a vino fatigati, nec facile esset huiusmodi evigilare, illi ferventes Spiritu sancto, eiusque gratia preeunte, constanter intrant sanctuarium, dominumque suum omni cum diligentia tollunt, et abscepsis funibus de campanis ianisque ecclesie clausis, earum ablatis et clavibus, equis illum imponunt et festinanter discedunt. ...

Traiectenses vero patroni sui meritis et precibus confidentes, nec minas adversariorum metuentes, cum electo domino suo levant se et ad patriam magno cum gaudio vadunt, utpote quibus tanta precessit columbia, magnus videlicet atque gloriosus Servatius. Ubi vero auditur Traiecti adventus domini sui, quia ad civitatis suae portum iam pervenit, innumera-bilis multitudo virorum ac mulierum, quae illa die convenerat celebrare translationis eius memoriam, olim a venerabili patre Munulfo, deinde a beato Huberto institutam, magna cum devotione occurrit ei ...

19. 944

a. [966-967]. Volgens het vervolg door Adelbertus Trevirensis op de kroniek van abt Regino van Prüm brachten de clerici van Maastricht het lichaam van Sint Servaas naar Duisburg vanwege de vele door graaf Immo begane onrechtmatigheden.¹

Rex apud Diusburgum ... placitum cum primoribus Lothariensium et Francorum habuit ... Illuc etiam a Treiectensibus clericis corpus sancti Servatii apportatum est ob multimodas sibi ab Immone comite illatas iniurias. ...

b. [midden 12e eeuw]. Het verhaal van de Annalista Saxo is vrijwel gelijklopend.²

Rex apud Diusburgum ... placitum cum primoribus Lothariorum et Francorum habuit ... Corpus etiam sancti Servatii a Traiectensibus clericis apportatum est ob multimodas ab Immone comite illatas sibi iniurias. ...

20. 945

945, 29 december. Koning Otto I geeft de abdij van Sint Servaas terug aan de kerk van Trier en hernieuwt hiermee de schenking van zijn voorgangers Arnulf, Zwentibold, Lodewijk en Karel.³

... Proinde agnoscat ... qualiter nos procures nostri adeuntes ... rationabili prece deprecati sunt ut aecclesiae sancti Petri Treverensi ac fideli nostro Rotberto eiusdem sedis episcopo daremus, quin potius restitueremus abbatiam sancti Servatii sitam Traiecto. Quorum ratis petitionibus adquiescentes agnoscentesque nos ad hoc debitores ut iustitiam faceremus eidem Treverensi aecclesiae, reddimus et restituimus illi aecclesiae Treverensi praedictam abbatiam sancti Servatii ex toto et integro, omnia appenditia cum omnibus quae visa est habere. Innovantes ergo predecessorum nostri dationem, regum videlicet Arnolphi, Zuentiboldi, Luduvuici et Karoli, qui prelibatae sedi antedictum contulere Traiectensem abbatiam, hoc regiae liberalitatis precepto sancimus, quo nemo successorum nostri presens datum in-

¹ Adalbertus Trevirensis, *Continuatio*, 202. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.4.

² Annalista Saxo, 605. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.4.

³ Sickel, *Otto I*, nr. 72; DoV, nr. 16. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 2.3.4, 4.6.8, 5.2.4.

fringendi seu aliquo modo violandi habeat potestatem. ...

21. 946

*Ruil tussen voogd Goderamnus en de kerk van Trier waarbij aan Goderamnus 9 mansi in Lens werden afgestaan.*¹

Notum sit omnibus fidelibus tam presentibus quam absentibus ubicunque convenientibus, quod quedam commutatio fuit acta de rebus sancti Petri et sancti Servatii temporibus Rotberti archiepiscopi. Veniens namque quidam Goderamnus deprecatus est de rebus sancti Servatii, ut liceret ei ratam facere commutationem videlicet novem mansorum in villa Lens in comitatu Avernas temporibus Rodulphi comitis, qui eam tunc temporis habuit, ita ut in recompensationem daret sue proprietatis res in comitatu Hardinne sitas in villa Bovingas -xii- mansorum. Igitur missis legatis qui considerarent qualitatem et magnitudinem rerum, videlicet Sigebertum et Bovonem loci sancti Servatii canonicos et quendam Adelbertum et Gonnilonem laycos, testificati sunt congruam fieri commutationem et etiam augmentationem fieri ecclesie trium mansorum. Dedit itaque prefatus Goderamnus predictas res in Bovingas ad altare sancti Petri et sancti Servatii legaliter per manus eiusdem Adelberti et Remboldi perpetualiter possidendum cum mancipiis -xv- utriusque sexus; et hoc ideo per manus illorum fecerit quod ipse Goderamnus advocatus eiusdem abbacie sancti Servatii fuerat, ut ex ipsorum manibus legali traditione reciperet res ecclesiasticas, quia utrumque legaliter facere nequebat, et ut ipse suas res daret et sibimet ipse recompensationem ecclesiasticarum rerum restitueret, quia advocatus fuerat. Recepit itaque cum licentia regis Ottonis ac Rotberti archiepiscopi, qui abbaciam sibi vendicaverat per manus predictorum ingenuorum hominum Adalberti et Remboldi predictas res in Lens cum -xii- mancipiis utriusque sexus. Ut habeat, teneat, possideat et quidquid voluerit, faciat et ut recentius teneat et firmitus possideat, huiusmodi commemoratio videlicet carte acta est et utrique parti concessa. ... signum Sigiberti prepositi, signum Bovonis camerarii, signum Norberti custodis ...

22. 966

*a. 966. Keizer Otto I heeft een ruil met de aartsbisshop van Trier gesloten, waarbij de abdij van Sint Servaas rijksbezit werd en de kerk van Trier de abdij Oeren in Trier kreeg.*²

... idcirco noverit ... qualiter nostrae serenitati cum Thiedrico sanctae Trevericę sedis venerabili archiepiscopo de rebus beati Petri apostolorum principis quoddam concambium facere complacuit, videlicet ut abbatiam almi confessoris Christi Servatii Traiecto in ripa Mosę fluminis sitam, quae propria beati Petri apostoli ad aecclesiam sanctae Trevericae sedis hactenus esse videbatur, in ius et proprietatem nostri publici iuris aut fisci assumeremus et, quoniam in eisdem partibus pro disponendis regni negotiis pluribus indigemus, nostris eam successorumque nostrorum perpetualiter usibus adiungeremus. ... Hocque concambium ... ex toto et integro fieri decrevimus et ... hoc nostro praecepto confirmavimus, ea videlicet ratione ut ... nos quoque praedictam abbatiam almi confessoris Christi Servatii Traiecto in ripa Mosę fluminis sitam absque omnium hominum molestia cum omnibus appenditis possideamus. ...

¹ Wampach, I, nr. 160; DoV, nr. 17. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.2, 4.2.12, 4.6.1, 4.6.8, 5.2.4.

² Sickel, *Otto I*, nr. 322; DoV, nr. 18. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 2.3.4, 4.6.8.

b. [weinig na 1101]. *Idem volgens de Gesta Treverorum.* ¹

Item Otto abbatiam supradictam potestate de hac ecclesia tulit et aliam dicta Horrea, quasi sua esset, pro Mastreth huic ecclesiae delegavit, cum ad eum nichil pertinuerit.

23. ca. 983

a. [ca. 1070-1088]. *Jocundus bericht over verwoesting van het bezit van Sint Servaas bij Koblenz en een aantal wonderen die daar plaatsvonden.* ²

Audite, karissimi, et hoc quod circa idem fere tempus, Domino cooperante, factum audivimus haut procul a vobis, in ripa fluvii Mosellae iuxta Confluentiam castellum. Designant enim illud hoc vocabulo, ut aiunt, eo quod ibi confluat idem fluvius, scilicet Mosella et Renum. Habet hinc nec longius isdem venerabilis Servatius quasdam possessiones vinearum, agrorum et familiarum. Post obitum vero Ottonis imperatoris, filii Ottonis, qui in Calabria pugnavit cum Grecis, regnum vestrum nimis confusum est et conturbatum. Non enim habebat heredem, quia iuvenis moriebatur. At priusquam alias constitueretur qui ei succederet in regnum, principes vestri omnia illicita sibi licere putantes, aliena et maxime ecclesiarum sanctorum diripiebant bona. Unde quidam ex his qui circa Renum habitant, potens valde et dives, easdem possessiones beati Servatii invasit, sumenda consumpsit, et quos invenit colonos eiecit, ablatisque omnibus clausisque omnium habitaculis, abiit parvi pendens magni regis celorum potestatem, nec non et viri gloriosi dignitatem et sanctitatem. Traiectum venit qui hoc factum nuntiavit. Tristantur universi, precipue ministri sanctuarii, quia a principio non est auditum aliquem manum impune misisse in hunc electum Domini preter hodie. ... Eadem, karissimi, in possessione factum est, nec longius post hec, quod digne narretur in omnes generationes seculorum. Autumpni namque diebus, cum uvae tendunt ad maturitatem, ex incolis villae ipsius iuniores vestri magni et gloriosi patroni venerabilis Servatii frequenter intrabant vineam, et incidendo atque diripiendo vehementer eam vastabant. ...

b. [1e helft 12e eeuw]. *In de Gesta is sprake van pueri uit Güls.* ³

Gulisanorum in prefato allodio pueri tempore autumpnali vineam beati Servatii noctu introierunt botros furaturi. ...

c. [1160-1170]. *Bij Veldeke is sprake van Güls.* ⁴

... Te Golse dat da bi was, da eigen hadde sente Servas ende dar tu wingarde, di wurden verwust harde. ...

24. 993

a. 993, april 18. *Koning Otto III heeft de abdij van Sint Servaas teruggegeven aan de kerk van Trier.* ⁵

¹ *Gesta Treverorum*, 168-169. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.8.

² *Jocundus, Miracula*, 103, 104. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.2.

³ *Gesta Servatii*, 94.

⁴ Henric van Veldeke, 152.

⁵ Wisplinghoff, *Die Urkunde*, 67-68; Sickel, *Otto III*, nr. 119; DoV, 19. Weergave volgens Wisplinghoff. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 4.6.8.

... pateat, qualiter vir venerabilis Egbertus sanctae Treverensis ecclesie archiepiscopus ad nos venit secum deferens preceptum predecessoris nostri Arnulfi regis, in quo continebatur, quomodo ipse pro remedio animarum bone memorie avi sui Ludowici regis necnon et Carlomanni genitoris eius patruorumque suorum, Ludowici videlicet et Caroli christianissimorum regum, quandam suam abbatiam in honore sancti Servatii confessoris Christi in loco Traiecto vocato constructam iuxta fluvium Mosa dictum sitam, ad ecclesiam sancti Petri principis apostolorum in sancta civitate Treveris edificatam sua preceptione cum omnibus appendiciis ad eandem abbatiam rite pertinentibus donavit et tradidit aliique successores eius prefati scilicet regis suis preceptionibus id ipsum confirmaverunt; similiter etiam avus noster Otto imperator augustus per suam preceptionem, ut in ea scriptum invenitur, prelibatam abbatiam eidem ecclesie Treverensi cum omnibus utensilibus illuc aspicientibus innovando donationes predecessorum suorum, regum videlicet Arnulfi, Zwindebulchi, Ludowici et Carolo, ad integrum corroboravit; sed postea malorum hominum consulto nefario facto donationes et confirmationes predictorum regum suamque ipsius pro dolor corroborationem commutatione nulli probabili viro tunc vel nunc placita adnullavit ipsius iamdictę sanctę Treverensis ecclesie abbatiam Horrea dictam, quasi sua propria esset, in concambium preceptionis sue auctoritate dando pro abbacia Traiectensi, que a tot regibus ut prelibatum est, tradita et confirmata est. Pro hoc facto nefando nobis et aliis fidelibus nostris omnibus qui aderant maioribus et minoribus inaudito prefatus archiepiscopus Egbertus flexis genibus et voce lacrimabili nostram clementiam precatus est, ut pro redemptione anime ipsius iamdicti avi nostri, qui eandem Traiectensem abbatiam a iure sancti Petri transtulit ... Treverensi ecclesie ablatam abbatiam novo nostre celsitudinis donativo redderemus et restitueremus. Nos vero divini timoris et amoris intuitu, simul etiam omnium fidelium nostrorum consultu, archiepiscoporum episcoporum abbatum ducum et comitum piis eius petitionibus assensum prebentes hac regia nostre maiestatis et potestatis munificentia sanctę Treverensi ecclesie et predicto Egberto archiepiscopo, qui ei presidet, quod incaute contra eum factum est, satisfecimus denuo ei dantes et reddentes ac restituentes suprascriptam abbatiam cum omnibus utensilibus ad eam iuste aspicientibus et hoc nostro regio precepto ad integrum confirmantes ita ut nec regali potentia nec alterius personę presumptione a sancto Petro et eius ecclesia Treveris constructa nisi sub anathemate deinceps avelli possit vel auferri. ...

*b. [weinig na 1101]. In de Gesta Treverorum wordt dit toegeschreven aan Otto II.*¹

Eckebertus ... abbatiam sancti Servatii dono secundi Ottonis recepit.

25. 1000

*a. 1000, 30 mei. Keizer Otto III geeft de abdij Oeren terug aan de kerk van Trier, die in ruil voor de proosdij van Maastricht was afgestaan.*²

... Notum sit ... qualiter nos ... et ob frequens servitium fidelis nostri Ekberti Treverensis ecclesie venerabilis archiepiscopi quandam abbatiam sanctę Marię semper virginis que cognominatur Horrea, infra Treverensem urbem sitam, predecessoris nostri Arnulfi regis consensu eidem ecclesie Treverensi concessam et filii eius Zendubaldi regis permissione et petitione predicti archiepiscopi pro concambio Traiectensis prepositurae, simul etiam ab

¹ *Gesta Treverorum*, 169. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.8.

² Sickel, *Otto III*, nr. 368. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3, 4.6.8.

avo nostro beatę memorię Ottone imperatore augusto prius suę munificentię nova largitione donatam denuo eidem ecclesię nostrę preceptionis munere habere permittimus ...

b. [11e eeuw]. *Idem volgens De rebus Treverensibus*.¹

Postmodum vero anno dominice incarnationis 1000 rogatus a Trevericae sedis archipresulę Ekberto idem gloriosus imperator Otto III anno regni eius 16, imperii vero 4, episcopi Ekberti omniumque in hac sancta sede eius successorum potestati sepedictam famularum Dei congregationem et aecclesiam reddidit atque ad roborandam huius dationis atque concambii auctoritatem scribi iussit cartam, quam Willegisus Moguntinus archiepiscopus, tunc sacri palatii cancellarius, recognovit. In qua carta hec inter cetera scripta sunt: "Abbatia sancte Mariae in Treveris quae cognominatur Horrea Arnolfi regis consensu aecclesiae Treverensi est concessa et filii eius Zuendeboldi regis permissione pro concambio Traiectensis prepositure ab Ottonę primo, avo meo, largitate donata. ..."

26. 1003

a. [1012-1018]. *Volgens de kroniek van Thietmar bezocht koning Hendrik II Maastricht uit liefde voor Sint Servaas. Hij kwam van Aken en vertrok vervolgens naar Luik*.²

Dein Traiectum amore sancti presulis Servacii veniens, de prelio nostrorum male pugnato ibi certum comperit.

b. [1018-1026]. *Volgens Adalbold van Utrecht kwam hij om genezing te vinden en regelde hij hier ook het leven van de kanunniken*.³

... Iter tamen coeptum finivit et Aquas usque pervenit. Ibi commemoratione consanguinei et senioris sui devotissime habita, plurima de sanctitate sancti Servatii audiens, Traiectum ivit, ut et sanctorum ibi quiescentium sibi intercessionem imploreret, et ad servitium Dei locum et vitam canonicorum ordinaret. ...

27. 1006

[begin 11e eeuw]. *De laatste Karolinger, hertog Otto van Nederlotharingen stierf plotseling in Maastricht. In verband hiermee wordt in de Miracula van Sint Trudo een kerk vermeld, mogelijk de Sint Servaas*.⁴

... Dum, cunctis quorum gratia illuc venerat dispositis, profecturus portam ipsam ingrederetur, subito in scapulis vi febrium quasi mortifera pungitur sagitta, et clamore maximo se mori prae nimia angustia fatetur, lentoque conamine officium suum usque Traiecto subsecutus, vel quis ab introitu templi eum depulerit, vel quem ipse in depulsore, in malis perseverans, contempserit, exitii morte expertus, talium patronorum reverentiam etiam in ultimis servorum suorum esse conservandam in se collatae sententiae severitate perducit; ...

¹ *Libellus de rebus Treverensibus*, 105. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.8.

² Thietmar Merseburgensis, 222. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

³ Adalboldus Ultratraiectensis, 689. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.5.

⁴ *Miracula Trudonis*, 825. Behandeld in Deel 1, paragraaf 5.2.6.

28. 1039

a. [midden 11e eeuw]. *Wijding van de verbouwde Sint Servaaskerk in aanwezigheid van koning Hendrik III en translatie van Monulfus en Gondulfus volgens de Gesta van de bisschoppen van Kamerijk.*¹

Subsequente autem mense augusto cum ipso rege Traiectum venit domnus episcopus, et rogatu episcopi Nithardi levavit corpora sanctorum confessorum Gondulfi et Monulfi, acceptis sibi inde reliquiis; et consecrata est ibi aecclesia in honore sancti Servatii. ...

b. [ca. 1070-1088]. *In de versie van Jocundus. Proost Geldulfus als bouwheer genoemd.*²

... Constituit [koning Hendrik III] enim basilicam, quam homo Dei prepositus eiusdem cenobii pater Geldulfus condiderat novam, ad numerum 12 apostolorum dedicari totidem per numerum episcoporum ...

c. 1039. *Nog maar gedeeltelijk leesbaar, half vergaan perkament in 1611 en 1623 aangetroffen in de reliekenzerk van Monulfus en Gondulfus, maar later verloren geraakt. Eigentijdse vermelding van de translatie van Monulfus en Gondulfus.*³

... Ihesu Christi -mxxxviii- ... in ... ore ... rege Romanorum augusto anno primo collectae sunt reliquiae ... ulfi Tungrensis episcopi a Nithardo Leodicensi episcopo et a Gerardo Cameracensi episcopo.

29. 1039

[11e eeuw]. *In het Mirakel van Sint Sebastianus wordt over hertog Gothelo I van Lotharingen verteld hoe hij op zeker moment de vigiliën vierde. Volgens een van de overleveringen van dit verhaal vond dit plaats in het monasterium van Onze Lieve Vrouw en Sint Servaas in Maastricht.*⁴

... duci cuidam Lothariensis regni nomine Gozeloni ... Proficiscente autem eo cum omni suo apparatu et iam propinquante quo ibat, nocte quae caenam dominicam precessit, dum ad vigiliās [in monasterium sanctae Mariae et sancti Servatii Traiectensis] celebrandas, christiana monitus religione, surrexisset, peractis matutinatorum solemnibus, et extinctis secundum aecclesiasticum morem candelis, obtenebrata omni domo, ad orationem se rogaturus Deum pro peccatis suis prostravit. ...

30. 1039 - 1050

*Vermelding op grafkruis van het overlijden van proost Geldulfus op 1 april, zonder vermelding van het jaar.*⁵

Kalendas aprilis obiit Geldulfus humilis in Christo prepositus.

¹ *Gesta episcoporum Cameracensium*, 487-488. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.7.

² Jocundus, *Miracula*, 112. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

³ Papebrochius, I; Ghesquière, II, 200; RAL SS kap, nr. 1754, ff. 247 en 289; De la Haye, *De propriumkalender*, 101. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.7.

⁴ *Miraculum Sebastiani*, 772-773.

⁵ Grafkruis van Geldulfus, in 1903 opgegraven in de Sint-Servaaskerk: Doppler, *La croix*, 384.

31. 1039/1046 - 1056

[ca. 1070-1088]. *Jocundus verhaalt over enkel akkers in de buurt van Gulik. Onwetend dat dit van Sint Servaas was, gaf keizer Hendrik III deze aan een rijke Keulse burger.*¹

Factum est eiusdem gloriosi imperatoris diebus quod caritati vestrae, dilectissimi, celare et indignum videtur, quia, nisi fallimur, mens devotissima vestra, quemadmodum arida terra pluviam, ita desiderat huius illustrissimi viri beati Servatii et videre gloriam. Habet enim quosdam agellos haut procul a castro Juliaco, quibus in tanto spatio et in regione illa minus inutiles nemo possidet. Hos, quia vicini erant suis, quidam Coloniensium civis dives valde et nobilis concupivit. Accedens ergo ad patrem monasterii quod est Traiecti - ad hoc enim hii pertinebant agri, adhuc et Deo iuvante pertinent - quesivit atque petivit. Rennuit ille, quia de prebenda canonicorum erat. Instat ille oportune, importune; videns autem, quia nichil proficiebat nec proficere poterat, abiit ad imperatorem predictum, illius ecclesiae patronum - in manu quippe regum hec semper erat - et petiit. Sed quia divites apud principes cicius quod desiderant optinent, accessit ille et continuo accepit quod quesivit, ipso tamen cesare ignorante, quia res ista erat fratrum prebenda, quos ille gratia Dei quasi filios diligebat, omni et in loco digne honorabat. Accepto autem ille quod volebat, festinus rediit Coloniā, convocat familiam, narrat eventum, et quantum auxerit censum. ... Audivit imperator gloriosus, et nimio terrore percussus, sub omni celeritate iussit reddi quod consilio impiorum tulerat electo Domini, mittens dona digna et preciosa, multisque modis deprecans, ne et sibi in iudicium atque dampnationem reputetur, quos neglegenter fecerat in eum. Ubi vero innotuit beati Servatii choro quod factum est, gavisī sunt valde, et sicut petierat nobilis cesar, domini sui in persona donaverunt, pro his quoque beneficiis gratias reddentes Altissimo, quia fecit magna per illum etiam nunc in universa terra illa.

32. 1039/1046 - 1056

a. [ca. 1070-1088]. *Jocundus noemt een Sint-Servaaskerk aan de grens van "ons" land, ver van de bewoonde wereld.*²

Accidit quoque eiusdem gloriosissimi imperatoris tempore quod dicam nunc caritati vestrae. Nam circa fines terrae nostrae, in campestribus longius remotis ab hominibus erat ecclesia in honore huius beatissimi patroni, ad cuius respectum post salvatorem nostrum Ihesum Christum omnis spes vestra et salus pendet, iure et tendit, antiquitus constructa. Ad quam accessus non erat per annum, nisi forte eiusdem patris in festivitate eiusdem basilicae et in dedicatione. In hac autem sollempnitate paucissimi venerunt, et hii vicini, quia utrum sit consecrata annon omnes ignorabant, ex consuetudine tamen frequentabant. ... Propter hanc causam amplius frequentabant ecclesiam illam, et de consecratione dedicationis eius nemo postea dubitavit. ...

b. [1e helft 12e eeuw]. *Volgens de Gesta lag dit kerkje in de buurt van de Franci.*³

Eiusdem adhuc augusti tempore in campestribus subiacentis vicinie Francorum antiquitus ecclesiola beati Servatii constructa fuerat memorie, rari accessus tamen, quandoquidem, et utrumne consecrata fuisset nec ne, postumi noxa oblivionis dubium habuere. ...

¹ Jocundus, *Miracula*, 110, 111. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2.

² Jocundus, *Miracula*, 113. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.7.

³ *Gesta Servatii*, 105 (cap. 33). Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.6.7.

33. ca. 1047 - 1056

[weinig na 1132]. Volgens het eerste vervolg van de *Gesta Treverorum* zou keizer Hendrik (III) de abdiĳ van Sint Servaas aan Trier hebben teruggeschonken.¹

... Cuius etiam tam studiosus provisor fuit, ut abbacias sancti Servacii et sancti Maximini decessoribus suis ablatas dono Heinrici imperatoris receperit. ...

34. 1050

1050 [met vervalsing 1e helft 12e eeuw]. Hertog Godfried met de Baard van Lotharingen heeft een allodium in Ramioul overgedragen aan het altaar van Sint Servaas, ten behoeve van de broeders. Proost Tydewinus, de deken, de cantor en de schoolmeester van het kapittel treden op als getuige. Vervalsing tussen < >.²

Notum sit omnibus ... quod ego Godefridus dux Lotharingę ... tradidi allodium de Ramelul ad altare beati Servatii ad usum fratrum ibidem Deo et sancto Servatio famulantium, eo iure et libertate qua possedi in campis, in silvis, in pratis, in pascuis, in rivis, in piscationibus <et ut nullum advocatum habeant preter advocatum altaris sancti Servatii scilicet ipsum regem> et nulli dominorum circumquaque allodium habentium cultores eiusdem villę aliquam iusticiam debeant excepto domino de Ingeis, ita tamen ut si rusticus in Ramelul manens pecudes habuerit et pascua de Ingeis habere voluerit, annuatim denarium unum et pullum et panem domino de Ingeis persolvat, pro quibus utatur pascuis predicti castri scilicet Ingeis et mortua silva ad ignem parandum et virgis ad sepes reficiendum. Qui vero pecudibus caruerit nichil castro persolvat. Quod si rusticus predictum debitum statuto termino non persolverit, villicus de Ingeis, si voluerit, apud villicum de Ramelul inde queremoniam faciat qui sibi debitum persolvi iubeat. Si autem noluerit, pecudes rustici qui debitum debet et non alterius, si venerint in pascuis, predicti castrivillicus accipiat et tamdiu teneat donec rusticus debitum totum persolvat. ... presente Wazone Leodiense episcopo qui hanc cartam confirmavit et omnes qui eam infringere presumerent cum omnibus fratribus ecclesię sancti Servatii excommunicavit. Huius rei testes hi sunt: Tydewinus prepositus, Dudekinus decanus, Dudelinus cantor, Udelricus magister scholarum ...

35. 1050

[ca. 1070-1088]. Volgens Jocundus liet keizer Hendrik III, die een bijzondere verering voor Sint Servaas aan de dag legde, relieken van de heilige naar de door hem gestichte Sint-Simeon-en-Judakerk in Goslar overbrengen en deze in een speciaal hiervoor vervaardigd borstbeeld plaatsen.³

... Imperator namque pia recordationis Ainricus, ille inquam divinae religionis, divinae pacis auctor et amator, ut aiunt, precipuus, hunc sanctum Domini venerabilem Servatium miro modo diligebat et magnificabat; quia frequenter se expertum esse in pace et in bello, illi non esse alterum misericordia ac pietate in universo regno suo, dicebat. Quod etiam nostris episcopis, nostris principibus sepius referre consueverat, illum in basilica, quam in honore apostolorum Symonis et Iudae construxit Goslariae, aliis sanctis voluit preponere, sciens profecto, multis revera probans et modis, eam nec posse deleri nec posse destrui,

¹ *Gesta Treverorum*, *continuatio prima*, 181-182. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.3.

² Roland, 566-567; DoV, nr. 20. Vervalsingen volgens Deeters, 51. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

³ Jocundus, *Miracula*, 107. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

dum ille tercius presidet in illa, qui licet minor sit apostolatus dignitate, tamen minor non est virtutum insignitate. Tanto ergo munere ceteris cum nosset eum prestare sanctis, eius de sacro corpore habere, ibidem et reponere in firmamentum loci, in fundamentum divini honoris et studiosissime querebat et optabat. Misit itaque, misit semel, misit iterum, sed secreto et in occulto. At cum non proficeret, nec proficere se videret, abiit ipse Traiectum eius ad sepulchrum. Accepto tandem, ut aiunt, quod volebat, Goslariam remeabat. In honore eius caput aureum fieri iussit, quo populus - cuius oculus, nisi presentia, et alia si pulchra, visu si speciosa, vix attendit, vix accipit - in hac preciosa forma agnoscat, diligit et colat illum etiam, qui bona temporalia prestat et eterna ...

36. 1051

1051, juni 14. Keizer Hendrik III heeft zijn predium in Wadenheim en Ahrweiler in eigendom gegeven aan het altaar van Jesus Christus en Sint Servaas in Maastricht, ten behoeve van de broeders.¹

... notum esse volumus qualiter nos ... ad altare domino Iesu Christo sanctoque Servatio Masetrieth consecratum in usum fratrum ibidem deo sanctoque praedicto die noctuque famulantium tale praedium, quale nos in villa Watenheim et Willere habuimus in comitatu Sicgonis comitis et in pago Aregowe situm cum omnibus suis pertinentiis, hoc est utriusque sexus mancipiis, areis, aedificiis, terris cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, molis, molendinis, piscationibus, exitibus et redditibus, viis et inviis, quesitis et inquirendis seu cum omni utilitate quae ullo modo inde provenire potest, in proprium dedimus et tradidimus ...

37. 1051 - 1086

a. 1051. Proost Hugo genoemd door de kanunniken van Sint Servaas in een van de gedichten die zij voor een overleden monnik schreven in een dodenrol van de abdij Canigou in de Pyreneeën. Deze rol arriveerde tijdens haar rondgang langs 133 kerken op 13 augustus 1051 in Maastricht.²

... Verum ne lateat quae natio talia scribat / Traiectum nutrit nos, pater Hugo regit.

b. 1063. Proost Hugo van de kapittels van Sint Lambertus en Sint-Servaas treedt in 1063 op als getuige in een oorkonde van bisschop Theoduinus van Luik voor het Luikse H. Kruiskapittel.³

... Hugo prepositus sancti Lamberti sanctique Servatii ...

c. 1076 [ca. 1070-1088]. Jocundus vermeldt hoe bisschop Willem van Utrecht zich keerde tegen proost Humbertus, die verbouwingen aan de Sint-Servaaskerk had laten uitvoeren, en stierf.⁴

... Episcopus vero memoratus, accepto quod desiderabat, quod semper optabat, animam vertit omnino in ipsum prepositum magnae devotionis virum Humbertum, qui sanctuarium beati Servatii muro renovavit, pictura decoravit, et ceteris quibus potuit ditavit bonis, totus in eo voluntate et actione. ...

¹ BNP, nr. 9307 (nr. 1); Bresslau / Kehr, nr. 270; DoV, nr. 21. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.1, 4.2.12.

² Delisle, 99; Doppler, *Nécrologe*, xli. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

³ Ernst, VI, 108, nr. 22; Poncet, *Sainte-Croix*, I, nr. 5. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

⁴ Jocundus, *Miracula*, 121. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

d. 1086, mei 2. Grafkruis: overlijden van Humbertus, bijgenaamd Hugo, proost van het Sint-Servaaskapittel en het Sint-Lambertuskapittel en aartsdiaken van Taxandrië, die een grote verbouwing aan de Sint-Servaaskerk had doen plaatsvinden. ¹

Anno Domini -mlxxxvi- indictione -viii- luna -xv- sabato -vi- maii nonas obiit vir illustris Humbertus proprio nomine, Hugo autem dictus agnomine, huius ecclesiae et in Leodio maioris ecclesiae prepositus, Texandrie archidiaconus. Subiectionum vita sua instituit prebendas. Auxit, restauravit ecclesiam sanctuario, choro, cripta, sepulturo domini et ducis Karoli, capellis -iii- lateralibus et una occidentali, vestiario, capitolio, scolis et toto claustro. Ornavit eam solidis et integris altaribus, pictura, arca petrina sanctorum Monulfi et Gondulfi et sepulchro eorundem in medio templi, capsis, casulis, palliis, turribulo maiore et acerra sua et ceteris utensilibus. Construxit et ornavit ciborium quod est post altare sancti Servatii. Hoc maxime planxit quod morte impediens opus inceptum non consummavit.

38. 1056, 1059

[ca. 1070-1088]. Volgens Jocundus beklagde de familia van Sint Servaas rond Rijn en Moezel zich tijdens twee vergaderingen van vorsten te Andernach over haar voogd. ²

... Circa Rhenum namque et Mosellam hic sanctus multam habet familiam. ... Omnibus vero pie et fideliter agentibus in Deo, aderat beati Servatii familia, que erat in regione illa, si forte audiat super advocato nequam et pessimo. ... Hoc itaque malum, hanc confusionem illa beati Servatii familia, cuius memoriam egimus supra, timuit valde, et veniens ad palatinum comitem sepius predictum, petit sibi adiutorem et defensorem. ...

39. 1062

a. 1062, september 21 [met vervalsing 12e eeuw, ca. 1160]. Koning Hendrik IV bevestigt de overdracht aan de Sint-Servaaskerk, tot gebruik van de broeders, door markgraaf Otto van Thüringen en diens echtgenote van hun predium te Weert en Dilsen. In ruil hebben zij tot hun dood in precaria gekregen de villae Oijen, Mechelen, Meeswijk en Hees, behorend tot de prebende van de broeders. Vervalsingen tussen < >. ³

... Notum sit omnibus ... qualiter marchio Otto de Thuringia eiusque uxor Adela tale predium quale habuerunt in villis Werta Thilesna ... cum omnibus appendiciis suis, hoc est utriusque sexus mancipiis, areis, edificiis, <ecclesiis>, terris cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, molis, molendinis, viis et inviis, exitibus et retribus, quesitis et inquirendis ac cum omni utilitate, quę ullo modo inde provenire potest, ad ecclesiam sancti Servatii in Traiecto ad usum confratrum ibidem Deo sanctoque Servatio famulantium tradiderunt, <hac conditione ut nullius prepositi ditioni subiaceat, sed decanus consilio fratrum cui voluerit de fratribus et qui idoneus ad hoc inventus fuerit committat>. Pro quo idem marchio O. eiusque coniunx A. trecentas libras argenti a predictis fratribus acceperunt, atque in precaria IIII villas Oya, Mahlen, Masewig, Hese ad eorundem fratrum prebendam pertinentes, ea scilicet condi-

¹ Grafkruis van Humbertus, in juni 1988 opgegraven in de Sint-Servaaskerk: Panhuysen, *De Sint-Servaaskerk*, 17; Panhuysen, *Het grafkruis*, 316-317. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 5.2.6.

² Jocundus, *Miracula*, 113-114. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.2.

³ RAL SS kap, nr. 883; Gladiß/Gawlik, nr. 91; DoV, nr. 22. Vervalsingen aangegeven volgens Deeters, 51-52. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.1, 2.3.3, 2.8.1, 2.8.3, 4.3.1.

tione ut post obitum illorum ad pristinam possessionem <hoc est ad usum fratrum> redirent <et ne quis advocatiam prefati predii sibi vindicare presumeret, nisi quem ipsi fratres communi consilio eligerent>. Hanc igitur traditionem eiusdem Ottonis marchionis suęque contectalis Adeleę assensu ac petitione supradictę Traiectensi ecclesię ad usum fratrum nostra regia potestate confirmavimus et corroboravimus ea videlicet ratione ut, <si quis huic traditioni sive confirmationi in aliquo reniti voluerit, mille libras auri regię persolvat potestati>. ...

*b. [ca. 1070-1088]. Vermelding door Jocundus, dat proost Humbertus met toestemming van de kanunniken aan een zekere markgraaf Otto en diens echtgenote veel bezittingen van de kerk in ruil gaf voor een zeker allodium.*¹

... In diebus namque illis, eiusdem coenobii consentientibus canonicis, cuidam marchioni nomine Ottoni eiusque coniugi, nobilissimae matronae, multa que habebat ecclesia hec pro quodam allodio pia recordationis prepositus dederat Humbertus. ...

40. 1062 - 1076

*[ca. 1070-1088]. Jocundus noemt een predium van Sint Servaas niet ver van Maastricht, dat deels omstreden werd door de kerk van Aken en graaf Werner.*²

... Idem namque gloriosus Servatius Traiectensium ab oppido nec longius quoddam habebat praedium, ab his que circumiacebant rura antiquitus divisim, cuius pro parte nec minima contendebat sancta Aquensis ecclesia. Illam iuvabat, illam defendebat quidem comes Wernerus nomine, utilitatis suae magis quam gratia veritatis, quia per eius patrocinia habere querebat, quod iusticia omnino prohibebat, eodem videlicet de predio portionem et maximam, quia habebat et ipse agros illis adiunctos. Omnia hec simul conveniebant in unum. Placuit interea Aquensibus eidem et principi in aqua probare veritatem rei, sed Altissimi dextera sors cecidit super Traiectensem mathiam. Probabant iterum, sed Deus operabatur in id ipsum. Illi autem magis timentes ignominiam suam quam Dei presentiam, addita iniquitate super iniquitatem, in confinio predii eiusdem sacramentum fecere quidam Aquensis ecclesie advocatus nomine Tybaldus idemque comes Wernerus, consequente eos nec longius post hec iusto Dei iudicio.

41. 1063 - 1076

*[ca. 1070-1088]. Jocundus vermeldt hoe graaf Hendrik (II?) van Brabant zich vergreep aan de bezittingen en de familia van Sint Servaas in zijn gebied, maar uiteindelijk zijn leven beterde. Vervolgens trad dezelfde Hendrik op tegen een zekere graaf Otto (van Duras?), die zich op zijn beurt aan een predium en de coloni van Sint Servaas vergreep.*³

Erat in Brabandia, Lothariae provincia, quidam comes Heinricus nomine eosdem ante dies nobilis genere, sed bellandi nobilior genere. Hic possessiones beati Servatii in regione sua positas invasit, rapuit, et suis in beneficium donavit militibus, familiam eius nimis affligebat. Pater ille sanctus apparuit ei per visionem, iussitque cessare hanc desolationem. Comes amplius instabat et gravius eos premebat. ... Servi autem metuentes, ne forte sit in iudicium

¹ Jocundus, *Miracula*, 117.

² Jocundus, *Miracula*, 118-119. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

³ Jocundus, *Miracula*, 119-120. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.8.1.

mortis et in supplicium eterne, facto consilio idem in predium atque ad discernendam utriusque, beati videlicet pontificis ipsius et comitis, possessionem, posuerunt palum. Altera die invenerunt eiectionem. Et hoc factum est tribus diebus, quoniam nimis progressi fuerant in christum Domini. Hinc principes sui ad mortem usque laborantis ex iussu et servi et vicini ad finem causam deducere convenerunt. Et ecce, homo quasi ex longinquo veniens astitit, et videntibus cunctis palum in terra fixit, ac statim omnis illa controversia cessavit. ... Panditur interea alio ex comite eundem contra pontificem malum, haut minus memorandum, quia diabolicum et non apostolicum. Extendit namque manum in eum, et quod iuxta se eius de predio erat invasit, colonos spoliavit. Ablata omni possessione eorum, amputavit pedes eorum; erant enim tres iuvenes, quartus ipsorum pater, quibus hoc gravissimum acciderat malum. Ipse vero comes dicebatur Otto; habitatio eius a beati Servatii Traiecto nec longius. Audivit populus regionis, doluit, audiri in celo petiit. Auditur, et vindicta sequitur; nam comes Heinricus supra memoratus ut agnovit, multum congregavit exercitum. Et quia illis in partibus et eorum quorum pedes amputaverat ille erat advocatus, ipso per visionem iubente Servatio - hi enim omnes de familia eius exstiterant - irruit in illum malignum comitem et in omnia que eius iuris erant, et vastavit igni atque gladio usque ad interitum circiter mille animas. Super hec quoque ipse sanctus Domini Servatius addidit manum suam, et in manus et in pedes illius misit tanti incendii flammam, ut quasi in clibano ignis ardentis positus, torreri videtur ipsam usque in mortem, nec cessavit, donec venit Traiectum, et quod iniuste tulerat reddidit. ...

42. ca. 1063 - 1076?

[ca. 1070-1088]. *Jocundus vermeldt een kanunnik Adelbertus.* ¹

... Venit quidam paralyticus ... illius gloriosi patroni ad sepulchrum ... Iacebat ille fere tota hieme extra ecclesiam versus occidentem, excepto quod quidam ex canonicis, beatae memoriae Adelbertus aliquando et propriis humeris eum hospicium portavit in suum; ...

43. ca. 1073

[1109]. *Koning Hendrik V bevestigt in 1109 de ruil, die 33 jaar voor aanvang van zijn regering had plaatsgevonden, van een curtile van de broeders tegen een curtile van het Rijk.* ²

Preterea petitione ipsius predicti cancellarii et fratrum ecclesie petitione quandam commutationem duorum curtium -xxx- tribus annis ante susceptionem regni nostri tempore patris nostri imperatoris factam amplius stabilem fore decrevimus. Curtile quidem illud, quod regie potestati pro alio in commutationem datum est, ad censum iiii solvit denarios. Curtile vero illud, quod de fisco regio datum est fratribus in commutationem, -ii- solvit denarios, et est situm ad exitum claustrum versus plateam que ducit ad fluvium Geroram, habens in se domum fundatam cuius tertia pars in emunitate claustrum consistit. Curtile etiam illud, quod a fratribus in regium fiscum datum est, in eadem etiam platea constat. ...

44. 1076 - 1087

[ca. 1070-1088]. *Jocundus vermeldt de verwoesting van bezit van Sint Servaas bij Dalhem.* ¹

¹ Jocundus, *Miracula*, 121. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.1, 1.6.

² RAL SS kap, nr. 43; Böhmer, *Acta*, nr. 75; DoV, nr. 29. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.1, 5.2.6.

Transactis dehinc annis non multis, in eadem regione nec longe Leodiensium ab urbe, alia parte nec multum Traiectensium a civitate, in loco quid dicitur Dalaheim castellum construere venerunt una palatino cum comite Heremanno eiusdem provinciae plures ex maioribus potentes. Quia contra imperatorem memoratum hoc factum esse videbatur, comes Namucensis Adelbertus aliique principes animo acceperunt, sed non equo, sed non bono. Undo quandoque armis concurrunt, et hinc atque illinc corruerunt, percussi gladio et mortui. ... In tanta tempestate, in tanta afflictione, celesti de regia beati Servatii, que ibi vicini erat, respicitur in familiam, et quicumque sive ex maioribus sive ex minoribus illam spoliavit, illam conturbavit, in momento periit. Quorum primi comes Heremannus, cuius erat hereditarium idem Dalaheim, Emmo quidam miles, quo duce exercitus ille intravit, vastavit que pater memoratus ibi possidebat, alius dictus Winandus, de minoribus quorum non est numerus. ...

45. 1079

Bisschop Hendrik I van Luik heeft het meningsverschil beslist tussen de broeders van de Sint-Servaaskerk en die van de Sint-Martinuskerk in Luik over de onderhorigheid van de kerk van Hees aan haar moederkerk in Vlijtingen. Proost Hugo en deken Dodekinus treden op als getuigen. ²

In nomine sancte et individue Trinitatis. Notum sit universis fidelibus tam futuris quam presentibus quod ego Henricus dei gratia Leodiensis ecclesie episcopus, memorans filios dei nominari et esse qui studuerint discordes ad concordiam revocare, fratres ecclesie sancti Servatii in Traiecto atque ecclesie sancti Martini in Leodio diu inter se discordes propter ecclesiam in Hesa matri sue Fleitingensi ecclesie ius debite subiectionis negantem studium reformare ad concordiam et unanimatem, sedata igitur inter eos litis tempestate ad reparate confirmationem concordie decimationem quatuor mansorum predii silvestris ad ecclesiam sancti Martini pertinentis et in curia apud Kannen omne ius solventis ecclesie tradidi quam in Hesa consecravi. Liveconis scilicet prepositi et fratrum ecclesie sancti Martini necnon Adelberti advocati permissione et Hugonis prepositi ecclesie beati Servatii petitione Adelardo quoque Fleitingensis ecclesie sacerdoti et successoribus eius a singulis viris in Hesa manentibus solvi denarium in quarta pasche feria constitui, quatinus est hec concederent misericordia ut in sollempnitate nativitatis domini resurrectionis quoque et ascensionis eius necnon in die adventus sancti Spiritus ceterisque precipuis sanctorum festivitatibus et in festis quibus proprium statutum est officium in vigiliis sanctorum singulis quadragesime diebus in -iiii-^{or} temporibus sextis totius anni feriis habere debeant presbiterem qui divinum ibidem celebret officium nec ius aliud Fleitingensi ecclesie debeant impendere nisi sanctam synodum et baptisterium illic querere. Quam misericordie concessionem siquis conatus fuerit infringere externe maledictioni se non dubitet subiacere nisi respiscat et quam intestavit ecclesie dei satisfaciat. Facta sunt hec anno incarnationis dominice -m^olxx-^{mo} -ix-^{no} indictione -ii-, regnante Heinrico huius nominis imperatore quarto anno presulatus mei quinto. Huius facti testes sunt de clericis Hugo prepositus ecclesie sancti Servatii, Godescalcus archidiaconus, Liveko prepositus ecclesie sancti Martini, Dodekinus decanus ecclesie sancti Servatii, Wolkerus decanus sancti Martini, Adelardus presbiter Fleitingensis ecclesie; de laicis Adelbertus advocatus, Reimbodus de Jesseram, Adelbertus de

¹ Jocundus, *Miracula*, 122. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6.

² AEL SM, charters, nr. 1; Schoonbroodt, nr. 1; DoV, nr. 23. Eigen transcriptie. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2, 2.8.1, 4.2.1, 4.3.1.

46. 1087

a. 1087, vóór mei 30. Keizer Hendrik IV bevestigt dat een vorstengericht besloten heeft dat de Sint-Servaaskerk de door de graaf van Gelre ontvreemde kerk van Echt terugkrijgt, die tot de prebende van de broeders behoort. Proost Godescalcus en deken Dudekinus genoemd.¹

... Unde volumus notum esse ... quia ecclesiam de Ethá, que pertinet ad prebendam fratrum ecclesie sancti Servatii, que est in Traiecto, quam comes Gerardus de Wassenbergen invaserat, iudicio optimum aulę nostrę Aquisgrani ecclesie sancti Servatii restituimus. Teodericum de Herlár de eadem ecclesia advocatum fecimus. Sed cum post primum iudicium idem comes Gerardus nollet desistere, secundo coadunatis principibus palatii Aquisgrani de eadem re iudicium habuimus; predictus Teodericus, quem primo iudicio fecimus advocatum ecclesie, adhibitis secum testibus liberis atque idoneis die constituto eandem ecclesiam sancto Servatio sacramento obtinuit. Comes Gerardus eo, quod contra iusticiam eandem detinuerat, eidem Teoderico advocato emendavit lege palatii. Hoc igitur iudicium ut perpetuo stabile inviolatumque permaneat, assensu principum aulę nostrę banno imperiali confirmavimus ... regnante ... Godescalco Traiectensi preposito, Dudekino decano. ...

b. [1087-1088]. Vermelding van hetzelfde feit door Jocundus. Sint Servaas zou de kerk van Echt ooit van een zekere matrona genaamd Gerberga hebben gekregen. Proost Godescalcus genoemd.²

... Est namque vestra in regione villa dicta vulgo Ethá, Mosae fluvii in littore sita infra Traiectum, versus septentrionem sinum, distans ab eodem Traiecto non amplius atque 7 et uno, ut dicunt, miliario. In hac siquidem villa idem vir Domini Servatius habet ecclesiam, sibi a quadam matrona dicta Gerberga antiquitus collatam. Illis nimirum a diebus sine aliqua contradictione possidebat eam. Tempore vero Heinrici quartis regis, tercii imperatoris, quidam princeps, Gerhardus nomine, illam vidit, et quia utilis possidenti, dilecto Domini invidit. Accessit latenter, invasit fraudulenter, dicens iure eam pertinere ad se, cum villa, in qua hec ecclesia est sita, dicioni suae sit subiecta. In beneficium namque eadem acceperat villam a Namucensi comite Adelberto, ille imperatoris prefati a filio, eo tempore Lotharico duce, qui anno eodem de duce translatus est in regem. Audito hoc malo qui illis diebus beati Servatii erat prepositus Traiectensium in oppido, ad quem iure Dei, sicut iam dudum audistis, pertinet, Godescalcus, nomine et opere, vehementer doluit. Incredulus tamen ab ipso requirere voluit; erant enim antea amici. Misit itaque; audire contempsit ille. Misit iterum atque iterum, nichil ille, quia nec minorem Deo nec inferiorem celo se esse putabat, se esse iudicabat, tum rerum propter affluentiam, tum corporis propter eminentiam. ... Cepit igitur huiusmodi pravis revera et pessimus princeps ille desistere cum noluisset, prepositus beatæ memoriae Godescalcus predictum adiit imperatorem, illis diebus Aquisgrani residentem, adiit illum utpote regni maiorem, utpote unicum et singularem sanctæ Traiectensis ecclesiae beatissimi Servatii patronum et defensorem. Ex quo enim tempore pontificalis sedes consilio impiorum alio translata est, ipse domnus Servatius et omnia que iuris eius videbantur esse, semper erant in manu regia. Ideo gravi anima hoc verbum imperator

¹ BNP, nr. 9307 (nr. 2); Von Gladiß / Gawlik, nr. 394; DoV, nr. 25. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.1, 2.3.3, 2.8.1.

² Jocundus, *Miracula*, 123, 124. Voor de reden van de schenking zie nr. 16d. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2, 2.3.1, 2.3.3.

accepit, indigne tulit, et omnes cum eo principes. Venit huc etiam Gerhardus princeps memoratus, in parte illius Traiectensium episcopus nomine Cuonradus, et quotquot sunt odientes iusticiam et veritatem, omnes adversum te, Domine, o rex iusticiae, et adversus christum tuum clementissimum et quandoque fortissimum, venerabilem Servatium. Verumtamen frustra, quia consilium eorum innotuit multis. Porro illi quibus cordi est veritas et iusticia, adiuvante Spiritus sancti clementia, contra eos toto corde et ore. ... Audiunt legis periti, iudicant reddi. ...

- 1087

Zie nr. 95c.

47. 1096

a. 1096. *Overdracht aan de abdij van Affligem door gravin Ida van Bouillon en haar zonen Goddefridus en Balduinus, die klaar staan om op kruistocht te gaan, van onroerend goed te Genappe. De overdracht vindt plaats in de Sint-Servaaskerk.*¹

... factum est autem hoc apud Traiectum in ecclesia sancti Servatii confessoris, presentibus etiam reliquiis sancte Gertrudis virginis, pro simili negotio illuc totis allatis. ...

b. 1096. *Idem door dezelfde personen, maar aan de abdij van Nijvel. Vindt eveneens plaats in de Sint-Servaaskerk. Geïnsereerd in een oorkonde van keizer Hendrik IV van februari 1098.*²

... Tradidit autem eadem comitissa... beatissime virgini Gertrudi presentialiter existenti in medio oratorio sanctissimi Servacii in Traiecto, ...

48. 1107 - 1122

*Henricus heeft de helft van de kerk van Roda geschonken. De deken, een aantal kanunniken, vrije mannen en leden van de familia als getuigen genoemd.*³

Notum sit tam futuris quam presentibus, quod ego Henricus pro remedio animę meę et parentum meorum tradidi beato Servatio dimidiam ecclesiam de Roda, ad usus fratrum ibidem Deo famulantium et ab omnibus heredibus meis ita eam feci liberam, ut nuli absque fratribus quicquam iuris inde relinquerem. ... Clerici: Anelinus decanus, Franco, Humbertus, Rado, Stephanus, Franco, Bertoldus. Liberi: H., Lambertus, Rotgerus, Theodericus, Wilhelmus, Witgerus. De familia ecclesię: Gero, Folboldus, Sigemar, Lambertus, Godefridus. ...

49. 1109

Koning Hendrik V heeft op verzoek van de proost van Sint Servaas de kerk van Lanaken, die vanuit het bezit van Sint Servaas tot het servitium van de koning behoorde, toegewezen aan de broe-

¹ De Marneffe, in: AHEB 2e sectie 1 (1894), nr. 6; DoV, nr. 26.

² Von Gladiß / Gawlik, nr. 459.

³ BNP, nr. 10180, f. 124v (afschrift); DoV, nr. 27. Datering: Deeters, 49. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

ders, uitsluitend voor hun gebruik.¹

... Notum facimus ... qualiter nos ... petitione fidelis nostri Adelberti prepositi ecclesie sancti Servatii et cancellarii nostri ecclesiam existentem in villa que dicitur Lodenaken, sitam in pago Asbanie, in episcopatu Leodiensi, in comitatu comitis Arnulfi de Los, ex proprietate predicti sancti ad singularem usum servitii nostri pertinentem fratribus ipsius sancti ad singularem usum suum remisimus et per manum comitis Hermannii de Wincenburch ad usum ipsorum fratrum firma traditione delegavimus. Hanc autem predictae ecclesie delegationem hac lege et hoc iure fecimus ut terra quecumque ad dotem ecclesie pertinerit, sicut et dominicales mansi curtis in Lodenaken que ad nostram servitutem pertinet, liberam communionem habeat in exitibus, in redditibus, pascuis, silvis, aquis et in omnibus usibus, advocatiam quoque soli preposito, investituram autem prebende presbiteri si mortuus fuerit et omnem reliquum usum ipsius ecclesie tantum decano et fratribus concessimus. Et ne lis et controversia fratribus postmodum de traditione ipsius ecclesie contingere possit de manu comitis Bertolphi de Hain, qui eandem ecclesiam in beneficio prius habuit cum legali astipulatione in manum nostram et potestatem recepimus. Sicque eam receptam per manum comitis Hermannii de Wincenburch legaliter delegavimus. ...

- 1109

Zie nrs. 43 en 95b.

50. 1110

[niet lang na 1152]. Volgens de *Annales Rodenses* was de grond in de parochie van Gellik voor 1/6 deel van de Sint-Servaaskerk.²

... Unde ecclesie apud Gellike site est sexta pars huius ecclesie. Omnis autem terra in parochia eadem sita in sex heredes est distincta, unde comitis est pars una, cuius universę ibidem decime sunt istius ecclesie. Pars vero una est ecclesie sancti Servatii, quę est Traiecti; pars una est ecclesie sancti Martini, quę est Leodii; pars una dicta est Aquensium; pars una dicta est coheredum; pars una dicta est de Hurbucke. De quibus his quinque partibus terre est sexta pars decimarum huius ecclesie. ...

51. 1116

Sigewidis heeft aan het altaar van Sint Servaas haar allodium in Grathem geschonken, tot gebruik van de refter. De deken, een aantal kanunniken en leden van de familia als getuigen genoemd.³

... Notum sit ... quod ego Sigewidis mulier ingenua, dum adhuc essem incolumis, quod in plena vita tradidi allodium meum in Grathem ad altare beati Servatii pro remedio anime mee, ea ratione, ut quamdiu viverem ad usum vite mee fructum ipsius fundi retinerem, sed pro respectu singulis annis eidem sancto duos denarios persolverem. Tradidi autem ita li-

¹ BNP, nr. 9308 (nr. 18); De Borman, *Notice*, 35-36; Huillard-Bréholles, II.1, 305-306; DoV, nrs. 28 en 95. Geïnsereerd in een oorkonde van keizer Frederik II van februari 1223. Weergave volgens De Borman. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.3.1, 2.8.1.

² *Annales Rodenses*, 96. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2.

³ RAL SS kap, nr. 13, f. 91r-v (afschrift); DoV, nr. 31. Bevestigd door paus Calixtus II in 1119-1124; DoV, nr. 32. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

bere ut possedi absque omni hereditario iure, in campis, in sylvis, in pascuis, et omnibus appenditiis ibidem attenentibus, tali conditione interposita, ut fratres ipsius ecclesię post obitum meum ... ipsum allodium ad usum refectorii sui, sicut eis placuerit, habeant. Huius rei testes hi sunt: Anelinus decanus, Rado, Stephanus, Franco; laici: Gozmarus, Lambertus, Sigemar, Godefridus. ... regnante ... Brunone preposito.

52. ca. III6 - II26

[1e helft 12e eeuw]. In de *Gesta* wordt de clericus en custos Rado genoemd.¹

... Aderat tunc quidam clericus, nomine Rado, ipsius monasterii atque sacrario custos ...

53. II2I

a. 1121, na mei 27. De Maastrichtse clericus Godschalk heeft in opdracht van tegenbisschop Alexander I van Luik diens gehoozaamheid en onderwerping aangeboden aan aartsbisschop Frederik I van Keulen.²

... et quoniam Alexander per Godescalcum Traiectensem clericum obedientiam et subiectionem nobis presente ecclesia demandavit et se velle de omnibus suis excessibus nostro adquiescere consilio per eundem nobis insinuavit. ...

b. [eind 1136-begin 1137]. Ook volgens de *Gesta* van de abten van Sint Truiden treedt Godschalk - hier kanunnik van Sint Servaas genoemd - in 1121 op als partijman en bode van Alexander I.³

... Mane autem facto, adveniunt nuntii Alexandri, Heynricus archidiaconus ecclesie sancti Lamberti, filius Cononis comitis, et Godescalcus canonicus ecclesie sancti Servatii Traiecti, qui erant de communione Alexandri. ...

54. II22

[schijnorigineel?]. Koning Hendrik V heeft aan de broeders van de Sint-Servaas- en de Onze-Lieve-Vrouwekerk tot hun volledige gebruik de twee banmolens gerestitueerd, die tot hun prebende behoren, en heeft bevestigd dat geen enkele andere molen in Maastricht mout mag malen. De deken en een aantal kanunniken worden als getuigen genoemd.⁴

... Notum facimus ... quod ego ..., audita querimonia fratrum ecclesiarum sancti Servatii et sanctę Marię quę sunt Traiecti, de duobus molendinis ad prebendam eorum pertinentibus, que sola ex antiquo usu et imperiali banno brasium molere debent, in integrum usum illis restituerim et iudicio optimatorum meorum et imperiali banno meo hoc confirmaverim, ut nullum in Traiectensi loco molendinum, preter hec duo, brasium molat, nisi necessitas supercrescentium fluminum aut algoris, sive glaciei asperitas hoc fieri compellat, et necdum it fiat, nisi voluntate et licentia illorum qui molendinis presunt. ... Huius confirmationis testes hii sunt: ... De fratribus: dekanus Anelinus, Rado, Stephanus, Franco ...

¹ *Gesta Servatii*, 141.

² E. Dümmler, in *Neues Archiv* 7 (1882), nr. 2.

³ *Gesta abbatum Trudonensium, continuatio prima*, I, 203.

⁴ BNP, nr. 9307 (nr. 4); De Borman, *Notice*, 16-17; DoV, nr. 33. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.3.1, 5.1.

55. 1124

Twee kanunniken van Sint Servaas treden op als getuige in een oorkonde van bisschop Albero I van Luik over goederen in Maastricht. ¹

... canonici de sancto Servatio: Henricus et Stephanus ...

56. 1125

1125, 31 maart [grotendeels vervalsing eind 12e eeuw?]. Proost Philippus van Maastricht genoemd in twee oorkonden van keizer Hendrik V voor de Luikse Sint-Jacobsabdij. ²

... Philippus praepositus Traiectensis ...

57. 1126

a. 1126. De kanunniken van Sint Servaas hebben aan de abdij van Hersfeld hun goederen in Monsheim en een mansus in Dienheim afgestaan in ruil voor de kerk van Güls. De deken, een aantal kanunniken en mogelijk enkele ministerialen als getuigen genoemd. ³

Notificamus ... concambium quoddam, quod nos, beati Servatii fratres de Traiecto, communi fidelium nostrorum consilio cum Heresfeldensis cēnobii confratribus utrobique beneplacitum peregrimus. Nos enim quēdam bona nostra sita in villa Monesheim cum mancipiis et universis utilitatibus earum, insuper et mansum unum in villa Dienheim, quē flumine Rheni contigua est, p̄dicti loci Dei fidelibus sine aliqua contradictione tradidimus; nosque econtra ecclesiam in Gulsen et omnia ad eam pertinentia in concambio recepimus. ... Huius rei testes sunt: clerici: Johannes decanus, Rado presbyter, Stephanus scholasticus, Franco cantor, Heinricus, Willo, Winandus; laici: Godefridus, Folboldus, Franco, Engramus, Godefridus frater eius.

b. 1126. Bevestiging hiervan door koning Lotharius III. Alleen sprake van een allodium in Monsheim. De deken, een aantal kanunniken en ministerialen als getuigen genoemd. ⁴

... Unde notum facimus ..., quia petitione et obtentu omnium fratrum ecclesie sancti Servatii que est Traiecti allodium, quod habebant in villa que dicitur Monesheim, quia remotum erat ab eis et minus habebant commodi, ecclesie sancti Wigberti que est in Heresvelth tradidimus pro concambio ecclesie que est in villa Gulusē, Adelmanno abbate eiusdem ecclesie ceterisque filiis ecclesie tam monachis quam laicis, quia remota erat ab eis et minus habebat commodi, petentibus. ... Huius rei testes hii sunt: ... Johannes decanus ecclesie sancti Servatii, Stephanus, Franco, Rado; ... ministeriales sancti Servatii: Christianus, Godefridus, Lambertus, Franco.

c. 1131. Abt Hendrik van Hersveld maakt melding van dezelfde ruil. Sprake van een allodium in Monsheim en een mansus in Dienheim. De deken en een aantal kanunniken als getuigen ge-

¹ Lahaye, I, nr. 10.

² Ernst, VI, 125, 127 = nrs. 37-38. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

³ RAL SS kap, nr. 1759, 674-675 (afschrift); DoV, nr. 34. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

⁴ RAL SS kap, nr. 336 (afschrift 13e eeuw); Ottenthal / Hirsch, nr. 9; DoV, nr. 35. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.3.1, 2.6.

noemd.¹

Notum facimus ... qualiter ego Henricus Dei gratia abbas Helveldensis ... dedi fratribus ecclesie beati Servatii que est in Traiecto ecclesiam de Guluse pro concambio allodii quod habuerunt in Monosheim et uno manso qui est in Dydenheim, eo quod utrisque nobis erat commodius, per manum advocati nostri Herimanni de Rode et per manum advocati ecclesie beati Servatii. ... Huius rei testes hii sunt: ... Johannes decanus ecclesie beati Servatii, Stephanus scholarum magister, Henricus cantor, Winandus custos, Willo camerarius; ...

58. 1128

1128, juni 13. Koning Lotharius III heeft de kerk van Echt aan de broeders toegewezen, voor het dagelijkse gebruik in de refter. Niet de proost, maar alleen de deken en de broeders hebben rechtsmacht. De deken, een aantal kanunniken en leden van de familia als getuigen genoemd.²

... Notum facimus ... qualiter aecclēsiā Ẽtha sitam in pago Maselant in episcopatu Leodiensi in comitatu comitis de Los transtulerimus de manu diripientium et contulerimus fratribus ecclēsię beati Servatii quae est Traiecti, ad cotidianaē refectionis augmentum. Siquidem fratres Traiectenses multis tribulationibus gravati, magnis laboribus fatigati, ut eandem ecclēsiā libere possiderent, nullo modo potuerunt educere de manu comitis Gerhardi, qui eam longa invasione oppresserat et commodum fratrum rapuerat; tandem data et consumpta multa pecunia prevaluerunt, potestate quidem imperatoris Heinrici adiuti, qui consilio optimatum suorum lege iusticię fecit ei abiudicari. Postquam autem pervenit eadem aecclēsia in manus prepositorum, nec sic quidem respectu laboris et dispendii quod sustinuerant fratres, condignum suscipere commodum. Ventum autem est usque ad nostra tempora, et quia fratres noverunt devotionem nostram, quam habebamus erga beatum Servatium, ceperunt nos sollicitare et pulsare ad aures nostras, ut de eadem aecclēsia per manus nostras plenam invenirent misericordiam. Inclinavimus ergo cor nostrum ad faciendas petitiones eorum et prefatam aecclēsiā dedimus in manu decani ad opus fratrum in cotidiano usu refectorii ea libertate, eo iure, ut deinceps prepositus, quicumque fuerit in eadem aecclēsia, nullam habeat potestatem, sed solus decanus possideat et fratres, et administrent in refectorio ad communem fratrum utilitatem. ...testes subscribi fecimus, quorum haec sunt nomina: ... de ecclēsia beati Servatii Johannes decanus, Stephanus magister scholarum, Franko cantor, Heinricus, Winandus, Warinherus, Reinherus, Piligrinus, Volcwinus et ceteri; ... de familia aecclēsiaie Godefridus, Lambertus, Folbaldus, Lambertus, Engrammus. ...

59. 1130

Situs, servus van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, heeft vijftien bunder van een allodium aan het altaar van Sint Servaas overgedragen, voor de dagelijkse maaltijd van de broeders. De deken, een aantal kanunniken en leden van de familia als getuigen genoemd.³

Hac spe confisus in Domino et in patrocinio beati Servatii emi [nl. Situs] quindecim bonnaria allodia a domino Arnolde de Elslo tradidique ad altare beati Servatii ea conditione, ut,

¹ De Borman, Notice, 19; Beyer, I, nr. 471; DoV, nr. 39. Weergave volgens De Borman. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.2.

² BNP, nr. 9307 (nr. 5); Ottenthal / Hirsch, nr. 12; DoV, nr. 36. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

³ BNP, nr. 10180, f. 171r (afschrift); DoV, nr. 37. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.3.2.

quamdiu viverem, terra mihi serviret et pro respectu census singulis annis xii denarios fratribus persolverem. Post mortem vero meam nullus heredum meorum iure hereditario in hoc manso mihi succedat, sed usibus fratrum in quotidiana refectione serviat nulliusque prepositi potestati subiaceat, sed solus decanus conjuncto consilio fratrum ad utilitatem eorundem fratrum ordinet et disponat. Pro hac caritate fratres mihi annuerunt, ut anniversarium meum et patris mei singulis annis facerent; et si Traiecti mihi obire contingerit ad ecclesiam beatę Marię, cuius ego servus sum, ubi etiam tumulandus sum, ad porficiendas exequias meas caritative convenient. ... Testibus: clericis: Joanne decano, Stephano scolarum magistro, Henrico cantore, Wynando custode. Laicis vero: Giselberto de Grunsele et filiis eius Arnolde et Philippo. De familia ecclesię: Henrico, Bertoldo, Henrico et Walgero.

60. ca. 1130

*Abt Absolon en de abdij van Sint Amandus sluiten met de kanunniken van Sint Servaas een broederschap van liefdadigheid, gebeden en goede werken als dank voor de zorg voor een van hun monniken.*¹

Honorandis et in Christo diligendis dominis et fratribus suis canonicis sancti Servatii Traiectensis ecclesiae ...

61. 1131

*Bisschop Alexander I van Luik verklaart dat Bovo als stichter van de kerk van de Heilige Maria Magdalena in Caestert acht bunder land heeft verworven, ressorterend onder de hof van Lenculen. De kanunniken van Sint Servaas treden op als getuigen.*²

... Ego Alexander ... sancte Leodiensis ecclesie episcopus ... notum et ratum facio ... quod Bovo, primus fundator ecclesie sancte Marie Magdalene in loco qui dicitur Castris, adquisivit legitimo [... lacune ...] lio et elemosina [... lacune ...] fidelium, id est Steymari, Geichardi, Reinbaldi, ipsi ecclesie sancte Marie viii bonuaria terre, que pertinent ad curtem que appellatur Leincultum de fisco regio, a quadam [... lacune ...] viii bonuaria hereditario iure tenebat de ipsa terra annuatim infra octavas beati Servatii, ita ut duos solidos de censu ministeriali regis persolvat. Et ipsam terram ecclesia sancte Marie liberam a placitis et ab omni exactione preter censum possidebit, sicut in placito predictę curtis [... lacune ...] ssione ministerialium regis deffinitum est. Confirmatum est etiam per eosdem ministeriales regis et per placitum in testimonio canonicorum sancti Servatii ad honorem Dei et sancte Marie Magdalene, ut sola investitura quam predictus frater Bovo accepit in perpetuum sufficiat et ecclesia post istam investituram a requirenda investitura et ab omni requisitione sit libera. Huius rei testes fuerunt ex canonicis sancti Servatii: Johannes decanus, Adelardus, Winandus custos, Reinnerus scolasticus, Heinrichus cantor, item Heinrichus, Robertus, Guido, Everardus, Godescalcus, Guarnerus, Fredericus, Conrardus, Richardus, Andreas, Balduinus, Hermannus, Gevehardus, Godefridus, Radulfus. Ex laicis: dux Walerannus Lotharingie, Godefridus Namucensis comes, Goscewinus de Falconmont, Gerardus de Landenes et filius eius Heinrichus, Gislebertus de Grusel, Godefridus villicus regis de Malines, Framericus de Vileir, Guierzo, Bovo villicus, Gislebertus decanus de ipsa curia. ...

¹ Miraeus / Foppens, II, 1159-1160; DoV, nr. 38. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.1.

² Closon, 472-473. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.8.1, 5.2.6, 5.3.2.

1132, april. Koning Lotharius III heeft met toestemming van bisschop Alexander I van Luik een oud recht van de Sint-Servaaskerk bevestigd om een conflict met de proost en de kanunniken van Onze Lieve Vrouw uit de wereld te helpen. Het betreft a. het recht van de parochie van Sint Servaas op tiend en terminus, b. de bepaling dat iedereen die te Maastricht verbleef, behalve de familia van Onze-Lieve-Vrouw en Sint Lambertus, tot de jurisdictie van de koning behoorde en in de Sint-Servaasparochie gedoopt en begraven moest worden en c. de gezamenlijke synode onder leiding van de aartsdiaken in de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De deken, een aantal kanunniken en ministri als getuigen genoemd.¹

... Notum sit omnibus ... quod secundum privilegia antecessorum nostrorum Traiectensi ecclesię beati Servatii quandam legem et iusticiam renovavimus, quam antea trecentis annis et eo amplius in quiete et silentio tenuerat et eam assensu et favore Alexandri Leodiensis episcopi confirmavimus ad destruendam controversiam, quam prepositus et fratres de sancte Maria Traiecti in contradictione eiusdem legis suscitaverant. Est autem ipsa lex et iusticia talis, quod ecclesia parrochię sancti Servatii sola in Traiectensi urbe habet decimas et terminum; et omnes, de quacunque regione ad manendum ibi confluerunt, preter familiam sanctę Marię sanctique Lamberti ad iusticiam regis pertinent et in parrochia sancti Servatii baptizari et sepeliri debent. Et consuetudo est longo usu in habitum legis conversa, ut presbiter parrochię sancti Servatii et presbiter parrochię sanctę Marię presidente archidiacono communiter habeant synodum in ecclesia sanctę Marię, ita ut presbiter parrochię sancti Servatii appellet suos, videlicet omnes pertinentes ad iusticiam regis ubicunque maneant in eadem urbe, et culpas eorum synodali lege corrigat, sicut et presbiter parrochię de sancta Maria suos appellat, scilicet omnes ad iusticiam episcopi attinentes, et culpas eorum synodali lege corrigit. Quod si quis hanc iusticiam ulterius infringere temptaverit, offensam Dei et nostram et successorum nostrorum regali potestate fungentium incurrere merebitur, quia dignum est ut quod tam libera ecclesia regno attinens tanto tempore obtinuit, nostro regali banno stabile et invulsum permaneat. ... Huius rei testes fuerunt ... de fratribus ecclesię Iohannes dekanus, Willo camerarius, Winandus custos, Henricus cantor, Reinerus scolasticus; de ministris Godefridus, Christianus, Waltcherus.

1139, maart 31. Paus Innocentius II bevestigt a. de bezittingen van de Sint Servaaskerk in diverse met name genoemde plaatsen en b. de oude gewoonten die in de parochie in gebruik waren met betrekking tot het corrigeren en het opleggen van kerkelijke straf aan parochianen.²

Innocentius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Arnoldo preposito et fratribus ecclesie sancti Servatii in Traiecto, tam presentibus quam futuris in perpetuum. ... Huius rei gratia ... ecclesiam beati Servatii ... presentis scripti pagina comunimus, statuantes ut quascumque possessiones, quecumque bona eadem ecclesia iuste et canonice in presentiarum possidet aut in antea concessione pontificum, liberalite regum vel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis titulis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis in perpe-

¹ BNP, nr. 9307 (z. nr.); Ottenthal / Hirsch, nr. 41; DoV, nr. 40. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.3.1, 3.2.2, 5.1, 5.2.2.

² BNP, nr. 9307 (nrs. 6-7); De Borman, *Notice*, 20-22; DoV, nr. 41. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.3.3, 2.8.1, 2.8.3, 4.2.1, 4.3.1, 4.4.1, 4.5.4, 4.6.1.

tuum et illibata permaneant, in quibus hec propriis subiunximus exprimenda vocabulis, videlicet Latyic, Harsele, Kalutten, Eclencheim, Wimale, Kyersbeche, Lens cum ecclesia, Gardengeis cum ecclesia, Septemburis cum ecclesia, Lycke, Nyel, Conongesheym, Slusis, Sechene cum ecclesia, Susgene, Fletengis cum ecclesia, Hese, Duos Montes, Rumel, Berga cum ecclesia, Magelneis cum ecclesia, Telmis cum ecclesia, Werta cum ecclesia, Oya cum ecclesia, ecclesiam de Echt, ecclesiam de Apeltre, ecclesiam de Megene, ecclesiam de Dintre, ecclesiam de Achile, ecclesiam de Bergha iuxta Nersan flumen, Coslar cum suis appendiciis, Condechoven cum suis appendiciis, Wastrode cum suis appendiciis, Arwilre, Waldenheim, Gulse cum ecclesia. Preterea rationabiles et antiquas consuetudines, que in vestra ecclesia hactenus viguerunt, apud vos etiam in posterum observentur, ut videlicet quocienscumque statuto anni tempore in ecclesia beati Marie, que in vestro burgo sita est, synodus celebratur, liceat vobis parochianos vestros, quibus utique a primo pabulo salis baptismi, viaticum, sepulturas etc. christianitatis exhibetis officia, pro erratibus suis equitatis ratione corrigere et pro quibuslibet excessibus, sive sponte confessis sive alio accusante, convictis congruam penitentiam per vestros synodales integros iniungere, sicut apud vos antiquitus fieri consuevit et hucusque observatum esse cognoscitur. Quia vero propter tepiditatem eorum quorum interest diebus malis existentibus iustitia in aliquos pravos rarius exercetur, publicos raptores et invasores, qui ecclesiam vestram offenderunt, ad satisfactionem secundo et tercio invitatis, quod si vos audire contempserint et in sua pertinacia perduraverint, proferendi in eos canonice interdicti vel anathematis sententiam habeatis liberam facultatem nec aliquis ante satisfactionem eis communicare vel eos absolvere audeat. ...

64. 1139

*a. 1139, juni 22. Koning Koenraad III heeft de Maasbrug in Maastricht aan Sint Servaas geschenken. De inkomsten zijn bestemd voor het onderhoud van de brug. Wat overblijft is deels voor de proost, deels voor de refter en het dagelijks onderhoud van de broeders.*¹

Eapropter eorum videlicet qui beato Servatio militant necessitatibus iuxta apostolum communicantes, pro amore dei et beati Servatii ... necnon et Arnoldi cancellarii nostri eiusdem ecclesie prepositi precum instantia permoti, pontem, qui supra Mosam situs est in ipso Traiecto, quem nostri iuris indubitanter esse constat, beato Servatio donamus et concedimus cum omni usu et utilitate, que omnibus temporibus inde proveniet, libere possidendum hac conditione servata, ut de ipso fructu, qui inde percipietur, pons idem, quocienscumque necesse fuerit, reficiatur, reliquum, quod super erit, in duas partes dividatur, alia cedat in usum prepositi et successorum illius, alia vero ad refectorium fratrum et cotidiani victus augmentum. Cura vero et custodia eiusdem pontis sub tali cautela fiat, ne vel prepositus fratribus vel fratres preposito in causa premineant, sed sicut eos pares fecimus in donatione, sic etiam parificentur in ipsius possessionis ordinatione. Quod si prepositus vel aliquis successorum eius partem suam beneficiare vel invadere temerario ausu presumpserit, tam ipse quam successores sui eadem portione ulterius careant, et in usus fratrum eadem pars cum altera iure perpetuo possidenda redigatur. ... Actum publice in ecclesia beati Servatii ... multis clericis et laicis presentibus ... quorum nomina subscripta sunt: Winandus ecclesie sancti Servatii dekanus, Reinerus scholasticus, Andreas cantor, Willo cam-

¹ RAL SS kap, nr. 435; Hausmann, nr. 31; DoV, nrs. 42. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.3.1, 2.8.1, 5.1, 5.3.2.

erarius, Everardus cellerarius ...; ex familia ecclesie Godefridus de Machlinis, Franco frater eius, Christianus, Engrammus, Godefridus frater eius, Heinricus de Lata Strata, Bertoldus villicus, Reinerus, Adolfus.

*b. 1139, december 18. Bekrchtiging van de schenking van de brug aan de Sint-Servaaskerk door paus Innocentius II.*¹

... Donationem pontis supra Mosam fluvium pro remedio anime sue et illustris femine Gertrudis regine aliorumque predecessorum suorum a karissimo et glorioso filio nostro Chunrado Romanorum rege ecclesie sancti Servatii factam, cum omni usu et utilitatibus, que quolibet tempore inde proveniunt, vobis et per vos prefate ecclesie presentis scripti pagina confirmamus. ...

65. 1146

*1146, maart 13 - april 3 [met vervalsing 12e eeuw, ca. 1160]. Koning Koenraad III bevestigt de schenking aan Sint Servaas en aan de de kerk van Maastricht van a. een predium te Meeuwen door de gebroeders van Kenzwilre, b. het bos Lieshout met allodium door Ricwinus van Campenich, Heribertus van Hees en Reinardus van Milina en c. het predium Beutenaken door Hecelo van Butenachen. Vervalsing tussen < >.*²

... Eapropter, dilecti cancellarii nostri Arnoldi venerabilis Traiectensis prepositi precibus annuentes, collatas ab idoneis viris ecclesie Traiectensi possessiones pietatis intuitu sub nostre defensionis patrocinio per manum Winrici de Viseto, sicut sententia pricipum dictaverat, dignum duximus suscipere, ut quod bonorum virorum eidem ecclesie dedit et confirmavit devotio, nostro quoque roboraretur auxilio et regie nostre auctoritatis munimine fulciretur ac ratum et inconvulsum omni futuro in posterum tempore perduraret. Noverit igitur ... quod Reinardus de Kenzwilre et fratres sui, Gervasius videlicet et Heinricus, predium Mewa cum omnibus suis pertinentiis beato Servacio et ecclesie Traiectensi contulerunt, Ricwinus quoque de Campenich necnon Heribertus de Heso et Reinardus de Milina silvam Litholz cum allodio et omnibus suis appenditiis beato Servatio donaverunt; Hecelo nichilominus de Butenacho hoc idem predium Butenachen nuncupatum eidem contulit ecclesie. Has itaque possessiones predicti homines, recepta a prefato preposito et fratribus suis digna recompensatione beato Servatio nemine contradicente, sed heredibus eorum asstipulantibus easque sine spe reclamandi exfestucantibus, libere tradiderunt et per legitimam salam et per testes idoneos legitime delegaverunt. Nos igitur easdem donationes sive traditiones, quas in manus nostras et advocati nostri Herimanni de Cuich suscepimus, ratas esse volentes, per presentis privilegii auctoritatem decernimus ut nulla umquam persona magna <sive parva iam dictas possessiones ecclesie Traiectensi subthrahare vel alienare presumat, sed fratres ibidem Deo et sancto Servatio famulantes sine impe>dimenti molestia eas omni deinceps tempore optineant, nullumque preter nos super easdem possessiones advocatum habeant. ... Ego Arnoldus cancellarius vice Heinrici Moguntini archiepiscopi recognovi. ...

¹ RAL SS kap, nr. 436; Willemsen, nr. 4; DoV, nrs. 43.

² BNP, nr. 9307 (nr. 8); Camps, nr. 46; Hausmann, nr. 147; DoV, nr. 44. Weergave volgens Camps. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2., 2.3.1, 2.3.2.

- 1146

Zie nr. 73b.

66. 1147

1147, januari 17. Bernardus kwam naar de Sint-Servaaskerk om de zaak van kanunnik Norbertus te behartigen.¹

Cum egrederetur vir sanctus Traiectum, causa extitit, ut ad aecclesiam beati Servatii declinaret pro negocio fratris Norberti, qui canonicus erat eiusdem aecclesiae, sed continuo et prebendae abrenuntiavit et seculo. ...

67. 1149

Bisschop Hendrik II van Luik bevestigt het Onze-Lieve-Vrouwekapittel in het bezit van de kerk van Rosmeer en bepaalt dat voortaan slechts één rector de kerk zal bedienen, terwijl de inkomsten van het tweede rectoraat zullen toevallen aan de broeders. Dit met inachtneming van het recht van de Sint-Servaaskerk en de Luikse Sint-Dionisiuskerk.²

... salvo ecclesie sancti Servatii iure necnon et beati Dionisii ...

68. 1154

1154, niet lang na juni 23. Koning Frederik I Barbarossa heeft, het gerecht voorzittend in zijn palatium in Maastricht, in aanwezigheid van de proost en de broeders van Sint Servaas, aan gravin Gertrud van Dagesburg een prebende bij het Sint-Servaaskapittel teruggeven. Vervolgens heeft zij deze overgedragen aan de kerk van Wanze. Zij bezat deze prebende vanwege de schenking van een beneficium door een van haar voorvaders. Vermelding van Gerardus, proost van Bonn en van de Sint-Servaaskerk.³

... Eapropter noverit ... quod interventu et petitione fidelis nostre Gertrudis comitis de Dagesborch eius annuente filio Hugone Metensi et Musacensi comite prebendam, quam ipsa ab antiquis predecessoribus suis usque in perpetuam heredum suorum se subsequenter successione in ecclesia Traiectensi beati Servatii pro quodam beneficio eidem ecclesie ab eis collata acquisitam libere ac legitime tenebat, ecclesie beate Marie Magdelene de Wanze concessimus et presentis privilegii auctoritate confirmavimus. Hanc vero prebendam tali modo habitam prefata comitissa, per quendam Reinerum iniuste ad tempus ablatam, nobis in palatio nostro Traiecti iudicio presidentibus et astantibus et adiudicantibus nobilibus viris ... prepositis ... Gerardo Bonnensi et Traiectensi ... ceterisque quampluribus diverse conditionis, etatis et ordinis iudicario iure recuperavit et iusso nostro per manum Gerardi Bonnensis, eo tempore ecclesie beati Servatii Traiectensis prepositi, astante et annuente capitulo fratrum prefate ecclesie libere, sicut ius ab antiquo erat, in perpetuum possidendam per heredum suorum successione sine ullo contradictione recepit. Receptam autem et in manu ac potestate sua redactam ipsa videlicet prenominata comitissa eius que

¹ *Historia miraculorum Bernardi*, 133.

² RAL OLV, nr. 1421; Franquinet, *O.L. Vrouwekerk*, I, nr. 3; Haas, *Chronologische lijst*, nr. 25. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2.

³ Appelt, nr. 83; DoV, nr. 46. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 5.2.6.

filius Hugo comes ... ecclesie beate Marie Magdalene de Wanze ... per omnia succedentia tempora possidendam tradiderunt. ...

69. 1159

*Henricus samen met de dochter van Geldulfus, ministeriaal van Sint Servaas, heeft 18 bunder en een halve curtis van een allodium, dat hij [Geldulfus?] aan de Sint-Servaaskerk geschonken had, aanvaard en hij en zijn erfgenamen betalen de hiervoor verschuldigde cijns. Proost, deken, kanunniken en met het kapittel verbonden leken worden als getuigen genoemd.*¹

Noticię fidelium tradimus et scripto cartulę commendamus, qualiter ego Henricus cum filia Geldulphi, ministerialis ecclesię sancti Servatii, -xviii- bonuaria et curtim dimidium bonuarium habentem de allodio, quod p̄dictę ecclesię contulerat in capitulo fratrum dato testimonio, in dotem et hereditatem legitimam suscepi, eo iure et censu persolvendo, ut ex his singulis annis in festo Purificationis sancte Marię tres denarios persolverem et sic sine omni exactione predictam hereditatem in pace possiderem. Heredes etiam mei, gratia fratrum habita, eandem hereditatem in capitulo suscipient, p̄dictum censum die statuto persolvent, nulli de aliqua causa nisi decano responsuri. Regnante ... Gerardo preposito, Gerardo decano. Coram his testibus: magistro Baldewino, Arnolde cantore, Henrico camerario, Gevehardo; et his laicis: Marchario, Godefrido, Reinero Divite (?) et sculteto et aliis quamplurimis.

70. 1159 - 1171

*Deken en kapittel delen mee dat de abt van Tongerlo hun goederen in Heeswijk in erfrecht bezit.*²

... Significamus universitati vestrę abbatem de Tungerlo bona nostra que sunt in Hesevic auctoritate ecclesię nostrę hereditario iure possidere. ...

71. 1160

*De broeders van de Sint Servaaskerk hebben aan Albertus tegen een jaarlijkse betaling twee allodia in erfrecht afgestaan, die voortaan als één erfelijk eigendom worden beschouwd. Het ene ligt in Wyck en Maastricht en is aan de Sint-Servaaskerk geschonken door Bertoldus, het andere ligt in Wyck en is door Baro geschonken. Proost Gerardus, deken, kanunniken en leden van de familia als getuigen genoemd.*³

... Notum sit omnibus Christi fidelibus tam posteris quam presentibus, quod Albertus quęsivit a fratribus ecclesię sancti Servatii, ut daretur sibi hereditario iure illud allodium, quod dominus Bertoldus reliquerat pro anima sua eidem ecclesię, sicut iacet in Wico et in Traiecto, et fratres de suę benignitatis gratia concesserunt illud ei tali pacto et conditione interposita, ut annuatim quatuor libras inde persolveret, videlicet in festo sancti Martini unam et in septuagesima duas et unam intrante quadragesima. Dederunt etiam ei predicti fratres in hereditatem illud allodium, quod dominus Baro dederat ecclesię sancti Servatii, scilicet -xvi-

¹ RAL SS kap, nr. 13, f. 139r (afschrift); BNP, nr. 10180, f. 138v (afschrift); DoV, nr. 47. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.2.

² Erens, I, nr. 23. Datering volgens Deeters, 127. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2.

³ RAL SS kap, nr. 13, ff. 139r-140r (afschrift); BNP, nr. 10180, f. 140r (afschrift); DoV, nr. 48. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 5.1.

bonuaria terrę in Wico, eo respectu ut pro censu illius singulis annis -xx- maldros frumenti in festo sancti Andree ad opus refectorii fratribus persolveret. Hoc autem fratres communi consilio assensu eiusdem Alberti decreverunt, ut et allodium quod dederat dominus Bertoldus et quod dederat dominus Baro deinceps una sit hereditas et eandem hereditatem unus heres indivisam possideat, ita ut nullomodo per alienas manus, sive vendendo sive in vadimonium ponendo, eam impediat et quicquid evenierit, sive de vastatione sive de incendio, tamen predictum censum statutis terminis fratribus persolvat. Iuravit etiam idem Albertus super reliquias sanctorum, quod statutum censum prenominationis terminis incunctanter persolveret et idem heredem suum, qui proximus ei succederet et sic deinceps alios heredes facturos instituit. Elegit autem huius hereditatis primum heredem suum Helyam fratrem suum ac deinceps eum, quisquis secundum lineam cognationis proximus heres ei succederet. Statutum est etiam a fratribus ipsius ecclesię assentiente ipso Alberto, ut si forte per negligentiam vel occupationem determinatis temporibus vel ipse vel heres suus non solveret eandem hereditatem, sine recuperatione amitteret. Si autem ille frater, cui de predicto censu respondere debuerit, se prescriptam census pecuniam et annonam statutis terminis accepisse negaverit, idem Albertus sive heres suus, ita se solvisse ut supra determinatum est, testimonio duorum eiusdem ecclesię canonicorum comprobabit. Quod si non fecerit iam data sententia ipsius hereditatis perditionem incurrat. Quicumque autem heredum illius per successionem investituram eiusdem hereditatis quęsierit pro dono ipsius amam vini fratribus dabit et decano sextarium. Huius rei testes sunt: de fratribus ecclesię: Gerardus prepositus, Gerardus decanus, Balduinus scolasticus, Arnoldus cantor, Henricus camerarius, Balduinus cellerarius et quamplures alii fratres; de familia ecclesię: Macharius, Godefridus Puls, Ungrammus et Helyas, Florentius et frater suus Franco. Actum est hoc anno ab incarnatione mclx indictione octava. Regnante Frederico imperatore, Henrico Leodiensium episcopo, existente preposito eiusdem ecclesię Gerardo.

72. ca. 1160 - 1204

Een kanunnik van Maastricht wordt genoemd in een oorkonde van deken en kapittel van Hoei. ¹

... Wedericum Traiectensis ecclesie canonicum ...

73. 1165

1165, 5 mei. Deken Gerardus en de overige broeders van de Sint-Servaaskerk bekleden abt en broeders van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Tongerlo met hun goederen te Oosterwijk, Massenhoven. Bovendien bekleden zij de abt met vier mansi in Ravels en een mansus in Eel. Kanunniken en met het kapittel verbonden leken als getuigen genoemd. ²

... Inde est quod nos, ego videlicet Gerardus dekanus ceterique fratres ecclesię beati Servatii in Traiecto, reverendo viro scilicet domno Huberto abbati ecclesię beatę Marię in Tungerlo et venerabilibus eiusdem cenobii fratribus, nobis vinculo fraternitatis specialiter in Christo confederatis, in petitione sua non defuimus ipsum abbatem ad opus ecclesię suę bonis nostris que sita sunt in Ostrewic et Mazenhoven hereditarie investientes, ea conditione ut singulis annis in festo sancti Dionisii dimidiam marcam argenti nobis incunctanter persolvat, de nostris fratribus duobus sibi in solvendo adhibitis testibus. Preterea investivimus eun-

¹ Poncelet, *Bernardfagne*, 197.

² Erens, I, nr. 24. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

dem abbatem quatuor mansis terrę nostrę in Ravenslo et uno manso in Ele in hereditariam possessionem ecclesię suę; tali pactione utrobique conducta et firmata ut sex annis continuus in festo memorati martyris sub testimonio duorum fratrum nostrorum camerario dimidiam marcam argenti persolvere non cunctentur. Evolutis autem sex annis, ipsa die sancti Dionisii et deinceps quotannis de singulis quinque mansis quatuor solidos sub cautela testium ut prefati sumus, remota omni occasione et dilatione nobis appendat. Ipso autem ab hac vita subtracto, successor eius abbas prescriptis bonis iure determinato in conventu fratrum per manum dekani sine refragatione debet investiri, sic tamen ut fratribus in testimonium amam vini et dekano sextarium administret. ... Huius pactionis testes sunt: Henricus scolasticus, Gunterus cantor, Thomas, Gerlacus, Gevechardus, Godefridus, Alexander, Syfridus, Heinricus de Binga, Erpo, Henricus de Kenzenwilre, Baldewinus cellerarius, Godefridus de Pirmen, Seboldus et alii quamplures. ... Christiano imperialis curię cancellario et ecclesię beati Servatii preposito.

74. 1166 - 1167

a. 1166, kerstmis - 1167, maart 5. In de vergadering van de vorsten had de elect van Mainz en voormalige proost van Sint Servaas een klacht had ingediend, dat in zijn afwezigheid graaf Lodewijk I van Loon placita hield over de curia van Vlijtingen en over de homines van die curia. Na uitspraak van het hofgericht herroept keizer Frederik I Barbarossa hetgeen de graaf zich heeft toegeëigend en wil dat het door zijn voorganger koning Koenraad bevestigde privilege van kracht is. Gericht aan deken Gerhardus, kapittel en ministerialen van Sint Servaas.¹

F. dei gratia Romanorum imperator et semper augustus G. decano et toti capitulo et ministerialibus ecclesię beati Servatii in Traiecto gratiam suam et omne bonum. Convocatis omnibus principibus, qui nobiscum sunt, karissimus princeps noster Moguntine sedis electus quondam prepositus vester queremoniam coram maiestate nostra deposuit, quod Lodewicus comes de Los quedam placita de comitia super curiam Fleitingis et super homines eiusdem curie, quę antecessor suus numquam habuit, non iuste, sed versute falso quorundam iuramento eo absente sibi fecerit adiudicari, et requisito super hoc iudicio á tota curia nostra iudicatum est, quod absente possessore, in cuius possessionem agebatur, nichil idem comes, qui actionem proposuit, posset obtinere. In irritum itaque revocamus, quod ipse obtinere putavit, immo potius violenter sibi usurpavit, et ratum et firmum esse volumus, quod á predecessore nostro rege Cunrado ecclesię vestre privilegium confirmatum est.

b. 1146 [schijnorigineel van ca. 1165]. Proost Arnold van de Sint-Servaaskerk heeft geklaagd, dat de graaf (van Loon) de familia van Sint Servaas veel onrecht heeft aangedaan en de homines van Vlijtingen ten onrechte naar zijn drie generale placita op de Dousberg heeft opgeroepen. Koning Koenraad III heeft bepaald, dat niet de graaf van Loon, maar de proost rechtsmacht heeft in Vlijtingen, evenals in de andere in het graafschap van de graaf gelegen curiae van Sint Servaas, namelijk Niel, Koninksem en Mechelen, en dat de homines vrij zijn van de aanspraken van de graaf.²

... Ea rationis dispensatione et legali institutione non nova decernimus, sed antiqua confirmamus et de queremonia dilecti cancellarii nostri Arnoldi ecclesię sancti Servatii prepositi sepius coram nobis super comite deposita graviter dolentes, eo quod comes familiam beati Servatii multis iniuriis afflixerit et homines de Fletingis ad sua tria generalia placita in Dul-

¹ BNP, nr. 9307 (nr. 10); Appelt, nr. 528; DoV, nr. 49. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.3.1, 4.2.1.

² BNP, nr. 9307 (nr. 9); Hausmann, nr. 293; DoV, nr. 45. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.3.1, 2.8.1, 4.2.1.

ceberg iniuste coegerit, quia precipue ecclesiis dei iusticiam debemus, prepositurę sancti Servatii pacem de comite, de eius exactione pernoctatione angariis precariis, de omnibus raptoribus in omnibus villis suis generaliter precipimus, specialiter tamen de Fletingis. Ea enim villa, ex quo beato Servatio tradita fuisse perhibetur, semper hac lege, hoc iure regeretur, regitur et regetur, ut omnis iusticia spectet ad prepositum et comes nullam habeat potestatem infra villę ambitum. Et quia hęc eadem villa cum omnibus suis appenditiis legitimo ambitu cingitur, qui in vulgari teutonico bivanc dicitur, antiquitatis iure et principum iudicio et attestatione liberam á comite ab omni exactione pernoctatione expeditione angariis precariis, homines etiam, qui in potestate et ámbitu predictę villę commorantur, á tribus generalibus placitis comitis, quę in Dulceberg obsidet singulis annis ipso comite presente, liberos iudicari fecimus et hoc debita banni nostri impositione confirmavimus. Et iuste, quippe hęc eadem ecclesia sancti Servatii et alias in comitatu comitis habet curias Nilé, Kunincheim, Magglis, quę simili antiquitatis tenentur iure, in quibus comes nichil iuris, nichil potestatis, nichil prorsus habet iusticię. Nec permittendum ratio iusticię exigit, quod si ibidem aliquis furto deprehensus fuerit, non comitis, sed prepositi tantum iusticię subiacebit. Idcirco autem íus prepositi et curiarum ecclesię huic chartulę inseruimus et iudicio principum et scripto huius chartulę a iure comitis prorsus separavimus, ut unusquisque suo tantum iure sit contentus, quia tunc demum perfecta est iusticia, si sic observatur, sicut unicuique est attributa. Ministeriales etiam beati Servatii nec de violata pace nec de duelli impictione nec de aliqua causa placiti respondere debent comiti, cuius non subiacent dominio vel potestati. Commune autem est omnibus supra memoratę villę hominibus nullum prorsus nisi regem tantum advocatum habere nec alicuius advocati placitum obsidere. ...

75. vóór ca. 1170

[1218-1225]. Volgens zijn Vita bezocht de kluizenaar Gerlachus iedere dag de Sint-Servaaskerk, waar hij, ondanks de afstand en de moeilijke weg er naar toe, nog vroeger dan de broeders arriveerde.¹

... Via enim, quae a beati Gerlaci cella Traiectum ad beatum Servatium porrigitur, magni milliarii spatio dilatatur, ex parte montuosa et ascensu difficilis; ... Sed vir beatus primo galorum cantu de lectulo quietis suae ... semper de nocte consurgens, fratres ecclesiae beati Servatii, ad confitendum media nocte Domino surgentes, semper praevenit; ...

76. vóór ca. 1170

[1218-1225]. Mechelen als villa van Sint Servaas genoemd in de Vita van Sint Gerlachus.²

... Item in villa beati Servatii, quae Mechele dicitur, haud longe a Traiecto ...

77. 1171

Lijst van bezittingen en inkomsten van het gasthuis van de Sint-Servaaskerk, opgemaakt door broeder Hezelo, dispensator van het gasthuis. Voorgelezen in aanwezigheid van deken Gerardus van de Sint Servaaskerk en de gemeenschap van broeders. Bisschop Garsendonius van Mantua als

¹ Vita Gerlaci et miracula, 308.

² Vita Gerlaci et miracula, 316.

In nomine domini amen. Quia praedia et quelibet alia terrenae facultatis beneficia Dei militantibus ad consolationem praesentis vitae collata seu pauperum necessitatibus in Christo deputata vota sunt fidelium praetia peccatorum et redemptiones animarum proinde curandum est ne aut oblivioni tradita subtrahantur vel neglecta dilabantur, aut alia quavis incuria minuantur sed potius memoriter notata fideliter conservata in Domino augeantur. Quod diligenter advertens frater Hezelo fidelis dispensator domus hospitalis ecclesie Beati Servatii in Traiecto omnia eidem domui hospitali attinentia que vel a predessoribus suis scripto memorie commendata repererat vel que ipse suo labore Deo auctore acquisierat hac in carta feci subnotari et me Gerardo Dei gratia ecclesiae Beati Servatii decano praesente et cetera concione fratrum ecclesiae eiusdem ipsam cartam recitari et recitatam in sacrario reponi et deinceps reservari obtinuit. Cuius devote supplicationi satisfacientes rogamus in Domino et commonemus sinceritatem fratrum tam futurorum quam presentium quatenus remissionem peccatorum suorum prefate domui hospitalis sui favoris et auxilii gratiam velint adhibere in tuitione et conservatione eorum que subnotata sunt.

- De decima hospitalis in Mere et Boelre debentur singulis annis in festo Sancti Remigii -iii- modii siliginis et -iii- modii ordei et unus sextarius frumenti et unus sextarius pisarum.
- De decima hospitalis in Volne debentur singulis annis in festo Sancti Remigii -x- sextarii siliginis et -x- sextarii ordei.
- De decima hospitalis in Herne debetur singulis annis unus modius siliginis et unus modius ordei et -iii- halstarii pisarum.
- De decima hospitalis in Rosmere debentur singulis annis -iiii- sextarii siliginis et dimidius et ordei -v- sextarii et dimidius et unus sextarius pisarum.
- De decima hospitalis in Heze debentur singulis annis -vii- sextarii siliginis et tot ordei et unus sextarius frumenti et unus sextarius pisarum.
- Praeterea ad eandem decimam hospitalis spectat decima trium bonuvariorum quorum possessor solvet etiam scutellam preposito.
- De decima quam hospitale habet in Winesete debetur singulis annis unus modius siliginis et medius modius ordei et dimidius modius avenae.
- De decima quam habet hospitale in Mersche debetur singulis annis medius modius siliginis et dimidius modius ordei.
- De decima hospitalis in Rotheim debentur singulis annis -viii- solidi et -vi- denarii in festo Sancti Remigii.
- Praeterea in Rotheim debentur hospitali singulis annis -iii- halstarii frumenti de uno bonuario allodii.
- De decima hospitalis in Dornen debentur singulis annis -iiii- solidi in festo Sancti Remigii.
- De decima hospitalis quam habet in Geistingen debentur singulis annis -v- modii siliginis ac -i- modius ordei in festo Sancti Remigii.
- De decima hospitalis quam habet in Kinre debentur singulis annis -iiii- sextarii siliginis in festo Sancti Remigii.
- Praeterea habet hospitale -iii- mansus allodii in Radelose libere sub aratro suo quos dedit Fredericus camerarius bonae memorie in usum pauperum de quo allodio iii bonuaria et unum curtile solvunt ecclesiae Beati Servatii -xv- denarios in nativitate Sancti Iohannis.
- Domus hospitalis habet -i- bonuvarium et -v- virgatas allodii hic Traiecti iuxta Waterculen

¹ BNP, nr. 10180, ff. 151r-152r (afschrift); DoV, nr. 50 (uitgebreide inhoudsbeschrijving). Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.1, 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.2, 4.2.4, 4.3.1, 5.3.1.

quod allodium dedit Arnoldus de Duobus Montibus cognomento Gruel in usum pauperum.

- Dedit etiam idem Arnoldus hospitali duo curtilia que sunt ad Duos Montes in hereditariam possessionem.
- Gerlacus de proxima domo hospitalis annuatim -xiii- solidos.
- De altero curtili debentur Reingoto pistori -iii- solidos -iiii- denarios et -ii- capones; ipse vero debet hospitali unum ferculum porcine carnis.
- Domus hospitalis habet hic Traiecti in Lenculen omnem decimam dominicalis curie.
- Habet etiam domus hospitalis hic Traiecti in Lenculen omnem decimam de curtili et domo Franconis Pomere.
- Habet etiam domus hospitalis hic Traiecti et circumquaque omnem decimam de culturis imperatoris et de agris qui dicuntur Warlant.
- Habet etiam domus hospitalis hic Traiecti omnem decimam de curti que vocatur Wingart quam circumfluit Jecora.
- Habet etiam domus hospitalis molendinum quod fuit Hildebrandi de quo molendino solvuntur -xx- solidi fratribus ecclesie Sancti Servatii singulis annis.
- Hermannus et uxor eius habent de curtili que est quasi sub alis domus hospitalis versus mon...(?) que hereditarie possident solvunt singulis annis in natali Domini -iiii- solidos et -ii- capones et in festo Sancti Servatii -ii- solidos et in festo Sancti Remigii duos solidos. Heres illorum de investitura dabit hospitali -viii- solidos.
- Adam de Berga de proximo curtile solvit in natali Domini -ii- solidos et -ii- capones et in festo Sancti Servatii -xii- denarios. Heres istius quantum dat in anno de censu tantum dabit de investitura et sic statutum est de omnibus curtilibus que sunt circa hospitale.
- Lifridus de proximo curtili solvit in natali Domini -xii- denarios et -ii- capones et in festo Sancti Servatii -xii- denarios et in dedicatione ecclesiae -xii- denarios et in festo Sancti Remigii -xii- denarios.
- Marsilius de hereditario curtili suo solvit in natali Domini -ii- solidos et -ii- capones.
- Teodericus cum Vacca de hereditario curtili suo solvit in natali Domini -ii- solidos et -ii- capones.
- Gerehardus de uno hereditario curtili suo solvit in natali Domini -ii- solidos et -ii- capones. De -iiii- domibus supra viam singulas -iiii- libras singulis annis.
- Godefridus Albus de suo curtili solvet in natali domini -iii- denarios et -i- caponem.
- De his curtilibus solvit domus hospitalis imperatori -vi- denarios et -ii- capones in natali Domini.
- De duabus cameris que sunt sub hospitali cum suis sollariis -xxxii- solidos singulis annis.
- In Rockenberge de uno manso hospitalis -iiii- solidos singulis annis.
- De macello quod est in pede capellae solvuntur in anno -iiii- solidi domui hospitalis. De eodem macello solvit domus hospitalis -iii- denarios et -i- caponem imperatori in natali Domini.
- De curtili per quod via in directum ducta est debet hospitale Ermentrudi -xx- denarios et -ix- capones.
- Hermannus et uxor eius debent de -i- domo annuatim -x- solidos quamdiu vixerint.
- Huic curtuli proximum est aliud curtile ad levam manum versus Sanctum Amorem quod hereditario iure possidet Gerardus Dorpere; solvit de eo hospitali -ii- solidos et -ii- capones singulis annis in natali Domini.
- Cunrardus de Montenaken solvit hospitali de proximo curtili -ii- solidos et -ii- capones singulis annis in natali Domini.
- Domum proximam hospitali quam Hilderus et uxor eius Adeleijdis felices memorie tradi-

derunt canonicis ecclesiae Beati Servatii iure hereditario possidet hospitale de quo hospitalarius qui eiusdem domus tenet investituram solvit singulis annis ad refectorium fratrum -x- solidos in -iiii- statutis terminis et -ii- capones in natali Domini.

- Hospitale comparavit a Waltero de Bemela -ii- bonuaria sita iuxta curtim hospitalis que est prope Bemelam de uno -viii- denarios de altero -iiii- denarios solvendo capitulo Sanctae Mariae vel obedientiaro de Bemela in festo sancti Amoris singulis annis.

- Decima agri qui dicitur Imperatoris Spitholt spectat ad hospitale Sancti Servatii.

- De curtili quod proximum est curtili Gerardi de Montenaken solvit Walterus hospitali -xii- denarios et -ii- capones in natali Domini Ameco -x- solidos Apollonius -iiii- solidos in natali Domini.

- Item emptum est a predicto Waltero -i- bonuarium et -i- diurnum.

- Apollonius -iiii- solidos et -ii- gallinas solvit annuatim de hereditaria area. Iuxta quam solvit Marsilius -iiii- solidos et -ii- gallinas annuatim de area hereditaria.

- Curtili ad duobus dedit Henricus frater suus Moskart ad hospitale Sancti Servatii -vi- denarios singulis annis in festo sancti Petri ad Vincula ipsi et solvent primo Hennericus Christianus Mathias ipsius filius Theoricus Baldevinus Heinricus -iiii- denarios pro pane pauperum.

- Idem pro candela -i- denarium pro fidelibus defunctis pro anima Heinrici et Uda Mabilia et Baldevinus anno ab Incarnatione 1193.

Hec notata sunt anno ab Incarnatione Domini 1171 indictione 4^a, regnante Frederico imperatore, Rudolf Leodiensis ecclesiae pontificali cathedre presidenti, Garsendonio Mantuano episcopo ecclesiae Beati Servatii preposito existente.

78. 1173

*Deken Syfridus en de overige broeders van de Sint-Servaaskerk, kanunniken, hebben de abt van Sint Egidius te Publémont bekleed met 9 bunder bij en 3 curtilliae in de villa Aaz, die zij aan hem in erfelijk bezit afstaan. Deken, kanunniken en met het kapittel verbonden edellieden als getuigen genoemd, bisschop Garsendonius van Mantua als proost.*¹

... ea propter ego Syfridus Dei gratia decanus ceterique fratres mei ecclesie beati Servatii que est in Traiecto canonici, viris conversatione et devotione reverendis, scilicet Marsilio ecclesie sancti Egidii que est in Publico Monte abbati et Lamberto eiusdem ecclesie priori deferentes petitionem eorum, utpote spiritualium fratrum nostrorum effectui mancipavimus. Ipsum enim abbatem investivimus novem bonuariis adiacentibus villa que dicitur Az et tribus curtilibus in eadem villa iacentibus, ratum habentes ut ecclesia de Publico Monte eadem bona in hereditariam possessionem obtineat, quam diu abbas eiusdem ecclesie conducte et subscriptae pactionis tenorem non cassaverit. Hec autem est pactio: Abbas tenetur solvere nobis singulis annis de prememoratis bonis tres solidos census Traiecti, sub testimonio duorum canonicorum nostrorum a festo sancti Remigii infra octo dies. Prefato autem abbate Marsilio ab hac vita subtracto, successor eius a die quo in sedem abbatis promotus fuerit infra xl dies Traiectum venire tenetur et fratri nostro cui predictae hereditatis census solvitur de iure sibi deputato tres solidos impendere. A quo conventui presentatus per manum decani et eiusdem fratris premissa hereditate sine dilatione, sine refragatione investietur et fratribus amam vini amministrabit in testimonium et decano sextarium. Hec autem singuli abbatum, qui substituentur, exequi tenentur. ... Huius pactionis et actionis testes sunt: de fratri-

¹ RAL SS kap, nr. 306; Flament, *Rijksarchief*, 434-435; DoV, nr. 51. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2.

bus ecclesie nostre: ego Syfridus decanus, Heinricus scholarum magister, Gunterus cantor, Thomas, Gerlachus, Gevehardus, Godefridus nobilis, Alexander, Heinricus de Binga, Erpo, Steppo, Heinricus de Kenzwilre, Heinricus de Visela, Retherus, Baldewinus cellerarius, Henricus de Colonia, Lambertus et alii quamplures. ... existente ... Garsendonio Mantuano episcopo ecclesie sancti Servatii preposito.

79. 1174

1174, 11 april. Keizer Frederik I Barbarossa bevestigt een oordeel van de vorsten, dat de homines in Rosmeer, toebehorend aan de Sint Servaaskerk, vrij zijn van de diensten en heffingen ten behoeve van de graaf van Loon, volgens hetzelfde recht als voor de homines van Sluizen en Hees is vastgesteld.¹

... Unde ... notum facimus in presentia nostrę maiestatis et in audientia comitis de Lós ex sententia principum iudicatum esse, quod homines in Rosmerę ecclesię beati Servatii pertinentes eiusque bona possidentes a pernocationibus comitis de Lós, ab hospitacionibus, ab angariis, à petitionibus, ab omnibus quoque exactionibus et serviciis libere in perpetuum permanere et in eodem iure, quod hominibus de Slusin et de Hesé iudicatum est, debeant persistere. Ad corroborandam itaque principum sententiam et huius rei certitudinem perpetuandam sentencię prolatę validitatem privilegii nostri auctoritate confirmamus idque nostrę concessionis pagina imperatorię maiestatis sigillo insignita incommutabiliter observandum munimus statuantes et imperiali auctoritate precipientes, ut, quicumque hoc nostrum decretum infringere vel ei aliquatenus obviare presumpserit, -x-^{cem} libras auri purissimi, dimidiam partem camerę nostrę, reliquam vero ecclesię beati Servatii pro satisfactione componat. ... datum Traiecti ...

80. 1176

Keizer Frederik I Barbarossa heeft aan bisschop Rudolf van Luik zijn bezittingen, zowel in predia als in burgi, aan de overkant van de Maas verpand, behalve de proosdij van Maastricht en de abdij van Nijvel. De betreffende burgi en villae zijn de burgus Maastricht en al zijn afhankelijkheden, namelijk Rotem, Wolder, Montenaken, Vreeren, Veulen, en de burgus Sint Truiden.²

Inde est ... quod fidelis noster Rodulfus Leodiensis episcopus bona sua episcopalia consensu ecclesię suę ... impignoravit ad conquiendam nobis pecuniam ... et ratum habemus, quod Coloniensis archiepiscopus fidelissimus ille mandatorum nostrorum exsecutor bona nostra, quę in prediis vel burgis ultra Mosam, excepta prepositura Traiectensi et abbatia Nivelensi, habebamus, pro mille marcis eodem fidei nostro R(odulfo) episcopo et ecclesię Leodiensi invadiavit. ... Burgos autem et villas ad pignus hoc pertinentes propriis duximus vocabulis exprimendas: burgus Traiecti cum omnibus pertinentiis suis, Rotheim, Vibeir, Monteigney, Freres, Folon, burgus sancti Trudonis.

81. 1176

Diaken Hezelo heeft familieleden van hem overgehaald om 5 mansi, die zij in Mechelen in leen hadden, cijnsplichtig aan Sint Servaas te maken. Deken Sifridus, kanunniken en met het kapittel

¹ BNP, nr. 9307 (nr. 11); Appelt, nr. 617; DoV, nr. 52. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 2.8.1, 4.3.1.

² Appelt, nr. 663; DoV, nr. 53. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 5.2.6.

*verbonden vrijen en leden van de familia als getuigen genoemd, bisschop Garsendonius van Mantua als proost.*¹

Notum sit ... quod ego Hezelo, Dei gratia diaconus, instanti petitione, frequenti admonitione, intenta persuasione ad hoc deduxi fratrum meum Giselbertum et sororem meam Hadewidem et maritum eius Godefridum et heredem eorum Geldulphum et sororem meam Christinam et virum ipsius Libertum et filium ipsorum Macharium, quod quinque mansos, quos Maglis feodali iure possideba[n]t, de quibus nec censum nec decimam nec aliquid iuris alicui solvebant, beato Servatio censuales fecerunt, offerentes eos ad altare, quod est in ecclesia prememoratę villę, daturi singulis annis de his quinque mansis in festo sancti Remigii tres solidos super idem altare ibi in administrationem nocturnalis luminis pro suarum salute animarum et predecessorum et successorum suorum. ... Huius rei testes sunt: de fratribus ecclesię beati Servatii: Sifridus decanus, Heinricus scholarum magister, Gevehardus cantor, Alexander camerarius; et isti de liberis hominibus: Winricus de Viseto, Arnoldus de Elslo; et isti de familia beati Servatii: Macharius de Mabertengen, Godefridus de Maglis, Gislebertus frater eius, Helyas, Lambertus Dumbo. ... existente ... Garsendonio Mantuano episcopo ecclesie sancti Servatii preposito.

82. 1179

*De edelman Emundus heeft een cijns uit een mansus van een allodium in de villa Herbricht bij Uikhoven en een bunder te Maastricht aan de Sint-Servaaskerk gegeven, tot gebruik van de broeders. Na hem is de abt van Cornelimünster, aan wie hij deze bezittingen heeft overgedragen, aan het kapittel cijnsplichtig. Deken Syfridus, kanunniken en met het kapittel verbonden leken als getuigen genoemd, bisschop Garsendonius van Mantua als proost.*²

Emundus, nobilis, ... mansum allodii in villa Harburg iuxta Udenchoven et bonnuarium in Traiecto dedi ecclesię beati Servatii ad usum fratrum, solventia -v- solidos et -v- denarios pro salute animę meę in anniversario, ita ut nulli exactioni, nulli iuri advocatię subiaceat, solummodo ad conventum prefatę ecclesię respectum habentia. Statui pręterea, ut post obitum meum sive successoris mei -v- solidi et -v- denarii et ama vini et sextarium decano pro investitura persolvantur. Nullus heredum meorum, si super hereditate pulsatus fuerit alias quam in capitulo respondebit. Pro hoc itaque beneficio ecclesia mihi et posteris meis concessit, ut supranominatae hereditatis cultor in usuariis mortui ligni et ceteris utilitatibus communionem haberet in curia villę Mechelen cum aliis mansionariis. Ego vero Syfridus, Dei gratia prefatę ecclesię decanus, notum facio omnibus tam posteris quam presentibus, quod post decessum predicti Emundi bonę memorię heredes eius in capitulo nostro representantes prefatum allodium resignarunt et Lucę venerabili abbati Cornelii Montis illud ad usum cenobii et fratrum suorum contulerunt. Ita presertim ut abbas predictus nobis singulis annis debitum censum persolvat. Post ipsum autem successor eius a decano investituram in capitulo recipiens -v- solidos et -v- denarios et amam vini fratribus et sextarium decano persolvat. Huius veritatis testes sunt: hii de fratribus: Syfridus decanus, Thomas, Gerlachus, Gevehardus cantor, Henricus de Binga, Henricus de Kenzwilre, Retherus, Godefridus, Alewinus, Lambertus, Henricus cellerarius, Winricus, Adam, Alexander; et isti de laicis: Bertoldus Suabbe cum omnibus scabinis et alii quamplures. ... Garsendonio Mantuano episcopo ecclesię beati Servatii existente preposito.

¹ RAL SS kap, nr. 13, ff. 91v-92r (afschrift); DoV, nr. 54. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.3.2.

² BNP, nr. 10180, f. 169v (afschrift); DoV, nr. 55. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 2.2, 5.1.

83. 1180

Proost Lotharius, deken Syfridus, de cantor, de camerarius, de scholaster en een aantal andere personen worden als getuigen genoemd in een oorkonde waarin aan het Gasthuis van Sint Servaas een huis in erfpacht wordt gegeven. ¹

... regnante ... Lothario ecclesie sancti Servatii preposito, Syfridus decanus, Thomas camerarius, Gerlacus, Geverhardus cantor, Henricus de Kenwilre, Arnoldus scholasticus, Henricus de Binga, Rutherfordus, Godefridus de Hucnewinus, Godefridus de Perne ...

84. 1180

1180, maart 25. Aartsbisschop Philippus van Keulen heeft, tegen jaarlijkse betaling van een urn wijn, aan de Sint Servaaskerk vrijdom van tol verleend. ²

... notum facimus beneficium, quod Deo et perpetue Virgini et ecclesie beati Servatii apud Traiectum pia et integra devotione indulsumus. Quamvis enim antiquata libertas ecclesiarum hanc ecclesiam sicut et ceteras a thelonio satis eximeret, quia tamen indebita exactione sive quacumque occasione iniuste gravari posset, omnimodis occurrentes incommodis statuimus, ut de vino ex vineis ipsius ecclesie proveniente thelonium prestare non cogatur, indulgentes ut urnam vini de universo vino suo nomine thelonii annuatim persolvat et a prestando graviori thelonio liberrima permaneat. Hanc ergo nostre confirmationis paginam in remedium peccatorum nostrorum ecclesiae beati Servatii concedimus et eam ad indelebilem huius rei memoriam sigilli nostri impressione et banni districtione communimus ...

85. 1180 - 1215

Hertog Hendrik III van Limburg heeft met toestemming van de hertog van Brabant aan de Sint-Servaaskerk vrijdom van betaling van geleidegeld verleend voor de wijnen, die, bestemd voor eigen gebruik van die kerk, over zijn grenzen worden vervoerd. ³

... notum facimus quod ... ecclesie beati Servatii, que est in Traiecto, universa conductus iura nobis debita in perpetuum pro remedio anime nostre et nostrorum libere remisimus; ita quod plaustra ad proprios usus eiusdem ecclesie vinum vehentia potestatis nostre terminos sine aliqua conductus persolutione quiete pertranseant. ...

86. 1186 - 1189

Henricus, scholaster van de kerk van Maastricht, genoemd als kapelaan en notaris van het koninklijke hof en als protonotarius van het keizerlijke hof.

... Heinricus Traiectensis ecclesie scolasticus et regie curie capellanus et notarius ... ⁴

... magistrum Henricum scholasticum Traiectensem, imperialis aule protonatarium ... ⁵

¹ RAL SS kap, nr. 1754, f. 165r (gedeeltelijk afschrift). Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

² RAL SS kap, nr 10, f. 29r-v (afschrift); DoV, nr. 56. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.2.

³ De Borman, *Notice*, 27-28; DoV, nr. 57. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.3.2.

⁴ 1186, augustus 9 = Stumpf, *Acta*, nr. 394.

⁵ 1189, april 10 = Weiland, I, nr. 323.

87. 1189

1189, vóór september 24. Na een geschil met de kanunniken van Sint Servaas hebben de broeders van het monasterium van Siegburg aan hen elke vorm van tiend toegekend over al hun landerijen binnen het territorium van de parochie van de villa Gûls. Als tegenprestatie hebben de kanunniken van Sint Servaas beloofd jaarlijks 5 karren wijn te betalen. Deken Godfried en een aantal kanunniken als getuigen genoemd.¹

... Controversia diu ventilata inter nos videlicet fratres Sygebergensis monasterii et canonicos beati Servatii in Traiecto super decima, proveniente de terra nostra iuxta Mosellam in villa que dicitur Gulsa, decisa est tali transactione. Nos enim de omni terra nostra, sive salica sive non salica que continetur infra territorium parrochię eiusdem villę, tam proprio sumpto et proprio nostro labore culta sive in posterum colenda, quam de ea quam aliis colendam distribuimus vel adhuc distribuemus, totam decimam eis recognoscimus et concessimus, tam de vino quam de frugibus et de animalibus et de omnibus de quibus homines decimam dare solent. Ipsi vero econtra de suo torculari vel cellario quinque carratas vini nec optimi nec deterrimi omni anno in autumpno nobis vel nuncio nostro promiserunt persolvere secundum arbitrium nostrę et suę familię, si ad hoc fuerint invitatę. ... confirmatum est ... ex parte vero ęcclesię beati Servatii iuramento decani Godefridi, Gisilberti, Ade, Richolfi canonicorum eiusdem ęcclesię. ...

88. 1190-1199

a. 1190-1198. *Theodericus, proost van Maastricht, en een viertal kanunniken genoemd in diverse oorkonden.*²

... de clericis magister Adam de Traiecto ...³

... Tirricus prepositus Traiectensis ...⁴

... Theodericus prepositus Superioris Traiecti ...⁵

... Theodricus prepositus Traiectensis ...⁶

... Thedericus prepositus Traiectensis ...⁷

... praeposito Traiectensi ...⁸

... Theodericus Dei gratia Traiectensis prepositus et Leodiensis archidiaconus ... Testes sunt magister Gislebertus et domnus Lambertus canonici sancti Servatii in Traiecto ...⁹

... Theodericus Leodiensis archidiaconus et Traiectensis prepositus ... Testes ... magister Gislebertus de Hugardis, Theodericus de Bruke, canonici sancti Servatii ...¹⁰

b. 1198 [1198-1202]. *Volgens de Annales Egmondenses werd Theodericus, proost van Maastricht, in*

¹ RAL SS kap. nr. 338; Wisplinghoff, *Siegburg*, nr. 77; DoV, nr. 58. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2.

² Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

³ 1190 = RAL Proosdij Meerssen; Ernst, VI, 8, nr. 4.

⁴ 1190 juli 14 = Böhmer, *Acta*, nr. 177.

⁵ 1192, augustus 29 = De Gudenus, I, nr. 114; *Monumenta Boica*, bd. 29.1, München 1831, 464.

⁶ 1197, april 6-juli 1 = Schoolmeesters / Bormans, 125.

⁷ 1197, juli 16 = Böhmer, *Acta*, nr. 212.

⁸ 1198, maart = Migne, *Innocentii III opera*, in: PL 214 (1855), 61.

⁹ 1198 = Reusens, *Heylissem*, in AHEB 25 (1895), 268-269.

¹⁰ 1198 = Thimister, 255; idem, *Cartulaire St. Paul*, 1878, 25-26.

1198 tot bisschop van Utrecht benoemd.¹

Anno mcxcviii. Theodericus prepositus de Masdrecht cleri electione, favore comitum Theoderici et Ottonis et consensu civium Theoderico in episcopatu successit. ...

c. 1198, foutief 1201 [1232-1233]. *De versie van Quedam Narracio: de onverwachte benoeming van Theodericus van Are, voormalig proost in Maastricht, als bisschop van Utrecht.*²

... Sed tota ecclesia divinitus inspirata quendam Theodericum de Are, virum nobilem et personatum, multa sapiencia preditum, in consiliis, sicut infra patebit, discretum et expeditum, nutritum in curiis imperatorum et omnium discretorum discretissimum, qui tunc prepositus fuit in Maestrecht, ex inproviso, nemine petente vel promovente, ad consilium quorundam, qui hoc ex abrupto et a latere leviter tangebant, uno animo et quodam mirabili ardore in episcopum eligunt anno domini -mcci-^o.

d. 1199, vóór mei 6. *Gerlachus, proost van Maastricht, als getuige genoemd.*³

... Gerlacus Traiectensis prepositus ...

89. 1192

a. [na 1192 en vóór 1195]. *Volgens de Vita van bisschop Albert I van Luik (1191-1192) kwamen zijn tegenstanders, waaronder Lotharius van Are-Hochstaden en diens broer Theodericus, bijeen in de Sint-Servaaskerk en maakten zij plannen om hem te vermoorden.*⁴

Conveniunt ergo seorsum quidam malignantes filii Belial, ut postea vulgavit fama, in templum sanctissimi Servatii Traiectensis. ...

b. [1247-1251]. *In precies dezelfde woorden bij Egidius van Orval.*⁵

90. 1190-1235

*Hertog Hendrik I van Brabant schenkt in navolging van hertog Godfried met de Baard (1095-1139) aan de mansionarii van Sint Servaas te Kelfs vrijdom van tol over goederen die zij te Leuven kopen of verkopen, op voorwaarde dat zij voor iedere bunder land transport verrichten.*⁶

...

- Non sit incognitum eodem ius, quod dux Godefridus cum Barba ob salutem sue anime pie beato Servatio in elemosinam contulit et quemadmodum ad nos usque pervenit. Sicque deinceps ex nostra auctoritate observare precipimus, ne autem quale ius aut quo in loco sit predicta elemosina, scilicet apud villam que Kelveze nuncupatur.

- Omnes mansionarios sancti Servatii ibidem manentes, ut quicquid in Lovanio emerint vel vendiderint, ab omni teloneo iure liberos esse concedimus, ea autem condicione, ut annuatim quodlibet bunuare ipsorum terre angariam in Lovanio duci faciant in excolendo vineam suam vel in alio opere municipii sui.

¹ *Annales Egmondenses*, 194. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

² *Quedam narracio*, 22. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

³ Knipping, p. 228.

⁴ *Vita Alberti Leodiensis*, 151. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

⁵ *Aegidius Aureaevallensis*, ed. Chapeville, 153. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

⁶ BNP, nr. 9307 (nr. 12); DoV, nr. 59. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.2, 2.3.2.

- Quod si forte vicinus illorum aliquis sub nomine emerit vel vendiderit, teloneum vero suum temere asportare conaverit et illico comprehensus fuerit, coram iudice sancti Servatii adque ipsius scabinis predictae ville presentabitur et ipsorum testimonio causa huius veritatis constanter probabitur. Quod si bona veritate mansionariorum illum recognoscunt esse sancti predicti Servatii liber erit, sin autem de forisfacto emendacionem secundum sententiam scabinorum duci faciet.

- Ut autem ratum et inconvulsum permaneat, heredes autem et bona eorum nominatim presenti scripto commendavimus atque impressione sigillii nostri corroboravimus: bona Godefridi de Curia, bona Rutherdi de Kelveze, bona Johannis Ellemudis, bona Rabbodi de Kelveze, bona Hermannii de Kelveze, bona G. de Tilia, bona H. Aucipis, bona Margarete de Tilia, bona Balderici de Vado, bona Erleboldi de Kelveze, bona Lamberti de Vado, bona Franconis de Wackezele, bona Alardi de Vado, bona Gosuini dicti de Erpze, bona Erleboldi Ruffi et Tibaldi, bona Walteri de Guthem, bona Everardi Plox, bona Rudolphi Bot et Arnoldi de Lovania.

91. 1195

*De broeders van Sint Servaas hebben aan de zusters van Sint Rupert in Bingen een perceel wijngaard verkocht, dat aan het claustrum van Sint Rupert grenst. Deken Winricus en kanunniken als getuigen genoemd.*¹

... Conventus de sancto Servatio in Traiecto. ... Notum sit ... quod fratres sancti Servatii in Traiecto quandam particulam vineę, quę contermina claustro sancti Roberti adiacebat in Pinguia, de qua sorores eiusdem cenobii iam dictis fratribus annuatim hamam franconici et sextariam hunc vini persolverunt, duabus marcis iam prefatis vendiderunt sororibus. ... Huius rei testes sunt Winricus dechanus, magister Winandus, Simon cantor, Alewinus, Stephanus, Gerhardus, Lambertus, Richolfus, Wiricus, Balduinus, Gisilbertus, Franco, Arnoldus, Heinrichus, Willelmus, Heinrichus, Gisilbertus prepositus, Hezelo, Gerlachus, Fride-ricus. ...

92. 1196

*Priester Arnoldus van Suestris, vicarius van de Sint-Servaaskerk, heeft aan Sint Servaas en aan deken Winricus en de overige broeders, voor het dagelijkse onderhoud van de broeders in de refter, 150 zilvermarken geschonken voor de aankoop van wijngaarden in Ahrweiler en Güls, van een bos in Weert, van akkerland in Buchten en Welpesdaal, van een claustraal huis in Maastricht en voor de terugkoop van gewijde vaten uit de schatkamer. Kanunniken als getuigen genoemd, Theodericus als proost.*²

... Winricus Dei gratia decanus et ceteri fratres de domo beati Servatii in Traiecto in perpetuum. Noverit omnium ętas, pręsens et futura, quod vicarius ecclesię nostrę Arnoldus de Suestris sacerdos pro remissione peccatorum suorum tum in emptione vinearum in Arwilre et in Gulsa, tum in emptione silve in Wertha, tum in emptione arabilis terrę in Buchten et in Welpesdale, tum in emptione domus claustralis in Traiecto, tum in redemptione vasorum de sacrario, contulit beato Servatio et nobis centum et quinquaginta marchas ar-

¹ Beyer, II, nr. 144; DoV, nr. 60. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.2, 2.3.2.

² RAL SS kap. nr. 13, ff. 92v-93r (afschrift); DoV, nr. 61. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.2, 2.8.3, 5.1.

genti ad usum quotidianę refectionis fratrum in refectorio. Nos autem econverso, quamdiu ipse vixerit, annuatim in festo sancti Andree apostoli de eisdem bonis tenemur ei persolvere viginti quatuor amas vini et quadraginta solidos istius monetę et in Purificatione sanctę Marię sexaginta similiter solidos eiusdem monetę et panem nostrum diuturnum siliginem et album tanquam canonico quotidie, sive sit pŗsens sive absens, quod tamen non datur nec dabitur ulli canonico nisi pŗsenti. Post obitum vero eiusdem fratris de huiusmodi debito erimus penitus absoluti. Verum pro recordatione accepti beneficii singulis annis in anniversario ipsius quicumque fuerit refectorii prepositus ita universaliter servire tenebitur, sicut solet servi in anniversario decani Anelini. ... existente ... domino Theoderico huius ecclesię preposito. Testes sunt: Wynandus scholasticus, Symon cantor, Alewinus, Stephanus, Lambertus, Baldewinus, Giselbertus de Hugardis, Arnoldus, Henricus camerarius, Henricus de Wyc, Wynricus de Erclent et alii quam plures.

93. 1199

*Deken Winricus, de scholaster, twee kanunniken en anderen verklaren, dat uit een onderzoek, gehouden onder de mansionarii van Lieshout, is gebleken dat deken en kapittel geen rechten in het bos en in de villa van Lieshout hebben, behalve van de cijns van vier mansi. Broeder Balduinus, heer van Lieshout, heeft toestemming gekregen deze te kopen.*¹

Omnibus presens scriptum inspecturis decanus totumque beati Servatii in Traiecto capitulum salutem in Domino. Tenore presentium volumus ad omnium noticiam pervenire, quod suborto nobis dubietatis scrupulo per delationem mansionariorum nostrorum de Lishot, asserentium nos ius in silva et villa de Lisoth habere, facta super hoc diligenti inquisitione, instante fratre Balduino quondam milite et domino de Lisoth, presentibus coram nobis et iuratis inquisitoribus Bindolfo milite et Henrico de Bochout, didicimus ab eis nos nichil iuris in dicta villa habere nisi censum quatuor mansorum, quorum unus, videlicet de Scote, usuagium habebat in foresta de Lisoth et tres reliqui in communi. Quos mansos dictus B(alduinus) a nobis obtinuit licentiam emendi, cum erunt venales. Testes: Winricus decanus, Winandus scholasticus, Alluinus et Otto canonici et quamplures alii.

94. 1200

*Rinerus heeft de tiend in Dubele, gelegen iuxta cremii, aan de Sint-Servaaskerk geschonken en vervolgens tegen een vaste jaarlijkse betaling aangenomen, ten behoeve van de refter van Sint Servaas. Deze tiend is het zesde deel van het dorp.*²

Pateat ... quod ego Rinerus decimam quandam Indubele sitam iuxta cremii ecclesię beati Servatii in Traiecto contuli et postmodum ab ipsa ecclesia in pacto recepi, ut singulis annis in quarta feria Pentecostes ipsis refectorii sancti Servatii pensionem sex denariorum Leodiensium presentarem, hoc etiam addito, ut si mihi filius vel filia heres in eadem decima succedat eodem iure. ... Decima vero hec est sexta pars pŗnominatę villę.

¹ Camps, nr. 89; DoV, nr. 62. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 2.2, 2.3.2.

² RAL SS kap, nr. 13, f. 14or (afschrift); DoV, nr. 63, 2.2.

Serie II Geselecteerde bronnen na 1200

95. 1204 e.v.: bezit Sint-Servaaskerk (Brabant)

a. 1204, november 12. Koning Filips geeft aan hertog Hendrik I van Brabant en diens erfgenamen o.a. de stad Maastricht met alle toebehoren en de Sint-Servaaskerk in leen.¹

... Insuper concedimus ei et haeredibus suis in feodum civitatem Traiectensem cum omnibus iusticiis et appendiciis suis extra civitatem et intra, necnon ibidem ecclesiam sancti Servatii cum omni integritate et eo iure, quo patri et fratri nostro divis Romanorum imperatoribus attinebat. ...

b. 1206. De graaf van Loon doet ten gunste van de hertog van Brabant afstand van elke pretentie die hij met betrekking tot Maastricht heeft gehad, met alle dorpen en afhankelijkheden die bij Maastricht horen. De Sint-Servaaskerk wordt niet genoemd.²

... Haec est compositio inter ducem et comitem de Los. Comes renuntiabit omni querelae quam versus Traiectum habuit, cum omnibus villis et appendentiis quae spectant ad Traiectum, videlicet Volne, Montenake, Wilre, Linculne et quae sunt aliae villae. Querelae quam habet versus Rutte comes renuntiabit, excepta advocacia. ...

c. 1214, september 2. Koning Frederik II heeft aan hertog Hendrik I van Brabant en diens zoon de stad Maastricht in leen gegeven met de dorpen en al hetgeen erbij hoort. De Sint-Servaaskerk wordt niet genoemd.³

... Notum fieri vobis volumus quod Henrico duci Lotharingie, fideli principi nostro, et Henrico eius filio pro obsequiis nobis et imperio impensis, consensu principum nostrorum et in presentia eorum, contulimus in feudum Traiectum cum villis et rebus omnibus ad Traiectum attinentibus, ut cum aliis feodis suis hoc amodo ab imperio pure et sinceriter teneant. ...

d. 1214, september 2. Koning Frederik II heeft aan hertog Hendrik I van Brabant beloofd de stad Maastricht, die hij hem in leen heeft gegeven, te zullen terugkopen van de graaf van Loon. De Sint-Servaaskerk wordt niet genoemd.⁴

... notum fieri volumus quod dilecto principi nostro Heinricho duci Lotharingie bona fide promisimus, quod oppidum suum Traiectense, quod ei in feodum dedimus, a comite de Los redimemus; ita quod libere illud ei restituemus usque ad octavam Pasche proximam.

e. 1298, november 27. Koning Albrecht I bevestigt de door zijn voorgangers aan de hertog van Brabant verleende privileges, onder andere ten aanzien van de stad en de Sint-Servaaskerk van Maas-

¹ Nelis, *Diplôme suspect*, 126 (gedeeltelijk); Miraeus / Foppens, III, 175; Butkens, 55; DoV, nr. 67. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2, 5.2.6.

² Van den Bergh, I, nr. 205; Butkens, 58. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2, 5.2.6.

³ Huillard-Bréholles, I.1, 311-312; Nelis, *Diplôme suspect*, 138 (gedeeltelijk). Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2, 5.2.6.

⁴ Huillard-Bréholles, I.1, 312. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2.

*tricht met al hetgeen erbij hoort, zowel buiten de stad als binnen.*¹

Eapropter nosse volumus universos ... quod nos, sincere devotionis fideique constantiam quam illustris princeps noster Johannes Dei gratia dux Lotharingie, Brabancie et Lymburgie ad celsitudinem nostram habere dinoscitur attendentes, considerantes eciam placida fructuosa et grata servicia que per eum in posterum nobis poterunt exhiberi, universi feuda, iura, libertates, concessionones, collationes et sententias a divis imperatoribus et regibus Romanorum, nostris predecessoribus, Philippo videlicet, secundo Frederico, Heinrico, Rodolpho nostro patre et Adolpho, eiusdem ducis progenitoribus ac hominibus eorumdem factas, concessas et latas, prout rite ac provide facte, concessas et late noscuntur, et specialiter gratias et concessionones ac collationes de abbacia Nyvellensi, civitate et ecclesia beati Servatii Traiectensis, cum omnibus appendiciis, honoribus, iuribus et iusticiis, extra civitatem et infra ... et aliis quibuscumque predicto duci, heredibus ac hominibus suis auctoritate regalis culminis approbamus, innovamus, confirmamus et huius scripti patrocinio communimus.

...

*f. 1304, oktober 9. Hertog Jan II van Brabant bevestigt op verzoek van deken en kapittel de privileges van de Sint-Servaaskerk voor zover deze niet strijdig zijn met zijn eigen rechten, met name ten aanzien van de collatie van de proosdij.*²

... Sane honorabilium virorum decani et capituli ecclesiae sancti Servatii Traiectensis, Leodiensis dioecesis, porrecta petitio continebat, ut privilegia, libertates et gratias a Romanis pontificibus, imperatoribus atque regibus Romanorum necnon nostris progenitoribus indultas, ipsi ecclesiae et concessas, ratificare et approbare ex certa scientia dignaremur et curaremus ab omnibus inviolabiliter observari. Nos ob meritum et reverentiam sancti et venerabilis Servatii et dignitatem cleri eius eas approbamus et ratificamus et privilegia a nostris progenitoribus clarae memoriae eis concessa, quas et quae nos observare et facere observari pro nobis et pro successoribus nostris promittimus, praesentis scripti testimonio communimus; firmissime praecipiendo, ne quis hominum nobis subditorum, cuiuscumque status honoris vel conditionis existat, dictam ecclesiam et canonicos eiusdem in privilegiis, libertatibus et gratiis ipsis indultis sub periculo honoris sui rerumque suarum impediat vel molestet; quarum iacturam, si quis in contrarium fecerit, gravissime sustinebit. Ita tamen quod privilegia, libertates et gratias antedictas vel ex eis aliquas contra ius hereditatis nostrae et specialiter collationis praepositurae ecclesiae sancti Servatii supradictae quomodolibet facientes, in quantum contra haec faciunt, approbare et ratificare non intendimus nec servare. ...

96. 1215 e.v.: bezit Sint-Servaaskerk (Rijk)

*a. 1215, juli 28. Koning Frederik II neemt de Sint-Servaaskerk, die speciaal aan het Rijk toebehoort, in zijn speciale bescherming, bevestigt alle door zijn voorgangers verleende privileges en verklaart dat officials en de ministri van de Sint-Servaaskerk in de dorpen en in Maastricht vrij zijn van elke heffing, vrij zijn van het burgerrecht en het vreemdelingenrecht en onder de geleide van hun heer en meester genoegdoening geven aan degenen die hen aanklagen.*³

... Notum sit ... quod nos ecclesiam beati Servatii Traiectensem, que specialiter attinet im-

¹ De Dynter, II, 472-473; DoV, nr. 236 (met afwijkende datering). Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2.

² BNP, nr. 9307; Miraeus / Foppens, IV, 262-263; DoV, nr. 245. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2.

³ RAL SS kap, nr. 47; Huillard-Bréholles, I.2, 396-397; DoV, nr. 73. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2.

perio, sub specialem maiestatis nostre suscepimus protectionem; omnia quoque privilegia ab antecessoribus nostris imperatoribus sive regibus dicte ecclesie indulta et concessa, quibus ipsa ecclesia privilegiata et munita est, auctoritate regia confirmamus. Volumus quoque et districte precipimus ut quicquid ex gratia ipsorum imperatorum sive regum sepedicte ecclesie Traiectensi indultum sive concessum est, ab universis inviolabiliter observetur. Duximus tamen quedam que eidem ecclesie per privilegia ipsorum imperatorum sive regum indulta et concessa sunt, specialiter exprimenda. Statuimus igitur ut omnes officiales pretaxate ecclesie beati Servatii in Traiecto et ministri de villis ipsius ecclesie et officiales et ministri eiusdem ecclesie in oppido Traiectensi, scilicet pistores, coci, cellerarii, bracedarius, campanarii et ceteri claustrales ministri ab omni exactione liberi sint et iure civili et forensi, cuiuscumque mercationis vel negotiationis fuerint, et in se proclamantibus et de se conquerentibus sub conductu domini et magistri sui satisfacient. Districte etiam hoc privilegium observari ab omnibus precipimus, sive iurisdictio nostra eiusdem oppidi Traiectensis obligetur, vel quocumque modo alienetur. ...

*b. 1109 [vervalsing 12e eeuw - 1204?]. Op verzoek van proost Adelbertus en van de broeders heeft koning Hendrik V besloten de van oudsher aan de Sint-Servaaskerk toegekende geschreven wetten te bevestigen en te hernieuwen. Volgt de inhoud van die rechtsregels, die kort samengevat hierop neerkomen dat de dienaren en functionarissen van het kapittel niet onder het stedelijke recht vallen, maar dat de immuniteit van de kerk zich ook tot hen uitstrekt.*¹

... Notum sit ... qualiter interventu fidelis nostri Adelberti cancellarii et prepositi ecclesie sancti Servatii in Traiecto, et communi petitione fratrum eiusdem ecclesie ascriptas leges, antiquissimo tempore eidem ecclesie traditas, in medium productas recepimus, postmodum coram multis principibus regni nostri et legitimi renovandas et in perpetuo corroborandas regia auctoritate decrevimus. Sunt autem he:

1. Si quis rusticus aliquam angariam prepositi ecclesie vel fratrum de villa posecutus fuerit, nullum forense iudicium sustinebit, sed etiam si reus fuerit, quamdiu in predictis ecclesie prepositi vel canonicorum detinetur obsequiis, eundo et redeundo cum suis omnibus liber erit.
2. Item si aliquis ministerialis prepositi famulus, qui de familia ecclesie fuerit vel beneficium ecclesie de manu prepositi habuerit, sive apud villas sive in Traiecto manens, vel si alicuius canonici serviens proprius vel precio conductus, qui in cotidiana sua familia et in convictu suo sit, aliquid in civitate peccaverit, nullum forense iudicium sustinebit, nisi publicus mercator fuerit. Sed si prepositi ministerialis fuerit in domo sua, si vero alicuius canonici serviens fuerit, in refectorio sancti Servatii forensi potestati vel cuicumque reus fuerit, domini sui conductu cuius cliens est, iudicio parium suorum claustralium servientium satisfaciet.
3. Item si quis de convictu alicuius canonici vel clerici non fuerit, sed beneficium ab eo habuerit et homo eius fuerit, et de villa servitii vel visitacionis gratia ad eum venerit, eundo et redeundo ab omni iure civili liber erit, et si proclamatio in eum exorta fuerit, domini sui conducto iudicio parium suorum satisfaciet proclamantibus.
4. Villici ecclesie et omnes officiales ministri de villis eorum, et officiales ministri, scilicet pistores, coci, cellerarii, bretzedarius, campanarii et ceteri claustrales ministri ab omni iure

¹ RAL SS kap, nr. 43; Van de Kieft / Niermeyer, 427-429; Böhmer, *Acta*, nr. 75; DoV, nr. 29. Datering vervalsing volgens Deeters, 61-64. Volgens hem betreft het weliswaar een vervalsing, maar komt de inhoud overeen met de bestaande rechtstoestand. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4, 1.6, 5.1.

forensi et civili liberi erunt et in se proclamantibus conductu domini vel magistri sui satisfacient.

5. Item cives in Traiecto, qui curtilia fratrum vel molendina vel alias terras infra bannum eiusdem loci possident, si constitutis terminis census dare neglexerint vel presumpserint, vocati a camerario in capitolum, ubi investiri solent, ipsi coram fratribus de negligentia et presumptione iudicio parium suorum satisfaciant. Quod si satisfacere noluerint, terra quam possident ibidem eis abiudicetur. Si vero postquam abiudicata fuerit eam per violentiam obtinere voluerint, queremonia de rebellione fiet coram iudicibus villę, et ipsi inde eis pacem facient.

6. Furta et pugnę, si in domo alicuius canonici contigerint, ipse dominus domus cum ceteris canonicis inde diiudicet; si infra officinas interioris claustrum contigerint, decanus; si infra ecclesiam aut atrium, inde prepositus iudicium faciet; iudex autem villę nichil eorum quę infra emunitatem claustrum vel atrii ecclesię contigerint iudicet, neque in festo sancti Servatii a mercatoribus infra emunitatem theloneum exiget, vel aliquam iusticiam faciet.

7. Si quis suburbanus clericus domum hereditariam habuerit vel emerit et in eadem manserit, liberam ab omni iure civili obtineat.

8. Si quis clericum vulnaverit et verberaverit synodali censura iudicetur. Si negaverit, summo iudicio se expurget.

*c. 1087 [vervalsing midden 12e - eerste kwart 13e eeuw]. Keizer Hendrik IV heeft de Sint-Servaaskerk bevrijd van elk ander gezag dan van de keizer en de paus. De proosdij van die kerk heeft hij gereserveerd voor de koninklijke of keizerlijke kanselier, de voorgedij van het altaar van Sint Servaas voor de keizers en de koningen en voor de door hen aan het hoofd van die kerk aangestelde prelaten. De bevestiging van de vrijheid van de kerk, ooit door keizer Karel toegekend, heeft hij hernieuwd, hetgeen inhoudt dat de proosdij uitsluitend thuishoort onder de koninklijke of keizerlijke vrijheid en losstaat van elk bezit van een andere kerk. Proost Godescalcus en deken Dudekinus genoemd.*¹

... Talis ergo et tantę sollicitudinis studio benignitas nostra ecclesiam beati Servatii in Traiecto respiciens iniquę et gravi eius servituti condoluit nec passa est ulterius eam debita libertate destitui. Pia namque contectalis nostrę et coniugis Bertę petitione et principum regni nostro iuditio iniquę dominationis iugum et omne ius beneficialis servitii predictę ecclesię remisimus nullique eam ulterius servitutam nisi Romanis regibus vel imperatoribus et respectum libertatis perpetuę ad sanctum Petrum et Romanam sedem, quo iure regalia omnia respiciunt, amplius habituram imperiali auctoritate et banno confirmavimus. Donum vero prepositure eiusdem ecclesię nulli concessimus recipiendum nisi ei, quem regia vel imperatoria manus in curia et capella sua cancellarium suum ordinaverit. Advocaciam quoque altaris predicti sancti omnibus nisi solis imperatoribus et regibus et prelatibus dono eorum ecclesię presidentibus tenendam imperiali auctoritate et banno contradiximus. Hanc igitur libertatis confirmationem quondam á domno Karolo imperatore factam et multorum episcoporum tunc presentium anathemate firmatam nos quoque ob meritum sancti et venerabilis Servatii et dignitatem cleri et familię, quę fere omnis ex ingenua parentum propagine libera traditionis conditionę ad proprietatem ecclesię processit, quasi neglectam et violentia quadam destructam conditione predicta renovavimus. Sit ergo prepositura ista cum altaris sui advocatia soli regali vel imperiali libertati astricta ab omni proprietate alterius ecclesię aliena, et hoc merito quoniam ipsa quondam -xx- episcoporum sedes simul

¹ RAL SS kap, nr. 6; Von Gladiß / Gawlik, nr. 395; DoV, nr. 24. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.4.

extitit et regalis et imperialis curia. Ducibus quoque et comitibus et ceteris personis numquam beneficium fiat, sed perpetuo existens libera regali tantum vel imperiali aule deserviat. Huius autem libertatis consilio aut opere violatores ab episcopis tunc presentibus excommunicatos reos maiestatis nostrę et apostolica feriendos sententia regum et imperatorum persequendos gladio quasi hostes imperii pronuntiavimus. ... regnante ... Godescalco Traiectensi preposito, Dudekino decano. ...

*d. 1204, maart 12. Hertog Hendrik I van Brabant bevestigt de vervalste oorkonde van koning Hendrik V van 1109, waarin de officiales en ministri van de Sint-Servaaskerk vrij waren verklaard van ieder vreemdelingen- of burgerrecht.*¹

... Noverint ... quod Henricus quintus Romanorum imperator, inter leges plurimas et institutiones ecclesie beati Servatii in Traiecto antiquissimo tempore traditas, conscriptas et sigillo regio insignitas, hoc demum donationis sue beneficium officialibus et ministris eiusdem ecclesie coram imperii principibus contulit et confirmavit, ut ipsi quidem ab omni iure forensi et civili liberi permanerent et exempti et in se proclamantibus conductu domini vel magistri sui satisfaciant. Nos autem, ut omne bonum multiplicatum et in medio productum splendidius elucescat, ex collata nobis eiusdem loci potestate prememoratis officialibus plenius et expressius indulgemus, ut videlicet piores ecclesie beati Servatii, campanarii, cellerarii, brescedarii, cervisiarii, claustrales ministri, coci, infra claustrum vel extra, in opido vel deforis, ubicumque locorum manentes, in omni emptione, vel cuiuscumque rei venditione, in qualibet negociatione, ab omni exactione, petitione, collecta sive talia, ab omni quoque iure civili vel forensi usquequaque liberi permaneant et inperpetuum absoluti. ... Huius rei testes sunt: Henricus Lovaniensis prepositus, Winricus decanus, Alewinus, Heribertus, Stephanus, Giselbertus, Gerardus, Wiricus cum ceteris canonicis ecclesie beati Servatii ... Datum in pleno capitulo Traiecti ...

*e. 1232, december. Uit overweging dat de Sint-Servaaskerk door zijn voorgangers was gesticht, dat hij haar als zijn speciale camera wilde begunstigen en vanwege de trouw en devotie door de proost en het kapittel, bevestigt keizer Frederik II de vervalste oorkonde van keizer Hendrik IV van 1087, die hij letterlijk weergeeft.*²

... Inde est quod prepositus et capitulum sancti Servatii Traiecto fideles nostri per Joannem concanicum eorum fidelem nostrum quoddam privilegium, indultum eidem ecclesie a quondam Henrico quarto Romanorum imperatore augusto dive memorie predecessore nostro, nostro culmine presentarunt, supplicantes nobis attente ut privilegium ipsum innovare et ea que continentur in ipso eidem ecclesie confirmare de nostra gratia dignaremur. ... inhoud van de oorkonde van 1087 ... Nos ea autem pia moti consideratione quod ecclesia ipsa a nostris predecessoribus recordationis inclite est fundata, volentes eam tanquam nostram cameram specialem [in] suis bonis et libertatibus regere et fovere; attendentes insuper fidem puram et devotionem sinceram quam prepositus et capitulum ecclesie memorate, fideles nostri, erga maiestatem nostram hactenus habuerunt ac incessanter habere noscuntur, privilegium ipsum de verbo ad verbum transcribi iussimus et ea que continentur in eo prefate ecclesie de benignitatis nostre gratia perpetuo confirmamus.

¹ BNP, nr. 9307 (nrs. 13-14); Van de Kieft / Niermeyer, 446-447; DoV, nr. 64. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2.

² RAL SS kap, nr. 39; Huillard-Bréholles, IV.1, 412-414; DoV, nr. 117. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.2.

97. 1223, 1231: schenking terrein naast de kerk

a. 1223, februari. Keizer Frederik II heeft een ongebruikt, vlakbij de Sint Servaaskerk gelegen terrein met eventuele bebouwing aan de broeders geschonken.¹

... Sane cum in oppido Traiectensi quedam sit area sita quidem prope ecclesiam memoratam, ab antiquo usque ad hec nostra tempora inutilis penitus et despecta nullisque imperii usibus deputata hactenus, que loci ex vicinitate deformitatem potius memorate ecclesie videtur ingerere quam commodum aliquod ministrare, ut decorem domus Domini diligenter comprobemus, pretaxatam aream cum parietibus, si qui adhuc ibidem eminent, fratribus Deo et beato Servatio ibidem patrono die noctuque famulantibus ad omnem utilitatem et commodum eorundem auctoritate imperiali contulimus [et] donavimus habendam et pleno iure perpetuo possidendam. Statuimus igitur et imperiali edicto firmiter inhibemus ut de cetero nulla umquam persona magna vel parva, ecclesiastica vel civilis predictam ecclesiam et fratres ipsius de prefata area contra huius nostre donationis paginam inquietare vel modo aliquo molestare presumat. Quicumque autem hoc attemptare presumpserit, indignationem nostram se noverit graviter incursum et pro sue presumptionis pena quinquaginta libras auri compositurum, medietatem quidem fisco nostro, aliam medietatem ecclesie memorate. ...

b. 1223, maart 20. Keizer Frederik II draagt de aartsbisschop van Keulen op de Sint-Servaaskerk het bezit te verzekeren van een terrein, waarop van oudsher een huis stond.²

... Cum ecclesiam beati Servatii apud Traiectum, quam speciali quadam prerogativa diligimus, auctoritate nostra manutenendam tibi commisimus, dilectioni tue presentibus litteris mandamus quatenus in area quadam ecclesie ipsi vicina, in qua domus quedam ab antiquo fundata fuisse dinoscitur, quam ipsi ecclesie concedimus in remedio animarum antecessorum nostrorum et nostre, auctoritate nostra defensor ipsius existas ut in corporalem imperiali auctoritate possessionem eandem inducere studeas, et inductam, sicut tue fidelitate confidimus, defensare. ...

c. 1231, april 30. Koning Hendrik (VII) verzoekt de hertog van Brabant toestemming te verlenen voor de schenking van een bouwvallig huis door de keizer ten behoeve van het dormitorium van de Sint-Servaaskerk.³

... Inde est quod nos dilectionem tuam monendam duximus ac affectuose rogandam quatenus collationi illi, quam serenissimus imperator Romanorum pater noster fecit ecclesie beati Servatii in Traiecto de domo ruinoso sita iuxta eandem ecclesiam, assensum prebeas. Locus enim ille, sicut nobis innotuit, ad opus dormitorii predictae ecclesie competit et propter hoc potius consentire debes ut ex tua cooperatione in dicta ecclesia omnipotenti Deo competentius serviatur. ...

¹ BNP, nr. 9306; De Borman, *Notice*, 33-34; Huillard-Bréholles, II.1, 308; DoV, nr. 96. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 5.3.1.

² BNP, nr. 9307; Huillard-Bréholles, II.1, 351-352; DoV, nr. 98. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 2.8.2, 5.3.1.

³ Huillard-Bréholles, III, 457; DoV, nr. 108. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.6, 5.3.1.

98. 1225 e.v.: verwerving tienden Vlijtingen, Lens, Tweebergen, Maastricht en obedientia Zepperen

a. 1225, vóór 21 oktober. Proost Otto heeft ten behoeve van het kapittel afstand gedaan van zijn rechten op de grote tiend en de collatie van de kerk van Vlijtingen. ¹

Otto Dei gratia Aquensis et Traiectensis prepositus ... Notum facimus quod, cum inter nos ex una parte et capitulum ecclesie beati Servatii ex altera super maiori decima de Fletingis et collatione eiusdem cum suis pertinentiis ac iure patronatus ecclesie eiusdem loci questio sepius mota fuisset, que etiam per predecessores nostros prepositos contra idem capitulum quandoque fuerat actitata nec ab ipsis fine debito terminata, nos hanc questionem cupientes fine debito terminari; cum tam per scripta auctentica quam per seniores ecclesie nobis legitime constitisset quod prefata decima et collatio eiusdem cum suis pertinentiis ac iure patronatus ecclesie Fletingensis esset capituli supra dicti, meritis cause tam nostre quam partis adverse sollicitate consideratis habitoque super hoc prudentum virorum consilio, omni actioni, que contra prenominationum capitulum super rebus superius expressis nobis competere videbantur, in capitulo presentibus fratribus ecclesie simpliciter et absolute renunciavimus et effectucavimus. Insuper etiam, ne factum nostrum quocumque casu propediante debito privaretur effectui, nos, ad altare beati Servatii cum capitulo sepedicte ecclesie personaliter accedentes, quidquid iuris super premissis ad nos pertinebat vel pertinere videbatur propter habundantem cautelam pro remedio anime nostre fratribus die noctuque Deo ibidem famulantibus libere contulimus et firma traditione donavimus, tali tenore adhibita quod de fructibus exinde provenientibus panis cotidianus fratrum in ecclesia residentium, prout ipsis expedire visum fuerit, augeatur. ...

b. 1227, september. Proost, deken en kapittel van Onze Lieve Vrouw in Hoi geven aan de Sint-Servaaskerk hun hele tiend bij Lens en Jardeneis in erfpacht. ²

... Sciant omnes ... quod nos ecclesie sancti Servatii in Traiecto totalem decimam, quam apud Lens et Jardeneis habebamus, ad firmam dedimus perpetuam, ita quod pro eadem decima tenetur nobis singulis annis in quindecim modiis spelte infra Natale Domini ad mensuram Hoyensem apud Hoyum persolvendis. ...

c. 1231, 7 juni. Proost Otto van Aken en Maastricht heeft de tiend of "obedientia" van Tweebergen aan de Sint-Servaaskerk overgedragen ten behoeve van de refect. ³

Otto Dei gratia Aquensis et Traiectensis prepositus ... Unde presenti scripto notum esse volumus ... quod decimam sive obedientiam de Duobus Montibus ecclesie beati Servatii ad refectorium liberaliter contulimus. ...

d. 1231, juni 11. Proost Otto van Aken en Maastricht geeft goedkeuring aan de overdracht van de tiend of "obedientia" van Vlijtingen en Hees, voorheen door meester Johannes, deken van Xanten, aan de Sint-Servaaskerk geschonken. ⁴

¹ De Borman, *Notice*, 37-38; DoV, nr. 102. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.2.5.

² De Borman, *Notice*, 39-40; DoV, nr. 106. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.1.5, 4.6.1.

³ RAL SS kap. nr. 13, f.14v-v (afschrift); GAM, handschriftencollectie, nr. 199a, f. 306 (afschrift); DoV, nr. 110. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.2.1, 4.2.5.

⁴ GAM, handschriftencollectie, nr. 199a, f. 306 (afschrift); DoV, nr. 111. Behandeld in Deel 1, paragraaf 4.2.1, 4.2.5, 4.3.1.

Otto Dei gratia Aquensis et Traiectensis prepositus ... Notum esse volumus et per praesens scriptum profiteamur quod cessionem factam a magistro Joanne, tunc decano Xantensi, ecclesiae sancti Servatii in Traiecto de decima seu obedientia de Vleytingen et de Hese gratia prius eidem ecclesiae contuleramus, secundum quod instrumento a nobis dato ecclesiae continetur, ratam et gratam habemus ...

*e. 1233, mei. Het kapittel heeft zijn hoeve van Zepperen met al hetgeen daaraan verbonden is in "obedientia" gegeven aan medekanunnik Ludovicus van Beche.*¹

... Vestrae notum facimus universitati quod nos Ludovico de Beche, nostre concanonico, ex consensu unanimi et bona deliberatione curiam nostram de Sepperen cum terris, molendino, censibus, iurisdictionibus omnibusque rebus et iuribus ad eandem pertinentibus et cum omnibus appenditiis et attinentiis suis praesentibus et futuris dedimus et concessimus iure obedientiae sub hac forma et modo, quod ipse dictam curiam infra octo annos meliorabit ad valorem viginti librarum Leodiensis monetae vel amplius. Nos vero propter illam meliorationem celebrabimus quolibet anno post mortem suam anniversarium ipsius cum debita solemnitate. Ipse autem singulis annis solvet nobis pro pensione sexaginta quinque modios mensurae sancti Trudonensis, medietatem siliginis et medietatem avenae, insuper duos modios siliginis mensurae Traiectensis ad quotidianam distributionem pertinentes. Ex his habebit advocatus de Sepperen decem et octo vasa avenae et Honno de Sepperen sex vasa avenae. Preterea solvit dictus Ludovicus pro censu dictae curiae annuatim centum quinque solidos Leodienses, medietatem in Circumcisione Domini et medietatem in festo beati Servatii. ...

*f. 1388, mei 6. Deken en kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht hebben aan vicedeken en kapittel van Sint Servaas de Lindertiend in Maastricht in erfpacht gegeven.*²

Notum facimus ... quod nos in loco nostro capitulari more solito congregati, capitulo ad hoc specialiter indicto propter evidentem ecclesie nostrae utilitatem, venerabilibus et circumspectis viris dominis vicedecano et capitulo ecclesie sancti Servatii Traiectensi dictę Leodiensis diocesis recipientibus decimam nostram vulgariter Lijnrethende nuncupatam, quam nos habemus seu possidemus, habere ac possidere dinoscimur, in diversis petiis terrę dispersam inter maiorem decimam Traiectensem ad prelibatos dominos vicedecanum et capitulum ecclesie sancti Servatii spectantem, in firmam et accensam perpetuam dedimus et contulimus tenoreque presentium damus et conferimus singulis annis pro et mediantibus quinque modiis et duodecim vasis bladi mensurę Traiectensis, mediatim siliginis et mediatim ordeı boni et solubilis bladi pactus Hasbanie, quinque solidis et sex denariis bonę monete, quinque magnis libris cum dimidia libra cerae et quinque caponibus cum dimidio capone. Quem quidem pactum videlicet bladorum, censuum, cerae et caponum praedictorum memorati recipientes nobis aut receptori nostro pro tempore existenti persolvere promiserunt ac per presentes bona fide satisfacere promittunt in hunc modum, videlicet blada in festo beati Andreae Apostoli, census in festo beati Petri ad Vincula, ceram in festo Omnium Sanctorum et capones in festo Nativitatis Christi, ac deliberare realiter et cum effectū in dicto oppido Traiectensi, ipsa videlicet blada supra granarium ecclesie nostrę praelibate necnon census, ceram et capones in domo receptoris nostri predicti, in et sub suis vehicu-

¹ RAL SS kap, nr. 1815 (afschrift Doppler); DoV, nr. 118. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.4, 4.2.5.

² RAL OLV, nr. 1235 (afschrift); RAL SS kap, nr. 13, f. 143r-v (afschrift); DoV, nr. 416. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.2.2.

lis, periculis, laboribus et expensis libere et absolute, quocumque casu contingenti. Seque praelibati domini vicedecanus et capitulum ecclesie sancti Servatii supradictae ac suos successores ac bona ecclesie sue pro praemissis omnibus et singulis suis praetactis terminis fideliter adimplendis effective nobis obligantes, recognoscentes etiam per presentes tam coram capitulo Leodiensi et in iudicio quam extra iudicium nunc et in perpetuum taliter obligatos fore; renunciantes expresse in praemissis omnium exceptionum auxilio et consilio iuris canonici et civilis litteris quoque impetratis et impetrandis, quibus contra praemissa vel ex eis aliqua venire possent quomodolibet in futuris; reservatis etiam nobis censibus hereditariis et requisitionibus quos in praedictis terris vulgariter Lijnrelant nuncupatis habemus seu habere dignoscimur. ...

99. 1232 e.a.: banken van Sint Servaas

*a. 1232, vóór april. Otto, proost van Aken en Maastricht, heeft met toestemming van keizer Frederik II en diens zoon Hendrik de administratio van de curiae van de Sint-Servaaskerk, die tot de proosdij behoort, met ieder recht overgedragen aan het kapittel. Otto en zijn opvolgers zullen uit hoofde van de proosdij de curiae Tweebergen en Mechelen voortdurend met volle recht bezitten.*¹

Otto Dei gratia prepositus Aquensis et Traiectensis ... Notum vobis facimus quod nos pro nobis et successoribus nostris prepositis de consensu et voluntate serenissimorum dominorum nostrorum Friderici, Dei gratia Romanorum imperatoris regis Sicilie Jerosolimitani et semper augusti, et Henrici, eadem gratia Romanorum regis eius filii, amministrationem omnium curiarum ecclesie nostre, videlicet sancti Servatii, ad preposituram pertinentium cum omni iure cessimus capitulo libere et absolute.

- Ita tamen quod duas curias, scilicet Tuenbergen et Megelen et decem marcas, quas capitulum amministrabit de suo, nos et nostri successores ratione prepositure imperpetuum pleno iure possidebimus et omnium curiarum a nobis predicto capitulo cessarum medietatem placitorum et iurisdictionis habebimus.

- Ita tamen quod unum canonicum de capitulo residentem loco nostri Traiecti constituere teneamur, qui ad mandatum capituli cum illo, qui destinatur a capitulo, in curias placitum ire et ius hominibus ecclesie dare teneatur. Qui si ire noluerit vel [non] potuerit, destinatus a capitulo solus eundi et omnia expediendi liberam habeat facultatem.

- De prebenda autem secundi anni defuncti, capitulum duas partes percipiat ad curiarum suarum restaurationem. Tertiam partem nos et nostri successores percipiemus.

- Si qui vero feodotarii nostri vel donare, vel vendere, vel legare, vel aliquo alio titulo alienationis in capitulum feodum transferre voluerint, capitulum recipiendi et feodotarii transferendi liberam habeant potestatem.

- Non obstante autem ordinatione prenotata nec cessione curiarum superius expressarum, collationes prebendarum ac altarium institutioque campanariorum in dicta ecclesia sancti Servatii ac iura patronatus omnium ecclesiarum, que hactenus ad nos ac nostros predecessores prepositos Traiectenses ratione dicte prepositure pertinebant, nobis nostrisque successoribus Traiectensibus prepositis libera remanebunt ad conferendum ea, sicut hactenus conferre consuevimus. Nec ratione prenotate ordinationis sepius prenominationum capitulum, vel aliquis de capitulo, aliquid iuris circa premissas collationes vel iura patronatus sibi poterit vindicare. ...

¹ BNP, nr. 9309 (nr. 59 = gedeeltelijk geïnsereerd in bevestiging van 2 april 1359); RAL SS kap, nr. 10, f. 20v (afschrift); Miraes / Foppens, IV, 543; DoV, nr. 112. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.1, 1.4, 2.8.1.

b. 1232, april. Keizer Frederik II keurt goed en bevestigt de verdeling van de curiae tussen de proost en het kapittel van zijn cappella van Sint Servaas.¹

... Si ad promovendum ecclesiarum imperii nostri statum nostra debet favorabilis esse sublimitas, multo favorabilius tranquillo earum statui providere tenemur que cappelle nostre sunt imperii speciales. Universi fidelibus ... volumus esse notum quod prepositus et canonici cappelle nostre sancti Servatii in Traiecto, fideles nostri, tum proposita per quosdam eorum, tum transmissa per litteras, insinuacione monstrarunt attentius supplicando, quatenus, quia pro scandalo et discentione vitandis, que pro rebus indivisis oriebantur sepius inter eos, ad subscriptam divisionem et certam concordiam devenerunt, videlicet ut idem prepositus et successores sui habeant amodo curiam de Megchelen et curiam de Duobus Montibus cum integritate sua et marcas decem et medietatem omnium placitorum in omnibus curiis, reliquas omnes vero curias canonici habeant cum universis proventibus et exerceant pleno iure, de eis sicut voluerint ad eorum commodum disponentes, divisionem et concordiam ipsam assensu nostro approbare et de nostra confirmare gratia dignemur. Nos igitur quieti eorum providere volentes et attendentes insuper, quod sublata de medio eorum materia discensionis et scandali divino cultui devocius instudebunt, supplicationibus suis duximus misericorditer annuendum; digno approbantes assensu et de nostra gratia confirmantes predictam divisionem et concordiam inter eos factum gratuita et spontanea voluntate, videlicet ut prepositus et successores sui habeant amodo curiam de Megchelen et curiam de Duobus Montibus cum integritate sua et marcas decem et medietatem omnium placitorum in omnibus curiis, reliquis vero curiis universis cum omnibus proventibus et medietate omnium placitorum cunctis eiusdem cappelle canonicis perpetuo reservatis. Presentis quoque privilegii auctoritate mandamus, quatenus nulla persona sublimis vel humilis, ecclesiastica vel mundana, contra presentis approbationis et confirmationis nostre paginam venire presumat. Quod qui presumpserit centum marcas argenti se compositurum cognoscat, medietatem camere nostre et reliquam medietatem passis iniuriam persolvendam. ...

c. 1207. Proost Henricus van de Sint-Servaaskerk herroept de beden, die hij ten onrechte in de verschillende banken heeft gegeven.²

... Henricus Dei gratia prepositus ecclesie beati Servatii in Traiecto. Notum sit ... quod nos fortuna nobis adversante cum in arto essemus positi super solutione stipendiorum ad canonicos ecclesie pertinentium, precarias volumus facere in singulis curiis, ut mansionarii nobis darent unde fratribus possemus persolvere. Quod quia contra consuetudinem et iusticiam esse noscebatur, idem mansionarii confugerunt ad ecclesiam beati Servatii de iniuria et violentia querimoniam proponentes. Nos autem, pro honore Dei et beati Servatii, pro petitione et instantia canonicorum et aliorum bonorum hominum factum hoc iniuriosum esse recognoscentes, effectui non mancipavimus et deinceps in perpetuum ab huiusmodi exactione eos penitus liberos et immunes esse concessimus, salva tamen consuetudine prime receptionis prepositi de novo introitu³ suo. ...

¹ RAL SS kap, nr. 926; Huillard-Bréholles, IV.1, 322-323; DoV, nr. 113. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.1, 1.4, 2.8.1.

² RAL SS kap, nr. 13, f. 94r-v (afschrift); BNP, nr. 10180, f. 113 (afschrift); DoV, nr. 69.

³ In RAL SS kap, nr 13 staat: *intuitu*.

d. 1315, januari 9. Hertog Jan III van Brabant heeft de homines en ingezetenen van de villae Vlyingen, Lafelt, Ellicht en Hees in bescherming genomen. Die dorpen liggen buiten Maastricht in de proosdij van Sint Servaas, die onder het collatierecht van de hertog valt, en de hertog is superior advocatus van die dorpen.¹

Cognoscunt etiam tam presentes quam posteri, quod nos homines et incolas villarum de Vleytingen, de Laefelt, de Elligh, de Heese extra Traiectum in prepositura sancti Servatii Traiectensis ad nostram collationem spectante consistentium, quarum sumus superior advocatus, in nostram suscepimus et suscipimus protectionem ac custodiam specialem ipsosque a quibuscumque gravaminibus, iniuriis, molestiis et violentiis eodem modo quo nostros oppidanos Traiectenses tueri ac defendere bona fide promittimus et tenemur. Quo circa (?) seneschallis, dapiferis, scultetis, balliviis, villicis ceterisque terrarum nostrarum iustitiariis, hominibus et subditis nostris, qui nunc sunt et pro tempore fuerint, et specialiter de Limburgia, de Dalhem, de Wassemberg et de Traiecto damus tenore presentium firmiter in mandatis, quatenus dictarum villarum de Vlyingis, de Lafelt, de Elligh et de Heeze hominibus et incolis, si opus fuerit et super hoc requisiti fuerint, subveniant et a quibuscumque gravaminibus, iniuriis, molestionibus, violentiis et oppressionibus terrarum, dominorum vel aliorum in expeditionibus per exercitus suos pro hospitibus in predictis villis procurandis et habendis vel alias quomodolibet faciendis predictos homines et incolas legitime tueantur etiam armatu manu, si necesse fuerit, ipsos in personis et rebus viriliter defendendo. Insuper sculteto et iusticiariis nostris in Traiecto, qui sunt et pro tempore fuerint, precipimus et mandamus, quatenus singulis annis, si et prout opus fuerit, illis (?) pro pecunia a dictis villis nobis debita annuatim imponenda et talianda electi fuerint, favorabiliter assistant et illos, super quos huiusmodi pecunia imponetur ad satisfaciendum pro parte seu portione sibi imposita et ad providendum sibi de armis iuxta ordinationem ad hoc electorum et suas facultates, etiam si necesse fuerit et super hoc requirantur, repellere non omittant. ...

100. 1247, 1320: Dilsen en Ledebos

a. 1247, juni. Graaf Arnold IV van Loon heeft een overeenkomst met het kapittel gesloten over de verdeling van het Ledebos, van het patronaatsrecht en van de hoofdcijns in de nieuwe villa bij Dilsen, en het gebruik van het stenen huis in ruil voor tiend, visserij en tol in de nova villa onder toevoeging van 20 marken.²

Nos ... ad perpetuum omnium memoriam volumus pervenire, quod cum silva de Lede diu pro indiviso iacuisset, cuius quarta pars ad decanum et capitulum ecclesie sancti Servatii Traiectensis pertinebat, tandem inter nos ac dictum capitulum ita convenit, quod predicta silva divideretur tali modo:

- Quod de quarta que per divisionem in partem predicti capituli caderet, nos nostrique heredes inperpetuum tertiam partem lignorum ac provenientium glandium, tertiam partem pretii, si eam vendi contingeret, pro indiviso obtinebimus, duabus partibus predictorum per omnia dicto capitulo integre reservatis; arboribus vero predictae silve sublatis nos ac nostri heredes quartam partem in fundo cum omni utilitate, que ex eo pervenire poterit, habebi-

¹ Habets, *Codex*, nr. 96; DoV, nr. 261. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.1, 2.8.2, 4.3.1.

² RAL SS kap, nr. 10, f. 41r-v (afschrift); BNP, nr. 10180, f. 167r-v (afschrift); Gorissen, *Ledebos*, 72-73 (gedeeltelijk); DoV, nr. 154. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

mus, tribus partibus cum omni iure et utilitate pro indiviso predicto capitulo reservatis; silva per omnia nona parte tam in silva quam in fundo ecclesie Aquensi competente. Nos vero vel nostri heredes divisionem dictorum lignorum sive fundi sive utilitate predicti capituli petere non possumus nec impetrare. Facta itaque divisione prenotate silve, quarta pars predicti capituli sorte cecidit versus villam que Nederuterem nuncupatur, que pars de nostro ac prenotati capituli consensu legitimis terminis est specificata.

- Ius autem patronatus ecclesie de nova villa iuxta Dilsene ad nos et nostros heredes ac ad predictum capitulum vicissim pertinebit, sicut ius patronatus veteris ecclesie ville de Dilsene ad nos et predictum capitulum noscitur pertinere.

- Si qui vero mansionariorum dicti capituli vel qui in censu capitis eisdem tenentur in predicta nova villa burgenses effecti fuerint, censum capitalem et omnia iura, que ante solvere consueverunt, predicto capitulo persolvent, ita quod propter hoc quod in predicta nova villa burgenses fuerint, ius predicti capituli in nullo diminuatur.

- Domum autem lapideam cum area attinente, certis terminis specificata, pro quinquaginta solidis, quos nos et nostri heredes predicto capitulo tenebamur annuatim assignare, tam pro piscatione que predictum capitulum contingebat in Mosa apud Dilsene, tam pro decima que occupata fuit per nove ville constructionem, quam pro theloneo, que omnia in predicta nova villa pertinebant, viginti etiam marcis nobis a predicto capitulo superadditis, nos prenominato capitulo commutavimus, permittentes ac nos nostrosque heredes, si per nos terminatum non fuerit, ad hoc obligantes, quod predictam domum cum area specificata a iure feudali teneamur absolvere, ut ea predictum capitulum tamquam liberum allodium optineat, ac eis uti possit fossatorum circumvallatione ac aquarum circumductione, secundum quod eorum usibus competit ac voluntati. Ita tamen quod in nostrum ac successorum nostrorum preiudicium nulla ibidem fiat munitio nec alicui sine nostro vel heredum nostrorum consensu dicta domus a predicto capitulo possit alienari.

Hec itaque omnia nos laude et assensu Johanne comitis uxoris nostre data fide pro nobis ac heredibus nostris inperpetuum inviolabiliter observare promissimus.

*b. 1320, juli 5. Overeenkomst over de splitsing van de kerk van Dilsen en de kapel van het castrum van Stokkem. Graaf Arnold V van Loon ziet af van zijn recht op de collatie van Dilsen, deken en kapittel van de Sint-Servaaskerk van hun rechten ten aanzien van de collatie van Stokkem.*¹

... Ad vestram volumus pervenire presentiam nos propter perpetue pacis concordiam super divisione et separatione ecclesie de Dylsen et capelle castri de Stochem nostrum unanimiter et concorditer dedisse et adhibuisse consensum et voluntatem in hunc modum, quod ad dictam capellam de Stochem pertinebunt et pertinere dinoscentur census et redditus anuales infrascripti, videlicet in Vouderen in parochia de Rothem undecim libre parvorum turonensium, grosso turone pro sedecim parvis turonensibus computato; item in Hauwen quatuor libre eiusdem monete et duodecim capones cum censibus, quos census et redditus caponum predictorum protestamur et recognoscimus in Dylsen et Lanclor esse levandos et recipiendos. Et nos Arnoldus comes supradictus promittimus per presentes in collatione dicte ecclesie de Dylsen ab hac die in antea nichil iuris habere nec retinere dictos dominos decanum et capitulum quoquomodo in eadem impediendo, cum ad eos dicta collatio pleno iure dinoscatur pertinere. Et viceversa nos decanus et capitulum ecclesie beati Servatii predictae renunciamus omnibus et singulis iuribus, quibus collationem ecclesie et capelle castri de Stochem ad nobilem virum dominum Arnoldum comitem predictum spectantem nobis

¹ Bormans / Schoolmeesters, nr. 1037; DoV, nr. 262. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

competere aliquo modo possemus affirmare, fraude et dolo cessantibus in omnibus prenotatis. ...

101. 1279, 1448: Berg

*a. 1279, september 6. Proost en convent van Sint Gerlach hebben met toestemming van de deken en het kapittel van de Sint-Servaaskerk een muur rond hun klooster gedeeltelijk op een strook grond van een allodium van die kerk gebouwd.*¹

... Noveritis nos litteras prepositi et conventus sancti Gerlaci ordinis premonstratensis super quodam contractu inter nos et ipsos habito recepisse per hec verba.

Universis presentia visuris Willelmus prepositus totusque conventus sancti Gerlaci premonstratensis ordinis salutem cum noticia veritatis. Noverint universi quod nos de consensu et voluntate virorum venerabilium decani et capituli ecclesie sancti Servatii Traiectensis murum qui ambit claustrum nostrum in allodio dicte ecclesie sancti Servatii fundavimus et locavimus ita videlicet quod in ea parte muri que respicit contra villam de Berghe tam in muro quam infra murum unum bonuarium terre secundum longitudinem et unam virgatam terre decem et septem videlicet pedes secundum latitudinem de dicto allodio optinemus de quo siquidem allodio pro certa recognitione duos denarios leodienses dicte ecclesie et in eius villa de Berghe proximo die dominico post festum sancti Andree apostoli in censum hereditare solvere promittimus et tenemur per predictam autem dicti allodii concessionem nichil amplius iuris nobis recognoscimus acquisitum vel deinceps acquirendum in bonis ecclesie supradicte et hoc tenore presentium cui sigillum ecclesie nostre est appensum protestamur. ...

*b. 1448, april 30. Schout en schepenen van de bank en het gerecht van het dorp en de heerlijkheid Berg verklaren dat de inwoners, die laatgoed hebben, aan deken en kapittel vier penningen per bunder verschuldigd zijn, te betalen op zondag voor Sint Remigius.*²

Wir ... scoltet ende scepen ... doen kont allen luijden, tuijgen ende gestaen ... wye dat vuer ons comen syn in gericht te Berghe ende lyfflick erschenen die onderseten ende loeten buyten ende bynnen der vursz. heerlicheit van Berghe wonende, erve ende loetguet hebbende, besittende ende gebruyckende, des men aeff ende aen geyt, ophelt, ontfynckt, guedt ende ontguedt vuer ende van ons als vuer heer ende gericht. En hebben hons guetz moets willen onbedwongen vuer hon selven, honnen erven ende nacomelinghen omme guets bescheyts wille ende onderwijs, dat die vursz. onsse heren deken ende capittel hon hadden gedoen ende loeten sien als sij saechten sich openbeerlichen ergheven ende gerichtelich vuer ons bekant, dat sy denen vursz. heren deken ende capittel sculdich weren van honnen landen, erven ende lantgueden, die sy inder vursz. heerlicheit van Berghe liggende hebben ende doer wir scoltet ende scepenen vursz. aeff te manen ende te wijsen hebben, alle joere eefflicken ewelicken ende ummermeer alsullighen lant cyes als die vursz. heren deken ende capittel hon heijschende woeren ende doer sy honre eynde deyls gerichtelicken vuer ons inder bancke ende gericht van Berghe vurg. aen gesproeken ende eynde deyls vuer verwonnen hadden, dat is te weten van eynde yegelicken buynre lants noe buynres belanck vier pynynck gueder alder cyes pennynck, derre twelff maken eynde scyllynck ende vuer den scyl-

¹ RAL SG, nr. 31; Haas, *Sint-Gerlach*, nrs. 20-21; DoV, nr. 205. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.3, 4.4.1.

² RAL SS kap. nr. 10, f. 91r-v (afschrift); RAL SS kap. nr. 311 (afschrift); DoV, nr. 550. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.3.

linck twee bescheyden alde vleemsche off ander guet bescheyden gemoent gelt, doer vuer guetgynghen ende gheve inder tyt der betalinghen wesende. Ende sij hebben gelooft die wael te betalen gerne ende guetlicken te gheven denen vuersz. heren deken ende capittel off honnen gewessen rentmeijster van honnen wegghen opden lant cyes dach als van aldtz geuoenlicken is, te weten des sondachs vuer sinte Remeydach off op eynighen anderen dach, den die vuersz. heren deken ende capittel van heerlicheyts wegghen in toecomenden tyden vuer eynen lant cyes dach wettelicken ende gerichtelicken settende woerden, sonder eynich langher vertrecken off wederspreken honre eynichs off ymantz anders van honnen wegghen in eyniger leyde wys. ...

102. 1295, 1306: Weert

*a. 1295, mei 21. Uitspraak van de officiaal in een proces tussen de Sint-Servaaskerk en heer Willem van Horn over de rechten en bezittingen van het kapittel in Weert.*¹

...

Aanklacht van het kapittel:

- Officialis dicit procurator ecclesie sancti Servatii Traiectensis nomine procuratorio et pro ipsa ecclesia contra nobilem virum Willelmum dominum de Horne militem, quod licet villa de Werthe iurisdictio tam alta quam bassa, institutio, creatio et destitutio villici, scabinorum eiusdem ville, quorum superiores immediati iudices seu caput sunt et esse debent curia ecclesie sancti Servatii predictae de Fletinghen, ac perceptio decimarum eiusdem ville pro media parte, datio investiturarum bonorum dicte ville cum proclamationibus bannorum et pacis in talibus fieri consuetis ac duo molendina, quorum unum ad ventum situm in districtu dicte ville et aliud ad aquam situm in Tungerlo, cum hominibus, mansionariis et pertinentiis dicte ville pertineant et pertinuerint ab antiquo ad ecclesiam sancti Servatii predictam et sint et fuerint ipsius ecclesie, et ipsa ecclesia in possessione vel quasi dictarum ville iurisdictionis, institutionis, creationis et destitutionis dictorum villici et scabinorum, perceptionis decimarum predictarum et aliorum iurium et bonorum predictorum cum pertinentiis predictis extitisset. Idem tamen reus dictas villam, iurisdictionem eiusdem, institutiones, creationes et destitutiones dictorum villici et scabinorum, perceptiones decimarum et alia iura predicta ipsius ecclesie cum suis pertinentiis occupavit, invasit et detinuit, occupat, invadit et detinet minus iuste et contra voluntatem ipsius ecclesie et ipsam ecclesiam a dicta possessione vel quasi idem reus eiecit minus iuste et de dictis bonis et iuribus ipsius ecclesie idem reus fructus et proventus levavit per se, alium vel alios pertinentes ad ipsum ecclesiam ad summam octingentarum marcharum Leodiensium. Et asseruit et asserit idem reus ius sibi fuisse et esse ducendi ad suum domicilium dictam decimam, triturandi eandem pro sua voluntate, recipiendi et habendi stramina et paleas eiusdem ac talliandi et exactiones imponendi hominibus et mansionariis dicte ecclesie in dicta villa et eius districtu commorantibus et ducendi eosdem ad exercitus suos et guerras pro sua voluntate, fossata faciendi in stratis publicis, pascua communia et publica dicte ville sibi appropriandi et adhuc approprianda, conferendi aliis, licet ius non habuerit nec habeat premissa faciendi idem reus. Que facta non fuisse a dicto reo, interest ipsius ecclesie ad summam mille et ducentarum marcharum Leodiensium, de quibus nullam idem reus fecit dicte ecclesie restitutionem.

- Item dicit idem procurator nomine predicto contra dictum reum, quod licet ius sit et fuerit ipsius ecclesie recepiendi et habendi a mansionariis suis et hominibus dicte ville octo mo-

¹ RAL SS kap, nr. 885; DoV, nr. 232. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

dios avene, dicte zuikerhavere, annui et perpetui redditus ad mensuram dicti loci ac etiam habendi duo caldaria braxatoria in dicta villa cum redditibus annuis et perpetuis provenientibus de dictis caldariis et annuatim ascendentibus ad septem marchas Leodienses ac recipiendi et habendi vigintiquinque solidos Leodienses annui et perpetui redditus a mansionariis et hominibus dicte ville in dicta villa existentibus ratione nemoris dicte ecclesie siti in districtu dicte ville et ipsa ecclesia fuisset in possessione vel quasi recipiendi et habendi dictos annuos redditus, dicta caldaria cum redditibus eorum supradictis; idem tamen reus non promisit nec promittit dictam ecclesiam dictos redditus annuos percipere et levare et caldaria predicta in dicta villa tenere et habere et se dicte ecclesie opponit in premissis et eosdem redditus levavit et percepit, levat et percipit et dicta caldaria detinet idem reus. Que facta non fuisse a dicto reo, interest ipsius ecclesie ad summam ducentarum marcharum Leodiensium et dictam ecclesiam idem reus a dicta possessione vel quasi dictorum reddituum et habendi dicta caldaria eiecit minus iuste.

- Item dicit idem procurator nomine predicto contra ipsum reum, quod idem reus sibi attraxit, detinuit et occupavit, sibi attrahit, detinet et occupat silvam unam ipsius ecclesie sitam in districtu dicte ville et continentem quinquaginta bonuaria et amplius et ipsam ecclesiam, que fuit in possessione vel quasi dicte silve, idem reus eiecit ab eadem possessione vel quasi minus iuste et dictam silvam distraxit vel detrahi fecit et secari in preiudicium dicte ecclesie et dampnum et in hiis ipse reus dictam ecclesiam dampnificavit ad summam et valorem triginta marcharum Leodiensium et plus, de quibus omnibus idem reus dicte ecclesie rationem facere contradicit minus iuste.

- Quare petit dictus procurator nomine predicto dictum reum sibi nomine dicte ecclesie vel ipsi ecclesie ad condemnari et compelli, ut a dictis occupatione, attractione et detentione desistat et dictas villam, iurisdictionem, institutionem, creationem et destitutionem villici et scabinorum eiusdem ville, perceptionem decimarum predictarum pro parte media, dationem investiturarum predictarum, bannos et pacem, dicta duo molendina cum hominibus, mansionariis et pertinentiis eiusdem ville cum silva predicta dicte ecclesie restituat et ipsam ecclesiam ad possessiones vel quasi reducat et restituat et quod de fructibus perceptis vel qui percipi potuerunt a dicto reo de bonis predictis a temporibus dictarum eiectionum in processu iudicii declarandis et de predictis pecuniarum summis pro... (?) et dampnis ipsius ecclesie predictis ipsi ecclesie satisfaciatur et per vos declarari non esse nec fuisse ius ipsi reo ducendi ad suum domicilium dictam decimam, triturandi eandem, recipiendi et habendi stramina et paleas eiusdem, talliandi et exactionis imponendi hominibus et mansionariis predictis et ducendi eosdem ad exercitus et guerras pro sua voluntate, fossata faciendi in stratis predictis publicis, dicta pascua communia sibi appropriandi et approprianda aliis conferendi et per vos declarari et pronunciari, esse et fuisse ius ipsi ecclesie recipiendi et habendi a mansionariis suis et hominibus dicte ville octo modios avene annui et perpetui redditus predicti ac habendi duo caldaria predicta in dicta villa cum redditibus annuis et perpetuis eorundem videlicet septem marcharum predictarum et cum vigintiquinque solidis annui redditus et perpetui predicti et ipsi reo ius non esse nec fuisse premissa faciendi et quod ipse reus caveat, prout res exigit et iustum fuerit premissa impedimenta se in posterum non facturum.

...

Verweer van de heer van Horn:

- Officialis excipiendo perempter et per modum oppositionis falsi dicit et proponit nobilis vir Wilhelmus dominus de Horne ad hunc finem tendens, ut absolvatur ab impetitione procuratoris ecclesie sancti Servatii Traiectensis super eam (?), quod inter ipsum procuratorem

ex una parte et dictum nobilem ex altera occasione ville et iurium seu iurisdictionum de Werthe vertitur coram vobis, quod ipsa villa de Werthe totaque iurisdicatio eius alta et bassa, creatio, institutio et destitutio villici et scabinorum eiusdem ville cum omnibus suis pertinentiis, datio investiturarum bonorum dicte ville et proclamationes bannorum et pacis et aliarum solempnitatum in talibus consuetarum, factiones fossatorum in stratis, appropriationes seu dationes ad censum perpetuum terrarum omnium in dictis locis omnibus dicte ville communibus et a nullo specialiter occupatis ad modum omnium aliorum terre dominorum, unus mansus silve site in territorio dicte ville de Werthe, quam ecclesia sancti Servatii predicta as se pertinere dicit, qui mansus dicitur vicesimusquintus mansus eiusdem silve, libere ab antiquo ab omni censu et servicio. Item receptio subventionis ab hominibus dicte ville, cuicumque sint mansionarii, que subventio, exactio et tallia communiter dicitur; item duo molendina, quorum unum ad ventum situm est in districtu dicte ville et alium ad aquam situm in Tungerlo ad ipsum dominum de Horn pertinent et pertinuerunt ad predecessores suos, quibus ipse nobilis in predictis successit, a tempore a quo memoria non existit et quod idem nobilis est et fuit per se et suos predecessores, quibus successit ut dictum est, in possessione vel quasi suo nomine non vi, non clam, non precario omnium premisorum pacifice et quiete a tempore antedicto.

- Item dicit dictus nobilis, quod ipse ius habet et ad eum pertinet et pertinuit necnon ad predecessores suos, quibus in bonis successit, est quod et fuit in possessione vel quasi per se et per suos predecessores a tempore, cuius memoria non existit, iuris ducendi ad suum domicilium fructus partis decime, quam in dicta villa et eius territorio habet dicta ecclesia sancti Servatii, eosque fructus faciendi trituri, recipiendi et habendi stramina et paleas ipsorum fructuum et ea vel eas in suos usus convertendi et suam voluntatem faciendi de ipsis; item ponendi caldaria braxatoria in dicta villa de Werthe et proventus seu redditus exinde provenientes recipiendi; item recipiendi et levandi a mansionariis dicte ecclesie et in ipsa villa de Werthe commorantibus octo modios mesure ipsius ville de Werthe avene, que dicitur zuckerhavere, annui et perpetui redditus; item ducendi ad exercitus et guerras homines omnes armipotentes dicte ville saltem ad defensionem terre sue et dominorum, de quibus suam terram tenet.

- Item excipiendo perempter ut prius dicit idem nobilis, quod tres fuerunt antiquitus domini totius ville de Werthe predictae et suarum pertinentiarum omnium, excepta dumtaxat parte quadam decime dicte ville et mansionariorum aliquorum, quam partem et mansionarios ecclesia sancti Servatii inibi habere dicitur, quorum dominorum unus fuit quondam comes de Marcha, alter quondam dominus de Altena, tertius quondam Henricus de Assele miles; quiquidem domini soli fuerunt in possessione vel quasi pacifica et quieta dicte ville, iurisdictionis et omnium premissorum suo nomine et non alieno et habuit quilibet eorum villicum suum et septem scabinos, quos instituit et destituit sicut voluit, et illi omnem iurisdictionem altam et bassam exercuerunt per dictos villicos et scabinos, proventus quod et obventiones ex iurisdictione per dicta et alias provenientes recipiebant et habebant singuli pro ratis suis. Domino de Altena sine prole decedenti successit sicut heres proximus Wilhelmus bone memorie de Horne miles, pater ipsius rei. Item dictus Wilhelmus bone memorie, pater ipsius rei, a comite de Marcha predicto emit quicquid in dicta villa de Werthe et eius pertinentiis habuit ipse comes de Marcha, qui comes omnia predicta ad ipsum pertinentia in dictum Wilhelmum patrem transtulit ex causa emptionis predicta.

- Item dicit quod dicto Henrico domino tertio dicte ville successit in dictis bonis ad ipsum Henricum pertinentibus quidam Johannes, sicut filius ipsius Henrici et heres in solidis (?), a quo Johanne dictus Wilhelmus, pater ipsius rei, habuit ex causa permutationis quicquid in

dicta villa cum suis pertinentiis habuit idem Johannes, excepta quadam curte cum suis pertinentiis, quam adhuc tenent filii ipsius Johannis in dicta villa tamquam bona sua patrimonalia; fecit eius permutationem dictus Wilhelmus pater cum dicto Johanne de bonis predictis cum curte de Lowerlo cum suis pertinentiis, que tunc erat ipsius Wilhelmi, patris dicti rei; cui Wilhelmo successit et succedit sicut filius et heres dictus reus et predicta bona tenuit et possedit dictus reus et dictus Wilhelmus pater eius pacifice et quiete spatio sexaginta annorum et amplius per se et per predecessores suos; et si qui sint testes ea parte adversa producti, qui contrarium deponant vel qui deponant predicta ad ecclesiam sancti Servatii pertinere et pertinuisse aut ipsam ecclesiam in predictorum possessione vel quasi fuisse per se, alium vel per alios ipsumve reum ea invasisse, attraxisse, occupasse, detinuisse, invadere, attrahere, occupare et detinere aut de ipsis violenter dictam ecclesiam sancti Servatii eiecisse et aliter quam predictum est; item si qui testes sint, qui dicant vel deponant dictum Henricum quondam in dicta villa de Werthe aliquam fecisse iurisdictionem, exercuisse vel aliud quicquam nomine ex parte et ad opus dicte ecclesie sancti Servatii, illi testes falsi sunt quo ad hoc ... (?) falsum tulerunt testimoniam in causa predicta.

- Quare petit dictus nobilis a vobis, domine officialis, se ab impetitione dicti procuratoris absolvi partemque adversam sibi in expensis legitimis condempnari. Ea autem, que in facto consistunt de premissis vel de hiis, quantum sibi sufficient, offert se idem nobilis probaturus, si ea negaverit pars adversa, et ad probandum se petit admitti.

...

Uitspraak van de officiaal:

... Nos ... dictum reum eidem ecclesie per sententiam condempnamus diffinitivam ad hoc, ut ab occupatione, attractione et detentione dicte ville de Werthe cum eius pertinentiis, iurisdictionis eiusdem alte et basse, institutionis, creationis, destitutionis villici et scabinorum dicte ville, quorum superiores immediate iudices seu caput sunt et esse debent decanus et capitulum dicte ecclesie seu eorum curia in Fletenges, perceptionis decimarum dicte ville pro media parte, exceptis partibus investiti loci et fratrum scolarium Leodiensium ad dictam decimam spectantibus, proclamationis bannorum et pacis bonorum dicte ville descenduntium ab ecclesia sancti Servatii predicta et iurium exinde provenientium, molendini ad ventum, sex modiorum avene mensure dicti loci, duobus sextariis minus, a mansionariis et hominibus dicte ecclesie in dicta villa commorantibus ac etiam vigintiquinque solidorum Leodiensium annui et perpetui redditus a mansionariis dicte ecclesie ratione nemoris ac etiam unius mansi silve, de quibus habetur mentio in petitione dicti actoris, desistat et dictam villam cum eius pertinentiis, iurisdictionem, institutionem et destitutionem villici et scabinorum predictorum, perceptionem decimarum predictarum pro media parte, exceptis partibus dictorum investiti et scolarium ad dictam decimam contingentibus, bannos et pacem, dictum molendinum cum silva predicta dicte ecclesie restituat et ipsam ecclesiam ad possessionem vel quasi bonorum et iurium predictorum restituat et reducat et quod de mille et quingentis marchis Leodiensibus vigintiquinque solidis minus de pecuniarum summis in dicta petitione contentis, recepto et prestito a dicto procuratore iuramento et taxatione nostra prehabita super quantitate interesse dicte ecclesie satisfaciat, declarantes sententialiter non esse nec fuisse dicto reo ius ad suum domicilium ducendi dictam decimam dicte ecclesie, triturandi eandem, recipiendi et habendi stramina et paleas eiusdem, talliandi et exactiones imponendi hominibus dicte ecclesie et mansionariis eiusdem nec eosdem ad guerras et exercitus ducendi pro sua voluntate, fossata faciendi in stratis publicis in dicta villa, pascua communia dicte ville sibi appropriandi nec approprianda aliis conferendi. Pronuntiamus etiam ius esse et fuisse dicte ecclesie recipiendi et habendi a mansion-

ariis et hominibus suis in dicta villa sex modios, duobus sextariis minus, avene ad dictam mensuram annui et perpetui redditus cum viginti quinque solidis predictis ratione dicti memoris et ipsi reo non esse ius nec fuisse ista faciendi, condemnantes eundem ad hoc, ut legitime caveat se in posterum ipsi ecclesie in premissis impedimenta non facturum, predictum reum super aliis in dicta petitione contentis ab impeditioe dicti actoris per eandem sententiam absolventes, eundem reum dicte ecclesie in expensis litis earum taxatione nobis reservata condemnando.

...

*b. 1306, december 19. Scheidsrechterlijke uitspraak in het geschil tussen deken en kapittel van Sint Servaas en heer Gerard van Horn en Altena over hun rechten en bezittingen te Weert.*¹

...

- In nomine Domini pronunciamus et ordinamus seu amicabiliter componendo dicimus, quod decimas superioris ville de Werthe antiquas et novas, magnas et minutas pro media parte, non computata parte investiti, quas multis retroactis temporibus dominus de Horne et antecessores sui duxerunt et levaverunt, duci et levare fecerunt pro straminibus et paleis exnunc in antea, dicti decanus et capitulum libere colligent et levabunt seu colligi facient et levare cum straminibus et paleis et de ipsis suam facient voluntatem nec de hiis in parte vel in toto dictus dominus de Horne vel heredes sui seu successores de cetero se aliquo modo intromittent, sed dicti decanus et capitulum per se vel per alium dictas decimas colligendo, levando, ducendo, locando vel aliter prout eis placuerit disponendo suam de ipsis liberam facient omnimodo voluntatem.

- Item pronunciamus et ordinamus quod dicti decanus et capitulum census suos de Werthe ab hominibus suis censualibus ibidem et in terris domini de Horne ubilibet constitutis recipient in meliori pagamento, duos videlicet Turonenses nigros vel eorum estimationem ad minus pro uno denario Leodiensi et ad talem solutionem faciendam et etiam meliorem, si de censu meliorem levare contingat in dicta villa de Werthe et locis vicinis, dictus dominus de Horne et sui heredes seu successores censuales dicte ecclesie sancti Servatii solvere nolentes ex parte dicti capituli requisiti ad solvendo census sub moneta predicta vel estimatione eius sine dilatione et protactione qualibet per suam potentiam coartabunt.

- Item pronunciamus et ordinamus quod dicti decanus et capitulum unum villicum et unum forestarium habeant, qui villicus coram aliquibus mansionariis vel censualibus hominibus dicte ecclesie sancti Servatii duobus vel tribus aut pluribus, prout expediet, de bonis censualibus ad dictam ecclesiam sancti Servatii spectantibus nomine et ex parte ipsius ecclesie hereditabit et exhereditabit et levabit iura ex hoc obvenientia, bannis cessantibus, qui per dominum terre hactenus fieri consueverunt, et sine strepitu iudiciali, nisi quod villicus ecclesie poterit monere mansionarios et ea facere que ad hereditationem et exhereditationem requiruntur. Item die statuto et consueto censibus dicte ecclesie solvendis villicus dicte ecclesie census eidem ecclesie debitos coram aliquibus mansionariis ecclesie presentibus percipiet et levabit et etiam aliis diebus continuatis per villicum, si opus fuerit, et si quis censuale eodem die vel diebus continuatis ab ipso ante solis occasum censum debitum non solveret, sine alicuius interpositione sententie emendam solitam et debitam incidet ipso facto; pro quibus censu non soluto et emenda dictus villicus per se vel per forestarium suum predictum in crastino dicte diei censuale seu dierum sequentium continuatorum, ut dictum est, si opus fuerit, statim vel dum sibi placuerit, pignorare poterit non solventes; et si

¹ RAL SS kap, nr. 886; De Borman, *Notice*, 51-57; DoV, nr. 248. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

contingat quod aliquis pignora sua defenderit, oppositionem vel impedimentum presterit quominus pignora pacifice habeantur, dominus loci seu villicus eius, pignora sufficientia pro dicto censu non soluto et emenda a villico ecclesie requisitus, statim sine dilatione et difficultate aliqua recipiet vel recipi faciet ab eo qui inciderit in emendam et ipsi villico ecclesie seu suo nuncio tradet ad consequendum ex eis censum sibi nomine dicte ecclesie debitum et emendam. Si vero terram censualem invenient vacuam, ita quod in ea pignora capi non possint nec aliquis se exhibeat qui de terra huiusmodi censum et emendam persolvat, villicus dicte ecclesie nomine et ad opus ipsius ecclesie dictam terram apprehendet et adibit et illa utetur, fruetur. Et si postea aliquis coram ipso villico compareat qui de dicta terra censum et emendam et alia que incumbunt persolvat et alias de dicta terra faciat quod fuerit rationis et consuetudinis, extunc dictam terram ille cuius fuerit aut eius heredes recuperabunt cum fructibus, salvis impensis et iuribus colentium ipsas terras. Si infra duos annos venerit aliquis et census et emendas de temporibus preteritis exsolverit et post duos annos veniens fructus minime recuperabit, sed terram nudam solutis suis omnibus censibus et emendis per annis singulis preteritis rehabebit. Item habebit dicta ecclesia sancti Servatii singulis annis hereditarie censum, quem ratione nemoris et terras et prata ac alios census quos habere consuevit.

- Item pronunciamus et ordinamus quod villicus dicte ecclesie per se vel per forestarium suum homines censicapitales dicte ecclesie pro cormedis et aliis iuribus, que ex morte vel contractibus nuptiarum vel alio modo tenentur, secundum quod ipsi et parentela eorum dicte ecclesie sunt astricti, possit libere pignorare; et si quis pignora sua defenderit vel ea recipienti se opposuerit quominus pignora pacifice habeantur, dominus loci vel villicus eius et eorum successores huiusmodi pignora a dicto villico ecclesie vel suo forestario requisiti tradi facient, prout in alio casu superius est expressum.

- Item pronunciamus et ordinamus quod in omnibus, que villicus dicte ecclesie pro exercendis, requirendis, imponendis ipsius ecclesie iuribus secundum supra sibi traditam potestatem egerit vel exercuerit coram mansionariis dicte ecclesie sancti Servatii, quod eisdem mansionariis et villico super hiis quibus ipsi intersunt fides est adhibenda, tamquam si villicus et scabini domini de Horne personaliter interessent.

- Item pronunciamus et ordinamus quod dicta ecclesia in villa de Werthe curiam et edificia habere valeat, ad quam decimas suas, crementa terrarum suarum quas habet vel habitura est et alia quibus curia indiget deferat libere et inducat.

- Item pronunciamus et ordinamus quod terras usque ad summam triginta bonuvariorum in villa de Werthe dicte ecclesie emere liceat et dicte curie applicare; et si ex bonis emptis aliqua fuerint feodalia, si quidem empti bona contineant quinque bonuaria vel amplius, dicta ecclesia pro se dicto domino de Horne et heredibus suis vasallum constituat. Si minus quam quinque bonuaria contineant, dictus dominus loci et heredes sui ius feudale ipsius terre omnino remittent ipsamque terram singula videlicet bonuaria ad censum duorum denariorum Leodiensium monete predictae facient censualem.

- Item pronunciamus et ordinamus quod villicus, forestarius et colonus dicte ecclesie sancti Servatii apud Werthe inhabitans cum eorum familia sine fraude erunt liberi et soluti a talliis, precariis, angariis, perangariis, vecturis, exercitibus et aliis servitutibus realibus et personalibus, excepto si de bonis si qua habeant censum aliquem vel alia iura debeant ab antiquo, quod illa persolvent.

- Item pronunciamus et ordinamus quod dicta ecclesia sancti Servatii per se vel per alium seu alios bladum suum, in toto vel in parte de decimis vel crementis ipsarum terrarum pacis vel pensionibus vel alio modo sibi proveniens, extra villam de Werthe et terram domini

de Horne possint deducere vel deduci facere pro sue libito voluntatis, statuto domini loci et heredum ac successorum suorum ac communitalis de Werthe communiter aut divisim seu inhibitione alia qualibet non obstante.

- Item pronunciamus et ordinamus quod omnis iurisdictio alta et bassa et omnis causarum cognitio iusticie temporalis et earum obventiones et accessiones ad dominum de Horne et heredes suos in perpetuum libere pertinebunt.

- Item pronunciamus et ordinamus quod in recompensationem dicte iurisditionis et quorundam aliorum iurium omnium dicte ecclesie apud dominum de Horne et heredes suos, ut dictum est, permanentium octo libras Turonensium parvorum nigrorum dominus de Horne et heredes sui seu successores dictis decano et capitulo vel eorum nuncio hereditarie annis singulis in die beati Martini hyemalis persolvere ac eas in ipsius ecclesie curia apud Werthe vel ipsius ecclesie villico aut nuncio deliberare et tradere tenebuntur.

- Item pronunciamus et declaramus quod dominus de Horne et heredes sui sive successores ac decanus et capitulum dicte ecclesie sancti Servatii ad ecclesiam de Werthe, ad quam dominus de Horne ultimo presentavit, vicissim prout alias ordinatum est in perpetuum presentabunt.

- Item pronunciamus et ordinamus quod premissis mediantibus omnes actiones, controversie et questiones, quas dicti decanus et capitulum ex una parte et dictus dominus de Horne et sui antecessores ex altera ex quacumque causa habuerunt adinvicem usque in diem presentem, sopite sint penitus et extincte et omnia acta super litibus habitis hincinde nulla et invalida sint nec exnunc ullum habeant vigorem. Per hec autem dictis decano et capitulo fore interdictum non intelligimus quin possint iniuriatores suos debitores de dictis locis convenire coram iudice ecclesiastico et hoc dominus de Horne vel sui successores nec debent nec poterunt inhibere vel quoscumque in terra sua ut hoc inhibeant vel impediunt sustinere.

...

103. 1309, 1338: Achel, Hamont, Lille, Oijen en Diepenbeek

*a. 1309, april 29. De proost, de deken en de thesaurarius van Sint Servaas doen als scheidsrechters een voor beide partijen bindende uitspraak in het geschil tussen de Sint-Servaaskerk en de heer van Boxel over hun rechten en bezittingen in Lille, Achel en Hamont.*¹

...

- In primis videlicet quod dominus de Buxstele habebit omnem iurisditionem altam et bassam villarum predictę ecclesię de Lille, Achele et Hamont et cognitionem causarum totius iustitie temporalis quam et prout eas habuit ecclesia supradicta.

- Item quod, salva iustitia alta et bassa ut dictum est, predicto domino de Buxstele et suis heredibus, dictum capitulum habebit in dictis villis unum villicum et unum forestarium omni fraude et dolo exclusis, qui in eisdem villis censum, emendas, curmedas et omnia iura dictum capitulum ratione bonorum suorum in eisdem villis et earum districtu contingentia nomine et ad opus ipsius capituli colligent et levabunt.

- Item quod dictus villicus per se vel per alium, per mansionarios dictę ecclesię et per eorum sententiam, quatenus tangit bona de ecclesia sancti Servatii dependentia, heredabit et exheredabit et iura ex eo provenientia recipiet nomine et ad opus dictę ecclesię et levabit.

¹ BNP, nr. 10180, ff. 149r-150v (afschrift); Habets, *Codex*, nr. 94; DoV, nr. 253. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

- Item quod, si ob defectum censuum minime solutorum emendę proveniant, dominus de Buxstele et sui heredes vel qui eorum loco erunt in dictis villis pro tempore, habebunt partem tertiam emendarum; et si a villico ecclesię requisiti infra quindenam post requisitionem census deficientis solvi a denegantibus solutionem non facerent, villicus dictę ecclesię per se vel per alium dictam emendam recipiet et imponet et de sic emenda imposita dictus dominus de Buxstele et sui successores nihil habebunt et pro illis licitum pignora bit omni dolo et fraude seclusis.
- Item quod ipse villicus et familia sua et forestarius in persona sua tantum et uxoris sue, donec in officio erunt, omni dolo et fraude exclusis, erunt liberi ab omnibus exactionibus, talliis, precariis, vecturis, exercitibus, angariis et perangariis et servitutibus realibus et personalibus.
- Item quod dictum capitulum per dictum villicum, forestarium seu nuntium suum census suos in dictis villis et earum territoriis in tali pagamento, videlicet duos Turonenses nigras pro denario Leodiensi ¹ vel in eo pagamento, quo dicti census consueverunt solvi dictę ecclesię ab antiquo, et illum censum sub tulia vel in alio loco seu domo, ubicumque sui placuerit recipi, recipere poterunt et debebunt et contra hoc dictus dominus de Buxstele et sui successores nullum obstaculum vel impedimentum prestabunt.
- Item quod de tribus libris ecclesię beati Servatii debitis apud Achele, quos dictus dominus de Buxstele ab Henrico de Brucke acquisivit, personam idoneam non militarem, non ecclesiasticam dicte ecclesie beati Servatii constituet, qui dictas tres libras dictę ecclesię beati Servatii persolvat tempore debito et consueto ab antiquo et de omnibus iuribus respondeat ad quod tenentur alii censuales, et illo defuncto qui tenuit bona de quibus dictę librę solvuntur, loco defuncti pro tempore idem dominus de Buxstele et sui successores alium semper idoneum in locum et ius defuncti tradere tenebuntur.
- Item quod dicta ecclesia beati Servatii infra territorium dictarum trium villarum poterit curiam acquirere et habere et terras eidem curie congruentes usque ad unum mansum, quę curia, terrę et coloni ipsarum cum sua familia domestica erunt liberi et absoluti, ut supra de villico dictum est.
- Item quod, si aliqui de bonis de ecclesia beati Servatii descendantibus questionem habent cui debent cedere ipsa bona, de questione huiusmodi villicus et mansionarius predictę ecclesię adibunt iudices et scabinos domini de Buxstele, qui iudices et scabini de questione tali cognoscent et, si necesse est, iudices et scabini predicti in tali questione ad caput recurrere ad curiam de Fletingen tamquam ad caput suum recurrent.
- Item quod dictus dominus de Buxstele et sui successores vel eorum vices gerentes in heredatione per dictum villicum facienda bannos sine difficultate facere teneantur et de bannis tantum recipient, quantum mansionarii dictę ecclesię iudicabunt.
- Item quod dictus dominus de Buxstele in recompensationem oblato rum dictę ecclesię et iniuriarum ab antiquo per ipsum dominum de Buxstele et suos illatarum eidem quadringentas libras nigrarum Turonensium in pecunia numerata, grosso Turonensi regali et antiquo pro sedecim parvis Turonensibus computato, pro media parte in festo beati Martini proximo et pro alia media parte in festo Paschę proximo subsequenti persolvat et in recompensationem iurisdictionis dictarum trium villarum in dictum dominum de Buxstele et suos successores, ut est predictum, translate triginta quinque libras perpetui redditus nigrarum Turonensium dicti pagamenti in certis bonis allodialibus sive censualibus et nulli

¹ Habets en in navolging van hem ook Doppler in diens manuscript geven hier: ... *videlicet dominos Turonenses nigras pro deocesi Leodiensi* Dat zijn "zwarte heren van Tours voor het bisdom Luik" in plaats van de geldwaarde van " twee zwarten van Tours voor een Luikse penning".

alii obnoxiiis tenebitur efficaciter assignare. Itaque idem dominus de Buxstele dominica proxima una cum compromissariis vel procuratore seu procuratoribus ecclesie ibit in Dijenbeke et adheredabit et adheredari faciet in expensis suis ecclesiam beati Servatii in 22 bonuariis terre vel circiter, quam habet ibidem, dummodo videatur compromissariis vel duobus ex eis, quod dicta terra utilis sit dicte ecclesie sancti Servatii et expediat eidem. Et tunc ipsi compromissarii vel duo ex eis taxabunt dicta bona, quanti valoris sint in annuis redditibus, et illi redditus deducuntur de pensione dictarum 35 librarum. Residuum vero dictarum 35 librarum annui redditus, in quibus dictus dominus de Buxstele tenetur seu tenebitur dicte ecclesie sancti Servatii, post dictam deductionem assignabit in decimis suis apud Buxstele intra mensem et ducet idem dominus procuratores dicte ecclesie in expensis suis apud Buxtele et nomine dicte ecclesie imponet eos in dictam decimam et eam obligabit sub hac forma, quod si idem dominus de Buxstele prefatam pensionem debitam ab eo dicte ecclesie non solverit tempore statuto, dicta ecclesia beati Servatii poterit mittere procuratores suos apud Buxstele dicti domini de Buxstele in expensis et fructus illarum decimarum sine aliqua contradictione ipsius domini de Buxstele et suorum successorum vel impedimento recipient et solutis expensis pensionem debitam et non solutam recipient de eisdem. Si vero idem dominus de Buxstele in bona hereditate pensionem ab ipso debitam vel ad requisitionem dicte ecclesie alicubi emerit ad declarationem dictorum compromissariorum vel dominorum ex eis, tunc dicta decima sua a dicta pensione erit libera. Tertio compromissario non vocato nec expectato in premissis et si, quod absit, interim aliquem ex dictis compromissariis, quod absit, decedere contigerit, ille qui decedenti in dignitate vel officio ipsius in ecclesia beati Servatii successerit, in hoc casu obtinebit vices et potestatem decedentis in premissis et quolibet premissorum.

- Item quod per premissa omnes actiones, discordie, questiones et controversie usque in diem presentem inter dictas partes habite seu mote sopite sint penitus et extincte. Et nos arbitri seu arbitratores predicti premissa pronunciamus, dicimus et ordinamus et statuimus tam arbitrando, quam amicabiliter componendo et omnia et singula pronuntiata, ordinata et statuta a nobis, ut dictum est, sub penis in compromisso contentis imponimus et indicimus dictis partibus observanda.

- Item quod ius prepositi et prepositurae ecclesie sancti Servatii predictae, si quod in dictis tribus villis habuerit vel habere potuerit, salvum sit, ipsi nec erit in aliquo diminutum.

- Item pronunciamus et ordinamus, quod si qua dictarum partium vel successores ipsarum contra premissa vel aliqua premissorum venerit vel fecerit in futurum seu dicto pronuntiationi, ordinationi vel statuto nostris non paruerit, ex tunc, sicuti ex nunc, penas incidat in compromisso expressas penisque exstantibus et in suo robore permanentibus, pars que pronuntiationi, ordinationi et dicto nostris paruerit et eas observaverit, in dictis villis ad iura pristina revertatur, et pars que eis non paruerit aut ipsas non servaverit, cadet de iure suo in dictis villis ipso facto et ad partem servantem transibit, salvis per omnia dictis decano et capitulo dicte ecclesie censibus suis omnibus, quos in predictis villis habuerunt ab antiquo sive habere debuerunt, prout superius est expressum.

...

b. 1338, 21 juli. De deken en het kapittel van de Sint-Servaaskerk hebben aan heer Willem van Boxel hun goederen in Oijen en in Achel, Hamont en Lille verkocht alsmede het patronaatsrecht in Oijen en goederen tussen Maas en Waal in Gelre. Het patronaatsrecht in Achel en Lille behoort

... Noverint universi et singuli quod nos, considerantes bona ad nos et dictam ecclesiam nostram in villa et parrochia de Oyen ac etiam in villis de Aggel, de Hamont et de Lille pertinentia, quibus scilicet bonis et universitati bonorum in dictis villa et parrochia de Oyen ad nos et dictam ecclesiam nostram pertinentium ius patronatus ecclesie loci eiusdem est annexum, fore nobis et dicte ecclesie nostre tam inutilia quam etiam onerosa ac volentes dicte ecclesie nostre meliora et utiliora providere sive procurare, propter hoc matura deliberatione diligenter tractatu sepe et sepius prehabitis inter nos capituloque nostro ad hoc solempniter inducto ac omni solempnitate observata que apud ecclesiam nostram consuevit in talibus observari, de consensu omnium nostrum vendidimus et nos vendidisse recognoscimus per presentes nobili viro domino Willelmo, domino de Boxsteyl, militi, rite et legitime ementi a nobis universa et singula bona ad nos et dictam ecclesiam nostram in predictis villa et parrochia de Oyen necnon in villis de Aggel, de Hamont et de Lille in terris, pratis, pascuis, aquis, censibus, redditibus, decimis grossis et minutis necnon cormedis ac rebus quibuscumque aliis consistentibus quocumque nomine censeantur cum omnibus bonis nostris inter Mosam et *Wolum* in terra domini comitis Gelrie situatis pro certo, iusto et competenti precio, de quo nobis idem dominus de Boxsteyl et ecclesie nostre ad plenum satisfecit in pecunia numerata, bona et legali, quoad pretium in utilitatem evidentem eiusdem ecclesie nostre tenore presentium profitemur fore conversum. Quapropter supradicte bona nostra et ecclesie nostre universa et singula cum dicto iure patronatus ecclesie de Oyen ac omni alio iure ad nos et ecclesiam nostram in illis pertinente in predictum nobilem virum dominum de Boxsteyl, omni modo quo possimus, titulo dicte venditionis pure, simpliciter et absolute transferimus pro se et suis heredibus pro eis iure proprio possidenda ac ipsa bona et ipsorum bonorum universitatem tum dicto iure patronatus ac omni iure eis annexo ad opus domini de Boxsteyl et suorum heredum effestucamus et werpimus, nichil iuris, proprietatis vel possessionis retinentes in eisdem, volentes et consentientes, quod ex nunc predictus dominus de Boxsteyl per se vel per alium seu alios supradicta bona omnia et singula ac eorum possessionem absque iuris vel facti offensa apprehendat, habeat et teneat libere, pacifice et quiete ac de illis tamquam suis faciat ac facere possit suam liberam voluntatem contradictione cuiuslibet non obstante. Mandamus nichillominus per presentes omnibus et singulis nostris officialis, mansionariis et subditis nostris in dictis villis et locis consistentibus, quocumque nomine censeantur, quatenus predicto nobili viro domino de Boxsteyl suisque heredibus et successoribus de predictis bonis omnibus et singulis quantum in eis est tanquam domino et proprietario bonorum eorundem respondeant et etiam faciant ab aliis responderi, hoc intellecto, specificato et excepto quod sepedictus dominus de Boxsteyl nullum ius nullamque proprietatem vel possessionem in iure patronatus ecclesiarum de Aggel et de Lille sibi retinebit. Illud enim spectat et pertinet pleno iure ad prepositum ecclesie sancti Servatii supradicte, qui nunc est aut pro tempore fuerit, et ad illum in perpetuum pertinebit. Etiam alterutra dictarum ecclesiarum de Aggel et Lille solvit nobis et ecclesie nostre predictae unam libram nigrorum Turonensium parvorum annui et perpetui census, ad quos census annuales duarum librarum nigrorum Turonensium parvorum prelibatus dominus de Boxsteyl nec sui successores seu heredes nullum ius levandi, exigendi vel percipiendi retinebunt. Nos enim prefatas duas libras nobis et ecclesie nostre retinemus. ...

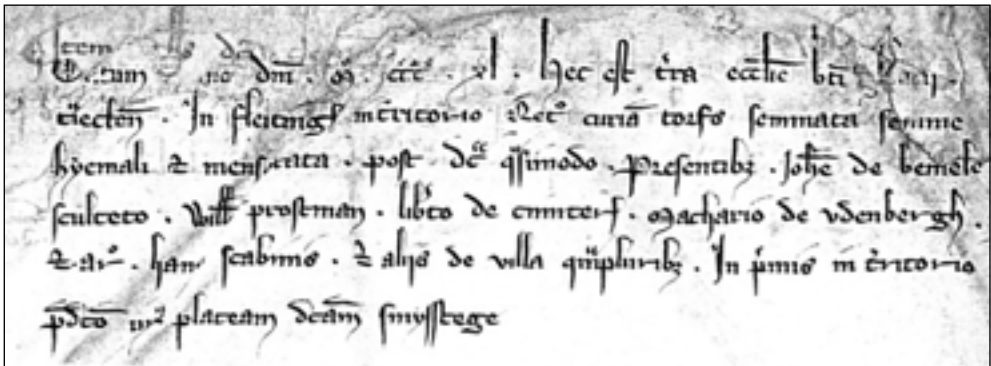
¹ RAL SS kap, nr. 911 (afschrift); DoV, nr. 298. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

104. 1310: Meeswijk

a. 1310, juli 15. *De deken en het kapittel van de Sint-Servaaskerk hebben aan ridder Jacob van Leuth en diens erfgenamen afgestaan de hoge en lage jurisdictie in de villa van Meeswijk met alle rechten tot deze villa behorende.*¹

Noveritis quod tenore presentium recognoscimus et in veritate confitemur nos unanimiter dedisse discreto viro domino Jacobo milite de Leuthe et suis heredibus et successoribus iurisdictionem sive iusticiam altam et bassam, quam habemus in villa de Maswiick, et habuimus ab antiquo, ac in territoriis ipsius ville, que est allodium ecclesie nostre predictae, cum omnibus iuribus ad dictam villam de Maswiich pertinentibus, consistentibus in terris arabilibus, decimis, piscariis, pratis, censibus et cormediis sive aliis iuribus, in quibuscumque consistant, hereditarie tenendam et possidendam ab ipso Jacobo, suis heredibus et successoribus in perpetuum pro annuo censu et perpetuo quatuordecim librarum Turonensium parvarum, uno Turronensi grosso, regali bono et legali pro sedecim Turonensibus parvis computato, nobis decano et capitulo singulis annis in festo beati Andree apostoli sine nostris laboribus et expensis apud ecclesiam sancti Servatii predictam ab ipso et suis successoribus persolvendo ...

b. 1310, juli 15. *Zelfde rechtshandeling, maar door Jacob van Leuth beoorkond.*²



Vermelding uit 1340 van de gewande "Achter de Torfshoeve" in Vlijtingen (RAL).

105. 1340 e.v.: Vlijtingen

a. 1340. *Vermelding in de gedeeltelijk bewaarde oudste legger van Vlijtingen van een van de drie slagen van het drieslagstelsel: het land van de Sint-Servaaskerk in het territorium Achter de Torfshoeve, waar dit jaar wintergraan is gezaaid.*³

Datum anno domini -mcccxl-. Hec est terra ecclesie beati Servatii Traiectensis. In Fleitingen in territorio Retro Curiam Torfs semmata semme hyemali et mensurata post dominicam quasimodo, presentibus Johanne de Bemele sculteto, Willemo Prostman, Liberto de Ci-

¹ Bormans / Schoolmeesters, nr. 959; DoV, nr. 258. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

² Habets, *Codex*, nr. 95; DoV, nr. 257. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.3.

³ RAL SS kap, nr. 865. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.1.2.

meterio, Machario de Udenbergh et Arnoldo Hane scabinis, et aliis de villa quampluribus. In primis in territorio predicto iuxta plateam dictam Smysstege.

*b. 1378, mei. Beschrijving in de eerste volledig bewaarde legger van Vlijtingen van de drie fasen van het drieslagstelsel. De pachters die bij Vlijtingen landerijen houden en aan de Sint-Servaaskerk erfpacht betalen, zijn het eerste jaar tarwe verschuldigd, het tweede gerst en het derde jaar niets. Het eerst worden de pachters beschreven die landerijen hebben in de cultura die Achter het Kerkhof wordt genoemd.*¹

Datum anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo octavo de mense mayo. Isti sunt pactuarii tenentes terras apud Vleytingen de quibus solunt ecclesie beati Servacii pactum hereditarium videlicet uno anno triticum alio ordeum et tercio nichil. Primo igitur describuntur pactuarii tenentes terras in cultura que dicitur Retro Cymiterium ecclesie que cultura seminata est blado yemali et tenentur pactuarii exinde solvere in proximo festo beati Andree triticum.

106. 1442: Koninksem

*1442, oktober 3. Verklaring van de schepenen van Koninksem over de oude gebruiken ten aanzien van de zogenaamde Dienende Landen.*²

...

- Inden yersten yest te wetene, soe wat man die Dyenende Landen heeft totter sommen van vier boenre ende vyff groet roeden ind daer van uuter giften storve oft afflivich woerde, die iss onsser heren voerschreven schuldich eynen vliegende cuere, te wetene eyne alsullich peert als bynnen eynen jaer ende daghe op die selve lande berch ind dael gemaect heeft. Maar alsoe lange als eyne man leeft, soe mach hy wael met synen guede synen wille doen.

- Voert meer, soe wat man die vier boenre dienende landtz heeft, iss daervan onssen heeren van sint Servaess boven genoempt jaerlix schuldich eyne hynne ende vyff eyeren, ind desgelycks boenresgelanck nae quantiteyt.

- Item hetz te wetene, soe wat lande die den heren van Unsser Vrouwen Tongeren theenden gelden, dat heyten Dienende Landen.

- Ende voert ist te weten, dat dye Dienende Landen nae quantiteyt boenresgelanck jaerlix schuldich iss den selven unssen heeren thien penningen ind den inger, datz te verstaen die vracht van vyff vaeten terwe Triehtz ind Trieht te vueren vanden heren terwe. Ende soe wanneer die boede, die dat gewoonlick iss te doene, bereyt iss die terwe te vueren ende dat condicht dengenen, die deenen dienst schuldich syn, teynen genoempden dage ind sy daer boeven onghoersam blyeven ende synen moet nyet en werven, soe mach dersselve boede gaen op die lande totten geenen die onghoersam iss ind trecken eynen peert syn gereel uut synen halse sonder yemantz caleigeren. Ende off der geen daer boeven onghoersaem blyft, dat laeten wyr voert staen opt lantrecht.

...

¹ RAL SS kap, nr. 866. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.1.2.

² RAL SS kap, nr. 410, ff. 65-66v (afschrift), Doppler, *Dienende landen*; DoV, nr. 535. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.6.

107. 1465: Ahrweiler, Wadenheim, Gesenhoven

1465, oktober 25. *Reglement m.b.t. voogdij en hofrecht.*¹

- Id is zo wissen dat unse heren van sent Servais havent zo Gesenhoeven eyne wononge haldende huys, hoff, kelterhuys und garden in eyne stuck achter Herman Ruwen huys up der bach gelegen ind is ghenant der heren hoff van sent Servais.

-Item ist zo wissen dat unser heren scholtiss van sent Servais mit den hoiffluden schuldich is all jair drie hoefsgedinge zo halden, zo wissen des neesten godesdags na der hilliger Dry Konyneck dach, des neesten godesdags na Belochen Paischen ind des neesten godesdags na sent Johans dach zomitz somer. Ind alsdan maent der scholtisse die hoefslude up ere eyde, die sy sent Servais und unsen heren van sent Servaes gedain havent, off sy wissen eyne sachen die unsen heren hinderliche syn muegen, off dat yn eyne rechten off guede vervallen, verborgen off dat sy verunrecht woirden; dat sy dat by eren eyden sagen ind uyssdragen, so sy dat ouch alle vaichtz gedingen doint.

- Item darna cleerent die hoefslude dat eyne here van Saffenburch off syn stathelder eyne vaigt is unser heren zo Gesenhoeven. Ind so wanne unse heren off yre scholtiss off yre diener des noit havent ind an yn gesennent yre wyne, die yn da wassent, zo doin geleyden, so sall hie dat doin up syne anxst ind cost ind eren wyn doen geleyden ind veligen uyss erem hoeve van Gesenhoeven bis zo Wichtrich oever die Rodebach ind dair blyven halden bis die wyne over dat hoeft synt ind sy dier niet me syn en mogent. Ind des gevent unse heren deme selve vaigt vur syn recht op yecklich van den vaigtz gedingen vursz. eijn halff malder weys ind vier virdell wyns.

- Die heren der graischaffen van Nuwenare, die unser heren van sent Servais vaigt synt zo Wadenheim, hoelent alle iair, als die wyne reyde synt, eyne tonne wyns uyss vonff heren hoeven, die da gelegen synt, dier sy sent Servais hoff eyne machent, zo wissen -xiii- quartern uyss yecklichem hoeve, die sy uyss eyne vass zappent. Ind koere havent off in dat yrste vass dat sy stechent, niet en beviell, so mogen sy zo dem drytten vass erstechen ind niet voider. Ind dair sy lest stechent van den dryn maillen, dair moissen sy blyven, ind wer dat lest ouch arger wyn dan dat yrste stuck. Ind vur dat recht varent unser heren wyne zoll vry zo Eckendorp ind durch alle die graisschaff van Nuwenare.

- Item ist zo wissen dat unsere heren scholtiss ind hoefslude van allen gueden, penden ind underpenden, die vur sy horent als sy des ersoecht werdent, dingent ind recht doint. Ind eyne vaigt van Arwylre gebuyt die gewalt van den selven ingedingden gueden. Ind unser heren scholtiss is eine da van schuldich vur syn recht eyne halve marck Coeltzsch up der parthyen cost die dat ersoecht.

- Des gelychs gebuyt der richter van Wadenheim ouch gewalt van ingedingden gueden in den hoff van Wadenheim gehoerende.

- Item die hoefslude zo Gesenhoven havent van yecklichen vaigt gedinge eyne virdell wyns. Ind havent noch eyne virdell, dat sy unser heren wyngarde alle jair besient umb trynt sent Laurentz missen, off sy wall bereit syn as yn zo geburt. Dat is zo sammen vier virdell wijns.

- Des heren knecht off boede zo Wadenheim hoelt in der lasen zyt die maisse van eyne cleynen korve wyndruven, dier die vonff korve machent eyne lielle. Ind ouch hait hie dair zo ein par wysser henschen vur syne gewoende off eyne sol. Coeltzsch dair vur.

- Die schutzen van den wyngarden havent jairlichs vur ere huede ind arbeit zo Gesenhoven ind zo Wadenheim van yecklichem virdell wyngard eyne cop pachtwyns, dair van unse

¹ RAL SS kap, nr. 301. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3,3,7.

heren yre deyll bezalen. In wanne der wijn niet wall engeracht, so havent sy vur yecklichen cop -iii- haller off so man dat neest dedingen mach.

- Item ist zo wissen van den erffzynsen dat die alle jair vallent up synt Mertyns dach des heyligen busschofs, die man tuschen synt Mertens dach ind sent Andries dach schuldich is zo bezalen ain pene off boesse dair van zo haven off zo heyschen, voir der dan der scoltiss unser heren mach na sent Andries dach laden die pende ind underpende, vur die unbezalde zynse vervolgen vur unsz heren hoefsluden ind inwynnen mit deme lantrecht. Ind eyn alt moirgen macht dry penninck dna. zyns ind eyn coeltzsch moirgen off haller macht -ii- dna. zyns ind -i- dna. zergeltz is -i- dna. zynss. Ind die selve werde van zynsen die heren van Saffenburch, van Blanckenheim ind van Prueme dair havent, die intfengt unser heren van sent Servais scholtiss ouch. Ind die -xii- dna. zyns machent -i- sol.

- Item ist zo wissen dat die curmoeden alleynen unsen heren vervallent na doit des helders. Ind vur eyne curmoede havent unse heren vursz. dat biste pert. Ind so verre der curmoedige dode geyn gelaissen en hedde, so havent unse heren dat beste vee van oessen off koen. Ind so verre gheyn dair en weren, so is unser heren verschenen eyn silveren ploich off dar vur v marck Coeltzsch. Ind off die erffgenamen off erven arm off niet wall van scaeden en weren, so is gewoonlich dat unser heren scholtiss mit rade der gesworen hoefslude die curmoedige beest mit genaden leest quytten, loesen ind componeren.

- Ind die curmoede van Wilhem Roelen son is dat beste cleyt. Ind der dubel curmuydich guyt hait und besitzet der sall eynen hoefsmann zo eine setten. Ind is zwa kurmoden schuldich.

- Item ist zo wissen dat alle die ghene die unsen heren deyll bezalent van der frucht die synt sculdich die wyngarde zo misten, is des noit is. Ind die ghene die underpende off batte havent van unsen heren vursz., die en havent van denne mist geyn vurdell in deser lasen. Id en were dan dat dat furwerden breechen vur scheffene off hoefsluden gemacht.

- Item ist zo wissen van der lantmaissen zo Arwylre dat -xvi- voess lanck ind breyt gemacht eyne roede -i½^c roeden machent eynen morgen. Dat is -xxxvii½- roede vur eyn virdell. Ind vier pynten machent eyn virdell. Dat is vur yeckliche pynt -ix- roeden -vi- voesse.

- Item is zo wissen van der maissen van deme korne dat -vi- vass -vi- summeren off -vi- sester machent eyn malder. Ind vier muluas eynen summeren off seester. Dat is die -xxiiii- muluas eyn malder.

108. 1475, 1533: Lens

*a. 1475. Bepalingen betreffende een erfpacht en de wijze van cijnsheffing uit het oudste cijnsregister van Lens.*¹

- Erfpacht van 12 mud spelt, Lens-Saint-Remy

Lan -xiii^m- soixantquinze le premier jour de may comparut en court Thomas Roijet lequile lameisme de sa lige et spontaine volonte sens queilque distraintion cognut yest? redevablez en rentez heritablez chacun an par an a mesdits seigneurs doyen et chapitre de laditte englise la somme de douze muid de spelte lige rentz heritablez par la raison de damoiselle Magritte filhe legitime Gerarde? de Lens sa femme et espeuze et sez predecesseurs lesquils dis douze muid spelte lige rent heritablez a paier et asuireir? alle ensengnement de nous il volleit et astoit containes de faire affermer? ausdits seigneurs sur tous ses heritagez movans de

¹ RAL SS kap, nr. 426. T.a.v de cijnsen ongeveer gelijklopende teksten in de registers van 1514 en 1536. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.1.5, 3.3.5.

notredit court et de faire venir sa ditte femme et espeuze en court pour faire la greation et oevrez avecque luy en court comme en telle cas appartient et fut mis en warde al correxion de menchief et salve tous drois. Mayeur Blehen, esquevins Lathunez, Botton, Cipleij, Gilkin, Mattelot et Collart Moreail.

- *Cijns Lens-Saint-Servais*

Lan de la tressainte Nativite notresengneur Jhesucrist milhe quatercens soixantequinze de mois de fevrier le vingtune^{me} jour. A la requeste de venerable et discrete sengneur messire Anthoine Prunen chanoine de la venerable englise Saint Servalx de Treite en nomme de ladicte englise fut cy presente registre fais et renouveleis par les mayeurs et esquevins de la court Saint Servalx Lens prescrips contenant la declaration des heritaiges et pieces de terre qui sont movans de ladicte court appartenant aux sengneurs de ladicte englise, lesqueilz heritaigez et pieces de terre les doivent cens et rentez comme sengneurs treffonsiers, et combien ung cascun bonier de terre doit movant de ladicte court de cens treffonsiers par an heritablement et a queille jour et terme on at usage de les paier chacun an. Parquoy nous les esquevins prescrips a la sommonche de notredit mayeur nous inclinons al aimable requeste dudit sengneur Anthoine en nomme de ladicte englise dissons et declarons salvons et wardons tant par laprize de nous predecesseurs esquevins comme par nous papiers et registrez auctenticquez exstant en notre coffe et serurrez, que ung cascun bonier de terre movant de notredite court deisine de Saint Servalx Lens doit aux sengneurs de ladicte englise a lundy apres le Epiphanije condist le treisme quatre deniers et mailhe de fort cens. Et ung cascun bonier de terre movant de notredite court deisine de Darion doit audit jour et terme sijcx deniers de fort cens. Laquelle requeste declaration et tout ce que dit est par dessus fut par notredit mayeur a la correxion de menchief mis en notre warde et parfaite memore.

- *Cijns Lens-Saint-Remy*

Lan de la tressainte Nativite notresengneur Jhesucrist milhe quatercens soixante quinze de mois de fevrier le vingtune^{me} jour. A la requeste de venerable et discret sengneur messire Anthoine Prunen chanoine de venerable englise Saint Servalx de Treite en nomme de ladicte englise fut cy presente registre fais et renouveleis par les mayeurs et esquevins de la court Lens Saint Remy contenant la declaration des heritaigez et pieces de terre qui sont movans de ladicte court appartenant aux sengneurs de la dicte englise, lesqueilx heritaigez et pieces de terre les doivent cens et rentez comme sengneurs treffonsiers, et combien ung chacun bonier de terre doit movant de ladicte court de cens et rentez treffonsiers heritablement et a queille jour et terme on at usage de les payer chacun an. Parquoy nous les esquevins subscrips, assavoir Berermuer? de Lathunez?, Libiert Botton, Jehan de Cipleij, Godefroid Dabee, Ernult Gilkin, Hubin Mattelot et Collart Moreail tous esquevins de la dicte court, a la sommonche de vailhant et honoreit escuier Jehan de Blehen chastellain de Phallais noustre mayeur, nous inclinons al aimable requeste dudit sengneur Anthoine en nomme de ladicte englise dissons declarons salvons et wardons tant par laprize de nous predecesseurs esquevins comme par nous papiers et registrez auctenticquez exstans en notre coffe et serrures, que ung cascun bonier de terre condist Mazart contenant vingtquatre vergez grandes movant de notredite court doit aux sengneurs de ladicte englise par an heritablement en cens et rentez treffonsiers a lundy apres le Epiphanie condist le treisme septz deniers et mailhe de fort cens et quatre tierche de doussiens de spelte en grains dont les douze doussiens dudit espelte font ung muyd mesure de Huy. Et doit cascun desdis bonier Mazart demy doussien davaine a voweit de Lens Saint Remy. Et cascun bonier condist Sart contenant vingt vergez grandes doit audit jour ausdits sengneurs de cens treffonsiers chinqz deniers de fort cens. Laquelle requeste declaration et tout ce que dit est par

dessus fut par notredit mayeur a la correxion de menchief mis en notre warde et parfaite memore.

*b. 1533, maart 10. Een voorbeeld van de verpachting door het kapittel van zijn volledige bezit in een plaats. Verpachting aan Adriaan de Blehen van het complex in Lens.*¹

Wyr ... doen condt ende te wetene ... dat wyr ... uuytgegeven hebben ende uuytgeven mydtz desen te pachte ende te pechters rechte den edelen ende vroemen heer Adriaen van Blehen, redder, meyer tot Loeven, doer synen ernstelycken versuecken ende begheerten alle al-sulcke landen, thienden, chijnsen, renten ende goeden als wy inden naeme onsser kercken voirscreven ligende hebben in ende omtrent den dorpe van St. Servaes Leens, Sint Remys Lens, Abolens ende Jardinetz om die wael ende loffelick te wynnen, meesten, mergelen, te houden ende te gebruyckene als behoerlyck is sonder oft enyghen daer van te laeten verlie-sen, verontrechten, verderven oft vermynderen nae allen syn beste weten oft vermoegen eenen tyt ende termyn van twelff jaeren duerende ende nae een volgende daer aff dat die twe ierste aerden vanden landen tot St. Remys misse leest leden int jaer -xv^c- ende tweendar-tich ende daer nae vanden thienden, chijnsen, pachten ende anderen renten, tot dier pach-tynghe van alst behoerende tot St. Jansmesse Baptisten Nativitatis naestvolgende inden jaer -xv^c- ende dryendartich aengaen sullen, alle jaer den tyt voirs. lanck duerende, om ende voer een somma te wetene elck jaers vierhondert ende vijffthien mudden spelten goets waerech-tich pachts coeren ende maet der stadt van Tongeren welcken pacht alle jaer vallen ende verschynen sal Seynt Andriesdach des helyghe apostels daer aef die ierste betalynghe ge-schieden sal Sint Andress des heiligen apostels anno -xv^c- ende dryendartich naestcoemende ende te betaelen te twee termynen hyr nae bescreven met sulcker vuegen, vuerwaerden ende condityen, dat wyr vicedeken ende capittel voirsz. jaerlycx den toust ende tyt lanck duerende, elcx jaers des ierste donderdachts inden maert nae St. Andriesdach dat die pachten ver-scheenen ende vervallen syn, senden selen onssen rekenmeistereen ende rentmeister oft andeeren heren van unssen capittel ende officieeren, die ons genueghen sullen, tot Tonge-ren om daer die effractie vanden spelten naeder alder gewoenten te slaen ende te setten, naeder merckt alsoe vuele alsmen [alsmen] alsdan op die merckt die spelt nest nae der beste spelten vercoepen sal, alsoe vuele sal hy Adriaen voirsz. ende oft hy nyet waere, syn eerven ende naecoemelyngen den toust voirscreven duerende, des jaers voirscreven voer elck mud-de ende het derde deel vanden kosten diemen ter causen van dien opten selven dach doen sal sonder affcorten dragen ende betaelen ende oft wy dan op eenych jaer des coepts nyet eens gewordden en connen opten slachdach, soe sullen wy op Adriaen coest laest ende schaede byden geswoerenen mercktmeistereen van Tongeren die spelt vanden effraction sculdich syn sonder argelyst te doen slaen, nae dat die merckt dan staen sal, naest der alder bester spelten. Ende wye die jaerlycx geslagen sal vordden, dat sal Adriaen voirsz. syn erven ende naecoemelyngen betaelen sonder eenych wederseggen querele oft defalcatie te beghe-rene oft te heyschene in enygher manieren ende oft wy heeren voirscreven opten voerg. donderdach tot Tongeren nyet en quaemen oft daer nyet senden en wouden oft en condon in wat maniere het waere soe sal nochtans Adriaen voirsz. ende syn erve verbonden syn opten selven merckt dach daer te wesen ende daer vier oft vyff goeder mannen rent-meistereen vanden gheestelycheit by neemene, ende waer op sy die spelte setten ende slaen naest der bester spelten als boeven geruert is dat sal Adriaen voirscreven syn erven ende naecoemelyngen, onss voirsz. heeren betaelen, soe verre dat onss genuecht gelyck in allen

¹ RAL SS kap. nr. 1, ff. 62-63v. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.1.5.

maeten ende manieren oft die merck meisteren dat geslaegen hadden. Op welcken donderdach ter stont als die effractie geslaegen is sal Adriaen voirsz. sonder aendere onschult oft vertrecht te sueckene sculdich syn alle jaer die eene heilicht vanden vierhondert vyffthien mudden spelten te betaelen, dat meeste deel in goude ende dat ander deel in sylveren geelde, alsoe die wysse laer van Tongeren dat kiesen ende brysen sal welcke gelt Adriaen voirsz. syn erven ende naecoemelyngen dan ter stont betaelen sal onss oft onssen rentmeistereen, oft dyen die wy dar toe deputeeren sullen. Ende dander heillicht vander voirsz. spelte alsoe verschenen, oft wes vanden voirsz. sommen spelten gebreck waere, sal Adriaen voirsz. syn erven ende naecoemelyngen wel betaelen, naeder effractien voirsz. bynnen vyffthien daghen nae St. Jansdach Baptiste Nativitatis, ter stont daer nae ellicx jaers volgende onss oft onssen rentmeistereen in onssen naeme sonder fraude. Ende eest noch vuerwaerde oft enych tempeest quaeme van hagelslaege vyntslacht oft heercracht den ganssen lande aengaende ende daer met inden goeden ende landen voirsz., schaede geschiede dat sal Adriaen syn erven ende naecoemelyngen onss laeten weten ende cundyghen, by hem selven oft synen sekeren (?) boede bynnen vyffthien daghen ter stont als die schaede geschiet syn sal. Ende daer nae bynnen acht daghen sullen wy moegen senden opte stadt daer die schade geschiet waere, om te doen besien ende visiteeren ende voerts by goede mannen ende pechteneeren hen des verstaende te accorderene ende te oevercoemen van behoirlicke aeffslaege, nae gelegenheit vanden schaede. Item noch eest vuerwaerdts dat Adriaen syn erven ende naecoemelyngen den toust lanck duerende, sal oft sullen sculdich syn sonder affcortyngen der principaler sommen voergerueert, ellicx jaers te betaelene, Onssen Vrouwen Kercken tot Hoye vyffthien mudden spelten maeten van Hoye, ende voerts alle rechten chynsen coerne ende alle andere last diemen jaerlicx van ende uuyt den goeden voirsz. sculdich is te betaelen, ende dat al te doene ter plaetsen ende termyn daer dat behoirt sonder argelist. Item noch sal Adriaen voirsz. sculdich syn die chynsen aldaer ons toebehoerende alle jaere dese toust duerende opten behoirlycken dach in presentie vanden scepenen, hon rechten op synen cost ende last te gevene ende te betaelene, als dat van alst gewoenlyck is geweest. Ende voerts eest noch vuerwaerde dat die voirsz. Adriaen die voerg. landen ende gueden synen toust lanck duerende gheen neuwen last by hem oft by neymant anders en sal laeten coemen, oft inden laest talynghe doen, oft laeten geschieden, op datter daer van gheen possessie oft hynder en coeme, ende oft dat gebuerde dat Godt verhuyden moet, dat die selve Adriaen ende syn erven gehouden syn aff te stellen, ende onss daer van loess ende vry te houden, ende dat daer op gheender hande faulte en coeme. Ende sal Adriaen voerscreven sculdich syn bynnen vier jaeren een neyuwe registre te makene met allen synen reigenoiten ende behoirtenisse ende onss dat oever te reyckene op synen cost. Ende oick als desen toust uuyt syn sal soe sal Adriaen voerscreven sculdich syn ons oever te geven ende oever reycken allen die chijs boecken ende registreeren van onssen voirsz. goeden wesende ende gemaect synde. Ende als een eynde vanden toust voirsz. Adriaen syn erven ende naecoemelyngen die hant vanden voirsz. goeden doen sullen soe en sal hy oft neymont twegen oft van hen sake hebbene, onss oft anderen van onssen twegen bevel oft consent hebbende, enygh hynder oft letsel doen aen onssen landen chijsen renten goeden uuyt te gevene maer sal hy syn erven ende naecoemelyngen sculdich syn hem daer inne voidrich te wesene nae heure vermoegen sonder argelist. Met conditien dat om goede talynghe ende leveringe te doene vanden voirsz. pechtyngen ende jaergelde in maeten voirsz. dese voirsz. toust lanck duerende ende alle andere punten voerscreven vast stentich ende onverbrekelyck te houden ende te voldoen nyet daer van uuytgescheiden. Soe sal Adriaen voerscreven voer scepenen van Loven ende Thienen alle ende eenenygelycken punten te houden ende over al te voldoen, sonder

daer tegen in eenygher manieren te doen oft te seggene verbyndene daer voer hem selven syn erven ende naecoemelyngen ende alle syn goeden erven ende geredt, dat hy heeft ende naemaels vercrighen mach. Ende om noch meer warechticheit ende sekerheit dier talynge ende leverynge ende alle puncten voirscreven te geschiene soe sal die selve Adriaen sculdich syn te besorgen dat die edele ende vroeme Anthonis van Houthem tot Thienen wonende voerden selven Adriaen, om te voldoen alle puncten articulen ende betalynge voirscreven borich blyven ende hem pryncipael makene, voer scepenen van Thienen ende tot dyen eynde hem ende alle syn goet erve ende geredt tot behoiff van ons verbyndene en verobligeeren met renunciacion ende obligatien den rechte genoch zynde. ...

109. 1482: Güls

a. 1482, maart 25. Lijst van de elf hoeven te Güls met opgaaf van de door de eigenaren verschuldigde cijns.¹

I.

- Peter van Horchem nu Metz Engelen von Ley und Clais ir man haldent eyn halve hube und ist huysz und wingart gelegen im dorff by der Ellincks porten forgenoyszen der gemeyn wegh off eyn und Stynen Huytzgut was das Diederich Peuszgin der heren scholteisz inhatte an die ander syte geldent jerlichs: -ix- vertel wins.

- Item Diederich Peuszgin scolteisz unser heren van sent Servaisz hait die ander halffstheit der huben vorgesz. und ist nu eyn hoebstadt mit syne zugehore dat obgesz. gut gelegen an eyn und Thijs Glockener an die ander syte und disz gut was vorzijden ingedingt und wart dem scholteisz Diederich Peuszgin verlenet vor: -ix- vertel wins.

- Item der selbe Diederich van eyner smaler hoebstadt entghen dem selben gut ober dem wege gelegen Jacob Petzinck off eyn und Michel Emichs off die ander syte und gilt alle jair: -iii- vertel wins. Und hait zu vollest von den heren eyn halff vertel drijsz in der Coemden gelegen tuschen Hen Hertwins son an beiden syten und was gewest Elen Diederichs synre muder und was bleben unseren heren.

II.

- Item Servaisz Gedelinck nu Claes Gedelinck syn son helt die ander hube und ist huysz hoeff und wingart mit yrem zugehore gelegen in eyn stuck entghen unser heren hoeff vorsz. der heren hoeff von Mergestadt off eyn syte und gilt zu synen gront zinsz: -xviii- vertel wins.

III.

- Item Jacob Popp hilt die dritte hube und iszt huysz hoeff garten und wingarte mit erem zugehore gelegen tuschen huysz und erve Clamanschen an die eyn syte und Diederich Penszgin an die ander syte und gilt zu synem grunt zinsze: -xviii- vertel wins.

IV.

- Item Diederich Peuszgin vorg. helt die vierde hube halff und ist huysz hoeff und wingart mit erem zugehoir gelegen tuschen der dritten huben vursz. und Hen Mertlaicher und gilt zu synem grunt zinsz: -ix- vertel wins. Und dyt gut was auch bleben ligen und ist verlehent dem vorsz. Diederich mit vollent die by dem zinsz geschr. stayn.

V.

¹ RAL SS kap. nr. 373. Aangezien de letters m, n, i, u en v in deze tekst dikwijls moeilijk te onderscheiden zijn, kan de transcriptie van de namen van personen onnauwkeurigheden bevatten. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.8.

- Item Pauwels Werner nu Barbel syn huysfr. hait eyn deyl von der funffter huben und ist huysz und hoeff mit erem zugehore gelegen hinder zunen tuschen wingart der heren von Siborg und Servaisz Knube und gilt: -vi- vertel wins.

- Item Gorge von Colne nu Thys Richnintz son hait auch eyn deyl von der selber huben und ist huysz und hoeff mit erem zugehoir gelegen hinder zunen by Pauels Werners gut und der heren von Siburg vorsz. und gilt auch vom syne deyl: -iii- vertel wins.

VI.

- Item dat covent von Romersdorff nu Peltzer Hen. hait dat meyste deyl von der sester huben und ist huysz und hoeff mit syne zugehore gelegen in der gassen tuschen Clais an der Porten und Peter Fijnen und gilt: -x- vertel wins.

- Item Servaisz Moyszkopp nu Michel Emich hait der selben huben eyn deyl und synt zwo waininghen by eyn gelegen by dem Erbe von Romersdorff vorsz. und beneben Clais an der Porten und gilt: -vi- vertel wins.

VII.

- Item Engel von Ley nu Engelschen syn son hait der sevender huben eyn deyl und ist huysz und hoeff mit synem zugehoir gelegen in Thijl Menen gasz tuschen Thonis von dem Putz woininge und eym wingart zugehorende juncker Johann Smider von Seenheym und gilt: -vi- vertel wins.

- Item Thonis vom Putz hait auch eyn dritteil der sebender huben und ist huysz und hoeff mit erem zugehore gelegen tuschen Engel von Ley und den heren von Romersdorff und gilt auch: -vi- vertel wins.

- Item das Convent von Romersdorff hait auch eyn deyl der sebender huben und ist huysz und hoeff mit eren zugehoir gelegen tuschen dem Huysze von Virnenburg und Thonis vom Putz und gult auch: -vi- vertel wins.

VIII.

- Item Cune von Denelich nu syn sone juncker Giselbrecht man von dem wapen hait dat meyste deyl von der echter huben und ist huysz und hoeff mit erem zugehore gelegen tuschen dem speelhuysz und dem borckhuysz Wolframs von Glesz burger zu Colne und gilt: -xvi- vertel wins.

- Item Thilman Wilhelm Menen son nu Haichs Johann von huysz und hoeff off schur und syn zugehore der selben huben gelegen tusschen juncker Cunen hoeff vorsz. und Jeckels huysz vom Ryn und gilt: -ii- vertel wins.

IX.

- Item juncker Cune von Denelich nu syn son Gijselbrecht hait eyn deyl von der nunter huben und ist nu wingart gelegen off der bach tuschem dem huysze Jeckels vom Ryne und der heren wingart von Romersdorff und gilt: -iii- vertel -i- quart -i- dricopp wins.

- Item der abt von Romersdorff hait eyn deyl der nunter huben vorsz. wilche er erfflich verlehent hait Johann Peuszgyn son und ist eyn woininge mit erem zugehore gelegen off der bach tuschen juncker Cune von Denelichs wingart und der heren wingart von Romersdorff und gilt: -vi- vertel -ii- quartern und -ii- dricopp wins.

X.

- Item Johann Steven hait die zehende huve und ist hoeff und wingart gelegen an der Camertzgassen tuschen Hen Moyszkopps huysz by der bach und Hertwin Heyderichs huysz und das selbe gut hain de heren nu und gap zu grunt zinsz: -xviii- vertel wins.

- Item Hartwin Heyderichs nu Servaes Haich mit synen mit erben gilt von synen huysz und hoeff mit erem zugehore gelegen off der bach by wingart Johan Steves und by Sinartz huysz von Guntorff und gilt: -iii- vertel wins.

- Item Sinart von Guntorff nu Gunter Hen Gunters son syn eyden van synen huysz und hoeff mit synen zugehore gelegen off der bach tuschen Hertwin Heyderichs huysz vorgesz. und dem gemeynen wege genannt die Honsgasse und gilt: -ix- vertel wins.

- Item Jacob Moiskopp von synem huysz hoeff und zugehore gelegen by der Kamertzgasen und bij wingart Johann Steves vuersz. und gilt: -ix- vertel wins.

XI.

- Item meyster Henrich von Mettrich nu Hertwin von Kerlich syn eyden hanen die eylfte hube und ist huysz hoeff und garten mit erem zugehoir gelegen inn eym stuck aen der Rumersgassen stoeszende an die wingarten der heren von Syborg und eynen wingart was gewest Hen Winters und nu zugehoret dem selven meister Henrich und gilt: -xxvii- vertel wins.

Summa xi amen iiii vertel wins, die ame gerechent vur -xviii- vertel als die huver plegent zu betalen.

*b. 1482, maart 25. Reglement voor de eigenaren van de elf hoeven.*¹

- Isz ist zuwissen, das die huever lude van den -xi- huven vursz. schuldich syn unseren heren in eren hoeff zu lieberen als man den win liest in gemeynen laissen van yglicher huven eyn bett.

- Item die selbe hoeffs lude synt auch schuldich, als desz noit ist und sie des ersacht werden, unser heren win zu helffen furen und sturen in der Moselen bisz ghen dat huysz von Camp by Wysz gelegen, dat nu zugehoirt den Carthuseren by Covelentz.

Dar entgenn synt de herrenn den hoeveren schuldich, wen sy den wynn also stuirrenn, zu essenn und drynckenn zu gebenn und gütlich thune ein fuyr machenn sunder rauch und sy als dan drwes foisz zu das schyff lasenn furrenn das schyff zu stuirrenn und furter als man das jars wüst durch de hoeveren.

- Item syn alle die huever die eyn gantz hueve abe eyn teyl dar von haben, hoeffs luyde inn unser heren hoeff und guden und entguden van allen guden die unseren heren zynsz, gelt, wyn, korn, frucht, off gense oder honer geldent abe schuldich syn.

- Item nae dode der huever ist eyn yglicher unseren heren schuldich und verfallen eyn levendich curmude oder dat beste kleyt zur koer der selber heren oder irs dyeners. Were auch sach das enich hueve in zwey oder drij deyl gedeylt worde als mancher der were, so were ygliche persone eyn curmude schuldich. Were aber sach das zwo oder drij hueven zu hauff qwemen dat sy eyn man hette, der were nit me dan curmude schuldich.

- Item die huever bezalen eyn ame wins mit -xviii- vertel gulser maiszen und anderen die unseren heren amen wins schuldich sint, die bezahlen mit -xx- vertel der selber maissen.

110. 1494 e.v.: Grandville

*a. 1494, november 21. Aanstelling van de meier in Grandville.*²

Wyr deken ende capittell der kercken St. Servaes Tricht doen kont enen ygelicken ende besonder onssen lieven ende getruwen laten ende onderhoringen ons laithoiffs tot Greynvilhe dat wyr in onssen capittell huysse vergadert wesende by gemeynen verdrage omme sonderlinge guet betruwen wyr hebben totten ersamen ende vromen Gielis Marixhal den

¹ RAL SS kap, nrs. 373 en 375. De in cursief weergegeven passage komt uit nr. 375 en dateert van 1494.

² RAL SS kap, nr. 1, f. 18v (afschrift); Doppler, *Meierambt*; Doppler, *Verzameling*, nr. 658 (regest). Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.4.

selven gegeven ende gegont hebben ende mits desen gheven ende gonnen onse meyerampt tot Greynvilhe met allen rechten, baten ende profyten daer toe behoerende, uutgescheyden die pechtinge van onssen hoiff ende landen ons daer toe behoerende, omme dat vors. meyerampt waelle truwelich ende loifflich te regieren ende to bedyenen, die czensse ende caponen ons aldaer tubehorende to heffen ende to bueren ende die met recht te vorderen, die gedingen ende genachten to halden ende voert omme allet te doen een guet getruwe meyer schuldig es te doen. Behalden des dat Gielle vors. ons jaerlix vry, los, ledich ende op synen kost leveren ende betalen sal uutten czenssen ons vors. hoiffs acht rinsgulden twintich stuver voer elken gulden gerekent lopende payen ende xviii capponen. Ende daer by sall Gielis vors. binnen den twee iersten jaeren nae datum van desen schuldig syn to leveren een nuwe register van onssen czenssen ende caponen met verclaringe der pande metten regenoten ende hilder der selven panden nu wesende met gueden onderscheyde so dat behoeren sall. Ontbieden ende bevoellen daerom uch onssen laten ons vors. hoiffs yr den selven Gielis ontfanck voer enen meyer ende stelt in behoirlycke hulde ende eyde ende den selven gehorsam ende gevolchlick sytt as enen meyer so dat van alts gewoonlich es geweest durende dese onse commissie tot onssen wederroepen. Orkonde der waerheit hebben wy deken ende capittell onssen kercken siegelle onderaen desen brieff doen hangen int jaer ons heren -xiii^c- vierendenegentich in novembri den -xxi^e- dach.

b. 1526-1527. Beschrijving van de curtis van Grandville. ¹

Curtis dominorum in villa de Greynville habens domum cum tribus cameris et coquina inferius habens eciam horreum cum duobus stabulis equorum necnon stabulis porcorum vaccarum necnon ovium. Ante habens portam et defluit fluvius dictus Jecora ante curtem prefatum. Habetque curtis prescripta certos census capones speltam cum emenda epiphannie persolvendes, et habet villicum proprium et mansionarios.

c. 1550. Voor het eerst valt bij de betreffende post in de refterproosdijrekeningen af te leiden, dat het bij "Lieck" om Grandville gaat. ²

Apud Lieck a Gerardo Doduer villico dominorum et colono in Greynvelt de censibus ibidem iuxta novam conventionem cum dominis meis factam, nunc primo anno stuti et quolibet anno -xi- Renen. Braban., facientes -xlv- Renen. -xiii- st.

Et deductis duobus caponibus scabinis ibidem dari solitis -xviii- capon.

III. 1541: Lens, Zepperen, Grootloon, Grandville, Weert, Echt

Enkele inkomstenposten in de rekening van de refterproosdij. ³

a. Lens

Apud Lensz a domicello Johanne de Blehem de bonis dominorum eidem arrendatis ad stutum duodecim annorum nunc nono, iuxta tenorem litterarum desuper confectarum videlicet quolibet anno stuti pro -cccc- et -xv- modiis spelte mesure Tongrensis, pro quolibet modio hoc anno iuxta effractionem Tongrensis -iii- Renen. xiii st., facientes simul -xv^c xiiii- Ren. -xv- st.

Summa per se -xv^c xiiii- Ren. -xv- st.

¹ BAL, B-I-1. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.1.4, 4.5.3.

² RAL SS kap, nr. 1299. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.4, 4.5.4.

³ RAL SS kap, nr. 1298. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.3.4, 3.5.3.

b. Zepperen

Apud Zepperen a conventu de Zepperen de bonis et terris dominorum ibidem arrendatis ad stutum novem annorum nunc septimo anno, iuxta conventionem cum dominis meis factam quod tenebitur solvere singulis annis -ccc- modios siliginis mesure sancti Trudonis iuxta effractionem Tongrensis in martio fiendam. Sic tenetur hoc anno -ccc- modios siliginis mesure pretacte, pro vase iuxta effractionem Tongrensis -xv- st. facit modius -vi- Renen., constituentes in simul xviii^c Renen.

Adhuc ab eisdem de censibus dominorum ibidem -xxv- Renen. aureos, quolibet aureo hoc anno ad -xxviii- stuf. Braban. computato facientes -xxxv- Renen. Brab., facientes floreno Braban. ut supra hoc anno computato centum -xxii- Renen. -x- st.

Et xxxvi capones.

Summa horum receptorum est -xix^c xxii Ren. x st. et xxxvi capones.

c. Grootloon

Apud Coelen et Groetloen de censibus ibidem -xi- marcas -xiiii- s. -v- d. census fortis et loci, pro marca hoc anno -x- Renen. -x- st. facientes centum -xxiii- Renen. -i- st. -vi- flig.

Et xxviii capones.

d. Grandville

Apud Lieck a Christiano villico de censibus ibidem iuxta novam conventionem cum dominis meis factam, nunc sexto anno stuti et quolibet anno -xi- Renen. Braban. facientes, floreno Braban. ut supra computato facientes -xxviii- Renen. -x- st.

Et -xviii- capones deductis duobus caponibus scabinis ibidem dari solitis.

e. Weert

Apud Weert a Theoderico Montz et Hermanno Loppenheim de decima et aliis bonis dominorum ibidem arrendatis ad stutem novem annorum nunc nono et ultimo anno stuti iuxta tenorem litterarum pro -cc- et -xxix- flor. aureis facientibus insimul -cccxx- Ren. -xii- st. Braban. floreno tali hoc anno ad -iii- Ren. -x- st. computato facientes pariter -xi^c xxii- Ren. -ii- st. Ab eisdem adhuc de censibus ibidem quadraginta regalia, illis computatis iuxta tenorem litterarum ad -lii- Ren. Braban., facientes floreno Brab. ut supra computato -clxxxii- Ren.

Et -xl- capones.

A comite de Hoerne ex dominio de Weert decem regalia antiqua, quolibet regali hoc anno -xxviii- st. Braban. computato facientes -xiiii- Ren. Brab., facientes -xlix- Ren.

Summa horum est -xiii^c liii- Ren. -ii- st. et -xl- capones.

f. Echt

Apud Conventum beate Marie in Ruremunda de bonis iuxta Echt quinque libras grossorum Turonensium, schuto antiquo ad -xvi- gross. computato, et -xvi- schuta pro libra, sic quinque libre grossorum faciunt -lxxxviii- schuta. Et quolibet scuto hoc anno computato ad -xxx- st. Brab. unde abbatissa dicti conventus tenetur hoc anno exolvere centum -xxxii- Renen. aureos, quolibet aureo hoc anno ad -xxviii- st. Braban. computato, facientes in moneta Brabantie centum -lxxxiii- Ren. Brab. -xvi- st. bb., floreno Brab. ut supra ad -iii- Ren. -x- st. computato facientes pariter -vi^c xlvi- Renen. -xvi- st.

112. 1547: Berg, Vaesrade en Berneau

*a. 1547, vóór september 13. Rekest van het kapittel aan de Raad van Brabant betreffende omstreden vorderingen door keizer Karel V als hertog van Brabant. Hij verplichtte de inwoners van Berg, Vaesrade en Berneau tot betaling van de landsheerlijke bede en belasting op hun goederen.*¹

Aen mynen heere die cancellier etc. Gheven te kennen in alder oitmoet uwe onderdanighe die deken oft vicedeken ende andere vanden capittelle der collegiaelder kercken van Sinte Servaes tot Maestricht, hoe dat al eest soe dat hun heerlicheiden ende dorpen van Berghe metten gehuchte van Vaesrode ende van Berne syn vast gelegen ende palende respective aende Lande van Valkenborch ende Daelhem, deselve heerlicheyden nochtans metten personen der innegeseten ende goeden daer inne gelegen aende voersz. supplianten van outs gekomen zynde vanden Heiligen Roemschen Ryck, noeyt gemeynscap en hebben gehat noch en hebben metten voersz. Lande van Valkenborch ende Daelhem, noch oeck daer toe en hebben behoert, noch daer aff gedependeert ofte geresorteert, mer syn over hondert, ii^c, iii^c, iiiic^c ende meer jaren ende van soe langhen tyden dat vanden beghyne oft contrarie egeen memorie en is altyt geweest ende alnoch zyn daer aff versceyden ende divers resorterende immediate onder die voersz. kercken ende proesdye van Sinte Servaes ende soe voerts onder tvoersz. Roemsche Rycke aengaende der temporaliteyt der selver, in sulker vuegen dat die vanden voersz. Lande van Valkenborch ende Daelhem egheen faculteit, auctoriteyt noch macht en hebben gehat noch en hebben die voersz. supplianten oft hun ondersaten ende ingeseten vanden voersz. heerlicheiden ter saken van hueren personen ende goeden daer inne geseten ende gelegen met hun beden, impoesten, exactien ende andere lasten hoedanighe die zyn geweest oft mogen wezen te belasten oft deselve daer in met hen te doen contribueren, maer hebben die altyt daer aff ende dyen aengaende moeten laten vry ende ongehouden als vreempde ende onder hen nyet geseeten noch onder hen ter saken van hueren goeden inde voersz. heerlicheiden gelegen in eniger manyeren resorterende ...

*b. 1547, na september 13. De lijst met vragen van de Raad van Brabant (V) en de antwoorden van het kapittel hierop (A) naar aanleiding van het bij de raad ingediende rekest.*²

[1]

V: Inden yersten wanneer dat capittule aende herlicheiden ende dorpen van Berghe mitten gehuchte van Vaesrode ende van Berne, inde voersz. supplicatie geruert, is gecomen? Ende van wyen tselve capittule de voersz. dorpen ende gehuchte yerstmael heeft gecregen? Ende ofte zy hyer aff egeen besceyt en hebben? Ende in gevalle ja dat sy tselve communiceren den commissarissen gecommittert om informatie te nemen opte voersz. requeste om daer aff verbael te mogen maken ende daer af te adverteren respective die vorsz. officiren ende commissarissen vanden voersz. bede oft settinghe.

A: Ierst op dierste seggen die vanden voersz. capittule dat hunne herlicheiden ende guederen inden voersz. requeste geruert der kerken ende capittelle van Sint Servaes hebben toebehoert van over c, iic^c, driehondert jaren ende van over menschen gedenckenisse ende syn daer aen gecoemen by donatien, fundatien ende gyften vanden keyzers ende Roemsche conyngen all eert dlant van Valkenborch oyt totten huysse ende lande van Brabant is gecomen geweest.

¹ RAL SS kap, nr.1, ff. 220v. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.1, 2.8.2.

² RAL SS kap, nr. 1, ff. 223-225. Behandeld in Deel 1, paragraaf 2.8.1, 2.8.2.

[2]

V: Ten tweden oft Berghe ende Vaesrode nyet en syn gelegen bynnen dlant van Valkenborch ende Berne bynnen dlandt van Daelhem, zoe datmen in oft uuyt deselve dorpen ende gehuchte nyet en kan geraken sonder respective dlant van Valkenborch ende dlant van Daelhem te rueren?

A: Aengaende den tweden punte seggen die vanden voersz. capittule quod non, behalven dat gehuchte van Vaesrode rontomme gelegen is aent lant van Valkenborch. Ende uyt oft aen dander herlicheiden ende goeden in de voersz. requeste geruert maechmen wel comen sonder dlant van Valkenborch ende Daelhem te rueren. Ende genomen neen des jae, soe soude tselve wesen impertinent myts den redenen inde voersz. requeste begrepen ende ouck want daer uuyt geen illatie en kan genoemen worden tegent capittule, myts dien dat die stat van Mechelen ligt in Brabant, Voerlen Rutthen, Herstal, Argenteau int landt van Ludick, Kerpen in Sticht van Coellen ende nochtans syn die alle van andere natueren ende qualiteyt.

[3]

V: Ten derden oft in crygen ende oerloghe die van Berghe ende Vaesrode hen nyet en hebben gehouden voer ende metten Valkenborgieren ende dy van Berne voer Dalmyeren ende met die van Daelhem? Ende oft sy respective voer alsulke nyet en syn byde vyanden gehouden geweest in crygen ende oerloghen?

A: Opt derde punt dicunt quod non, maer oft sy malkanderen oft deen den anderen voerlijden geassisteret hadden tegen hun gemeyne vianden oft tegen sulken personen, dae ratione vicinitatis oft andersins op hon oploop deden ende viantscappe bewesen, hoc esset impertinens mytz den redenen inden voersz. requeste begrepen.

[4]

V: Ten vierden oft de voersz. van Berghe ende Vaesrode den here van Valkenborch egenen chynssen ofte recognitien en geven oft en doen ende die van Berne den grave van Daelhem?

A: Ruerende den vierden punte seggen die vanden voersz. capittule oick quod non ter saken vanden voersz. herlicheyden ende huerl. goeden liggende eens deels aent landt van Valkenborch, maer tot Dalem geven zy den grave aldaer zekere scellynghen tsiaers ter saecken vander voecheyen ende advocatien hoin aldaer geaccordert tot Berne.

[5]

V: Ten v^{en} wye dat inde voersz. dorpen ende gehuchte scoutet ende scepenen is gewoen te stellen, de delinquenten te vanghen ende te bewaren, kueren ende bruecken te ontfangen, de quaetdoenderen te comyseren, de gevenckenissen te onderhouden ende de quaetdoenders te doen pynigen ende executeren?

A: Ad quintum seggen die vanden capittule dat sy stellen ende ontstellen in die voersz. dorpen scoltyt ende scepenen ende alle officiers, hebbende aldaer altam et bassam iurisdictionem merum et iuxta imperium cum potestate proscribendi et consistendi bona, behalven dat die officier van Dalem ter saken vander advocatien ende voechdyen brengt ter doot die misdiedighen ende gecondempnerde personen die hem byden officier vanden capittule tot Berne werden in hun hempde geleverd ende anders nyet.

[6]

V: Ten vi^{en} wyen dat den clockslacht inde voersz. dorpen ende gehuchte competert ende toebehoert ende gewoen is te hebben? Ende oft de ingeseten vanden voersz. dorpen ende gehuchte nyet en zyn respective gewoen metten clockslach uuyt te trecken in dinsten van oerloghen metten Valkenborgieren ende Dalemieren?

A: Aengaende den vi^e punt seggen die vanden voersz. capittule dat hen competeert den clockslach in hunne herlicheiden, inde voersz. request geruert, ende dat die van Berne ende

Daelhem in tyden van oirloghe overvallen wordende vanden vianden reciproce malkanderen bystant doen per modum vicinitatis confederationis vel alligationis, gelyck dat blyckt byde concordie tusschen den prince ende capitule gemaect.

[7]

V: Ten vii^{en} off die ingeseten vanden voersz. dorpe ende gehuchte respective nyet en syn gewoon den heere van Valkenborch ende den grave van Daelhem te dienen met wagen ende peerden metten voersz. Valkenborgieren ende Daelemyeren inde crygen ende oerloghen?

A: Item aengaende den vii^e punt dicunt quod non, want die van Valkenborch ende Daelhem aldaer geen gebot en hebben.

[8]

V: Ten viii^{en} oft de gestelicheit vanden voersz. dorpen ende gehuechte nyet en heeft betaelt gehadt onssen here den keyser uuyt crachte vanden indulte apostolique de helft van hueren goeden?

A: Opt viii^e punt dicunt quod non.

[9]

V: Ten ix^{en} oft de werlicke personen onder Berghe Vaesroede ende Beerne wonachtich ende geguet respective nyet en syn gewoon bede, settinghe oft blyde incompst inde huldinge vanden here te betalen metten voersz. Valkenborgieren ende Daelemyeren?

A: Ad idem dicunt aengaende den ix^e punt quod non mitz den redenen inde voersz. requeste begrepen, want die heren onder andere schoenen bescheede hebben dan diversen hertogen van Brabant dat sy nyet gehalden en syn te contribueren in enighe schettinghe oft blyden incompste, ende dat meer is, noch in gevencknisse des princen. Ende al waert soe dat in ouden voerleden tyde enighe vanden herlicheiden voersz. door orloghe ende dreygemen ten van hun vianden metten Valkenburgierders als hunne naegebueren yet hedden gecontributeert om heurre lyven ende goeden te salveren, dat en kan in egheender manyeren der kercken van Sinte Servaes ende honder liberteyten neyt geprejudiceren, want nyt bevonden en sall werden dat sulx gebuert zoude zyn geweest by consente ende weten vanden voersz. capittule. Want soe wanneer die vanden capittule van eniger pretenser belastinghen settingen oft contributien van heuren herlicheiden yet gehoert hebben, soe hebben zy altyt hen daer tegen geopponeert ende versien by rechtz vorderinghe ende iustitie, gelyck blyckt by diversche provisien van iustitien vanden hertogen van Brabant ende van haeren raeden.

[10]

V: Item waer dat die scepen vanden voersz. dorpen ende herlicheiden behoren ende gewoon syn van outs te gain in materie van hoetvaerden oft leringhe ende resorteren in materien van appellatien?

A: Ende opt leste punte seggen die vanden voersz. capittule dat hunne herlicheyden syn appellabel ende beroepbaer aen dander bancken vanden voersz. kercken ende van daer tot Aecken ende int Camergericht ende nergens ell.

113. 1553: Maastricht

Gegevens uit de rekeningen van 1553

a. De indeling van de straten ten behoeve van de heffing van cijnsen in Maastricht (volgens de annuversariarekening).¹

Claustrum, Atrium, Camena, vici Abbatis, Jecore, extra Portam Duorum Montium, platea

¹ RAL SS kap, nr. 1257. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.5.4, 5.1.

Duorum Montium, Magnum Fossatum, vici Ruffei, Bogardorum; Forum Lignorum, extra Portam de Hocht, platea s. Anthonii, supra Mosam versus s. Anthonium, vici Fossati, Tencidulorum, Coci, Parvum Fossatum, ante Portam Mendatii, vici Gobbellini, Juliacensis, supra Mosam, Quade Vliegenstraet, vicus Pullorum, Forum Sabbati, Moneta, platea Marie Minoris, vicus Panuum, Bockstraet, vici Judeorum, ex opposito Pretorii, vicus Pontis, Forum Piscuum, Mosae Plancarum et Lignorum, platea inden Stock, Hoefstraet, Claustrum b. Marie Virginis, vicus Suevi, Forum Cerasorum, retro Macellum, Lapidea via, Kesen-, Sporenrouwe, Plateelstraet, plateae Lata, Canina, Cortestraet, platea Vaccarum, Lapideus Pons, Altus Pons, Antiqua Curia, plateae Cerdonum, s. Agathe, Albifactorum, Caponum, Sacerdotum, opten Bulioen, longa platea Linculen, Verwerhoeck, extra antiquam Portam Linculen, Atrium, Eggersgaet, platea s. Georgii, vicus Stelle, platea Fusorum, Wyck en (in Sancto Petro).

*b. Huizen aan het Sint-Servaasklooster en het Vrijthof gelegen, waarover de bezitter cijns verschuldigd is aan het kapittel (volgens de anniversariarekening). Alle hier genoemde woningen zijn claustrale huizen.*¹

Census supra Claustrum et circa Atrium

Ad domum dominisse Mathie Gebuerkens: -xii- mrc. -xii- s.

Ad domum domini Conrardi Gaver: -xiii- mrc -x- s.

Ad domum domini Laurentii Meys: xi- mrc. -xviii- s.

Ad domum domini Symonis Plueger: -xi- mrc. -xi- s.

Ad domum domini Johannis Coenen: -xii- mrc.

Ad domum domini Laurentii Blocquerie: -ii- mrc. v s. -ii- capon.

Ad domum domini Egidii Ruyssen: -vii- mrc.

Ad domum domini Johannis Nivelsteyn: -xi- mrc.

Ad domum domini Ferdinandi Loitryn: -ii- mrc.

Ad domum domini Tilmanni Herckenroid: -xi- mrc.

Ad domum domini Nicolai Dyck: -ix- mrc. -iiii- s.

Ad domum domini Michaelis Enckenvort: -iii- mrc. -x- s.

Ad domum domini Adolphi Scornaco: -xvii- mrc.

Ad domum domini Engelberti Hemstede: -xviii- mrc.

Ad domum domini Petri Raets: -x- mrc. -v- s. -vi- d.

Ad domum domini Nicolai vander Straten decani: -xiii- mrc.

Ad domum domini Marcelii de Oest: -vii- mrc.

Ad domum domini Andree Driessen: -xv- mrc.

Ad domum domini Lamberti Daems: -xv- mrc.

Ad domum claustrie: -ii- mrc. -x- s.

Ad pistrinam ecclesie: -ix- mrc. -ii- s. -iiii½- d.

Ad domum domini Petri Clutz: -xxx- s. -iiii- cap.

Ad domum domini Jozephi Musche: -ii- mrc. -ii- s.

Ad vina dominorum: -xvi- mrc. -xiii- s. -i- d.

Ad magistros fabrice de festo Visionis s. Servatii: -ii- mrc. -ii- s.

Ad cellarium ecclesie de diversis : xii- mrc. -ii- s. -x- d. -ii- capo.

Ad capellanos socios et officiatos: -xxvi- s.

Ad fraternitatem sancti Servatii: -lv- s. -xi- d. -vii- cap.

¹ RAL SS kap, nr. 1257. Behandeld in Deel 1, paragraaf 3.5.4.

Ad rectorem prime foundationis novi operis: -xx- s.
Summa huius: -ii^c lvi- mrc. -xviii- s. -viii½- d. et -xvii-
capon. faciunt: -cxxi- ren. -xiii- flig.

*c. 1551-1553. Lijst van de kanunniken over wie de veertig prebenden van het kapittel verdeeld zijn (volgens de rekeningen van cellerarie, refter en anniversaria, aangevuld met gegevens uit de 18e-eeuwse Ordo Canonicorum).*¹

1. Nicolaus van der Straeten, deken; 2. Fredericus Bollant +; 3. Melchior Strythaghen; 4. Ferdinandus Lotringh; 5. Theobaldus de Enatten; 6. Gulielmus Lumbart, 7. Andreas Pallant; 8. Laurentius vander Lamén alias vanden Blockerijen, scholaster; 9. Josephus Mussche; 10. Erardus Pallant; 11. Paulus de Spina; 12. Andreas Andree; 13. Jacobus Erp; 14. Johannes Lauwerman; 15. Marsilius Holset de Oest; 16. Johannes Coenen +; 17. Ludovicus de Chantreuis; 18. Michael Reimerstock; 19. Lambertus Daems; 20. Engelbertus de Hempstede; 21. Johannes Nijvelstein; 22. Petrus Clut; 23. Robert de Berminicourt; 24. Philippus vander Lamén alias vanden Blockerijen; 25. Tilmannus de Herckenroede; 26. Franciscus Eynatten +; 27. Adolphus de Scornaco; 28. Conrardus de Gaveren; 29. Petrus Boucart; 30. Simon Pluegher; 31. Johannes Obernburger +; 32. Nicolaus de Dyck, cantor; 33. Godefridus Stoeters (tevooren: Michael Lumbarts alias Enckevort); 34. Egidius Ruisschen, camerarius; 35. Petrus Raedts; 36. Willelmus Ketteler; 37. Mattheus Geburchen +; 38. Laurentius Meijs, elemosinarius; 39. Lambertus Passart; 40. tweede prebende dekenaat.

¹ RAL SS kap, nrs. 986, 1257, 1300 en 105. Behandeld in Deel 1, paragraaf 1.1.

Deel 3

Lijst van onroerende bezittingen

Inleiding bij de Bezitslijst

I. Handleiding en verantwoording

Doel van de bezitslijst is om aan te geven in welke plaatsen de Sint-Servaaskerk onroerende bezittingen had en per plaats om welke bezittingen het ging. Deeters heeft reeds een summier lijst gemaakt aan de hand van uitgegeven bronnen en regesten tot 1200¹. Voor de onderhavige lijst is echter het volledige archief van Sint Servaas doorgenomen en ook gegevens uit de dertiende tot en met achttiende eeuw zijn erin verwerkt. De achtergrondgedachte hierbij is dat latere bronnen vaak veel meer informatie verstrekken over een goederencomplex, dat langdurig in het bezit van Sint Servaas was, dan de oorkonden uit de tiende, elfde en twaalfde eeuw met hun summier en vaak ook cryptische informatie.

De gegevens die het onderzoek per plaats heeft opgeleverd, zijn verwerkt in speciaal hiervoor ontworpen standaardformulieren. Dit levert het voordeel op, dat de gegevens makkelijker vergelijkbaar zijn. De bezitslijst is de samenbundeling van deze formulieren.

De gehanteerde volgorde is:

- 0 = Maastricht
- 1-11 = de zogenaamde elf banken van Sint Servaas in alfabetische volgorde
- 101-168 = de overige plaatsen op het huidige Nederlandse en Belgische grondgebied in alfabetische volgorde
- 201-209 = de Duitse plaatsen in alfabetische volgorde
- 301-304 = de onbekende plaatsen
- A-C = de bezittingen van overige aan de Sint-Servaaskerk verbonden instellingen met een eigen vermogen

De onbekende plaatsen (301-304) zijn:

- twee plaatsen, die in de bron met name worden genoemd maar niet zonder gokwerk identificeerbaar zijn
- twee plaatsen, waarvan in de bron geen naam wordt genoemd
- daarnaast zijn er nog drie plaatsnamen voorzien van een vraagteken (108, 203, 206), waarvan de identificatie weliswaar geen honderd procent zekerheid maar toch genoeg houvast biedt

Ieder formulier is ingedeeld in rubrieken, die elk een vast nummer hebben. Rubrieken die leeg blijven omdat bij een bepaalde plaats een dergelijke categorie bezit ontbreekt, zijn weggelaten.

De indeling van het formulier is als volgt:

¹ Deeters, 124-130.

Zepperen

Gelinden, Groot-Gelmen, Bautershoven

In de kop staat de betreffende plaatsnaam, voorafgegaan door het nummer dat hieraan in de bezitslijst is toegekend. Daaronder worden in iets kleinere letter eventuele gehuchten vermeld, indien die in de bronnen expliciet worden genoemd als plaats waar zich bezittingen bevinden. Bij een aantal kleinere, verder weg gelegen plaatsen wordt ter nadere aanduiding tussen haken de huidige gemeente vermeld waartoe de plaats behoort. Vervolgens wordt de ligging aangegeven via de coördinaten (letter en cijfer) op kaart 1, 2 of 3. Tenslotte wordt vermeld in welke paragrafen van Deel 1 nadere analyses en in welke tabellen en op welke kaarten nadere uitwerkingen van het grondbezit in de betreffende plaats te vinden zijn.

De rest van het formulier is in drie delen verdeeld:

I. OVERZICHT

Doel: samenvatting van het grondbezit van Sint Servaas en plaatsing hiervan binnen de locale constellatie: territoriale heerlijkheid - parochie - grondheerlijkheden. De indeling van dit onderdeel is als volgt:

1. plaatselijke gegevens: vermelding onder welke *territoriale heerlijkheid* de plaats valt en welke patroon en status de plaatselijke kerk heeft. Dit is niet het resultaat van eigen bronnenonderzoek, maar gebeurt in eerste instantie aan de hand van naslagwerken en wordt vervolgens aangevuld met gegevens uit literatuur. In de eerste voetnoot bij elke plaats staat welke naslagwerken en literatuur zijn gebruikt.

2. bezittingen SS: samenvatting van de onder II en III in extenso beschreven bezittingen van Sint Servaas in categorieën. Dit onderdeel is dus het eindresultaat van het eigen bronnenonderzoek. De belangrijkste categorieën zijn met een bepaalde kleur of symbool op de kaarten weergegeven (zie legenda). Indien bezittingen werden afgestoten of later verworven, dan wordt dit speciaal aangegeven respectievelijk met de tekens > en <.

3. belangrijkste overige bezitters: overzicht van andere instellingen of personen die eveneens in de betreffende plaats *grondheerlijkheden* of bescheidener vormen van grondbezit hadden. Dit overzicht is evenals de plaatselijke gegevens gebaseerd op gegevens uit naslagwerken en literatuur. Bij sommige instellingen of personen is bekend waaruit deze bezittingen bestonden, bij andere zou dit uitgebreider nader onderzoek vergen of is dit niet bekend. In het laatste item worden bij Janssen de Limpens vermelde *laathoven* opgesomd, voor zover ze niet van de eerder genoemde instellingen of personen of van de Sint-Servaas-kerk zelf waren.

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

Doel: vaststelling van het totale grondbezit van de St. Servaaskapittel op één tijdstip, namelijk rond 1550. Reden waarom deze financiële bronnen zijn gebruikt, is dat de rekenin-

gen van de belangrijkste fondsen, namelijk de hieronder genoemde nummers 1, 2, 3 en 6, tezamen het organisatorische raamwerk weergeven, waarbinnen de inkomsten uit het merendeel van de bezittingen hun plaats hebben. De fondsen waarvan geschikte financiële bronnen voorhanden zijn, zijn de volgende:

1. cellerarie; fonds van de keldermeester van het kapittel.

Bewaard zijn de rekeningen van de jaren 1455-1581, 1768-1789.¹

2. refterproosdij; fonds van de refter van het kapittel.

Bewaard zijn de rekeningen van de jaren 1348-1385, 1441-1574, 1768-1789.²

3. anniversaria; fonds feesten en jaargetijden van het kapittel.

Bewaard zijn de rekeningen van de jaren 1385-1587, 1768-1789.³

4. kamerhof; fonds van de kamerheer (camerarius) van het kapittel.

Bij gebrek aan rekeningen is de enige bewaarde financiële bron, namelijk een manuaal van cijnsen uit de jaren 1547-1562 gebruikt.⁴

5. scholasterie; fonds van de scholaster van het kapittel.

Bij gebrek aan rekeningen is de enige bewaarde financiële bron, namelijk een lijst van inkomsten uit de laathof van St. Servaas te Rosmeer gebruikt.⁵

6. proosdij.

Bewaard zijn de rekeningen van de jaren 1540-1442, 1575-1576.⁶

Van andere fondsen als *thesaurarie* en *elemosinarie* zijn geen rekeningen bewaard. Achttiende-eeuwse rekeningen van de rijproost en de wijnproost zijn ongeschikt, omdat de hierin opgegeven inkomsten niet direct naar bezit van onroerend goed herleidbaar zijn. Andere aan de Sint-Servaaskerk verbonden instellingen als Broederschap van kapelannen, Armentafel van de Beyart en Gasthuis van Sint Servaas moeten worden beschouwd als zelfstandige stichtingen met een eigen vermogen. Ten aanzien van hun bezittingen is aan het einde van de bezitslijst volstaan met een opsomming van plaatsen waar zij in bepaalde perioden bezittingen hadden. Zonder meer vermengen van de bezittingen van het Gasthuis uit 1171 met die van het kapittel, zoals Deeters in zijn bezitslijst doet, kán een vertekend beeld opleveren. Verder moet er nog een fonds van het kapittel zijn geweest dat ontbreekt. Uiteindelijk blijkt namelijk dat de belangrijke Duitse domeinen in Güls en Ahrweiler niet in bewaard gebleven rekeningen voorkomen.

Voor de periode rond 1550 is in de eerste plaats gekozen, omdat dat het moment is waarop van de meeste fondsen rekeningen bewaard zijn; ten tweede omdat de vermeldingen in de rekeningen uitvoeriger en minder cryptisch zijn dan bijvoorbeeld in de periode 1350-1450; ten derde omdat het moment waarop de Nieuwe Tijd begonnen is zich goed leent voor het

¹ RAL SS kap, nrs. 978-988, 1131-1151, 1200-1223.

² RAL SS kap, nrs. 1292-1302, 1131-1151, 1200-1223.

³ RAL SS kap, nrs. 1244-1261, 1131-1151, 1200-1223.

⁴ RAL SS kamerhof, nr. 8.

⁵ RAL SS kap, nr. 834.

⁶ RAL SS pro, nrs.10-11.

opmaken van de balans van de Middeleeuwen. Overigens, bij deze bron valt een zeker archaïsme te signaleren. Ondanks het optreden van eventuele veranderingen in het belang van bezittingen blijft men dezelfde manier van beschrijven en dezelfde volgorde aanhouden. Bij *cijnsen* worden dikwijls nog de oorspronkelijke waarden in marken, *solidi*, *denarii* en *copi* gegeven met daarnaast de courante waarde in guldens en stuivers.

De posten in de rekeningen worden weliswaar niet volledig letterlijk, maar wel qua inhoud zo nauwkeurig mogelijk weergegeven. Indien bij een plaats een opsomming wordt gegeven van personen die gelijksoortige inkomsten moeten afdragen, wordt een verzamelbeschrijving gemaakt (*x* personen betalen *y* inkomsten).

Van de gebruikte rekeningen van *cellerie*, *refterproosdij*, *anniversaria* en *proosdij* is in de tabellen 14 t/m 17 de hoofdingeling per plaats met de daaraan verbonden inkomsten weergegeven. Bovendien wordt hierin het totaal aan inkomsten vermeld, waardoor het mogelijk wordt het aandeel van de verschillende fondsen in het kapittelvermogen te vergelijken.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

Deze overige bronnen bestaan voornamelijk uit uitgegeven oorkonden en regesten enerzijds, stukken uit het archief van Sint Servaas, met name leggers en bezittingenlijsten anderzijds. De indeling is als volgt:

1. oudste bezitsvermeldingen SS (tot ca. 1300)

Dit is in feite een oneigenlijk onderdeel, want de hier vermelde gegevens worden - behalve wanneer het om vermelding van de blote plaatsnaam al of niet met kerk gaat - ook in 2. en 3. vermeld. Met het oog echter op latere analyse van ontstaan en herkomst van de bezittingen zijn zij speciaal naar voren gehaald om een overzicht te krijgen van de oudste gegevens betreffende bezittingen in een bepaalde plaats. Volstaan wordt met een summier beschrijving van de vermelding van het bezit of van de rechtshandeling (schenking, koop, verkoop, overdracht tegen een vast jaarlijks bedrag) met betrekking tot dit bezit. De oudste vermeldingen van de plaatsnaam worden letterlijk weergegeven (onderstreept).

2. kapittelvermogen

Dit onderdeel is ingedeeld in de volgende rubrieken:

2.0. totale complex

Onder deze rubriek worden vermeldingen opgenomen die een opsomming vormen van de onder de rubrieken 2.1 t/m 2.9 vermelde bestanddelen van het grondbezit in een bepaalde plaats.

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid.

Hier worden alle gegevens betreffende *territoriale heerlijkheid* en/of *grondheerlijkheid* van het kapittel in een bepaalde plaats vermeld.

2.2. collatierecht.

2.3. tienden.

2.4. huizen, hoeven, erven en landerijen

Onder deze rubriek vallen zowel pachten als erfpachten.¹

2.5. keurmeden

Komt bij Sint Servaas incidenteel voor.

¹ Zie Deel 1, paragraaf 3.1.1.

2.6. cijnsen

In deze rubriek gaat het dus enkel om de inkomsten. Wordt daarnaast in de bronnen expliciet melding gemaakt van een *laathof*, dan wordt deze tevens in 2.1. vermeld. De redenering hierbij is dat bij een laathof mogelijk een meier en laten optreden voor wie allerhande rechtshandelingen met betrekking tot de laatgoederen plaatsvinden.

2.7. verheffingen

2.8. overige

Voorbeelden: jachtrecht, tol, visvijvers, loodmijnen. Jachtrecht, visrecht en tol zijn van oorsprong *regalia*.

2.9. exploitatiecentrum

N.B. De onderverdeling van iedere rubriek in afzonderlijke vermeldingen van bezittingen gebeurt via de letters a t/m z. Indien dezelfde bezitting meerdere malen onder significant afwijkende vermeldingen voorkomt, wordt aan de betreffende letter per vermelding een cijfer toegevoegd. Bijvoorbeeld: een complex land komt in de veertiende eeuw voor. Het wordt dan in erfpacht gegeven, bestaat uit 40 percelen en heeft een oppervlakte van 20 bunder (a.1). In de zestiende eeuw bedraagt hetzelfde complex 23 bunder en wordt als één stuk aan één persoon voor 6 jaar in pacht gegeven (a.2).

3. proosdijvermogen

Zelfde indeling als bij het kapittelvermogen. Indien in een plaats veel proosdijvermogen en weinig kapittelvermogen of omgekeerd ligt, wordt in sommige gevallen in de tweede categorie volstaan met een verkorte indeling.

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

Hier vindt enkel verwijzing plaats naar de aan het einde van de bezitslijst behandelde overige aan de Sint-Servaaskerk verbonden instellingen met een eigen vermogen.

2. Bijbehorende kaarten

Bij de bezitslijst horen de kaarten 1, 2 en 3, waarop de spreiding van de bezittingen wordt weergegeven in de periode van ca. 1350 tot ca. 1550:

Kaart 1: plaatsen in het huidige Zuid-Nederland, België en aangrenzend Duitsland

Kaart 2: uitsnede uit kaart 1 van het kerngebied van de bezittingen.

Kaart 3: verder zuidelijk in Duitsland gelegen plaatsen.

De bijbehorende legenda zijn:

Zwart: St. Servaaskerk, *claustrum* en proosdij.

Rood met vierkant: *territoriale heerlijkheid* en *tweeledig domein* van het kapittel.

Roze: idem van de proosdij. Een territoriale heerlijkheid zonder tweeledig domein komt bij het grondbezit van Sint Servaas niet voor.

Geel: tweeledig domein van het kapittel. Een tweeledig domein zonder hiermee samenvalende territoriale heerlijkheid komt bij het bezit van de proosdij niet voor.

Oranje: *grondheerlijkheid*, *laathof* of *losse cijnsen* van het kapittel.

Bruin: idem van de proosdij. Op kaart 1 zijn alle oranje of bruine cirkels klein, terwijl op kaart 2 daarentegen de grondheerlijkheden en laathoven met een grotere cirkel zijn aangegeven dan de losse cijnsen. Betreffende categorie komt bij de proosdij slechts éénmaal voor.

Lichtblauw: verheffing door het kapittel. Het gaat om een aantal verder weg gelegen tweeledige domeinen of grondheerlijkheden waarover bij het afstaan tegen een vast jaarlijks bedrag verheffingsverplichtingen zijn vastgesteld; deze categorie wordt geïnd door de cameraarius.

Donkerblauw: leen van de proosdij.

Kruis: *collatierecht* (= benoeming van de pastoor) en *tienden* van het kapittel.

Ruit: idem van de proosdij. Indien het kapittel of de proosdij enkel over het collatierecht beschikt, wordt dit aangegeven met een half kruis respectievelijk een halve ruit naar links; met betrekking tot de tiend is het teken naar rechts gericht; beschikt het kapittel respectievelijk de proosdij slechts over een gedeelte van de collatie of de tiend, dan wordt dit aangegeven met een kwart kruis respectievelijk ruit naar links of naar rechts.

Lichtgroen: *complex* of percelen grond van het kapittel. Bij de proosdij komt deze categorie enkel voor in combinatie met territoriale heerlijkheid en tweeledig domein. Op kaart 1 zijn alle lichtgroene cirkels klein, terwijl op kaart 2 daarentegen meer differentiatie is aangebracht door de complexen met een grotere cirkel aan te duiden dan de losse percelen. Indien sprake is van cijnsen én percelen grond wordt de kleur groen aangehouden, tenzij de cijnsen duidelijk belangrijker zijn.

Pijl naar links = < : tussen 1350 en 1550 verworven bezit.

Pijl naar rechts = > : in de betreffende periode of al eerder afgestoten bezit.

3. Toelichting op de in de Bezitslijst gehanteerde terminologie

Territoriale heerlijkheid of *banheerlijkheid*. Het exclusieve recht tot het uitoefenen van overheidsgezag met inbegrip van de lage rechtspraak (overtredingen waarop lage boetes staan, handelszaken en dergelijke) en de hoge rechtspraak (tot en met halsmisdrijven).

Grondheerlijkheid. Zie Deel 1, paragraaf 3.3.1. De begrippen territoriale heerlijkheid en grondheerlijkheid dekken elkaar niet. Een territoriale heerlijkheid en een grondheerlijkheid konden weliswaar van één en dezelfde instelling of persoon zijn en elkaar volledig overlappen. Het is echter ook mogelijk dat binnen een territoriale heerlijkheid verschillende grondheerlijkheden lagen of dat een grondheerlijkheid deels binnen, deels buiten een territoriale heerlijkheid lag. In de Bezitslijst wordt de term grondheerlijkheid gehanteerd als geen sprake of niet aantoonbaar sprake was van aanwijzingen in de richting van een voormalig tweeledig domein. In sommige gevallen, met name bij een aantal oudere, verder weg gelegen en vaak afgestoten bezittingen, is het weliswaar mogelijk dat het ooit om een tweeledig domein ging, maar bij gebrek aan gegevens is er geen enkele aanwijzing in die richting; dit geldt ook voor sommige laathoven.

Tweeledig domein. Gehanteerd ter aanduiding van een grondheerlijkheid waarvan de samenstellende componenten mogelijk te duiden zijn als de restanten van een klassiek tweeledig domein. De eigen exploitatie werd opgegeven en persoonlijke afhankelijkheid werd omgezet in zakelijke verplichtingen. Wat uiteindelijk overbleef was: 1. een complex in pacht of erfpacht gegeven land; 2. een cijnskaart met alles erop en eraan.

Laathof. Grondheerlijk vermogenscomplex in ideale toestand bestaande uit een centraal gebouw, verpacht land, cijnsgoederen en een laatbank die recht sprak over de onder de hof ressorterende grond en over de personen voor zover zij aan deze grond verbonden waren.

Meestal worden exemplaren aangetroffen die nog maar uit een of enkele van deze onderdelen bestonden.¹

Exploitatiecentrum. Gehanteerd ter aanduiding van de centrale hof van waaruit het kapittel zijn bezittingen in de grondheerlijkheid liet beheren. Zie ook Deel 1, paragraaf 3.4.

Complex. In de bezitslijst gehanteerd indien sprake was van 20 bunder land of meer.

Cijns. Zie Deel 1, paragraaf 3.3.1.

Keurmede. Idem

Leen. Zie Deel 1, paragraaf 4.2.4.

Regalia. Oorspronkelijk aan de koning toekomende hoogheidsrechten, die later dikwijls aan territoriale heerlijkheid waren gekoppeld.

Collatierecht. Zie Deel 1, paragraaf 2.7.

Tiend. Idem.

4. Lijst van plaatsnamen

- o. Maastricht
1. Berg (Mussenput, Geulhem, Vilt, Plenkert)
2. Berneau
3. Grootloon (Kerniel, Rullekoven)
4. Heer (Keer, Cadier, Scharn, Welsden)
5. Hees
6. Koninksem
7. Mechelen aan de Maas (Daalgrimbie, Eisden, Vucht)
8. Sluizen
9. Tweebergen
10. Vlijtingen (Lafelt, Ellicht)
11. Zepperen (Gelinden, Groot-Gelmen, Bautershoven)
101. Aaz
102. Achel, Hamont, (Sint-Huibrechts-)Lille
103. Appeltern
104. Bemelen
105. Beutenaken, Karsveld
106. Bilzen (Eikhout, Meerhem)
107. Binderveld
108. Boorseme?
109. Borgloon
110. Brus
111. Buchten, Holtum
112. Bunde
113. Diepenbeek
114. Dilsen (Stokkem, Rotem, Ledebos)
115. Dinther, Schijndel, Heeswijk
116. Eben-Emael
117. Echt, Stevensweert (Berkelaar)
118. Edegem, Kelfs, Wijgmaal

¹ Zie: Hartmann, 298-305.

- 119. Elsloo
- 120. Gellik, Briegden
- 121. Genk
- 122. Geulle
- 123. Geverik
- 124. Gotem
- 125. Grandville
- 126. Grathem, Panheel, Wessem, Beegden
- 127. Gruitrode
- 128. Herbricht, Uikhoven
- 129. Herselt
- 130. Heugem, Gronsveld
- 131. Jesseren
- 132. José
- 133. Kanne (Neer- en Opkanne)
- 134. Kersbeek
- 135. Krawinkel
- 136. Lanaken (Neerharen, Hocht, Pietersheim)
- 137. Lathuy
- 138. Lens (Lens-Saint-Remy en Lens-Saint-Servais)
- 139. Lieshout
- 140. Maaseik
- 141. Meer, Bolder
- 142. Meeswijk, Leut
- 143. Meeuwen (Wijshagen, Donderslag)
- 144. Megen
- 145. Membruggen
- 146. Mopertingen, Eigenbilzen
- 147. Nederhemert
- 148. Nuth
- 149. Oijen
- 150. Oost, Maarland, Breust, Eijsden, Sint Geertruid
- 151. Oreye
- 152. Ramioul
- 153. Ravels, Poppel, Eel, Massenhoven, Oosterwijk
- 154. Rekem
- 155. Riemst, Herderen
- 156. Romershoven, Sitsingen
- 157. Rosmeer
- 158. Sint Pieter
- 159. Sint Truiden
- 160. Tessenderlo
- 161. Vaesrade
- 162. Val
- 163. Veldwezelt, Kesselt
- 164. Weert (Nederweert, Tungelroy, Swartbroek)
- 165. Wimmerdingen

- 166. Wolder, Montenaken, Heukelom
- 167. Wulmersom, Oplinter
- 168. Zichen, Zussen
- 201. Ahrweiler, Wadenheim
- 202. Bingen
- 203. Dienheim/Deidesheim?
- 204. Güls
- 205. Keulen
- 206. Keyenberg / Wickrathberg?
- 207. Koslar
- 208. Kückhoven
- 209. Monsheim
- 301. Dubele iuxta Cremii?
- 302. Roda?
- 303. Onbekend
- 304. Onbekend
- A. Gasthuis van St. Servaas
- B. Broederschap van kapelannen
- C. Stichting de Beyart

Maastricht

(zie ook: Tweebergen en Onbekend)

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.9, 3.6.1, 3.2.1, **3.2.2**, 3.3.9, 3.5.2, 3.5.3, 3.5.4, 3.6, **hoofdstuk V**; tabellen 4-6, 9, 13-16; kaarten 4, 31-32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: indivies Brabant en Luik; Vroenhofs gebied tussen 1^e en 2^e omwalling is Brabants

kerkpatronen: St. Servaaskapittel; parochies: St. Jan, St. Matthijs; O.L. Vrouwekapittel: St. Nicolaas, St. Martinus

kerkstatus: kapittels met onderhorige parochiekerken; parochie St. Martinus oorspr. afhankelijk van parochie Bemelen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: St. Servaaskerk, claustrum en proosdij

kapittel: tweeledig domein

kapittel: collatie van twee parochies en tienden

3. belangrijkste overige bezitters

- proost O.L.Vrouwekapittel: collatie St. Martinuskerk
- hertog van Brabant en bisschop van Luik: resp. banmolens
- O.L.Vrouwekapittel: laathoven Kamerhof en Linderhof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Tarwe bij Traiectum, van 32 pachters = 10 mu. 23 1/3 va. 1 cop. tarwe
- Rogge bij Traiectum, van de tiend gen. de Linderthiende, verpacht voor 3 jaar nu 2^e = 75 mu. rogge
- Rogge bij Traiectum, van 12 pachters over min. 27 bu., incl. 10 mu. van de pistor over de molen in Viertoren = 27 mu. 2 va. 3 cop. rogge

¹ Literatuur (selectie met de nadruk op middeleeuws Maastricht): *Algemeen*: Ubachs, *Tweeduizend jaar*, 13-53; Van Herwaarden; Wouters, *Stad aan heerbaan*, 10-33. *Rechterlijk*: Van der Eerden-Vonk, VIII-XXV; Van Rensch, *Commissarissen-deciseurs*; Gehlen, 6-22, 268-275; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 399-409; JdL, 75. *Bestuurlijk*: Deeters, 86-120; Rothhoff, 102-106; Hardenberg, *Vroenhof*; Panhuysen, *Studiën*; Geurts; Ubachs, *Burgerboeken*. *Kerkelijk*: Ubachs, *Twee heren*, LIX-LXIV, 10-101; Van Rensch, *Parochies*; SimV, 816-817; De la Haye; *De bisschoppen*. *Ontwikkeling van de stad*: Panhuysen / Leupen; Leupen, *Viking-age raids*. *Positie in Lotharingen*: Linssen, *Historische opstellen*, 82-133; Van Herwijnen; Despy, *Abbatat*. *Vroege middeleeuwen*: Panhuysen / De la Haye; Werner, o.a. 228-340, 379-381, 458-486; Leupen, *Het gelijk*; Dierkens, *Reflexions*; Theuws, *Maastricht*.

² RAL SS kap, nr. 985.

- Rogge bij Traiectum (Wyck) van 12 pachters c.q. erfpachters over min. 36 bu. = 26 mu. rogge
- Van de tiend van Traiectum = 75 mu. gerst
- Van 1 pachter = 9 va. haver (?)
- Van 1 pachter voor 2 bu. buiten de St. Martinuspoort in Wyck = 33 Rijnsghd. 12 st.

uitgaven:

- Aan het kapittel van O.L.Vrouw van de tiend gen. de Lindertiend = 2 mu. 18 va. rogge
- Aan het kapittel van O.L.Vrouw van de tiend gen. de Lindertiend = 2 mu. 18 va. gerst

2. refterproosdij, 1541¹

inkomsten:

- Van de Maasbrug ontvangen door Mathias zoon van wijlen Mathias Hameker in Wyck dit jaar voor 60 goudghd. = 294 Rijngld.
- Van de tiend van Traiectum ontvangen dit jaar = 148 kapoenen
- Van de pistor van de kerk van de molen in Vierthornen = 100 kapoenen
- Van het convent op de Maagdendries van recognitie van de superioritas = 4 kapoenen
- Van het convent Inden Beyart van dezelfde recognitie = 4 kapoenen
- 5 losse cijnsen, nl. van de refterproosdij in den. en Maastrichtse cijnsen in den. en kippen van goederen bij de Veerlinxpoort, in de Wolfstraat, ½ bu. in de O, ½ bu. bij de galg van de hertog, e.a.² = 7 st. 15 flig.

uitgaven:

- Aan de proost van St. Servaas bij Traiectum van cijnsen 5 sol. = 35 den.
- Aan de ontvanger van jaargetijden van de kerk van gen. cijnsen 6 sol. = 3 st. 2 flig.
- Aan het kapittel van O.L.Vrouw van de tiend gen. de Lyndertiend 5½ grote ponden graan = 7 Rijnsghd. 19 st.
- Aan hetzelfde kapittel 6 sol. 6 den. = 32 st.
- Aan hetzelfde kapittel van gen. tiend 5½ kapoen = 2 Rijnsghd 9½ st.

3. anniversaria, 1553³

inkomsten:

- Van de refterproost van de curia achter het kapittel voor een jaargetijde 4 mrc. = 37 st. 8 flig.
- Van de stad Traiectum van huis Inden Lebart erfelijk 8 goudghd. = 52 Rijnsghd. 16 st.
- Cijnsen en kapoenen in Maastricht, Tweebergen, Wyck (en St. Pieter) in totaal in geld 932 mrc. 15 sol. 5 den. 2 copi = 437 Rgld. 15 st. 13½ flig. N.B. Tot 1384 nog bij inkomsten refterproosdij.
- In partibus Hasbanie in Traiecto: erfelijk o.a. van een claustraal huis, van de elemosinarius, van de antonieten van al hun goederen, van een molen, 1 wijngaard en ca. 25 bu. verpacht land = ca. 22 mu. rogge. N.B. Tot 1384 nog bij inkomsten refterproosdij.
- 1355-1523 genoemd: cijnsen van Lancdries in Maastricht en Lenculen gekocht van de erf. De Scoenbech. N.B. Tot 1384 nog bij inkomsten refterproosdij.

uitgaven:

- Aan het convent van Zinich, de predikheren, heren van de Biesen, rector St. Matthijskerk, tafel Hl. Geest, O.L. Vrouwekapittel, custos O.L. Vrouw, hospitularius, broeder-

¹ RAL SS kap, nr. 1298.

² Waarschijnlijk oorspronkelijk behorend tot goederencomplex Herbricht.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

schap kapelannen, rector St. Agthakapel, rector St. Jacobs- en Maria Magdalenakapel, rectoren van div. altaren en aan div. personen in totaal 38 mrc. 3 sol. 8 den 3 kapoenen = 2 Rijns gld. 18 st. 12 flig.

6. proosdij, 1540-1542¹

inkomsten 1540:

- Van het Convent van Hocht 5 sol. en 5 den. = 2 gld. 4 st. Brab.
- Van het Convent van Nieuwenhoven 86 sol. en 86 kapoenen = 67 gld. 14½ st. Brab.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

I. oudste bezitsvermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: ca. 1076²

vermelding: ruil van een curtile van Sint Servaas tegen een curtile van het Rijk

b

tijd: [1109 = begin 13^e eeuw]³

vermelding: bevestiging claustrum, emunitas, familia ecclesie, ministri, curtilia, molendina, census

c

tijd: [1122]⁴

vermelding: bevestiging banmolen

d

tijd: 1132⁵

vermelding: bevestiging door koning van de parochierechten t.a.v. de onderdanen van de koning, tiend

e

tijd: 1139⁶

vermelding: bevestiging door paus o.a. van parochierechten

f

tijd: 1139⁷

vermelding: schenking Maasbrug

schenger: koning Koenraad III

g

tijd: 1160⁸

vermelding: uitgifte van twee aan SS geschonken allodia in Wyck

ontvanger: Albertus

schengers: Bertoldus en Baro

¹ RAL SS proosdij, nr. 10.

² Bronnenboek, nr. 43.

³ Bronnenboek, nr. 96b.

⁴ Bronnenboek, nr. 54.

⁵ Bronnenboek, nr. 62.

⁶ Bronnenboek, nr. 63.

⁷ Bronnenboek, nr. 64.

⁸ Bronnenboek, nr. 71.

h

tijd: 1179 ¹

vermelding: schenking cijns van ibu.

schenker: Emundus

i

tijd: 1196 ²

vermelding: schenking geld voor aankoop claustraal huis

schenker: vicarius Arnold van Susteren

j

tijd: 1209 ³

vermelding: Arnold Stirbolt heeft een St. Antoniuskapel gebouwd op territorium van Sint Servaas

k

tijd: 1218 ⁴

vermelding: schenking patronaatsrecht St. Jan

schenker: proost

l

tijd: 1220 ⁵

vermelding: uitgifte van huis met area bij St. Joriskapel

ontvanger: Bertold, burger van Maastricht

m

tijd: 1223, 1231 ⁶

vermelding: schenking area met bouwvallig huis naast de kerk

schenker: keizer Frederik II

n

tijd: 1230 ⁷

vermelding: schenking cijns van een area aan de Houtmarkt

schenker: Arnold de Scarne, burger van Maastricht

o

tijd: 1237 ⁸

vermelding: schenking Antoniuskapel; St. Servaaskapittel heeft patronaatsrecht

ontvangers: antonieten

p

tijd: 1268 ⁹

vermelding: de paus spoort het St.Servaaskapittel aan om de St. Joriskapel aan de predikheren te schenken

q

tijd: 1269 ¹⁰

¹ Bronnenboek, nr. 82.

² Bronnenboek, nr. 92.

³ De Borman, *Notice*, 26-27; DoV, nr. 71.

⁴ RAL SS kap, nrs. 13 (p. 93), 816; Teichmann, nr. 1; Huillard-Bréholles, I.2, 579; DoV, nrs. 76-78, 94.

⁵ DoV, nr. 90.

⁶ Bronnenboek, nr. 97a-c.

⁷ DoV, nr. 107.

⁸ 1237 = Schaepkens, *St. Antoine*, 362-363; DoV, nr. 138.

⁹ BNP, nr. 9308; Franquinet, *Predikheeren*, nr. 6; DoV, nr. 181.

¹⁰ DoV, nr. 185.

vermelding: afstand allodium = eiland in de Jeker

ontvangers: begijnen Nieuwenhof

r

tijd: 1283 ¹

vermelding: cijns uit huis de Landskroon aan kamerhof verschuldigd

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: [1109], 1215, 1306, 1505, 1508, 1584, 1603 ²

soort: immuniteit, familia, ministri

b

tijd: 1283, 1380, 1448, 1463 ³

soort: kamerhof als laathof in Maastricht

c

tijd: 1333, 1337, 1362, 1437 ⁴

soort: laathof van de thesaurie in Maastricht, c.q. mansionarii montis sancti Servatii / porticus montis

d

tijd: 1523, 1574 ⁵

soort: laathof

fonds: elemosinarie

2.2. collatierecht

a

tijd: 1218, 1220-1225, 1515, 1617 ⁶

parochiekerk: St. Jan

b

tijd: 1237, 1241, 1249, 1369 ⁷

kloosterkerk: Antonieten

c

tijd: 1268 – 1615/1617 ⁸

kapel: St. Joris

d

tijd: 1358, 1362 ¹

¹ DoV, nrs. 213-214.

² 1109 = Bronnenboek, nr. 96b; 1215 = RAL SS kap, nr. 47; Huillard-Bréholles, I, 396-397; DoV, nr. 73; 1306 = RAL SS kap, nr. 57; DoV, nr. 247; 1505 = DoV, nr. 668; 1508 = DoV, nr. 682; 1584 = De Borman, *Notice*, 107-114; DoV, nrs. 783-784; 1603 = DoV, nrs. 815-816.

³ 1283 = DoV, nrs. 213-214; 1380 = DoV, nr. 407; 1448 = DoV, nr. 551; 1463 = DoV, nr. 606.

⁴ DoV, nrs. 286, 297, 365, 504.

⁵ RAL SS kap, nr. 973.

⁶ 1218-1225 = RAL SS kap, nrs. 816-817; Teichmann, nr. 1; Huillard-Bréholles, I.2, 579; DoV, nrs. 76-78, 94; De Borman, *Notice*, 29; DoV, nr. 86; 1515 = DoV, nr. 693; 1617 = DoV, nr. 855.

⁷ 1237 = Schaepkens, *St. Antoine*, 362-363; DoV, nr. 138; 1241, 1249 = Willemsen, nr. 10; DoV, nrs. 141, 159; 1369 = DoV, nr. 384; Schaepkens, *St. Antoine*, 366 [jaartal fout].

⁸ 1268 = BNP, nr. 9308; Franquinet, *Predikheeren*, nr. 6; DoV, nr. 181; 1615/1617 = DoV, nrs. 853, 859.

kloosterkerk: Duitse Orde

e

tijd: 1437 ²

kloosterkerk: kruisheren

f

tijd: 1490, 1493 ³

kloosterkerk: Dal van Josaphat

g

tijd: 1617 ⁴

parochiekerk: St. Matthijs

2.3. tienden

a

tijd: 1132, 1440 ⁵

soort: grote en kleine tiend

ligging: binnen parochies St. Jan en St. Matthijs (1440)

b

tijd: 1388, 1481, 1526 ⁶

soort: Lindertiend (1388, 1526)

ligging: 3 tiendgangen (1481, 1526): 1. buiten Lenculenpoort, 2. buiten Tweebergen geheten inden Pottenberch, 3. buiten Linderkruispoort en Hochterpoort

uitgifte: tegen vast jaarlijks bedrag aan SS (1388, 1526)

uitgever: door OLV aan SS

betaling: door SS aan OLV jaarlijks 5 mud en 12 va. half tarwe half rogge, 5 solidi en 6 denarii, 5 ½ pond was, 5 ½ kapoen

opbrengst: rogge en gerst voor SS

fonds: cellerarie (1526)

c

tijd: 1440-1442 ⁷

soort: lammertiend

d

tijd: 1303 ⁸

soort: tiend van het gasthuis

ligging: op grondgebied van Maastricht

uitgifte: tegen vast jaarlijks bedrag

ontvanger: kapittel

betaling: jaarlijks 6 ½ mud half tarwe half gerst en 5 bossen stro

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

¹ 1358 = Willemsen, nr. 180; DoV, nr. 346; 1362 = DoV, nr. 364.

² RAL kruisheren, nr. 2; Van Hasselt, 127-128; DoV, nr. 505.

³ DoV, nrs. 651, 656.

⁴ DoV, nr. 855.

⁵ 1132 = Bronnenboek, nr. 62; 1440 = RAL SS kap, nr. 77; DoV, nr. 511.

⁶ 1388 = Bronneboek, nr. 97f; 1481 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 15-17v); BAL B-I-1; 1526 = BAL B-I-1.

⁷ DoV, nrs. 510-512, 521, 526-528, 530.

⁸ DoV, nr. 244.

a

tijd: ca 1076 ¹

soort: ruil curtile met huis erop tegen andere curtile van het Rijk

ligging: in de straat van het claustrum naar de Jeker

b

tijd: 1160 ²

soort: verkregen allodium

ligging: Wyck

schenker: Bertoldus

betaling: 1 pond op St. Maarten, 2 op Septuagesima en 1 intrante Quadragesima

uitgifte: tegen een jaarlijkse betaling

c

tijd: 1160 ³

soort: verkregen allodium

omvang: 16 bu.

ligging: Wyck

schenker: Baro

betaling: 20 malder graan op St. Andries

fonds: refterproosdij

uitgifte: tegen jaarlijkse betaling

d

tijd: 1223, 1231 ⁴

soort: area met bouwvallig huis

ligging: naast de St. Servaaskerk

e

tijd: tot 1269 ⁵

soort: allodium = eiland

ligging: in de Jeker buiten de stadsmuren

uitgifte: erfpacht

f

tijd: 1306 – 16^e eeuw ⁶

soort: diverse huizen en erven

ligging: merendeels binnen claustrum

g

tijd: 1587-1690 ⁷

soort: 19 kanunnikenhuizen

ligging: claustrum

fonds: kamerhof

¹ Bronnenboek, nr. 43.

² Bronnenboek, nr. 71.

³ Idem.

⁴ Bronnenboek, nr. 97a-c.

⁵ DoV, nr. 185.

⁶ RAL SS kap, nrs. 138, 779-814; DoV, nrs. 287, 294-295, 320-321, 324-325, 341, 348, 358, 365, 434, 436, 445, 464.

⁷ RAL SS kamerhof nr. 4.

h

tijd: 1526 ¹

soort: incl. div. curiae waaronder van de Beyart, 2^e molen buiten Pieterspoort, Hertogs-molen, div. o.a. bij Wyermolen

omvang: min. 3½ bu.

ligging: dikwijls richting Vroenhof en St. Pieter; rond Wyermolen in de Looiersstraat

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: tarwe

pachters: o.a. antonieten, predikheren, O.L.Vrouwekapittel

fonds: cellerarie

i

tijd: 1519, 1526 ²

soort: div. o.a. curia Meysenbroeck

omvang: min. 29½ bu.

ligging: o.a. in de Oe, richting Veldwezelt, buiten Hochterpoort; curia Meysenbroeck op St. Pieter

uitgifte: erfpacht en pacht

opbrengst: rogge

pachters: o.a. 14 mu. rogge van de pistor

fonds: cellerarie

j

tijd: 1519, 1526, 18^e eeuws afschrift uit stipaal ³

soort: incl.1 weide = St. Servaasbamp (18^e eeuws afschr.)

omvang: ca. 34 bu.

ligging: in en bij Wyck

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 12

fonds: cellerarie

k

tijd: 1581 ⁴

soort: claustraal huis, huis achter horreum SS, volmolen Abtstraat, wijngaard en land buiten Hochterpoort, molen op de Aldenhof, weide op de Smeermaas

ligging: Maastrichts en Vroenhofs gebied

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

l

tijd: 1581 ⁵

soort: huis de Libaert

ligging: Grote Staat

uitgifte: erfpacht

¹ BAL B-I-1.

² 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1.

³ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 18^e eeuw = RAL SS kap, nr. 392.

⁴ RAL SS kap, nr. 966.

⁵ Idem.

erfpachter: stad Maastricht

opbrengst: 8 goudgld.

fonds: anniversaria

m

tijd: 1581 ¹

omvang: 16½ bu.

uitgifte: pacht

fonds: anniversaria

2.6. cijnzen

a

tijd: [1109] ²

b

tijd: 1179 ³

omvang: 1 bu.

betaling: 5 solidi en 5 denarii (m.i.v. 1 mansus in Herbricht)

c

tijd: 1220 ⁴

soort: huis met area

ligging: bij St. Joriskapel

betaling: 5 Luikse solidi en 2 kapoenen

fonds: refterproosdij

d

tijd: 1230 ⁵

soort: area

ligging: Houtmarkt

betaling: 4 Luikse denarii en op verzoek van refterproost 12 denarii

fonds: refterproosdij

e

tijd: 1257- 17^e eeuw ⁶

soort: diverse cijnsen en renten, o.a. voor jaargetijden

ligging: o.a. binnen claustrum

f

tijd: vanaf 1333 ⁷

soort: apothecae

ligging: in de porticus montis van de kerk

g

tijd: 1446 ⁸

soort: Hertogsmolen

¹ Idem.

² Bronnenboek, nr. 96b.

³ Bronnenboek, nr. 82.

⁴ DoV, nr. 90.

⁵ DoV, nr. 107.

⁶ RAL SS kap, nrs. 443-778; DoV, nrs. 213-214, 231, 269-270, 275, 392, 394, 399-400, 479, 546, 551, 747, 753, 864.

⁷ DoV, nrs. 286, 297, 365, 504.

⁸ DoV, nr. 545.

betaling: grondcijs van 21 solidi

h

tijd: 1505¹

soort: Maasbrug

ontvangst: van de stad: erfcijns van 6 oude groten

i

tijd: 1523, 1574²

betaling: op St. Remigius: in geld

fonds: elemosinarie

2.8. overige

a

tijd: [1122], 1282, 1284, 1285 e.v.³

soort: banmolen⁴

inkomsten: aandeel in de erfpacht verschuldigd door brouwersgilde: erfpacht (1446)

b

tijd: 1139, 1274, 1282, 1284, 1349, 1440, 1505, 1509-1510, 1591, 1646 (overdracht aan stad)⁵

soort: Maasbrug

fonds: refterproosdij

c

tijd: 1299, 1537, 1701, 1708⁶

soort: brouwen van bier in het panhuis

verantw.: cellerarius (1537)

3. proosdijvermogen

- Maasbrug, helft opbrengst, 1139, tot 1301⁷
- patronaatsrecht St. Jan, tot 1218⁸

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie broederschap kapelanen
- arme scholieren, 1371: twee huizen⁹

¹ DoV, nr. 672.

² RAL SS kap, nr. 973; JdL, nr. 305.

³ 1122 = Bronnenboek, nr. 54; 1282 = De Borman, *Notice*, pp. 50-52; DoV, nr. 212; 1284 = BNP, nr. 9308; DoV, nr. 216; 1285 = RAL SS kap, nr. 819; DoV, nr. 217; 1372 = DoV, nr. 391; 1440 = DoV, nr. 509; 1442 = GAM, Indivieze Raad, nr. 960; De Borman, *Notice*, 86-93; DoV, nr. 528; 1446 = DoV, nr. 545; 1584, 1600 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 75v, 193v).

⁴ Zie Sint Pieter.

⁵ 1139 = Bronnenboek, nr. 64; 1274 = RAL SS kap, nr. 437; Winkelman, II, nr. 93; DoV, nr. 199; 1282 = RAL SS kap, nr. 438; Willemsen, nr. 13; DoV, nr. 208; 1284 = RAL SS kap, nr. 439; Willemsen, nr. 15; DoV, nr. 215; 1349 = RAL SS kap, nr. 441; Willemsen, nr. 120; DoV, nr. 315; 1440, 1442 = GAM, Indivieze Raad, nr. 960; De Borman, *Notice*, 86-93; DoV, nr. 528; 1505 = DoV, nrs. 669-674; DoV, nr. 672; 1509 = DoV, nr. 684; 1510 = DoV, nr. 686; 1591 = DoV, nr. 795; 1646 = RAL SS kap, nr. 5 (f. 117v-118v); DoV, nr. 885.

⁶ 1299 = GAM, charters; Sassen, 53-54; DoV, nr. 237; 1537 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 151-152v); 1701, 1708 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 23, 48v).

⁷ 1139 = Bronnenboek, nr. 64; 1301 = DoV, nr. 239-241.

⁸ RAL SS kap, nrs. 13 (p. 93), 816; Teichmann, nr. 1; Huillard-Bréholles, I.2, 579; DoV, nrs. 76-78, 94.

⁹ DoV, nrs. 388-389.

Berg

Gasthuis (= Mussenput), Geulhem, Vilt, Plenkert

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.2, **3.1.3**, 3.1.6, 3.2.1, **3.3.3**, 3.3.9, 3.5.2, 3.5.3, **4.4**, 4.7, 5.3.2; tabellen 5-7, 9-10, 13-16; kaarten 14-20, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Valkenburg, Brabant

kerkpatroon: SSt. Monulfus en Gondulfus

kerkstatus: zelfstandig

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: collatie en tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- Vilterhof (Schaloen, Cartils), 1506: 60 bu., cijnsplichtig SS, bij Vilt
- Reyner van Berge, Hof van Pallant: 1259 en ca. 1350
- Roosegaard, 17^e eeuw, percelen en cijnsen: 3 gewanden
- Elisabethkapel Beusdaal, 1467: 10 bu. erfpacht en cijnsen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- In Berghe, van 1 pachter over 4 bu., erfelijk = 1 mu. tarwe
- Van de tiend in Berghe, verpacht voor 12 jaar nu 5^e = 18 mu. rogge
- Berghe van 12 pachters over 160 bu. = 52 mu. 13 va. 2 cop. rogge
- Van de tiend van Berge, verpacht voor 12 jaar nu 5^e = 18 mu. haver
- Van 3 pachters = 12 va. haver

2. refectorproosdij, 1541³

inkomsten:

- Bij Berghe van de cijnsen aldaar 5 mrc. 13 sol. 2½ den. = 36 Rijnsfld. 15 st. 10 flig.
- En van de tiend aldaar = 36 kapoenen
- 15 losse cijnsen in sol. den. en kapoenen van een huis, div. curiae en goederen bij Berg = 8 Rfld. 17 st. 12 flig. 41½ kapoen
- 7x losse census refectorii in den. en copi bij Musschenput = oninbaar

¹ Literatuur: zie Deel 1, paragraaf 4.4; *Hedendaagsche historie*, XII, 370

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Van de erf. van Lambert Frambach in Berge van ca. 8½ bu. erfelijk = 1 mu. rogge

4. kamerhof, 1547-1562²

inkomsten:

- Maandag na Pinksteren cijns in Berg 16 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139³

vermelding: Berga cum ecclesia

b

tijd: 1279⁴

vermelding: kloostermuur St. Gerlach op allodium St. Servaas bij de villa de Berghe

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: (1232), 1439, 1442, 1478, 1516, 1580, 1611, 1666, 1675⁵

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

b

tijd: 1505⁶

soort: onderbank van Beek t.o.v. het voogdambt van Valkenburg

2.2. collatierecht

tijd: vanaf 1559, 1563⁷

2.3. tienden

tijd: 1527, 1535, 1556⁸

opbrengst: rogge, haver en kapoenen

fonds: cellerarie (rogge en haver) en refterproosdij (kapoenen)

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kamerhof, nr. 8.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 101a ; RAL SG, nr. 31; DoV, nrs. 205-206.

⁵ 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1478 = DoV, nr. 631; 1516 = DoV, nr. 694; 1580 = DoV, nr. 779; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

⁶ Habets, *Wijsdommen*, 209; zie ook RAL SS kap, nr. 960, p. 24.

⁷ 1559 e.v. = SimV, 43; Paquay, *Pouillé*, 207; 1563 = RAL SS kap, nr. 1 (f. 353v).

⁸ 1527 = BAL B-I-1; 1535, 1556 = RAL SS kap, nr. 1, ff. 90 (326v).

tijd: 1474, 1519, 1527, 1752 ¹
omvang: ca. 139 bu.
ligging: 3 gewanden
uitgifte: pacht
opbrengst: rogge
pachters: 3 (1455), 5 (1519 en 1527)
fonds: cellerarie

b

tijd: 1527, 1612, 1752 ²
omvang: ca. 20 bu.
ligging: voorn. bij Vilt
uitgifte: erfpacht
opbrengst: rogge
fonds: cellerarie

c

tijd: 1527 ³
omvang: 4 bu.
uitgifte: pacht
opbrengst: tarwe
fonds: cellerarie

d

tijd: 1527 ⁴
soort: bos
uitgifte: erfpacht
opbrengst: 2 va. haver
pachters: 1
fonds: cellerarie

e

tijd: 1521 ⁵
omvang: ca. 8½ bu.
uitgifte: pacht
opbrengst: rogge
fonds: anniversaria

2.6. cijnzen

a

tijd: 1448, 1506, 1585 ⁶
omvang: opgebracht uit ca. 320 bu.
ligging: verspreid; niet in Bergerheide
betaling: op zondag voor Remigius, later St. Thomas: 4 den. per bu.

¹ 1474 = RAL SS kap, nr. 960; 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1527 = BAL B-I-1; 1752 = RAL, kaartencollectie, nr. 111.2.

² 1527 = BAL, B-I-1; 1611 = RAL SS kap, nr. 313; 1752 = RAL, kaartencollectie, nr. 111.2.

³ BAL B-I-1.

⁴ Idem.

⁵ RAL SS kap, nr. 965.

⁶ 1448 = Bronnenboek, nr. 101b; 1506 = RAL SS kap, nr. 309; 1585 = RAL SS kap, nr. 311.

fonds: refterproosdij

b

tijd: 1506, 1585 ¹

soort: census curiarum

betaling: op zondag voor Remigius, later St. Stephanus, nog later St. Thomas: geld en kapoenen

fonds: refterproosdij

2.8. overige

tijd: 1516 ²

soort: konijnenjacht

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie gasthuis

¹ 1506 = RAL SS kap, nr. 309; 1585 = RAL SS kap, nr. 311.

² DoV, nr. 694.

Berneau

ligging: kaart 2 F6

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.6, 3.3.9, 3.4, 3.6, 5.3.2; tabellen 4-6, 9, 13-15; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Dalhem, Brabant

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

proosdij: collatie

proosdij: klein leen

3. belangrijkste overige bezitters

- Scherveil / de Berne / Thoreel / van Hulsberg/ van Withem / Van Gulpen / de Borchgrave, vanaf ca. 1300: kasteel De Borcht; 1728: Borchhof, 72 bu. in Berneau-Moelingen-Voeren-Bombaye
- Van Gulpen, 1630, hoge heerlijkheid Berneau (verpacht?)
- Thoreel / d'Argenteau / Van Gulpen / Hustin, vanaf 1314: kasteel Longchamps
- pastoor, 1613: tiend
- Jezuïeten Maastricht, 1773, kleine tiend

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Berna van 4 of 5 pachters over 2 bu. en 2 curiae = 18 va. tarwe
- Berna van 12 pachters over min. ca. 97½ bu. = 40 mu. 22 va. 1½ cop rogge
- In Berna van een huis met hof = 2 mu. spelt

2. refterproosdij, 1541³

inkomsten:

- Bij Berna van de cijnsen aldaar, incl. de census curiarum, 10 mrc. 18 sol. 8 den. = 71 Rijnsghd. 2 st. 74 kapoenen

¹ Literatuur: Hasquin, 1544-1545; De Seyn, 116; Dumont, o.a. 174; *Hedendaagsche historie*, XII, 369; Lensen; Charles; De Ryckel, *Communes*, 92; Ô Kelly, *Berneau - Bombaye*; Ô Kelly, *Borchhof*; Zender, 76; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 85; Nève, *Rijkskamergerecht*, 434; JdL, 191; SimV, 55-58.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen (tot ca. 1300)

tijd: 1224 ¹

vermelding: schenking bos in het beheer van onze curtis van Berne

schenker: proost

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: (1232), 1359, 1362, 1364, 1375, 1390, 1399, 1426, 1436, 1439, 1441, 1442, 1524, 1580, 1611, 1666, 1675²

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

b

tijd: 1359 ³

soort: benoeming officarius, justitiarius, schepenen en forestarius / preco

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1224 ⁴

soort: bos

ligging: gedeeltelijk op de berg, gedeeltelijk in het dal

fonds: refter

b

tijd: 1519, 1520, 1526, 1751 ⁵

soort: incl. 3 curiae (1526)

omvang: ca. 122½ bu. (1526)

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: cellerarie

c

tijd: 1519, 1526 ⁶

soort: o.a. curia

omvang: ca. 3 bu.

opbrengst: tarwe

fonds: cellerarie

¹ DoV, nr. 100.

² 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1359 = DoV, nrs. 353, 355; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1364 = DoV nr. 373; 1375 = DoV, nr. 397; Verkooren, II.2, 195; 1390 = Verkooren, III.1, nr. 6584; 1399 = DoV, nr. 444; 1426 = DoV, nr. 485; 1436 = BNP, nr. 9309; DoV, nr. 497; 1439 = DoV, nr. 507; 1441 = DoV, nr. 516; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1524 = DoV, nr. 724; 1580 = DoV, nr. 779; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

³ DoV, nrs. 353, 355.

⁴ DoV, nr. 100.

⁵ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1520, 1751 = RAL SS kap, nr. 315; 1526 = BAL B-I-1.

⁶ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1.

2.5. keurmeden

tijd: 1508 ¹

soort: goederen van SS waarvoor veren, kapoenen en geld wordt ontvangen zijn keurmede en keurgeet

2.6. cijzen

a

tijd: 1506, 1663-1683 ²

betaling: op St. Stephanus: per bu. 12 denarii

fonds: refterproosdij

b

tijd: 1506, 1663-1683 ³

soort: census curiarum

betaling: met St. Stephanus: in geld en kapoenen

fonds: refterproosdij

2.8. overige

tijd: 1395, 1516 ⁴

soort: loodmijnen

2.9. exploitatiecentrum

tijd: 1224 ⁵

soort: curtis

3. proosdijvermogen

a

tijd: vanaf 1559 ⁶

soort: collatierecht

b

tijd: 1575-1616, 1694-1795 ⁷

soort: 1 klein leen

¹ DoV, nr. 680.

² 1506 = RAL SS kap, nr. 309; 1663-1683 = RAL SS kap, nrs. 316-317.

³ Idem.

⁴ 1395 = Verkooren, III.1, nr. 6584; 1516 = DoV, nr. 698.

⁵ DoV, nr. 100.

⁶ Paquay, *Pouillé*, 208 ; SimV, 55.

⁷ RAL SS pro, nrs. 16-17.

Grootloon

Kerniel, Rullekoven

ligging: kaart 2 C6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.9, 3.1.2, 3.1.6, 3.3.9, 3.5.3; tabellen 5-6, 9, 13-15; kaarten 21, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Grootloon: bank St. Servaas; Kerniel en Rullekoven: Loon

voogdij: Grootloon: Loon

kerkpatroon: Grootloon: St. Servaas; Kerniel: H. Drieëenheid / St. Pantaleon, opgericht vóór 1278; Rullekoven: St. Martinuskapel

kerkstatus: Grootloon: gesticht vóór 1275, afhankelijk van parochie Borgloon; Kerniel en Rullekoven: kapellen van parochie Gors-Opleeuw

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

3. belangrijkste overige bezitters

- pastoor Borgloon (via graaf van Loon): collatie Grootloon
- St. Odulfuskapittel Borgloon: tiend Grootloon?
- abdij St. Lambertusdal Luik, o.a. 1276: hoeve in Rullekoven
- St. Laurentiusabdij Luik: gedeelte tiend Kerniel
- kruisheren Colen, 1438: klooster en hoeve; 1486: collatie Kerniel
- pastoor Gors-Opleeuw, 1278: collatie (tot 1486) en gedeelte tiend Kerniel; collatie Rullekoven
- predikheren Maastricht, 1278: curtis met huis in Rullekoven

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van erfpacht in Niel en Grootloen, per bu. voor 5 va. tarwe Loonse maat (7 Loons = 6 Maastr.), van 35 pachters over min. 31 bu. in 80 percelen = 5 mu. 14 va. ½ cop. tarwe
- Groetloen van 11 pachters over min. 49 bu. = 26 mu. 3 cop. rogge
- Niel en Grootloen gerst, van 35 pachters over zelfde 31 bu. als bovengen. = 4 mu. 20½ va. gerst
- In Groetloen de Monte S. Servatii van 1 pachter = 1 mu. gerst

¹ Literatuur: Hasquin, 315-316, 477-478; De Seyn, 512, 676; *Hedendaagsche historie*, XII, 369; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 436; Daris, *Grand-Looz*; Daris, *Kerniel*; Marcus, 4-6; Paquay, *Hoeven*, in VO 5 (1929), 48, 60; Paquay, *Paroisses*, 180, 239-240; Paquay, *Pouillé*, 219, 226; SimV, 278-281, 430-433, 458-459; Zender, 78; De Corswarem, 328-329; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 86; JdL, 120, 200.

² RAL SS kap, nr. 985.

2. refterproosdij, 1541¹

inkomsten:

- Bij Coelen en Grootloon van de cijnsen aldaar 11 mrc. 14 sol. 5 den. census fortis et loci = 123 Rijnsugd. 1 st. 6 flig. 28 kapoenen

uitgaven:

- Aan de graaf van Loon van rechten van de voogdij in Groetloen 12 groten monete regis = 4 Rijnsugd. 18 st.
- Aan dezelfde van gen. voogdij 12 va. gerst Loonse maat = 4 gld. 19 st.

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- In Groitloon van 9 bu. en 4 gr. roe. erfelijk = 3 mu. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139³

vermelding: Nyel

b

tijd: [1146 = ca. 1165]⁴

vermelding: curia Nilé; geen rechtsmacht graaf van Loon

c

tijd: 1276⁵

vermelding: schenking door Godfried van Ruthecove aan abdij St. Lambertusdal van aan de hof van Niel van SS cijnsplichtige hoeve met land in Ruthecove

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: [1146], (1232), 1362 = Niele alio vocabulo dicto Groitloen, 1411, 1439, 1442, 1580, 1611, 1666, 1675?⁶

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

b

tijd: 1362⁷

soort: laathof

ligging: te Colen

¹ RAL SS kap, nr. 1298; Bronnenboek, nr. 111c.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 74b.

⁵ Schoonbroodt, *Val-St.-Lambert*, I, nr. 346.

⁶ 1146 = Bronnenboek, nr. 74b; 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1411 = DoV, nr. 462; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1580 = DoV, nr. 779; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

⁷ Daris, *Herckenrode*, 78.

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1399, 1526, 1725 ¹

soort: “Terwe ende Geerstlanden”

omvang: 26½ bu. in 62 percelen (oorspr.) + 7½ bu. in 20 percelen (1399) / ca. 33½ bu. (1526)

ligging: in 3 culturae

uitgifte: erfpacht; tiend- en cijnsvrij

opbrengst: 5 va. tarwe en 6 va. gerst per bu. Loonse maat

pachters: 27 (oorspr.) + 10 (later) (1399) / 37 (1526)

fonds: cellerarie

b.1

tijd: 1519, 1526 ²

omvang: min. ca. 47½ bu. + ca. 2 nog “gevonden” bu. + 3 curie

uitgifte: pacht en erfpacht; tiendvrij

opbrengst: rogge

fonds: cellerarie

b.2

tijd: 1727-1734 ³

omvang: ca. 62 bu.

ligging: zowel onder jurisdictie van Grootloon (14 bu.) als in Borgloon (27 bu.), Bommershoven (9½ bu.), Rullekoven (5½ bu.), Boeshoven (5 bu.)

uitgifte: pacht; ix erfpacht; tiendvrij

fonds: cellerarie

c

tijd: 1519 ⁴

soort: Mons Sti. Servatii

uitgifte: pacht (24 jaar)

opbrengst: gerst

pachters: 1

fonds: cellerarie

2.5. keurmeden

tijd: 1516 ⁵

soort: keur verschuldigd voor het hebben van 3 bu. cijnsgoed of meer

2.6. cijnzen

a

tijd: 1276 ⁶

omvang: 12 bu.

soort: hoeve met land

ligging: te Ruthecove

¹ 1399 = RAL SS kap, nr. 866; 1526 = BAL B-I-1; 1725 = RAL SS kap, nr. 914.

² 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1.

³ RAL SS kap, nr. 914.

⁴ RAL SS kap, nr. 963.

⁵ DoV, nr. 696.

⁶ Schoonbroodt, *Val-St.-Lambert*, I, nr. 346.

betaling: 6 stuivers

b

tijd: 1507, 1670, z.d. (17^e eeuw), 1727-1734 ¹

soort: cijnsen

ligging: Niel, Grootloon, Colen, Rullekoven e.a.

betaling: op zondag na St. Dionisius in geld

¹ 1507-17^e eeuw = RAL SS kap, nrs. 332-334; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

Heer

Keer, Cadier, Scharn, Welsden

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.9, 3.4, 3.5.2, 3.5.3, 3.5.4, 3.5.7, 4.4.5, 5.3.2; tabellen 5-6, 9, 13-16; kaarten 4, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Brabant

kerkpatroon: St. Petrus Banden

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: collatie en tiend

proosdij: groot leen

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Kloosterrade resp. Sinnich: 1145, schenking door Adelbert van Scharn van 18 bu. = kapel, woonhuis en grond > zustersklooster, Scharn
- ridder Nicolaus de Heer, 1224
- St. Janskapittel Luik: 1290, laathof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van het convent van Zinnich van hun goederen bij Scharn = 8 va. tarwe
- Van land in Keer erfelijk = 1/3 van 6 1/3 va. 2 cop. rogge
- Van de tiend in Heer, verpacht voor 3 jaar, nu 1^e = 78 mu. rogge
- Heer, Cadier en Amby van 15 pachters over min. 95 bu. = 64 mu. 5½ va. rogge
- Van de tiend van Heer, verpacht voor 3 jaar nu 1^e = 78 mu. haver
- Van 2 personen van aflossing van een keurmede en kippen = 6 va. haver

2. refterproosdij, 1541 ³

inkomsten:

¹ Literatuur: Van de Venne; Van der Aa, V, 276-277; XII, 254 (Welsden); *Hedendaagsche historie*, XII, 369-370; Eversen / Meulleners, 175-178; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 143-147; Doppler, *Castrum*; Van Gulick, 482; Eversen, *Kroniek*; Habets, *Grensscheiding*, 31, 49-51; Deeters, 126; Rothhoff, 87-88; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 86; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 434; Boeren, *Instellingen*, 76; Kok, 293-294; JdL, 201-202; SimV, 320-322; Paquay, *Pouillé*, 221.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

- Bij Here van de cijnsen aldaar, incl. de cijnsen van Elven en Lymmoel 21 mrc. 5 sol. 8 den. = 85 Rijnsd. 3 st.
- En van de tiend aldaar dit jaar = 150 kapoenen
- 14 losse cijnsen in sol. den. en kapoenen van div. curiae (census curiarum) in Heer = 6 Rijnsd. 18 st. 12 flig. 50 kapoenen
- 3 losse cijnsen in den. en kapoenen van een mansio en goederen in Keer = 4 st. 6 flig. 9½ kapoen

uitgaven:

- Aan het kapittel van St. Jan in Luik van cijnsen in Heir 35 sol. census loci = 7 Rijnsd.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Van 9 morgen land in Cadier 2 mrc. 13 sol. 8 den. = 25 st. 2½ flig.
- Van kanunnik Engelbert Hemstede van de burcht met hoeve, bouw- en weiland in Heer, verpacht voor 12 jaar nu het 8^e = 41 Brabgld.
- Van land en 2 curiae o.a. van de Balieren erfelijk = 1 mu. 19 va. rogge
- Van 5 pachters, o.a. Engelbert van Hemstede, van de Borchlanden in tijdpacht = 6 mu. 12 va. rogge
- Van goederen bij Welsdael = 1 mu. rogge

4. kamerhof, 1547-1562²

inkomsten:

- Maandag na Pinksteren cijns in Heer 26 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1196³

vermelding: schenking geld voor aankoop akkerland te Welpesdale

schenger: vicarius Arnold van Susteren

b

tijd: 1224⁴

vermelding: goederen geheten Frumenstucken in Welpesdael

c

tijd: 1281⁵

vermelding: proost schenkt 4 bu. van het "Ligum Sancti Servatii"

ontvanger: St. Agathakapel in de St. Servaaskerk

d

tijd: 1290⁶

vermelding: laathof in erfpacht in villa de Hyere

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kamerhof, nr. 8.

³ Bronnenboek, nr. 92.

⁴ DoV, nr. 101.

⁵ DoV, nr. 207.

⁶ DoV, nr. 223; JdL, nr. 1153.

schenker: St. Janskapittel Luik

e

tijd: 1292 ¹

vermelding: tiend

schenker: de pastoor van de kerk van Here doet afstand van zijn rechten op de novale tiend

f

tijd: 1295 ²

vermelding: schout en schepenen van de curia van SS bij Here

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: (1232), 1357, 1362, 1439, 1442, 1478, 1580, 1611, 1666, 1675? ³

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

b

tijd: 1494-1541, 1774 ⁴

soort: optekening bankrechten

c

tijd: 1290, 1295 ⁵

soort: laathof (in erfpacht van St. Jan Luik)

d

tijd: 1634 ⁶

soort: laathof Engelant

betaling: kapoenen

fonds: refterproosdij

2.2. collatierecht

tijd: vanaf 1556 ⁷

2.3. tienden

a

tijd: 1510, 1527, 1529 ⁸

opbrengst: rogge en haver (1510, 1527); was, kapoenen, stro (1510)

fonds: cellerarie (1527)

b

tijd: 1292 ⁹

¹ RAL SS kap, nr. 384; Habets, *Codex*, nr. 84; DoV, nr. 230.

² RAL WV, nr. 20 (regest, nr. 17); JdL, nr. 1149.

³ 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1357 = DoV, nr. 345; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1478 = DoV, nr. 631; 1580 = DoV, nr. 779; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

⁴ Habets, *Wijsdommen*, 77-94.

⁵ RAL WV, nr. 20; DoV, nr. 223; JdL, nr. 1149, 1153.

⁶ JdL, nr. 1150.

⁷ RAL SS kap, nr. 1, f. 267v; Paquay, *Pouillé*, 221; SimV, 320.

⁸ 1510 = RAL SS kap, nr. 1, ff. 39v-40; 1527 = BAL B-I-1; 1529 = DoV, nr. 72.

⁹ RAL SS kap, nr. 384; Habets, *Codex*, nr. 84; DoV, nr. 230.

soort: novale tiend

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1196, 1224 ¹

soort: akkerland

ligging: Welpesdale

b

tijd: 1527 ²

ligging: Scharn

opbrengst: 8 va. tarwe

pachters: convent Sinnich

fonds: cellerarie

c

tijd: 1519, 1527 ³

omvang: ca. 143 bu.

ligging: Heer en Keer (Cadier)

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: cellerarie

d

tijd: 1521 ⁴

soort: goederen

ligging: Weesdaell

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

e

tijd: 1521 ⁵

omvang: 45 gr. roe.

ligging: Cadier

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 26 st. 1 ort

fonds: anniversaria

f

tijd: 1521 ⁶

soort: borglanden

omvang: 5½ bu.

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

¹ 1196 = Bronnenboek, nr. 92; 1220 = DoV, nr. 101.

² BAL B-I-1.

³ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1527 = BAL B-I-1; 18e eeuw = RAL SS kap, nr. 392.

⁴ RAL SS kap, nr. 965.

⁵ Idem.

⁶ Idem.

2.6. cijzen

a

tijd: z.d. (15^e eeuw), 1453, 1514, 1588/89, 1717, 1753 ¹

soort: cijnsen

betaling: sub Monte: 6 den. per bu. census loci

betaaldag: zondag na St. Remigius

fonds: refterproosdij

b

tijd: 1514, 1588/89, 1717, 1753 ²

soort: census curiarum

betaling: op St. Innocentius: 16 den. per bu. en kapoenen

fonds: refterproosdij

c

tijd: 1514, 1588/89, 1717, 1753 ³

soort: supra Montem of Lignum sancti Servatii

betaling: zondag na St. Remigius: 12 den. per bu.

fonds: refterproosdij

d

tijd: 1588/89, 1717, 1753 ⁴

soort: opt Eyghen

betaling: zondag na St. Remigius: 8 den per bu.

fonds: refterproosdij

2.9. exploitatiecentrum

a.1

tijd: 1439, 1454, 1457, 1497 ⁵

gebouw: burcht als gevangenis

a.2

tijd: 1508, 1546, 18^e eeuws afschrift, 1721 ⁶

soort: verpachting burcht met weiden, appelgaard, huis, stallen en toebehoren

omvang: borglanden = 7½ bu. in 7 percelen

pachters: 1 = een van de kanunniken of de rijproost

fonds: anniversaria

3. proosdijvermogen

a

tijd: 1281 ⁷

soort: woeste grond gen. "Ligum Sancti Servatii"

b

¹ RAL SS kap, nrs. 386-390; DoV, nr. 564.

² RAL SS kap, nrs. 387-390.

³ Idem

⁴ Idem.

⁵ 1439 = DoV, nr. 507; 1454 = DoV, nr. 566; 1457 = DoV, nr. 584; 1497 = DoV, nr. 660.

⁶ 1508, 1546 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 35v, 36, 194v-195); 18^e eeuw = RAL SS kap, nr. 392; 1721 = RAL SS kap, nr. 968 (f. 35v).

⁷ DoV, nr. 207.

tijd: 1575-1616, 1694-1795 ¹

soort: 1 groot leen: Backerbosch

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- panisten of arme scholieren, 1344; rente uit huis en hofstede te Chahirs (wrsch. Keer, misschien Cadier)
- broederschap kapelannen, 1634: laathof Engellant

¹ RAL SS pro, nrs. 16-17.

Hees

ligging: kaart 2 E5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.2, **3.1.3**, 3.1.6, 3.2.1, **3.3.2**, 3.3.9, 3.5.3, **4.3**, 4.7, 5.3.2; tabellen 5-6, 9, 13-16; kaarten 4, 6, 11-13, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Loon, Brabant

kerkpatroon: St. Quintinus

kerkstatus: hulpkapel van Vlijtingen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: indirecte collatie en tiend

proosdij: leen

3. belangrijkste overige bezitters

- markgraaf van Thüringen
- St. Martinuskapittel Luik, 1079, 1455, 1502: laathof = cijnsen over 53 bu.

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van de landerijen in Heeze, per bu. 24 va. tarwe, nu in de cultura gen. versus Roesmer, van 15 pachters over 6 bu. in 23 percelen = 5 mu. 16 va. tarwe
- Bij Heeze [t.b.v. refterproosdij] van 10 pachters over 9 bu. in 27 percelen = 5 mu. 18 va. 2 cop tarwe
- Heeze, van de tiend, verpacht voor 3 jaar nu 1^e = 32 mu. rogge
- Heeze van 10 pachters over 16 bu. = 10 mu. 2½ va. rogge
- Van de tiend van Heeze = 32 mu. gerst
- Van de landerijen in Heeze, per bu. 24 va. gerst ³, nu in de cultura retro Lauffelder Wech, van 9 pachters over 7 bu. in 21 percelen = 6 mu. 20 1/3 va. 1 cop gerst

2. refterproosdij, 1541 ⁴

inkomsten:

- Bij Heeze van de cijnsen aldaar 4 mrc. 13 sol. 1 den. = 9 Rijnsgld. 6 st. 3 flig.
- Van de tiend aldaar dit jaar = 65 kapoenen

uitgaven:

¹ Literatuur: zie Deel 1, paragraaf 4.3; *Hedendaagsche historie*, XII, 368.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ Staat foutief: tarwe in plaats van gerst.

⁴ RAL SS kap, nr. 1298.

- Aan het kapittel van St. Martinus in Luik zondag na Epifanie in Heeze 33½ den. census fortis = 30 st.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Van 11 pachters over ca. 16½ bu. in tijdpacht en 4 curiae erfelijk = 10 mu. 21 va. rogge

uitgaven:

- Zondag na Epifanie in Heess in de curia van St. Martinus in Luik 6 den. 3 copi 1 kapoen en 1/3 va. gerst = 2 Rijnsd.
- In dezelfde curia van land van Petrus Nepos 5 sol. 3 kapoenen = 37 st.
- In dezelfde curia 33 den. = 33 st.

4. kamerhof, 1547-1562²

inkomsten:

- Op Sacramentsdag cijns in Hees 26 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1062³

vermelding: tijdelijke uitgifte van de villa Hese

ontvanger: markgraaf van Thüringen

b

tijd: 1079⁴

vermelding: Hesa

c

tijd: 1139⁵

vermelding: Hese

d

tijd: 1174⁶

vermelding: rechten van de homines de Hese

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1062, 1174, (1232), 1311, 1315, 1356, 1357, 1361, 1362, 1407, 1435, 1437, 1439, 1442, 1580, 1595, 1611, 1653, 1666, 1675?⁷

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kamerhof, nr. 8.

³ Bronnenboek, nr. 39.

⁴ Bronnenboek, nr. 45.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Bronnenboek, nr. 79.

⁷ 1062 = Bronnenboek, nr. 39; 1174 = Bronnenboek, nr. 79; 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1311 = Verkooren, II.1, 231; 1315 = Bronnenboek, nr. 99d; 1356 = DoV, nr. 342; 1357 = DoV, nr. 345; 1361 = DoV, nr. 362; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1407 = DoV, nr. 455; 1435 = BNP, nr. 9309; DoV, nr. 493; 1437 = RAL SS kap, nr. 933; DoV, nr. 503; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1580 =

soort: bank St. Servaas: lage en hoge justitie

2.2. collatierecht

tijd: 1559 ¹

gerechtigde: pastoor Vlijtingen

2.3. tienden

tijd: 1225 of eerder, 1231, 1526 ²

opbrengst: gerst (zomerkoren op gewanden), rogge en kapoenen, o.a. t.b.v. gasthuis

fonds: cellerarie (gerst, rogge), refterproosdij (kapoenen)

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1385, 1435, 1444, 1526, 1649/50, 1688 ³

omvang: ca. 30 bu. (1385) / ca. 22 bu. (1526)

ligging: in 3 gewanden: 1. Retro Braxatorium, 2. Retro Lauffelder Weech, 3. Versus Roesmer

uitgifte: erfpacht, na 1526 tijdpacht

opbrengst: 24 va. tarwe per bu. uit de wintergraancultura; 24 va. gerst per bu. uit de zomergraancultura

pachters: 19 (1526)

fonds: cellerarie: magnum officium

b

tijd: 1385, 1444, 1526/27, 1649/50, 1688 ⁴

soort: triticum rectorii

omvang: ca. 10½ bu.

ligging: verspreid; verdeeld over 3 culturae

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 12 va. tarwe

pachters: 9 (1526)

fonds: cellerarie t.b.v. refterproosdij

c

tijd: 1519, 1526/27, 1649/50, 1687 ⁵

soort: incl. 3 curiae in erfpacht

omvang: ca. 16 bu.

ligging: excentrisch aantal grotere blokken

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 12 (1526/27)

DoV, nr. 779; 1595 = BNP, nr. 9310; DoV, nrs. 804-805; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1653 = DoV, nr. 895; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

¹ SimV, 326.

² 1225, 1231 = Bronnenboek, nr. 98a en d; Huillard-Bréholles, II.2, 859-860; Poncelet, *Hugues de Pierrepont*, nr. 235; DoV, nrs. 103-104; 1526 = BAL B-I-1.

³ 1385-1444 = RAL SS kap, nrs. 866-868; 1526 = BAL, B-I-1; 1649/50 = RAL SS kap nr. 871 en 5000; 1688 = RAL SS kap, nrs. 395, 964.

⁴ Idem

⁵ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526/27 = BAL, B-I-1; 1649/50 = RAL SS kap .nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1688 = RAL SS kap, nrs. 395, 964.

fonds: cellerarie: magnum officium (Lopende Landen)

d

tijd: 1598/1599, 1649/50, 1688 ¹

soort: Passartslanden

omvang: ca. 13 bu.

ligging: ook in Rosmeer en Veldwezelt

verwerving: gekocht van jkhr. Van Blitterswijk met de opbrengst van de verkoop van het domein in Güls

fonds: cellerarie

e

tijd: 1521, 1581, 1688 ²

soort: incl. 2 huizen met curia en 1 curia (1521)

omvang: ca. 16½ bu.

uitgifte: pacht en erfpacht

fonds: anniversaria

f

tijd: 1599, 1615 ³

soort: 2x huis en hof en 2 curiae

omvang: ca. 2 bu.

uitgifte: erfpacht en pacht

betaling: rogge

verwerving: gekocht midden 16^e eeuw

fonds: scholasterie

2.6. cijnzen

tijd: 1490, ca. 1500, 1506 ⁴

soort: voorn. akkerland, enkele huizen (geen census curiarum)

omvang: opgebracht uit ca. 170 bu.

ligging: verspreid, meest in noordelijke gedeelte van heerlijkheid

betaling: 6 den. per bu.; in 1490 ook vaak 1 obool of 3 den. + 1 obool of 3½ den. per bu.

betaaldag: zondag na St. Andries (1490); 2^e zondag na St. Andries (1506)

fonds: refterproosdij

3. proosdijvermogen

tijd: 1171 ⁵

soort: Schotelland

omvang: 3 bu.

ligging: aansluitend aan de drie gewanden

uitgifte: proosdijleen; opbrengst voor maaltijd bij Blijde Inkomst

¹ 1598/99 = RAL SS kap, nrs. 955, 993; 1649/50 = RAL SS kap, nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1688 = RAL SS kap, nrs. 395, 964.

² 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1649/50 = RAL SS kap, nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1688 = RAL SS kap, nrs. 395, 964.

³ RAL SS kap, nrs. 969-970.

⁴ 1490, 1506 = RAL SS kap, nr. 901; ca. 1506 = RAL SS kap, nr. 396.

⁵ RAL SS kap, nr. 871, p. 71; 1171 = Bronnenboek, nr. 77.

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie gasthuis

6

Koninksem

ligging: kaart 2 D6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.2, 3.1.6, 3.2.1, **3.3.6**, 3.3.9, 3.5.2, 3.5.4, 3.5.7, 5.3.2; tabellen 5-6, 9, 13-16; kaarten 21, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Loon, Brabant

kerkpatroon: St. Servaas

kerkstatus: afhankelijk van O.L. Vrouwekerk Tongeren

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: gedeelte van de tiend

proosdij: losse percelen beemd

3. belangrijkste overige bezitters

- O.L. Vrouwekapittel Tongeren: grote tiend t.a.v. “dienende landen”
- proost OLV Tongeren: collatie
- laathof van Koninksem

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- In Coenixhem, verpacht voor 12 jaar, nu 8^e, per bu. voor 16 va. 1 cop tarwe, van 7 pachters over 103 bu. = 68 mu. 20 va. tarwe³
- Van de tiend in Coenixhem, nu 5^e jaar verpacht = 9 mu. 6 va. rogge
- Van 1 persoon in Coenichem erfelijk = 2 mu. spelt
- Van de inwoners van Coenixhem voor 24 bu. weide gen. dat Hollanderbrueck, verpacht voor 12 jaar nu 8^e = 170 Rijnsgld.
- Van de molen buiten Wijck bij Tongeren = 3 mu. 14 va. 2 cop. rogge

2. refterproosdij, 1541⁴

inkomsten:

- Bij Coninxhem van de cijnsen aldaar 15 mrc. census fortis = 150 Rijnsgld. 2 st.

uitgaven:

¹ Literatuur: Hasquin, 502-503; De Seyn, 690; *Hedendaagsche historie*, XII, 369; Paquay, *Paroisses*, 71-75; Doppler, *Benoeming*; Doppler, *Dienende landen*; Zender, 80; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 86; JdL, 204; Paquay, *Pouillé*, 212; SimV, 844-846.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ Een aantal pachters heeft percelen in 3 culturae.

⁴ RAL SS kap, nr. 1298.

- Aan de erfgr. van Arnoldus Ghoerskoeven van de cijnsen bij Coninxhem 2½ sol. census fortis = 26 st. 4 flig.
- Aan de tafel van de H. Geest in Tongeren van de gen. cijnsen 5 sol. census fortis = 2 Rijns-gld. 12 st. 8 flig.
- Aan de graaf van Loon van gen. cijnsen 8 oude regalen = 42 Rijns-gld.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- In Coninxem van 1 bu. 4 gr. roe in tijdpacht = 20 va. rogge
 - Van het klooster van de Regulieren in Tongeren van 3 bu. 6 gr. roe. in Coninxem erfelijk = 8½ va. rogge
 - In Coninxum ca. 48½ bu. in meer dan 70 percelen verpacht in 1547 voor 12 jaar voor 30 va. spelt per bu. = 167 mu. 17 va. ½ cop. spelt
 - Van drie erfpachten o.a. van een huis met curia en de goederen van Sladen = 9 mu. spelt
 - Van het Regulierenklooster in Tongeren van hun curia in Coninxum erfelijk = 3 mu. spelt
 - Van het O.L. Vrouwekapittel in Tongeren = 3 mu. spelt.
- N.B. De speltinkomsten in Koninksem worden genoemd vanaf 1415 (RAL SS kap. nr. 1246).

uitgaven:

- Zondag na Allerheiligen aan de refterproost van goederen in Coninxum 21 mrc. 6 sol. 6 den. = 10 Rijns-gld. 7½ flig.
- Aan de bisschop van Luik van landerijen in Coninxum 2½ den. 2½ va. spelt = 2 Rijns-gld. 13 st. 7½ flig.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139²

vermelding: Conongesheym

b

tijd: [1146]³

vermelding: curia Kunincheim; geen rechtsmacht graaf van Loon

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: [1146], (1232), 1357, 1362, 1411, 1439, 1442, 1451, 1452, 1481, 1580, 1611, 1666, 1675⁴

¹ RAL SS kap. nr. 1257.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ Bronnenboek, nr. 74b.

⁴ 1146 = Bronnenboek, nr. 74b; 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1357 = DoV, nr. 345; 1362 = De Borman, *Noti-
ce*, 71-75; DoV, nr. 367; 1411 = DoV, nr. 462; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap. nr. 934; DoV, nr. 532;
1451 = DoV, nrs. 556-557; 1452 = DoV, nr. 560; 1481 = DoV, nr. 636; 1580 = DoV, nr. 779; 1611 = RAL SS kap.
nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

2.3. tienden

a

tijd: 1519, 1526, 1775 ¹

soort: tiend van de rooilanden

opbrengst: rogge

fonds: cellerarie

b

tijd: 1652 ²

soort: kleine tiend

omvang: over ca. 90½ bu.

ligging: in vier tiendgangen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1519, 1526, 1628, 1659, 1666, 1672 ³

omvang: ca. 103 + 1 bu.

ligging: 103 bu. in 3 culturae: 1. Tonnen Art, 2. Aent Gaet boven die Groenstraat versus Vechtmaele, 3. Art boven dat Staden Ghaet

uitgifte: pacht

opbrengst: tarwe

pachters: 7 (1526)

fonds: cellerarie

b

tijd: 1526 ⁴

soort: incl. een bampt

omvang: bijna 2 bu. + bampt

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 2 mu. spelt

pachters: 1

fonds: cellerarie

c.1

tijd: 1519, 1526, 1587, 1605, 1705 ⁵

soort: Hollen-/Hollenderbroek = Hoogbeemden en Keuterbeemden

omvang: ca. 34 bu.

uitgifte: verpacht aan de inwoners van het dorp

opbrengst: met kerstmis: geld

fonds: cellerarie

¹ 1519 = RAL SS kap. 963; 1526 = BAL B-I-1; 1775 = RAL SS kap. nr. 419.

² RAL SS kap. nr. 914.

³ 1519 = RAL SS kap. nr. 963; 1526 = BAL B-I-1; 1628 = RAL SS kap. nr. 914; 1659, 1666, 1672 = RAL SS kap. nr. 955 (ff. 253, 272, 288v).

⁴ BAL B-I-1.

⁵ 1519 = RAL SS kap. nr. 963; 1526 = BAL B-I-1; 1587, 1605 = RAL SS kap. nr. 955 (ff. 106, 204-205); 1705 = RAL SS kap. nr. 914; RAL SS kap. nr. 955 (f. 47).

c.2

tijd: 1411-1415 ¹

soort: proces tussen St. Servaaskapittel en stad Tongeren over gemene of broekgrond

omvang: 16 bu.

ligging: tussen Koninksem en Tongeren

d

tijd: 1526, 1626, 1728-1737 ²

soort: watermolen

ligging: op de Jeker in Wyck tussen Tongeren en Koninksem

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

herkomst: 2 hoekjes van SS op het Panhuis te Lynden geruild met Goeswinus de Wydoe

fonds: cellerarie

e

tijd: 15^e eeuw, 1506, 1521, 1581, 1659, 1666, 1672, 1727-1734 ³

soort: speltlanden; 1x huis en hof

omvang: resp. 32½ bu. dienend land en 2½ bu. rooiland (15^e eeuw, 1506), ca. 44 ½ bu. (1521), ca. 37 ½ bu. (1581)

ligging: in 3 aerten: Tommeraert, Vechmaler Aert en Louwert Aert (1581) of Stayen Aert (1727-34)

opbrengst: spelt

uitgifte: pacht en erfpacht

fonds: anniversaria

f

tijd: 1521 ⁴

soort: goederen van O.L. Vrouwekapittel Tongeren

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 3 mu. spelt

fonds: anniversaria

g

tijd: 1521 ⁵

soort: land en Clessenhoeff van Regulieren Tongeren

omvang: bijna 4 bu.

uitgifte: erfpacht

opbrengst: resp. 8½ vat rogge en 3 mu. spelt

fonds: anniversaria

h

tijd: 1581 ⁶

omvang: 24 gr. roe.

fonds: anniversaria

¹ RAL SS kap, nr. 855.

² 1526 = BAL B-I-1; 1626 e.v. = RAL SS kap, nr. 914.

³ 15^e eeuw, 1506 = RAL SS kap, nr. 410-411; 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1659, 1666, 1672 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 253, 272, 288v); 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

⁴ RAL SS kap, nr. 965.

⁵ Idem.

⁶ RAL SS kap, nr. 966.

i

tijd: 1599, 1615 ¹

soort: incl. 5x huis en hof, waaronder goed van Staden, en 3 curiae

omvang: ca. 9½ bu.

uitgifte: erfpacht en pacht

betaling: voorn. spelt

verwerving: gekocht in 2^e helft 15^e eeuw

fonds: scholasterie

2.5. keurmeden

tijd: 1442/15^e eeuw ²

soort: “dienende landen”

betaling: 1 paard bij overlijden

2.6. cijnsen

a

tijd: 1442/15^e eeuw, 1451, 1506, 1553, 1686-1688, 1727-1734, 1775 ³

soort: “dienende landen” = waarover O.L. Vrouwekapittel Tongeren tiend ontvangt

ligging: binnen de heerlijkheid

betaling: 1) per 4 bu. 5 gr. roe. 1 hinne en 5 eieren; 2) per bu. “Engelgelt” of “Inger” = vracht van 5 va. tarwe naar Maastricht; 3) per bu. 10 den. cijns

betaaldag: Allerzielen (1506), zondag voor St. Thomas Apostel = 21 dec. (1553 e.v.)

fonds: refterproosdij

b

tijd: 1506, 1553, 1686-1688, 1775 ⁴

soort: rooiland

ligging: binnen de heerlijkheid

betaling: 4 den. per bu., zelfde betaaldag

fonds: refterproosdij

c

tijd: 1506, 1553, 1686-1688, 1759, 1775 ⁵

soort: Meerslanden

ligging: in de Meers = op de grens tussen Koninksem en Rutten

betaling: 9 den. per bu., zelfde betaaldag

fonds: refterproosdij

d

tijd: 1506, 1553, 1686-1688, 1775 ⁶

soort: land buiten de heerlijkheid

ligging: Tongeren, Piringen, Bedue, Vechmael

betaling: 7 den. per bu., zelfde betaaldag

¹ RAL SS kap, nrs. 969-970.

² Bronnenboek, nr. 106.

³ 1442 / 15^e eeuw = Bronnenboek, nr. 106; 1451 = DoV, nr. 557; 1506-1775 = RAL SS kap, nrs. 411, 413, 415, 419; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

⁴ RAL SS kap, nrs. 411, 413, 415, 419.

⁵ 1506 e.v. = 3.6.b; 1759 = RAL SS kap, nr. 420a / RAL kaartencollectie, nr. 529.

⁶ RAL SS kap, nrs. 411, 413, 415, 419.



Kaart van de Meerslanden op de grens tussen Koninksem en Rutten, 1759 (RAL).

fonds: refterproosdij

3. proosdijvermogen

tijd: 1652 ¹

soort: beemden

omvang: ca. 5 of 6 bu.

ligging: overzijde van de Jeker

¹ RAL SS kap, nr. 914.

Mechelen aan de Maas

Daalgrimbie, Eisden, Vucht

ligging: kaart 2 E4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.9, 3.5.5, 3.6, 5.3.2; tabellen 4-6, 9, 13, 15-17; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Loon, Brabant

kerkpatroon: HH. Monulfus en Gondulfus (Mechelen); St. Christoffel (Opgrimbie)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

proosdij: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

proosdij: collatie en tiend

proosdij: div. grote en kleine lenen

kapittel: losse percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Cornillon / Beaurepart Luik, begin 13^e eeuw, 1646: collatie en tiend Opgrimbie
- abdij Hocht, 1230: heerlijkheid Opgrimbie
- laathoven Printhaghen, Mottenhof, Mecheler cijnhof in Vucht

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Bij Vucht 6x losse census rectorii in sol. en den. van landerijen = 1 Rgld. 1 st.

3. anniversaria, 1553³

inkomsten:

- Van 2 bu. land supra Paludes = 9 va. rogge

4. kamerhof, 1547-1562⁴

inkomsten:

- Op St. Servaasdag cijns in Mechelen 16 den.

¹ Literatuur: Hasquin, 645-646; De Seyn, 881; *Hedendaagsche historie*, XII, 368; Van de Weerd, *Maasland*, 30; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 6 (1924/25), 81, 82-84; Remans, *Mechelen*, 79-81; Coenen, *Kasteelen*, 163-171; Gorissen, *Stichtingen*; Belonje; Hardenberg, *Vroenhof*, 31, 51; Gorissen/Hermans, *Opgrimbie*; Remans, *Opgrimbie*; Brouwers, *Opgrimbie*; Gorissen, *Schepenbanken*; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 130-133, 172-175; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 86-87; De Crassier, *Hocht*, 228-229, 235-238; JdL, 204.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

⁴ RAL SS kamerhof, nr. 8.

- idem in Grimbie 7 den.
- idem in Eisden en Vucht 16 den.

6. proosdij, 1540-1542¹

inkomsten 1540:

- Van de landen van de proost in Mechelen van verscheidene pachters = 16 mu. 18 va. rogge
- Van de tiend in Mechelen van verscheidene tiendenaars = 16 mu. rogge
- Van de contrapanden gen. de Moelepanden van verscheidene personen = 18 va. 3 cop. rogge
- Van de moelen aldaar in merica van de molder = 18 va. rogge
- Van Geerardt int Panhuys in Gremby = 1 va. rogge
- In Mechelen terzake van de tiende = 18 va. tarwe
- De proost heeft van zijn landen in Mechelen = 16 mu. 18 va. haver
- Terzake van de tiend aldaar = 16 mu. haver
- Van de landen gen. Moelepanden = 18 va. 3 cop. haver
- In Mechelen terzake van de tiend = 6 va. raapzaad en 6 va. erwten

inkomsten over de 3 jaren 1540-1542:

- Cijns in Mechelen op zondag na St. Andries = 78 gld. Brab.
- 90 hinnen op St. Stephanus van 1 st. per stuk = 13½ gld. Brab.
- 27 kapoenen van 2 st. per stuk = 4 gld. 1 st. Brab.
- Keuren van 6 personen = 24 Brab. gld. 7 st.
- Amenden van 2 personen = 25 Brab. gld.
- Van het bos gen. Hulst = 20 Brab. gld.
- Van de vijvers van de proosdij van twee broers = 72 gld. Brab.
- Van de eilanden in de Maas van 1 persoon = 32 gld. 8 st. Brab.
- Van de kleine tiend van 1 persoon = 36 gld. Brab.
- Van de visserij van 1 persoon = 16 gld. 3 st. Brab.
- De pachters in Mechelen zijn schuldig van 1 varken = 12 gld. 12 st. Brab.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

I. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1062²

vermelding: tijdelijke uitgifte van de villa Mahlen

ontvanger: markgraaf van Thüringen

b

tijd: 1139³

vermelding: Magelneis cum ecclesia

c

tijd: [1146]⁴

vermelding: curia Magglis; geen rechtsmacht graaf van Loon

¹ RAL SS proosdij, nr. 10.

² Bronnenboek, nr. 39.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 74b.

d

tijd: 1176 ¹

vermelding: overdracht ontvangen leen van 5 mansi in cijns

schenker: familie van diaken Hezelo

e

tijd: 1179 ²

vermelding: gemeensch. gebruiksrechten samen met de mansionarii in de villa Mechelen

f

tijd: 1218-1225 (vóór 1170) ³

vermelding: Mechele genoemd als villa van Sint Servaas

g

tijd: 1232 ⁴

vermelding: bij verdeling met het kapittel krijgt de proost Meghelen / curia de Meghelen / Meychold / Meyeheld

h

tijd: 1250 ⁵

vermelding: overdracht vijver bij Grimbede aan abdijs Hocht

i

tijd: 1252 ⁶

vermelding: afstand van rechtpraak aan kapittel; behoud jurisdictie en voogdgedingen

j

tijd: 1294 ⁷

vermelding: overdracht door Lodewijk van Eymael aan de abdijs Hocht van het leen in districtu Meglinensi dat hij van de proost houdt = bos in Grimbede

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1521 ⁸

omvang: 2 bu.

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

3. proosdijvermogen

3.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

¹ Bronnenboek, nr. 81.

² Bronnenboek, nr. 82.

³ Bronnenboek, nr. 76.

⁴ Bronnenboek, nr. 99a-b.

⁵ RAH, Abdij Hocht; DoV, nr. 163.

⁶ DoV, nr. 168.

⁷ RAL SS pro, nr. 14; DoV, nr. 233.

⁸ AL SS kap, nr. 965.

tijd: (1062), [1146], 1218-1225, 1232, 1252, 1301, 1357, 1435, 1462, 1563, 1580, 1595, 1600, 1603, 1631, 1666, 1675¹

soort: bank van St. Servaas, lage en hoge justitie

b

tijd: 1179²

soort: mansionarii

3.2. collatierecht

tijd: vanaf 1559³

3.3. tienden

a

tijd: 1486, 1773⁴

uitgifte: pacht

opbrengst: 16 mu. 6 va. rogge en 16 mu. 6 va. haver

pachters: 3

b

tijd: 1486, 1773⁵

soort: kleine tiend

uitgifte: pacht

opbrengst: 19 goudgld.

pachters: 1

3.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1486, 1773⁶

omvang: ca. 50½ bu.

uitgifte: pacht

opbrengst: 13 va. half rogge half haver per bu.

pachters: 6

3.6. cijnzen

a

tijd: 1176⁷

omvang: 5 mansi

betaling: 3 solidi

fonds: t.b.v. licht voor altaar St. Remigius

b

¹ 1062 = Bronnenboek, nr. 39; 1146 = Bronnenboek, nr. 74b; 1218-1225 = Bronnenboek, nr. 76; 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1252 = DoV, nr. 168; 1301 = Miraeus / Foppens, IV, 577-580; DoV, nr. 241; 1357 = DoV, nr. 345; 1435 = DoV, nr. 495; 1437 = RAL SS kap, nr. 933; DoV, nr. 503; 1462 = DoV, nr. 603; 1563 = DoV, nr. 760; 1580 = DoV, nr. 779; 1595 = BNP, nr. 9310; DoV, nrs. 804-805; 1600 = DoV, nr. 811; 1603 = DoV, nr. 817; 1631 = DoV, nr. 878; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

² Bronnenboek, nr. 82.

³ Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 130; Paquay, *Pouillé*, 232.

⁴ 1486 = RAL SS pro, nr. 2; 1773 = RAL SS pro, nr. 6.

⁵ 1486 = RAL SS pro, nr. 2; 1773 = RAL SS pro, nr. 6.

⁶ 1486 = RAL SS pro, nr. 2; 1773 = RAL SS pro, nr. 6.

⁷ Bronnenboek, nr. 81.

tijd: 1486 ¹
soort: leemland
ligging: Mechelen, As, GlabbEEK
betaling: op zondag na St. Andries: 8 den. per bu.

c
tijd: 1486 ²
soort: savelland
ligging: Mechelen, As, GlabbEEK
betaling: op zondag na St. Andries: 4 den. per bu.

d
tijd: 1486 ³
soort: voorn. huizen en hoeven
ligging: Mechelen, As, GlabbEEK
betaling: op St. Stephanus: kapoenen

e
tijd: 1486 ⁴
betaling: kippen

3.7. leengoederen

a
tijd: 1294 ⁵
soort: bos als proosdijleen genoemd
ligging: Grimbie

b
tijd: 1575-1616, 194-1795 ⁶
soort: 10 grote lenen: Hof van PrinthagEn, Grote Melisleen, huis de Kesseling, laathof Van der Motten in Grimbie, laathof Alden Moor, Raeseleen, Hof van der Bruggen gen. Hof van Oensel, Rommeleen in Lanklaar, Mecheler cijnshof in Vucht, Pageleen

c
tijd: 1363, 1575-1616, 1694-1795 ⁷
soort: 54 kleine lenen

3.8. overige

a
tijd: 1179 ⁸
soort: gemeenschappelijke gebruiksrechten

b
tijd: 1486 ⁹
soort: wind- en watermolEn

¹ RAL SS pro, nr. 2.

² Idem.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ RAL SS pro, nr. 14; DoV, nr. 233.

⁶ 1575 = RAL SS pro, nrs. 16-17

⁷ 1363 = RAL SS kap, nr. 859; DoV, 371; vanaf 1575 = RAL SS pro, nrs. 16-17.

⁸ Bronnenboek, nr. 82.

⁹ RAL SS pro, nr. 2.

uitgifte: pacht

betaling: 3½ mu. rogge

c

tijd: 1486, 1773 ¹

soort: 3 vijvers incl. 1 molenvijver = visrecht

uitgifte: pacht

betaling: op St. Servaas: geld

d

tijd: 1486, 1773 ²

soort: Breijt Water = visrecht

ligging: van dorp Grimby tot Mechelen

uitgifte: pacht

betaling: op St. Servaas: geld

e

tijd: 1606 ³

soort: zeker waterken lopende door de heerlijkheid = visrecht

f

tijd: 1486, 1773 ⁴

soort: 2 kleine weertjes

ligging: in de Maas

uitgifte: pacht

betaling: geld

g

tijd: 1486 ⁵

soort: houtverkoop uit bosje geheten die Hulss

h

tijd: 1486 ⁶

soort: konijnenjacht

¹ 1486 = RAL SS pro, nr. 2; 1773 = RAL SS pro, nr. 6.

² Idem.

³ DoV, nr. 829.

⁴ 1486 = RAL SS pro, nr. 2; 1773 = RAL SS pro, nr. 6.

⁵ RAL SS pro, nr. 2.

⁶ Idem.

Sluizen

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.2, 3.1.6, 3.3.9, 3.6, 5.3.2; tabellen 5-6, 9, 13-15, 17; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Loon, Brabant

kerkpatroon: St. Servaas

kerkstatus: afhankelijk van parochie van Mal

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

3. belangrijkste overige bezitters

- proost O.L. Vrouwekapittel Tongeren: tiend
- pastoor Mal (via O.L. Vrouwekapittel Tongeren), collatie
- Luiks allodiaal hof: laathof Emaal
- laathoven: van Jan Pellart, van Repen (Mal)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Sluissis, per bu. 8 va. tarwe Sluizense maat (7 Sluizens = 6 Maastr.), van 10 pachters = 1 mu. 23 va. 1½ cop. tarwe
- Sluisis [t.b.v. refterproosdij] van 5 pachters = 1 mu. 13 va. 3 cop tarwe
- In Sluissis van 7 pachters over 2 molens 1 curia en 1½ bu. = 5 mu. 10 1/3 va. rogge
- Sluissis, per bu. 8 va. gerst Sluizense maat (7 Sluizens = 6 Maastr.), van 7 pachters = 1 mu. 6 va. 3½ cop. gerst
- Van 8 pachters in Sluissis over ca. 39 bu., waaronder 28½ bu. gen. Sproelant en 1½ bu. in de Munckxdael gelegen = 113 mu. 13 va. spelt

2. refterproosdij, 1541³

inkomsten:

- Bij Sluyssis van de cijnsen aldaar incl. de curia 5 mrc. 10 den. 1½ copi census fortis et loci = 52 Rijnsigd. 19 st. 53 kapoenen
- Cijns gekocht van Johan Draeck videlicet de Lovanio = 15 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 1045-1046; De Seyn, 1274; *Hedendaagsche historie*, XII, 369; Paquay, *Paroisses*, 68-70; Zender, 84; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 87; JdL, 208; Paquay, *Pouillé*, 245; SimV, 848, 860-862.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

- Van een curia in Sluyssis 5 va. rogge = 4½ Rgld.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- In Sluis van een huis met curia en 12 gr. roe in aflosbare pacht = 1 mu. rogge
- In Sluis van 9 gr. roe. onlangs gekocht = 1 mu. spelt

6. proosdij, 1540-1542²

inkomsten 1540:

- In Sluyssen op de goederen van Jan Cuenen schout aldaar 1 mu. spelt

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139³

vermelding: Sluis

b

tijd: 1174⁴

vermelding: rechten van de homines de Slusen

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1174, (1232), 1357, 1362, 1366, 1380, 1411, 1439, 1442, 1481, 1580, 1611, 1666, 1675?⁵

soort: bank St. Servaas: lage en hoge justitie

b

tijd: 1372, 1380, 1724, 1779⁶

soort: laathof Puthof

fonds: elemosinarie (1380)

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a.1

tijd: 1525⁷

omvang: ca. 7½ bu.

ligging: in div. culturae

opbrengst: op St. Servaasdag: 8 va. tarwe en 8 va. gerst per bu. Sluizense maat

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS proosdij, nr. 10.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 79.

⁵ 1174 = Bronnenboek, nr. 79; 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1357 = DoV, nr. 345; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1366 = DoV, nr. 378; 1380 = Willemsen, nr. 245; 1411 = DoV, nr. 462; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1481 = DoV, nr. 636; 1580 = DoV, nr. 779; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

⁶ 1372 = Willemsen, nr. 225; 1380 = RAL SS broe, nr 69; 1724, 1779 = RAL SS kap, nr. 852; JdL, nr. 1197.

⁷ BAL B-I-1.

pachters: 10
fonds: cellerarie

a.2

tijd: 1727-1734 ¹
soort: Sluijskens landen
omvang: ca. 7½ bu.
uitgifte: pacht
opbrengst: 12 va. rogge per bu.
fonds: cellerarie

b.1

tijd: 1526 ²
soort: triticum rectorii
omvang: 4¾ bu.
ligging: bij Sluizen en Heukelom
opbrengst: tarwe
fonds: cellerarie

b.2

tijd: 1727-1734 ³
omvang: ca. 2½ bu.
uitgifte: pacht
opbrengst: tarwe
pachters: 1
fonds: cellerarie

c

tijd: 1526 ⁴
soort: incl. 2 molens en 1 curia
omvang: ca. 1½ bu.
uitgifte: pacht en erfpacht
opbrengst: rogge
pachters: 7
fonds: cellerarie

d.1

tijd: 1519, 1526 ⁵
soort: o.a. ca. 31½ bu. gen Sprolant
omvang: ca. 40½ bu.
uitgifte: pacht en erfpacht
opbrengst: spelt
pachters: 4
fonds: cellerarie

d.2

tijd: 1727-1734 ⁶

¹ RAL SS kap, nr. 914.

² BAL B-I-1

³ RAL SS kap, nr. 914

⁴ BAL B-I-1.

⁵ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1.

⁶ RAL SS kap, nr. 914.

omvang: min. ca. 36 bu.
ligging: ca. 5 bu. in Moninxdael
uitgifte: pacht, soms erfpacht
opbrengst: rogge
fonds: cellerarie

e

tijd: 1727-1734 ¹
omvang: ca. 5 bu.
uitgifte: 2 erfpachten
opbrengst: resp. 9 mu. 1 va. en 2 mu. spelt
fonds: cellerarie

f

tijd: 1521, 1581 ²
omvang: resp. huis en hof met 12 roe. en stuk land van 9 roe
uitgifte: 2 erfpachten
opbrengst: resp. 25 va. rogge en 1 mu. spelt
fonds: anniversaria

g

tijd: 1599, 1615 ³
soort: incl. molen
omvang: ca. 8½ bu.
uitgifte: erfpacht en pacht
betaling: spelt en rogge
verwerving: gekocht in 1448, 1480-1481 en 1540-1550
fonds: scholasterie

h

tijd: 1599, 1615 ⁴
ligging: Mal
uitgifte: erfpacht
betaling: 14 va. rogge
verwerving: gekocht in 1580
fonds: scholasterie

2.6. cijnzen

a

tijd: 1563, 1570, 1723, 1727-1734, 1779 ⁵
soort: St Servaashof: cijnsen van landerijen; cijnsen en kapoenen van curiae
betaling: op zondag na St. Andries per bu. 4 denarii zware cijns
fonds: refterproosdij

b

tijd: 1724, 1727-1734, 1779 ¹

¹ Idem.

² RAL SS kap, nrs. 965-966.

³ RAL SS kap, nrs. 969-970.

⁴ Idem.

⁵ 1563, 1570 = RAL SS kap, nr. 849; 1723 = RAL SS kap, nr. 850; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914; 1779 = RAL SS kap, nr. 851.

soort: Puthof: cijnsen
betaling: op St. Lambertus

2.8. overige

tijd: 1591²
soort: molen

¹ 1724 = RAL SS kap, nr. 850; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914; 1779 = RAL SS kap, nr. 852.

² RAL SS kap, nr. 955 (f. 133v).

Tweebergen

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.6, 3.2.1, 3.2.2, 3.3.9, 3.5.4, 3.5.5, 3.6, 4.2.5, 5.1, 5.3.1, 5.3.2; tabellen 5-6, 9, 13, 17; kaarten 31-32

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank St. Servaas

voogdij: Brabant

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

proosdij: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: cijnsen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- Cijnsen en kapoenen extra Portam Duorum Montium 2 mrc. , in platea Duorum Montium 40 mrc. 12 sol. 15 kapoenen³

uitgaven:

- Rond Allerheiligen betaling cijnsen in de curia van de domicellus van Mopertingen in Duobus Montibus en genoemd Mansceys 3 sol. 5 den. = 2 Rijns gld. 1 st.
- In de curia in Duobus Montibus 12 den. 2 kapoenen = 15 st.
- Van goederen van Theodericus de Duobus Montibus 5 sol. = 5 st.

6. proosdij, 1540-1542⁴

inkomsten 1540:

- De proost heeft te Tricht terzake van zijn commende een erfpacht van = 13 mu. 19 va. rogge
- Van de landen buiten de vesten gelegen = 32 mu. rogge

inkomsten over de 3 jaren 1540-1542:

- Verheffingen voor de leenhof van de proost 23 kleine lenen à 3 gld. en 2 grote lenen à 15 gld. = 99 gld. Brab.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139¹

¹ Literatuur: Eversen, *Limietbeschrijvingen*, 371, 374-379; Eversen / Meulleners, 280-282; *Hedendaagsche historie*, XII, 367-368; Bachiene, V, 966-967; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 87. Zie verder onder Maastricht.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ Voor totale cijnskaart, zie Maastricht.

⁴ RAL SS proosdij, nr. 10.

vermelding: Duo Montes

b

tijd: 1231²

vermelding: proost schenkt tiend de Duobus Montibus

ontvanger: refter SS

c

tijd: 1232³

vermelding: bij verdeling met het kapittel krijgt de proost Tuenbergen / curia de Duobus Montibus

d

tijd: 1250⁴

vermelding: proost geeft land (terra) gelegen te St. Pieter in cijns, behorend tot de cultura van de proosdij van Duo Montes te Maastricht

e

tijd: 1252⁵

vermelding: rechtpraak voor kapittel, jurisdictie en voogdgedingen voor proost

f

tijd: 1265⁶

vermelding: proost heeft commena van de proosdij in Tweebergen in erfpacht gegeven

2. kapittelvermogen

- tiend, 1231, t.b.v. refterproosdij⁷
- huizen en cijnsen en renten op huizen, o.a. voor jaargetijden, vanaf 14^e eeuw⁸

3. proosdijvermogen

3.1. jurisdictie/ heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1232, 1252, 1301, 1357, 1580, 1603, 1611, 1675?⁹

soort: bank van St. Servaas, lage en hoge justitie

3.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1265¹⁰

ligging: bij de Jeker naar de kant van Tweebergen

uitgifte: erfpacht

opbrengst: per bu. 16 Luikse solidi en 16 kapoenen of 20 Luikse solidi of nog anders

b

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² DoV, nr. 110.

³ Bronnenboek, nr. 99a-b.

⁴ DoV, nr. 162.

⁵ DoV, nr. 168.

⁶ DoV, nr. 177.

⁷ DoV, nr. 110.

⁸ RAL SS kap, nrs. 503, 549, 587, 591-592, 651, 662, 796; DoV, nr. 310.

⁹ 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1252 = DoV, nr. 168; 1301 = Miraeus / Foppens, IV, 577-580; DoV, nr. 241;

1357 = DoV, nr. 345; 1580 = DoV, nr. 779; 1603 = DoV, nr. 817; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

¹⁰ DoV, nr. 168.

tijd: 1486, 1774 ¹
omvang: ca. 24½ bu. (1486)
uitgifte: pacht
opbrengst: 27 va. rogge(?) per bu. (1486)
pachters: 2

c

tijd: 1486, 1474 ²
soort: 10 hoeven (1486)
ligging: buiten Tweebergerpoort, buiten Lenculenpoort, Abtstraat (1486)
uitgifte: erfpacht
opbrengst: totaal 5 mu. rogge (1486)

3.6. cijnzen

a

tijd: 1486 ³
soort: korencijnzen: voorn. hoeven
ligging: buiten Tweeberger- en Lenculenpoort, in Lenculen, buiten Tweebergen en Lenculen, Tongersestraat
betaling: rogge = ca. 9 mu.; oorspr. in geld en kapoenen

b

tijd: 1486 ⁴
soort: kleine cijnsen
ligging: aan Lenculenpoort, op de stadsgraaf in Tweebergen
betaling: geld = 8½ mark
n.b.: afkomstig uit anniversaria

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie gasthuis
- armentafel Beyart, 1324, hoeve van kanunnik Johannes Beyart ⁵
- broederschap kapelanen, 14^e eeuw e.v., een huis en div. cijnsen op huizen ⁶

¹ 1486 = RAL SS pro, nr. 2; 1774 = RAL SS pro, nr. 6.

² Idem.

³ RAL SS pro, nr. 2.

⁴ Idem.

⁵ RAL SS bey, nrs. 1 en 9; DoV, nr. 267; DoS, nr. 184.

⁶ RAL SS broe, nrs. 153, 162, 169, 179, 184, 204, 211, 215-217, 226, 340.

Vlijtingen

Lafelt, Ellicht

ligging: kaart 2 E5-6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 2.8.2, 3.1.2, **3.1.3**, 3.1.6, 3.2.1, **3.3.2**, 3.3.9, 3.4, 3.5.2, 3.5.3, 3.5.6, 3.6, **4.2**, 4.7, 5.3.2; tabellen 4-6, 9, 13-17; kaarten 4-10, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens

territorium: bank St. Servaas ¹

voogdij: Loon, Brabant

kerkpatroon: St. Albanus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: collatie en tiend

proosdij: div. grote en kleine lenen

3. belangrijkste overige bezitters

- laathof St. Clemens: 1453

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Landerijen in Vleitingen, in cultura Neerhem en Ophem, per bu. voor 20 va. tarwe, van 56 pachters over 49 bu. in 164 percelen = 38 mu. 14 va. ½ cop. tarwe
- Vleitingen [t.b.v. refterproosdij] van 5 pachters over 4 bu. in 7 percelen = 1 mu. 6 va. 2 cop. tarwe
- Vleitingen, van de tiend verpacht voor 3 jaar, nu 3^e = 76 mu. rogge
- Vleitingen van 11 pachters over min. 42½ bu = 29 mu. 21 va. 3 cop. rogge
- Van de tiend van Vlijtingen = 76 mu. gerst
- Landerijen in Vleitinghen, per bu. voor 20 vaten gerst, in cultura Retro Torffshoff, van 63 pachters over 46½ bu. in 180 percelen = 38 mu. 17 va. ½ cop gerst

2. refterproosdij, 1541 ³

inkomsten:

- Bij Fleittingen van de cijnsen aldaar 14 mrc. 18 sol. 3 den. census loci = 29 Rijns gld. 16½ st.
- Van de tiend aldaar dit jaar = 148 kapoenen
- 7 losse cijnsen in sol. en den., o.a. m.b.t. land van Elias Monachus = 2 Rgld. 12 st. 2 flig.

uitgaven:

¹ Literatuur: zie hoofdstuk Vlijtingen; *Hedendaagsche historie*, XII, 368.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

- Aan de proost van St. Servaas van cijnsen in Vlijtingen 10 mrc. 14 sol. 10 den. = 5 Rijns-gld. 12 st. ... flig.
- Aan 7 kapellanen van de St. Servaaskerk van gen. cijnsen aan ieder 8 sol. = 19½ st. 6 flig.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Van de refterproost van cijnsen bij Vlietingen 6 sol. 5 den. = 3 st. ½ flig.
- Van een huis met curia op de Meerpoel voor 8 sol. 6 den. = 4 st.
- Van een curia en 4 gr. roe. in Vlietingen 36 sol. 2 kapoenen = 18 st. 4½ flig.
- Van 2 personen uit Lauffelt voor een jaargetijde 20 sol. = 9 st. 6 flig.
- Van 17 pachters over ca. 31 bu. in 40 percelen meestal in tijdpacht en 4 curtes en 3 curiae erfelijk = 24 mu. 17 va. rogge

4. kamerhof, 1547-1562²

inkomsten:

- Op Sacramentsdag cijns in Vlijtingen 4 sol. 6 den.

6. proosdij, 1540-1542³

inkomsten 1540:

- Van Lieven Clepers in Vleytingen = 2 va. rogge

inkomsten over de 3 jaren 1540-1543:

- Van de refterproost van de cijns van Vlijtingen = 5 gld. 2 st. Brab.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1079⁴

vermelding: Fleitingensis ecclesia

b

tijd: 1139⁵

vermelding: Fletengis cum ecclesia

c

tijd: [1146]⁶

vermelding: villa Fletingis, homines; geen rechtsmacht graaf van Loon

d

tijd: 1166/1167⁷

vermelding: idem; curia Fleitingis en homines

e

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kamerhof, nr. 8.

³ RAL SS proosdij, nr. 10.

⁴ Bronnenboek, nr. 45.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

⁶ Bronnenboek, nr. 74b.

⁷ Bronnenboek, nr. 74a.

tijd: 1225, 1231¹

vermelding: overdracht tiend en collatie de Fletingis / Vleytingen

schenker: proost

f

tijd: 1248²

vermelding: thesaurarius krijgt collatierecht van de kerk de Fletingis

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: [1146], 1166/1167, (1232), 1311, 1315, 1356, 1357, 1361, 1362, 1377, 1407, 1435, 1437, 1439, 1442, 1547, 1580, 1595, 1611, 1653, 1666, 1675?³

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

b

soort: optekening bankrechten⁴

tijd: 1650, 1751

2.2. collatierecht

tijd: 1225 of eerder, 1248, vanaf 1559, 1560⁵

gerechtigde: thesaurarius

2.3. tienden

tijd: 1225 of eerder, 1231, 1382, 1526, 1613⁶

ligging: binnen heerlijkheid Vlijtingen; erbuiten in de Vroenhof, Spouwen, Rosmeer

opbrengst: gerst (zomerkoren op gewanden), rogge en kapoenen

fonds: cellerarie (gerst, rogge) en refterproosdij (kapoenen)

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1340, 1378, 1435, 1445, 1526, 1649/50, 1687⁷

¹ De Borman, *Notice*, 37-38; Huillard-Bréholles, II.2, 859-860; Poncelet, *Hugues de Pierrepont*, nr. 235; DoV, nrs. 102-104, 111.

² DoV, nr. 155.

³ 1146 = Bronnenboek, nr. 74b; 1166/67 = Bronnenboek, nr. 74a; 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1311 = Verkooren, II.1, 231; 1315 = Bronnenboek, nr. 99d; 1356 = DoV, nr. 342; 1357 = DoV, nr. 345; 1361 = DoV, nr. 362; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1377 = RAL SS kap, nr. 931; DoV, nr. 403; 1407 = DoV, nr. 455; 1435 = BNP, nr. 9309; DoV, nr. 493; 1437 = RAL SS kap, nr. 933; DoV, nr. 503; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1547 = DoV, nr. 748; 1580 = DoV, nr. 779; 1595 = BNP, nr. 9310; DoV, nrs. 804-805; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1653 = DoV, nr. 895; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

⁴ Habets, *Ordonnantie*; zie ook DoV, nr. 889.

⁵ 1225 = De Borman, *Notice*, 37-38; Huillard-Bréholles, II.2, 859-860; Poncelet, *Hugues de Pierrepont*, nr. 235; DoV, nrs. 102-104, 111; 1248 = DoV, nr. 155; 1560 = RAL SS kap, nr. 1, f. 324v.

⁶ 1225, 1231 = Bronnenboek, nr. 98a en d; Huillard-Bréholles, II.2, 859-860; Poncelet, *Hugues de Pierrepont*, nr. 235; DoV, nrs. 103-104; 1382 = RAL SS kap, nr. 866 (ff. 40v-43); DoV, nr. 409; 1526 = BAL B-I-1; 1613 = RAL SS pro, nrs. 16-17.

⁷ 1340-1445 = RAL SS kap, nrs. 865-868 (zie ook Bronnenboek, nr. 105a-b); 1526 = BAL, B-I-1; 1649/50 = RAL SS kap nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1687 = RAL SS kap, nrs. 395, 872.

omvang: ca. 140 bu. (1526)

ligging: 3 gewanden bestaande uit verspreide blokken: 1. Ophem en Neerhem, 2. Retro Cimiterium, 3. Retro Torffshoeff

uitgifte: erfpacht, na 1526 tijdpacht

opbrengst: 20 va. tarwe per bu. uit de wintergraancultura; 20 va. gerst per bu. uit de zomergraancultura

pachters: 59 (1526)

fonds: cellerarie: magnum officium

b

tijd: 1526, 1687¹

soort: triticum refectorii

omvang: ca. 5 bu.

ligging: verspreid; gedeelte onder Rosmeer

uitgifte: erfpacht

opbrengst: tarwe

fonds: cellerarie: t.b.v. refterproosdij

c

tijd: 1519, 1526, 1649/50, 1687²

omvang: ca. 50 bu.

ligging: achter Lafelt, verder verspreid

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: cellerarie: magnum officium (Lopende Landen)

d

tijd: 1521, 1581, 1587, 1595 1649/50, 1687³

soort: incl. 8 huizen met curia, 1 curia en 1 wenhof (1521)

omvang: ca. 30 bu., gedeeltelijk cijnsplichtig aan kapittel, gedeeltelijk proosdijleen (= Landen van Sledenaken)

ligging: verspreid

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge (t.b.v. cellerarie): parvum officium

fonds: anniversaria (Lopende Landen)

e

tijd: 1599, 1615⁴

soort: 2x huis en hof

omvang: ca. 9½ bu.

ligging: Lafelt

uitgifte: pacht

betaling: rogge

verwerving: gekocht in 1533 en 1541

fonds: scholasterie

¹ 1526 = BAL, B-I-1; 1649/50 = RAL SS kap nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1687 = RAL SS kap, nrs. 395, 870, 872.

² 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL, B-I-1; 1649/1650 = RAL SS kap, nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1687 = RAL SS kap, nrs. 395, 870, 872.

³ 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1587, 1595 = RAL SS kap, nr. 968; 1649/1650 = RAL SS kap, nr. 871 en voorl. nr. 5000; 1687 = RAL SS kap, nrs. 395, 870, 872.

⁴ RAL SS kap, nrs. 969-970.

f

tijd: 1365-1797 ¹

omvang: ca. 38 bu.

ligging: verspreid

fonds: div altaren

2.6. cijnzen

a

tijd: 1507 ²

omvang: opgebracht uit 689 bu.

ligging: verspreid

betaling: op St. Andries: geld

fonds: refterproosdij

b

tijd: in 1507 verspreid door het cijnsregister; wel apart in 1756-1759 ³

soort: census curiarum

betaling: op St. Andries: geld en kapoenen

fonds: refterproosdij

2.8. overige

object: wind voor de windmolen ⁴

tijd: 1503

opbrengst: 8 va. rogge (onderdeel van roggelanden)

fonds: cellerarie

2.9. exploitatiecentrum

a

tijd: 1507, 1581-1582, 1690 ⁵

soort: blokhuis

ligging: in de grashof gen. Daalhof aan de Meer

fonds: Daalhof is klein proosdijleen

b

tijd: 1526 ⁶

soort: tiendschuur

ligging: in de Teendehof aan de Kerksteeg

opbrengst: 15 va. rogge (onderdeel van roggelanden)

3. proosdijvermogen

a

tijd: 1503, 1575-1616, 194-1795 ⁷

¹ RAL SS broe, nrs. 60-61; RAL SS kap, nrs. 196, 225, 237, 869, 1666.

² RAL SS kap, nr. 869.

³ RAL SS kap, nr. 873.

⁴ BAL B-I-1.

⁵ 1507 = RAL SS kap, nr. 869; 1690 = RAL SS kap, nr. 878; RAL SS pro, nr. 16-17.

⁶ BAL B-I-1.

⁷ 1503 = RAL SS kap, nr. 960; vanaf 1575 = RAL SS pro, nrs. 16-17.

soort: 3 grote lenen: tiend van Heukelom, Landen van Slenaken (16 bu., gekocht van Johan van der Straeten in 1503), Cijnschhof van Batenburg in de Erhemstraat

b

tijd: 1363, 1575-1616, 1694-1795 ¹

soort: 100 kleine lenen

c

tijd: 1486 ²

soort: heffing op de cijns van Vlijtingen

betaling: per sol. 8 flig.

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- broederschap van kapelanen, 1386-1636: 29 bu. voorn. akkerland, gedeeltelijk cijnsplichtig, verspreid gelegen ³
- armentafel Beyart, 1485-1587, 3 bu. voorn. akkerland, cijnsplichtig, verspreid gelegen, niet bij Lafelt ⁴
- zie gasthuis

¹ 1363 = RAL SS kap, nr. 859; DoV, 371; vanaf 1575 = RAL SS pro, nrs. 16-17.

² RAL SS pro, nr. 2.

³ RAL SS broe, nrs. 498-502, 504, 513-514, 524, 528; kap, nr. 869.

⁴ RAL SS bey, nr. 34; broe, nr. 504; kap, nr. 869.

Zepperen

Gelinden, Groot-Gelmen, Boutershoven

ligging: kaart 2 C5-6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.4, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8.1, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.9, 3.4, 3.5.3, 3.6, 4.2.5, 5.3.2; tabellen 4-6, 9, 13-16; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens

territorium: bank St. Servaas ¹; Gelinden, Groot-Gelmen: Loon

voogdij: Brustem, Loon (1337), Brabant

kerkpatroon: Zepperen: St. Genoveva; Gelinden: St. Quintinus; Groot-Gelmen: St. Martinus

kerkstatus: kerk van Ordingen (HH. Harlindis en Relindis) is dochterkerk; Boutershoven afhankelijk van parochie Schuurhoven

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein

kapittel: collatie en tiend

proosdij: 2 grote lenen

3. belangrijkste overige bezitters

- bogaarden Zepperen, vanaf 1425, klooster en hoeve
- O.L. Vrouw ad Fontes Luik: collatierecht Gelinden (tot 1223)
- St. Martinuskapittel Luik: collatierecht (vanaf 1223 t.a.v. Gelinden) en 1/3 van de tiend van Gelinden en Groot-Gelmen
- St. Lambertuskapittel Luik: 2/3 van de tiend van Gelinden en Groot-Gelmen; bezittingen in Groot-Gelmen; laathof de Vroenhof in Gelinden
- St. Bartholomeuskapittel Luik: bezittingen in Groot-Gelmen
- St. Odulfuskapittel Borgloon: laathof (Gelinden)
- abdij St. Truiden (Boutershoven)
- abdij Averbode (Boutershoven)
- abdij Boutershoven, tot 1240 (Boutershoven)
- laathoven Van Hamel, Sprolandt, Van de Reysen (Gelinden)
- laathoven Van Beethoven, Horpmaal (Groot-Gelmen)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

¹ Literatuur: Hasquin, 269-270, 315, 1281-1282; De Seyn, 450, 512, 1563-1564; *Zepperen. Kapitteldorp; Heden-daagsche historie*, XII, 368-369; Daris, *Zepperen*; Thijs, 26-29, 35-36; De Corswarem, 279; Ulens, *Notice*; Driessen; Kempeneers; Brouette; Wolters, *Rummen*, 83; Hansay, 26; Werner, 85, 90-93, 323, 403; Zender, 85, 87-88, ; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 87; JdL, 107-109, 219; SimV, 822-826, 561-565.

² RAL SS kap, nr. 1298; Bronnenboek, nr. 111b.

- Bij Zepperen van het convent van Zepperen [bogaarden] van goederen en landerijen van de heren aldaar verpacht voor 9 jaar, nu het 7^e, 300 mu. rogge maat van St. Truiden = 1800 Rijnsgld.
- Van dezelfde van de cijnsen van de heren aldaar 25 Rijnse goudguldens en 36 kapoenen = 122 Rijnsgld. 10 st. 36 kapoenen

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Van een hoeve met toebehoren in Zepperen 21 oude groten census fortis = 4 Rijnsgld. 4 st.
- Van de broeders van Zepperen [bogaarden] van hun goederen in Zepperen erfelijk = 8 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139²

vermelding: Septemburis cum ecclesia

b

tijd: 1233³

vermelding: kanunnik krijgt het beheer van de curia de Sepperen met toebehoren opgedragen

c

tijd: 1237⁴

vermelding: bij scheidsrechterlijke uitspraak in geschil met abdij St. Truiden over de tiend in het gebied van Baltersove krijgt SS aantal tienden toegewezen

d

tijd: 1244⁵

vermelding: geschil met bewoners van de villa de Zepperen over percelen weidegrond

e

tijd: 1265⁶

vermelding: schenking van 6 bu. t.b.v. de armen

schenker: pastoor

fonds: via refterproost naar hospitalarius

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1233¹

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ Bronnenboek, nr. 98e.

⁴ Piot, I, nr. 161; DoV, nr. 132.

⁵ DoV, nr. 145.

⁶ DoV, nr. 175.

soort: hof met landerijen, molen, cijnzen etc.

uitgifte: beheersopdracht (iure obedientiae) aan kanunnik

betaling: 65 mu. half rogge, half haver pro pensione; 2 mu. roge voor de dagelijkse distributie; cijns voor de curia 105 solidi voor de helft op 1 januari voor de andere helft op St. Servaas

voorwaarde: in 8 jaar verbetering ter waarde van 20 Luikse ponden

n.b.: jaargetijde voor betreffende kanunnik; voogd van Zepperen ontvangt 18 va. haver en Honno van Zepperen 6 va. haver

a.2

tijd: 1533, 1544, 1556²

soort: landerijen, tienden, beemden, cijnsen, renten, pachten, molens en goederen

ligging: in Zepperen, Bautershoven, Gelinden, Groot-Gelmen of daaromtrent vanouds hier toe behorende

uitgifte: verpachting

termijn: resp. 9, 12, 9 jaar

opbrengst: 300 resp. 286 mu. rogge, 36 levende kapoenen, 31 grote ponden was, 1 Hornsgld. voor de residerende kanunniken, 2 Hornsgld. voor vicedeken, refterproost en rekenmeesters, 25 goudgld. voor de jaarlijkse cijns

betaldata: geld met St. Jan, was en graan met St. Andries, kapoenen met kerstmis

pachters: Bogaarden (1533), 2 resp. 1 persoon (1544, 1556)

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: (1232), 1337, 1362, 1411, 1439, 1442, 1455, 1580, 1605, 1611, 1666, 1675?³

soort: bank St. Servaas, lage en hoge justitie

b

tijd: 1360⁴

soort: benoeming clericus tot forestarius/preco en thelonarius

c

tijd: 1580/1583, 1641⁵

soort: laathof Ridderleyen of Landdries

d

tijd: 1641⁶

soort: laathof 's-Gravenhof

2.2. collatierecht

tijd: 1362, vanaf 1559, 1652⁷

¹ Bronneboek, nr. 98e.

² RAL SS kap, nr. 1, ff. 71-73, 189-191, 272-275.

³ 1232 = Bronnenboek, nr. 99a-b; 1337 = Habets, *Codex*, nr. 108; DoV, nr. 293; 1362 = De Borman, *Notice*, 71-75; DoV, nr. 367; 1411 = DoV, nr. 462; 1439 = DoV, nr. 507; 1442 = RAL SS kap, nr. 934; DoV, nr. 532; 1455 = DoV, nr. 567; 1580 = DoV, nr. 779; 1605 = DoV, nrs. 822-825; 1611 = RAL SS kap, nrs. 68-70, 943; DoV, nrs. 836-844; 1666 = DoV, nr. 903; 1675 = DoV, nr. 908.

⁴ De Borman, *Notice*, 69-70; DoV, nr. 357.

⁵ RAL SS kap, nrs. 896-897; JdL, nr. 1254.

⁶ RAL SS kap, nrs. 897; JdL, nr. 1255.

⁷ 1362 = DoV, nr. 363; vanaf 1559 = Daris, *Zepperen*, 111; Paquay, *Pouillé*, 254; SimV, 822; 1652 = DoV, nrs. 891, 893.

gerechtigde: deken

2.3. tienden

a

tijd: 1237 ¹

ligging: tiend in Bautershoven van terra de Haspert, tiend de Eike, tiend van een ½ mansus (tiend hiervan door Adam van Baltershoven aan kerk SS geschonken; cijnsplichtig aan abdijs van St. Truiden), van een andere mansus allodium (door inwoners overgedragen aan kerk van Haspert), van een mansus met cijns en tiend door inwoners aan kerk SS overgedragen, tiend van land gen. Valke (allodium van Bautershoven)

fonds: deken

b

tijd: 1704 ²

soort: grote tiend van Zepperen

ligging: 4 tiendgangen: dorp, ter Eijcken, Anroije en d'Eygen

fonds: refter

c

tijd: 1594, 1727-1734 ³

soort: kleine tiend van Gelinden

omvang: over 53 bu.

fonds: refter

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a.1

tijd: 1506, 1556, 1595 ⁴

soort: landen van de heren van St. Servaas, incl. Stueck

omvang: ca. 123 ½ bu. in 29 percelen (1505), ca. 114½ bu. in 21 percelen (1595);

incl. 40 bu. van de Stueck

ligging: resp. 17, 24 en 18½ bu. liggen in 3 slagen of aerden

opbrengst: t.a.v. de percelen in de 3 slagen: tarwe en gerst

fonds: refter

a.2

tijd: 1583, 1727-1734 ⁵

soort: bouwland en weiland

omvang: ca. 73½ bu.

ligging: Zepperen; 1 perceel onder Hoepertingen

bijzonder: op een van de percelen, aan het Kerkveld is in 1653 het kapittelhuis gebouwd

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: 10 va. rogge per bu. St. Truidens

fonds: refter

a.3

tijd: 1244, 1584, 1592, 1611 ¹

¹ Piot, I, nr. 161; DoV, nr. 132.

² RAL SS kap, nr. 914.

³ 1594 = RAL SS kap, nr. 955 (f. 177); 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

⁴ RAL SS kap, nrs. 893-895.

⁵ 1583 = RAL SS kap, nr. 968 (f. 114); 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.



Kaart van de Staucklanden bij Zepperen, 1656 (RAL).

soort: perceel weidegrond geheten "Stuck", Stuycklanden

omvang: ca. 40 bu.

uitgifte: pacht (1584, 1592)

a.4

tijd: 1656, 1727-1734 ²

soort: Staucklanden

omvang: ca. 19½ bu.

uitgifte: pacht

opbrengst: 1727-1734: 10 gld., tevoren 7½ gld.

fonds: refter

a.5

tijd: 1711, 1727-1724 ³

soort: Stauckdriesen of -weiden

omvang: ca. 20½ bu.

ligging: aan de grens met Alken, aansluitend aan Staucklanden

¹ 1244 = DoV, nr. 145; 1584, 1592 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 116, 217v); 1611 = RAL SS kap, nr. 68; DoV, nr. 837.

² RAL SS kap, nr. 914, incl. kaart van 1656.

³ 1711 = RAL SS kap, nr. 968 (f. 24); 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914, incl. concept van kaart.

uitgifte: pacht

pachters: 4

fonds: refter

b

tijd: 1407¹

omvang: 6 à 7 bu.

soort: gebruik van vroente

betaling: 1 oude groot van 2 vlaamsen p. bu.

c

tijd: 1595²

soort: erfrenten geheten Landdries, o.a. op 2 huizen

omvang: ca. 14 bu. in 11 pecelen

ligging: een van de percelen ligt onder Hoepertingen

uitgifte: erfpacht

opbrengst: tarwe en rogge

pachters: 8

d

tijd: 1594³

soort: poorthuis van geïncorporeerde klooster Sint-Hieronymus-Camp, winhof en land

omvang: ca. 32 bu. land en 6 bu. weide

uitgifte: tijdpacht

fonds: kerkfabriek en sacristie

e

tijd: 1727-1734⁴

opbrengst: 8 va. rogge

houders: Bogaarden Zepperen

fonds: anniversaria

f

tijd: 1598, 1602, 1606, 1713, 1726, 1739, 1753⁵

soort: molen, molenhuis, stal, schuur en land

omvang: 3 bu

ligging: molen met 29 roe. in Zepperen, 31 roe. in jurisdictie St. Truiden; molenbeek is grens

uitgifte: verhuur

opbrengst: 150 va. koren

bijzonder: vanaf 1726 tijdelijk geen molen meer; rechten en materialen verkocht aan Jezuïeten Leuven voor 500 dukaten

fonds: refter

g

tijd: 1727-1734⁶

soort: Proostbamp

¹ DoV, nr. 454.

² RAL SS kap, nr. 895.

³ RAL SS kap, nr. 899; retroacta: RAL SS kap, nrs. 898, 1794-1795.

⁴ RAL SS kap, nr. 914.

⁵ RAL SS kap, nrs. 968 (ff. 26v, 100 e.v., 261, 280), 914.

⁶ RAL SS kap, nr. 914.

ligging: bij Gelinden
betaling: zondag na St.Andries: 12 den. fortis per bu.
uitgifte: verpacht in 1583, 1597, 1654
fonds: refter

d

tijd: 1403, 1507, 1556, 1580, 1583, 1641 ²
ligging: curiae en mansi in Zepperen
betaling: met St. Stephanus: geld en kapoenen
fonds: refter

e

tijd: 1403, 1507, 1556, 1580, 1583, 1594, 1597, 1641, 1727-1734 ³
ligging: bij Groot-Gelmen
betaling: zondag na Maria Lichtmis: 20 den. per bu.
uitgifte: verpacht in 1597
fonds: refter

f

tijd: 1580/1583, 1641 ⁴
soort: Hof van Landdries
ligging: binnen de heerlijkheid Zepperen
betaling: met St. Andries: 4 den. per bu.
fonds: refter

g

tijd: 1641 ⁵
soort: 's Grevenhof
betaling: met St. Andries: 1 sol. Brab. per bu.
fonds: refter

h.1

tijd: 1506 ⁶
soort: huis met curtis
ligging: in dorp Zepperen
pachters: 1
fonds: anniversaria

h.2

tijd: 1585 ⁷
soort: huis en hof met toebehoren gen. Hoppenhof
ligging: tegenover de dingbank
opbrengst: 21 oude groten census fortis
fonds: anniversaria

¹ 1403-1641 = RAL SS kap, nrs. 892-894, 896-897; 1594 = RAL SS kap, nr. 955 (f. 177); 1583, 1597, 1654 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 122, 255, 305); 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

² RAL SS kap, nrs. 892-894, 896-897.

³ 1403-1641 = RAL SS kap, nrs. 892-894, 896-897; 1594 = RAL SS kap, nr. 955 (f. 177); 1597 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 255) 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

⁴ RAL SS kap, nrs. 896-897.

⁵ RAL SS kap, nrs. 897.

⁶ RAL SS kap, nr. 893.

⁷ RAL SS kap, nrs. 892-894, 896-897.

2.8. overige

tijd: 1591¹

soort: molen

omvang: 3 bu.

uitgifte: pacht

2.9. exploitatiecentrum

tijd: 1233²

soort: curia

3. proosdijvermogen

a

tijd: tot 1611³

soort: helft inkomsten uit Stuycklanden

b

tijd: 1575-1616, 1694-1795⁴

soort: grote lenen: Hof van Landdries (kapittel is leenman van de proosdij), laathof Can-nartshof

c

tijd: 1575-1616, 1694-1795⁵

soort: klein leen: molen van Zepperen (gelegen onder St. Truiden)

¹ RAL SS kap, nr. 955 (f. 134v).

² Bronnenboek, nr. 98e.

³ 1611 = RAL SS kap, nr. 895.

⁴ RAL SS pro, nrs. 16-17.

⁵ Idem.

Aaz

(Hermée)

ligging: kaart 2 E7

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Luik

kerkpatroon: St. Anna

kerkstatus: kapel afhankelijk van parochie Heure-le-Romain

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns en verheffingsinkomsten uit uitgegeven complex

3. belangrijkste overige bezitters

- pastoor Heure-le-Romain, 1613: collatie
- abdij Cornillon / Beaurepart Luik, 1153: grond

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1173²

vermelding: overdracht door deken en kapittel van 9 bu. bij en 3 curtillae in villa Az

ontvanger: abdij St. Egidius Publémont

2. kapittelvermogen

2.6. cijnzen

tijd: 1173³

soort: 9 bu. en 3 curtillae

uitgifte: tegen vast jaarlijks bedrag

afnemers: abdij St. Egidius Publémont

opbrengst: 3 solidi

fonds: refterproosdij (1597-1680)

2.7. verheffingen

tijd: 1173, 1527 e.v.⁴

soort: 9 bu. bouwland en 3 curtillae (1173); 6 ½ bu. en een huis met curia (17^e-18^e eeuw?)

ligging: tussen de dorpen Aeez en Hermai

verheffer: abt St. Egidius Publémont

¹ Literatuur: Hasquin, 273; De Seyn, 573; Josse, 69; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 578; SimV, 346.

² Bronnenboek, nr. 78.

³ Idem.

⁴ 1173 = Bronnenboek, nr. 78; 1527 e.v. = RAL SS kamerhof, nr. 4; RAL SS kap, 1756 (pp. 699-702).

opbrengst: 1 aam wijn aan kapittel en aan deken 1 sextarius (1173); 1 aam wijn aan kapittel, aan deken, camerarius en meier 1 sextarius; aan laten en notarius $\frac{1}{2}$ sextarius (1597-1680)
fonds: kamerhof (1597 e.v.)

Achel, Hamont, (Sint-Huibrechts-)Lille

ligging: kaart 2 D1

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.7, 2.8.3, 3.4, 3.6, 5.3.2; tabel 15; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: tot 1309: gedeeltelijk bank SS; 1309: heer van Boxel, Grevenbroek; 1401: Loon (Kaulille al vóór 1309 Loons)

kerkpatroon: Achel: Monulfus en Gondulfus; Hamont: St. Laurentius; Lille: Monulfus en Gondulfus, na ca. 1600: St. Hubertus (Kaulille: Monulfus en Gondulfus)

kerkstatus: Lille afhankelijk van parochie Achel

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: gedeeltelijke territoriale heerlijkheid >

kapittel: tweeledig domein >

kapittel: tiend >

proost, later kapittel: collatie Achel en Lille

3. belangrijkste overige bezitters

- heer van Boxel, 1309: hoge en lage jurisdictie; 1338, laathof
- Henricus de Brucke, vóór 1309: bezitter van aan SS cijnsplichtige grond
- graaf van Loon, 1280: grond in Hamont; 1477: St. Andriescijns (= laathof)
- pastoors Achel en Lille, 1646: tienden Achel en Lille
- proost Aldeneik / Maaseik, 1400: collatie Hamont en tiend; vanaf 1480: 1/3 tiend
- H. Geestcollege Leuven, 1480, 1646: collatie Hamont en 2/3 tiend
- pastoor Hamont, 1400: tiend Hamont
- bisschop Luik: collatie Kaulille
- pastoor Kaulille, 1711: tiend Kaulille

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Van de investitus van de kerk van Achel 1 regaal = 5 Rijnsd. 5 st.
- Van de investitus van de kerk van Lille 1 regaal = 5 Rijnsd. 5 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 28-29, 340-341, 465-466, 990-992; De Seyn, 16-17, 530-531, 671, 1245; Bussels, *Hamont*; Molemans, *Sint-Huibrechts-Lille*, 12-13, 29-31; Van de Weerd, *Ontstaan*; Van de Weerd, *St.-Huibrechts-Lille*, m.n. in Limburg 14 (1932/33), 230-231; 15 (1933/34), 2-4, 21-23; Van de Weerd, *Kerken*, 14-16; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 6 (1924/25), 36-37; Bussels, *Grevenbroek*; Remans, *Grevenbroek*, 65-66; Coenen, *Tomp*, 190; Ulens, *Land Grevenbroek*; Ulens, *Seigneurie Grevenbroek*; Claassen, 203-211; Paquay, *Hoeven*, in VO 5 (1929), 54; De Jong, 119, 151-153; Dewit, *Beerlingen*, in APL 14 (1910), 59-60; 15 (1911), 10; Grauwels, *Visitaties Beringen*, 37-42, 71-77, 162-166; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 114-117; Bijsterveld, 391, 398; Zender, 75; JdL, 112.

² RAL SS kap, nr. 1298.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139 ¹

vermelding: ecclesia de Achile

b

tijd: 1257 ²

vermelding: scheidsrechterlijke uitspraak tussen kapittel SS en voogd Willem van Boxtel over de verdeling van de opbrengsten van boeten van de dorpen Hamont, Akkele en Lille

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1338, 1341 ³

soort: goederen in Aggel, Hamont en Lille: in terris, pratis, pascuis, aquis, censibus, redditibus, decimis grossis et minutis necon cormedis etc.

uitgifte: verkoop

koper: heer van Boxtel

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1257 ⁴

soort: SS 2/3 van de opbrengsten van de boeten inzake eigendommen van SS waarbij de schepenen betrokken zijn, de voogd 1/3

b

tijd: (1308-)1309 ⁵

soort: 35 pond zwarten van Tours als compensatie voor afstand van aanspraken op hoge en lage jurisdictie; via schepenenbank hoofdvaart naar Vlijtingen voor laathof-aangelegenheden in Lille, Achele en Hamont

c

tijd: 1309, tot 1338 ⁶

soort: laathof

2.3. tienden

tijd: tot 1338 ⁷

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1309, tot 1338 ⁸

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² RAH Fonds Grevenbroek; Bussels, *Hamont*, 146-149.

³ 1338 = Bronnenboek, nr. 103b; 1341 = RAL SS kap, nr. 972; Horsman, nr. 7; DoV, nr. 302.

⁴ RAH Fonds Grevenbroek; Bussels, *Hamont*, 146-149.

⁵ 1308 = DoV, nrs. 250; 1309 = Bronnenboek, nr. 103a.

⁶ Bronnenboek, nr. 103a.

⁷ Bronnenboek, nr. 103b.

⁸ Bronnenboek, nr. 103a.

omvang: 1 mansus

2.6. cijnzen

tijd: 1338 ¹

soort: cijns van kerken van Achel en Lille

betaling: 1 pond zwarten van Tours

2.9. exploitatiecentrum

tijd: 1309, tot 1338 ²

vermelding: curia

3. proosdijvermogen

tijd: 1338, vanaf 1559 ³

soort: collatierecht kerken Achel en Lille

¹ Bronnenboek, nr. 103b.

² Bronnenboek, nr. 103a.

³ 1338 = Bronnenboek, nr. 103b; v.a. 1559 = Grauwels, *Visitaties Beringen*, 37, 162; Paquay, *Pouillé*, 205.

Appeltern

ligging: kaart c1

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.3, 2.7, 3.6

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Gelre

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: kerk wrsch. tot 1338 >

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Berne

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139 ²

vermelding: ecclesia de Apeltre

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1338, 1341 ³

soort: behorend tot de goederen tussen Maas en Waal in Gelre?

uitgifte: verkoop

koper: heer van Boxtel

¹ Literatuur: Van der Aa, I, 303; *Hedendaagsche historie*, XIII, 273-274; Van Heiningen, 153; Deeters, 125; Gys-seling, I, 63; Zender, 75.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ 1338 = Bronnenboek, nr. 103b; 1341 = RAL SS kap, nr. 972; Horsman, nr. 7; DoV, nr. 302.

Bemelen

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.9, 3.2.2, 4.4.1, 4.4.5, 5.3.2; tabellen 5, 16; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Bemelen: bank van O.L. Vrouwekapittel; St. Antoniusbank: bank van de Antonieten

voogdij: Valkenburg

kerkpatroon: St. Laurentius

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond

3. belangrijkste overige bezitters

- O.L. Vrouwekapittel, 1157: collatie en tiend
- laathof Bloemendaal

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Van land in Bemelen erfelijk = 2/3 van 6 1/3 va. 2 cop. rogge

2. refterproosdij, 1541³

uitgaven:

- Aan het kapittel van O.L. Vrouw in Maastricht van 3 bu. land in Bemelen op de plek gen. Wagennersweech 39 d. census loci = 15 st.

3. anniversaria, 1553⁴

inkomsten:

- Van ca. 24 bu. opt Root in tijdpacht = 7 mu. 6 va. rogge

uitgaven:

- 1^e zondag na St. Remigius in Bemelen in de curia van O.L. Vrouw 11 sol. 11½ den. = 5 Rijnsghd. 16 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

¹ Literatuur: Van der Aa, II, 263-264; *Hedendaagsche historie*, XII, 387; Eversen/Meulleners, 66-69; De Cras-sier, *Dictionnaire*, in PSHAL 66 (1930), 165-168; 67 (1931), 72; Welters, *Overeenkomst*; Nève, *Rijkskamerge-recht*, 377-379; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 66; JdL, 189; Van Rensch, *Parochies*, 148; Paquay, *Pouillé*, 207.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

⁴ RAL SS kap, nr. 1257.

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1526 ¹

omvang: 15 gr. roe.

ligging: St. Antoniusbank

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: cellerarie

b

tijd: 1521, 1703, 18^e eeuws afschrift ²

omvang: ca. 23 bu. (1521)

ligging: Gasthuis, opt Roet

uitgifte: pacht

opbrengst: 7 mu. 6 va. rogge

fonds: anniversaria

¹ BAL B-I-1.

² 1521 = RAL SS kap, nr. 965; 18^e eeuw = RAL SS kap, nr. 392; 1703 = RAL SS kap, nr. 955 (f. 23v).

Beutenaken, Karsveld

ligging: kaart 2 G6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.4; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Slenaken

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

proosdij: groot leen

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1146²

vermelding: bevestiging van o.a. schenking van het predium Butenachen

schenker: Hecelo van Butenachen

3. proosdijvermogen

3.7. leengoederen

tijd: 1503, 1575-1616, 194-1795³

soort: groot leen: leen van Karsveld en Buetenaken

¹ Literatuur: Van der Aa, II, 74; XIII, 1163.

² Bronnenboek, nr. 65.

³ RAL SS pro, nrs. 16-17.

Bilzen

Eikhout, Meerhem

ligging: kaart 2 D5

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.7, 3.2.1, 3.6; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon (vanaf 1386 Luiks recht binnen de wallen; in buitenbank Loons beroepshof gevestigd)

kerkpatroon: St. Mauritius

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: laathof

kapittel: tiend, beperkt

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Munsterbilzen: collatie en tiend
- abdij Herkenrode: hoeven
- Duitse Orde: hoeven
- laathoven: Henis, Lichtenborg, Luttelaar, Meerhem, Staden, Van der Schuyren, Terwaerden of Van den Edelenbampt, Eikhout, Gartmanshof, Goitshoven, Grootenraecke, Reek, St. Lambert in Rijkhoven, Van der Nasche, Ter Schuyren

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van de elemosinarie van de tiend bij Blizea = 3 mu. gerst

2. refterproosdij, 1541 ³

inkomsten:

- Bij Eyckot/Eichoudt of Nerhem/Meerhem van Catherina Conrardi van 80 g.roe. int Royt bij Bodduyr bij Bilzen 1 Maastr. mrc. cijns = 9 st. 6 flig.

3. anniversaria, 1553 ⁴

inkomsten:

- Van de elemosinarius [van de tiend van Bilzen] = 3 mu. rogge ⁵

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

¹ Literatuur: Hasquin, 109-111; De Seyn, 131-133; Maurissen/Meyers, 48-68; JdL 91-93.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

⁴ RAL SS kap, nr. 1257.

⁵ In oudere rekeningen, o.a. van 1390, wordt wel vermeld dat het de tiend van Bilzen betreft.

2. kapittelvermogen

2.1. heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1523 ¹

soort: laathof

fonds: elemosinarie

2.3. tienden

tijd: 1526, 1521, 1581, 1753 ²

soort: tiend op te brengen door laathof

opbrengst: op St. Andries: half gerst (cellerarie) en half rogge (anniversaria)

fonds: via elemosinarie aan cellerarie en anniversaria

2.6. cijnzen

tijd: 1523 ³

betaling: op St. Andries: half gerst, half rogge

fonds: elemosinarie

¹ RAL SS kap, nr. 973.

² 1526 = BAL B-I-1; 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1753 = RAL SS kap, nr. 1327; JdL, nr. 409.

³ RAL SS kap, nr. 973.

Binderveld

ligging: kaart 2 B5

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.4; tabellen 5, 16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Jan de Doper

kerkstatus: afhankelijk van parochie Wilderen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

kapittel: cijnsen

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Herkenrode, 1262: collatie
- pastoor Wilderen: collatie
- graaf van Loon: collatie
- laathof Binderveld (onder leenhof van Kuringen)
- abdij Oriënten, 1239, 1342

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van goederen in Berevelt van de cijnsen en kapoenen daar verpacht voor 12 jaar nu 3^e = 39 Brabgld. 14½ st.

uitgaven:

- Aan de hospitalarius van goederen in Berevelt 3 marken

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1386, 1466, 1589 ³

soort: weiden, cijnsen en kapoenen

betaling: 21 gouden Rijnsghd (1466)

uitgifte: verpacht (1466, 1589)

¹ Literatuur: Hasquin, III; De Seyn, 135; Moons, in Limburg / OLL 79 (2000), 174; Enckels; Wolters, *Rummen*, 207-220, 244-245, 299-302, 316-318; Daris, *Herckenrode*, 32-36; Paquay, *Pouillé*, 208; JdL 93.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ 1386 = DoV, nr. 412; 1466 = RAL SS kap, nr. 960 (pp. 55, 59-60); 1589 = RAL SS kap, nr. 968 (f. 189).

verwerving: na 1372 via kanunnik Johannes van Schoenouwen

herkomst: van de burggraaf van Montenaken en heer van Binderveld in 1372

fonds: anniversaria

n.b.: ook de St. Jansparochie in Maastricht heeft een rente van 20 Luikse sol. hieruit die zij in 1386 verkoopt

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a.1

tijd: 1368, 1374 ¹

omvang: 2 bu.

soort: weiland

afkomstig: van heer van Binderveld

ligging: bij de molen Ten Rutenwater

leenhof: Loon

a.2

tijd: 1727-1734 ²

omvang: 2 bu.

soort: weiland

ligging: rond castrum van de heer van Binderveld

uitgifte: 1729; verpacht aan heer van Binderveld

leenroerig: leenhof van Loon

fonds: anniversaria

2.6. cijnzen

a.1

tijd: 2^e helft 15^e eeuw ³

betaling: op St. Remigius: totaal 99 oude groten en 64½ kapoen

fonds: anniversaria

a.2

tijd: 1727-1734, 1791/92 ⁴

betaling: op St. Stephanus en dinsdag na Driekoningen

¹ DoV, nrs. 382 en 395.

² RAL SS kap, nr. 914.

³ RAL SS kap, nr. 960 (pp. 55, 59-60).

⁴ RAL SS kap, nrs. 914, 1635.

Boorseme²

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragrafen 2.4, 5.3.2; tabellen 5, 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: vrije rijksheerlijkheid Rekem

kerkpatroon: St. Joris

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijnsen

3. belangrijkste overige bezitters

- heer van Stein, vóór 1263: collatie
- heer van Horn, vóór 1230: grond en deel van de tiend
- abdij Herkenrode, 1227: goederen; 1263: collatie en deel van de tiend
- abdij Hocht 1250: omvangrijk grondbezit o.a. Monnikenhof; vanaf 1230: grond en deel van de tiend
- graaf van Rekem, 16^e eeuw: collatie en 1/3 van de tiend (i.p.v. Hocht)
- abdij Cornillon / Beaurepart Luik, 16^e eeuw: 1/3 van de tiend
- pastoor, 16^e eeuw: 1/3 van de tiend
- abdij St. Pantaleon Keulen, 1225: inkomsten uit grondbezit
- St. Dionisiuskapittel Luik: laathof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Bij Barrisher (Bersher, Bertshere) van Henricus Wilhelmi van 28 grote roeden land, vroeger van Martinus Diertyt 3 d. census fortis = ... st. 4 flig.

4. kamerhof, 1547-1562³

inkomsten:

- Op St. Servaasdag cijns in Borsen 6 den.

¹ Literatuur: Hasquin, 126; De Seyn, 157; Verbois, *Boorseme*; Corsten, *St. Pantaleon*, 225-226; JdL, 207.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kamerhof, nr. 8.

Borgloon

ligging: kaart 2 C6

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.7, 2.9, 3.5.4; tabellen 5, 16; kaart 21

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Odulfus

kerkstatus: kapittel

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

graaf van Loon: burcht

St. Odulfuskapittel: collatie en tiend, laathof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van een weide in Borchloon van ca. 4 bu. gen. Zittart Driesch, oorspr. erfelijk voor 5 mu. 3 va. rogge Loonse maat, leen van bisschop van Luik, nu verpacht voor 32 Brabst. per mu. = 8 Brabgld. 8 st.
- Van een weide van ca. 3 bu. erfelijk voor 4 mu. rogge Loonse maat = 79 Rijnsgld. 3 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1727-1734 ³

soort: weide

omvang: 4 bu.

ligging: op het Cittaert gen. Cittars Dries

opbrengst: 5 mu. 3 va. koren

leenroerig: aan de leenhof van de graaf van Loon in Kuringen

fonds: anniversaria

b

tijd: 1727-1734 ¹

¹ Literatuur: Hasquin, 129-130; De Seyn, 158-160; JdL, 121-123.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kap, nr. 914.

soort: weide en land

omvang: ca. 3 bu. in 2 stukken

ligging: op de Cittaertstraat tussen Wellen en Borgloon

opbrengst: 4 mu. koren Loons

fonds : anniversaria

¹ Idem.

Brus

(Glons)

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Brus en Glaaien (Glons); Loon

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: perceel grond

3. belangrijkste overige bezitters

- familie Van Berlo
- St. Petruskapittel Luik
- St. Laurentiusabdij Luik

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van 1 pachters over 21 gr. roe. in tijdpacht = 12 va. rogge

uitgaven:

- Op St. Lambertusdag in Breust in de curia van de domicellus aldaar 12 den. = 12 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1581 ³

omvang: 21 gr. roe

ligging: Bruest (bij Sluizen en Millen)

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

herkomst: van Lambert Deyter uit Maastricht (15^e eeuw)

fonds: anniversaria

¹ Literatuur: Hasquin, 1963; De Seyn, 487.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (pp. 60-61); 1521, 1581 = RAL SS kap, nr. 965-966.

Buchten, Holtum

ligging: kaart 2 F3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Born, Gulik

kerkpatroon: Buchten: St. Catharina; Holtum: St. Martinus

kerkstatus: Buchten vormt één parochie samen met kerk van Born

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex akkerland

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Gembloux, 946: dorp met helft kerk, moutmolen en visserij Buchten
- St. Bartholomeuskapittel Luik, 1031: laathof Buchten
- proost St. Bartholomeus: collatie en tiend Buchten; kleine tiend Holtum
- heer van Wolfrath: collatie Holtum en 1/3 tiend
- pastoor Holtum: 2/3 tiend
- abdij Susteren: laathof Holtum
- abdij St. Pantaleon Keulen, 1225: inkomsten uit grondbezit

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van Renerus van Ophoven in Buchten prope Borne nu Herman en Godfried gebr. erfelijk = 2 mud rogge
- Van de erf. van Renerus van Ophoven in Buchten erfelijk = 2 mu. haver

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen (tot ca. 1300)

tijd: 1196 ³

vermelding: schenking geld voor aankoop akkerland in Buchten

schenker: vicarius Arnold van Susteren

2. kapittelvermogen

¹ Literatuur: Van der Aa, II, 797-798; V, 713; Eversen/Meulleners, 88-92; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 45-52; Corsten, *St. Pantaleon*, 226; Nève, *Rijkskamergerecht*, 324, 326; Paquay, *Pouillé*, 210; Janssen, *Buchten-Born*.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ Bronnenboek, nr. 92.

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1196 ¹

soort: akkerland

b.1

tijd: 1335, 1526 ²

soort: bouwland incl. cijnsen

ligging: in Bucht

omvang: 18 bu.

uitgifte: erfpacht

ontvanger: ridder Cono de Molenacker (1335)

opbrengst: 2 mu. 6 va. rogge en 2 mu. 6 va. haver op St. Andries

onderpand: 5 bu. en 1 morgen bouwland onder de hof van Houthem

b.2

tijd: 1414, 1526, 1718 ³

ligging: tussen Houthem en Buchten, grotendeels in Ryerveld

omvang: ca. 23 bu. in 1414: voormalige onderpand is erbij getrokken

uitgifte: erfpacht

ontvanger: wed. Godart van Ophoven en kinderen (1414)

opbrengst: 4 mu. graan half rogge half haver op St. Andries

onderpand: 1 bu. in Born

¹ Idem.

² 1335 = RAL SS kap, nr. 319; 1526 = BAL B-I-1.

³ 1414, 1717 = RAL SS kap, nr. 319; 1526 = BAL B-I-1.

Bunde

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Meerssen

kerkpatroon: St. Agnes

kerkstatus: hulpkapel van parochie Meerssen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- proosdij Meerssen: collatie en tiend
- laathoven Jonker Coninxhof, Ingenop, Overbunde, Gruythuyshof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerie, 1551²

inkomsten:

- In Bunda van 6 percelen c.q. erfrenten = 26 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1526³

omvang: min. ca. 4½ bu.

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 6

fonds: cellerie

¹ Literatuur: Van der Aa, II, 820; Eversen/Meulleners, 101-102; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 64-69; JdL, 68.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ BAL B-I-1.

Diepenbeek

ligging: kaart 2 D5

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.7, 2.8.3

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Luik (vanaf 1154) en Brabant (1226)

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex akkerland

kapittel: cijnsen

3. belangrijkste overige bezitters

- Van Diepenbeek (Luiks leen): 1228/1243/1250, collatie en tiend
- abdij Villers, 1228/1243/1250 : collatie en tiend
- St. Lambertuskapittel Luik, vanaf 1582: collatie en tiend; hoeve en grond
- abdij Villers / St. Lambertuskapittel Luik: laathof Bouchouthoeve
- Duitse Orde, 1248: hoeven, grond; 1678: heerlijkheid, kasteel
- leengoed Sterkendries, vanaf 1450: 36 bu.
- abdij Oriënten, 1244
- laathoven: Beek, Driesveld, Caetsbeek, van Merle of Merlemont, van Roye, Schoepshof, St. Niclaes, Terwaerden incl. Palmaershof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Bij Diepenbeek van Johannes Wulleman van de goederen Raytplumen 9 mrc. = 45 Rijnsgld. 10 st.

uitgaven:

- Aan de heer van Diepenbeek van de goederen gen. Royt Plumen 12 d. census fortis = 10½ st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

¹ Literatuur: Hasquin, 190-192; De Seyn, 304-395; Gorissen, *Diepenbeek*; Paquay/Swijgenhoven; Paquay, *Diepenbeek*; Paquay, *Hoeven*, in VO 4 (1928), 136; in VO 5 (1929), 57; Daenen, *Diepenbeek*, 7-9, 17-21; JdL, 101-102; Van Dyck, *Sterkendries*; Paquay, *Paroisses*, 222-227; Paquay, *Pouillé*, 214; SimV, 170-178.

² RAL SS kap, nr. 1298.

tijd: 1309 ¹

omvang: ca. 22 bu. in Diepenbeek

afkomstig: heer van Boxtel

2.6. cijnzen

tijd: 1341 ²

soort: geschil met Willem Raetplume over valuta waarin bep. cijns moet worden betaald

betaling: 9 marken

¹ 1309 (1) = Bronnenboek, nr. 103a ; 1309 (2) = Habets, *Codex*, nr. 93; DoV, nr. 255.

² DoV, nr. 301.

Dilsen

Stokkem, Rotem, Ledebo

ligging: kaart 2 F 3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3., 2.4, 2.6, 2.7, **2.8.3**, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.9, 3.4, 3.5.2, 3.5.3, 5.3.2; tabellen 4-6, 9, 13-16; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Gelre; Loon (in leen vanaf 1253)

kerkpatroon: Dilsen: St. Martinus; Stokkem: St. Lambertus

kerkstatus: Dilsen is moederkerk

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

kapittel: ½ collatie en ½ tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- markgraaf van Thüringen, voor 1062
- graaf van Gelre
- graaf van Loon, 1247: gedeeld collatierecht, tiend, visserij en tol Stokkem, ¾ Ledebo; 1253: burcht Stokkem en villa Dilsen in leen van Gelre
- abdij Hocht; 1232: gebruiksrechten Ledebo behalve in deel van de graaf nu ook in deel van SS
- O.L. Vrouwekapittel Aken, 1245, 1255, 1485-1486?: jaarlijkse betaling door SS uit nonae
- abdij Tongerlo: hoeve
- abdij Godsberg Oeteren / Orienten, 1242: collatie Rotem; 1297: laathof Boshuizen in Rotem
- St. Gangulfuskapittel Heinsberg: 1467: jaarlijks (Portguyt) uit Stokkem te betalen door graaf van Loon
- laathoven Hautissem of Cruyshof, Heitissem, Termotten, Bauhuyshoeve in Dilsen, Heylaer, Ingenhagen, Kessel, Van Olmen, Claes Stevenshof en Termolen in Rotem

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

¹ Literatuur: Hasquin, 202-203; 929-930, 1068-1069; De Seyn, 313-314, 1164, 1313-1314; Pety; Gorissen/Hermans, *Dilsen*; Hermans, *Gevolger*; Hermans, *Heropbouw*; Hermans, *Verpachtingsakkoord*; Gorissen, *Ledebo*; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 5 (1923/24), 112-115, 137-138, 141-143; Daamen; Doumen, m.n. in Limburg 19 (1937/38), 229-230; Paquay, *Hoeven*, in VO 5 (1929), 63-64; Coenen, *Kasteelen*, 221-223; De Crassier, *Hocht*, 221-222; Wolters, *Rummen*, 85, 360, 362, 366-374; Hardenberg, *Naamkundige problemen*, 17; Hardenberg, *Vroenhof*, 46-47; Rothhoff, 123; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 425; Nolden, 269-270; Deeters, 65-66, 88, 130; Niermeyer, *Onderzoekingen*, 177-178, 200; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926/27), 83; Gysseling, I, 264; II, 863; JdL, 76-77, 103, 134; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 58-63, 199-208; Paquay, *Pouillé*, 242.

² RAL SS kap, nr. 985.

inkomsten:

- Van de tiend in Dilsen met bouwland, verpacht voor 9 jaar nu 5^e = 15 mu. 6 va. rogge
- Bij Dilsen van 3 pachters over 29 bu. = 2 mu. 16 va. rogge
- Van de tiend in Dilzen met bouwland verpacht voor 9 jaar, nu 5^e = 15 mu. 6 va. haver

2. refterproosdij, 1541¹

inkomsten:

- Bij Dylssen van de wed. van Gerard Hax van de cijnsen en andere goederen van de heren aldaar verpacht voor 9 jaar, nu het 4^e, 23 Brab. Rijnsugd. = 80 Rijnsugd. 10 st. en 23 kapoenen
- En van de tiend aldaar = 23 kapoenen
- Van Johannes Craechs van zijn goederen geheten Wyenvelt = 3 kapoenen
- Van Gerard Menthen van Neeroeteren van 21 bu. merica = 4 kapoenen

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- Bij Stochem van een weide in erfpacht en landerijen int Molenvelt in tijdpacht = 2 mu. 10 va. rogge
- [In Rothem] van ca. 4 bu. in tijdpacht = 1 mu. rogge en 1 mu. haver

uitgaven:

- Aan de bisschop van Luik van landerijen in Stochem 14 den. 1 copi = 14 st. 1 copi
- Aan de bisschop van Luik van landerijen de Craechs 5 den. = 5 st.
- In Dilsen in de curia van de heren aldaar = 21 st. 13 flig.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1062³

vermelding: schenking predium o.a. in villa Thilesna met toebehoren

schenker: markgraaf van Thüringen en echtgenote

b

tijd: 1139⁴

vermelding: Telmis cum ecclesia

c

tijd: 1232⁵

vermelding: gebruiksrecht voor de abdij Hocht in gedeelte van het nemus de Lede van SS

d

tijd: 1245, 1255⁶

¹ RAL SS kap, nr. 1298.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ Bronnenboek, nr. 39a.

⁴ Bronnenboek, nr. 63.

⁵ DoV, nr. 115.

⁶ 1245 = Meuthen, *Urkunden*, nr. 139; 1255 = RAL SS kap, nr. 321; Mummenhoff, I, nr. 65; DoV, nr. 170; verg. RAL SS kap, nr. 93; DoV, nrs. 645, 646.

vermelding: ontvangst negende van Akense zangkoor in villa de Dilsene en in nemore de Lede in cijns

uitgever: cantor O.L. Vrouwekapittel Aken

e

tijd: 1247 ¹

vermelding: bezit van collatierecht van de villa de Dilsene en de nova villa iuxta Dilsene [Stokkem] beurtelings met graaf van Loon; gebruik van het stenen huis; $\frac{1}{4}$ van het silva de Lede aan de kant van Neeroeteren

f

tijd: 1266 ²

vermelding: regeling met graaf van Loon m.b.t. collatierecht de Dilsene

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1062 ³

soort: predium cum mancipiis, areis, edificiis, <ecclesiis>, terris cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, molis, molendinis, viis et inviis, exitibus et redditibus

a.2

tijd: 1494 ⁴

soort: splitsing van verpachting van tienden, landen, beemden, cijnsen, kapoenen enerzijds en van schout- of meierambt anderzijds

a.3

tijd: 1546, 1555 ⁵

soort: tienden groot en klein, landen, beemden, weide en heide; niet inbegrepen: laathof, meierambt, cijnsen, kapoenen, keurmeden, opkomelingen

uitgifte: verpachting

omvang: ca. 20 bu. in 19 percelen

pachters: 2 resp. 1

termijn: 9 jaar

opbrengst: 30 mu. half rogge half een Hochter pachtz (?) met St. Andries, 30½ levende kapoen met Kerstmis, 30½ grote ponden was met Allerheiligen

fonds: refterproosdij [geld + kapoenen]

a.4

tijd: 1583, 1597 ⁶

soort: cijnsen, tienden, kapoenen

uitgifte: inning resp. verpachting

fonds: refterproosdij [geld + kapoenen]

¹ Bronnenboek, nr. 100a.

² Bormans/Schoolmeesters, nr. 615; DoV, nr. 179.

³ Bronnenboek, nr. 39a.

⁴ RAL SS kap, nr. 1 (f. 19); DoV, nr. 657.

⁵ Idem (ff. 192v-193v, 260v-261v).

⁶ RAL SS kap, nr. 968 (f. 126v, 253).

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1247¹

soort: mansionarii of degenen die census capitum aan SS betalen en burger worden in nova villa juxta Dilsene (Stokkem)

b

tijd: 1494, 1526, 1546, 1555²

soort: laathof, meierambt

2.2. collatierecht

tijd: 1247, 1266, 1320, vanaf 1559³

vermelding: beurtelings met graaf van Loon; vanaf 1320 Dilsen uitsluitend voor SS en Stokkem voor graaf van Loon

2.3. tienden

tijd: 1247, 1469, 1519, 1526, 1541, 1750⁴

ligging: Dilsen en Stokkem: helft voor SS, helft graaf van Loon

opbrengst: rogge en haver

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1469⁵

omvang: ca. 29 bu.

uitgifte: verpacht bij de tiend

b

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1588, 1594⁶

soort: incl. huis en hof in Dilsen

omvang: ca. 4 bu. in Dilsen en Stokkem en ca. 4½ bu. in het Muelenvelt

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge en haver (15^e eeuw), rogge (va. 1521)

fonds: anniversaria

2.5. keurmeden

tijd: 1469⁷

2.6. cijnzen

a

tijd: 1469¹

¹ Bronnenboek, nr. 100a.

² 1526 = BAL B-I-1; 1494, 1546, 1555 = RAL SS kap, nrs. 1 (ff. 19, 192v-193v, 260v-261v), 883, 968 (f. 126v, 253); Von Gladiß / Gawlik, nr. 91; DoV, nrs. 22, 657.

³ 1247 = Bronnenboek, nr. 100a; 1266 = Bormans / Schoolmeesters, nr. 615; DoV, nr. 179; 1320 = Bronnenboek, nr. 100b; vanaf 1559 = Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 58, 204; Paquay, *Pouillé*, 214.

⁴ 1247 = Bronnenboek, nr. 100a; 1469 = RAL SS kap, 960 (pp. 29-44); 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1; 1541 = RAL SS kap, nr. 1, ff. 165-165v; DoV, nr. 745; 1750 = DoV, nrs. 927-928.

⁵ RAL SS kap, nr. 960 (pp. 29-44).

⁶ 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (pp. 56-57); va. 1521 = RAL SS kap, nrs. 965, 968 (ff. 188, 233v).

⁷ RAL SS kap, nr. 960 (pp. 29-44).

betaling: zonder betaaldatum: geld en kapoenen (kapoenen niet uitsluitend voor curiae)

b

tijd: 1469 ²

betaling: op zondag na St. Servaas: geld

2.8. overige

a.1

tijd: 1232 ³

soort: rechten op gedeelte van het Ledebos

a.2

tijd: 1247 ⁴

soort: rechten op 1/4 gedeelte van het Ledebos, gelegen aan de kant van Neeroeteren

b

tijd: 1247 ⁵

soort: tol overgedragen aan graaf van Loon

c

tijd: 1247 ⁶

vermelding: visserij overgedragen aan graaf van Loon

2.9. exploitatiecentrum

a

tijd: 1247 ⁷

soort: stenen huis met plaats en omheining overgedragen door graaf van Loon en vrijgemaakt van leenband

b

tijd: 1521 ⁸

soort: huis en hof

n.b.: niet vermeld als exploitatiecentrum maar zou zg. "Hooghuis" kunnen zijn

¹ Idem.

² Idem.

³ DoV, nr. 115.

⁴ Bronnenboek, nr. 100a.

⁵ Idem.

⁶ Idem.

⁷ Idem.

⁸ RAL SS kap, nr. 965; Daamen, 206-207; Gorissen / Hermans, *Dilsen*, 8.

Dinther, Schijndel, Heeswijk

ligging: kaart 1 c1

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.7, 3.6; tabellen 5, 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: graven van Oostfriesland

kerkpatroon: Dinther: St. Servaas; Heeswijk: St. Willibrordus

kerkstatus: Schijndel: dochterkerk van parochie Dinther

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond Heeswijk

proost: collatie Dinther/Schijndel

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Janskapittel Den Bosch, vanaf 1441, collatie (Dinther)
- St. Janskapittel Den Bosch, vóór 1441: collatie (Schijndel)
- St. Janskapittel Den Bosch, tot 1545: tiend
- Universiteit Leuven, vanaf 1545: tiend; collatie Schijndel
- abdij Berne-Heeswijk

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Van het kapittel van Sint Jan in Den Bosch van de kerk van Dynther 2½ regaal = 12 Rijnsghd. 5 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139 ³

vermelding: ecclesia de Dintre

b

tijd: 1159-1171 ⁴

vermelding: abdij Tongerlo heeft de bona van SS in Hesewic tegen een vast jaarlijks bedrag

2. kapittelvermogen

¹ Literatuur: Van der Aa, III, 346; V, 318-322; X, 223-226; *Hedendaagsche historie*, XII, 115,122-123; Juten; Bijs-terveld, 52, 391, 398; Deeters, 126-127 (Hezewijk, B.); Gysseling, I, 273; Zender, 79, 90.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 70.

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1452, 1526, 1669 ¹

soort: kamp gen. het Bernsche Royt

omvang: 21 bu.

ligging: bij Heylaer achter Hoithuysen

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 1 mu. 1 va. rogge

pachters: 1 (1452); 3 (1526); villicus van abdij Tongerlo (1669)

N.B.: dient als onderpand van erfpacht in Rotem bij Dilsen

fonds: cellerarie

3. proosdijvermogen

tijd: 1441, 1444 ²

vermelding: collatie kerk Dinther afgestaan in ruil voor collatie kerk Schijndel

ontvanger: St. Janskapittel Den Bosch

bemiddelaar: hertog Filips de Goede

¹ 1452, 1526 = BAL B-I-1; 1669 = RAL SS kap, nr. 1756 (p. 745).

² DoV, nrs. 522, 540.

Eben-Emael

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.4; tabellen 5, 16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Loon

kerkpatroon: O.L. Vrouw (Emael)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex akkerland

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Janskapittel Luik: collatierecht; 1501: laathof
- H. Kruiskapittel Luik, 1553: laathof
- St. Martinuskapittel Luik, 1479: laathof
- abdij Stavelot, 1555: laathof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- Bij Emael en Embens, van de wed. van Willem Claes van de curia en 24 bu. land van haar eigen deel erfelijk = 23 mu. 1 va. 3 cop. spelt
 - Van 17 andere personen = 98 mu. 4 va. spelt
- N.B. Goederen in Eben-Emael worden genoemd vanaf 1393 (RAL SS kap nr. 1244).

uitgaven:

- Aan de schout van Lize van landerijen bij Emael 2 sol. 10 den. 1 copi = 34 st.
- In Emalia in de curia van het St. Kruis in Luik 2 sol. 3½ den. = 26 st. 8 flig.
- In Emalia in de curia van St. Jan in Luik 18 den = 18 st.
- Aan de proost van O.L. Vrouw 1 1/3 vat tarwe = 2 Rijnsd. 11 st. 12 flig.

4. kamerhof, 1547-1562³

inkomsten

- Op Sacramentsdag cijns in Emael 6 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

¹ Literatuur: Hasquin, 1797; De Seyn, 346-347; JdL, 105.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kamerhof, nr. 8.

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a.1

tijd: 2^e helft 15^e eeuw ¹

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: 2x 37 mu. spelt (15^e eeuw)

herkomst: 37 mu. spelt erfpacht verworven van Johan van Rijkel

fonds: anniversaria

a.2

tijd: 1501, 1590, 1719, 1725 ²

soort: akkerland en 1 hoeve ressorterend onder laathof van St. Jan Luik

omvang: ca. 37 bu.

ligging: in Emael en bij Eben

uitgifte: vier erfrenten (1501, 1590), verpacht (1719, 1725)

opbrengst: resp. 26, 14, 7½ en 47 mudden spelt

erfpachters: 16

fonds: anniversaria

¹ RAL SS kap, nr. 960 (p. 59).

² 1501, 1590 = RAL SS kap, nr. 324; 1719, 1725 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 34v, 37v).

Echt, Stevensweert

Berkelaar

ligging: kaart 2 G2

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.4, 2.6, 2.7, 3.4, 3.5.3, 3.6; tabellen 4, 5, 15-16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Echt: Gelre; Stevensweert: vrije rijksheerlijkheid

kerkpatroon: Echt: St. Landricus; Stevensweert: St. Stephanus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel (en proosdij): jaarlijks bedrag en verheffingsinkomsten uit afgestaan tweeledig domein, collatie en tiend in Echt en Stevensweert

kapittel: percelen grond in Berkelaar

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed: 929-1076 (Echt)
- Munsterabdij Roermond: 1244-1245, ontvangst complex Echt / Stevensweert
- graaf van Horn: cijnsen (Echt)
- St. Salvatorkapittel Susteren: 1400, huis Verduynen en cijnsen als leen (Echt)
- heer van Stevensweert: 1270, collatierecht Stevensweert; cijnsen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Van het convent van O.L. Vrouw in Roermond van de goederen bij Echt 5 ponden groten van Tours = 646 Rijnsld. 16 st.

3. anniversaria, 1553 ³

inkomsten:

- Van de abdis van Roermond van haar goederen in Echt erfelijk = 18 va. rogge en 6 va. haver
- Van 3 bu. land in Beillaer erfelijk = 15 va. rogge

¹ Literatuur: Van der Aa, IV, 5-6; X, 738-740; *Hedendaagsche historie*, XII, 585; Eversen/Meulleners, 107-110, 469-473; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 73-78; PSHAL 70 (1934), 202-206; Peeters; Welters, *Parochie Echt*; Welters, *Gemeente Echt*; Habets, *Stevensweert*; Sangers/Simonis; De Wit/Flament, 57-59, 103, 257-259; Huysmans, 86, 90; Daris, *Histoire Liège*, I, 178-181; Dierkens, 30-31; Rothhoff, 65-66; Deeters, 39-41, 47-48; Nelis, *Examen*, 7, 15; Dorchy, 986; Despy, 1283; Boeren, *Kritische beschouwingen*, 63, 66; Boeren, *Limburg en Gelre*, 76; Niermeyer, *Onderzoekingen*, 176; Meyer von Knonau, IV, 159; Ranzi, 72; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 102; JdL, 172, 178, 209.

² RAL SS kap, nr. 1298; Bronnenboek, nr. iuf.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 929-939 (circa 1087-1088) ¹

vermelding: ecclesia in villa Ettha

schenker: Gerberga, echtg. van hertog Giselbert van Lotharingen

b

tijd: 1087-1088 ²

vermelding: teruggave ecclesia de Ettha door graaf Gerard van Wassenberg

oorkonder: keizer Hendrik IV

c

tijd: 1128 ³

vermelding: bevestiging bezit ecclesia Ettha

fonds: refterproosdij

d

tijd: 1139 ⁴

vermelding: ecclesia de Echt

e

tijd: 1244-1245 ⁵

vermelding: overdracht in van bona in Egt en tiend in Werda

ontvanger: Munsterabdij Roermond

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1244-1245 ⁶

soort: curtis met akkers, grote, kleine en novale tiend, collatierecht e.a. in Echt; grote en kleine tiend e.a. in Stevensweert

uitgifte: afgestaan tegen jaarlijks bedrag

opbrengst: 15 Luikse ponden met Kerstmis, 15 ponden daags na Maria Lichtmis en 14 ponden op de octaaf van Pinksteren

ontvanger: Munsterabdij Roermond

a.2

tijd: 1521 ⁷

soort: goederen in Echt

uitgifte: afgestaan tegen jaarlijks bedrag

opbrengst: 18 va. rogge en 6 va. haver

ontvanger: Munsterabdij Roermond

¹ Bronnenboek, nr. 46b.

² Bronnenboek, nr. 46a-b.

³ Bronnenboek, nr. 58.

⁴ Bronnenboek, nr. 60.

⁵ RAL SS kap, nr. 323; Polak, nrs. 1244.06.02, 1244.06.02B, 1245.12.31; DoV, nrs. 143-144, 149.

⁶ Idem.

⁷ RAL SS kap, nr. 965.

fonds: anniversaria

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1521 ¹

omvang: 3 bu.

ligging: in Bieuallaer (Berkelaar?)

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

2.7. verheffingen

tijd: 1244-1245, 1521 e.v. ²

soort: tienden en andere goederen in Echt, Werda Sancti Stephani en elders volgens oork. van 1244

verheffer: abdis Munsterabdij Roermond

opbrengst: ½ aam wijn aan deken en kapittel

fonds: kamerhof (1521 e.v.)

3. proosdijvermogen

tijd: tot 1611 ³

soort: inkomsten uit door Munsterabdij verschuldigde jaarlijkse bedrag

¹ Idem.

² 1244 = RAL SS kap, nr. 323; Polak, nrs. 1244.06.02, 1244.06.02B; DoV, nrs. 143-144; 1521 e.v. = RAL SS kamerhof, nr. 4; RAL SS kap, nr. 1756 (pp. 729-731).

³ RAL SS kap, nr. 68; DoV, nr. 837.

Edegem, Kelfs, Wijgmaal

(Kelfs en Wijgmaal = Herent; Edegem = Erps-Kwerps)

ligging: kaart 1 a4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Brabant

kerkpatroon: Edegem: St. Amandus (Erps); Wijgmaal: St. Hadrianus

kerkstatus: kerk Wijgmaal afhankelijk van parochie Herent

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: 3x grondheerlijkheid >

3. belangrijkste overige bezitters

- kapittel Kamerijk

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139 ²

vermelding: Kalutten / Kalueten, Eclencheim / Colencheim, Wimale

b

tijd: 1190-1235 ³

vermelding: mansionarii SS uit de villa Kelvere krijgen van de hertog van Brabant tolvrijheid voor goederen die zij in Leuven kopen of verkopen

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

soort: 1190-1235 ⁴

tijd: mansionarii

¹ Literatuur: Hasquin, 249-251, 372-373; De Seyn, 383, 567; Maes, 462; Gysseling, I, 301, 557; II, 1075; Deeters, 126-127, 129.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ Bronnenboek, nr. 90.

⁴ Idem.

Elsloo

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.5; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: vrije rijksheerlijkheid Elsloo

kerkpatroon: St. Augustinus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: perceel grond

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij St. Pantaleon Keulen
- heer van Elsloo: collatie; vóór 1228 en vanaf 1583: grote tiend
- abdij Floreffe, 1228-1583: grote tiend; verder land, cijnsen etc.
- pastoor: kleine tiend
- laathof Materberg

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- In Elsloo van 7 jurnale land in tijdpacht = 17 va. rogge

uitgaven:

- Op St. Maartensdag in Elzloo in de curia van Godefridus de Meuwen 18 den. = 18 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1521, 1587³

omvang: 7 morgen = 35 gr. roe.

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

¹ Literatuur: Van der Aa, IV, 160-161; *Hedendaagsche historie*, XII, 380; Eversen/Meulleners, 122-132; De Cras-sier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 78-81; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 302-305; JdL, 196-197.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kap, nr. 965, 968 (f. 165).

Gellik, Briegden

ligging: kaart 2 E5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 3.5.2; tabellen 5, 14, 16; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Gellik: Loon; Briegden: heerlijkheid Pietersheim

kerkpatroon: St. Laurentius (Gellik)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

kapittel: cijnsen

3. belangrijkste overige bezitters

- graaf van Loon, 12e eeuw: 1/6 van het land, 5/6 van de tiend
- abdij Munsterbilzen, 11e eeuw: div. bezittingen; 1303: collatierecht en merendeel tienden (Gellik)
- abdij Kloosterrade, 12e eeuw: 1/6 van de tiend (Gellik)
- St. Martinuskapittel Luik, 12e eeuw: 1/6 van het land
- laathoven Borch, Broekhof, Van den Rossen (Gellik)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Gellick van klooster Beyart = 5 va. rogge
- Gellick van 3 pachters over 3 bu. = 1 mu. rogge

3. anniversaria, 1553³

inkomsten:

- In Briegden van 4 pachters over min. ca. 1½ bu. in tijdpacht en ca. 2 bu. en 1 curia erfelijk = 4 mu. 7 va. rogge
- In Gellick over 2½ bu. en een huis met curia erfelijk = 26 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1110 (ca. 1152)⁴

vermelding: 1/6 deel van het land bij Gellike

¹ Literatuur: Hasquin, 270-271; De Seyn, 450, 726; JdL, 110.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

⁴ Bronnenboek, nr. 50.

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1526, 1688 ¹

soort: wijngaarden

ligging: Gellick

opbrengst: tarwe

pachter: klooster Beyart (1526)

fonds: cellerarie

b

tijd: 1526, 1688 ²

omvang: 3 bu.

ligging: bij Gellik, o.a. tussen Gellik en Briegden

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 3

fonds: elemosinarie, maar via cellerarie

c

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1581, 1688 ³

soort: incl. 2 huizen met curia

omvang: ca. 2 bu. (15^e eeuw), ca. 7 bu. (1521)

ligging: Briegden

uitgifte: erfpacht (15^e eeuw), pacht en erfpacht (va. 1521)

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

d

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1581, 1688 ⁴

soort: huis met land

omvang: 2½ bu. (1521)

ligging: Gellik

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

herkomst: gekocht van Ywan van Ophem en Elisabeth Wolfhagen (15^e eeuw)

fonds: anniversaria

2.6. cijnzen

tijd: 1523, 1574 ⁵

ligging: Gellik, Briegden, Convelt

betaling: op St. Remigius in laathof in Maastricht: in geld

fonds: elemosinarie

¹ 1526 = BAL B-I-1; 1688 = RAL SS kap, nr. 964.

² Idem.

³ 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (p. 60); va. 1521 = RAL SS kap, nrs. 964-966.

⁴ Idem.

⁵ RAL SS kap, nr. 973; JdL, nr. 305.

Genk

ligging: kaart 2 D4

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Martinus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijnsen

kapittel: kleine tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Munsterbilzen: div. bezittingen; vóór 1303: collatierecht en tienden
- graaf van Loon, vanaf 1303: collatierecht en tienden
- laathof Wyndeggen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Gheyne van de cijnsen aldaar en de kleine tiend, die door Arnoldus van Gheyne wordt gehouden, voor 30 st. Brab. = 5 Rijnsgld. 5 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 273-275; De Seyn, 455-456; JdL, 110.

² RAL SS kap, nr. 1298.

Geulle

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: bank van abdij Cornelimünster?, Valkenburg (vanaf 1298), Brabant

kerkpatroon: St. Martinus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijnsen

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Cornelimünster, later abdij Cornillon / Beaurepart Luik: tot 14^e eeuw: collatie
- heer van Valkenburg, 1298: Geulle; vanaf 14^e eeuw: collatie en tiend
- laathof Van Hulsen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Bij Ghoelle 6x losse census refectorii in sol. den. en copi van landerijen o.a. bij Broemelen = 6 st. 4 flig.

¹ Literatuur: Van der Aa, IV, 551-553; *Hedendaagsche historie*, XII, 384-385; Eversen/Meulleners, 142-145; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 115-118; JdL, 56.

² RAL SS kap, nr. 1298.

123

Geverik

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Valkenburg, Brabant

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Bij Geverick van de elemosinarius van de St. Servaaskerk van zijn goederen aldaar 7 sol.
= 6 st. 14 flig en 8 kapoenen

¹ Literatuur: Van der Aa, IV, 555.

² RAL SS kap, nr. 1298.

Gotem

ligging: kaart 2 C6

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5; kaart 21

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St Nicolaas en St. Dionisius

kerkstatus: dochterkerk van parochie Kuttekoven

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: perceel grond

3. belangrijkste overige bezitters

- familie Van Gothem en erfg.: kasteel, molen, gonden, laathof, collatie
- abdij Herkenrode: tiend

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van Petrus Kempener in Rothem [sic] van 1 bu. in pacht voor 9 jaar = 6 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1581, 1727-1734 ³

omvang: 1 bu.

ligging: in Gothem / Gothem

opbrengst: vroe. 1 mu. rogge Loons; 6 va. rogge (1727-1734)

pachter: vroeger Petrus Kempener (1727-1734)

fonds: anniversaria

¹ Literatuur: Hasquin, 305; De Seyn, 496; JdL, III.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ 1581 = RAL SS kap, nr. 966; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

Grandville

ligging: kaart 2 C7

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.7, 2.9, 3.1.2, **3.1.4**, 3.1.6, **3.3.4**, 3.3.9, 3.4, 3.5.2, 3.5.3, 4.2.1, 4.5, 4.7; tabellen 5-6, 9, 11, 13-15, 18; kaarten 21-25, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Servaas

kerkstatus: hulpkapel Lens-sur-Geer

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

3. belangrijkste overige bezitters

- [koningsgoed > St. Adalbertuskapittel Aken: 1018, akkerland en tiend]
- St. Dionisiuskapittel Luik: o.a. tiend en collatie
- laathof in Oreya van Abij St. Truiden: 1306
- St. Martinuskapittel Luik: 1455, ca. 5 bu. akkerland (cijns aan SS), ten N. van de Jeker en verspreid

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Van de 2 pachters in Greynvilhe van de landerijen van de heren, verpacht voor 6 jaar nu het 1^e, per bu. voor 20 va. spelt = 205 mu. 3 va. spelt
- Van 2 pachters o.a. van 1 bu. = 3 mu. spelt

2. refterproosdij, 1541³

inkomsten:

- Bij Lieck van Christianus villicus van de cijnsen aldaar volgens de nieuwe overeenkomst met mijn heren, nu het 6^e jaar, 11 Brab. Rijnsghd. en 18 kapoenen, met de 2 kapoenen die men aan de schepenen pleegt te geven in mindering gebracht = 38 Rijnsghd. 10 st. 18 kapoenen

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139¹

¹ Literatuur: zie hoofdstuk Grandville.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298; Bronnenboek, nr. 111d.

vermelding: Lycke

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1504, 1522 ²

soort: huis, hof, akkerlanden, beemden, weiden etc.

uitgifte: pacht

opbrengst: op St. Andries: spelt

afnemers: 1 (1478-1537)

fonds: cellerarie

a.2

tijd: 1624 ³

soort: cijnshof en huis met curia en gebouwen

uitgifte: verkoop

koper: heer van Bocholt

opbrengst: 1850 gld. (cijnsen) + 2000 gld. (huis etc.)

n.b.: wrsch. i.v.m. terugkoop Güls

2.i. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1494, 1599, 1600 ⁴

soort: benoeming meier

b

tijd: 1526 ⁵

soort: laathof = curia/curtis dominorum; meier en laten

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1526, 1584, 1658, 1699, 1750 ⁶

soort: landerijen = akkerland, enkele weilanden, boomgaard

omvang: ca. 91 bu.

ligging: drie blokken, verspreid

uitgifte: pacht

opbrengst: spelt

fonds: cellerarie

2.6. cijnzen

a.1

tijd: 1494, 1526, 1590/1597 ¹

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² 1504 = RAL SS kap, nr. 960 (pp. 79-84); DoV, nr. 665; 1522 = RAL SS kap, nr. 963.

³ RAL SS kap, nr. 1761 (p. 445); RAL SS kap, nr. 1765 (p. 248).

⁴ 1494 = Bronnenboek, nr. 110a; 1599, 1600 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 263, 267v).

⁵ BAL B-I-1.

⁶ 1526 = BAL B-I-1; 1526, 1658 = RAL SS kap, nr. 329; 1584 = RAL SS kap, nr. 955 (f. 72); 1699 = RAL SS kap, nr. 914; 1750 = RAL SS kap, nr. 328b = RAL, kaartencollectie, nr. 527.

betaling: op zo. n. Driekoningen en zo. n. Remigius: geld en kapoenen

fonds: refterproosdij

a.2.

tijd: 1624²

soort: verkoop cijnsen

2.9. exploitatiecentrum

a.1

tijd: 1496, 1526³

soort: huis met 3 kamers en keuken, schuur, 2 stallen voor paarden, stallen voor varkens, koeien en schapen; poort

ligging: aan de Jeker

a.2

tijd: 1470, 1478, 1537⁴

soort: curia van Grandville = huis met toebehoren

uitgifte: erfpacht

betaling: op St. Andries: 2½ mu. spelt

a.3

tijd: 1624⁵

soort: verkoop huis met curia en gebouwen

¹ 1494 = Bronnenboek, nr. 110a; 1526 = BAL B-I-1; 1590 / 1597 = AEL, sG, nr. 28.

² RAL SS kap, nr. 1765 (p. 248).

³ 1496 = RAL SS kap, nr. 980; 1526 = Bronnenboek, nr. 110b.

⁴ RAL SS kap, nr. 955 (ff. 182-183v).

⁵ RAL SS kap, nrs. 1761 (p. 445), 1765 (p. 248).

Grathem, Panheel, Wessem, Beegden

ligging: kaart 2 G2

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 2.4, 3.6; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Grathem: Thorn; Wessem: vrije rijksheerlijkheid / Horn; Beegden: Horn; Panheel: wrsch. Horn

kerkpatroon: Grathem: St. Severinus; Wessem: St. Medardus; Beegden: St. Martinus

kerkstatus: kerken Grathem en Beegden afhankelijk van parochie Wessem; St. Stephanusparochie Heel is mogelijk de oorspronkelijke moederkerk

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: laathof, cijns en schoutwijn

3. belangrijkste overige bezitters

- aartsbisschop Bruno van Keulen, tot 965: villa Wessem
- St. Panthaleonabdij Keulen, vanaf 965: villa Wessem
- abdij Gembloux: Wessem
- abdis en kapittel Thorn: Grathem
- St. Lambertuskapittel Luik: collatie en tiend Wessem; heerlijkheid en tiend Heel
- pastoor Wessem: collatie en tiend Grathem, Beegden
- graaf van Horn: o.a. heerlijkheid Panheel, kasteel, grondheerlijkheid en mogelijk voogdij Heel
- laathoven van abdis Thorn, kapittel Thorn, huis Buggenum, Tenhove, Houthem, Papenhoven (Grathem)
- laathof van heer van Horn (Wessem)

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1116, 1119-1124²

vermelding: schenking allodium in Grathem

schenker: Sigewidis

2. kapittelvermogen

¹ Literatuur: Van der Aa, II, 205; IV, 763; VII, 281; Eversen/Meulleners, 57-58, 146-149, 172-174, 561-564; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 66 (1930), 155-157; 67 (1931), 118-121, 141-143; 73 (1937), 299-302; Roost, 23-32, 64-65; Hanssen, 7-20; De Crassier, *Hornes*, 348-357, 411-412; Beurskens / Derks, passim; De Valk, o.a. 38-39; Habets, *Neeritter*, 288-338, m.n.. 298; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 8 (1926/27), 150-151; Linssen, *Wessem*; Corsten, *St. Pantaleon*; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 85-88; Deeters, 126; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 337-343, 509-511; JdL, 206, 212-213, 216.

² Bronnenboek, nr. 51.

2.0. totale complex

tijd: 1116, 1119-1124 ¹

soort: allodium in Grathem, vrij van erfelijke lasten in campis, in sylvis, in pascuis etc.

betaling: 2 denarii voor vruchtgebruik

fonds: refterproosdij

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1686, 17^e-18^e eeuw ²

soort: laathof Pas

ligging: Panheel

fonds: elemosinarie

2.6. cijzen

tijd: 16^e eeuw ³

soort: cijnsen in Wessem, scholtwijn in Beegden

ligging: Wessem en Beegden

¹ Idem.

² DoV, nr. 911; Eversen, Zegelstempels; JdL, nr. 1183.

³ RAL SS kap, nr. 891; JdL, nr. 1239.

Gruitrode

ligging: kaart 2 E3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.5; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon, Duitse Orde

kerkpatroon: St. Petrus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- familie van Heinsberg: heerlijkheid
- Duitse Orde, vanaf 1417: heerlijkheid (vanaf 1432 allodiaal), commanderij; vanaf 15^e eeuw: collatie
- graaf van Loon, tot 15^e eeuw: collatie?
- abdij Godsberg Oeteren / Orienten, 1267: tiend

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Gruytroede van de molen aldaar voor de graaf van Loon 8 oude groten = 30 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 318-319; De Seyn, 514; Gysseling, I, 427; Deeters, 49, 126.

² RAL SS kap, nr. 1298.

Herbricht, Uikhoven

ligging: kaart 2 F5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 2.4, 2.5, 5.3.2; tabellen 4, 5, 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Uikhoven: bank van abdij Cornelimünster?, Valkenburg, Rekem

kerkpatroon: St. Nicolaas (Uikhoven)

kerkstatus: kapel Uikhoven afhankelijk van Geulle, vanaf 1589 van Rekem, 1623 zelfstandig

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns en verheffingsinkomsten

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Cornelimünster, later abdij Cornillon / Beaurepart Luik: o.a. collatie Uikhoven; tot 1298: heerlijkheid ? Uikhoven
- heer van Valkenburg, 1298: heerlijkheid Uikhoven (tot 1300)
- graaf van Rekem, vanaf ca. 1300: heerlijkheid Uikhoven
- klooster St. Gerlach, 1497: hoeve met land in Uikhoven

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Bij Udekoeven van de goederen van de heren van de Biesen 6 copi census rectorii = 8 den. oninbaar
- Van Arnold van Noorbeeck van goederen in Herberch 1½ den. cijns = 9 den. oninbaar

uitgaven:

- In de curia van Udekoeven van de goederen eertijds van Elias Monachus 5 den. = 4 st. 12 flig.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1179³

vermelding: schenking cijns van 1 mansus van een allodium in villa Harburg juxta Udenchoven

¹ Literatuur: Hasquin, 740-741, 1113-1114; De Seyn, 967-968, 1381; Verbois, *Uikhoven*, 2-3, 47, 77-78; Eversen / Meulleners, 142-145; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 115-118; De Crassier, *Hocht*, 216, 234, 243-244; De Crassier, *Neerharen*, 398, 402; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 6 (1924/25), 81-82, 85; Gorissen, *Herberich*; Remans, *Uikhoven*; A.K.C., *Loop der Maas*; Paquay, *Pouillé*, 235, 248; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 221-224; Deeters, 130.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 82.

schenker: Emundus

2. kapittelvermogen

2.6. cijnzen

tijd: 1179 ¹

omvang: 1 mansus

cijnsplichtige: Emundus, vervolgens abdij Cornelimünster

betaling: 5 solidi en 5 denarii (m.i.v. 1 bu. in Maastricht)

tegenprestatie: recht op gemeensch. gebruiksrechten samen met de andere mansionarii in de villa Mechelen

2.7. verheffingen

tijd: 1179, 1388 e.v. ²

soort: 12 bu. akkerland tussen Herberich en Udechoven en 1 bu. land in Maastricht (1659 e.v.)

verheffer: Emundus, vervolgens abt Cornelimünster (1179), abt Beaurepart Luik (vóór 1566), priorin wittevrouwen Rekem (1566 e.v.)

betaling: 1 aam wijn en voor de deken 1 sextarius; 2 amen wijn (1659 e.v.)

fonds: kamerhof

¹ Idem.

² 1179 = Bronnenboek, nr. 82; 1388 e.v. = RAL SS kamerhof nr. 4; RAL SS kap, nr. 1756 (pp. 720-723).

Herselt

ligging: kaart 1 a3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.7

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: markgraafschap Antwerpen

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: grondheerlijkheid 1139-1309 >

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Maartenskapittel Utrecht, voor 1200
- kapittel Kamerijk, voor 1365, collatie
- heer van Wesemael
- abdij Tongerlo, 1297, o.a. collatie vanaf 1365

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139 ²

vermelding: Harsele

2. kapittelvermogen

2.0. totale complex

tijd: 1309 ³

soort: bona in villa et proprietate ville de Harsele in humido et sicco met toebehoren

uitgifte: verkoop

koper: Arnold van Wesemael, heer van Bergen op Zoom

¹ Literatuur: Hasquin, 380-381; De Seyn, 575; Juten; Deeters, 127; Gysseling, I, 486; Zender, 79.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ GA Bergen op Zoom, Raad en rekenkamer Bergen op Zoom, nr. 2861; Dillo / Van Synghel, nr. 1503.

Heugem en Gronsveld

ligging: kaart 2 F6

Deel 1, paragrafen 2.5, 5.2.4; tabellen 5, 16; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: vrije rijksheerlijkheid Gronsveld; Heugem had wel eigen schepenbank

kerkpatroon: Gronsveld: St. Martinus; Heugem: St. Michael

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- O.L. Vrouwekapittel, 1157: collatie en tiend Heugem
- heren van Houffalize: o.a. vóór 1233: gedeelte van de tiend van Gronsveld
- abdij Benedictusdal bij Luik, 1233: gedeelte van de tiend van Gronsveld
- St. Lambertuskapittel Luik (Gronsveld)
- laathof Printhaghen (Gronsveld)
- laathof Wardenhof (Heugem)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van de erf. van domicellus de G[r]oessvelt erfelijk = 6 1/3 va. 3 cop. rogge

3. anniversaria, 1553 ³

inkomsten:

- Van Johan vanden Warden in Hoghem van 2 bu. in tijdpacht = 1 mu. 7 va. rogge
- Van Judocus van Scarn van goederen erfelijk = 1 mu. rogge
- Van de Curia vander Waerden in Hogem erfelijk = 2 mu. rogge

uitgaven:

- Zondag na Epiphanie in de curia van Grousselt 6 den. = 6 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

¹ Literatuur: Van der Aa, IV, 975-976; V, 332; Eversen/Meulleners, 151-157; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 123-130; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 317-320; JdL, 199-200.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

a

tijd: 18^e eeuws afschrift uit stipaal ¹

uitgifte: erfpacht

erfpachters: erfg. van domicellus van Gronsveld

fonds: cellerarie

b

tijd: 1418, 1583, 1588, 1593 ²

omvang: 3 of 4 bu. of gedeelten daarvan

ligging: Heugem en Locht

uitgifte: pacht

fonds: anniversaria

¹ RAL SS kap, nr. 392.

² RAL SS kap, nr. 960 (p. 56); RAL SS kap nr. 968 (ff. 128v, 186v, 221).

Jessen

ligging: kaart 2 D6

Deel 1, paragrafen 2.4, 2.5, 3.1.2, 3.5.3; tabellen 5, 15; kaart 21

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Loons leen in handen van heer van Heers

kerkpatroon: H. Kruis

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond <

3. belangrijkste overige bezitters

- Willem de Lewis, vóór 1218: collatie en 2/3 tiend
- abdij Herkenrode, vanaf 1218: collatie en 2/3 tiend
- pastoor: 1/3 tiend
- heer van Heers: ½ heerlijkheid in leen
- heer van Cannart: ½ heerlijkheid in leen
- St. Laurentiusabdij Luik, 1685: hele heerlijkheid in leen
- pastoor, 1655: 1/3 tiend
- laathof Berg

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

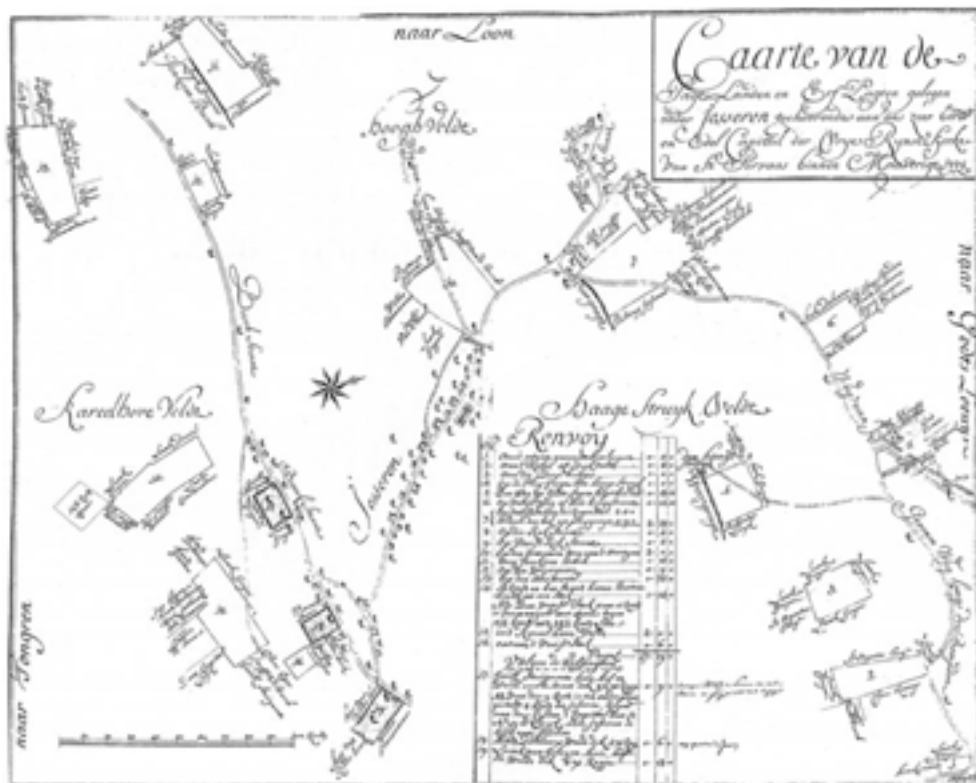
- Bij Jesscheren van Johannes Moers van de landerijen door de heer abt van St. Lambertusdal aan ons kapittel toegewezen en aan dezelfde Johannes verpacht voor 12 jaar, nu het 11^e, voor 26 mu. rogge Loonse maat = 200 Rijnsgld. 17 st.
- Van Wilhelmus Pryn, nu Johannes et Wilhelmus Smeys van zijn huis en curtis aldaar voor 1 mud rogge, eveneens door gen. abt aan ons kapittel toegewezen = 7 Rijnsgld. 14½ st.

N.B. Inkomsten in Jesseren verworven 1451-1473 in ruil voor Ramioul.³

¹ Literatuur: Hasquin, 444; De Seyn, 655-656; JdL, 120; Moons, in Limburg / OLL 79 (2000), 154, 155, 174; Daris, *Jessen*, in NHEDL 1 (1867), 477-495; Daris, *Herckenrode*, 76; Paquay, *Paroisses*, 250-251, Paquay, *Pouillé*, 226; SimV, 399-401.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kap, nrs. 1294-1295.



Kaart van de landerijen van het kapittel in Jesseren, 1775 (RAL).

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1595, 1727-1734, 1775¹

bijzonder: ontvangen van abt van St. Lambertusdal in ruil voor goederen te Ramioul (1595)

omvang: 21 bu. in 23 percelen (1595), 21 bu. in 20 percelen (1727-1734), 18 bu. in 16 percelen (1775)

ligging: verspreide losse percelen (1775), in 3 aerten (1727-1734)

ontvangst: rogge (1727-1734)

uitgifte: pacht; soms erfpacht

fonds: 1727-1734: refter

b

tijd: 1595¹

¹ 1595 = RAL SS kap, nr. 895; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914; 1775 = RAL SS kap, nr. 405a / RAL kaartencollectie, nr. 528.

uitgifte: erfpacht als onderdeel van 2.4.a

opbrengst: 1 mu. rogge Loons

houders: Jan en Willem Smeys

c

tijd: 1775 ²

soort: 2 x huis met hof en weide, 1 x weide

omvang: 1½ bu.

ligging: aan de Broukstraat

uitgifte: erfpacht

opbrengst: huizen 5 en 6 va. rogge; weide 4 va. rogge

¹ RAL SS kap, nr. 895.

² RAL SS kap, nr. 405a / RAL kaartencollectie, nr. 528.

José

(Battice)

ligging: kaart 2 F7

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: O.L. Vrouwekapittel Aken; Luik (vanaf 1626)

voogdij: Fléron (tot 1626)

kerkpatroon: St. Antonius

kerkstatus: kapel (opgericht 1745) afhankelijk van parochie Herve

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: weiden >

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed: karolingisch, domein van Herve
- O.L. Vrouweabdij Chèvremont, vóór of in 779: mansi i.p.v. weiden; 844: 2 mansi
- O.L. Vrouwekapittel Aken, vanaf 972: bezittingen abdij Chèvremont in José = 2 mansi; vóór 1200: 1 mansus dominicalis en 2 mansi
- pastoor Herve, 1764: collatie

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 779, 844²

vermelding: O.L. Vrouwekerk in Chèvremont in bezit bevestigd van enkele mansi in An-gelgiagas in pagello Leuhio, geruild tegen weiden met de St.Servaaskerk

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: vóór of in 779³

soort: weiden i.p.v. mansi

¹ Literatuur: Hasquin, 1516-1517; De Seyn, 84; Nolden, 159, 162-163; Buchet, 46-50; Levaux, 19-20, 27-32; Werner, 423, 454-455; Josse, 55-59, 135-139; Gysseling, I, 544; SimV, 408.

² Bronnenboek, nr. 7a-b.

³ Bronnenboek, nr. 7a.

Kanne

Neer- en Opkanne

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragrafen 2.5, 4.3.1, 4.3.2; tabellen 5, 16; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Neerkanne: Luik (allodiaal); Opkanne: bank St. Martinuskapittel Luik

kerkpatroon: St. Hubertus (1 parochie)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: molen en percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Martinuskapittel Luik: 965, 1096: dorp en grondbezit, collatierecht; 1193: tiend
- O.L. Vrouwekapittel Maastricht, 1158: allodium; 1193, 1307: tiend
- abdij Hocht, 1264: rente uit 7 bu.
- St. Jacobsabdij Luik: hoeve Caestert

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- In Nederkanne van de molen erfelijk = 6 va. rogge

2. refterproosdij, 1541 ³

uitgaven:

- Zondag na St. Remigius in Nedercan in de curia van Bertrand van Laer 8 den. census fortis = 7 st.
- Zondag na Quasimodo van dezelfde curia 8 d. = 7 st.
- Zondag na St. Lambertus in Opcan in de curia van de heren van St. Martinus van Luik 27 den. census fortis = 24½ st.
- Zondag na St. Andries in dezelfde curia 37 d. census fortis = 32 st.

3. anniversaria, 1553 ⁴

inkomsten:

- Canne ca. 2 bu. verpacht voor 9 jaar = 1 mu. 2 va. rogge

¹ Literatuur: Hasquin, 456; De Seyn, 666; Lenaerts, 90-117; Poswick; Brouwers, *Gemeenten*, 58-60; Paquay, *Hoeven*, in VO 5 (1929), 59; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 69 (1933), 308-310; De Crassier, *Hocht*, 210-212; Haas, *O.L. Vrouw*, o.a. 148, 229; Werner, 330, 336; Rotthoff, 54-55; Paquay, *Pouillé*, 211; SimV, 121-124.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

⁴ RAL SS kap, nr. 1257.

uitgaven:

- Zondag na St. Andries in Nederkan in de curia van de heren van St. Martinus in Luik 8½ den. = 8 st. 8 flig.
- Zondag na St. Dionisius in Nederkan in de curia van St. Martinus in Luik 8½ den. = 8 st. 8 flig.

4. kamerhof, 1547-1562¹

inkomsten:

- Op Sacramentsdag cijns in Canne 6 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a.1

tijd: 1392, 1526²

soort: area sive domistadium waarop vroeger molen heeft gestaan

ligging: vlakte Vonderen aan de Jeker in Neercanne

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 1

voorwaarde: wederopbouw molen

a.2

tijd: 1526³

soort: molen

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 1

fonds: cellerarie

b

tijd: 1521, 1581, 1588⁴

omvang: ca. 2 bu.

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

c

tijd: 1599, 1615⁵

soort: weide

omvang: ca. 1 bu.

uitgifte: pacht

betaling: 16 Brab. gld.

¹ RAL SS kamerhof, nr. 8

² 1392 = RAL SS kap, nr. 406; DoV, nr. 425; 1526 = BAL B-I-1.

³ BAL B-I-1.

⁴ RAL SS kap, nrs. 965-966, 968 (f. 183).

⁵ RAL SS kap, nrs. 969-970.

fonds: scholasterie

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie broederschap kapelannen

Kersbeek

ligging: kaart 2 A5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.7, 3.4, 4.2.1; tabellen 5, 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Brabant

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns en verheffingsinkomsten uit heerlijkheid

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Van domicellus Arnoldus van Elderen en Johannes vanden Steynweege wapendragers van goederen in Keersbeecke erfelijk 16 sol. en 8 den. Brab. = 8 Rijnsfld. 15 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139 ³

vermelding: Kyersbeche

2. kapittelvermogen

2.1. heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1600-1689 ⁴

soort: 2 x halve laathof

2.7. verheffingen

a.1

tijd: 1600-1689 ⁵

soort: 2 x halve heerlijkheid = 2 x helft leenhuis, tuin en 31 bu. land, helft laathof, 7 bu. wei-de, helft vijvers, helft pontpenning, helft collatie van kerk en OLV-altaar

opbrengst: 2 x ½ aam wijn aan kapittel, 4 potten wijn aan camerarius, deken en meier; 2 potten aan laten, refterproost en secretaris; ½ aam = 25 flor., 1 pot = 10 st.

fonds: kamerhof

¹ Literatuur: Hasquin, 478; De Seyn, 676-677; Deeters, 127; Gysseling, I, 560; Zender, 80.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ RAL SS kamerhof nr. 4; DoV, nr. 912.

⁵ Idem.

a.2

tijd: 1727-1734 ¹

soort: heerlijkheid en goederen in Kersbeeck

opbrengst: hered. 16 sol. 8 den.

houder: dominus Filips van Elderen of Moncheau

fonds: kamerhof

¹ RAL SS kap, nr. 914.

Krawinkel

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Valkenburg, Brabant

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: perceel grond

3. belangrijkste overige bezitters

- laathof O.L. Vrouwekapittel

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- In Craewinkel van de goederen aldaar 3 vaten rogge oninbaar = nihil

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1526, 18^e eeuws afschrift ³

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 3 vaten rogge oninbaar

fonds: cellerarie

¹ Literatuur: Van der Aa, VI, 641; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 67 (1931), 112; Nolden, 280-281; JdL, 55.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ 1526 = BAL B-I-1; 18^e eeuw = RAL SS kap, nr. 392.

Lanaken

Neerharen, Hocht, Pietersheim

ligging: kaart 2 E5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.4, 2.6, 2.7, 2.8.1, 5.3.2; tabellen 4, 5, 15-16; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Lanaken: vrije rijksheerlijkheid Pietersheim; Neerharen: Loon

kerkpatroon: Lanaken: Sint Ursula; Neerharen: St. Lambertus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: grondheerlijkheid >, kerk >

kapittel: complex grond

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed, circa 1109, kerk tot 1109 en curtis
- abdij Prüm, 1222
- abdij Hocht
- heer van Pietersheim, vanaf 1559, collatie en tiend
- graaf van Rekem, 1646: collatie en tiend Neerharen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Van 2 pachters over ca. 3 bu. in Lanaken en Neerharen = 15 va. rogge

2. refterproosdij, 1541³

inkomsten:

- Van de investitus van Nederharen van hun goederen bij Hocht 1 den. = 6 den. oninbaar
- Van het convent van Hocht van de goederen eertijds van Christina van Geleen 4½ den. cijns = 2 sol. 2 den. 2 copi oninbaar

uitgaven:

- Zondag na St. Marcus in Pietershem 6½ den. census fortis = 5 st. 10 flig.
- Zondag na St. Servatius in dezelfde curia 6½ den. zelfde cijns = 5 st. 10 flig.

¹ Literatuur: Hasquin, 538-539; De Seyn, 725-726; JdL, 206-207; Thomassen, *Lanaken*; De Crassier, *Hocht*, 217-221; Remans, *Ludinaca*; Remans, *Grenzen en dorp*, 28-29; Gorissen, *Fiscus*, 122-125, 128; Bussels, *Rijksheerlijkheden*, 193; Baerten, *Graafschap Loon*, 107; Baerten, *Origines*, 468-469; Deeters, 49; Felten, *Äbte und Laienäbte*, 49-50 noot 13; Rotthoff, 97-98; Nève, *Rijkskamergerecht*, 451-456; Hardenberg, *Vroenhof*, 41-42; Hardenberg, *Divisions*, 372; Hardenberg, *Naamkundige problemen*, 20; Schwabe, in ZAGV 48/49 (1926-1927), 84; Meyer von Knouau, VI, 93; Hausmann, *Reichskanzlei*, 17; Heusinger, 130-131; Paquay, *Pouillé*; Simenon, *Visitationes*, 434-438.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

- Zondag na Kerstmis in dezelfde curia 10½ den. van dezelfde cijns = 9 st. 4 flig.
- Zondag na St. Jan in dezelfde curia 10½ den. = 9 st. 4 flig.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- [In Lanaken c.q. Pietersheim] van 9 pachters over min. 12 bu. in tijdpacht en 2 huizen met curia en 1 tuin erfelijk = 19 mu. 23 va. rogge

uitgaven:

- Zondag na St. Servaas en Allerheiligen in Peterssem 161 den. 13 sol. 5 den. [sic] = 8 Rijnsghd. 1 st.
- Zondag na Kerstmis en na St. Jan 178 den. 3 copi = 8 Rijnsghd. 19 st.

4. kamerhof, 1547-1562²

inkomsten:

- Op Sacramentsdag cijns in Haren 6 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: circa 828³

vermelding: opdracht van abt Einhard aan vicedominus om runderen in Ludinaca te laten slachten; het slachtafval is voor de familia

b

tijd: circa 1109⁴

vermelding: schenking kerk met toebehoren in villa Lodenaken

schenker: koning Hendrik V

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

soort: grondheerlijkheid: familia⁵

tijd: circa 828

2.2. collatierecht

tijd: circa 1109⁶

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1526, 1688⁷

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kamerhof, nr. 8.

³ Bronnenboek, nr. 10d.

⁴ Bronnenboek, nr. 49.

⁵ Bronnenboek, nr. 10d.

⁶ Bronnenboek, nr. 49.

⁷ 1526 = BAL B-1-1; 1688 = RAL SS kap, nr. 964.

omvang: ca. 4 bu. (oorspr. ca. 3 bu.)

ligging: in Lanaken en Neerharen

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 2 (1526)

fonds: cellerarie

b

tijd: 1521, 1581, 1688 ¹

soort: incl. een huis met curia

omvang: ca. 32½ bu.

ligging: Lanaken

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

c

tijd: 1521, 1581, 1688 ²

omvang: ca. 1¼ bu.

ligging: Pietersheim

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

d

tijd: 1599, 1615 ³

soort: weide

uitgifte: pacht

betaling: 9 Brab. gld.

fonds: scholasterie

¹ RAL SS kap, nrs. 964-966.

² RAL SS kap, nrs. 964-966.

³ RAL SS kap, nrs. 969-970.

Lathuy

ligging: kaart I a4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.9, 3.1.2, 3.1.6, 3.3.9, 3.5.3, 3.5.4, 3.6; tabellen 5-6, 9, 13, 16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Brabant

kerkpatroon: St. Martinus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

proosdij: groot leen

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Gertrudisabdij Nijvel, ca. 1075, grondheerlijkheid, collatie, tiend
- St. Bartholomeuskapittel Luik, laathof
- abdij Villers

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van 1 pachter in Latuwe van 31 bu. bouwland in twee percelen, van een bos van 36 bu. en van cijnsen en kapoenen door hem ontvangen, verpacht voor 12 jaar nu 6^e = 125 Brabgld. N.B. Tot 1384 (RAL SS kap nr. 1292) nog bij inkomsten refterproosdij: ontvangst van 90 resp. 70 kleine goudgld. van de villicus resp. van twee kanunniken als pachter.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139 ³

vermelding: Latyic

b

tijd: 1272 ⁴

vermelding: Latuit: villicus SS, curia SS

2. kapittelvermogen

¹ Literatuur: Hasquin, 2210-2211; De Seyn, 734; Hoebanx, 226-227; Deeters, 127; Boeren, *Kritische beschouwingen*, 68; Gysseling, I, 597.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ De Moreau / Goetstouwers, 118, 124.

2.o. totale complex

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1535, 1557, 1585, 1595, 1641, 1650, 1655 ¹

soort: bouwlanden met bos en laathof, cijnsen en kapoenen

uitgifte: pacht

omvang: 31 resp. 30 bu. bouwland en 36 bu. bos

oplevering: bij afloop bouwland voor 1/3 met zomerkoren, rest braak

pachters: 1 resp. 2

termijn: 12 jaar (1535), 9 jaar (1557)

opbrengst: 100 Filipsgld. (1535), 225 gld. Brab.

2.i. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1478 ²

soort: appel bij schepenbank Vlijtingen

b

tijd: 1272, 1370 ³

soort: laathof

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1713, 1727-1734 ⁴

soort: bouwland

omvang: 33½ bu. in 2 percelen

ligging: 1^e perceel aan de weg naar Jodoigne, 2^e aan de andere kant en la campagne de St. Servais

fonds: anniversaria

b

tijd: 1727-1734 ⁵

soort: bos gen. Bois de St. Servais

omvang: 36 bu.

opbrengst: 1 mu. tarwe pacht en 13 sol. 5 den. cijns

fonds: anniversaria

2.6. cijnsen

tijd: 1370, 1727-1734 ⁶

ligging: 1 huis, curtilia en tenures in de villa Latuit en bouwland rondom de villa Latuit

betaling: meestal in sol. en den., kapoenen; soms in blanch(?); per bu. 6 den.; 1727-1734:

cijns verpacht aan 1 pachter

fonds: 1727-1734: anniversaria

¹ 2^e helft 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (p. 55); 1535, 1557 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 91, 296v-299); 1585-1655 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 138-139, 296, 300, 303v).

² RAL SS kap, nr. 938; DoV, nr. 626.

³ 1272 = De Moreau / Goetstouwers, 118, 124 ; 1370 = RAL SS kap, nr. 424.

⁴ RAL SS kap, nrs. 425, 914.

⁵ RAL SS kap, nr. 914.

⁶ 1370 = RAL SS kap, nr. 424; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

3. proosdijvermogen

tijd: 1575-1616, 1694-1795 ¹

soort: 1 groot leen

¹ RAL SS pro, nrs. 16-17.

Lens

= Lens-Saint-Remy en Lens-Saint-Servais

ligging: kaart 2 B7

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.6, 2.7, 2.9, 3.1.2, 3.1.5, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.5, 3.3.9, 3.5.3, 3.6, 4.2.1, 4.5.5, 4.6; tabellen 5, 6, 8-9, 13, 15-16, 19; kaarten 26-30, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Brabant

kerkpatroon: LSR: St. Remigius, LSS: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

kapittel: collatie en 2/3 tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed > O.L. Vrouwekapittel Aken (nonae) ?, 855-887, palts, fiscus, inkomsten
- LSR: familie De Blehen, m.n. Adriaan: ca. 1550, grondheerlijkheid en leengoederen w.o. de "Thour"
- LSR: pastoor: 1/3 van de tiend van Lens-St.-Remy
- LSS: familie De Blehen, m.n. Adriaan: ca. 1550, grondheerlijkheid en leengoederen w.o. de "Motte van Hersee"
- LSS: pastoor: 1/3 van de tiend van Lens-St.-Servais en 1/3 van de tiend van Abolens

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Lens van de monialen van St. Victor in Hoei van landerijen aldaar 6½ den. plaatse-lijke cijns geïncorporeerd in de cijnsen van Lens = niets
- Bij Lens van domicellus Johannes van Blehein van goederen van de heren aan hem verpacht voor 12 jaar, nu het 9^e, voor 415 mu. spelt maat van Tongeren = 1514 Rijnsgld. 15 st.

3. anniversaria, 1553 ³

inkomsten:

- Van de refterproost van spelt bij Lens 6 mrc. = 2 Rijnsgld. 16 st. 4 flig.

¹ Literatuur: zie hoofdstuk Lens.

² RAL SS kap, nr. 1298; Bronnenboek, nr. 111A.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 839 ¹

vermelding: villa Lens; domein, kapel, basilica, tiend

b

tijd: 946 ²

vermelding: villa Lens; mansi, mancipia

c

tijd: 1227 ³

vermelding: tiend bij Lens en Jardeneis afgestaan door O.L. Vrouwekapittel Hoei

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex Lens SR en SS

a.1

tijd: 839 ⁴

vermelding: villa Lens; domein, kapel, basilica, tiend

a.2

tijd: 946 ⁵

vermelding: villa Lens; mansi, mancipia

a.3

tijd: 1533, 1544, 1557 ⁶

soort: landerijen, cijnzen, tienden etc.

uitgifte: pacht

opbrengst: spelt

pachters: 1

fonds: refter

2.3. tienden

a

tijd: 1227, 1406, 1727-1734 ⁷

soort: 2/3 tiend

opbrengst: spelt

bijzonder: afgestaan door O.L.Vrouwekapittel Hoei voor 15 mu. spelt (1227)

fonds: refter

b

tijd: 1481, 1614, 1688, 1709 ⁸

¹ Bronnenboek, nr. 10g.

² Bronnenboek, nr. 21.

³ Bronnenboek, nr. 98b.

⁴ Bronnenboek, nr. 10g.

⁵ Bronnenboek, nr. 21.

⁶ 1533 = Bronnenboek, nr. 108b; 1544, 1557 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 187-188, 292-293v).

⁷ 1227 = Bronnenboek, nr. 98b; 1406 = RAL SS kap, nr. 866 (ff. 43-44); DoV, nr. 452; 1727-1734 = RAL SS kap, nrs. 914.

⁸ RAL SS kap, nrs. 914.

soort: 2/3 tiend Abolens
omvang: ca. 32-35 bu. in 3 blokken
fonds: refter

A. Lens-Saint-Remy

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139 ¹
vermelding: Gardengeis cum ecclesia (= Jaignée)

2. kapittelvermogen

2.0. totale complex Lens SR

tijd: 1584, 1591, 1596, 1601, 1652 ²
soort: landerijen, cijnzen, tienden etc.
uitgifte: pacht
pachters: 1
fonds: refter

2.2. collatierecht

tijd: 1537, 1559, 1569 ³

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1475, 1514, 1536, 1681, 1700, 1707, 1720, 1766 ⁴
soort: voorn. akkerland, 1 weide
omvang: 57 bu.
ligging: o.a. 1 blok richting Moxhe, 2 blokken richting Blehen
uitgifte: pacht
opbrengst: spelt
fonds: refter

b

tijd: (1464), 1475, 1561, 1572, 1602-1603, 1699 ⁵
omvang: ca. 7½ bu.
uitgifte: erfpacht
opbrengst: 12 mud spelt

2.6. cijnzen

tijd: 1475, 1514, 1536, 1727 ⁶

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² RAL SS kap, nr. 968 (ff. 123, 206, 251, 267v, 300v).

³ RAL SS kap, nr. 1 (ff. 145v, 320, 377).

⁴ 1475-1536 = RAL SS kap, nrs. 426, 428, 429; AE Huy, sLSR, nr.5; zie Bronnenboek, nr. 108a; 1681, 1766 = RAL SS kap, nr. 914; 1700, 1707 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 42v, 348v); 1720 = RAL SS kap, nrs. 433, 914.

⁵ 1464/1475 = RAL SS kap, nr. 426, 968 (f. 245 e.v.); zie Bronnenboek, nr. 108a; 1561, 1699 = RAL SS kap, nr. 914; 1561-1603 = RAL SS kap, nr. 968 (f. 245 e.v.).

⁶ 1475-1536 = RAL SS kap, nrs. 426, 428-429, 433; AE Huy sLSR, nr. 5; zie Bronnenboek, nr. 108a; 1727 = RAL SS kap, nr. 914.

omvang: opgebracht uit 186 bu.

soort: voorn. akkerland, verdeeld in mazart en sart

betaling: op maandag na Driekoningen: geld; haver voor de voogd

ligging: verspreid

fonds: refter

B. Lens-Saint-Servais

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139 ¹

vermelding: Lens cum ecclesia

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex Lens SS

tijd: 1584, 1651, 1652 ²

soort: landerijen, tienden etc.

uitgifte: pacht

pachters: 1

fonds: refter

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1475, 1514, 1536, 1605, 1649, 1677, 1680, 1695, 1702, 1727-1734, 1744 ³

soort: voorn. akkerland, 1 weide

omvang: 42 bu.

ligging: o.a. 3 aaneengesloten blokken bij dorp

uitgifte: pacht

opbrengst: spelt

fonds: refter

2.6. cijnzen

tijd: 1475, 1514, 1536 ⁴

soort: voorn. akkerland

omvang: opgebracht uit 239 bu.

betaling: geld

ligging: verspreid; ook onder Abolens

fonds: refter

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² RAL SS kap, nr. 968 (ff. 130, 301v, 304).

³ 1475-1536 = RAL SS kap, nrs. 426, 428, 429; AE Huy, sLSR, nr.5; zie Bronnenboek, nr. 108a; 1605 = RAL SS kap, nrs. 432, 968 (f. 281); 1744 = RAL SS kap, nr. 432; 1649 = RAL SS kap, nr. 433; 1677, 1680, 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914; 1695, 1702 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 27, 315v).

⁴ RAL SS kap, nrs. 426, 428, 429; AE Huy, sLSR, nr. 5; zie Bronnenboek, nr. 108a.

Lieshout

ligging: kaart 1 c2

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.7; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: heerlijkheid Lieshout; Brabant

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: grondheerlijkheid >

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Floreffe, circa 1199
- abdij Postel

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1146²

vermelding: bevestiging van o.a. schenking van silva Litholz cum allodio en toebehoren

schenkers: Ricwinus van Campenich, Heribertus van Hees en Reinardus van Millen

b

tijd: 1199³

vermelding: het kapittel heeft geen recht in silva et villa de Lisoht behalve op cijns van 4 mansi; deze mag de abdij van Floreffe kopen

c

tijd: 1201⁴

vermelding: verkoop door Henricus van Bochout van de cijns in Lisholt die hij van het kapittel hield

koper: abdij van Floreffe

2. kapittelvermogen

2.6. cijzen

tijd: 1199, 1201⁵

omvang: over 4 mansi

ligging: 1 nl. de Scote in het woud, 3 op de gemene grond

fonds: camerarius

¹ Literatuur: Van der Aa, VII, 314-316; *Hedendaagsche historie*, XII, 115.

² Bronnenboek, nr. 65.

³ Bronnenboek, nr. 93.

⁴ Camps, I, nr. 94.

⁵ 1199 = Bronnenboek, nr. 93; 1201 = Camps, I, nr. 94.

Maaseik

ligging: kaart 2 F2-3

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.2; tabellen 5, 14-16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Catharina

kerkstatus: oorspronkelijk afhankelijk van parochie Aldeneik

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: laathof

kapittel: percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Aldeneik, tot ca. 870
- St. Pieterskapittel Aldeneik, vanaf ca. 930 (= vanaf 1570 St. Pieterskapittel Maaseik), o.a. collatie
- abdij Averbode, 1385, laathof, hoeve St. Jansberg
- graaf van Loon, laathof Gravenhof
- laathoven Heppenart, van Oedenhoven, Putmanshof, van Roderborch, Vogelshof / Endenhof / Blokhuis van Wurfelt, Windhuysen, Holentack, Wennemekersleen, Crauwelsbos

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- In Eyck van 1 pachter over 6 bu. in 6 percelen = 1 mu. rogge
- Van 2 pachters in Eyck = 2½ mu. haver (?)

2. refterproosdij, 1541³

inkomsten:

- Van de elemosinarius van de St. Servaaskerk van zijn goederen onder de parochie Eyck gelegen 36 sol. = 17 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 620-623; De Seyn, 834-837; Boonen e.a., 87-88; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 5 (1923/24), 89-91; Paquay, *Hoeven*, in VO 5 (1929), 60-61; JdL, 123-125; Paquay, *Pouillé*, 231.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie /heerlijkheid / grondheerlijkheid

soort: laathof¹

tijd: 1388, 1410

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1526²

omvang: 6 bu.

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 1

fonds: cellerarie

¹ JdL, nr. 694.

² BAL B-I-1.

Meer, Bolder

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.3; tabellen 5, 16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Loon

kerkpatroon: Meer: St. Severinuskapel

kerkstatus: moederkerk = parochie Millen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Munsterbilzen: laathof
- laathoven Arenberg, Dollart

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Van Johannes Vosz op landerijen voorheen door Eustachius Vosz bewerkt, door de heer abt van St. Lambertusdal aan ons kapittel toegeschreven, verpacht voor 9 jaar, nu het 3^e, voor de gewoonlijke pacht nl. 22 mu. en 6 va. spelt Luikse maat = 83 Rijngld. 12 flig.
- Van Arnold Antonii nu Gisbert Drieskens van een curia in Boelre hered. 10 va. spelt = 4 Rijngld. 11 st. 4 flig.

N.B. Deze inkomsten in Meer en Bolder verworven 1451-1473 in ruil voor Ramioul.

uitgaven:

- Van de census terrarum in Meer 11 Brab. st. = 28½ st.

3. anniversaria, 1553³

inkomsten:

- Van 2 huizen met curia in Boelre = 10 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

¹ Literatuur: Hasquin, 1120, 1288; De Seyn, 1388, 1567; Lenaerts, 136-149; Van Wintershoven, 201; Robyns, *Fall-Mheer*; Brouwers, *Gemeenten*, 63; Rothoff, 54; JdL, 86, 125-126; SimV, 205-207.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

a

tijd: 1595¹

bijzonder: ontvangen van abt van St. Lambertusdal in ruil voor goederen te Ramioul

omvang: ca. 7 ½ bu. in 12 percelen

ligging: Meer

pachters: Stas Vos, vroeger Claes Vos

b

tijd: 1595²

soort: hofje bij de hoven van Boelre aan het einde van het dorp aan de kant van Zichen; staat een huis op

omvang: 10 gr. roe.

ligging: Bolder

uitgifte: erfpacht

pachters: Andries Driessens alias Ghysens, vroeger Aerdt en Henrick Commant

c

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1581³

soort: 2x huis en hof

ligging: in Bolder resp. op de Heuvel op de Groenplaats en aan de voorste zijde van de straat

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

2.6. cijnsen

tijd: 1523, 1574⁴

ligging: Meer

betaling: op St. Remigius in Maastricht: in geld

fonds: elemosinarie

¹ RAL SS kap, nr. 895.

² RAL SS kap, nr. 895.

³ RAL SS kap, nr. 960 (p. 57); 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966.

⁴ RAL SS kap, nr. 973.

Meeswijk, Leut

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.3, 2.4, 2.6, 2.7, **2.8.3**, 3.5.3, 3.5.4, 5.3.2; tabel 5; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Meeswijk: tweeherigheid, nl. voorm. bank St. Servaas en St. Laurentiusabdij Luik; vanaf 1310: Leut in rechten SS; Leut: vrije rijksheerlijkheid

kerkpatroon: Meeswijk: St. Laurentius; Leut: St. Pieter

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: vast bedrag uit afgestane ½ territoriale heerlijkheid, tweeledig domein en ½ tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Gembloux, 946: grond en haven (Meeswijk)
- St. Laurensabdij Luik, vanaf 1034: helft hoge en lage jurisdictie, collatie, cijnsen, helft tiend, hoeve (Meeswijk)
- heer van Leut, vanaf 1310: helft hoge en lage jurisdictie, helft tiend (Meeswijk)
- abdij Susteren: patronaatsrecht en tiend (Leut)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van de domicellus van Leutd van landerijen in Leut en Meeswyck erfelijk = 3 mu. rogge
- Van landerijen bij Leutd en Meeswyck vroe. van Henric van Gellick in Maastricht = 3 mu. rogge

N.B. Tot 1384 (RAL SS kap nr. 1292) nog bij inkomsten refterproosdij: ontvangst van 17 regalen van de heer van Leut.

4. kamerhof, 1547-1562 ³

inkomsten:

- Op St. Servaasdag cijns in Leut 16 den.
- idem in Meeswijk 9 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1062 ¹

¹ Literatuur: Hasquin, 569-570, 654; De Seyn, 757, 885; Medaer, 20-33; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 5 (1923/24), 164-168 ; Daris, *Saint-Laurent*, 202-205; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 133-137; Paquay, *Pouillé*, 232.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kamerhof, nr. 8.

vermelding: tijdelijke uitgifte van de villa Masewig

ontvanger: markgraaf van Thüringen

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1310, 1613 ²

soort: justicia alta et bassa in villa de Maswiick ac in territoriis ipsius ville = allodium SS, met alle rechten in terris arabilibus, decimis, piscariis, pratis, censibus et cormediis etc.

uitgifte: tegen een vast jaarlijks bedrag

opbrengst: 1310 = 14 kleine ponden van Tours; 1613 = met OLV Lichtmis 18 mu. rogge + in geld 15 mu. rogge en met St. Andries 15 + 3 mu. rogge + in geld 15 mu. rogge

ontvanger: heer van Leut

2.i. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1334 ³

soort: in schepenbank: schout en 4 schepenen St. Laurentius, 3 schepenen SS

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1521, 1601⁴

soort: bouwland

omvang: ca. 14 bu.

ligging: verspreid

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 3 mu. rogge

erfpachters: 3

fonds: anniversaria

b

tijd: 1521 ⁵

ligging: tussen Meeswijk en Leut

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 3 mu. rogge

erfpachters: jonker van Leut

fonds: anniversaria

¹ Bronnenboek, nr. 39a.

² 1310 = Bronnenboek, nr. 104a-b; 1613 = DoV, nrs. 849-850

³ Bormans/Schoolmeesters, nr. 1181.

⁴ 1521 = RAL SS kap, nr. 965; 1601 = RAL SS kap, nr. 825.

⁵ RAL SS kap, nr. 965.

Meeuwen

(Wijshagen), Donderslag

ligging: kaart 2 D3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.4, 2.5, 2.6, 4.2.1; tabellen 4, 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: Meeuwen: St. Martinus; Wijshagen: O.L. Vrouw en St. Agatha

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Bartholomeuskapittel Luik, tot 1209: deel van bos Donderslag
- abdij Herkenrode, vanaf 1209 en 1219-1220: bos Donderslag incl. laathof; 1646, collatie en 1/3 tiend Wijshagen
- Antonieten Maastricht, 1367 e.v.: collatie en tiend Meeuwen, laathof De Vivario
- pastoor, laathof St. Maarten
- kapittel Aldeneik, 1659: laathof Ellecom
- O.L. Vrouwekapittel Maastricht: 1/3 tiend Wijshagen
- laathoven Holi, Wijshagen, Beunensgoed

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Van het convent van Herkenrode van de curia Dondersloe met toebehoren 5 mrc. census fortis = 52 Rijnsfld. 10st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1146 ³

vermelding: bevestiging van o.a. schenking van het predium Mewa met toebehoren

schenkers: gebrs. van Kenzwilre

b

¹ Literatuur: Hasquin, 655-656; De Seyn, 885-886; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 5 (1923/24), 251-254, 267-269; De Wit, *Meeuwen*; Paquay, *Hoeven*, in VO 4 (1928), 129; Daris, *Herckenrode*, 85-91; Moons, *Herkenrode*, in Limburg / OLL 77 (1998), 172; 79 (2000), 143-144, 176; Grauwels, *Visitaties Maaseik*, 137-143, 225-230; Paquay, *Pouillé*, 232, 253.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 65.

tijd: 1212 ¹

vermelding: verdeling van bezit in bos van Dondersloe, indivies bezeten met abdiĳ Herkenrode

c

tijd: 1219-1220 ²

vermelding: overdracht tegen een vast jaarlijks bedrag van allodium in Mewen / Meuwen cum silva Dunserlo / Donserle met toebehoren

ontvanger: abdiĳ Herkenrode

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1219-1220 ³

soort: allodium in Meuwen cum silva Dunselo, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, mansionariis omnibusque appenditiis

uitgifte: cijns

opbrengst: 2x 50 solidi

afnemers: abdiĳ Herkenrode

¹ DoV, nr. 72; Daris, *Herckenrode*, 86.

² Reusens, nrs. 5-7; Poncelet, *Hugues de Pierrepont*, nr. 192; DoV, nrs. 81-82; Daris, *Herckenrode*, 86-87.

³ Idem.

Megen

ligging: kaart 1 c1

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.3, 2.4, 2.7, 3.5.3, 3.6; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: graafschap Megen

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: ½ collatie en ²/3 tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- heer van Megen, 1274, tiend in erfcijns
- heer van Megen, 1328: collatierecht gedeeltelijk
- pastoor, 1356, ¹/3 van de tiend

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541²

inkomsten:

- Van de investitus van de kerk van Megen 12 Brab. Rijnsugd. = 42 Rijnsugd.
N.B. Voor het eerst genoemd in 1362 (RAL SS kap nr. 1292).

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139³

vermelding: ecclesia de Megene

2. kapittelvermogen

2.2. collatierecht

tijd: 1328, 1528⁴

vermelding: beurtelings met de heer van Megen

2.3. tienden

tijd: 1273-1274, 1332, 1358⁵

¹ Literatuur: Van der Aa, VII, 802-805; *Hedendaagsche historie*, XII, 294; Schwabe, in ZAGV 49/49 (1926-1927), 93.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ 1328 = DoV, nr. 276; 1528 = DoV, nr. 726.

⁵ DoV, nrs. 191, 197-198, 283, 352.

vermelding: $\frac{2}{3}$ van de tiend: in erfcijns aan heer van Megen
opbrengst: 3 Keulse marken

Membruggen

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Hubertus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- heer van Pietersheim, tit 1155: collatie en tiend
- abdij Hocht, vanaf 1155: collatie en tiend
- laathoven St. Lambertus, Pietersheim

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- In Membruggen van 11 pachters over ca. 4½ bu. = 5 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1526 ³

omvang: ca. 4 bu.

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 10

fonds: cellerarie

¹ Literatuur: Hasquin, 669; De Seyn, 897; Lenaerts, 117-121; JdL, 127.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ BAL B-I-1.

Mopertingen, Eigenbilzen

ligging: kaart 2 E5

Deel 1, paragrafen 2.5., 2.7, 3.2.1, 4.2.1, 5.2.6, 5.3.2; tabellen 5, 14, 16; kaarten 4, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Mopertingen: Brabant, Redemptiedorp; Eigenbilzen: Loon

kerkpatroon: Mopertingen: St. Catharinakapel; Eigenbilzen: St. Ursula

kerkstatus: moederkerk is kerk Gellik

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: $\frac{1}{3}$ van de tiend

kapittel: percelen grond

proosdij: leen

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Munsterbilzen, 1393, $\frac{1}{3}$ tiend
- klooster Sinnich, 1393, $\frac{1}{3}$ tiend
- heer van Mopertingen, 1449: laathof van de Borch, collatierecht Mopertingen
- pastoor Gellik: collatierecht Eigenbilzen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- In Mopertingen van de tiend = 2 mu. 14 va. rogge
- Mopertingen, van de tiend = 2 mu. 14 va. gerst

3. anniversaria, 1553³

inkomsten:

- [In Eigenbilzen] van 22 gr. roe. in tijdpacht = 16 va. rogge
- In Mopertingen van 3 pachters over ca. 6 bu. in tijdpacht en erfelijk = 3 mu. 9 va. rogge

uitgaven:

- Zondag na St. Remigius in Mopertingen in de curia van de domicellus aldaar 3 den = 3 st.
- In Mopertingen van het luminare van de kerk 9 den. = 9 st.
- Zondag rond St. Remigius in de curia van Jonchout [Eigenbilzen] 5 sol. 10 den. = 3 Rijnsghd. 10 st.
- In Eygenbilzen in de curia van domicellus de Busco 16 den = 16 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 224-225; 721-722; De Seyn, 355, 939-940; *Hedendaagsche historie*, 371; Habets, *Aanteekening*; De Crassier, *Hocht*, 232; Eversen / Meulleners, 287; Paquay, *Mopertingen*; Bachiene, V, 978; Hardenberg, *Vroenhof*, 46; JdL, 129; Paquay, *Paroisses*, 204-205; SimV, 522-523.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1246, 1265 ¹

vermelding: ontvangst van bedrag ter aflossing van tiend van SS = 1/3 van tiend van 13 mansus in Mopertingen

2. kapittelvermogen

2.3. tienden

a

tijd: 1246, 1393, 1526 ²

soort: 1/3 van de tiend van Mopertingen (overige 2/3 van Munsterbilzen en Sinnich)

uitgifte: pacht

opbrengst: 2 mud tarwe (1246) / rogge (1526) en 2 mud gerst (1246, 1526)

fonds: refterproosdij (1246) / cellerarie (1526)

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1521, 1581, 1587, 1688 ³

omvang: ca. 7½ bu.

ligging: Mopertingen

fonds: anniversaria

b

tijd: 1521, 1581, 1688 ⁴

omvang: ca. 1 bu.

ligging: Eigenbilzen

uitgifte: pacht

fonds: anniversaria

3. proosdijvermogen

- 13 bu. leengoed, 1251, Mopertingen ⁵

¹ DoV, nrs. 150, 175.

² 1246 = DoV, nrs. 150; 1393 = RAH, Munsterbilzen, nr. 997; Paquay, Mopertingen, 43-44, n. 12; DoV, nr. 426; 1526 = BAL B-I-1.

³ RAL SS kap, nrs. 964-966, 968 (f.179).

⁴ RAL SS kap, nrs. 964-966.

⁵ RAH, Hocht; DoV, nr. 164.

Nederhemert

ligging: kaart 1 b1

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.3

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Gelre

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: deel van de tiend >

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Thorn, 1007, kerk?

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1352/1384 ²

inkomsten:

- In Hemmert a domino Petro de Hemmert ex parte decime 30 sol.
N.B. Voor het laatst genoemd in 1384.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1285 ³

vermelding: inkomsten wegens tiend bij Hemert

oorkonder: Jan de Hosdinne

2. kapittelvermogen

2.3. tienden

a.1

tijd: 1285 ⁴

opbrengst: 30 Leuvense solidi

a.2

tijd: 1428 ⁵

soort: erfcijns

transactie: verkoop

koper: heer van Nederhemert

¹ Literatuur: Van der Aa, VIII, 420-422; *Hedendaagsche historie*, XIII, 298.

² RAL SS kap, nr. 1292.

³ DoV, nr. 218.

⁴ Idem.

⁵ Van Doorninck, nr. 109.

Nuth

ligging: kaart 2 G4

Deel 1, paragraaf 2.5; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Valkenburg, Brabant

kerkpatroon: St. Bavo

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

proosdij: 1 groot en 2 kleinen lenen

3. belangrijkste overige bezitters

- familie Van Merkelbeek: patronaatsrecht, Nieuwenhof en daaraan verbonden tiend
- familie Van Printhagen: vóór 1419: Nieuwenhof en tiend in leen
- O.L. Vrouwekapittel Aken, vanaf 1419: Nieuwenhof en tiend in leen
- laathoven Bergerhof, Nieuwenhof, Reymersbeek

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

3. proosdijvermogen

a

tijd: 1575-1616, 194-1795 ²

soort: groot leen: goed van Oensel of Oersbroeck

ligging: tussen Nuth en Vaesrade

b

tijd: 1575-1616, 194-1795 ³

soort: 2 kleine lenen: Hof van Aillbroeck, Hof ten Dale

¹ Literatuur: Van der Aa, VIII, 335; Eversen / Meulleners, 376-380; De Crassier, *Dictionnaire*, in: PSHAL 69 (1933), 386-392; Habets, *Nuth*, passim; Nolden, 281-282; JdL, 50, 65-66.

² RAL SS pro, nrs. 16-17.

³ Idem.

Oijen

ligging: kaart 1 c1

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.3, 2.4, 2.6, 2.7, 2.8.3, 3.6; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: heerlijkheid Boxtel, Gelre

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein >

kapittel: collatie en tiend >

3. belangrijkste overige bezitters

- heer van Boxtel, 1338, totale bezit SS

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 895-900 (ca. 1075-1088)²

vermelding: schenking villa Oia

schenker: koning Zwentibold

b

tijd: 1062³

vermelding: tijdelijke uitgifte van de villa Oya

ontvanger: markgraaf van Thüringen

c

tijd: 1139⁴

vermelding: Oya cum ecclesia

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1338, 1341⁵

soort: goederen in het dorp en de parochie Oyen: in terris, pratis, pascuis, aquis, censibus, redditibus, decimis grossis et minutis necon cormedis etc. alsmede het patronaatsrecht; samen met alle goederen tussen Maas en Waal in Gelre.

uitgifte: verkoop

koper: heer van Boxtel

¹ Literatuur: Van der Aa, VIII, 376-378; Deeters, 30, 128, 135; Boeren, *Boekbespreking Deeters*, 586; Zender, 83.

² Bronnenboek, nr. 13a.

³ Bronnenboek, nr. 39a.

⁴ Bronnenboek, nr. 63.

⁵ 1338 = Bronnenboek, nr. 103b; 1341 = RAL SS kap, nr. 972; Horsman, nr. 7; DoV, nr. 302.

Oost, Maarland, Breust, Eijsden, Sint Geertruid

ligging: kaart 2 F6

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.2.2; tabel 16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Breust, incl. Maarland en St. Geertruid: bank van St. Martinuskapittel Luik; Eijsden: Valkenburg, Brabant; Oost: Dalhem, Brabant

kerkpatroon: Breust: St. Martinus; Eijsden: St. Christina; St. Geertuid: St. Gertrudis

kerkstatus: kerken van Eijsden en St. Geertruid afhankelijk van parochie Breust

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: weiland

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Martinuskapittel Luik: collatie en tiend
- abdij Hocht, 1266: Hof van Hocht (St. Geertruid)
- abdij St. Lambertusdal bij Luik, 1221: Hof van Zezenhoven (Breust)
- Oeslingerhof (Breust), Wachtendonkshof, Kemerlingshof, Butsartshof, Dutsenhof, Eigenhof, Kloppenburg (Oost); Hof van Maarland (Maarland), Kettelhof (Caestert), Van Libeek (St. Geertruid)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- Van de domicellus van Oost van zijn weide in Oost voor 3 jaargetijden erfelijk = 3 Rijnsgld. 3 st.

4. kamerhof, 1547-1562³

inkomsten:

- Dinsdag na Pinksteren cijns in Breust, Oost, Eijsden, Maarland 20 den.
- Idem in St. Geertruid 10 den.

¹ Literatuur: Hartmann, passim; Van der Aa, II, 751-752; IV, 292-295, 465; VII, 596; VIII, 476-477; *Heden-daagsche historie*, XII, 386; Eversen/Meulleners, 114-121; De Crassier, *Dictionnaire*, in: PSHAL 67 (1931), 84-91; Nève, *Rijkskamergericht*, 379-393; JdL, 31-35, 55, 191-195.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kamerhof, nr. 8.

Oreye

ligging: kaart 2 C7

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 3.1.4, 3.3.4., 4.5.1, 4.5.4, 4.5.5; tabellen 4, 18; kaart 21

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Clemens

kerkstatus: hulpkerk Lens-sur-Geer

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: cijns >

proosdij: herendienst

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij St. Truiden: 1107: tweeledig domein
- St. Dionisiuskapittel Luik: collatie en tiend

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 911-923 ²

vermelding: schenking jaarlijkse cijns van mansio in villa Urlo; mogelijke overnachting voor proost

schenker: Badegerus

2. kapittelvermogen

2.6. cijns

tijd: 911-923 ³

vrhouder: Badegerus

soort: mansio in villa Urlo

betaling: 30 denarii op St. Martinus

3. proosdijvermogen

- overnachting en bediening, 911-923 ⁴

¹ Literatuur: zie hoofdstuk Lens.

² Bronnenboek, nr. 15.

³ Idem.

⁴ dem.

Ramioul

(Ramet)

ligging: kaart 2 D8

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 2.4, 2.5, 2.6, 3.5.3; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Nederlotharingen; bank St. Servaas, 1050?; bank St. Lambertusdal, 1236-1237?

kerkpatroon: St. Petrus (Ramet)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein >

3. belangrijkste overige bezitters

- bisschop Luik, tot 1216, collatie en tiend Ramet
- abdij St. Lambertusdal, vanaf 1216, collatie en tiend Ramet; 1236-37, allodium SS
- St. Pauluskapittel Luik, 1145, heerlijkheid Ramel
- St. Lambertuskapittel Luik, Ivoz

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1352/1384 ²

inkomsten:

- Van het convent St. Lambertusdal van goederen in Rameliou 5 ponden oude Luikse cijns. N.B. Afgestoten tussen 1451 en 1473 in ruil voor inkomsten uit Jesseren en Bolder.

³

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1050 ⁴

vermelding: schenking allodium de Ramelul

schenker hertog Godfried met de Baard van Lotharingen

b

tijd: 1139 ⁵

vermelding: Rumel / Ramel

c

¹ Literatuur: De Seyn, 118-119; Roland, 559-561; Debouxhtay, 51-52; Niermeyer, *Onderzoekingen*, 200-201; Deeters, 51; Gysseling, II, 823.

² RAL SS kap, nr. 1292.

³ RAL SS kap, nrs. 1294-1295.

⁴ Bronnenboek, nr. 34.

⁵ Bronnenboek, nr. 63.

tijd: 1236-1237 ¹

vermelding: overdracht tegen een vast jaarlijks bedrag van allodium in Ramilluel

ontvanger: abdij St. Lambertusdal

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1050 ²

soort: allodium de Ramelul: in campis, in silvis, in pratis, in pascuis, in rivis, in piscationibus

uitgifte: schenking

a.2

tijd: 1236-1237 ³

soort: allodium in Ramilluel cum attinentiis nl. hominibus, censu, terris, pratis, silvis, pascuis, aquis, piscationibus, viis et inviis; cum omni jure necnon et dominio

uitgifte: cijns

opbrengst: 5 ponden Luiks (1236), 25 solidi Luiks voor 5 jaar (1237)

afnemers: abdij St. Lambertusdal

2.i. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1050 ⁴

soort: voogdij, weiderecht

vermelding: geen voogd dan die van SS, nl. de koning zelf; betaling weiderecht aan heer van Ingeis

¹ Schoonbroodt, Val-St.-Lambert, nrs. 141, 146-150, 153, 163; DoV, nrs. 130, 133-137.

² Bronnenboek, nr. 34.

³ Schoonbroodt, Val-St.-Lambert, nrs. 141, 146-150, 153, 163; DoV, nrs. 130, 133-137.

⁴ Bronnenboek, nr. 34.

Ravels, Poppel, Eel, Massenhoven, Oosterwijk

(Eel = Ravels, Oosterwijk = Tongerlo)

ligging: kaart 1 a2 b2 a3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.7, 3.6; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Ravels, Poppel en Massenhoven: Brabant; Tongerlo: tweeherigheid = Brabant en abdij Tongerlo

kerkpatroon: Poppel: St. Valentinus; Ravels: St. Servaas

kerkstatus: Ravels afhankelijk van parochie Poppel; Massenhoven van Viersel

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: vast jaarlijks bedrag en verheffingsinkomsten uit tegen een vast jaarlijks bedrag uitgegeven complex

proosdij: collatie kapellen Ravels en Poppel >

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Tongerlo

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Van het convent van Tongerlo van hun goederen in Ravel en Poppel 5 Brab. Rijnsghd. = 17 Rijnsghd. 10 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1165 ³

vermelding: overdracht in tegen een vast jaarlijks bedrag van bona in Ostrewic en Mazenhoven, 4 mansi in Ravenslo en een mansus in Ele

ontvanger: abdij Tongerlo

b

tijd: 1211 ⁴

vermelding: overdracht door de proost en de als investitus fungerende kanunnik van de kapellen in Ravenslo en Publo

¹ Literatuur: Hasquin, 636-637, 883-884, 895-897; 1104-1105; De Seyn, 869, 1101, 1123-1124, 1368-1370; Koyen; Van de Weerd, *Organisation*, 54-57; Deeters, 218.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 73.

⁴ Erens, I, nrs. 61-63.

ontvanger: abdij Tongerlo

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1165 en 1211 ¹

soort: bona, mansi, capellae

afnemer: abdij Tongerlo

uitgifte: tegen vast jaarlijks bedrag

2.6. cijnzen

tijd: 1165 ²

soort: bona in Ostrewic en Mazenhoven, 4 mansi in Ravenslo en een mansus in Ele

betaling: Oosterwijk en Massenhoven: op St. Dionisius: 1/2 zilvermark; Ravels en Eel: op St.

Dionisius: 1/2 zilvermark; na 6 jaar 4 solidi per mansus

2.7. verheffingen

tijd: 1165, 1531 e.v. ³

soort: goederen in Poppelle, Welde en Ravels

verheffer: abt Tongerlo

opbrengst: 1 aam wijn aan kapittel en 1 sextarius aan de deken (1165); 1 aam wijn aan kapittel en 22 pocula wijn aan officiati en laten = 13 flor. 3 st. Brab.

fonds: kamerhof (1599 e.v.)

3. proosdijvermogen

- collatie kapellen van Ravels en Poppel, tot 1211 ⁴

¹ 1165 = Bronnenboek, nr. 73; 1211 = Erens, I, nrs. 61-63.

² Bronnenboek, nr. 73.

³ 1165 = Bronnenboek, nr. 73; 1531 e.v. = RAL SS kamerhof, nr. 4; RAL SS kap, nr. 1756 (pp. 752-756); DoV, nrs. 923, 925.

⁴ Erens, I, nrs. 61-63.

Rekem

ligging: kaart 2 F4

Deel 1, paragrafen 2.5, 5.3.2; tabel 16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: vrije rijksheerlijkheid, later graafschap Rekem

kerkpatroon: St. Pieter

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: panhuis

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Hocht, 1232: collatie
- Norbertinessen Rekem, later abdij Cornillon / Beaurepart Luik, 1264: collatie

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van een huis met curia in Reeckom erfelijk = 6 va. rogge

4. kamerhof, 1547-1562 ³

inkomsten:

- Op St. Servaasdag cijns in Rekem 12 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1521, 1581 ⁴

soort: huis met hof en plaats = panhuis

ligging: Rekem

uitgifte: erfpacht

fonds: anniversaria

¹ Literatuur: Hasquin, 898-899; De Seyn, 1125-1126; Verbois, *Geschiedenis Rekem*; Verbois, *Kerken*; JdL, 207-208.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kamerhof, nr. 8.

⁴ RAL SS kap, nrs. 965-966.

Riemst, Herderen

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.2, 4.2.1, 4.2.2, 4.2.5; tabellen 5, 14, 16; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: Riemst: St. Martinus; Herderen: St. Jan Baptist

kerkstatus: kerk Herderen is kapel afhankelijk van kerk Riemst

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond

kapittel: cijns in Herderen

3. belangrijkste overige bezitters

- graaf van Loon: helft collatie
- abdij Munsterbilzen: helft collatie
- graaf van Loon, vóór 12^e eeuw: tiend
- abdij Kloosterrade, 12^e eeuw: tiend
- abdij Munsterbilzen, later: deel van de tiend
- abdij Sinnich, later: deel van de tiend
- laathoven van Duitse orde, Van den Gruythuyse (Riemst)
- laathoven van abdij Munsterbilzen, van St. Jan (Herderen)

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Bij Riemst van 4 pachters over ca. 4½ bu. = 1 mu. 17 1/3 va. rogge
- Van 1 pachter in Herderen = 2 va. gerst

3. anniversaria, 1553 ³

inkomsten:

- Van 1 persoon van 36 bu. land rond Riemst en Herderen = 3 mu. rogge

¹ Literatuur: Hasquin, 370-371, 907-908; De Seyn, 566, 1134; Lenaerts, 86-90, 131-136 en passim; JdL, 118, 133.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1519, 1526 ¹

omvang: ca. 4½ bu.

ligging: Riemst

uitgifte: erfpacht en pacht

opbrengst: rogge

pachters: 3

fonds: cellerarie

b

tijd: 1449, 1521, 1551, 1585, 1632, 1670 e.v. ²

soort: huis met curia de Herckenhoff en landerijen

omvang: hoeve = 3 bu., land = 36½ bu. in 57 percelen

ligging: hoeve in Herderen en bouwland in Rijmpst en Herderen

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 3 mud rogge

erfpachters: 1

fonds: anniversaria

2.6. cijnsen

tijd: 1523, 1574 ³

ligging: Herderen

betaling: op St. Remigius in Maastricht: in geld

n.b.: betalen ook cijns aan OLV-hof van Munsterbilzen

fonds: elemosinarie

¹ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1.

² 1449-1670 = RAL SS kap, nrs. 399-400; 1521, 1585 = RAL SS kap, nrs. 965-966.

³ RAL SS kap, nr. 973; JdL, nr. 305.

Romershoven, Sitsingen

ligging: kaart 2 D5

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: bank van St. Janskapittel Luik

voogdij: Loon

kerkpatroon: St. Jan-Evangelist

kerkstatus: dochterkerk van Hoeselt

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

3. belangrijkste overige bezitters

- O.L.Vrouwekapittel Hoei: tiend
- pastoor Hoeselt: collatie

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553 ²

inkomsten:

- Van Obertus Obrechts van 1 bu. gen. dat Rontboender in pacht voor 9 jaar nu 4^e = 8 va. rogge
- Van Arnold Stassen van 1 bu. bij bovengen. bu. voor 9 jaar nu 4^e = 6 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1581, 1727-1734 ³

soort: land gen. Rondtboenre

omvang: 1 bu.

opbrengst: rogge

pachters: Jan Joesten hoff (15^e eeuw)

fonds: anniversaria

b

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1727-1734 ¹

¹ Literatuur: Hasquin, 922-923; De Seyn, 1157.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (p. 56); 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1727-1734 = RAL SS kap, nr. 914.

omvang: 1 bu.

ligging: bij Wolfskuijle

opbrengst: rogge

pachters: Jan Joesten hoff (15^e eeuw); vroeger Arnold Stassen (18^e eeuw)

fonds: anniversaria

¹ 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (p. 56); RAL SS kap, nr. 914.

Rosmeer

ligging: kaart 2 E5

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.4, 2.6, 3.1.2, 3.5.2, 3.6, 4.2.1, 4.2.2, 4.2.5, 4.3.1, 4.3.2, 4.3.5, 5.3.2; tabellen 4-5, 14, 16; kaarten 4, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Petrus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond

kapittel: laathof

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Jacobsabdij Luik, vóór 1149, ½ kerk met 4 mansi
- Van Gellick, vóór 1149, ½ kerk
- O.L. Vrouwekapittel Maastricht, 1149: kerk met 4 mansi, collatierecht, tiend, laathof
- St. Dionisiuskapittel Luik, 1149
- abdij Hocht, 1221, 1449, laathof Monnikenhof
- O.L. Vrouwekapittel Tongeren, 1428, laathof
- laathoven van jonker Johan van Roest en jonker Johan van Elderen
- Udenberg, Loons leen: hoeve, molen, 33 bu.

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Van de magister fabrice van Roesmer = 4 va. tarwe
- Bij Roesmer van 13 pachters over 23 bu. = 11 mu. 3va. 5/6 cop. rogge

2. refterproosdij, 1541³

uitgaven:

- Zondag na St. Remigius in Roesmer aan het kapittel van O.L. Vrouw in Tongeren 3½ den. census fortis = 3 st.
- In de curia van Elderen in Roesmer op St. Jan 4 den. census fortis = 3½ st.

¹ Literatuur: Hasquin, 928; De Seyn, 1163; Lux, *Ontstaan*; Lux, *Vroegste geschiedenis*; Lux, *Bijdragen*, 164; Lux, *O.L. Vrouwekapittel*; Lux, *Udenberg*, 133; Paquay, *Hoeven*, in VO 4 (1928), 132; Brouwers, *Gemeenten*, 51-52; De Crassier, *Hocht*, 232-233; Haas, *O.L. Vrouw*, o.a. 253, 259; Deeters, 89; Hardenberg, *Vroenhof*, 41; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 405-46; Niermeyer, *Onderzoekingen*, 176; JdL, 133-134; Paquay, *Pouillé*, 242; SimV, 592-596.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

- Zondag na St. Martinus in de curia van de scholaster van St. Servaas in Roesmer 10 sol. census fortis = 5 Rijnsgld. 5 st.

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Van 5 pachters over ca. 2½ bu. in 5 percelen in tijdpacht en 1 curia erfelijk = 1 mu. 11 va. 3 cop. rogge

uitgaven

- Op St. Jansdag in de curia van Roest in Roesmer 3 den 3 copi = 4 st.

5. scholasterie, 1599²

inkomsten

- Van cijnshof te Roesmer op zondag na St. Maarten 4 mrc. 9 sol. 1 copi + 10 sol. voor de refterproost = 14 gld. 16 st. 3 ort en 28 kapoenen

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1149³

vermelding: bevestiging O.L. Vrouwekapittel in bezit van de kerk van Rosmere behoudens het recht van SS

b

tijd: 1174⁴

vermelding: de homines van SS in Rosmer krijgen t.o.v. de graaf van Loon dezelfde rechten als de homines van Sluizen en Hees

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: [1174], 1282⁵

soort: homines; vrijdom van lasten

b

tijd: 1471, 1556, 1599, 1615, z.d. (17^e eeuw)⁶

soort: laathof = St. Servaashof

ligging: goederen in Rosmeer, Vlijtingen, Kleine Spouwen, Mopertingen, Borgharen, St. Maartensvoeren, Ambly

betaling: op zondag na St. Maarten: in geld; kapoenen uit goederen te Rosmeer; 1 kapoen door O.L. Vrouwekapittel van goed in Vlijtingen

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kap, nr. 969.

³ Bronnenboek, nr. 67.

⁴ Bronnenboek, nr. 79.

⁵ 1174 = Bronnenboek, nr. 79; 1282 = RAL SS kap, nr. 66; Böhmer, Acta, 338; DoV, nr. 210.

⁶ 1471 = DoSOLV, nr. 482; 1556 = RAL SS kap, nr. 833; DoS, nr. 1778; 1559, 1615 = RAL SS kap, nrs. 969-970; 17^e eeuw = RAL SS kap, nr. 834.

fonds: scholasterie

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1688 ¹

omvang: ca. 1 bu.

opbrengst: tarwe

pachters: 1

fonds: cellerarie

b

tijd: 1519, 1526, 1688 ²

omvang: ca. 24½ bu.

uitgifte: pacht en erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 15 (1526)

fonds: cellerarie

c

tijd: 2^e helft 15^e eeuw, 1521, 1581, 1688 ³

soort: incl. huis met curia

omvang: 2 bu.

uitgifte: pacht en erfpacht

betaling: erfpacht in rogge

fonds: anniversaria

d

tijd: 1599, 1615 ⁴

soort: incl. 2x huis en hof, weide

omvang: 1½ bu.

uitgifte: erfpacht

betaling: rogge

verwerving: gekocht in 1470, 1533-1534

fonds: scholasterie

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie gasthuis

¹ RAL SS kap, nr. 964.

² 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1; 1688 = RAL SS kap, nr. 964.

³ 15^e eeuw = RAL SS kap, nr. 960 (pp. 61, 62); va. 1521 = RAL SS kap, nrs. 964-966.

⁴ RAL SS kap, nrs. 969-970.

Sint Pieter

ligging: kaart 2 F6

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.4, 5.2.4; tabellen 16-17; kaart 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Luik

kerkpatroon: St. Petrus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

proosdij: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- O.L. Vrouwekapittel: tiend
- proost O.L. Vrouwekapittel: collatie

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

uitgaven:

- Aan het kapittel van O.L.Vrouw te Maastricht van cijns in Sancto Petro 16 den. census fortis = 29 Rijnsfld. 14 st.

3. anniversaria, 1553 ³

inkomsten:

- Cijnsen en kapoenen in Sancto Petro 7 mrc. 8½ den. ⁴
- Apud Sanctum Petrum, o.a. van 2 wijngaarden, twee molens in de Nieuwstad, tuin gen. Spelterhof en een curia in Viertoren = ca. 2 1/3 mu. rogge. ⁵ N.B. Tot 1384 (RAL SS kap nr. 1292) nog bij inkomsten refterproosdij.
- 1355-1523 (RAL SS kap nrs. 1292 en 1244-1255) genoemd: cijnsen van Lancdries in Viertoren en St. Pieter gekocht van de erfg. De Scoenbech. ⁶ N.B. Tot 1384 (RAL SS kap nr. 1292) nog bij inkomsten refterproosdij.

6. proosdij, 1540-1542 ⁷

inkomsten over de 3 jaren 1540-1542:

¹ Literatuur: Hackeng, *Kerken Sint Pieter*; Eversen / Meulleners, 405-410; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 70 (1934), 155-160; Perreau, *St.-Pierre*; Werner, 248-251, 273, 299, 329-330, 336-337; SimV, 623-627.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

⁴ Voor totale cijnskaart, zie Maastricht.

⁵ Zie ook Maastricht.

⁶ Idem

⁷ RAL SS proosdij, nr. 10.

- Van de weide in Nekum = 38 mu. 8 st. Brab.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1250¹

vermelding: proost geeft land (terra) gelegen in het gebied van de villa sancti Petri in cijns, behorend tot de cultura van de proosdij van Tweebergen te Maastricht

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: [1122], 1282, 1284, 1285, 1372, 1440, 1446, 1442, 1584, 1600²

soort: banmolen³

ligging: in Viertoren buiten Lenculen, aan de Jeker⁴

b

tijd: 1295, 14^e eeuw⁵

soort: 18 roe. land, cijnsen op land, op erven, op een huis, op 2 brouwerijen, op de Wynckelmolen

c

tijd: 1521, 1581⁶

soort: o.a. kamp bij Viertoren, volmolen en korenmolen in de Nieuwstad, huis bij Begijnhof, een wijngaard en een tuin

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

3. proosdijvermogen

3.6. cijnsen

tijd: 1250, 1486⁷

soort: land behorend tot de cultura van de proosdij

betaling: 4 solidi en 4 kapoenen per morgen (1250)

¹ DoV, nr. 162.

² Bronnenboek, nr. 54; 1282 = De Borman, *Notice*, pp. 50-52; DoV, nr. 212; 1284 = BNP, nr. 9308; DoV, nr. 216; 1285 = RAL SS kap, nr. 819; DoV, nr. 217; 1372 = DoV, nr. 391; 1440 = DoV, nr. 509; 1442 = GAM, Indivieze Raad, nr. 960; De Borman, *Notice*, 86-93; DoV, nr. 528; 1446 = DoV, nr. 545; 1584, 1600 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 75v, 193v).

³ 1122 = BNP, nr. 9307 (nr. 3); De Borman, *Notice*, 16-17; DoV, nr. 33; 1282 = De Borman, *Notice*, pp. 50-52; DoV, nr. 212; 1284 = BNP, nr. 9308; DoV, nr. 216; 1285 = RAL SS kap, nr. 819; DoV, nr. 217; 1372 = DoV, nr. 391; 1440 = DoV, nr. 509; 1442 = GAM, Indivieze Raad, nr. 960; De Borman, *Notice*, 86-93; DoV, nr. 528; 1446 = DoV, nr. 545; 1584, 1600 = RAL SS kap, nr. 955 (ff. 75v, 193v).

⁴ Zie Sint Pieter.

⁵ RAL SS kap, nrs. 835-842.

⁶ RAL SS kap, nrs. 965-966.

⁷ DoV, nr. 162; RAL SS pro, nr. 2.

4. overige vermogensgroepen Sint Servaas

- zie broederschap van kapelannen

Sint Truiden

ligging: kaart 2 B6

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: tweehurig: 1. bisschop van Metz, vanaf 1227 bisschop van Luik; 2. abt van St.Truiden

voogdij: hertog van Lotharingen, vervolgens graaf van Loon

kerkpatroon: O.L. Vrouw

kerkstatus: moederkerk van de oeverige parochies; vanaf 1399 collegiaal kapittel

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: perceel grond

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Trudo-abdij: collatierechten en tienden van merendeel van de parochies
- laathoven o.a. van begijnhof van Tienen, Bernissem van de Duitse Orde, Bisschopshof van de bisschop van Luik, van abdij Herkenrode, van Hoei van O.L. Vrouwekapittel Hoei, St. Janshof van St. Janskerk, van St. Pieterskerk, Proosthof van abdij St. Truiden, van de Tafel van de H. Geest, van het Gasthuis van St. Truiden, Van Repen van St. Jansklooster

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

3. anniversaria, 1553²

inkomsten:

- Van Johannes Colen van 18 gr. roe gen. het Galgen Lant in de omgeving van Zepperen = 18 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1727-1734³

soort: land gen. het Galgenland

omvang: 1 bu.

ligging: onder jurisdictie van St. Truiden

uitgifte: nu behorend tot schoutambt

¹ Literatuur: Hasquin, 1038-1041; De Seyn, 1269-1272; Charles, *Saint-Trond*, passim; Nève, *Rijkskamergericht*, 383- 392; Rothhoff, 132-133; Linck, 116-276; JdL, 220- 231.

² RAL SS kap, nr. 1257.

³ RAL SS kap, nr. 914.

opbrengst: was 10 va. koren St. Truidens
fonds: anniversaria

Tessengerlo

ligging: kaart 2 A3

Deel 1, paragraaf 2.5; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St Martinus

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: laathof

3. belangrijkste overige bezitters

- graaf van Loon, 11^e-12^e eeuw
- abdij Averbode, vanaf ca. 1135: collatie, tiend, ca. 550 ha. grond

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Testerloe van Anthonius Brunoels nu Nicholaus vanden Blockerien van de cijnsen aldaar 4 Brab. Rijns gld. = 10 Rijns gld. 10 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.1. heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1409, 1605-1700 ³

soort: laathof Baerlo

2.6. cijnsen

a

tijd: 1409 ⁴

soort: gebruik van de vroente

omvang: 3 bu. in 2 percelen

betaling: 2 oude Franse schilden

b

tijd: 1409 ⁵

¹ Literatuur: Hasquin, 1083-1085; De Seyn, 1336-1337.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ 1409 = DoV, nrs. 458-459; 1605-1700 = RAL SS kap, nr. 853a.

⁴ DoV, nr. 458.

⁵ DoV, nr. 459.

omvang: een zille waters of wyers
ligging: te Baerlo aan de straat
ontvanger: Godart van Baerlo
betaling: 4 denarii of ½ oude kroon

Vaesrade

ligging: kaart 2 G4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 2.4, 2.5, 2.8.1, 2.8.2, **2.8.3**; tabellen 4, 5, 15; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: bank St. Servaas (bij Heer)

voogdij: Brabant

kerkpatroon: St. Servaas (1596)

kerkstatus: kapel afhankelijk van kerk Nuth

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid tegen een vast jaarlijks bedrag

kapittel: cijns

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Vaesroede van de de meier van de heren aldaar van de cijnsen 3 malder haver = 11 gld. 16 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139 ³

vermelding: Wastrode cum suis appendiciis

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1461, 1463 ⁴

soort: dominium jure dominii vel quasi

betaling: jaarlijkse pacht van 3 malder haver uit bezit te Berg aan O.L. Vrouwekapittel Aken; afgekocht

¹ Literatuur: Van der Aa, XI, 495; *De kapel te Vaesrade*; *Schepenen te Vaesrade*; Slanghen, *Hoensbroeck*, 214-215; Eversen / Meulleners, 377-379; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 69 (1933), 392-393; Habets, *Nuth*, 71, 133-137, 181-182; Gysseling, II, 991; Deeters, 129; Zender, 85; JdL, 214.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ 1461 = DoV, nrs. 595-601; 1463 = DoV, nr. 605.

b

tijd: 1486, 1684¹

soort: behorend tot banken St. Servaas (dependance van Heer)

¹ 1486 = RAL SS kap, nr. 1, f. 3v; 1684 = Habets, *Nuth*, 181-182; DoV, nr. 909.

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragraaf 2.5; tabellen 5, 14

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Stephanus

kerkstatus: moederkerk is kerk van Millen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: percelen grond

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Janskapittel Luik?: laathof

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerie, 1551 ²

inkomsten:

- Bij Valle van 7 pachters over ca. 7½ bu. = 2 mu. 21 va. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1526 ³

omvang: ca. 7½ bu.

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

pachters: 7

fonds: cellerie

2.6. cijnsen

tijd: 1523, 1574 ⁴

betaling: op St. Remigius in Maastricht: in geld

fonds: elemosinarie

¹ Literatuur: Hasquin, 1120; De Seyn, 1388; Lenaerts, 136-149; Robyns, *Fall-Mheer*; Brouwers, *Gemeenten*, 63; Simenon, *Visitationes*, 205-207; JdL, 125.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ BAL B-I-1.

⁴ RAL SS kap, nr. 973; JdL, nr. 305.

Veldwezelt en Kesselt

ligging: kaart 2 E5

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.6, 4.2.1, 4.3.3., 5.2.2, 5.3.1, 5.3.2; tabellen 5, 14-16; kaarten 4, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loon

kerkpatroon: St. Lambertus (Veldwezelt); St. Michael (Kesselt)

kerkstatus: kerk Kesselt is hulpkapel van kerk Veldwezelt

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond

kapittel: laathof en cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- O.L. Vrouwekapittel: collatie, tiend en laathof
- Antonieten: laathof
- laathoven Van den Edelenbampt, Beltenhof, Van Lovit, Van Dieteren, Van Oederbruecke, Van Vlodorp

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Weesit van Johannes Surdus van hun goederen aldaar 1 den. = 6 den. oninbaar

uitgaven:

- Aan het O.L. Vrouwekapittel in Maastricht op zondag na St. Andries in Viseto Campi van 2 bu. land en 2 g.roe. eertijds van Elias Monachus 7½ den. = 6½ st.

3. anniversaria, 1553 ³

inkomsten:

- In Kestelt van 3 pachters van ca. 4 bu. in tijdpacht en 1 curia erfelijk = 4 mu. 10 va. rogge
- In Visetum van 11 pachters over minimaal ca. 13 bu. in tijdpacht en 2 curiae en 1 huis met curia erfelijk = 12 mu. 5 va. 1 cop rogge. N.B. Waaronder Henricus de Putthem als pachter van land voor 2/3 van St. Lambertuskapittel Luik en 1/3 van St. Servaas = 3 mu. 6 va. rogge

uitgaven:

- Rond St. Remigius in Viseto Campi in de curia van de bisschop van Luik van 22 gr. roe 2 den. = 2 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 1125-1126, De Seyn, 1395; Haas, O.L. *Vrouw*, o.a. 192, 235-236, 239-240, 242, 244-247, 250, 254, 259, 265; JdL, 138-139; Paquay, *Pouillé*, 249; SimV, 729-732.

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ RAL SS kap, nr. 1257.

- Aan de proost van landerijen bij Visetum 4 bu. 18 gr. roe. = 8 st. 11 flig.
- Aan de receptor van de hertog van Brabant rond kerstmis van Petrus Nepos 10 den. 3 copi = 11 st. 11 flig.
- Aan dezelfde 1 den $1\frac{1}{3}$ cop. tarwe = 18 st. 2 ort
- In dezelfde curia 10 den. = 10 st.
- Op St. Stevens- en St. Jansdag in Visetocampi in de curia van O.L. Vrouw 3 sol. 3 den. = 37 st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.1. heerlijkheid / grondheerlijkheid

tijd: 1448 ¹

soort: laathof

ligging: niet duidelijk of de laathof zelf in Veldwezelt lag; eronder ressorterend goed wel

fonds: cantor

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1688 ²

omvang: ca. $4\frac{1}{2}$ bu.

ligging: Veldwezelt

uitgifte: pacht

fonds: cellerarie

b

tijd: 1688 ³

soort: Passartland

omvang: ca. 4 bu.

ligging: Veldwezelt

uitgifte: pacht

fonds: cellerarie

c

tijd: 1516, 1581, 1587, 1596, 1650, 1688 ⁴

soort: bouwland voor $\frac{2}{3}$ van St. Lambertuskapittel Luik en $\frac{1}{3}$ van St. Servaas

omvang: ca. 20 bu. in 33 percelen

ligging: Veldwezelt

uitgifte: pacht

opbrengst: rogge

pachters: 1

fonds: anniversaria

¹ RAL SS broe, nr. 427; DoS, nr. 1391.

² RAL SS kap, nr. 964.

³ Idem.

⁴ 1516, 1650 = RAL SS kap, nr. 858; 1581 = RAL SS kap, nr. 966; 1587, 1596 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 171, 174v); 1688 = RAL SS kap, nr. 964.

d

tijd: 1521, 1581, 1688 ¹

soort: inc. 2 huizen met curia en 1 curia

omvang: ca. 13½ bu. (1521)

ligging: Veldwezelt

uitgifte: erfpacht en pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

e

tijd: 1521, 1581, 1688 ²

soort: inc. 1 curia

omvang: ca. 4½ bu.

ligging: Kesselt

uitgifte: erfpacht en pacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

f

tijd: 1599, 1615 ³

soort: huis en hof

ligging: Kesselt

uitgifte: erfpacht

betaling: 12 va. rogge

verwerving: gekocht in 1535

fonds: scholasterie

2.6. cijnzen

tijd: 1523, 1574 ⁴

ligging: Veldwezelt

betaling: op St. Remigius in laathof in Maastricht: in geld

fonds: elemosinarie

¹ RAL SS kap, nrs. 964-966.

² Idem.

³ RAL SS kap, nrs. 969-970.

⁴ RAL SS kap, nr. 973.

Weert

Nederweert, Tungelroy, Swartbroek

ligging: kaart 2 F1

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.4, 2.6, 2.7, **2.8.3**, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.9, 3.4, 3.5.3, 3.6, 5.3.2; tabellen 4- 6, 9, 13, 15; kaart 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: 1295: gedeeltelijk bank SS; 1306: Horn

kerkpatroon: Weert: St. Martinus; Tungelroy: St. Barbara (1792 gebouwd door SS)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid >

kapittel: tweeledig domein

kapittel: ½ collatie en tiend

proosdij: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- Scholieren Luik: ½ tiend
- heer van Weert, 1306, hoge en lage jurisdictie, gedeeltelijk presentatierecht
- pastoor, 1306: gedeelte van de tiend; 1699-1751: laathof
- Leynroe-leen, 1449, 50 bu. bos

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Weyrt van Theodericus Montz en Hermannus Loppenhem van de tiend en andere goederen van de heren aldaar verpacht voor 9 jaar, nu het negende, voor 229 goudgulden = 1122 Rijnsd. 2 st.
- Van dezelfde van de cijnsen aldaar 40 regalen = 182 Rijnsd. 40 kapoenen
- Van de graaf van Horn uit de heerlijkheid van Weert 10 oude regalen = 49 Rijnsd.

¹ Literatuur: Van der Aa, XI, 331; XII, 192-203; Eversen/Meulleners, 555-560; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 73 (1937), 293-299; Nies, 46-55, 87; Wassink, *Inventaris*, 7-8; Wassink, *Leen- en laathoven*; De Win, *Weert*; Flament, *Weert*; De Wit/Flament, 61-63; Van de Weerd, *Eyck*, in Limburg 8 (1926/27), 54-58; Henskens, 65-68; Doppler, *Bijdragen*; Slanghen, *Weert*; Slanghen, *Hoensbroek*, 394; Goossens; Deeters, 52, 129; Nève, *Rijkskamergerrecht*, 503-505; Gysseling, II, 1054; Schwabe, in ZAGV 48-49 (1926-1927), 110; JdL, 214-216.

² RAL SS kap, nr. 1298; Bronnenboek, nr. 111e.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1062 ¹

vermelding: schenking predium o.a. in villa Werta met toebehoren

schenker: markgraaf van Thüringen en echtgenote

b

tijd: 1139 ²

vermelding: Werta cum ecclesia

c

tijd: 1196 ³

vermelding: schenking geld voor aankoop van een bos in Wertha

schenker: vicarius Arnold van Susteren

d

tijd: 1232 ⁴

vermelding: afkoop van de bedde door scabini en mansionarii van de curia van SS in Wertha

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1062 ⁵

soort: predium cum mancipiis, areis, edificiis, <ecclesiis>, terris cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, silvis, venationibus, aquis aquarumque decursibus, piscationibus, molis, molendinis, viis et inviis, exitibus et redivisibus

a.2

tijd: 1600 ⁶

soort: grote en kleine tiend en alle inkomsten behalve cijnshof

uitgifte: verpachting

fonds: refter

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1232 ⁷

soort: bedde

b

tijd: 1295 ⁸

¹ Bronnenboek, nr. 39a.

² Bronnenboek, nr. 63.

³ Bronnenboek, nr. 92.

⁴ DoV, nr. 116.

⁵ RAL SS kap, nr. 883; Gladiß/Gawlik, nr. 91; DoV, nr. 22.

⁶ RAL SS kap, nr. 968 (f. 265).

⁷ DoV, nr. 116.

⁸ Bronnenboek, nr. 102a.

soort: hoge en lage jurisdictie (tot 1306) met hoofdvaart naar Vlijtingen, uitgifte van goederen met afkondiging van ban en vrede, windmolen in Weert en watermolen in Tungerlo, 2 brouwerijen

c

tijd: 1306 ¹

soort: laathof

d

tijd: 1597 ²

soort: benoeming meier

e

tijd: 1671 ³

soort: rechten en privileges

2.2. collatierecht

tijd: 1306, 1534, 1543, 1554, 1562, 1570 ⁴

speciaal: met de heer van Horn om toerbeurt

2.3. tienden

a

tijd: 1295, 1306, 1456, 15...?, 1699 ⁵

b

tijd: 1428, 1533, 1549, 1561 ⁶

vermelding: verpachting van de tiend

termijn: 9 jaar resp. 12 jaar

opbrengst: 229 resp. 240 Rijnse goudgld. en 40 grote ponden was

pachters: 4 (1428), 1 = graaf van Horn (vanaf 1533)

fonds: refterproosdij

c

tijd: 1769-1775 ⁷

vermelding: openbare verpachting van de tiend, de lammertiend en de kleine tiend

ligging: Weert, Tungelroy en Swartbroek

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1196 ⁸

omvang: bos

b

tijd: 1306 ¹

¹ Bronnenboek, nr. 102b.

² RAL SS kap, nr. 968 (f. 262).

³ DoV, nr. 907.

⁴ 1306 = Bronnenboek, nr. 102b; 1534 = RAL SS kap, nr. 1 (f. 80); Flament, *Weert*, 227-228; DoV, nr. 734; 1543 = RAL SS kap, nr. 1 (f. 177v); 1554 = DoV, nr. 754; 1562, 1570 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 344-344v, 382).

⁵ 1295 = Bronnenboek, nr. 102a.; 1306 = Bronnenboek, nr. 102b; 1456 = DoV, nr. 583; 15.. = DoV, nr. 808; 1699 = DoV, nr. 916.

⁶ 1428 = RAL SS kap, nr. 887; DoV, nr. 488; vanaf 1533 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 68-69v, 158v, 339v, 344v-346).

⁷ RAL SS kap, nr. 889.

⁸ Bronnenboek, nr. 92.

omvang: 30 bu. bouwland

2.6. cijzen

a

tijd: z.d. (15^e eeuw) ²

ligging: Weert: Kerckhof, Keent, Aldweert, Boshuysen, Hushoven, Laer, Loken

betaling: in geld op zondag voor Pinksteren, St. Remigius en St. Andries

b

tijd: z.d. (15^e eeuw) ³

ligging: Nederweert: Boechout, Hulschoven, Heysselt, Schoer

betaling: in geld op zondag voor Pinksteren, St. Remigius en St. Andries

c

tijd: z.d. (15^e eeuw) ⁴

soort: cijns van bossen

betaling: in geld op zondag voor Pinksteren

2.9. exploitatiecentrum

tijd: 1306 ⁵

vermelding: curia en gebouwen

3. proosdijvermogen

soort: cijns ⁶

tijd: z.d (15^e eeuw)

betaling: in geld, kapoenen en hennen

¹ Bronnenboek nr. 102b.

² RAL SS kap, nr. 960 (pp. 45-54).

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ Bronnenboek, nr. 102b.

⁶ RAL SS kap, nr. 960 (pp. 45-54).

Wimmertingen

ligging: kaart 2 C5

Deel 1, paragrafen 2.5, 3.5.3

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loons leen in handen van heer van Heers

kerkpatroon: O.L. Vrouw, later St. Nicolaas

kerkstatus: hulpkapel van parochie Jesseren

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns >

3. belangrijkste overige bezitters

- pastoor Jesseren: collatie

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1352-1359 ²

inkomsten:

- Wymertingen 5 sol.

¹ Literatuur: Hasquin, 1242-1243; De Seyn, 1535.

² RAL SS kap nr. 1292.

Wolder, Montenaken, Heukelom

ligging: kaart 2 E5-6

Deel 1, paragrafen 2.5, 2.9, 3.5.2, 3.5.6, 4.2.1, 4.2.5, 5.2.6; tabellen 5, 14-16; kaarten 4, 32

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Wolder, Montenaken, Heukelom: Brabant, Vroenhof

kerkpatroon: Montenaken: St. Petrus; Wolder: St. Petrus en Paulus

kerkstatus: kapel Montenaken afhankelijk van kerk Wolder

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond

proosdij: perceel grond

3. belangrijkste overige bezitters

- hertog van Brabant, tot 1225, collatie en tiend kerk Wolder
- Duitse Orde, 1225, collatie en (merendeel) tiend kerk Wolder
- abdij Corbie, 1435, laathof St. Petershof in Montenaken
- laathof van Heers in Montenaken

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551²

inkomsten:

- Bij Wilre, voor 9 jaar nu 5^e, per bu. voor 14 va. 2 cop tarwe, van 13 pachters over min. 31 bu. = 18 mu. 12 va. 1 cop. tarwe
- Bij Hoekelom over 1 curia en 2 bu. = 1 mu. tarwe
- Bij Wolder en Montenaeken van 5 pachters over ca. 2½ bu. = 1 mu. 9 va. rogge

2. refterproosdij, 1541³

inkomsten:

- Bij Wilre 7 losse cijnsen in sol. en den. van een huis, div. curiae en landerijen = 16 st. 12 flig. 6 kapoenen
- Bij Montenaken 3 losse cijnsen in den. van 8 g.roe en 3 bu. = 1 st.

uitgaven:

- Aan de erfg. van Johannes Marselii van goederen bij Wilre op St. Michael 5 d. cijns van Lenculen = 1 st. 14 flig.

3. anniversaria, 1553¹

¹ Literatuur: Hasquin, 1168-1169; De Seyn, 1455; Lenaers, 184- 190; Leunissen; Langeweg; Hardenberg, *Vroenhof*, 42-43; Bachiene, V, 964; De Crassier, *Dictionnaire*, in PSHAL 69 (1933), 306-308; Van der Aa, XII, 478; *Hedendaagsche historie*, XII, 364; JdL, 76; SimV, 517, 802-804.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

inkomsten:

- Wilre, van ca. $3\frac{1}{2}$ bu. land verpacht voor 9 jaar = 2 mu. 2. va. rogge
- Montenaken, van ca. $3\frac{1}{2}$ bu. verpacht voor 9 jaar = 2 mu. 2 va. rogge
- Van 1 persoon van een tiend bij Heukelom erfelijk = 1 mu. rogge

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1206 ²

vermelding: 2 mud tarwe uit een $\frac{1}{2}$ mansus bij Montenacha

schenker: Henricus, priester van St. Vincentius

2. kapittelvermogen

2.3. tienden

tijd: 1521, 1581 ³

ligging: Heukelom

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1206 ⁴

soort: $\frac{1}{2}$ mansus

ligging: in Montenaken

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 2 mud tarwe

fonds: refterproosdij

b

tijd: 1519, 1526, 1665 (gedeeltelijk), 1694 ⁵

omvang: $34\frac{1}{2}$ resp. $33\frac{1}{2}$ bu.

ligging: onder Wilre genoemd; feitelijk in Wilre, Montenaken en Heukelom

uitgifte: pacht

opbrengst: tarwe (1519, 1526), rogge (1694)

fonds: cellerarie

c

tijd: 1526 ⁶

soort: incl. 1 curia

omvang: ca. 3 bu.

ligging: in Heukelom; tussen Heukelom en Riemst

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² Willemsen, nr. 5; DoV, nr. 68.

³ RAL SS kap, nrs. 965-966.

⁴ Willemsen, nr. 5; DoV, nr. 68.

⁵ 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1; RAL SS kap, nr. 88; 1665, 1694 = RAL SS kap, nr. 88.

⁶ BAL B-I-1.

uitgifte: pacht
opbrengst: tarwe
fonds: cellerarie

d

tijd: 1526 ¹
omvang: min. ca. 2½ bu.
ligging: Wolder en Montenaken
uitgifte: pacht en erfpacht
opbrengst: rogge
pachters: 5
fonds: cellerarie

e

tijd: 1519, 1526 ²
omvang: 14½ bu.
ligging: Heukelom
uitgifte: pacht en erfpacht
opbrengst: rogge
fonds: cellerarie

f

tijd: 1651 (oudere gegevens) ³
omvang: ca. 24½ bu.
ligging: in Heukelom
uitgifte: pacht
fonds: cellerarie

g

tijd: 1521, 1581 ⁴
omvang: ca. 3½ bu.
ligging: Wolder
uitgifte: pacht
opbrengst: rogge
pachters: 1
fonds: anniversaria

h

tijd: 1521, 1581, 1587 ⁵
omvang: ca. 3½ bu.
ligging: Montenaken
uitgifte: pacht
opbrengst: rogge
fonds: anniversaria

3. proosdijvermogen

¹ Idem.

² 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1.

³ RAL SS kap, nrs. 871, 906.

⁴ RAL SS kap, nrs. 965-966.

⁵ 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1587 = RAL SS kap, nr. 968 (f.177v).

3.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1486¹

soort: bampt

omvang: 2½ bu.

ligging: Nekum

¹ RAL SS pro, nr. 2.

Wulmersom, Oplinter, Hakendover

ligging: kaart 1 a4

Deel 1, paragrafen 2.4, 2.6, 4.2.1; tabellen 5, 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Brabant

kerkpatroon: St. Dionisius (Wulmersom), St. Genoveva (Oplinter), St. Folianus (Neerlinter)

kerkstatus: hulpkapel van St. Salvatorparochie Hakendover (Wulmersom)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: complex grond

kapittel: cijns

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Vrouwenpark te Rotselaar, later abdij Vlierbeek (Kessel-Lo): tiend en tot 1443 collatie Wulmersom
- St. Pieterskapittel Leuven: vanaf 1443 collatie Wulmersom en Neerlinter
- heer van Wezemaal: collatie en tot 1231 tiend Oplinter
- Cisterciënzerabdij Maagdendal te Oplinter: tiend Oplinter vanaf 1231, tiend Neerlinter en tot 1443 collatie Neerlinter

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Vulwussem van Martinus Alkeys pachter van de heren van goederen daar aan hem verpacht voor 9 jaar, nu het 4^e, voor 34 Brabantse gld. per jaar, inclusief een weide in Lyntheren = 119 Rijnsld.
- Bij Lintheren van Mathias zoon van Walterus de Palude van goederen van de heren aldaar, zoals vastgelegd in een door de heer van Lyntheren samen met de schepenen en zijn leenmannen bezegelde oorkonde, welke goederen waren van de weduwe van Walther van Vliersbeecke, 20 grote oude ponden = 93 Rijnsld. 6½ st.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1505 ¹

¹ Literatuur: Hasquin, 208, 328-329, 744-745, 824-825, 1250-1251; De Seyn, 337, 521-522, 969, 1042-1043, 1542.

² RAL SS kap, nr. 1298.

soort: vijvers, landen, beemden, bossen en ½ bu. bampt

uitgifte: verpachting

opbrengst: op St. Andries: 26 Rijns gld. 2 st.gld.

pachters: Merten Alkeys

a.2

tijd: 1538 ²

soort: bona in Vulwussem

uitgifte: verpachting

opbrengst: 34 Brab. gld.

voorwaarden: betaalt ook cijns voor weide in Lintheren; mag ½ bos in weiland omzetten

pachters: 1

fonds: refter

a.3

tijd: 1585, 1586, 1595, 1608, 1612, 1616, z.d (18^e eeuw), 1714, 1727-1734 ³

ligging: rond Tienen, Wulmersom en Hackendorn

omvang: ca. 11 bu.

uitgifte: pacht

betaaldag: met St. Andries en Lichtmis

pachters: 1

fonds: refter

b

tijd: 1596, 1627-1629 ⁴

soort: weiden en andere goederen

ligging: Linteris seu Neerlinteris

uitgifte: erfpacht

opbrengst: 20 ponden oude groten

houders: erfg. Arnold van Braeck

fonds: refter

2.6. cijnzen

tijd: 1538, z.d. (18^e eeuw), 1727-1734 ⁵

soort: weide, weiwas of bampt

omvang: ½ bu.

ligging: Lintheren (1538), Oplinter (18^e eeuw)

betaling: 2 kapoenen en 18 den.

fonds: refterproosdij

¹ RAL SS kap, nr. 960 (pp. 89-90).

² RAL SS kap, nr. 1 (f. 150).

³ 1595 = RAL SS kap, nr. 895; 1585-1714 = RAL SS kap, nr. 968 (ff. 29v, 136v, 159v, 163, 284, 295v); z.d., 1727-1734 = RAL SS kap, nrs. 854, 914.

⁴ 1596 = RAL SS kap, nr. 968 (f. 254); 1627-1629 = RAL SS kap, nr. 914.

⁵ 1538 = RAL SS kap, nr. 1 (f. 150); z.d., 1727-1734 = RAL SS kap, nrs. 854, 914.

Zichen, Zussen

ligging: kaart 2 E6

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, **2.8.3**, 2.9, 3.1.6, 3.2.1, 3.3.9, 3.4, 3.5.2, 3.5.3, 3.6, 4.2.5; tabellen 5- 6, 9, 13-16

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Loons leen

kerkpatroon: Zichen: St. Petrus en Laurentius; Zussen: St. Genoveva

kerkstatus: kapel Zussen afhankelijk van kerk Zichen

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: territoriale heerlijkheid als Loons leen <

kapittel: tweeledig domein

kapittel: tiend

proosdij: collatie

3. belangrijkste overige bezitters

- familie van der Marck, 1366-1509; ca. 1500-1503 Hendrik Tybus: heerlijkheid Zichen als Loons leen
- heer van Zichen, 1500-1505: mergelgroeve
- St. Lambertuskapittel Luik, 1154: Zussen

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

1. cellerarie, 1551 ²

inkomsten:

- Van de tiend in Zichen, verpacht voor 3 jaar nu 1^e = 47½ mu. rogge
- Zichen en Zuschen van 24 pachters over 99 bu. = 57 mu. 7 va. rogge
- Van de tiend van Zichen = 47½ mu. gerst

2. refterproosdij, 1541 ³

inkomsten:

- Bij Zichen van de cijnsen van de landerijen aldaar 4 mrc. 6 den. 1½ copi census fortis = 31 Rijnsd. 15 st. 8 flig.
- Van de tiend aldaar = 86 kapoenen
- Nog van de cijnsen aldaar 1½ mud tarwe Maastr. maat = 36 Rijnsd.
- Nog van de cijnsen aldaar 1½ mud rogge zelfde maat = 32 Rijnsd. 8 st.

¹ Literatuur: Hasquin, 1288; De Seyn, 1567; Lenaerts, 191-206; Franquinet, *Sichen*; Van Wintershoven, 201; Paquay, *Zichen*; Van Heukelom, *Vlijtingen*; Werner, 334; Deeters, 129; Gysseling, II, 1102, 1107; JdL, 135; SimV, 662-666, 690-691.

² RAL SS kap, nr. 985.

³ RAL SS kap, nr. 1298.

- Nog 14 losse inkomsten, meestal cijnsen in sol. den. en kapoenen, van diverse curiae in Zechen en Zusschen (o.a. Bonershoeff, Ackerhoeff, Banckhoeffken, Boxberch) en landerijen = 13 Rgld. 14½ st. 55 kapoenen

3. anniversaria, 1553¹

inkomsten:

- Sychen, ca. 5 bu. verpacht voor 9 jaar = 3 mu. 10 va. 3 cop rogge
- Zussen, domus en curia hered. = 7 va. rogge

4. kamerhof, 1547-1562²

inkomsten:

- Dinsdag na Pinksteren cijns in Zichen 16 den.

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139³

vermelding: Sechene cum ecclesia, Susgene

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

tijd: 1520⁴

soort: heerlijkheid Zichen en Zussen en al hetgeen gekocht is van Everard van der Marck, incl. berg en panhuis

uitgifte: verpachting

speciaal: cijnsen en kapoenen bevroren; deken heeft rechten t.a.v. het huis van Zichen

termijn: 9 jaar, panhuis 12 jaar

opbrengst: 268 gulden

pachters: 1 = cantor

fonds: refterproosdij

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a.1

tijd: 1509⁵

soort: koop heerlijkheid = slot, dorpen en landen van Zichen en Zussen

verkopers: Everard van der Marck en echtgenote

prijs: 3000 Hornsgld.

leenheer: bisschop van Luik als graaf van Loon

a.2.

tijd: 1520, 1542, 1685⁶

¹ RAL SS kap, nr. 1257.

² RAL SS kamerhof, nr. 8.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ RAL SS kap, nr. 1 (ff. 50v-51v).

⁵ RAL SS kap, nr. 1759 (pp. 260-263).

⁶ 1520 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 50v-51v); 1542 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 169, 172v); 1685 = DoV, nr. 910.

soort: heerlijkheid St. Servaas

2.3. tienden

tijd: 1526 ¹

ligging: Zichen, Zussen, gedeeltelijk in de heerlijkheden Emael, Wonck en Bolder

opbrengst: rogge en gerst

fonds: cellerarie

bijzonder: ca. 16 bu. is volledig en ca. 3 bu. half tiend aan het Gasthuis SS verschuldigd

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1519, 1526, 1651 ²

omvang: ca. 73½ bu.

ligging: in Zichen en Zussen

n.b.: nog 14½ bu. zie Heukelom

opbrengst: rogge

uitgifte: pacht en erfpacht

fonds: cellerarie

b

tijd: 1521, 1581 ³

soort: huis en hof

ligging: Zussen

uitgifte: erfpacht

opbrengst: rogge

fonds: anniversaria

c

tijd: ca. 1500?, 1521, 1581, 1651 ⁴

omvang: ca. 4 bu.

ligging: Zichen

uitgifte: pacht

fonds: anniversaria

d

tijd: 1651 (oudere gegevens) ⁵

soort: Borglanden

omvang: ca. 31 bu.

ligging: in Zichen en Zussen

uitgifte: pacht

e

tijd: 1599, 1615 ⁶

omvang: 6 gr. roe.

¹ BAL B-I-1.

² 1519 = RAL SS kap, nr. 963; 1526 = BAL B-I-1; 1651 = RAL SS kap, nrs. 871, 906.

³ RAL SS kap, nrs. 965-966.

⁴ Ca. 1500 = RAL SS kap, nr. 960 (p. 62); 1521, 1581 = RAL SS kap, nrs. 965-966; 1651 = RAL SS kap, nrs. 871, 906.

⁵ RAL SS kap, nrs. 871, 906.

⁶ RAL SS kap, nrs. 969-970.

verwerving: gekocht in 1478

fonds: scholasterie

2.6. cijnzen

a

tijd: 1509, 1552, 1585, 1669, 1700, 1758 ¹

soort: cijnsen bij het dorp of dominium van Zichen

betaling: op vooravond van St. Gallen = 15 okt (1585 e.v): in geld en vaten tarwe en rogge

fonds: refterproosdij

b

tijd: 1509, 1552, 1585, 1701, 1758 ²

soort: census curiarum bij Zichen en Zussen

betaling: op St. Stephanus = 26 dec. (1585 e.v): in geld en kapoenen

fonds: refterproosdij

c

tijd: 1701, 1758 ³

soort: cijnsen van de Hoogbank van Zichen

betaling: op St. Stephanus = 26 dec. in geld en kapoenen

fonds: cellerarie

d

tijd: 1701, 1758 ⁴

soort: cijnsen van de Koningshof

betaling: op St. Stephanus = 26 dec. in geld en kapoenen

e

tijd: 1701, 1758 ⁵

soort: cijnsen van de Hommelenhof

betaling: op St. Stephanus = 26 dec.

f

tijd: 1523, 1574 ⁶

betaling: op St. Remigius in laathof in Maastricht: in geld

fonds: elemosinarie

2.8. overige

a.1

tijd: 1500, 1503, 1505 ⁷

soort: mergelgroeve

ligging: Zichen

omvang: 13 roeden

betaling: aan heer van Zichen: 2 Hornsgld. per roe. voor passage

a.2

¹ RAL SS kap, nrs. 901, 903, 905, 907-909.

² Idem.

³ RAL SS kap, nrs. 908-909.

⁴ RAL SS kap, nrs. 908-909.

⁵ Idem.

⁶ RAL SS kap, nr. 973.

⁷ RAL SS kap, nr. 960 (pp. 71-75); DoV, nrs. 663, 667.

tijd: 1540¹
soort: mergelgroeve
uitgifte: verpachting
speciaal: bewerking met 8 “byckelen”
termijn: 10 jaar
opbrengst: 20 gld. per bikkel = 160 gld.
pachters: 5 kanunniken
voorwaarde: levering van stenen voor bouwwerken van het kapittel

2.9. exploitatiecentrum

a.1

tijd: 1542²
soort: verpachting burcht met heerlijkheid, appelgaard, jacht en huis geheten Panhuishof en alle toebehoren van burcht en heerlijkheid
opbrengst: 71 gulden
termijn: 9 jaar
pachters: 1 = kanunnik
fonds: refterproosdij

a.2

tijd: 1651 (oudere gegevens)³
soort: borch met graven, grashof, wenhof, blok en akkerlanden
omvang: ca. 3½ bu. borch etc. + 5 bu. akkerland
uitgifte: ca. 3½ bu. borch verpacht aan camerarius

3. proosdijvermogen

a

tijd: vanaf 1559⁴
soort: collatie Zichen

b

tijd: vanaf 1559⁵
soort: collatie Zussen
gerechtigde: pastoor Zichen (via proost SS)

¹ RAL SS kap, nr. 1 (f. 167v).

² RAL SS kap, nr. 1 (ff. 169, 172v).

³ RAL SS kap, nrs. 871, 906.

⁴ Paquay, *Pouillé*, 245; SimV, 662.

⁵ Paquay, *Pouillé*, 246; SimV, 690.

Ahrweiler, Wadenheim

Gesenhoven

ligging: kaart 3 A2

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.4, 2.6, 3.3.7, 3.4, 3.5.6, 4.2.12; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Ahrweiler: Are-Hochstaden (tot 1246), Keulen

voogdij: Ahrweiler: hertog van Saffenberg; Wadenheim: graven van Neuenahr

kerkpatroon: Ahrweiler: St. Laurentius

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed: karolingisch, vlakbij fiscus
- abdij Prüm: 893, herenhoeve

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1051²

vermelding: predium in villa Watenheim en Willere met toebehoren

schenker: koning Hendrik III

b

tijd: 1139³

vermelding: Arwilre, Waldenheim

c

tijd: 1196⁴

vermelding: schenking geld voor aankoop wijnbergen in Arwilre

schenker: vicarius Arnold van Susteren

d

tijd: 1276⁵

vermelding: rechten van kloosters en/of kapittels van Maastricht in het graafschap Neuenahr, o.a. in de villa Wadenheim

2. kapittelvermogen

¹ Literatuur: Petri, V, 2-3; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 47-51; Deeters, 37; Steindorff, II, 106; Eggers, 20; Zender, 75.

² Bronnenboek, nr. 36.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 92.

⁵ Ennen, III, nr. 192; Mummenhoff, I, nr. 327.

2.0. totale complex

tijd: 1051 ¹

soort: predium cum mancipiis, areis, aedificiis, terris cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, silvis, venationibus, aquis, aquarumque decursibus, molis, molendinis, piscationibus, exitibus et redditibus, viis et inviis

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1344 ²

soort: wijnpers

b

tijd: 1344, 1465-1502, 1595 ³

soort: laathof Gesenhoven

c

tijd: 1595 ⁴

soort: aanstelling schout = meier

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1196 ⁵

soort: wijnbergen

b

tijd: 1307 ⁶

omvang: 3 wijnbergen

soort: wijngaard

ligging: bij Bachem

verkopers: Bartholomeus van Bachem en echtgenote

c

tijd: 1343-1344 ⁷

omvang: 14 percelen

soort: wijngaard

d

tijd: 1465-1502, 1710 ⁸

soort: wijngaarden

ligging: bij Arwylre en to Bacheim, Wadenheym (Wadenheim niet in 1710)

e

tijd: 1465-1502, 1710 ⁹

soort: erfpachtwijnen bij Ahrweiler

¹ Bronnenboek, nr. 36.

² DoV, nr. 306.

³ 1344 = DoV, nr. 306; 1465-1502 = RAL SS kap, nrs. 301-303; zie Bronnenboek, nr. 107; 1595 = RAL SS kap, nr. 3 (f. 84v)

⁴ RAL SS kap, nr. 3 (ff. 84v-85).

⁵ Bronnenboek, nr. 92.

⁶ Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 47-48.

⁷ DoV, nrs. 305-306.

⁸ 1465-1502 = RAL SS kap, nrs. 301-303; zie Bronnenboek, nr. 107; 1710 = RAL SS kap, nr. 304.

⁹ Idem.

2.6. cijnzen

tijd: 1465-1502, 1710 ¹

soort: keurmeden, (erf)cijnzen, kapoenen, hoenders, stro in Ahrweiler en Gesenhoven, Wadenheim en bij Remagen behorende bij Wadenheim (Wadenheim niet in 1710)

betaling: met St. Maarten in marken, schellingen en penningen

2.9. exploitatiecentrum

a

tijd: 1465-1502 ²

soort: hof genoemd der heren hof van St. Servaas = hoeftat met plain waarop woning is gebouwd met huis, hoeve, kelderhuis en tuin

ligging: te Gesenhoeven, in een stuk achter Herman Ruwen huis up der Bach

b

tijd: 1465-1502 ³

soort: woning met huis, hoeve, stallen, boomgaard en tuin

ligging: in de stad Ahrweiler

herkomst: gekregen van Johan Blanckart

¹ Idem.

² RAL SS kap, nrs. 301-303; zie Bronnenboek, nr. 107; zie ook: Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 48.

³ RAL SS kap, nrs. 301-303; zie ook: Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 49.

Bingen

ligging: kaart 3 B3

Deel 1, paragraaf 2.2

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Domkapittel Mainz

kerkpatroon: St. Martinus

kerkstatus: kapittelkerk

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: cijns >

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed: 8^e-13^e eeuw, karolingische palts
- abdij Lorsch: 793
- abdij Fulda
- abdis Nijvel, 13^e-14^e eeuw
- Domkapittel Mainz: 983, hele stad
- St. Martinuskapittel Bingen: ca. 1000
- abdij Rupertsberg Bingen: ca. 1150 (Hildegard van Bingen)

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1195²

vermelding: verkoop van perceel wijngaard in Pinguia

ontvanger: zusters Rupertsberg

2. kapittelvermogen

2.6. cijzen

tijd: vóór 1195³

soort: perceel wijngaard

cijnsplichtige: zusters Rupertsberg

betaling: 1 aam en 1 sextarius wijn jaarlijks

¹ Literatuur: Petri, V, 40-42; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 47; Eggers, 31; Thompson, 118, 165; Ranzi, 13, 64; Rieckenberg, 145-146; Metz, 152 e.v., 188; Hoebanx, o.a. 12, 23.

² Bronnenboek, nr. 91.

³ Idem.

Dienheim / Deidesheim?

ligging: kaart 3 C3 of C4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Dienheim (heren van)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: complex grond >

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed, 782: villa regia
- abdij Fulda, 754 en 782: o.a. schenking villa regia door Karel de Grote (782)
- abdij Lorsch

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

I. oudste vermeldingen SS (tot ca.1300)

tijd: 1126, 1131²

vermelding: afstand van o.a. mansus qui est in villa Dienheim / Dydenheim in ruil voor kerk Güls

ontvanger: abdij Hersfeld

¹ Literatuur: Deeters, 125; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 47; Eggers, 32; Thompson, 166; Ranzi, 16; Metz, 188-189; Wickham, 519-523, 526-537.

² Bronnenboek, nr. 57a-c.

ligging: kaart 3 B2

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.3.2, 2.4, 2.6, 2.7, 3.1.4, **3.3.8**, 3.4, 3.5.6, 4.2.11, 4.3.3; tabellen 4, 5, 12

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: bank abdij Siegburg

kerkpatroon: St. Servaas

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: tweeledig domein

kapittel: collatie en tiend

3. belangrijkste overige bezitters

- abdij Hersfeld: 775, schenking kerk door Karel de Grote
- abdij Siegburg: 1064, schenking dorp door bisschop van Keulen
- abdij Rommersdorf: laathof
- abdij Kamp: laathof
- St. Castoriuskapittel Koblenz: laathof
- St. Florinuskapittel Koblenz: laathof

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 928 ²

vermelding: o.a. Gulisa ... de rebus s. Servatii secus Mosellam in ruil voor de St.Servaaskerk gedurende zijn leven

schenker: hertog Giselbert van Lotharingen

ontvanger: kerk van Trier

b

tijd: 1056, 1059 (ca. 1075-1088) ³

vermelding: circa Rhenum et Mosellam s. Servatius multam habet familiam; klacht van familia over voogd

opm: waarschijnlijk domein bij Güls bedoeld

c

tijd: 1126, 1131 ⁴

¹ Literatuur: Petri, V, 109-110; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 45-47; Deeters, 38, 47, 126; Gerstner, 33; Ewig, Trier, 177-178, 272; Metz, 237; Zender, 78.

² Bronnenboek, nr. 17a.

³ Bronnenboek, nr. 38.

⁴ Bronnenboek, nr. 57a-c.

vermelding: ecclesia in villa Gulusé / ecclesia de Gulisa in ruil voor bezittingen in Monsheim en Dienheim

schenker: abdij Hersfeld

d

tijd: 1139 ¹

vermelding: Gulse cum ecclesia

e

tijd: 1189 ²

vermelding: overeenkomst: SS-kapittel heeft recht op tiend van alle land van de abdij van Siegburg bij de Moezel in de villa Gulsa

f

tijd: 1196 ³

vermelding: schenking geld voor aankoop wijnbergen in Gulsa

schenker: vicarius Arnold van Susteren

g

tijd: 1254 ⁴

vermelding: rechten op bezittingen binnen het allodium in Güls dat het kapittel heeft gekocht van Otto Mendich

schenker: graaf van Verneborch

h

tijd: 1263 ⁵

vermelding: door abdij Siegburg omstreden tiend over goederen gen. Manewerc bij Güls blijkt evenals de overige tienden aan SS-kapittel toe te behoren

i

tijd: 1264 ⁶

vermelding: ca. 2 morgen wijngaard in 5 percelen in Güls

schenker: Arnold Nauta en echtg.

j

tijd: 1276 ⁷

vermelding: tijdelijke vrijstelling door voogd Syfridus de Bruule van door de burgers van Güls aan hem verschuldigde betalingen en diensten

2. kapittelvermogen

2.o. totale complex

a.1

tijd: 1354, 1356, 1373 ⁸

soort: hof met landerijen, wijnbergen, cijnzen, tiend van cijnzen

uitgifte: pacht

¹ Bronnenboek, nr. 63.

² Bronnenboek, nr. 87.

³ Bronnenboek, nr. 92.

⁴ DoV, nr. 169.

⁵ RAL SS kap, nr. 339; Wisplinghoff, *Siegburg*, I, nr. 142; DoV, nr. 173.

⁶ RAL SS kap, nr. 340; DoV, nr. 174.

⁷ RAL SS kap, nr. 341; DoV, nr. 203.

⁸ 1354 = DoV, nr. 330; 1356 = DoV, nrs. 343-344; 1373 = RAL SS kap, nr. 342; DoV, nr. 372.

afnemers: 1

a.2

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643 ¹

soort: herenhof, herenwijnngaarden, 11 hoeven, cijnsen, hofluiden, keurmeden, karweien

a.3

tijd: 1595, 1597 ²

soort: verkoop hof, huizen met wijnpersen, schuur en andere gebouwen ,wijn- en graantiend, wijnbergen, bouwlanden, doornhagen, bos met alle rechten waaronder collatie van beneficies

koper: Jezuïeten in Koblenz

opbrengst: 7000 goudgulden

a.4

tijd: 1623-1624 ³

soort: ongedaanmaking verkoop aan Jezuïeten

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1354-1355 ⁴

soort: beden, tol e.a.

b

tijd: 1482, 1494 ⁵

soort: hoevenaren van de 11 hoeven als hofluiden die goeden en ontgoeden t.a.v. cijnsgoederen, keurmede en transporten verschuldigd zijn en op dingdagen betaling ontvangen

c

tijd: 1520, 1575 ⁶

soort: aanstelling schout = meier

d

tijd: 1532 ⁷

soort: aanstelling wijnproost

2.2. collatierecht

tijd: 1333, 1344, 1520, 1530, 1533, 1549, 1553, 1564, 1717 ⁸

2.3. tienden

tijd: 1189, 1263, 1333, 1344, 1373, 1482 e.v. ⁹

¹ RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379; zie Bronnenboek, nr. 109.

² 1595 = DoV, nrs. 800-801; 1597 = DoV, nr. 806.

³ DoV, nrs. 870-871.

⁴ Sauerland, IV, nr. 290; DoV, nrs. 330, 335.

⁵ RAL SS kap, nrs. 373, 375; zie Bronnenboek, nr. 109.

⁶ 1520 = DoV, nr. 712; 1575 = RAL SS kap, nr. 2 (ff. 31v-32v).

⁷ DoV, nr. 731; RAL SS kap, nr. 1 (f. 60v).

⁸ 1333 = Günther, *Codex*, III.1, nr. 192; DoV, nrs. 284-285; 1344 = Berlière, I, nr. 1278; DoV, nr. 309; 1520 = DoV, nr. 707; 1530, 1533 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 57, 67-67v); 1549 = RAL SS kap, nr. 370; DoV, nr. 749; 1553, 1564 = RAL SS kap, nr. 1 (ff. 256-257, 660-361); 1717 = DoV, nr. 918.

⁹ 1189 = Bronnenboek, nr. 87; 1263 = RAL SS kap, nr. 339; Wisplinghoff, *Siegburg*, I, nr. 142; DoV, nr. 173; 1333 = Günther, *Codex*, III.1, nr. 192; DoV, nrs. 284-285; 1344 = Berlière, I, nr. 1278; DoV, nr. 309; 1373 = RAL SS kap, nr. 342; DoV, nr. 372; 1482 e.v. = RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379.

soort: volledige tiend van land van abdij Siegburg
betaling: 5 karren wijn aan abdij Siegburg

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1196¹
soort: wijnbergen

b

tijd: 1356, 1373²
soort: wijnbergen
omvang: 12 morgen in 7 percelen
uitgifte: pacht

c

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643³
soort: huis en hof (= 3.9), wijngaarden en een dries
omvang: 12½ morgen in 9 percelen
uitgifte: doen de heren zelf

d

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643⁴
soort: wijngaarden en driesen
uitgifte: zijn aan de heren vervallen

2.6. cijnzen

a

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643⁵
soort: 11 hoeven, verdeeld in meerdere eenheden meestal bestaand uit huis en hof
betaling: per hoeve: 1 aam wijn; vervoer van wijn op de Moezel voor de heren SS

b

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643⁶
soort: wijngaarden
betaling: cijnswijn

c

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643⁷
soort: huizen, wijngaarden, akkerland etc.
betaling: met St. Maarten in Brab. marken

d

tijd: 1482, 1494, 1575-1576, 1627, 1629, 1643⁸
soort: erfcijns
betaling: levende ganzen, hoenders, graan

¹ Bronnenboek, nr. 92.

² 1356 = DoV, nrs. 343-344; 1373 = RAL SS kap, nr. 342; DoV, nr. 372.

³ RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379.

⁴ Idem.

⁵ RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379; zie Bronnenboek, nr. 109.

⁶ Idem.

⁷ RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379.

⁸ RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379; zie Bronnenboek, nr. 109.

2.8. overige

tijd: 1405¹

object: vrij vervoer van wijnen

2.9. exploitatiecentrum

tijd: 1409, 1482, 1494, 1520, 1575-1576, 1595, 1627, 1629, 1643²

soort: hoeve = huis, hof, schuur, kelderhuis, stal, tuin en wijngaard van 3 morgen binnen muur (1482, 1629)

ligging: te Güls, boven grenzend aan de Middelste of Rommersdorffergaß, beneden aan de heren van St. Florin en de gemeenweg (1629)

¹ RAL SS kap, nr. 343; DoV, nr. 450.

² 1409 = RAL SS kap, nr. 344; DoV, nr. 460; v.a. 1482, 1629 = RAL SS kap, nrs. 373-376, 378-379; 1520 = DoV, nr. 712; 1575 = RAL SS kap, nr. 2 (ff. 31v-32v); 1595 = DoV, nr. 801.

Keulen

ligging: kaart 3 A1

Deel 1, paragraaf 2.5

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens

territorium: Keulen ¹

kerkpatroon: dom: St. Petrus en Maria

kerkstatus: domkapittel, collegiale kapittels en diverse parochies

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: huis

3. belangrijkste overige bezitters

- aartsbisschop van Keulen
- diverse Keulse kapittels

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1403, 1425 ²

soort: huis geheten Tricht

ligging: Walmersgasse

betaling: 6 goudgulden

tegenprestatie: wijnopslag in kelder door kapittel

¹ Literatuur: Petri, III, 403-42; Groten; Schäfke, 13-24; 329-332, 393-397; Hegel; Ennen, *Geschichte Köln*.

² 1403 = RAL SS kap, nr. 408; DoV, nr. 449; 1425 = DoV, nr. 481.

Keyenberg / Wickrathberg?

ligging: kaart 1 f3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.4, 2.7

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens¹

territorium: Gulik

kerkpatroon: H. Kruis (Keyenberg); St. Salvator (Wickrathberg)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: kerk >

3. belangrijkste overige bezitters

- Keyenberg: koningsgoed, karolingisch?
- Idem: abdij Prüm, 893: 10 mansi, 93 morgen terra indominicata, weiden en gemeensch. bos
- Idem: abdis Maria in Capitoel Keulen, ca. 1300 (e.v. vanaf begin 8^e eeuw): collatie en grond
- Idem: O.L. Vrouwekapittel Aken, 966: bezit in Berge = Keyenberg? (afkomstig van graaf Immo)
- Wickrathberg: heren van Wickrathberg, vanaf 1068

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

2. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1139²

vermelding: ecclesia de Bergha juxta Nersan flumen

¹ Literatuur: Petri, III, 392, 781; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 51; Karbig, 36-38; Herborn / Krings, 71; Deeters, 130; Gysseling, II, 741; Fabricius, 39. Vergelijk: Nolden, 89, 95, 100.

² Bronnenboek, nr. 63.

Koslar

ligging: kaart 1 f3

Deel 1, paragraaf 2.2; tabel 4

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Gulik

kerkpatroon: St. Aldegondis

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: grondheerlijkheid >

3. belangrijkste overige bezitters

- St. Ursulakapittel Keulen, 945, hoeven en grond

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1039/1046-1056 (ca. 1070-1088) ²

vermelding: quosdam agellos niet ver van castrum Juliacum

b

tijd: 1139 ³

vermelding: Coslar met toebehoren

2. kapittelvermogen

2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1039/1046-1056 (ca. 1070-1088) ⁴

soort: enkele akkers

¹ Literatuur: Petri, III, 428; Van Rey, in: AHVNR 187 (1984), 51; Clemen e.a., 146; Von Mirbach, I, 4; Deeters, 127, 135.

² Bronnenboek, nr. 31.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ Bronnenboek, nr. 31.

Kückhoven

ligging: kaart 1 f3

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.4, 2.4, 2.7; tabel 15

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Gelre (Erkelenz)

kerkpatroon: St. Servaas

kerkstatus: tot 1340 afhankelijk van parochie Erkelenz

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: laathof

3. belangrijkste overige bezitters

- graaf Immo, tot 966: bezit
- O.L. Vrouwekapittel Aken, vanaf 966: grondbezit; 1303: collatie (midden 15e eeuw van proost naar kapittel); 2^e helft 12^e eeuw: tiend

II. VERMELDINGEN IN DE REKENINGEN

2. refterproosdij, 1541 ²

inkomsten:

- Bij Kuyekooven en Goersdorp van de cijnsen aldaar 4 mrc. [= oninbaar]

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

a

tijd: 1139 ³

vermelding: Condechoven met toebehoren

b

tijd: 1275 ⁴

vermelding: Kodichoven cum villicatione ejusdem curie

2. kapittelvermogen

2.1. jurisdictie / heerlijkheid / grondheerlijkheid

a

tijd: 1275 ¹

¹ Literatuur: Petri, III, 437; Karbig, 70; Nolden, 90-92, 95, 98-100; Flink, 1, 6, 8; Deeters, 130; Zender, 80; Fabricius, 39; JdL, 101 (Kuttekoven).

² RAL SS kap, nr. 1298.

³ Bronnenboek, nr. 63.

⁴ RAL SS kap, nr. 422; DoV, nr. 201.

soort: laathof

b

tijd: 1598 ²

soort: benoeming meier

ligging: Gudehoven prope Erkelens

2.5. keurmeden

tijd: 1766-1774 ³

soort: inkomsten uit verheffingen van keuren t.o.v. schout en schepenen Kückhoven

¹ Idem.

² RAL SS kap, nr. 968 (f. 262v).

³ RAL SS kap, nr. 433a.

Monsheim

ligging: kaart 3 C4

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.1, 2.6

I. OVERZICHT

1. plaatselijke gegevens ¹

territorium: Leiningen (graafschap)

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: grondheerlijkheid >

3. belangrijkste overige bezitters

- koningsgoed, 673
- abdij Lorsch, na 760

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1126, 1131 ²

vermelding: afstand van o.a. allodium in villa Monesheim in ruil voor kerk Güls

ontvanger: abdij Hersfeld

¹ Literatuur: Petri, V, 212-213; Thompson, 64.

² Bronnenboek, nr. 57a-c.

Dubele iuxta Cremii?

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2; tabel 4

I. OVERZICHT

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijns

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1200 ¹

vermelding: schenking tiend te Dubele iuxta Cremii; terug ontvangen in cijns

schenker: Rinerus

2. kapittelvermogen

2.6. cijzen

tijd: 1200 ²

soort: tiend van 1/6 van het dorp

betaling: 6 denarii

fonds: refterproosdij

¹ Bronnenboek, nr. 94.

² Idem.

Roda?

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.7

I. OVERZICHT

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

algemeen: helpt kerk

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1107-1122 ¹

vermelding: schenking helpt kerk Roda

schenker: Henricus

¹ Bronnenboek, nr. 48.

I. OVERZICHT**2. bezittingen SS** (samenvatting van II en III)*kapittel*: cijnsen**III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN****1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)***tijd*: 1130 ¹*vermelding*: schenking van een deel van een allodium, gekocht van Arnold van Elsloo.*schenker*: Situs, servus van de O.L.Vrouwekerk**2. kapittelvermogen****2.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond***tijd*: 1130 ²*omvang*: 15 bu.*fonds*: refterproosdij

¹ Bronnenboek, nr. 59.² Idem.

Onbekend

Deel 1, paragrafen 2.2, 2.3.2, 2.4

I. OVERZICHT

2. bezittingen SS (samenvatting van II en III)

kapittel: cijnsen

III. VERMELDINGEN IN DE OVERIGE BRONNEN

1. oudste vermeldingen SS (tot ca. 1300)

tijd: 1159 ¹

vermelding: schenking cijns uit een allodium bestaande uit land en een hoeve

schenger: Henricus en de dochter van Geldulphus, ministeriaal van St. Servaas

2. kapittelvermogen

2.6. cijnsen

tijd: 1159 ²

soort: land en 1 hoeve

omvang: 18 + ½ bu.

ligging: geen plaatsnaam genoemd

betaling: 3 denarii

¹ Bronnenboek, nr. 69.

² Idem.

A

Gasthuis van Sint-Servaas

4.3. tienden

a

tijd: 1171¹

plaatsen: **Dorne** (Opoeteren); **Hees**; **Geistingen**; **Kinrooi**; **Maastricht**: tienden van de dominicalis curia, van de hoeve van Franco Pomereus, van de culturae imperatoris, van de hoeve Wijngart, van het land gen. Imperatoris Spitholl; 1265: van een eiland in de Jeker buiten de stadsmuren; **Meer** en **Bolder**; **Merres** (Nerem) of **Meers** (Stein / Elsloo); **Rosmeer**; **Rotem** (Dilsen); **Sint-Huibrechts-Hern**; Winesete = **Veldwezelt?**; **Veulen**

b

tijd: 14^e-16^e eeuw²

plaatsen: Wolder, Montenaken, Kesselt, Riemst, Herderen

n.b.: De tiend in Rosmeer en die in Riemst en Herderen heeft het Gasthuis tegen een vast bedrag ontvangen van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel.

4.4. huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

a

tijd: 1171³

plaatsen: **Bemelen**: curtis van het gasthuis; 2 bu. verworven van Walter van Bemela; **Maas-tricht**: een allodium van 1 bu. 5 roe. in Waterculen; **Tweebergen**: 2 curtilia

b

tijd: 14^e-16^e eeuw⁴

plaatsen: Berg, Bilzen, Breust, Cadier, Eben, Eigenbilzen, Eisden (B), Gellik, Glabbeek, Grimbe, Grootloon, Gulpen, Heer, Heukelom, Hoelbeek, Houthem, Koninksem, Lanaken, Membruggen, Millen, Noorbeek, Riemst (laathof), Oost, Opkanne, Sibbe, Sluizen, Spouwen, Terblijt, Vlijtingen, Waltwilder, Zichen, Zussen

4.6. cijnsen

tijd: 1171⁵

plaatsen: **Maastricht**: cijnsen van huizen, van hoeven, van curtilliae, van camerae, van een molen; **Ravels?**: 3 mansus allodium in Radelose afkomstig van camerarius tegen betaling van 15 denarii cijns aan SS op St. Jan; **Rockenberg?**: cijns van een mansus in Rockenberge

¹ Bronnenboek, nr. 77.

² RAL SS gasth, nrs. 7-8.

³ Bronnenboek, nr. 77.

⁴ RAL SS gasth, nrs. 7-8; laathof Riemst = DoS, nr. 1741; JdL, nr. 771.

⁵ Bronnenboek, nr. 77.

B

Broederschap van kapelannen

4.4 huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1386, 1456, 1517, 1556 ¹

plaatsen: Amelsdorp, Bemelen, Berg, Bilzen, Bolder, Borgharen, Briegden, Cadier, Eigenbilzen, Eisdén (B), Gasthuis, Grootloon, Heer, Hees, Herderen, Heugem, Heukelom, Itteren, Jesseren, Kanne, Kesselt, Lafelt, Lanaken, Maarland, Maastricht (vanaf 1300 ²), Martenslinde, Mechelen, Membruggen, Meer, Millen, Montenaken, Mopertingen, Munsterbilzen, Neerharen, Nekum, Pietersheim, Reimerstok, Rekem, Riemst, Rosmeer, Sint Pieter, Sluizen, Spouwen (Kleine en Grote), Uikhoven, Val, Veldwezelt, Vlijtingen, Wolder, Zichen, Zussen

4.6 cijnzen

tijd: 1386, 1456 ³

soort: huizen

betaling: in geld en kapoenen

plaatsen: Maastricht (ongeveer zelfde route als bij cijnzen anniversaria kapittel; m.b.t. afzonderlijke huizen vanaf 1282 ⁴), Cadier, Binderveld, Eigenbilzen, Heukelom, Itteren, Kesselt, Mechelen, Montenaken, Munsterbilzen, Sluizen, Veldwezelt

¹ RAL SS broe, nrs. 498-502.

² RAL SS broe, nrs. 334-367.

³ RAL SS broe, nrs. 498-499; Van Veen.

⁴ RAL SS broe, nrs. 142-367; DoV, nrs. 307, 314, 934-935.

C

Stichting De Beyart

4.4 huizen, hoeven, erven, landerijen en andere grond

tijd: 1520-1540¹

plaatsen: Bemelen, Berg, Bolder, Cadier, Hees, Heukelom, Hoelbeek, Kanne (Op- en Neer), Kesselt, Koninksem, Lafelt, Maastricht, Meer, Montenaken, Riemst, Rosmeer, Val, Vlijtingen, Wellen, Welsden, Wolder

4.6 cijzen

tijd: 1533 e.v.²

soort: huizen en goederen

betaling: in geld

plaatsen: Maastricht

¹ RAL SS bey, nr. 34.

² Idem.

Bijlage: Plaatselijke benamingen

In deze lijst zijn alle geografische benamingen (dorps-, gehucht-, straat-, veld- en waternamen) in Vlijtingen, Hees, Berg ¹, Grandville en Lens opgenomen, die in de bronnen werden aangetroffen. Zij zijn weergegeven volgens de oudste schrijfwijze, met de betreffende datum daaraan toegevoegd. Om gelijke, maar op verschillende wijze gespelde benamingen zo overzichtelijk mogelijk gegroepeerd te krijgen, is ervoor gekozen om per taal een aparte lijst te maken: nederlandstalig voor Vlijtingen, Hees en Berg, franstalig voor Grandville (op enkele Nederlandse benamingen na) en Lens. Om dezelfde reden werden de namen alleen globaal in alfabetische volgorde gerangschikt, maar is de definitieve volgorde daarbinnen vooral fonetisch bepaald.

I. Nederlandse / Vlaamse namen

<i>naam</i>	<i>1e maal</i>	<i>plaats</i>	<i>nadere verwijzing</i>
A			
Achterhoef	1507	Lafelt	
Alde Goele	1506	Berg	
Aldeberg	1506	Berg	
A(l)ve(re)nberg	1427	Vlijtingen	Lafelderberg
Ameliuskruis	1435	Vlijtingen	
Anthoniheide	18e eeuw	Berg	
Apelterengracht	1385	Hees	
Appelaar	voor 1800	Vlijtingen	
Averen	1506	Berg	
B			
Baeck	1474	Berg	
Back, grote	18e eeuw	Berg	
Bac, cleene	18e eeuw	Berg	
Baetzepeetgen	1500	Hees	
Bamptzouw	1649	Vlijtingen	
Batweide	18e eeuw	Berg	
Beechoef	1385	Hees	
Beemdken	1526	Hees	
Beemtken	1526	Vlijtingen	
Bekker Nelishof	18e eeuw	Berg	
Belen kerchoef	1385	Hees	
Bemelerweg	1474	Berg	

¹ In de dorpsgeschiedenis van Berg en Terblijt van Claessens e.a. zijn alfabetische lijsten van straat- en veldnamen opgenomen, een losse kaart waarop de namen terug te vinden zijn aan de hand van nummers, en een kaart met veldnamen uit de 16e eeuw. Bovendien wordt een gedeelte van de namen van een verklaring voorzien. Zie Claessens e.a., 77-89, 153-159, 236-238.

Bemelresteghe	1527	Berg	
Bemptgensstraat	1507	Ellicht	
Bergherberch	1527	Berg	
Bergherbosch	1527	Berg	
Bergherheyde	1527	Berg	
Berghervelt	1527	Berg	
Biesemer	1506	Berg	
Byessenborn	1527	Berg	
Biessenrepad	1435	Vlijtingen	
Billenpeetken	1385	Hees	
Byom	1527	Berg	
Blierberch	1506	Berg	
Blyerbosweg	1474	Berg	
Blyerdel	1474	Berg	
Blyergreb	1474	Berg	
Blydeheide	1506	Berg	
Blijer voetpadt	18e eeuw	Berg	
Blierwech	1506	Berg	
Blokhuis	1526	Vlijtingen	Meer
Bocken wijde	1500	Hees	
Bolkersgaet	1435	Hees	
Bolkartshoef	1385	Hees	
Bolckersveld	1500	Hees	
Boloe	1385	Hees	
Boeckvelt	1527	Berg	
Boelhoff	1500	Hees	
Boonderwegje	19e eeuw	Vlijtingen	
Boeselreweert	1527	Berg	
Boesloe	1431	Vlijtingen	
Boeslant	1507	Vlijtingen	
Borchartshoef	1450	Lafelt	
Borchhoef	1507	Lafelt	
Bornsdael	1506	Berg	
Bosch, grote	1507	Vlijtingen	
Boschdries	18e eeuw	Berg	
Boshoef	1455	Lafelt	
Boshoeven	1507	Lafelt	
Boschweg	18e eeuw	Berg	
Boschweg	1526	Vlijtingen	
Bosselkenveld	1526	Hees	
Bovenveld	1507	Vlijtingen	
Bracken	1527	Berg	
Brackmoell	1500	Hees	
Breisdael	1506	Berg	
Broick	1474	Berg	
Broeck	1500	Hees	
Bruederhout	1385	Hees	

Bruel	1411	Vlijtingen
Bruesken	1506	Berg
Brugghe	1385	Hees
Bucqsz weij	1699	Hees
Busch	1435	Vlijtingen
Buskens	1503	Vlijtingen
Busselken	1424	Vlijtingen
Busselkensgracht	1507	Vlijtingen
Busselkensweg	1507	Vlijtingen
Busken, klein	1507	Vlijtingen
Bueck	1506	Berg

D

Dael	1444	Hees
Daelemreweech	1506	Berg
Daelhof	1688	Vlijtingen
Daelstraatje	1521	Vlijtingen
Dayllveld	1507	Vlijtingen
Deckersdell	18e eeuw	Berg
Dekkersweijde	18e eeuw	Berg
Die(f)weg	1435	Vlijtingen
Dilgaert	1506	Berg
Dolenberg	1506	Berg
Doorne(hegge)	18e eeuw	Berg
Dorp, voor 't	18e eeuw	Berg
Dorpsstraat	1687	Hees
Dorpstraat	18e eeuw	Berg
Duivenveld	19e eeuw	Vlijtingen
Dulceberg	ca. 1165	Vlijtingen
Dousberg	na 1340	Vlijtingen
Dousberch	1527	Berg
Douvenborn	1506	Berg
Driessen	1506	Berg
Druegen kuiltje	1507	Vlijtingen

E

Eermerberg	1507	Vlijtingen	Nederheim, Neerhem
Eerhemmerbodern	1507	Vlijtingen	
Eerhemmerveld	1507	Vlijtingen	
Eijgenhage	1500	Hees	
Eik / quercus	1526	Vlijtingen	
Eynweye	1435	Vlijtingen	
Elligh/Elch	1315/40	Ellicht	
Elderenberg	1378	Vlijtingen	
Elchter-/Elderstr	1649	Vlijtingen	
Elderveld	1435	Vlijtingen	
Elcht, Gaet van	1435	Vlijtingen	

(H)Erckensbodem	1503	Vlijtingen
Ezelpad	1385	Hees
Ezelstraat	1507	Vlijtingen

F en V

Vaeghs grebbe	1699	Hees	
Valderen	1526	Vlijtingen	
Vouweren	18e eeuw	Berg	
Valkenborghsche strait	1474	Berg	
Varne	1385	Hees	
Ve(e)straet	1506	Berg	
Feckenswijden	1507	Vlijtingen	
Veltervelt	1527	Berg	
Verhagendries	1506	Berg	
Vernentis wijje	1500	Hees	
Vethoefs cruys	1474	Berg	
Philipskens cruysken	1385	Hees	
Vilterdorpstraat	18e eeuw	Berg	
Vilterheijde	18e eeuw	Berg	
Vilterhof	1506	Berg	curia in Veelt
Vilterstraatje	18e eeuw	Berg	
Vilter voetpadt	18e eeuw	Berg	
Fleitingis	1079	Vlijtingen	
Vogelhube	1500	Hees	
Vogelsang	18e eeuw	Berg	
Vogelsmeer	na 1649	Vlijtingen	
Fosshoef	1507	Vlijtingen	
Vossecoul	1687	Vlijtingen	Moordkuil
Vouterdelle	18e eeuw	Berg	
Frambachs hoeff	1401	Berg	
Vrijenhoff	18e eeuw	Berg	
Vroe(n)gracht	1378	Vlijtingen	
Vroenhoeff	1401	Berg	

G

Gaer	1526	Vlijtingen	valderen
Galg	1474	Berg	
Galg, gericht, justitia	1507/26	Lafelt	
Geerhoefken	1660	Vlijtingen	
Gemene gracht	1527	Vlijtingen	
Gemeinstraat	1455	Lafelt	
Gemeynte	1527	Berg	van Berghe
Geulheide	18e eeuw	Berg	
Geulweide	18e eeuw	Berg	
Geulthaeghe	1500	Hees	
Gevangenhuisje	1526	Vlijtingen	
Gevangenland	1507	Vlijtingen	Houtland

Ghiersberg	1506
Ghoelengracht	1527
Goebelen huefken	1435
Goet- / Goutacker	1427
Grammen eycksken	1435
Grammengaet	1526
Grammen salix	1340
Grammen wyde	1431
Grebbe	1474
Grijswijts wijtken	1385
Grone grave	1474
Gruengrechtken	1435
Greunengracht	1650
Gruenensteyn	1435
Groenstraat	1507
Groene straet / weech	1527
Grotenclaeshoef	1660
Grotestraat	1506
Gulden boenre	1474

H

Haechwijlre	1474
Hael-/Hoelstraat	1699
Hadewigerberg	1474
Hadewichsdryesch	1474
Hackenhoef	1507
Hackenkruijs	1526
Hackenkuil	1507
Halwy(d)en	1340
Halwyden waterzouwe	1507
Happertberg	1474
Heersteegh	1506
Heerstraat	1385
Heerstraet, op die	1527
Heerstraeten, tuschen	1401
Heerweg	1506
Heerenbosch	1527
Hegghe	1507
Heggen	1474
Hegstraat	1507
Heiligen haghe	1431
Heylovenhoef	1452
Hellen	1431
Hellen, hoge	1507
Hellenstraat	1507
Herstraat	1435
Hertter kuyle	1526

Berg	
Berg	
Vlijtingen	
Vlijtingen	
Vlijtingen	
Vlijtingen	
Vlijtingen	wilg
Vlijtingen	
Berg	
Hees	
Berg	
Vlijtingen	
Hees	
Vlijtingen	
Vlijtingen	Molenweg naar Kesselt
Berg	
Vlijtingen	
Berg	Magna Platea
Berg	

Berg
Hees
Berg
Berg
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Berg
Berg
Hees
Berg
Berg
Berg
Vlijtingen
Berg
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Vlijtingen
Hees

Heserberg	1507	Vlijtingen	Trichterberg
Hezer bodem	1500	Hees	
Hezer bodem	1507	Vlijtingen	
Heserhagen	1507	Vlijtingen	
Heezerhoek	1649	Vlijtingen	
Heserkruis	1507	Vlijtingen	
Hezerkruis	1526	Hees	
Hezerpaadje	1444	Hees	
Heserwater	1650	Hees	
Hezerweg	1500	Hees	
Hesselsgoet	1435	Hees	
Hetzingroeve	1527	Berg	
Heukelommerpaadje	1526	Vlijtingen	
Heukelommerstraat	1649	Vlijtingen	
Heukelommerveld	1507	Vlijtingen	
Heuvel	1507	Vlijtingen	
Heuveltje	18e eeuw	Berg	
Honskuyt	1526	Vlijtingen	
Hynnenpaadje	1435	Vlijtingen	
Houff	1500	Hees	
Houff	1506	Berg	
Hoeve	1650	Hees	
Heufken	18e eeuw	Berg	
Hoelken	1385	Hees	
Hoelstraat	1526	Hees	
Hoenrekuil	1507	Vlijtingen	
Hoevelsmeer	1507	Vlijtingen	
Holenter(enstock)	1506	Berg	
Holenweech	1506	Berg	
Houtland	1507	Vlijtingen	Gevangenland
Hoverenwech	1650	Hees	
Huijgen kuilt	1650	Hees	

I, J en Y = J

Joedensteeg	1420	Vlijtingen
Ioncfrouwenbosch	1527	Berg
Jouffrouwen hoefken	1431	Lafelt
Ysermans boenre	1507	Vlijtingen

C, K en Q = K

Calverhof	1506	Berg
Cammen / Kammen	1426	Vlijtingen
Kammenzouw	1527	Vlijtingen
Kammer	1431	Vlijtingen
Camer	1435	Vlijtingen
Camp	1506	Berg
Kempken, kleyn	1506	Berg

Campweg	18e eeuw	Berg	
Carrenhoef	1385	Hees	
Catside	1526	Grandville	
Catzijde	1527	Vlijtingen	
Caudenberg	1340	Vlijtingen	
Cauwenbergh	1474	Berg	
Calden- / Kauberchhoeff	1506	Berg	
Cauwenberggaet	1526	Vlijtingen	
Cauwenbergestraat	1503	Vlijtingen	
Kerk / ecclesia	1079	Vlijtingen	
Kerkgaet	1435	Vlijtingen	
Kerkgracht / -zouw	1435	Vlijtingen	
Kerkhof / cimiterium	1340	Vlijtingen	
Kerckhoff	1573	Berg	
Kerchoffshoff	1435	Hees	= Bolkartshof
Kerksteeg	1506	Berg	vicus ad ecclesiam
Kerksteeg	1526	Vlijtingen	
Kerkstraat	1585	Vlijtingen	
Kerkweg, Vilter	18e eeuw	Berg	
Kyrcweye	1526	Vlijtingen	
Kerrestaet	1527	Berg	
Kerseboom	18e eeuw	Berg	
Kestelthoelken	1385	Hees	
Kesselderveld	1500	Hees	
Kesselderweg	1500	Hees	
Ketel	1507	Vlijtingen	
Ketterstraat	1435	Vlijtingen	
Ketzwyen	1435	Vlijtingen	
Kyelsbergh	1474	Berg	
Kedelsdelle	18e eeuw	Berg	
Kyeselberch	1527	Berg	
Kividt- / Kindtstr?	1584	Vlijtingen	
Kruisstraat	1378	Vlijtingen	
Cleyn steexken	1507	Vlijtingen	
Klein veldje	1507	Vlijtingen	
Cleynstraet	1585	Berg	
Cleutjen	18e eeuw	Berg	
Cloeskensgaet, -steeg	1435	Vlijtingen	
Clutthem	1506	Berg	
Knoeb schoen	1527	Berg	
Kobbenhoef	1507	Lafelt	
Comme	1431	Vlijtingen	
Commen	1435	Hees	
Commonte	1340	Vlijtingen	
Commont	1474	Berg	
Commerstraat	1527	Berg	
Coninx boenre	1507	Vlijtingen	

Coeninckstoel	1527	Berg	
Kuenynxhoef	1432	Lafelt	
Conijnengracht	1506	Berg	
Coijestraat	1506	Berg	
Coijewegh, blijer	18e eeuw	Berg	
Coelen, gebroeken	18e eeuw	Berg	
Koelweg	1507	Vlijtingen	
Koetsweg	19e eeuw	Vlijtingen	
Koernhoff	1500	Hees	
Corenmerxkruis	1507	Vlijtingen	Albanus / Tauben
Coumansgaet	na 1445	Vlijtingen	
Coumanshaegen	1660	Vlijtingen	
Coumanshoef	1507	Vlijtingen	
Coumanskruis	1507	Vlijtingen	
Criet / Cryt	1340	Vlijtingen	
Crijt boenre	1507	Vlijtingen	
Creytenberch	1527	Berg	
Croechelweech	1385	Hees	Troethelweech
Cruys	1474	Berg	
Cruijs, rood	18e eeuw	Berg	
Cruijsken	1650	Hees	
Cruesboem	1506	Berg	
Cruijsveld	18e eeuw	Berg	
Crueswech	1506	Berg	
Crunkelen	1506	Berg	
Culeberch	1506	Berg	
Culenborchsweech	1527	Berg	
Culenbosch	1474	Berg	
Cutteberch	1506	Berg	
Cuttenbergweg	18e eeuw	Berg	
Quistkoernshoef	1526	Vlijtingen	
L			
Laekhoef	1507	Ellicht	
Laekhoef	1507	Vlijtingen	
Langenacker	1474	Berg	
Lanckboenre	1527	Berg	
Langedelle	1527	Berg	
Langeloe	1507	Vlijtingen	
Langhen morgen	527	Berg	
Lancfelt / La(e)felt	1315/16	Vlijtingen	
Laufelderbergh	1385	Hees	
Laufelderberg	1431	Vlijtingen	
Laufelder boyem	1507	Vlijtingen	
Lancfeltgaet	1340	Vlijtingen	
Laufeldergat	1435	Vlijtingen	
Lauffelderhaag	1500	Hees	

Laucfelrepaadje	1427	Vlijtingen
Lancfelderweg	1340	Vlijtingen
Laufelderweechsken	1385	Hees
Langelakewyden	1507	Vlijtingen
Langenhoff	1699	Hees
Leenhoef	1507	Vlijtingen
Lenartskruis	1435	Vlijtingen
Lyssengroeffen	1506	Berg
Limborgerweg	18e eeuw	Berg
Linde	1435	Vlijtingen
Lynkuylreweg	1507	Vlijtingen
Linsstraat(je)	18e eeuw	Berg
Lippen	ca. 1430	Vlijtingen
Leppenbergh	1507	Vlijtingen
Lippengracht	1527	Vlijtingen
Leppenstraatje	na 1507	Vlijtingen
Leppenzouw	1507	Vlijtingen
Lepenzouw	1687	Hees
Liepekes Weij	1699	Hees
Lindepaet	1385	Hees
Louwenshof	1435	Hees
Lutengaet	1500	Hees
Lutenhoeffken	1444	Hees
Luijtenhoel	1500	Hees
Luijtestraet	1650	Hees

M

(Maas-)Triechterweech	1527	Berg	
Maestrichterwegh, oude	18e eeuw	Berg	
Marijn	1500	Hees	
Marijnshaag	1444	Hees	
Marinsoe	1385	Hees	
Matheesdael	1385	Hees	
Meer	1455	Vlijtingen	
Meer	1474	Berg	
Meere	1453	Lafelt	
Meererweg	1649	Kesselt, Heukelom	
Meercoulle	18e eeuw	Berg	
Meerpoul	1384	Vlijtingen	
Meerpoel en put	1660	Ellicht	
Meerveld	18e eeuw	Berg	
Meesweg	1452	Vlijtingen	
Meesweech	1527	Vilt	
Meswechsken / Mestweg	1650	Hees	
Mesweg	1506	Berg	quo itur ad missam
Misweg, Blyer	18e eeuw	Berg	
Meijer	18e eeuw	Berg	

Melijs Kuiltje	1507	Vlijtingen	
Mergelcuijlen, loupe van de	1526	Grandville	
Merlemonster	1506	Berg	
Merxken	1507	Vlijtingen	
Muelenhoff	1500	Hees	
Muelenhoefken	1575	Vlijtingen	
Molenstraat	1435	Vlijtingen	
Molenstraat, Kleine	1507	Vlijtingen	
Molen, oude weijt	1507	Lafelt	
Molen, wind-	1507	Vlijtingen, Ellicht	
Molen, wind-	1437	Lafelt	
Molen, laatste wind-	1526	Vlijtingen	
Molen van Golem	1474	Berg	
Molenstraat, oude wind	1507	Vlijtingen	
Molenstraat(je)	18e eeuw	Berg	
Monninx Horninck	1500	Hees	
Mouille/Mould	18e eeuw	Berg	
Mopertingerweg	1500	Hees	
Mortcuyll	1503	Vlijtingen	
Mosselberg	1507	Vlijtingen	
Musseput	18e eeuw	Berg	
N			
Nagtegaal	18e eeuw	Berg	
Naeringskamp	18e eeuw	Berg	
Nederboloe	1385	Hees	
Nederheim	1340	Vlijtingen	Eerhem, Neerhem
Neerhemstraat	1429	Vlijtingen	Eerhem
Nicolshoef	1503	Lafelt	
Nykelssteeg	1507	Lafelt	
Noetboun	1527	Vlijtingen	
Noppengaet	1444	Hees	
Noppenstraat	1650	Hees	
Noppenveld	1500	Hees	
O			
O, in die	1506	Berg	
Oberenhoeff	1650	Hees	
Oyenbergerstraat	1507	Vlijtingen	
Opheim	1340	Vlijtingen	
Oppenrestraat	1429	Vlijtingen	
Ophemmerveld	1507	Vlijtingen	
Os, den	18e eeuw	Berg	
Overhem	1428	Vlijtingen	
Overhemgaet	1431	Vlijtingen	
Overhemstraat	1507	Vlijtingen	

P

Pallantshof	1585	Berg	
Panhuis	1385	Hees	
Panhuys	1507	Vlijtingen	
Panhuysacker	1431	Vlijtingen	
Panhuysstraatje	1507	Vlijtingen	
Pannenbakker	18/19e eeuw	Vlijtingen	
Papenberg	18e eeuw	Berg	
Paepenweg	1431	Vlijtingen	
Plenkert	18e eeuw	Berg	
Pluechmokerssteegh	1506	Berg	
Pluyshoef	1679	Vlijtingen	
Popelerken	1427	Vlijtingen	
Populier	1526	Hees	
Post	1474	Berg	
Postgrave	1474	Berg	
Pratos	1445	Vlijtingen	weiden
Preutelhof	1435	Hees	
Preutelsteeg	1526	Hees	
Proeterpeetken	1385	Hees	
Put	1506	Berg	
Puedthoef	1449	Vlijtingen	
Puthoef	1507	Lafelt	
Putsteeg	1506	Berg	
Putweide	18e eeuw	Berg	

R

Rasberg, alden	18e eeuw	Berg	
Rasberg, beneden den	1474	Berg	
Rasberg, boven den	1474	Berg	
Reynersbosch	1506	Berg	
Riempsterpad	1435	Vlijtingen	
Riempsterweg	1435	Vlijtingen	
Rymsterdael	1340	Vlijtingen	
Ryckelsweg	1435	Vlijtingen	
Ryckxhoef	1521	Ellicht	
Rynsbeek	1506	Berg	
Reijnsbeekweg	18e eeuw	Berg	
Roet	1382	Berg	
Roet	1500	Hees	bij Tombe
Roosegaard	18e eeuw	Berg	
Roesmerestraatje	1507	Vlijtingen	
Rosmeerweg	1650	Hees	
Rossteegh	1506	Berg	
Rutshoef	1435	Vlijtingen	
Ruttenhoefken	1385	Hees	

S en Z

Zavelberg	1427	Vlijtingen	
Savelcule	1385	Hees	
Savellkuyll	1507	Vlijtingen	
Schaenrert	1506	Berg	
Schaenretsgraaff	1506	Berg	
Schans	18e eeuw	Berg	
Schelschoeff / Schiltshoff	1435	Hees	
Schoenpoel	1506	Berg	
Schotelland	1435	Hees	
Seventrappen	1649	Vlijtingen	
Servaesgrebbe, Sint	1500	Hees	
Ziekenbodeweide	18e eeuw	Berg	
Sypsguet	1498	Vlijtingen	
Slack	18e eeuw	Berg	
Sleijpengraaf	18e eeuw	Berg	
Slotel	1474	Berg	
Sloetelboenre	1527	Berg	
Smeetsweide	18e eeuw	Berg	
Smyssteeg	1340	Vlijtingen	
Smidse	1517	Vlijtingen	Ophemmerstraat
Smysse, alde	1507	Vlijtingen	Meer
Zoe	1445	Vlijtingen	zouw
Zouw	1650	Hees	
Spauwerstraat	1500	Hees	
Spauwerstraat	na 1507	Vlijtingen	
Specke	1385	Hees	
Speckhoef	1500	Hees	
Speckgaet	1650	Hees	
Specksteeg	1520	Hees	
Speckstraat	1650	Hees	
Spijnyssdael	1474	Berg	
Steeg	1352	Berg	
Steyn, groeten	1385	Hees	
Steijn, schone	18e eeuw	Berg	
Steenberg	1474	Berg	
Steenboeken	18e eeuw	Berg	
Steencuul	1506	Berg	
Steenstraat	1453	Vlijtingen	
Steynstraat	1506	Berg	
Stenen kruis	19e eeuw	Vlijtingen	
Stegelscoul	18e eeuw	Berg	
Strikers gaet	1455	Hees	
Strykers huelden	526	Hees	
Stryckersstraat	1500	Hees	
Strickersveld	1526	Hees	
Stroekenswech	1650	Hees	

Subbergrubbe	18e eeuw	Berg	
Subderweech	1527	Berg	
Zutengaet	1526	Hees	
Suurbrood	18e eeuw	Berg	
Swalenweije	1506	Berg	
Swiendael	1506	Berg	
T			
Tapsborg	1378	Vlijtingen	
Tegger	1527	Berg	
Theunishoff, Sint	18e eeuw	Berg	
Thewartskoule	1500	Hees	
Tiendhof	1526	Hees	
Theendehoef	1526	Vlijtingen	
Toeland	1444	Hees	
Tomme	1385	Hees	
Tomme	1462	Vlijtingen	
Tommerweg	1500	Hees	
Tommerveld	1500	Hees	
Tongerschestraat	435	Vlijtingen	
Tongersezouw	1507	Vlijtingen	
Torfschoef	1340	Vlijtingen	
Triechterberg	1431	Vlijtingen	
Trichterhoff	1435	Hees	
Trichterweg	1500	Hees	
Trichterweg	1527	Vlijtingen	
Troethelweech	1385	Hees	Croechelweech
U			
Udenberch	1385	Hees	
Udenbergherpeetken	1385	Hees	
Ulartzberg	1429	Vlijtingen	
W			
Watergrubbe	1526	Grandville	
Watercule	na 1340	Vlijtingen	
Waterzoe	1543	Hees	
Weide, grote	18e eeuw	Berg	
Weerardt	1500	Hees	
Weerart	1507	Vlijtingen	
Wermbiel	18e eeuw	Berg	
Wesenderveld	1699	Hees	
Weseterwech, grote	385	Hees	
Wesenderwech, kleine	1500	Hees	
Wijdendelle, des	1382	Berg	
Wijer	1507	Vlijtingen	
Wijtmolen	1385	Hees	

Wijtmolen, nieuwe	1385	Hees
Wijtmolen, oude	1385	Hees
Wijnantswijtken	1431	Vlijtingen
Wyngard	1474	Berg
Wijngaert, grote	1573	Berg
Wijngaert, cleijne	1573	Berg
Winckel	1385	Hees
Wynckel	1527	Berg
Winckeldries	1543	Hees
Winkelstraat	1500	Hees
Winckelveld	1500	Hees
Windmolen	1385	Hees
Wipersheide	1506	Berg
Wyperssteeg	1585	Berg
Wittbroetken	1527	Vlijtingen
Wouteringesteeg	1496	Vlijtingen
Wolfshuys	1474	Berg
Wolfshuysweg	1474	Berg
Wolfzouw	1500	Hees

2. Waalse namen

<i>naam</i>	<i>1e maal</i>	<i>plaats</i>	<i>nadere verwijzing</i>
A			
Abolens, brouck d'	1475	Lens	
Abolens, jardin d'	1475	Lens	
Agro tier	1475	Lens	
Avennez, tombe d'	1475	Lens	
B			
Bailhoumomt	1475	Lens	
Bertindael	1526	Grandville	
Biersaupuche	1475	Lens	
Blehen, bois anchea	1536	Lens	
Blehen, tomble de	1475	Lens	
Bonnier, chier le	1699	Grandville	
Bouley	1458	Lens	
Bouley, mont de	1475	Lens	
Bouley, valeelij de	1475	Lens	
Breves, vallee de	1475	Lens	
Broucque, le	1458	Lens	
Bruyr, le	1455	Grandville	
Bruyer, le	1475	Lens	
Burleur	1475	Lens	

C = C

Cellier	1475	Lens	
Charbonneez, le bonier	1475	Lens	
Chauce	1306	Grandville	
Chaucie, haute	1658	Grandville	Catside
Chaussée, nouvelle	1718	Grandville	
Chinois, campagne	1750	Grandville	
D			
Dabee buisson	1536	Lens	
Dornie, prairie	1750	Grandville	d'Orient
Doucheroul	1475	Lens	
E			
Enpfantvaux	1455	Grandville	
F en V			
Vaulx	1475	Lens	
Vaulx, thierna de	1536	Lens	
Vauxsouvaux	1455	Grandville	
Vesdre mollin	1475	Lens	
Villiers, les	1475	Lens	
Fosses	1475	Lens	
Fraieveail	1475	Lens	
G			
Geire	1455	Grandville	Jecora 1526
Geire, le (= Jeker)	1458	Lens	
H			
Haie, le	1475	Lens	
Halle, le maigre	1475	Lens	
Heppet	1699	Grandville	
Hezelaer	1699	Grandville	
Hotiege	1475	Lens	
Houbouvaulx	1475	Lens	
J en Y = J			
Jardenneez	1475	Lens	
Jardenneez, brassine de	1475	Lens	
Jardenneez, mares de	1475	Lens	
Yern	1526	Grandville	
Yerne, pons de	1699	Grandville	
C en K = K			
Canotta	1526	Grandville	
Cocque, voije de	1658	Grandville	
communes paludes	1526	Grandville	

Conins, terres aux	1750	Grandville	
Convent	1475	Lens	
Covenailhe, le	1475	Lens	
Kricleon	1458	Lens	
Croix a Lens	1475	Lens	
Croix a Lens, taverne del	1475	Lens	
Crupengneez, sour	1475	Lens	
L			
Leede, ruwa de	1526	Grandville	
Lingney, tiege de	1475	Lens	
M			
Marchalle, la	1475	Lens	
Molleneail	1475	Lens	
Momael, riwa de	1699	Grandville	
Mont de Lens	1475	Lens	
Mot, le, court	1475	Lens	
O			
Orient, pratum d'	1699	Grandville	Dornie
P			
Passon	1475	Lens	
Pavie, pratum de	1699	Grandville	
Penhea, pratum de	1526	Grandville	
Perfontvaux	1455	Grandville	
Poulhu buisson	1475	Lens	
Poulhu fosseit	1475	Lens	
Poulhu tiege	1475	Lens	
Preis, les clous	1475	Lens	
Preit, chavée de	1475	Lens	
Preit, le royne	1475	Lens	
Preit, savaige	1475	Lens	
R			
Refay, champs de	1475	Lens	
Remy, le corti saint	1475	Lens	
Rivaule	1475	Lens	
Rixhe, grand	1750	Grandville	
Roiaul chemin	1475	Lens	
Roijsall chemin	1658	Grandville	Via Regia 1699
Roulx, buisson de	1475	Lens	
Roulz, tiege de	1475	Lens	
S			
Sablon, voije de	1658	Grandville	

Sarts, en	1475	Lens
Sawehia / Saveheaul	1475	Lens
Seppe, preis de	1475	Lens
Spinette	1658	Grandville

T

Taverne de Joussa Grymon	1536	Lens
Taverne del croix a Lens	1475	Lens
Thier, le	1750	Grandville
Tigelet	1475	Lens
Tiribuisson	1475	Lens
Thourinez, mont de	1475	Lens
Thour a Lens, la	1475	Lens
Thour, bois de	1536	Lens

W

Werissas	1475	Lens
Winck	1471	Grandville
Wulupont	1475	Lens

Geraadpleegde archieven, bronnenuitgaven en literatuur

I. Afkortingen

AAAB	Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique
AASS	Acta Sanctorum
ACHSBA	Annales du Cercle Hutois des Sciences et Beaux-Arts
ADSSW	Archiv für Diplomatie Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde
AEC	Annales, Economies, Civilisations
AE	Archives de l'État / Rijksarchief .
AEL	Archives de l'État à Liège / Rijksarchief in Luik.
AFAHB	Annales de la Fédération Archéologique et Historique de Belgique
AGKKN	Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland
AGN	Algemene Geschiedenis der Nederlanden
AHEB	Analectes pour servir à l'Histoire Ecclésiastique en Belgique
AHN	Acta Historiae Neerlandicae
AHVR	Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein
APL	L'Ancien Pays de Looz
AnPL	Annuaire de la Province de Limbourg
AQ	Ausgewählte Quellen zur deutsche Geschichte des Mittelalters
ARA	Algemeen Rijksarchief
AUF	Burgerlijke Instellingen van Weldadigheid
BAL	Bisschoppelijk Archief Luik
BARB	Bulletin de l' Académie Royale de Belgique
BCD	Brabantse commissarissen-deciseurs
BCGL	Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis
BCRH	Bulletin de la Commission Royale d'Histoire
BCRTD	Bulletin de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie
bey	Beyart
BIAL	Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois
BJ	Bonner Jahrbücher
BNP	Bibliothèque Nationale Parijs, ms. fonds latins
broe	broederschap van kapelannen
BRR	Brabantse Rechtshistorische Reeks
BSAEL	Bulletin de la Société Archéologique d'Eure-et-Loir
BSAHD	Bulletin de la Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liège
BSBEG	Bulletin de la Société Belge d'Etudes Géographiques
BSSLL	Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire de Limbourg
BSVAH	Bulletin de la Société Vervétoise d'Archéologie et d'Histoire
BTPG	Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis
CAPL	Chronique Archéologique du Pays de Liège
DoS	Doppler, Schepenbrieven SS
DoSOLV	Doppler, Schepenbrieven OLV
DoV	Doppler, Verzameling charters en bescheiden SS

DSS	De Sint Servaas
ESDB	Eigen Schoon en De Brabander
FB	Familie De Blehen
GA	Gemeentearchief
GAM	Gemeentearchief Maastricht (nu RHCL)
GAV	Gemeentearchief Valkenburg
GR	Geografische Rundschau
HB	Hôpital de Bavière
HGT	Historisch Geografisch Tijdschrift
HJLZ	Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold
HKCWW	Handelingen Koninklijke Commissie uitgaaf oude Wetten en Verordeningen België
HRG	Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte
HSG	Historische Studies Geuldal
HTA	Janssen de Limpens, Leen- en laathoven
KADH	Administratie van het Kadaster Hasselt
kap	kapittel
KBH	Koninklijke Bibliotheek Den Haag
KNOB	Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond
LMA	Lexikon des Mittelalters
LThK	Lexikon für Theologie und Kirche
LTW	La Terre Wallone
LVE	Le Vieux Liège (Bulletin de la Société Royale)
LvO	Landen van Overmaas
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MKZGW	Mededelingen van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen
MSHAAB	Messenger des Sciences Historiques et Archives des Arts de Belgique
MSG	De Maasgouw
MVNCN	Mededelingen Vereniging Naamkunde Leuven en Commissie Naamkunde Amsterdam
NHEDL	J. Daris, Notices historiques sur les églises du diocèse de Liège
OLL	Het Oude Land van Loon
OLV	Onze Lieve Vrouw
PL	Patrologia Latina
pro	proosdij
PSHAL	Publications de la Société Historique et Archéologique de Limbourg
RAH	Rijksarchief in Limburg (Hasselt)
RAL	Rijksarchief in Limburg (nu RHCL)
RBPH	Revue Belge de Philologie et d'Histoire
RH	Revue Historique
RHCL	Regionaal Historisch Centrum Limburg (voorlopige benaming fusie RAL en GAM)
RHE	Revue d'Histoire Ecclésiastique
RM	Revue Mabillon
RN	Revue du Nord
RVB	Rheinische Vierteljahrsblätter
SD	Sint-Dionisiuskapittel

sG	schepenbank Grandville
SG	klooster Sint-Gerlach
SHAPH	Société d'Histoire et d'Archéologie du Plateau de Herve (compte rendu)
SimV	Simenon, Visitationes
sLSR	schepenbank Lens-Saint-Remy
sLSS	schepenbank Lens-Saint-Servais
SM	Sint-Martinuskapittel
SR	Sint Remigius / Saint Remy
SS	Sint Servaas
SSEGL	Studies over de Sociale en Economische Geschiedenis van Limburg
TNK	Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis
TTL	Tijdschrift voor Taal en Letteren
TvG	Tijdschrift voor Geschiedenis
UvA	Universiteit van Amsterdam
VO	Verzamelde Opstellen
VROA	Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven
WV	Wittevrouwenklooster
ZAGV	Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins
ZFK	Zeitschrift für Kirchengeschichte
ZSSRG	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte

2. Archieven en collecties

Maastricht, Regionaal Historisch Centrum Limburg:

RAL: Sint-Servaaskapittel (SS); Onze-Lieve-Vrouwekapittel (OLV); Norbertinessenklooster Sint Gerlach; kasteel Borgharen; Landen van Overmaas; Departement Nedermaas; kaarten; handschriften.

GAM: hooggerecht van de Vroenhof; Brabantse commissarissen-deciseurs Maastricht; Burgerlijke Instellingen van Weldadigheid; parochie H. Petrus; Schaepkens; handschriften.

Hasselt, Ministerie van Financiën, Administratie van het Kadaster, Directie Limburg:

Minuutplans Vlijtingen.

Hasselt, Rijksarchief in Limburg:

Schepenbank Hees; schepenbank Vlijtingen; parochie Vlijtingen; gemeente Vlijtingen.

Hoei, Rijksarchief in Luik (dep.):

Schepenbank Lens-Saint-Remy; schepenbank Lens-Saint-Servais.

Luik, Bisschoppelijk Archief:

B-I-1, legger cellerarius Sint-Servaas 1526-1527.

Luik, Rijksarchief in Luik:

Schepenbank Grandville; familie De Blehen; Sint-Martinuskapittel Luik; Sint-Dionisiuskapittel Luik; gasthuis Bavière Luik.

Valkenburg, Gemeentearchief:
Gemeente Berg en Terblijt (1794-1931).

3. Verhalende bronnen

- Adalbertus Treverensis, *Continuatio ad Reginonis chronicon* (ed. A. Bauer en R. Rau), in: AQ, VIII, 1971, 190-231.
- Adalboldus episcopus Ultratraiectensis, *Vita Heinrici II imperatoris* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptores, IV, Hannover 1841, 683-695.
- Aegidius Aureaevallensis, *Gesta episcoporum Leodiensium* (ed. J. Heller), in: MGH Scriptores, XXV, Hannover 1880, 14-129; (ed. J. Chapeaville), in: *Qui gesta pontificum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium*, II, Luik 1613, 1-270.
- Annales Egmundenses* (ed. O. Oppermann), in: *Fontes Egmundenses*, Utrecht 1933, 113-208.
- Annales Rodenses* (eds. L. Augustus en J.T.J. Jamar), in: *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade*, Maastricht 1995, 68-210.
- Annalista Saxo qui dicitur* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptores, VI, Hannover 1844, 553-777.
- Einhardus, *Translatio Marcellini et Petri* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptores, XV, Hannover 1887, 239-264.
- Folcuinus, *Gesta abbatum Lobbiensium* (ed. J. Alexandre), in: *Chronica Lobbiensia - Chronicon rhythmicum Leodiense - Annales Leodienses et Fossenses*, Luik 1882, 1-50.
- Gesta abbatum Fontanellensium* (eds. F. Lohier en J. Laporte), in: *Gesta sanctorum patrum Fontanellensis coenobii*, Rouen / Parijs 1936.
- Gesta abbatum Trudonensium* (ed. C. de Borman), in: *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond*, Luik 1877.
- Gesta episcoporum Cameracensium* (ed. L.C. Bethmann), in: MGH Scriptores, VII, Hannover 1846, 402-489.
- Gesta Servatii* (ed. F. Wilhem), in: *Sanct Servatius oder wie das erste Reis in deutscher Zunge geimpft wurde. Ein Beitrag zur Kenntnis des religiösen und literarischen Lebens in Deutschland im elften und zwölften Jahrhundert*, München 1910, 3-147.
- Gesta Treverorum* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptores, VIII, Hannover 1848, 130-200.
- Gregorius episcopus Turonensis, *De gloria confessorum* (ed. B. Krusch), in: MGH Scriptores rerum Merovingicarum, I.2, Hannover 1969², 294-370.
- Gregorius episcopus Turonensis, *Historiae vulgo Historia Francorum* (ed. R. Buchner), in: AQ, I-II, Darmstadt 1955-1956.
- Henric van Veldeke, *Sint-Servaaslegende* (eds. Th. Frings en G. Schieb), in: *Die epischen Werke des Henric van Veldeken*, I: *Sente Servas - Sanctus Servatius*, Halle (Saale) 1956 [= kritische uitgave naar de verloren 12e-eeuwse tekst].
- Herigerus abbas Lobbiensis, *Gesta episcoporum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium* (ed. R. Köpke), in: MGH Scriptores, VII, Hannover 1846, 162-189.
- Hincmarus archiepiscopus Remensis, *Annales qui dicuntur Bertiniani pars III* (eds. F. Grat e.a.), in: *Annales de Saint Bertin*, Parijs 1964, 84-251.
- Historia miraculorum Bernardi in itinere Germanico patratorem* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptores, XXVI, Hannover 1882, 121-137.
- Jocundus, *Miracula Servatii* (ed. R. Köpke), in: MGH Scriptores, XII, Hannover 1856, 93-126.
- Jocundus, *Vita Servatii* (ed. P.C. Boeren), in: *Jocundus. Biographie de Saint Servais*, Den Haag 1972, 135-214.

- Libellus de rebus Treverensibus saec. VIII-X* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptorum, XIV, Hannover 1883, 99-106.
- Miracula Trudonis, liber primus* (ed. O. Holder-Egger), in: MGH Scriptorum, XV.2, Hannover 1888, 822-825.
- Miraculum Sebastiani* (ed. G. Waitz), in: MGH Scriptorum, XV.2., Hannover 1888, 771-773.
- Nicolaus canonicus Leodiensis, *Vita Lamberti* (ed. B. Krusch), in: MGH Scriptorum rerum Merovingicarum, VI, Hannover / Leipzig 1913, 407-429.
- Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Traiectensibus*. Een verhaal over Groningen, Drente en Coevorden en over allerlei andere zaken onder verschillende Utrechtse bisschoppen (ed. H. van Rij), Hilversum 1989.
- Richerus Remensis, *Historiae* (ed. R. Latouche), in: Richer, *Histoire de France* (888-995), Parijs 1930-1937.
- Thietmarus episcopus Mersburgensis, *Chronicon* (ed. W. Trillmich), in: AQ, IX, 1975.
- Vita Alberti episcopi Leodiensis* (ed. J. Heller), in: MGH Scriptorum, XXV, Hannover 1880, 139-168.
- Vita Gerlaci et miracula* (ed. J. Bollandus), in: AASS, Januari, I, Antwerpen 1643, 306-320.
- Vita prima Lamberti* (ed. B. Krusch), in: MGH Scriptorum rerum Merovingicarum, VI, Hannover / Leipzig 1913, 353-384.
- Vita prima Monulfi* (ed. G. Cuperus), in: AASS, Juli, IV, Antwerpen 1725, 157-158.
- Vita Servatii [antiquissima]* (ed. B. Krusch), in: MGH Scriptorum rerum Merovingicarum, III, Hannover 1896, 87-89.

4. Bronnenuitgaven en inventarissen

- Appelt, H., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, X, Die Urkunden Friedrichs I*, Hannover 1975-1990 (MGH Diplomata).
- Arentsen, J., Sassen, D., (vertalers) en Haye, R. de la, (ed.), *Het leven en de wonderen van Sint Servatius door de priester Jocundus*, Maastricht (nog te verschijnen).
- Bergh, L.Ph.C. van den, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandse Huis* (1299), Amsterdam 1866.
- Berlière, U., e.a., *Lettres de Clement VI (1342-1352)*, I, Brussel 1924.
- Beyer, H., e.a., *Urkundenbuch zur Geschichte der jetzt die preussischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelrheinischen Territorien*, Koblenz 1860-1874.
- Böhmer, J.F., *Acta imperii selecta. Urkunden deutscher Könige und Kaiser 928-1398 mit einem Anhang von Reichssachen*, Innsbruck 1870.
- Boretius, A., en Krause, V., *Capitularia regum Francorum*, II, Hannover 1890-1897 (MGH Leges, sectio II).
- Borman, C. de, *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond*, Luik 1877.
- Borman, C. de, *Notice sur un cartulaire du chapitre de Saint-Servais à Maestricht*, in: BCRH 3e serie 9 (1867), 7-118.
- Bormans, S., *Notice des cartulaires de la collégiale Saint-Denis, à Liège*, in: BCRH 3e serie 14 (1872), 23-190.
- Bormans, S., en Schoolmeesters, E., *Cartulaire de l'église Saint-Lambert de Liège*, Brussel 1893-1900.
- Bresslau, H., e.a., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, III, Die Urkunden Heinrichs II und Arduins*, Berlin 1957² (MGH Diplomata).

- Bresslau, H., en Kehr, P., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, V, *Die Urkunden Heinrichs III*, Berlijn 1926-1931 (MGH Diplomata)
- Butkens, F.C., *Trophées tant sacrées que profanes du duché de Brabant*, I, *Preuves*, Den Haag 1724.
- Camps, H.P.H., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, I, *De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*, Den Haag 1979.
- Coenen, J., *Limburgsche oorkonden*, Maaseik 1932-1942.
- Daris, J., *Extraits du cartulaire de Saint-Laurent*, in: NHEDL 11 (1882), 122-221.
- Daris, J., *Le cartulaire de l'abbaye de Herckenrode*, in: NHEDL 4 (1873), 5-138 [= BIAL 10-11 (1870-1872)].
- Delisle, L., *Rouleaux des morts du IXe au XVe siècle*, Parijs 1866.
- Devroey, J.-P., *Le polyptique et listes de cens de l'abbaye de Saint-Remi de Reims (IXe - XIe siècles)*, Reims 1984.
- Dillo, M., en Synghel, G.A.M. van, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, II, *De heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom*, Den Haag 2000.
- Doorninck, P.N. van, *Inventaris van het oud archief der heerlijkheid en gemeente Neder-Hemert*, Haarlem 1892.
- Doppler, P., *Nécrologe de la confrérie des chapelains de la ci-devant collégiale de Saint-Servais à Maastricht*, Maastricht 1897.
- Doppler, P., *Schepenbrieven van het kapittel van St. Servaas te Maastricht*, in: PSHAL 36-44 (1900-1908).
- Doppler, P., *Verzameling van charters en bescheiden betreffende het vrije rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht*, in: PSHAL 66-71 (1930-1935).
- Dümmler, E., *Alcuini epistulae*, in: MHG Epistolarum, IV, Berlijn 1895.
- Dynter, E. de, *Chronique des ducs de Brabant* (ed. P.F.X. de Ram), Brussel 1854-1860.
- Eerden-Vonk, M.A. van der, e.a., *Raadsverdragen van Maastricht 1367-1428*, Den Haag 1992.
- Ennen, L., *Quellen zur Geschichte der Stadt Köln*, Keulen 1860-1879.
- Erens, M.A., *De oorkonden der abdij Tongerlo*, I, Tongerlo 1948.
- Eversen, H.P.H., *Limietbeschrijvingen van Maastricht, den Vroenhof, Tweebergen en St. Pieter, gevolgd door een paar wijkverdelingen*, in: PSHAL 19 (1882), 371-450.
- Evrard, M., *Documents relatifs à l'abbaye de Flône*, in: AHEB 23-24 (1892-1893).
- Flament, A.J.A., *Het Rijksarchief in Limburg*, in: VROA 26 (1903), 418-460.
- Franquinet, G.D., *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het adelijk klooster St. Gerlach*, Maastricht 1877.
- Franquinet, G.D., *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het kapittel van O.L. Vrouwekerk te Maastricht*, Maastricht 1870, 1877.
- Franquinet, G.D., *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het klooster der Predikheeren te Maastricht*, Maastricht 1880.
- Gessler, J., en Niermeyer, J.F., *Florilegium chronicorum Neerlandicorum*, 's-Gravenhage 1948.
- Ghesquière, J., *Acta sanctorum Belgii selecta*, Brussel 1783-1794.
- Gilbert, J., *Limietbeschrijving van het graafschap den Vroenhof of Lenculen in 1774*, in: MSG 16 (1894), 89-91.
- Gladiß, D. von, en Gawlik, A., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, VI, *Die Urkunden Heinrichs IV*, Berlijn/Weimar/Hannover 1941-1978 (MGH Diplomata).
- Grauwels, J., *De aartsdiakonale visitaties van het dekenaat Beringen (1646-1726)*, in: OLL 32 (1977), 33-190.

- Grauwels, J., *De aartsdiakonale visitaties van het dekenaat Maaseik (1646-1726)*, in: OLL 38 (1983), 27-230.
- Gudenus, V.F. de, *Codex diplomaticus exhibens anecdota Moguntiaca*, Göttingen 1743-1751.
- Günther, W., *Codex diplomaticus Rheno-mosellanus. Urkundensammlung zur Geschichte der Rhein- und Mosellände etc.*, III.1, Koblenz 1824.
- Gysseling, M., en Koch, A.C.F., *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, Brussel 1950.
- Haas, J.A.K., *Chronologische lijst van de charters gedateerd voor 1301*, Maastricht 1972.
- Haas, J.A.K., *Inventaris van de archieven van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht 1096-1797*, Maastricht 1999.
- Haas, J.A.K., *Inventaris van het archief van het norbertinessenklooster van Sint-Gerlach*, Maastricht 1971.
- Habets, J., *Codex diplomaticus Mosae-Trajectensis*, in: PSHAL 3 (1866), 41-51; 5 (1868), 22-78.
- Habets, J., *Limburgse wijsdommen, dorpscostumen en gewoonten, bevattende voornamelijk bank-, laat- en boschrechten*, Den Haag 1891.
- Habets, J., *Ordonnantie der hoofdbank Vleytingen*, in: PSHAL 27 (1890), 369-391.
- Hampe, K., *Eginhardi epistolae*, in: MGH Epistolarum, V, Berlijn 1899.
- Hanssen, J.H., *Inventarissen van de archieven der Schepenbank en Gemeente Wessem 1481-1937*, Maastricht 1986.
- Hausmann, F., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, XI, *Die Urkunden Konrads III und seines Sohnes Heinrich*, Wenen/Keulen/Graz 1969 (MGH Diplomata).
- Hoebanx, J.-J., *Documents des XIIIe et XIVe siècles concernant les possessions nivelloises dans le bassin du Rhin moyen*, in: BCRH 123 (1958), 12-83.
- Horsman, P.J., e.a., *Schriftspiegel. Nederlandse paleografische teksten van de 13^{de} tot de 18^{de} eeuw*, Zutphen [ca. 1984].
- Huillard-Bréholles, J.L.A., *Historia diplomatica Friderici Secundi*, Parijs 1852-1861.
- Jaffé, P., *Regesta pontificum Romanorum*, Leipzig 1885-1888².
- Jongen, L., en Schotel, C., (vertalers), *Hendrik van Veldeke. Servaaslegende*, Maastricht 1993.
- Kehr, P., *Die Urkunden der deutschen Karolinger*, III, *Die Urkunden Arnolfs*, Berlijn 1956² (MGH Diplomata).
- Kieft, C. van de, en Niermeyer, J.F., *Elenchus fontium historiae urbanae*, I, Leiden 1967.
- Knipping, R., *Ungedruckte Urkunden der Erzbischöfe von Köln aus dem 12. und 13. Jahrhundert*, in: AHVNR 65 (1898), 202-236.
- Lahaye, L., *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Saint-Jean l'Evangéliste à Liège*, Brussel 1921-1931.
- Lauer, P., *Recueil des actes de Charles III le Simple, roi de France*, Parijs 1940.
- Marneffe, E. de, *Cartulaire de l'abbaye d'Afflighem et des monastères qui en dépendaient*, in: AHEB 2e sectie 1-5 (1894-1901).
- Meuthen, E., *Aachner Urkunden 1101-1250*, Bonn 1972.
- Migne, J.-P., *Adriani IV papae epistolae et privilegia*, in: PL 188 (1855), 1361-1644.
- Migne, J.-P., *Eginhardi opera omnia*, in: PL 104 (1851), 351-610.
- Migne, J.-P., *Innocentii III Romani pontificis opera omnia*, in: PL 214-217 (1855).
- Miraeus, A., en Foppens, J.-F., *Opera diplomatica et historica*, Leuven/Brussel 1723-1748.
- Moreau, E. de, en Goetstouwers, J.B., *Le polyptique de l'abbaye de Villers (1272)*, in: AHEB o.a. 33 (1907), 115-163, 348-432.
- Mühlbacher, E., *Die Urkunden der Karolinger*, I, *Die Urkunden Pippins, Karlmanns und Karls des Grossen*, Hannover 1906 (MGH Diplomata).

- Mummenhoff, W., *Regesten der Reichsstadt Aachen*, I, Bonn 1961.
- Nuyens, E.M.Th.W., *Inventaris der archieven van het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht*, Maastricht 1984 (RAL).
- Ommeren, H.R. van, *Bronnen voor de geschiedenis van Maastricht (359-1204). Deel I: Bronnen betreffende het tijdvak vanaf het jaar 359 tot en met 923*, in: PSHAL 127 (1991), 5-48.
- Ottenthal, E., en Hirsch, H., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, VIII, *Die Urkunden Lothars III und der Kaiserin Richenza*, Berlijn 1927 (MGH Diplomata).
- Papebrochius, D., *Acta elevationis ss. Valentini, Candidi, Monulphi et Gondulphi*, in: AASS, Juni, II, Antwerpen 1698, 11-13.
- Paquay, J., *Pouillé général du diocèse de Liège* 1559-1800, in BSSLL 46 (1932), 203-254.
- Paquay, J., en Swijgenhoven, Ch. van, *Chartes et documents anciens concernant la paroisse de Diepenbeek*, in BSSLL 28 (1910), 115-242.
- Piot, Ch., *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond*, Brussel 1870-1875.
- Pirenne, H., *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel (1249 - 1272). Polyptique et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*, Brussel 1896.
- Polak, M.S., e.a., *Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326*, III (Munsterabdij te Roermond, 2e gedeelte), Den Haag 1988.
- Poncelet, E., *Actes des princes évêques de Liège. Hugues de Pierrepont 1200 - 1229*, Brussel 1941.
- Poncelet, E., *Inventaire analytique des chartes de la collégiale de Sainte -Croix à Liège*, Brussel 1911-1922.
- Recueil der recessen, wegens beyde de genaedige heeren ende princen, alhier geëmaneert in den jaere 1665*, Maastricht 1719.
- Reusens, E., *Documents relatifs à l'abbaye de Herckenrode*, in AHEB 16 (1879), 221-317.
- [Reusens, E.,] *Documents relatifs à l'abbaye Norbertine de Heylissem*, in AHEB 24-25 (1894-1895); 27 (1898).
- Sauerland, H.V., *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Rheinlande aus dem Vatikanischen Archiv*, Bonn 1902-1913.
- Schieffer, Th., *Die Urkunden der deutschen Karolinger*, IV, *Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes*, Berlijn 1960 (MGH Diplomata).
- Schieffer, Th., *Die Urkunden der Karolinger*, III, *Die Urkunden Lothars I und Lothars II*, Berlijn / Zürich 1966 (MGH Diplomata).
- Schoolmeesters, E., en Bormans, S., *Notice d'un cartulaire de l'ancienne église collégiale et archidiaconale de Notre Dame à Huy*, in: BCRH 4e serie 1 (1873), 83-150.
- Schoonbroodt, J.G., *Inventaire analytique et chronologique des archives de l'abbaye de Val-St.-Lambert, lez-Liège*, I, Luik 1871.
- Schoonbroodt, J.G., *Inventaire analytique et chronologique des chartes du chapitre de Saint-Martin, à Liège*, Luik 1871.
- Sickel, Th., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, I, *Die Urkunden Konrad I, Heinrichs I und Otto I*, Berlijn 1956² (MGH Diplomata).
- Sickel, Th., *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser*, II.2, *Die Urkunden Otto des III*, Berlijn 1957² (MGH Diplomata).
- Simenon, G., *Visitationes archidiaconales archidiaconatus Hasbaniae in dioecesi Leodiensi ab anno 1613 ad annum 1763*, Luik 1939.
- Stiennon, J., *Un fragment inédit d'un obituaire de Saint-Servais de Maastricht (XIVe et XVe siècles)*, in: *Miscellanea Trajectensia*. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, Maastricht 1962, 131-167.

- Stumpf-Brentano, K.F., *Die Reichskanzler vornehmlich des X., XI. und XII. Jahrhunderts*, III, *Acta imperii inde ab Heinrico I ad Heinricum VI usque adhuc inedita*, Aalen 1960 (herdruk).
- Tagage, J.M.B., *De ordinarius chori van de collegiale Sint-Servaaskerk te Maastricht, volgens een handschrift uit het vierde kwart van de dertiende eeuw*, Leeuwarden / Mechelen 1993.
- Tagage, J.B.M., *De ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht, volgens een handschrift uit het derde kwart van de veertiende eeuw*, Assen 1984.
- Thimister, O., *Chartes inédites de l'ancienne église collégiale de Saint-Paul aujourd'hui cathédrale de Liège 1086-1250*, in *BIAL* 12 (1874), 231-284.
- Verkooren, A., *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse*, Brussel 1910-1976.
- Wampach, C., *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der althuxenburgischen Territorien bis zur burgundischen Zeit*, Luxemburg 1935-1955.
- Wassink, J.F.A., *Inventaris van het oud-rechterlijk archief van Weert*, Weert 1994.
- Wauters, A., *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, Brussel 1866-1904.
- Weiland, L., *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, Hannover 1893-1974 (MGH Leges, sectio IV).
- Willemsen, M., *Inventaire chronologique des chartes et documents de l' église de St-Servais à Maastricht*, in: *PSHAL* 2-5 (1865-1868).
- Winkelmann, E., *Acta imperii inedita*, II, *Saeculi XIII und XIV. Geschichte des Kaiserreichs und des Königreichs Sicilien in den Jahren 1200-1400*, Innsbruck 1885.
- Wisplinghoff, E., *Rheinisches Urkundenbuch*, I, Bonn 1972.
- Wisplinghoff, E., *Urkunden und Quellen zur Geschichte von Stadt und Abtei Siegburg*, I, Siegburg 1964.
- Zeumer, K., *Formulae Merovingici et Karolini aevi*, I, Hannover 1882 (MGH Leges, sectio V).

5. Literatuur en naslagwerken *

- (A.K.C.), *Loop der Maas tusschen Reckheim en Uyckhoven*, in: *Limburg* 10 (1929/29), 150-155.
- Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem 1839-1851.
- Alberts, W.J., *De relaties van Maastricht met de Duitse koningen; een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van Traiectum ad Mosam*, in: *Campus Liber. Bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht*, Maastricht 1982, 102-114.
- Bachiene, W.A., *Vaderlandsche geographie of nieuwe tegenwoordige staat en hedendaagsche historie der Nederlanden*, V, *Aanhangsel tot Staats-Brabant etc.*, Amsterdam etc. 1791.
- Baerten, J., *Het graafschap Loon (11de-14de eeuw). Ontstaan-politiek-instellingen*, Assen 1979.
- Baerten, J., *Les origines des comtes de Looz et la formation territoriale du comté*, in *RBPB* 43 (1965), 459-491, 1217-1243.
- Baillien, H., *De lenen van de proost van Tongeren*, in: *OLL* 27 (1972), 55-67.
- Baillien, H., *Tongeren. Van Romeinse civitas tot middeleeuwse stad*, Assen 1979.
- Baix, F., *Saint Hubert*, in: *LTW* 16-19 (1927-1929).
- Balzer, M., *Besitzrückschreibung und Flurkarte. Möglichkeiten und Bedeutung kartographischer Darstellung der Ergebnisse von Besitzrückschreibung*, in: *Westfälische Forschungen* 28 (1976/77), 30-40.

* Hierin is ook literatuur begrepen, die in verband met in bijlagen gepubliceerde documenten uitsluitend als bronnenuitgave werd gebruikt.

- Balzer, M., *Untersuchungen zur Geschichte des Grundbesitzes in der Paderborner Feldmark*, München 1978.
- Becker, H.-J., *Kapitel. Dom- und stiftskapitel*, in: LMA, V, München 1991, 938-939.
- Becker, H.-J., *Zehnt*, in: HRG, V, Berlijn 1998, 1629-1631.
- Behets, J., *De plattelandsgemeente in het graafschap Loon en het omliggende van de vroege middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie*, Bokrijk 1969.
- Belonje, J., *Enkele notities over de Hof van Oensel*, in: Limburg 51 (1972), 141-143.
- Bergh, G.C.J.J. van den, *Eigendom. Grepen uit de geschiedenis van een omstreden begrip*, Deventer 1988².
- Berlière, U., e.a., *Monasticon Belge*, II.3, Luik 1955.
- Bernard, C., *Etude sur le diplôme de 968, par lequel Gerberge, veuve de Louis IV d'Outremer, donne à Saint-Remi de Reims son domaine de Meerssen*, in: BCRH 123 (1958), 191-224.
- Bernard, C., *Etude sur le domaine ardennais de la famille des Regnier*, in: Le Moyen Age 63 (1957), 1-21.
- Beumann, H., *König Zwentibolds Kurswechsel im Jahre 898*, in: RVB 31 (1966/67), 17-41.
- Beurskens, H., en Derks, P., (eds.), *Rond de toren. Uit de geschiedenis van Heel, van Catualium*, Heythuysen 1990.
- Bieleman, J., *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950. Veranderingen en verscheidenheid*, Meppel 1992.
- Bijsterveld, A.J.A., *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570*, Amsterdam 1993.
- Blok, D.P., *Hoofdlijnen van de bewoningsgeschiedenis*, in: AGN, I, Haarlem 1981, 143-152.
- Bodson, M.J., *L'évolution d'un paysage rural au moyen âge. Thisnes en Hesbaye*, in: BSBE 34 (1965), 117-158.
- Boeren, P.C., *Bestuurs- en rechtsinstellingen c. 1300-1500*, in: Limburgs Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg, Maastricht 1960-1967, II, 68-117.
- Boeren, P.C., [Boekbespreking Deeters], in: TVG 84 (1971), 585-586.
- Boeren, P.C., *De middeleeuwen c. 1000-1543*, in: Limburgs Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg, Maastricht 1960-1967, II, 27-67.
- Boeren, P.C., *De oorsprong van Limburg en Gelre en enkele naburige heerschappijen*, Maastricht / Vroenhoven 1938.
- Boeren, P.C., *Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten*, Maastricht 1962.
- Boeren, P.C., *Jocundus. Biographie de Saint Servais*, Den Haag 1972.
- Boeren, P.C., *Kritische beschouwingen bij het werk van enige Limburgse geschiedschrijvers der laatste honderd jaren*, in: PSHAL 100 (1964), 17-69.
- Bommel, H.W.M. van, *Oude plaatselijke benamingen vooral bij Maastricht. De toponiemen zouw, sooi en daarmee verwante namen*, in: MSG 96 (1977), 40-62, 90-99.
- Boonen, M., e.a., *Maaseik. Ontstaan en groei van een grensstad*, Antwerpen 1994.
- Boppert, W., *Die frühchristlichen Grabinschriften aus der Servatiuskirche in Maastricht*, in: Dijn, C.G. de, (ed.), *Sint Servatius. Bisschop van Tongeren-Maastricht. Het vroegste Christendom in het Maasland, Borgloon-Rijkel* 1986, 64-96.
- Born, M., *Arbeitsmethoden der deutschen Flurforschung*, in: Fehn, K., (ed.), *Siedlungsgenese und Kulturlandschaftsentwicklung in Mitteleuropa. Gesammelte Beiträge von Martin Born*, Wiesbaden 1980.
- Born, M., *Geographie der ländlichen Siedlungen. Die Genese der Siedlungsformen in Mitteleuropa*, Stuttgart 1977.

- Bosman, A.F.W., *De Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij*, Utrecht / Zutphen 1990.
- [Bosschere, H. de,] *Hees*, in: *Limburg* 12 (1930/31), 236.
- Brennecke, H.C., *Servatius von Tongern. Ein gallischer Bischof im arianischen Streit*, in: Dijn, C.G. de, (ed.), *Sint Servatius. Bisschop van Tongeren-Maastricht. Het vroegste Christendom in het Maasland*, Borgloon-Rijkel 1986, 17-36.
- Brouette, E., *De abdij Boutershoven (Sint-Truiden) en haar verplaatsing naar Neeroeteren (XII-Ide eeuw)*, in: *Limburg* 39 (1960), 234-240.
- Brouwers, J., *De vrijheerlijkheid Opgrimbie*, in: *Limburg* 68 (1989), 181-189.
- Brouwers, J., *Gemeenten in opstand tegen hun tiendheffers en heren (1789-1790)*, in: *OLL* 41 (1986), 41-77.
- Bruijn, M.W.J. de, *Het gebruik van anachronistische begrippen als eigendom en erfpacht voor de middeleeuwse rechten op onroerend goed*, in: *Signum* 8 (1996), 121-128.
- Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*, Utrecht 1994.
- Bruijntjes, Tj.D., en Panhuysen, R.G.A.M., *De "lange man" nader bekeken*, in: *DSS afl.* 33-34 (1987), 273-275.
- Brulard, Th., *La Hesbaye. Etude géographique d'économie rurale*, Leuven 1962.
- Buchet, A., *Monographies historiques des communes de l'Arrondissement de Verviers, I, Cantons de Herve et d'Aubel*, in: *BSVAH* 56 (1970), 5-147.
- Bussels, M., *De middeleeuwen en de moderne tijd*, in: *Bijdrage tot de geschiedenis van Hamont*, Hamont 1976, 71-149.
- Bussels, M., *Een en ander over de rijksheerlijkheden van de Maasvallei*, in: *OLL* 10 (1955), 192-198.
- Bussels, M., *Over het ontstaan der parochiën in het voormalig land van Grevenbroek*, in: *Limburg* 24 (1942/43), 251-257.
- Carlen, L., *Eigenkirchenwesen*, in: *LThK*, III, Freiburg etc. 1995³, 527-528.
- Carnoy, A., *Origines des noms des communes de Belgique (y compris les noms des rivières et principaux hameaux)*, Leuven 1948-1949.
- Cauchies, J.-M., *Reginare*, in: *LMA*, VII, München 1995, 578.
- Cerutti, F.F.X., *Hoofdstukken uit de Nederlandse rechtsgeschiedenis. Samenvatting en teksten van zes colleges over bijzondere onderwerpen*, Nijmegen 1972.
- Chapelot, J., en Fossier, R., *The village and the house in the middle ages*, Londen 1985.
- Charles, A., *A propos de Berneau et ses "thours"*, in: *CAPL* 41 (1950), 40-49.
- Charles, J.L., *La ville de Saint-Trond au moyen âge. Des origines à la fin du XIVe siècle*, Parijs 1965.
- Claassen, A., *De Achelse Tomp*, in: *OLL* 23 (1968), 203-233.
- Claessens, V.Th.J., Houben, A.H.H., en Raeven, H.L., *Berg en Terblijt. Van twee heerlijkheden naar een gemeente*, Valkenburg aan de Geul 1981.
- Clemen, P., e.a., *Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz, VIII, Die Kunstdenkmäler des Kreises Jülich*, Düsseldorf 1902.
- Closon, J., *Alexandre Ier de Juliers, évêque de Liège (1128-1135)*, in: *BSAHDL* 13 (1898), 403-473.
- Coenen, J., *De kasteelen van den Maaskant*, Maaseik 1947.
- Coenen, J., *De "Tomp" van Grevenbroek*, in: *Limburg* 24 (1942/43), 189-198.
- Coppejans-Desmedt, H., *De betekenis van het archief van de commissie van openbare onderstand voor de studie van de historische geografie*, in: *Bronnen voor de historische geografie van België*, Brussel 1980, 129-143.

- Coppenolle, D. van, *De Kattestraat*, in: VO 9 (1933), 127-134.
- Coppenolle, D. van, *Toponymische studiën*, in: VO 7 (1931), 187-218.
- Corsten, S., *Das Kloster St. Pantaleon als Grundherr an der Maas*, in: AHVNR 179 (1977), 221-231.
- Corsten, S., *Valkenburg und das Diplom Heinrichs III. vom 15. Februar 1041*, in: HSG 2 (1992), 65-82.
- Corswarem, G.J. de, *Mémoire historique sur les anciennes limites et circonscriptions de la province de Limbourg*, Brussel 1857.
- Crassier, L. de, *Comté de Hornes. Cour féodale et nouvelles seigneuries*, in: PSHAL 65 (1929), 315-449.
- Crassier, L. de, *Dictionnaire historique du Limbourg Neerlandais, de la période féodale à nos jours*, in: PSHAL 66-71 (1930-1935); 73 (1937).
- Crassier, L. de, *Histoire de la noble abbaye Cistercienne de Sainte Agathe á Hocht*, in: PSHAL 62 (1926), 55-245.
- Crassier, L. de, *Notice sur la seigneurie de Neerhaeren*, in: PSHAL 63 (1927), 395-433.
- Crusius, I., *Basilicae muros urbis ambiunt. Zum Kollegiatstift des frühen und hohen Mittelalters in deutschen Bischofstädten*, in: Crusius, I., (ed.), *Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland*, Göttingen 1995, 9-34.
- Crusius, I., *Stift*, in: LMA, VIII, München 1997, 171-173.
- Daamen, J., *Dilsen: De bank van Sint-Servaas of het "Hooghuis"*, in: Limburg 62 (1983), 206-211.
- Daenen, A., *Diepenbeek onder Alden Biessen 1662-1795*, Diepenbeek 1989.
- Daris, J., *Histoire du diocèse et de la principauté de Liège. Depuis leur origine jusqu'au XIIIe siècle*, Luik 1890.
- Daris, J., *Kerniel*, in: NHEDL 1 (1867), 385-424; 10 (1882), 243-244.
- Daris, J., *Notice historique sur Grand-Looz*, in: NHEDL 2 (1871), 1-12.
- Daris, J., *Notice sur Zepperen*, in: NHEDL 13 (1887), 47-137.
- Debouxhtay, P.-J., *Les possessions de la collégiale de Saint-Paul de Liège au XIIe siècle*, in: *Leodium* 26 (1933), 45-54.
- Deeters, J., *Servatiusstift und Stadt Maastricht. Untersuchungen zu Entstehung und Verfassung*, Bonn 1970.
- Derville, A., *L'assolement triennal dans la France du Nord au moyen âge*, in: RH 280 (1988), 337-376.
- Despy, G., *Abbatiat laïc et manipulations foncières en Lotharingie vers 900: la "charte de précaire" du duc Gislebert de 928*, in: *La Belgique rurale du moyen âge à nos jours*, Brussel 1985, 19-28.
- Despy, G., *La date de l'accession de Godefroid de Bouillon au duché de Basse-Lotharingie*, in: BTPG 36 (1958), 1275-1284.
- Despy, G., *Villes et campagnes aux IXe et Xe siècles: l'exemple du Pays Mosan*, in: RN 50 (1968), 145-168.
- Desweisen, G., *Landmatentolk voor de Provincie Limburg*, Gulpen 1880.
- Devroey, J.-P., en Zoller, Ch., *Villes, campagnes, croissance agraire dans le Pays Mosan avant l'an mil, vingt ans après ...*, in: Duvosquel, J.-M., en Dierkens, A., (eds.), *Villes et campagnes au moyen âge. Mélanges Georges Despy*, Luik 1991, 223-260.
- Dewit, J., *Notes sur les quartes chapelles de l'ancien doyenné de Beeringen*, in: APL 14-15 (1910-1911).

- Dierkens, A., *Abbayes et chapitres entre Sambre et Meuse (VIIe-XIe siècles). Contribution à l'histoire religieuse des campagnes du Haut Moyen Age*, Sigmaringen 1985.
- Dierkens, A., *Carolus monasteriorum multorum eversor et ecclesiasticarum pecuniarum in usos proprios commutator? Notes sur la politique monastique du maire du palais Charles Martel*, in: Jarnut, J., e.a. (eds.), *Karl Martell in seiner Zeit*, Sigmaringen 1994, 277-294.
- Dierkens, A., *Het diocees van Tongeren - Maastricht - Luik in de laat-Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen*, in: *Mosa nostra. De Maasvallei van Verdun tot Maastricht in de Merovingische periode 5de-8ste eeuw*, 1999, 44-45.
- Dierkens, A., *La ville de Huy avant l'an mil. Premier essai de synthèse des recherches historiques et archéologiques*, in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem*, Brussel 1990, 391-409.
- Dierkens, A., *Reflexions sur l'histoire religieuse de Maastricht à l'époque mérovingienne*, in: Polfer, M., (ed.), *L'évangélisation des régions entre Meuse et Moselle et la fondation de l'abbaye de Echternach (V-IXe siècle)*, Luxemburg 2000, 542-567.
- Dierkens, A., *Un membre de l'aristocratie lotharingienne au Xe siècle: le comte Immon*, in: *BIAL* 100 (1988), 21-32.
- Dierkens, A., en Margue, M., *Memoria ou damnatio memoriae? L'image de Gislebert, duc de Lotharingie (+ 939)*, in: Gouguenheim, S., e.a. (eds.), *Retour aux sources. Textes, études et documents d'histoire médiévale*, Parijs 2004, 869-890.
- Diestelkamp, B., *Lehen, -swesen; Lehnrecht. Allgemein; Frankenreich und Deutsches Reich*, in: *LMA*, V, München / Zürich 1991, 1807-1811.
- Diestelkamp, B., *Staufische privilegien für Städte am Niederrhein*, in: Flink, K., en Janssen, W., (eds.), *Königtum und Reichsgewalt am Niederrhein*, Kleef 1983, 103-144.
- Dijkman, W., *Maastricht*, in: *Mosa nostra. De Maasvallei van Verdun tot Maastricht in de Merovingische periode 5de-8ste eeuw*, 1999, 44-51.
- Doppler, P., *Benoeming tot schout te Coninxheim in 1740*, in: *MSG* 29 (1907), 81-82.
- Doppler, P., *Bijdragen tot de herstellingen der kerk van Weert in de 17e eeuw*, in: *MSG* 22 (1900), 81-82.
- Doppler, P., *"Dienende landen"*, in: *MSG* 45 (1925), 6-7.
- Doppler, P., *Eene nieuwe kerk te Berg en Terblyt, gebouwd in 1769*, in: *MSG* 32 (1910), 68-71.
- Doppler, P., *Het castrum van St.-Servaaskapittel te Heer gelegen. (Met huurovereenkomst 1686)*, in: *MSG* 11 (1889), 141-142.
- Doppler, P., *La croix sépulcrale de Geldulphe, prévôt de l'église Saint Servais à Maestricht*, in: *PSHAL* 39 (1903), 377-387.
- Doppler, P., *Lijst der dekenen van het vrije rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht (1000-1797)*, in: *PSHAL* 73 (1937), 191-274.
- Doppler, P., *Lijst der kanunniken van het vrije rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht (1050-1795)*, in: *PSHAL* 74 (1938), 33-174; 75 (1939), 93-299.
- Doppler, P., *Lijst der proosten van het vrije rijkskapittel van Sint Servaas te Maastricht (800-1797)*, in: *PSHAL* 72 (1936), 141-239.
- Doppler, P., *Vergeving van het meierambt te Grandville (provincie Luik)*, in: *MSG* 40 (1920), 42-43.
- Doppler, P., *Waarde van geldspeciën te Maastricht in de XVe, XVIe en XVIIe eeuw*, in: *MSG* 21 (1899), 55.
- Dorchy, H., *Godefroid de Bouillon, duc de Basse-Lotharingie*, in: *BTPG* 26 (1948), 961-999.
- Doumen, M., *Wetenswaardigheden over de kerk van Rotem*, in: *Limburg* 19-20 (1937-1939).

- Driessen, W., *Middeleeuwse versterkingen te Zepperen*, in: Limburg 54 (1975), 233-242.
- Dullemen, V. van, *Wonen en werken in Maastricht. Een onderzoek naar de beroepenstratificatie van Maastricht in de late middeleeuwen aan de hand van cijnsboeken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel*, Amsterdam 1993 (onuitgegeven doctoraalscriptie UvA).
- Dullemen, V. van, Veen, E. van, e.a., *Cijnsboek Onze Lieve Vrouwe-kapittel Maastricht 1377. Verslag van de doctoraal werkgroep Wonen en Werken in Maastricht in de late middeleeuwen*, Amsterdam 1991 (onuitgegeven verslag UvA).
- Dullemen, V. van, en Veen, E. van, *Maastricht: eenheid in verscheidenheid. De parochie-indeling van Maastricht in de late middeleeuwen*, in: Skript 17 (1995), 253-265.
- Dumont, B., *Les communautés villageoises dans les Pays de Dalhem et de Limbourg XVIe-XVIIIe siècle. Genèse, structures, évolution*, Brussel 1994.
- Dussart, F., *Geographie der ländlichen Siedlungsformen in Belgien und Luxemburg*, in: GR 9 (1957), 12-18.
- Dussart, F., *Les types de dessin parcellaire et leur répartition en Belgique*, in: BSBE 30 (1961), 21-65.
- Dussart, F., en Claude, J., *Les villages de 'dries' en Basse et Moyenne-Belgique*, in: BSBE 44 (1975), 239-294.
- Dyck, A.H. van, *Diepenbeek. Het leengoed Sterkendries*, in: Limburg 37 (1958), 100-101.
- Dyck, A. H. van, *Plaatsnamen met Kat*, in: VO 13 (1937), 199.
- Dyck, A.H. van, *Plaatsnamen met Zouw*, in: VO 13 (1937), 193-196.
- Eggers, A., *Der königliche Grundbesitz im 10. und beginnenden 11. Jh.*, Weimar 1909.
- Enckels, R., *Bijdragen tot de geschiedenis van de heerlijkheid Binderveld*, in: OLL 23 (1968), 5-24.
- Ennen, E., en Janssen, W., *Deutsche Agrargeschichte. Vom Neolithikum bis zur Schwelle des Industriezeitalters*, Wiesbaden 1979.
- Ennen, L., *Geschichte der Stadt Köln*, Keulen / Neuss 1865.
- Ernst, S.P., *Histoire du Limbourg*, Luik 1837-1852.
- Eversen, H.P.H., *Kroniek van Maastricht*, in: MSG 8-9 (1886-1887).
- Eversen, J.M.H., *Beschrijving der originele zegelstempels, op het Rijks-Archief in de provincie Limburg berustende*, in: MSG 23 (1901), 92.
- Eversen, J.M.H., en Meulleners, J.L., *De Limburgse gemeentewapens*, in: PSHAL 35 (1899).
- Ewig, E., *Der Petrus- und Apostelkult im spätrömischen und fränkischen Gallien*, in: Idem, *Spätantikes und fränkisches Gallien. Gesammelte Schriften (1952-1973)*, II, München 1979 [oorspr. in: ZFK 71 (1960), 215-251].
- Ewig, E., *Trier im Merovingerreich. Civitas, Stadt, Bistum*, Trier 1954.
- Fabricius, W., *Erläuterungen zum Geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz*, V, *Die beiden Karten der kirchlichen Organisation, 1450 und 1610, 1e hälfte, Die Kölnische Kirchenprovinz*, Bonn 1909.
- Falkenstein, L., *La cession de l'abbaye de Chèvremont à l'église Notre-Dame d'Aix-la-Chapelle en 972 et ses conséquences immédiates*, in: BIAL 100 (1988), 41-60.
- Feine, H.E., *Kirchliche Rechtsgeschichte, I, Die katholische Kirche*, Weimar 1955³.
- Felten, F., *Äbte und Laienäbte im Frankenreich. Studie zum Verhältnis von Staat und Kirche im früheren Mittelalter*, Stuttgart 1980.
- Felten, F., *Laienäbte in der Karolingerzeit. Ein Beitrag zum Problem der Adels Herrschaft über die Kirche*, in: Borst, A., (ed.), *Mönchtum, Episkopat und Adel zur Gründungszeit des Klosters Reichenau, Sigmaringen* 1974, 397-431.
- Flach, D., *Untersuchungen zur Verfassung und Verwaltung des Aachener Reichsgutes von der Karolingerzeit bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Göttingen 1976.

- Flament, A.J.A., *Chroniek van de heerlijkheid Weert*, in: PSHAL 29 (1892), 131-276.
- Fleckenstein, J., *Einhard*, in: LMA, III, München / Zürich 1986, 1737-1739.
- Flink, K., e.a., *Erkelenz*, in: Rheinischer Städteatlas, III.15, Keulen 1976.
- Franquinet, G.D., *De heerlijkheid van Sichen*, in: MSG 1 (1879), 46-47.
- Ganshof, F.L., *Het tijdperk van de Karolingen tot de grote Noormanneninval 751-879*, in: AGN, I, Utrecht etc. 1949, 306-366.
- Gatzweiler, H., *Das St. Adalbertstift zu Aachen*, in: ZAGV 51 (1929), 64-298.
- Gauthier, N., e.a., *Tongres - Maastricht - Liège*, in: Gauthier, N., e.a., *Topographie chrétienne des cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle*, dl. XII, Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda), Parijs 2002, 70-73.
- Gehlen, A. Fl., *Het notariaat in tweeherig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweeherigheid over de stad (1292-1794)*, Assen 1981.
- Genicot, L., *L' économie rurale Namuroise au bas moyen âge (1199 - 1429)*, I, *La seigneurie foncière*, Leuven 1943.
- Gerberding, R., 716: a crucial year for Charles Martel, in: Jarnut, J., e.a. (eds.), *Karl Martell in seiner Zeit*, Sigmaringen 1994, 205-216.
- Gerberding, R., *The rise of the Carolingians and the Liber Historiae Francorum*, Oxford 1987.
- Gerstner, R., *Die Geschichte der lothringischen und rheinischen Pfalzgrafen von ihren Anfängen bis zur Aufbildung des Kurterritoriums Pfalz*, Bonn 1941.
- Geurts, J.H.J., 'Onsser stadt in sulken gedranghe'. *Maastricht tussen Brabant en het Rijk 1500-1550*, Nijmegen 1993.
- Gilbert, J., *Limietbeschrijving van het graafschap den Vroenhof of Lenculen in 1774*, in: De MSG 16 (1894), 89-91.
- Gilissen, J., *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen 1981.
- Godding, Ph., *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel 1987.
- Goossens, W., *Bijdrage tot de bouwgeschiedenis der parochiekerk van Weert*, in: MSG 43 (1923), 70.
- Gorissen, M., *Geschiedenis van het Maasland. De fiscus van Maastricht*, in: OLL 16 (1961), 113-134.
- Gorissen, M., *Geschiedenis van het Maasland. Herberich*, in: OLL 7 (1952), 77-85.
- Gorissen, M., *Geschiedenis van het Maasland. Het Ledebos*, in: OLL 11 (1956), 61-77.
- Gorissen, M., *Het Maaslandsch dorp*, in: OLL 1 (1946).
- Gorissen, M., *Oorsprong der schepenbanken van Mechelen aan de Maas en Opglabbeek*, in: VO 9 (1933), 21-48.
- Gorissen, M., *Oude stichtingen in de parochiekerk van Mechelen-aan-de-Maas*, in: Limburg 37 (1958), 85-94.
- Gorissen, M., en Hermans, H., *Geschiedenis van het Maasland. Dilsen*, in: OLL 13 (1958), 5-42.
- Gorissen, M., en Hermans, H., *Geschiedenis van het Maasland. Opgrimbie*, in: OLL 18 (1963), 16-63.
- Gorissen, P., *Diepenbeek, betwist grondgebied tussen Brabant en Luik*, in: VO 16 (1941), 73-99.
- Groten, M., *Köln im 13. Jahrhundert. Gesellschaftlicher Wandel und Verfassungsentwicklung*, Keulen / Weimar / Wenen 1995.
- Gulick, F.W. van, *De burcht te Heer*, in: *Nederlandse kastelen en landhuizen*, Den Haag 1960, 479-484.
- Gussone, M., *Die Pfalz Meerssen bis zur Schenkung an St-Remi in Reims*, in: HSG 7 (1997), 25-77.

- Gussone, M., *Die Propstei Meerssen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, in: HSG 8 (1998), 145-186.
- Gysseling, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 1960.
- Gysseling, M., en Verhulst, A.E., *Nederzettingnamen en nederzettingsgeschiedenis in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland*, Amsterdam 1969.
- Haas, J.A.K., *De broederschap der kapelanen van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht*, in: *Magister artium. Onderwijs, kerk en kunst in Limburg, Sittard* 1992, 65-90.
- Haas, J.A.K., *De statuten van het kapittel van Onze Lieve Vrouw te Maastricht*, in: *Achter de Minderbroeders. Opstellen over bijzondere stukken en voorwerpen van het Rijksarchief in Limburg*, Maastricht 1996, 207-230.
- Habets, J., *Aanteekening op de heerlijkheid Mopertingen bij Maastricht*, in: MSG 9 (1887), 138-139.
- Habets, J., *Beknopte geschiedenis der proostdij van Meerssen*, in: PSHAL 25 (1888), 3-160.
- Habets, J., *De oude grensscheiding der dorpen Meerssen, Bergh, Heer en Bemelen*, in: PSHAL 4 (1867), 25-51.
- Habets, J., *De voormalige heerlijkheid en vesting Stevensweert*, in: PSHAL 13 (1876), 280-310.
- Habets, J., *De voormalige heerlijkheid Nuth. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het land van Valkenburg*, in: PSHAL 17 (1880), 69-185.
- Habets, J., *Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorgegaan*, Roermond 1875 (4 dln.).
- Habets, J., *Het vrijdorp Neeritter als eigendom der Domkerk van Luik, gevolgd door aanteekeningen op Molenbeersel, Heel, Poll en Panheel*, in: PSHAL 4 (1867), 217-368.
- Habets, J., *Houthem-Sint-Gerlach en het adellijk vrouwenstift aldaar*, in: PSHAL 6 (1869), 3-253.
- Hackeng, R., *De kerken van Sint Pieter*, Maastricht 1998.
- Hackeng, R., *Grondbezit en -exploitatie in de heerlijkheid Vlijtingen tijdens de middeleeuwen. Een aspekt van de geschiedenis van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht*, Maastricht 1982 (onuitgegeven doctoraalscriptie).
- Hackeng, R., *Middeleeuws grootgrondbezit van het Maastrichtse Sint-Servaaskapittel in Vlijtingen*, in: PSHAL 133 (1997), 33-92.
- Hägermann, D., en Kasten, B., *Zins. Grundherrschaft*, in: LMA, IX, München 1998, 624-625.
- Hagemann, H.-R., *Eigentum*, in: HRG, I, Berlijn 1971, 882-896.
- Hannes, J., *De kadastrale bronnen uit de Franse tijd en het primitief kadaster*, in: *Bronnen voor de historische geografie van België*, Brussel 1980, 195-201.
- Hannes, J., *Provincie Limburg 1842 - 1844. Uitgave van kadastrale statistieken*, Brussel 1974.
- Hansay, A., *Étude sur la formation et organisation économique du domaine de l'abbaye de Saint-Trond depuis les origines jusqu'à la fin du XIIIe siècle*, Gent 1899.
- Hardenberg, H., *De Maastrichtse Vroenhof*, in: *Miscellanea Trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht*, Maastricht 1962, 29-53.
- Hardenberg, H., *De Romeinse tijd*, in: *Limburgs Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, Maastricht 1960-1967, I, 117-164.
- Hardenberg, H., *Het Limburgsche gedeelte van de Romeinse Heerbaan Keulen-Tongeren*, in: MSG 62 (1942), 1-6, 23-29.
- Hardenberg, H., *Les divisions politiques des Ardennes et des Pays d'Outremeuse avant 1200*, in: *Mélanges Félix Rousseau*, Brussel 1958, 356-376.

- Hardenberg, H., *Limburgse plaatsnamen en hun betekenis voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, in: PSHAL 83 (1947), 207-236.
- Hardenberg, H., *Naamkundige problemen rond het koningsgoed in de Maasgouw*, in: MVNCN 43 (1967), 4-26.
- Harmsen, Th.W., *De landmeetkunde in het gebied van de tegenwoordige Nederlandse provincie Limburg voor 1794*, in: PSHAL 94/95 (1958/59), 353-469.
- Harsin, P., *La principauté de Liège à la fin du règne de Louis de Bourbon et sous celui de Jean de Hornes, 1477-1505*, Luik 1957.
- Hartmann, J.L.H., *De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Eijsden en Breust bij Maastricht (10e-19e eeuw)*, Assen / Maastricht 1986.
- Hartog, E. den, *Romanesque architecture and sculpture in the Meuse Valley*, Leeuwarden / Mechelen 1992.
- Hartog, E. den, *Romanesque sculpture in Maastricht*, Maastricht 2002.
- Hasquin, H., e.a., *Gemeenten van België. Geschiedkundig en administratief-geografisch woordenboek*, 1980.
- Hasselt, H.P.A. van, *Geschiedenis van het klooster der Kruisheeren te Maastricht*, in: PSHAL 39 (1903), 3-137.
- Hausmann, F., *Reichskanzlei und Hofkapelle unter Heinrich V und Konrad III*, Stuttgart 1956.
- Haye, R. de la, *De begraafplaatsen van de bisschoppen van Maastricht*, in: DSS afl. 29 (1986), 233-234.
- Haye, R. de la, *De bisschoppen van Maastricht*, Maastricht 1985.
- Haye, R. de la, *De eerste restauratiecommissie*, in: DSS afl. 20 (1985), 159-160.
- Haye, R. de la, *De Maas over. 2000 jaar vaste oeververbindingen in Maastricht*, Maastricht 1984.
- Haye, R. de la, *De propriumkalender van de Sint-Servaaskerk te Maastricht*, in: PSHAL 124 (1988), 88-144.
- Haye, R. de la, *Het leven en de wonderen van Sint Servaas door de priester Jocundus*, in: TNK 1 (1998), 3-9.
- Haye, R. de la, *Het visioen van Sint Servaas*, in: DSS afl. 26 (1986), 208.
- Haye, R. de la, *Humbertus' historie herschreven*, in: DSS afl. 39-42 (1988), 322-324, 326-328.
- Haye, R. de la, *In welke eeuw leefde Sint Servaas?*, in: MSG 113 (1994), 5-28.
- Haye, R. de la, *Is Sint Servaas wel heilig?*, in: DSS afl. 27 (1986), 220.
- Haye, R. de la, *Karel de Grote aan de kant gezet*, in: DSS afl. 37 (1988), 296-297.
- Haye, R. de la, *Nieuws over Domitianus, bisschop van Maastricht (6e eeuw)*, in: MSG 110 (1991), 31-34.
- Haye, R. de la, *Onze-Lieve-Vrouwekerk, I, De kerk en de mensen*, Maastricht 2005.
- Haye, R. de la, *Que sait-on de Saint Monulphe?*, in: BSAEL nr. 79 (2003), 14-25.
- Hedendaagsche historie, of tegenwoordige staat van alle volkeren; vervolgende de beschrijving der Vereenigde Nederlanden*, Amsterdam 1740-1741.
- Hegel, E., *Das mittelalterliche Pfarrsystem und seine kirchliche Infrastruktur in Köln um 1500*, Keulen 1992 (Geschichtlicher Atlas der Rheinlande IX/1).
- Heil, W., *Alkuin. Leben und Wirken*, in: LMA, I, München / Zürich 1980, 417-419.
- Heiningen, H. van, *De historie van het Land van Maas en Waal, Zaltbommel* 1965.
- Hekker, R.C., *De dorpen*, in: *Dorp en stad in Limburg. Ontstaan, ontwikkeling, bescherming en herstel van historische nederzettingen*, Zutphen 1981, 11-35.
- Henkens, J., *De oudste vermelding van Weert*, in: MSG 81 (1962), 65-70.
- Henne, A., *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*, Brussel / Leipzig 1858-1859.

- Herbillon, J., *Toponymes hesbignons*, in: BCRTD 45 (1971), 127-128; 50 (1976), 131.
- Herborn, W., en Krings, W., *Kulturlandschaft und Wirtschaft im Erkelenzer Raum. Eine historisch-geographische Studie*, in: *Studien zur Geschichte der Stadt Erkelenz vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit*, Keulen / Bonn 1976.
- Hermans, H., *De heropbouw der in 1590 afgebrande kerk van Dilsen*, in: *Limburg* 40 (1961), 288-290.
- Hermans, H., *Gevolgen der schenking "Adela" voor Dilsen en Stokkem*, in: *Limburg* 42 (1963), 235-237.
- Hermans, H., *Verpachtingsakkoord betreffende de St-Servaasgoederen te Dilsen (1547)*, in: *Limburg* 41 (1962), 174-176.
- Hermesdorf, B.H.D., *Uit het rechtsleven tussen Jeker en Niers*, in: *Limburgs Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, I, Maastricht 1960-1967, 249-364.
- Herwaarden, J. van, *Maastricht*, in: *Steden & hun verleden. De ontwikkeling van de stedelijke samenleving in de Nederlanden tot de negentiende eeuw*, Den Haag 1988, 17-32.
- Herwijnen, G. van, *Maastricht en Lotharingen. Enige kanttekeningen bij twee oorkonden uit 919*, in: *Scrinium et scriptura*, Groningen 1980, 215-228.
- Heukelom, J. van, *Toponymie van Kanne*, in: *VO* 13 (1937), 209-280.
- Heukelom, J. van, *Vlijtingen*, in: *Limburg* 16 (1934/35), 56.
- Heusinger, B., *Servitium Regis in der deutschen Kaiserzeit. Untersuchungen über die wirtschaftlichen Verhältnisse des deutschen Königtums 900-1250*, Berlin / Leipzig 1922.
- Heylerhoff, M. van, *Continuation de la description des monuments de la ville de Maestricht*, in: *AnPL* 1829, 105-166.
- Heylerhoff, M. van, *Notice historique sur l'église primaire ci-devant collégiale de St.-Servais, à Maestricht*, in: *AnPL* 1828, 103-159.
- Heyst, M. van, *Enkele aantekeningen over Giselbert II*, in: *DSS* afl. 31 (1987), 251-252.
- Hillegers, H.P.M., *Heerdgang in Zuidelijk Limburg. Een vorm van extensieve beweiding in verleden, heden en toekomst*, Maastricht 1993.
- Hlawitschka, E., *Lotharingen und das Reich an der Schwelle der deutschen Geschichte*, Stuttgart 1968.
- Hoebanx, J.J., *L'abbaye de Nivelles des origines au XIVe siècle*, Brussel 1952.
- Holbach, R., *Zu Ergebnissen und Perspektiven neuerer Forschung zu spätmittelalterlichen deutschen Domkapiteln*, in: *RVB* 56 (1992), 148-180.
- Hoven van Genderen, B. van den, *De heren van de kerk De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen*, Zutphen 1997.
- Hoven van Genderen, B. van den, *Registers en rekeningen: een voorbeeld van middeleeuwse administratie en verschriftelijking*, in: *Erkelens-Buttinger, E.S.C., e.a. (eds.), De kerk en de Nederlanden. Archieven, instellingen, samenleving*, Hilversum 1997, 168-188.
- Hübinger, P.E., *Libertas imperii - libertas ecclesiae im Widerstreit. Ein bewegtes Kapitel aus der Geschichte von Maastricht, Lüttich und Aachen in den Tagen Kaiser Friedrichs II und König Heinrich (VII)*, in: *ZAGV* 84/85 (1977/78), 71-129.
- Huiting, J.H., *Middeleeuws grootgrondbezit in Vleuten en Haarzuilens: een perceelsgewijze reconstructie*, in: *HGT* 13 (1995), 62-77.
- Hulst, R., en Panhuysen, T., *Archeologische kroniek van Limburg over 1988 en 1989: Vrijthof 46, nieuwbouw Theater*, in: *PSHAL* 126 (1990), 226-230.
- Hulst, R., en Panhuysen, T., *Archeologische kroniek van Maastricht 1994: Lage Kanaaldijk 13, voormalige kaarsenfabriek*, in: *PSHAL* 131 (1995), 202-211.

- Huysmans, J., *Oude kerkpatronen in en om Roermond*, in: Historische opstellen over Roermond en omgeving, Roermond 1951, 73-104.
- Jansen, J.C.G.M., *De landbouw rond Maastricht (1610-1865). Een analyse van de exploitatieuitkomsten van enige lössbedrijven in halfwinning*, in: SSEGL 13 (1968), 1-98.
- Jansen, J.C.G.M., *Heren en boeren in Limburg 1150-1800*, in: SSEGL 27 (1982), 1-21.
- Jansen, J.C.G.M., *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg 1250 - 1800. Een analyse van de opbrengst van tienden*, Assen 1979.
- Janssen, A.M.P.P., *Buchten-Born en de Luikse Sint-Bartholomeuskerk*, in: HJLZ 8 (1987), 36-44.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., *Leen- en laathoven in de Maaslandse territoria vóór 1795*, Maastricht 1974.
- Jaspar, E., *De plaats van den bisschopszetel te Maastricht*, in: PSHAL 63 (1927), 381-393.
- Jong, D. de, *Pastorsbenoemingen voor Achel in de XVIIe en in de XVIIIe eeuw*, in: OLL 15 (1960), 115-153.
- Jong, M. de, *Carolingian monasticism: the power of prayer*, in: McKitterick, R., *The new Cambridge medieval history*, II, c. 700 - c. 900, Cambridge 1995, 622-653.
- Josse, M., *Le domaine de Jupille des origines á 1297*, Brussel 1966.
- Juten, G.C.A., *St. Servaas - Steenberghe*, in: MSG 51 (1931), 15-16.
- Kalb, H., *Patronat*, in: LThK, VII, Freiburg etc. 1998³, 1481-1484.
- Karbig, B., *Die Grundherrschaft des Aachener Marienstiftes in Erkelenz*, Erkelenz 1991.
- Karpf, E., *Gerberga*, in: LMA, IV, München / Zürich 1989, 1300.
- Kellens, M., *Een blik in het rijke verleden van Vlijtingen*, in: Het dorp Vlijtingen. Zijn verleden en zijn boerderijen, Vlijtingen 1995, 2-5.
- Kelly, C. ô, *Berneau-Bombaye au XVIIIe siècle*, in: Leodium 33 (1941-1946), 41-42.
- Kelly, C. ô, *Le Borchhof de Berneau*, in: Leodium 26 (1933), 32-38.
- Kempeneers, A., *La maison des bogards à Zepperen et la chapelle du Natenbamt sous Brusthem*, in: PSHAL 2 (1865), 105-125.
- Klein-Bruckschwaiger, F., *Erbleihe*, in: HRG, I, Berlijn 1971, 968-971.
- Kok, H.J., *De patrocinia van de HH. Servatius, Gertrudis en Lambertus in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, in: AGKKN 6 (1964), 291-330.
- Koldewij, A.M., *Der gude Sente Servas. De Servatiuslegende en de Servatiana: een onderzoek naar de beeldvorming rond een heilige in de middeleeuwen*, Assen / Maastricht 1985.
- Koyen, M., *Tongerlo en de heerlijkheid van Ravels-Eel*, in: Taxandria 28 (1956), 3-20.
- Krenzlin, A., *Die Aussage der Flurkarten zu den Flurformen des Mittelalters*, in: Beck, H., e.a. (red.), *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*, I, Göttingen 1979, 376-409.
- Krenzlin, A., en Reusch, L., *Die Entstehung der Gewinnflur nach Untersuchungen im nördlichen Unterfranken*, Frankfurt am Main 1961.
- Krikke, D., *De vormgeving van poelen en putten. 'Heilige grond', archeologie in rond het Geuldal*, in: HSG 11 (2001), 109-122.
- Kroos, R., *Der Schrein des heiligen Servatius in Maastricht und die vier zugehörigen Reliquiare in Brüssel*, München 1985.
- Kupper, J.-L., *Archéologie et histoire: aux origines de la cité de Liège (VIIIe-XIe siècle)*, in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem*, Brussel 1990, 377-389.
- Kupper, J.-L., *Du diocèse de Tongres - Maastricht au diocèse de Liège*, in: Otte, M., en Willems, J., *La civilisation mérovingienne dans le Bassin Mosan*, Luik 1986, 23-27.

- Kupper, J.-L., *Leodium*, in: Series episcoporum ecclesiae catholicae occidentalis. Ab initio usque ad annum MCXCVIII, series V: Germania, I, Archiepiscopatus Coloniensis, Stuttgart 1982, 43-83.
- Kupper, J.-L., *Liège au VIIIe siècle. Naissance d'une ville sanctuaire*, in: Polfer, M., (ed.), *L'évangélisation des régions entre Meuse et Moselle et la fondation de l'abbaye de Echternach (V-IXe siècle)*, Luxembourg 2000, 355-364.
- Kupper, J.-L., *Liège et l'église impériale XIe-XIIe siècles*, Parijs 1981.
- Kupper, J.-L., *Raoul de Zähringen évêque de Liège 1167-1191. Contribution à l'histoire de la politique impériale sur la Meuse moyenne*, Brussel 1973.
- Kupper, J.-L., *Saint Lambert: de l'histoire à la légende*, in: RHE 79 (1984), 5-49.
- Kurth, G., *Le comte Immon*, in: BARB 3e serie 35 (1898), 320-333.
- Landau, P., *Beneficium, benefizium. Kanonisches Recht und Kirchenverfassung*, in: LMA, I, München / Zürich 1980, 1905-1907.
- Landau, P., *Zins*, in: HRG, V, Berlijn 1998, 1707-1713.
- Langeweg, S., *Wolder: de geschiedenis van een dorp en zijn kerk*, Maastricht 1996.
- Laporte, J., *Les recensions de Fontenelle du martyrologe hiéronymien et l'histoire du monastère*, in: RM 1939, 1-16.
- Lenaerts, M., (red.), *Riemst en zijn verleden*, Riemst z.j.
- Lenarts, L.E.J. de, *Geschiedkundige aanmerkingen nopens de opkomst en den voortgang der stad Maastricht* (ed. J. Habets), in: PSHAL 1-3 (1864-1866).
- Lensen, J.-P., *Berneau*, Visé 1994.
- Leunissen, J., *Van Wilre tot Wolder. Uit het verleden van het hoofddorp van de voormalige Vroenhof*, Maastricht 1978.
- Leupen, P.H.D., *Het gelijk van Sint-Servaas en Onze-Lieve-Vrouwe. De Maastrichtse kapittels in de vroege middeleeuwen*, in: Erkelens-Buttinger, E.S.C., e.a. (eds.), *De Kerk en de Nederlanden. Archieven, instellingen, samenleving*, Hilversum 1997, 29-42.
- Leupen, P.H.D., *Viking-age raids and urban settlement on the rivers Rhine and Meuse in the ninth century*, in: Nilsson, L., en Lilja, S., (eds.), *The emergence of towns. Archeology and early urbanization in non-Roman, North-west Europe*, 1994, 79-94.
- Levaux, J., *Battice. Notes historiques*, in: SHAPH 1971, afl. 25.
- Lichius, H., *Die Verfassung des Marienstiftes zu Aachen bis zur französischen Zeit*, in: ZAGV 37 (1915), 1-140.
- Linck, E., *Sozialer Wandel in klösterlichen Grundherrschaften des 11. bis 13. Jahrhunderts. Studien zu den familiae von Gembloux, Stablo-Malmedy und St. Trond*, Göttingen 1979.
- Lindemans, P., *Geschiedenis van de landbouw in België*, Antwerpen / Borgerhout 1994 (herdruk).
- Linssen, C.A.A., *Historische opstellen over Lotharingen en Maastricht in de middeleeuwen*, Assen / Maastricht 1985.
- Linssen, J., *Over de vroegste geschiedenis van Wessem*, in: PSHAL 98/99 (1962/63), 1-57.
- Lux, G.V., *Bijdragen tot de geschiedenis van de parochie Rosmeer*, in: Limburg 37 (1958), 126-130, 164-168.
- Lux, G.V., *De verkoop van de heerlijkheid Mopertingen in 1648*, in: OLL 8 (1953), 115-116.
- Lux, G.V., *De vroegste geschiedenis van Rosmeer*, in: OLL 12 (1957), 5-36.
- Lux, G.V., *Het O.L. Vrouwkapittel van Maastricht, tiendheffer en grondbezitter te Rosmeer*, in: OLL 5 (1950), 202-204.
- Lux, G.V., *Het leengoed Udenberg onder Rosmeer*, in: OLL 14 (1959), 133-148.
- Lux, G.V., *Over het ontstaan der parochie Rosmeer*, in: VO 18 (1943), 81-86.

- Lyna, J., *De middeleeuwsche maatschappij en het ontstaan van de dorpen*, in: OLL 1 (1946), 2-8.
- Maelen, Ph. vander, *Dictionnaire géographique du Limbourg*, Assen 1978 (oorspr. Brussel 1835).
- Maes, F., *Oude woningen onder Erps-Kwerps*, in: ESDB 39 (1956).
- Maquet, J., *La collégiale de Saint-Pierre à Liège. Origines, domaine et revenus (debut du VIII^e siècle - 1467)*, Luik 1994-1995 (lic.).
- Marchal, G.P., *Was war das weltliche Kanonikerinstitut im Mittelalter? Dom- und Kollegiatstifte: eine Einführung und eine neue Perspektive*, in: RHE 94-95 (1999-2000).
- Marcus, A.F., *Klooster Marienlof Kolen-Kerniel*, in: De Tijdspiegel 27 (1972), afl. 2.
- Marres, W., *De Romeinse weg door Valkenburg. In verband met de ontwikkeling van het grondplan van het stadje*, in: MSG 69 (1950), 9-14.
- Marres, W., *Nog eens de Romeinse weg Maastricht-Heerlen*, in: MSG 74 (1955), 37-44.
- Maurissen, F., en Meyers, M., *De Sint Mauritiuskkerk van Bilzen. De geschiedenis van de aloude kerk en parochie van Bilzen toegewijd aan de Heilige Mauritius*, Bilzen 1993.
- Mayhew, A., *Rural settlement and farming in Germany*, Londen 1973.
- Medaer, F., *Kroniek van de parochie St.-Laurentius Meeswijk*, Meeswijk 1994.
- Mekking, A.J.J., *De Sint-Servaaskerk te Maastricht. Bijdragen tot de kennis van de symboliek en de geschiedenis van de bouwdelen en de bouwsculptuur tot ca. 1200*, Utrecht 1986.
- Mengels, W., *Chronijk van het dorp Opcanne bij Maastricht, 1740-1778* (ed. V. de Stuers), in: PSHAL 24 (1887), 167-297.
- Mertens, *Landbouw*, in: AGN, IV, Haarlem 1980, 12-41.
- Metz, W., *Das Karolingische Reichsgut. Eine verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Untersuchung*, Berlijn 1960.
- Meuthen, E., *Die Aachener Pröpste bis zum Ende der Stauferzeit*, in: ZAGV 78 (1966/67), 5-95.
- Meyer, H.H.M., *Het zuidlimburgse cultuurlandschap in de recente literatuur*, in: *Het landschap van Zuid-Limburg*, Utrecht 1987, 85-95.
- Meyer von Knonau, G., *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V*, Berlijn 1890-1909.
- Minnen, B., *Land en mens: een gedwongen harmonie*, in: *Limburg in kaart en prent. Historisch cartografisch overzicht van Belgisch en Nederlands Limburg*, Tielt / Weesp 1985, 83-121.
- Mirbach, W. von, *Zur Territorialgeschichte des Herzogtums Jülich*, I, Bedburg 1874.
- Molanus, J., *Historiae Lovaniensium libri XIV*, (ed. P.F.X. de Ram), in: *Les quatorze livres sur l'histoire de la ville de Louvain du docteur et professeur en théologie Jean Molanus*, Brussel 1861 [1585].
- Molemans, J., *Toponymie van Sint-Huibrechts-Lille. Historisch-naamkundige studie*, Leuven / Brussel 1976.
- Moons, J., *De Herkenrodeabdij en haar domein op het einde van het Ancien Régime*, in: *Limburg* / OLL 76-77, 79 (1997-1998, 2000).
- Moors, S., *De oorsprong van de namen van de boerderijen*, in: *Het dorp Vlijtingen. Zijn verleiden en zijn boerderijen*, Vlijtingen 1995, 6-16.
- Moreau, E. de, *Histoire de l'église en Belgique, I: La formation de la Belgique chrétienne dès origines au milieu du Xe siècle*, Brussel 1945².
- Munsters, A.J., *Een attest van een Monulfusreliëf*, in: PSHAL 105/106 (1969/70), 221-229.
- Munsters, A.J., *Verkenning van de middeleeuwse kerk in Limburg*, in: *Limburgs Verleden, Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815*, II, Maastricht 1960-1967, 417-530.

- Nelis, H., *Diplôme suspect de l'empereur Frédéric II relatif à Saint-Servais de Maestricht* (18 mai 1236), in: BCRH 85 (1921), 109-149.
- Nelis, H., *Examen de diplômes impériaux du chapitre de St. Servais de Maestricht* (1087 - 18 mai 1236), in: AHEB 3e serie 10 (1914), 1-32.
- Nellissen, L., *Bijdragen tot de geschiedenis van het Kapittel van Sint Servaas te Maastricht*, Nijmegen z.j. (onuitgegeven doctoraalscriptie).
- Nève, P.L., *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie-territoire-archieven*, Assen 1972.
- Nève, P.L., *Recht en continuïteit. Enkele opmerkingen over de opname van het geleerde recht door de rechtspraak te Maastricht rond het jaar 1500*, Zwolle 1977.
- Niermeyer, J.F., *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976.
- Niermeyer, J.F., *Onderzoekingen over Luikse en Maastrichtse oorkonden en over de Vita Baldrici episcopi Leodiensis. Een bijdrage tot de geschiedenis van burgerij en geestelijkheid in het Maasgebied tot het begin van de dertiende eeuw*, Groningen / Batavia 1935.
- Nies, F., *Weert. Het verleden van een stad*, Weert 1999.
- Nolden, R., *Besitzungen und Einkünfte des Aachener Marienstifts von seinen Anfängen bis zum Ende des Ancien Régime*, in: ZAGV 86/87 (1979/1980), 1-455.
- Notermans, J. (Jef), *Een tijdgenoot van Henric van Veldeken*, in: MSG 58 (1938), 68-69.
- Notermans, J. (Jef), *Her Hessel, der custenaer*, in: TTL 15 (1927), 205-214.
- Notermans, J. (Jos), *De grootste veldslag uit de oorlog*, in: Daenen, J.S.M., e.a., *De slag van Lafelt om Maastricht*, Maastricht 1997, 51-85.
- Oexle, O.G., *Chrodegang*, in: LMA, II, München / Zürich 1983, 1948-1950.
- Offergeld, P., *Lebensnormen und Lebensformen der Kanoniker des Aachener Marienstifts. Zur Verfassungs- und Personalgeschichte des Aachener Stiftskapitels in Mittelalter und Neuzeit*, in: ZAGV 92 (1985), 75-101.
- (P.C.H.) *Schepenen te Vaesrade*, in: MSG 2 (1880), 244.
- Palmboom, E.N., *Het kapittel van Sint Jan te Utrecht. Een onderzoek naar verwerving, beheer en administratie van het oudste goederenbezit (elfde - veertiende eeuw)*, Hilversum 1995.
- Panhuysen, G.W.A., *Maastricht omstreden door Brabant, Luik, Loon en Gelre 1200-1274*, in: *Miscellanea Trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht*, Maastricht 1962, 81-120.
- Panhuysen, G.W.A., *Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw*, Maastricht 1933.
- Panhuysen, T.A.S.M., *De Sint-Servaaskerk te Maastricht in de vroege middeleeuwen. Voorlopig eindverslag van de opgravingen door de dienst Stadsontwikkeling Maastricht in de periode 1981-1989*, in: Bulletin KNOB 90 (1991), 15-24.
- Panhuysen, T.A.S.M., *Het grafkruis van Humbertus / Hugo (1086). Een unieke bron voor de geschiedenis van de Sint-Servaas*, in: DSS afl. 39/40 (1988), 315-318.
- Panhuysen, T.A.S.M., *Humbertus, bouwheer van de Sint-Servaaskerk te Maastricht, overleden 2 mei 1086*, in: MSG 107 (1988), 159-163.
- Panhuysen, T.A.S.M., *Romeins Maastricht en zijn beelden*, Maastricht 1996.
- Panhuysen, T.A.S.M., en Haye, R. de la, e.a., *Maastricht*, in: Gauthier, N., e.a., *Topographie chrétienne des cités de la Gaule des origines au milieu du VIIIe siècle*, dl. XII, Province ecclésiastique de Cologne (Germania Secunda), Parijs 2002, 93-115.
- Panhuysen, T.A.S.M., en Leupen, P.H.D., *Maastricht in het eerste millennium. De vroegste stadsontwikkeling in Nederland*, in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem*, Brussel 1990, 411-449.

- Paquay, J., *De heerlijkheid Mopertingen*, in: VO 13 (1937), 41-51.
- Paquay, J., *De hoeven der kerkelijke instellingen in Limburg*, in: VO 4-5 (1928-1929).
- Paquay, J., *De verkoop van domeingoederen in Limburg tot aan 't Concordaat*, in: BSSLL 42-44 (1928-1930).
- Paquay, J., *Diepenbeek voorheen*, in: VO 7 (1931), 42-79.
- Paquay, J., *Goederen en inkomsten van het St-Servaas Kapittel te Maastricht in de XVIde eeuw*, in: BSSLL 47 (1933), 189-197.
- Paquay, J., *Les paroisses de l'ancien concile de Tongres*, in: BSAHDL 18 (1909), 1-307.
- Paquay, J., *Zichen*, in: Limburg 17 (1935/36), 123-124.
- Parisot, R., *Le royaume de Lorraine sous les Carolingiens (843-923)*, Parijs 1898.
- Parisse, M., *Giselbert*, in: LMA, IV, München / Zürich 1989, 1466.
- Peeters, G., *Geschiedkundige beschrijving der gemeente Echt in vroegere en latere tijden*, in: PSHAL 4 (1867), 52-144.
- Perreau, A., *Recherches historiques sur la seigneurie de St.-Pierre près de Maestricht*, Antwerpen 1849.
- Perreau, A., *Recherches historiques sur le chapitre impérial de Saint-Servais à Maestricht*, in: AAAB 7 (1850), 294-354.
- Petri, F., e.a., *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, Stuttgart 1958 e.v.
- Pety, J., *Notice sur la seigneurie de Dilsen*, in: BSSLL 6 (1863), 193-224.
- Philips, J.F.R., *De landbouwstructuur van Zuid-Limburg in de eerste helft van de 19e eeuw, mede in vergelijking met de aangrenzende Duitse en Belgische lössgebieden*, in: SSEGL 12 (1967), 1-25.
- Platelle, H., *Les relations entre Saint-Amand et Saint-Servais de Maastricht au moyen âge*, in: PSHAL 116/117 (1980/81), 352-366.
- Poelman, J.N.B., *Het toponiem gewand*, in: Het landschap van Zuid-Limburg, Utrecht 1987, 36-39.
- Poncelet, E., *Le monastère de Bernardfagne dit de Saint-Roch*, in: BSHAL 13 (1902), 143-295.
- Poswick, E., *Notice historique sur la seigneurie de Nedercanne*, in: PSHAL 14 (1877), 243-322.
- Prou, M., *Les monnaies carolingiennes*, Parijs 1892.
- Putker, H.J., *De weg Boulogne-Keulen op Nederlands grondgebied*, in: Stuart, P., en Grooth, M.E.Th. de, (eds.), *Langs de weg, Heerlen / Maastricht 1987*, 22-25.
- Puza, R., *Zehnt. Allgemeine Darstellung des Kirchenzehnten*, in: LMA, IX, München 1998, 499-501.
- Ranzi, F., *Königsgut und Königsforst im Zeitalter der Karolinger und Ludolfinger und ihre Bedeutung für den Landesausbau. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des gesamtdeutschen Lebensraumes*, Halle / Saale 1939.
- Reese, W., *Die Niederlande und das Deutsche Reich*, I, Berlijn 1942².
- Reinicke, Ch., *Pacht*, in: LMA, VI, München/Zürich 1993, 1607-1608.
- Remans, A., *Bijdragen tot de geschiedenis van het land van Grevenbroek (17e eeuw)*, in: OLL 19 (1964), 65-98.
- Remans, A., *Ludinaca: de oudste vermelding van Lanaken*, in: Limburg 32 (1953), 82-84.
- Remans, A., *Opgrimbie*, in: Limburg 33 (1954), 5-8.
- Remans, A., *Oude maten*, in: Limburg 48 (1969), 219-225.
- Remans, A., *Over grenzen en dorp van Lanaken*, in: Limburg 42 (1963), 17-34.
- Remans, A., *Over Uikhoven en de stichtingsakte van de parochie (1623)*, in: Limburg 48 (1969), 108-128.
- Remans, A., *Uit het verleden van Mechelen-aan-de-Maas*, in: Limburg 49 (1970).

- Renes, J., *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap*, Assen / Maastricht / Heerlen 1988.
- Renes, J., *Rondom Nieuwdorp. Geschiedenis van het cultuurlandschap in een deel van de gemeente Stein*, in: *Het landschap van Zuid-Limburg*, Utrecht 1987, 59-68.
- Rensch, Th.J. van, *Broederschappen in Maastricht 1400-1850*, in: *Hemelse trektochten*, Maastricht 1990, 7-88.
- Rensch, Th. J. van, *De grote onbekende*, in: DSS afl. 27 (1986), 213-214.
- Rensch, Th.J. van, *De rechtspraak van de commissarissen-deciseurs te Maastricht*, in: *Hoven en banken in Noord en Zuid*, Assen 1994.
- Rensch, Th.J. van, *Parochies in middeleeuws Maastricht*, in: *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en kerkgeschiedenis in Limburg*, Maastricht 1986, 139-157.
- Rey, M. van, *Der deutsche Fernbesitz der Klöster und Stifte der alten Diözese Lüttich vornehmlich an Rhein, Mosel, Ahr und in Rheinhessen*, in: AHVNR 186-187 (1983-1984).
- Rieckenberg, H.J., *Königsstraße und Königsgut in liudolfingischer und frühsalischer Zeit (919-1056)*, in: AUF 17 (1942), 32 e.v.
- Robyns, O., *Afbranding van Hees 7 april 1821*, in: Limburg 12(1930/31), 193-195.
- Robyns, O., *De parochie Fall-Mheer*, in: Limburg 8 (1926/27), 65-68.
- Roemen, H.C.W., *Maastricht. Een geografische - hoofdzakelijk economisch-geografische - beschrijving en verklaring der agglomeraties in de gemeente Maastricht*, Maastricht 1947.
- Rösener, W., *Dreifelderwirtschaft*, in: LMA, III, München/Zürich 1986, 1377-1380.
- Rösener, W., *Flur, -form, -system*, in: LMA, IV, München / Zürich 1989, 599-600.
- Rösener, W., Devroey, J.-P., en Thoen, E., *Grundherrschaft*, in: LMA, IV, München/Zürich 1989, 1739-1745.
- Roland, G., *Un faux diplôme de Conrad II. Étude diplomatique et historique*, in: BCRH 76 (1907), 548-567.
- Roost, P., e.a., *Vier eeuwen schutterij St. Severinus in Grathem, 1602-2002*, Grathem 2002.
- Rothhoff, G., *Studien zur Geschichte des Reichsguts in Niederlothringen und Friesland während der sächsisch-salischen Kaiserzeit. Das Reichsgut in den heutigen Niederlanden, Belgien, Luxemburg und Nordfrankreich*, Bonn 1953.
- Rousseau, F., *La Meuse et le Pays Mosan en Belgique. Leur importance historique avant le XIII^e siècle*, (Namen) 1930.
- Rüther, A., *Vita communis*, in: LMA, VIII, München 1997, 1756-1757.
- Ryckel, A. de, *Le couvent de Sainte-Marie-Madeleine de Béthanie à Lens-Saint-Remy*, in: *Leodium* 14 (1921), 51-56.
- Ryckel, A. de, *Les communes de la province de Liège. Notices historiques*, Luik 1892.
- Sangers, W., en Simonis, A.H., *Er ligt een eiland in de Maas. Geschiedenis van Stevensweert en Ohé en Laak*, Echt 1955.
- Sassen, D., *Bier! Een praatje over den gildentijd*, in: *Nedermaas* 6 (1928/29), 52-55, 62-67.
- Schäfer, W., (ed.), *Der Name der Freiheit 1288-1988. Aspekte Kölner Geschichte von Worringen bis heute*, Keulen 1988.
- Schaepkens, A., *Église et monastère de l'ordre St. Antoine, à Maestricht*, in: MSHAAB 1850, 346-373.
- Schaller, H.M., *Kaiser Friedrich II. Verwandler der Welt*, Göttingen e.a. 1971².
- Schnerer, K.O., *Pacht*, in: HRG, III, Berlin 1984, 1396-1400.
- Schieffer, R., *Die Entstehung von Domkapiteln in Deutschland*, Bonn 1976.
- Schieffer, R., *Kanoniker*, in: LMA, V, München 1991, 903-904.

- Schneidmüller, B., *Verfassung und Güterordnung weltlicher Kollegiatstifte im Hochmittelalter*. in: ZSSRG, kanonistische Abteilung, 72 (1986), 115-151.
- Schrijnemakers, A., *De "Keulse Straat" (1581-1743) en de "Collener Straeten" (1416) of "Cleyne Coelsch Straet" (1581) tussen Wijk en Berg*, in: MSG 83 (1964), 147-154.
- Schröder, K.H., en Schwartz, G., *Die ländlichen Siedlungsformen in Mitteleuropa. Grundzüge und Probleme ihrer Entwicklung*, Trier 1987².
- Schulte, A.G., en Warffemius, A.M.M., *Landgoed Sint-Gerlach. Kruispunt van culturen in het Land van Valkenburg*, Zwolle 1999.
- Schulze, H.K., *Grundherrschaft*, in: HRG, I, Berlijn 1971, 1824-1842.
- Schwabe, W., *Der Aachener Oberhof*, in: ZAGV 47 (1925), 83-159; 48/49 (1926/27), 61-120.
- Segers, J., *Haspengouwse nederzettingenamen. Een inleiding*, Hasselt 1993-1994.
- Semmler, J., *Episcopi potestas und karolingische Klosterpolitik*, in: Borst, A., (ed.), *Mönchtum, Episkopat und Adel zur Gründungszeit des Klosters Reichenau*, Sigmaringen 1974, 305-395.
- Semmler, J., *Institutiones Aquisgranenses*, in: LMA, V, München / Zürich 1991, 451-452.
- Semmler, J., *Die Kanoniker und ihre Regel im 9. Jahrhundert*, in: Crusius, I., (ed.), *Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland*, Göttingen 1995, 62-109.
- Seyn, E. de, *Geschied- en aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten*, Turnhout 1924-1925.
- Simenon, G., *L'organisation économique de l'abbaye de Saint-Trond depuis la fin du XIII^e siècle jusqu'au commencement du XVII^e siècle*, Brussel 1913.
- Simenon, W. [= G.], *Geschiedenis der voormalige heerlijkheid Vlijtingen, hoofdbank der elf banken van St. Servaas*, in: PSHAL 37 (1901), 3-191.
- Sivéry, G., *Recherches sur l'aménagement des terroirs de plateaux du Hainaut-Cambrésis à la fin du moyen âge*, in: RN 51 (1969), 5-26.
- Sivéry, G., *Structures agraires et vie rurale dans le Hainaut à la fin du moyen âge*, Lille 1977-1980.
- Slanghen, E., *Eene grondgerechtigheid te Weert-Nederweert*, in: MSG 2 (1880), 395-396.
- Slanghen, E., *Het markgraafschap Hoensbroeck gevolgd door geschiedkundige aantekeningen over het voormalige land van Valkenburg*, Maastricht 1859.
- Slicher van Bath, B., *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850*, Utrecht/Antwerpen 1976³.
- Spieß, K.-H., *Lehn(s)recht, Lehnswesen*, in: HRG, II, Berlijn 1978, 1725-1741.
- Spits, J., *Bodemkartering en archeologie*, in: Limburg 42 (1963), 14-16.
- Spits, J., *De slag van Lafelt onder Vlijtingen, 2 juli 1747*, z.j.
- Sproemberg, H., *Die Lothringische Politik Ottos des Grossen*, in: Idem, *Beiträge zur Belgisch-Niederländischen Geschichte*, Berlijn 1959, 111-223.
- Steindorff, E., *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich III*, Darmstadt 1874-1881.
- Stevens, A., *Toponymie en dialectologie. Beschouwingen in verband met de Nederlandse dialektvorm van enkele Haspengouwse plaatsnamen I*, in: Draye, H., (ed.), *Feestbundel H.J. van de Wijer*, Leuven 1944, I, 365-393.
- Streich, G., *Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters. Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfalzen, Burgen und Herrnsitzen, I, Pfalz- und Burgkapellen bis zur stau-fischen Zeit*, Sigmaringen 1984.
- Suringar, L.J., *Bijdrage tot de kennis van den regeeringsvorm van Maastricht en zijn ressort, meer bijzonder gedurende het tijdvak 1632-1794*, Leiden 1873.

- Tagage, S., *De vier hervormingsvisitaties van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht*, in: "Van der Nyersen upwaert". Een bundel opstellen over Limburgse geschiedenis, Maastricht 1981, 113-125.
- Tagage, S., *Rond de opheffing van het kapittel van Sint Servaas en de verkoop van zijn goederen*, in: *Miscellanea Trajectensia*. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, Maastricht 1962.
- Teichmann, E., *Aachen in Philipp Mouskets Reimchronik*, in: *ZAGV* 26 (1904), 1-132.
- Theuws, F., *De sleutel van Sint Servaas. Uitwisseling, religie, identiteit en centrale plaatsen in de vroege middeleeuwen*, Amsterdam 2003.
- Theuws, F., *Maastricht as a centre of power in the early Middle Ages*, in: Jong, M. de, Theuws, F., e.a., in: *Topographies of power in the early Middle Ages*, Leiden / Boston / Keulen 2001.
- Thiers, O., en Vis, J., *Maastricht - Servaas*, in: Margry, P.J., en Caspers, Ch., (eds.), *Bede- vaartplaatsen in Nederland*, III, Provincie Limburg, Amsterdam / Hilversum 2000, 453-491.
- Thijs, A., ... *ende dat quartier Niefport* (Doorheen het aloude St.-Truiden, afl. X)
- Thomassen, H., *Rondom het ontstaan der kerk van Lanaken*, in: *OLL* 1 (1946), 113-118.
- Thomassen, L., *De kanunniken van het Kapittel van Sint Servaas te Maastricht 1385-1450*, Leu- ven 1972 (onuitgegeven licenciaatscriptie).
- Thompson, J.W., *The dissolution of the carolingian fisc in the ninth century*, Berkeley / Londen 1935.
- Thurlings, Th.L.M., en Drunen, A.A.P. van, *Sociaal-economische geschiedenis. Overzicht van de ontwikkeling van de economische structuur van Limburg*, in: *Limburgs Verleden*. Geschiede- nis van Nederlands Limburg tot 1815, I, Maastricht 1960-1967, 191-247.
- Toestand der dorpen van 't land Valkenburg in 1673*, in: *MSG* 3 (1881), 528.
- Toubert, P., *Emphyteusis, Erbleihe*, in: *LMA*, III, München / Zürich 1986, 1892-1895.
- Ubachs, P.J.H., *De burgerboeken van Maastricht, 1300-1795*, in: *PSHAL* 126 (1990), 22-50.
- Ubachs, P.J.H., *Twee heren, twee confessies. De verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*, Assen 1975.
- Ubachs, P.J.H., *Tweeduizend jaar Maastricht*, Maastricht 1993².
- Ulens, J.H.P., *Notice sur la commune de Zepperen ou Sepperen et sur son église monumentale* (ed. A. Schaepkens), in: *PSHAL* 1 (1864), 97-103.
- Ulens, R., *Het land van Grevenbroek*, in: *Limburg* 11-12 (1929-1931).
- Ulens, R., *La seigneurie de Grevenbroek*, in: *Leodium* 23-24 (1930-1931).
- Vaags, W., en Verhorst, H., *Uitzicht op het landschap. Landschapsonderzoek in Zuid-Limburg*, in: *Het landschap van Zuid-Limburg*, Utrecht 1987, 74-84.
- Vaasrade, De kapel te*, in: *MSG* 1 (1879), 108.
- Valk, J.C. de, *Heel en Panheel in historisch perspectief*, Thorn 1971.
- Vanderkindere, L., *La formation territoriale des principautés Belges au moyen âge*, Brussel 1902.
- Veen, E.M. van, *De broederschap der kapelanen van Sint-Servaas. Een onderzoek naar het cijns- bezit te Maastricht in de veertiende eeuw van de broederschap der kapelanen van de Sint- Servaaskerk te Maastricht*, Amsterdam 1995 (onuitgegeven doctoraalscriptie UvA).
- Venne, J.M. van de, *Geschiedenis van Heer*, Heer 1957.
- Verbeek, A., *Spuren der frühen Bischofskirchen in Tongern und Maastricht*, in: *BJ* 158 (1958), 346-371.
- Verbois, R., *Geschiedenis der kerken, kloosters en kapellen van Rekem*, Rekem 1965.
- Verbois, R., *Geschiedenis van Rekem en zijn keizerlijk graafschap*, Rekem 1972.

- Verbois, R., *Uikhoven in het verleden*, Uikhoven 1971.
- Verbois, R., en Maesen, M., *Geschiedenis der keizerlijke baronie Boorseme*, 1977.
- Verhulst, A., *Economic organisation*, in: McKitterick, R., *The new Cambridge medieval history*, II, c. 700 - c. 900, Cambridge 1995, 481-509.
- Verhulst, A., *La genèse du régime domanial classique en France au haut moyen âge*, in: *Agricoltura e mondo rurale in occidente nell' alto medioevo*, Spoleto 1966, 135-160.
- Verhulst, A., *Landbouw*, in: AGN, I, Haarlem 1981, 166-182.
- Verhulst, A., *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden circa 1000-1300*, in: AGN, II, Haarlem 1982, 83-104.
- Verhulst, A., *The rise of cities in North-West Europe*, Cambridge 1999.
- Verhulst, A., en Blok, D.P., *De agrarische nederzettingen*, in: AGN, I, Haarlem 1981, 153-164.
- Verlinden, Ch., *De Frankische kolonisatie*, in: AGN, I, Utrecht etc. 1949, 215-251.
- Vervloet, J.A.J., *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen*, Wageningen 1984.
- Viedebant, O., *Forschungen zur Geschichte des ersten Heinsbergisch-Valkenburgischen Dynastengeschlechts* (ed. S. Corsten), in: PSHAL 101 (1965), 123-158.
- Vlekke, B.H.M., *St. Servatius. De eerste Nederlandse bisschop in historie en legende*, Maastricht 1935.
- Vliet, K. van, *In kringen van kanunniken. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227*, Zutphen 2002.
- Voet, L., *Het platteland, maatschappelijk en economisch*, in: AGN, II, Utrecht etc. 1950, 450-486.
- Vrancken-Pirson, I., *Les revenus du chapitre collégial de Saint-Denis à Liège (1450-1500)*, in: LVE 4 (1951-1955), 21-40.
- Wassink, J.F.A., *Leen- en laathoven in Weert in de 17^{de} en 18^{de} eeuw*, in: Berkvens, A.M.J.A., e.a (eds.), "Flittlich erforscht und gecollegeert ...". *Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis*, Maastricht 1995, 231-248.
- Weerd, H. van de, *Geschiedenis der parochie en gemeente St.-Huibrechts-Lille*, in: Limburg 14-15 (1932-1934).
- Weerd, H. van de, *Het Landdekenaat Eyck*, in: Limburg 5-9 (1923-1928).
- Weerd, H. van de, *Kerken en kapellen in de Limburgse Kempen*, in: VO 2 (1926), 12-30.
- Weerd, H. van de, *L'Organisation paroissiale dans la Campine Belge et Hollandaise*, in: Leodium 19 (1926), 46-58.
- Weerd, H. van de, *Rond het ontstaan van Grevenbroeck en Hamont*, in: VO 5 (1929), 166-174.
- Weimar, P., *Eigentum. Rechts- und Verfassungsgeschichte: Römisches und gemeines Recht*, in: LMA, III, München / Zürich 1986, 1714-1716.
- Welters, A., *Bijdragen tot de geschiedenis van de gemeente Echt*, in: PSHAL 61 (1925), 189-429.
- Welters, A., *Bijdragen tot de geschiedenis van de parochie Echt*, in: PSHAL 59 (1923), 1-269.
- Welters, A., *Overeenkomst tusschen de beide capittels van O.L.Vrouw en Sint Servaas te Maastricht over een boom als grensteeken tusschen de jurisdictie van Bemelen en Heer*, in: MSG 43 (1923), 78.
- Werner, M., *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit. Untersuchungen zur Geschichte einer karolingischen Stammlandschaft*, Göttingen 1980.
- Wickham, C., *Rural society in Carolingian Europe*, in: McKitterick, R., *The new Cambridge medieval history*, II, c. 700 - c. 900, Cambridge 1995, 510-537.
- Willems, L.J.J., e.a., *Château Sint-Gerlach. Van kluizenaarsverblijf tot hotel-restaurant*, in: HSG 6 (1996), 7-67.

- Win, J. Th. de, *Minder bekende facetten in de bestuursgeschiedenis van stad en land van Weert (het verband tussen de landen van Weert en Horn)*, in MSG 76-77 (1957-1958).
- Winten, H., *De verkoop van nationale goederen te Maastricht, Departement van de Neder-Maas, met een studie over de Maastrichtse kopers, tijdens de Franse overheersing (1795-1814)*, Leuven 1962 (onuitgegeven licentiaatscriptie).
- Wintershoven, E. van, *Bijdragen tot de geschiedenis van Sichen*, in: Limburg 2 (1920/21), 201-206.
- Wisplinghof, E., *Die Urkunde Ottos III für das Erzstift Trier von 993 April 18*, in: ADSSW 7 (1961), 51-68.
- Wit, J. de, *Geschiedkundige gegevens aangaande Meeuwen en Wyshagen*, in: Limburg 8 (1926/27), 201-202.
- Wit, J.J. de, en Flament, A.J.A., *De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt, van de Romeinsche overheersing tot 1814-1817 (ontstaan der provincie Limburg)*, in: PSHAL 47 (1911), 1-259.
- Wolters, J., *Notice historique sur la commune de Rummen et sur les anciens fiefs de Grasen, Wilre, Bindervelt et Weyer, en Hesbaye*, Gent 1846.
- Wouters, H.H.E., *Het Limburgse Maasdal gedurende de Tachtigjarige- en de Dertigjarige Oorlog met inleiding en vervolg 1543-1663*, in: Limburgs Verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815, II, Maastricht 1960-1967, 118-301.
- Wouters, H.H.E., *Maastricht stad aan heerbaan en rivier. Overzicht van de geschiedenis van Maastricht tot het einde van de negentiende eeuw met bijzondere aandacht voor het Stokstraatgebied*, Maastricht 1977.
- Zender, M., *Räume und Schichten der mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde. Die Heiligen des mittleren Maaslandes und der Rheinlande in Kultgeschichte und Kultverbreitung*, Düsseldorf 1959.
- Zepperen. *Kapitteldorp, Sint Genovakerk en laatgotische muurschilderingen*, Zepperen 1993.
- Zschocke, H., *Die Waldhufensiedlungen am linken deutschen Niederrhein*, Wiesbaden 1963.

Index

Deze index verwijst naar namen van personen en plaatsen. Personen staan op voornaam gerangschikt, aangezien dit vanwege de vele aliases, die bij middeleeuwse achternamen voorkwamen, de meeste zekerheid biedt. Behalve voor Maastricht zijn plaatselijke benamingen niet opgenomen in deze index. Zie de aparte bijlage voor de dorps-, gehucht-, straat-, veld- en waternamen in de dorpen, waarnaar in deze studie diepgaander onderzoek is verricht, namelijk Vlijtingen, Hees, Berg, Grandville en Lens. De Sint-Servaaskerk en het Sint-Servaaskapittel komen te vaak voor om apart te vermelden. Naar Maastricht wordt alleen verwezen, indien de betreffende vermelding informatieve waarde heeft met betrekking tot de stad.

A

Aart Commant, 506
Aaz, 63, 73, 300, 429
Abolens, 106, 117, 177, 180-181, 183, 336, 498, 501
Absolon, 32, 289
Achel, 58-59, 63, 74, 76, 77, 79-80, 85, 92-94, 120-121, 129, 218-219, 291, 327, 329, 431-433
Adalbold van Utrecht, 48, 274
Adam, 302, 304
Adam van Baltershoven, 423
Adam van Berg, 299
Adela, 39, 279
Adelardus, 282, 289
Adelardus van Here, 283
Adelbert van Saarbrücken, 41, 50
Adelbert van Scharn, 382
Adelbert van Trier, 270
Adelbertus, 52-53, 271, 281-283, 285, 310
Adelbertus van Berge, 283
Adelmannus, 287
Adolf, 309
Adolfus, 292
Adolfus de Scornaco, 346-347
Adriaan de Blehen. *Zie* Blehen
Adrienne de Schoonvorst, 182
Affligem, 284
Agnes, 43
Agricolaus, 192
Agrippa, 191
Ahr, 29, 57, 130, 222

Ahrgouw, 278
Ahrweiler, 39-40, 58, 60, 63-65, 74, 76-77, 118, 120-121, 126, 152, 222, 224, 228, 278, 291, 306, 333, 562-564
Aken, 22-23, 37, 39, 47-49, 51, 70, 72, 86, 89, 130-131, 192, 209, 218, 229, 265, 274, 283, 285, 345
Onze-Lieve-Vrouwekapittel, 21, 23, 26, 29, 35, 41, 70-71, 74, 80-81, 85, 90-91, 94, 98, 105, 130-132, 177, 209, 218-219, 228, 280, 314, 316, 319, 451, 453, 485, 498, 517, 540, 573, 575
Sint-Adalbertuskapittel, 131, 170-171, 173, 471
Alardus de Vado, 306
Albanus, 137
Albero I, bisschop, 287
Albert I, bisschop, 305
Albert III, graaf, 83
Albert van Rethel, 175
Albert, graaf, 68
Albertkanaal, 135, 138
Albertus, 294, 363
Albrada, 68
Albrecht I, 87, 308
Albuinus, 214
Alcuinus, 35-36, 201, 261
Aldeneik, 68, 92, 431, 503
Aleidis, 299
Alewinus, 302, 306-307, 312
Alexander, 51, 296, 301-302

Alexander I, bisschop, 52, 189, 211, 286, 289-290
 Alken, 424
 Aloffs, 144
 Alpaida, 199
 Altena, 323, 325
 Amandus, 193
 Amby, 161, 167, 382, 531
 Amecus, 300
 Amelius van Granville, 171
 Ameloch de Grenvelt, 103
 Amelsdorp, 583
 Amstenrade, 114
 Anceau de Blehen. *Zie* Blehen
 Andenne, 140
 Andernach, 68, 279
 Andreas, 51, 289, 291
 Andreas Driessen, 346-347
 Andreas Jamaert, 104
 Andreas Jentis, 29
 Andreas Pallant, 347
 Andries Driessens alias Ghysens, 506
 Anelinus, 50, 284, 286
 Angelsaksen, 35
 Angleur, 66
 Anselmus, 194
 Anthonius Brunoels, 538
 Anthonius van Houthem, 338
 Antonius Prunen, 335
 Antwerpen, 57, 182
 markgraafschap, 479
 Apollonius, 300
 Appeltern, 58-59, 63, 66, 67, 69, 78, 80, 130, 291, 434
 Aravatus. *Zie* Servatius
 Ardennen, 68, 185, 271
 Are-Hochstaden, Van, 44, 562
 Argenteau, 344
 Argenteau, D', 375
 Arno van Salzburg, 35, 261
 Arnold Antonii, 505
 Arnold I, graaf, 285
 Arnold IV, graaf, 318
 Arnold Nauta, 568
 Arnold Stassen, 528-529
 Arnold Stirbolt, 364
 Arnold V, graaf, 319

Arnold van Braeck, 556
 Arnold van Chyevel, 114
 Arnold van Elslloo, 61, 288, 302, 580
 Arnold van Noorbeeck, 477
 Arnold van Scharn, 364
 Arnold van Susteren, 53, 60, 63, 91, 190, 306, 364, 383, 446, 547, 562, 568
 Arnold van Wesemael, 479
 Arnold van Wied, 42, 50
 Arnoldus, 51-52, 267, 289-292, 294-296, 303, 306-307
 Arnoldus Ghoerskoeven, 394
 Arnoldus Hane, 332
 Arnoldus van Elderen, 489
 Arnoldus van Erkelenz, 29
 Arnoldus van Gheyne, 467
 Arnoldus van Leuven, 306
 Arnoldus van Tweebergen alias Gruel, 299
 Arnulf, 15, 37-38, 177, 201, 264-266, 270, 273-274
 Arnulf I, graaf. *Zie* Arnold I, graaf
 Arnulfingen, 36
 Art de Corswarem, 116
 As, 404
 Athanasius, 33
 Aucipis, H., 306
 Augustinus, 22
 Austrasië, 34
 Avennes, 177
 Averbode, 538
 Avernas, 177, 185, 271

B

Bachem, 563
 Badegerus, 173-174, 266, 520
 Baldericus, 50
 Baldericus de Vado, 306
 Baldericus II, bisschop, 195
 Baldewinus, 29, 51, 54, 66, 289, 294-296, 300-301, 306-307
 Balzer, M., 134
 Barbara de Mol, 182
 Barbara Thiloij, 103
 Baro, 294, 363
 Barrisher, 73
 Bartholomeus van Bachem, 563

Bastogne, 131
 Batenburg, 419
 Baudewin de Meffe, 179, 181
 Bautershoven, 73, 420-423
 Bavay, 169, 177, 191
 Beeck, 70
 Beegden, 73, 474-475
 Beek, 372
 Bemelen, 75, 161, 167, 218, 361, 435, 582-584
 Benedictus van Aniane, 22
 Benedictus van Nursia, 22
 Berermuer? de Lathunez?, 335
 Berg, 17-18, 58, 63, 74, 76, 79-81, 83-84, 88, 94, 101, 103-104, 107-110, 113-115, 119-120, 123, 133, 135, 161-169, 187, 218, 223, 225, 228, 291, 320, 343, 371-372, 540, 582-598
 Berg bij de Niers, 58-59, 63, 70, 291, 573
 Berg en Terblijt, gemeente, 161, 585
 Bergen op Zoom, 479
 Bergilers, 169-170, 173, 175, 177
 Berkelaar, 67, 460, 462
 Berlo, Van, 445
 Bernard, C., 71
 Bernardus, 293
 Berne, De, 375
 Berneau, 75-76, 79, 81, 83-85, 88, 90, 107-108, 119-121, 129, 218, 223, 343, 375-376
 Berne-Heeswijk, 434, 456
 Bernharius van Worms, 262
 Berta, 311
 Bertoldus, 284, 289, 292, 294, 363-364, 367
 Bertoldus Suabbe, 302
 Bertolfus van Hain, 285
 Bertrand van Laer, 486
 Bettulfus, 192
 Beusdaal, 115, 371
 Beutenaken, 41-42, 61, 63, 65-66, 74, 292, 437
 Bilzen, 76, 79, 109, 129, 138, 438, 582-583
 Binderveld, 75, 124, 440-441, 583
 heer, 441
 Bindolfus, 307
 Bingen, 63, 306, 565
 Blankenheim, 118, 334

Blehen, 177, 179, 181, 183, 335, 500
 Adriaan de, 116-117, 180-181, 183, 186, 336, 498
 Anceau de, 117, 180, 182
 Johan de, 106, 116-117, 181-182, 335, 341, 498
 Blitterswijk, Van, 391
 Bocholt
 heer, 170, 172, 472
 Bocholtz, 152
 Boegen, 185-186, 271
 Boeshoven, 380
 Boevange. *Zie* Boegen
 Bolder, 75, 124, 298, 505-506, 521, 559, 582-584
 Bolland, 156
 Bombaye, 131, 218, 375
 Bommershoven, 95, 116, 380
 Bonn, 43, 70, 293
 Boorse, 73, 217, 442
 Borchgrave, De, 375
 Borgharen, 531, 583
 Borgloon, 75, 79, 81, 95, 124, 378, 380, 420, 443-444
 Born, 446-447
 Botton, 335
 Boudewijn van Bouillon, 284
 Bouley, 180
 Boulogne-sur-Mer, 165
 Bouvines, 86
 Bouxières, 71
 Bovo, 51, 53, 185, 271, 289
 Boxel
 heer, 92-94, 327, 329, 431, 434, 450, 518
 Brabant, 57, 67, 80-82, 89, 177, 219, 222, 225, 280, 343, 371, 375, 382, 388, 393, 400, 406, 411, 414, 420, 449, 463, 468-469, 491, 495, 502, 514, 517, 519, 523, 540, 551
 hertog, 17, 27, 57-58, 65, 86-89, 94, 117, 131, 137, 149, 156, 162, 177, 181-182, 212, 214, 216, 218, 223, 254, 303, 305, 308-309, 313, 318, 343, 361, 463, 544, 551
 Noord-, 66, 69
 Braives, 177
 Breust, 76, 134, 150-152, 519, 582

Briegden, 73, 465-466, 583
 Bruisterbosch, 151
 Bruno, 71, 286
 Bruno I, aartsbisshop, 474
 Bruno van Zollern, 41, 50
 Brus, 75, 445
 Brussel, 68, 128, 130
 Brustem, 420
 Buchten, 63, 73, 306, 446-447
 Budel, 130-131, 218-219
 Buggenum, 474
 Bunde, 75, 448
 Burtscheid, 170
 Busco, De, 514

C

Caberg, 110, 138
 Cadier, 382-383, 385, 387, 582-584
 Caessert, 124
 Caestert, 211, 289, 486, 519
 Calixtus II, 285
 Canaverias, 71
 Canigou, 278
 Cannart, 482
 Canossa, 44
 Cartils, 371
 Chalpaida. *Zie* Alpaida
 Chartres, 33-34
 Chastres, 71
 Chèvremont, 35, 64, 66, 68-69, 71, 194, 218-219, 261, 485
 Childebert II, 192
 Childerik II, 192-193
 Christiaan van Buch, 42-43, 50, 137
 Christianus, 287, 290, 292, 296, 300, 342, 471
 Christina, 302
 Christina van Geleen, 492
 Chrodegang van Metz, 22
 Cipleij, 335
 Claes Gedelinck, 338
 Claes Vos, 506
 Clais, 338
 Clais an der Porten, 339
 Clamans, 338
 Clermont, 192
 Cloes le Permentier, 181

Clovis III, 192-193, 198, 200, 203, 257
 Colen, 73, 123, 342, 379, 381
 Collart Moreail, 335
 Condehoven, 70
 Cono, 286
 Cono van Molenacker, 447
 Conrardus, 289
 Conrardus de Gaveren, 346-347
 Conrardus van Montenaken, 299
 Convelt, 466
 Corbie, 551
 Cornelimünster, 302, 468, 477-478
 Cornelis de Meyer, 182
 Crisnée, 169
 Cune von Denelich, 339

D

Daalgrimbie, 400-402, 404-405
 Dalhem, 82=83, 281, 318, 375, 519
 graaf, 344
 Land van, 88, 343
 Darion, 116, 177, 180, 335
 Deeters, J., 15-16, 44, 70, 173, 185, 191, 221
 Deidesheim, 60-61, 63, 566
 Demer, 138
 Den Bosch, 456-457
 Designatus, 192
 Deventer, 43
 Diederich Peuszgin, 338
 Diederik van Hochstaden. *Zie*
 Theodericus van Are Hochstaden
 Dienheim, 60-61, 63, 65, 287, 566, 568
 heer, 566
 Diepenbeek, 76, 79, 81, 93, 327, 449
 Diepenbeek, Van, 79, 81, 449
 Dierkens, A., 209
 Dilsen, 39, 41, 58-60, 63-65, 67, 73, 76, 79, 90-91, 94, 97, 107, 109, 119, 120, 122-123, 154, 217, 222, 224, 228, 279, 291, 318-319, 451-454, 457, 582
 Dinant, 193
 Dinther, 58-59, 62-63, 74, 78, 80, 85, 129, 291, 456-457
 Dodekinus, 282
 Dodo, 197, 199, 201
 Domitianus, 192-193
 Donderslag, 73, 137, 509-510

Doppler, P., 21, 50, 185, 253-255
 Dorestad, 205
 Dorne, 298, 582
 Dousberg, 137-138, 296
 Dubele, 63, 66, 307, 578
 Dudekinus, 50, 277, 283, 311
 Dudelinus, 51, 277
 Duisburg, 70-71, 270
 Duitse Rijk, 40, 199, 214, 223, 228
 Duitsland, 57, 68-69, 86, 118, 222

E

Eben, 459, 582
 Eben-Emael, 75, 125, 458
 Ebergisus, 193
 Echt, 39, 41-42, 57-58, 60, 63-70, 73, 76-77, 79, 99, 120-121, 123-124, 129, 222, 226, 268, 283, 288, 291, 341-342, 460-461
 Echternach, 48, 68
 Eckelrade, 110
 Eckendorp, 118, 333
 Edegem, 58, 63, 291, 463
 Eel, 62-63, 295, 523-524
 Egbert, 38, 273-274
 Egidius Marixall. *Zie* Gielis Marixhal
 Egidius Ruisschen, 346-347
 Egidius van Orval, 200, 203, 218, 259, 305
 Eigenbilzen, 75, 514-515, 582-583
 Eijdsden, 76, 134, 150, 519
 Eikhout, 438
 Einhard, 35-36, 46-48, 52-53, 59-60, 178, 184-186, 200-202, 205-207, 215, 258, 261-263, 493
 Eisden (B), 400-401, 582-583
 Elderen, 138
 Elen Diederichs, 338
 Elias Monachus, 414, 477, 543
 Elisabeth Wolfhagen, 466
 Ellicht, 82, 88, 135, 139-143, 148-149, 151, 153-154, 167, 225, 318, 414, 586-587, 592-595
 Elnone, 193
 Elsloo, 75, 464, 582
 Emael, 458-459, 559
 Emmerik, 86

Emmo, 70-71, 282
 Emundus, 63, 302, 364, 478
 Engel von Ley, 339
 Engeland, 137
 Engelbert van Hemstede, 125, 346-347, 383
 Engrammus, 53, 287-288, 292, 295
 Erardus Pallant, 347
 Erkelenz, 57, 70, 130-131, 222, 575-576
 Erleboldus Ruffi, 306
 Erleboldus van Kelfs, 306
 Ermentrudis, 299
 Erminus, 35
 Ernult Gilkin, 335
 Erpo, 296, 301
 Erps-Kwerps, 463
 Eucherius, 192
 Eustachius Vos, 505-506
 Everard van der Marck, 94, 558
 Everardus, 29, 51, 54, 267, 289, 292
 Everardus Plox, 306

F

Falco, 192
 Fallais, 335
 Faramundus, 193
 Ferdinandus Lotringh, 346-347
 Filips Augustus, 86
 Filips de Goede, 83, 88, 457
 Filips II, 89
 Filips van Elderen, 490
 Filips van Zwaben, 86, 212, 308-309
 Fize-le-Marsal, 116, 169
 Fléron, 131, 485
 Flône, 177
 Floreffe, 80, 464, 502
 Florentinus, 53
 Florentius, 295
 Florus, 205
 Folboldus, 284, 287-288
 Folcuinus, 35
 Fontainebleau, 90
 Fontenelle, 34-35, 206
 abdijs Sint Wandrille, 34-35, 260
 Sint-Servaaskerk, 34
 Framericus van Vileir, 289
 Franciscus Eynatten, 347

Franco, 51, 53, 284, 286-288, 292, 295, 306
 Franco de Wackezele, 306
 Franco Pomereus, 582
 Franken, 66, 167, 184, 270, 276
 Frankische Rijk, 22, 37, 47, 70
 Middenrijk, 37
 Oost-, 15, 36-37, 48, 67, 263
 West-, 36, 37, 67, 263
 Frankrijk, 67-69, 86, 95, 228
 Fredericus, 289, 298, 306
 Fredericus Bollant, 347
 Frederik Hendrik, 27
 Frederik I Barbarossa, 43, 54, 65, 137, 156, 209, 212, 227, 293, 295-296, 300-301
 Frederik I, aartsbisschop, 286
 Frederik II, 85-87, 144, 177, 212, 215, 285, 308-309, 312-313, 316-317, 364
 Frederik III, 83, 85, 89
 Friesland, 32
 Fulda, 65, 565-566

G

Gallië, 197, 203, 256
 Galmina, 70
 Garsendonius van Mantua, 43, 50, 297, 300, 302
 Gasthuis (Bemelen), 95, 110, 168, 218, 371, 436, 583
 Gatzweiler, H., 131
 Geer, 177
 Geichardus, 289
 Geistingen, 298, 582
 Geldulfus, 39, 50, 54, 275, 294, 302, 581
 dochter, 62, 66
 Gelinden, 73, 420, 422-423, 427
 Gellik, 61, 63, 73, 122, 285, 465-466, 514, 582
 Gellik, Van, 530
 Gelmen, 70-71
 Groot-, 70, 73, 420, 422
 Gelre, 39, 57, 67, 91, 93, 219, 222, 329, 434, 451, 460, 516, 518, 575
 graaf, 283
 hertog, 60, 64
 Gembloux, 98, 446, 474, 507
 Genappe, 284

Genk, 76, 467
 Gent
 Sint-Baafsabdij, 35
 Sint-Pietersabdij, 35, 48
 Gerard Dodeur, 104, 115, 341
 Gerard Haxc, 452
 Gerard int Panhuys, 401
 Gerard Menthen, 452
 Gerard van Are, 42-44, 50
 Gerard van Horn, 325
 Gerard van Landenes, 289
 Gerard van Lens, 106
 Gerard van Wassenberg, 39, 283, 288, 461
 Gerard, weduwe van, 105
 Gerardus, 50, 52, 267, 293-297, 306, 312
 Gerardus Dorpere, 299
 Gerardus van Montenaken, 300
 Gerberga, 60, 64-72, 167, 190, 208-209, 219, 222, 268, 283, 461
 Gerehardus, 299
 Gerlachus, 50, 296-297, 299, 301-303, 305-306
 Gero, 284
 Geroldus, 52, 267
 Gertrud van Dagesburg, 54, 293
 Gertrudis, 292
 Gerulfus, 50-51, 266
 Gervasius van Kenzwilre, 292
 Gesenhoven, 74, 118, 333, 562-564
 Geul, 161, 168
 Geuldal, 161, 167-169
 Geulhem, 161-162, 164-165, 168, 371
 Geulle, 75, 468, 477
 Gevehardus, 51, 289, 294, 296, 301-303
 Geverik, 75, 469
 Gielis Marixhal, 115, 340
 Gilkin, 335
 Gisbert Drieskens, 505
 Giselbert, hertog, 37-38, 48, 51, 59-60, 67-72, 190-191, 199, 207-209, 214, 222, 227, 266-268, 461, 567
 Giselbertus, 53, 289, 302, 304, 306, 312
 Giselbertus van Grusel, 289
 Giselbertus van Hugarden, 304, 307
 Giselbrecht, 339
 Glabbeek, 404, 582

Gladiß, D. von, 44
 Glons, 445
 Godart van Baerloe, 539
 Godart van Ophoven, 447
 Godefridus, 50, 53, 284, 286-290, 292, 294, 296, 301-302, 304
 Godefridus Albus, 299
 Godefridus de Curia, 306
 Godefridus de Hucnewinus, 303
 Godefridus de Perne, 303
 Godefridus de Pirmen, 296
 Godefridus Puls, 295
 Godefridus Stoeters, 347
 Godefridus Thisius, 29
 Godefridus van Mechelen, 53, 217, 289, 292, 302
 Godefridus van Meuwen, 464
 Godefroid Dabee, 335
 Goderamnus, 152, 185-186, 202, 271
 Godescalcus, 282-283, 289, 311
 Godfried IV van Bouillon, hertog, 189, 284
 Godfried met de Baard, hertog, 277, 305, 521
 Godfried van Ruthecove, 379
 Godfried, graaf, 289
 Godschalk, 41, 50, 286
 Goersdorf, 575
 Goeswinus de Wydoe, 396
 Gondulfus, 39, 199, 257, 275, 279
 Gonnilo, 53, 271
 Gorge von Colne, 339
 Gors-Opleeuw, 378
 Goslar, 39, 277
 Gosuinus de Erpze, 306
 Gotem, 75, 470
 Gothelo I, hertog, 275
 Gothem, Van, 470
 Gozewijn van Valkenburg, 289
 Gozmarus, 286
 Grand-Axhe, 173, 177
 Grandville, 17-18, 59, 63, 73, 76-77, 79, 81, 95, 97, 101, 103-108, 115-116, 119-121, 123, 133, 135, 137, 169-177, 187, 219, 224, 226, 291, 340-342, 471, 473, 585, 591, 594, 597-601
 Gratem (Loon), 170

Grathem, 60, 63, 66, 73, 170, 285, 474-475
 Gregorius van Tours, 33, 40, 189, 196, 200-201, 205, 253, 256
 Grevenbroek, 431
 Grimbie, 582
 Grisort, 177, 179
 Gronsveld, 75, 480-481
 Grootloon, 58, 63, 73, 75-76, 79, 81-85, 95, 101, 107-108, 119, 123, 137, 173, 223, 291, 296, 341-342, 378-379, 380-381, 582-583
 Gruitrode, 61, 75, 476
 Guido, 289
 Guierzo, 289
 Gulik, 222, 446, 573-574, *Zie* Jülich graaf, 87
 hertog, 88
 Gulpen, 131, 582
 Gulpen, Van, 375
 Güls, 41, 58, 59-61, 63, 65-66, 74, 76-77, 79, 81, 105, 118, 120-121, 126, 151, 158, 224, 228, 267, 272, 287, 291, 304, 306, 338, 391, 472, 566-568, 571, 577
 Gunter Hen Gunters zoon, 340
 Gunterus, 51, 296, 301

H

Haas, J., 131
 Hadewidis, 302
 Hadrianus IV, 186, 201
 Hakendover, 74, 555-556
 Hamont, 76, 92, 94, 218, 327, 329, 431, 432
 Hannut, 176-177
 Hartmann, J., 134
 Hartwin Heyderichs, 339
 Haspengouw, 68, 70, 108, 122, 135, 138, 140, 146, 148, 153, 169, 224, 265, 267, 285
 aartsdiaken, 145
 Hasselt, 138
 Hecelo van Butenachen, 61, 292, 437
 Heel, 474
 Heer, 75-76, 79, 81-84, 89, 94, 107-110, 114, 119, 121, 123-124, 127, 137, 161, 164, 167-169, 218, 223, 226, 382-385, 540-541, 582-583

Heers, 169, 171, 482, 551
 Hees, 17-18, 43, 58-60, 63, 73, 75-76, 81-85, 88-89, 98, 100-104, 107-109, 113-114, 119, 123, 133, 135, 137-139, 144-145, 154-157, 159-161, 163, 166, 180, 187, 217-218, 223-225, 279, 282, 291, 298, 301, 314, 318, 388-389, 531, 582-598
 Heeswijk, 62-63, 73-74, 294, 456
 Heijnen, pastoor, 202
 Heinsberg, 167, 451, 476
 Helmerinus, 52, 267
 Helyas, 295, 302
 Hen Hertwin, 338
 Hen Mertlaicher, 338
 Hen Moyszkopps, 339
 Hen Winters, 340
 Hendrik, 287, 308
 Hendrik (VII), 87, 144, 171, 215, 309, 313, 316
 Hendrik Commant, 506
 Hendrik I de Vogelaar, 37-38, 40, 64, 67-69, 190, 199, 267, 269
 Hendrik I, bisschop, 282
 Hendrik I, hertog, 86, 223, 305, 308, 312
 Hendrik II, 39, 48-49, 170, 173, 274
 Hendrik II, bisschop, 293, 295
 Hendrik II, graaf, 83, 280
 Hendrik III, 38-40, 49, 60, 64, 152, 275-278
 Hendrik III, hertog, 303
 Hendrik IV, 39-40, 44, 64, 154, 279, 282-284, 288, 311-312, 461
 Hendrik Tybus, 557
 Hendrik V, 24, 40-41, 44, 54, 60-61, 64-65, 85-86, 189, 210, 281, 284, 286-287, 310, 312, 493
 Hendrik van Gelder, 137
 Hendrik van Gellick, 507
 Hendrik van Leuven, 86, 312, 317
 Hendrik van Luxemburg, 88
 Hendrik van Saksen. Zie Hendrik I de Vogelaar
 Hendrik van Verdun, 135
 Hendrik VI, 43, 212
 Hendrik VII, 88
 Henegouwen, 68, 70
 Henric van Veldeke, 33, 43, 54, 265

Henrich von Mettrich, 340
 Henricus, 29, 51, 54, 61-62, 66, 284, 286-290, 294-296, 300-303, 306-307, 323, 552, 579, 581
 Henricus de Brucke, 328
 Henricus de Lata Strata, 292
 Henricus de Putthem, 543
 Henricus de Valle, 29
 Henricus de Visela, 301
 Henricus Moskart, 300
 Henricus van Asselt, 323
 Henricus van Bingen, 296, 301-303
 Henricus van Bochout, 307, 502
 Henricus van Kenzwilre, 54, 292, 296, 301-303
 Henricus van Keulen, 301
 Henricus van Wyc, 307
 Henricus Willems, 442
 Henricus, aartsbisschop, 292
 Henricus, priester, 552
 Herbricht, 63, 66, 73, 75, 302, 369, 477
 Herderen, 75, 135, 137-139, 145, 526, 582-583
 Herent, 463
 Heribertus, 312
 Heribertus van Hese, 61, 66, 292, 502
 Heriger van Lobbes, 40, 192, 194, 256-257
 Herimarus, 50-51, 267
 Herkenrode, 438, 442, 470, 482, 509-510, 536
 Hermalle, 131, 212, 219
 Herman, 83
 Herman Ruwen, 333, 564
 Herman Weerdt, 104
 Hermannus, 282, 289, 299
 Hermannus Loppenheim, 342, 546
 Hermannus van Kelfs, 306
 Hermannus van Rode, 288
 Hermannus van Wincenburch, 285
 Hermée, 429
 Herselt, 58, 63, 74, 79, 81, 291
 Hersfeld, 41, 60, 65-66, 77, 79, 81, 287, 566-568, 577
 Herstal, 68-69, 192, 194, 344
 Herten, 66
 Hertwin von Kerlich, 340

Herulfus, 50-51, 267
 Herve, 485
 Herzé, 117, 181-182
 Hescelonen, 156
 Hessel, 54
 Heugem, 75, 204, 480-481, 583
 Heukelom, 75, 95, 135, 137, 141, 144-145, 212, 214, 217, 408, 419, 551-553, 559, 582-584, 593
 Heure-le-Romain, 429
 Heylerhoff, M. van, 218
 Hez, 156
 Hezelo, 43, 54, 63, 66, 143, 297, 301, 306, 402
 Hildebrandus, 299
 Hilderus, 299
 Hincmar van Reims, 205
 Hocht, 90, 145, 363, 400, 402, 442, 451-452, 486, 492, 513, 519, 530
 Hodeige, 116, 169
 Hoei, 79, 105-106, 117, 178, 184-185, 193, 265, 295, 314, 337, 498-499, 528, 536
 Hoelbeek, 582, 584
 Hoepertingen, 212, 218, 423, 425
 Hoeselt, 528
 Hollogne-sur-Geer, 177
 Holtum, 73, 446-447
 Honno van Zepperen, 315, 422
 Horn, 474, 546
 graaf, 342, 460, 474, 546, 548
 heer, 79, 91-92, 94, 321-322, 325, 442, 474, 548
 Horpmaal, 169
 Houffalize, 480
 Houthem, 161, 167, 582
 Hoven van Genderen, B. van den, 17
 Hrabanus Maurus, 205
 Hruotlougha, 53, 262
 Hubert de Nouve Moulin, 172
 Hubertus, 295
 Hubertus, bisschop, 34-36, 193-194, 198, 201, 204, 259, 270
 Hubin Mattelot, 335
 Hugo, 293
 Hugo Capet, 66
 Hulsberg, Van, 375
 Humbertus, 284

Humbertus alias Hugo, 39, 50, 209, 213, 278-280, 282
 Hunnen, 33, 256
 Hurbucke, 285
 Hustin, 375

I

Immo, 70-72, 186, 218-219, 270, 573, 575
 Ingeis, 277
 Innocentius II, 42, 57, 70, 135, 155, 162, 203, 290, 292
 Isabella van Lens, 177
 Italië, 43, 86, 144
 Itteren, 583

J

Jacob, 262
 Jacob Moisz Copp, 340
 Jacob Petzinck, 338
 Jacob Popp, 338
 Jacob van Leut, 331
 Jacobus Erp, 347
 Jacques de Duffel, 116
 Jaignée. *Zie* Jardegnée
 Jamaert, 104
 Jan Cuenen, 407
 Jan II, hertog, 87, 309
 Jan III, hertog, 82, 88, 149, 318
 Jan Joesten, 528, 529
 Jan Pellart, 406
 Jan van der Straeten, 419
 Jan van Eppes, 87
 Jan van Heusden, 516
 Jan van Xanten, 86, 144-145, 156, 314
 Jan Voren van Canne, 157
 Jardegnée, 58-59, 72, 106, 117, 179, 181, 183, 186, 226, 291, 314, 336, 499-500
 Jean Burtin, 105
 Jean Jacques de Meers. *Zie* Meers
 Jeckel vom Ryne, 339
 Jeker, 57, 104, 169, 172, 177, 211, 213, 227, 259, 281, 299, 367, 396, 399, 412, 471, 473, 487, 534, 582, 599
 Jekerdal, 177
 Jesseren, 73, 75, 101, 124, 482, 521, 550, 583
 Jezus Christus, 40

Jocundus, 34-35, 39-41, 53, 59-60, 63-65, 67-69, 83, 184, 189-191, 195, 199-200, 202, 207-209, 213, 227, 253, 255-259, 264, 267-268, 272, 275-281, 283
 Jodoigne, 496
 Johan Blanckart, 564
 Johan de Blehen. *Zie* Blehen
 Johan de Ciple, 335
 Johan Draeck, 406
 Johan Haichs, 339
 Johan Smider von Seenheym, 339
 Johan Steven, 339-340
 Johan Swennen van Reepen, 104
 Johan van Elderen, 530
 Johan van Odeur, 104
 Johan van Rijkel, 459
 Johan van Roest, 530
 Johan vanden Warden, 480
 Johan zoon van Gerard, 181
 Johannes, 50, 287-290, 323
 Johannes Agnus, 193
 Johannes Beyart, 31
 Johannes Coenen, 346-347
 Johannes Colen, 536
 Johannes Craechs, 452
 Johannes Ellemudis, 306
 Johannes Fraybart, 215
 Johannes Jacomijn, 103
 Johannes Lauwerman, 347
 Johannes Nijvelstein, 346-347
 Johannes Obernburger, 347
 Johannes Rethyns, 29
 Johannes Smeys, 482, 484
 Johannes Surdus, 543
 Johannes van Bemelen, 331
 Johannes van Boedingen, 29
 Johannes van Schoenouwen, 441
 Johannes vanden Steynweege, 489
 Johannes Vos, 505
 Johannes Wulleman, 449
 José, 35, 60, 63-64, 66, 261, 485
 Josephus Mussche, 346-347
 Jozef II, 90
 Judith, 68
 Judocus van Scarn, 480
 Jüllich, 57, 59, 222, 574
 Jupille, 68-69, 192, 194

K

Kamerijk, 79, 81, 275, 463
 bisschop, 275
 Kanne, 75, 154, 157, 282, 486, 583-584
 Karel de Dikke, 177
 Karel de Grote, 34-36, 40, 48, 64, 68, 130, 194, 198, 201, 218, 228, 259, 261, 273, 311, 566, 567
 Karel de Kale, 36, 177, 263
 Karel III de Eenvoudige, 37-38, 69, 206, 266, 270, 273
 Karel IV, 32, 82-83, 85, 88-89
 Karel Martel, 34-36, 40, 198-199, 259
 Karel V, 88, 182, 343
 Karel van Lotharingen, 67, 209, 279
 Karel, keizer, 34
 Karloman, 34, 273
 Karolingen, 36, 64-65, 67-69, 152-153, 192, 197-199, 202, 209, 214, 217-219, 228, 274
 Karolingische Rijk, 206, 221
 Karsveld, 437
 Kaulille, 431
 Keer, 168, 218, 382-383, 385, 387
 Kelfs, 58, 63, 65, 291, 305, 463
 Kemexhe, 116
 Kempen, 122
 Kenzwilre, gebroeders Van, 61, 66, 292, 509
 Kera, 181
 Kerniel, 95, 378
 Kerpen, 344
 Kersbeek, 58, 63, 74, 76-77, 80-81, 120-121, 137, 291, 489-490
 Kesselheim, 131
 Kessel-Lo, 555
 Kesselt, 75, 135, 137, 140, 145, 195, 214, 543, 545, 582-584, 589, 593
 Ketsingen, 138
 Keulen, 33, 75, 165, 169, 177, 191, 276, 286, 339, 344, 562, 572
 aartsbisschop, 65, 71, 86, 88, 200, 209, 215, 301, 303, 313, 474, 567, 572
 Apostelkerk, 89
 Domkapittel, 572
 Heilige Maria in Capitoel, 573
 kapittels, 572

Sint-Andreaskapittel, 86
 Sint-Pantaleonsabdij, 442, 446, 464,
 474
 Sint-Ursulakapittel, 574
 Keyenberg, 59, 63, 70-71, 79, 573
 Kinrooi, 298, 582
 Klimmen, 66
 Kloosterrade. *Zie* Rolduc
 Koblenz, 43, 59, 74, 272, 340, 567, 569
 Koenraad II, 39, 264
 Koenraad III, 42-43, 61, 64-65, 82, 137,
 189, 291-292, 296, 363
 Koenraad, bisschop, 284
 Koninksem, 58, 63, 73, 76, 79, 81-85, 89,
 101-102, 107-109, 117-119, 122-123, 125,
 127, 137, 177, 218, 223-224, 229, 291,
 296, 332, 393-394, 396-397, 582, 584
 Koslar, 58, 59, 63, 291, 574
 Krawinkel, 75, 491
 Krefeld, 173
 Krenzlin, A., 133
 Kroos, R., 44
 Kückhoven, 58-59, 63, 70-71, 74, 80-81,
 291, 575-576
 Kuringen, 104, 440, 443
 Kuttেকoven, 70, 470

L

Lafelt, 82, 88, 135, 137, 139-143, 148-151, 154,
 160, 167, 169, 225-226, 318, 414-415,
 417, 419, 583-586, 588-595
 Lambert Deyter, 445
 Lambert Frambach, 372
 Lambert van Halois, 157
 Lambertus, 284, 286-288, 300-304, 306-
 307
 Lambertus Daems, 346-347
 Lambertus de Vado, 306
 Lambertus Dumbo, 302
 Lambertus Passart, 347
 Lambertus, bisschop, 192-194, 197-198,
 200-204, 257-259
 Lanaken, 40-41, 53, 60, 63-65, 73, 76, 79,
 85, 110, 217, 222, 262, 284, 492-494,
 582-583
 Lanklaar, 404
 Lantremange, 169, 173, 177

Lardinois, 177
 Lathunez, 335
 Lathuy, 58, 63, 74, 76-77, 95, 97, 101, 107-
 108, 119, 124, 129, 224, 291, 495-496
 Laurentius Meijs, 346-347
 Laurentius vander Lamén alias vanden
 Blockerijen, 29, 346-347
 Lauw, 177
 Ledebos, 73, 90, 318, 451-452, 455
 Leiningen, 577
 Lenculen. *Zie* Vroenhof
 Lens, 17-18, 58-59, 63, 72, 76-77, 95, 97,
 101, 105-106, 108-109, 116-117, 119, 121,
 123-124, 129, 133, 135, 170, 176-179, 181,
 183-186, 224, 226, 228, 263, 271, 291,
 314, 334, 336, 341, 498-499, 585, 598-
 601
 Croix-à-, 177
 -les-Beguines, 177
 -Saint-Remy, 72, 79, 106-107, 116, 117,
 119, 137, 176-177, 179-181, 183-184, 186-
 187, 226, 334-336, 498, 500
 -Saint-Servais, 72, 79, 81, 106-107, 116-
 117, 137, 176-177, 179-181, 183-184, 186-
 187, 226, 335-336, 498, 501
 Lens-sur-Geer, 79, 116, 169-171, 174-177,
 179, 184, 186, 219, 226, 471, 520
 Leopold van Oostenrijk, 88
 Leut, 70, 507-508
 heer, 93, 331, 507, 508
 Leuven, 24, 57, 58, 65, 182, 222, 305, 336-
 337, 425, 431, 456, 463, 555
 Libertus, 302
 Libertus de Cimeterio, 332
 Libiert Botton, 335
 Liek, 58-59, 115, 173, 175, 226, 341-342, 471-
 472, *Zie* Grandville
 Lieshout, 41-42, 54, 61, 63, 65-66, 80-81,
 292, 307, 502
 Lifridus, 299
 Ligney, 177, 180
 Lille (Sint-Huibrechts-), 74, 76, 92-94,
 218, 327, 329, 431-433
 Limburg, 318
 Belgisch, 81
 hertog, 65, 303
 Zuid-, 81, 133-134, 151

Limmel, 383
 Linssen, C.A.A., 44, 87, 209
 Lith, 67, 219
 Lithoijen, 66-67, 69-70, 219
 Liveco, 282
 Lodewijk de Duitser, 36, 263, 273
 Lodewijk de Vrome, 22, 35-36, 47-48, 198, 273
 Lodewijk I, graaf, 43, 137, 296
 Lodewijk IV het Kind, 37-38, 195, 214, 270, 273
 Lodewijk IV van Overzee, 67-69, 209
 Lodewijk van Becke, 120
 Lodewijk van Eymael, 402
 Lodewijk XI, 30
 Lontzen, 131
 Loon, 81, 91, 94-95, 137, 156, 170, 176-177, 288, 388, 393, 400, 406, 414, 420, 431, 438, 440-441, 443, 445, 451, 458, 465, 467, 470-471, 476, 482, 492, 505, 509, 513-514, 528, 530, 538, 542-543, 557
 graaf, 43, 79, 82-84, 86, 90-91, 137, 156, 174-176, 212, 217-218, 223, 285, 296, 301, 308, 318-319, 379, 394, 415, 443, 451, 453-455, 465, 467, 476, 526, 531, 536, 538, 558
 gravin, 43
 Lorsch, 65, 565-566, 577
 Lotharingen, 36-37, 40, 59-60, 67-71, 191, 199, 207, 222, 227, 265, 267-268, 270, 280, 461, 521
 hertog, 60, 64-65, 67, 71, 189, 199, 214, 274-275, 277, 283, 289, 521, 536, 567
 Lotharius I, 35, 37, 64, 68, 261
 Lotharius II, 130, 177
 Lotharius III, 41, 42, 45, 61, 65, 77, 110, 189, 195-196, 203, 287-288, 290
 Lotharius van Are Hochstaden, 43, 50, 303, 305
 Lotharius van Frankrijk, 67
 Lucas, 302
 Ludovicus van Beche, 315
 Ludovicus van Chantreuis, 347
 Luik, 34-35, 40, 44, 54-55, 71, 105, 116, 131, 173, 177, 193-195, 197-198, 201, 203-205, 257, 274, 282, 304, 406, 429, 438, 449, 485-486, 533

aartsdiaken, 89
 bisdom, 48, 285, 288, 309
 bisschop, 43, 52, 86-87, 104, 135, 137, 144, 154, 170, 189, 193, 195, 203, 209, 212, 214, 227, 275, 277-278, 282, 286-287, 289-290, 293, 295, 300-301, 305, 361, 394, 443, 452, 521, 536, 543, 558
 Cornillon / Beaurepart, abdij, 400, 429, 442, 468, 477-478, 525
 Heilig-Kruiskapittel, 278, 458
 kapitels, 21, 70, 217
 Land van, 344
 Onze Lieve Vrouw ad Fontes, 420
 provincie, 81, 169, 176
 Publémont, 300, 429
 Scholieren, 91, 546
 Sint-Bartholomeuskapittel, 420, 446, 495, 509
 Sint-Bartholomeuskerk, 259
 Sint-Benedictusdal, abdij, 480
 Sint-Dionisiuskapittel, 79, 81, 116, 170, 174-176, 179, 219, 226, 293, 442, 471, 520, 530
 Sint-Jacobsabdij, 287, 486, 530
 Sint-Janskapittel, 382-384, 458, 459, 528, 542
 Sint-Lambertusdal, abdij, 124, 378, 482, 483, 505-506, 519, 521-522
 Sint-Lambertuskapittel, 26, 39, 41, 44, 79, 117, 173, 175, 212, 219, 278-279, 316, 420, 449, 474, 480, 521, 543-544, 557
 Sint-Lambertuskerk, 201
 Sint-Laurentiusabdij, 79, 93, 445, 482, 507-508
 Sint-Martinuskapittel, 113, 116, 135, 151-152, 154-157, 159-160, 172, 225, 285, 388-389, 420, 458, 465, 471, 486-487, 519
 Sint-Martinuskerk, 282
 Sint-Pauluskapittel, 116, 521
 Sint-Petruskapittel, 177, 183, 445
 Sint-Petruskerk, 201, 204
 Luikgouw, 35, 70, 485
 Luxemburg, 88
 Lynard Wessen, 181

M

Maarland, 76, 110, 519, 583
Maarten van Rossum, 182
Maas, 43, 57, 66-67, 69, 72-73, 81, 93,
124, 130, 138-139, 152, 177, 191, 204, 207,
217, 219, 222, 258, 263, 265-267, 271,
273, 283, 291-292, 301, 319, 405
Midden-, 193, 199
Maas en Waal, 329, 434, 518
Maasbrug, 189
Maasdal, 161, 167, 169
Maaseik, 57, 76, 122, 217, 222, 431, 503
Maasgouw, 68, 71
Maasland, 265-266, 288
Maasregio, 131
Maas-Rijngebied, 72
Maastricht, 61, 63-66, 69, 72, 75-78, 81,
86-87, 89, 95, 97, 107-110, 113, 117, 119,
122-124, 129-130, 133-135, 137, 139, 143,
145, 169, 177, 189-197, 199-209, 211-218,
221-223, 225-229, 253-254, 256-276,
278-298, 300-314, 316-318, 321-322, 331-
332, 335, 340, 343, 345, 361-362, 364-
366, 368-369, 397, 411-412, 445, 466,
478, 527, 560, 562, 582-584
Abtstraat, 211, 368, 413
Antonieten, 168, 218, 364-365, 368,
435, 509, 543
Beyart, klooster, 123, 362, 366
Bouillonstraat, 213
Bredestraat, 31
Brusselsestraat, 215
Calvariestraat, 215
Duitse Orde, 216, 362, 366, 383, 551
Grote Staat, 124, 368
Henric van Veldekeplein, 15, 32, 213
Hochter- of Boschpoort, 110
Hof van Lenculen. *Zie* Vroenhof
Houtmarkt, 364
Jezuïeten, 26, 375
Kanaal naar Luik, 202
Kleine Looiersstraat, 139
Kruisheren, 366
Landskroon, 365
Lenculen. *Zie* Vroenhof
Lenculenpoort, 110, 413
Libaert, 362, 368

Limmel. *Zie* Limmel
Linderkruispoort, 110
Looiersstraat, 368
Maagdendries, klooster, 123, 362
Maasbrug, 42, 64, 189, 191-192, 291,
362-363, 370
Maria-Magdalenakapel, 363
Minderbroeders, 179
Nekum, 534, 554
Nieuwenhof, 363, 365
Nieuwstad, 533
Onder de Bogen, 32
Onze-Lieve-Vrouwekapittel, 21, 23, 26-
27, 29, 42, 65-66, 110, 113, 127, 131,
167-168, 189-190, 195, 200-201, 204,
217-218, 228, 290, 293, 300, 315, 361,
362, 368, 435, 458, 480, 486, 491,
509, 530-531, 533, 543-544, 580, 582
Onze-Lieve-Vrouwekerk, 193, 195-196,
198, 200-201, 203-204, 221, 257-259,
286, 288, 290-291
Onze-Lieve-Vrouweplein, 191
Papenstraat, 32, 213
Platielstraat, 31
Predikheren, 362, 364, 368
Reek, 211
Scharn. *Zie* Scharn
Sint Pieter. *Zie* Sint Pieter
Sint-Agathakapel, 363
Sint-Catharinakapel, 27, 113
Sint-Jacobskapel, 27, 32, 363
Sint-Janskerk, 15, 26, 31-32, 111, 204,
361, 364-366, 370, 441
Sint-Joriskapel, 364-365, 369
Sint-Lambertuskapel, 202
Sint-Martinuskerk, 167, 204, 361
Sint-Matthijsskerk, 27, 31, 111, 204, 361-
362, 366
Sint-Nicolaaskerk, 361
Sint-Servaasgasthuis, 30-31, 66, 209
Sint-Servaasklooster, 32, 125, 213, 346
Spaans Gouvernement, 216
stadhuis, 211
Statenhuis, 211
Tongersepoort, 211, 213, 227
Tongersestraat, 211, 413
Tongerseweg, 57

Tweebergen. *Zie* Tweebergen
 Tweebergerpoort, 32, 125, 413
 Viertoren, 123, 189, 361, 533, 534
 Vrijthof, 15, 26-27, 30, 30-32, 209, 211-
 213, 215-216, 227, 346
 Vroenhof. *Zie* Vroenhof
 Waterculen, 298, 582
 -West, 139
 Wittevrouwenklooster, 209
 Wolfstraat, 362
 Wyck, 110, 122, 125, 190, 195, 200-201,
 204, 207, 294, 346, 362, 367-368
 Wyckerpoort, 218
 Mabilia, 300
 Macharius, 294-295, 302
 Macharius van Mabertengen, 302
 Macharius van Udenbergh, 332
 Mainz, 40-41, 137, 296, 565
 aartsbisshop, 274
 Mal, 79, 406
 Marck, Van der, 104, 557
 Margareta de Tilia, 306
 Margriet, Gerard van Lens dochter, 106,
 334
 Maria Bevers, 144
 Marsilius, 299-300
 Marsilius Holset van Oest, 346-347
 Martenslinde, 583
 Martinus Alkeys, 555-556
 Martinus Diertyt, 442
 Massenhoven, 62-63, 295, 523-524
 Maternus, 200, 202-203, 256, 258
 Mathias, 300
 Mathias Walterus de Palude zoon, 555
 Mattelot, 335
 Mattheus Geburchen, 346-347
 Mechelen, 32, 58-60, 63, 66, 73, 75-76,
 79-85, 89, 94, 107-109, 119, 125, 129,
 137, 217, 223-224, 226, 279, 289, 291,
 296-297, 302, 316-317, 344, 400-402,
 404-405, 583
 Mechelen-Bovelingen, 171
 Meer, 75, 298, 505, 582-584
 Meerhem, 438
 Meers, 582
 Meers, Jean Jacques de, 106

Meerssen, 36, 66, 68-69, 114-115, 161, 167,
 214, 263, 448
 Meeswijk, 60, 63, 70, 73, 76-77, 79, 93-
 94, 124-125, 217, 279, 331, 507-508
 Meeuwen, 41-42, 61, 63, 65-66, 73, 75-77,
 137, 228, 292, 509
 Megen, 58-59, 63, 66-67, 69, 74, 79-80,
 124, 130, 291, 511
 heer, 511-512
 Meginfridus, 52-53, 261
 Melchior Strythaghen, 347
 Membruggen, 75, 513, 582-583
 Merkelbeek, Van, 517
 Merovingen, 65, 192, 194-195, 198, 202,
 221
 Merres, 582
 Mersche, 298
 Metz, 536
 Metz Engelen von Ley, 338
 Mheer, 218
 Michael Lumbarts alias Enckevort, 346,
 347
 Michael Reimerstock, 347
 Michel Emich, 338-339
 Middelheers, 116, 169
 Millen, 445, 505, 582, 583
 Moelingen, 375
 Moezel, 29, 57, 59, 68, 119, 130, 222, 267,
 272, 279, 567, 570
 Momalle, 116, 169, 171
 Monsheim, 60-61, 63, 65, 77, 287, 568,
 577
 Montenaken, 75, 95, 135, 137, 145, 212, 217,
 301, 308, 551-553, 582-584
 Montenaken (bij Sint Truiden), 441
 Monulfus, 33-36, 39, 189, 192, 196-197,
 199-201, 214, 221, 256-257, 260, 270,
 275, 279
 Mook, 131
 Mopertingen, 75, 79, 109, 137, 212, 217,
 514-515, 531, 583
 Mortier, 131, 219
 Moxhe, 177, 179, 500
 München, 43
 Munsterbilzen, 79, 438, 465, 467, 514-515,
 526-527, 583
 Murbach, 48

N

Namen, 83
graaf, 282-283, 289
Nederhemert, 76, 124, 516
heer, 516
Nederlanden, Republiek der Verenigde,
89
Nedermaas, departement, 18, 95, 135
Nederweert, 74, 119, 546, 549
Neerharen, 217, 492, 494, 583
Neerkanne, 486-487
Neerlinter, 555-556
Neeroeteren, 90, 452-453, 455
Nekum, 583
Nellissen, L., 21
Nerem, 212, 218, 582
Neuenahr, 118, 333, 562
Neustrië, 34
Nicolaas van Blitterswijk alias Passart, 158
Nicolaus, 193-194, 200, 202-204, 257,
259
Nicolaus van der Straeten, 346-347
Nicolaus van Dyck, 346, 347
Nicolaus van Heer, 382
Nicolaus vanden Blockerien, 538
Niel (Grootloon), 58, 82, 137, 173, 378-379,
381
Niermeyer, J.F., 44
Nijmegen, 37, 205
Nijvel, 87, 209, 284, 301, 309, 495, 565
Nithardus, 275
Nolden, R., 130, 218
Noorbeek, 582
Noormannen, 206-207
Norbert, 271
Norbertus, 50, 293
Nuth, 75, 114, 517, 540
Nuyens, E., 21

O

Obertus Obrechts, 528
Odricus, 52, 267
Oerle, 173-174
Oeteren, 451, 476
Oijen, 58, 59-60, 63-67, 69-70, 74, 76-77,
79-80, 93, 130, 219, 222, 264, 279, 291,
327, 329, 518

Oleye, 173, 177, 219
Omal, 177
Ommeren, H. van, 253
Oost, 76, 519, 582
Oosterwijk, 62-63, 295, 523-524
Oostfriesland, 456
Opgrimbie, 400
Opheers, 104, 169
Opkanne, 486, 582
Oplinter, 74, 555-556
Opoeteren, 582
Ordingen, 420
Oreye, 15, 59, 63, 66, 105, 116, 169-170,
173-175, 177, 226, 266, 471, 520
Otbertus, 189, 195, 201
Othée, 149
Otmarus, 52, 262
Otrange, 169, 177
Otto, 209, 305, 307
Otto I, 37, 38, 66-68, 70-72, 130, 178, 202,
218, 268-274
Otto II, 37, 67, 190, 208, 272-273
Otto III, 37-39, 130, 214, 272-274
Otto IV, 86
Otto Mendich, 568
Otto van Duras, 83, 280
Otto van Everstein, 82, 85-87, 110, 130,
137, 144, 314, 316
Otto van Gulik, 87
Otto van Lotharingen, 67, 209, 274
Otto van Thüringen, 39, 279, 280
Ottonen, 210
Oultremont, graaf D', 107
Overmaas, 108, 122, 224
Landen van, 81, 218

P

Paderborn, 134
Paifve, 212, 218
Palmboom, E., 132, 229
Panheel, 73, 129, 474, 475
Papenhoven, 474
Paquay, J., 173
Parijs, 192
Paulus de Spina, 347
Pauwels Werner, 339
Peltzer Hen, 339

Pepijn II, 197, 199
 Pepijn III, 34, 192, 198, 261
 Perpetuus, 193
 Peter Fijnen, 339
 Peter van Horchem, 338
 Petrus, 36, 203
 Petrus Boucart, 347
 Petrus Clut, 346-347
 Petrus Kempener, 470
 Petrus Nepos, 389, 544
 Petrus Raedts, 346-347
 Petrus van Hemert, 516
 Philippus, 41, 50, 287, 303
 Philippus vander Lamén alias vanden
 Blockerijen, 347
 Pietersheim, 465, 492-494, 513, 583
 Piligrinus, 288
 Pippiniden, 34, 36, 194, 198-199, 214, 217-
 218, 221
 Pira Petit, 181
 Plenkert, 161-162
 Poitiers, 34
 Poppel, 74, 79, 129, 523-524
 Postel, 502
 Poucet, 177
 Pousset, 169
 Prüm, 118, 334, 492, 562, 573
 Pyreneëën, 278

Q

Quedlinburg, 269
 Quirillus, 192

R

Rabbodus van Kelfs, 306
 Radbod, 37, 264-266
 Radelose, 298, 582
 Rado, 50, 284, 286-287
 Radulfus, 289
 Raginfredus, 34
 Ramet, 521
 Ramioul, 15, 40-41, 58, 60, 63, 65, 73, 75-
 77, 124, 222, 228, 277, 291, 482-483,
 506, 521-522
 Ravels, 62-63, 74, 79-80, 129, 295, 523-
 524, 582
 Ravennatis Anonymus, 205

Reginhardus, 52, 267
 Regino van Prüm, 205, 270
 Reimboldus van Jesseren, 282
 Reimerstok, 583
 Reims, 69
 Sint-Remigiusabdij, 66-71, 167, 186,
 219
 Reinardus van Kenzwilre, 292
 Reinardus van Millen, 61, 66, 292, 502
 Reinbaldus, 289
 Reinerus, 50, 52, 54, 288-294
 Reingotus, 299
 Reinier I, 37-38, 48, 67-70, 199, 207-209,
 214, 265-266
 Reinier III, 67-68, 70-71
 Reiniers, 37, 68-69, 199, 214, 221
 Rekem, 75, 217, 442, 477-478, 492, 525,
 583
 Remaclus, 193
 Remagen, 564
 Remboldus, 271
 Remersdaal, 131, 218
 Remiremont, 68
 Renerus van Ophoven, 446
 Renesse, 170
 Resignatus, 192
 Retherus, 301-302
 Reusch, L., 133
 Rey, M. van, 70
 Reynalt van Hembercuert, 104
 Reyner van Berge, 114, 371
 Richard van Cornwall, 87, 89
 Richardus, 289
 Richelle, 131, 219
 Richerus van Reims, 69-70, 208
 Richolfus, 304, 306
 Ricwinus van Campenich, 61, 66, 502
 Riemst, 75, 122, 135, 137, 139, 145, 526, 552,
 582-584
 Rijn, 57, 59, 68, 130, 152, 222, 269, 272,
 279, 287, 567
 Rijnland, 32
 Rimini, 33
 Rinerus, 63, 307, 578
 Robert, 32
 Robert de Berminicourt, 347
 Robert, voogd, 156

Robertus, 289
 Rockenberg, 299, 582
 Roda, 61, 63, 79, 284, 579
 Rodebach, 333
 Roermond, 123, 342, 460-462
 Rolduc, 22, 382, 465, 526
 Rome, 35
 Romershoven, 76, 528
 Rommersdorf, 339, 567
 Root, 't, 435-436
 Rosmeer, 43, 61, 63, 65, 73, 76, 119, 122, 129, 135, 137-139, 145, 156-157, 161, 217-218, 293, 298, 301, 391, 416-417, 530-531, 582-584
 Rotbert, aartsbisschop, 178, 270, 271
 Rotem, 212, 217, 298, 301, 319, 451, 457, 470, 582
 Rotgerus, 284
 Rotselaar, 555
 Rudolf, 70-71, 271, 309
 Rudolf van Habsburg, 87
 Rudolf, bisschop, 300-301
 Rudolfus Bot, 306
 Rullekoven, 73, 95, 378, 380-381
 Rutger, 37, 266-267
 Rutherdus van Kelfs, 306
 Rutherford, 303
 Rutten, 212, 218, 308, 344, 397

S

Saffenburg, 118, 333, 562
 Saksen, 269
 Saracenen, 34
 Saravardus, 51-52, 267
 Sardica, 33
 Saveheaul, 180
 Schalbroek, 182
 Scharn, 168-169, 218, 226, 382, 385
 Scherveil, 375
 Schijndel, 74, 456, 457
 Schuurhoven, 420
 Sebastianus, 275
 Seboldus, 296
 Seeligenstadt, 36
 Seine, 152
 Servaes Haich, 339
 Servaisz Gedelinck, 338

Servaisz Knube, 339
 Servaisz Moyszkopp, 339
 Servatius Martini alias Montfels, 103
 Servatius van Bloemendaal, 103
 Servatius, bisschop, 33-34, 39-40, 70, 190-192, 196-200, 203, 253, 256-259, 261, 268-270
 Sfogilus, 52, 267
 Sibbe, 582
 Siegburg, 60, 304, 339, 567-568, 570
 Sigemar, 284, 286
 Sigewidus, 60, 285, 474
 Sigewidus, 53
 Sigibertus, 50-52, 185, 267, 271
 Simenon, W., 174
 Simon, 51, 306-307
 Simon Pluegher, 346-347
 Sinart von Guntorff, 340
 Sinnich, 79, 362, 382, 385, 514-515, 526
 Sint Amandus, abdij, 31-32, 289
 Sint Geertruid, 76, 519
 Sint Gerlach, 161, 168, 477
 klooster, 114, 162, 168, 320
 Sint Pieter, 75, 125, 200, 202-204, 259, 346, 362, 368, 412, 533, 583
 Sint Truiden, 57, 68, 75, 85, 98-99, 116, 121, 130, 174-175, 219, 222, 286, 301, 420-421, 423, 428, 471, 520, 536
 Sint-Antoniusbank, 168, 218, 435-436
 Sint-Huibrechts-Hern, 298, 582
 Sint-Huibrechts-Lille. Zie Lille
 Sint-Maartensvoeren, 531
 Sint-Truiden, 175, 226
 Sitsingen, 76, 528
 Situs, 61, 66, 288, 580
 Slenaken, 437
 Sluizen, 43, 58, 63, 73, 75-76, 79, 81-85, 89, 101, 107-108, 119, 129, 156, 218, 223, 291, 301, 406-408, 445, 531, 582-583
 Smeermaas, 214, 217, 368
 Spouwen, 137, 145, 416, 582-583
 Grote, 135, 138
 Kleine, 135, 531
 Staufen, 86, 210
 Stavelot, 193, 458
 Stavelot-Malmedy, 68, 98, 193
 Stefanus, bisschop, 195

Stein, 442, 582
 Stephanus, 41, 50, 52, 267, 284, 286-289,
 306-307, 312
 Steppo, 301
 Stevensweert, 73, 79, 123, 460-462
 Steymarus, 289
 Stokkem, 90-91, 319, 451-454
 Sulpicius Severus, 33
 Sulpitius, bisschop, 192
 Susteren, 156, 446, 460, 507
 Suys, De, 177
 Swartbroek, 546, 548
 Syfridus, 50, 296, 300-303
 Syfridus van Bruule, 568

T

Tagage, S., 18, 95
 Taxandrië, 39
 aartsdiaken, 279
 Terblijt, 161-163, 166, 582
 Tessengerlo, 76, 538
 Theobaldus de Enatten, 347
 Theodardus, 193, 197
 Theodericus, 38, 50, 284, 304, 306
 Theodericus cum Vacca, 299
 Theodericus de Bruke, 304
 Theodericus Montz, 342, 546
 Theodericus van Are Hochstaden, 43, 50,
 53, 305
 Theodericus van Herlár, 283
 Theodericus van Tweebergen, 411
 Theodor de Tornaco, 106
 Theoduinus, 278
 Thijs Glockener, 338
 Thilman Wilhelm Menen zoon, 339
 Thisnes, 140, 152
 Thomas, 51, 296, 301-303
 Thomas Roijet, 106, 334
 Thonis von dem Putz, 339
 Thoreel, 375
 Thorn, 474, 516
 Thüringen
 markgraaf, 39, 59-60, 64-65, 67, 79,
 90-91, 154, 219, 279-280, 323, 388-
 389, 401, 451-452, 508, 518, 547
 Thys, 169
 Thys Richnintz, 339

Tibaldus, 280, 306
 Tienen, 74, 337, 536, 556
 Tilia, G. de, 306
 Tilmannus de Herckenroede, 346-347
 Tongeren, 16, 33-34, 40, 57, 103-104, 105,
 121, 143, 169, 171, 177, 192-193, 218, 256-
 258, 336, 341-342, 393, 396-397
 bisdom, 203
 bisschop, 194, 218
 Onze-Lieve-Vrouwekapittel, 79, 81, 117-
 118, 131, 332, 394, 396-397, 406, 530
 Onze-Lieve-Vrouwekerk, 393
 Regulieren, 394, 396
 Tongeren-Maastricht
 bisdom, 193, 221, 228, 257
 bisschop, 190-193, 196, 198, 203, 259,
 275
 bisschoppen, 193, 197, 199, 203
 Tongerlo, 79, 81, 294-295, 451, 457, 479,
 523-524
 Tornaco, De, 177, 181
 Toulouse, 34
 Tourinne, 177
 Tours, 35
 Trier, 37-38, 46, 48, 59, 70-71, 199
 aartsbisschop, 37-38, 48, 68, 70, 178,
 199, 202, 267, 271, 273-274
 abdij Oeren, 38, 70, 264, 271-274
 Sint-Maximinusabdij, 68
 Sint-Petruskerk, 15, 44, 185-186, 202,
 264-267, 270-273, 567
 Tungalroy, 91, 321, 323, 546, 548
 Tweebergen, 58, 63, 72, 76, 81-85, 89,
 107-108, 110, 119-120, 125, 129, 144-145,
 190, 215-217, 223-224, 226-227, 229,
 291, 299, 314, 316-317, 362, 366, 411-413,
 534, 582
 Tydewinus, 50, 277

U

Uda, 300
 Udelricus, 50, 277
 Udenberg, 530
 Uikhoven, 63, 73, 75, 217, 302, 477, 583
 Ulricus van Blitterswijk genoemd
 Passart, 158
 Unterfranken, 133

Urcisinus, 192
Utrecht, 54, 203, 214
 bisdom, 48
 bisschop, 44, 278, 305
 kapittels, 32
 Oudmunster, 17, 21, 23, 26, 127-128, 132
 Sint-Janskapittel, 26, 132, 229
 Sint-Maartenskapittel, 26, 479

V

Vaesrade, 58-59, 61, 63, 66, 74-75, 81, 88,
 93-94, 291, 343, 517, 540
Val, 75, 122, 542, 583-584
Valkenburg, 82, 161-162, 165-167, 169, 371-
 372, 468-469, 477, 491, 517, 519
 buiten de Poort, 161, 164-165
 heer, 162, 167, 344, 477
 Land van, 81, 88, 343
 Oud-, 161
 Plenkert, 371
Vechmaal, 169, 397
Veldwezelt, 75, 129, 137, 195, 214, 217-218,
 368, 391, 543-545, 582-583
Ver, 22
Verdun, 68
Verhulst, A., 153-154
Verneborch, 339, 568
Veulen, 116, 212, 218, 298, 301, 308, 344,
 582
Viersel, 523
Villers, 79, 81, 449
Villers-le-Peuplier, 177
Vilt, 103, 161-169, 218, 225-226, 371, 373,
 593
Vinchy, 34
Vlijtingen, 17-18, 43, 58-59, 63, 65, 73, 75-
 76, 79, 81-85, 88-89, 91, 93, 98, 99,
 101-104, 107-109, 112, 113, 114, 119, 120,
 121, 123, 130, 133, 135, 137-140, 142-156,
 158-161, 163, 166-167, 180, 187, 217-218,
 223-225, 228, 282, 291, 296, 314, 318,
 321, 324, 328, 331-332, 388, 390, 414-
 416, 419, 432, 496, 531, 548, 582-598
Voeren, 218, 375
Voerstreek, 218
Volcwinus, 288
Vreren, 212, 218, 301

Vroenhof, 95, 137, 139, 141-142, 145, 211-218,
 227, 229, 361, 368, 416, 551
 Hof van Lenculen, 211-213, 216, 227,
 289
 Lenculen, 212, 215, 299, 308, 362, 413,
 534, 551
 redemptiedorpen, 212, 217-218
Vucht, 124, 400-401, 404
Vulfradus, 71
Vulgisus, 35
Vulvegus, 34-35, 259

W

Waal, 93
Wadenheim, 39, 41, 58, 60, 63-65, 74, 76-
 77, 118, 126, 152, 222, 224, 228, 278,
 291, 333, 562, 563-564
Waha, 71
Walgerus, 289
Walram, 162, 289
Walram van Gulik, 87
Walter van Vliersbeecke, 555
Walterus, 52, 267, 290, 300
Walterus van Bemelen, 300
Walterus van Guthem, 306
Waltwilder, 582
Wampach, C., 185
Wando, 34-36, 207, 260-261
Wanze, 43, 54, 293
Waremmes, 169, 171, 173, 176-177
Warinherus, 288
Warnerus, 52, 267, 289
Wassenberg, 318
Wazo, 48, 204, 277
Wedericus, 295
Weerard van Coninxhem, 104, 115
Weert, 39, 41, 58-60, 63-65, 67, 74, 76-77,
 79, 91-94, 97, 108-109, 119-121, 123-124,
 129, 154, 218-219, 222, 224, 226, 228,
 279, 291, 306, 321, 323-325, 341-342,
 546-549
Wellen, 444, 584
Welsden, 306, 383-584
Werner, 94, 280
Wessem, 73, 474-475
Wetzlar, 89
Wezemaal, 479, 555

Wichtrich, 333
 Wickrathberg, 59, 63, 70-71, 79, 573
 Wijgmaal, 58, 63, 291, 463
 Wijlre, 95
 Wijshagen, 509
 Wilderen, 440
 Wilhelmus, 284, 306, 320
 Wilhelmus Ketteler, 347
 Wilhelmus Lumbart, 347
 Wilhelmus Prostman, 331
 Wilhelmus Pryns, 482
 Wilhelmus Smeys, 482, 484
 Willegisus, 274
 Willem, 278
 Willem Aloffs, 144
 Willem Claes, 458
 Willem de Lewis, 482
 Willem II, 87
 Willem Raetplume, 450
 Willem Roelen, 334
 Willem van Berge, 114
 Willem van Boxtel, 329, 432
 Willem van Elderen, 157
 Willem van Horn, 321-322
 Willem van Ryckel, 174
 Willo, 51, 287-288, 290-291
 Wimmertingen, 76, 124, 550
 Winandus, 50-51, 282, 287-291, 306-307
 Winesete, 298
 Winricus, 50, 302, 306-307, 312
 Winricus de Viseto, 292, 302
 Winricus van Erclent, 307
 Wiricus, 306, 312

Witgerus, 284
 Withem, Van, 375
 Wolder, 75, 95, 122, 126, 135, 137, 212, 301, 308, 551-553, 582-584
 Wolfram von Glesz, 339
 Wolfrath, 446
 Wolkerus, 282
 Wonck, 156, 559
 Wulmersom, 74, 76-77, 137, 555-556

X

Xanten, 86, 144

Y

Yerne, 169, 172
 Yütz, 47
 Ywan van Ophem, 466

Z

Zepperen, 58, 63, 70, 73, 75-77, 79, 81, 83-85, 107-109, 119-121, 123-124, 126, 129, 144, 218, 223-224, 226, 314-315, 341-342, 420-423, 425-428, 536
 Zichen, 58, 63, 73, 75-76, 79, 94-95, 97, 108-110, 119-124, 129, 145, 224, 291, 506, 557-561, 582-583
 heer, 557
 Zussen, 58, 63, 73, 75-76, 79, 94-95, 97, 108-110, 119-120, 122, 124, 224, 291, 557-561, 582-583
 Zwentibold, 37-38, 59, 64, 67, 69-70, 219, 264-265, 267, 270, 273-274, 518

Tabellen

Tabel 1. Eigendom van de abdij 889-1000

jaar	bronnenboek	actor	object	handeling	afkomstig van	verkregen door
889	12a	koning Arnulf	abbatia SS	schenking		kerk van Trier
(896)	(14a-b)	(koning Zwentibold)	(abbatia SS)	precarie		(Reinier I van Lotharingen)
898	14a-b	koning Zwentibold	abbatia SS	teruggave	Reinier I van Lotharingen	kerk van Trier
(900-911)	(20)	(koning Lodewijk IV het Kind)	(abbatia SS)			(kerk van Trier)
(900-911)	(16a-b)		(abbatia SS)			(Reinier I en Giselbert)
919	16a-b	koning Karel III de Eenvoudige	abbatia SS	teruggave	Reinier I en Giselbert	kerk van Trier
928	17a	hertog Giselbert van Lotharingen	abbatia SS	precarie		Giselbert tijdens zijn leven, daarna kerk van Trier
945	20	koning Otto I	abbatia SS	teruggave		kerk van Trier
966	22a	keizer Otto I	abbatia SS	ruil	kerk van Trier d.m.v. ruil	rijk
993	24a	koning Otto III	abbatia SS	teruggave		kerk van Trier
1000	25a	keizer Otto III	prepositura Traiectensis	(bevestiging)		kerk van Trier

Tabel 2. Aanwezigheid van heersers in relatie tot de Sint-Servaaskerk

heerser	jaar	bronnenboek	locatie	gelegenheid	bron
koning Zwentibold	898	14a-b	St. Servaaskerk	investituur kerk Trier	oorkonden
koning Hendrik I	928	17a	St. Servaaskerk	precarieverlening Giselbert	oorkonde
hertog Giselbrecht van Lotharingen	928	17a-b	palatium	permanente residentie	oorkonde; Jocundus, Miracula Servatii
koning Hendrik II	1003	26a-b	St. Servaaskerk	kapittelhervorming	Thietmar van Merseburg + Adalbold van Utrecht
hertog Otto van Nederlotharingen	1006	27	St. Servaaskerk?	overleden bij bezoek	Miracula Trudonis
koning Hendrik III	1039	28a	St. Servaaskerk	wijding kerk	Gesta bisschoppen van Kamerijk
hertog Gothelo I van Nederlotharingen	1039	29	St. Servaaskerk / OLV-kerk	viering vigiliën	Miracula Sebastiani
koning Koenraad III	1139	64a	St. Servaaskerk	schenking brug	oorkonde
koning Frederik Barbarossa	1154	68	palatium	zitting iudicium	oorkonde
keizer Frederik Barbarossa	1174	79		uitvaardiging oorkonde	oorkonde

[illegible]

Tabel 3a. Personeel, ca. 1107-1146.

[illegible]

Tabel 3b. Personeel (1154-1200)

	1154	1159	X	1160	X	1165	1166-1167	1171	1173	1176	1179
PROOSTEN	Gerardus		X			Christianus					
								Garsendonius Mantuanus	X	X	X
DEKENS									> Syfridus	X	X
		Gerardus		X	X	X	G.				
KANUNNIKEN		Baldewinus, magister Arnoldus, cantor Henricus, camerarius									
		Cevehardus				X					
				Balduinus cellerarius		cellerarius			X	cantor	cantor
						Henricus scholar Gunterus cantor			cellerarius scholaster cantor	scholaster	
						Thomas			X		X
						Gerlacus			X		X
						Godefridus			Godefridus nobilis		X
						Alexander			X	camerarius	X
						Syfridus			>		
						Henricus de Binga			X		X
						Erpo			X		
						Henricus de Kenzenwille			X		X
						Godefridus de Pirmen					
						Seboldus					
								Hezelo		diaken	
								Steppo			
								Heinricus de Visela			
								Retherus			X
								Henricus de Colonia			
								Lambertus			X
											Alewinus
											Henricus cellerarius
											Winricus
											Adam

Tabel 3b. Personeel (1154-1200)

	1154	1159	1160	1165	1166-1167	1171	1173	1176	1179
kanunniken									
VICARISSEN									
FAMILIA									
MINISTERIALEN		Marcharius Codefridus Reinerus Henricus	X Codefridus Puls					Macharius de Mabertingen Codefridus de Maglis	
			Ungrammus Helyas Florentinus, broer Franco Franco, broer Florentinus					X	
								Lambertus Dumbo Giselbertus broer Codefr. Winricus de Viseto Arnoldus de Elslø	
VRIJEN									Bertoldus Suabbe

Tabel 3b. Personeel (1154-1200)

	ca. 1179-1200	1180	1186	1189	1190	1192	1195	1196	1197	1198	1199
PROOSTEN											
DEKENS		Lotharius			Theodericus	X		X	X	Theodericus de Are	Gerlacus
KANUNNIKEN		Syfridus		Godefridus			> Winricus	X			X
		Gevehardus cantor									
	[Henricus]	>	>scholaster	scholaster							
		Thomas camerarius Gerlacus					X				
		Henricus de Binga									
		Henricus de Kenwile Godefridus de Penre									
		Rutherus									
							Lambertus Alewinus	X X		X	X
	Wedericus					>					
				Adam							

Tabel 3b. Personeel (1154-1200)

	ca. 1179-1200	1180	1186	1189	1190	1192	1195	1196	1197	1198	1199
kanunniken		Arnoldus <i>scholaster</i> Godefridus de Hucnewinus					X	X			
				Giselbertus			X	Giselbertus de Hugardis		Giselbertus de Hugardis magister	
VICARISSEN FAMILIA MINISTERIALEN				Richolfus			X				
							Winandus <i>magister</i> Simon <i>cantor</i>	<i>scholaster</i> <i>cantor</i>			<i>scholaster</i>
							Stephanus Gerhardus	X			
							Wiricus Balduinus	Winricus de Erlent X			
							Franco Heinricus				
							Willelmus Heinricus	<i>camerarius</i>			
							Giselbertus <i>prepositus</i> [?] Hezelo	Henricus de Wyc			
							Fridericus			Theodericus de Bruke	Otto
								Arnoldus de Suestris			
VRIJEN											

Tabel 4. Herkomst van bezittingen

bezit in	soort bezitting	optreden van	jaar	handeling	bron
Koning / keizer					
José		koning Karel de Grote	779	(bevestiging)	
José		keizer Lotharius I	844	(bevestiging)	
Oijen		koning Zwentibold	895 - 900?	schenking	Jocundus
Ahrweiler en Wadenheim		keizer Hendrik III	1051	schenking	
Koslar		keizer Hendrik III	ca. 1039-1056?		negatieve interventie
Weert		koning Hendrik IV	1062	bevestiging	Jocundus
Dilsen		koning Hendrik IV	1062	bevestiging	
Echt	kerk	keizer Hendrik IV	1087	bevestiging	
Maastricht	curtie	koning Hendrik V	1109	bevestiging	
Lanaken	kerk	koning Hendrik V	1109	bevestiging	
Maastricht	banmolen	koning Hendrik V	1122	bevestiging	
kerk Gils		koning Lotharius III	1126	bevestiging	
Echt	kerk	koning Lotharius III	1128	bevestiging	interventie
Maastricht	parochierechten	koning Lotharius III	1132	bevestiging	
Maastricht	brug	koning Koenraad III	1139	schenking	
Meeuwen		koning Koenraad III	1146	bevestiging	
Lieshout		koning Koenraad III	1146	bevestiging	
Beutenaken		koning Koenraad III	1146	bevestiging	
Vlijtingen		koning Koenraad III	[1146]		[interventie]
Vlijtingen		keizer Frederik I	1166-1167	interventie	interventie
Rosmeer		keizer Frederik I	1174	interventie	interventie
Hoge adel					
kerk Echt		echtg. hertog van Lotharingen	ca. 928-984	schenking	Jocundus
Ramioul		hertog van Lotharingen	1050	schenking	
Weert		markgraaf van Thüringen	1062	schenking	
Dilsen		markgraaf van Thüringen	1062	schenking	
Vaesrade		graaf Werner	ca. 1062-1076		negatieve interventie
in Brabant?		hertog van Brabant	ca. 1063-1076		negatieve interventie
					Jocundus

Tabel 4. Herkomst van bezittingen

bezit in	soort bezitting	optreden van	jaar	handeling		bron
Zepperen?		graaf van Duras?	ca. 1063-1076		negatieve interventie	Jocundus
Berneau?		hertog van Brabant	ca. 1063-1076		interventie	Jocundus
Berneau?		graaf van Namen	ca. 1076-1087		interventie	Jocundus
kerk Echt		graaf van Daalhem	ca. 1076-1087		negatieve interventie	Jocundus
in hertogdom Limburg	tolvrijheid	graaf van Gelre	1087		neg. interventie	
in Leuven	tolvrijheid	hertog van Limburg	1180-1215	schenking		
		hertog van Brabant	1190-1235	schenking		
Lage adel of andere personen						
Oreye		Badegerus	911-923	schenking		
Vaesrade	kerk	Henricus	1107-1122	schenking		
Grathem		Sigewidis	1116	schenking		
onbekend	allodium	Situs	1130	schenking		
Meeuwen		gebroeders Van Kenzwilre	1146	schenking		
Lieshout		Ricwinus van Campenich	1146	schenking		
		Heribertus van Hees				
Beutenaken		Reinardus van Millen	1146	schenking		
Maastricht	allodium	Hezelo van Beutenaken	1160	schenking		
Maastricht	allodium	Bertoldus	1160	schenking		
Mechelen		Baro	1176	schenking		
Herbicht		familie van diaken Hezelo	1178	schenking		
Maastricht	1 bunder land	edelman Emundus	1179	schenking		
Dubele	tiend	edelman Emundus	1200	schenking		
		Rinerus				
Paus of bisschop						
parochierechten Vijltingen en Hees		bisschop Luik	1079		interventie	
alle bezittingen		paus	1139	bevestiging		
parochierecht Maastricht		paus	1139	bevestiging		
Rosmeer		bisschop Luik	1149		interventie	
in bisdom Keulen	tolvrijheid	aartsbisschop Keulen		schenking		

Tabel 4. Herkomst van bezittingen

<i>bezit in</i>	<i>soort bezitting</i>	<i>optreden van</i>	<i>jaar</i>	<i>handeling</i>	<i>bron</i>
Abdijen / kapittels					
José		OLV Chèvremont	779	ruil	
kerk Gils		abdiij Hersveld	1126	ruil	

Tabel 5. Omvang van het grondbezit

<i>plaats</i>	<i>bezitslijst, circa 1500-1550</i>		<i>opheffing, vanaf 1797</i>
	<i>bunder</i>	<i>hectare</i>	<i>hectare</i>
Maastricht	77,5	64,0	
Wyck, Wyckerveld	34,0	28,0	34,5
Berg	171,5	142,5	195,0
Berneau	125,5	104,0	
Grootloon e.a.	92,0	76,5	42,5
Heer	151,0	125,5	146,0
Hees	80,0	66,5	82,0
Koninksem	203,0	168,5	146,0
Mechelen	52,5	43,5	71,5
Sluizen	63,5	52,5	7,0
Tweebergen	24,5	20,5	13,0
Vlijtingen e.a.	234,5	194,5	237,0
Zepperen	140,5	116,5	92,0
Aaz	6,6	5,5	
Amby			1,0
Baexem (Weert, Nederweert of Grathem?)			23,0
Bemelen	23,0	19,0	23,0
Bilzen, Munsterbilzen, Hoelbeek, Waldwilder, Martenslinde, Amelsdorp, Grote en Kleine Spouwen			16,0
Binderveld	2,0	1,5	1,0
Bolder, Millen, Wonk			36,5
Boorseme	1,0	1,0	
Borgloon	7,0	6,0	
Brus	1,0	1,0	
Buchten	23,0	19,0	
Bunde	4,5	3,5	
Dilsen	37,5	31,0	18,5
Heeswijk	21,0	17,5	
Eben-Emael	37,0	30,5	8,5
Berkelaar	3,0	2,5	
Elsloo	2,0	1,5	1,5
Gellik	12,5	10,5	2,5
Gotem	1,0	1,0	
Grandville	91,0	75,5	
Gronsveld			12,5
Herbricht	12,0	10,0	
Heugem	4,0	3,5	4,5
Itteren (Herbricht?)			2,0
Jesseren	22,5	18,5	15,0
Kanne	3,0	2,5	17,0
Kersbeek	31,0	26,0	
Lanaken	38,0	31,5	35,0
Lathuy	66,0	55,0	
Lens	106,5	88,5	
Maaseik	6,0	5,0	

Tabel 5. Omvang van het grondbezit

<i>plaats</i>	<i>bezitslijst, circa 1500-1550</i>		<i>opheffing, vanaf 1797</i>
	<i>bunder</i>	<i>hectare</i>	<i>hectare</i>
Meer	8,0	6,5	8,0
Meeswijk	14,0	11,5	
Membruggen	4,0	3,5	
Mopertingen e.a.	8,5	7,0	6,0
Neerbeek (Krawinkel?)			2,5
Riemst, Herderen	44,0	36,5	20,5
Romershoven	2,0	1,5	1,0
Rosmeer	29,0	24,0	18,0
Schinnen (Vaesrade?)			0,5
St. Truiden	1,0	1,0	1,0
Ulestraten			0,5
Val	7,5	6,0	
Veldwezelt, Kesselt	46,5	38,5	90,5
Weert	30,0	25,0	1,5
Wolder, Montenaken, Heukelom	86,0	71,5	108,0
Wulmersom	11,0	9,0	
Wijlre (Gasthuis?)			21,5
Zichen-Zussen	113,0	94,0	92,5
Güls	6,0	5,0	8,3
Totaal	2422,6	2010,5	1664,3

Tabel 6. Bezitsoverzicht. Pacht/erfpacht.

		Maastricht	Berg	Berneau	Grootloot	Heer	Hees	Koninksem	Mechelen	Suizen
cellerie a	bunders	31 1/2	139	122 1/2	33 1/2	143	22	103		7 1/2
	graan	tarwe	rogge	rogge	tarwe + gerst	rogge	tarwe	tarwe		tarwe + gerst
	drieslag	nee	(ja)	nee	ja	nee	ja	(ja)		(ja)
cellerie b	pacht/erfpacht	p/e	p	e/p	e	e/p	e; na 1526 p	p		p
	N.B.									Sluijskenslanden
cellerie c	bunders	29 1/2	20		49 1/2		16	2		40 1/2
	graan	rogge	rogge		rogge		rogge	spelt		spelt
	drieslag	nee	nee		nee		nee	nee		nee
cellerie d	pacht/erfpacht	p/e	e		p/e		p/e	e		p/e
	N.B.						Lopende Landen			incl. Spolant
cellerie e	bunders	34	4	3			13	34		1 1/2
	graan	rogge	tarwe	tarwe				(geld)		rogge
	drieslag	nee	nee	nee			nee	nee		nee
cellerie f	pacht/erfpacht	p/e	p	?				p		p/e
	N.B.						Passantslanden: v.a. 1598	Hollenderbroek		
cellerie g	bunders						10 1/2			4 3/4
	graan						tarwe			tarwe
	drieslag						ja			ja
cellerie h	pacht/erfpacht						e			p
	bunders	?	8 1/2		9	5 1/2	16 1/2	44 1/2	2	1
	graan	rogge	rogge		rogge	rogge	rogge	spelt	rogge	rogge + spelt
cellerie i	drieslag	nee	nee		nee	nee	nee	(ja)	nee	nee
	pacht/erfpacht	e	p		e	p	p/e	p/e	e	e
	N.B.						Borglanden			
cellerie j	bunders	16 1/2				?		?		
	graan	?				rogge		spelt		
	drieslag	nee				nee		?		
cellerie k	pacht/erfpacht	p				p		e		
	bunders					2 1/2		4		
	graan					(geld)		rogge + spelt		
cellerie l	drieslag							?		
	pacht/erfpacht					e		e		

Tabel 6. Bezitsverzicht. Pacht/erfpacht.

kapittel		Maastricht	Berg	Berneau	Grootloon	Heer	Hees	Koninksem	Mechelen	Sluizen
anniversaria d	bunders graan drieslag pacht/erfpacht							1 rogge		
	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.							p		
refter a	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.									
	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.									
refter b	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.									
	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.									
scholasterie	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.						2 rogge nee e/p v.a. ca. 1550	9 1/2 spelt ? e/p v.a. ca. 1450	8 1/2 spelt + rogge nee e/p v.a. 1448	
	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.							5 beemden	50 1/2 rogge + haver nee p	
proosdij a	bunders graan drieslag pacht/erfpacht									
	bunders graan drieslag pacht/erfpacht									

Tabel 6. Bezitsoverzicht. Pacht/erfpacht.

		Tweebergen Vijtingen	Zepperen	Dilsen	Grandville Lathuy	Lens SR	Lens SS	Weert	Zichen e.o.
cellerie a	bunders								
	graan	140		29	91				73 1/2
	drieslag pacht/erfpacht N.B.	tarwe + gerst ja e; na 1526 p		rogge nee p	spelt (?) p				rogge nee p/e
cellerie b	bunders	50							
	graan	rogge							
	drieslag pacht/erfpacht N.B.	nee p/e Lopende Landen							
cellerie c	bunders								
	graan								
	drieslag pacht/erfpacht N.B.								
cellerie triticum refectorii	bunders	5							
	graan	tarwe							
	drieslag pacht/erfpacht N.B.	ja e							
anniversaria a	bunders	30		8 1/2	30				4
	graan	rogge		rogge + haver	o.a. zomergraan				rogge
	drieslag pacht/erfpacht N.B.	nee p/e Lopende Landen		nee p/e	ja p; in totale complex				nee p
anniversaria b	bunders				36				
	graan								
	drieslag pacht/erfpacht N.B.				p; in totale complex Bois de St. Servais				
anniversaria c	bunders								
	graan								
	drieslag pacht/erfpacht N.B.								

Tabel 6. Bezitsoverzicht. Pacht/erfpacht.

kapittel		Tweebergen Vijtingen	Zepperen	Dilsen	Grandville Lathuy	Lens SR	Lens SS	Weert	Zichen e.a.
anniversaria d		bunders graan drieslag pacht/erfpacht							
	refter a	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.	123 1/2 tarwe + gerst., rogge deels p/e incl. Stucklanden			57 spelt ? p: in totale complex p: in totale complex p	42 spelt ? p: in totale complex p	30	31
	refter b	bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.	14 tarwe + rogge nee e Landdries			7 1/2 spelt nee e: in totale complex			
scholasterie		bunders graan drieslag pacht/erfpacht N.B.	9 1/2 rogge nee p v.a. 1533						
	a	bunders graan drieslag pacht/erfpacht	24 1/2 rogge nee p						
	b	bunders graan drieslag pacht/erfpacht	10 hoeven rogge nee e						

Tabel 7. Pachtinkomsten Berg. Cellerarierekening 1455 (RAL SS kap. nr. 978)

<i>pachter / erfpachter</i>	<i>omschrijving</i>	<i>oppervlak</i>	<i>termijn</i>	<i>mudden</i>	<i>vaten</i>
–	de decima	–	12 jaar	14	
Johan Offermans	de cultura	66-19-6,5 *	12 jaar	19	
Arnold de Wange	de cultura	20-6-16 *	12 jaar	7,5	
Frambard de Berge	de cultura	40-12-9 *	12 jaar	11	
Idem	–	1-15-0	hered.		16
Idem	in curia sua	0-10-0	hered.		5
Servacius de Blomendail	apud Velt	22-0-0	hered.	3	16
Theoderic Rolandi	de quadam curia peries Caldenberch	2-0-0	hered.		20
Johan Cliteson	supra Roet	–	hered.		2
Jo der Smeet quondam Gerard Moer in Berge	supra Spinsdail	0-10-0	hered.		4
Henric Bruist preco	ibidem	0-10-0	hered.		3
Idem	op Kayerberch	0-10-0	hered.		4
Johan Offermans quondam Theoderic de Caldenberch	de terris in fundo	–	hered.		12

* = volgens de rekening van 1465; betreft niet de oppervlakte per gewande, maar van het totaal van de percelen die ieder van de drie pachters verspreid over de drie gewanden in pacht heeft

Tabel 8. Pachtopbrengst in Lens

jaren	pachter	termijn in jaren	pacht in mudden spelt	gemiddelde periode-opbrengst in geld	hoogste / laagste jaaropbrengst in geld	kwijtschelding of korting wegens omstandigheden
1352-1356	wed. Gerard	–	320	145 mark	199 / 28 mark	
1358-1367	domicella Katharina	–	340	157 mark	206 / 184 mark	
1375	Gerard de Curia	–	340	120 mark	–	
1378-1385	pachters in Lens	–	365 / 400	144 mark	178 / 93 mark	
1441-1473	Arnold de Corswarem	12	415 / 400	392 mark	591 / 0 mark	1450 storm
1474-1484	Johan de Blochem	12	400	428 mark	896 / 0 mark	vanaf 1482 oorlog
1485-1494	wed. Johan de Blochem	12	400	324 mark	970 / 0 mark	oorlog
1495-1508	Ancelin de Blochem	12	250 / 300 / 325 / 400	632 mark	981 / 262 mark	oorlog t/m 1496
1509-1520	domicellus Jacob de Duffelt	12	375 / 400	1235 mark	1664 / 540 mark	
1521-1548	domicellus Johan de Blehem	12	415	1725 rgld	3060 / 830 rgld	
1549-1556	domicellus Adriaan de Blehem	12	415	3524 rgld	5291 / 2386 rgld	
1557-1565	Adriaan vanden Cuijs + wed. Ambrosius Brase	9	450	3677 rgld	4500 / 2970 mark	
1566-1574	wed. Ambrosius Brase + Johan Vannes	9	400	4150 rgld	5200 / 2800 mark	

Tabel 9. Bezitsoverzicht. Cijns

	Maastricht	Berg	Berneau	Grootloon	Heer	Hees	Koninkxsm	Mechelen	Sliuzen	Tweebergen
<i>a</i>	per bunder	geld + kapoenen	4 den.	12 den.	6 den.	6 den.	10 den. + kippen		4 den.	
	betaaldag	?	zo. v. Remigius	Stephanus	zo. n. Remigius	2e zo. n. Andreas	+ eieren Allerz. / zo. v. Thomas		zo. n. Andreas	
	N.B.	v.a. 1384 t.b.v. miversaria			Sub Monte		Dienende Landen		Servaasthof	
<i>b</i>	per bunder		geld + kapoenen	geld + kapoenen	16 den. + kapoenen					
	census curiarum	betaaldag	zo. v. Remigius / Stephanus		Innocentius					
<i>c</i>	per bunder	betaaldag			12 den.		4 den.		?	
	N.B.				zo. n. Remigius	Allerz. / zo. v. Thomas	roolanden		Lambertus	
<i>d</i>	per bunder	betaaldag			Supra Montem		9 den.		= Puthof; 18e e	
	N.B.				8 den.		Allerz. / zo. v. Thomas			
<i>e</i>	per bunder	betaaldag			Opt Eyghen		Meerslanden			
	N.B.						7 den.			
<i>f</i>	per bunder	betaaldag					Allerz. / zo. v. Thomas			
	N.B.						buiten de heerlijkheid			
<i>g</i>	per bunder	betaaldag								
	N.B.									
<i>anniversaria</i>	per bunder	betaaldag								
	N.B.									
<i>elemosinarie</i>	per bunder	geld								
	betaaldag	Remigius								
	N.B.									

Tabel 9. Bezitsoverzicht. Cijns

	Maastricht	Berg	Berneau	Grootloon	Heer	Hees	Koninksem	Mechelen	Sluizen	Tweebergen
proosdij	a	per bunder betaaldag N.B.						8 den. zo. n. Andreas leemland		rogge
	b	per bunder betaaldag N.B.						4 den. zo. n. Andreas savelland		korencijnsen geld
	c	per bunder census curiarum betaaldag						kapoenen Stephanus		kleine cijnsen

Tabel 9. Bezisoverzicht. Cijns

	Vlijtingen	Zepperen	Dilsen	Grandville	Lathuy	Lens SR	Lens SS	Weert	Zichen e.a.
proosdij	a	per bunder betaaldag N.B.							
	b	per bunder betaaldag N.B.							
	c	per bunder census curiarum betaaldag							

Tabel 10. Cijnsinkomsten Berg. Referrekening 1348/1352 (RAL SS kap. nr. 1292)

<i>cijnsplichtige</i>	<i>goed</i>	<i>sol.</i>	<i>den.</i>	<i>capones</i>	<i>N.B.</i>
villicus		40		50	
Arnold de Goelhim			15	2	
Ger. Hac	bona		18	2	
dictus Man	curia		15	2	
Theodr. Pape	curia		18		
Johan dictus Peppken	curia		18		
Stas		2		2	
Truda opden Puel			30	4	mogelijk latere hoeve gen. Os
Joh. dictus Svane	curia		15	2	
Ger. dictus Koesman	terra	5	6	5	drie morgen land op de Rasberg
Aleydis pro Thoma Wyrici	curia	3		3	
Wilhelm Lamberti Pastoris	bona/curia	4		4	
Ar. Pliris ?	curia	2		2	
Jo. dictus Kaydenbergh	bona	7	6	8	
Henric. dictus Kaydenbergh	terra			8	waarschijnlijk de Vilterhof
Nich. Hadewigis				10	

Tabel 11. Cijnsinkomsten Grandville. Refterrekeningen 1348-1574 (RAL SS kap. nrs. 1292-1302)

jaar	meier	census fortis	facientes	kapoenen
1348	villicus	4 m		[18]
1352	villicus	4 m	4 m 16 s	18
1375	villicus	3 m 15 s	5 m 12 s 6 d	18
1441	—	3 m 15 s	15 m 12,5 s	18
1449	Johannes Jacomijn	3 m 15 s	18 m 15 s	20 min 2
1473	villicus	3 m 15 s	24 m	20 min 2
1482	Servatius Moniels	3 m 15 s	24 m	20 min 2
1486	Johannes de la Fonteyn	3 m 15 s	24 m	20 min 2
1494	Egidius Marixall	8 r	17 m 16 d	20 min 2
1511	idem	11 r 5 st	24 m	20 min 2
1513	Massinus Marixall	11 r 5 st	24 m	20 min 2
1529	Christianus	11 r	33 r	20 min 2
1541	idem	11 r	38 r 10 st	20 min 2
1550	Gerardus Dodeur	11 r	45 r 13 st	20 min 2
1574	Gerardus Dodeur	11 r	46 r 15 st	20 min 2

m = marken; s = solidi; d = denarii; r = rijnspondens; st = stuivers

Tabel 12. Cijnsopbrengsten Gulls elfhoeven in 1482 (RAL SS kap. nr. 373)

hoeve	deling	huizen	totale opbrengst in wijn = amen	
I	3	1	21	1 1/6
II	1	1	18	1
III	1	1	18	1
IV	1	1	9	1/2
V	2	2	9	1/2
VI	2	1	16	niet deelbaar
VII	3	3	18	1
VIII	2	2	18	1
IX	2	0	10	niet deelbaar
X	4	3	39	2 1/6
XI	1	1	27	1 1/2

Tabel 13. Bezitsoverzicht. Overige

	Maastricht	Berg	Berneau	Grootloot	Heer	Hees	Koninksem	Mechelen	Sluizen	Tweebbergen	Vijfingen	Zepperen	Dilsen	Granddulle	Lathuy	Lens	Weert	Zichen e.d.
	cellerane	rogge + gerst rogge + haver			rogge + haver	gerst + rogge	rogge = roolanden				gerst + rogge		1/2 tiend: rogge + haver					rogge + gerst
tiend	refter	kapoenen			kapoenen	kapoenen					kapoenen	grote Zepperen + kleine Gelinden				2/3 Lens + 2/3 totale Abolens: spelt	geld (p: in kapoenen complex)	
kapittel	gashuis					kapoenen												uit 19 bu.
kaurmeden			t.a.v. goed betaald in veren, kapoenen, geld	voor 3 bu. cijnsgeod of meer	genoemd		t.a.v. Dienende Landen: paard						genoemd					
diensten							linger = vracht v. 5 va. tarwe											
molen	ja						watermolen: e	ja			wind	ja						
explentrum			curtis		burcht						blokhuis	curia	huis		curia		curia	burcht; va. 1909
tiend							rogge + haver											
proosdij	leen				1		11				3	2				1		
	klein		1				54				100	1						
molen							wind- en water: p											

Tabel 14. Cellerarierkening 1551 (RAL SS kap nr. 985)

	mu.	va.	kop.	Rgld.	st.
Tarwe					
Koninksem	68	20	0		
Niel, Grootloon	5	14	1/2		
Vlijtingen	38	14	1/2		
Hees	5	16	0		
Sluizen	1	23	1 1/2		
Maastricht	10	23 1/3	1		
Vlijtingen, Hees, Sluizen (refter)	8	15	3		
Wolder	18	12	1		
Veldwezelt, Overmaas	3	11	0		
	162	5 1/3	3 1/2	=	10220
					0
					1 mud tarwe = 63 Rgld.
Rogge					
tiend Maastricht = Lindertiend	75	0	0		
Maastricht West	27	2	3		
tiend Vlijtingen	76	0	0		
Vlijtingen	29	21	3		
tiend Hees	32	0	0		
Hees	10	2 1/2	0		
Gellik	7	4	2		
tiend Koninksem	9	6	0		
Niel, Grootloon	26	0	3		
Val, Wolder, Riemst	11	14 1/3	2		
Rosmeer, Maaseik, Dilsen	15	15 1/3	1 1/2		
tiend etc. Dilsen	15	6	0		
tiend Zichen	47 1/2	0	0		
Zichen, Zussen	56 1/2	19	0		
Maastricht Oost	29	12 2/3	2		
tiend Berg	18	0	0		
Berg	52	13	2		
tiend Heer	78	0	0		
Heer, Cadier, Amby	64	5 1/2	0		
Berneau	40	22	2 1/2		
	724	18 1/3	0	=	36528
					2
					1 mud rogge = 50 Rgld. 8 st.

Tabel 14. Cellerarierkening 1551 (RAL SS kap nr. 985)

	mu.	va.	kop.	Rgld.	st.
Gerst					
tiend Maastricht	75	0	0		
tiend Vijtingen	76	0	0		
tiend Hees	32	0	0		
tiend Zichen	47 1/3	0	0		
Vijtingen	38	17	1/2		
Hees	6	20 1/3	1		
Sluizen	0	30	3 1/2		
Niel, Grootloon	4	20 1/2	0		
tiend Mopertingen	2	14	0		
Mopertingen	2	5	0		
	286	23 1/3	3	8610	2 1 mud gerst = 30 Rgld.
Haver					
tiend Heer	78	0	0		
tiend Berg	18	0	0		
tiend etc. Dilsen	15	6	0		
overige	5	15	0		
	116	21	0	3436	2 1/2 1 mud haver = 29 Rgld. 8 st.
Spelt					
diverse plaatsen	118	5	0	966	15 3/4
Grandville *	209	3	0	1706	8
	327	8	0	2667	15 1/5 1 mud spelt = 8 Rgld. 3 st.
Geld					
24 bu. weide Koninksem				170	0
2 bu. land in Wyck				33	12
				203	12
totale inkomsten					
na aftrek graanuitgaven				61665	14
na aftrek gelduitgaven				14038	14 1/2
				41	11 1/2

1 mud = 24 vaten, 1 vat = 4 koppen, 1 Rijns gulden = 20 stuivers
* Grandville is pas na het slot van de rekening berekend.
cursieve getallen = eigen berekeningen op basis van de gegevens van de rekening

Tabel 15. Refterproosdijrekening 1541. (RAL SS kap, nr. 1298)

	<i>Rgld.</i>	<i>st.</i>	<i>flig.</i>	<i>kapoenen</i>
1.				
Kersbeek	8	15	0	0
Vulwussum	119	0	0	0
Lintheren	93	6 1/2	0	0
Lens (monialen Hoei)	0	0	0	0
	221	1 1/2	0	0
2.				
Lens	1514	15	0	0
3.				
Zepperen	1800	0	0	0
idem	122	10	0	36
	1922	10	0	36
4.				
Colen, Grootloon	123	1	6	28
Barrisher	0	2	4	0
Sluizen	52	19	0	53
idem	0	15	0	0
Lieck = Grandville	38	10	0	18
Koninksem	150	2	0	0
Vlijtingen	29	16 1/2	0	0
idem	2	12	2	0
tiend	0	0	0	148
Hees	9	6	3	0
tiend	0	0	0	65
Genk	5	5	0	0
Tessenderlo	10	10	0	0
Diepenbeek	45	10	0	0
Eyckot	0	9	6	0
Ravels, Poppel	17	10	0	0
Donderslag	52	10	0	0
Dinther	12	5	0	0
Achel	5	5	0	0
Lille	5	5	0	0
Megen	42	0	0	0
	603	13	13	312
5.				
Weert	1122	2	0	0
idem	182	0	0	40
idem	49	0	0	0
	1353	2	0	40
6.				
Gruitrode	1	10	0	0
Echt	646	16	0	0
Dilsen	80	10	0	23
idem	0	0	0	7
tiend	0	0	0	23
Maaseik	0	17	0	0
	729	13	0	53
7.				
Uikhoven	0	0	0	0
Veldwezelt	0	0	0	0
Neerharen	0	0	0	0
Herbricht	0	0	0	0
Maastricht	0	7	15	0
Wolder	0	16	12	6
Montenaken	0	1	0	0

Tabel 15. Refterproosdijrekening 1541. (RAL SS kap, nr. 1298)

	<i>Rgld.</i>	<i>st.</i>	<i>flig.</i>	<i>kapoenen</i>
Zichen	31	15	8	0
tiend	0	0	0	86
idem	68	8	0	0
Sluizen	4 1/2	0	0	0
	105	19	3	92
8.				
Zichen, Zussen	13	14 1/2	0	55
9.				
Berneau	71	2	0	74
Heer	85	3	0	0
idem	6	18	12	50
tiend	0	0	0	150
Keer	0	4	6	9 1/2
	163	8	2	283 1/2
10.				
Berg	36	15	10	0
idem	8	17	12	41 1/2
tiend	0	0	0	36
Mussenput	0	0	0	0
Geulle	0	6	4	0
Vucht (bij Maasmechelen)	1	1	0	0
Vaesrade	11	16	0	0
Kückhoven, Goersdorp	0	0	0	0
Geverick	0	6	14	8
elemosinarius	3	11	6	0
camerarius	0	18	2	0
cantor	0	4	11	0
investitus St. Jan	0	4	11	0
	64	1	4	85 1/2
11.				
Jesseren	291	11 1/2	12	0
Bolder	4	11	4	0
	296	3 1/2	0	0
12.				
Maasbrug	294	0	0	0
tiend Maastricht	0	0	0	148
molen Viertoren	0	0	0	100
recognitie Maagdendries	0	0	0	4
recognitie Beyart	0	0	0	4
2 admissies	73	10	0	0
	367	10	0	256
totale inkomsten	7355	11	14	1213

1 Rijnsgulden = 20 stuivers, 1 stuiver = 16 vlieguut

Tabel 16. Anniversarierekening 1553. (RAL SS kap. nr. 1257)

	Geld			Geld		
	Rgl.d.	st.	flig.	Brabgld.	Brabst.	brabflig.
Lathuy	79	3	0	125	0	0
Borgloon	3	10	0	8	8	0
idem	11	5	0			
Oost	2	16	4			
referproost: de magnis refectoriis	0	3	1/2			
idem: spelt Lens	1	17	8			
idem: cijnsen Vlijtingen	1	11	10 1/2			
idem: curia Maastricht:	1	5	2 1/2			
Vlijtingen	4	4	0	41	0	0
Cadler	21	4	0	39	14 1/2	0
Heer: burcht	52	16	0			
Zepperen	179	15	9 1/2	en	214	0
Bindenveld						
kerkfabrieksmeester						
gem. Maastricht: huis in de Lebart						

Cijns				Haver			
mrc.	sol.	den.	copi	mu.	va.	kop.	
932	15	5	2				
Maastricht: cijnsen per straat				=			
totaal, incl. kapoenen en kippen				437	15	13 1/2	
Rogge				Haver			
mu.	va.	kop.		mu.	va.	kop.	
24	7	3					
Maastricht, St. Pieter							
Wolder, Kanne, Montenaken,							
Zichen, Bolder, Breust, Riemst,							
Heukelom, Herderen							
13	21	3					
Vlijtingen, Lafelt, Hees, Rosmeer,							
Mopertingen, Eigenbilzen							
41	2	3					
Veldwezelt, Kestelt, Gellick,							
Lanaken, Pietersheim, Rekem,							
Mechelen, Dilsen, Stokkem,							
56	13	3					
Maaseik							
Heer, Berg, Bemelen, Heugem,							
Roermond, Echt							
25	16	0					
161	14	0	en	1	6	0	
totaal				=			
				6607	6 1/2	0	

Tabel 16. Anniversariarekening 1553. (RAL SS kap. nr. 1257)

				Geld		Geld	
				Rgld.	st.	flig.	Brabgld.
							brabflig.
Spelt							
mu.	va.	kop.					
Eymaal en Eben	121	5	3				
Koninksem	185	4	1/2				
	307	1	3 1/2				
				=	244 ¹	10	0
totale inkomsten					9567	7	0
						en	214
							21/2
							0

N.B. De opgegeven totalen zijn die van de rekening. Deze zijn dikwijls onnauwkeurig.
1 Rijns gulden = 20 stuivers, 1 stuiver = 16 vliegut, 1 mark = 20 schellingen, 1 schelling = 12 penningen, 1 penning = 4 cop

Tabel 17. Proosdijrekening 1540-1542 (RAL SS pro, nr. 10)

	rogge	haver	spelt	raapzaad	ewtlen	hinnen	kapoenen	varkens	geld: over 3 jaar	st.
	mu.	va.	kop.	mu.	va.	va.	va.		Brab. gld.	
Mechelen										
pacht	16	18	0		16	18	0			
tiend	16	0	0		16	0	0			
molenpanden	0	18	3		0	18	3			
molen	0	18	0							
Gerard int Panhuis in Grimbie	0	1	0							
cijns zondag na St. Andries										
cijns hinnen op St. Steven										
kapoenen						[90]			78	13 1/2
keuren							[27]		4	1
amenden									24	7
bos gen. Hulst									25	
vijvers									20	
eilanden in de Maas									72	
kleine tiend									32	8
visserij in de Maas									36	
									16	3
Maastricht										
erfpacht commende	13	19	0							
landen buiten de veste	32	0	0							
Vlijtingen										
Lieven Clepers in Vlijtingen	0	2	0							
Sluizen										
goederen van schout				1						
overige										
weide in Nekem									38	8
van refterproost van cijns Vlijtingen									5	?
van abdij Hocht									2	4
van klooster Nieuwenhoven									67	14 1/2
restanten van div. personen									57	7 1/2
pachters Mechelen								[1]	12	12

Tabel 17. Proosdijrekening 1540-1542 (RAL SS pro, nr. 10)

	rogge mu.	va.	kop.	haver mu.	va.	kop.	tarwe va.	spelt mu.	raapzaad va.	ewten va.	hinnen	kapoenen	varkens	geld: over 3 jaar Brab. gld.	st.
leenverheffingen															
23 kleine														69	
2 grote														30	
totaal in natura in 1540	75	16	0	34	12	3	18	1	0	0					
natura ongezegt in geld															
1540		gld.	st.												
1541		1908	12												
1542		2100	?												
		2659	4												
natura over 3 jaar in Brab. munt	1845														
geld over 3 jaar in Brab. munt	603														
totaal over 3 jaar in Brab. munt	2448	14 1/2													

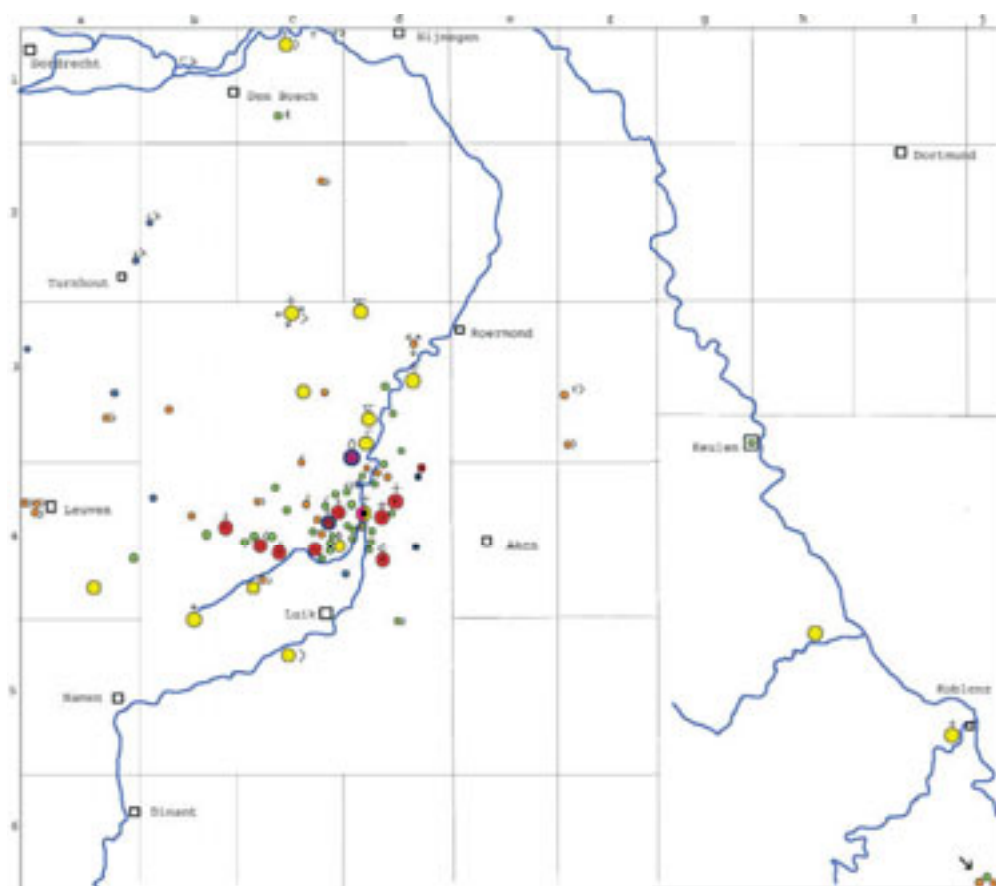
Tabel 18. Wereldlijke en geestelijke overheid in Grandville en aangrenzende plaatsen

	Lens sur Geer	Oreye = Oerle	Grandville = Nederliek	Bergilers = Bedliek	Oleye = Liek
territoriale heerlijkheid	St. Dionisiuskapittel; voogdij Loon	Loons leen	Loon	Namen	Luik (allodiaal)
grondheerlijkheden	domen St. Dionisiuskapittel	domen abdij St. Truiden	domen St. Servaaskapittel	-	diverse
parochiekerk	moederkerk: St. Hubertus	hulpkapel: St. Clemens	hulpkapel: St. Servaas	hulpkapel: O.L. Vrouw	moederkerk: St. Dionisius
tiend en collatie	St. Dionisiuskapittel	St. Dionisiuskapittel	St. Dionisiuskapittel	St. Dionisiuskapittel	St. Lambertuskapittel en heer van Oleye

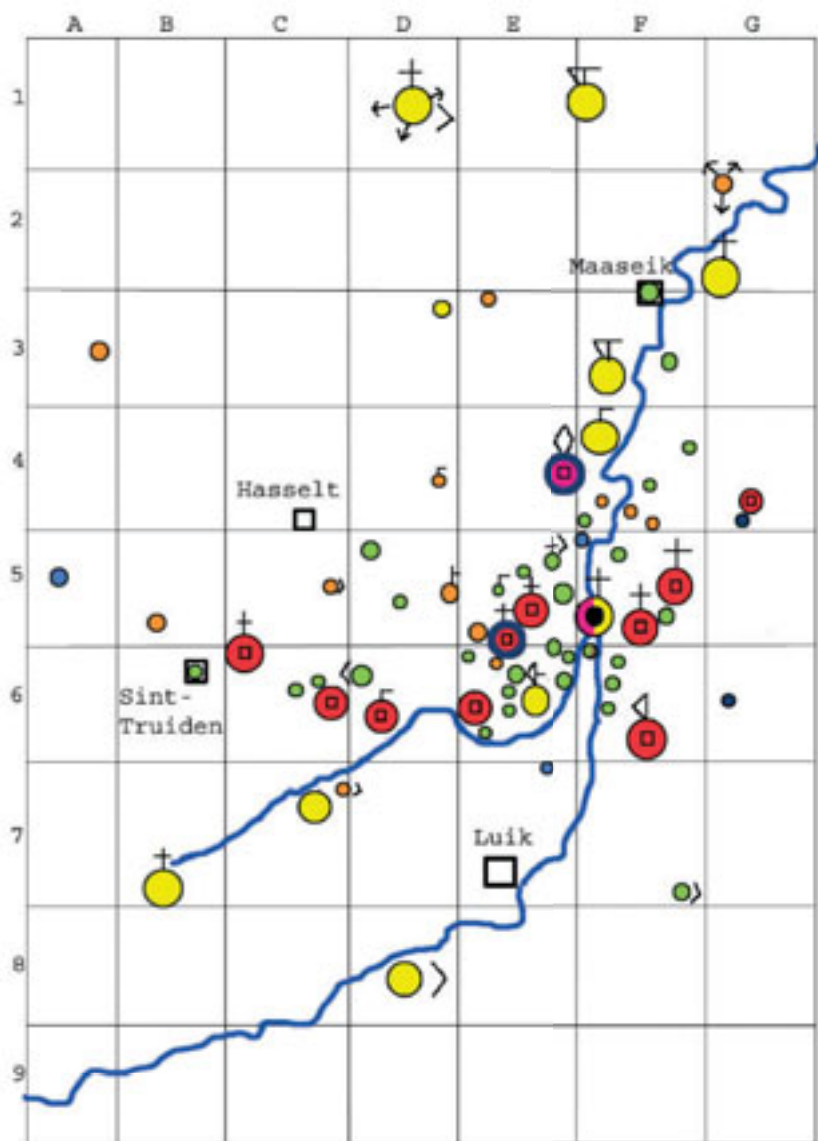
Tabel 19. Wereldlijke en geestelijke overheid in Lens en aangrenzende plaatsen

	Lens-Saint-Servais		Lens-Saint-Remy	Abolens	Blehen
territoriale heerlijkheid	Avernas	Avernas	Avernas	Avernas?	Avernas
	Brabant	Brabant	Brabant	Brabant	St. Petruskapittel Luik
	1626 De Suys	1626 De Suys	1626 De Suys	1644 Van Mombeek	
	1733 De Tornaco	1686 De Tornaco?	1686 De Tornaco?	1662 Longchamps	
grondheerlijkheid		1729 Lardinois		1720 De Meers	
				Collaert	
	domein St. Servaaskapittel	domein St. Servaaskapittel		—	—
	St. Servaas	St. Remigius		St. Mauritius	St. Petrus
parochiekerk					
tiend	O.L. Vrouwekapittel Hoei	O.L. Vrouwekapittel Hoei		kleine tiend: St. Servaaskapittel	St. Petruskapittel Luik
	1227 St. Servaaskapittel	1227 St. Servaaskapittel			
collatie	St. Servaaskapittel	St. Servaaskapittel		1490 prior convent Lens-St.-Remy	St. Petruskapittel Luik

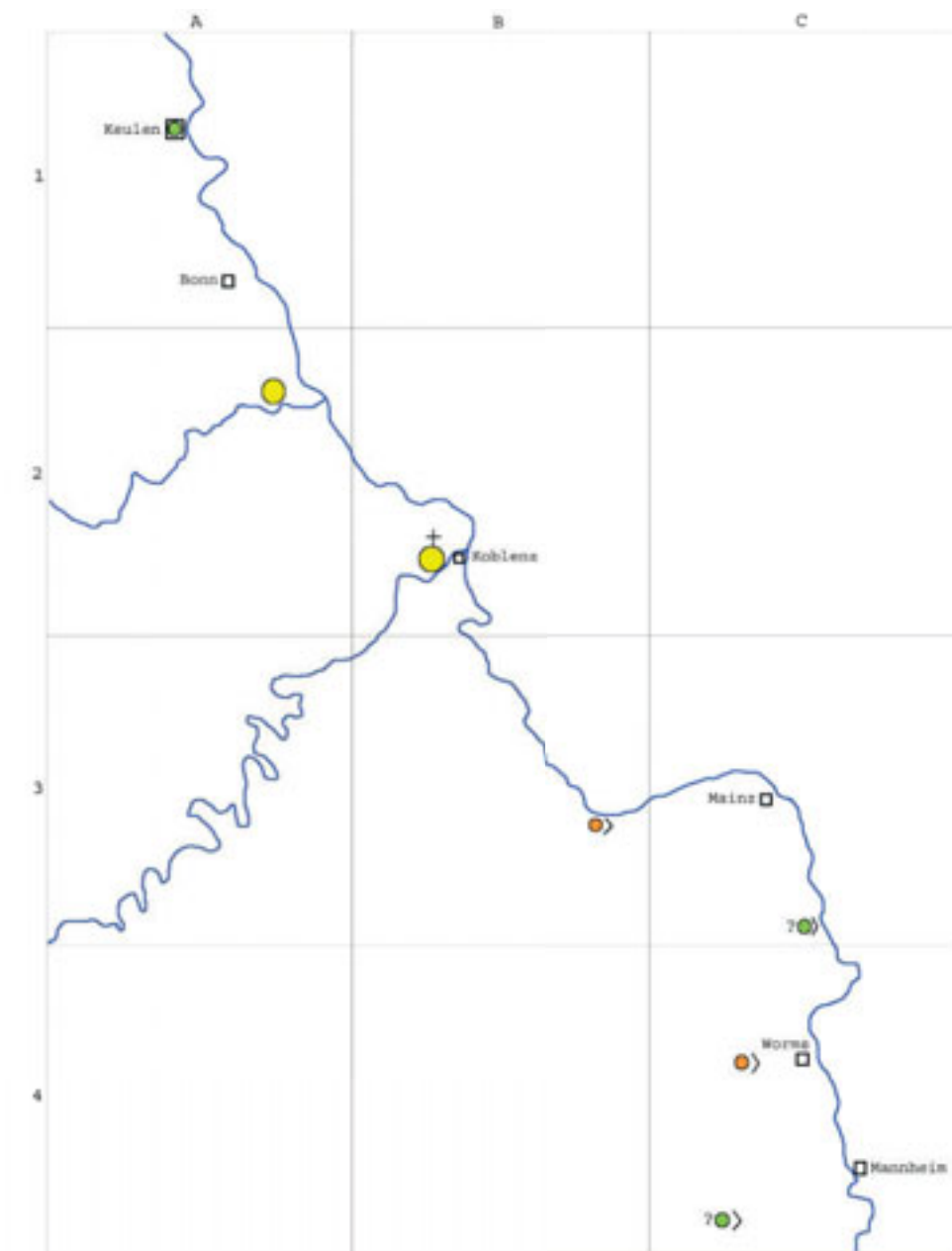
Kaarten



Kaart 1: Het grondbezit circa 1350-1550; totaaloverzicht.
 schaal: ca. 1 : 1.364.500
 voor de legenda zie kaart 3



Kaart 2: Het grondbezit circa 1350-1550; meer in de omgeving van Maastricht.
 schaal: ca. 1 : 711.500
 voor de legenda zie kaart 3



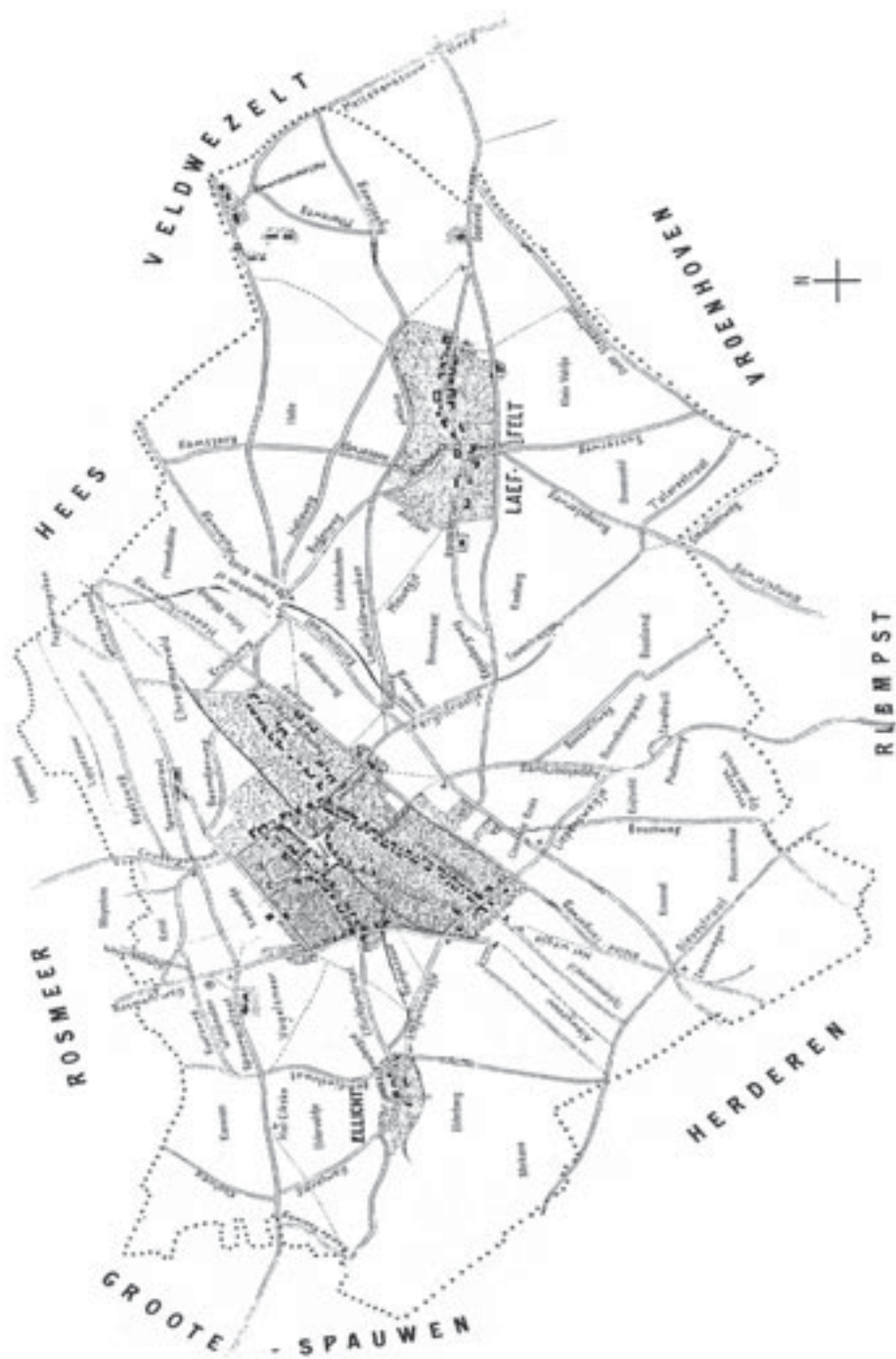
Kaart 3: Het grondbezit circa 1350-1550; verder weg in Duitsland.

schaal: ca. 1 : 1.200.000

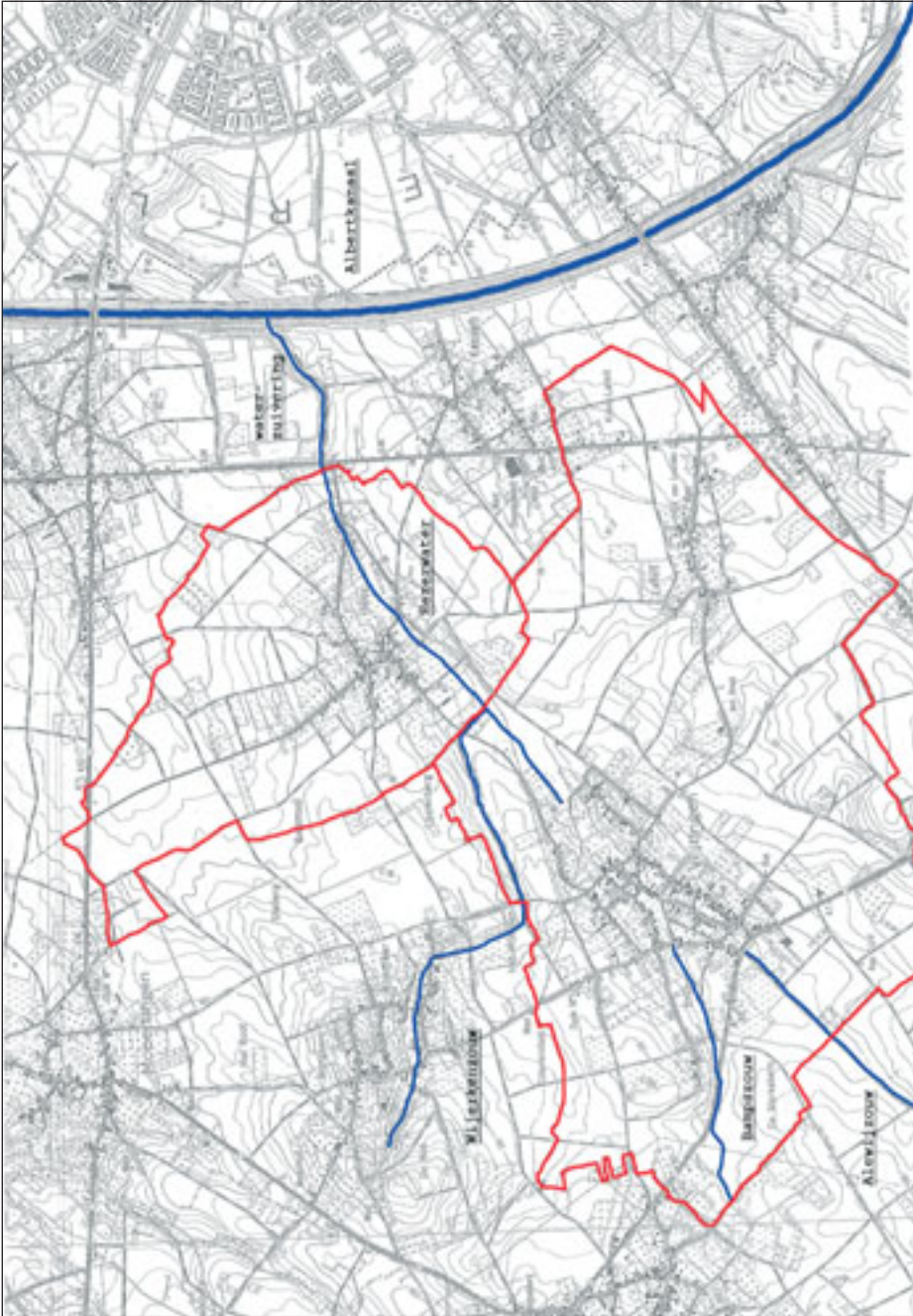
blauwe streep = rivieren; zwart = Sint-Servaaskerk, claustrum en proosdij; rood met vierkantje = kapittel: territoriale heerlijkheid en tweeledig domein; roze met vierkantje = proosdij; idem; geel = kapittel: tweeledig domein; lichtgroen = kapittel: complex / percelen grond; oranje = kapittel: grondheerlijkheid / laathof / cijnsen; donkerbruin = proosdij; idem; lichtblauw = kapittel: verheffings-inkomsten; donkerblauw = proosdij: leen; kruis = kapittel: collatie en tiend; ruit = proosdij: idem; < = verworven; > = afgestoten / kwijtgeraakt; voor meer informatie zie de inleiding bij Deel 3



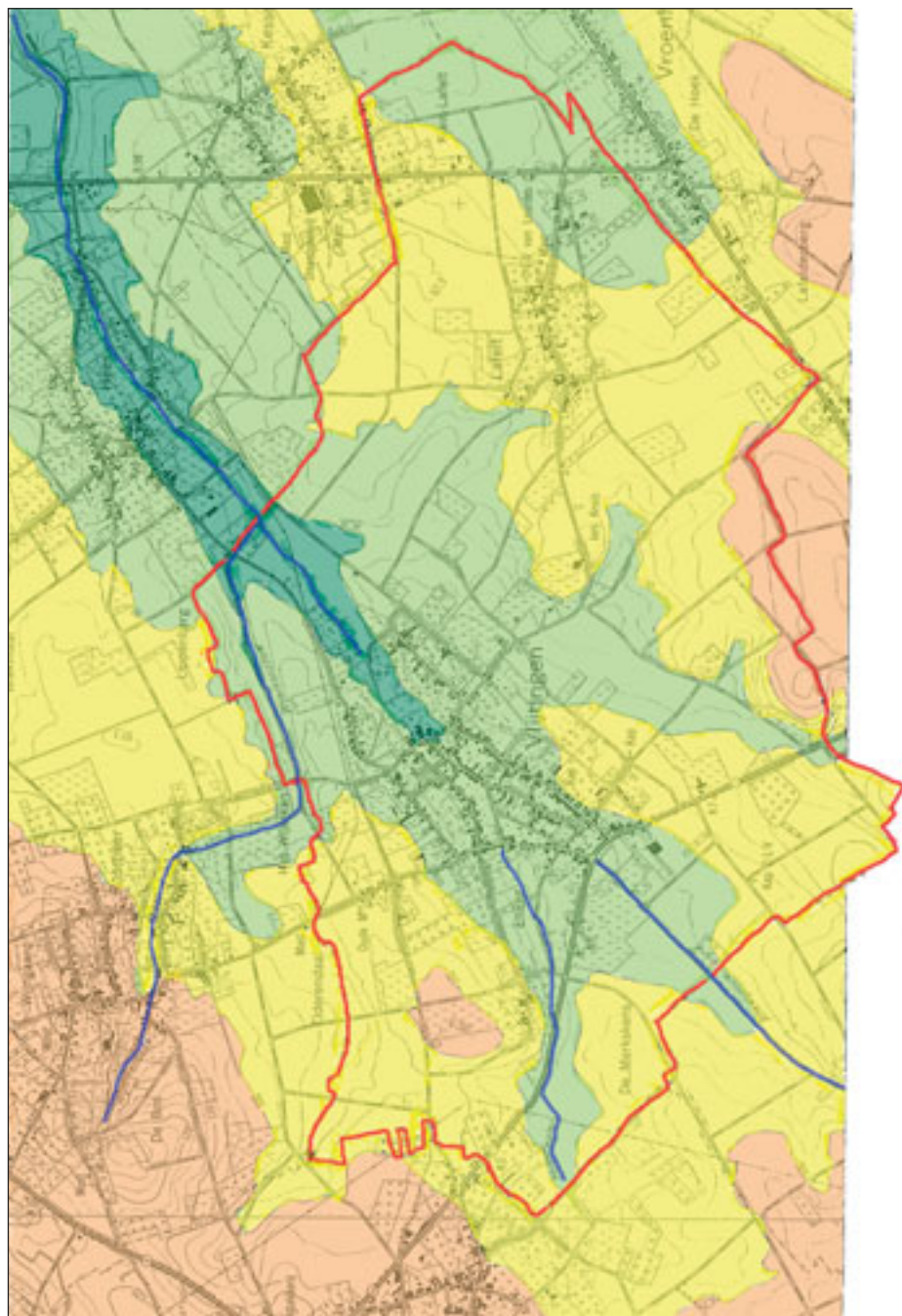
Kaart 4: Vlijtingen en Hees; het gebied midden 19e-eeuw. Topografische en militaire kaart Koninkrijk der Nederlanden, 1850-1864. schaal: ca. 1 : 118.800



Kaart 5: Vlijtingen; weg- en veldnamen. Bewerking en aanvulling van kaart van Simonon, 1901.
 schaal: ca. 1 : 29.800



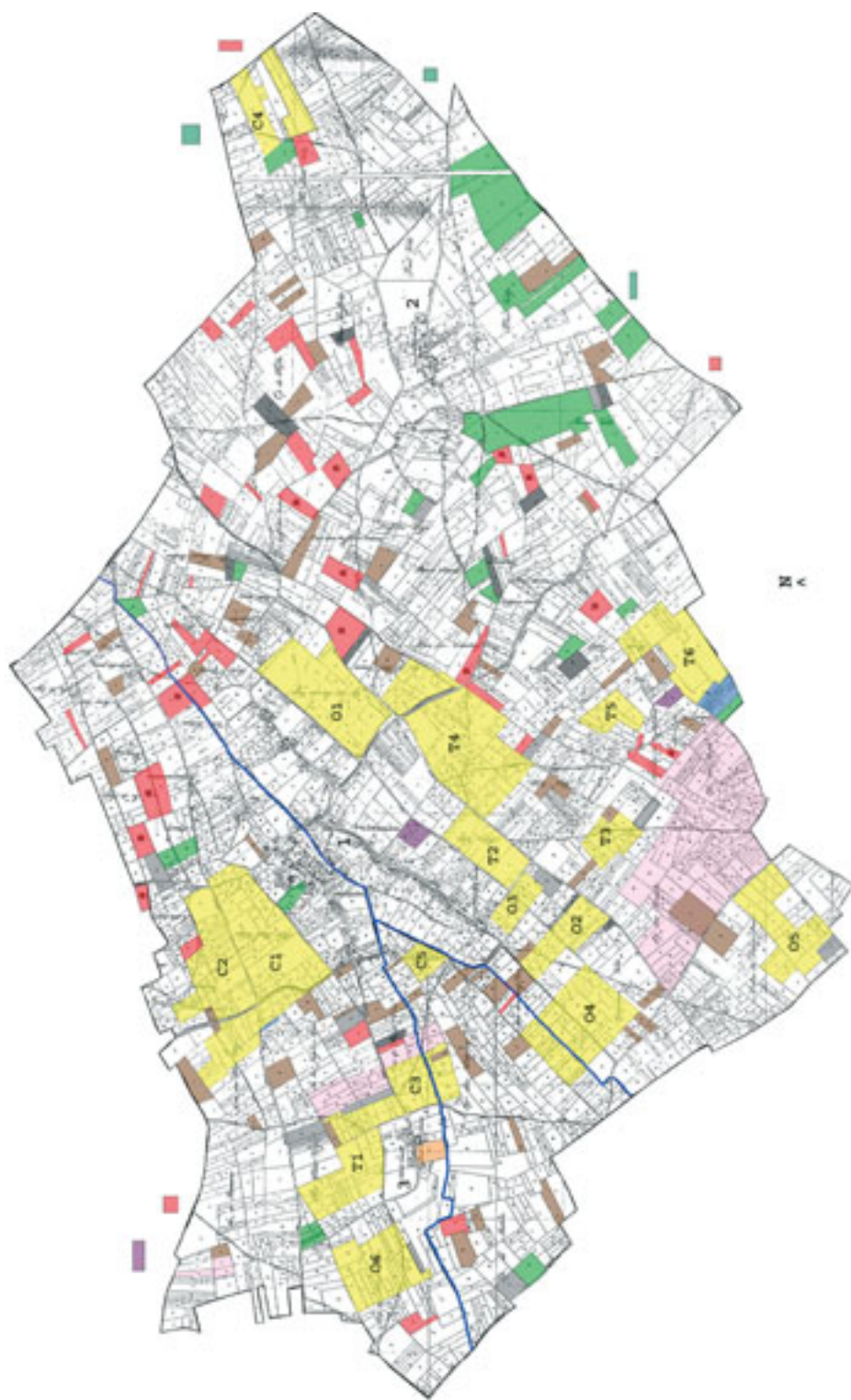
Kaart 6: Vlijtingen en Hees; de waterhuishouding in de huidige situatie. Bewerking van topografische kaart van België.
 schaal: ca. 1 : 45.600
 blauw = zouwen en kanaal; rood = oude gemeentegrenzen



Kaart 7: Vlijtingen; hoogtekaart. Bewerking van topografische kaart van België.

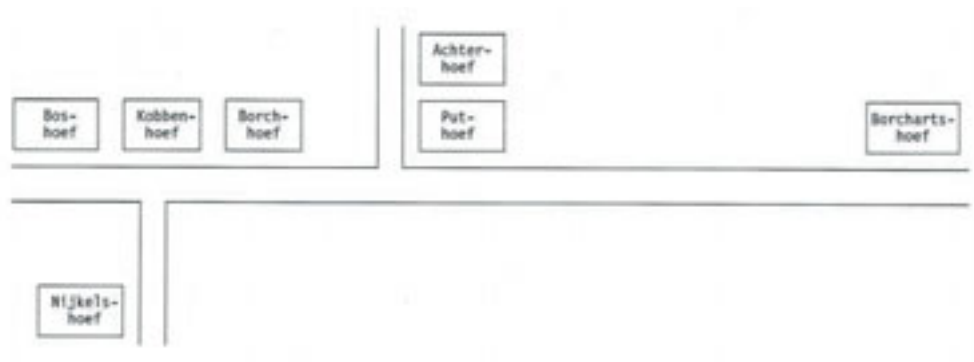
schaal: ca. 1 : 33,600

donkergroen = < 80 m; lichtgroen = 80-90 m; geel = 90-100 m; lichtbruin = > 100 m; rood = oude gemeentegrens; blauw = zouwen

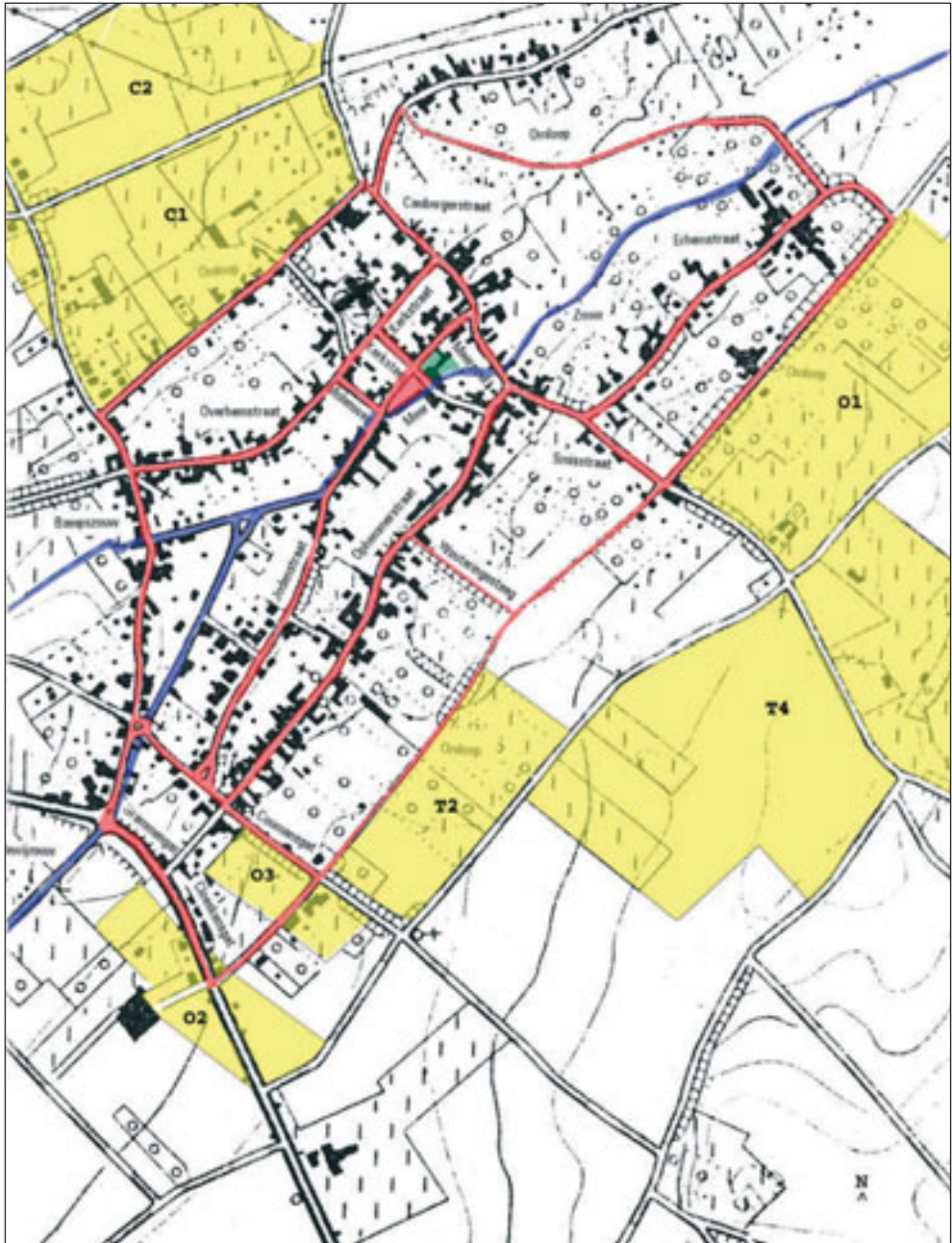


Kaart 8: Vlijtingen; het laatmiddeleeuwse grondbezit via perceelschetsen van 1687. Bewerking van kadastraal minuutplan, 1844. schaal: ca. 1 : 26.100

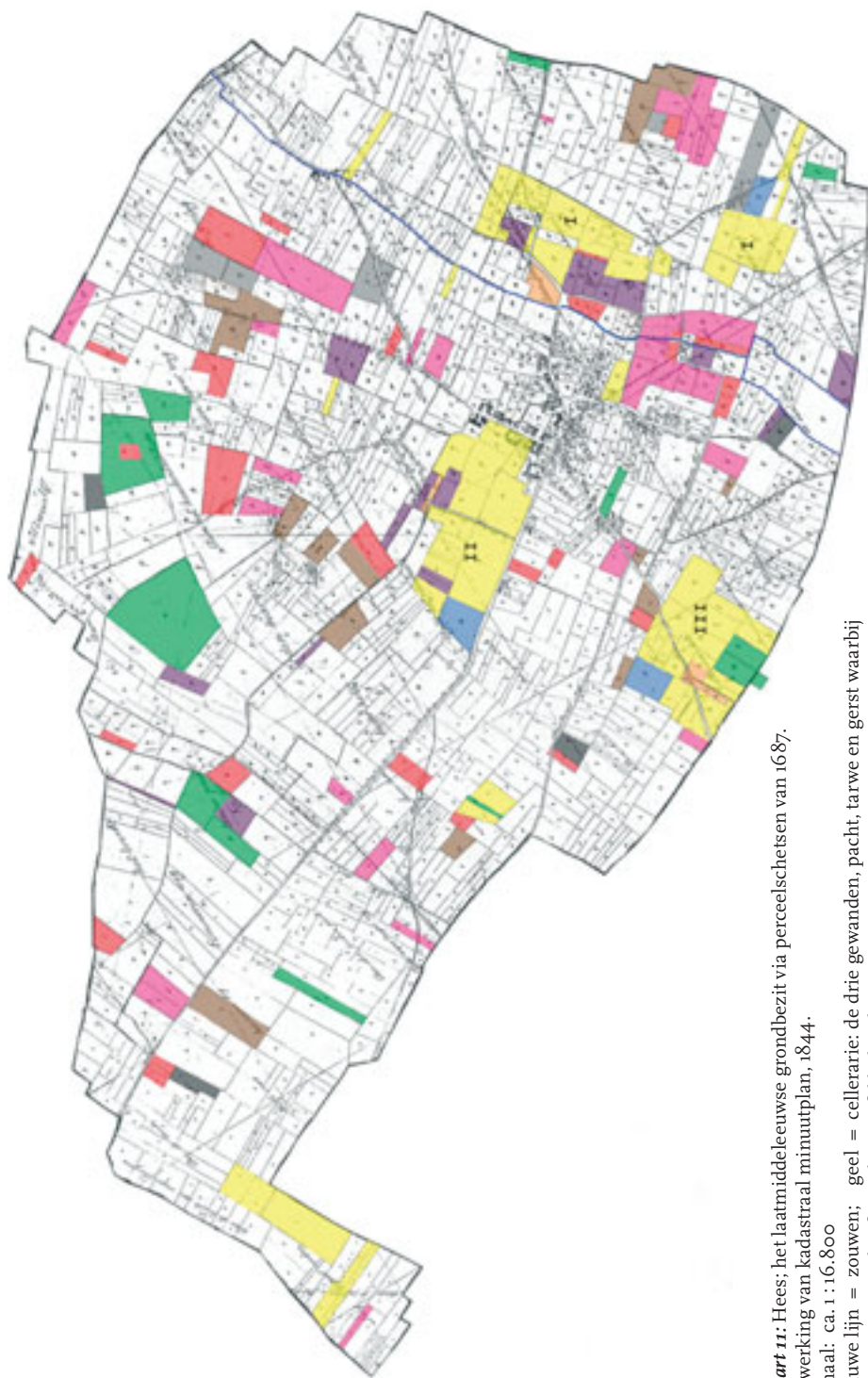
blauwe lijn = zoutwen; 1 = Vlijtingen, 2 = Lafelt, 3 = Ellicht; geel = cellerarie: de drie gewanden, pacht, tarwe en gerst
 waarbij C = retro Cimiterium, T = retro Curiam Torfs, O = Ophem en Neerthem; groen = cellerarie: pacht, rogge; paars = cellerarie: erfpacht t.b.v. refter, tarwe;
 rood = anniversaria: pacht, rogge; rood met S = Landen van Sledenaken; oranje = anniversaria: erfpacht, rogge; bruin = gasthuis; blauw = gevangeland;
 zwart = broederschap van kapelannen (gedeelte); grijs = beneficies van altaren e.a. stichtingen (gedeelte); lichtroze = tiend van Hocht



Kaart 9: Vlijtingen; schematische reconstructie van de hoeven in Lafelt.



Kaart 10: Vlijtingen; het dorp van de 14e tot de 18e eeuw. Bewerking van topografische kaart van België.
 schaal: ca. 1:9.900
 rood = straten; blauw = zouwen; geel = pachtblokken (zie kaart 8); groen = de Daalhof



Kaart 11: Hees; het laatmiddeleeuwse grondbezit via percelsschetsen van 1687.

Bewerking van kadastraal minuutplan, 1844.

schaal: ca. 1 : 16.800

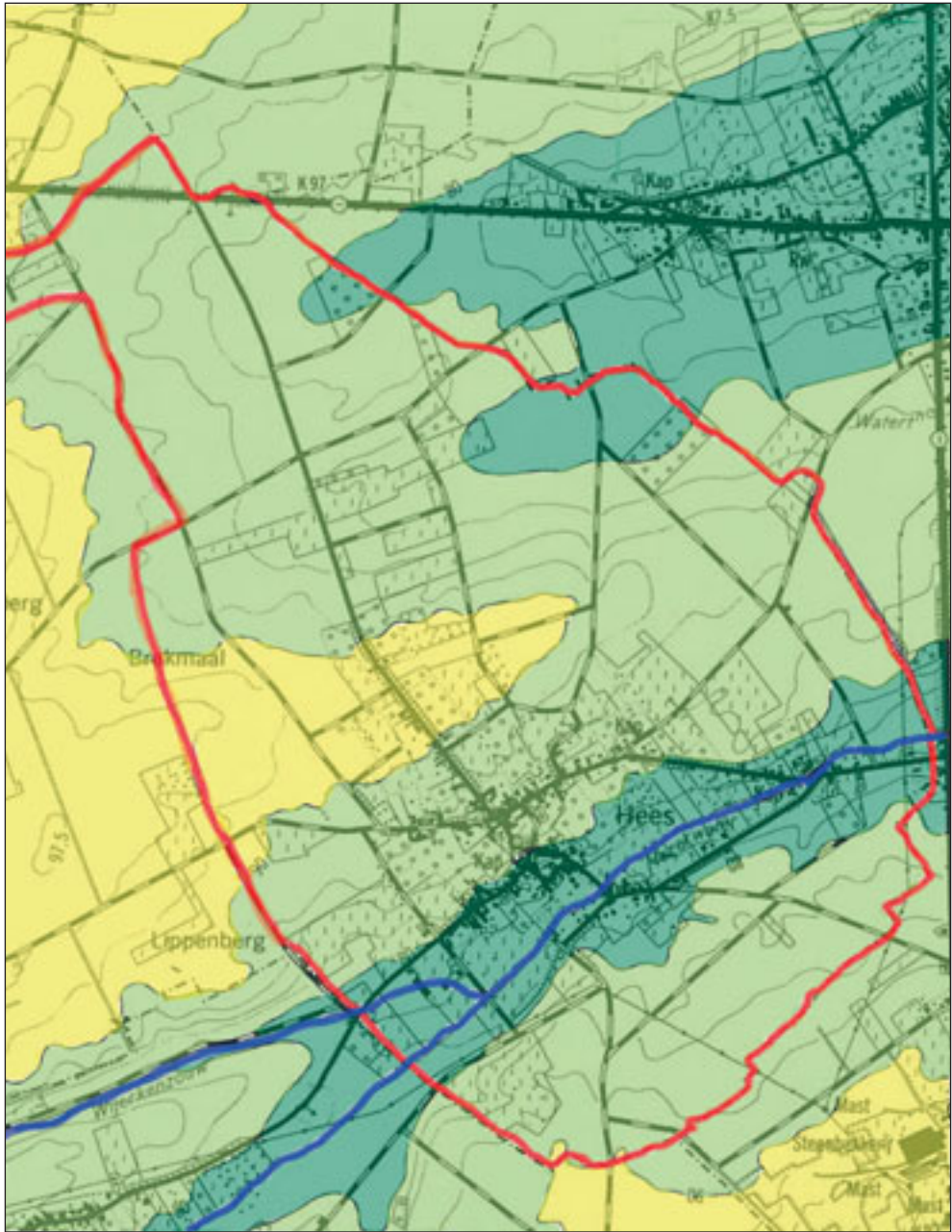
blauwe lijn = zouten; geel = cellerarie: de drie gewanden, pacht, tarwe en gerst waarbij

I = retro Carrenhoef / op den Laufelderberch, II = retro Braxatorium, III = versus Rosmeer;

groen = cellerarie: pacht, rogge; paars = cellerarie: erfpacht t.b.v. refter, tarwe; rood = anniversaria: pacht, rogge;

bruin = gasthuis; zwart = broederschap van kapelannen (gedeeltelijk); grijs = beneficijs van altaren e.a. stichtingen (gedeeltelijk);

roze = Passartsland; blauw = Schotelland; oranje = Toeland



Kaart 12: Hees; hoogtekaart. Bewerking van topografische kaart van België.

schaal: ca. 1:18.900

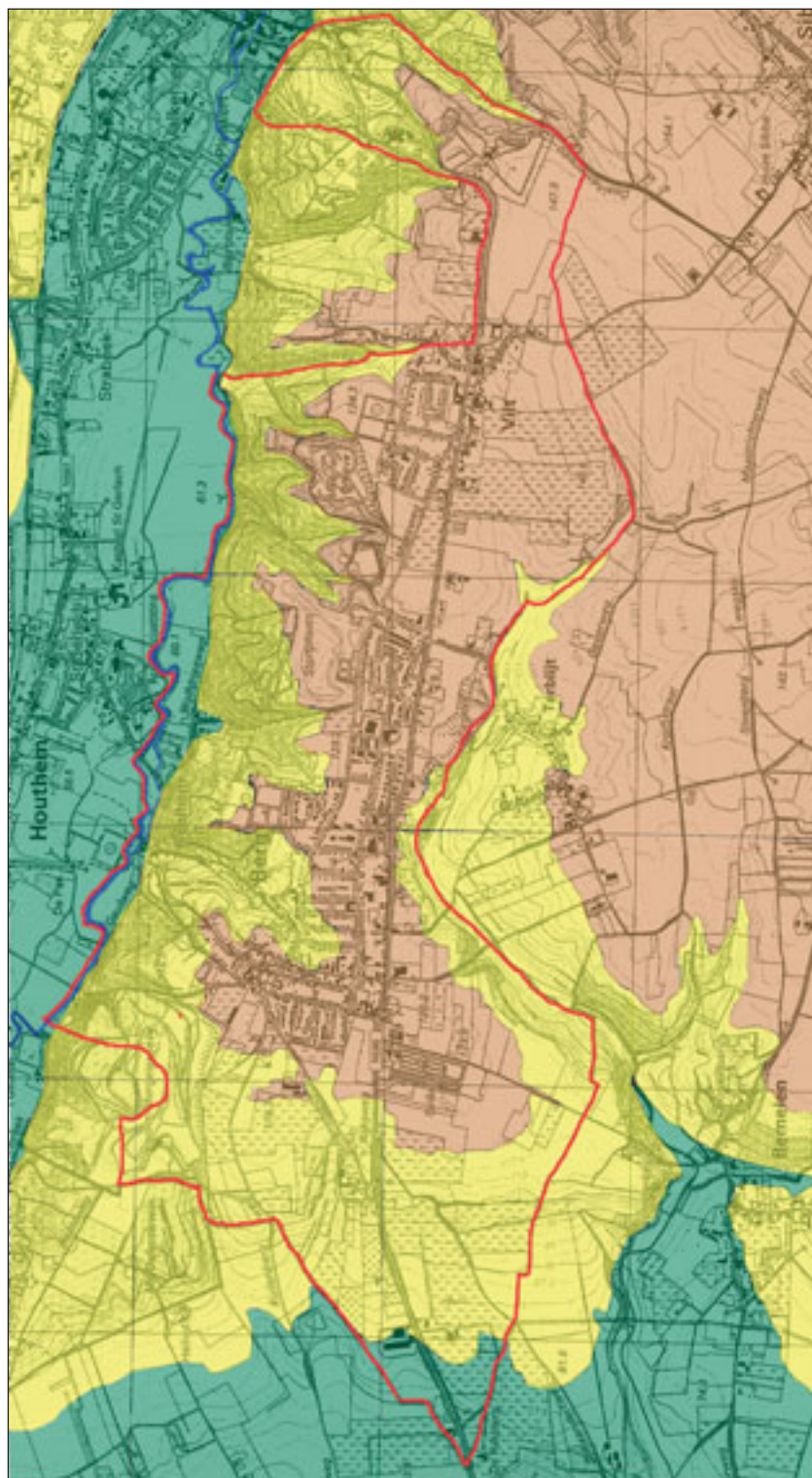
donkergroen = < 80 m; lichtgroen = 80-90 m; geel = 90-100 m; rood = oude gemeentegrens;

blauw = zouwen

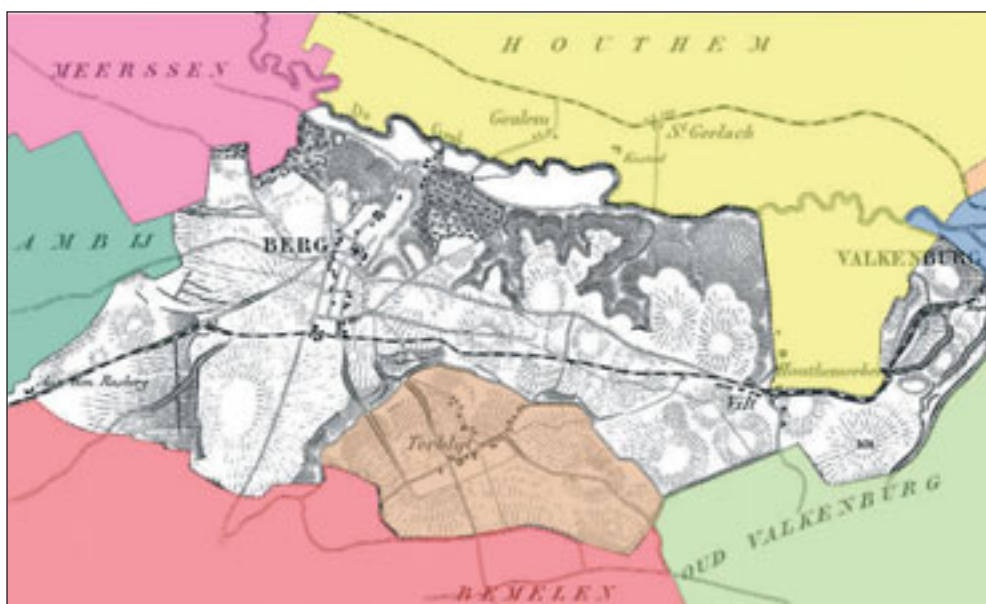




Kaart 14: Berg: het gebied begin 19e-eeuw. Tranchotkaart, 1803-1820.
 schaal: ca. 1:58.200



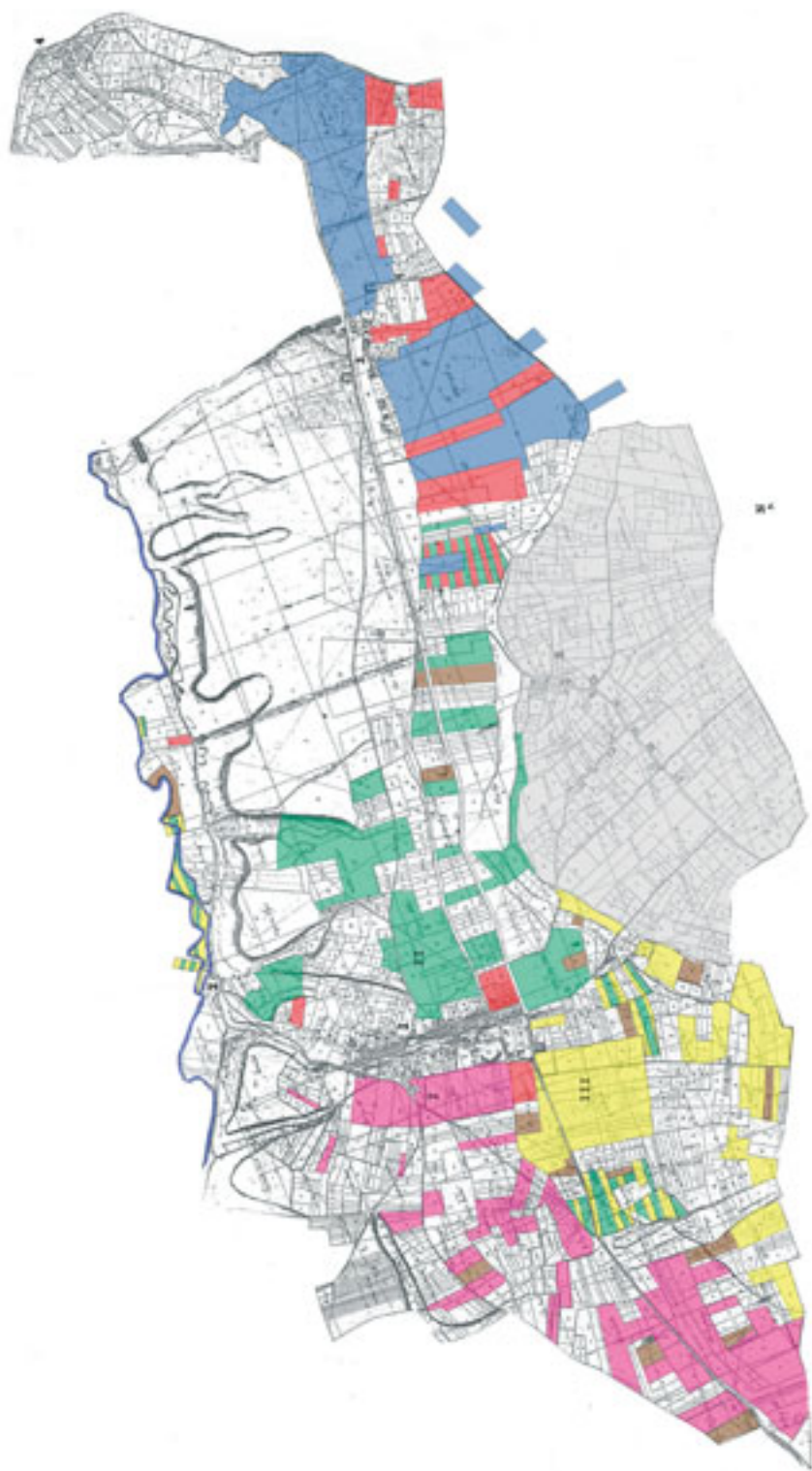
Kaart 15: Berg; hoogtekaart. Bewerking van topografische kaart van Nederland.
 schaal: ca. 1:29.000
 groen = < 80 m.; geel = 80-120 m.; lichtbruin = > 120 m.; rood = heerlijkheidsgrens; blauw = Geul



Kaart 16: Berg en de omliggende heerlijkheden. Bewerking van Gemeenteatlas van Kuiper, 1866.
 schaal: 1 : 47.400



Kaart 17: Berg; de bezittingen in de 18e eeuw. Bewerking van manuscriptkaart, 1752, RAL.
 schaal: ca. 1 : 29.000
 rood = heerlijkheidsgrens; blauw = Geul



Kaart 18: Berg; het laatmiddeleeuwse grondbezit via manuscriptkaart van 1752 (kaart 17). Bewerking van kadastraal minuutplan, 1844.

schaal: ca. 1 : 23.400

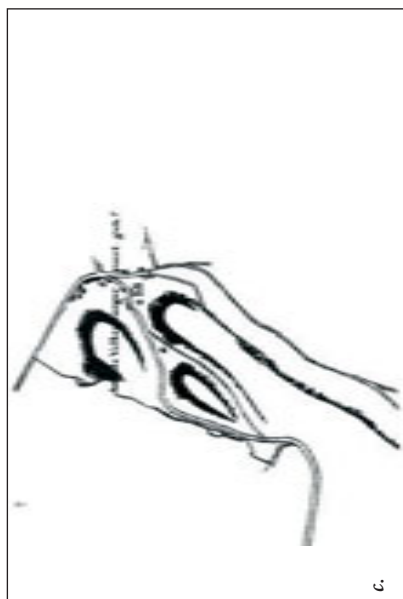
blauwe lijn = Geul; lichtgrijs = grondgebied van Terblijt; roze = cellerarie: gewande opt Wolfhuysweech, pacht, rogge;

groen = cellerarie: gewande Kedelsberch / Langenacker, pacht, rogge; geel = cellerarie: gewande in den Meer/ Haghewylre, pacht, rogge;

rood = anniversaria: erfpacht, rogge; bruin = gasthuis; blauw = kouters Vilterhof



Kaart 19: Berg, de Vilterhof begin 19e eeuw. Bewerking van manuscriptkaart, 1808 (?), RAL.
 schaal: ca. 1 : 8.650



Kaart 20: Berg, de woonkernen in de negentiende eeuw.

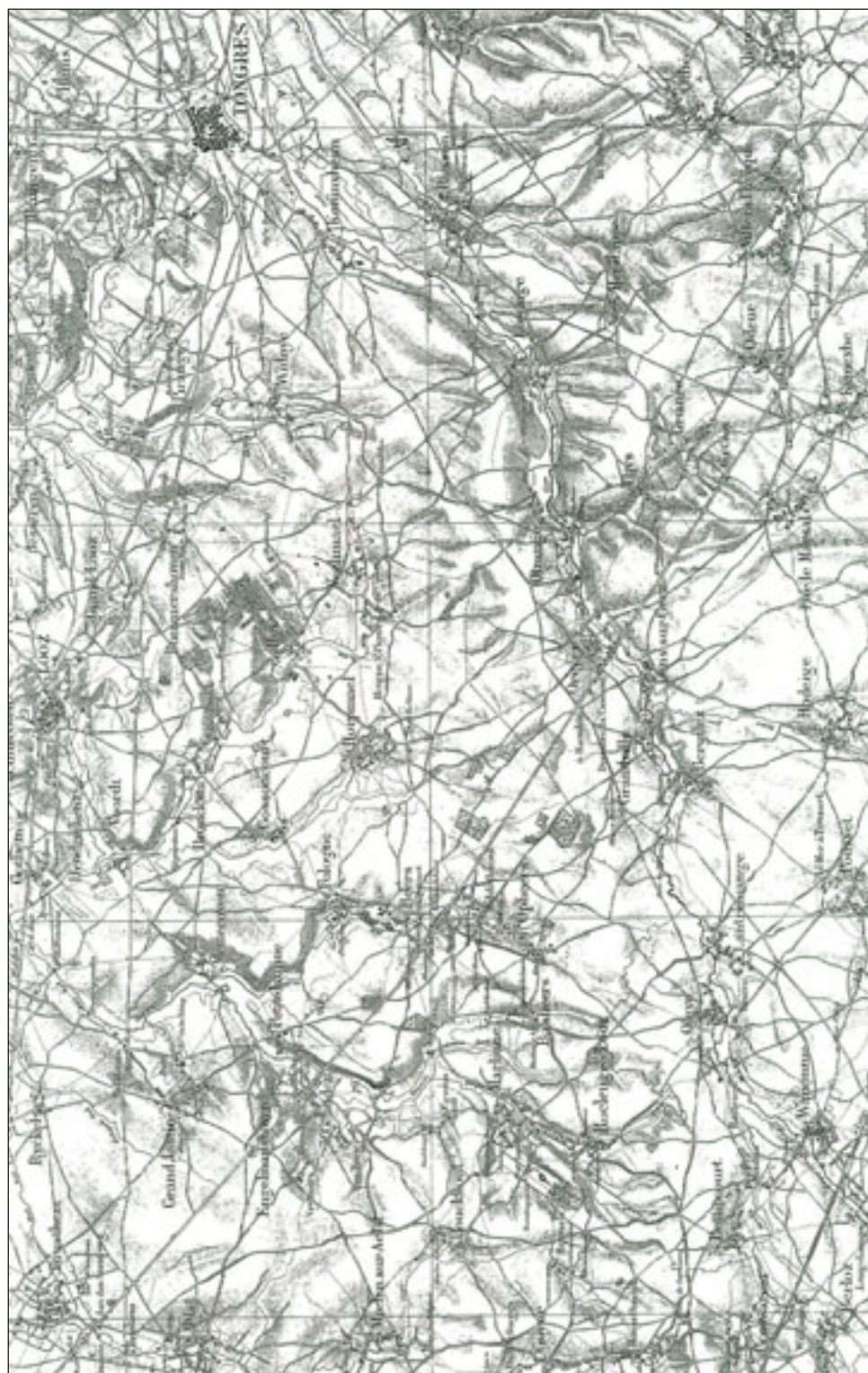
a. Berg en Geulhem. Schaal: ca. 1 : 12.300.

roze = kerk; blauw = poel; groen = vermoedelijke bebouwing 14e eeuw;

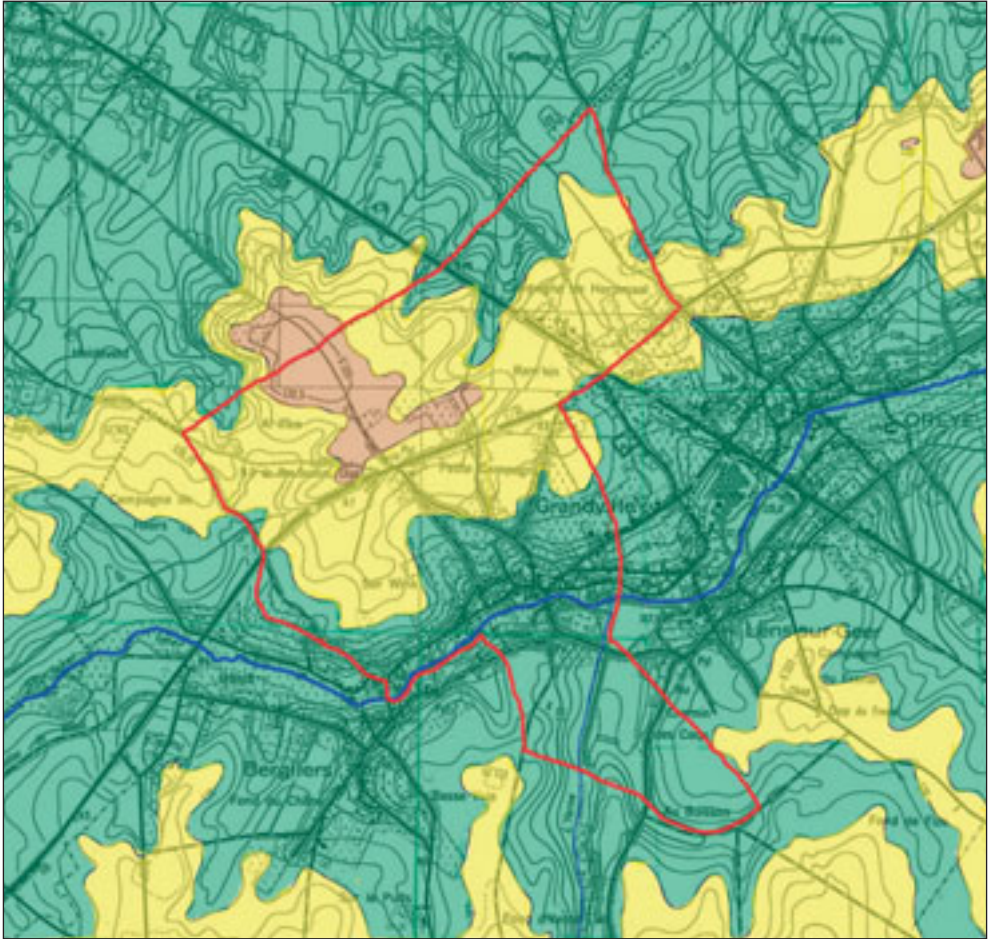
b. Vilt. Schaal: ca. 1 : 18.700.

c. Valkenburg buiten de poort. Schaal: ca. 1 : 21.100.

Bewerking van kadastraal minuutplan, 1842, verzamelkaart.



Kaart 21: Grandville; het gebied midden 19e eeuw. Topografische en militaire kaart Koninkrijk der Nederlanden, 1850-1864.
 schaal: 1:100.200



Kaart 22: Grandville; hoogtekaart. Bewerking van topografische kaart van België.

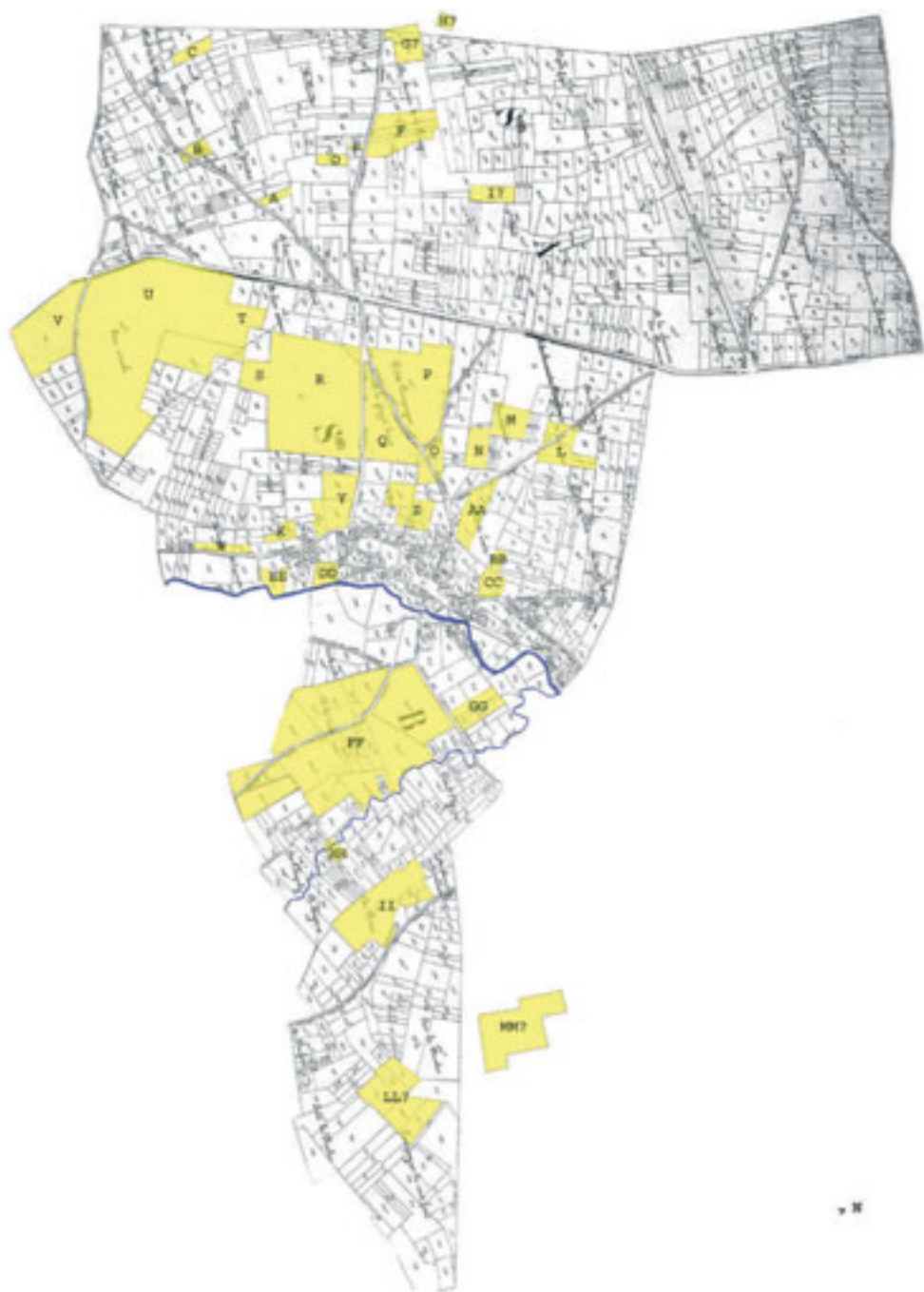
schaal: ca. 1 : 35.800

groen = < 120 m; geel = 120-130 m; lichtbruin = > 130 m; rood = heerlijkheidsgrens;

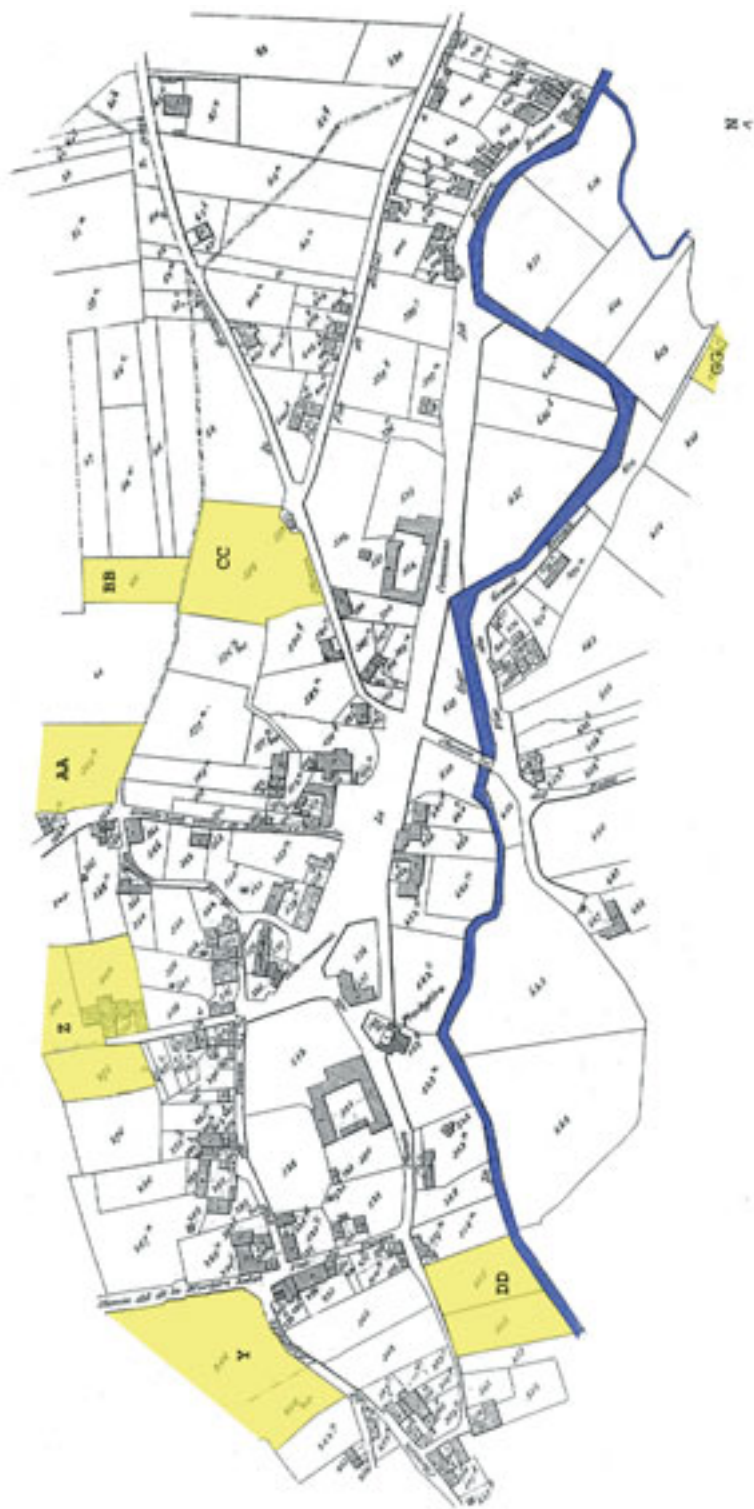
blauw = Jeker (Geer) en Yerne



Kaart 23: Grandville; de bezittingen midden 18e eeuw. Bewerking van manuscriptkaart, 1750, RAL.
 schaal: ca. 1 : 25.000



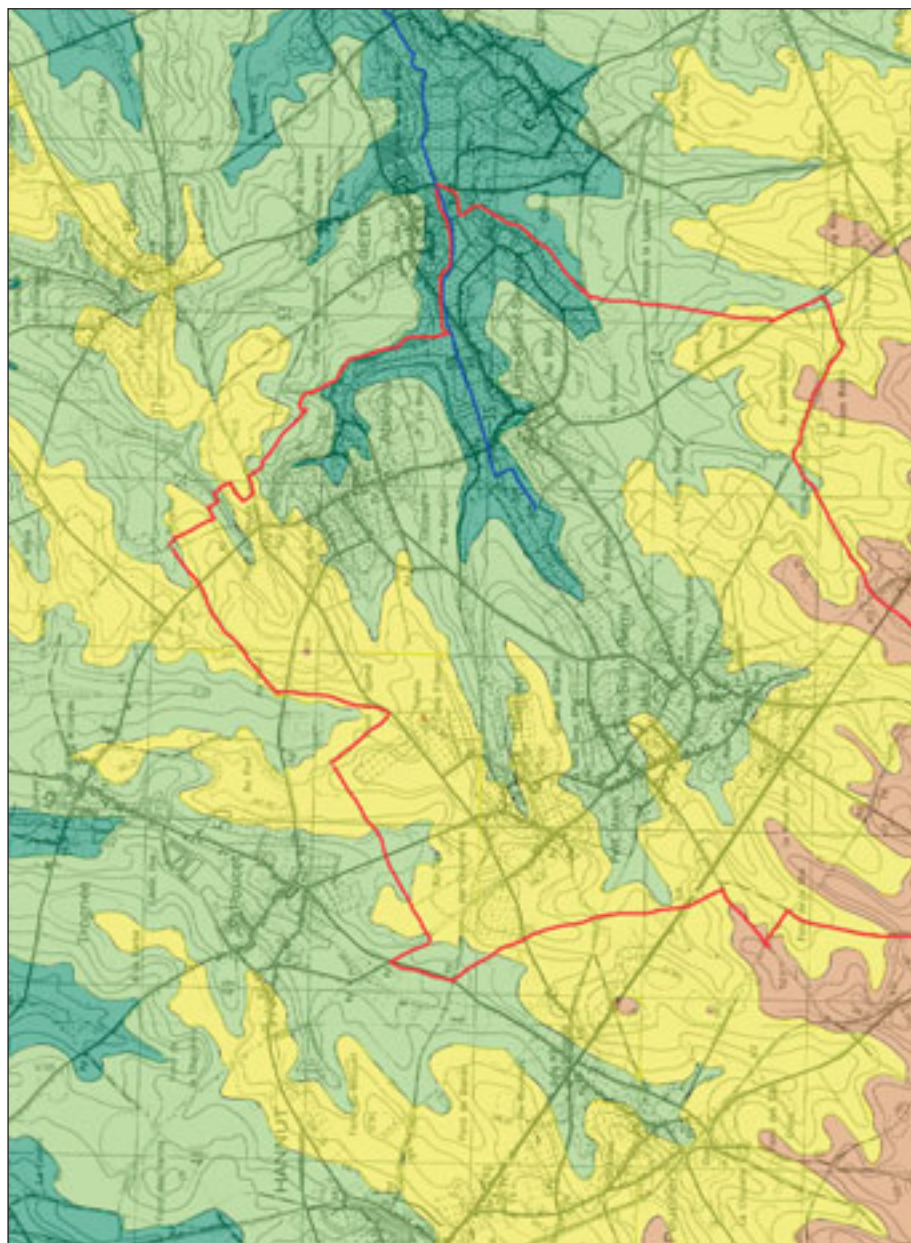
Kaart 24: Grandville; het laatmiddeleeuwse grondbezit via manuscriptkaart van 1750 (kaart 23).
 Bewerking van Poppkaart, ca. 1858.
 schaal: ca. 1 : 30.200
 blauw = Jeker en Yerne; geel = cellararie: pacht waarbij A - MM = nummering blokken in 1750



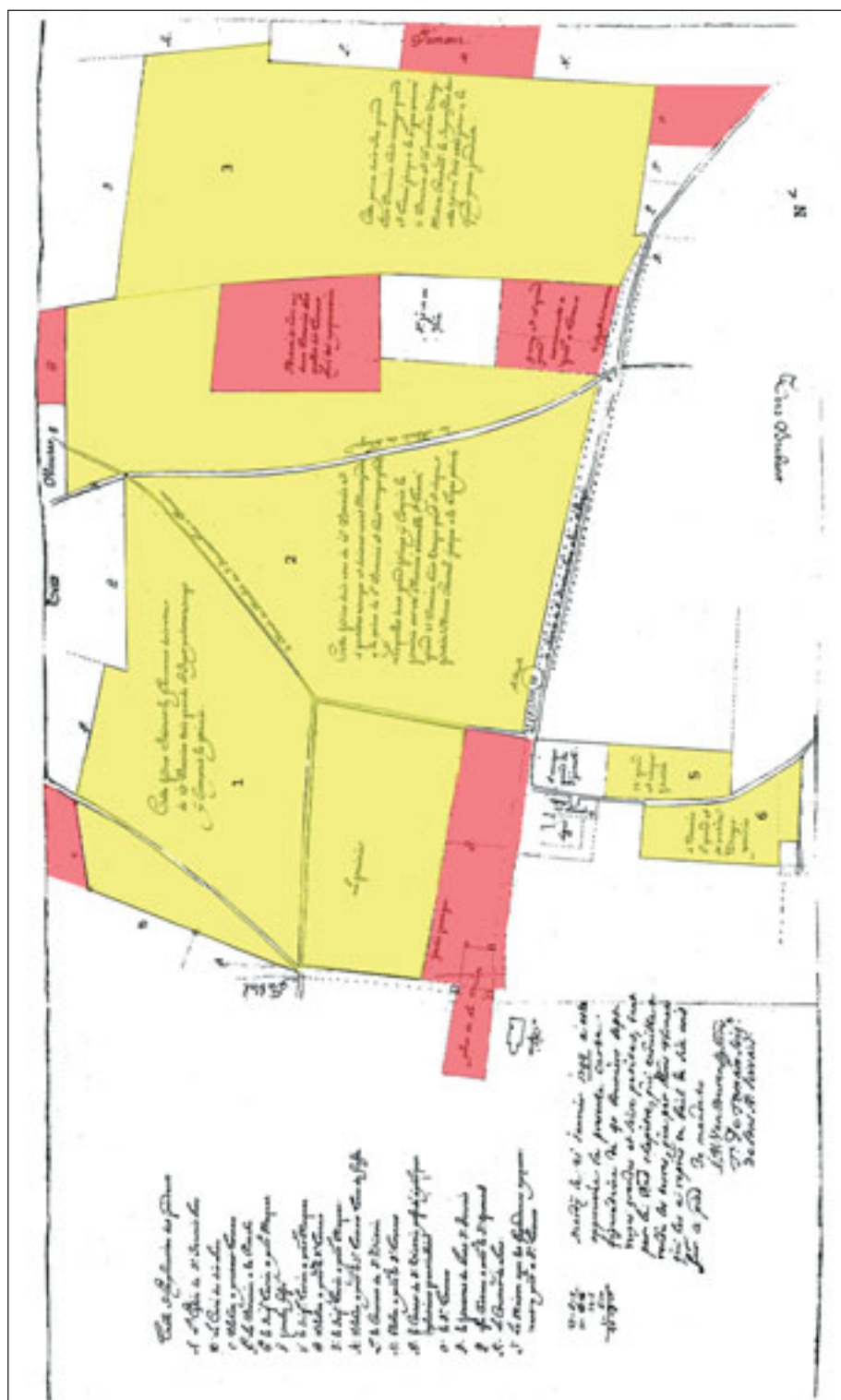
Kaart 25: Grandville; het dorp midden 19e eeuw en de aangrenzende pachtlanden van vóór 1800.
Bewerking van Poppkaart, ca. 1858.

schaal 1:1:6.000

blauw = Jeker; geel = pachtlanden waarbij Y - GG = nummering blokken in 1750



Kaart 26: Lens; hoogtekaart.
 Bewerking van topografische kaart van België.
 schaal : ca. 1 : 44.500
 donkergroen = < 130 m; lichtgroen = 130-140 m.; geel = 140-150 m;
 lichtbruin = > 150 m.; rood = heerlijkheidsgrens; blauw = Jeker (Geer)



Kaart 27: Lens; de pachtpercelen 1-3 en 5-6 in Lens-Saint-Servais midden 18e eeuw. Bewerking van manuscriptkaart, 1744, RAL.

schaal: ca. 1:6.700

geel = pachtland kapittel (percelen 1-3 en 5-6); rood = grond van heer De Tornaco



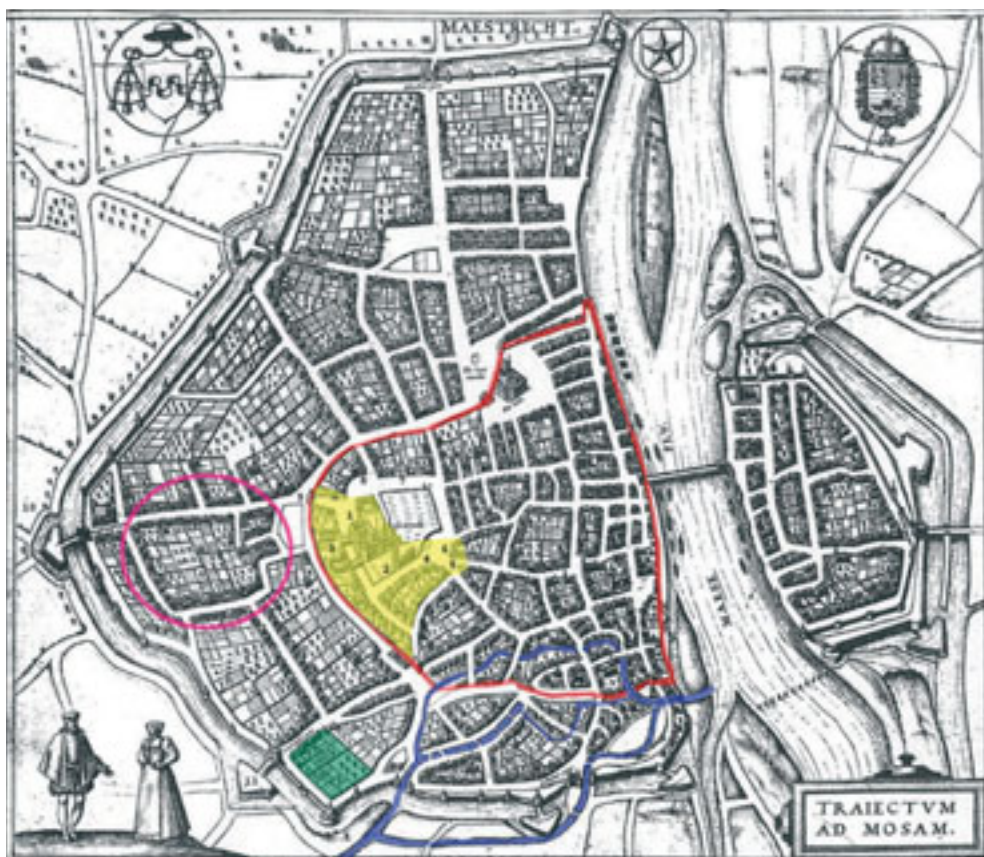
Kaart 29: Lens; het laatmiddeleeuwse grondbezit o.a. via manuscriptkaarten van 1677 en 1744 (kaarten 27 en 28). Bewerking van Poppkaart, ca. 1858.
 schaal: ca. 1 : 35,300
 blauw = Jeker; 1 = Lens-Saint-Servais, 2 = Lens-Saint-Remy, 3 = Blehen, 4 = Abolens; geel = refer: pacht;
 rood = grond van heer De Tornaco in 1744



Kaart 30: Lens; het dorp Lens-Saint-Servais midden 19e eeuw met de aangrenzende percelen van het kapittel en van heer De Tornaco van vóór 1800. Bewerking van Poppkaart, ca. 1858.

schaal: ca. 1 : 7.000

blauw = Jeker; geel = aangrenzende pachtlanden; rood = grond van heer De Tornaco in 1744

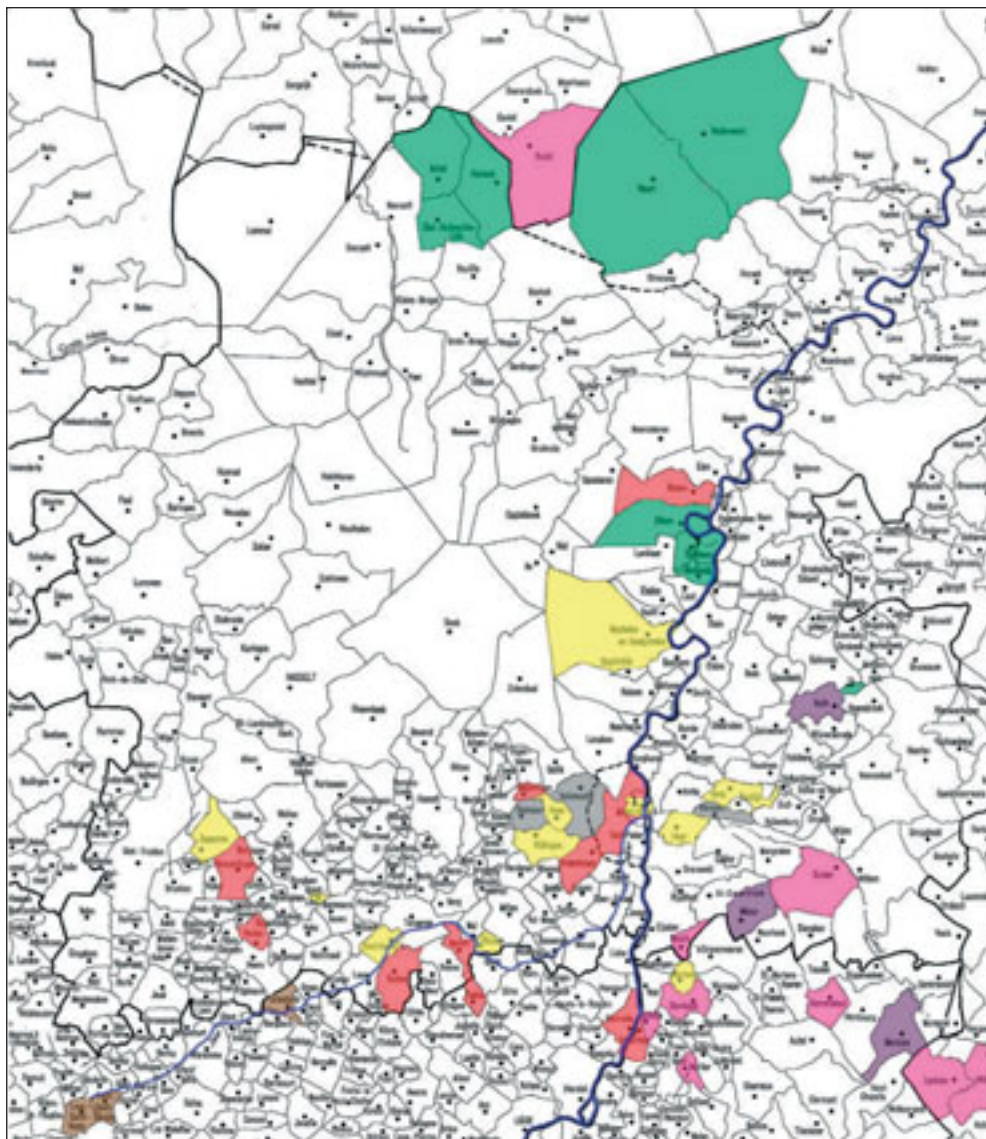


Kaart 31: Maastricht; het Servaascomplex en de zetel van de Vroenhof in 1581.

Bewerking van kopergravure van Braun en Hogenberg, GAM.

geel = claustrum Sint Servaas; groen = zetel Vroenhof; roze = Tweebergen bij benadering (cirkel);
rood = eerste stadsomwalling; blauw = de drie takken van de Jeker;

1 = Sint-Servaaskerk, 2 = Sint-Janskerk, 3 = proosdij, 4 = Spaans Gouvernement, 5 = Sint-Jacobskapel,
6 = Gasthuis van Sint Servaas, 7 = Wittevrouwenklooster, 8 = Statenhuis (vanaf 17e eeuw),
9 = Tweebergerpoort, 10 = Brusselsepoort, 11 = Tongersepoort



Kaart 32: De Maastrichtse attinentia en de belangrijkste bezittingen van het OLV-kapittel Aken.

Bewerking van kaart met 19e-eeuwse gemeentegrenzen.

schaal: ca. 1 : 571.400

geel = banken van Sint Servaas waarbij 1 = Tweebergen; groen = (net)niet-banken van Sint Servaas waarbij 2 = Vaesrade; bruin = Lens en Grandville; rood = Vroenhof en dorpen van Redemptie; grijs = bezittingen OLV-Kapittel Maastricht; roze = territoriale heerlijkheden OLV-kapittel Aken; paars = grondheerlijkheden OLV-kapittel Aken; blauw = Maas en Jeker